БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
НАЦИОНАЛЕН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТ С МУЗЕЙ

ДИСЕРТАЦИИ
ТОМ 12

Галина Стефанова Грозданова
Galina Stefanova Grozdanova

Населението на Южна България VI–IX в.
(*по археологически данни*)

The population of Southern Bulgaria 6th-9th centuries AD
(*on archaeological data*)

София 2018

НАСЕЛЕНИЕТО НА ЮЖНА БЪЛГАРИЯ VI–IX В.
(ПО АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ДАННИ)

THE POPULATION OF SOUTHERN BULGARIA 6TH-9TH CENTURIES AD
(*ON ARCHAEOLOGICAL DATA*)

ДИСЕРТАЦИИ / DISSERTATIONS
ТОМ 12 / VOLUME 12

ГАЛИНА СТЕФАНОВА ГРОЗДАНОВА
НАСЕЛЕНИЕТО НА ЮЖНА БЪЛГАРИЯ VI–IX В.
(ПО АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ДАННИ)

GALINA STEFANOVA GROZDANOVA
THE POPULATION OF SOUTHERN BULGARIA 6TH-9TH CENTURIES AD
(*ON ARCHAEOLOGICAL DATA*)

© Издател:
Национален археологически институт с музей – БАН
Главен редактор: *доц. д-р Людмил Вагалински*
Научен редактор: *доц. д-р Людмил Вагалински*
Превод: *Катя Меламед*
Предпечат: *Росица Кънева*
Отпечатено в България
Всички права запазени

© Publisher:
National Archaeological Institute with Museum – BAS
Editor in chief: *Associate Professor Dr. Lyudmil Vagalinski*
Scientific editor: *Associate Professor Dr. Lyudmil Vagalinski*
Translation: *Katya Melamed*
Layout editor: *Rositsa Kaneva*
Printed in Bulgaria
All rights reserved

ISSN 2603-3100 (online)
ISSN 2603-3097 (print)
ISBN 978-954-9472-66-0 (print)
ISBN 978-954-9472-67-7 (online)

1892 - 1921 - 1948
БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
НАЦИОНАЛЕН АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТ С МУЗЕЙ
BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
NATIONAL ARCHAEOLOGICAL INSTITUTE WITH MUSEUM

ДИСЕРТАЦИИ / DISSERTATIONS
ТОМ 12 / VOLUME 12

Галина Стефанова Грозданова
Galina Stefanova Grozdanova

Населението на Южна България VI–IX в.
(*по археологически данни*)

The population of Southern Bulgaria
6th-9th centuries AD
(*on archaeological data*)

София 2018
Sofia 2018

СЪДЪРЖАНИЕ

I.Въведение 7
1. Състояние на проучванията и проблеми на изследването 14
2. Исторически сведения 25
3. Нумизматични и сфрагистични данни (края на VI–IX в.) 35
3.1. Колективни монетни находки V–VII в. 35
3.2. Последни монети в ранновизантийските пластове на селищните обекти 36
3.3. Нумизматични данни VII–IX в. 37
3.4. Сфрагистични данни 40
II. Ранновизантийското наследство 42
1. Селищна характеристика в края на ранновизантийската епоха
1.1. Неукрепени (открити) и укрепени селища 42
1.2. Ранновизантийските градове в VI в. – фортификация, принципи на планиране и гражданско строителство 43
1.3. Разрушения и опожарявания 49
2.Керамика и керамично производство 50
3. Некрополи 54
3.1. Нехристиянски елементи в некрополите VI–VII в 56
3.2 Елементи на костюма VI–VII в 57
III. Средновековна епоха VII–IX в.
1. Селищна характеристика VII–IX в. Топография, планировка, жилищно строителство 72
1.1. Неукрепени селища 72
1.2. Селища в руините на ранновозантийските крепости 76
1.3. Средновековни селища на територията на античните градски центрове 77
2. Ранносредновековна керамика 83
2.1 Принципи на класификация и типология на керамиката 83
2.2. Класификация и типология на целите форми и фрагментирания материал 84
2.3. Керамика VII–IX в. от територията на Южна България: опит за сравнителен анализ 101
3. Некрополи VII-IX в. 133
3.1. Горна граница в употребата на типовете гробни съоръжения от късноантичната епоха 133
3.2. Некрополи с дълги хронологически граници 134
3.3. Некрополи с кремация 137
3.4. Единични гробни находки от Североизточна Тракия 137
3.5. Група некрополи Абланица -Туховище 138
3.6. Югоизточна България – случайни находки 156
IV. Заключение 157
V. Библиография 165
VI. Каталог 199
VI. А. Селища 199
VI. Б. Некрополи 281
Приложение 306
Опис табла 309
Опис Карти 319
Табла 321
Карти 481
Таблици 493
Summary 524

"…jedes archäologische Phänomen verlangt seine eigene Deutung."[1]
J. Werner

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Настоящото изследване цели да систематизира резултатите от археологическите проучвания в днешните южнобългарски земи и да характеризира културната среда в периода на прехода от късна античност към средновековие. Актуалното състояние на проучванията и степента им на анализ изискват проблема за населението в Южна България да се постави кардинално – дали изобщо тези земи са обитавани в периода от края на VI–IX в. Едва на следващ етап следва да се изследва въпросът за етническата и демографската характеристика на това население. Необходимо е да се анализират факторите, които пораждат проблема с идентификацията на материалната култура и да се проучи генезиса на процесите в ранновизантийската епоха. Същността на проблема на изследването е в липсата на прецизна хронология на ранносредновековните селища и некрополи – не само абсолютна, но и относителна. Решението му ще търсим в анализа на керамиката и металните находки.

Периодът между VI–IX век, или така наречен още преходът между късна античност и средновековие, който е един от най-непознатите периоди от историята и археологията на централните и югоизточни части на Балканския полуостров, не случайно бива обозначаван с термина „тъмните векове". Това е време на военни конфликти, на политически и икономически катаклизъм, когато Византия осезаемо свива границите си, реформира основно администрацията и военна си организация. В резултат от аваро-славянските и арабски нашествия империята губи повече от половината от територията си, включваща Балканските провинции, Сирия, Палестина, части от Месопотамия и Египет. Междувременно на политическата сцена на Балканския полуостров се явяват нови фактори – в североизточните части се появява и укрепва България, настъпват съществени изменения в етническата карта на региона.

Териториите южно от Стара планина в периода от VII–IX в. са контактен район между Византия, България и славините, до скоро намиращ се извън полезрението на интензивни археологически проучвания, що се отнася до средновековния и особено ранносредновековния период. Очертаването на регионалните специфики и особености на културното развитие, спрямо разположените в съседство земи, е една от основните идеи, инспирирали настоящия труд.

Темата за населението на Южна България в конкретните хронологически граници е сложен проблем, включващ в себе си три основни аспекта**:** демографска структура, етнически състав и хронологически анализ на паметниците.

Решаването на въпроси от демографски характер може да се осъществи единствено чрез интердисциплинарен подход, в основата на който са археологическите данни, в комбинация с етнографски, исторически, антропологически подход (Kardulas 2005, 95–101 и цит. лит.). Източници за анализ на броя, движението, местообитаването на населението са характерът на селищната система, типологията на селищата и тяхната площ, начинът и гъстотата на застрояване, големината, функцията на постройките и др. Първостепенен извор за големината на селищните популации, възрастовата структура, продължителността на живота, диетата и болестите е скелетният материал от некрополите. Върху качеството на анализите влияят редица фактори, като състояние, степен на проучваност и публикации, адекватна методическа постановка на проблемите. Въпреки границите на познанието, които изворовият материал предоставя, дори и в

[1] Превод: „Всеки археологически феномен търси своето обяснение"

случаите, когато се констатира невъзможност за решаване на конкретни проблеми, е от значение да се установят тенденциите в развитието (Charanis 1972, 9; Laiou 2002, 47-52).

Не по-малко сложни въпроси и проблеми се съдържат в отношенията етнос/етничност, етническа интерпретация на археологическите паметници. Термините етнос/етничност разбираме в смисъла, изразен от Фл. Курта: „етнос" = етническа група, а с „етничност" се обозначава феноменът, абстрактното понятие, което я създава и описва (Curta 2001, 22). Сред основните въпроси, поставяни в литературата, е този доколко"етничността" е обективна категория и се поддава на манипулация. Терминът „етничност" се използва от етнографи, социолози, фолклористи, археолози и историци по начин, който почти няма нищо общо един с друг, и няма нищо общо с терминологията, използвана през античността или ранното средновековие (Бромлей 1976, 20–21; Geary 1983, 16). В неговата употреба се влага семантика, която варира в зависимост от философската и политическата школа на авторите (Curta 2001, 14–22). Като най-значими белези за дефиниране на етническата идентичност на индивиди или групи ранносредновековните автори подчертават произхода, обичаите, костюма (външния вид), езика и законите, селищни, жилищни форми, военни техники (Daim 1982, 61; Geary 1983, 16; Theune 2004, 7). Според съвременните автори най-важните критерии за един етнос включват общо самосъзнание и представа за общ произход, разграничаването от другите, наличие на собствени разпознаваеми, устойчиви символи, социални и културни групи (Бромлей 1976, 37; Daim 1982, 58, Theune 2004, 7). Особено се подчертава политическия фактор в процеса на оформяне на груповата идентичност (Daim 1982, 63). Други критерии като материална култура, език, религия, общ произход или територия, не винаги важат в еднаква степен (Бромлей 1976, 27; Daim 1982, 63; Theune 2004, 7–8).

За разбирането на етническите групи, етничността и процесите на етногенезиса, е от голямо значение обстоятелството, че тези групи се намират в непрекъснато развитие, а не в дълго състояние на статичност. Винаги има междуетнически контакти – военни или мирни, индивидуални или групови (Бромлей 1976, 25; Theune 2004, 8). Докато историческите етнически движения са уловими в конкретни промени на археологическите структури, т.е новото население в процеса на миграция и усядане е различно от местното, то в хода на времето следите от тази уловима, различна идентичност се видоизменят: заличават се, или придобиват нови свойства (Fusek 2004, 166). Същността на проблема за отношението „етничност" – археология е доколко гореизброените критерии са разпознаваеми за археологията и дали е налице методическата възможност за етническо дефиниране на ранносредновековните групи. Ако искаме да търсим археологически разпознаваеми критерии за етничност трябва да се съблюдават *аспектите на материалната култура и находките, които са с висока стойност за оценка на тази идентичност* (Theune 2004, 8). Универсални критерии за етнодиференциране няма (Бромлей 1976, 24; Fusek 2004, 166).

Идентифицирането на археологическия материал със съответен етнос и неговата култура надхвърля собствено възможностите на археологията и този проблем не може да бъде решен без участие на специалисти от различни области като историци, антрополози, лингвисти, етнографи, и др. Изцяло в методите на археологията обаче е анализът на конкретния археологическия материал, който включва *хронологическа подредба на структурите и артефактите* (въз основа на стратиграфия и затворени комплекси), изработване на типологически редове, картиране на находките. Следваща стъпка от този анализ е реконструкция на начина на живот, на селищните форми, костюма и погребалния обред, както и историческа интерпретация в по-широк смисъл (Daim 1982, 69).

В своето изследване от 1978 г. Вайтман изработва методология за анализ на структурните промени на Балканския полуостров, в частност Гърция, и конкретно заселването на славяните там. Основната теза на автора е, че осъществяването на тези структурни промени е резултат от промяната на населението – т.е. настаняването на славяните. Тази ме-

тодика е използвана в следващите години в значителен брой регионални и надрегионални изследвания на Балканите. Разработването ѝ включва директни и индиректни данни за славянско присъствие. Директните данни са находки от славянски произход, а индиректните данни представляват събиране на археологически свидетелства за нашественици, като издигане на крепостни стени и допълнителни ремонтни дейности по фортификацията, следи от опустошаване на селищата, основаване на бежански селища, както и т.нар. "argumenta ex silentio" – т.е. доказателства, които изразяват чрез липсата си промяната, показващи, че нещата не продължават да са такива, каквито са били. Като "argumenta ex silentio" се посочват липсата на византийски находки и на строителна дейност, както и ако не пълната липса, то поне оскъдността на нумизматичния материал и на паметници на византийската администрация като надписи и печати (Weithmann 1978).

Настоящият труд представлява опит за изследване на структурните промени в основните компоненти на материалната култура в периода на прехода между късната античност и ранното средновековие в земите на дн. Южна България. Проблемът за населението се поставя с оглед въпросите за континуитета и дисконтинуитета и всички свързани с тях процеси: на миграцията и заселването, акултурацията или други форми на влияние, поставени в конкретните хронологически и териториални граници. Част от тази проблематика касае дискусията за съдбата на късноантичния град и в каква степен неговото наследство е фактор за непрекъснатост на историческите процеси и осъществява посредничество в процеса на директния културен обмен. До каква степен промените, които настъпват, са резултат на настъпилите нови етнически промени и каква е ролята на местните социални, икономически и политически фактори за тях? Дали ранносредновековната археология на Балканите и в частност на Южна България, особено в нейния по-ранен период, края на VI–VII в., е археология на инвазията и последвалата миграция? Отговорите на тези въпроси едва ли ще са еднозначни и ние ще ги търсим чрез комплексното изследване на материалната култура южно от Стара планина и нейните компоненти.

Южна и Югозападна България традиционно са представяни като единен, обособен регион в археологическите проучвания през ранното средновековие, отчитайки спецификите им в сравнение със Североизточна и Северозападна България (Вължарова 1964, 32–33; Вължарова 1971, 1–22; Ангелова 1984, 89, 97–98). Въпреки че проблема за запазване на местното късноантично население не се изпуска от внимание (Вължарова 1976, 434, Ваклинов 1977, 52; Ваклинова 1986, 283-287), акцентът на изследванията е поставян преди всичко върху славянските или старобългарски паметници (анализират се селища, некрополи, керамика), като много често „славянски" или „(старо) български" са определения, тъждествени на „ранносредновековен". Основна слабост на археологическите изследвания в Южна България като цяло е липсата на прецизна хронология на паметниците, които да служат като основа на по-комплексни анализи и интерпретации, което всъщност е една от критиките към културно–историческия подход и особено на традициите на съветската школа в него (Trigger 1989, 240). А грешките в датировките водят до грешки в интерпретацията на паметниците.

С оглед на целите и възможностите на нашето проучване проблемът за населението на Южна България в конкретния период ще бъде разглеждан главно чрез данните на археологията, а където е възможно, ще дискутираме и допълнителна информация, придобита като резултат от други специализирани изследвания в областта на сфрагистиката, нумизматиката, епиграфиката, изворознание, история и др. Съществен момент за ефективността и пълноценността на това изследване е конкретизирането на отделни възлови проблеми, на първо място този за хронологията на паметниците на това население (т.е. селищата и некрополите), а тези проблеми са изцяло предмет на археологическата наука.

1.1. Цели и задачи на работата

Така формулираната тема има за цел да обобщи и анализира резултатите от археологическите проучвания в региона и да отговори на няколко въпроса:

Каква е материалната култура на населението в този период, как се идентифицира тя и какви са проблемите при нейната идентификация и хронология?

Могат ли и при кои от характеристиките на тази материална култура е възможно да бъдат проследени местни традиции от предходната епоха и кои са новите елементи, както и каква е степента им на устойчивост в следващите векове?

Има ли връзка между промените във всекидневния живот на населението и данните за демографската и етно-културната картина в региона, т.е. какви изводи могат да се направят за съдбата и състава на това население?

Конкретните задачи, свързани с постигането на целите са:

- да се характеризират основните тенденции на развитие в периода VI–VII в., по отношение на статуса, топографията на населените места, планировката, жилищната архитектура, гробните съоръжения и погребални практики. Да се направят общи изводи за икономическото и политическото състояние в района с оглед една предварителна оценка на демографското състояние, етническата картина и нейната хомогенност. Керамиката и металните находки от селищата и некрополите са едни от най-чувствителните в това отношение и чрез техния анализ ще се потърси информация за културната среда в най-късните комплекси от ранновизантийската епоха.
- да се анализира следващия период от развитието на селищната структура в ранносредновековната епоха: топография, планировка, жилищно строителство;
- да се потърси отговор на въпроса може ли керамиката от ранносредновековните селища и некрополи да бъде решение на хронологическите проблеми и в каква степен изразява икономически и културни влияния. За целта ще бъде представен опит за систематизация, сравнителна характеристика и последователно подреждане на комплекси и обекти от ранното средновековие в Южна България.
- да се анализират данните от некрополите, с оглед проблемите при тяхната хронология и да се изследват традициите и съвременните влияния, както и да се направи опит за вътрешна им периодизация въз основа на металните находки.

1.2. Териториални граници и хронологически обхват

Изследването обхваща земите южно от Стара планина до Родопите на юг, Черно море на изток и долината на р. Струма на запад (карта 1). Администрацията на тези земи се изменя неколкократно с разпадането на организацията от късноантичната епоха, въвеждането на темната организация в хода на VII в., както и в резултат на българо–византийските военни конфликти. С административната реформа на Диоклециан тези региони са включени в провинции Тракия, Родопа и Хемимонт на диоцез Тракия. Земите по долината на р. Струма са част от исторически обособената Източна Македония и попадат в диоцез Дакия, провинции Вътрешна Дакия и Македония Прима (карта 1.1). В края на VI – началото на VII в. тази административна уредба вече се е разпаднала. След новосъздалия се вакуум в хода на VII в. постепенно се въвежда темната организация – в края на VII в. е създадена тема Тракия (карта 1.2), обхващаща непосредствената околност на Константинопол, а в края на VIII – началото на IX в. възниква тема Македония с център Адрианопол. Първата област, присъединена от българската държава южно от Хемус е Загора. От началото на IX в., според Хамбарлийския надпис, в земите южно от Балкана вече има администрация, управляваща трайно присъединените територии. В югозападните области, по долините на Места, Струма, югозападните части на Родопите, се разполагат автономни организации на

славяните – т. нар. „Славинии" (= „Склавинии"). В исторически план регионът се покрива почти напълно с термина „Тракия", въпреки колебанията през отделните периоди (Soustal 1991, 47–52; Гагова 2002, 78–90).

В хода на изложението, доколкото е възможно, предвид техния оскъден характер, ще бъдат използвани за сравнение и паметници от съседните региони.

1.3. Хронологически граници

Поставени са с известни условности, понеже не винаги е възможно да се определят точно. Долната хронологическа граница я свързваме с края на управлението на Юстиниан, когато започва процесът на разпада на току-що възстановената империя. Това е период на политическа нестабилност – инвазиите на варварските племена стават все по-мащабни: лангобардите нахлуват в Италия, славяните и аварите на Балканите, персите на Изток. Славяните заселват големи части от полуострова, настъпва повсеместен колапс на градския живот, на държавните и политически институции. От една доминираща в средиземноморския свят империя, за период от около 50-100 години Византия се превръща в държава, чието съществуване е поставено под въпрос. Горната хронологическа граница се поставя в средата на IX в., когато в резултат на политическа активност Българската държава трайно разширява териториите си и укрепва влиянието си на юг от Хемус.

1.4. Начин на структуриране и методи на работа

Методите на работа и начинът на представяне в голямата си част са предопределени от характера, вида и достъпа до материала и публикациите.

След маркиране на основните проблеми при анализа и обработката на материала и кратка историческа част сме се постарали да обобщим резултатите от проучванията в областта на нумизматиката, сфрагистиката и епиграфиката през разглеждания период, които да бъдат използвани като допълнителен коректив на данните от писмените извори и да помогнат за изработване на хронологически репери, с всичките условности, произтичащи от това.

Традиционно в литературата е възприета тезата за argumenta ex silentio, т.е. че липсата на монети и на свидетелства за наличие на имперска и църковна администрация, строителна и др. дейност е израз на „дисконтинуитет", или с други думи е налице структурна промяна. Промяната се свързва с настаняване на ново (славянско) население в съответната област. Същевременно е вярно и обратното –наличието на свидетелства и символи на византийската държавност е израз на континуитет, налице са фактори за продължително развитие. Необходимо условие е интерпретацията да бъде предшествана от анализ на основните, конкретни форми на живот на дадено място, в точно определено време.

Изготвеното в каталожен вид представяне на археологическите обекти цели систематизация на резултатите от ранносредновековните проучванията до момента и материала в тях по комплекси. Считаме, че това е наложително предвид разпокъсаността и фрагментарния характер на публикациите на голяма част от обектите. За улесняване на ползването обектите са подредени по азбучен ред, като водещи са съвременните селищни имена. Приложена е унифицирана структура, важно място в която заемат поставените в началото бележки, където освен исторически бележки са включени наблюдения на проучвателите по време на разкопките. Освен публикувани, в каталога са включени и непубликувани обекти и материали, при проучванията на някои от които, като Капитан Андреево, и Чокоба[2], части от територията на антична Пауталия, авторът има непосредствено участие. В процеса на работа са събирани и обработвани материали от редица музеи в региона

[2] Дължа благодарности на доц. д-р Хр. Попов (НАИМ-БАН), В. Петрова и проф. Кр. Лещаков (СУ „Св. Кл. Охридски" за предоставената ми възможност да обработя материалите.

като РИМ – Стара Загора, Пловдив, Хасково, Благоевград, Перник, ИМ – гр. Средец, Хисаря, Чирпан[3]. Въз основа на събраните данни в каталога е изготвена аналитичната част от работата. В глави II-III, в които е изнесена основната част от изложението, се извършва изследване на селищата и некрополите последователно през ранновизантийския и ранносредновековния период, като се визуализират с археологически материал промените, които настъпват в тях. Направен е опит за *пространствен и сравнителен анализ* на структурните компоненти на селищната система и некрополите, при който да се уловят основните тенденции на развитие и да се затворят във възможно най-тесни хронологически граници. Значително място е отделено на движимите находки, при които в максимална степен се прилага *контекстуалния подход, типологизират се,* изследват се традициите в употребата, датировката, производствените центрове и разпространението им. Глава II е посветена на ранновизантийското наследство и промените, които настъпват в отделните категории обекти в края на късноантичната епоха, а в глава III, вече по–подробно, се анализират съответно средновековните селища и некрополите, инфраструктурата, свързана с тях, както и движимите находки, които ги съпътстват. Централно внимание е отделено на ранносредновековната керамика като основен извор за хронологията на селищата. Нейното описание е извършено въз основа на *технологични, формално-типологични, морфологични и декоративни критерии*. За изходен материал бе избран този от ранносредновековното селище при с. Капитан Андреево, като един от значимите наскоро проучени обекти по средното течение на р. Марица, в чието скорошно проучване имах възможността лично да участвам. С помощта на формално-типологически, *статистически и комбинаторно-статистически* метод е изработена относителната хронология на керамиката от селището. Същите методи са използвани и при разработването на проблема за синхронизацията на другите ранносредновековни обекти в региона. Резултатите са представени в табличен вид и във вид на графики. Основни методи при анализа на некрополите са метода на *хоризонталната стратиграфия*, на сравнителния анализ и *комбинаторно-статистическия***.** Анализът на артефактите, комплексите и по-големите структури е извършван на няколко нива, съобразно стриктното съблюдаване на *индуктивния принцип*.

В хода на изложението са анализирани и индиректните (преправки или ново фортификационно строителство, установяване на следи от варварски нашествия –пожари, колективни монетни находки), така също и директните доказателства за промени в материалната култура на населението, в резултат от външни влияния.

1.5. Бележки за ползването на дисертационния труд

Приложената част се състои от дескриптивно-аналитичен каталог, табла с графични изображения, таблици и карти. Основната цел при създаването на каталога е систематизация и унификация на наличната до момента информация. Състои се от две части: А -селища; Б -некрополи, като обектите са подредени по азбучен ред.

В текста номерирането на керамичните съдове и фрагментите се извършва по номера на таблото, следван от номера на находката в таблото и индекс за обекта. Част от керамиката, тази, която е публикувана, не е представена в таблата, но присъства в сравнителните таблици, като в този случай номера на находката е представен по следния начин: индекс на обекта/номера на образеца в цитираната публикация и пореден номер.

[3] За съдействието и сътрудничеството на колегите Д. Янков, М. Мартинова, И. Петров, Цв. Комитова, В. Паунова, Кр. Костова изказвам благодарност. Ценни бяха насоките и дискусиите с гл. ас. д-р Р. Колева и гл. ас. д-р Ч. Кирилов (СУ „Св. Кл. Охридски").

Индекси на обектите

Абл – Абланица
Гл-П – Гледачево – м. Пчелина
Гор – Горановци
Гм – Гърмен
Данаб – Данабунар 1
Дб – Дебелт
ДЦ- Долно Церово
Изв – Изворово
Искр – Искрица
КА – Капитан Андреево
Кар – Карасура
Кндл -Кюстендил
Кнц-Константция (м. Асара, Симеоновград);
Лб – Любеново
М – Маркели
Мдж – Маджерито
Н – Несебър
Нв – Невестино
ОУССтЗ- Окръжно Управление Съобщения, Стара Загора
ПГр -Полски Градец
Пк – Перник
ПЧ – Пиперков чифлик
Рднв – Раднево
СВ – Свиленград
Сд-АД -Съдиево, м. Ай дере
Сд-ТТ – Съдиево, м. Таушан тепе
СК – Самуилова крепост
Ср – Средец
СтЗ – Стара Загора
Сф -София
Т-29 -Туховище, гроб 29
Хво – Хасково
Хс – Хисаря
Ч – Чокоба
ШБ – Шиханов бряг

Благодарности

На първо място искам да благодаря на научния си ръководител доц. д-р Стефка Ангелова СУ „Св. Кл. Охридски" за подкрепата и куража, който ми вдъхваше.

Дължа благодарности на доц. д-р Хр. Попов (НАИМ-БАН), Ваня Петрова и проф. Кр. Лещаков (СУ „Св. Кл. Охридски", както и на Красимира Костова (ИМ гр. Средец) за предоставената ми възможност да обработя материалите от техни разкопки в района на Капитан Андреево, Чокоба и Дебелт. Благодаря също и за съдействието и сътрудничеството на колегите Димитър Янков (РИМ Стара Загора), Нася Якимова (ИМ Чирпан), Мая Мартинова (АМ Пловдив), Ирко Петров и Станислав Илиев (РИМ Хасково), Цветана Комитова (РИМ Благоевград), Василка Паунова (РИМ Перник).

Ценни бяха насоките и дискусиите с гл. ас. д-р Р. Колева и гл. ас. д-р Ч. Кирилов (СУ „Св. Кл. Охридски", София), доц. Методи Даскалов (НАИМ-БАН, София). Приносни и полезни бяха срещите и дискусиите с проф. Джордже Янкович (Белград, Сърбия), Деян Радичевич (Белград, Сърбия), д-р Наталия Пуло (Солун, Гърция), проф. Фалко Дайм (Майнц, Германия), Габриел Фусек (Нитра, Словакия), Хайналка Херолд (Виена, Австрия) и Петър Щадлер (Виена, Австрия).

Благодаря и на семейството ми.

1. СЪСТОЯНИЕ НА ПРОУЧВАНИЯТА

Втората половина на XX век е времето, когато се заражда интересът към изучаване на ранносредновековната епоха в българските земи. Предмет на оживена дискусия са проблемите на етногенезиса на българския народ, за ролята на славяните и прабългарите в образуването на българската народност, въпросите за античното наследство във формирането на старобългарската култура. Обсъждат се редица аспекти, свързани с характера на ранносредновековната култура, въпроса за етническия произход на нейните носители и степента на усвояване на античните традиции, както и този за съществуването на директни контакти между античната и средновековна култури (Ангелова 1982, 31–67; Ангелова 1984, 71–118; Ваклинов 1977, 50–62; Вължарова 1964, 23–33; Вължарова 1971, 1–22; Вължарова 1974, 9–27; Вължарова 1976; Вължарова 1977, 30–50; Милчев 1965, 70; Милчев 1991, 47–53; Овчаров 1983, 16–24; Овчаров 1989, 32–43; Станилов 1976, 10–22 и др.). Южна България като цяло остава извън, или най-малкото в периферията на тези дискусии, до постепенното натрупване на археологически материал.

Първите публикации на ранносредновековна керамика от региона са фрагменти керамика, които въз основа на формата, техниката, размерите, цвета и украсата си са причислени към славянската керамика (Цончев 1954, 27–29; Джамбов 1960, 149–163). Подчертава се липсата на местни традиции в производството и употребата на тази керамика (Джамбов 1960, 161). Съдове, произхождащи от пластовете на средновековна Сердика са анализирани от М. Станчева, датирани и културно дефинирани въз основа на паралели (Станчева 1959, 61–68).

Израз на дисбаланса, породен от концентрирането на голяма част от научния потенциал в днешна Североизточна България, където е политическият център на Първата българска държава, откриваме в монографията на Л. Дончева от 1977 г., където включените общо 25 съда от обекти, разположени южно от Стара планина, представляват 6,6 % от обема на обработената битова керамика от българските земи (Дончева-Петкова 1977). Специфичните особености на керамиката от Южна България, използвана като инвентар в некрополите, са отбелязани в публикувания почти синхронно труд на Ж. Вължарова (Вължарова 1976, 268–269; 394, 397).

В процеса на натрупване на археологически данни се променя и концепцията за анализ. Ако през 1964 г. Ж. Вължарова счита, че славяните са единственият компонент в изграждането на българската средновековна култура там, то постепенно вниманието ѝ бива приковано към определени типове накити, керамика, гробни съоръжения, които повдигат въпроса за съдбата на завареното местно население (Вължарова 1964, 32–33; Вължарова 1971, 19–20; Вължарова 1974, 12, 16–24). В дискусията се включват и други изследователи (Ваклинова 1985, 143–152; Ваклинова 1986, 279–293; Аладжов, Овчаров 1986, 295–300; Георгиева 1986, 312–367; Чешмеджиев 1998, 99–106; Бешевлиев 1998, 117–121; Аладжов 2006, 142–154 и др.).

Подробна литературна справка за проучваните и публикувани обекти – селища и некрополи от Южна България е извършена в каталожната част. В следващите редове ще представим накратко основните от тях, както и проблемите на проучванията им.

Първият планомерно проучван обект в Южна България е средновековното селище в кв. Хисаря, Хасково (Аладжов 1969, 243). Археологическите разкопки там започват в 1957 г. Резултатите биват публикувани в кратки съобщения (Аладжов 1961; Аладжов 1987). В следващите години натрупаният емпиричен материал нараства с разкопките на ранносредновековната крепост и некропол в Любеново, Констанция, в м. Свети Дух, с. Минерални бани. Регистрирани и частично документирани са значителен брой паметници в периметъра на Хасковския музей (Аладжов 1997). Проучванията в региона намират отражение в няколко последователни обобщаващи статии за ранното средновековие в

Източнородопския (Хасковски) регион (Аладжов 1969, Аладжов, Балабян 1972, Аладжов 1979, Аладжов 1981, Аладжов 2006). Нов момент внася публикуването на резултатите от археологическите разкопки на Константция (Аладжов 1995). Дългогодишните наблюдения в региона, етапите на изучаване, регистриране на паметници на материалната култура намират завършен израз в двата обобщаващи труда на Д. Аладжов (Аладжов 1997; Аладжов 2006). Изводите са за пъстър етнически състав през ранното средновековие, като се идентифицират славяни и кутригури – прабългари, въпреки оскъдните археологически находки и за дълбокото проникване на варварския свят в пределите на старата империя през VII–VIII в. (Аладжов 1995, 190).

Съществено място в дискусията ни по-долу заемат наскоро излезлите публикации за резултатите от проучванията на ранносредновековния пласт в Калето край с. Изворово (Борисов 2009а, 243–257; Борисов 2009б, 255–265).

С оглед на поставените задачи и предмети на изследване за нас са важни следните констатации и изводи:

1. Идентифицирана е раннославянска керамика при проучванията на крепостите при Любеново и Константция (Аладжов 1972, 131; Аладжов 1979, 145; Аладжов 1995, 187).

2. Идентифициран е предбългарски период на обитаване на крепостта в м. Асара. Културните останки се характеризират с вкопани жилища с глинобитна печка и керамика, работени са на ръка или на примитивно колело. Датира се най-късно до средата на IX в. (Аладжов 1995, 185–186). Ранносредновековно селище възниква в кв. Хисаря, Хасково към кр. на VIII или началото на IX в., преди построяването на крепостта и се свързва със славянски заселници (Аладжов1969, 243).

3. Наблюдава се, че „най-късната славянска керамика" в Константция съжителства с добре изпечена ранновизантийска керамика местно производство и с вносни съдове от розова и по-рядко бяла глина от източните провинции и Египет (Аладжов 1995, 188). Това наблюдение се потвърждава и в материалите от Изворово.

4. Паралели на керамиката на ръка или на примитивно колело се откриват сред паметниците от Средна Европа, напр. Нови Замки, където подобна керамика е датирана във втората половина на VII и VIII в., във Великоморавската култура от IX в., където някои типове са разпространени и до X в., Полша и Западните Балкани (Вължарова 1971, 19; Аладжов 1995, 188).

5. Следващият период на трайно обитаване на селищата в Югоизточна България е свързан с културата на Първата българска държава вследствие нейното разширение в началото на IX – до края на X/ началото на XI в. (Аладжов, 2006, 56; Аладжов, 2006, 110).

В 1981 г., след многогодишна теренна работа на територията на кастела Ятрус, археологическият екип се премества в района на с. Рупките (Старозагорско), м. Калето, където са останките на антична пътна станция Карасура. Като основна цел на археологическата кампания е поставен проблемът за прехода от късна античност в средновековие и съпоставянето на културно-историческите процеси в Южна България с тези по лимеса. В хронологическите рамки между VI и IX в. са разграничени три строителни периода, обозначени съответно D, E, и F (Wendel 1992, 279–299; Wendel 2001, 5–31). Налице е обаче известно разминаване в интерпретацията при разчитането на стратиграфията на обекта и определяне на хронологията на структурите (Hermann 1992, 175–176). Според Херман контекст S5/W34 е сравним с култура Ипотещ-Къндещ-Чурел, северно от Дунав, и се отнася към период E, който е периодът на аваро-славянските нашествия, а градежите на кал, в техника „рибена кост" се появяват чак в края на VII–VIII в. (виж кат.н. А. XXXVI). По този начин обаче се получава хиатус от близо век между период E и F, а датата на керамиката на ръка се вдига значително и необосновано, предвид другите обекти.

По-различно е положението в Сливенската крепост, където от края на VI до края на VIII/ началото на IX в. е установен хиатус с дебелина 0,20–0,30 см. Полувкопаните жилища

и битовата керамика на нововъзникналото селище намират аналози в Плиска и Преслав (Щерева 1986, 371–372; Щерева, Вачева, Владимирова-Аладжова, 2001, 32, 37). Въпреки че пласт от това време там не е регистриран, е публикувана керамика от обекта, датирана в VIII в. (Радева 1986, 68, гърне тип I).

Аналогична ситуация се очертава и в Карнобатската крепост (Маркели). Възобновяването на крепостта, разрушена в края на VI – началото на VII в., се датира в края на VIII/ началото на IX в. и е свързано с изграждането на мощни землени валове (Аладжов 1993, 120–123; Щерева, Аладжов 2000, 295; Момчилов 2007, 33–59 и цит. лит.).

В 1986 г. е създадена археологическата експедиция „Марица-изток", с цел спасителни проучвания в района на енергийния комплекс, резултатите от които са обнародвани в 7 тома. Проучени са ранносредновековните селища от открит тип в м. Старото селище край Раднево, Съдиево (Новозагорско) – м. Ай дере, и м. Таушан тепе, Гледачево 1, м. Градището, с. Полски Градец, Искрица, Карановo. Датировките на разглежданите обекти са отнесени в периода IX–X в. (Саватинов 1995, 147–169; Шейлева 1998, 93–112; Борисов 2002б, 227–234; Шейлева 1997$_{б}$, 82–104; Шейлева 1995, 243–288; Shejleva 2001, 139–151). Проучванията в региона на Североизточна Тракия са допълнени и обобщени с труда на Д. Момчилов, основен акцент в който е отреден на Маркели и на земленитe укрепления (Момчилов 2007). Въпреки редица слабости от методологическо и терминологично естество, трябва да се отбележи, че това е първият опит за обобщаване на керамиката от региона и за описанието й, въз основа на технология и украса. Поставен е и проблемът за датировките й в широки хронологически граници. Изводът, до който се достига е, че наличният материал е все още малко и едно по-прецизно изследване е обречено на неуспех (Момчилов 2007, 61–62). Според автора основното значение на керамиката е в нейната етнокултурна характеристика и във възможността й да бъде използвана като извор за проследяване на историческите и демографски процеси. Доколкото тя попада в хронологическия диапазон на периода IX–X в., авторът счита за основателно да използва термина "старобългарска керамика" (Момчилов 2007, 60). В труда за пръв път се повдига и въпросът за демографската и етнодемографската характеристика на региона, решими въз основа на писмени извори и археологически резултати (Момчилов 2007).

Липсата на сигурно датиран археологически материал в Северна Тракия за VIII в. се обяснява с обезлюдяването на областта поради напрегнатата политическа обстановка (Рашев 1993, 103, 107). Тезата за хиатус между късноантичните и ранносредновековните пластове на крепостите и селищните обекти в разглеждания регион се поддържа и от други изследователи (Shejleva 2001, 145; Момчилов 2007, 217; Станев 2012). Като изключение е посочено Черноморското крайбрежие и районът на Филипополис (Shejleva 2001, 145; Станев 2012, 84, 174). К. Станев развива тази теза до крайност с твърденията, че и градските антични центрове като Сердика и Филипополис престават да съществуват през този период (Станев 2011, Станев 2011б, 82-84). Развитието на селищната система започва в IX в. (Рашев 1993, 112; Shejleva 2001, 147, Момчилов 2007, 94, 218, 220, Т. XVI).

Детайлен анализ на ранновизантийските крепости, некропол и средновековни селища, с прилежащия им инвентар в района на Полски Градец е публикуван от Б. Борисов. Предложената статистика и типология предлага възможност за сравнителен анализ. Наблюденията на Б. Борисов потвърждават тезата за обезлюдяване на Северна Тракия от края на VI до средата на IX в. (Борисов 2013, 498-499).

Нови данни за населението на Северна Тракия предоставят интензивните проучвания на средновековното селище и некрополи при Златна ливада, с основен период на обитаване през XI–XII в., въпреки че резултатите от тях да са само частично публикувани. Стратиграфските наблюдения и сравнителният анализ на керамиката идентифицират поранни комплекси керамика, показващи континуитет между късноантичната и ранносредновековна керамика (Koleva 2015).

Интересен резултат ни дават новите спасителните археологически проучвания в с. Чокоба, Сливенско, които ще имаме възможност да дискутираме по-долу.

Началото на целенасоченото изучаването на средновековната култура в Родопите е свързано с мащабна програма, организирана и осъществена от институти към БАН, както и изследователската дейност на музеите в Хасково, Кърджали, Смолян, Благоевград. Регистрирани и повече или по-малко частично проучени са редица средновековни обекти. Регионът е едно от местата, където контактите между античната и средновековната култура са уловими и са налице данни за континуитет (Melamed 1993, 7; Шейлева 1997, 200). Резултатите от проучванията са публикувани в многотомното издание „Родопски сборник". От тях е видно, че в хода на славянската инвазия през VI в. са разрушени редица раннохристиянски култови комплекси в Родопите – Нова махала, Барутин, с. Исперихово, Пещерско, Любеново, Д. Воден. Тяхното възстановяване се осъществява в края на X в., с възстановяването на византийската власт тук (Vaklinova 1999, 56). Освен късноантична, при разкопките на манастирски комплекс в землището на с. Нова махала, Баташко е открита и ранносредновековна керамика, датирана в периода VI–IX в. (Меламед 1999, 84, обр. 2). Сред обектите, на които е отделено внимание е Седларе (3-4 км. западно от Момчилград). През 1982 г. се поставя началото на археологическите изследвания тук, като е локализирано средновековно селище в границите на VII–XII в., некропол и средновековна църква (Щерева 1996, 307–321; Меламед 1996, 252-269;). "Славянска керамика" с врязана украса и ямички е локализирана около еднокорабна църква, на около 500 м. западно от с. Пресека, близо до Златоград (Георгиева 1960, 16, обр. 10; Георгиева 1986, 323).

Пример за непрекъснато развитие показва Перперикон, където според проучвателите се наблюдава макар и частично обитаване на крепостта през VII–VIII в., въпреки че античните комплекси вече не функционират по своето предишно предназначение (Овчаров, Коджаманова 2007, 550).

Общ преглед на състоянието на проучванията в района на Родопите през ранното средновековие до 1997 г. е направен от Г. Шейлева (Шейлева 1997$_a$, 195–202). За нас е важна изказаната идея на авторката, че липсата на датиращ археологически материал в периода след VI в. нататък освен с обезлюдяване, може да се обясни с непознаване на облика на материалната култура в резултат на специфични регионални особености (Шейлева 1997$_a$, 197).

Синхронно с регистрацията и проучванията на ранносредновековни паметници в Югоизточна България се извършват археологически разкопки по долината на р. Струма. Пласт от периода VI–IX в. е разграничен в м. Св. Атанасий, землището на с. Кулата (Милчев 1959, 424–427). Керамиката въз основа на технологичните си признаци е разделена на три групи: 1. на примитивно ръчно колело, 2. на колело?, недобре изпечена и пречистена и 3. добре изпечена и пречистена керамика на колело (крачно).

Резултатите от проучванията на крепостта при с. Долно Церово, представени от Д. Стоянова-Серафимова, са публикувани в списание Археология и докладвани на Първия конгрес по славянска археология във Варшава (Стоянова-Серафимова 1964, 19–27; Стоянова-Серафимова 1970, 467–484). От периода на Първата българска държава са разкрити сгради с верижни помещения, строени от ломени камъни на кал с огнища, ями, водохранилища (Стоянова-Серафимова 1963, 23). Керамиката от ранносредновековните културни пластове на крепостта е разделена на четири групи: I. на ръка (Стоянова-Серафимова 1963, 24, обр. 7б); II. съдове, работени на ръка, подправени на колело; III. съдове от почиста глина, с гребенчата украса и релефни знаци върху дъната; IV. глазирана керамика. Керамиката от първата и втората група е отнесена хронологически преди 837 г., вероятно в края на VIII – началото IX в. (Стоянова-Серафимова 1963, 25–26). Керамиката от третата и четвъртата група е датирана в IX–X в. (Стоянова-Серафимова 1963, 26).

Освен в ранносредновековната крепост край с. Д. Церово съществуването на предбъл-

гарско селище е засвидетелствано при археологическите разкопки на "Самуилова крепост" при с. Ключ, Благоевградски окръг (Стоянова-Серафимова, Божинова 1976, 128–129; Комитова 2015, 68–70).

Едно от най-подробно публикуваните изследвания на материалната култура на населението южно от Стара планина през ранното средновековие са резултатите от археологическите разкопки на селището на хълма Кракра в Перник, обнародвани в тритомна поредица. Три са строителните периоди в хронологическите граници на средновековната епоха: VIII в. (предбългарски), IX – началото на XI в. (български период) и период на византийското владичество (XI–XII в.) (Чангова 1983, 12). Основен датиращ материал е керамиката, обособена в няколко групи, въз основа на технологичните си характеристики (Чангова 1992, 62–63). Хронологията й е определена чрез сравнителен анализ със съдове от ареала на Среден Дунав (Чангова 1992, 64–65).

Трудно е да се обобщи състоянието на проучването на средновековните културни пластове върху територията на ранновизантийските градове Филипопол, Августа Траяна-Берое, Диоклецианопол, Сердика и Пауталия. Във връзка със съвременни строителни дейности на територията на археологическите резервати са проучени значителен брой обекти, но незначителен брой от тях са публикувани и наблюденията остават повече или по-малко непълни. Сред най-систематично и продължително време проучваните градски центрове през преходния период между късната античност и средновековието е Августа Траяна-Берое (Николов 1967, 30–39; Янков 1987, 113–118; Янков 1993, 139–153). Тезата на проучвателите е, че въпреки опожаряването на града в края на VI/ началото на VII в. до втората половина на VIII в. и дълбоките сътресения, които следват, той не е напълно обезлюден (Николов 1967, 37). Оскъдните археологически данни и изследването на епархийските списъци от епохата свидетелстват за присъствието тук на друго население, славянско по произход, с езическа религия (Янков 1987, 118).

Осезаемите етнически и икономически сътресения в средновековния Пловдив настъпват след IX в., според проучвателите му (Морева-Арабова 1995, 90). В периода от края на VI–IX в. се поддържа тезата за запазване на етническия състав и характера на материалната култура в града (Морева-Арабова 1995, 90). Останки от ранносредновековни жилища са проучени в горните пластове на селищната могила Яса тепе, кв. Университетски, и са отнесени към периода VIII–IX в (Детев 1975, 133). Керамиката, въз основа на формите и украсата е определена като славянска. Дават се сведения и за други подобни гърнета, произхождащи от обекти в града (Джамбов 1960, 149-151) както и в региона (Джамбов 1960, 151–161). Акцентът е поставен върху резултатите от разкопките на средновековния пласт над ранновизантийския Диоклецианопол, проучван интензивно чрез спасителни разкопки. Публикуват се керамични изделия, преобладаващата част от които са случайно находки (Джамбов 1960, 151-161), както и средновековни жилищни съоръжения (Запрянов 1967, 40–43). Голяма част от съдовете, въз основа на монети в пласта са датирани в X в. Особено интересни са група съдове с една и две дръжки, откривани заедно с гърнета на бавно колело с врязана украса. Морфологичните и технологични особености на керамиката (съдовете са работени на крачно колело) навеждат изследвачите до заключението за съвместно съжителство на оцеляло местно население и новозаселници от славянски произход (Ваклинов 1977, 52; Джамбов 2002, 48).

В границите на средновековния Средец са публикувани жилища, отнесени към периода след присъединяване на града към Българската държава (Станчева, Станилов 1979, 57, 63-64). Фрагментите на крачно колело, открити в жилищата са асинхронни, принадлежат на ранновизантийската епоха (Станчева, Станилов 1979, 61). В една своя по-ранна статия М. Станчева определя периода до 809 г. като славянски и свързва с него гърнета, изработени на примитивно ръчно колело, съхранявани във фонда на Музея за история на София (Станчева 1959, 61-62, обр. 50, 5). Вероятно те произхождат от различни обекти на

територията на археологическия резерват. Датирани са на базата на паралели в Северозападна България, Среден Дунав, Ромено-боршевската култура (Станчева 1959, 63).

Най-ранно датиращите материали от ранносредновековната епоха на територията на ранновизантийска Пауталия са намерени в неясна стратиграфска среда. Това са фрагменти от глинени съдове, формувани на ръка, характерни за културните групи: „Прага-Корчаг" и „Лука-Райковецка-Хлинча I", открити на хълма Хисарлъка. Предложена е датировка в края на VI – края на VIII в. (Спасов 2002, 263–264). Според други автори фрагментите са определени като тип II и IV по О. М. Приходнюк (Koleva, 1991, T.XVIII.4,5-T. XXI.1,2; Ангелова, Колева 1995, 172). Следващият хронологически период, който е засвидетелстван на територията на средновековния Велбъжд, въз основа на анализ на керамиката, се отнася към IX–XI в. – времето, когато регионът е присъединен към Първата българска държава (Спасов 1989, 215–220).

Археологическите данни за южночерноморските центрове са за съжаление все още твърде оскъдни. Ранносредновековна керамика на бавно колело с врязана украса е откривана на различни обекти на територията на Несебър (Čangova 1969, 121–124; Момчилов 2007, 88–89). Белите петна започват да се запълват чрез аутопсия[4] на материала във фондовете на музеите (Марваков 2006, 148–154), както и с публикуване на резултатите от нови проучвания в близките старопланинските проходи (Прешленов 2006, 261–272, обр. 19), Каблешково. Черноморските центрове са сочени за пример за континуитет в периода на ранното средновековие, въпреки че и тук идентифицирането на комплекси, с датиран между VI–IX в. археологически материал, е проблемно. Вносната керамика, която тук е в значително по-голямо количество, отколкото във вътрешността на страната, остава един от най-слабо изследваните аспекти за периода. Приносна в това отношение е статията на М. Манолова за белоглинената керамика, в която се идентифицират най-ранните единични фрагменти глазирана керамика от Несебър, Стара Загора и Дебелт (Манолова 2000, 2, 5, обр. 4е, л).

Съществен момент в проучването на ранносредновековната керамика в България внася публикуването на керамичните комплекси от помещения в крепостта в м. „Калето", град Средец, датирани точно с монета на Никифор I Геник (802–811). Освен добра абсолютна хронология комплексите са важни с оглед на представителната керамика, която съдържат: гърнета, амфори, белоглинени глазирани канички. Синхронни са съдове с различни технологични характеристики: на ръчно (бавно) и бързо (крачно) колело (Balbolova-Ivanova 2000, 73–85).

Нов момент в изучаването и класифицирането на ранносредновековната керамика в България внася обобщаващата статия на Ст. Ангелова и Р. Колева за раннославянските находки. Като раннославянска се дефинира керамика – цели форми или фрагментирана, отговаряща на конкретни технологични и морфологични характеристики. Въз основа на извършения анализ на археологическата среда, от която произхождат, е идентифициран един хоризонт от раннославянска керамика и лъчеви фибули, от края на VI – началото на VII в., открити в последните ранновизантийски пластове на 38 крепости (или градски центрове) от територията на днешна България, общо 43 местонаходища (Ангелова, Колева 2003, 159–185). Четири от местонаходищата се локализират в старопланинските крепости, седем от тях – в земите южно от Стара планина (Ангелова, Колева 2003, карта 1). Поставя се въпросът за продължението на тази керамика в материалната култура на разглежданите територии в границите на VII –IX в. (Ангелова, Колева 2003, 163). Проблемите произтичат най-вече от обстоятелството, че част от анализираните материали не са публикувани в сигурен археологически контекст и съответно липсват стратиграфските наблюдения на проучвателите.

[4] С използването на термина „аутопсия" имаме предвид работата в музейните фондове и достъпната ни информация чрез архиви и съхраняване на документация от проучени вече, в повечето случаи преди десетилетия обекти. По този начин подчертаваме ограничеността на информацията и на връзката с конкретната среда.

***

1. Наблюденията на редица обекти в Югоизточна и Югозападна България (Констанция, Хисаря-Хасково, Д. Церово, м. Св. Атанасий, с. Кулата, хълма Кракра в Перник, "Самуилова крепост" при с. Ключ, Благоевградски окръг, Сердика) подкрепят тезата за съществуването на по-ранен, предбългарски средновековен пласт, идентифициран чрез керамика на ръка или на примитивно колело с врязана украса. Липсата на традиции в производството на тези изделия сред паметниците от предходната епоха и паралелите й в райони северно от р. Дунав, предимно в средното му течение, са основания за определянето й като славянска (Станчева 1959, 64–68; Чангова 1963, 69; Чангова 1992, 63–64; 66–68; 70, 77; Wendel 1992, 287; Стоянова-Серафимова, Божинова 1976, 128–129; Милчев 1959, 427; Джамбов 1960, 149–161; Янков 1987, 118; Цончев 1954, 27–36; Аладжов 1979, 102; Аладжов 1995, 187–188; Стоянова-Серафимова 1963, 25, 27; Спасов 2002, 263–264).

2. Доколкото има данни за керамичните комплекси южно от Стара планина се наблюдава съчетаване на съдове с различни технологични характеристики на ранносредновековните обекти (Милчев 1959, 424–427; Джамбов 1960, 157–161; Джамбов 2002, 48; Wendel 1992, 283–289; Аладжов, 1995, 188; Balbolova-Ivanova 2000, 73–85). Съчетаването на съдове с различни по произход форми от средновековното селище в Хисаря и Пловдив се интерпретира като доказателство за съжителство на население с различен произход: местно и старобългарско (Ваклинов 1977, 52).

***

Направеният кратък преглед на проучванията на ранносредновековните селищни обекти от Южна България поставя широк кръг от проблеми. На първо място това е състоянието и качеството на публикуваните материали. Голяма част от тях са кратки, с обобщаващ характер, лошо качество на фотографиите и отсъствие на графични изображения. Липсват данни за конкретната стратиграфска среда, от която произхождат материалите. Обектите са многослойни и липсата на данни за ситуацията на намиране и степента на компроментираност на средата лишават артефактите в значителна степен от историческа стойност. Редки са примерите, когато се допуска обитаване на конкретен обект в периода между началото на VII – началото на IX в., а дори и когато е налице подобна хипотеза, тя е без необходимата обосновка. Наблюденията на археолозите са решаващи, но не винаги подкрепени с достатъчно налична документация. Единични за момента са примерите за изучаване и обнародване на цели комплекси ранносредновековна керамика, които позволяват да се синхронизират керамични съдове и дори категории керамика (Wendel 1992, 279–299; Balbolova-Ivanova 2000, 73–85; Борисов 2009$_{a,}$ 243–257; Топалилов, Станев 2012, 11–37; Станев 2015, 432–446). Опитът на водещи специалисти показва, че това е единственият успешен и удачен метод при разработване на абсолютна и относителна хронология на археологическите артефакти.

Сред обективните фактори, влияещи на състоянието на проучванията в областта на ранносредновековната археология, могат да се посочат тънкия културен пласт, не винаги добре изразен на терена, както и наличието на паянтови конструкции, които трудно се идентифицират. Съществен момент е липсата на монети, датиращи предмети и импорти в пластовете. Не случайно при всички гореописани селищни обекти керамиката е не само най-масовият, но и единствен наличен подемен материал. Основната категория керамика е кухненската, която може да бъде поставена в широки хронологически граници. В същото време до сега тя не е била обект на специално изследване. Не е ясно дефинирано понятието „славянска керамика", което е широко навлязло в обръщение, както и „българска" или „старобългарска" керамика. Тяхното определяне е по-скоро интуитивно. Датирането на керамиката от Южна България се извършва главно по аналогии и то предимно сред материали от днешна Североизточна България, където керамиката на бавно колело, от песъклива глина, с врязана украса е сравнително добре изследвана и типологизирана,

вследствие проучването на голям брой селища и некрополи. Налице са обаче известни особености в развитието на двата региона, важно място сред които заема въпросът за употребата на керамиката на крачно колело. На територията на днешна Североизточна България въвеждането на тази технология става през XI в., вероятно в резултат на установяването на византийската власт (Колева 2009$_{а,}$ 281, 283). Преди тази дата откриването на подобни съдове е по-скоро изключение (Дончева-Петкова 1977, 24–25). За земите южно от Стара планина, според краткия историографски преглед, може да се допусне, че производството на крачно колело, дори и в силно ограничено количество, не е преустановено (Колева 2009$_{б}$, 21) или най-късно в началото на IX в. бива възобновено отново. Не сме в състояние все още да отговорим на въпроса дали производството и разпространението на тази керамика може да се ограничи в границите на отделни микрорегиони, например Черноморието или хинтерланда на някои градски центрове. Наясно сме, обаче, че подобна хипотеза се нуждае от по-сигурни потвърждения. Известно основание намираме в тезата за липсата на промяна в материалната култура на населението след VI в. до IX в. във Филипопол и Константция, което прави следите от обитаване неразпознати (Морева-Арабова 1995, 90; Аладжов 2006, 142). И тук е зародишът на следващия аспект от разглеждания проблем: трудността/ невъзможността да се идентифицират културни останки – структури или артефакти в рамките на конкретния период.

Липсата на археологически материали на територията на Северна Тракия логично бива развита в теза за пълното обезлюдяване на района, въпреки и поради локализацията тук на главния път между България и Византия и честите войни между тях в хода на VIII–IX в. Възстановяването на поселищната система в Северна Тракия се поставя през X–XI в., най-рано след 864 г. Като примери се изброяват Константция, Девелт, Сливен, Карнобат, Хасковско, Марица-Изток, Караново, Дядово (Рашев 1993, 103; 111–112). Пълното обезлюдяване на Родопската област, подобно на Северна Тракия, се допуска поради същите аргументи: чести военни конфликти, неустановени граници, разрушаване и обезлюдяване на селищата и крепостите (Шейлева 1997, 197). Примери за градски центрове, където животът продължава след славянските нашествия от края на VI – началото на VII в., макар и в по-малки мащаби са Константция, Филипопол, Берое, Диоклецианопол. Появата на раннославянски материали е определена като спорадична, а като следващ етап в процеса на заселване се поставя възникването в края на VIII – началото на IX в. на славянски селища в кв. Хисаря, Хасково и Константция (Шейлева 1997, 198). За нас остава открит въпросът какви са доводите за сравнително прецизното датиране на керамиката в края на VIII – началото на IX в. Във всички случаи обаче, както вече имахме възможност да посочим, са налице данни за обитаването на двете селища преди първата четвърт на IX в., когато обектите са присъединени към българската държава (Аладжов 1995, 185–186; Аладжов 1969, 243). Признава се непознаване на облика на материалната култура, създала се след VI в., в резултат от симбиозата между културните традиции на тракийското население и новодошлите славянски племена, под силното влияние на византийските центрове (Шейлева 1997, 197). Въпреки липсата на период VII–IX в., който да докаже континуитета между късната античност и ранносредновековните селища и крепости, е налице топографска приемственост (Shejleva 2001, 147).

На пръв поглед тезата за пълното обезлюдяване на района на Северна Тракия и на Източните Родопи е обоснована и логична. Материалната култура на големите градски центрове като Филипопол, Берое, Месемврия, Сердика, Диоклецианопол и др. също е почти непозната. Изключение правят раннославянските гърнета на територията над ранновизантийския град Августа Траяна–Берое (непубликувани материали, предоставени ми от Д. Янков, гл. археолог РИМ – Стара Загора), Сердика (Станчева 1959, 61–62, обр. 50, 5) и хълма Хисарлъка над Пауталия (Спасов 2002, 263–264; Koleva 1991, T. XVII-XXI). Липсват ли други синхронни материали, или те не могат да бъдат идентифицирани, за разлика от

специфичните гърнета на ръка, които рязко контрастират с характера на местната ранновизантийската култура?

Периодът между VII–IX в. не случайно е назован „период на тъмните векове", за почти цялата територия на Източната Римска империя. Проблемът за идентификацията на материалната култура е универсален. С оскъдност на археологическия материал, липса на обособен пласт и сложна културно-историческа обстановка е описана Македония в разглеждания период (Дончева-Петкова 1995, 89–105; Рашев 2007, 90–101). Заключението е, че територията бива обезлюдена през VI–VII в. и остава необитаема до присъединяването ѝ към България в средата на IX в. (Рашев 2007). Въпросът къде са хората през този „преходен период" е зададен от J. Hayes през 1978 г., изследвайки материалната култура и конкретно керамиката на о-в Кипър, един от центровете на търговия в Средиземно море през ранновизантийската епоха (Hayes 1980, 375–380). Предпоставките, обосновали зададения въпрос, се търсят в няколко насоки: използване на паянтова архитектура, която не оставя археологически следи, променена топография на селищните структури, или допускане на тезата за пълно обезлюдяване на острова. Проблемите са очевидни: общ политически, военен и икономически упадък, териториални загуби за империята, намиращи отражение в прекъсването на античната търговия, която до края на VI – началото на VII в., съгласно резултатите от Сарачхане все още е много активна. Последиците от политическите сътресения рефлектират върху монетната циркулация и оттук до невъзможността за датиране на археологическите материали (Hayes 1980, 375–377). Решаването на тази задача се търси в по-широки териториални граници, които надхвърлят тези на Кипър и обхващат целия Средиземноморски басейн, и предвижда да се „произведат", т.е. идентифицират диагностични керамични фрагменти, в този конкретен период, когато общото количество на керамични фрагменти е по-малко, трапезната керамика рядкост, а импортите в повече или по-голяма степен нехарактерни (Hayes 1998, 17).

Актуалността на горепосочените проблеми двадесет години по-късно са предмет на изследване от Н. Пулу-Пападимитру, която публикува „първите резултати" от ареала на гръцките острови и Пелопонес, запълващи хронологическата ниша (Πουλου-Παπαδημητριου 2001, 231–266). Към състоянието на проблема за изучаване на материалната култура през VII–IX в. авторката добавя липсата на публикации на голяма част от разкопаните обекти, а резултатът от непознаването на материала, основно керамика е, че той много лесно се отнася към други периоди: по-ранни, или по-късни (Πουλου-Παπαδημητριου 2001, 231). Въпреки дълбоките промени в градските центрове в края на ранновизантийската епоха, те не са обезлюдени напълно (Πουλου-Παπαδημητριου 2001, 232; Αναγνωστάκης, Πουλου 1997, 290). Другата страна на въпроса е доколко се променя начинът на живот на византийските поданици (Πουλου-Παπαδημητριου 2001, 232). Конкретните изводите са няколко: 1. червенолаковата керамика, форми 104, 105, 106, 109 продължават да се използват през целия VII в. 2. От VII в. във Византия се въвежда производството на глазирана керамика, с център -Константинопол, вероятно и Елевтерна (централен Крит). 3. В началото на VII в. не се наблюдават съществени промени в търговията и разпространението на типовете амфори в Средиземноморския басейн по отношение на предишната ранновизантийска епоха. Откриват се типове LRA 1, LRA 5/6, LRA 4, тунезийски и самоски тип амфори. Особено характерен за епохата е LRA 2. От края на VII, целия VIII и IX в. в археологическите пластове са откривани амфори, които са „наследници" (имитации) на най-разпространените типове през VI-VII в. – LRA 1 и 2, чието разнообразие е в резултат на разпадането на големите производствени центрове и появата на различни, разпръснати в отделни региони ателиета. 4. Както кухненската, така и амбалажната керамика през VIII в. се произвеждат и разпространяват изключително в границите на Византия. 5. Особен интерес предизвиква въпросът за употребата на керамика на ръка в Пелопонес, подробно разгледан в един по-ранен труд, в съавторство (Αναγνωστάκης, Πουλου 1997, 229-322).

Според авторите, при определяне характеристиката и етническата принадлежност на носителите на тази керамика основен и много труден за решаване е въпросът за нейната хронология. Не винаги тази керамика може да се свърже със славянските нападения. Тези съдове се появяват в условия на икономическа криза, в момент, когато връзките с големите работилници са трудно установими. Не е ли възможно в подобни тежки условия населението да се върне към използването на една архаична техника за снабдяване с керамика от първа необходимост? (Αναγνωστάκης, Πουλου 1997, 285-286). Поставя се проблема за контактите между новодошли и местно население и за несравнимостта на керамиката на ръка в отделните региони, под въздействието на различни местни фактори (Αναγνωστάκης, Πουλου 1997, 261).

Дупката на „тъмните векове" постепенно започва да се запълва и с материали от Югозападна Турция – Сагаласос (Vionis, Poblome, Waelkens 2009, 191–213), Аморium (Böhlendorf-Arslan 2007, 278–280, Fig. 5, 6; 288–292, fig. 8, 12; Böhlendorf-Arslan, in print), Анемуриум (Williams 1977, 175–190). Потвърждават се изводите за засилена децентрализация, употреба на керамика в преобладаваща степен местно производство и оскъдно количество импорти. Изключение в това отношение са материалите от Сарачхане, където в депозитите присъства значително количество амфори (Hayes 1992).

Непознаването на археологическия материал, липсата на добра стратиграфия, на ясни археологически контексти, на сигурно датирани находки и монети, тенденциите към регионализъм имат неоднозначно тълкуване. Възможно ли е изобщо керамиката от края на VI-IX в. да бъде идентифицирана?

Отговор на този въпрос ще търсим в представените в последните години на археологическата аудитория обекти, които са в тясна връзка с разглежданите проблеми: Данабунар, обект № 26 по жп линията Пловдив-Свиленград (Нехризов, Валентинова 2006, 144-146) и разположения непосредствено до него, на няколко километра по течението на р. Марица, обект № 27 при с. Капитан Андреево, Пиперков чифлик, м. Кьошко (Вандова, Спасов 2005, 40-41; Вандова, Спасов 2006, 28-29). Материалите от тези обекти, с изключение на последния, до който нямахме достъп, са използвани при анализа[5]. Изключително интересна и богата на материал се оказва проучваната в последните години чрез редовни археологически разкопки крепост в м. Калето, с. Изворово (Борисов 2009а, 243-257; Борисов 2009б, 255-265). В хода на подготовката на настоящия труд ползваме и непубликувани материали във връзка с локализирането на селище край с. Маджерито, Старозагорско, датирано в края на VI-началото на VII в.[6, 7]

Некрополи

Броят на регистрираните и частично проучени некрополи в близост до градските центрове, укрепени или открити селища е значителен. Вероятно обаче поради християнския обред и липсата на инвентар интересът към тях е слаб, голяма част не са публикувани, или биват сумарно представени, без каталог или стратиграфски наблюдения (таблица 1 и посочената там литература).

В изучаването на ранносредновековните некрополи в Южна България (и не само) от първостепенно значение е монографията на Ж. Въжарова, която въвежда в научно обръщение значителен брой паметници. В каталожен вид са публикувани некрополите Абланица 1, 2, Мишевско (Въжарова 1976, 270–296), а чрез анотации са представени публику-

[5] Тук е мястото да изкажем благодарност на доц. д-р Кр. Лещаков, гл. ас. Р. Иванова от катедра Археология на Софийския Университет, гл. ас. д-р Г. Нехризов, гл. ас. д-р М. Даскалов и не на последно място на гл. ас. д-р Хр. Попов за възможността да се запозная отблизо и да ползвам предоставените ми материали.

[6] Бихме искали да изкажем още веднъж благодарност на М.Тонкова и Д. Янков, РИМ Ст. Загора за предоставения ми материал.

[7] Мащабността на спасителните археологически проучвания през 2014 г. по долината на р. Марица и Струма добави още няколко обекта с ранна датировка в границите на VII-VIII в. – при с. Великан, Димитровградско (АР на Станимир Стойчев и Нася Якимова), на Мурсалево (АР на В. Николов и Крум Бъчваров).

ваните по-рано некрополи и гробни находки от Златоград (Манова 1969, 213–225), Мезек (Велков 1937), Слащен (Георгиева 1965, 156 и сл.), Рани лист (Шкорпил 1896, 65-67), Браница и др. (Възарова 1976, 341–343). Налага се изводът за различната при сравнение със Северна България културна среда, в която почти напълно отсъстват езически (особено биритуални и с кремация) некрополи. Изключения от този извод са изолираните до този момент гробни находки от Златари, Гледачево и Бялата вода, Пернишко (Възарова 1981, 53; Тонкова, Георгиева 2006, 164–166; Dončeva–Petkova, Ljubenova 2004, 69 –74; Даскалов, Тонкова 2010, 78 –102).

Предвид документирания погребален обред (трупополагане, с ориентация запад-изток) най-ранните средновековни некрополи Абланица 1 и 2, Туховище, Мишевско, Златоград, Слащен, Мезек (идентифициран като средновековен от Ж. Възарова), са включени в групата на некрополите с погребения по християнски начин, подгрупа втора, и са датирани IX–XI в. (Възарова 1976, 268 и цит. лит.). В цитирания обобщаващ труд е включен и проучваният по това време, в периода 1975-1978 г. некропол в Туховище. Доклад за него е представен на III-ия международен конгрес по славянска археология, а в 1981 г. е отпечатана брошура, представяща основните находки от некропола (Stoyanova-Serafimova 1975, 789–804; Стоянова-Серафимова 1981). Проблемът за хронологията и интерпретацията на културно-историческото значение на некропола Туховище, който е най-голям от посочените, са обект на особен интерес. През 1997 г. е защитена магистърска работа към катедра Археология на Софийския университет от Т. Марваков. Сравнителен анализ на два от некрополите – Абланица и Туховище е извършен в труда на Ст. Ангелова и Т. Марваков. В уводната част е засегнат проблемът за „хиатуса" на ранносредновековните материали VII–IX в., частично решение на който е представено чрез коригирана дата на металните находки. Направен е изводът за сходството на двата некропола с тези на група Кумани-Круя на територията на Далмация, Албания, Македония и Гърция (Дончева-Петкова 1995, 94–95; Angelova, Marvakov 2001, 13–27). Изработени са критерии за обособяване на база гробни конструкции, погребален обред и инвентар на специфична културна група –

Абланица-Туховище (Марваков 1997[8]; Angelova, Marvakov 2001, 13–27; Angelova, Koleva 2001, 263–270; Тодорова 2005). Към нея са включени, доколкото са познати в литературата некрополите Браница, Рани лист, Долно Ботево, Гледка (Angelova, Koleva 2001, T.3), както и публикувания по-късно некропол при Копривлен (Кацарова, Хаджиангелов 2002, 215–243).

Интересно при последния некропол, както впрочем се оказва и при редица други некрополи в Родопите – Грохотно, Беден, Абланица, м. Дрежно, е продължителният им период на използване (Дамянов 1998, 69–80; Георгиева 1965, 129–168; Чачева 1970, 298–303; Домарадски и кол. 1999, 54–59). Подобни процеси се наблюдават и при некрополите от някои градски центрове – Сердика, Несебър, Пауталия-Велбъжд, Августа Траяна-Берое (Станчева, Шалганов 1981, 50; Шалганов 1994, 50; Кияшкина, Марваков, Димова 2008, 301–304; Кияшкина, Марваков, Димова 2009, 324–327; Божкова и кол. 2009, 320–323; Spassov 1999, 22; Спасов 2000, 68; Янков 1991, 123–124; Николов, Калчев 1992, 29–44).

Съществен принос в проблема за хронологията на некрополите има изследването за класификацията, типологията, хронологията и разпространението на металните накити на В. Григоров (Григоров 2007).

[8] Т. Марваков, Ранносредновековен некропол край с. Туховище, Гоцеделчевско. Магистърска дипломна работа, Архив на Катедра Археология към ИФ на СУ „Св. Кл. Охридски";

2. ИСТОРИЧЕСКИ СВЕДЕНИЯ

Проблемите свързани с проникването и настаняването на славянските племена и извършените етническите промени в периода на VI–IX в. вече са били нееднократно предмет на детайлни изследвания в историческата литература, въз основа на писмените извори, данните на топонимията и лингвистиката (Дуйчев 1942; Тъпкова-Заимова 1966; Ангелов 1981; Ditten 1993, Божилов, Гюзелев 1999 и др.). В тази част от изложението ще представим накратко резултатите от историческите изследвания, като акцентираме върху някои основни събития, с оглед интересуващите ни демографски и етнически промени.

Варварски нашествия в Тракия и Вътрешна Дакия:

Нашествията на многобройните готски и хунски племена още в средата на V в. водят след себе си до реорганизации в ежедневния живот на населението и имат сериозни икономически, политически и демографски последици. В течение на VI в. заплахите от племената, обитаващи земите северно от Дунав се засилват. Повратен момент в сложната политическа обстановка в Югоизточна Европа във втората половина на VI в. внася настаняването на аварите в панонските земи.

Южните части на Балканския полуостров не остават незасегнати от атаките на различните племена. В 449 г., 493 г. и 499 г. според сведенията съответно на Марцелин Комес и Павел Дякон (ЛИБИ, I, 1958, 313, 410) Тракия е опустошена от българите. В 501 г. Теофан споменава за ново нахлуване на българите в Илирик и Тракия (ГИБИ, III, 1960, 233). В резултат на нашествие на кутригурите в 517 г., обхванало Македония, Епир, Тесалия, до Термопилите са засегнати значителен брой неукрепени селища (Златарски 1970, 87). В 530 г. Мундо избива 500 души от отряда на българите, опустошаващи Тракия (Божилов, Гюзелев 1999, 64). Първият самостоятелен поход на славините, при който нахлуват в Тракия е посочен в 535 г. (Божилов, Гюзелев 1999, 32). По сведения на Йоан Малала, потвърдени от Теофан, в 538 г. хунокутригурите достигат до Тракия. В 540 г. е следващият, още по-голям поход, разказан от Прокопий, достигащ до предмостията на Константинопол и Илирия, където са превзети 32 крепости, включително и град Касандрия. Освен богатата плячка, Прокопий съобщава за 120 000 души пленници (по Златарски 1970, 95). По време на Юстиниановото управление, според разказа на Прокопий Кесарийски нашествията на „хуни, славини и анти в Илирия, Тракия, Елада, Херсонес", опустошаващи страната от Йоническо море до преградията на Цариград зачестяват (ГИБИ, II, 1958, 151; Златарски 1970, 91; Божилов, Гюзелев 1999, 31). В 547, 548, 549 г. следват нови опустошителни нападения, при които нашествениците разоряват Илирик и достигат до Драч и Топир. Целите на новите нападения през 550-551 г. са Солун и областта Астика на изток. В следващата 552 г. византийският пълководец Нарзес остава блокиран в Пловдив, когато хунска орда, разделена на две посоки: към Солун и Константинопол опустошава страната (Златарски 1970, 103). В 558 се датира разказа на Агатий за похода на хан Заверган, засягащ Скития, Мизия и Тракия. При този поход отрядът, начело с хана се установява на лагер на р. Атир, на около 150 стадия (35–40 км.) от Константинопол (Златарски 1970, 104-105; ГИБИ, III, 1960, 40). Вероятно за същия поход разказва Теофан, когато описва как хуни и славяни в Тракия в 559 г. достигат до Дългата стена (ГИБИ, III, 1960, 233). Проблемите на империята с варварите се задълбочават във втората половина на VI в. Император Юстин II води военни действия срещу аварите в Тракия през четвъртата година от царуването си, както разказва Йоан Бикларски. Според същия автор славяни опустошават и обезлюдяват областта отново през десетата година на царуването на императора. Аварите нахлуват в Тракия и Илирик през първата и третата година от царуването на Тиберий II Константин, а две години по-късно и славяните (ЛИБИ, I, 1958, 372–373). За пленяване на местно население информира Йоан Ефески (Божилов, Гюзелев 1999, 35). Походът в Тракия в 584 г. се про-

вежда начело с Ардагаст, и по всяка вероятност е подтикнат от аварския хаган. Разорени са цели области, градове и крепости в Елада, Солунската област и Тракия (Петров 1981, 37). Военни кампании в Тракия, под предводителството на аварите са извършени в 593 и 597 г. Една от основните цели на военните кампании в югозападните части на полуострова е завладяването на Солун, подложен на неколкократни обсади (Петров 1981, 37–42). Изидор от Севиля свидетелства, че в началото на управлението си Ираклий е в много затруднено положение. Гърция е отнета от славяните, а Сирия и Египет – от персите (Златарски 1970, 144; ЛИБИ, I, 1958, 384–385). Отвеждане на местно население в плен се извършва в първото десетилетие на VII в., като конкретно се споменават илирийските земи (Божилов, Гюзелев 1999, 41). Аварското нападение в Източна Тракия в 617 г. е последвано от обсадата на Константинопол в 626 г., информация за която дава Георги Пизидийски. От околностите на Константинопол се споменава за 70 000 ромеи, преселени в Дунавските земи (ГИБИ, III, 1960, 46–47; 59–64; Божилов, Гюзелев 1999, 46 и цит. лит.) Съгласно автора на „Чудесата на Св. Димитър" смесването на ромейските граждани на територията на Аварския хаганат, които са пленници от двете Панонии, двете Дакии, Дардания, Мизия, Превалитана, Родопа, Тракия и околностите на Константинопол, в резултат на опустошителните аварски набези, с българи, авари, и други народности, както и тяхното поколение довело до образуването на „безброен и грамаден народ" (Златарски 1970, 205; ГИБИ, III, 1960, 158–166). Считайки ги за особен народ, аварският хаган назначава Кубер за техен княз.

Нападение на българите в Тракия през пролетта на 680 г. провокира похода на император Константин IV Погонат, завършил с окончателна загуба на териториите северно от Хемус (Божилов, Гюзелев 1999, 88). Териториите на юг трайно привличат вниманието и интереса на българските владетели.

Малко по-късни са събитията в разказа на Агатон, който е съвременник на нападение на унугурите – българи, пленили и избили твърде голям брой от намиращите се в Тракия християни. Нападението се поставя около 705 г. (ГИБИ, III, 1960, 182–183).

Нова вълна на опустошения в Тракия се съобщава при завръщането от Константинопол на българските войски по времето на хан Тервел в 712 г. (Божилов, Гюзелев 1999, 108–109).

Икономическите аспекти на варварските нашествия са свързани с разрушаването на цели производствени комплекси, намаляне на търговския обмен, тенденция към самозадоволяване на селищните структури, промяна в топографията и вътрешната им инфраструктура и намаляне на човешките ресурси на Балканите – тенденция, която започва още от IV–V в. Израз на тази тенденция са новелите на император Анастасий, а процесите се задълбочават в резултат на чумната епидемия от 541 г. Аваро-славянските нашествия в края на VI–VII в. допълнително усложняват обстановката. Византийската империя се съвзема от тази криза чак в средата на IX в. (Charanis 1972, 9–10; 17).

Усядане на „варвари" в границите на империята:

През IV и V в. проникването на варварите в империята става по няколко начина: чрез продажба на роби или усядането им като колони и федерати. Федератите получават земя, живеят в селищата си и са задължени да пазят империята от варварите. Като основни фактори за провеждане на тази политика могат да се изведат: 1. обезлюдяването на граничните райони; 2. намаляване на военните сили; 3. спадът на земеделската продукция (Velkov 1977, 262–263; Божилов, Гюзелев 1999, 23).

Освен като федерати, варвари са привличани и в имперската войска. Изследването на Джон Тийл за състава на византийската армия в VI в. показва, че в сравнение с предишния век византийската държава и общество нямат предразсъдъци по отношение на заемани от варвари висши военни длъжности – от четири имена от славните победоносни години

на Юстиниан само едно е византийско. Военните кампании на императора се нуждаят от човешки ресурс и всички са добре дошли – арменци, славяни, гепиди, българи. Императорът дарява със земи и подаръци херулите, някои от които получават статут на федерати, други на симахи, подобно на сабирите[9]. Юстиниан окуражава хуни, славяни, варвари от различен произход да постъпят на служба в имперската армия и получат статут на федерати или каталоги (Teall 1965, 299–301; Ditten 1976, 82–83; Charanis 1972, 32). Прокопий Кесарийски изрично споменава, че повечето конници във войската на Велизарий са хуни – т.е. българи, славяни и анти, които обитават отвъд, но в близост до Дунавския бряг (Божилов, Гюзелев 1999, 65–66 и цит. лит.). С най-голямо значение, заедно с арменците, са славяните (Ditten 1976, 77). Империята се защитава от тези, които я нападат (Јанковић 1990, 16; Тъпкова-Заимова 1966, 38; Ditten 1976, 83–84).

В средата на VI в. в югоизточна Европа се появява нов фактор – аварите, които блокират възможностите за рекрутиране на войници сред населението отвъд имперските граници. В сравнение с данните един век по-рано, през VI в. се изчислява, че съставът на армията е намалял близо три пъти (Тъпкова-Заимова 1966, 41). През втората половина на VI – началото на VII в. става масова практика градовете да организират сами своята защита (Тъпкова-Заимова 1966, 47). Рекрутирането на местното население застрашава снабдяването на армията с хранителни продукти (Teall 1965, 322; Charanis 1972, 32).

Присъствието на федерати в крепостите по Дунавския лимес е явление засвидетелствано и в писмените и археологически извори. Бунтът на Виталиан в края на V – началото на VI в., който е федерат по произход и защитава правата на федератите в района, засяга североизточната част на диоцез Тракия. Бунтът е насочен срещу намаляването на доставките им на храна (Velkov 1977, 258). Прокопий ни съобщава, че император Юстиниан I в 544 г. предлага на антите да се заселят в Турис, дн. Румъния като съюзници (федерати). Условия предвиждат даряване със земя, пари, помощ срещу задължението да пазят империята от враждебните й племена (Бешевлиев 1968, 23; Златарски 1970, 97–98).

Земите южно от Стара планина също не остават незасегнати от това явление. Предложението на император Зенон към Теодорих за заселване в Пауталия в 479 г., за което споменава Малх се тълкува като израз на демографска криза, обхванала района (ГИБИ, I, 141; Ивановъ 1919–1920, 88; Велков 1959, 82; Кацарова 2005, 146, 148). При управлението на Анастасий исаврийци от Мала Азия се заселват в Тракия (Velkov 1977, 266). В резултат на ангажиментите си в провокираната война между кутригури и утигури в 551 г., Юстиниан настанява около 2000 души с децата и жените им в Тракия, в близост до Апри (Златарски 1970, 100; Божилов, Гюзелев 1999, 42–43, ГИБИ, II, 1958, 144). Отново Прокопий съобщава за заселване на лангобарди в Апри (Тъпкова-Заимова 1966, 56–57; Velkov 1977, 266, бел. 1004). Маврикий подготвя мащабна кампания за заселване на арменци в Тракия, с мотива да рекрутира войници, но по всяка вероятност тя остава неосъществена (Charanis 1972, 30; Ditten 1993, 128–130, 134–135).

Местно население:

Дефиницията за ромеи или „ромейски граждани", каквито безспорно са жителите на земите в провинция Тракия и Средиземноморска Дакия, е сравнително проста и не е в зависимост от произхода. Необходимите условия са признаването на върховенството на императора, принадлежност към християнската религия и плащането на данъците (Божилов, Гюзелев 1999, 17).

В големите градове като Сердика, Филипопол, Августа Траяна и др. населението до VI в. е силно романизирано и елинизирано, за разлика от селското население, което запазило

9 Според В. Тъпкова – Заимова терминът socii (σύμμαχοι) замества по смисъл „федерати" и е характерен за периода VI – VII в. (Тъпкова – Заимова 1966, 38 – 39).

местните, тракийски традиции (Тъпкова-Заимова 1966, 53; Ангелов 1981, 80–89). Гръцко и малоазийско население през VI в. е запазено по Черноморието, и в някои градове от вътрешността като Филипопол, където данни за етнически промени в VI–VII в. няма (Тъпкова-Заимова 1966, 76).

Изключително важен и дискусионен е въпросът за степента на запазване на местното население и контактите с новодошлите славяни. Като цяло се допуска директен контакт, но се твърди, че в периода VI–VII в. славяните постепенно стават мнозинство на Балканския полуостров, което асимилира всички други етнически елементи (Тъпкова-Заимова 1966, 75). Същевременно се отбелязва, че в Южна България броят на запазените градове с оцеляло местно население е много по-голям, в сравнение със Северна България, а броят на славянските заселници е значително по-малък (Тъпкова-Заимова 1966, 94). За обезлюдяването в провинция Вътрешна Дакия може да се съди по степента на съхранение на античните топоними, които липсват по долината на Струма, чак до района на Серес, Г. Вардар, вероятно и в западните дялове на Средна гора. Същевременно могат да се посочат и редица примери на континуитет (Ангелов 1981, 159–160).

Вътрешна миграция:

В хода на VI в. с оглед промените в селищната топография и засиленото строителство на крепости на труднодостъпни места се предполага движение хора от равнинните части към високите, укрепените селища (Божилов, Гюзелев 1999, 17; Dunn 1997, 139). Тенденциите са към самоизолираност или смесване с чужди етнически групи и загуба на идентичност.

В края на VI – първата половина на VII в., в резултат на вътрешните размирици, войните с перси и варвари, изглежда че на византийската власт на Балканите се слага край. Така една част от старото население от вътрешността на Балканския полуостров бяга пред настъпващите славяни и авари в различни крайбрежни градове на Черно, Егейско, Йоническо и Адриатическо море, или от Пелопонес към Долна Италия и Сицилия, или Далмация и оттам отново към Италия. Една в никакъв случай не незначителна част от бежанци се насочва към Константинопол и оттам към М. Азия (Коледаров 1985, 56–59; Ditten 1993, 50–51). Друга част се оттегля в непроходимите области, където по-късно (към края на X/XI в.) е наречено власи или албанци, или бива отвлечено от варварите в областите северно от Дунав (Ditten 1993, 46). В „Чудесата на Св. Димитър Солунски", при разказа за поредната обсада на Солун, вероятно през 622 г. се споменава, че славяните са обезлюдили всички околни градове и области, а в самия град се стичат бежанци от Панония, Дакия, Дардания, за да се спасят (Ангелов 1981, 138). Пример за подобна миграция е надписът на гръцки език от VI–VII в. в Анкона, на италианското адриатическо крайбрежие, за пренасянето на мощите на Св. Дазий от Доростол, както и надгробният надпис на епископа на същия град, погребан в Одесос (Ditten 1993, 50; Тъпкова–Заимова 1966, 80).

Възможно е част от бежанците да са се завърнали по родните си места след разгрома на аварите пред византийската столица в 626 г. След 626 г. в Аварския хаганат започват размирици и изглежда, че в някои градове на Балканите, например Сердика, която чак през 809 г. е превзета от българите, Византийската империя запазва контрола си (Ditten 1993, 52 и бел. 45). Сведения за демографския състав на населението в Сердика в началото на IX в. дава Теофан, като разказва, че при превземането на Сердика в 809 г. от хан Крум в града са пленени 6000 души военно население и известен брой цивилни граждани (Цанкова-Петкова 1976, 11; Ditten 1993, 335).

За подобряване демографската ситуация през VIII в. в Тракия известява един арабски извор – „Китаб ал-Уюн", според който по-рано в VII в. Тракия била пуста, но сега (конкретно 717–718 г., периода на арабската обсада) е добре населена и в състояние да

достави големи количества зърнени храни (цит. по Коледаров 1985, 53). Десетилетия покъсно, за ремонта на Валентиниановия акведукт император Константин V вика майстори, като най-многобройни са тези от Тракия – 5000 строители и 200 керемидчии (ГИБИ, III, 1960, 273).

За успешната демографска политика са от значение вероятно и преселническите акции на Константин V и Лъв IV. Със сигурност знаем, че в началото на IX в., преди отвличането на големи групи население от хан Крум, Тракия е добре населена. Съгласно Хамбарлийския надпис Сердика, Дебелт, Константия, Версиникия, Адрианопол, както и други намиращи се в териториите на военните действия обекти, са били населени с предимно гръцко население (Бешевлиев 1979, 109, 115; Божилов, Гюзелев 1999, 136–137; Ditten 1993, 338–339). При военната кампания на хан Крум в 812 г. християнското население на Анхиало, Берое, Никея, Прват кастрон, жителите на Филипопол и Филипи бягат пред българските войски. Хан Крум депортира население от околностите на Адрианопол и други места от тема Македония в Отвъддунавска България.

Заселвания на групи население в южните части на Балканите от края на VI–VII в. Славяни

Първата преселническа вълна се осъществява в хода на военните кампании (Божилов, Гюзелев 1999, 35–36). С присъствието на славяни в Тракия се свързва сведението на Прокопий, че още в средата на VI в. Одрин, Пловдив, Берое и Плотинопол се намират в съседство с много „варварски племена" (ГИБИ II, 1958, 176). Това сведение е потвърдено близо век по-късно в „Чудесата на Св. Димитър Солунски", който споменава, че град Виза се намира в близост до други славянски племена и там князът на ринхините Пребънд потърсил спасение, както и със сведения в житието на Максим Изповедник (Коледаров 1985, 30 и цит. лит.; Тъпкова-Заимова 1966, 68, 95; Tápkova-Zaimova 1976, 70–71, Anm.15; Charanis 1972, 39; Ангелов 1981, 142; Божилов, Гюзелев 1999, 47).

Най-значимите етнически промени на Балканския полуостров са свързани със славяните и са извършени вероятно в периода между 80-те години на VI-първата четвърт на VII в. (Ditten 1993, 207).

Въз основа на писмените извори и данните на топонимията се обособяват два „брода" на славянско проникване през Дунав: единият в областта на Среден Дунав (провинция Панония), другият е в района на Долен Дунав – дн. Добруджа, ранновизантийския Доростол. Допуска се и трети път, по долините на реките Вит и Янтра (Ангелов 1981, 132–133).

Процесът на заселване на славяните на Балканите се осъществява по четири начина: 1. постъпването им на византийска служба в първата четвърт на VI в.; 2. заселването им на византийска земя; 3. самоинициативни заселвания в изоставените части на Балканите; 4. военни завоевания (Янкович 1975, 179).

Дискусионен е въпросът за отношението между византийската администрация в градовете южно от Стара планина и варварските (славянски) заселвания. Въз основа на анализа на писмените извори, според Charanis образуването на тема Тракия чак в последната четвърт на VII в. няма връзка със славянските заселници. Нейното образуване би следвало да се разглежда по-скоро като реакция срещу образуването на българската държава, а не на усвояване на територии, отнети от славяните, съгласно тезата на Острогорски (Charanis 1972, 14).

Като източник на информация за славянско заселване в Тракия се разглеждат славянските топоними, откривани в епархийските списъци. Така например в списъка от времето на Лъв VI (886-912 г.) се изброяват като подчинени на митрополита на Филипопол епископите на Лютица, Великия и Буково, сочени като имена със славянски произход, докато Драмица и Йоаница са пославянчени гръцки имена (Gjuselev 1969, 159; ГИБИ, III,

1961, 160–161; Коледаров 1985, 53–54). Що се касае до хронологията на този списък, то се допуска, че той отразява църковно-териториалните отношения от една по-ранна епоха (Gjuselev 1969, 161).

Като цяло данните въз основа на писмени извори и топоними за славянско заселване в Тракия, дн. Беломорска Гърция и Европейска Турция са много оскъдни, особено в сравнение със западните части на Балканския полуостров (Ангелов 1981, 139, 142).

Системност и последователност се наблюдава в стремежа на славяните да завладеят Солун и да се заселят в околностите му (Божилов, Гюзелев 1999, 42–43). Сведения за завземането на Гърция от славяните в първите години от управлението на Ираклий дава севилският епископ Изидор (ЛИБИ, I, 1958, 384–385). По повод обсадата на Солун в 615 г. авторът на „Чудесата на Св. Димитър Солунски" изброява имената на трайно настанени вече славянски племена в Македония, Епир, Тесалия и Пелопонес, а именно драговити, сагудати, велегезити, ваюнити, берзити и др. (ГИБИ, III, 1960, 128). В съюз с ринхините срещу Солун се въоръжава и племето стримонци, принадлежащо към славянския народ и локализирано в областта на реките Струма и Струмица (ГИБИ, III, 1960, 143–146; Ангелов 1981, 145). Областта на смоляните се намира в непосредствена близост с темите Волерон, Стримон и Солун, между долните течения на Струма и Места, с южна граница – беломорският бряг (Драмско, в непосредствена близост до Филипи (Чешмеджиев 1998, 103). Смоляните се споменават в надпис от развалините на базилика във Филипи, до Кавала (Бешевлиев 1979, 134; Чешмеджиев 1998, 101).

В Сюлейманкьойският надпис, запазил договора между Омуртаг и Лъв V Арменец от 815 г., ясно се разграничават две групи славяни: във владенията на императора, които са там от по-рано, т.е. преди нападенията от 811-813 г. и вторите, които не са подчинени на императора в крайбрежната област. Този текст поражда различни тълкувания. Според В. Златарски славяните от крайбрежната област не са поданици на императора и следва да бъдат заменени с пленените от българите християни, съгласно клаузите. Авторът допуска, че става дума за изселени славяни от български на византийски територии и посочва като пример известията в хрониките на Теофан и патриарх Никифор за масово славянско изселване в 762 г., при възкачването на хан Телец, които обаче биват преселени в Мала Азия. Според други автори става дума за заселени по времето на Крум славяни в Черноморската област (Бешевлиев 1979, 153-154; Златарски 1912-1913, 174-175, Станев 2012, 118, бел. 543).

Демографската криза в края на VI–VII в. на Балканите е безспорна, и усвояването на бившите византийски територии на Балканския полуостров от ново население (славяни) има за цел подобряване на демографската ситуация (Charanis 1972, 11–13; Ditten 1993, 11; Curta 2001, 338). Те се заселват в области, където населението е намаляло значително и където има много пустеещи земи. За империята те са потенциален източник на данъци и свежи сили. С тези мотиви се обяснява и настаняването на народа на Кубер на пустото Керамесийско поле (Zástěrová 1982, 191; Lemerle 1979, 222–227; Божилов, Гюзелев 1999, 94–96).

Склавинии

Склавиниите са териториални, но и военно-политически организации на славяните, начело с княз, наречен още архонт, rex, или хегемон отразяващи политическата им самостоятелност по отношение на авари или Византия (Коледаров 1985, 32–33). Вероятно преселванията южно от Дунав се извършват от цели склавинии, доказателства за което са наименованията на многото военно-териториални славянски съюзи, чието образуване е станало още извън границите на империята: драгувити, ваюнити, велегизити, сагудати, сърби, хървати (Литаврин 1982, 40–42). Противоположна е тезата на Й. Херман, който акцентира върху отсъствието на първични, по-стари племенни наименования, в резултат на

едно ново групиране на заселващи се групи с различен произход при преминаването им във византийската област. Като пример се посочват струмляните – наречени на р. Струма; рихнините – на т.нар. Rhinchos, Халкидики; тимочаните – на р. Тимок; брезитите – именувани по античния град Beres; т.е. образуват се следродови, „земеделски общини" (или „съседски"). Сред изключенията от това правило са заселванията на „сърби" и „хървати" по времето на Ираклий (Херман 1982, 22–23). Склавиниите не плащали данък и не давали военни контингенти, нито пък техният архонт е бил назначаван от централната власт. Назовавани са по името на съответното племе: „Берзития", „Велзития", „Драгувития", и др. (Ангелов 1981, 148). Старобългарската дума за „склавиния" е „княжение" (Коледаров 1985, 32).

Потвърждение, че Византия признава автономното съществуване на славянските княжества и им предоставя обширни права са „Чудесата на Св. Димитър Солунски" (Zástěrová 1982, 189; Lemerle 1979, 10–11, 405).

В „Хронография" на Теофан Изповедник няколко пъти се споменават „склавинии" (ГИБИ, III, 1960). Вероятно между септември, 657 г. и септември, 658 г. се е състоял поход на Констанс II срещу „склавиниите", локализирани западно от р. локализацията им е в земите на Македония, западно от р. Струма/ Нестос и в Тракия, източно от река Нестос (Коледаров 1985, 33; Ditten 1993, 209–210). Пленените славяни в резултат на похода биват заселени в района на М. Азия, в Апамея и южно от Антиохия (Ditten 1993, 211).

Друг поход срещу стримонитите, организиран от Константин IV Погонат, се осъществява вероятно след поражението на арабите от Константинопол в 678 г. (Ditten 1993, 213, Anm. 644, 645).

Против Склавиниите и България е насочен походът на Юстиниан II Ринотмет (685–695) от 688 г, според разказа на Теофан. Походът е насочен на запад, към Солун, за да воюва срещу славиниите и българите, а покорените македонски славяни са прехвърлени в Мала Азия, в областта Опсикион (Ditten 1993, 214–215; Божилов, Гюзелев 1999, 97). Локализация на планинската теснина, където императорът бива разбит от българите при завръщането си, се предлага в околностите на Кавала (Божилов, Гюзелев 1999, 97).

За въстание на македонските славяни в местните „склавинии", които отново разпалили война между Византия и България, разказва Теофан. Тези македонски склавинии са локализирани от Караянопулос в Родопите (Ditten 1993, 169, Anm.320). Въстанието е повод за похода на Константин V Копроним в 759 г. срещу „склавиниите" в Македония. Още в 768/769 г. обаче императорът трябва да откупува държаните в плен около 2500 жители на островите Имброс, Тенедос и Самотраки, пленени от пиратстващите славяни, и сключва споразумение със славянските князе (ἄρχοντες). Вероятно става дума за тракийски и македонски, но може и тесалийски славяни, стримонити, ринхини и велегезити (Златарски 1970, 293–296; Ditten 1993, 169).

В 783 г. след похода на Ставракий срещу славянските племена в района на Солун, който достигнал до Пелопонес, покорените получават статут на „ὑπόφοροι" (Ditten 1993, 193).

Теофан разказва, че в 799 г. велегезитите около залива Воло, в Тесалия, начело с княз Акамир са едни от враговете на императрица Ирина (Златарски 1970, 313).

В 809 г. император Никифир I заселва в „склавиниите", включително в района на Струма ромейски граждани от малоазийските теми, които 812 г. бягат от Крум във византийска Тракия (Ditten 1993, 170).

В писмо на Михаил II (820-829) до франкския крал Лудвиг ден Фромен (814-840), от 10.04.824 г., в което се говори за европейската част на Византия, се споменават „склавинии" в близост до темите Тракия, Македония и Тесалоника (Ditten 1993, 170, Anm. 334).

Съгласно текста на „Житието на Григорий Декаполит" в земите на славяните (Халкидика) се вдигнал бунт от управителя на тази Склавиния, насочен срещу византийската власт, вероятно от стримонитите. На помощ на император Теофил се придвижват бъл-

гарски войски, чиито път минава през Филипи (Бешевлиев 1998, 120). Второто въстание, споменато в същия извор е дело на смоляните или другувитите (Ditten 1993, 254).

Най-приемливата локализация за склавиниите въз основа на сведенията в писмените извори е в земите на Македония, и също в съседна Тракия, източно от река Нестос. Допуска се съществуване на „славинии" и в Източна Тракия, недалеч от Виза, въз основа на „Чудесата на Св. Димитър Солунски" (Тъпкова-Заимова 1966, 95–96).

За придвижване на значителна група население от района на Среден Дунав разказват „Чудесата на Св. Димитър". Едновременно с движението на Аспарух от североизток, Кубер въстава срещу аварския хаган и се заселва в Керамисийското поле, обитавано вече от славянското племе драгувити (Златарски 1970, 205; ГИБИ, III, 1960, 158–166). Условията на споразумението между Кубер и императора предвиждат усядане във вече завзетата територия и снабдяване с припаси от драгувитите. Новите преселници, „народът" на Кубер са наречени „Σερμησιανοι" (Божилов, Божилов, Гюзелев 1999, 94, бел.30; Йорданов 2001, 13). Сред този народ се разпространява християнска вяра (ГИБИ, III, 1960, 159). Константин Багренородни съобщава, че към края на VII в. (вероятно във връзка с похода от 688 г.), Юстиниан II разселва част от това население в една по-широка територия по долината на р. Струма и околните планини (ГИБИ, V, 1964, 197; Ангелов 1981, 216–217). В потвърждение на „Чудесата на Св. Димитър Солунски" за настъпилите етнически промени в югозападната част на полуострова е *Надпис Іс от Мадарския конник. Надписът е и важно свидетелство за* връзките между българите от Солунската област и дунавските българи (Бешевлиев 1975, 20; Бешевлиев 1979, 89–101).

Интересен е въпросът дали създаването на тема Македония в околностите на Адрианопол преди 802 г. е свързано с бежанци от Македония към Тракия. Вероятно става дума за преселниците от Аварския хаганат, дошли в края на VII в. в Керамисийското поле, които се придвижват от Македония в Тракия, начело с архонта Мавър. По такъв начин би могло да се обясни пренасянето на името на Македония върху една част от Тракия (Ditten 1993, 52–53, бел. 48). Подобен пример е военната част тема των Θρακησίων, която се премества от Тракия в М. Азия във времето на славянските нашествия. Придвижване на групи население от югозападната част на Балканите в източна посока, към Тракия и Родопите, се допуска от голям брой изследователи (Lemerle 1979, 412; Zástěrová 1982, 191; Коледаров 1985, 56–59; Аладжов, Овчаров 1986, 298; Ваклинова 1986, 289; Kaimakamova 1998, 110–111).

Преселване на християни в Тракия

Опити за преселване на арменско население в южните части на Балканския полуостров, в Тракия, има още в VI в.

Според разказа на Теофан по време на първото царуване на Юстиниан II (685–695) голям брой християни от Северна Сирия (Германикея), са преселени в Месемврия (дн. Несебър), сред които са родителите на бъдещия император Лъв III (717–741)[10] (ГИБИ, III, 1960, 268; Ditten 1993, 138, 158–163). Както повечето преселвания и това цели да подсили византийското население в Тракия, но е без траен резултат.

Нова вълна сирийски монофизити от Германикея, по сведения на Теофан и Никифор, се насочва към Тракия след капитулацията на града в резултат на византийския поход от 745/6 г. С това преселване се свързва разпространението на павликянската ерес в Тракия (Ditten 1993, 178–179).

Заселническа вълна от арменци във Византийската империя е засвидетелствана в разказа на арменеца Гевонд в 50-те години на VIII в., след завладяването и повторната евакуация на Теодосиополис в 754 г. от византийците. Християнското население получава позволение да последва оттеглящите се във Византия части. Гръцки, сирийски и арабски

[10] Други автори сочат за изходна територия Апамея (Гюзелев 1981, 327).

извори говорят за депортиране на арменско население от Теодосиополис в Тракия, в κάστρα или πολίσματα (Ditten 1993, 76, n. 196; 184–185; Charanis 1972, 30). Доколко мащабна е преселническа политика на Константин V, свързана с издигането на укрепления в Тракия може да се съди по българската реакция, и избухването на византийско-българска война в средата на VIII в.

Бежанска вълна християни от Йерусалим в 772 г. се насочва към М. Азия, на византийска територия. Не е невъзможно тези бежанци, по времето на император Константин V и сина му Лъв IV да са изпратени в Тракия, за подсилване на християнското население (Ditten 1993, 66).

В резултат на византийска офанзива срещу арабите, датирана или 780/1 или малко порано, при управлението на Лъв IV в 778 г., по сведения на Михаил Сирийски, следва още една преселническа кампания на сирийски монофизити (якобити) в Тракия (Ditten 1993, 196).

Граждани от малоазийските теми биват заселени в „Склавиниите" на Балканите според автора на „Монемвазийската хроника" по времето на император Никифор I.

В демографската политика на Византийската империя могат да се проследят две противоположни тенденции: след средата на VII в. се осъществяват принудителни преселвания на групи население (славяни и известен брой българи) от Балканския полуостров към М. Азия, , а в средата на VIII в. се извършва преселване на значителен брой християнско население в Тракия (Ditten 1993, 298).

Вероятно заселването на малоазийско население в „склавиниите" на Балканския полуостров е повод за повторното в района на Струма нападение на българи (789 г. и 808/809 г.) над византийската войска (Ditten 1993, 334).

***

Историческите свидетелства регистрират редица варварски нашествия на територията на Тракия и Вътрешна Дакия, последиците от които са опустошения, намаляване на човешките ресурси, вътрешни миграции. Византийските правителства провеждат няколко заселнически кампании в Тракия – на кутригури, лангобарди, както и християнско население – арменци и сирийци, с цел да се справят с демографските проблеми. Заселените в югозападните части на Балканите славяни са организирани в „славинии", докато в Тракия славянското заселване се предполага около големите градски центрове и въз основа на косвените сведения на топонимите и разказа за княз Пребънд.

Църковно-административна организация:

Стройната за периода IV–VI в. църковно-административната организация на Източната римска империя претърпява сериозни изменения в резултат на влошената политическа обстановка на Балканския полуостров. Сред най-късните споменавания на имена на епископи са тези на Сердика: Basiliscus (550 г.), архиепископ Леонтий (578-582 г.), Felix (595 г.), (Венедиков 1958, 323; Бешевлиев 1975, 16; Velkov 1977, 247; приложение А). В VII в. са създадени епископските центрове в Агатопол, Созопол и Месемврия (Ваклинова 1993, 61; Дражева 2002, 204). Известни са имената на епископите на Месемврия: Петър (680 г.) и Мамалус (692 г.) и Созопол: Diogenianus (550 г.), Петър (680 г.), Евтимий (787) (Velkov 1977, 247; Дражева 2002, 208). Епархийските списъци, от т. нар. Епифаниев списък до Василиевия списък (епохата на патриарх Фотий) не показват съществена промяна в църковно-административното устройство в Тракия, но според редица учени това е по-скоро демонстрация на традиция, отколкото отражение на реалността (Gjuselev 1969, 161; ГИБИ, III, 1960, 186-196; ГИБИ, IV, 1961, 148-158; Гагова 31-34). Сред малките промени може да се посочи добавянето на Маркели към списъка на епископските катедри в Исаврийския списък, съставен между 733-787 г. (ГИБИ, III, 1960, 184). Епископите на Месемврия и Со-

зопол са присъствали на заседанията на VI Вселенски събор в 680 г. в Константинопол (ГИБИ, III, 1960, 199-200). В съборните актове на VII-ия Вселенски събор (787 г., в Никея) се споменава присъствието на епископите на Месемврия, Дебелт и Созопол (ГИБИ, III, 200-205; Ваклинова 1993, 64). Настъпилите промени в структурата и организацията на епископските катедри намират отражение в списъка от времето на император Лъв VI, когато освен митрополита на Филипопол, архиепископа на Месемврия и епископите на Созопол, Дебелт, Агатопол и Цоида са посочени непознатите до момента епископии на Лютица, Констанция, Агатоники, Скутарион, Левка, Влептон, Драмица, Йоаница, Великия и Буково. Видно е, че основните промени засягат епархия Тракия, където списъкът на епископските катедри е напълно нов (ГИБИ, IV, 160-161). В имената на някои от топонимите се търси славянски произход, а други са гръцки, но пославянчени (Gjuselev 1969, 159-160).

Печатът на архиепископа на Ефес, открит на територията на Югоизточна България, е свидетелство за наличие на директни контакти между архиепископията на Ефес и съответните кореспонденти в Тракия, най-вероятно представители на църковния клир за периода края на VII – първата третина на VIII в. (Кънев 2010, 693–695)[11].

[11] Виж по-горе

3. НУМИЗМАТИЧНИ И СФРАГИСТИЧНИ ДАННИ (КРАЯ НА VI–IX В.)

В изследването на селищните обекти южно от Стара планина безспорно голямо значение имат резултатите от нумизматиката и сфрагистиката. Освен важен датиращ материал, тези находки са основен източник за търговската и икономическа активност на отделно селище или регион, за наличието и устройството на административни структури и/или нивото на контактите между тях. Според откриването си се разграничават следните видове нумизматични находки: колективни монети, единични находки с неизвестно местонамиране и единични находки с установен произход.

3.1. Колективни монетни находки от VI–VII в.

Депонирането на колективни монетни находки е едно явление, характерно за периода на VI-VII в. и обстойно обсъждано в специализираната литература (Juroukova 1969, 255–263; Popović 1975, 445–504; Weithmann 1978; Curta 1996, 65–124 и цит. лит; Даскалов 2003, 287–296; Morrisson, Popović, Ivanišević et coll. 2006; Тенчова 2012; Станев 2012). Нееднозначна е тяхната интерпретация. Традиционно депонирането на монетни находки през VI–VII в. се свързва с политически и военни катаклизми, а чрез картирането им се възстановяват пътищата на славяно-аварските нашествия (Juroukova 1969, 255–263; Popović 1975, 445–504; Weithmann 1978; Даскалов 2003, 287–296; Morrisson, Popović, Ivanišević et coll. 2006). Според други автори съществува пряка връзка в депонирането на монетните съкровища и растящата инфлация и икономическа криза на Балканите. Големите съкровища с нисък номинал монети са били заравяни за съхранение в земята, но никога изваждани отново, защото били напълно обезценени (Curta 1996, 73; Curta 2001, 170). [12]

Анализирайки колективните монетни находки от дн. Югоизточна България, въз основа на произхода им, А. Тенчова ги обособява в три групи: съкровища по необходимост, селективни и съкровища със спестовен характер. Малките колективни находки (до 20-на фолиса) имат локален характер и може би не са свързани с конкретна външна заплаха. Въз основа на характера на откритите колективни находки, според авторката, в или около следните дати могат да се възстановят външни заплахи и нашествия: 527 г, 538 г., 565 г., 572, 578, края на VI в., началото на VII в., 618 г. (Тенчова 2012, 22–24).

Анализите, извършени върху колективните находки, позволяват да се направят няколко важни извода. Един от тях е този за хронологическото разпределение на колективните монетни находки – по-ранните (т.е. до края на управлението на Юстиниан), се концентрират предимно в по-отдалечените, селски райони, а тези от втората половина на VI в. – в градска среда (Popović 1978, 611; Curta 1996, 71). Причините за това могат да се търсят както в промяната на обекта на варварски походи първоначално към открити, неукрепени селища, а впоследствие към по-значителните градски центрове (Юрукова 1975, 3–10; Даскалов 2003, 290), така също и в демографските промени и измененията на селищната топография (вж. глава II). Картирането на находките около главните пътища и старопланински проходи е ключов аргумент в подкрепа на тезата за директните им връзки с външни, варварски заплахи, който и критици не могат да отрекат (Metcalf 1991, 144; Curta 1996, 101–102, 117). Именно на славяно-аварската заплаха се дължи засиленото присъствие на византийска армия на Балканите, доловимо в златните колективни монетни находки по времето на Тиберий II и Маврикий (Curta 1996, 103).

Трезорирането на монети означава преди всичко изваждане на монетите от парично обръщение. Подобни практики не са били толерирани от византийското правителство и са били забранявани със закон, както е засвидетелствано в по-късни времена (Morrisson

[12] За критика на тази теза виж P. V. Shuvalov. Изобретение проблемы (по поводу книги Флорина Курты). Studia Slavica et Balcanica Petropolitana (Петербургские славянские и балканские исследования), 2008, 2 (04) 13-20; on www.ceeol.com.2008;

2001, 939). За изключителните причини, породили това явление през VI в. говори обстоятелството, че голяма част от тези находки са били забравени, и завинаги невъзстановени.

Изследванията върху икономическото състояние на империята, с оглед на растящата инфлация в хода на VI в., са друг важен аспект от анализа на колективните монетни находки, но може би не е задължително едната теза да изключва другата.

Още един аргумент, който заслужава внимание, е този за връзките между колективните монетни находки и опожарените пластове и деструкции, каквито са засвидетелствани не в един или два случая (вж. гл. II, таблица 2).

На този етап на информация и анализ на данни няма достатъчно аргументи за оборване на тезата за връзките между депонирането на монетни находки и нашествията.

Доколко може да се очаква, че съществуват тесни връзки между оттеглянето на византийските военни и административни сили от вътрешността на полуострова и края на монетите в интересуващият ни ареал, и доколко тези обстоятелства могат да се разгледат като фактор за осъществяване на демографски и етнически промени?

Монетните съкровища от VII в. са представени на карта 2 (по Morrisson, Popović, Ivanišević et coll. 2006, с допълнения). Важен резултат от новите проучвания е новата колективна находка от VII в. от Калето при Изворово. Заедно с находката от Лозенец и Акалан тя допълва иначе оскъдната карта на монетните паметници през VII в. и свидетелства за запазване на обитаването под една или друга форма до съответния терминус: четвъртата година от управлението на Ираклий (614/615 г.) за комплекса в Лозенец край Сердика и след 616/625 г. за крепостта при Изворово и Акалан.

3.2. Последни монети в ранновизантийските пластове на селищните обекти

Без да претендираме за изчерпателност, предвид неизбежните корекции вследствие на новите проучвания, ще се опитаме да анализираме данните до момента, натрупани от археологически разкопки и музейните колекции.

Резултатите от археологическите проучвания на интензивно проучваните обекти показват, че в края на VI в. се прекратява монетната циркулация в редица селищни центрове. По долината на Струма това се случва във втората половина на VI в. Най-късните монети в ранновизантийския пласт на Перник са сечени по време на Юстин II, в 576-577 г. (Юрукова 1981_6, 234). Сходна е ситуацията в ранновизантийското селище под дн. гр. Сандански, късноантичния град Германия, крепостта в м. „Гелеми Врън", до с. Коркина, Кюстендилско (Филипова 2005, 87 и цит. лит.). Учудващо за изследователите, монетната циркулация в Пауталия през VI в. е изключително слаба. В града в равнинната част най-късните монети, открити в пласт разрушения са тези на Юстин II, сечени в периода 572-576 г. – обект „Партиен дом", „Н. Рилски" 32, Дервиш баня и Маркан, об. „М. Шишман" 8А. Малко по-късна е монетата, открита на х. Хисарлъка, сечена при Тиберий II Константин (Филипова 2005, 87; Кацарова 2005, 7, 78,79; Спасов 2007, 102). Горната граница на монетното обръщение в Никополис ад Нестум е управлението на Маврикий Тиберий, след което до 945 г. няма данни за обитаване, въпреки смесения характер на материалите в помещенията (Ваклинова, Комитова 2013, 311–313; Ваклинова, Комитова 2014, 509–511). Малко по-ранен терминус, с монети на Юстиниан I, дават резултатите от археологическите проучвания в западните Родопи: селището под средновековната крепост Цепина, ранохристиянските базилики при Костандово, Ракитово, с. Нова махала, Баташко, където са регистрирани и следи от опожаряване и разрушаване (Ваклинова 1986, 282; Шейлева 1997, 196; Vaklinova 1999, 56).

Подобно е положението в Североизточна Тракия. Монетите на Юстин II са най-късни в пласта на Маркели (Щерева, Аладжов 2000, 295). Монетосеченето на Тиберий II Константин бележи края на обитаването на крепостта при Дядово (Borisov 2010, 169–170).

Малко по-късно, по времето на Маврикий Тиберий, приключва монетната циркулация в Кабиле, а с Фока – в крепостта до гр. Шивачево (Велков и кол., 1976, 38-39; Танчева-Василева 1991$_6$, 83; Велков и кол., 1978, 66; Танчева-Василева 1991, 83; Велков 1998, 94–97).

За крепостите по средното течение на Марица се приема, че загиват в средата на второто десетилетие на VII в. (Даскалов, Думанов 2004, 202). Обитаването на значителен брой от селищните обекти в този район приключва с Маврикий Тиберий – крепостите в м. Чала, с. Голям Извор и Любеново, в землищата на селата Младиново, Нова Надежда, Устрем, Харманлийско, с. Шишманово. От Любеново най-късната монета се датира 588–589 г. (Аладжов, Балабанян 1972, 122; корекция – Тенчова, Славова, под печат). Най-късни от тях са половин фолис на Маврикий от м. Чала, и фолиса от с. Шишманово с terminus post quem 591/592 г. (Тенчова, Славова, под печат). От началото на VII в. има сведения за монети на Фока от Констанция, от Дебелт, открита в деструкции на паянтово жилище сечена 604/605 г., Карасура, с. Драгойново, община Първомай (Аладжов и кол. 1981, 280; Прешленов 2009, 335; Wendel 2001, 24; Минкова 2002, 147; Джамбов и др. 2009, 640). Фолис на Ираклий е известен от с. Черна могила, Харманлийско (Тенчова, Славова, под печат).

Единични са находките на монети в напредналия VII в., освен споменатите по-горе колективни находки. Наличието на такива след първата четвърт на VII в. следва да се разглеждат според нас като индикатор за живот, за активност и форма на обитаване на съответното селище след периода на аваро-славянските нашествия. След управлението на Ираклий, при Констант II (661–662 г.), е сечена откритата около с. Бориславци (Източни Родопи) монета (Тенчова, Славова, под печат). Много възможно е нейната локализация да е свързана с функционирането на римския път, който свързва Адрианопол с долината на р. Арда, в околностите на селото (Aladžov 1987, 71–88). Фолиси на Констант II са намерени на територията на некропола около базилика „Св. Богородица Елеуса" в Несебър (Тенчова, Славова, под печат; Даскалов 2009$_a$, 94). Монетна находка от този период е намерена и около крепостта Д. Церово по долината на Струма (Стоянова-Серафимова 1963, 26). От времето на Константин IV са екземплярите от м. Св. Атанасий, Кулата (Милчев 1959, 409), една откупка, за която се предполага, че е от Софийско (Герасимов 1968, 234), от Белово – крепостта Левка, както и колективната находки от Несебър (Morrisson, Popović, Ivanišević et coll. 2006, 142). В самия край на VII в. е депозирано друго съкровище от Несебър, с последна монета на Юстиниан II (686–695), както и находка от с. Каначево, Карнобатско (Morrisson, Popović, Ivanišević et coll. 2006, 143; Jurukova 1968, 139). Данни за монета на Юстиниан II има и в района на с. Калугерово, Симеоновградско (Станев 2012, 66). От фонда на НАМ-София са известни и две монети на император Леонтий II (695–698 г.), които обаче са с неизвестно местонамиране.

***

3.3 Нумизматични данни VII-IX в.

Западна България: На няколко места в *Сердика* монетите приключват с Фока: пл. "Ал. Батенберг" – фолис, сечен 607 г.[13], (Даскалов 2003, 291, бел. 6), обект Amphitheatrum Serdicense (Величков 2006, 189). Два семифолиса на същия император са с неуточнено местонамиране[14] (Даскалов 2003, 291, бел.6). На обекта на сердикийския амфитеатър монетното обръщение през средновековието е възстановено с фолиси на Василий II Българоубиец (Величков 2006, 189). С неизвестно местонамиране е солид на Ираклий. Изключително интересни са резултатите от проучването на ранновизантийския църковен комплекс в кв. Лозенец, където освен колективната находка на пода в едно от ранновизантийските помещения и от атриума са открити монети на Ираклий, сечени 614/615 г. (Даскалов и кол.

[13] Софийски ИМ, инв. № 363;
[14] Софийски ИМ, инв. № 276 и 712;

2001, 133; Даскалов 2003, 292). Следващите известни ни монети в региона са на император Теофил (829–842), в района на Казичене (Филов 1912–1913, 330).

Долината на река Марица: В нумизматичната колекции на Археологическия музей в Пловдив се съхраняват златни монети на Фока, Ираклий и Ираклий Константин (613–641), Константин IV Погонат (668–685), Константин V Копроним и Лъв IV (751–775), Лъв V Арменец и Константин (813-820), Василий I Македонец и Константин (867-877) (Кисьов, Прокопов, Дочев 1998, 65–67). Сравнително добре представени са почти целият VII и IX в., липсват монети от първата половина на VIII в. Обстоятелството, че монетите са от злато предполага, че те не са влизали в парично обръщение. Предвид несигурния им произход трудно могат да се направят категорични изводи, но е възможно и да се разгледат като косвено доказателство за наличие на икономически живот в града, поддържан от неговото население.

От крепостта при с. Изворово има монети на Константин V, а при археологически разкопки на обект Данабунар 1, в района на Любимец, е открита монета на Лъв IV (775–780). Нумизматични находки, сечени при управлението на Константин VI (780–790) г. са намерени в района на Любимец и Капитан Андреево (Тенчова, Славова, под печат; Борисов, Шейлева 2009, 474; Попов, Гроздановa 2008, 165). От началото на IX в. по времето на Никифор I Геник (802–811 г.) са сечени монетите от крепостта при Изворово (Борисов, Рабовянов 2008, 526). Монети, сечени при управлението на този император са открити на об. Археологически подлез в Пловдив (Морева-Арабова 2001, 102). От първата половина на IX в. са находката от Хасково – фолис на Теофил (829 –830/1 г.) и още две монети от Любимец (Тенчова, Славова, под печат).

Централна Тракия и старопланинските проходи: Монетното обръщение в *Берое* се запазва поне до времето на Ираклий (612/613 г.), както показва монетният материал от поне три обекта на територията на града: обект „Форум и терми на Августа Траяна", об. „Партиен дом" и об. „Централен площад" (Минкова 2005, табл. V, 94; Минкова 2009, 124). Осмият век в града е представен с три монети на Константин V Копроним, а следващата монета е от времето на Василий I (867–886) (Минкова 2005, табл. V, 94). Възстановяването на паричното обръщение в града става след третата четвърт на X в. (Минкова 2009, 125). В музейният фонд се съхраняват и две монети на Лъв IV (775–780 г.), с неуточнено местонамиране (Станев 2011, 119 и цит. лит).

Монети от втората половина на VII век има в колекцията на музея в Хисаря – нумизматичният материал се отнася до края на управлението на император Константин IV (Тенчова 2012, 13).

Между времето на Фока до средата/втората половина на X в. липсват данни за монетосечене в Сливен, Карасура, Диоклецианопол (Щерева, Вачева, Владимирова-Аладжова 2001, 98–104; Wendel 2001, 24; Minkova 2002, 147; Маджаров, Маджаров 2002, 216).

Черноморието: В Несебър сведения за монети има за целия VII в. – Ираклий, Констанс II и Константин IV, Юстиниан II и Леонтий, след което най-ранната известна ни монета е на император Теофил (829–842 г.) (Юрукова 1978, 61; Юрукова 1982, 64; Герасимов 1950, 321; Theoklieva-Stoytcheva 2001, 23, 26–29; Момчилов 2007, 149; Станев 2011, 120).

В Урдовиза (дн. Китен) паричното обръщение прекъсва за повече от 250 години (Даскалов, Панайотова 2008, 20; Владимирова-Аладжова 2008, 31).

В музея в гр. Ахтопол се съхраняват значително количество монети от VII в., откривани по крайбрежната ивица: 8 броя монети на Фока, 3 броя на Ираклий, една на Констанс II (642–668), следвани от монета на Константин VII (913–917) и 9 броя монети на Роман I (920–944) (Йорданов и кол. 1998, 69–70). Тенденцията е към снижаване на монетната активност в края на VI – началото на VII в., но до края на управлението на Констанс II животът тук продължава (Йорданов и кол. 1998, 69–70).

Две находки от монетосеченето на Лъв III (717–741 г.) са ни известни – едната при проучването на крепостта при с. Лозарево, бивше Комарево, Бургаско, а другата – източно от крепостната стена, пред бастиона в Дебелт (Дражева 1987, 155; Костова, Дочева, Манолова-Войкова 2007, 320). Монети на Константин VI (780–790), Никифор I Геник (802–811 г.) и Михаил Рангаве (811–813 г.) са открити в Дебелт и в крепостта при гр. Средец, Бургаско (Момчилов 2007, 151; Вагалински, Чолаков 2007, 253; Балболова-Иванова 1991, 51; Balbolova-Ivanova 2000, 1, 73–85). Най-представителен е нумизматичният фонд от Дебелт, където са открити и фолиси на Лъв V (813–820 г.) и Теофил (830–842 г.). Те, както и печатите, свидетелстват за голяма икономическа активност в първата половина на IX в. (Дамянов 1992, 248–249; Момчилов 2007, 151).

Данните от музейните колекции от Североизточна Тракия (Бургас, Карнобат, Сливен, Котел, Ямбол) са обобщени от Д. Момчилов. Съгласно тях единични монетни находки от VIII в. има единствено във фонда на Бургаския музей – 2 монети, от които едната е на император Константин V и Лъв (Момчилов 2007, 147–156).

По времето на Лъв VI (886–912) г. монетите зачестяват. Сведения за такива има от Любимец, Стамболово, с. Текето и Хасково, м. Курткале, до с. Мезек, Калето край Средец и крепостта при град Ямбол, отъждествявана с Диосполис (Тенчова, Славова, под печат; Велков 1937, 145–146; Balbolova-Ivanova 2000, 1, 73–85; Янкова 1995, 86).

За монетните находки и тяхното значение в изследването на проблема за селищните центрове от края на VI–IX в.

Очевидно е, че в края на VI – началото на VII в. монетното обръщение постепенно и почти напълно спира. Монетите на Фока са последните масово откривани находки. От времето на Ираклий са известни вече единични примери, извън колективните монети от Несебър и Софийско. След 626 г., когато е краят на аваро-славянските нашествия, единични данни за монети има от два обекта по долината на Струма – Д. Церово и Кулата, Бориславци в Източните Родопи и Черноморието – Несебър и Ахтопол. Към тези данни могат да включат и колекциите на музеите в Пловдив, София, Хисаря и Стара Загора, които за съжаление съдържат материали с неизвестен произход, но всъщност такива са и находките от Несебър. Първата половина на VIII в. е представена само с две монети от Лозарево и Дебелт, до времето на Константин V, когато са известни малко повече местонаходища.

Анализирайки почти същия обем информация К. Станев обяснява почти пълната липса на монети от средата на VII до началото на VIII в. с обстоятелството, че поселищният живот в Тракия е „напълно замрял" – без наличие на администрация, войска и население (Станев 2011, 129-130). Нещо повече, според автора картината на монетната циркулация в Тракия рязко контрастира в сравнение с други области на Византия, например Атина, Коринт, Сарди, Херсонес и др. (Станев 2011, 122–123; Станев 2012, 64–68). Обезлюдяването започва да се преодолява едва с реконкистата на ромеите в 784 г. (Станев 2012, 94–97).

Във Византия монетосеченето е под контрола на централизирана фискална администрация, която следи за количеството на отсечените монети, металното съдържание, номинала (Morrisson 2002, 917). След началото на VII в. и особено след 680 г. се наблюдават редица промени, касаещи имперските финанси, данъчната система, и фискалната администрация най-общо. Повсеместно в Мала Азия и на Балканите последните монети в значителни количества са не по-късни от Констанс II, а дори и най-скромното възстановяване не започва преди първата половина на 9 в. (Metcalf 1984, 128; Morrisson 2002, 955, Fig. 6.1-15). Обясненията за този повсеместен колапс се търсят и в големите загуби на територии, в монетната реформа на император Теофил, свързана с изтеглянето в парично обръщение на по-ранните бронзовите емисии; с *damnatio memoriae* на иконоборческия период, с аграризацията и обедняването на градските структури, чиято основна роля в периода е да предлага убежище (Morrisson 2002, 955-956). Като изключения са посочени

няколко места, където търговията, макар и в силно умалени мащаби, се запазва (Morrisson 2001, 957). Не случайно изброените от К. Станев примери за наличие на монетни находки са съсредоточени около пристанищните центрове по черноморското крайбрежие, а по правило във вътрешността степента на разпространение на монети е значително помалка (Morrisson 2001, 947).

Монетарницата в Солун спира да сече монети в началото на VII в. – между 580-617 златното монетосечене е силно намаляло, след 617 г. то напълно спира. Бронзовото монетосечене е преустановено след 629 г., най-вероятно до XI в., а същевременно няма данни да се внасят монети от други монетарници. Всъщност подобно е положението и в други части на Гърция – Аркадия, Пелопонес (Charanis 1955, 163). Дори в Атина и Коринт коефициентът на разпространение на монетите след Констанс II[15] е между 0 и 1,50 за Коринт, и 0 и 1,76 за Атина, с изключение на управлението на Филипикус (Charanis 1955, 167–171). Според П. Каранис монетите през VII-VIII в. не са индикатор за политическия и административния статус на Атина, която поне до средата на VII в. е значителен градски център, нито тяхната липса следва да се тълкува като излизане извън сферата на византийския контрол – както за Атина, така и за Коринт (Charanis 1955, 163–172). Не трябва да се изпуска от внимание и обстоятелството, че оскъдното количество монети от разглежданата епоха е придобито в резултат от повече от 100 годишни археологически проучвания на няколко световни археологически школи.

Ето защо по повод оскъдността на монетната циркулация в Тракия не бива да се правят прибързани заключения. Изводът, че районът е извън обсега на византийската фискална система и че тук не са дислоцирани гарнизони, е убедителен (Станев 2011, 124-125), но това не означава обезлюдяване. Защото, ако се съди само по монетите, и в черноморските градове – Агатополис (дн. Ахтопол), и Урдовиза, дори и Месемврия[16] се наблюдава хиатус. Убедителен пример в това отношение са Югозападните Балкани, където се наблюдава голямо разминаване между картирането на монетите и гробовете от края на VII-VIII в. От територията на т.нар. Кумани-Круя култура (т.е. Албания, Черна гора и З. Македония) няма нито една монета, нито в Западен Пелопонес (Олимпия, Агиа Триас), Епир и Керкира. Тези общества са различни от популациите в Атина и Коринт (Curta 2014, 69).

3.4. Сфрагистични данни

Освен датиращ материал, печатите носят важна информация за административните структури и личностите, които са начело.

Въпреки, че са с неизвестно местонамиране, за нас са важни тези печати, които свидетелстват за функционирането на тема Тракия и комеркиария Тракия – 19 печата с дата VIII, VIII–IX, началото на IX в. и тема Македония –12 броя (приложение I.3-21 и 22-32). Тема Тракия е първата тема е Европа. Засвидетелствана е за пръв път в 680–681 г., във връзка със заплахата от страна на българите на Долен Дунав и е първата тема, която получава името си по територията, на която са дислоцирани нейните войски (Жеков 2007, 162, 164–165). Създаването и функционирането на тема Македония, с административен център Адрианопол, в земите на Тракия, също поражда много дискусии (Коледаров 1985, 56–59; Жеков 2007, 191–193). Основаването ѝ в края на VIII – началото на IX в. се свързва с активизирането на Византийската политика в югозападната част на Балканите срещу славянските племена и в противовес на българската офанзива и е също така косвено свидетелство, за липсата на стабилна изходна база за византийските войски в региона.

15 Монетното обръщение в Коринт и Атина рязко намалява при управлението на Тиберий и Маврикий (Charanis 1955, 163-164; 167), известно увеличаване се наблюдава по времето на Констанс II, който прекарва зимата на 662-663 г. в Атина. След 663 г., когато императорът се оттегля от Атина, броят на монетите рязко спада – от 817 монети на Констанс II само 5 са след тази дата. Липсата на монети продължава до управлението на Теофил в IX в.

16 Въпреки че хиатуса на монетите се запълва с печати (приложение Б, II.7).

Внимание заслужава и хипотезата за придвижване на население от югозападните части на Балканите в Източна Тракия.

В потвърждение на разказа на автора на „Чудесата на Св. Димитър" е печатът на Мавър, съхраняван в колекцията на Г. Закос в Базел, датиран около 700 г. (Йорданов 2001, 13) (приложение I.33).

Печати на византийски сановници са известни от 15 обекта, 3 от които, Ахтопол (Агатополис), крепостта в м. Калята, гр. Шивачево и Месемврия съдържат находки от VI-VII в., и очевидно са преди въвеждането на темната организация (приложение II.2, II.7.1, II.14). От края на VII в., когато започва активна дейност комеркиарията в Месемврия, веднага след образуването на България, до 751–775 г., когато са най-късните датирани печати, известни до момента, са публикувани значително количество находки (приложение II.7.1-36, кат.н. А. XXVI). Печати от VIII до началото/ първата половина на IX в. са известни от Анхиало, Дебелт, Маточина, крепостта при с. Мелница, Елховско**,** Созопол, както и един, за който се знае, че най-общо произхожда от Югоизточна България – около 14 на брой (приложение II). Други 81 от 7 обекта (Анхиало, Дебелт, крепостта при с. Мелница, Месемврия, Констанция, Созопол) са датирани в по-късния IX–X в. и свидетелстват за регулярна кореспонденция на местните власти с византийската администрация. Концентрацията на печати в района на Изворово и Маточина, въпреки липсата или в началния период все още на проучвания, е важен индикатор, потвърждаващ наличието на византийска администрация и стратегическото им местоположение (приложение II.4, кат.н. А.X; II.5; Йорданов 2010, 707). Във втората половина на IX в. вероятно земите са били присъединени към административния център Боруй (Йорданов 1991, 125).

Най-ранните печати, свидетелстващи за българска администрация в района, са тези на Михаил, архонт на България, от Дебелт, Пловдивско и Сливенската крепост (приложение II.3.20-22; II.9; II.12.1, кат.н. А.VII, А.XLII). Внимание заслужава и печатът от Полски Градец, показващ устойчивост на етнонимите, свързани с етническите промени в югозападната част на Балканите след края на VI-VII в. (приложение II.10.1, кат.н. А.XXXII).

***

Изводите, които могат да се направят на този етап от проучванията показват, че въпреки някои единични примери, няма данни за интензивно монетно обръщение в селищните центрове южно от Хемус. Забелязва се, че единичните, но с индикативна стойност монетни находки, както и съответстващите им като хронология оловни печати се концентрират на територията на Източна Тракия – по средното течение на р. Марица, Черноморската област и античните градски центрове. Анализът на нумизматичния и сфрагистичен материал свидетелства за перспективността на района в изучаване на ранносредновековния период и за осезаемото византийско влияние там.

II. РАННОВИЗАНТИЙСКОТО НАСЛЕДСТВО

Предлага се опит за систематизиране на резултатите от археологическите проучвания на селищното развитие и некрополи в днешните южнобългарски земи по отношение на топография, планировка, фортификация, градоустройство, гробни съоръжения и инвентар, за да очертае в по-голяма цялост културната среда в началото на прехода от Късна античност към Средновековие и да се даде възможно по-пълна картина, на фона на която се развиват демографските и етнически процеси в този период. Специално внимание е отделено на най-късните датирани комплекси от ранновизантийската епоха, съдържащи керамика и метал. Те са основата за сравнителното хронологическо изследване в преходния период. Изследването поставя въпроса за горната граница в употребата на отделните категории и типове керамика, гробни съоръжения и находки, с цел установяване или липса на континуитет.

1. Селищна характеристика в края на ранновизантийската епоха

1.1. Неукрепени (открити) и укрепени селища

Ако през римската и късноримската епоха селата са основна форма на поселищен живот, то през ранновизантийската епоха техният брой, съответно броят на населението в тях намалява. Основната причина за това е разпространението на укрепени селища от неградски тип, които са отговор на влошената политическа обстановка на Балканите изобщо през тази епоха (Динчев 2002, 156). Изоставени във втората половина на V–VI в. са неукрепените селищата (села) над вилата в Чаталка, Старозагорско, кв. Стефан Караджа в София, поствилното селище в кв. Бела вода (Динчев 2002, 156; Кацарова 2005, 158–159 и цит. лит.). По-благоприятна е ситуацията в планинските и полупланинските райони, където селата остават доминираща селищна форма до края на ранновизантийската епоха, свързано с приток на население от равнините. Като примери в Родопите могат да се посочат с. Дебрен, с. Ореше, гр. Ракитово, с. Костандово, с. Дорково, Пазарджишко, с Барутин, с. Гела, Смолянско, Черешарника, Дупнишко (Динчев 2002, 159 и цит. л-ра; Даскалов, Грозданов 2015, 495-497). Сигурни сведения за оцелели села в VI в. има в непосредствена близост до Константинопол (Curta 2001, 146).

Тенденцията на изоставяне на селата е тясно свързана с мащабното строителство на укрепени обекти (Динчев 2006, 6, Овчаров 1971, 18). Ако през Принципата и късноримската епоха укрепените неградски селища са непознато явление, то от края на IV в. нататък те са основна форма на селищен живот на местното население (Динчев 2006, 30). Според сведенията на византийските автори само в Тракия техният брой възлиза на 143, към които могат да се добавят 54 крепости в Родопите (Велков 1950, 167). Разбира се, доста по-ограничен е броят на повече или по-малко проучените по археологически път (вж. карта 1.1; Динчев 2006). Апогеят в строителството на укрепените селища в диоцезите Тракия и Дакия е към средата на VI в., а тяхното функциониране е регистрирано до края на VI – началото на VII в[17]. Освен селища, биват укрепвани и култови центрове като Елен-

[17] Като примери за укрепени селища могат да се посочат: м. Калето, с. Ръждавица (Димитрова 1976, 54), м. Градището, с. Таваличево (Динчев 2006, 86), м. Градище, Костинброд (ант. Кратискара) (Динчев 2006, 86), м. Градище, с. Извор Брезнишко (Динчев 2006, 86), крепостта Красен, край Панагюрище (Динчев 2006, 16), м. Калето, с. Красново, (Динчев 2006, 88), Величково, Пазарджишко (Даскалов 2007, 463-465), Градището при с. Лозарево (Дражева 1987, 155), крепостта Тоскале, Котленския Балкан (Бънов 1987, 13-26), Римското кале, Котел (Динчев 2006, 87; Трендафилова 2007, 144-145), Вавово кале, с. Градец, Котел (Динчев 2006, 87), Калугерово (Аладжов 1997,100-103; Даскалов, Думанов 2003, 193-206), Карановo, м. Калето, Сърнегор, Пловдивско (Динчев 2006, 86), крепостта Горни Воден край Асеновград, Mezideva, край с. Крън, Казанлъшко, „Калето", с. Крън (Овчаров 1978, 40-47), Кабиле (Динчев 2006, 88), с. Каравелово, Ямболски окръг (Крайчев 1983, 128-129), м. Градището, с. Малко Чочовене, Сливенско (Динчев 2006, 88), м. Чоева могила, с. Тъжа, Старозагорско (Овчаров 1979, 51-62), м. „Чеир мажи", землище на с. Златна ливада, Чирпанско (Янков, Колева 2001, 136), с. Православ, Чирпанско (Цончев 1950, 267-268), м. „Оградището" – с. Искра, Първомайско (Динчев 2006, 88), м. Калето, Любеново (Динчев 2006, 88), м. Калето, с. Черна могила, Хасковско (Динчев 2006, 88), при с. Воденичарско, в Източните Родопи (Балкански 1969, 9), с. Боровица (Овчаров, Коджаманова 2003, 89-90), м. Калето, с. Кошница,

ската базилика при Пирдоп, м. „Спасовица", Белово и комплекса в кв. Лозенец (Динчев 2006, 86, 88).

Градежът на жилищните структури в укрепените селища през ранновизантийската епоха или села е предимно каменно-кирпичен, с глинена спойка или паянтов градеж със стени от дървени греди и плет, обмазан с глина. Покривните конструкции са от тегули и имбреци, по-рядко с каменни плочи или само с тръстика и слама. Подовете са трамбовани, землени или глинени, без допълнителни настилки. Отоплителните съоръжения са открити или пещовидни огнища. Сградите имат многоделен план (Динчев 2002, 10; Динчев 2006, 25; Динчев 2006а, 244; Любенова 1981, 112; Борисов 1992, 260). Тенденциите са към опростяване на плановото решение, ограничаване на функционалните възможности на отделните домакинства в ранновизантийските укрепени селища и влошаването на строителните им характеристики (Динчев 2006, 24). За разлика от разпространяването в граничните провинции на диоцези Тракия и Дакия на паянтови наземни или полувкопани постройки, изградени с нетраен строителен материал, по правило във вътрешните провинции съществени промени на типовете домакински структури до края на VI в. няма (Динчев 2006, 28)[18]. Като примери могат да се посочат жилище 3, от последния четвърти период на обитаване (края на V – началото на VI в.) на селището в м. "Царичина", с. Голямо село, Кюстендилско. Инвентарът му е представен от капак, глазирана амфоровидна стомна и косер. С монета на Анастасий е датирана триделна сграда, градена от речни камъни на кал, с портик и стопанско помещение с долиуми (Борисов 1992, 260). Данни за използването на многоделни жилищни сгради, с градежи на кал през VI в. има при укрепеното селище край с. Величково, Пазарджишко (Даскалов 2007, 463–465). В крепостта при с. Лозарево (Голое) са налице данни за сложнопространствени сгради, с вътрешен двор, тухлени настилки, мраморни водоскоци, които макар и след преустройства в края на V–VI в. вероятно се използват до края на VI в. (Дражева 1989, 97).

1.2. Ранновизантийските градове в VI в. – фортификация, принципи на планиране и гражданско строителство

Филипопол (кат. н. А. XXXI): От III до VI в. крепостните стени ограждат Трихълмието и равнинната част, образуващи Външна и Вътрешна крепостна стена (около 78 ха защитена площ). След VI в. само Трихълмието е укрепено. Защитаваната площ на града се намалява с повече от 50 %. Извън укрепената част остават основни структури на късноантичния град като агората и епископската базилика (карта 3; табло 127.2; Ботушарова 1977, 100; Dintchev 1999, 43; Кесякова 2001, 52–57; Bospačieva 2001, 179).[19] Трасето на т.нар. „Юстинианова стена", обхваща Трихълмието, като е засечена на обекти на

Смолянско (Динчев 2006, 88) и др. Не малък е броят на проучените ранновизантийски укрепления в района на Марица-Изток: м. Градището, с. П. Градец, м. Калето, с. П. Градец, м. Градището, с. Главан, м. Калето, с. Главан, м. Асърлъка, до с. Знаменосец, м. Асара, Гълъбово (Shejleva 2001, 139-151). Археологически свидетелства за обитаване на крепостите по десния бряг на р. Марица и крайните североизточни разклонения на Родопите в течение на VI – началото на VII в. са известни от крепосттите в м. Хисаря, с. Нова Надежда, Хасковско (Аладжов 1997, 192-195; Даскалов, Думанов 2003, 193-206), с. Голям извор, м. Чала (Аладжов 1997, 53-54; Даскалов, Думанов 2003, 193-206), Лясковец – м. Калето (Аладжов 1997, 140-141; Даскалов, Думанов 2003, 193-206), с. Малево, м. Хисаря (Аладжов 1997, 146-148; Даскалов, Думанов 2003, 193-206), Изворово, Харманлийско (Борисов 2013, 487-488).

Като военни крепости, с постоянно присъствие на военни части и използвани в периода IV-VI в. са определени крепостите при Минерални бани – Хасковско, по Източнобалканската преградна линия, между провинциите Moesia Inferior и Haemimontus, изградени IV-V в., крепостта Хайдут Вървбан, край гр. Котел, Сайганското кале при с. Кипилово, Котленско, Кюстендилския хисарлък, крепостта в м. Маркова механа в прохода Траянови врата, крепостта върху селищната могила при Дядово (Borisov 2010), Градището край гр. Девин (Динчев 2006, 33-38).

[18] Оправдан интерес в тази връзка представлява новоразкритото селище в м. Черешарника, в околностите на гр. Дупница, където са разкрити над 40 вкопани структури. Сравнително малката им площ и липсата на отоплително съоръжение водят до предположението за стопанския им характер (Грозданов, Даскалов 2015, 495-497).

[19] В последно време тезата за редукцията на укрепената градска част на Филипопол през късната античност бива ревизирана, с твърдението че на Трихълмието се изгражда допълнителна, вътрешна укрепителна система за по-голяма сигурност. Изоставянето на фортификацията в равнината се поставя след края на VI в., когато се датира и т.нар. „протейхизма" (Мартинова, Боспачиева 2002, 187, 192; Topalilov 2014, 95-100).

ул. „Зора" 3 – ресторант „Пълдин" – „Княз Церетелев" 11 –– църквата „Св. Св. Константин и Елена" – северните и северозападни склонове на Небет тепе, където повтаря късноримската и късноелинистически стени. По западните склонове на Небет тепе ранновизантийската крепостна стена е изнесена напред, вероятно се долепва до римската и предримската и се движи по ул. „Витоша" и „Съборна" към ул. „К. Стоилов". Пред римския театър южното трасе на крепостта през VI в. е новоизградено (Кесякова 2001, 52–56). Втора крепостна стена се изгражда, която обгражда допълнително Трихълмието от изток, юг и запад (Кесякова 2001, 58). Според част от проучвателите тази стена има функции по-скоро на една протейхизма, разположена 70–200 м. пред „Юстинианова" стена на Трихълмието (Овчарво 1982, 54; Кесякова 2001, 58). Други автори я определят като „преграда към Акропола от юг" и изграждането ѝ се поставя след края на VI в., като се подчертава, че има доста неясноти относно нейното функциониране (Мартинова, Боспачиева 2002, 187) (карта 3).

В VI в. в Пловдив функционират и няколко монументални християнски сгради, сред които т. нар. Епископска базилика, най-голямата раннохристиянска базилика в българските земи (кат. н. Б.XIX.1), т.нар. Малка базилика, с полихромни подови мозайки, екстрамуралната базилика на Джамбаз тепе, Шестконхалният мартитиум (кат.н. Б.XIX.5) и комплекса на ул. „Пушкин" (кат. н. Б.XIX.4; Мартинова, Боспачиева 2002, 193-194). Последният, интерпретиран като манастир, дава най-късния до момента терминус за функциониране на сграда в равнинната част на Пловдив, а именно монети на Ираклий и Константин (613–617 г.) (Topalilov 2007, 53; Topalilov 2012, 66).

Гражданско строителство: След хунското нашествие в средата на V в. спират да функционират жилищните структурите извън източната крепостна стена на града, форумът, както и редица обществени и жилищни сгради (Кесякова 1985, 112; Мартинова, Боспачиева 2002, 188; Bospačieva 2001, 178; Каров, Боспачиева 1989, 95–96; Боспачиева 1992). Опожарени са термите на ул. „Княз Александър I" и „Патриарх Евтимий" (Мартинова, Боспачиева 2002, 190).

От края на V–VI в. започва застрояване античната улична мрежа (кат. н. А. XXXI.6; Кесякова, Танкова 2003, 103–104; Танкова 2004, 134). След средата на V в. над стилобата на форума е проучен пласт от втората половина на V–VI в. Жилища от периода са открити над ареата, в амбулациото и магазините, а в края на VI в. те биват унищожени от пожар (кат. н. А.XXXI.3). В пласт деструкции е открита лъчева фибула, заедно с керамика на ръка (виж по-долу, същата глава, т.5.4.1.3.г). Строителни периоди, отнесени във втората половина на V–VI в. са установени на редица обекти (кат. н. А.XXXI.1-3; 5-6, 12, 14, 16). Последните строителни нива в инсула 2, обект Антична синагога, „Музеят" и др., са градежи на ломени камъни на кал, с тухлени или трамбовани подови нива (А. XXXI. 1, 16, 10, 12).

Опожарени пластове в края на VI в. са документирани при жилищата на форума, римска баня в двора на училището „Йоаким Груев", комплексът на ул. „Пушкин" 4 (кат. н. А. XXXI.3, 11, 21; кат. н. Б. XIX. 4).

Августа Траяна-Берое (кат. н. А. XLVI): Археологическите проучвания потвърждават сведенията на Прокопий за възстановяване на крепостните стени, което съответства на т. нар. трети строителен период на фортификацията в Августа Траяна. Той се свързва с големи промени на градската укрепителна система: възстановяване на крепостните стени, подсилването им с още една стена – протейхизма или цялостно изградена втора крепостна стена, изграждане на триъгълни кули. Хронологически се отнася в края на V–VI в. (Kaltschev 1998, 92, 105; Буюклиев, Калчев 2001, 108; Янков, Камишева 2006а, 277). Този строителен период е във връзка с издигане на крепости и засилени фортификационни дейности навсякъде на Балканския полуостров, след унищожаването на хуните (Kaltschev 1998, 93).

Гражданско строителство: В средата на V в. околностите на Берое понасят жесток удар от хуните. Опожарени са градът и околностите, голяма част от които остават обез-

людени (Николов 1967, 36). Унищожени са обектите на ул. „Столетов" 55 – антична улица и жилище с мозайка, бул. „Руски" 56 – градски домус със седем помещения, об. в кв. 32 – градски домус, перистилен тип, античните терми и целия комплекс около форума (кат.н. A.XLVI. 1, 2, 7, 8), опожарена и разрушена е голяма представителна сграда, на около 500 м. североизточно от крепостните стени на Августа Траяна-Берое и друга на ул. Х. Д. Асенов № 139 (кат.н. A.XLVI. 9, 18).

Следващият строителен период в града (втората половина на V – края на VI в.) е свързан с преизползване и значителни изменения в плана, функциите и строителните техники на късноантичните сгради. Поправена е водопроводната мрежа на Августа Траяна (Кесякова 1983, 73). Окончателното й разрушаване се извършва в края на VI в. заедно с опожаряването и разрушаването на града. В средновековните пластове на града липсват водопроводни тръби, градът се снабдява с кладенци (Николов 1979, 47). Паянтови, едностайни градежи, без планировка, датирани в края на V–VI в. са построени върху перистилните сгради на обекти „Димитър Наумов", обект „Младежки дом", „Партиен дом", бул. „Руски" 56, ул. „В. Левски", об. „Окръжно Управление на Съобщенията", на обекта на ул. „Митрополит Методи Кусев", ул. Х. Д. Асенов (кат.н. A.XLVI.3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 16, 18). Жилищата са с каменни основи и кирпичени стени. На обект ул. „Х. Д. Асенов/"Ген. Столетов" е документирано застрояването на пространството между външната и вътрешната крепостни стени през VI в. (Янков, Камишева 2006б, 280). Върху форума са изградени паянтови жилища, функциониращи до началото на VII в, някои от които са долепени до крепостната стена (кат.н. A.XLVI.2). Пълна липса на приемственост в сравнение с представителните обществени функции на късноантичното строителство на обект „Форум и терми на Августа Траяна" се демонстрира с разполагането там на пещ за керамика. Пещта е полувкопана, двукамерна с една подпора, елипсовидна форма и е датирана V–VI в. Постройки с груби градежи на кал се появяват през третия строителен период, отнесен във втората половина на VI в. при раннохристиянския комплекс в Августа Траяна (Николов, Калчев 1992, 38, 39). На об. „Младежки дом" третият строителен период е отнесен към средата на V до края на VI в. Улиците запазват трасетата си, но редица промени засягат настилката и съоръженията. При последния, четвърти строителен период от съществуване на античния град се наблюдават дебели пластове с деструкции, опожарен до червено кирпич, паднали покривни конструкции. Проучени са общо седем жилища от периода. Най-късните монети в тях са сечени при управлението на Маврикий Тиберий (582–602). Жилищата от този четвърти строителен период преизползват запазилите се по-ранни зидове, изграждат се и нови зидове с камъни и фрагментирани тухли на кал. Подовете им са обмазани с глина и слизат на дълбочина под нивото на уличното платно (Николов, Калчев 1986, 50; Минкова 2005, табл. V, 94).

Интересна техника на градеж „рибена кост" е използвана при жилище, вписано в друго по-ранно жилище от ранновизантийската епоха на обект „Централен площад" (кат.н. A.XLVI.10). Подобен начин на градеж е регистриран на об. УПИ III-1685, кв. 25, при преправки върху останките от сграда А (Янков 2006, 274). В същата техника са построени сгради от Карасура, отнесени към период Е, и подобни от Пауталия[20] и Сердика, също в контекста на VI в. (Стоянова 2015, 517).

Диоклецианопол (кат. н. A.LI): Няма данни за редукция на укрепената градска площ до края на VI в. (Dintchev 1999, 55–57). Протейхизмата е построена след средата на V в. (Овчаров 1973, 56; Маджаров, Маджаров 2002, 207). С възстановителни и ремонтни дейности в средата на V в., веднага след хунските нашествия в Тракия, е свързан четвъртият строителен период на фортификационната система на Диоклецианопол (дн. Хисаря). През втората половина на VI в. са извършени преизграждания и подзиждания, отнесени

[20] За подробности вж. по-долу;

към т.нар. пети строителен период, в условията вече на икономическа и политическа криза в империята.

Основните групи жилищни сгради в Диоклецианопол (кат. н. A.LI) през късната античност са две: перистилни, собственост на висшия слой от населението и по-малки многоделни сгради на хоросанов или калов разтвор в покрайнините на града, принадлежащи на плебса. Пораженията в средата на V в. от хунските нашествия са осезаеми. В VI в. тук се наблюдава частично преизползване на късноантични перистилни сгради, упадък на жилищното строителство, както и влошаване качеството на керамичното производство (Маджаров 1988, 124–125; Маджаров, Маджаров 2002, 211–213). Като цяло обаче до края на ранновизантийската епоха (до края на VI в.) в града се съблюдават основните принципи на късноримската урбанистика (Маджаров 1993, 150–151).

Сердика (кат. н. A. XLIV): Не по-късно от средата на V в. намалява защитената си територия и това я превръща в среден град (Dintchev 1999, 42–43). Изграждането на протейхизмата тук се поставя хронологически във втората половина на V – началото на VI в. (Овчаров 1973, 53–56; Шалганов 1994, 77). През същия период е издигната кула с неправилна шестоъгълна форма (Шалганов и кол. 2001, 97–99).

В края на VI–VIII в. в Сердика са известни примери за нарушаване на уличната мрежа и застрояване на пространствата (Станчева 1989, 23, кат. н. A. XLIV. 19.1). Монета на Лъв I е t.p.q. за опожаряването на църковния комплекс в кв. Лозенец, в околностите на Сердика. Белези на упадък в репрезентативността на базиликата и околните сгради се забелязват в течение на VI в., а в следващия, четвърти период, южно от базиликата възникват занаятчийски структури, които коренно променят функциите на комплекса. Проучени са и жилищни помещения, върху пода на които е намерена колективна монетна находка, с най-късни монети на император Ираклий, сечени 614/5 г. (кат. н. A. XLIV.16).

Сред находките в жилищните помещения, градени на кал в руините на Сердикийския амфитеатър, са костени пластини от лъкове и лъчева фибула. Помещенията са с няколко подови нива, отнесени в периода VI – началото на VII в. Най-късната монета в пласта, който съдържа още освен керамика и фибули, токи, колании накрайници, са монети на Фока (кат. н. A. XLIV.15).

Пауталия (кат. н. A. XXI-A): Четвъртият строителен период на фортификационното строителство в Пауталия обхваща преустройства, извършени през VI в. (Русева-Слокоска 1989, 109–110). Засечена е нова крепостна стена, разположена успоредно на cardo 1. Предложената дата за нейното изграждане е между V–IX в., най-вероятно е изградена след хунските нашествия и е израз на тенденцията към намаляване (редуциране) на общата защитена площ на ранновизантийските градове (Спасов, Фърков, Стайкова 1991, 39–47; Кацарова 2005, 146–148; Dintchev 1999, 46, бел.20).

Краят на редица антични сгради и комплекси се свързват с опустошителните набези на хуните. След средата на V в. се прекратява използването на перистилната сграда от об. "Килийно училище", обект "Художествена галерия – Изток 97": сграда I, сграда II. Най-късните монети от обектите "Младежки дом", "Дом на съветите", "Обект в Кюстендил", "Художествена галерия", "Дом на книгата", "Дом на политическата просвета", "Аракчиев хан", "Дервиш баня", "Базилика № 7" са отсечени в периода 425–450 г. Вероятно сградите загиват при хунското нашествие в 447 г. (Филипова 2004, 164). Опожарени и насилствено разрушени са архитектурният комплекс с улицата, об. Поликлиника (Кацарова 2005, 61–62), обекти "Н. Рилски"32, "Дервиш баня", "Маркан": сгради II, сгради III (Кацарова 2005, 78). Вследствие на хунските нашествия, вероятно, е изграждането на новата крепостна стена в Пауталия, свиваща укрепената територия на града (Спасов, Фърков, Стайкова 1996, 39-49; Кацарова 2005, 146–148, табло 39.1). Строителни периоди от втората половина на V–VI в., свързани с небрежни градежи на кал са засечени на обект „Бърза помощ", "Н. Рилски"32, "Дервиш баня", "Маркан", об. "М. Шишман" 8А (кат. н. A. XXI – A.5, 8, 9).

Градежи на кал, в техника "рибена кост", са документирани на обекти "Цар Асен" 18 и "Ст. Караджа" 1, датирани с монети V–VI в., и на „Мориц Леви" 1–5 (кат. н. А. XXI–А.7, 19; табло 39.2).[21]

Наличието на производствени съоръжения в границите на античния град (кат. н. А. XXI–А.11) с оглед хронологическите си параметри и репрезентативни особености, намира паралели на обект „Форум и терми на Августа Траяна" (Буюклиев, Янков, Калчев 1983, 91; Кацарова 2005, 83; Кацарова 2005, 144–145).

През втората половина на V–VI в., след опожаряването на града от хуните в средата на V в., в ранновизантийския *Дебелт* (кат. н. А.VII) се наблюдава изграждане на малки, безредни, примитивни жилищни помещения върху късноантичните сгради и бани, застрояване на античните улици, изоставяне на канализационната система. Констатирано е преграждане на източната порта и редуциране на защитената площ на града, чрез изграждане на ранновизантийска крепостна стена (кат. н. А. VII.10; Балабанов, Петрова 2002, 248; Костова и др. 2005, 231; Костова и др. 2012, 253; Прешленов 2012, 257; табло 132.1).

Възстановявани и подсилвани в хода на VI в. са фортификационните съоръжения на редица обекти като Никополис ад Нестум, Германия, Карасура, Карнобатската крепост, Урдовиза, Месемврия, Анхиало и др. (Вагалински 2002, 70; Иванов 1992, 5-25; кат. н. А. XXXVI, А.XLII; А.XV, А.XVI, А.XXVI, А.XXXIV). Общата картина на черноморските градове показва признаци на разцвет и оживена търговия (Dintchev 1999, 57–59; Curta 2001, 124–126).

Катастрофално разрушена е според проучвателите си крепостта в м. Хисарлъка, североизточно от Сливен (кат. н. А.XLII) и отново възстановена в края на V–VI в. (Щерева, Вачева, Владимирова-Аладжова 2001). В границите на VI в. е застроен интервалумът покрай вътрешното лице на източната крепостна стена плътно с долепени до куртината сгради с различно предназначение, в различна техника. Тяхната поява и промяната в планировката и начина на строителство е свързана с новонастанено население (Вагалински 2002, 72).

Два строителни периода, разграничаващи последната четвърт на IV – средата на V в. и края на V – началото на VI в. са установени при археологическите разкопки на късноантичната баня в Никополис ад Нестум (Г. Кузманов 1994, 34), Карановo (Борисов 1985, 39), селището в м. Царичина, с. Голямо село, Кюстендилско (Борисов 2005, 237), късноантичната крепост край с. Лозарево (Дражева 1987, 155).

Сградите N10/ W10 и S5/ W34 от Карасура (кат. н. А. XXXVI), при които са регистрирани няколко строителни фази, са градени от варовикови камъни със спойка на кал (Wendel 1992, 280). Жилище S5/ W34 е изградено върху разрушената крепостна стена[22]. Въз основа на стратиграфския анализ и инвентара и двете жилища се отнасят към втората половина на VI – началото на VII в., когато биват опожарени (Wendel 1992, 280–282; Stojkov 2001, 90–91). Към следващия период Е (VII в.) са отнесени техните по-късни преправки, както и жилищата N8/ W 13, N1/ O5, N12/O5 и N5/ O2. Отличителна характеристика на градежа на тези жилища от края на VI–VII в. е техниката на „рибена кост". Наблюдава се тенденция към намаляване на жилищното пространство (Wendel 1992, 280–287, табло 38. 1-4).

***

Наблюдаваните тенденции не се ограничават само за района на Североизточна Тракия, а се наблюдават и в съседните региони.

Примери за влошаване качеството на гражданската архитектура, преустановяване на функционирането на античния форумен комплекс в течение на VI в. могат да се посочат от Стоби (Hattersley-Smith 1996, 62–63, 65). Големи сътресения и опожарявания в края на

[21] АР 2005 г. Непубликувани материали. Благодаря на Л. Стайкова, уредник, РИМ – гр. Кюстендил за фотодокументацията.

[22] Тези наблюдения се оспорват – виж в каталога;

VI–VII в. се наблюдават в Баргала. Градежите, които възникват върху представителните късноантични резиденциални постройки са небрежни, със сполии, неугледни по характер. Керамиката, открита в тях е груба. Възстановяват се гърнета с яйцевидна форма, с украса от врязани хоризонтални и вълнисти линии (Алексова 1989, 60–61, 68). Във Филипи в границите на унищожения в края на IV–V в. римски комплекс възниква производствен комплекс, съществувал до аваро-славянските нашествия (Hattersley-Smith 1996, 85). Върху руините на театъра и други публични сгради в Хераклея Линкетис възникват малки, прости жилища на кал (Hattersley-Smith 1996, 89, 91). И в Стоби и Хераклея Линкетис – два града в съседната област Македония през ранновизантийския период се наблюдават сериозни политически сътресения в средата, втората половина на V в., последвани от промените в публичната архитектура (Hattersley-Smith 1996, 56, 97). Криза в жилищното строителство, свързана с големия брой на чужденци – емигранти през VI–VII в. се наблюдава във втория по големина град във Византийската империя Солун (Bakirtzis 2007, 90). Известно време след построяването си базиликата с трансепт в Юстиниана Прима е изоставена и в руините й възникват къщи с огнища. Не много след изграждането на термите до южната врата на горния град и тези до източната врата на долния град биват изоставени и застроени с къщи с кирпичени стени. Като цяло „аграризацията" и появата на кирпичени къщи със земеделски, а не занаятчийски инструменти се поставя в третата строителна фаза на града, датирана между 565 и 615 г. Инвентарът на къща от този строителен период се състои от лъчеви фибули, фибула с подвито краче, катарами, стрели (Мано-Зиси 1956, 155–180; Popović 1982, 563–564; Curta 2001, 131–133).

От втората половина на VI в. в Амфиполис се наблюдава период на постепенен упадък. Над пласта с последни монети на Юстин II и София (571–2 г.) се проследяват културни отлагания съдържащи керамика с влошени технологични характеристики: на ръка, на бавно и на бързо колело (Μπακίρτζης 1992 (1995), 167–175 Πίν. 72). Най-късно датираната находка за 30 археологически кампании е монета от IX в., на император Теофил (829–842), без ясен контекст (Dunn 1999, 403, n.16), след която дата градът бива изоставен. Селищното развитие е продължено от възникналия в непосредствена близост през X в. Хрисуполис (Dunn 1990, 328; Hattersley-Smith 1996, 104; 111).

Най-късните монети в Тасос, датиращи пласт с разрушения са сечени 614/615, при Ираклий (Μπακιρτζης 1989б, 339–341). Според проучвателите вероятната причина за разрушенията са земетресения.

Промените в градската планировка и жилищно строителство обхващат и най-южните части на Балканите, до Пелопонес. Втората фаза на селищен живот в Олимпия се характеризира с гъсто построени къщи със значително по-малки размери, с тесни пасажи между тях и зидария от сполии, на кал – без употреба на хоросан. В течение на VI в. намаляват вносните изделия (Völling 2001, 304–306, fig.2).

В края на VI – началото на VII в. зидове на кал преграждат вътрешността на представителни по-ранни сгради в Бутринт: триконхалния дворец, римски сгради източно от баптистерия, в западния сектор, в района при театъра. Нивото на помещенията в сградите североизточно от баптистерия предполага тяхното изграждане в късната античност, като този тип сграда продължава съществуването си и в средновековния период (Hodges, Saraçi, Bowden 1997, 231; Bowden, Përzita 2004, 193). Ако до средата на VI в. може да се говори за трансформация на строителната и икономическа активност на населението в Бутринт, от края на VI – началото на VII в. подобно на други средиземноморски градове градът запада бързо и губи търговските си връзки с източносредиземноморските центрове. В VII в. търговията просто спира (Hodges 2004, 323). В северните части на Балканите тези процеси са значително по-осезаеми (Dintchev 1997, 52; Popović 1982, 561).

***

Всички етапи на прехода между късната античност и средновековие, определени от А.

Дюн като укрепване, редукция на градските центрове (Филипопол, Сердика, Пауталия, Дебелт, Кабиле[23] (кат. н. А.XII), строителство на укрепени селища на естествено защитени места, нарастване на военната функция на селищата са доловими в селищата южно от Стара планина през ранновизантийския период след средата на V в. (Dunn 1997, 137–151). Проблемен остава въпросът за тяхното по-прецизно датиране. Трудно може да се прецени в каква степен очертаните тенденции са едновременни или последователни като етапи на трансформация.

Най-сериозните промени засягат субординационния порядък на селищните структури и тяхната топография. Понижава се степента на урбанизация и се заличава разликата между градове и селища по отношение на вътрешната им структура, администрация и обществена характеристика (Dintchev 2000, 65; Curta 2001, 142–143; Milinkovic 2007, 187). Посочените по-горе примери на гражданска архитектура и нарушена антична планировка са част от дискусията за упадъка или трансформацията на късноантичния град. Факторите и причините, които обуславят тези процеси са многобройни и разнопосочни – и влошената демографска обстановка в VI в., следствие на чумните епидемии и катаклизми, и утвърждаването на християнството като официална религия, не на последно място, разбира се и директните варварски заплахи и икономическото състояние на империята (Кирилов 2004, 19–198; Аладжов 2010, 77–84 и цит. лит.; Popović 1982, 545–566; Snively 2009, 37–44; Karagianni 2009, 119–128).

Промените засягат и основните принципи на римското градоустройство. Изоставят се обществените площади (Филипопол, Августа Траяна-Берое) и сградите, свързани с градското самоуправление, или други типични съставни елементи на античния град – термите в Дебелт, Августа Траяна-Берое, амфитеатъра в Сердика. Застрояват се уличните платна във Филипопол, Дебелт, Сердика, Кабиле. Появяват се производствени съоръжения на територията на античните градове, което по своята същност е сериозно нарушение не само на античните традиции, но и законодателство (Hattersley-Smith 1996, 120). Влошава се качеството на жилищното строителство, изразено чрез многобройните примери на паянтови, безредно разположени сгради на кал.

1.3. Разрушения и опожарявания

В редица селищни обекти от втората половина на VI в. са документирани опожарени пластове с деструкции. Тесните хронологически граници, в които се вместват тези пластове, многобройността им, корелацията с писмените извори, както и рязката промяна в характера на обитаването в следващите строителни хоризонти и периоди (доколкото изобщо са налице такива), както ще видим по-долу, затвърждават тезата, че тези пожари и деструкции са следствие на аваро-славянските атаки. Допълнителен, но също важен аргумент се явяват и колективните монетни находки, които сравнително често съпътстват тези разрушения.

Във втората половина на VI в. е опожарен раннохристиянският култов комплекс във Филипопол, ул. „Ал. Пушкин" № 4; късноантичното укрепено селище Шишманово кале при гр. Самоков; Момчилова крепост, над с. Градът, община Смолян; Диоклецианопол – базилика III (Танкова, Топалилов 2006, 261; Хаджиангелов 2007, 401–402; Хаджиангелов, Чолакова 2009, 460; Ваклинова, Бояджиев 2008, 715). Монети на Юстин I и Юстиниан I са terminus post quem за пожара, регистриран във всички помещения на манастирски комплекс Разлог – Писаната църква (Комитова 2009, 695). Колективна монетна находка от 830 монети, последните сечени 570 г., е открита в опожарен пласт от помещение на сграда в Пауталия, обект „Дом на съветите" (Кацарова 2005, 65). Пожари и разрушения, свързвани със славяните през последната четвърт на VI в. предизвикват прекратяване

[23] Градът е стеснен в рамките на т.н. "Хисарлък"

на функционирането на раннохристиянската базилика, обект „Младежки дом" и Епископската базилика в Сандански, ранновизантийското селище на х. Кракра край Перник, кръстовидната църква в м. Св. Спас, с. Белчин; базилика № 2 и укрепения квартал, също и сграда 3 в Кабиле; м. Градище, с. Дренково (Иванов, Серафимова, Николов 1969, 197; Петков 2013, 309; Юрукова 1981, 234; Николова 2008, 126; Гетов и кол. 1996, 60; Божинова, Комитова 2003, 125).

В самия край на VI – началото на VII в. са регистрирани дебели пластове с деструкции и опожарен до червено кирпич в Августа Траяна, на об. „Младежки дом" и „Партиен дом", „Детска градина" и раннохристиянския комплекс от обект в кв. 67, УПИН3568 и др.; Филипопол – об. Римска баня, форумния комплекс; крепостта Порос, град Бургас; крепостта на полуостров Хрисосотира при град Черноморец, ранновизантийската баня в Созопол и обект „Старото кино " (Николов, Калчев 1986, 50; Николов, Калчев 1992, 38, 39; Николов 1967, 37; Янков 1983, 43; Янков 1987, 113; Цончев 1950, 146; Морева 1985, 235; Николов 2014, 245–247; Христов 2015, 84; Дражева, Недев 2014, 252–255; Богданова и др. 2014, 261–264). В края на съществуването на крепостта при с. Нова Надежда има данни за голям пожар, следите от който са осезаеми и по съкровището (Даскалов, Думанов 2004, 198). Опожарени са крепостта „Св. Петка" край Пещера, градището при с. Лозарево (Комарево), Карнобатско; м. Калята, Якоруда; м. Спасовица, гр. Белово (Петрунова 2008, 552; Игнатиевъ 19211922, 206; Дражева 1989, 97; Инкова и др. 2008, 559; Венедиков, Лазов 1981, 82). Краят на ранновизантийския период в Zoida (ант. Сливен) е белязан от мощен горял пласт, датиран с колективна монетна находка в 598/599 г. (Щерева, Аладжов 2000, 293). Повторно разрушаване, свързано с опожаряване в края на VI в. и по-късно в началните години на управлението на Ираклий се наблюдава в Карасура, при екстрамуралната базилика № 2, сгради, крепостната стена, също и в Дебелт (Schöneburg 1992, 256; Wendel 2007, 511; Балабанов, Петрова 2002, 248). Друг пример за опожарено ниво е известно от Изворово, датирано със съкровище от златни византийски монети, най-късните от които са на Ираклий, сечени 616–625 г. (Борисов, Рабовянов 2008, 526; Борисов 2009а, 245).

2. КЕРАМИКА И КЕРАМИЧНО ПРОИЗВОДСТВО

Основните категории керамика през ранновизантийската епоха (IV–VI в.) са домашна – трапезна и кухненска, и амбалажна керамика. Класифицирани са 19 типа амфори, 10 типа кани, 8-12 типа купи, 1 тип паници, 5-6 типа чаши, 8-12 типа гърнета (Кузманов 1985, 56–57; Борисов 1988, 90–118). Част от класифицираните типове доживяват до края на ранновизантийската епоха, с минимални морфологични изменения (табла 1-6). Тази керамика се отличава с консерватизъм и стандартизация на формите, които водят произхода си от предходната епоха. Разпространява се в условията на развити пазари и икономически и търговски отношения, засвидетелствани чрез голямото количество вносна керамика в културните пластове, за точното датиране на която се използват стратиграфските данни, допълнени и прецизирани чрез многоброен нумизматичен материал и метални находки.

Общите тенденции, които се очертават в ранновизантийския керамичен комплекс през VI-VII в. в Тракия и Дакия се изразяват в следното: спад в абсолютния дял на амфорите през VI в. правопропорционално на увеличаващото се самозадоволяване на укрепените населени места (Кузманов 1985, 56, Böttger 1982, 83–87[24]). По отношение на трапезната керамика са ясно изразени признаците на постепенен упадък: редуциране на формите, райониране на типовете, засилване на изолацията на градските центрове и области. Преломен момент в развитието на тези тенденции се явяват промените в средата на V в., свързани с последиците от хунските нашествия и техните икономически измере-

[24] Резултатите от археологическите проучвания в кастела Ятрус показват намаляване броя на формите амфори през VI в. Шест от общо 17 типове и варианти на амфори престават да се срещат (Böttger 1982, 70, Tab. 1).

ния – загиването на вилите и краят на тяхната производствена дейност (Кузманов 1985, 57; Böttger 1982, 26).

Обичайни находки в контекстите от VI в. са гърнетата, които преобладават в количествено отношение, в съчетание с амфори, амфоровидни съдове, някои типове кани, чаши, глинени лампи и капаци с релефна украса и надписи. В технологично отношение освен керамика на крачно колело, без покритие, се среща още глазирана керамика, червенолакова, керамика от сива глина, украсена с излъскване, и изключително рядко керамика на ръка. Характерни за контексти от VI в. типове глинени лампи са представени на табла 7.8-10; 11 и 134.6-11. Наличието им в съответните комплекси е надежден хронологически индикатор, белег за стандарт и търговски контакти. Това са лампи с „крушовидна форма", с концентричен пъпковиден, геометричен или растителен орнамент, произхождащи от малоазийските центрове, (Stojkov 2001, 90–91, табло 11.1-2, 4-6), лампи със сърцевидна форма (Stojkov 2001, 92, табло 11.3) и т.нар. ладиевидни лампи, тип XXXVII по Кузманов, с радиален орнамент (Кузманов 1992, 42–43, табло 134).

Транспортната керамика в края на VI – началото на VII в. в Тракия е представена от амфори тип I по Кузманов, вар. 2, тип VIII, IX, кат. н. А 59, А 61; X, кат. н. А 63; XI, кат. н. А 65, А 66; тип XIV, кат. н. А 71, А 79, А 80; тип XV, кат. н. А 102; тип XVI, кат. н. А 121 (табло 3; Щерева 2009, 85–86, табл. $I_{1, 2; 6-9;}$ Кузманов 1985, 9, 14, 16–17, 21). Тези амфори са открити на територията на Созопол, Месемврия, Анхиало, Цоида, Дебелт.

Ранновизантийската керамика от хълма Кракра край Перник е включена в класификацията и типологията на Г. Кузманов (Табла 1, 2, 20.6-8, 21, 22). Присъстват гърнета тип I, IV, VIII; кани тип I, II, VII, X; купи тип I, II, VIII (Кузманов 1985, 31–54). В ареала на разпространение освен крепостта на хълма Кракра и римската вила в м. Белата вода, Пернишко, се включват още Родопите: с. Павелско, Смолянски окръг, Плетена, Благоевградско и др.

Керамични комплекси с материали от четвърти строителен период, VI в., съдържащи монети на Маврикий Тиберий са публикувани от об. „Младежки дом", Стара Загора (кат. н. А.XLII. 4, табла 7,8; Николов, Калчев 1986, 39–66). Освен капаци за питоси и глинени лампи там присъстват амфори тип XVI по Кузманов (Кузманов 1985), амфоровидна стомна и гърнета тип I по Кузманов, тип VII по Бьотгер или тип X по Борисов (Борисов 1988), както и паници тип VIII по Кузманов, тип I по Бьотгер (Николов, Калчев 1986, 58). Масово разпространени сред инвентара на жилищата от VI в. в близост до западната порта на Августа Траяна са гърнета тип II по Кузманов (Кузманов 1985, 50–51). Сред специфичните за периода находки са капаците за затваряне на големи съдове, правени в калъпи, украсявани с геометрични, растителни орнаменти, включително християнски символи, а често и с надписи (табло 8, Opaiţ 2004, 68–69).

Близки по характер са находките от опожарените помещения от края на VI в. в Дебелт и Карасура, период D (кат. н. А.VII.1, табло 134; кат. н. А.XXXVI, сграда N10/W10, жилище S5/W34; табло 10-11). В помещения с паянтов градеж, на кал, над руините на късноантичната баня в Дебелт са открити гърнета на ръка, със средно високи, наклонени навън шийки и заоблен устиен ръб, заедно с т.нар. лалиевидни глинени лампи, лампи с кръстовидна дръжка и релефни капаци.

Въпросът за присъствието на керамика на ръка в ранновизантийските комплекси е изключително важен, макар и труден за еднозначно тълкуване (табло 134.5). В Карасура и Филипопол тази категория керамика се среща в наземни градежи на калова спойка, но отнесени малко по-късно (VI/VII–VIII в. – кат. н. А. XXXVI, А.XXXI. 3б, в). Вероятно подобни по съдържание са контекстите от ранновизантийската крепост на полуостров Хрисосотира от началото на VII в., откъдето се съобщава за ранновизантийска и керамика на бавно колело (Христов 2015, 96). В Констанция керамика на ръка се появява спорадично в ранновизантийските пластове, а в Любеново – върху подови нива над деструкциите от ранновизантийския период. Неясни са обстоятелствата на намиране на подобна керамика

в Пауталия. В специално изследване, посветено на античната керамиката на ръка авторът С. Александрова подчертава, че в периода IV–VI в. наличието ѝ свидетелства за присъствие на чужди анклави, а не е свързано с местни традиции (Александрова 2013, 72, 74–75)[25].

В жилищни постройки от този период в Сердика са открити лъчева фибула и костени пластини от многосъставен рефлексен лък, навеждащи на извода, че обитателите са с чужд, неместен, вероятно славянски произход (кат. н. A.XLIV.15). Аналогични ситуации на откриване в селищни контексти, южно от Дунав, са известни от Царичин град, базиликата в Деметриа, Ятрус, ранновизантийската крепост на Царевец, Доростол, Нова Черна, Филипопол (Мано-Зиси 1954–1955, 168–169; Ангелова, Колева 2003, 159–185; Вагалински 2003, 336–381; кат. н. A.XXXI.3a). Гърнета – цели и фрагментирани, принадлежащи на тип I и IV по Борисов[26] (Borisov 2010, 142–143, Fig. 144–149), тип II, вар. 2 по Кузманов (Кузманов, Грудев 2013, 354, табл. XI), заедно с фрагменти глазирана керамика, са открити при разкопките в кв. Лозенец, извън крепостните стени на Сердика. Като цяло фрагментите от гърнета показват висока степен на хомогенност по отношение на морфологичните и технологичните си характеристики. Датата на материалите е последната четвърт на VI – средата на първото десетилетие на VII в. (табла 12; Даскалов и кол. 2008, 530). Сравнително по-разнообразни в типологическо отношение са материалите от Величково, където освен най-разпространените гърнета тип I се срещат единични представители на типове IV, VII по Б. Борисов (табло 13; Borisov 2010, 142–153, Fig. 144). Датировката в VI в. е потвърдена от съпътстващия материал – монети на Юстин II и София в сградатата от сондаж А и сходните характеристики на материала в сондаж Б (Даскалов, Сотиров 2007, 464–465).

В просъществувалата в границите на VI в. ранновизантийска крепост в Дядово кухненската керамика представлява около 78% от всичката керамика, трапезната не надвишава 10%, като червенолаковата изобщо липсва, а амфорите заемат 11,37% (Borisov 2010, 142–153; табло 14). Подобно е съотношението в крепостите в м. Калето и Градището, при с. Полски Градец (Борисов 2013, 180–184; 219). Сравнителният анализ между керамиката от трите обекта позволява да се направят интересни наблюдения. В м. Градището липсват гърнета от типовете, които са разпространени в началото и в напредналия VII в. – тип I, II, III по типологията на Дядово, в м. Калето липсва гърнета тип III. Следва да се заключи, че животът в м. Градището при с. Полски Градец приключва най-ранно, за разлика в крепостта при Дядово, която дава признаци на живот и в VII в., въпреки липсата на монети от периода.

Специфична категория представлява чернолъскавата керамика, чиито форми – купи, чаши, гърнета, са с горна граница VI в. (табло 9). Формата на 7 съда от крепостта Цоида при Сливен (табло 9.1–5,9,10) и една чаша от Дебелт (Ч249) се извежда от източногерманската керамична традиция (Вагалински 2002, 72, 74, кат.н. Ч239, Ч 250–251, Г 285, Г 287–289, Ч249). Въз основа на керамиката се допуска заселването в крепостта, най-вероятно през VI век, на група от гепидски бежанци (Вагалински 2002, 72). Към тази технологична група керамика се отнася кана с ойнохоевидно устие от некропол 2 при с. Рупките, антична Карасура (табло 10.2)[27]. Датировката ѝ, както и на другите керамични съдове от гробовете, е средата/ втората половина на VI в.

Сред най-късните комплекси с червенолакова керамика южно от Стара планина са материалите от Сандански и Никополис ад Нестум. На обект Епископска базилика на град Сандански е идентифицирана северноафриканска лакова керамика, определена като форми 99B, 104C и 105 по Хейс, както и кипърска червенолакова керамика (CRS), форма 9 (табло 15. 8-11, по Kabakchieva 2005, 413, 414; н. 42, 45-49). В Никополис ад Нестум

[25] По-подробно за керамиката на ръка в следващата глава;

[26] Гърнета тип I по Борисов съответстват на тип I по Кузманов и тип VII по Бьотгер (Borisov 2010, 142-143).

[27] Непубл., благодаря на доц. М. Даскалов (НАИМ – БАН) за информацията;

репертоарът от VI в. е представен от две основни групи: африканска и късноримска „С" керамика (табло 15.1-7). Групата на ARSW е представена от четири типа: форма 78, форма 99, тип В; форма 104, тип А; форма 104, тип С по Hayes (Кузманов 1993, 36, вж. и бел. 3, 5, 9, 12). В групата на LR "С" в VI в. се включват три типа, съотв. форма 3, тип В, тип F и тип G по Hayes (Кузманов 1993, 36, вж. и бел. 15, 18, 22). В края на VI в. се отнася хронологически тип I, от категорията „друга червенолакова керамика" (Кузманов 1993, 36, вж. и бел. 25 – форма 9 по Fulford и Peacock). Ако форма 99В не излиза от втората половина на VI – първа четвърт на VII в., то форми 104 и 105[28] са разпространени през целия VII в. (Πουλου-Παπαδημητριου 2001, 234), а CRS форма 9 се произвежда и разпространява през VIII и дори IX в. (Armstrong 2004, 158–178).

Без промяна от IV до края на VI в. са гърнетата тип I от керамичния репертоар в Никополис ад Нестум, получили разпространение на територията на Крайбрежна и Вътрешна Дакия (Кузманов 1993, 39-40).

Особен интерес за нашето изследване представлява групата на керамиката, изработена на ръчен кръг в пластовете на Никополис ад Нестум, чиито произход се извежда от късножелязната епоха (Кузманов 1993, 35). Представени са паници, купи, кани, гърнета, капаци, произхождащи от комплекси с дата края на IV – началото на V в. (Кузманов 1993, 41–43, обр.8,9). Присъствието на тази единствена до момента керамика с подобни технологични характеристики от ранновизантийската епоха се разглежда „като проява на особено устойчива на външни въздействия регионална култура", слабо свързана със съвременната си икономическа структура и се приписва на тракийско селско население, запазило самобитността си до края на античната епоха (Кузманов 1993, 44). Изводът за икономическата изолираност на района намира потвърждение както в незначителния процент налична вносна червенолакова керамика, така и в незначителното присъствие на транспортна тара за периода IV–VI в. като цяло (Кузманов 1993, 35, 44). Единствено бъдещи изследвания биха могли да отговорят на въпросите за продължението на формите на ръчно колело от късножелязната епоха в ранносредновековния период в околностите на Никополис ад Нестум и за разпространението и обхвата на това явление в късноантичния свят. Налага се изводът за устойчивост на керамичния комплекс по отношение на „чужди", варварски влияния, който се запазва до края на VI – началото на VII в., въпреки процесите на упадък (Кузманов 1985, 57). Изключения могат да се посочат при отделни форми чернолъскава керамика от Цоида, Дебелт и Рупките, както вероятно и появата на керамика на ръка в ранновизантийските пластове.

Като цяло може да се заключи, че в керамичните комплекси в Тракия и Вътрешна Дакия през VI – началото на VII в. присъства стандартизирана керамика, изработвана на крачно колело – местно производство и внос. На настоящия етап трудно може да се коментира връзка между керамиката на ръчно колело от ранновизантийския период, чиято употреба засега се определя като регионално явление и проява на консерватизъм в един район, характеризиращ се като цяло с икономическа изолираност в търговските контакти, и добре известната ни керамика на бавно колело от ранносредновековната епоха, въпреки че отделни проявления заслужават интерес.

Един от възловите въпроси е този за горната хронологическа граница на ранновизантийската керамика на крачно колело и някои типове амфори, както и за продължаването на производствените традиции в отделни региони след края на VI – началото VII в. Възможно ли е някои типове керамика и амфори да надживяват края на пластовете, датирани с монети? Някои аспекти на този въпрос ще се опитаме да разгледаме в главата за средновековната керамика.

[28] Формата, определената като Hayes 105 от Сандански (табло 15.10) , обаче според нас е по-скоро 104В – поради по-голямата дълбочина на съда. Форма 105 принадлежи на по-разлати съдове (срв. Hayes 1972, 160-169, Fig. 30-31).

3. НЕКРОПОЛИ

Броят на регистрираните и частично проучени некрополи в близост до градските центрове, укрепени или открити селища е значителен (таблица 1). Вероятно обаче поради християнския обред и липсата на инвентар интересът към тях е слаб, голяма част не са публикувани, или биват сумарно представени, без каталог или стратиграфски наблюдения.

Основните типове гробни съоръжения характерни за целия разглеждан ареал в границите на IV–VI в. са: 1. обикновена гробна яма без покритие, 2. облицована и покрита с каменни плочи гробна яма, 3. гробна яма, покрита със стреховидно поставени керемиди, 4. гробна яма, облицована с тухли и плоско покритие; 5. зидани тухлени гробници с плоско покритие; 6. следи от ковчези; 7. тухлени засводени гробници; 8. зидани с камъни гробове; 9. обикновени гробни ями, покрити с каменни плочи; 10. гробни ями, частично оградени с камъни (таблица 1).

Гробните съоръжения, използвани в течение на VI в, които са установени при разкопките на могила I в Хасково, са обикновени гробни ями. Terminus post quem за горната дата на некропола са двете монети на император Анастасий I в гроб 5 (Аладжов, Китанова 1973, 70–83). Към втория строителен период (втората половина на V – първа половина на VI в.) на раннохристиянския четириконхален комплекс и некрополи между ул. „Г. Михайловски" и „К. Ганчев", Августа Траяна са отнесени 14 гроба, открити в притвора на мартириона и западното крило. Погребенията са извършени в четири групи гробни съоръжения: обикновени гробни ями, гробна яма, покрита с каменни плочи, тухлени гробове с плоско покритие и гробна яма, покрита със стреховидно поставени тегули (Б. XXII.1). За гроб, датиран с монета на Тиберий Константин от некропола на Августа Траяна съобщава М. Минкова, за съжаление без допълнителна информация (Минкова 2005, 93-94). Зиданите засводени гробници с тухли са един от белезите на градските некрополи. Данни за използването на подобни съоръжения има в Сандански (Герасимов 1966, 222), Сердика – около базиликата „Св. София" (кат.н. Б.XXI), Пауталия (Слокоска, Стайкова-Александрова, Спасов 2002, 260–262), Перник, м. Хисарлъка край Сливен, Августа Траяна (Калчев 1994, 206), както и на много други места като Одесос, Марцианопол и др. (Нехризов, Тодорова 2008, 100–101 и цит. лит.). В Диоклецианопол, в зидани тухлени гробове са откривани монети на Юстиниан, а най-късно датираният гроб е този с надписа от времето на император Маврикий (582 г. – Цончев, Саркисян 1960, 36).

В рамките на V–VI в. се отнасят гробовете при екстрамуралната базилика 2 в Карасура (кат.н. Б. XVIII.3). В четири от случаите са констатирани следи от ковчези, единият от гробовете е цистов, а другите вероятно са ями, по правило покрити с тухли от пода на базиликата (Schöneburg 1992, 254–5). В обикновени гробни ями и зидани гробове са били положени погребаните в некропола в м. " Стан 300", Дебелт, в гр. № 4 на който са открити две бронзови монети на Фока (602–610) (кат. н. Б.V.1). При скелетите, положени според християнския ритуал, са открити фибули, обеца с полиедър и др. накити – обеци, гривни, пръстени. В непосредствена близост има данни за гробове, отнесени в периода X-XII в., като според проучвателите се касае за два некропола, с прекъсване между тях (Балболова-Иванова, под печат).[29]

Датирани ранновизантийски гробове от края на VI–VII в. са проучени в Несебър – ул. Крайбрежна, об. Античен некропол (кат. н. Б. XIV.1,2), Созопол (кат. н. Б.XX) и др.

Също гробни ями, със заоблени ъгли, с четириъгълна или трапецовидна форма, представляват гробните съоръжения от некропола в околностите на Карнобат, датирани с монета на Фока, щитовидна тока и друга тип Салона-Истрия (кат.н. Б.X).

[29] Наличната информация ни бе предоставена от Кр. Костова, директор на ИМ – Средец, във вид на съобщение, подготвено за печат от М. Балболова, във сборник в памет на Ст. Дамянов.

Погребалният обред във всички некрополи е инхумация. Масово гробовете са ориентирани с глава на запад, въпреки че са засвидетелствани отклонения от ориентацията. Сравнително рядко в некрополите от късната античност са проучвани гробове с ориентация север-юг: Копривлен, Абланица – Дрежно, Грохотно, Сердика, източния некропол на Филипопол, Пауталия – некропола при базилика 7, новооткрития некропол на ул „Хан Крум" 12. Тяхната интерпретация се свързва с езически реминисценции, и според част от проучвателите се отнасят към началото на късноантичната епоха, в границите на IV в. Сред сигурно датираните в VI в. гробове не е засвидетелствана такава практика. Доколкото е документиран обредът на кремация (Копривлен, гр. 187, Грохотно, Дупница, м. Дренски рид, Хисарлъка на Сливен – таблица 1, кат. н. Б.XI; Б.IV) се касае за некрополи използвани продължително време, които водят началото си от късноримската епоха[30].

Най-често наблюдаваните позиции на скелетите са изпънати по гръб, с изпънати долни и горни крайници, горни крайници скръстени в областта на корема или таза или едната ръка изпъната, другата свита в коремната област. Не толкова масово е практикувана позицията на свити горни крайници в областта на гърдите – некропола при базилика 2, Карасура и Дупница, м. Дренски рид (таблица 1).

Разпространена практика сред местното население в късната античност (IV–V в.) е поставянето на керамика като гробен инвентар (таблица 1). Сред формите се срещат чаши (с. Нова махала, Баташко, Сандански МКД, Скребатно, Беден, Копривлен, Грохотно и др.), кани (с. Нова махала, Баташко, Сандански МКД, с. Плетена, с. Рибново, с. Г. Козница, Скребатно, Беден), купи/ паници (Копривлен, Плетена, Рибново и Грохотно, Скребатно, Беден), гърнета (Копривлен и Рибново, Беден), лампи (Сандански МКД, Копривлен, Созопол). Освен в некропола при Копривлен, който е с широки хронологически граници, и в Созопол (Св. Кирик) има данни за поставяне на глинени съдове в гробовете от VI в., когато вече християнството е утвърдено. Доколко тази практика е свързана с християнския обред или с остатъци от езичеството, на този етап трудно може да бъде коментирано. Поставянето на керамика като гробен инвентар се среща и през ранносредновековната епоха и ще бъде коментирано в главата за ранносредновековните некрополи.

Оскъдността на гробния инвентар, най-вече металните предмети, е специфика на християнския погребален обред и обективно обстоятелство, затрудняващо прецизирането на вътрешната хронологията на некрополите. Редки са случаите на монети, поставяни в гробните съоръжения. За съжаление по-голямата част от некрополите не са публикувани, въпреки че се указва наличието на накити, обеци, пръстени и гривни. Сред датиращите находки в периода VI–VII в.[31] са сребърна обеца с гранулация тип Садовец от гроб 30 на ранновизантийския некропол североизточно от Калето при с. Рупките (кат.н.Б. XVIII.1) и чифт сребърни обеци -тип I, вар. A и B по типологията на З. Чилинска, от некропола при базилика „Св. Богородица Елеуса" в Несебър (кат.н. Б.XIV.1), фибули с подвито краче от некропола по трасето на магистралата в землището на с. Рупките, община Чирпан[32], Абланица (кат.н. Б.I.1), некропола на Хан Крум – гр. Кюстендил (кат.н.Б. XII.2); токите от Източния некропол на Филипопол (кат.н.Б. XXVII), тип Салона-Истрия -от ранновизантийските некрополи на о. Св. Кирик, акваторията на Созопол (кат.н.Б. XX) и гроб 5 с щитовидната тока от некропола край гр. Карнобат (кат.н.Б.X); тип Сиракуза, Балгота и друга с неподвижна кръстовидна плочка от Месемврия.

Местонамирането на токите, характерни за периода VI-VII в. в гробове, макар и единични, от Месемврия, Филипопол, Созопол, Маркели, околностите на Августа Траяна/Бе-

[30] За погребалните практики през КРЕ виж Dintchev 1998, 68 и цит. там литература;

[31] За по-прецизен анализ, датировка и разпространение вж. по-долу;

[32] Устни сведения на К. Трендафилова, за които сърдечно й благодаря.

рое потвърждава извода, че те се употребяват предимно от градското население (Poulou-Papadimitriou, Tzavella, Ott, 2012).

С гроб, съдържащ следи от златотъкана тъкан, вероятно принадлежащ на византийски аристократ, се свързва откриването на монетното съкровище от Несебър, с най-късни монети на Константин IV Погонат (Theoklieva-Stoytcheva 2001, 27).

3.1. Нехристиянски елементи в некрополите VI–VII в.

В научната литература е наложена тезата, че територията южно от Стара планина остава почти незасегната от големите миграционни движения по време на Великото преселение на народите (Velkov 1977, 286). На местното население се приписват християнските некрополи от V–VI в., въпреки че някои изследвания показват, че утвърждаването на християнството е продължителен процес (Dintchev 1998, 75). Унифициращата функция на християнската религия важи както по отношение на селското тракийско население, така също и по отношение на новозаселените групи. А примери и от периода на късната античност не липсват. Чуждо етническо присъствие е регистрирано в некрополите около старохристиянските базилики край с. Полски Градец, в района на „Марица-Изток" от IV – средата на V в. (Борисов 2006, 107–115; Борисов 2013, 43–162). Данни за индивиди с неместен произход показват антропологическите изследвания на късноантични некрополи в Августа Траяна и Кабиле, където са регистрирани скелети с изкуствена деформация и монголоидни примеси (Боев, Чолаков 1978, 11–21; Чолаков 1994, 411–420; Чолаков 1980, 65–72). Паралели в Средна Европа, сред паметниците в германска културно-историческа среда – гепиди или остготи намира гробният инвентар и особеностите на погребалния ритуал на погребаните в м. Извор, с. Кошарево, Брезнишко. Датата на некропола се поставя във втората половина на V-началото на VI в, а появата на неговите носители се свързва с етническите разместванията вследствие разпадането на хунския съюз (Даскалов, Трендафилова 1998-99, 25–31; Daskalov 1998, 77–78; Станев 2005, 174).

Различията от унифицираната погребална практика на преобладаващата група некрополи от V–VI в. открояват ранновизантийския некропол при Карасура, по трасето на АМ „Тракия", и го превръщат в обект от особен интерес, по отношение на демографско и културно-историческо значение (кат.н.Б.XVIII.1). Различни са гробните съоръжения, отличаващи се с дълбочината си, както и многобройния и разнообразен инвентар: съдове, оръжие, токи, животни и части от животни, въглени, накити, юзда, огниво. Съществен извод, който се налага от досегашните проучвания, е функционирането на два синхронни по време некрополи с различни погребални практики около Калето при с. Рупките: единият с подчертано християнски обред, около екстрамуралната базилика № 2 (кат. н. Б. XVIII.3) и гореописаният, разположен североизточно от крепостта. Синхронността между двата некропола и отнасянето на „федератския" некропол към период D на крепостта намира потвърждение в керамиката от гробовете, която е само на колело, и липсата на ръчна, характерна за следващия период Е.

Интересен е и некрополът, или поне тази част от него, която е проучена при строителството на околовръстния път на Карнобат (кат.н. Б.X). Датата във втората половина на VI – първа половина на VII в. е в резултат на монета, сечена по времето на император Фока и токите, открити в гробовете. Гробните съоръжения, двойните погребения и ориентацията са често срещани в в християнските некрополи, позициите на скелетите, макар и не по канон, също са много разпространени и се наблюдават в широк хронологически диапазон. Отклонения от християнските и обичайните за региона практики показват два гроба: гроб 5, където при краката на скелета е поставен плочест камък, а под долните крайници са установени въглени, също и гроб 2, където освен монетата е поставено желязно ножче и още един, неопределен железен предмет. Обичаят да се поставят ножчета, или оръдия на труда в гробовете не е практикуван сред християните, и обикновено се интерпретира като влияние от чужда културна среда (Völling 2001, 314; Poulou-Papadimitriou, Tzavella, Ott 2012).

3.2. Елементи на костюма VI–VII в.

3.2.1. Фибули

3.2.1.1. Късни варианти на фибулите с подвито краче:

В настоящите таблици са представени 81 екземпляра (табла 16-22), повечето от които публикувани, съхранявани в колекциите на музеите в Южна България. Броят на обектите, от където произхождат фибулите (за повечето има оскъдна информация), възлиза на 26 (карта 4). За съжаление много малко от представените находки имат ясен археологически контекст. Намират се основно в пластовете на ранновизантийските крепости. В сигурен гробен контекст е открита фибулата в гроб 55 на некропола в Абланица 1. Вероятно на разрушен гроб е принадлежал екземплярът, намерен на обект Хан Крум 12 в Пауталия, където се локализира един от градските некрополи. Фибули с подвито краче са открити в ранновизантийския некропол в землището на с. Рупките, община Чирпан[33]. Голямото им разпространение във византийските крепости позволява да се заключи, че те са носени от военни и като цяло са израз на варваризацията на балканските провинции (Uenze 1992, 158–159).

Класификация и типология: Според начина на изработване се обособяват две големи групи фибули: ляти, с псевдонавивки (табла 16-17, 18.1-8) и фибули от плоска метална лента с привързано към лъка краче (табла 18. 8-12; 19-22). До момента липсва прецизна класификация и типология на тези изделия. В границите на тези две големи групи се разграничават подгрупи (типове?) въз основа на различни критерии: конструктивни, технологични, морфологични, декоративни (Трендафилова 2007, 145 и цит. лит.).

Производствени центрове: Подобен е локализиран в Юстиниана Прима, Аквис (Прахово), вероятно такива са функционирали в редица византийските дунавски градове, като Доростол или Големаново кале, унищожени след варварските нашествия (Янкович 1975, 171, 178, 180; Uenze 1992, 148, 150; Ангелова 2003, 245–249). С падането на лимеса около 600 г. някои от майсторите – ювелири се прехвърлят северно от Дунав, на територията на Аварския хаганат (Uenze 1974, 493). Допуска се съществуването на производствен център в Пернишката крепост (Любенова 1981, 170). Калъпи за подобни фибули се откриват и в земите север от р. Дунав: Дробета (Турну Северин), Оршова, (Bejan 1976, 257–278; Генчева 1989, 35; Uenze 1992, 155).

Произход и употреба: Фибулите от втората група, с навивките, се свързват с присъствието на германски федерати, съхранили стари традиции в облеклото (Генчева 2004, 56). Поне в германски контексти се срещат в Северна и Средна Европа – например гепидски женски гроб от некропола Hodmezövásárhely-Kishomok (Curta 1992, 84), гроб 146 на гепидския некропол Kiszombor (Uenze 1974, 486, 490), но предвид разпространението им на Балканите може да се допусне, че са носени и от местното/ уседнало население. Според някои автори късните фибули с подвито краче са византийски/ албанско-гръцки находки от VII в., според други принадлежат на аварско или на провинциалното-римско население на Илирия (Pescheck 1953, 266). Според Дж. Янкович развитието на тези фибули се свързва със славянско население, въз основа на по-ранните варианти, византийски по изработка и употреба.

Дата: VI до началото на VII в. (Uenze 1992, 146–156; Трендафилова 2007, 146; Borisov 2010, 135–139). Като работна хипотеза може да се допусне, че екземплярите с еднаква ширина на лъка и крачето, украса по крачето принадлежат към по-ранните пластове в течение на VI в., а тенденциите са към разширяване на лъка и разнообразна украса (Янкович 1975, 177; Горюнов, Казанский 1978, 26; Uenze 1992, 149). Фибула с псевдонавивки е откри-

[33] Устни сведения на К. Трендафилова, за които сърдечно й благодаря.

та в съкровището от с. Копривец, Русенско с монети на Юстиниан и Юстин II и София (Генчева 2004, 58), а при разкопките в Лозенец, София друг екземпляр е открит в затворен комплекс с монети на Анастасий й Юстин I (Трендафилова 2007, 146). В Дядово подобни фибули са открити в казармено помещение, с монета на Юстиниан I и пластове, с най-късни монети на Тиберий Константин (578–582) (Borisov 2010, 126, 137–139). От Маркови кули фибула с подвито краче е открита заедно с тока тип Сучидава и монети на Юстин II (Curta 2001, 245). Широкопластинчестите фибули се обособяват в отделна група или тип (Горюнов, Казанский 1978, 25–31; Uenze 1992, Abb. 5). В VII–VIII в. те са характерни за гробовете на култура Кумани-Круя и Днепърския регион (Горюнов, Казанский 1978, 25–31).

Широко разпространена е тезата, че концентрацията на находките е предимно в крепостите по дунавския лимес и днешна Североизточна България като Големаново, Садовско кале, Варненско, Шуменско, района на Добрич и Габровско (Генчева 1989, 35; Генчева 2004, 56; Borisov 2010, 135; Хараламбиева 1989, 29-40; Хараламбиева, Атанасов 1991, 45–63; Хараламбиева, Атанасов 1992, 87–120). В последните години обаче броят им в Южна България нараства значително. Примери могат да се посочат от Перник и района на Струма като цяло (Любенова 1981, 168–172; Даскалов, Трендафилова 2006, 24–25, обр. 5/3, непубликувани материали на РИМ Благоевград, инв. н. 1.3.806; 1.3. 815, 1.3.849), Абланица (Вържарова 1976, обр. 178_1 , 286), Брацигово, Котелско (Трендафилова 2007, 144–146), района на Стара Загора, Казанлък (Pescheck 1953, 260–261, Abb. 2/7; 3/7; Николов, Калчев 1986, 57, фиг. 18.1; Генчева 1989, 34, обр. 1д; 1ж; Генчева 2004, 173, Табл. XVIII, 4; XVIII, 8), Филипопол (Pescheck 1953, 261, Abb.3/5; Генчева 2004, табл. XVII.10), Месемврия (Pescheck 1953, 261, Abb.3/2), Кюстендилско (Гърозданов, Дянкова 2013, 617, 635, Т.14.1), Таваличево (Бонев 1992, 24, Обр. 6), Сердика (Даскалов и кол. 2008, 530, обр.2), Диоклециаопол (Хисаря) (непубликувани екземпляри, ГАМХ, инв. н. 624, 950, 951), Карасура, Дядово (Borisov 2010, 135-139), Хасковско (Даскалов, Думанов 2003, 200, фиг. 1, 5-7), с. Полски Градец (Shejleva 2001, 154, Fig. 4c) и др. Картирането им южно от Стара планина надхвърля очертания ограничен ареал в Старозагорския регион и долината на Струма, а след публикуването на находките от колекциите на редица музеи картата им ще се обогати значително.

Северно от Дунав подобни находки са открити в обширния ареал източно от р. Тиса и Морава до Украйна (Curta 1992, 83). Фибулите са характерно явление за култура Ипотещ-Кындещ-Чурел, като примери ще посочим Букурещ -Милитари -2 бр., едната в пещ, другата в полуземлянка (Curta 2001, 243-244); Поян (Curta 2001, 244), Давидени -3 бр. (Curta 2001, 245), Пятра Фрекацей, Сърата Монтеору (Uenze 1974, 490). В района на Среден Дунав находки са известни от гепидски и ранноаварски гробове на некрополите Виминациум (Ivanišević, Kazanski, Mastykova 2006, 18-20, Fig. 9/10-26), Kölked B, Kölked A, Hodmezövásárhely-Kishomok, Bogojevo, Keszthely-Fenékpuszta, Budapest III, Pusztadombi (Garam 2003, 101-103, Abb.5), Berekhát – гр.102; Kiszombor, гр. 146 (Curta 2001, 244), а на изток – некрополите при Дюрсо, Суук-су, Ески Кермен, Лучистое и др. (Горюнов, Казанский 1978, 28; Borisov 2010, 135-139 и цит. лит.).

3.2.1.2. Т-образна фибула (Хараламбиева 1984, 45–52; Думанов 2003, 86–92; табло 31.1).

Ситуация на откриване: неизвестна;

Паралели: Августа (в опожарен пласт: 580-582), Садовец; некропола във Виминациум, гр. 133.2 и 138 (Ivanišević, Kazanski, Mastykova 2006, 15, Fig. 8/4-6); Улпиана (дн. Грачаница, Косово) (Милинковић 2003, 143–178), Kölked B 85, 438 (Garam 2003, 115, Abb.16/4, 5).

Принадлежи към северногерманския кръг на ювелирни изделия.

Дата: VI в.

3.2.1.3. Лъчеви фибули: В границите на разглеждания ареал са намерени няколко екземпляра: Кабиле, Люляково, Стара Загора, Филипопол, и наскоро публикуваните находки от

Кюстендилско, от Калугерово, Хасковско, и ранновизантийската крепост на п-в Хрисосотира, Черноморец (Werner 1950, 152, 155, Taf. 28.10; 31.49; Haralambieva 1993, 28–29, Abb. 3.1, 3.2, 4.4, 6, 31; Ангелова, Колева 1995, 171, 172, 176, кат. н. 36, 37.1, 38.3, 42.1; Вагалински 2003, 339–341, 359–361; Гроздanов 2004, 139–149; Даскалов, Думанов 2003, 193–194, 202, фиг. 1,8; инв. н. РИМ Хасково А 3681; Христов 2015, 343, обр. VII.17). Основният дебат е дали тези групи находки могат да бъдат етнически индикатор и свидетелство за миграция. Широко възприета, макар и често атакувана, е тезата за славянския им произход, съществуват и мнения за провинциално-византийския им характер. Аргументите срещу славянския произход са свързани с разнородната в етническо отношение среда, от която произхождат, както и наличието им в гробове с трупополагане, в един от случаите – в гробница към раннохристиянска базилика в Неа Анхиало, Тесалия. Връзките и влиянията от германските паметници, по отношение на формални и декоративни характеристики, е безспорно (Vagalinski 1994, 294; Fiedler 1992, 102). Анализът на находките показва, че те са разпространени в обширен географски ареал, в края на VI–VII, в сложна и динамична културна и политическа среда. В декорацията им са взаимствани и редица византийски елементи и мотиви. Фактът, че са редки находки и почти не се откриват идентични екземпляри, подкрепя тезата за социалната им роля, но в същото време те остават чужди на провинциално-византийската култура (Werner 1960, 114–115; Vagalinski 1994, 266–7; Янкович 2015, 252–254; Curta 2001, 272–273; Katsougiannopoulou 2009, 225–230). Разпространението на находките не може да се изолира от контекста на аваро-славянските нашествия в края на VI – първата четвърт на VII в. Не са единични примерите, когато лъчеви фибули са откривани заедно с керамика и гробове от раннославянски контексти (Ангелова, Колева 1995, 159–185; Янкович 2015; Радичевич 2015, 303).

3.2.1.3.a: Фибулите от Кабиле и Люляково (табло 23.3,4 карта 5) принадлежат на един от най-представителните типове лъчеви фибули, т.нар. тип *Sparta–Linkuhnen–Cosoveni* (IB) по Вернер, които обикновено се разглеждат заедно с група IA (Werner 1950, 151–152, Taf. 28.10; Werner 1960, 119–120; = тип K по Вагалински (Vagalinski 1994) и Veţel-Coşoveni по Курта (Curta 1994)). Концентрацията им е в района между реките Мураш, Олт и Дунав, от където се разпространяват на юг към Пелопонес и Южна България, Константинопол и М. Азия (Werner 1960, 120; Vagalinski 1994, 268–269, Abb.2). Предполага се производството на тези фибули в района на Долен Дунав и/или Трансилвания или Балканите (Werner 1955, 168, 170; Хараламбиева 1991, 28).

В рамките на разглеждания тип се обособяват отделни подгрупи (Werner 1960, 119–120; Curta 1994; Янкович 2015, 254). Фибулите от Бяла църква, М. Азия и още два екземпляра вероятно са правени в един калъп (Haralambieva 1991, 28; Werner 1960, 119; Vagalinski 1994, 269), както и фибулите от Люляково и и Държавния исторически музей в Стокхолм (Werner 1950, 151, Abb.1, n. 6b)[34]. Последните две фибули показват голямо сходство с тези от Велесница, Schreitlauken, Veţel, Diergardt, Szakály Öreghedy и Linkuhnen, Коцофени и Кабиле, за разлика от фибулите от Спарта, Неа Анхиало и Ferigile, Ellöszállás, Унгария (Британския музей) и Загребския музей, при които се забелязва по-голяма схематизация на декоративната схема. В същото време между двете последни групи се забелязва значително сходство по отношение на форма и морфология и множество връзки. Сходства с фибулите от Бяла църква и М. Азия и „групата Veţel-Coşoveni" показват екземплярите от колекцията Kofler-Truniger и Diergart, отличителен белег на които са трите глави (Werner 1950; Curta 1994, 239).

Въз основа на стиловия анализ на фибулите от първата подгрупа Veţel-Coşoveni, Фл.

[34] Интересно защо никой не е обърнал внимание в литературата на този факт – освен форма и украса, двете фибули са и с еднакви размери, вж. Curta 1994, Catalogue, n. 8, 18;

Курта заключава, че тяхната декоративна схема е свързана с тип Аквилея и показват едно по-късно развитие на стила Gáva-Domolospuszta и ги свързва с фибули тип Piatrosele от първата половина на VI в. (Curta 1994, 248). Според същия автор разпространението на фибулите от групата е следствие от разпадането на Атиловата държава и поражението на гепидите от лангобардите и аварите, т.е. са по-ранни и не могат да се свържат с периода на славянската миграция (Curta 1994, 250). Срещу славянския произход се изтъква и друг аргумент – фибулата от Неа Анхиало, Тесалия, е открита в християнска гробница при апсидата на базилика Δ.

Голяма част от фибулите са без археологически контекст, което затруднява точното им датиране. Хронологията, изградена на стилов анализ крие сериозни рискове. Възможност за по-прецизна датировка предлага находката от Коцофени, както и екземплярите от гроб 12 от Szakály Öreghedy, като и двете се отнасят в периода на Първия аварски хаганат, края на VI–VII (Werner 1950, n. 6a, 18a, 157; Curta 1994, 234-240; Vagalinski 1994, 266–267 и цит. лит.). Против „архаизирането", т.е. несинхронността и нефункционалността на фибула n. 6a по Вернер говори обстоятелството, че тя е открита в гроба заедно с друг екземпляр – n. 18a (Werner 1950; Curta 1994, 294). Нещо повече, анализът на некрополите в Среден Дунав през втората половина на V до идването на аварите в района на Среден Дунав показва, че фибулите с човешка маска и 7 или 9 лъча (конкретно се има предвид групата Veţel-Coşoveni) в големите гепидски некрополи не се срещат, те се разграничават териториално и имат друг, негепидски произход (Csallány 1961, 268). При датирането на фибулите от групата има и друг момент, свързан с екземпляра от Велесница. Въпреки, че тя е случайна находка, не може да се изпусне обстоятелството, че в района е открито многослойно средновековно селище, включително грънчарска пещ с керамика на бързо колело и на ръка, с терминус след 580 г. и друга керамика VII-VIII в. (Радичевич 2015, 295–298 и цит. лит.). За дата в първата половина на VII в. указват и фибулите от Неа Анхиало и Деметрия. В близост до базиликата в Деметрия, Гърция, също е открита керамика на ръка и врязана украса, от началото/ средата на VII в. (Vida, Völling 2000, 14–15; Katsougiannopoulou 2009, 220–221).

В рамките на същия тип IB, се обособява и друга група фибули, които са с по-малки размери и схематизирана геометрична украса, която освен споменатите по-горе фибули от Спарта, Неа Анхиало, Фериджиле (Ferigile), Ellöszállás, Унгария (Британския музей), Загребския музей, Орлеа, включва още и находките от Дион, Украйна, Прилепац, Деметрия?, Неготин (Янкович 2015, Рис. 1, 252-254; Curta 1994, 248; Curta 2005, 117; Katsougiannopoulou 2009 и цит. лит.)[35]. Към тази група фибули следва да се включи и фибулата от Кюстендилско.

3.2.1.3.б Лъчева фибула от Кюстендилско? Случайна находка (табло 23.7).

Фибулата е била с пет лъча, сега запазен един, другите отчупени, с трапецовидно крače, орнамент от две спирали на челната плочка и концентрични трапецовидни елементи (Гроздановв 2004, 142, Т. II.18). Точен аналог на фибулата не е известен. Въз основа на формата на крачето, е най-подходящо включването на екземпляра към посочената по-горе втора подгрупа, въпреки различията, които показва, по отношение на размери, морфология и декоративни специфики.

Паралели: много близко сходство с бронзовата фибула от с. Прилепец, Прилепско и в по-малка степен с тази от Деметриа, отнесена в първата половина на VII в. (Чаусидис 2006, 305, Т. I: 1-4). Предвид специфичните особености на тази група и концентрацията на находки в южните части на Балканите, на територията на днешна Гърция, се предполага производството й някъде в района (Curta 2005, 128). Важно за интерпретацията и етно-

[35] Виж по-долу

културното значение на тези фибули са паралелите в стилово отношение, които се правят между екземпляра от Неа Анхиало и находките от Велестино (Pallas 1981, 306-316; Katsougiannopoulou 2009, 221; Szmoniewski 2008). Тезата за локалното производство на поне част от тези фибули не омаловажава, а подчертава още повече връзките с екземплярите от района на Аварскяи хаганат.

3.2.1.3.в. Лъчева фибула от Стара Загора. Включена е в групата 1К по Вернер и тип S по Вагалински, тип Suceava-Krivina по Haralambieva (табло 23. 5).

При типологическото определяне на тази фибула съществува известно разминаване. Вагалински я поставя в групата на фрагментираните и неопределими типологически фибули (Vagalinski 1994, 291, Abb.10). За разлика от него А. Хараламбиева допълва списъка на тип IK по Werner, където първоначално е определена разглежданата фибула, с находките от Ятрус-Кривина, Сучава-Шипот, Ханска II, Сърата Монтеору, Горошев – околностите на Термопил, Истрия, и Стърмен. Прави впечатление разпространението на находките в днешна Североизточна България и румънска Молдова. Почти всички фибули имат ясен археологически контекст. В Горошев фибулата е открита заедно с керамика тип Прага, в Сучава-Шипот с пенковска керамика и предмети мартиновски тип (Vagalinski 1994, 276, 278). Датировката в края на VI – началото на VII в. се дава въз основа на стратиграфската ситуация, при която е намерена фибулата от Ятрус, анализа на материала от Сучава-Шипот и Горошев.

По типологията на Вагалински гореописаната група попада в различни типове, съответно тип P, кат. н. P96 за фибулата от Ятрус, тип N, кат. н. N 45 и N 47A за находките от Сучава-Шипот и Горошев, с кат. н. N53 е фибулата от Ирчице. Концентрацията на фибули тип N по Вагалински е в района между р. Олт и Днестър, няколко екземпляра в района на Днепър и единични находки в И Прусия (Vagalinski 1994, Abb.5), а на тип P е в района северно от Д. Дунав, до Среден Днепър, Сръбското Подунавие, Хърватия, Унгария и И Прусия – отделни екземпляри.

Разминаването в типологиите е донякъде оправдано, предвид разпространението на паметниците на обширен ареал и вероятно функционирането на голям брой работилници, произвеждащи фибули със сходни, но отличаващи се един от друг калъпи.

3.2.1.3.г. Лъчева фибула от Филипопол (табло 23.6, карта 6). Фибулата е определена от А. Хараламбиева като тип 1D по Вернер (Haralambieva 1991, 29–30). Вагалински развива типа като включва към него още 17 екземпляра и ги обособява в тип O (Vagalinski 1994, 279–280, 295). Голямо сходство фибулата от Пловдив показва с екземпляр от Братей (Curta 2001, 252, Fig. 41.2).

Фибулата е намерена в северната част на форума на Пловдив, заедно с пастирска керамика (Haralambieva 1991, 29).[36] На същия обект („Форум", в западната и източната му част) са открити гърнета, на ръка, с извити навън устия, едното – с конична форма (кат.н. А. XXXI, 3б, 3в). Картирането на находките показва разпространение в земите северно от Дунав, източно и може би с малко по-голяма честота западно от р. Олт, на територията на днешна Румъния, Източните Карпати, Среден Днепър и единични находки в Източна Прусия (Vagalinski 1994, Abb. 6). За датировката на типа е от значение гробът от Едеса, в който чифт фибули е открит заедно с тока тип Сиракуза и фибулата от гроб 33 на аварския некропол Szatymaz-Feherto "A", датиран в VII в. Същата дата в края на VI – началото на VII в. показва фибулата от гроб 10, Лучистое, открита с орлоглава тока и находки Амброз, клас II b (Curta 2001, 258 и цит. лит.).

[36] Фибулата не е публикувана в контекста на намирането си и тази информация, по мнението на М. Боспачиева, археолог в РАМ-Пловдив буди съмнения относно своята достоверност.

Паралел на тази фибула е известен от некропола Сърата Монтеору (Angelova, Koleva 2007, n. 42.1 и цит. лит.).

Производството е повлияно от фибули клас Аквилея и Ханхайм (Curta 2001, 255).

Въз основа на кластър анализа на Curta най-близките връзки показват екземпляри, открити на различни райони в Източна Европа. Фибулите от Централните Балкани, М. Азия и Крим нямат връзка помежду си, и са свързани чрез посредничеството на екземпляри с Румъния или Мазурия (Curta 2006_6, 436). Фибулата от Филипопол показва близост по някои елементи с екземпляри от Будуряска и Ханска (Curta 2006_6, 428–429, Fig. 4, 5).

Производствен център: Предполага се южнодунавско производство на този тип фибули, въз основа полуфабрикат от с. Вардим до Свищов. Друг вариант на този тип фибули вероятно се произвежда в района на Bucharest–Tei (Curta 2001, 260). Калъп е открит в полуземлянка в Бернашевка, Украйна (Curta 2006_6, 450). Допуска се възможността за местното производство на мазурските фибули от този тип (Curta 2006_6, 446).

3.2.1.3.д. Лъчева фибула от ранновизантийската крепост на полуостров Хрисосотира (табло 23.9).

Това е една от малкото фибули, с ясен археологически контекст, открита на пода на кула, в опожарен пласт, датиран с монета на император Маврикий (Христов 2015, 122–123).

Фибулата е бронзова, лята, с обща дължина 6,3 см. Състои се от полукръгла челна плочка с пет лъча и ромбовидно краче с три двойки полукръгли издатъци. Украсена е със спираловиден орнамент, тип „Пятросел" = тип IF по Вернер (Werner 1950, 154, Taf. 30.32-34; Станчу 2015, 172, рис. 5.1; Curta 2008, и цит. лит). Картирането на находките показва няколко зони на концентрация: Долен Дунав, Мазурия, Среден Днепър (Curta 2008, Fig.10). Две фибули от този тип вероятно са част от т.нар. находка от с. Каменово, Кубратско (Писарова 1997, Обр. 1.6,9). Отрича се производството на този тип фибула във византийски работилници (Curta 2008, 487).

V.3.1.3.е. Двуплочна лъчева фибула – Калугерово (табло 23.2; Даскалов, Думанов 2003, 193–194, 202, фиг. 1, 8; инв. н. РИМ Хасково А 3681).

Паралели: фибулата от М. Преславец, Силистренско; Лачи–Льеш, Северна Албания (Ангелова, Колева 2003, кат. н. 19.1, Табл. I; Vagalinski 2010, 405–409; Поповић, 1988, 236, сл. 21). Л. Вагалински определя екземпляра към групата на равнораменните фибули и предлага датировка в първата половина на VI в.

Производствен център: Предполага се южнодунавско производство на този тип фибули (Vagalinski 2010, 408).

3.2.1.4. Чифт бронзови, посребрени фибули антропозооморфен (т. нар. днепърски) тип по Вернер (табло 23. 8).

Ляти, в един калъп. Случайна находка от Кърнаре. Паралели: околностите на Пастирското градище, колекцията на Г. Ханенко, Среден Днепър, ЮЗ Крим – некрополи тип Суук Су; Врбас, Войводина – от разрушен гроб, ранноаварски период (Daskalov, Dimitrov 1999, 75; Приходнюк 97–99, 78). Плочка от идентична фибула на чифта от Кърнаре е открита от околностите на Великотърновско[37].

Производствен център: Пастирското градище? (Daskalov, Dimitrov 1999, 75). Фибулите от Кърнаре могат да се определят като вар. В на втория стил на антропозооморфните фибули по Шмониевски, отличаващи се със схематичност и простота. Крачето често е орнаментирано с хоризонтални линии или кръгли отпечатъци (Szmoniewski 2008, 269). Според Szmoniewski са местна продукция от района Среден Днепър, имитираща фибулите от първи стил (Szmoniewski 2008, 276).

[37] Благодаря на доц. д-р М. Даскалов за информацията.

Дата: VII – началото на VIII в., но в южнобалканските земи е възможно да се свържат с един по-ранен хоризонт от втората половина на VI до началото на VII в.? (Daskalov, Dimitrov 1999, 77–78).

Елементи на колана

3.2.2. Токи

3.2.2.1. Токи тип Копривлен (табло 24): Типът е обособен от Т. Марваков. Картирането на находките показва концентрация на находките по долината на Места и Родопите, което дава основания на автора да предположи, че те са дело на местно ателие, локализано в околностите на Никополис ад Нестум (Марваков 2007, 399–401). Вероятно типът съществува продължително време, предвид съществуването на няколко варианта. Екземплярите от некрополите при с. Беден, Смолянско, могилния некропол Св. Кирилово, Мушовица – Дуванлий, и гробове от късноримската епоха при с. Армира са датирани в IV в. (табло 24.1,3; Ваклинова 1972, 148, Герасимов 1946, 182 и цит. лит.). Тази датировка е в съответствие с материалите от селището на х. Кракра (табло 24.2). По-късно развитие на типа представляват ажурните екземпляри (табло 24. 4, 5, 6, 7). Ако за токата от некропола в Скребатно можем да съгласим с основанията за датировка в границите на IV в. с оглед комплексната информация, която имаме за некропола до момента от частичните сондажни проучвания (табло 24.5; Домарадски и кол. 1999, 51–54), то интересна е употребата на идентични токи в некрополите на Копривлен и Грохотно (табло 24.4,6). Общата датировка на двата некропола се поставя в широките хронологични граници на късната античност и средновековието (Дамянов 1998, 69; Кацарова, Хаджиангелов 2002, 229; Марваков 2007, 399). В некропола на Абланица е открита един, много близък до гореописаните токи екземпляр, с тази разлика, че няма ажурно кръстче, а броят на прорезите е 5 (табло 24.7). Датата на некропола се поставя в границите на VII – началото на XI в. (Angelova, Marvakov 2001, 13-27; Тодорова 2005, 119–120). Може ли да е случайно наличието на този вариант на катарамите в три от некрополите с широка дата, при условие че в последния от тях – Абланица, възможност за по-ранна от края на VI–VII в. датировка няма? Много близък до последния вариант на токите е екземплярът от Перперикон, за съжаление произхождащ от несигурна стратиграфска среда (табло 24.8).[38] Изследователят е склонен да датира токата в IV–V в., вероятно поради сходството с находките от късноантичните некрополи. Аналогична на последната е токата от Коринт, № 2217 (Davidson 1952, 268–269; Παλλας 1955, 356–357; πιν. 66_{β}).

Един от аргументите за предложената от проучвателите дата на токата от Копривлен във втората половина на IV – края на V/VI е характерът на гробното съоръжение, в което тя е намерена: гробна яма с покритие от стреховидно поставени тегули. Както ще дискутираме по-долу обаче,[39] този аргумент не е убедителен, понеже конкретният тип гробно съоръжение е в употреба и след VI в.

3.2.2.2. Токи тип Сучидава (табло 25):

Типология: Налице е разминаване в типологията при отделните автори (Даскалов 2012, 50-52).

Екземплярите от м. Калето, Лясковец, Стара Загора и Земен, Пернишко са идентични представители на обособения вариант I 1b по Д. Теодор = тип Т.В.III.1 по Даскалов (табло 25.18; Даскалов 2012, 52, Прил. 17).

Към вариант I 1c по D. Teodor или тип Т.В.III.2 по М. Даскалов се причисляват катарамите от района на Земен, околностите на с. Извор, Радомирско, хълма Кракра при Перник и Котелско, екземплярът от Източния некропол на Филипопол и Кюстендилско (табло 25.1-

[38] По устни сведения на проф. Н. Овчаров, комуто изказвам благодарност за отделеното внимание.

[39] Виж глава средновековни некрополи, „Горна граница в употребата на типовете гробни съоръжения от КАЕ."

10; Даскалов, Трендафилова 2007, 383; Любенова 1981, обр. $119_{3,4,}$ с.177, Даскалов $2009_{б}$, 92, Обр. 1.4; Bospatchieva 1998, 153, Fig. 6 C, Спасов 2001, 40, T.II. 13, Teodor 1991, 121, Fig. 1/9-11; 2/1-9). Към списъка с местонаходищата следва да се добавят още ранновизантийските крепости при с. Дренково, Благоевградско, Знаменосец, Радневско, Шишманово кале край Самоков, Сливенския хисарлък, както и на територията на градските центрове Сердика и Берое (Даскалов 2012, 52, Прил.18). Бронзова непочистена отливка за този вариант токи, е намерена в околностите на Пловдивско (без точна локализация; табло 25.19).[40]

Близък до тези находки, но с допълнителен елемент на украса от концентрични кръгчета е екземплярът от некропола западно от базиликата „Елеуса" в Несебър (табло 25.17; Даскалов $2009_{а}$, 93, Обр. 3). Идентичен на него е публикуван от Вуково, Дупнишко (Csallány 1962, 56, Taf. III,6).

Токите от Кюстендилско и Татул (табло 25. 11,12) се отнасят към тип I 1d (=T.B.III.3 по М. Даскалов), а находките от м. Чала и Старозагорско се определят като тип 1 1g по D. Teodor (табло 25.13-14; Спасов 2001, 40, T.II. 14; Даскалов, Думанов 2003, 193; Teodor 1991, 121-124, Fig. 3/1, 2, 3, 5). По типологията на М. Даскалов последните две находки, заедно с екземпляри от некропола при Рупките, Карасура и Горна Крепост (Перперикон) и др., се обособяват в тип T.B.II.4, който се разглежда отделно от вариантите на тип Сучидава. Предложената за него дата е във втората половина на VI – вероятно и самото начало на VII в. (Даскалов 2012, 49).

Производствени центрове: вероятно в крепостите по лимеса, района на Пловдив (Varsik 1992, 79).

Разпространение: Обширен ареал от Крим на изток до Северна Франция на запад (Schulze-Dörrlamm 2002, 149, Abb. 54). Предимно в източните части на Балканските провинции, в юстинианови и следюстинианови пластове в крепостите по дунавския лимес, северно от Стара планина, Македония, единични екземпляри – Константинопол, Коринт и Олимпия. Заедно с фибулите с подвито краче този тип токи са сред водещите находки за VI в., в пластовете непосредствено преди разрушаването на крепостите (Varsik 1992, 78, Taf. VI, p.104; Werner 1955, 39; Fiedler 1992, 73; Schulze-Dörrlamm 2002, 149). Срещат се и в градска среда. Употребяват се като елемент на военния костюм (Даскалов, Трендафилова 2002, 9).

В последните години броят им южно от Стара планина значително нараства и обхваща райони от днешна Югозападна България, средното течение на р. Марица, средното и долното течение на р. Арда, Североизточна Тракия, некропола на Калето, Карасура; дн. Унгария, Северозападна Румъния, Украйна, Южна Русия (Даскалов, Трендафилова 2002, 8, 10, обр. 1). Паралелите й във варваризирания, периферен на Византийската империя свят са многобройни, но броят им във вътрешните провинции непрекъснато нараства. Срещат се и в гробни комплекси – източния некропол на Филипопол, находките от м. Калето, Карасура.

3.2.2.3. тип Салона-Истрия (табло 26.5,6)

До момента южно от Стара планина са известни 3 екземпляра: от м. Чала, с. Голям извор, Хасковско, и ранновизантийските некрополи на о. Св. Кирик, акваторията на Созопол (в гроб с тока Сиракуза) и гроб 5 на некропола край гр. Карнобат (Велков 2009, 155–157, Обр. 3.2; Даскалов, Думанов 2003, 193, Фиг. 2.1; Панайотова и кол. 2010, 298). Типът принадлежи към групата на долнодунавските катарами по Варсик (Varsik 1992, 78–81).

Производствени центрове: Полуфабрикат е открит в Дробета (Турну Северин) (Varsik 1992, 80).

Разпространение: Като цяло разпространението им съвпада с това на тип Сучидава.

[40] Частна колекция, непубл. Благодаря на доц. д-р М. Даскалов за информацията.

Византийският им произход не е оспорван (Varsik 1992, 80, Taf. VI).

Дата: За датировката на типа в края на VI – началото на VII в. са от значение няколко контекста: гр. 5 на некропола край гр. Карнобат, където заедно с токата са намерени щитовидна тока и монета на Фока, сечена 602-604 г.; некропола Sekić-Lovčenac, където екземпляр аналогичен на този от м. Чала е открит в гроб с монета на Ираклий и Ираклий Константин (613-641) г. и пластът в крепостта Сучидава, където заедно с тока тип Салона-Истрия е открит екземпляр тип Сиракуза (Велков 2009, 155-157; Varsik 1992, 80).

3.2.2.4. тип Сиракуза

Типът принадлежи към групата на средиземноморско-адриатическите катарами по Варсик (Varsik 1992, 81-85).

От района на Южна България са известни няколко екземпляра: от Сердика, както и гробните находки от Месемврия и о. Св. Кирик (Werner 1955, 46, Даскалов, Трендафилова 2002, 9, обр. 2; Кацаровъ 1933, 287, обр. 65–66; Панайотова и кол. 2010, 298). Разпространение: достига до Испания, Кавказ, Суук Су, Крим, Северна Африка, районът на Рейн, Белгия, Съсекс, графство Кент, Константинопол, Атина, Коринт, Салона, Сицилия, Италия, Адриатическото крайбрежие (Werner 1955, 37, Karte 1; Varsik 1992, 81, Taf. VII). В дунавските крепости катарами тип Сиракуза се откриват в пластовете от времето след аварските нашествия (Varsik 1992, 81). В пласт на късноримската крепост Fenékpuszta, преди разрушаването ѝ в 630 г. са известни три броя катарами Сиракуза и една Сучидава (Varsik 1992, 81).

Дата: края на VI – първа половина на VII в. (Varsik 1992, 82). Сред най-късно датираните примери е токата в гроб при базиликата Кранейон, Коринт, в който са открити и две монети на Констанс II (641–668), както и тази от Атинската агора, открита в пласт с най-късни монети от 711–713 г. (Schulze-Dörrlamm 2002, 179).

3.2.2.5. Тока с ажурни прорези (табло 26.1). Неизвестно местонамиране, Старозагорско?[41] По класификацията на Варсик може да се отнесе към долнодунавската група, тип Сучидава (Varsik 1992, Taf. I.4), а по Е. Гарам се определя като тип Сиракуза (Garam 2001, 92, T. 57.3). Токата намира точен паралел в аварски женски гроб от Szelevény от последната трета на VI – първата трета на VII. Определя се като тип D5 по Schulze-Dörrlamm (Schulze-Dörrlamm 2002, 159). Вероятно в комплект с идентична тока е накрайникът с неизвестно местонахождение от фонда на ИМ Котел (Даскалов 2009_6, Обр. 2.2). В типологията на М. Даскалов е включена в тип T.B.II.4 (Даскалов 2012, 49, Обр. 57.17).

3.2.2.6. Тип Балгота

Местонамиране: гроб от некропола на Месемврия (Кияшкина, Марваков, Димова 2008, 304, обр. 3; табло 26.17). По наскоро предложената типология на М. Даскалов токата е включена в тип T.B.VII (Даскалов 2012, 58, Обр. 64.13).

Разпространение: Атина, Братей 3, Szeged Kúndomb, Szentes, по Адриатическото и Егейското крайбрежие, Мала Азия, Крим, С. Кавказ, до Иран на изток (Varsik 1992, 84; Schulze-Dörrlamm 2002, 165–166).

Производствени центрове: вероятно в градски работилници (Varsik 1992, 84).

Дата: Екземпляр от Атина, аналогичен на Несебърския, е открит с монета на Констанс II и датира в 60-те години на VII в. Екземпляри от некропола при църквата Св. Дионисиус са датирани в края на VI–VII в. От първата трета на VII в. са катарамите от некропола Братей 3 (Varsik 1992, 84, Taf. III.10).

[41] Непубликувана, заловена иманярска колекция. Благодаря на Д. Янков, РИМ – Стара Загора за информацията.

3.2.2.7. Тип Болоня[42]

Една от токите е открита в гроб от некропола в в северната част на полуострова на Несебър, най-вероятно е свързан с базилика „Св. Богородица Елеуса" (Даскалов 2009$_а$, 93-94), други два екземпляра произхождат от некропола в Новия град на Несебър (Даскалов 2012, 69–70, Обр. 70, 5-6).

Разпространение: С. Италия, Егейския басейн – Коринт, Атина, Константинопол, Самос (с монета на Константин II, сечена 652/3), Анемурион, Кипър, Крим, Унгария (Πουλου-Παπαδημήτριου 2004, 238–239, εικ. 7, 8).

Дата: VII, включително втората половина на VII в, а в Крим – и началото на VIII в. (Πουλου-Παπαδημήτριου 2004, 238–239).

3.2.2.8. Щитовидни токи

Местонамиране: сребърна тока от ранновизантийската крепост при с. Малево (табло 26.9), бронзова щитовидна тока – гр. 5 на некропола край гр. Карнобат (табло 26.13; Велков 2009, 155–157, Обр. 3.1), м. Асара, Симеоновград (табло 26.10; Даскалов, Думанов 2003, 197, Фиг. 3.3), с. Извор, Радомирско; Котелско (табло 26.11, 12; Даскалов, Трендафилова 2007, 382, 383, Обр. 1.6; Даскалов 2009$_б$, 90, Обр.1. 5). В типологията на М. Даскалов тези токи са обособени в три варианта (находката от Малево, заедно с друга от некропола на о. Св. Кирик, Созопол, е включена в тип В.I.5, екземплярите от Симеоновград, Извор и Котелско – тип В.I.3, а Карнобатската – в тип В.I.4 (Даскалов 2012, 46–47).

Паралели: Садовско кале, Суук Су, Херсонес, Лучистое, Скалистое, севернопричерноморските степи, гр. А 240 в Пятра Фрекацей, Карпатите (Даскалов, Думанов 2003, 194, Фиг. 3.2; Garam 2001, 94).

Дата: втората половина на VI – първа половина на VII в. В гр. 5 на ранновизантийския некропол край гр. Карнобат тока от този тип е намерена заедно с друга тип Салона-Истрия и с монета на Фока, сечена 602–604 г. (Велков 2009, 155–157). В Чми подобна тока е открита в комплекс, датиран втората половина на VII в. (Айбабин 1990, 39).

3.2.2.9. Бронзова овална тока за обувки

Намерена е в ранновизантийската крепост при Дядово (Borisov 2010, 139–140, Fig. 142). Подобна тока е открита заедно с екземпляр тип Сучидава в гроб 6 на Източния некропол на Филипопол (табло 26.16; Bospatchieva 1998, 153, Fig. 6 D).

Близки до тази от Дядово са две токи от фонда на ИМ Котел. Едната произхожда от крепостта при с. Медвен, а другата е с неизвестно местонамиране (Даскалов 2009$_б$, 90, 94–95, Обр. 1.1-2).

Дата: V–VI в. Широко разпространение: Източното средиземноморие, Крим, Средна Европа, Балканите.

3.2.2.10. Токи с неподвижна плочка – бронзови, лети (табло 26.14,15). Местонамиране: ранновизантийския некропол във Филипопол, Римското кале, Котелско, Твърдица, некрополите на Месемврия и Созопол. Те са разпространени в Абхазия, Кримския полуостров, Пелопонес, о. Самос, Константинопол, М. Азия, Сицилия, Ср. Италия (Даскалов 2009$_б$, 95–96, Обр. 1.6-7; Bospatchieva 1998, 153, Fig. 6 E; Велков, Кънчева-Русева 2015, 260–261, обр. 1; Schulze-Dörrlamm 2002,190–191).

Подобни находки, с гравиран Х-образен орнамент са включени в тип D20 по Schulze-Dörrlamm. Работилница за изработка е проучена в Крипта Балби, в Рим. Употребата на този тип е засвидетелствана в сигурни комплекси от Самос, базиликата Кранейон в Коринт, некропола на Елевтерна, гроб 37,Ески Кермен, Крим – в средата и втората полови-

[42] Този и предишния тип са много близки по форма и често се обединяват в един тип.

на на VII в. (Schulze-Dörrlamm 2002, 189–192; Πουλου-Παπαδημήτριου 2004, 236–237, εικ. 3-4). Проучвателите на некрополите в Месемврия и Созопол предполагат, че те са били използвани в границите на втората половина на VI в. – началните десетилетия на VII в. (Даскалов 2012, 36).

3.2.2.11. Токи с неподвижна кръстовидна плочка

Местонамиране: на територията на ранновизантийски некропол в Несебър, западно от базиликата „Елеуса" и гроб при църквата Св. Йоан Кръстител; Созопол – ранновизантийски некропол на о. Св. Кирик (табло 26.4; Даскалов 2009$_a$, 93, Обр. 3; Марваков и др. 2014 г., 233–235; Даскалов 2012, 58–59).

Обособени са в тип D22 по Schulze-Dörrlamm. Разпространени са в М. Азия и СЗ Черноморски регион – Томи, Крим, Тигани тис Манис в Пелопонес, Атина, Самос, Анемурион, Константинопол. Започват да се произвеждат в самия край на VI в., в употреба са и средата и втората половина на VII в., както показват комплексите от Ески Кермен (гробна камера 257, дете 1 – с монета на Константин IV) и Херсонес (Schulze-Dörrlamm 2002, 193–199; Πουλου-Παπαδημήτριου 2004, 237, εικ. 5). Допуска се употребата на типа и в хода на VIII в. (Πουλου-Παπαδημήτριου 2004, 237).

3.2.2.12. Овална тока с U-образна плочка с кръстовиден орнамент

Местонамиране: Старозагорско[43] (табло 26. 18). Определя се като тип D13 по Schulze -Dörrlamm. Разпространява се в района на М. Азия и Черноморието през целия VII в. Като примери могат да се посочат Анемуриум (Киликия), Крим: Ески Кермен (детски гроб, гр. Кам. 257), Лучистое – гр. 36, Умна, непубликуван екземпляр от Дюрсо. Възприема се тезата, че те са продукт на византийска работилница (Schulze-Dörrlamm 2002, 179–181).

Обстоятелството, че конкретният екземпляр е непочистена отливка означава, че работилницата е някъде в непосредствената околност.

3.2.2.13. Други

Фрагмент от тока, оформена като орлова глава от околности на с. Извор, с датировка в края на VI – първа половина на VII в. За региона на Г. Струма се предполага, предвид данните за функциониране на крепостите в региона, че е била в употреба в средата, до третата четвърт на VI в. (табло 26.3; Даскалов, Трендафилова 2007, 383–385, Обр. 3. 3).

В околностите на Благоевград има сведения за оловен модел за направа на калъпи за отливане на токи с с В-образна рамка и неподвижна ажурна плочка с три ажурни прореза – тип Т.В.II.5 по М. Даскалов (табло 26.2; Даскалов 2012, 49–50, Обр. 57.2)[44].

3.2.3. Апликации и накрайници

В обектите южно от Стара планина освен токи се срещат и значителен брой елементи за украса на колана – лети апликации и накрайници.

Вероятно като част от коланна гарнитура, заедно с тока тип Сучидава са носени апликациите с щитовидна форма и ажурни прорези (табло 25.15, 16; Даскалов, Трендафилова 2007, 383–384*).*

Щитовидните апликации с масковидни прорези от м. Калето, Лясковец, околностите на гр. Земен и вероятно околностите на Котелско, се причисляват към тип А.I.1 по Даскалов (Даскалов 2012). Намерени са в м. Калето, Лясковец, околностите на гр. Земен и вероятно околностите на Котелско (табло 27.1-3; Даскалов, Трендафилова 2007, 382, 384; Даскалов 2009$_б$, 93, Обр. 3.1; Даскалов 2012). Много близка до гореописаните е бронзовата

[43] Непубликувана, благодаря на доц. д-р М. Даскалов за информацията

[44] Непубликуван, благодаря на доц. д-р М. Даскалов за информацията.

апликация за колан от с. Калугерово – лята, с В-образна форма (Даскалов, Думанов 2004, 193, 199, фиг. 3, 6; табло 27.4).

Т-образни апликации с ушички и отвори за прикрепване към ремъка са известни от крепостите по средното течение на р. Марица, Котелския Балкан, например крепостта при с. Медвен и с. Рупките, Чирпанско (табло 27.5-8, табло 28.11-12; Даскалов, Думанов 2004, 197, фиг. 3.7; Даскалов 2009$_6$, 94, 98, Обр. 3 3-5). По типологията на М. Даскалов принадлежат към тип А.II, като са разграничени в няколко варианта: към А.II.2 са включени находките от Медвен и гр. 12 на некропола при с. Рупките; Котелската е отнесена към тип А.II.3, а към тип А.II.5 принадлежи екземпляр с неизвестно местонахождение (Даскалов 2012, 122–123).

С форма на правоъгълна касета, заоблен долен край и ажурна украса по повърхността (тип N.A.I.4 по типологията на М. Даскалов) са накрайниците от Котелско, съкровището от с. Нова Надежда и м. Чала, с. Голям Извор (табло 27.14-17; Даскалов 2009$_6$, 92–93, 96–97, Обр. 2. 1-2; Даскалов, Думанов 2004, Фиг. 3. 5, Фиг. 1.3; Даскалов 2012, 101).

Накрайници с правоъгълна касета, заоблен долен край и надлъжен прорез, около който са разположени допълнителни кръгли отвори (тип N.A.I.3 по типологията на М. Даскалов), южно от Стара планина са известни сред находките от околностите на с. Везенково, Котелско и некропола при с. Рупките, Чирпанско (табло 27.19; 28. 3-4; Даскалов, Думанов 2004, Фиг. 2. 3-4; Даскалов 2009$_6$, 93, обр. 2,5; Даскалов 2012, 103).

С врязана украса е лятият и тесен накрайник от Римското кале, тип N.A.V.1 (табло 27.9; Даскалов 2009$_6$, 93, обр. 2, 7; Даскалов 2012, 105).

Сребърните накрайници от съкровището при с. Нова Надежда принадлежат на групата на изрязаните от ламарина и споявани – тип N.C.II по М. Даскалов (табло 27. 18.А, Б; Даскалов 2012, 108–109).

Екземплярът от с. Голям извор, м. Чала, с издължена правоъгълна форма, щитовидно оформен долен край и ажурен орнамент е близък до екземпляри открити в Котелско (табло 27.10, 12-13; Даскалов, Думанов 2004, Фиг. 1.4; Даскалов 2009$_6$, 93, 97, Обр. 2.4). Принадлежат на тип N.A.II.1 по М. Даскалов (Даскалов 2012, 102).

Към отделни варианти на типа на малките лети накрайници за странични ремъци с извивки – N.A.IV.1 по Даскалов, се обособява накрайникът от Котелско, с вертикален ръб в средата и екземплярите от ранновизантийския некропол при Карасура – N.A.IV.2 (табло 27.11; 28.5-8; Даскалов 2009$_6$, 93, 97, Обр. 2, 3, 6; Даскалов, Трендафилова 2005, 161–171, Обр. 2, 5-8; Даскалов 2012, 104).

Като цяло коланните накрайници са разнообразни и намират широко разпространение, в разнообразна културна среда, в крепостите по Д. Дунав, Северното Причерноморие, Крим, Средна Европа. Датировката им е в периода VI в., предимно втората му половина, до началото на VII в.

3.2.4. Колани гарнитури

3.2.4.1. гроб № 12, некропол 2, с. Рупките, Чирпанско (табло 28)

Върху талията и таза на скелета е разчистена колана гарнитура, състояща се от 14 бронзови елемента – 2 бронзови токи, 2 броя накрайника тип Садовец и 4 други, с езиковидна форма, две Т-образни апликации; 20 медни кабара, нож, желязно огниво и кремъчна пластина, две гайки (Даскалов, Трендафилова 2005, 163–165, обр. 2-3). Като част от погребалния ритуал в гроба са поставени животински кости.

Погребалният ритуал, съставът на гробният инвентар и характеристиката на гробовете в некропол 2 край с. Рупките, Чирпанско като цяло показват, че населението, което ги е оставило е с „чужд", неместен произход. От изключително значение е въпросът за съотнасянето на некропола спрямо установените селищни хоризонти на Калето. Тезата за принадлежността му към период D, освен като хронологическо съответствие намира потвърждение и в керамиката, открита като инвентар в някои от гробовете (табло 10). Това

са стандартни ранновизантийски форми, разпространени в VI в., които контрастират с материалите от период Е, когато според проучвателите още веднъж се появява население с неместни традиции, използващо керамика на ръка и на бавно колело с вълниста украса. Подчертано военизирания характер на гробовете подкрепя идеята за федератския му статут (Даскалов, Трендафилова 2005, 169).

3.2.4.2. Акалан

С terminus post quem 616–625 г.е укритото *съкровище при Акалан*, в околностите на Константинопол. Коланните апликации представляват елементи от многосъставна колан на гарнитура, паралели на която се намират в периферията на Византийската империя: в лангобардска Италия – Кастел Тросино, Ночера Умбра, Карпатите, Ю. Русия, в разнообразна културна среда (Мавродинов 1936, 156–273; Fiedler 1994, 36–44). Матрица за изчукване идентична на двойната щитовидна апликация е известна от Киев (Ваклинов 1977, 143; Fiedler 1994, 44). Предполага се производство на такива изделия в Южна Русия, Херсон, Карпатите, Италия, както и ателие в околностите на Константинопол. Според У. Фидлер разпространението им се свързва с аварите, докато Н. Мавродинов ги отнася към художествената индустрия на кутригурите/българите и не допуска да са произведени във византийско ателие (Fiedler 1994, 44–45; Мавродинов 1936, 183–186; Мавродинов 1959, 12).

Употребата на многосъставната гарнитура е предимно в гробни комплекси, в номадска (варварска) среда (Fiedler 1994, 35, 45). Но това не изключва производството им от византийски майстори, по поръчка (Fiedler 1994, 46). След средата/ третата четвърт на VII в. постепенно излизат от мода (Fiedler 1994, 47).

Находката от Акалан, тук всички автори са единодушни, е свързана с обсадата на Константинопол в 626 г., която е кулминацията на аваро-славянските нашествия. В стилово и в технологично отношение е осезаемо византийското влияние, но употребата на този накит, както и сигурните данни за производство, са изцяло в номадската/ варварската периферия на Византия.

3.2.5. Други накити и елементи на костюма

Сребърна обеца с гранулация тип Садовец е открита в гроб 30, некропол 2, с. Рупките, Чирпанско. Накитът е византийски по произход.[45] До този момент от южна България ни е известен само още един непубликуван екземпляр от Асеновградско (табло 155.1).[46]

Още един чифт сребърни обеци – тип I, вар. А и В по типологията на З. Чилинска, с дата в първата половина на VII в. е известен от некропола при базилика „Св. Богородица Елеуса" (Даскалов 2009$_a$, 93–94).

Освен коланни принадлежности, сребърното съкровище от с. Нова Надежда съдържа чифт обеци с верижки – едни от най-ранно датираните екземпляри, заедно с находките от Садовец, Пятра Фрекацей и др.[47] В пласта със съкровището от ранновизантийската крепост при с. Нова Надежда са открити още и монети от VI в. на Юстиниан, Юстин II и оловен печат на Климент – VI–VII в. (Аладжов 1997, 192–195; Даскалов, Думанов 2004, фиг. 2).

***

Представените елементи на костюма – предимно фибули и токи, от територията на дн. Южна България, са едни от най-характерните находки в течение на VI в., откривани в последните пластове на ранновизантийските крепости. Това са и находките с най-голяма чувствителност по отношение на датировка и културни влияния.

[45] За разпространението и датировката им виж в следващата глава III. 3.1.

[46] Благодаря на доц. М. Даскалов за информацията.

[47] Анализът на обеци от този тип е съществен момент в глава 7, при разглеждането на културната група Абланица – Туховище.

Извеждането на по-категорични изводи за носителите и употребата на късните варианти на фибулите с подвито краче на този етап трудно могат да се направят. До момента са регистрирани 81 екземпляра от 26 местонаходища в Южна България, като с публикуването на материалите от музейните фондове техният брой ще продължава да нараства. Присъствието им е засвидетелствано и в укрепените селища, и в градските центрове и свързаните с тях некрополи – какъвто е случаят с Пауталия, във варваризирана среда – например некропола по трасето на АМ „Тракия" при Карасура, и в контекста на раннохристиянски култови обекти като църковния комплекс при с. Крепост**.** С интерес се очаква публикацията на некропола в м. Костадин чешма около Дебелт, който би допълнил наличните данни. Широкото им разпространение и във византийска, и във варваризирана културна среда, не позволява те да бъдат свързани с определен етнос или група хора, но при всички случаи са съществена характеристика на културата и костюма на населението през VI в.

С южнодунавско ателие се свързва двуплочната лъчева фибула от Калугерово. Към германска културна среда насочва Т-образната фибула, съхранявана във фонда на Хасковския исторически музей.

Разнопосочни тълкувания и коментари предизвикват лъчевите фибули и конкретно отнасянето им към една или друга културна среда. Лъчевите фибули от Кабиле и Люляково, принадлежат към тип, концентран в района между реките Мураш, Олт и Дунав, откъдето вероятно се разпространяват на юг към Пелопонес и Южна България, и може да се разглеждат като директно доказателство за аваро-славянските нашествия в края на VI – първата четвърт на VII в. Предвид връзките на лъчевата фибула от Кюстендилско с друга група от фибули клас IB по Werner, с по-голяма степен на правдоподобност може да се допусне местно (балканско) производство, поне на отделни екземпляри като този от Неа Анхиало. Но самата теза за местно производство на последната фибула още веднъж подчертава връзката с находките от Велестино, и с гористо-степната зона на Украйна. Потесни паралели на фибулите от Стара Загора и Пловдив, както и калъпи за производството им, се откриват в земите северно от Дунав, между р. Олт и Среден Днепър на изток. Важен момент е откриването на фибулата от Хрисосотира в опожарен пласт в кулата на ранновизантийската крепост, с монета на император Маврикий.

Датировката на фибулите в края на VI – началото на VII в., липсата на убедителни доказателства за местния им (балкански) произход, а точно обратното – локализирането на производствени центрове в райони северно от Дунав, както и разпространението им в обширни географски региони, за нас е свидетелство за контакти с културна среда, на която е чужда местната византийска мода.

Чифтът антропозооморфни фибули от Кърнаре е изработен в традициите на района на Среден Днепър. Предвид малко по-късната му дата, според нас неговото присъствие в района на старопланинските проходи следва да се разглежда по-скоро във връзка с проблема за усвояването на територии, границите и влиянието на новосъздадената българска държава, отколкото да се свърже с паметниците, регистриращи раннославянското заселване.

Тезата за неместния произход на лъчевите и антропозооморфните фибули се подкрепя чрез косвените данни на паралелите, за съжаление липсата на сигурен контекст на тези фибули, открити в земите южно от Стара планина ни лишава от допълнителни аргументи (или контрааргументи съответно). Липсата на данни за археологическата среда на фибулите, а и на всяка друга находка, разбира се, прави всеки един опит за извод предпоследен. Възможните обяснения за наличието им могат да се търсят и в други насоки – освен като доказателства за директна миграция, така също и за контакти на търговко, политическо или културно ниво.

По–категорични изводи за присъствие на чуждо население могат да се направят по

отношение на многосъставните колани гарнитури от Карасура и Акалан.

Токите, особено когато са в гробни контексти, са добър хронологически индикатор. Разпространението им е сред военизираното население в крепостите и в градска среда. Сред най-характерните за средата/ втората половина на VI в. находки са токите тип Сучидава. Токите тип Салона-Истрия, тези с ажурните прорези от Старозагорско и коланните апликации и накрайници, се отнасят в края на VI – първата трета (а може и малко по-късно, до средата) на VII в. – т.е в самия край на периода на интензивните аваро-славянски нашествия. Както показва направения анализ, типове Сиракуза, Балгота, Болоня, щитовидните токи, тези с неподвижната плочка с кръстовидната форма, с X -образния орнамент, както и другата с U-образна плочка с кръстовиден орнамент се употребяват в целия 7 век, а за някои се допуска, че продължават и в VIII в. Прави впечатление, че са разпространени изключително в градска среда. В сравнително широки хронологически граници се употребяват токите тип Копривлен. От ранновизантийската епоха води началото си типът на обеци с верижки, за чиято горна хронологическа граница ще стане дума по-долу и развитието на обеците с гранулация тип Садовец.

III. СРЕДНОВЕКОВНА ЕПОХА VII–IX В.

1. Селищна характеристика VII–IX[48] в. Топография, планировка, жилищно строителство

Въз основа на своите топографски характеристики и връзки със заобикалящата ги културна среда селищата, представени в тази глава могат да се разделят на три основни групи: неукрепени (открити) селища по долините на реките, селища върху разрушени ранновизантийски крепости, разположени на естествено укрепени места и такива на територията на античните градски центрове (карта 7). При разкопките на крепостта при гр. Сливен (Tsuida, кат. н. А. XLII), Карнобат (кат. н. А.XV), Кабиле (кат. н. А.XII), Полски Градец-Градището (кат. н. А.XXXII), Дядово и др. се регистрира хиатус в разглежданите хронологически граници, липсват данни за обитаване (Щерева, Вачева, Владимирова-Аладжова 2001, 32, 37; Щерева, Аладжов 2000, 295; Танчева-Василева 1991$_а$, 91; Шейлева 1997$_б$, 82; Shejleva 2001, 139–140).

1.1. Неукрепени селища

Първата група обекти включва неукрепени селища, разположени на ниски, открити места, обикновено надзаливни речни тераси. Това са следите от обитаване, констатирани в м. Кьошко, край с. Пиперков чифлик (кат. н. А.XXX), с. Горановци, м. Манастирчето, Кюстендилско (кат. н. А.V), с. Кочериново (кат. н. А.XVIII); Мурсалево, Кюстендилско (кат. н. А.XXIV), гр. София, кв. Бенковски (Божкова, Динчев 2016, 217-221), с. Петърч, община Костинброд (кат. н. А.XXIX)[49], Маджерито, Старозагорско (кат. н. А.XXIII), Чокоба, Сливенско (кат. н. А.LII), както и обектите по средното течение на р. Марица – при с. Великан, община Димитровград (кат. н. А.III), Данабунар (кат. н. А.V), обекти 26 и 27 по жп линията Пловдив – Свиленград (Свиленград, м. Брантиите и Капитан Андреево – гарата, кат. н. А.XXXIX; А.XIV), Шиханов бряг (кат.н. А.L), селището преди изграждането на Хасковската крепост (кат.н. А.XLIX). Също неукрепени, от открит тип, са селището върху праисторическата селищна могила Яса тепе, Пловдив (кат. н. А.XXVIII) и с. Седларе, в района на Момчилград (кат. н. А.XL).

Серия от неукрепени селища са проучени и в района на Марица – Изток: Гледачево – м. Пчелина (кат.н. А.IV), с. Искрица (кат.н. А.XI), Раднево – м. Старото селище (кат.н. А.XXXV), с. Съдиево, м. Ай дере (кат.н. А.XLVII); с. Съдиево, м. Таушан тепе (кат.н. А.XLVIII). Датата на тези селища се поставя след средата на IX–X в., и като както ще видим по-долу, появата на керамика, характерна за тези селища, маркира горната граница на разглеждания от нас период. Масово в тези селища жилищата са полувкопани – м. Асара, с. Искрица, с. Съдиево – м. Ай дере, Маркели – в южния кораб на раннохристиянската базилика, Вратица (Шейлева 1995, 243–288; Shejleva 2001, 146; Шейлева 1998, 93–112, Момчилов 2007, 20, 22–23). Специално внимание заслужава засеченото под южния вал на Маркели жилище, което въз основа на керамичния материал се датира IX–X в. (Момчилов 2007, 18). Ако са верни обаче изводите за етапите на изграждане на земленото укрепление и Еркесията, то следва, че t.a.q. за жилището е 812–813 г. (Момчилов 2007, 44).

Прави впечатление, че гореспоменатите селища възникнат на нови, необитавани в предишната ранновизантийска епоха места. Единственото изключение е обектът при с. Горановци, м. Манастирчето, където се наблюдава удивителна приемственост (Спасов 2007,

[48] Датите са по проучвателите. Представени са селищата се поставят преди края на IX в.

[49] Обектите при Кочериново, Мурсалево, Кюстендилско, с. Петърч, община Костинброд, с. Великан, община Димитровград станаха известни в резултат на интензивните спасителни проучвания през 2014 г. Материалите от тях тепърва предстои да бъдат обработвани и публикувани.

105 и цит. там лит.). Когато са констатирани структури и пластове от други епохи: праистория, ранножелязна и/или късножелязна епоха, е налице извънредно голям хронологически хиатус, т.е. изключена е всякаква форма на топографски континуитет на обитаване.

Предвид селищната динамика от предходната, ранновизантийска епоха (края на V–VI в.), неукрепените села вече повече от един век са изчезнало и непознато явление, с изключение може би на района на Родопите, а гореизброените обекти са нова категория поселения (вж. гл. 5.1). Тези селища се разполагат в непосредствения хинтерланд на големите градове Пауталия, Сердика, Берое, Филипопол и Адрианопол (карта 7, Аладжов 2006, 142). Спасителните разкопки, свързани с големите инфраструктурни проекти в последните години[50] позволиха регистрирането на една сравнително концентрирана мрежа от селищни обекти разположена по левия бряг на р. Марица и продължението на Виа Диагоналис в западна посока, по долината на р. Струма на равномерен интервал един от друг, сходни по отношение на основни параметри.

Изследването на закономерности при планирането на отделните компоненти на селищната категория – жилищни структури, битови съоръжения и др., и съотнасянето им един спрямо друг е на практика един почти неизследван въпрос, поради многобройни причини, между които незавършеност на археологическите проучвания, непубликуване на обектите, трудности при идентификацията и дефинирането на хронологическия диапазон на паметниците.

1.1.а. Примерът Капитан Андреево

С по-голяма конкретика можем да се позовем на резултатите от анализа на развитието на ранносредновековното селище при Капитан Андреево. Разкрити са останките от 14 полувкопани жилища, регистрирани на площ около 3300 кв. м. По правило жилищата са вкопани, четириъгълни в план, почти квадратни, със заоблени ъгли и отоплително съоръжение най-често ситуирано в североизточния ъгъл. Жилищата са ориентирани север-юг, с отклонения. Разположени са по протежение на високата тераса, като в отделни участъци се забелязва по-голяма гъстота на структурите. Жилища 4 и 5 например са отдалечени приблизително на 2 м. едно от друго. Анализът на инвентара на тези жилища (виж по-долу) показва, че те са разновременни, а двете ями, в границите на жилище 4 вероятно са свързани с периода на обитаване на жилище 5. Концентрация на домакински структури се наблюдава в района на сектор Север-Изток. Отстоянието между Ж9 и Ж11 е около 1,50 м. Подемният материал показва, че те вероятно са обитавани едновременно. Интересно е обстоятелството, че Ж11 е един от редките примери, където домакинската печка е ситуирана в югоизточния ъгъл. Обяснението може да се търси в общата комуникация – път, пътечка, двор и съответно подходящото разположение на входовете. Жилище 12, регистрирано на малко повече от 2 м. от Ж11 и на 5 м. от Ж9 принадлежи на по-ранна фаза от съществуването на селището. Разположени близо едно до друго са жилища 10 и 13, в сектор Север-Запад.

Останки от обществени постройки при сегашното състояние на проучванията категорично липсват. Структурите са еднотипни, с многократно повтарящи се характеристики, съответстващи на социалния статус на собствениците.

Следи от колове около, но извън жилищните структури са регистрирани при Ж1, Ж3 и Ж4. Една от възможните интерпретации е, че те заграждат дворни пространства или са останки от леки паянтови конструкции, подобни на навеси (Попов 2009, 45). Разбира се не трябва да се изпуска от внимание, че обектът е многослоен и е необходимо внимателно да се следи разположението на археологическите структури.

[50] Много обекти и информация се натрупа през последните години благодарение на проучванията по трасето на магистрала "Марица", „Струма", газопровода България-Сърбия, пътното строителство около София и строителните дейности по БДЖ и др.

Целево обособено пространство е документирано в кв. 1, където са проучени 2 пещи, свързани с работна площадка помежду си и 5 ями около тях. Хоризонталната стратиграфия показва групиране на обектите през отделните фази и едно условно развитие от юг към север[51] (карта 8).

Дълбочината, на която са вкопани структурите е между 0,20–0,40 м. Най-добре запазено, от гледна точка на дълбочината на вкопаване (0,50 м) и височина на каменната печка е жилище 5, също и северната част на жилище 3. Дълбочината на вкопаване при нито едно от жилищата не надхвърля 0,70 м, което е основание за определянето им към типа на „полуземлянките" (Раппопорт 1975, 116).

Сред най-важните елементи, които определят типа жилищна конструкция, са устройството на стените и покрива (Раппопорт 1975, 116).

Освен при пода на жилище 10, където вследствие обгаряне глинобитната обмазка е сравнително лесно установима и добре запазена, следи от обмазване на пода или стените на къщите не бяха засвидетелствани, може би поради обстоятелството, че не са горели. Подът при всички жилища е трамбована пръст, като обикновено се наблюдава леко хлътване пред отвора на каменната печка.

Въз основа на конструкцията си жилищата могат да се обособят в два варианта:

Жилища без следи от стълбове

Без следи от стълбове или греди по протежението на стените са жилища 1, 3, 4, 10, 12, 14?. За тях са възможни два вида конструкция на стените: от плет или дъсчена („срубныя"/Blockbau) конструкция. С оглед на констатираните следи от колове извън, но по протежението на стените на домакинства 1, 3, 10 и 12 считаме, че в конкретните случаи се касае за останки от плетната конструкция. Коловете са кръгли, и отстоят на 0,05–0,20 м от стените. Диаметърът им е 0,08–0,10 м. В конкретния случай при жилище 3, което е може би най-добрият представител на тази конструкция предвид значителния брой ями от колове, разстоянията между тях варират между 0,20–1,50 м.

Интересно е да се отбележи, че в инвентара на гореизброените жилища са открити най-характерните форми керамика на ръка, които са основания за сравнително ранната му датировка в границите на VII в.

По типологията на П. Шалковски тези жилища са обособени като вариант 1А на основния тип вкопани жилища с квадратен план (Šalkovský 2001, 17–22, Karte 1).

Реконструкция на къща с плет е направена на къща 5, една от най-старите къщи в селището Březno (Pleinerová 2000, Taf. 30-31, 205, Abb. 19).

Жилища със следи от стълбове

Ями от стълбове в границите на разглежданите структури са констатирани при жилище 5, 6, отчасти 7, 9, 11, 13 – виж каталожните описания и плановете. Ямите от стълбовете по правило се разполагат в ъглите и средата на стените. Обстоятелството, че не винаги са констатирани ями от стълбове, чието местоположение е логично да се допусне – например по северната стена и югоизточния ъгъл на жилище 7, по протежението на северната и източна стена на жилище 9, в югозападния и североизточен ъгъл на жилище 13, може би е защото те не са вкопани в земята, а са прикрепена ниско в основата на жилището (Раппопорт 1975, 119–120). Възможно е съчетаване на дъсчена със стълбова конструкция (Раппопорт 1975, 120).

Като отделни варианти на тази група жилища можем да разграничим:

– Четири срещуположни ями от стълбове в средата на стените са констатирани при жилище 11. Тази конструкция е сравнима с вариант 1Ва2 по типологията на Шалковски (Šalkovský 2001, 22, 27).

– Следи от стълбове в ъглите и в централната част по протежението на стените: жили-

[51] Обектите, принадлежащи на фаза II са разположени западно от тези от фаза I.

ща 6, вероятно 7, 9 и 13. Леко по различна конструкция предлага жилище 5 по северната стена на което са регистрирани две ями от стенни стълбове.

Ями от колове покрай външната страна на стените са налице и при жилища 5, 9, 11, и 13, в границите на които са открити следи от стълбове – т. е. използването на едната конструкция не изключва функционирането на другата.

Конструктивна специфика на домакинствата в ранносредновековното селище при К. Андреево е разполагането на ямите от стълбове по оста на стените, наполовина извън техните очертанията. Изцяло по този начин са изградени жилища 6, 9, 11 и 13. Най-правдоподобната реконструкция в случая се явява т.нар. Ständerbohlenbautechnik. Изразява се в хоризонтално поставени дървени греди или дъски, чиито краища чрез дървен шип или заостряне в края се поставят в оформения чрез изземване на дървения материал жлеб (фалц) (Pleinerová 2000, 208, Abb. 29:2, 33:1). В монографията за селището Březno е представена реконструкция на разглежданата техника (Pleinerová 2000, Taf. 32, 300), която се появява в третия етап от съществуването на селището, в границите на IX в., въпреки че данни за по-ранна употреба също са налице (Pleinerová 2000, 209 и цит. лит.).

Интериор, отоплителни съоръжения

Доминиращо място в полувкопаните къщи заемат отоплителните съоръжения. По този си признак жилищата в К. Андреево са хомогенни -каменните печки са разположени в СИ ъгъл. Изключение от това правило са жилище 11 и 14. Най-добре запазена е печката на жилище 5, с височина 0,65 до 0,70 м. и куполообразно покритие. В доста лоша степен на запазеност са отоплителните съоръжения на домакинства 1, 6, 7 и отчасти 10 и 14, от които са запазени само отухлените в резултат на силен огън основи. Срещу идеята, че в случая става дума за огнища ще кажем, че посочените жилищни структури се намират в участъци от терена, които са най-пострадали от съвременна строителна дейност – 1, 7, 10 или от заливната дейност на реката – например жилище 6, косвено доказателство за което е нехомогенният пълнеж в границите на вкопаваната структура, в състава на който влиза речен пясък, дребни камъни, много фрагментиран керамичен материал от различни епохи. Директно доказателство за разрушена каменна конструкция са голямото количество камъни с дребни и средни размери, по някои от които личат следи от силно обгаряне, намирани в границите или около жилищните структури 4, 7 и 10. Допълнителен аргумент срещу интерпретацията им като огнища е разполагането им в ъглите, което е неприемливо от гледна точка на противопожарни изисквания (Витлянов 1987, 423).

Чести са случаите, когато отоплителните съоръжения се намират на известно разстояние (0,10–0,15 м.) от стените на жилищата. Като конструкция каменните печки са устойчив и еднообразен тип отоплителни съоръжения в ранносредновековните селища (Раппопорт 1975, 144). В хода на VI–VII в. този тип печки господстват в лесостепите на Източна Европа (Раппопорт 1975, 144).

Обикновено изборът на мястото на входа на жилището е в зависимост от критериите за достъпност и комуникативност на домакинството. Директна е връзката между местоположението на печката и отворът й, и разположението на входа на жилището с оглед излаза на дима в помещението (Витлянов 1987, 424). Денивилацията на терена с посока север-юг, към коритото на р. Марица, предопределя най-ниската стена на жилището, съответно най-плитко вкопаната страна, да е южната. Логично следва изводът, че при тази стена трябва да се търси входа (Раппопорт 1975, 138). Отоплителните съоръжения, в североизточния ъгъл, с отвор на юг, към югоизточния ъгъл на съответните домакински структури, допълнително указват откъде се е осъществявал достъпът към тях.

Ситуирането на каменната печка в североизточния ъгъл на полуземлянката и разполагането на входа срещу отвора й, в близост до югоизточния ъгъл на жилището причисляват преобладащия брой жилища от К. Андреево към планова схема тип II (Раппопорт

1975, 137) – единственият тип жилище през VI–VII в. в Източна Европа и най-разпространеният в периода VIII–X в. (Раппопорт 1975, 139).

В южните части на източните стени на три жилища – 3, 9 и 10 са оформени стъпала в материковата пръст – с дължина между 0,80–1,50 м, ширина 0,40– 0,50 м и височина 0,10–0,30 м. С голяма степен на вероятност можем да заключим, че в случая става дума за вход и стълба към него (Раппопорт 1975, 138). Предвид сравнително малките им размери не можем да ги определим като легла (Pleinerová 2000, 196–197). Друга възможна хипотеза би била свързана с функционирането им като пейки или лавици за домакински вещи. И все пак мястото на подобно съоръжение е по-вероятно да се търси около печката, а не при входа.

Нарушаване на плановата схема можем да наблюдаваме при жилище 6, където се забелязва уширение в централната част на западната стена, извън границите му. Възможно е именно тук да се е осъществявал подхода към домакинството, във вид на стълби или коридорче (Раппопорт 1975, 138, рис. 44).

Интересни примери са жилище 11 и 14, където останките от доста разрушената печка се намират в югоизточния ъгъл на жилището. Конкретни данни за вход не са констатирани. Решението може да се търси в две посоки: използване на различна планова схема (Раппопорт 1975, 137, рис. 43, тип I или тип IV) или съобразяване с изменения в комуникационната схема. Най-голямата близост между отделните жилищни структури в границите на ранносредновековното селище при К. Андреево е констатирана между жилища 11 и 9 и вероятно съобразяването с общи комунални условия е довело до това нетипично интериорно решение. Според I. Pleinerová именно средствата и начинът на общуване са съществени при изборът на вход, а не толкова съобразяването с отоплителното съоръжение (Pleinerová 2000, 178). Възможно е при жилище 14 да се търси обща комуникация с н. 13.

В границите на отделните жилищни структури са документирани следи от колове, понякога подредени в редици, или на групи. Възможно е това да са останки от мебели – дървени мебели като столове, маси, легла, сандъци (Šalkovský 2001, 108, Abb. 57).

1.2. Селища в руините на ранновизантийските крепости

Втората група селищни обекти възникват върху руините на ранновизантийските крепости. с изключение При нито един от разглежданите по-долу случаи, няма данни за използване на фортификационните съоръжения синхронно на този ранен период от съществуване на средновековното селище (между края на VI–IX в.). Обектите са многослойни, разположени на естествено укрепени места. Долната им хронологическа граница се поставя след края на функциониране на ранновизантийските крепости, а следващият период от обитаването е свързан с присъединяването им към Българската държава в първата половина/средата на IX в. Като примери могат да се посочат крепостите при с. Долно Церово (кат.н. А.VIII), хълма Кракра при Перник (кат.н. А.XXVII-А), Карасура (кат.н. XXXVI), Констанция (кат. н. XLI), Изворово (кат. н. А.X). Основният въпрос е до каква степен топографският континуитет, който е налице при всички от разглежданите обекти е фактор за непрекъснато обитаване в следващите векове.

В крепостта при с. Долно Церово керамика на ръка и подправяна на колело е откривана в полуземлянки, изградени от камъни (Стоянова-Серафимова 1970, 469–470).

Осмият век в Перник е обявен за първият от трите строителни периода през средновековието, към който няма запазено жилище, а единствено домакински пещи. По-интензивно е била обитавана източната половина на хълма (Чангова 1983, 12).

Сгради от периода D (унищожени от пожар в началото на VII в.), са изградени върху разрушената вече и не функционираща крепостна стена при с. Рупките, Чирпанско (Карасура?) (Wendel 1992, 280–293). По-късно те биват преустроени и върху тях се развиват жилищните помещения – многоделни, с по три помещения, в техника на „рибена кост" от

период E, след което укрепената част вероятно е изоставена от обитателите си. Следващият период F е регистриран в северната периферия на възвишението, по трасето на магистралата. Появяват се еднопространствени, полувкопани жилища с четириъгълен план.

Ограниченото присъствие на керамика и материали от първия подпериод на ранносредновековния период (VII–VIII в.) в Констанция (м. Асара, Симеоновград), предимно в източната половина на крепостта навежда проучвателите към извода, че населението е живеело извън крепостните стени (Аладжов 1995, 187–188). Хронологически са разграничени два вида жилища: ранните са вкопани в земята, с под и стени, измазани с кал, правоъгълни, с размери около 3,50 м. и глинобитна печка. Керамиката, откривана там, е отнесена в VIII, докъм началото на IX в. (Аладжов, 1995, 185–186).

Жилища върху останките на разрушената крепост, ситуирани стратиграфски върху хоросанови бъркала от втория строителен период на крепостта, след Ираклий – т.е. след първата четвърт на VII в. са проучени в м. Калето при с. Изворово, Харманлийско (кат. н.А.X; Борисов 2009а, 253). Жилище 1 обаче, се датира доста по-късно. То е вкопано в руините на горелия пласт, датиран с монети на Ирина и Никифор I Геник и появата му се свързва с разрушаването на крепостта при нашествията на българския хан Крум през 813 г., т. е. чак в началото на IX в. Идентичен е археологическият материал и контекста на жилище 6 (кат. н.А.X). Жилищата са едноделни, с каменни основи и трамбован под и/или плетова конструкция, обмазана с глина.

Спорно е присъединяването на Любеново (кат. н.А.XXII) към тази група, понеже над ранновизантийския пласт, съдържащ раннославянска керамика на ръка, там не са регистрирани по-ранни структури преди средата на IX в.

Малко по-различна е ситуацията в крепостта в гр. Средец, Бургаско (кат. н. А. XLV), разположена в черноморската област, на десетина км. от Дебелт. В крепостта са открити значително количество находки – керамика и монети[52]. Противно на твърдението на К. Станев, тезата за 200-годишния хиатус, е лишена от аргументи (Станев 2011, 127–129; Станев 2012, 98–99). Няма археологически данни както за опожаряване на крепостта по време на аваро-славянските нашествия, така също и за нейното обезлюдяване, нито за възстановителни дейности, свързани с т.нар. „византийска реконкиста". Според проучвателите изградената не по-рано от края на V в. крепост продължава съществуването си и развива икономическа активност през ранното средновековие. Сериозен катаклизъм е настъпил през IX в., както показва опожарените сгради между двете кули (Balbolova-Ivanova 2000, 73).

1.3. Средновековни селища на територията на античните градски центрове

Данните, по които можем да съдим за топографското развитие на градските центрове през ранносредновековната епоха са оскъдни и откъслечни. За разлика от гореописаната група от обекти тук фортификационните съоръжения (в редуцирания си в предходната епоха вид вероятно) са поддържани без прекъсване.

Филипопол (кат. н. А. XXXI): Укрепеният град се свива в рамките на крепостната стена на Трихълмието. Кварталите в източна, западна и южна посока остават неукрепени. Средновековните крепостни стени повтарят плана на ранновизантийската стена от VI в. (Морева 1988, 138). По северните склонове на Небеттепе се наблюдава непрекъснато използване на крепостната стена от късна античност до IX–X в., а и по-късно. С неуточнена датировка, но преди XII в. са преустройствата при западната и източната стена на Небет тепе (Морева 1988б, 138). Вероятно ровът пред източната крепостна стена, проучен на обект „Независимост", бл. 23 е функционирал дълго време, защото сведенията за него се съдържат в пътеписа на Ана Комнина от XII в. (Мартинова, Боспачиева 2002, 187).

[52] По-подробно за керамиката виж следващата глава

Средновековни преправки са разкрити при И вход на римската крепост, при кулата Ю от църквата "Св. Константин и Елена" и ресторант "Пълдин" и при правоъгълната кула на ул. "Цанко Лавренов", датирани XII–XIV в. Крепостната стена престава да съществува в края на XIV – началото на XV в. (Морева 1988б, 140; Ботушарова 1961, 39).

Средновековни пластове и съоръжения са засвидетелствани на значителен брой обекти, сред които се откроява обект ул. „ М. Горки" 59[53], на Трихълмието. Проучено е триделно жилище, с каменен градеж, датирано IX–X в. с монети и керамика, на д. 3, 60 м, с глинобитна печка. Под подовото ниво е документиран друг пласт, с дълбочина между 3,60–3,80 м, горял, материалите от който почти не се различават от горния, с изключение на фрагмент, изработен на ръка (Морева-Арабова 1995, 88–89). Следва пластът с материали V–VI в. Двата ранносредновековни пласта са засечени стратиграфски, но съдържат трудно разграничими хронологически материали, като по-долният съдържа и фрагмент (единичен?) на ръка. Какви са основанията обаче за конкретната им датировка? Не представлява ли този обект емблематичен пример за проблемите по отношение на хронологията на паметниците от ранносредновековния период, диагностициран по-горе? Разбира се, много по-лесна и конкретна би била дискусията, ако обектът, заедно с керамичния материал, бе публикуван по пластове и комплекси.

Ранносредновековни материали са засвидетелствани и на обекти Археологически подлез (кат. н. А. XXXI.2) и Небет тепе (Ботушарова 1963, 61–76). На обект „Н. Господинов" 93[54] едноделни сгради са датирани с монети и керамика в VII–IX и IX–XII в. (кат. н. А. XXXI.7). За обекти „Форум – север" и „М. Горки" 59 изрично е указано, че материали VI–IX в. не са констатирани (Морева 1987, 217; Морева-Арабова 1995, 90).

Във всички случаи обаче монетното обръщение не прекъсва напълно и във фонда на Пловдивския Археологически музей се пазят златни солиди на Ираклий и Ираклий Константин (613–641), Константин IV Погонат (668–685), Константин V Копроним и Лъв IV (751–775), Лъв V Арменец и Константин (813–820), Василий I Македонец и Константин (867–877) (Кисьов, Прокопов, Дочев 1998, 65–67), за съжаление без ясен контекст.

С изключение на селището при Яса Тепе, разположено в непосредствената околност, от Филипопол данни за вкопани жилища няма. Проучваните на няколко места в града жилищни постройки са наземни, с каменни основи.

Августа Траяна-Берое (кат. н. А. XLVI) е един от малкото антични градове в днешна Южна България, където са извършвани систематични наблюдения на средновековните пластове, които биват и своевременно публикувани. Градът преживява нашествията на варварите и въпреки, че трудно се съвзема след опожаряването в края на VI/ началото на VII в. до втората половина на VIII в., не е напълно обезлюден (Янков 1987, 113; Николов 1967, 37). Бива застроен наново, преименуван в Иринополис и по заповед на императрицата заселен с преселници от М. Азия, което потвърждава тезата за тежката демографска криза в града (Янков 1987, 113–114; Рашев 1993, 103; Шейлева 2001, 145). Изключително ценен е в този контекст надписът в рушевините на вътрешната крепостна стена, подкрепящ истинността на Теофановия разказ (кат.н. А. XLVI 14). Надписът е недвусмислено потвърждение за наличието по това време в града на християнско население.

По времето на хан Крум градът е включен в пределите на българската държава, както изрично упоменава Хамбарлийският надпис (История на България, 1981, 145). По-късни, средновековни преправки на сектори по трасето на крепостните стени са засвидетелствани в североизточния участък, при южната порта на града, в кв. 32. Археологическите наблюдения логично водят до тезата за съхраняването на крепостните стени на Берое след VI в. (Янков 1987, 116).

[53] Сега ул. Съборна;
[54] Сега ул. „Митрополит Панарет"

Най-голямата концентрация на ранносредновековни жилища и керамика е главно при крепостните стени на града, което би могло да се тълкува като наличие на варварско (славянско население) в околностите на града (Янков 1987, 117). Части от града остават незастроени (например кат. н. А. XLVI.3). Като цяло не е гъсто заселен, а функционира като отделни жилищни квартали в границите или извън крепостните стени (Янков 2006, 275). Теренът през средновековието не е подравняван и старата комуникационна мрежа е забравена (Буюклиев, Николов, Калчев, Янков 1986, 167–168). Сред най-ранно датираните материали е отнесено гърне на ръка, определено към пражкия тип керамика, открито при късноантичния представителен комплекс в югоизточния ъгъл на крепостната стена (Янков 1987, 116), както и друго от обект Централен площад, за което ще стане дума по-нататък (кат. н. А. XLVI.10). Останки от средновековни жилища са открити на ул. „Ген. Столетов" (кат. н. А. XLVI.1), полуземлянка в североизточния сектор на крепостната стена с размери 3х3,5 м, преизползваща стена от ранновизантийска сграда (Янков 1987, 116), об. „Квартал 32" и други (кат. н. А. XLVI.8). На обекти „Форум и терми на Августа Траяна" и „Партиен дом" са намерени монети на Ираклий, а от обект „Централен площад" произхождат 2 броя монети на Константин V Копроним (Минкова 2005, табл. V, 94).

Интересът към средновековният период на *Диоклецианопол/ Хисаря* (кат. н. А.LI) е един от най-продължителните във времето. Последната монета в ранновизантийския пласт е на Маврикий Тиберий, най-ранните в средновековния пласт са от началото на X в. В границите на VII в. археологически материали не са идентифицирани. През VIII–IX в. се отнася възникването на ранносредновековно селище в руините на античния град (Маджаров 1993, 200; Джамбов 2002, 79–80). Наблюденията върху историческата топография на средновековното селище показват, че по-голямата част от римската крепостната стена е използвана през средновековието, въпреки че категорични ремонти, датирани в средновековната епоха не са засвидетелствани. Концентрацията на средновековни структури и находки е в неговата южна част (Джамбов 2002, 31–32). Жилища са с каменна основа, на кал, или понякога със спойка от бял хоросан. Те, както и средновековната керамика, са трудни за датиране, вероятно принадлежат на периода между IX–XI в., след настаняването на българите (Запрянов 1967, 43). Разположени са покрай крепостните стени, в центъра на града, винаги върху развалините на римски и ранновизантийски постройки (Запрянов 1967, 40).

Интересни, с изобилие на керамичен материал, са обекти с кат. н. А. LI. 2, 11. За съжаление не са публикувани стратиграфски, по контексти. Въз основа на подемния материал помещенията с по-късните преправки на бял хоросан са датирани в края на VIII – началото на IX в. (кат. н. А.LI.19; Джамбов 1960, 157–161; Джамбов 2002, 51). Останки от жилища от периода VIII–X в. са проучени над сгради VI и VII до източната крепостна стена, обществена сграда IX, северно от късноримската баня и върху ранновизантийски склад за храни, разположен северно от казармена сграда V. В градежа освен камъни са използвани фрагментирани тухли и керемиди, отоплителните съоръжения са огнища, настлани с тухли. Вероятно към този период се отнасят и преустройствата на помещенията около потерна № 4, до кула 19 на южната крепостна стена. Към периода IX–X в. принадлежи пластът над сграда IV до южната крепостна стена, зидовете на кал в североизточната част на перистилна жилищна сграда 2 (Маджаров 1988, 116, фиг. 13 а-в, 118), жилищата с каменен градеж вдясно от входа на кула 29 и кула 26 на източната крепостна стена. Ранносредновековна керамика, датирана с монета на Йоан Цимисхий (969–976) има над казармена сграда II и III до южната крепостна стена.

Прави впечатление континуитета в използването на култовите постройки, свидетелства за което са находките и следите от преустройства в някои от тях – с кат. н. А. LI.14-17.

На територията на средновековното селище няма данни за използване на вкопани или полувкопани жилища – землянки (Джамбов 2002, 75).

*Сердика***:** През VII–VIII в. не може да се установят следи от ново, значително обществено строителство – няма необходимост от такова. Укрепителната система е в добро състояние и продължава да функционира. Църковните сгради задоволяват обществените потребности (Станчева 1989, 22). Важен момент в религиозния живот на града играят култовите сгради „Св. София" и „Св. Георги". В западната част на Сердика е проучена сграда, строена не по-рано от V в., а нейните преустройства и използване се отнасят към VII, а може би и VIII в. (кат. н. А. XLIV.12). Освен топографска, е налице и структурна приемственост (Аладжов 2010, 54–58). Картирането на ранносредновековната керамика косвено насочва към търсене на останки от средновековни жилища покрай крепостната стена, макар че и във вътрешността примери не липсват (кат. н. А. XLIV. I, II.6, 19.1, 19.2). Жилища, преизползващи заварените ранновизантийски сгради с каменни основи са проучени в укрепената част на Сердика и се отнасят в IX в., след включването на Сердика в пределите на Първата българска държава (кат. н. А. XLIV.18).

Пауталия-Велбъжд: Историческият контекст е анализиран от Д. Ангелов (Ангелов 1973, 62–84). В 553 г. Пауталия се споменава за последен път в историческите извори, а най-късно датираните находки от античната епоха са монети, сечени от император Тиберий II Константин (565–578) (Спасов 2007, 102). Укрепената градска площ е редуцирана в периода V–IX в., с по-голяма вероятност скоро след хунските нашествия (Спасов, Фърков, Стайкова 1991, 39–47; Кацарова 2005, 146–148). Състоянието на античните крепостните стени на Пауталия през ранносредновековната епоха е все още много несигурно. Сведения за преправки и преустройства на крепостната стена, определени като средновековни има на об. „Художествена галерия" (кат. н. А. XXI-А.12). Новите проучвания на сектор Д от северната крепостна стена, източно от „новата късноантична крепостна стена" с посока север-юг, показват фрагменти керамика на бавно колело с врязана украса като terminus ante quem за нейното разрушаване. Ситуацията там обаче е компрометирана и керамиката е намерена заедно с материали от възрожденската епоха върху запазеното ниво на крепостната стена, малко над втория квадров градеж на външното лице. По-категорична е ситуацията в т.нар. „сектор 1" от западната крепостна стена, където стената е нарушена почти до нивото на субструкцията, от средновековна яма с материали X – началото на XI в. (Дянкова 2012). Като цитадела на средновековния град? функционира вероятно укрепеният хълм на Хисарлъка над Кюстендил, а градът в равнината се развива като подградие (Слокоска, Стайкова-Александрова, Спасов 2002, 263). Крепостта на Хисарлъка е съществувала през целия период на средновековието до XV в. (Ивановъ 1919–1920, 117; Гочева 1970, 233–234, 252).

В средновековния пласт се разграничават два слоя: втората половина на IX – края на X/ началото на XI в. и края на X/ началото на XI в. – до края на XII / началото на XIII в. (Спасов 2003, 137–138). Материали, отнасящи се към периода VI – края на VIII в. в рамките на укрепената градска част не са идентифицирани (Илинкина, Слокоска 1984, 81–82), с изключение може би на обект "Художествена галерия", където в границите на вкопани жилища са открити съдове на ръка, с груба структура (кат. н. А.XXI-А.12) и "Килийно училище" – докладвано е за няколко фрагмента кухненска керамика, между които и такива, правени на ръка, глинен похлупак на подница, тави, изработени на ръка (кат. н. А.XXI-А.16). Културни останки след началото IX в., когато областта е присъединена към Българската държава са констатирани на обект „Дом на съветите", обект „Читалище", "Цар Асен" 18 и "Ст. Караджа" 1, "Художествена галерия", "Цар Михаил Шишман" 17, „Цар Михаил" 9 (кат. н. А.XXI-А.4, 6,7, 14, 17). „Средновековните битови съоръжения не се съобразяват с планировката на късноантичния град, не преизползват заварения сграден фонд" (Спасов 1989, 222).

Фрагменти от глинени съдове, формувани на ръка, са намерени в неясна стратиграфска среда на хълма Хисарлъка над града в равнинната част. Оприличени са на културните

групи: „Прага-Корчаг" и „Лука Райковецка-Хлинча I". Датирани са в края на VI – края на VIII в. (Спасов 2002, 263–264).

Полувкопани жилища са известни и от територията на антична Пауталия – облицовани или укрепени в основата с камъни като жилище 2 от обект Читалище, датирано в края на IX–X в., двете жилища от обект "Художествена галерия" и обект „Дом за политическа просвета (Спасов 1989, 208 и цит. лит). Данни за подобни структури имаме и на хълма Хисарлъка, отнесени в периода IX–X до XIII в. (Дончева-Петкова 2002, 29, археологически разкопки на Р. Спасов). Що се касае до хронологията на тези жилища, тя варира (Слокоска, Стайкова-Александрова, Спасов 2002, 263–264; Спасов 2003, 137–138). Наземни жилища с каменен цокъл в Кюстендил са регистрирани на обекти "Цар Асен" 18, "Ст. Караджа" 1 и обект "Художествена галерия".

***

Разпространението на ранносредновековна керамика и жилища се концентрират около крепостните стени на бившите?[55] градски центрове – Филипопол, Диоклецианопол, Сердика-Средец, които, изглежда, функционират и през средновековието (Ботушарова 1961, 39; Морева-Арабова 1993, 83; Bospačieva 2001, 179; Джамбов 2002, 31; Станчева 1989, 22). Възстановени са крепостните стени на разрушената от аваро-славянските нашествия Августа Траяна-Берое в VIII в. и на Несебър, след завладяването му от хан Крум, както показват епиграфските данни по времето на император Теофил (Theoklieva-Stoytcheva 2001, 13-14 и цит. лит.). В района на Пауталия-Велбъжд като укрепено ядро вероятно се развива хълмът Хисарлъка. Два са основните типа жилища, използвани през ранносредновековната епоха: (полу)вкопаните, глинобитни едноделни жилища и градените с каменен цокъл, на кал стени.

Безспорно (полу)вкопаните едноделни жилища са ново явление в домостроителната архитектура за ареала на днешна Южна България. До момента едно от най-цялостно проучените селища, с разкрити 14 жилищни структури, е това при с. К. Андреево[56], анализът на което е ключов в оформянето на настоящата кандидатска теза. За сравнение може да се посочи броя на тези, разкрити при с. Маджерито – едно, на обект Данабунар 1 – пет, с. Пиперков чифлик – четири, а две ранносредновековни жилища са проучени край с. Чокоба.

Почти квадратни, полувкопани жилища с каменни печки в ъгъла, оформени директно на пода или леко вкопани през VI–VII в. в Източна Европа са масово разпространени на територията на Украйна, Румъния, Среден Дунав (Donat 1975, 123, Abb.4; Раппопорт 1975, 145, Рис. 48; Баран, 1988, 57; Curta 2001, Fig. 63, 285; Šalkovský 2001, 96, Karte 11). В земите южно от р. Дунав, на Балканския полуостров те представляват ново явление, непознато за местната, късноантична/ранновизантийска домостроителна традиция (Динчев 2002, 10; Динчев 2006, 25; Динчев 2006а, 244). Развитието им след VII в. е резултат на регионални особености, климат и строителни традиции.

Употребата на полувкопани жилища в Южна България продължава поне до началото на XIII. През периода на византийското владичество е засвидетелствана на средновековното селище край Дядово, Караново, Знаменосец, Златна ливада, жилище 1 на Хасковската крепост, вероятно и жилище №1 от обект „Мориц Леви"5 в Кюстендил, което е облицовано от вътрешната си страна с камъни и др. (Borisov 1989, 39–67; Borisov 1999, 83–85; Янков, Колева, Кирилов 2008, 737; Аладжов 1979, 138; Спасов и др. 2006, 378).

Градените с каменен цокъл и споени на кал, наземни или леко вкопани ранносредновековни жилища са разпространени изключително в градска среда или на многослойни ук-

[55] Спорните и несигурни археологическите данни на разгледаните обекти, с които разполагаме, правят на този етап много дискусионен градския характер на античните градски центрове в разглеждания период.

[56] Благодаря още веднъж на гл. ас. д-р Хр. Попов за участието ми в археологическите проучвания и възможността да ползвам материалите. Всъщност значителен е броят на новоразкритите структури и в Мурсалево, и в района на северната тангента на София (кат. н. А. XXIV; Божкова, Динчев 2016, 217-221).

репени селища, преизползващи зидове, конструктивни елементи от ранновизантийските сгради, но без да се съобразяват с тях. Масово появата и функционирането на наземни жилища с каменен цокъл и употребени вторично фрагментирани тухли в градските центрове се поставя след началото/ средата на IX в. Допълнителни примери ни дават проучванията в укрепените селища при Любеново, Констанция, където подобни жилища се отнасят към втория ранносредновековен подпериод, по-късни от жилищата с глинобитните печки (Аладжов 1995, 190), Д. Церово (Стоянова-Серафимова 1963, 23) и др. По отношение на жилищното строителство не се наблюдава разлика между селищата от групи VI.1.2 и VI.1.3.

2. РАННОСРЕДНОВЕКОВНА КЕРАМИКА

2.1 Принципи на класификация и типология на керамиката

Анализът на ранносредновековната керамика от Южна България като почти единствен инвентар в селищните структури, е основен източник на информация за културното и икономическо състояние на населението, за производствените му традиции и датирането на паметниците. Ето защо керамиката заема специално внимание в изложението. Изборът на методически правилен набор от средства с цел извличане на максимална информация е първа стъпка в изследователската работа. Важно условие за изработване на хронология на керамиката е т. нар. контекстуален подход, при който се анализират единствено материали от комплекси – селищни или гробни, при съблюдаване на стратиграфските данни, монетите и металните находки (в случай че ги има), а базата данни се обработва с помощта на статистически анализи и сериации (Wendel 1986, 115, 119–146; Fusek 1994; Macháček 2001, 278; Hayes 1992; Herold 2002). Водещ при основна част от изследванията върху ранносредновековната керамика е технологичният критерий, въпреки че изключения не липсват (Comşa 1979, 231–264; Fiedler 1992, 121–170; Hayes 1992; Fusek 1994; Herold 2002; Vida 1999; Macháček 2000, 25–55; Димитров 2003, 181–221). Украсата също има своето значение като средство за датиране, израз на етническата и/или социалната принадлежност на собственика си и свидетелство за усвояването или запазването на местните традиции и мода (Macháček 2001, 278–280; Димитров 2003, 208–209). Модели за типологизиране на устията, декоративните мотиви и извършване на сравнителна характеристика са представени в изследванията на М. Вендел, Г. Фусек, Б. Борисов и Я. Димитров (Wendel 1986, 119–146; Fusek 1994, Борисов 2002, 24, Обр. 5, 6; Димитров 2003, 181–221).

Представен е керамичен материал от проучвани ранносредновековни обекти южно от Стара планина – комплекси и пластове. Целта е подробно описание, класификация и извършване на сравнителна характеристика на комплексите от проучените селища и некрополи, въз основа на технологични особености, морфология и декорация и последователното им подреждане, чрез метода на вертикалната и хоризонтална стратиграфия. При систематизацията и класификацията на материала, съобразно неговите особености, се приспособяват различни модели за обработка на цели форми и фрагменти, прилагани в съседни региони, подходящи за конкретните териториални и хронологични граници.

За целите на нашия труд трябва да посочим, че разполагаме със сравнително малко на брой ясни археологически контексти, които да могат да се анализират. В конкретните териториални и хронологически граници първо условие, с голяма степен на чувствителност, е технологичната характеристика на керамиката, представена в комплексите. Следващата стъпка е формално-типологичният анализ на целите съдове и фрагментите. Опитът на редица изследователи показва, че с най-големи изразителни възможности и оттук хронологическа чувствителност са устията. Устията и най-вече оформянето на устийния ръб са в основата на всички типологии на фрагментирана средновековна керамика, ето защо и нашият акцент ще падне там (Wendel 1980, 173–192; Wendel 1986; Ангелова, Колева 1994, 129–147; Fusek 1994, Fusek 1994a, 19; Шейлева 1997, 81–104; Борисов 2002; Димитров 2003, 181–221). Ще се опитаме да установим наличието на някаква зависимост в употребата и разпространението на различните декоративни мотиви. Последната стъпка е опит за сравнителен анализ на ранносредновековните керамични комплекси.

За да бъде резултатен анализът на керамиката е от съществено значение методиката на археологическите проучвания и коректната информация, с която разполагаме от обекти-

те при Капитан Андреево и Чокоба[57], но с натрупване на броя и количеството на систематизирания материал вероятно и възможностите за прецизен анализ ще се увеличават. За голяма част от обектите и материалите, при настоящото състояние на публикуване на ранносредновековните обекти, единственият метод на работа е аутопсия на наличния в музейните фондове подемен (керамичен) материал, който обаче предлага ограничени възможности и води след себе си сериозни рискове. Възможностите са свързани с извършване на технологична характеристика и формално-типологически анализ на цели съдове и морфология на фрагменти. Проблемите произтичат от липсата или непълнота в полевата документация при описанието на археологическата среда: стратиграфските данни и комплекси (депозити), което успоредно с трудното идентифициране на водещи находки, ни лишава от съществена информация.

За определяне на хронологията на керамиката в границите на интересуващия ни период разполагаме с малко на брой репери: 1. Находките с раннославянската керамика на ръка, установени на няколко места на територията на интересуващия ни ареал, в последните нива на ранновизантийските пластове на Любеново, Констанция, Хисарлъка при Кюстендил[58] и Карасура (Ангелова, Колева 1995, 172, Т. VI и цит. лит.; кат.н. А. XXII; XLI; XXI; XXXVI)[59]. 2. материалите от Констанция, открити в т. нар. „жилища от първи тип", чиято горна граница е средата на IX в. (кат. н. А. XLI), 3. инвентарът от жилищата при с. Капитан Андреево, Изворово, Чокоба, м. Калето – Средец и некрополите Абланица, Туховище и Копривлен (кат.н. А. XIV, X, LII, XLV, кат.н. Б. I, II, XXVI, XIII) .

Предвид специфичното развитие на днешните южнобългарски земи е необходима собствена класификационно-типологическа схема, поне до първата половина на IX в., но същевременно сме длъжни да посочим две обективни, взаимосвързани причини за нейната липса и непълнота: 1. състояние на проучванията и публикациите; 2. недостатъчно количество материал. Обособените групи, типове и форми керамика с оглед на технологически и морфологически белези се съпоставят със съществуващите до момента, известни ни типологически схеми на ранносредновековна керамика – на първо място тази на Л. Дончева-Петкова, или други, от съседни региони, както и с публикувания материал от различни обекти.

2.2. Класификация и типология на целите форми и фрагментирания материал

Една от първостепенните задачи е възможно най-прецизното разграничаване на отделните технологични групи. Водещи признаци при определяне на технологичните характеристики на керамиката са начинът на формуване и фактурата. Свидетелства за начинът на производство са следите от обработка по външната или вътрешната повърхност на съдовете, ломът, температурата на изпичане, видът и начинът на нанасяне на орнаментацията (Дончева-Петкова 1977, 15; Бобринский 1978, 37–66; Rice 1987, 313).

Сред керамичния материал от ранносредновековните обекти преобладава домашната керамика, с местен произход, представена от гърнета. По начина на формуване на съдовете се разграничават четири основни групи керамика. Група I е представена от керамика на ръка (понякога с едва забележими следи от заглаждане от вътрешната страна на съдовете (ІТГ). Група II (ІІТГ) включва керамика на леко ръчно (= бавно) колело. Като група III е обособена керамика с едрозърнеста фактура, отличаваща се от предходната група с по-доброто си качество: сравнително тънкостенна, с равномерен по правило лом, и по-сло-

[57] Имахме възможност да се запознаем и работим с материалите още на терен и по време на първичната им обработка. Бих искала да изкажа още веднъж благодарността си на доц. Хр. Попов и проф. Кр. Лещаков за възможността да обработя материалите.

[58] Споменаването на Кюстендил в случая е условно, понеже керамиката на ръка там е без ясна стратиграфия – вж. Спасов 2002, 263-264.

[59] Използването на този т.нар. „репер" може да се приеме само в случай, че са верни сигурни контексти и чисти пластове с подобна керамика. В конкретните примери се доверяваме на наблюденията на проучвателите. Бъдещите проучвания ще потвърдят съществуването на подобни структури и какъв е техният обхват и значение.

жен профил, симетрични стени. Изработена е на колело, но трудно може да се определи дали е ръчно или крачно. Най-често е украсена с врязана украса, нанесена умело, равномерно върху стените на съда, профилите се усложняват. В специализираната литература се е утвърдил термина "усъвършенствано ръчно колело" (УРК или III ТГ) (Дончева-Петкова 1977, 20, 24; Ангелова 1984, 105; Спасов 1989, 215; Шейлева 1997, 82-83; Ангелова, Бъчваров 2006, 48-49; Момчилов 2007, 82). Група IV (IVТГ) включва изключително керамика, изработена на крачно (= бързо) колело, с или без покритие. При дефинирането на основните технологичните групи са взети под внимание признаците, установени в развитието на грънчарския кръг от Бобринский (Бобринский 1978, 37–66). На керамиката на ръка съответстват фазите на РФК 1-2. При керамиката на ръчно колело[60] се наблюдават признаци, характерни за РФК 3-5, а група IV се характеризира с РФК 6-7. Разликата във формуването между отделните групи, с макро- и съответните микроснимки е представена на табло 34[61].

В рамките на тези основни групи са разграничени други подгрупи, в зависимост от състава на глината и третирането на повърхността: II ТГ е представена от три подгрупи: II.1[62] – съдове от песъчлива глина с врязана украса; II.2 -пречистена сива глина с излъскана украса, II.3 – ангобирана керамика. По-разнообразна е IVТГ, която освен съдове от песъчлива глина, без покритие, включва още: IV.2 -съдове от добре пречистена жълта глина с излъскана повърхност и врязана украса; IV.3 – ангобирана керамика и IV.4 – глазирана керамика.

Във функционално отношение се разграничават две основни категории – кухненска и трапезна.

Кухненска керамика включва няколко вида:

Гърнета без дръжки; $Г_1$ -гърнета с една дръжка; $Г_2$ - гърнета с две дръжки;

Тавички;

Към трапезната керамика се отнасят:

К – (кани; стомни); АС - амфоровидни стомни;

П – паници; блюда;

Ч-чаши; $Ч_1$ -чаши с една дръжка; $Ч_2$ -чаши с две дръжки;

- сосиера (chafing dish -мангалче).

Доколкото отделни съдове на крачно колело и на ръка са представени като единични форми, те не могат да се включат в понятието „*тип*". В смисъла на това понятие се съдържа необходимостта от повторяемост на определен набор от белези, ето защо в отделни конкретни примери, за описание на единични съдове ще бъде използван терминът „*форма*". На практика като „форми" са описани всички съдове, с изключение на гърнетата без дръжки. Ето защо за описанието на гърнетата без дръжки и другите видове керамика предлагаме два различни термина.

Най-многобройният вид съдове са гърнетата без дръжки, преобладаващата част от които са формувани на ръка и бавно (ръчно) колело. Липсата на стандартизация затруднява формалният анализ, ето защо ще приложим метрични зависимости. За целта ще взаимстваме добрата практика на типологията на цели форми на Г. Фусек (Fusek 1994; Fusek 1995, 15-33). Чрез използването на метрични зависимости с оглед на пропорциите на съдовете се избягва субективния момент при описанието на формите, постига се сравнително добра прецизност при разграничаването им, и се осигурява възможност за бърз сравнителен анализ.

---

[60] За разликата между лекия и тежкия ръчен кръг вж. Дончева – Петкова 1977, 19 – 20;

[61] За минероложко-петрографския анализ на представители на отделните технологични групи, представени в селището при Капитан Андреево вж. Grozdanova, Prisťavova, Stanimirova, Ilieva 2011, 475-490.

[62] За да се улесни описанието на технологичните групи, по-нататък в текста,предвид масовия им характер, конкретно при съдовете от песъчлива глина индекс 1 отпада.

Критериите при разграничаване на типовете гърнета и резултатите от тях са представени в абсолютен и графичен вид като таблици (табл.4; 5). Въведени са единни критерии по отношение на Дт:В (максималния диаметър на тялото към височината – абцисата) спрямо Дд:Дш (диаметъра на дъното спрямо диаметъра на шийката – ординатата). Измененията отляво надясно по хоризонталната ос са свързани с увеличаване на ширината спрямо височината на съда, а по вертикалната ос нарастването на коефициента показва увеличаването на диаметъра на дъното на съда спрямо диаметъра на шийката. Параметрите на анализираните от нас съдове се вместват в интервала от 0,6–1,4 по абцисата и 0,4–1,2 по ординатата (табл.4а, 5а). На практика до момента съдове с пропорции 1а, 4а, 1г и 4г няма.

Формално-типологичният анализ на *гърнетата* от ранносредновековните обекти позволява обособяването им в 12 отделни типа (табла 38-46). Трябва да се отбележи, че в границите на така създадените типове в някои случаи могат да се обособят отделни варианти, но предвид оскъдното количество материал това би имало смисъл при един последващ етап на натрупване на количествена информация.

Описанието на типовете и формите, сред които се включват съдове и от четирите технологични групи се извършва по следния начин:

Първа позиция: технологичната група, както следва: I–IV, като с малък индекс буква до технологичния индекс се обозначават допълнителни характеристики, като: $_2$) – сива глина с излъскана украса; $_3$) – ангоба; $_4$) – глазура.

Втора позиция: вида на съда (функционална характеристика) – Г, Т, К, П, Ч, а малкия индекс до буквата обозначава наличието и броя на дръжките.

Трета позиция: с арабски цифри се обозначава формата на съда.

Пример: $IV_4Г_2$1: гърне, на крачно колело (IV ТГ), покрито с глазура, с две дръжки, форма 1.

Типология на фрагментирания материал (ТФМ)

За описанието на горните половини на гърнетата, изработени на ръка или на бавно колело използваме няколко индекса. Методът е взаимстван от работата на Г. Фусек, с леки промени (Fusek 1994a; Fusek 1994b). Фрагментите са класифицирани съобразно технологичната си група. Първият индекс (между 6 и 63˚) е за ъгъла на извивката на устието, която попада в следните интервали: между 0–20˚ се описва като 1; между 21–40˚ – 2; между 41–63˚ – 3. Вторият индекс показва абсолютната височина на шийката (индекс V2 по Fusek). Стойностите са между 3–35, като в интервалите 3–15 са определени като 1; 16–25 – 2; 26–35 – 3. С третия индекс Е2 се обозначава профилировката на горната част на съда. Стойностите са между 0,08–0,79, като съответно се движат в интервалите 0–0,20 – 1; 0,21–0,40 – 2; 0,41–0,60 – 3; 0,61–0,80 – 4. Четвъртият индекс, отделен чрез наклонена черта определя типа на устието. Трябва да подчертаем, че това описание е приложимо за комплекси съдържащи голямо количество горни половини на гърнетата от ТГ I и II, които са сравнително хомогенни и трудни за сравняване „с просто око". С негова помощ би могло да се изследва например дали има хронологическа зависимост между дължината на шийката, нейната извивка, изпъкналостта на раменете. Предвид сравнително малкото количество фрагменти с необходимата големина, неговото разработване на този етап има по-скоро експериментален характер. То не винаги е приложимо за екземплярите от ТГ III и на практика неприложимо за гърнетата от ТГ IV поради все по-осезаемата стандартизация на керамичните изделия и усложняването на устийния ръб, който се превръща в тяхна основна и достатъчна характеристика. На практика при сегашното състояние на проученост на материала за нас типологията на устията (на устийния ръб – УР) се оказва в значителна степен по-удачна.

Типологията и описанието на устията от всички ТГ е представена на табла 35-36 и таблица 6, 8.

Украса

Схема на типовете орнаментални мотиви са представени на табла 37, таблици 6-7, 9.

Класификация и типология на целите форми

ІТГ: Керамика на ръка

Гърнета без дръжки: Общо 8 съда, обособени в четири типа (табл.5а, б):

Тип 2б: Карасура, Сливенския Хисарлък, К. Андреево (табло 38.1-3; 105.1, 58). Това са средно високи гърнета, сравнително тесни, с максимален диаметър в долната половина на съда. Диаметърът на дъното е почти равен, или малко по-малък от диаметъра на устието.

Стратиграфските данни от проучванията в Карасура поставят гърнето в сграда N8/W13 в период Е, т.е. в хронологическите граници на VII в., според други – период F, VIII в. (кат.н. A.XXXVI, бел.7; табло 105.1). Открито е с фрагменти керамика на бавно колело с врязана вълниста украса и съдове с „особени форми". За екземпляра от Сливен е предложена дата в VIII в. (Радева 1986, 68). Двата съда са с идентични пропорции. По типологичната схема на Л. Дончева-Петкова могат да се отнесат към тип II, вар. A_1 (Дончева-Петкова 1977, 48–49).

Характерна особеност на гърнето от Капитан Андреево е широкото му устие, което намира паралели в ранносредновековните пластове при Монтана, Якимово, м. Над урвата, Лом, Св. Еразъм, Охрид (Станилов, Александров 1983, 48, 46, обр. 9_6; Ангелова, Колева 1992, 174, $T.I_{12}$; Koleva 1991, T. XXVII-1; Маленко 1976, 233, сл. 14 и 15; Маленко 1985, T–XIII.2). Гърнета с подобни профили са откривани в ранносредновековните пластове в м. Асара, Симеоновград (Аладжов 1995, Обр. 19). Както отбелязват проучвателите в Монтана, тези съдове не могат да бъдат отнесени към пражкия тип керамика, нито културната група Попина-Гарван и съответно от пропорциите на съдовете Хлинча (Станилов, Александров 1983, 48 и цит. лит.; Колева 1992, 170, обр. 1, обр. 2). Сходства се наблюдават сред материалите от славянските селища от Мунтения, Трансилвания и Словакия, където по това време върху славянската керамика се разпространяват външни влияния и се развиват сложни културни процеси на взаимодействие (Ангелова, Колева 1992, 176 и цит. лит; Станчу 2015, 185, Рис.13). Многобройни паралели на нашето гърне можем да посочим в аварските некрополи от Девинска Нова Вес (Eisner 1952, Obr. 24.4; 59. 3; 99.2), Щурово (Točík 1968, T. XXXIX, 29; T.XLIV, 21), Цилингтал (Herold 2002, гр. 20, T.7/2a,b; T.97/2a,b) и Румъния – Iaşi-Crucea lui Ferent (Teodor 1971, 119–128, Fig. 3, 4).

Разпространението на аналогичните гърнета, три от които от днешна Северозападна България, подчертават влиянието от Среден Дунав.

Датата на гърнето: VII–VIII в.

Тип 2г: Дебелт, жилищен контекст източно от крепостната стена (табло 38; 140.2; кат.н. A.VII, контекст 5). Формата на съда е графично възстановена. Има конично тяло, силно извита навън шийка, широки, заоблени плещи и тясно дъно. Подобна форма липсва в репертоара на местната керамика на ръка (Александрова 2013). Пропорциите на съда се срещат при археологическите паметници тип Корчаг и Лука-Райковецка (ср. Русанова 1976, 16–17, Рис.4, 9.3-4) и сред пенковската керамика (Гавритухин, Обломски 1996, 112, рис. 95.13). Силно извитите шийки са характерни за по-късните фази от развитието на славянската керамика в Словакия, датирани VII–VIII в. (Fusek, 1994, 44, Obr. 36; тип III2bC). Сходна форма имат гърнета от Константция и Перник, от ТГП (виж по-долу).

Гърнето е открито с друга керамика на ръка, на леко (ръчно) и крачно колело, фрагмент белоглинена керамика с капки глазура, амфори и ранновизантийска керамика – трапезна, червенолакова. Датата, която се предлага, е в границите на VII–VIII в.[63]

Тип 3б: Маджерито, Старозагорско и Дебелт (табла 38.4,5; табло 138.1). Гърнета със сравнително широки, но по-малки от диаметъра на шийката дъна, при които най-широ-

[63] Виж по-долу – т. 2.3.3. Дебелт.

ката част е в средата им. Съдчето от Дебелт е аналогично, но с по-малки размери. Открито е в пластовете над късноантичната баня, при почистване (кат.н. А.VII).

Гърнето от Маджерито е намерено при спасителни проучвания, на 6–7 км. от Стара Загора[64]. Произхожда от полувкопано жилище. Съгласно устната информация с която разполагаме, гърнето е синхронно с ранновизантийска керамика, датирана в VI в. Археологическият контекст, в който е открит съдът, ни води при търсене на произхода на това гърне в земите северно от Дунав, в славянския културен кръг. Гърнета с подобни пропорции се срещат в границите на култура Ипотещ-Кындещ-Чурел: Gropşani, Tărgşor, Străuleşti-Lunca (Teodor 2001, Pl. XXVI-23, тип 2A; Pl. XXVII-156, тип 22B; Pl. XLIX-173, тип 28B) и сръбското Подунавие – например Апатин (Јанковић 1998, 162, Сл. 5.4). Подобни съдове се срещат в ареала на Пенковската култура на Среден Днепър, където се причисляват към Вид II, тип 9 (Обломский 1996, 112, Рис. 95:14).

Със същите пропорции е и гърнето с дръжка от Констанция, кат. н.116/1-Кнц.

Тип 3в: К. Андреево (кат. н. ВС 88/3), Стара Загора, и екземпляр от фонда на НАИМ–София (табло 38.6-8; 87). Това са малки гърненца, със сравнително широки тела, при които диаметърът на тялото е равен или по-голям от височината на съда. Подобни находки са класифицирани като тип II, вар.$А_1$ по типологията на Людмила Дончева. Открити са в района на Силистра – Попина, Гарван, Старо село, с. Връв, Видинско, София, средновековното селище на хълма Кракра (Дончева-Петкова 1977, 49–50; Даскалов 2009, 94, Обр.1.1, 2 и цит. там лит.; Ангелова, Колева 2003, кат.н. 28; Станчева 1959, 61–62, обр. 50, кат. н. А. XLIV; Чангова 1992, 65). Датата, която се предлага, е между края на VI–VIII в. В последно време стана известна още една подобна находка, от Великан, Димитровградско (Горнишка 2015, 10–11, 22, Т.1.1). Находката от Великан вдига горната хронологическа граница в IX в. Малки съдчета с биконични тела присъстват в състава на керамиката на ръка на Рашков III, Бобшев II (Баран 1988, 16, Рис. 8.1-3; Русанова 1976, 204, Рис.77.2). Екземплярът с широко устие от жилище 41, Рашков III, се датира в VII в. Употребявани са като гробни дарове в некрополите на територията на Аварския хаганат – например Pókaszepetk (Sós, Salamon 1995, 77, тип 3 – съдчета с ду≥в).

Форма IГ1: гърне, Стара Загора, обект ЦП (табло 38.10). Въз основа на специфичното оформление на устието го отнасяме към Buckelrandgefässe – група I по T. Vida (Vida 1992, 520, 523, Kat. Num. 8.1-46), разпространени в областта между Дунав и Тиса през ранноаварския и средноаварския период. Присъствието на това гърне на територията на Августа Траяна вероятно е свързано с аваро-славянските нашествия. Датира се в края на VI–VII в.

*Гърнета с дръжки***:**

Форма $IГ_1$1 (табло 47.4; 116.1): Констанция (Аладжов 1995, 187–188, обр. 23а). Пропорциите на гърнето го отнасят към тип 3б. Разликата между него и гореописаното гърне е в по-големия диаметър на дъното спрямо диаметъра на шийката.

Форма $IГ_1$2 (табло 47.1; 140.3): Дебелт, жилищен комплекс източно от крепостната стена. Малко съдче с дръжка, с тромаво тяло, най-широката част на което се намира в долната половина на съда и широко дъно.

*Тавички***:**

Южно от Стара планина изделие от този вид са известни от К. Андреево, Кюстендил, жилище от Пловдив и Полски градец, м. Градището (табло 79, Ж12/8; табло 133/9, Koleva 1991, Т.XIX-5; кат.н. 148/11-Плвд). Фрагментите от Кюстендил и Пловдив се отличават с по-силно наклонените си стени, но предвид грубия характер на изделието на този етап от анализа би било проява на излишен формализъм да ги обособим в отделна форма.

Характерно за глинените тавички, които по правило са слабо разпространени, е тяхното съчетаване с ръчно формувани гърнета. В Североизточна България фрагменти от

[64] Непубликувани материали от разкопки на М. Тонкова и Кр. Калчев, благодаря на Д. Янков и доц. М. Тонкова за информацията.

тавички са откривани в долните пластове на селището в м. Джеджови лозя, и м. Дренчето при с. Попина, Гарван – м. Стареца и м. Момчила и м. Юрта при с. Старо село и са датирани в рамките на VII в (Дончева-Петкова 1977, 64). Тавичките са представени в група V по класификационната схема на Е. Симонова в анализа ѝ на керамичния материал на славянското население в Североизточна Унгария (Симонова1997, 213). В картата си на разпространение на тези изделия авторката картира 500 пункта в широкия ареал между Средна и Източна Европа. Заедно с погребалния обред, жилищното строителство и керамиката на ръка тавичките се превръщат в един от индикаторите на славянската принадлежност (Симонова 1997, 218). Употребата им продължава в значително широк хронологичен диапазон (Борисов 2013, 261–262).

Кани

Форма IK1 (табло 48.1): Мишевско, гр. 17 (по Въжарова 1976, 302, обр. 188_2). Висок съд, с тясно гърло, слабо изразено биконично тяло и дръжка, започваща под устийния ръб и завършваща в най-широката част на тялото.

***

Безспорно едно от най-консервативните проявления на материалната култура на населението е домашното производство на керамика, съдържаща в себе си архаични традиции. През античната епоха наличието на керамика на ръка се свързва с тракийско население – традиция, която се преустановява след IV в. сл. Хр. (Александрова 2013, 72). Фрагменти и съдове от тази технологична група се появяват в последните пластове на крепостите от ранновизантийския период или в открити селища, но вече с други характеристики. Технологичните ѝ особености я отличават от стандартизирания ранновизантийски репертоар. Появата на тази керамика южно от Стара планина се свързва с новозаселници с неместен произход. Употребата ѝ е засвидетелствана на няколко места: Хисарлъка и територията на антична Пауталия, както и непосредствената ѝ околност (средновековното селище при Пиперков чифлик, непубл. матер.), Любеново, Констанция, Августа Траяна, Карасура, Маджерито, Дебелт (табла 132-133, 105-111.1,2; 101.1, 134.5-135; 138, 140; Ангелова, Колева 1995 (2003), 171-172, Табл. VI; Koleva 1991, T. XVII-XXI; XXIII-XXVI; XXVIII-XXXII; XLV.1,2; Александрова 2013, 59-61, 74-75). Ранносредновековни (определени и като раннославянски) материали са идентифицирани в Седларе, в района на Момчилград, или по-точно в близките му околности (Щерева 1996, 312–315; Шейлева 1997, 197). За друго гърне, сравнено с пропорциите на керамика Прага, се споменава от района на Крън, при разкопките на късноантичната крепост (Янков 1987, 116).

Ръчно изработената керамика от Хисарлъка е намерена в неясна стратиграфска среда (Спасов 2002, 263–264; табло 132; 133). Фрагменти раннославянска керамика на територията на антична *Пауталия* са открити на обект "Килийно училище" (Михайлов, Сестримска 1979, 186), обект "Художествена галерия (Михайлов, Сестримска 1982, 74), както и на обект „Дом на съветите" (Koleva, kandidátska dizertácia, Nitra 1991, T. XVIII. 4, 5; табло 120.2, 4). С неизвестно местонахождение, също от проучвани обекти в съвременния град Кюстендил е една тавичка (табло 133.9)[65] . Единични фрагменти (табло 132.2) са с по-изправени шийки, преобладават тези с наклон на устията между 14 и 31°[66]. Дължината на шийките (индекс V2 по Fusek) е между 8 и 28 мм., като най-многобройни са тези в интервала между 8-17 мм (с по-дълги шийки са два фрагмента: Кндл2/7 и Кндл3/5). Устийните им ръбове следва да се отнесат към варианти 1, 1/2 (най-многобройни) и 2. Въз основа на морфологичните и технологични особености фрагментите от Хисарлъка над Кюстендил са определени най-общо като принадлежащи към тип II и IV по Приходнюк (Ангелова,

[65] Единственият известен ни обект, където се споменава за наличие на тавички, формувани на ръка е „Килийно училище" в града.

[66] Наклонът на устието е определен по метода на Г. Фусек (Fusek 1994, 47-48).

Колева 2003, 172), а профилировката на устия с кат. н. 132.1-4 и 133.1,3 е аналогична на варианти 3-6 на пражкия тип керамика по Русанова. Посочени са многобройни паралели не само в Източна, но и Средна Европа – Словакия, Чехия, също на територията на Румъния, датирани втората половина на VI – началото на VII в. (Koleva 1991, 82-83, T. XVII-XVIII).

Близостта на керамиката от *Любеново* с типове II и IV по Приходнюк, и профилите на варианти 2-5 на пражкия тип по Русанова, както особеностите на формуване и състава на тестото, са основания тя да бъде отнесена към кръга на раннославянските паметници (табла 106-107; Ангелова, Колева 2003, 160; Koleva 1991, 81, T. XXIII-XXVI; Русанова 1976, 19, рис.7). Датирани са втората половина на VI-VII в. (Koleva 1991, 82). Фрагментите са открити на подови мазилки над разрушени късноантични зидове от края на VI в. (от първия строителен период) (Аладжов, Балабанян 1972, 131). Не са украсени. Наклонът на шийките е слаб, между 6-41° , като преобладават тези в интервала 18-31 °. Определят се като къси, между 4 до 15 мм. Устийните ръбове принадлежат на варианти 1 (силно доминират), 1/2 и 1/3.

Към целите форми можем да добавим и гърне с пропорции, отнасящи го към граничната зона между тип 3а и 2а е намерено в м. Асара, Симеоновград (табло 111.4). Паралели на формите се откриват на територията на култура Ипотещ-Кындещ-Чурел, Пенковската култура и ареала на Аварския хаганат. Също на ръка, неорнаментирани, са фрагментите от *Констанция* (табло 107.3-6; 108-110). С наклон на шийката между 16 и 31°, каквито са преобладаващата част от фрагментите от Кюстендил и Любеново, са 7 устия (табло 107.3,5; 108.2, 4; 109.1,4; 110.2; 111.2 – близо една трета от разглеждания материал). Другата част попадат в интервала между 32-45°. Шийките са с дължина 3 до 35 мм., като подългите (8-35 мм) са изработени на бавно (ръчно) колело. Срещат се устийни ръбове 1/2 (преобладават) и 1. Може да се допусне, че разликата в наклона на устията, в сравнение с фрагментите от Любеново и Кюстендил е хронологическа (Матей 1960, 382 -383; Русанова 1976, 19; Fusek 1994, 304). Изтъква се близостта им с тип II по Приходнюк и са датирани в VII в. (Ангелова, Колева 2003, 172, Koleva 1991, 98-99). Фрагментите са сравними с керамична група C на Jelínková, отнасяна към втората половина на VII –началото на VIII в. (Jelínková 1990, 256, 280, Obr. 3). Керамиката е открита в западния сектор и по склона извън крепостта (Аладжов 1995, 187). Наблюдава се група на устия със слабо профилирани рамене (табло 110.2; 111.1, 2).

Значително по-конкретна е ситуацията в ранновизантийските помещения над късноантичната баня в Дебелт, където фрагменти керамика на ръка се появяват заедно с глинени лампи, тока тип Сучидава, ранновизантийски гърнета, амфора – т.е. сигурен VI в. (табло 134.5-9; 138.1).

***

Информацията за конкретните археологически ситуации, в които са регистрирани ръчно изработените съдове е оскъдна. Не знаем те каква част са от ранновизантийските пластове и с какъв подемен материал (типове керамика) се съчетават, или се откриват в изолиран пласт (структура), което прави невъзможен евентуален опит за серийно (последователно) подреждане.

Анализът на профилите на съдовете на ръка показва една интересна, макар и очаквана закономерност: сравними с голяма част от керамичния материал от територията на днешна Словакия, както и Западна Украйна, Полша, Моравия и Бохемия (Fusek 1995, 28) по отношение на своите параметри са значителна част от фрагментите на ръка, произхождащи от ранновизантийски пластове от обекти в Южна България. Това е основният аргумент на изследователите в конструирането на модела на славянската миграция южно от Дунав, заедно с разпространението на лъчевите фибули (Ангелова, Колева 2003, 159–185). Този модел е приложен за славяните в Сръбското Подунавие и Гърция, Регенсбург, в района на Среден Дунав (Jankovic 1974, 114; Јанковић 1990, 15–16; Gregory 1993, 149–160; Sanders

1995, 455–6; Eichinger, Losert 2004, 98–101). Изводите за етническия характер на носителите на тази керамика са подложени на остра критика, подкрепяна донякъде от характера на културната среда, в която тези фрагменти се откриват (Curta 2001_6, 73–106). Същевременно трябва да се подчертае пълната ѝ липса на приемственост с материали в предходната епоха.

Изследванията на развитието на славянската керамика от селищни обекти в Молдова, Украйна, Централна Европа очертават ясна тенденция на развитие от неукрасени, слабопрофилирани профили към съдове с по-ясно изразена профилировка и умело нанесена врязана украса, дължаща се най-вече на все по-засилената употреба на грънчарското колело (Матей 1960, 375–394; Bialeková 1968, 619–620; Zeman 1968, 667–673; Pleinerová 1968, 645–666; Русанова 1976, 21–36; Тимощук 1976, 8–46; Pleinerová 2000, 147–149; 154–156; 166–169; Jelínková 1990, 251–281; Fusek 1991, 290–330; Fusek 1994, 303–307). Предмет на дискусия е в каква степен следва да се съпоставя местното развитие на ранносредновековната керамика с това на керамиката от редица славянски обекти. Въпреки известни общи специфики трябва да се подчертае, че интензитетът, факторите и външните влияния, които в значителна степен рефлектират и способстват за измененията в материалната култура в отделните региони е различен, съответно за изработването на относителна и абсолютна хронология от съществено значение са очертаването на микрорегионалните специфики и темповете, с които те се изменят.

ТГ II.1: Керамика на бавно (леко ръчно) колело

Гърнета без дръжки[67]

Тип 1б (табло 39): Това са гърнета с конична форма, тясно дъно и сравнително широки плещи. Към тази група принадлежат екземплярите от Яса тепе, Пловдивско (130/6-Хс, кат.н. А.XXXI-А), Чокоба (Ч2/2, табло 103; кат.н. А.LII), Изворово (Ж1/1-Изв), м. Белата вода край Перник (128/1-Пк, 128/2-Пк, 128/4-Пк, кат.н. А. XXVII-Б). Съотнесени към класификацията на Л. Дончева тези гърнета принадлежат на тип I, вар. $А_2$ (Дончева-Петкова 1977, 40–41) и са датирани в VIII в.

Тип 1в (табло 40)**:** Също гърнета с конични тела, но от предходния тип ги отличават силно изпъкналите плещи, по-голямата ширина на тялото спрямо височината на съда. Тук се включват гърнета от Констанция с кат. н. 116/5-Кнц, 116/6-Кнц, две гърнета от Изворово (Ж1/2–Изв, Ж1/3–Изв), последното от които е почти идентично с това от Констанция – кат. н. 116/6-Кнц, урната от кв. Бела вода, Пернишко (128/3-Пк), и друго от Пернишката крепост, въпреки малките си размери (40/6–Пк).

По типологията на Л. Дончева те се определят към тип I, вар. $В_{1,}$ датирани в VIII в. (Дончева-Петкова 1977, 45; Dončeva-Petkova- Ljubenova 2004, 72).

Тип 2а (табла 41, 104)**:** В границите на тези пропорции досега попада един единствен съд – гърне Ч7, много близко до съдовете от група 3а, от които го отличава единствено по-тясното дъно.

Тип 2б (табло 41)**:** В този тип се включват гърнета с конични тела, сравнително слабо изпъкнали плещи и по-широки дъна. Първите четири съда – кат. н. (Ж2/2-Нв, 41/1-Сф, К-177 (Копривлен, гр. 177, табло 41/3) визуално си приличат, докато слабо изпъкналите стени и по-широкото дъно отличават гърне Т-88 (Туховище, гр. 88, табло 41/2). Гърне К-177 принадлежи към фазата от гробове на некропола в периода VII–IX в. Със същите пропорции е гърнето от гр. 32 от Абланица, но с дръжка (виж табло 47).

Съпоставени с типологическата схема на Л. Дончева-Петкова тези гърнета също попадат в пропорциите на тип I, вар. $А_2$ (Дончева-Петкова 1977, 36–37, 40–41).

Тип 2в (табло 42)**:** Многобройни представители, като в количествено отношение тези от Пернишката крепост доминират. Представляват ниски и средновисоки гърнета, при

[67] За графичното представяне на типовете вж. Таблица 4а, 4б. Обърни внимание, че типове 1а, 4а, 1г и 4г липсват.

които диаметъра на тялото е по-голям от височината на съда и имат широко дъно. Представителите на тази група могат да се обособят в 2 варианта с оглед на височината.

Морфологичните и технологични особености съпоставят тези гърнетата с тип I, вар. A_3 по Л. Дончева-Петкова (Дончева-Петкова 1977, 41–43).

Тип 2г (табло 43)**:** Сравнително рядко срещана форма е гърненцето/ купа с кат. н. 116/2-Кнц. Със сходни параметри е съдът с кат. н. 43/5-Пк. Аналогии могат да се посочат в Ботошана, Кукоръни-Ботошани и Додещи-Васлуи и се употребява както в периода V–VII, така и през VIII–X в. (Teodor 1980, 18, Fig. 19/6). С подобна морфология е съдче от Březno, жилище 5 – етап I (Pleinerová 2000, Abb. 65.1), от некропола в Pitten, Д. Австрия, гр. 48, 49, 93, датирани въз основа на метални находки във втората половина на VIII – първата половина на IX в. (Cech 1994, 56, Abb. 3.2, 3, 4).

Тип 3а (табло 44)**:** Тук попадат четири гърнета със стройни тела – 116/3-Кнц, 116/4-Кнц, 144/1-Ср и 130/3-Хс. Максималният диаметър на тялото им е разположен в средата, дъната са сравнително широки. По типологията на Л. Дончева те се определят към тип II, вар. A_2 (Дончева-Петкова 1977, 50). Въпреки че са почти идентични от гледна точка на технология и украса, отделните гърнета се датират в сравнително продължителен период от време: най-рано могат да се отнесат тези от Константция, при Симеоновград, почти синхронно на тях или малко по-късно е гърнето от сградата при северозападната кула в м. Калето при Средец, попадащо в границите на 9 век, а най-късно е гърнето от Хисаря, датирано от проучвателите през 70-те години на X в. (инв. н. 3769; Дончева-Петкова 1977, 51, кат. н. 115).

Тип 3б (табло 45): Типът, който е един от най-многобройните, включва гърнета от Изворово (Ж1/4-Изв, 119/5-Изв), Туховище (Т-43, Т-47, Т-53, Т-132, Т-141, съотв. табло. 45/2,6,11,8,9), Перник (45/10-Пк, 45/3-Пк) и Стара Загора (45/1-Кв32СтЗ). В сравнение с предишния тип се увеличава ширината, за сметка на височината. Възможно е да се обособят варианти в зависимост от височината на гърнетата.

По Л. Дончева-Петкова те се включват в параметрите на тип II или III (Дончева-Петкова 1977, 51–53).

Тип 3в (табло 46): Обхваща гърнета със сравнително ниски тела и широки плещи, при които диаметърът на тялото е по-голям от височината на съда. Включени са една сравнително голяма група съдове със сходни морфологични белези, които могат да се обособят в два варианта с оглед начина на оформяне на плещите – с остър преход (н. 46/1-Гм, 46/2-СК, 46/3-ДЦ, Ж10/1-КА) или заоблени (46/8-ДЦ, 46/10-ДЦ, 127/ШБ1, Т-75; Дебелт – 140/1-Дб). Към тази група принадлежи и съда от гроб 2, Абланица 2 (табло 46.7), както и екземпляр от Пернишката крепост (46/9-Пк) и Несебър (Марваков 2006, Таблица2/2).

Гърнето от гроб 2, Абланица 2, може да се отнесе към по-ранния хоризонт гробове, до IX в[68]. В гроба е открито огниво, като гробен дар – белег за езическа практика, още повече, че при двата некропола Абланица 1 и 2 горната граница е средата на IX в. При археологическите проучвания гърнето 46/3-ДЦ се датира в IX–X в. от проучвателите, по типологията на Л. Дончева се нарежда сред съдове тип II, вар. Б (Дончева-Петкова 1977, 51, табл. VI_{121}). Другите гърнета от крепостите по средното течение на Струма са непубликувани и най-общо могат да се отнесат към средновековния пласт: VIII–X/ началото на XI в. (Стоянова-Серафимова, Божинова 1976, 128–129; Комитова 2015, 68–70; 76–105).

Прави впечатление, че съдовете от този тип се концентрират в югозападната част на днешна България. Гърнета с подобни форми са обичайно явление сред словенските некрополи: Mlino при Bled, Zasip, Brda при Bled, Bodešče, Smokuč, Zgornji Duplek, Turnišče – Ptuj (Knific 2002, Abb. 1, 2, 4, 5, 6, 7, 23, 31), както и в хърватските: Zagreb-Kruge, Zagreb-Novo Čiće (Tomičić 2002, 131–132, Abb. 9, 10), Нин-Ждряч, Кашич-Разбойне, Кашич-Маклиново бърдо, Пириматовци, Затон и др. (Belošević 1980, T. LIV. 3,4,7,8; LV. 3,5,6,8; LVI;

[68] По-подробно за хронологията на некропола – в следващата глава.

LX.7; LVIII.11). Близки форми са известни и в некрополи на карантанските славяни в Г. Австрия: Micheldorf (Hausmaier 2008,Taf. 6.1, 13.3, 22.1), Gusen (Tovornik 1985, гр. 79, Taf. VI.1; 147, Taf. XXIII.7; 148, Taf. XXIV, обект 131, Taf. XXXVI.12), Pókaszepetk – група B/II, тип 2 от „случайната керамика" или тип B4b от некропола с кремация (Sós, Salamon 1995, Fig.17, 81, Pls XL:3, CXXVIII:5; 127–128; Pls. XLVIII/3; CXLIII/4) и др. Трудно можем да отговорим на въпроса дали става дума за влияние от страна на западните Балкани и доколко изобщо това явление е характерно и може да се ограничи регионално. На територията на днешна Североизточна България и Румъния подобна форма е сравнително слабо разпространена – Изворул, Варна-1, Преслав-1, урнов гроб 15 (Вължарова 1976, 255, обр. 160_3), Преслав-3 (Вължарова 1976, 339, обр. 214).

Тип 3г (табло 43): Гърнетата от този тип са ниски, а максималният им диаметър значително превишава височината. По начина на оформяне на плещите се разграничават два варианта: по-изпъкнали, с оформено ребро: Т-54 и Т-102 (Туховище, гр. 54 и 102, табло 43.1-2) и заоблени: К-184 (Копривлен, гр. 184, табло 43.3).

Гърнето от Копривлен принадлежи към хоризонта гробове от VII–IX в. Въз основа на инвентара от Туховище, гроб 54 можем да отнесем гърнето към втората фаза на некропола в границите на X – началото на XI в., най-вероятно в самия край на X/ началото на XI в.

Сравняването им с класификационната схема на Л. Дончева-Петкова ги поставя в рамките на тип VIII, вар. А или тип XII, където обаче са включени само две гърнета от пречистена, сива глина (Дончева-Петкова 1977, 54–55; 60).

Тип 4б (табло 44): Към този тип принадлежат две гърнета с приземисто тяло – от Берое (табло 44.1) и от Туховище, гр. 29 (Т-29; табло 44.2).

Формата е разпространена на територията на Аварския хаганат, сред инвентара в некрополите на Девинска Нова Вес, Щурово – гр. 171, гр. 238, Холиаре и Захорска Бистрица, Pókaszepetk – гр. 53, Цилингтал, гр. 14 – ръчноформуваната керамика и гр. 579 – на бавно колело (Koleva 1991, 84; Točik 1968_6, T.XXXVI-13; T. XLVIII-18; Zábojník 2004, Tab.1.2, 6F/2, 7A/1, 9C, 13C, 14D, 16D/3; Sós, Salamon 1995, Pl. XXIX-1; CVII-1; Herold 2002, T. 5/2a, T. 180/2a, 2b). Освен в аваро-славянските некрополи, с дата не по-късно от края на VIII/началото на IX в., паралели на гърнето от Стара Загора могат да се видят в Аргос, като се съобразяваме с направената корекция в датировката на пласта над разрушените терми в средата на VII в. (Aupert 1980, Fig. 34, Forme 32; Αναγνωστακης, Πουλου-Παπαδημητριου 1997, 265–273).

Гърнето от Туховище е датирано с монета на Василий I (867–886 г.), обстоятелство което свидетелства за продължителна употреба на формата.

По типологията на Л. Дончева-Петкова гърнето от Стара Загора е обособено в тип VI (Дончева-Петкова 1977, 54).

Тип 4в (табло 44): Включва 2 гърнета – едното от Горановци (44/3-Гор), другото от Средецката крепост (144/2-Ср). Единствено по-широкото дъно ги отличава от съдовете от тип 3в, на които много приличат.

Пропорциите им са сравними с тези на тип II, вар. Б или XIII вар. В (Дончева-Петкова 1977, 51, 62).

Гърнета с дръжки:

Форма III$_1$1 (табло 47.6; 105.3): Гърне със сферично тяло, конична шийка и една дръжка. Принадлежи на период Е на Карасура. Открито е заедно с гърне на ръка, тип 2б (Wendel 1992, 288, Abb. 7/2).

Форма III$_1$2 (табло 47.3) – Абланица, некропол № 1, гроб 32 (Вължарова 1976, обр. 173_8, с. 279). Формата е идентична на гърне от Дебелт, изработено на ръка, открито в руините на банята, датирано според проучвателите във втората половина на V в. (Александрова 2013, 96, кат. н. III/89).

Кани

Форма IIK1 (табло 48.2) – Копривлен, гр. 158 (Кацарова, Хаджиангелов 2002, Фиг. 226.1).

Кана със сферично тяло и висока, почти цилиндрична шийка, заемаща 1/3 от височината на съда.

Форма IIК2 (табло 48.6) – период Е, Карасура (по Wendel 1992, 288, Abb. 7/3). Кана с биконично тяло, максималната ширина на която е в долната половина, конична шийка и дръжка с елипсовидно сечение.

Форма IIК3 (табло 48.4,3) – Туховище, гроб 17, 96 (Тодорова 2005, Обр. 274, 276). Малки канички с ниски шийки и заоблени тела с плоски дъна.

Форма IIК4 (табло 48.5) – Туховище, гроб 91 (Тодорова 2005, Обр. 275). Форма, аналогична по технология на форма $IIК_1 2$, но с ойнохоевидно оформено устие. Кани с подобна форма, но източени на крачно колело, се употребяват през XI–XII в. (Борисов 2002, 110, Обр. 90 д – кани тип К-Х).

Амфоровидни стомни

Форма $IIК_2 1$ (табло 52.1): Туховище, гроб 139 (Angelova, Marvakov 2001, Taf.8; Тодорова 2005, Обр. 282). Къса, цилиндрична шийка, сферично тяло и две симетрични дръжки с обло сечение. Вероятно трябва да се отнесе към ранната фаза на некропола. Подобна по форма е амфората от гроб 51 на некропола при Варна, датирана VIII – началото на IX в. (Христова 2009, 232–233, Таб.1.2).

Паници:

Форма II П1 (табло 49.1) – Карасура, жилище N1/ O5 (инв.н 87/103, Wendel 1992, 289, Abb. 7.8). С цилиндрично-конична форма. Жилището стратиграфски се датира в VII в.

Форма IIП2 (табло 49.2) – Средец (Balbolova–Ivanova 2000, 79, Т. 4/23). С цилиндрично тяло и завит навътре устиен ръб. Открита е в помещението при северозападната кула и се датира в IX в.

Форма IIП3 (табло 49.3) – Широка, разлата паница, с конично тяло. Туховище, гроб 11 (Тодорова 2005, Обр. 284). Вероятно трябва да се отнесе към ранната фаза на некропола.

ТГ II.2: Пречистена сива глина с излъскана украса

Гърнета

Тип $II_2 4г$ (табло 138.3): Гърнето от Дебелт е единственият цялостно запазен екземпляр от южна България. Има сферично тяло. Формата и украсата го определят като тип IX, вар. Б по Л. Дончева-Петкова, тип 1, вар. Е по М. Христова. Принадлежи на групата на т.нар. „пастирска керамика" у нас, която се открива в некрополите на Бабово, Гарван-1, Юпер, Налбант, Разделна, Бдинци, Топола и др., където този тип е един от най-ранните – края на VII–VIII в., едва ли доживява до IX в. (Дончева-Петкова 1977, 57, кат. н. 161; Христова 2011, 89, 91; Ангелова, Дончева-Петкова 1992).

Кани

Форма $II_2 К1$ (табло 41, 103, н. Ч2/1)**:** Чокоба. Паралели на високата, елегантна кана с висока, цилиндрична шийка с ойнохоевидно устие и издължено елипсовидно тяло се срещат в дн. Североизточна България през ранното средновековие. Възстановява се като тип IV, вар. А по Л. Дончева-Петкова, поставян в хронологическите граници на VII–IX в. (Дончева-Петкова 1977, 73). По съвсем наскоро предложената класификация на Мария Христова можем да отнесем каната към тип II, вар. $А_2$ – който е характерен за биритуалните некрополи с ранна дата – т.е. края на VII–VIII в. (Христова 2011, 94-95).

Ангобирана керамика – ТГ II.3:

Форма $II_3 К1$ (табло 120.1) – кана, Изворово, жилище 1 (Борисов 2009а, 249, Обр. 4), вероятно края на VIII – началото на IX в. Каната е с тясна шийка, биконично тяло, най-широката част на което е разположена в придънната част. Единични фрагменти с подобна глина, но без следи от ангоба се намират и сред керамичните фрагменти на обект 26 при Свиленград.[69] Идентични фрагменти от затворени съдове – кани и амфоровидни стомни,

[69] Благодаря на доц. д-р Даскалов и Г. Нехризов, че можах да се запозная с част от материала.

работени на ръчно колело, покрити с охристо-кафява ангоба и излъскана повърхност, са открити в средновековния пласт над антична Германия (дн. гр. Сапарева баня)[70].

Форма II$_3$П1 (табло 49.4) – Каблешково, некропол? Къса шийка, извит навън и заоблен устиен ръб, тяло с форма на приплесната сфера. Тип I по класификационната схема на Л. Дончева-Петкова (Дончева-Петкова 1977, 95, обр. 27, № 337, 338; табл. XXIX$_{337}$), тип D I/2 по У. Фидлер.

ТГ III: Керамика

Гърнета без дръжки

Тип III4б (табло 87) – кат. н. ВС 88/1**,** Капитан Андреево: Сферичната форма на гърнето, дълбоко и гъстоврязаните линии и профилировката на устието – косо срязано и изтънено, вероятно отразяват късноантични традиции (Кузманов 1985, 47–50). Добър паралел по отношение на украсата, макар и с малко по-различни пропорции е гърнето от Изворово с кат.н. 119/5-Изв (тип 3б).

Тип III3в[71] (табло 50.5,6)**:** Туховище, гърнета от гробове 97 и 90, сравними като форма с пропорциите на тип 3в (Тодорова 2005, Обр. 244, 246).

Гърнета с дръжки

Форма IIIГ$_1$1 (табло 47.7, 5, 8; 100; 121.1,2) – К. Андреево, кат. н. ВС141/1, Изворово, жилище 1, Златна ливада, инв. н. 2011066, 2012001 (Koleva 2015, 37–52, Fig. 2.1,5; 4.5,7). Гърнето от Капитан Андреево принадлежи на трета фаза от развитието на селището. По-голямата широчина на съда го причислява към параметрите на тип 3г. Формата на гърнето – сферично, с една дръжка, намира своите традиции във византийската керамична традиция, без обаче да можем да го причислим към някой от конкретните типове (Кузманов 1985, 47, вж. и коментара към форма IVГ$_1$1). Тънките, гъсти и дълбоки врязани линии също са характерен византийски декоративен орнамент и напомня този на амфорите – тип I, вар. А, датирани в VI – първа половина на VII в. (Кузманов 1985, 9). В ямата, от която произхожда това гърне от обекта при К. Андреево, са открити фрагменти от още два съда, изработени от същата глина, със същите технологични характеристики. Различия се наблюдават по отношение на профилировката на устийния ръб. Очевидно става дума за серия от съдове, от които цялостно се възстановява профилът на едно гърне. Профилировката на устийния ръб намира паралели при гърнета 129 и 135 от депозит 30, Сарачхане, датиран 655–670 г. (Hayes 1992, p. 164, Fig. 44-129; p. 165, Fig. 45-135). Точен аналог на оформлението на устието може да установи при урната от гроб 13 на некропола в Олимпия, принадлежаща на третата група керамика, тип IIIb (Vida, Völling 2000, 52–53, 49, Abb. 15. 13, Taf. 11.13). Доколко в установените различия при технологията, декорацията, морфологията на съда могат да се търсят свидетелства за взаимовлияние на различни по произход керамични и производствени традиции, е въпрос, на който на този етап трудно може да се даде отговор. Материалите от жилище 1 на ранносредновековното селище на Кастра Рубра (Борисов 2009а, 247–248) са датирани в началото на IX в. Същата дата е предложена и за съдовете от Златна ливада (Koleva 2015, 45).

Форма IIIГ$_1$2 (табло 50.1) – Туховище, гроб 100 (Тодорова 2005, Обр. 262). Гърне със сферично тяло, със заоблени плещи и къса, конична, извита навън шийка. Сравнимо като форма с пропорциите на тип 3в. Типът е съпоставим с тип I-Г-I по типологията на Борисов (Борисов 2002, 30, Обр. 11.а).

Каничка

Форма IIIК1 (табло 50.2) – Туховище, гроб 68 (Тодорова 2005, Обр. 273). Формата и гор-

[70] Непубликувани материали, съхранявани в музейната сбирка към читалището.

[71] Имахме колебания относно включването на гърнета към III или IV ТГ, още повече, че в описанията на Т. Марваков и доц. Ангелова тези съдове са посочени като изделия на крачно колело. Включването им в тази група се обуславя и от фактурата на глината и от техниката на декорация, като още веднъж подчертаваме условния характер при дефинирането на отделните технологични групи.

ната част на шийката показват сходство със съд от Дядово, втори хоризонт, принадлежащ към типа на „гърневидните чаши", тип Ч-I по Борисов, като се различава по него в технологично отношение и по липсата на излъскана украса (Борисов 2002, 130, Обр. 105 м, п, ф).

ТГ IV: Керамика на крачно колело

ТГ IV.1: Керамика от песъчлива глина

Гърнета без дръжки:

Представени са две форми, присъстващи в контекста на IX в:

Форма IV2в (табло 145.6): м. Калето, гр. Средец – биконично гърне без дръжки, с къса шийка, високи плещи и широко дъно (= тип 5 по Балболова, Balbolova-Ivanova 2000, 77, Т. 3/15).

Форма IV4в (табло 145.7): м. Калето, гр. Средец – биконично гърне, без шийка, с максимална ширина в средната част на съда (= тип 6 по Балболова, Balbolova-Ivanova 2000, 77, Т. 3/16).

Гърнета с 1 дръжка:

Тип IVГ$_1$1 – широка, наклонена навън шийка и сферично тяло, К. Андреево – ВС78/5 (табло 97). Същата форма е широко разпространена през късноантичната и ранновизантийската епоха – тип I по Кузманов (Кузманов 1985, 47–50)[72]. Идентични са формите IIГ$_1$1 и IIIГ$_1$1. Сред най-късно датираните примери на гърне от този тип, на крачно колело, в ранновизантийските пластове, са гроб от некропола в с. Рупките и кв. Лозенец, извън крепостните стени на Сердика (табло 9.1; 10.3; 15). Разликите между тях и форма *IVГ$_1$1* са по отношение на технологията и детайли: глина, третиране на външната повърхност, профилировка на съда, дебелина на стените, сечението на дръжката.

Много по-близко до гърнето от Капитан Андреево, особено що се касае до оформлението на устийния ръб и сечението на дръжката, са съдовете, отнесени към тип II, вар. С$_4$ в Дядово (Borisov 1989, 157, fig. 183.2 d). Процентът на присъствие на този вариант на гърнета е доста скромен – не надхвърля 2,48 % от общото количество керамика разпространена в селището (Borisov 1989, 157). Подчертава се пълното отсъствие на гърнета от тип II в репертоара от форми характерни за Първата българска държава, а появата му се свързва с периода на византийското владичество (Borisov 1989, 164). Последната теза се състои от две части, към първата от които не възразяваме. Доколко обаче можем да считаме за доказана появата на тези съдове в Тракия в XI в. и дали запазването на тези форми се осъществява изключително в територии извън Тракия?

Според класификацията на Х. Бакирдзис можем да поставим това гърне в група А2: гърнета с равно дъно и една дръжка. Примерите, много близки до нашето гърне са от Константинопол, и са датирани IX–XI в. (Μπακιρτζης 1989, pl. 3.1-3). След публикуването на материалите от Сарачхане в Константинопол броят на подобните съдове нараства значително (Hayes 1992, 38.14; 39.3, 4, 5; 40.37-39; 45.5; 51.78; 54.5). Късноримските и византийските кухненски гърнета (Late Roman and Byzantine Cooking Wares), с една или две дръжки, на колело, с набраздена външна повърхност присъстват във всички пластове на Сарачхане, представлявайки общо около 10% от общия брой на керамичните находки. Най-отличителната им характеристика според J. Hayes е продължителната традиция в употребата им. В периода VI–VIII в. се наблюдава слаб износ на подобни съдове в други византийски региони, например Кипър (Hayes 1992, 53). И все пак най-близки до гърне Я78/5 са керамична група 6 (Ware 6), X–XII в. (Hayes 1992, 57).

Тип IVГ$_1$2 (табло 105.2,8): Карасура, VII в. Съдове с висока шийка, леко разширяваща се към устието, украсена с надлъжни канелюри и сферо-конично тяло, с плоско дъно. С оглед наличието на висока шийка тази форма заема междинно положение между гърнетата и каните.

[72] Вж. Глава V.1.4. Керамика и керамично производство;

Гърнета с 2 дръжки:

IVГ$_2$1 (табло 131.1-5): Към този тип обособяваме гърнетата от средновековното селище над Диоклецианопол, за които се твърди, че произхождат от ранносредновековни пластове (Джамбов 2002, 50–51, бел.25). Тялото им е конично, дръжките са с овално сечение, дъното – срязано с конец. Външната им повърхност е набраздена. Все пак сме длъжни да отбележим, че археологическият контекст, в който са намирани, в значителна степен остава неизяснен. Предложена е дата в края на VIII – нач. на IX в (Джамбов 2002, 51).

Тип IVГ$_2$2 (табло 144.4-9; 145.1-5): Към този тип причисляваме гърнетата от м. Калето край Средец, Бургаска област, датирани в границите на IX в. Гърнетата са високи, с биконична форма, заоблени рамене и широки устия с извити навън шийки. Устийният ръб е заоблен, удебелен, срязан или профилиран. Някои от съдовете имат от вътрешната страна оформени жлебове за капак.

Кани:

Форма IVK1 (табло 146.1) – тип 1 по Балболова. Каната е с висока, цилиндрична шийка и сравнително тясно, овално тяло. Дръжка с елипсовидно сечение свързва горната част на шийката с най-широката част на тялото. Въз основа на археологическия контекст датира в IX в. (Balbolova-Ivanova 2000, 77, T. 4/17).

Форма IVK2 (табло 51.2,3,4,5,6) – Туховище, гробове 49, 120, 92, 121, 99. Представена е от канички с високи, конични шийки и ниски, полусферични тела. Като вариант могат да се обособят канички Т-92, Т–49 и Т-120 с по-дълги шийки.

Форма IVK3 (табло 121.3) – Изворово, жилище 1 (по Борисов 2009а, 251, обр. 5). Представена е от каничка с къса шийка, ойнохоевидно устие и широко тяло, силно издуто в средата.

Форма IVK4 – Мишевско, гроб 31 (табло 52.3; Въжарова 1976, 305, обр. 190$_{7;}$ обр. 236$_2$). Овална форма на тялото, фуниевидно устие и дръжка с елипсовидно сечение.

Амфоровидни стомни

Форма IVAC$_2$1 (табло 49.7) – Мишевско, гроб 36**.** Висока шийка, с профилирано устие, биконично тяло, заоблено при максималния диаметър и дръжка с кръгло сечение. Местосъхранение: РИМ -Хасково, инв. н. 209 А. Много точен паралел на съда е открит в гроб 2, с кремация, от Долни Луковит-1 (Въжарова 1976, 177, обр. 107$_{1}$,$_2$).

Форма IVAC$_2$2 – Туховище, гроб 146 (табло 52.2). Формата е близка до гореописаната. Разликите са най-вече по отношение на разположението, начинът на захващане и сечението на дръжките и шийката – ширина, оформянето на устието и пр. Вероятно също принадлежи на ранния хоризонт гробове.

Форма IVAC$_2$3 (табло 121.4) – Изворово, жилище 1 (Борисов 2009а, 251, обр. 5). Къса конична шийка, високо тяло със заоблени стени и широко дъно. Дръжките са къси, започват под устийния ръб и завършват над максималния диаметър в горната половина на съда.

Амфоровидните стомни са характерни за ранносредновековните комплекси в България, Румъния, Унгария (Ангелова 1984, 86-90; Христова 2009, Единични фрагменти амфоровидни стомни са открити в Сарачхане (напр. деп. 34.68, датиран в средата, края на VIII в. (Hayes 1992, 108, Fig. 54.68), Албания, включително некрополите на Кумани-Круя (Hoti 2003, 237, Fig.1.4, 8), Амориум – X-XI в. (Böhlendorf-Arslan 2010, Abb.9.3, 10.5), Таврика (Ангелова 1984, 88; Μπακίρτζης 1989). Подобни съдове присъстват в репертоара на ранновизантийската керамика (Кузманов 1985, кани тип II, III, X (Кузманов 1985, 31-33, 37, Табло 18), некропола на Елевтерна – края на VI-VII в. (Γιαγκάκη 2004, 116, 118, 121, 123, εικ. 3, 10, 23, 42, 116).

Чаши

Тип IVЧ$_1$1 (табло 131.6-11; 50. 3,4): Средновековно селище над Хисаря, Туховище, гроб 56, 106 (Джамбов 2002, 50-51; обр. 19 д, м; рис. 1 г-з; 2 а; Тодорова 2005, Обр. 264). Малки

съдчета с дръжки, конични шийки и биконични тела, най-широката част на които е в средата и плоски дъна. Датирани са, съгласно типологическата схема на Л. Дончева IX-X в. (Джамбов 2002, 50-51; обр. 19 д, м; рис. 1 г-з; 2 а). Подобни съдчета откриваме сред типа на „гърневидните чаши", тип Ч-I по Борисов (Борисов 2002, 130, Обр. 105-106).

Тип IVЧ$_1$2 (табло 131.12,13): За разлика от гореописаните съдчета, тук са включени такива с обли дъна. Средновековно селище над Хисаря, IX–X в? (Джамбов 2002, 51–52, обр. 19 в, л, рис. 2б, в).

Съмненията, относно датировката на тези съдове в IX–X в., се затвърждават както от неуточнения им археологически контекст на намиране, така и от сходството им с глинени съдове от ранновизантийския некропол при с. Рупките от средата/ втората половина на VI в. (табло 10.6,7). Още един пример за тип с дълга дата или грешна датировка?

ТГ IV.2: Добре пречистена жълта глина с излъскана повърхност и врязана украса

Кани:

Форма IV$_2$К5 (табло 96) – единичен представител е съдът с кат. н. ВС78/2 от К. Андреево. Тясна, висока шийка, с остър прелом в средата, от който започва дръжката с елипсовидно сечение. Дъното е оформено като кухо пръстеновидно столче. Максималният диаметър е в долната половина на съда.

Форма IV$_2$К6 (табло 96) – единичен екземпляр – кат. н. ВС78/3 от К. Андреево. Каната е с ойнохоевидно устие във форма на трилистник. Тясна, висока шийка, с плавен преход към тялото. Максималният диаметър е в долната половина на съда. Плоско дъно. Дръжката започва от устийния ръб и завършва в най-широката част на съда.

Идентичните технологични и декоративни характеристики позволяват да се заключи, че двете канички са продукт на едно ателие. Присъстват в обособената от нас трета фаза на селището при К. Андреево. Определянето им към някоя от известните ни до момента групи керамика е изключително трудно и несигурно. При анализа се очертават няколко насоки на изследване на потенциални културни влияния: традиции от късната античност и/или съвременна Византия или влияние от културата на Първата българска държава и района на Среден Дунав[73].

ТГ IV.3: Ангобирана керамика

Форма IV$_3$К7 (табло 51.1) – Туховище, гроб 6 (Тодорова 2005, Обр. 279). Принадлежи към късния хоризонт гробове (табло 153.III.9). Формата представлява съд с полусферична форма, с висока конична шийка, по средата на която има релефен пръстен.

Форма IV$_3$К8 (табло 52.4) – Туховище, гроб 28 (Тодорова 2005, Обр. 280). Формата на тялото е биконична, максималният диаметър е в долната половина на съда. Къса, цилиндрична шийка с релефен пръстен, удебелен и заоблен устиен ръб, от който започва дръжка с елипсовидно сечение. Дъното е равно, срязано с нишка. Принадлежи към ранния хоризонт гробове (табло 153. I.3).

ТГ IV.4: Глазирана керамика

А: Белоглинена глазирана керамика

Форма IV$_4$Г$_2$1 (табло 139/1,2, кат. н. А.VI/8.1,2) – гърненца, Дебелт, от жилищен комплекс след края на функциониране на крепостната стена.

Форма IV$_4$К1 (табло 146.3-6; А.XLV.II.1, 2) – включва 4 канички от Средец, определени като тип 3 по Балболова (Balbolova-Ivanova 2000, 73, Т. 4/19-22) и два фрагмента от Дебелт, в пласт с монета на император Лъв III (717–741). Телата са биконични, с повече или помалко заоблени стени, плоско дъно, висока, цилиндрична шийка с лек издатък в средата. Устията са конични, заоблени или прищипани, с една дръжка с елипсовидно сечение с жлеб или канелюр по дължина. Повърхността понякога е покрита с хоризонтални канелюри, обикновено в най-широката част на тялото. Формата е аналогична на IVК1, която

[73] Виж т. 2.3.1.

обаче е без глазура. Паралели са известни и в Несебър, Силистра, в гроб с кремация от биритуалния некропол в Топола и Константинопол (Манолова 2005, 4).

Форма $IV_4Ч_1$1 (табло 49.6) – Стара Загора: тънкостенна чаша с маслено-зелена глазура, датирана преди края на IX в. (Манолова 2000, 4, Обр. 4л). Тялото е с цилиндрично-конична форма, с една малка дръжка, дъното е оформено като ниско пръстеновидно столче.

Паници, блюда

Форма $IV_4П1$ (табло 49.5) – Дебелт, в опожарено ниво от началото на IX в. (Манолова 2000, 4, Обр. 4е).

Б: *Глазирана керамика с червена (или кафява) песъчлива глина*

Глазирана сосиера (табло 120.2) – Изворово, първа половина на IX в.

Обикновено се поставя се в хронологическите граници между IX–XI в. (Борисов 2008а, 251 и цит. лит.). В литературата са известни и примери за по-ранно датирани съдове с подобно предназначение: от Самос – от първата четвърт на VII в., който обаче показва различия от формата от Изворово, тази от Псира, която е значително по-близка и е датирана в края на VIII – началото на IX в. и екземпляр от Кипър, от IX в. (Πουλου-Παπαδημητριου 2001, 238–239, Εικ.9 α, β). Производство на подобни съдове е засвидетелствано в Аморium, в края на VIII – началото на IX в. Подобни изделия са част от градската култура на средновековните жители и техните хранителни навици (Böhlendorf-Arslan 2010, Abb. 2, 2-3. 5-7. 9-10).

***

Направеният опит за класификация и типология на ранносредновековните цели форми от селищата и некрополите в Южна България има ограничено значение. От първостепенен характер е възможността за обособяване на групи съдове със сходни морфологични белези, съдържащи в себе си определени производствени и културни традиции. Именно традицията, а не хронологическите функции са от значение при разграничаването на отделните форми, поне що се касае до категорията на кухненската керамика, която съществува дълъг период от време (Fusek 1994a, 19). Хронологията е в пряка зависимост от комплексния анализ на стратиграфски разграничените хоризонти и комплекси, съдържащи цели съдове и фрагменти с определени технологични, морфологични и декоративни характеристики и тяхната синхронизация, както и статистическото им съотношение (Frolík 1994, 107, Fusek 1994a, 19–22).

Репертоарът на ранносредновековната керамика се състои предимно от гърнета, без дръжки. Значителна част от тях са формувани на ръчно колело и са украсени с врязана украса в различни мотиви. Технологичните, а в голяма степен и формални и декоративни особености на тези изделия нямат местни традиции. Другите видове съдове – кани, амфоровидни стомни, чаши, паници присъстват в комплексите, но доста спорадично и на този етап трудно могат да се изработят устойчиви характеристики. Проблемна е и хронологията им. При тях обаче местното/ провинциално-византийско влияние е осезаемо, с изключение на съдовете от ТГ II.2.

Сравняването на параметрите на дефинираните от нас типове керамика на ръка и на бавно колело от ранносредновековните обекти в Южна България с тези от славянските обекти показва интересни резултати. Сравняваме с материалите от Словакия за периода VI–VIII в. – подбрани от комплекси, отразяващи самостоятелното развитие на типовете керамика Прага (Fusek 1994, 32, Obr.14[74]). Сравними с параметрите на тази славянска керамика, са съдове (гърнета), принадлежащи към типове 2а, 3а, 1б, 2б и тип 3б (таблица 4а, 5а). Става дума за екземпляри с кат. н. Ч5, Ж2/2-Нв, 41/1-Сф, 47/3-Абл1, К-177, Т-88, 130/6-Хс, Ч2/2, Изворово, м. Белата вода край Перник (П-1, П-2, П-4), 116/3-Кнц, 116/4-Кнц, 144/1-Ср и 130/3-Хс (табла 39, 41, 44, 45), 105/1-Кар, Ж1/1-КА, 38/2-Сл, 38/5-Мдж, Де-

[74] С бледооранжево са обозначени общите параметри на типовете гърнета от Словакия.

белт (табло 138.1). Тези гърнета произхождат от обектите Карасура, Сливенски Хисарлък, К. Андреево, Маджерито, Яса тепе, Пловдивско, Чокоба, Изворово, урновия некропол при Перник, Абланица, Копривлен, Туховище и Невестино и с голяма степен на сигурност може да се твърди, че са носители на славянски традиции. В количествено отношение представляват 19 от общо 71 (или приблизително 27%) анализирани от нас съда от ТГ I и II. Ако е верен последният извод, е вярно и неговото продължение – че голяма част от ранносредновековната керамика в Южна България се развива под влияние на чужди, не славянски традиции (или поне не традиции, свързани с пражката култура). Противно на скептицизма[75] на някои изследователи като Фл. Курта, не само в технологично, но и в морфологично отношение тези типове съдове с форма на обърнат пресечен конус контрастират с характерната за местното население керамика през ранновизантийската епоха, т.е. в този случай считаме, че ясно дефинираните шаблони ("mental templates") са налице[76].

Аналогичният експеримент между пропорциите на нашите гърнета и тези от ареала на Пенковската култура, трябва да признаем, не е толкова сигурен (по Русанова 1976, 90, Рис.30). В количествено отношение резултатите са по-добри. Броят на съдовете, които покриват критериите на пенковските гърнета е 37 съда, или 52,11%. В този случай изводите не могат да бъдат категорични, понеже както вече многократно констатираме, пропорциите на гърнета, присъщи на Пенковската култура (заоблените/сферични или биконични) са широко разпространени и във византийската керамика. Основният критерий за сравнение в такъв случай е технологичният.

Специално внимание заслужават т.нар. „особена" група керамика – форми IK1, IIK1, IK3, IIK4, IIK2, IIK3, IIK4, $IIAC_2$1, $IГ_1$1, $IГ_1$2, $IГ_1$3, $IIГ_1$1; $IIГ_1$2, IIП1, IIП2, IIП3. Тази група глинени съдове се отличават от характерните за ранносредновековната епоха със своята многочисленост гърнета по това, че имат дръжки, а формите им напомнят на произвежданите през ранновизантийската епоха основни видове керамични изделия. Съществена отлика от последните са ниските им технологични данни и липсата на стандартизация. Появата на тези примитивни в техническо отношение съдове, в комплекси с гърнета на ръка или на ръчно колело, най-често украсени с врязана украса, обикновено се разглежда като взаимодействие на различни културни традиции и производствени практики в резултат на контакти между групи население с нехомогенен етнически произход (Belošević 1974, 167; Стоянова-Серафимова, 1981; Ангелова 1984, 97–98; Ваклинова 1986, 287; Wendel 1992, 289–290; Angelova, Marvakov 2001, 27; Angelova, Koleva 2001, 267). Това взаимодействие се обозначава в литературата с термина „хибридна керамика". [77]

При изследването на проблема за появата и разпространението на тази „хибридна керамика" ще дадем и други примери от Балканите.

Пръв изследва тези особености на развитието на ранносредновековната керамика в Далмация Я. Белошевич. Той нарича тези форми „варваризирани форми на керамичната продукция на автохтонното малцинство" и отбелязва, че са уникати. Датират се въз основа на комплексите от които произхождат в VIII – първата половина на IX в. (Belošević

[75] Оправдан частично, както ще видим в следващия пример.

[76] по въпроса за класифицирането на керамика Прага и разграничаване на "mental templates" – вж. Curta 2001_6, 93.

[77] Направеният преглед в научната литература установи, че този термин е използван от Ж. Вължарова (Вължарова, Ж. Славяните на юг от Дунава (по археологически данни). Археология, 1964, 2, 32; Вължарова, Ж. Славяни и прабългари (тюрко-българи) в светлината на археологическите данни. Археология, 1971, 1, 3;) за обозначаване на смесването в керамиката на традициите на славяни и прабългари в Северна България. Конкретната употреба на този термин в анализа на отношенията между славяните и Византия в крепостите по лимеса е приложена от Ст. Ангелова: Ангелова, Ст. По въпроса за раннославянската култура на юг и север от Дунав през VI – VII в. Археология, 1980, 4, 1-12. Според Д. Стоянова – Серафимова сред съдовете от некропола в Туховище се наблюдават хибриди в резултат на директния контакт между местната византийска култура и културата на заселилите се тук славяни, както и на българската керамична традиция след присъединяването на Западнородопската област в пределите на българската държава в 9 в. М. Ваклинова нарича подобни керамични форми симбиозни. Една категория хибридна керамика въз основа на начина на изработване, формата и декорацията е обособена сред съдовете от същия некропол при Туховище от Ст. Ангелова и Т. Марваков, между други две групи съдове със славянски и византийски традиции. Подобна семантиката се съдържа и в определението на Я. Белошевич.

1974, 178–9, Taf. 1). Според Белошевич след около период от два века съвместно съжителство славяните успяват напълно да асимилират автохтонното население в Далмация (Belošević 1974, 165).

Следващите четири примера са от Пелопонес. От разкопките при североизточната порта на Хексамилиона, Истмия е публикувано кухненско гърне с дръжка. Пластът е датиран в края на VI–VII в. (Gregory 1993, 85, (IM 3546), Pl. 25:d). Вторият пример е от културния пласт над рушевините на римска баня при Хексамилиона, където се съобщава за 309 фрагмента керамика на ръка и на бавно колело, също в контекста на VII в. Керамиката е оприличена на керамиката тип Прага, Пенковка и Корчак. Сред тях има и съдове с вертикални дръжки (Gregory 1993a, 154, Fig. 1. Nos.1; 152, 155). Друго гърне, с биконична форма и дръжка, изработено вероятно на ръка, е открито в околностите на Elide. Украсено е с небрежно нанесен орнамент от врязани вълнисти линии. Датирано е VII–VIII в. (Poulou-Papadimitriou 2000, nº 256, 35). Четвъртото гърне произхожда от разкопки от 1940 г. около църквата „Св. Христофор", Палантион и е изработено с доста близки технологични характеристики. Глината е груба, непречистена, съдържаща едър пясък. Формуването е на ръка. Външната му повърхност е украсена с врязвания. За съжаление няма информация за пласта, от който произхожда. Предлаганата дата въз основа на керамиката на колело, с която е открит, е в границите на VII –IX в. (Αναγνωστάκης, Πούλου-Παπαδημήτριου 1997, 283–284; Vida, Völling 2000, 25, Abb. 7$_1$).

Географското разпространение на тази категория керамика обхваща Рило-родопския планински масив, югозападното Черноморие, Далмация и Пелопонес. Това са региони, където има данни за контакти между новодошло и заварено население. Освен етнокултурно, „особените" керамични форми имат и икономическо измерение. Те са употребявани от население, изолирано по една или друга причина от продукцията на големите работилници. Произвеждани са или в домашни условия, или са дело на местни майстори-грънчари.

Разпространението на керамични изделия с примитивни технологични характеристики и неунифицирани форми е едно от проявленията на материалната култура на населението от днешна южна България и южните райони на Балканите като цяло през периода на ранното средновековие, дължащо се по всяка вероятност на смесения му етнически състав в условията на тежка икономическа обстановка. Границите и хронологията на това явление тепърва ще се доуточняват. Неговото съществуване е резултат от културно-политическите промени, които настъпват на Балканите в VII в. и бележат края на античната епоха.

2.3. Керамика VII–IX в. от територията на Южна България: опит за сравнителен анализ

2.3.1. Примерът Капитан Андреево

Отправна точка в анализа на региона са материалите от проучваното от нас и все още непубликувано селище при К. Андреево, община Свиленград (кат.н. А.XIV). За определяне на хронологията на обекта единствено приложим е методът на хоризонталната стратиграфия, при който се сравнява инвентара от отделните структури. Обективността изисква да имаме предвид, че комплексите са отворени, т.е. възможностите за наличие на интрузии и/или резидии (т.е. по-късни или по-ранни материали) не могат да се изключат.

Керамичният материал е систематизиран въз основа на технологични признаци и и формално-типологически параметри.

Обща характеристика на керамиката:

Характеристиката на керамичния ансамбъл на ранносредновековното селище при К. Андреево се основава на анализа на общо 1856 фрагмента, произхождащи от 14 полувкопани жилища, работен комплекс от 2 пещи и шест ями, както и други 7 ями, разположени край къщите, обхващащи площ от около 3300 кв. м. (карта 8).

В границите на разкритите структури присъстват три категории керамика: кухненска, трапезна и амбалажна. Кухненската керамика, която преобладава значително (82,46% от наличния подемен материал) е представена от гърнета, една тавичка и капак. Трапезната керамика (почти 1%) е в незначително количество. Намира се в силно фрагментирано състояние. Представена е от кани (кат. н. ВС 78/1, ВС78/2, ВС78/3, ВС 78/6, Ж9/11, Ж9/16, Ж11/16[78]), чаши (Ж2/1, Ж5/5, Ж9/9), разлати форми (блюда -Ж10/28, Ж10/33, Ж10/34; паници – ВС78/8; ВС87/10; ВС 87/11). С изключение на Ж9/16, ВС 88/23 и фрагмент от устие на кана, открит в района при пещ 1, които са покрити с плътна зелена глазура, нанесена без подглазурна ангоба, всички останали фрагменти са без покритие. Общо 16,54% от керамичния материал на ранносредновековното селище или 307 фрагмента са представени от амфори, в силно фрагментирано състояние. В границите на отделните структури процентът им варира между 3 и 26. В жилища 1, 2, 4 липсват данни за подобна категория съдове. Забелязва се, че при жилища 1, 3, 4, 7 и 12, при които керамиката на ръка е значителен процент, почти цялото количество фрагменти, формувани на крачно колело е представено от амфорен материал, същевременно присъствието на кухненската керамика от тази технологична група е минимално.

Количественото съотношение на керамиката по технологични групи в отделните комплекси е в основата на разграничаването на отделни фази на обитаване на селището. Разпределението им в отделните жилищни структури е представено в табличен вид, процентно и във вид на графики (табл. 10, 11). Най-малко в количествено отношение е керамиката на ръка. В някои от комплексите тя напълно липсва. При извеждането на някаква трайна тенденция от този факт все пак трябва да се отчита степента на запазеност на ранносредновековните структури и възможността за евентуална статистическа грешка при обработване на понякога доста обезличения и фрагментиран материал.

Въз основа на представената по-горе статистика се разграничат два основни вида структури, които рязко контрастират една с друга. В инвентара на Ж1, Ж3, Ж4, Ж7, Ж12, ВС 174 керамиката на ръка осезаемо присъства, като доминиращо положение заемат материалите от втора технологична група, а наличието на материали от трета и четвърта група е по-скоро спорадично. За разлика от тях при структури Ж9, Ж10, Ж11, Ж13, ВС 78 преобладават последните две технологични групи, като присъствието на първите е сравнително слабо. Би могло да се допусне, че ВС 88, ВС87, Ж5, Ж6, ВС 94 и гърнето от Ж10/1 заемат междинно, свързващо звено – теза, която се потвърждава от единия от двата случая на стратиграфска суперпозиция, която имаме, при който Ж4 е нарушено от ВС 87. С голяма степен на вероятност може да се твърди, че обособените въз основа на своя инвентар групи структури съответстват на отделни фази в развитието на селището. Като най-ранна се очертава групата структури Ж1, Ж3, Ж4, Ж7, Ж12, ВС 174 (фаза I). Най-късна, най-развита е групата структури Ж9, Ж10, Ж11, Ж13, ВС 78 (фаза III), а ВС 88, ВС87, Ж5, Ж6, ВС 94 принадлежат на фаза II. Във всички случаи обаче бихме искали да подчертаем, че тези фази са сравнително близки по време, за което съдим от постепенния преход между тях, проследяван при отделните структури, пълната топографска приемственост, както и съхраняването на домостроителните традиции.

Целите форми и типовете устия, разпространени в отделните фази на селището са представени в обобщен вид на табла 53–56.

Фаза I (табло 53)/ (група комплекси Ж1, Ж3, Ж4, Ж7, Ж12, Ж14, ВС 174, карта 8, в жълто). Включват две основни технологични групи керамика. Цели (по-запазени) форми са гърне на ръка тип I2б (кат. н. Ж1/1; табло 58), тавичка (кат. н. Ж12/8; табло 79), кат.н. Ж4/1 (табло 63), Ж7/1 (табло 66), Ж14/1 (табло 84), ВС174/1 (табло 101).

ТГ I представлява общо 7,06 % от общото количество на средновековната керамика

[78] Ж=жилище; ВС=вкопана структура.

от К. Андреево, като 72,52 % от всичката керамика на ръка се среща в комплексите от тази фаза. ТФМ, група I: Устия с извивка на шийката между 27-48 °, дължина между 12-20 мм, а оформлението на устийния ръб е тип 1, 1/2. По ТФМ това са тип 221 и 312 (Ж1/1; ВС174/1). Идентична морфология имат фрагменти от керамиката на ръка от Константция, (112/1-Кнц, 112/2-Кнц), съда от жилище 1 в ранносредновековното селище върху Кастра Рубра (Ж1/3-Изв), Любеново (107/6-Лб). Подобен начин на оформяне на устията има сред ръчната керамика от Вълчедръм (Ангелова, Колева 1992, 174-175, Т. I:1, 13, Т. II:3), групата Попина-Гарван (Колева 1992, Т. II.6, 9-11; Т. III.6, 8), м. Кула, Михајловац (Јанковић 1990, 101-102, 76.7, 76.8), Олимпия (Vida, Völling 2000, Т.7.2; Т.9.6c; и др. Подобни фрагменти се появяват в трета фаза на славянската култура в Словакия (Fusek 1994, 107) и в Североизточна Унгария (Симонова 1997, 213, Рис.2).

Керамиката на ръчно (бавно) колело (ТГ II) представлява общо 26,7 % от общото количество на средновековната керамика от К. Андреево, като 39,12 % от тази група керамика се среща в комплексите на I фаза. ТФМ, група II: Устия с извивка на шийката между 21-56°, дължина между 10-30 мм, а оформлението на устийния ръб е тип 1,1/2, 1/3, 2. По ТФМ това са типове 213, 222, 232[79] (Ж1/3, табло 58; Ж7/1, табло 66; Ж14/1, табло 84).

Украса: Срещат се неукрасени фрагменти, както и украсени, с декоративни схеми 3, 4, 1, 6, 8, 5, 7, 9, 2, 12, 15 (табл. 9; табло 57.I). Както се вижда от направената статистика преобладават орнаментите с врязана вълниста украса – на снопове, линии от неравномерно нанесени или единична неравномерна вълниста линия. Сравнително често се срещат и комбинациите между врязана вълниста и снопове хоризонтални линии (5, 6).

Дъната са плоски, тежки и масивни, с посипка от пясък или релефен ръб по периферията. Не се срещат релефни знаци по тях.

Сравнителен анализ на целите и по-запазените фрагменти:

Тип I2б – кат. н. Ж1/1 (табло 58)**:** Характерна особеност на гърнето е широкото му устие, което намира паралели в ранносредновековните пластове при Монтана, Якимово, м. Над урвата, Лом, Св. Еразъм, Охрид (Станилов, Александров 1983, 48; с. 46, обр. 9_6; Ангелова, Колева 1992, 174, $T.I_{12}$; Koleva 1991, Т. XXVII-1; Маленко 1976, 233, сл. 14 и 15; Маленко 1985, Т–XIII.2). Гърнета с подобни устия са откривани в ранносредновековните пластове на селището в м. Асара, Симеоновград (Аладжов 1995, Обр. 19). Както отбелязват проучвателите в Монтана, тези съдове не могат да бъдат отнесени към пражкия тип керамика, нито културната група Попина-Гарван и съответно пропорциите на съдовете Хлинча (Станилов, Александров 1983, 48 и цит. лит.; Колева 1992, 170, обр. 1, обр. 2). Разликите се проявяват както визуално, така и след сравняване на основните морфологични характеристики. Сходства се наблюдават сред материалите от славянските селища от Мунтения и Словакия, където по това време върху славянската керамика се разпространяват външни влияния и се развиват сложни културни процеси на взаимодействие (Ангелова, Колева 1992, 176 и цит. лит).

Многобройни паралели на нашето гърне можем да посочим в аварските некрополи от Девинска Нова Вес (Eisner 1952, Obr. 24.4; 59. 3; 99.2), Щурово (Točík 1968, Т. XXXIX, 29; Т.XLIV, 21), Цилингтал (Herold 2002, гр. 20, Т.7/2a,b; Т.97/2a,b) и Румъния – Iaşi-Crucea lui Ferent (Teodor 1971, 119–128, Fig. 3, 4), Поян Кьохат в Югоизточна Трансилвания (Станчу 2015, 178–180, Рис. 11.10).

Връзките или влиянието от Среден Дунав биват още веднъж подчертани чрез картирането на аналогичните гърнета, три от които са разпространени в днешна Северозападна България.

Датата на гърнето: VII–VIII в.

Ж4/1 (табло 63)**:** Долна половина на гърне. Подобно на нашето гърне, с оглед техниката

[79] ! Поради силно фрагментирания си характер не всички устия могат да се опишат по скалата с четири индекси.

на изработка, орнаментацията и формата, доколкото е възможно да се установи, е урната от гроб 13 на некропола с кремация в Олимпия. Тя е отнесена към група III, тип IIIb по типологията на Вида и Фьолинг (Vida, Völling 2000, 53, 57, Taf. 11,4) и е датирана в VIII в.

Ж7/1 (табло 66): Декоративните и технологични специфики на фрагмента го сближават със значителен брой гърнета, разпространени южно от Стара планина – Карасура, Хисаря, Яса тепе (табло 130/5-Хс; табло 130/6-Хс; Дончева-Петкова 1977, к.н. 115), Бялата вода, Перник (табло 128/2-Пк), два съда от селището в м. Асара, край Симеоновград (табло 116/3,4), Туховище, гроб 43. Материалите от Карасура и кв. Бяла вода, Перник се вместват в границите на VII в. (Wendel 1992, 286, Abb. 7/7; Dončeva-Petkova, Ljubenova 2004, 73). Паралели се откриват от ранносредновековното селище върху Кастра Рубра (Борисов 2009б, 257, Обр.2).

Подобни съдове са масово разпространени в VIII в. (Дончева-Петкова 1977, 40, 50). По-ранна дата се предлага въз основа на комплекса в Карасура и материалите от кв. Бяла вода, Перник – в границите на VII в. (Wendel 1992, 286, Abb. 7/7; Dončeva-Petkova, Ljubenova 2004, 73). Подобни съдове се срещат в Североизточна България – Попина, м. Джеджови лозя, Гарван – м. Стареца, с. Голям извор, Разградско; в некрополи с кремация (Fiedler 1992, Taf. 1.8, 2.1; Taf. 5.7; Taf. 45. 13) и биритуални (Fiedler 1992, Taf. 13. 10, 33, 5; Taf. 38.3; Taf. 98.8; Taf. 100.12). Срещат се в Централна България (с. Бежаново, Ловешко), Румъния, Украйна, на юг до северното Егейското крайбрежие. По класификацията на Ж. Въжарова са дефинирани като керамика трета група, първи тип (Въжарова 1986, 30–31, Обр. 23-25). Идентично на нашето е едно гърне от Амфиполис, открито в пласт в сектор Г, незасегнат от по-късни нарушения, над ранновизантийска цистерна. Гърнето принадлежи на пласт по-късен от VI в., въз основа на стратиграфски данни, който е засечен на няколко места във вътрешната цитадела и е датирано VII–VIII в. (Μπακιτζης 1995, 172, πιν. 72α, Μπακιτζης 2005, 112, 1γ). В западните Балкани аналогии могат да се посочат в Яжбине, С. Босна, датирани VII – до първата половина на IX в (Čremošnik 1977, T. III.5, V.3, VII.3, IX.3).

Ж14/1 (табло 84): Гърнето има многобройни паралели: Чокоба – Ч2/2 (табло 103), урните от Перник (табло 128), от дн. Северозападна България и района на Сръбското Подунавие: гърне от Антимово – Видинско (Лалов 2012, 104-105, обр. 3.2)., от м. Калифера, в околностите на Козлодуй, където е регистрирано селище и некропол с кремация (Ангелова, Колева 1994, 130, T.VII/2, 3, 9), Слатина, където е предложена дата VII в. (Јанковић 1990, 111–112, 101/3), Велесница (Jankovic 1975, Sl.4/1, 4), Кашичи в Далмация (Beloševic 1972, 76, Abb.4), Гърция – базилика Деметриа, Тиринс (Vida, Völling 2000, 14–15, 19–20, Abb.3B/I.11; Abb.5 и цит. лит.). Към списъка могат да се добавят и редица обекти като Гарван, м. Стареца, Истрия, гр. 46, 56, 59, 104, 112, 147, 184, Словакия и др. (Колева 1992, T.I.7; Fiedler 1992, Taf. $13_{4,\ 13}$; $14_{5;}$ 18_{3}; $19_{7;}$ 19_{5}; $26_{1;}$ Fusek 1994, Tab.III.3, X.4, XV.4, XXIX.4, LV.11).

***

В разглежданите по-горе структури, принадлежащи към обособената от нас първа фаза на селището при К. Андреево, се наблюдава съчетаване на керамика на ръка и работена на примитивно колело с врязана украса, характерно за комплекси от VII в. на територите около и северно от р. Дунав. В Балта Верде комплекс керамика на ръка и на бавно колело с врязана украса се датира с тип Сиракуза в началото на VII в. (Fiedler 1992, 88–90, Abb.14). В м. Кула, Михајловац пластове с подобна характеристика се отнасят към края на VII в. (Јанковић 1997, 137, T. V/11–14). От втората половина на VII в. постепенно керамиката на ръчно колело започва да доминира пред тази на ръка в обектите от Яжбине (Čremošnik 1977, 259).

При комплексите от тази фаза (жилища 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 12, 14, ВС 174 – най-ранната според нас група комплекси), разнообразието в профилировките и оформлението на ус-

тийния ръб е силно ограничено. Аналогии на тези профили откриваме сред фрагментирания материал от Констанция, Перник, част от профилите на „старата керамика", както и някои от устията от „млада керамика" в Jazbine u Batkoviću, датирани в периода VII – средата на IX в. и др. (Čremošnik 1977, 253, Sl. 11/4, 5, 6, 8; 260, Sl. 12/1-9). Категорично преобладават орнаменталните схеми, в които основен мотив е вълнистата линия – единична или на снопове (О1-4), както и комбинации между единични или снопове вълнисти линии с хоризонтална украса (О5, О6) (табл. 9, табло 37).

По отношение на своите декоративни и морфологични характеристики, фрагментите намират сходства в редица обекти от Южна България и Балканите като цяло, земите по Долен и Среден Дунав, Украйна, Румънска Молдова и други (Fusek 1994, Tab.I3, IV3, V3, VI12, LXVIII1, Tab.III.3, X.4, XV.4, XXIX.4, LV.11; Cech 1994, Abb. 3.6; Симонова 1997, рис. 3. 1, 14; Teodor 1980, Fig. 53.4).

Изброените паралели се поставят в периода VII–VIII в.

Фаза II (табло 54)/ (група комплекси ВС 88, ВС87, Ж5, Ж6, гърнето от Ж10/1, ВС 94; карта 13, в зелено):

Целите (по-запазени) форми принадлежат на типове II3в – кат. н. Ж10/1 (табло 73); тип I3в – кат. н. ВС 88/3; тип III4б – кат. н. ВС 88/1 (табло 87). Към ТГІ в комплексите от тази фаза принадлежат общо 0,27% от общото количество на средновековната керамика от К. Андреево, като 3,82 % от всичката керамика на ръка се среща в комплексите от тази фаза. По ТФМ имаме тип 211. ТГІІ включва общо 10,67 % от общото количество на средновековната керамика от К. Андреево, като 39,52 % от всичката керамика от ТГІІ се среща в комплексите от тази фаза. ТФМ, група II е представена от устия с извивка на шийката между 22–39°, дължина между 12–22 мм, а оформлението на устийния ръб е тип 1,1/2, 1/3, 1/4, 2, т.е. горни половини типове 212, 213 и 312 (ВС88/8; Ж5/2; Ж10/1; табла 88, 64, 73). Характерна особеност на комплексите от тази фаза е наличието на керамика на УРК – група III. Представлява общо 5,87 % от общото количество на средновековната керамика от К. Андреево, като 28,91% от всичката керамика от ТГІІІ се среща в комплексите от тази фаза. Усложняването на профила при тази група керамика не позволява да се извършват върху всички фрагменти замерванията, направени върху по-запазените фрагменти от предишните две групи, ето защо се концентрираме върху устийния ръб и украсата. За фрагментите с по-проста морфология извивката на шийката е между 27–33°, дължината й е между 15–30 мм. Като цяло се забелязва по-голяма устойчивост при морфологичните белези (въпреки че вариации не липсват, но са по-скоро изключения), в резултат на по-голямата стандартизация при производството на съдовете. Устийният ръб е представен от типове 1, 1/2, 1/3, 2, 3, 4 (табл. 6, 8). По ТФМ се срещат типове 223 и 233 (ВС88/2; ВС88/1, табло 87).

Украсата в комплексите от тази фаза (табл. 9, 37; табло 57.II): Преобладават декоративни схеми 3, 8 и 4 (снопове или единични неравномерни линии вълниста украса и хоризонтални врязани линии). Срещат се и орнаменти 1, 6, 7, 9, 10, 12, 15, 16. Нов елемент е украсата от плитки ямички, нанесени със зъбно колелце (О10).

Сравнителен анализ на целите и по-запазените фрагменти:

Кат. н. Ж10/1 (табло 46, 73–76): Тип II3в по предложената по-горе класификация.

Кат. н. ВС 88/1 (табло 87). Форма III4б. Аналогично като украса, но малко по-тясно спрямо височината си, т.е. включено в пропорциите на тип 4б, е намерено в средновековния пласт върху Кастра Рубра (Борисов 2009б, 256, Обр.1.3). Първоначалната датировка на автора отнася гърнето в началото на IX в.

Съществен момент в комплексите от тази и следващата фаза на селището е наличие на амфорни фрагменти (ТГ V), макар и фрагментирани.

ВС 88/30 (табло 93)**:** Подобно силно извито навън устие и заоблен устиен ръб има амфора А74 по Кузманов. Амфората е определена като тип XIV по типологията на Г. Кузманов, чието широко разпространение се поставя в рамките на VI – началото на VII в. (Кузманов 1985,

18, кат. н. А74; = тип 5 по Hayes (Hayes 1992, 63–64) или Late Roman Amphora 1 (LRA 1). За съжаление липсват дръжките и части от тялото. Сходство в профилировката на разглеждания фрагмент може да се установи и при по-късни типове амфори, например тип 45 по Hayes, депозит 36.16 от началото на IX в. или тип 41, депозит 35.27 от края на VIII – началото на IX в. (Hayes 1992, 178, Fig. 58.16; Hayes 1992, 112, Fig. 57/27). Идентичен на ВС 88/30 профил има амфори клас 12, тип 2 в помещение с питоси в пристанищния квартал 2, отнесени в първата четвърт на VII в. (Романчук и др. 1995, 32, табл. 12.61). Разликите са в липсата на ангоба при нашия фрагмент и оребряването на гърлото. Производство на идентични съдове е установено на о-в Кос, в района на Кефалос и датирано в края на VIII – началото на IX в. Амфорите са определени като късни имитации или оцелели LRA 1 (Didioumi 2014, 171–172; Fig. 17).

ВС 88/31 (табло 93)**:** Фрагментът е много сходен с фрагмент ВС 88/30, с изключение на набраздяването на шийката. Има паралели в Сарачхане, dep. 30. 156, където е дефиниран към тип 5, LRA 1 (Hayes 1992, 63-64, Fig. 47. 156, p.167). Депозитът принадлежи хронологически към третата четвърт на VII в., между 655–670 г. (Hayes 1992, 100). Подобни са екземплярите от тип 1, СА 4 и кат. н. Р 78 от кораба при Яси Ада, с t.p.q. 625/6 г. (Bass 1982, 156–157; Fig. 8.1, 185). Много близки до гореописаните са амфори от Псира, о-в Кипър и Отранто, Италия (Πουλου-Παπαδημητριου 2001, Εικ. 21, 27).

ВС 88/32 (табло 93)**:** Стена от придънна част на амфора. Пречистена глина. Набраздена външна повърхност. Цвят: 2,5YR 5/6 (red, червен).

Двата фрагмента ВС 88/30 и ВС 88/31 са много сходни, различават се в някои детайли – оребряването, устийния ръб и пр. Принадлежат на амфори, разпространявани в Средиземноморския басейн през т. нар. „период на тъмните векове" и са „имитации" или оцелели LRA 1. Срещат се в пластове от втората половина на VII-VIII и началото на IX в. (Πουλου-Παπαδημητριου 2001, 245–246). Производство на тези амфори е засвидетелствано на много места в Северна Африка, Египет, Черноморието, егейските острови, Крит, о-в Кос (Poulou-Papadimitriou, Didioumi 2010, 742; Didioumi 2014, 171–172 и цит. лит.).

***

Обособената от нас втора фаза комплекси от ранносредновековното селище при Капитан Андреево е представена чрез сравнително малко на брой, не много характерни фрагменти – с изключение на ВС (яма) 88. Вълнистата украса тук продължава да доминира, но устойчиво присъстват и орнаментите с хоризонтални врязани линии, по-широки или гъсто врязани (О8, О9) (табл.9, 37, табло 57.II). Трудно можем да прецизираме нейната дата, предвид широките хронологически граници на паралелите на керамиката. На практика на този етап от проучванията липсват аналози на голяма част от керамиката от т.нар. ТГ III. Корелацията между характерните форми и амфорите позволява да се предложи за комплексите не по-рано от самия край на VII–VIII в., във всички случаи не по-късно от самото начало на IX в.

Фаза III (табла 55, 56)/ (група комплекси Ж9, Ж10, Ж11, Ж13, ВС 78, както вероятно структури Ж2, ВС 33/34, ВС 35, ВС 93, ВС118, ВС119, ВС141, ВС183, ВС200, въпреки оскъдното количество материал; карта 8, в розово).

Цели (по-запазени) форми: гърненце или чашка – кат. н. Ж2/1 (табло 59); гърне – форма IIIГ$_1$1, кат. н. ВС141/1 (табло 100); гърне – форма IVГ$_1$1, кат. н. ВС78/5 (табло 97); кани – форми IV$_2$К5, 6, кат. н. ВС78/2 и ВС78/3 (табло 96). В комплексите от тази фаза присъстват отделни фрагменти керамика на ръка (ТГ I), която представлява общо 1,67 % от общото количество на средновековната керамика от К. Андреево, а 23,66% от всичката керамика от ТГ I се среща в комплексите от тази фаза. ТГ II представлява общо 5,5 % от общия брой на средновековната керамика от К. Андреево, като 20,36% от всичката керамика от ТГ II се среща в комплексите от тази фаза. И двете ТГ се състоят от дребни, нехарактерни фрагменти. *ТГ III – УРК* представлява общо 12,02% от общия брой на средно-

вековната керамика от К. Андреево, като 59,15 % от всичката керамика от ТГ III се среща в комплексите от тази фаза. По ТФМ към група III се включват типове на устиен ръб 1/2; 1/3;1/4; 2, 2/2; 2/3; 3; 5; 6; 6/1; 7 (табл. 6, 8). Четвърта ТГ включва общо 26, 51% от общия брой на средновековната керамика от К. Андреево, като 91,11% от всичката керамика от ТГ IV се среща в комплексите от тази фаза. *ТФМ е представен от устиен ръб типове* 1, 2, 4, 4/1; 4/2; 5; 8, 9, 10, 11, 12, 12/1 (табл.6, 8).

Украсата в комплексите от тази фаза: Разпространени са декоративни схеми 1,2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 12, 14, 15, 16, 19, 20, 21. Както се вижда от направената статистика (табл. 6-7, 9, табло 57.III) разнообразието на орнаментите е голямо. Вероятно една значителна част от направените на бавно колело и на ръка фрагменти са попаднали в тези комплекси в качеството си на резидии (преотложени материали от по-ранни комплекси, намирани в по-късни)? Сред най-разпространените мотиви са 7, 14, 3 и 9. Интересен момент тук е появата и устойчивото разпространение на плитките канелюри (мотив 14), набраздяващи външната повърхност на гърнетата от група IV (крачно колело), както и появата на съдове с излъскана украса.

Сравнителен анализ на целите и по-запазените фрагменти:

Кат. н. ВС141/1 (табло 100)**:** Гърне, с една дръжка. Форма $IIIГ_1$1.

Най-близките в географско отношение паралели са сред материалите от втора група на жилище 1 на ранносредновековното селище при Изворово и Златна ливада, Чирпанско.[80]

Форма $IVГ_1$1 – кат. н. ВС78/5 (табло 97)**:** Устойчив тип гърне, разпространено във византийска среда.[81]

Форми IV_2К5, 6 – кат. н. ВС78/2 и ВС78/3 (табло 96)**:** Кани.

Двете канички са безспорно най-интересните керамични находки на територията на селището. Открити са в комплекс заедно с гърне Я78/5 и други съдове, работени на крачно колело и са висококачествен продукт на керамично ателие. Мястото на откриването им е яма, в района около двете пещи, в периферията на установената до момента територия на селището. Подобни фрагменти се намират в пласта между жилищата в сектор Север – Изток, и принадлежат към късната фаза от съществуване на обекта. Най-характерната и отличителна особеност на двете кани е глината: много добре пречистена, жълта -Munsell 10YR 8/6 (yellow).

Формите на каничките и украсата са традиционни за местната керамика от късноантичната епоха и се използват през целия византийски период. Кани с ойнохоевидни устия и тясна шия са обособени в тип VI от Кузманов (Кузманов 1985, 34 -35, Табло 20, К53, К54). Тип IX по Вагалински обхваща каните с трилистни устия и излъскана украса (Вагалински 2002, 95). Излъсканата украса също има широки хронологически граници на употреба върху кани с редукционно изпичане, понякога в комбинация с врязана украса (Вагалински 2002, 78). Съдове с излъскана украса и жълт цвят на глината са определени като „изключения" в късноантичния керамичен репертоар (Вагалински 2002, 80).

Ойнохоевидни кани с трилистни устия и излъскана украса са характерен инвентар за биритуалните некрополи в Североизточна България, датирани VII –IX в. (Дончева–Петкова 1977, 69–70; Fiedler 1992, 142–145). Най-близо до нашите кани са елегантните и издължени екземпляри, обединени в тип IV (Дончева-Петкова 1977, 72–74). В повечето случаи те са изработвани от сива, пречистена глина, но са известни примери и с охристо-червена глина, вероятно вследствие оксидационно изпичане. Специфичният цвят веднага предизвиква асоциации с т. нар. „жълта" керамика от региона на Долен Дунав – позната от некропола при Султана, Плиска, Хитово, Ножарево, Варна-2 и Среден Дунав

[80] Виж по-горе.

[81] Виж по-горе.

в периода на Аварския хаганат, където е разпространена в по-голяма степен (Ангелова 1984, 91–93; Рашев 2008, 184–185; Fiedler 1992, 155–156 и цит. лит.; Bialekova 1967; Garam 1969, 207–241). Въпреки че е чужда на българската керамична традиция, последните изследвания върху тази керамика потвърждават тезата за местно производство в Плиска (Рашев 2004, 82; Petrova 2007, 26–27). Сходни съдове, макар рядко, са откривани и в Югозападна България – кана с жълта глина е открита в гроб 6 на некропола в Туховище (Стоянова-Серафимова 1981). Т. Вида обособява три групи керамика сред тази категория съдове. Ойнохоевидните кани на крачно колело са обособени в група ID/f, принадлежаща на ранноаварския период (Vida 1999, 75, Kat. Nr. 263, 266, Taf. 25 1–2). В технологично отношение тези екземпляри се сравняват с най-добрите образци на ранновизантийската керамика, където именно се търси техния произход (Vida 1999, 78)[82]. Аналогична на кана Я78/2 е тази с Kat. Nr. 350, тип IF c/d, отнесена към групата на византино-балканската, късноантична керамика (IF) (Vida 1999, 89, Abb. 26, Taf. 40 1,128 1). Външната повърхност на съда от Szeged-Fehértó е излъскана (poliert), с единична врязана линия по тялото. Друг пример е каната от ранновизантийския некропол в Атина (Byzantine Athens, 2004, fig.8).

Керамична група, чието описание точно отговаря на характеристиките на двете канички е т. нар. „фина оранжево-червена излъскана керамика" (Fine Orange-Red Burnished Ware) от керамичния комплекс в Сарачхане (Hayes 1992, 50)[83]. Тяхното присъствие в Сарачхане е спорадично, откривани са единствено отделни фрагменти и със сигурност не са местно производство. Основните форми са кани. Правят се аналогии със салтово-маяцката керамика, въпреки че директни връзки не могат да се докажат. Появата им в Константинопол е в контекста на края на X–XI в., въпреки че не се изключва възможността да принадлежат към по-ранен период (Hayes 1992, 50).

Примери за кани-ойнохоета с излъскана външна повърхност се употребяват и в по-късно време, през XI–XII в., в селищата южно от Стара планина – напр. Дядово (Borisov 1989, 183–186, Fig. 216, 185), Ковачево (Гатев 1985, 92–94) и др.

Има още една интересна група керамика, с които можем да сравним двете канички от К. Андреево, въпреки значителните технологични разлики между тях – "колективната находка" на 38 съдчета от Карасура (Wendel 1997, 105–131). Сходствата се изразяват по отношение на глината и цвета на съдовете, както и част от декорацията на съда: излъскванията и врязаната украса. Въпреки че керамиката от двата обекта принадлежи към категорията на трапезната, по отношение качеството и луксозността изделията от Карасура са много по-фини, с по-малки размери. Съществени разлики са наличието на червена и златиста ангоба върху карасурските, както и разнообразието на форми. Колективната находка от околностите на Чирпан е датирана в XII в. – дата, която е абсолютно неприемлива за съдовете от Капитан Андреево.

В изследването си на ранносредновековните материали от крепостта при Изворово Б. Борисов сравнява въпросните две кани с обособената от него „керамика от II група" сред инвентара от жилище 1 (Борисов 2009а, 248–249, Обр. 4; Борисов 2009б, 261–262, Обр. 5). Сходствата касаят функционалното предназначение на съдовете, възможно до накъде и глината. В конкретния случай обаче различията надделяват – по отношение на технологията, формата, декорацията на съдовете. Дали и доколко следва да се търсят влияния между двете групи керамика, е въпрос, на който на този етап на проучванията не сме в състояние да отговорим.

Предвид съдържанието на ямата, в която са открити, за нас е най-приемлива тезата че те не са местна керамика, а вероятно са продукт на византийско ателие.

---

[82] Цветът на глината е Munsell 7,5YR 6/8, 5YR 7/8, 2,5YR 6/8. За сравнение цветът на гърнетата с дръжки от некропола при Султана е Munsell 7,5YR 8/4, много близък, но по-блед, отколкото при каните от яма 78.

[83] Ние бяхме най-склонни да отнесем тези съдове именно към тази група. Според J. Vroom обаче, с която направихме индиректна консултацията чрез електронна поща, в случая по-скоро трябва да се търси влияние от Д. Дунав.

Гърнета с обли дъна: Изключение от масово разпространените гърнета са с равни (плоски) дъна са два фрагмента от облодънни съдове от К. Андреево, жилище 9 (табло 70, Ж9/30; Ж9/31), от глина с неместен произход[84]

Тънкостенни облодънни гърнета се употребяват в дълъг период от време в границите на Византийската империя. В типологията на Кузманов гърнета с аналогични дъна са обединени в тип VII и чрез сигурно датирани комплекси е засвидетелствано неговото съществуване през 70-те години на VII в. (Кузманов 1985, 53–54, Табло 32, Г61–Г64). Традицията продължава и в средновизантийския период. Близки гърнета, включени в група В по Бакирдзис функционират без прекъсване в периода IX–XIV в. (Μπακιρτζησ 1989, 130–131, Pl.6, 7). Липсващия период от втората половина на VII и VIII в. е запълнен чрез находки от Пафос, Картаген, Сарачхане, откъдето се предполага масов износ на подобни изделия (Hayes 1980, 378, Fig. 5–10).

За съжаление съдовете не могат да се възстановят. Различията при оформлението на дъното рефлектират в начина на използване на съдовете – върху портативни мангали и съответстват на градския начин на живот (Μπακίρτζης 1989, 130–131).

ТГ V: Амфори

Ж9/45, Ж9/46 (табло 72)**:** Двата фрагмента от жилище 9 са аналогични и ще бъдат разглеждани заедно. В Сарачхане близки профили, с характерен отстъп от вътрешната страна на устието и формата на гърлото наблюдаваме при dep. 32.9 – датиран най-общо в VIII в. (тип 36), деп. 35. 34, 36, 37, 43, определени съответно като тип 29, 33, 37, 38 – отнесени най-общо в края на VIII и началото на IX в. (Hayes 1992, 111–113). Фрагментите принадлежат към типове амфори трудно разграничими един от друг, но всички откривани в контекста на VIII в. – началото на IX в. (Hayes 1992, 71, Fig.23.2-4). Принадлежат на амфори с широки тела, имитиращи LRA 2. Аналогичен профил има амфора от Псира, наследник на LRA 1, датирана в VIII в. (Πουλου-Παπαδημητριου 2001, 245–246, Εικ. 22α). Подобни фрагменти са публикувани в средновековните пластове над театъра в Спарта, от депозити датирани в края на VIII в. – началото на IX в. и началото – средата на IX в (Sanders 1995, 451 –453, Fig. 6. 4, 6). За съжаление коментираните фрагменти са доста малки и реконструкцията им в голяма степен несигурна, но по-вероятно изглежда дефинирането им като наследници на LRA 1. По идентичен начин е оформено гърлото на амфора Ж9/47.

Ж9/47 (табло 72)**:** Ситуацията на намиране на амфората, вградена в печката на жилището показва, че тя е по-ранна от другия керамичен материал. Най-близкият в териториално отношение паралел на нашия екземпляр е от жилище 1, обект Данабунар, запазена в много добро състояние, почти цяла. Подобна е открита до потерната на северната крепостна стена в м. Калето при гр. Средец, определена като тип I, вар. С и датирана в IX в. (Balbolova-Ivanova 2000, 79 T.5.26). В класификацията на Булгаков тези амфори попадат в група III на локалните типове и са дефинирани като тип „субсферически амфори". За разлика от т. нар. сферични (сфероемкостной) екземпляри, принадлежащи към тип 1К, с когото обикновено се бъркат, сред характеристиките на обособения тип са издължено тяло, малка дебелина на стените, набразденатa външна повърхност, но най-вече конструкцията на дръжките, перпендикулярни на вертикалната ос на амфората (по Булгаков <www.Archaeology.kiev.ua/Byzantine/amphorae/classification>). Относно хронологията на разглеждания тип авторът не може да даде категоричен отговор, подчертавайки че те се откриват в смесени слоеве с амфори тип 1К, датирани от втората половина на IX–X в. Производствен център на идентични амфори, класифицирани като тип LR1b е проучен на о. Липси от Додеканизийските острови, СЗ от Родос (Papavassiliou, Sarantidis, Papanikolaou 2014, 160, Fig. 9a).[85]

[84] За петрографския анализ на керамиката от К. Андреево вж. Grozdanova, Prišlavova, Stanimirova, Ilieva 2011, table 1, sherd ID (проба) VI.2;

[85] Благодаря на София Дидиуми, Аристотелов университет в Солун за коментарите и насоките.

Ж10/41 (табло 76)**:** Паралели се откриват в Сарачхане, dep.32. 9 или dep. 35. 38, 37. Гърлото на амфората може да се причисли към тип 36–37 по Hayes, с дата в VIII – началото на IX в. (Hayes 1992, 71), подобно на фрагменти с кат. н. Ж9/ 45 и Ж9/ 46. Разликата е във вертикалната шийка. Подобна амфора е публикувана от Псира, определена като сферична амфора, вероятно „наследник" на LRA 2 – VIII и началото на IX в. (Πουλου-Παπαδημητριου 2001, Εικ. 24, 263). Аналог откриваме в Истмия, в контекст много близък до този в Капитан Андреево, заедно с керамика на ръка и на ръчно колело с врязана украса, датиран в VII в. (Gregory 1993, 157, Fig.2). Цяла амфора от този тип е открита в Плиска, в тайния ходник на Крумовия дворец, също в контекста на края на VIII – началото на IX в. (Рашев 2004, 79, обр. 21). Разпространението им е добре известно в Средиземноморския басейн (Poulou-Papadimitriou, Didioumi 2010, 743 и цит. лит.)

Ж11/18, Ж12/32 (табло 78)**:** Подобни на кат. н. ВС 88/31.

***

Комплексите от тази фаза се отличават съществено от предишните две. Разликите са очевидни по отношение на технологичните характеристики на фрагментите, така също по отношение на формите, устията и украсата.

За разлика от по-ранните комплекси, в Ж9, Ж10, Ж11 и Ж13, Я78 (най-късната група комплекси), присъства по-богат репертоар от по-усложнени профили на устийния ръб, успоредно с наличието на варианти от първата група (тип 1.5, 2.1, 2.2, 4,4.1, 4.2, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, табла 36, 55-56, табл.8). В тази фаза, успоредно с врязаната украса, чието присъствие, макар и намалено процентно, се запазва, се появяват канелюрите (О14) – начин на оформяне (набраздяване) на външната повърхност на съдовете, срещано изключително само сред фрагментите от ТГ IV. Среща се и излъсканият орнамент – комбиниран или не с врязана украса (О13, О21) (табл.9, табло 57.III). В тези комплекси керамиката на ръка е в минимално количество, а в два от тях напълно липсва. Като цяло технологическите характеристики на керамиката са по-добри, в количествено отношение това се изразява в по-големия процент кухненска керамика на крачно колело и наличие на византийски гърнета с обли дъна, които рязко контрастират по фактура и начин на изработване с масовата керамика. От тези и другите синхронни на тях структури произхожда известно количество фрагменти трапезна керамика, включително едно устие на глазирана кана/стомна. Степента на византийско влияние е в значително по-голяма степен. Силно затруднен е въпросът с датировката на тази фаза. Аналогиите са още по-широки, сходство на голяма част от типовете устия от ТГ III и IV се наблюдава сред керамиката от XI–XII в. (Борисов 2002, Обр.5). С най-голяма датираща стойност са амфорите, въз основа на които комплексите се поставят в периода от самия край на VIII–IX в., възможно и малко по-късно, до средата на IX в.

***

Форма 2в – кат. н. Ж8/1 (табло 42.8)**:** Гърне, формувано на леко (ръчно) колело. Многобройни паралели в почти всички селища и некрополи на Първата българска държава. Морфологичните и технологични особености го причисляват към тип I, вар. $А_3$ по Л. Дончева-Петкова (Дончева-Петкова 1977, 41–43). Аналогично на нашето е открито в с. Гиген, датирано в X в. (Станчева, Дончева-Петкова 1972, 24, обр. 5). Хронологическите рамки на типа са поставени в периода IX–X в. Долната граница може да се свали в края на VIII в., въз основа на материалите от Девня 1 (Дончева-Петкова 1977, 42). С оглед типологическата схема на U. Fiedler можем да определим гърнето към тип BVII/1 (Fiedler 1992, 134). Типът се среща в некрополите Блъсково, Canlia, Кастелу, Chiscani, Дългопол -2, Истрия, Налбант, Пауляска, Разделна, Сату Ноу -1, 2, Султана, Tichleşti. Разпространен е в средната фаза на некропола при Разделна и началната фаза на Кастелу, в Истрия Капул Вийлор типът се среща в късните фази на некропола и в средния период от съществуването на

Султана (Fiedler 1992, 229, 236, 247, 262). Изводът е, че типът се употребява през VIII и целия IX в., вероятно използването му продължава и през X в., с оглед резултатите в Гиген.

Неясен е контекстът, в който е намерено това гърне, поради което остава неизяснено как се съотнася спрямо другите материали. По отношение на начина си на формуване би могло да принадлежи на фаза II, където II-ра ТГ доминира. Местонамирането му е в участък, където структурите от трета фаза са сравнително гъсто разположени. Най-вероятно неговата поява е свързана с походите на Крум в 813 г.

***

При анализа на керамиката от ранносредновековното селище при Капитан Андреево се няколко тенденции на които бихме искали да обърнем внимание:

1. Групирането на селищните структури въз основа на статистиката (процентното присъствие на различните технологични групи в комплексите) се запазва и при анализа на морфологичните особености на устията и съчетаването им в отделните комплекси и украсата.

2. Тенденциите (разликите), които се наблюдават в групите комплекси водят от по-прости устия към по-голямо разнообразие при оформлението на устийния ръб и усложнение на профила. Трябва да подчертаем, че по-простите начини на оформяне на устията не изчезват изведнъж, а се откриват и в по-късните комплекси. Дали са интрузии (т.е. дали имат случаен характер вследствие на природни/ ерозионни процеси) или са синхронни на останалия материал, не може да се отговори във всички случаи категорично, прекалено е фрагментирана керамиката.

3. Прави впечатление, че при комплексите от първата фаза аналогии на керамиката се откриват в различни райони на Балканите, Долен и Среден Дунав, традиционно определяни като славянски и разглеждани в контекста на славянското заселване, докато при по-късната фаза аналогиите са изключително в ареала на Византия и византийската културна традиция. Във всички случаи преходът между фазите е плавен, постепен и не може да става дума за смяна на населението – по-скоро за навлизане на нови технологии, специално при керамиката и разширени контакти с Византия.

4. В по-късните комплекси се появяват нови категории керамика, вероятно вследствие активизиране на търговските и икономически контакти.

5. Друг момент, на който бихме искали да обърнем внимание, засяга конкретно развитието на керамиката на бавно (леко ръчно) колело. Съпоставянето на материалите от трите етапа от съществуване на селището показва, че изменения в тази група керамика не могат да се установят нито по отношение на устийния ръб, дължината на шийката или други изменения в морфологията. Обясненията могат да се търсят в две посоки: или в силно фрагментираното състояние на материала или в продължителното развитие на тази група керамика (поне в периода на съществуване на селището), без доловими съществени морфологически изменения. В по-голяма степен показателни за хронологическите изменения са присъствието или отсъствието на определени технологични групи, типове устия и орнаменти.

6. Ценна информация ни предлага наличието на амфорен материал в комплексите на селището. Очевидно е значението на р. Марица в случая като транспортна артерия, и близостта на административния център Адрианопол. Въз основа на аналогиите се датират в границите на VII–IX в. Налице е голямо формално сходство между фрагментите: висока, цилиндрична шийка, с дръжки започващи под устийния ръб и в нито един от случаите не надвишаващи неговата височина. Различията се появяват по отношение на детайли в оформянето на профила на устийния ръб. С по-скъсени пропорции е единствено горната част на амфора Ж9/47, чиито профил обаче е достатъчно близък и до фрагмент ВС88/31 и до Ж9/46. Именно тези морфологични специфики отличават нашите фрагменти от „приземистите" или „сфероидни" или „облодънни" амфори, обобщени в тип 1К по Булгаков,

които намират масово разпространение в края на IX–XI в., и предполагат по-ранна дата. Трудно се дефинират точно определени типове. Причината е както в оскъдното им количество и фрагментираност, така и общите морфологични белези, които позволяват да се говори за „имитации" на типове – и то конкретно за имитации на LRA 1 (=тип XIV по Кузманов, тип 5 по Hayes) и в повече или по-малка степен LRA 2[86] (=тип I по Кузманов, тип 9 по Hayes). И двата типа са представители на най-разпространените амфори през VI–VII в. (Кузманов 1985, 9, 18; Hayes 1992, 63–64, 66; Πουλου-Παπαδημητριου 2001, 245; Arthur 1998, 164, 168–169). Началото на производството на „имитациите" или още наричани „наследници" на LRA 1 и 2 се поставя в VII в., и продължава в течение на VIII-IX в. Всъщност става дума за засилени процеси на дезинтеграция на икономиката в средиземноморския свят, на разпадане на големите аграрни и занаятчийски стопанства и производствени комплекси, когато се появяват множество центрове на производство на амбалажна керамика, доставящи стоки в сравнително ограничен ареал в политическите граници на държавата, наследник на Източната римска империя (Arthur 1998, 165, 169; Πουλου-Παπαδημητριου 2001, 241–246).

***

Направеният анализ на целите и по-запазени форми сред керамиката разкрива напълно нейния нехомогенен характер. Представени са съдове с различни производствени и културни традиции, които имат своите аналогии в региони, разположени в южните, западни и северни части на Балканския полуостров, Централна и Източна Европа. Формите на гърнетата, формувани на крачно колело, са с местен (византийски) произход.

Абсолютна хронология на селището при К. Андреево

Значение за определяне на хронологията на депозитите предлага амфорния материал и разбира се, формално-типологическата характеристика на целите форми, съпоставими с материали от комплекси от VII – началото на IX в. В пълно съответствие с така установените хронологически рамки е единствената монета от района с най-голяма концентрация на средновековни жилищни структури и принадлежаща безспорно към културния пласт на селището. Монетата е сечена по време на управлението на Константин VI (780–797 г.). Произхожда от територията на обекта, от участък, който е разположен между жилище 9 и 11, в по-голяма близост до първото[87]. И двете жилища принадлежат към обособената от нас трета фаза на селището. Монетата дава сигурен terminus post quem за края на обитаването на проучвания обект. Допълнителен аргумент за датировка предоставят и археомагнитните изследвания на Мери Ковачева и Мария Костадинова-Аврамова[88] и радиокарбонния анализ на проби от животински кости, проведени в Изследователския център по околна среда към Шотландския университет[89]. Археомагнитните изследвания са извършени при част от разкритите структури, принадлежащи към фаза I (Ж 3, 4) и фаза II (Ж 6, пещ 1, 2 в кв. 1) през 2006 г. Според археомагнитните изследвания, първоначално определения широк интервал на датиране на структурите между 485–833 г. е стеснен и коригиран в периода 750–839 г., във всички случаи не по-късно от средата на VIII в. (Ковачева, Костадинова-Аврамова, под печат).

Двете радиокарбонни проби, с номера 62 и 63, са взети от кв. L3, с-р Север. С най-голяма, т.е. 64% вероятност, проба 62, от фемур на Bos taurus (тур, говедо?) се датира в периода между 762–881 г. сл. Хр., а проба 63, с 69,4% на вероятност е отнесена в периода 655–725 г. сл. Хр. Двете проби са отдалечени почти на равни интервали от жилища

[86] По-подробно за„византийска сферична амфора" и LRA 2 вж. Poulou-Papadimitriou, Didioumi 2010, 742-743.

[87] Определена е от доц. д-р Д. Аладжова, НАИМ-БАН, за което й благодарим.

[88] Геофизичен Институт, БАН.

[89] Съгласно изследователски проект на доц. д-р Хр. Попов са направени серии радиокарбонни проби на животински кости от няколко обекта, между които и К. Андреево. Две от десетте проби, взети от К. Андреево с най-голяма степен на вероятност се отнасят към ранносредновековната епоха. Резултатите са с дата от 10.01.2013 г. и по никакъв начин не са повлияли при сравнителния анализ на керамиката, представен по-горе.

9 и 12 от изток и жилище 14 от 2011 г. от запад. Проучените структури в този участък принадлежат към първа фаза (ж. 12, 14) и трета фаза (ж. 9, 11, ВС 141) на селището. В този участък бяха разкрити и останки от каменна печка, за която бе предположено, че е ситуирана в жилище.[90] Хронологическия интервал между двете проби потвърждава хипотезата ни за няколко фази на обитаване на ранносредновековното селище е вярна, както и предложените от нас абсолютни дати.

2.3.2 Капитан Андреево и съседните ранносредновековни обекти

Извършването на сравнителен анализ между анализираното до момента селище при с. К. Андреево и разположените в непосредствена близост обекти цели да очертае мястото на ранносредновековното селище в културно-историческото развитие на региона. Пълноценният сравнителен анализ изисква спазването на същия алгоритъм, вече приложен при комплексите от К. Андреево: анализ на отделните археологически комплекси, статистика и функционална характеристика; анализ на водещи находки.

Свиленград, м. Брантиите (кат.н. А. XXXIX, табло 118; табл. 8, 9)**:** Публикуваният до момента материал е силно фрагментиран, и не подлежи на типологически анализ. Все пак информацията е важна поради две обстоятелства: 1. указва за наблизо разположен обект, който има сходни топографски и структурни особености със селището при К. Андреево; 2. Засвидетелствана е употребата на поне две технологични групи керамика. Първата група на бавно колело (съответстваща на ТГ II от К. Андреево) е украсена с орнаментални схеми 3, 12 и е датирана в VII–VIII в. (Нехризов, Валентинова 2005, 421, 433, 439, Т.23; Т. Свиленград, яма 60). За други от фрагментите, също на бавно колело, с декорация 23, 27, е предложена дата в публикацията X–XI в. Тези фрагменти съответстват на съда от Капитан Андреево – Ж8, Констанция – керамиката от трета хронологична група и групата Раднево-Съдиево. Двете устия от ями 63/64, от ТГ IV, с УР тип 10, са съпоставими с трета фаза на К. Андреево.

Откриването на материали, съпоставими с втора и трета на фаза на селището при К. Андреево, въпреки оскъдното като цяло количество ранносредновековна керамика, според нас подчертава още веднъж близките хронологически граници между обособените фази.

Данабунар 1 (кат. н. А.VI; табло 102; табл. 8, 9)**:** За съжаление не познаваме инвентара от всички средновековни структури. На практика инвентарът от жилище 1 се състои от една амфора, точен аналог на която имаме сред материалите от Капитан Андреево, жилище 9/47 – трета фаза[91] (табло 102.5).

Инвентарът от жилище 2 (табло 102.1-4) е представен изключително само от керамика на бавно колело с врязана украса, орнаментална схема 6 (снопчета врязани хоризонтални и вълнисти линии), устийният ръб е тип 5. Предвид общата технологична характеристика и вида на украсата, можем да заключим с голяма степен на вероятност, че жилище 2 от Данабунар 1 се синхронизира с втората фаза от селището при К. Андреево, възможно началото на трета фаза.

Изворово (кат.н. А.X; табла 119–124; табл. 8, 9)**:** До момента има две предварителни публикации на ранносредновековна керамика от селището над крепостта – от жилище 1 и пласта.

Изворово, жилище 1: Комплексът е изключително представителен – възстановени са 12 цели форми. Съчетаването на различни технологични групи (ТГ I, II, IV, IV.2, V) е специфика, която наблюдаваме и сред материалите от К. Андреево. Доколкото може да се

[90] Това предположение не можа да бъде доказано. За съжаление по време на проучването в края на октомври-ноември 2007 г. за около 2 седмици обектът бе залят поради силните проливни дъждове в района, когато се скъса и дигата на р. Марица и е напълно правдоподобно останките от къщата да са унищожени по време на природното бедствие.

[91] Виж по-горе за датировка.

съди, преобладават съдове на ръчно (бавно) колело (технологична група II). Целите форми са отнесени към тип 1б (Ж1/1-Изв), тип 1в (Ж1/2-Изв, Ж1/3-Изв), и 3б (Ж1/4-Изв). Горната половина на гърнетата в комплекса ги определя като типове 212, 312, 313. Това са силно извити шийки, наклонени под ъгъл от 37-63˚ и дължина между 7 и 15 мм. Устийните ръбове са типове 1/2 и 2, а врязаната украса върху съдовете е комбинации между 3 и 10, 10 и 15.

С ясно изразена византийска традиция са две гърнета с дръжки, тип ІІІГ$_1$1 (табло 121.1, 2), ойнохоевидната кана и амфоровидната стомна, форми IVК3 и IVК$_2$3, (табло 121. 3,4). С византийските центрове са свързани сосиерата (табло 120.2) и амфората (табло 121.5). Последната би могла да се сравни с Капитан Андреево ВС 88/31 и Ж11/18, но по-коректното дефиниране според нас е към т.нар. сферични амфори (globular amphoras), вероятни наследници на LRA 2c (Pieri 2005, 89–90, Fig. 49; Pl.27; Πουλου-Παπαδημητριου 2001, Εικ.28; Touma 2001, 268–269, Fig. 6). Наличието й в контекста на жилището от Изворово потвърждава тезата за производството и употребата на амфори-наследници на масово разпространените през VI–VII в. типове в периода на „тъмните векове". Гърнетата с дръжки тип ІІІГ$_1$1 в Капитан Андреево са отнесени към третата фаза на селището, най-вече поради ситуирането на яма 141 в района с по-късните жилища.

Интерес предизвиква *рисуваната кана* с крушовидна форма, работена на ръчно колело, с излъскана повърхност (форма ІІ$_3$К$_1$1, табло 120.1). Каната се сравнява с подобни от некропола при Нови пазар, както и с материалите от яма 78 от К. Андреево (Борисов 2009а, 249–250). Всъщност глината на някои от каните от езическите некрополи в Североизточна България много наподобява като цвят, технология, третиране на външната повърхност изделията от Изворово. Възможно е разликата в оцветяването да е вследствие на оксидационно изпичане, за разлика от другите съдове от пречистена сива глина с излъскана украса. С подобен охристо-червен цвят са каните от гробове с кремация от некропола в Топола (гр. 314), Балчик (гр. 114), Хитово 2 (гр. 65), също гр. 124, с инхумация, от Балчик и др. (Христова 2011, кат. н. 355, 365, 402, 369). Както обаче отбелязва Б. Борисов, сред тези, а и други подобни съдове от Североизточна България и Добруджа липсва рисуването с ангоба.

При сравнението с жълтите кани от К. Андреево като че ли различията надделяват над приликите (близкия цвят на глината и излъсканата украса). [92] Същевременно ако обърнем поглед към византийските територии, също могат да се посочат съдове със сходни характеристики. Затворени форми керамика предимно кани, ойнохоета, стомни и др., рисувани с ангоба, са разпространени в границата на култура Кумани-Круя в югозападните райони на Балканите. Датирани са в периода VI–VIII или VII–IX в. (Hoti 2003, 237, 239–240). С подобна техника е украсена и стомната от гр. 28 в Туховище (табло 52.4). Формата на някои от съдовете от некропола при Елефтерна, Крит, както и украсата им с кестенява ангоба са сходни със съда от жилище 1 в Изворово (Πουλου-Παπαδημητριου 2001, 236–237; Γιαγκακη 2004, Εικ. 120 α, β, γ). Тази керамика се вмества в периода VII–VIII в. И в двата примера от територията на Византия обаче липсва излъсканата украса. Разбира се, с посочването на тези повече или по-малко близки паралели в отдалечени райони трудно можем да очертаем директни влияния. Като цяло се очертава тенденция в изработването, технологията на съдовете, характерна за периода VII–VIII в. (възможно и началото на IX в.).

По отношение на керамиката група I по Б. Борисов (ТГ II по нашата класификация – табло 118) най-голямо сходство в профилите на съдовете, устийния ръб, декоративните схеми има сред материалите от втората фаза на Капитан Андреево.

Пластът на ранносредновековното селище в м. Калето, с. Изворово съдържа цели (тип 3б) и фрагментирани материали от гърнета (табло 119/5; табла 122–124). Присъстват гър-

[92] Впрочем и доцент Борисов е достигнал до този извод след детайлно запознаване с керамиката.

нета, определяни по ТФМ като типове II313, 213, 223. Устията, оформлението на устийните ръбове типове 1, 1.2, 1.3, 2, врязаната украса, показват пълно сходство с тези от втора фаза на селището при К. Андреево: извивката е под ъгъл между 22–40˚, дължината на шийката е в интервала от 11–24 мм, а орнаменталните схеми са 1, 3, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 15, 23. Разлика би могла да се установи по отношение извивката на шийката, като в Изворово доминират по-наклонени профили. И тук присъстват единични фрагменти с декоративни схеми 11 и 23.

В първичната публикация на жилище 1 се указва, че стратиграфски жилището лежи върху хоросанови бъркала от втория строителен период на крепостта, след времето на Ираклий – т.е. след първата четвърт на VII в. По времето на неговото функциониране крепостта е била окончателно разрушена (Борисов 2009а, 253; Борисов 2011, 24). Предполага се, че крепостта е разрушена два пъти: във връзка с аварската обсада на Константинопол в 626 г., след което по времето на Константин V тя е реконструирана отново и опожарена повторно при походите на Крум (Борисов 2011, 16; Михайлов 2011, 74–75). Функционирането на жилището се поставя в първата половина на IX в., след 813 г.

Проучванията на обекта в м. Калето край Изворово са изключително важни и интересни с оглед изясняване на проблемите на ранносредновековната археология в Тракия. Наблюденията и предложените по-горе интерпретации на проучвателите й, поставят редица въпроси. На първо място защо „безпрецедентното" до момента количество монети и печати VII–IX в. и особено края на VIII/началото на IX в. в сравнение с други обекти (кат. н. А.Х/ Находки от пласта, вж. Михайлов 2011) не съответства и на археологическия материал в крепостта – т.е. липсва керамика и други (с изключение на монетите и печатите) комплекси от периода. Защо в жилище 1 и в пласта над пожара от 812/813 г. липсва характерна за българските комплекси керамика – запетайковидните и удебелени устия (УР 14), орнаментите с комбинация от врязани хоризонтални и снопчета вълнисти линии или коси насечки (напр. О23-28 и техните разновидности), сива керамика с излъскана украса, характерни за комплексите от IX в. от селищата Раднево-Съдиево[93] и за обектите от дн. СИ България и Добруджа. Вкус към градския стил на живот и изтънченост показват паралелите на сосиерата,[94] и осезаемото присъствие на византийска керамика. Съществен въпрос е съотнасянето на материалите от селището с тези от некропола на съседния хълм в Изворово (Борисов 2011, 8, 25, обр. 22). Гроб 10 следва да се датира според нас доста порано – към VII–IX в., а не към XI в.[95]

Констанция (кат.н. А.XLI; табла 108.3-6, 109-116; табл. 8, 9)**:** Констанция се идентифицира със средновековното селище над късноантичната крепост в м. Асара при Симеоновград. За съжаление конкретните ситуации при намирането на обнародваната керамика – характера/ хомогенността на пластовете или отделните структури не са достатъчно ясно публикувани. При анализа се доверяваме на наблюденията на проучвателите.

Съществен момент, свързан със съдбата на крепостта и нейните обитатели е присъствието в нея на керамика на ръка. Д. Аладжов, проучвателят на обекта, разграничава хронологически две групи керамика на ръка. Първата вече я анализирахме по-горе, определена като раннославянска (табла 108.3-6, 109-110, 111.1-2; Аладжов 1995, обр. 18, 19, Koleva 1991, T. XXVIII-XXXII). Профили, подобни на 111/2-Кнц и 112/1-Кнц, 112/2-Кнц (тип I221, УР 1,1.2), намират паралели сред материалите от жилище 1 в Капитан Андреево, фаза I, където обаче подобни материали се откриват в смесена среда, заедно с гърнета на бавно колело с врязана украса. Значителен брой от ръчно изработените съдове са без украса. Важен хронологически индикатор би била ситуацията на намирането им – дали са

[93] Виж по-долу за характеристиките на тази група;

[94] Виж по-горе, ТГ IV.4.Б: Глазирана керамика

[95] Виж следващата глава за разпространението и датировката на луновидните обеци;

открити изолирано от керамика от други технологични групи, в какви пластове/ структури, за което обаче няма сигурна информация.

Следващата хронологична група керамика, представена от гърнета, работени на ръка или на примитивно (леко) ръчно колело, се счита от проучвателите за продължение на формите на раннославянската керамика в технологично и декоративно естество, датирана най-късно до средата на IX в. Тя е откривана в полувкопани жилища с „глинобитни печки" (Аладжов 1995, 186, 188, Обр. 21–23а-г; табла 112.5-10, 116.1,3,4,6). Към тази група (VII до средата на IX в.) могат да се включат и още две цели форми – гърне и една купа? от Констанция (табло 116.2,5). Гърне 116/1-Кнц е отнесено към групата на т.нар."особени форми"[96], кат. н. 116/3-Кнц и 116/4-Кнц са обособени в един тип -3а, а кат. н. 116/5-Кнц и 116/6-Кнц попадат в тип 1в. Фрагментите от устия са с извивка на шийките между 20 и 43˚, дължина между 7 и 27 мм и устиен ръб тип 1, 1/2, 2. Преобладаващият орнамент е вълнистата линия – мотив 1 и 3, 4, единични примери на мотиви 10, 11 и 12.

Работата във фонда на РИМ Хасково ни позволи да увеличим количеството на фрагментите в таблиците на керамиката до средата на IX в (табла 113–114.1-5,7). Описанието на горните части на фрагментите е следното: изработени са на (примитивно) ръчно колело, от недобре пречистена глина, с неравномерен лом и врязана украса. Наклонът на шийката е между 20–49˚, вариантите при оформлението на устийния ръб са 1, 1.2, 2. Украсата понякога е доста неравномерно нанесена. Преобладават схеми 3, 4, срещат се още и 15, 17, 18. По своите основни технологични, декоративни, морфологични особености тази керамика показва голямо сходство с материалите от Капитан Андреево, особено с неговите две по-ранни фази. Материалът от втора хронологична група изглежда по-близък с втора фаза на селището при Капитан Андреево.

Следващия период от съществуване на крепостта е свързан с присъединяването ѝ към българската държава (Аладжов 1995, 188, Обр 23 д, е; 26, 27, 28 а-г). Керамиката е представена от две големи групи: единични фрагменти сива, пречистена глина с излъскана украса и песъчлива глина с врязана украса, която доминира. Според начина на оформяне в тази хронологична група се срещат следните типове устия: 1/2, 14, 2/2, 1, 6, 2, 3, като тип 14 е най-разпространен (общо 61, 36%; табл. 6, 8). Декоративните мотиви са 21, 25, 27, 4, 11, 23, 24, 8, 3, 14, 16, като значително преобладават 23 и 11 (по 20, 93%) и мотив 25 (18, 6%) (табл. 9). Вероятно фрагмент 114/6-Кнц, с орнаментална схема 25 да се свърже с този период на обитаване на крепостта.

Като цяло керамиката от тази група показва съществени отличия от представените по-горе материали. Досега напълно липсваше запетайкообразното устие, което тук доминира. Прави впечатление и чувствителното присъствие на орнаменти 23, 11, 25 – общо над 60% от всичките фрагменти, които до момента бяха представени от единични находки (Ж8-КА; 118/31.3-СВ, 118/31.4-СВ; 123/5-Изв; 123/16-Изв). Тези материали, които ако са верни наблюденията на Д. Аладжов принадлежат към отделен период, намират паралели и най-вероятно са синхронни на керамиката от откритите селища в Североизточна Тракия: Раднево, с. Съдиево – Ай дере, Съдиево- Таушан тепе, Маркели и Гледачево.

Хасковската крепост (кат.н. А. XLIX; табло 117, табл. 6-9)

Много груба керамика, изработена от непречистена глина, фрагментирана, украсена с врязана украса, предимно с вълнист мотив е откривана при разкопките на Хасковската крепост в м. Хисаря (табло 117). Керамиката, представена от типове устия II212, устийни ръбове 1, 1.2, и украса в мотиви 1 и 5, е аналогична на тази от ранните фази на Капитан Андреево, Констанция – втора хронологична група, Изворово, Данабунар и др. Вероятно именно въз основа на нейното откриване се предполага възникването на ранносредно-

[96] Вж. по-горе;

вековното селище тук преди изграждането на крепостта в IX в. Датата, предложена от Д. Аладжов е краят на VIII в. (Аладжов 1969, 243)[97].

Шиханов бряг (кат. н. A.L; табла 125-127; табл. 8, 9)

Керамиката от проучените структури е работена на крачно колело (ТГIV), примесена с единични фрагменти на ръчно колело. Съотношенията между двете групи керамика са: жилище 1 – 92,3:7,69 %; жилище 2 – 72,72: 27,27%; яма 6 – 50:50; яма 7 – 61,54: 38,46.

Тази статистика, както и типовете устия (1/2, 1/3, 2, 3, 4, 12/1, 2/2, 7, 4/2) в съответните комплекси ги правят съпоставими и сравними с материалите от Искрица, Полски градец, К. Андреево – жилища 9, 10, 11, 13 (трета фаза).

Важно за отбелязване е гърнето в сектор 1, работено на бавно (ръчно) колело, с УР тип 1/3 и декоративна схема 6. Във формално отношение гърнето се отнася към тип 3в. Подобна керамика е разпространена в Капитан Андреево 1 и 2, Изворово, жилище 1 и керамиката от пласта, Константция – втора хронологична група. Въпреки, че следи от структури с аналогична керамика в границите на разкопаваната площ не са регистрирани, следва да се очакват в близост.

Ситуацията в голяма степен е аналогична на тази при обект 26, м. Брантиите –Свиленград.

Искрица, с. Полски градец – Градището (кат.н. A.XI; A._XXXII, XXXIII; табл. 6–9).

Аналогии на профилите на кухненски гърнета (конкретно на вар. 2, 2.1, 4.2, 5, 5.1, 6) има сред инвентара на жилище 2 от средновековното селище при Искрица, което стратиграфски е по-ранно от укрепеното селище тук от периода XI–XII в. и е отнесено на базата на най-ранните монети, открити в културния пласт във втората половина на IX–X в. (Шейлева 1995, 244, обр. 5, обр. 9). Технологическите характеристики на керамиката също са аналогични на тези на К. Андреево-3.

Сходна е ситуацията при сравняване с материалите от ранносредновековния културен пласт в м. Градището, с. Полски градец (Шейлева 1997, 82; Борисов 2013, 241–258), където присъстват гърнета с устия 1, 1.2, 2, 2.1, 2.2, 3, 4.2, 5, 5.1, 9, също трапезна керамика – фрагменти от паници, чаши, белоглинено съдче и дъна с релефни знаци. Наблюденията на изследвачите потвърждават дългия период на употреба на кухненските гърнета, поне до средата на XI в. (Шейлева 1997, 85).

Инвентарът от двата обекта е сравним с този на по–късната фаза от жилища и вкопани структури от селището при Капитан Андреево, като се наблюдават и някои различия. Сред керамичния кръг на К. Андреево липсват гърнета с релефни знаци по дъната, както и някои от орнаменталните схеми като к, м, н, о, п, р, т (Шейлева 1997, 97, Обр.8), а в ранносредновековните пластове и жилищни структури при с. Искрица и Полски градец липсва керамика на ръка, на леко ръчно колело (ТГII) и тара.

Културният кръг Капитан Андреево в южната част на Балканите

Съчетаването на различни категории керамика (на ръка, на ръчно колело, на крачно и транспортна керамика) е важна специфика на керамичния репертоар на селището при Капитан Андреево, който в никакъв случай не стои изолирано от другите обекти със сходна дата и материали. В южните части на Балканския полуостров аналогични комплекси са известни от дн. Гърция. Имахме възможност да споменем по-горе много интересните, макар и частично публикувани материали от Амфиполис (Μπακιτζης 1995, 172, πιν. 72α, Μπακιτζης 2005, 112, 1γ). Пълен обзор на археологическите паметници, доказващи наличие на подобна керамика в пластове от различни места в Гърция е направен от T. Vida и T. Völling (Vida, Völling 2000, 11–32). Съдове на ръка и вер. на бавно колело са открити в

[97] Керамиката, представена тук, беше отделена от другите материали от разкопките на Хасковската крепост във фонда на РИМ-Хасково от Д. Аладжов. За съжаление не знам нищо конкретно за стратиграфията и местонамирането й.

рушевините в района на базилика Дамократиа в Тесалия. Почти напълно възстановеният съд с врязана украса, на бавно колело е отнесен според изследвачите около средата на VII в. (Vida, Völling 2000, 15, Abb.3B. I.1).

В района на Коринт ранносредновековна керамика е засвидетелствана на няколко места: южно от североизточната порта на укреплението Hexamilion, където керамика на ръка и на бавно колело, с неравномерна врязана украса от вълнисти линии, набождания е открита с монета на имп. Констанс II, сечена 655/6 г. (Vida, Völling 2000, 18). Фрагменти керамика на ръка и на бавно колело и византийски амфори са документирани в разрушените терми на Истмиа. Разрушаването се отнася м/у 550 и 650 г., а появата на славянското селище – около средата на VII в. Датата по проучвателя е втората половина на VII в (Gregory 1993b, 86 Anm. 72), T. Vida, Th. Völling допускат че е възможно тези материали да се отнесат към VIII в.

Въз основа на керамиката от ранните средновековни пластове от театъра при Спарта, където много късни римски амфорни типове, вероятно местна продукция, се синхронизират с материална култура с определен „славянски вид" се интерпретират форми на асоциация между заселниците и съществуващите общности. Според тезата на проучвателя материалната култура показва, че асимилацията и елинизацията на славяните е продължителен процес, при който славянските форми не изчезват под византийска власт, те заемат значително място на вътрешния пазар на Спарта след период от около 250 г. (Sanders 1995, 455–456).

Сред керамиката от гробничните комплекси в Туховище и Абланица, Мишевско също се забелязва съчетаване на различни технологични групи керамика на ръка, ръчно и крачно колело. Подобна е характеристиката на инвентара в некрополите от Албания VII–IX в. (Hoti 2003, 239–240, Fig. 1, 2).

Сходство в морфологичните характеристики и елементи на декорацията фрагментите от Капитан Андреево намират и сред керамиката от и Западните Балкани – Jazbine u Batkoviću (Čremošnik 1977, 227–308) и групата Якимово-Вълчедръм, въпреки че там керамичният кръг е ограничен по отношение продукцията на крачно колело и тара (Ангелова, Колева 1992, 173–179).

2.3.3. Други ранносредновековни обекти – керамика

Анализират се материалите от други обекти в района на североизточна и централна Тракия, долината на Струма и Черноморието.

Североизточна и Централна Тракия

Структури или комплекси с керамика, датирани в периода от края на VI – до средата на IX в. от Североизточна Тракия сред досега публикуваните почти липсват. Единствените изключения са две гърнета от разкопките на Сливенската крепост, публикувани от М. Радева, определени от нея съответно като тип I и тип II, вар. А (Радева 1986, 68, Кат. № 1,2,3 табло II_1, II_2). Датата на първото, формувано на примитивно колело, е въз основа на археологическия контекст, а на последните две е на базата на паралели северно от Стара планина. За единични фрагменти керамика от VIII в. се съобщава от Маркели и карнобатските села Екзарх Антимово – м. Под калето и с. Искра, м. Утиля (Момчилов 2007, 86, 104 – н. 16, 105 – н.22, табл. II:6, 11а, б, обр. 10.11, 10.16).

Раднево (кат.н. А. XXXV; таблици 6-9)

Представена е керамика от изключително хомогенен жилищен комплекс – 100% керамика на леко ръчно колело (ТГ II). Материалът е фрагментиран. Срещат се типове УР 13 (7,69%), 14 (38,46%), 2.2 (15,38%), 1.2 (23,08%) (таблица 39). Най-характерната украса на фрагментите е схема 8 (29,03%); 27 (19,35%); 16 (12,9%); 11 (9,68%), 23 (6,45%) (таблица 40). По дъната на съдовете се срещат релефни знаци. Дата на селището е поставена в 3-та четвърт на IX в. до средата на X в. (Саватинов 1995, 152; Shejleva 2001, 146).

с. Съдиево – Ай дере (кат. н. А. XLVII; табл. 6–9)

В жилището в м. Ай дере е открита оскъдно количество, но характерна керамика, включваща УР 1.2 (16,67%), 2 (33,33%), УР 14 (33,33%) и орнаменти 8, 16, 23, 26, 27 (42,86%).

От м. Таушан тепе, Съдиево (кат. н. А. XLVIII) произхожда керамика от ТГ II.1 и II.2. Типовете УР са 5 (57,14%), 1.2, 2, 2.2 – по (14,29%). Срещат се орнаментални схеми 27 (21,74%), 7 (17,39%), 3 и 8 – по 13,04%; 11 и 21 – по 8,7% и др.

И двете селища са датирани IX-X в. (Шейлева 1998, 102–104).

Маркели – жилище под южния вал (кат. н. А.IX, XV; табл. 6–9)

Специално внимание заслужава керамиката от жилището под южния вал на Маркели, t.a.q. за което се счита 812–813 г. (Момчилов 2007, 17–19, 44). Жилището не е цялостно проучено, представеният материал е силно фрагментиран. Състои се от керамика от песъчлива глина, на ръчно колело, украсена с врязана украса. Устията са типове 1,1.2, 2.1, 5, 14, 6, разпространени са орнаменталните схеми 1, 3, 7, 8, 9, 14, 15, 23, 27, 28 (табла 141, 142).

***

Въз основа на своите характеристики последните описани селища: Раднево, Съдиево – м. Ай дере и Таушан тепе, жилището от Маркели се отличават значително от групата селища по средното течение на р. Марица (селищата при К. Андреево, Свиленград, Дана-бунар, Шиханов бряг, Изворово, Констанция – първа и втора хронологически групи), с изключение на т.нар. „трета хронологична група" от Констанция. Те са хомогенни – ТГ II.1 доминира значително, с изключение на единични фрагменти керамика ТГ II.2 от Съдиево, Таушан тепе и Констанция. Много характерен е УР 14, който доминира, както и орнаменти 11, 23, 26, 27, 28 (таблици 6–9). Тази група селища, обособена въз основа на керамиката ще наричаме условно групата „Съдиево – Раднево". Към нея се включват още и Гледачево, м. Пчелина (кат.н. А.III), Вратица, както и други обекти от Маркели (табл.6–9) (Момчилов 2007, 63–69, 75–76, 103, 106–107; табло XVI; табло VI: 1, обр. 6.1, табло VII: 3а, 5, обр. 6.3м, табло XIII:3, табло XIV:9, 10а-б; табло XIX: 1,2, обр. 8). Традициите на тази керамика са свързани с културата на Първата българска държава (Шейлева 1997$_6$, 86; Момчилов 2007, 60–94).

***

Чокоба (кат. н. А. LII, табла 103,104) [98]

Идентифицирани са останките от два комплекса: при отоплително съоръжение (печка) 2 и в кв. G42. Керамиката принадлежи на две технологични групи: керамика на бавно колело (II) и на ръка (I). Керамиката на бавно колело е представена от две подгрупи: II.1 – съдове от песъчлива глина с врязана украса; II.2 – пречистена сива глина с излъскана украса, вероятно изпечени редукционно.

Статистика:

Комплекс 1 (печка 2): Открити са фрагменти вероятно от 4 съда. Съотношението между трите технологични групи (II.1: II.2: I) е 2:1:1 или 50:25:25 в проценти.

Кв. G42: Открити са фрагменти вероятно от 3 съда. Съотношението между двете технологични групи е (II.1: I) е 1:2 или 33,33:66,67 в проценти.

Типология на материала:

Цели форми:

Ч2/1 (табло 103): Кана, технологична подгрупа II.2, форма $II_2К_1$1.

Ч2/2: Гърне, технологична група II.1; тип 1б.

Ч7: Гърне, технологична група II.1; тип 2а (табло 104).

Горните половини на гърнетата, които според нас са най-показателни за хронологията, са фрагменти Ч2/2, Ч2/3, Ч7 и Ч8 (типове II222, II123 и I132, УР 2, табл.6). Първите три

[98] В тази връзка искам да изкажа благодарност на проф. Кр. Лещаков, катедра Археология, СУ „Св. Кл. Охридски" и неговия екип за възможността да използвам материалите от обекта.

фрагмента са със сходен състав на глината и начин на формуване, с дължина на шийките между 18–25 мм и извивка между 16–32°. Единственият фрагмент, формуван на ръка се отличава с малко по-изправена шийка – извивката е 13°. Дължината е аналогична – 26 мм. Всички устия имат един и същ устиен ръб, определен от нас като тип 2 (косо срязан).

Дъната са плоски, незагладени, тежки. При дъно Ч2/4 се наблюдава отпечатък от посипка от пясък, която е служила за подложка при формуването му, а дъна и Ч2/2 и Ч7 имат периферни ръбове, повече или по-малко загладени. Украсата е врязана, нанесена с гребен с широки резци. При гърнета Ч2/2 и Ч2/3 е представена орнаментална схема 6 (комбинация от снопове врязана вълниста и линейна украса), а при гърне Ч7 е схема 3 (снопове вълниста украса). Съчетание на излъскана с врязана украса имаме при кана Ч2/1, а гърнето на ръка Ч8 не е украсено.

Съчетаването на керамика на ръка (група I) и на бавно колело, както и орнаменти 3 и 6 наблюдавахме при анализа на ранната фаза на комплексите от К. Андреево и Карасура. Новият момент в случая е присъствието на каната от сива пречистена глина. Керамика от групи II.1 и II.2, откривана заедно?, макар и рядко, е известна от няколко обекта южно от Стара планина: Сливенската крепост (Радева 1986, 70, т. III), Съдиево, селището в м. Таушан тепе, Симеоновградската крепост, идентифицирана като Константция (Аладжов 1995, 187, обр. 20а), Несебър (Марваков 2006, 150, Т.3), Дебелт (Костова, Дочева, Манолова-Войкова 2007, 319; Костова, Дочева, Манолова-Войкова 2005, 232; Костова, Дочева, Манолова-Войкова 2004, 148). Разпространението й обикновено се свързва с политическите събития в и след първото десетилетие на IX в. Единствено при Константция има съмнения, че появата на тази „прабългарска керамика" е по-ранна. Във всички случаи съчетаването на двете групи заедно, в един комплекс, свидетелства за изходната територията на носителите на тази керамика, или най-малко за културни влияния със земите на Първата българска държава северно от Стара планина.

По своите особености комплексите от Чокоба се различават от тези на групата Раднево-Съдиево: липсват по-сложно профилираните устия тип 2/2, 5, 6, 13 и разбира се 14 (едно от най-характерните), както и разнообразната украса с хоризонтални врязани линии в съчетание с единични или сноп вълнисти линии, коси къси вертикални линии и/или ямички (таблици 8-9). При дъната разликите са трудно уловими, предвид по-малката степен на многообразие, но липсват релефни знаци в Чокоба, което би могло да се тълкува като индикатор за нивото на развитие на грънчарството като занаят (Дончева-Петкова 1977, 139–140).

Сравнителният анализ на керамиката от Чокоба и тази от другите ранносредновековни селищни обекти в Североизточна Тракия позволява да се направят няколко извода:

1. Налице е известна прилика между обектите по отношение на типа селищна структура и съоръжения: неукрепени селища, на нововъзникнали места; паянтови, вероятно вкопани конструкции, с глинени подови нива и отоплителни съоръжения – огнища или печки. Преобладаващата част от керамиката са гърнета, формувани на бавно (ръчно) колело.

2. По отношение на самостоятелния сравнителен анализ на керамиката се забелязват съществени различия с групата селища Раднево-Съдиево, касаещи присъствието на керамика на ръка, профила на устията, орнаментацията на съдовете. Най-вероятно тези особености на керамиката от Чокоба са вследствие хронологически разлики между двете групи обекти. Ако за гореспоменатите селища датата средата на IX–X в. е абсолютно приемлива, то можем да допуснем, че обитаването в района на Чокоба е било по-рано, т.е. преди средата на IX в.

3. Наблюдава се голямо сходство между Чокоба и група Попина-Гарван. Основанията за това са на първо място в самите комплекси, съдържащи керамика на ръка, на бавно колело и съдове от сива, пречистена глина с излъскана украса. На второ място са точните паралели по отношение на морфологията – както целите форми, така и оформянето на

устийните ръбове, извивката на шийката, орнаментите (Дончева-Петкова 1977, 40–41, 45, 73; Колева 1992, 167, Т. I.7, IV.7, 6, 11). Фрагмент Ч8 е сравним с група AI_2 по класификацията на Р. Колева, а Ч2/2, Ч2/3 и Ч7 принадлежат на група BII_2 (Колева 1992, 166; 167–168).

Хронологията на селищата Попина-Гарван се вмества в границите между края на VII–IX в. Предвид географското разстояние е логично да се допусне известно закъснение на разпространението на тази културна група южно от Старопланинските проходи, т.е. материалите от Чокоба едва ли могат да се поставят преди началото на VIII в. Различията, които изтъкнахме по-горе между керамиката от Чокоба и ранносредновековната култура, разпространена в средата на IX–X в. в Североизточна Тракия позволяват да се постави горната граница на обитаване на Чокоба преди средата на IX в., т.е. най-общо в периода VIII – началото на IX в. Аргумент за по-ранна датировка, вероятно до средата на VIII в. представлява каната (Христова 2011, 94–95, Табло XIV).

Всъщност датировката на селището не е толкова „сензационна", като се има предвид обстоятелството, че макар и единични, датирани находки и комплекси от началото на VIII в. и сега не липсват, въпреки че все още техният брой е доста оскъден. Става дума за отдавна известните в литературата бронзова тока и шарнирна апликация от Златари, Ямболско, произхождащи вероятно от разрушен гробен комплекс, наскоро открития колективен гроб от Гледачево (Вължарова 1981, 53, Обр. 24; Тонкова, Георгиева 2006, 164–166, Даскалов, Тонкова 2010, 78–102; кат.н. Б.V).

Археологическите проучвания тепърва ще очертават границите и интензитета на усвояване на териториите южно от Стара планина преди средата на IX в. На този етап е важно според нас да подчертаем две неща: 1. осезаемото политическото и културно влияние в този район на новосформираната Българска държава на север и 2. необходимостта от прецизно и комплексно изследване на археологическия материал, с оглед изработване на по-детайлна хронология на ранносредновековните паметници.

Карасура (кат. н. А. XXXVI; табло 105)

Един от малкото многослойни обекти до момента, където е разграничен период в границите на VII в. или края на VII/VIII в. (Wendel 1992, 288, Abb.7; Херманн 1992, 175–176). Публикувани са 3 комплекса, в които съжителства керамика на ръка (ТГІ), РВ керамика на колело (ТГІV) и съдове на бавно (ръчно) колело (ТГІІ). Датирани са в VII в.

Сграда N8/W13 (табло 105.1-3): С оглед на представения материал съотношението между отделните технологични групи (ТГІ и ТГІV) е 33,33: 33,33: 33,33 %. Това са:

ТГІ – гърне тип 2б (табло 105.1). УР 1.1, без украса.

ТГІІ – форма $IIГ_1$1 (шийка с форма на пресечен конус и сферично тяло с дръжка) (табло 105.3).

ТГІV – гърне форма $Г_1$2 (табло 105.2).

Жилище N1/ O5 (табло 105.5, 6): Паница (ТГІІ), форма ІІП1 и дръжка (ТГІV?).

N12/O5 (табло 105.4,7,8): С оглед на представения материал съотношението между отделните технологични групи – ТГІІ и ТГІV е 66,66: 33,33 %.

ТГІІ: Форма ІІК2 (табло 105.7); горна половина на гърне, УР 1, орнаментален мотив 3 (табло 105.4).

ТГІV: форма $Г_1$2 (табло 105.8).

Наличието на керамика на ръка и гърнета на бавно колело с украса от пояси вълнисти линии поставя тези жилищни комплекси сравними с материалите от Маджерито, Констанция – първа, донякъде и втора технологична група, Любеново, К. Андреево I.

Към следващия строителен период F/G (датиран VIII/края на VIII–X в.) се отнасят жилища N 193/ W 120, N 210/ W111, яма N 207/ W 120. Това са пет гърнета, типове: 4а, 3б, 2в и 2б. Шийките завършват с УР 1.2, 14, 6, а орнаменталните схеми – 9, 23, 11. Профилировките на горните части и декоративните мотиви отнасят тези комплекси към селищата от групата Съдиево-Раднево и трета хронологична група в Констанция.

Августа Траяна-Берое (кат. н. А. XLVI)

От различни обекти в границите на античния град произхождат ранносредновековни съдове. Стратиграфските данни са неясни. Освен форма IГ1 (табло 38), което най-вероятно принадлежи към периода на аваро-славянските нашествия – края на VI – началото на VII в., други форми, чиито произход се търси на територията на Аварския хаганат, са гърнетата 38/6-ОУССтЗ (тип 3в) и 44/1-СтЗ (тип 4б). Горната половина на устието на 38/6-ОУССтЗ е тип 211, УР 1, украсата – схема 1. Горната половина на устието на вторият съд е тип 212, УР 1, украсата – схема 5.

Паралелите на гърнето от обект 32 по отношение на технология, декорацията, оформянето на устието, го поставят не по-късно от началото на IX в. (45/1-кв32СтЗ). Принадлежи на ТГ II, тип 3б. Горната половина на устието е тип 323, УР 2, украсата – схема 6. Гърнето се синхронизира с керамика от обекти К. Андреево – 1 и 2, Изворово, Констанция – хронологична група 2.

От проучванията на представителния комплекс в ЮИ част на късноантичния град е има данни и за гърне на ръка „пражки тип", подобно на тези в Карасура и Крън (Янков 1987, 116, кат. н. А. XIX).

С terminus ante quem края на IX в. е белоглинена чашка – форма $IV_4Ч_1$1 – от Стара Загора, покрита с маслено-зелена глазура, (табло 49.6; Манолова 2000, 4, Обр. 4л). Чашката е един от най-ранните примери за търговски контакти с големите византийски центрове.

Средновековно селище – Хисаря (кат.н. А. LI; табла 130.1–5, 131)**:**

За съжаление липсва детайлна публикация на комплексите с керамика или наблюдения за стратиграфската ситуация на голяма част от керамиката при откриването ѝ (вж. Джамбов 2002 и цит. лит.). Възстановяването, което се опитваме да направим в каталога не толкова по комплекси, колкото по обекти, е до голяма степен несигурно.

Керамика на бавно колело (табло 130.1–5): Представени са съдове тип 3в, 3а, 2в. Горната половина на устието е тип 212, 222, УР 1, украса – 3, 4, 15.

Гърне 130/3-Хс, е открито заедно с друго гърне, с орнамент 6, в южната част на Хисарската крепост (Джамбов 1960, 153–154, обр. 9, 10). Гърнето е идентично на керамика от К. Андреево I-II, Изворово, Констанция – II хронологична група, Перник, кв. Бела вода. В същото време въз основа на монетите на император Йоан Цимисхий, открити наблизо, комплексът е отнесен във X в. Това е единственият пример, който имаме до момента, когато се предлага датировка на тази група керамика в конкретния сравнително късен период от ранното средновековие. Тълкуванията могат да се търсят поне в две посоки: или традицията на определени форми, украси и типове устия от кухненската керамика се запазва сравнително дълго време, или следва да се постави под съмнение сигурността на комплекса, още повече, че става дума за случайна находка, без археологически проучвания (Джамбов 1960, 153–154). Може би към същия комплекс принадлежи и друго гърне, украсено със схема 8 (Джамбов 1960, 154–155, обр. 11).

Керамика на крачно колело (ТГ IV):

Тип IV$Г_2$1 (табло 131.1-5): Датирани са в края на VIII – нач. на IX в (Джамбов 2002, 51).

Конкретните съдове са многократно публикувани. За съжаление при работата във фонда на музея се установиха разминавания между инвентарните книги и публикациите. Така например 3 от 5 съда – с инв. н. ГАМХ 59, ГАМХ 55, ГАМХ 53 (Джамбов 2002, рис. 19з, 51, рис. 2е; обр. 19 к; 51, рис. 2д; 50, обр. 19ж, рис. 1-1в) произхождат от района на ранно-християнски некропол южно от античния град. Единият съд – ГАМХ 596 е с неуточнено местонамиране.[99] Съгласно публикациите до момента съдове от тази група са откривани главно на две места в укрепения град: обект „Поликлиника" и в казармените помещения И от южния вход (Джамбов 1960, 157–161; Джамбов 2002, 50–51). Устава неясно на какво

[99] Данните са взети от инвентарната книга на Градски Археологически Музей Хисаря;

се дължи това разминаване в данните. Едно гърне от същата група е намерено в помещение 1 до южната крепостна стена и е датирано в IX–X в. (Запрянов 1967, 45, обр. 9). Всички съдове си приличат по форма и начин на изработка, т.е. се предполага, че са продукт на едно и също ателие, съхранило местните традиции в грънчарското производство. Предложена е датировка в края на VIII – нач. на IX в. (Джамбов 2002, 50–51).

Представени са два типа чаши: IVЧ$_1$1 и IVЧ$_1$2.

Пловдив (кат. н. А. XXXI)

От ранносредновековните обекти от Пловдив на практика има много малко публикувана керамика, повечето от която е позната по снимки, а не графично.

Яса тепе – гърне 130/6-Хс: ТГII, тип 1б. Горната половина на устието е тип 222/1, украсата – схема 3. Един от малкото примери за датиране на керамика в VIII в.

Според Хр. Джамбов от този обект произхождат още две гърнета –украсени с декоративен мотив 8 и 3 (Джамбов 1960, 150–151, обр. 2, 3). Не е ясно обаче от кой пласт произхождат – този от VIII–IX в. или по-късния. В по-късна публикация при разглеждането на ранния средновековен пласт върху селищната могила са представени предимно фрагменти с вълниста украса, един път в комбинация с вертикални снопчета, с изключение на един малък фрагмент с хоризонтални единични линии – орнаменти 1, 3, 12, 15 (Джамбов 1970, 73, обр. 1.а-б).

Небет тепе: при потерна А, над пласта с деструкции във вътрешния коридор: фрагменти керамика ТГ II.1 – песъчлива глина с врязана украса. Декоративните мотиви по фрагментите са 23 (2 пъти), 8 (3 пъти), 3 (2 пъти), 27 и 34, УР 14 (Ботушарова 1963, Т. XIII–XIV).

Жилище от ул. „Митрополит Панарет" 27-29[100], АР 2009 г. (табла 148-149; табл. 6,7; Топалилов, Станев 2012, 11–37). Прерязано е от няколко ями, най-ранната от които се датира в X–XI в. Хомогенен материал като цяло. Присъстват следните ТГ керамика: керамика на бавно колело, представена от две подгрупи: II.1 – съдове от песъчлива глина с врязана украса, която доминира значително; II.2 – пречистена сива глина с излъскана украса, вероятно изпечена редукционно – фрагментите са поне от два съда, и амбалажна керамика – 1 горяла стена от амфорен съд и 1 фрагмент от тавичка, ръчно формуван.

Подгрупа II.1 е представена от цяло гърне тип 3в (139/1-Плвд, горни половини тип 222, 223, 312, УР 5, 2.2, 7 и по-малки фрагменти от устия с извивка на шийката между 24 и 45˚, дължина от 6 до 23 мм и УР тип 5, 7, 1.2, 2, 2.2, 14. Декоративните схеми са 3, 4, 6, 27, 34.

Фрагментите от подгрупа II.2 принадлежат на гърнета (табло 139.10; 140.3,4). Устията им са извити под ъгъл от 34, 35˚, дължина 16 и 18 мм., УР тип 1 и 14 и декоративна схема 21.

Обект на ул. „Иван Караджов" № 4[101] (Божинова, Славкова 2014, 393–395; Станев 2015, 432–446): Намира в близост до гореописания, на около 50 м. отстояние. Средновековно преустройство на антична сграда. Сходството между двата обекта се изразява в доминиращото присъствие на керамика от ТГ II.1, както и фрагменти от амфори, въпреки че са налице разлики в украсата и профилировката на устията. Различията са в присъствието на II.2 в комплекса на „Митрополит Панарет" и ТГIV в настоящия. ТГIV включва дъна, рязни с нишка и канелюри по стените. Сред датиращите фрагменти са тези от амфора, която има паралели в Созопол, Сарачхане, кораба Бозбурун, Турция и се датира в края на VIII – началото на IX в. Амфората отнасяме към тип II по Е. Тодорова (Тодорова 2012, 37, т. I.4, обр. 11б и цит. лит.; Станев 2015, 435, обр. 6. 16-17). Амфори от този тип са произвеждани в Кефалос, на о. Кос (Poulou-Papadimitriou, Didioumi 2010, Fig. 9). Сред керамиката има капак с украса от врязана вълниста линия и гърне с дръжка. Украсата е представена от схеми О4, 3, 15,16, УР – тип 1.1, 1.2, 12 и 13. Тези различия едва ли са случайни и вероятно се дължат освен на хронологични, също и на културни фактори.

[100] Благодаря на доц. И. Топалилов и доц. К. Станев за възможността да се запозная с непубликуваните материали.

[101] Непубликуваните материали. Благодаря още веднъж на гл. ас. д-р К. Станев за възможността да се запозная с тях.

Морфологичните и декоративни особености причисляват жилището от об. „Митрополит Панарет" 27–29 към селищата от групата Съдиево-Раднево. Към тази група обекти се отнасят и ранносредновековните фрагменти от Небеттепе. По-ранни материали, съпоставими с тези от Констанция – втора хронологична група, Изворово – жилище 1 и К. Андреево II, освен на обект „Иван Караджов" № 4, са публикувани и от селищната могила Яса тепе, в покрайнините на античния град.

Сердика-Средец (кат.н. А. XLIV)

До момента състоянието на проучване и публикуване на ранносредновековни материали е ограничено. Публикуван е един комплекс и керамика от пластове в отделни сектори на града:

*Жилища източно от западната главна градска порта***:** керамиката е публикувана общо, вероятно в подкрепа на тезата, че са синхронни. Броят на фрагментите керамика е 40, някои от които са доста примитивно изработени и могат да се отнесат към ТГП (Станчева, Станилов 1979, 56–64). Представени са устия с УР тип 2 и 5, и мотиви врязана украса по стените 3, 4, 6, 7, 8, 16, 15, 38, 39. С изключение на последния орнамент, паралели на който според нас могат да се търсят в ранновизантийската епоха, другите мотиви, както и оформянето на устийните ръбове се срещат сред материалите от К. Андреево II. Обстоятелството, че отсъстват декоративни мотиви 11, 23, 25, 30, 37 и по-усложнени профили, които присъстват в други сектори на укрепения град и са датирани IX–X в., според нас е индикатор, че материалът от двете жилища не може да бъде датиран по-късно от началото на IX в. Гърнето от северното жилище, представено на снимка е много близко по технология, украса и форма до урните от кв. Бела Вода (Станчева, Станилов 1979, 63, Обр. 11; Dončeva-Petkova 2004, 69–74).

- *об. Североизточна кръгла ъглова кула (сектор 1),* покрай външното и вътрешното лице на крепостната стена.

Находки от пласта: Фрагменти керамика на бавно колело с врязана украса: устия с УР тип 1.2, 1.3, 2, 16, украса 1, 3, 4, 7, 11, 12, 23, 25, 30, 36 (Stančeva, Dončeva-Petkova 1979, 115, Fig. 2).

- *при Източната порта* (сектор 2):

Находки от пласта: Фрагменти керамика на бавно колело с врязана украса: устия с УР тип 4.2, 5, украса: 7, 8, 11, 23, 25, 37 (Stančeva, Dončeva-Petkova 1979, 116, Fig. 3).

- *сектор 8* (между ул. „Ломска", „Лавеле", „Н. Цанов", „Бобошево"):

Находки от пласта: Фрагменти керамика на бавно колело с врязана украса: устия с УР тип 1, 1.2, 6, 9, украса с мотиви 3, 8, 12, 15, 37, както и един фрагмент от сива, пречистена глина с излъскване (Stančeva, Dončeva -Petkova 1979, 120, Fig. 13, 121, Fig. 14).

Материалите от последно изброените обекти са поставени в хронологическите рамки на IX–X в. и като цяло са сходни с тези от групата Раднево-Съдиево и Пернишка крепост от този период.

Перник (кат.н. А.XXVII-А)

На проучванията на крепостта на х. Кракра при Перник са посветени три тома. Наблюденията при археологическите проучвания на средновековния пласт показват употреба на гърнета, изработени на примитивен ръчен кръг, с груба, съдържаща едър пясък глина и небрежна украса от врязани единични неравномерни вълнообразни линии (Чангова 1992, 64). Това са гърнета са датирани по аналогии в Ю. Моравия и Д. Церово в VIII – началото на IX в в. (Чангова 1992, 63–64, 66, обр. 55 1,6). Въпреки че пласт от този период на съществуване на ранносредновековното селище не е установен, той се предполага чрез употребата на метални предмети: бойна брадва – чук, триръби стрели, стремена тип I, юзда с S-овидни псалии, отнасяни в периода след края на съществуването на ранновизантийското селище (Чангова 1992, 171, обр. 155 1, 176, 181, обр. 168 1, 183, обр. 170). Развитие на формите на тази керамика се наблюдава и през следващия период в течение на IX–X

в., когато регионът е включен в границите на българската държава (Чангова 1992, 68–75, обр. 55.2, 4, 5; обр. 56.1-6; обр. 57.1, обр. 59.1-4, 6; обр. 60.2). Начинът на публикуване обаче и липсата на ясен археологически контекст прави почти невъзможно оборването или аргументирането на резултатите от наблюденията на проучвателите. Бъдещи проучвания и публикации в региона ще покажат правотата на тази хронология. При работата във фонда на РИМ – гр. Перник се оказа,[102] че се касае за две гърненца, определяни от проучвателя в конкретнич период. Височината им не надвишава 9 см, а параметрите им позоляват да се отнесат към обособения тип 2в (42/2-Пк и 42/1-Пк). Едното гърне е без украса, другото е орнаментирано със схема 11 (Чангова 1992, 66, обр. 55 1; 70, обр. 55 6). Устийният ръб е представен от тип 1.2, извивката на шийката е между 14 и 18˚, а дължината й между 8 и 12 мм, т.е. горна половина тип II112.

Към следващия период (IX–X в.) са отнесени гърнета, които формално принадлежат към типове 3б (45/10-Пк, 45/3-Пк), 1в (40/6-Пк), 2в (42/5-Пк, 42/6-Пк), 3в (46/9-Пк) и 46/5-Пк и 2г (43/5-Пк) (Чангова 1992, 70, обр. 55.4,5; 56.1,2,3,4,6). По отношение на декоративната схема се наблюдава разнообразие при комбинирането на основните елементи. При гърне 42/6-Пк ноктовидните ямички, подредени в мотив „рибена кост" (орнамент 22), са комбинирани със снопове вълниста и хоризонтална украса (орнамент 6). Подобна е украса се среща и от други обекти по долината на Струмешница – например Долна Рибница, и се предлага датировка X–XI в. (Parczewski 1983, 99–100, Fig.2.5). При гърне 39/5-Пк между елементите на мотив 10 – набодените ямички и хоризонталните линии, е добавено снопче гъсто нанесени вълнисти линии. Гърне 40/6-Пк е украсено с комбинация от мотиви 23 и 28. При гърне 42/4-Пк са комбинирани мотиви 4 и 15, а мотив 11 върху съдчето 46/5-Пк обхваща 2/3 от съда. Схема 23 е използвана и при украсата на 46/9-Пк, а при гърне 42/5-Пк е използван мотив 32, вариант на мотив 25, с тази разлика, че широките, неравномерни хоризонтални линии са на сравнително голям интервал, достигащ до 12 мм на места. Като нови мотиви могат да се обособят тези, нанесени върху 45/10-Пк, 43/5-Пк, 42/4-Пк и Пк-55/3 (по Чангова 1992, обр. 55.3) (табл. 9).

С оглед на размерите си съдовете могат да се разделят на две групи: до 10 см (40/6-Пк, 42/4-Пк и 46/5-Пк) и между 10 и 16 см (45/10-Пк, 42/6-Пк, 45/3-Пк, 42/5-Пк, 46/9–Пк, 43/5-Пк). Горните половини на гърнетата са представени от типове II112/1.2, II313/5, II212/1, II213/1.2, II212/2, II312/2.2, среща се УР 3, наклонът на шийката е между 23 и 60˚, а дължината – между 3 и 12 мм, като при по-големите гърнета е 8 до 12 мм (табл. 8).

Перник, кв. Бела вода (кат.н. XXIV-Б, табло 128)

В периода VII–VIII, се датират урните от кв. Бела вода, Перник. Във формално отношение споменатите гърнета са сравнително разнообразни: причисляват се към типове 1б (урни 128/1-Пк, 128/2-Пк, 128/4-Пк), 1в (128/3-Пк). Устията се описват като типове 1.2, 1.3, 2, а украсата на гърнетата се състои от схеми 3, 6, 7.

Невестино (кат. н. А. XXV, табло 129)

До 2014 г., когато започнаха спасителните разкопки по АМ Струма сведенията за ранното средновековие по долината на река Струма бяха оскъдни. Данни за ранносредновековно селище има от м. Топлико, край с. Невестино (Генадиева 1991, 5–18). Инвентарът на жилище 2 е представен от две гърнета (Ж2/1-Нв, Ж2/2-Нв), съответно принадлежащи към тип 3б и 2б. Украсени са с мотив 6 – комбинации от снопчета вълнисти и хоризонтални врязани линии, с дължина на шийките между 12–18 см, а оформлението на устийния ръб е тип 1 и 1.2. Устията са извити под ъгъл от 27 и 38˚.

Като технология, морфология, начин на оформяне на устията и декоративните особености двете гърнета са близки до тези от урните от кв. Бела вода в Перник, Чокоба – ке-

[102] Благодаря за любезното съдействие на колегите от Пернишкия музей за възможността да изобразя графично дискутираните гърнета.

рамика от ТГП.1, Изворово – жилище 1, 2-ра хронологична група в Констанция, КА-II и същевременно се отличава от керамиката от обект „Читалище" в Кюстендил, вместена в хронологическите рамки от IX до средата на XI в. (Спасов 1989). Ето защо датата, която предлагаме за жилище 2 от м. Топлико има terminus ante quem средата на IX в. Фрагментът 117/5-Нв, с декоративен мотив 23 носи характеристиките на по-късната хронологична група керамика (тази, отнасяна средата на IX до средата на XI в.), но произхожда от пласта, не от жилището, поради което можем да допуснем наличието на структури и от този период.

Туховище (кат. н. Б. XXVI)

Не по-късно от IX в., т.е. към ранния хоризонт гробове[103] се отнасят гърнета Т-43 (табло 45.2; 153.I.1) и Т-132 (табло 45.8, 153.I.2). Принадлежат към тип 3б. Устийните ръбове са типове 1.2, а украсата – схеми 1 и 3.

Копривлен (кат. н. Б. XIII)

В периода VII–IX в. са датирани гробовете с керамика н. 177 (табло 41.3) и 184 (табло 43.3) от некропола. Отнесени са съответно към тип 2б (К-177) и 3г (К-184). Горната половина на К-177 е тип II112, УР 1.2, украсата – мотив 2. Съдът К-184 е с устие тип 1.3, без украса.

Абланица 2 (кат. н. Б. II)

В гроб 2 на некропола е открито гърне, отнесено към тип 3в. Горната половина на съда е тип II212, УР 5, украсено е с орнаментална схема с вълнист мотив.

***

Въз основа на керамиката от некрополите от Перник, Бялата вода, Туховище, Копривлен, Абланица 2[104] (разгледани току-що), концентрирани предимно в района на дн. Югозападна България, Рило-родопския планински масив, и други примери като Невестино и жилищата източно от западната порта на Сердика, може да се заключи, че подобно на района по средното течение на р. Марица – К. Андреево I и II, Изворово, Констанция – II хронологична група, и тук се изолират комплекси, в които се открива керамика на леко (ръчно) колело, със сравнително просто оформени устия – УР 1.2, 1.3, 2, и орнаментални схеми с вълнисти мотиви, понякога редуващи се с хоризонтални снопчета (орнамент 2, 3, 6, 7). Подобни примери са познати и от Северна Македония, от примитивни жилища в руините на епископската базилика в Баргала, които възникват там след управлението на Фока и от други обекти (Алексова 1989, 61, 65, 68, обр. 71–75; Дончева-Петкова 1995, 92–93). Аналогична керамика е открита и в околностите на с. Долна Рибница, по долината на р. Струмешница (Parczewski 1983, 99, Fig. 3.1). Към по-ранни хоризонти с керамика на ръка, освен в района на Пауталия-Хисарлъка, Пиперков чифлик, Горановци, вероятно принадлежат още единични находки от района на Щип – с. Стар Караорман и м. Казанциско Маало, манастирския комплекс „Св. Архангел Михаил", Берово, с. Пчиня, Кумановско (Белдедовски 1990, 46, 48, обр. 33, 35; Дончева-Петкова 1995, 92–93 и цит. лит.).

Въпреки оскъдната база данни в днешните югозападни райони на България, на този етап на проучвания и публикации може да се допусне, че като цяло се потвърждават наблюденията за развитието на керамиката – изменението на устията и украсата на съдовете, наблюдавани в Югоизточна Тракия.

Месемврия (кат. н. А. XXVI)

Ранносредновековната керамика е обособена в три технологични групи. Преобладава керамиката на ръчно колело, представена от: II.1 – съдове от песъчлива глина с врязана украса (Марваков 2006, Таб.1, 2); II.2 – пречистена сива глина с излъскана украса, вероятно изпечени редукционно – фрагментите са поне от два съда (Марваков 2006, Таб.3). В

[103] За датировката на некропола виж в следващата глава.

[104] По-подробно проблемът с датировката на гърнетата от последните 3 некропола ще бъде разгледан в следващата глава.

ТГIII се включват няколко гърнета от песъчлива глина с по-добро формуване и внимателно нанесена украса (Марваков 2006, Таб.4).

Керамиката от IIТГ: Цели форми: Възстановява се напълно едно гърне, тип 3в. Устия: УР 1, 1.2, 14. Украса: Използвани са мотиви 8, 11, 21, 23, 27, 35.

Появата и разпространението на тази керамика се свързва с превземането на града от българите в 812 г. Керамиката е сходна с материалите от Каблешково и кръга на селищата в Североизточна Тракия, датирани IX–X в. като Сливенската крепост, с. Съдиево, м. Старото селище – Раднево, Гледачево 1, Констанция – трета хронологична група, Маркели, Вратица и др.

*Белоглинена керамика***:**

- GWW1 – 2 фрагмента керамика (Манолова 2000, 2; Cimbuleva 1980, 204, pl. III/ 15, 17).

Амфори: Непубликуван екземпляр, изложен в експозицията на музей „Старинен Несебър", намира паралели сред амфорите от крепостта в м. Калето, Средец (Balbolova-Ivanova 2000, тип 1, вар. С).

Анхиало (кат.н. А. XXXIV)

Сред малкото публикувана керамика от града е амфора, чиито произход се извежда от тип 1 по Кузманов. (Лазаров 1969, 17, обр. 6; Кузманов 1985, 9, 64). Конкретните специфики на екземпляра, обаче, като оформлението на шийката и начина на захващане и извивката на дръжки я определят към т.нар. амфори „византийски" тип, които се произвеждат в продължение на VII–IX в. (Πουλου-Παπαδημητρου 2001, 243–244; Εικ. 23).

Дебелт (кат. н. А. VII)

Ранносредновековната керамика в Дебелт е със сигурен контекст, в резултат на дългогодишните редовни разкопки. Предложеният тук анализ има предварителен характер и вероятно много от наблюденията ще претърпят корекции и прецизиране при последващите публикации на керамиката. Като илюстрация на промените, обхванали града от втората половина на V в. насетне, са жилищните постройки, възникнали върху руините на късноантичната баня (кат. н. А.VII.1). Техният инвентар намира паралели в контексти от VI – началото на VII в. (табло 134; 135.IV). В такава среда, заедно с капаци за питоси, глинени лампи, амфори – късни варианти на LRA2, токи „Сучидава", се появяват фрагменти на ръка, които намират паралели с материалите от Констанция, Любеново, Кюстендил и Карасура. Може да се допусне аналогичен характер (съдържание) на тяхната среда на откриване. Terminus ante quem за функционирането на тези помещения е пожарът, датиран с монети на Юстин II.

Сред тях горната част от амфората (пол. инв. н. 79/07, табло 135.IV) и гърнето на ръка (пол. инв. н. 24/07, табло 134.5) са сред находките, които продължават да се разпространяват и след началото на VII в. Примери в това отношение са амфорите от наблизо разположената Средецка крепост (виж по-долу) и материалите от стратиграфски по-късните ранносредновековни контексти върху руините на късноантичната баня от Дебелт (табла 135–138).

В по-горните (ранносредновековни) пластове и структури, е откривана керамика от трите технологични групи: на ръка, на бавно (ръчно) колело и крачно. При почистване на терена, в руините над късноантичната баня е намерено гърне на ръка. По предложената от нас система за описване се определя като тип 3б (табло 138.1; табл.5). Изделията на бавно колело са представени и в две подгрупи: II.1 и II.2. Наличието на керамика от подгрупа II.2 е съществен момент в характеристиката на комплексите (табло 135.I; 136.II.3; 137. I.1-2; Костова, Дочева, Манолова-Войкова 2007, 319; Костова, Дочева, Манолова-Войкова 2005, 232; Костова, Дочева, Манолова-Войкова 2004, 148; Вагалински 2004, 147). Нещо повече – налице е цяло гърне, притежаващо характеристиките на т. нар. „пастирска керамика" (табло 138.3; Ангелова, Дончева-Петкова 1992, 15; Ангелова 2009, 13–14). Изходен ареал за появата на тази категория керамика със среднодунепърски произход в Дебелт, безспорно

са териториите на дн. Североизточна България и Северна Добруджа. Разпространението й сред езическите некрополи и селища от периода е VII–VIII, до средата на IX в. (Ангелова, Дончева-Петкова 1992, 17–18).[105] Формалните му характеристики го поставят в параметрите на ТГП$_{2,}$ тип 4г – единствено до момента.

Характерът на материалите от Дебелт както по отношение на състава на комплексите, така и при сравнение на морфологията на устията (УР 1/2, 2) и декорацията (О 1, 3, 6, 7, 8, 21) са напълно съпоставими с тези от Чокоба. Тогава тезата ни за изолиране на по-ранен хоризонт обекти, в сравнение с групата Съдиево-Раднево (присъстваща тук на табло 137. III) би намерила още един пример тук. Това би означавало присъствие на славяно-българско население тук преди 812 г? Единствено детайлният анализ на материалите от археологическите проучвания и съпоставянето на стратиграфските данни ще могат да отговорят с по-голяма конкретика на въпроса.

В археологическите контекси обаче се наблюдават и други интересни моменти, които липсват сред материалите от Чокоба, например наличие на керамика на колело, в традициите на византийската керамика от VI–VII в. при ситуацията в сондаж 2, кв. 5, 8 (табло 135.II.5, 6), както и висококачествена константинополска глазирана белоглинена керамика, в пласт с монета на Лъв III[106] и в опожарено ниво от началото на IX в. (табло 137. II.1-4; п.инв. н. 24/06; Манолова 2000, 4, Обр. 4е). Идентичен характер имат намерените през 2011 г. материали от жилищен комплекс след края на функциониране на крепостната стена[107] (кат. н. А.VII.5). Комплексът съдържа две близки като морфология съдчета – гърненца, с дръжки, покрити от вътрешната страна с глазура (форма IV$_4$Г$_2$1) и горна половина на амфора (табло 139). Глазираните съдчета според нас принадлежат към първата група белоглинена керамика (GWWI), в рамките на която се наблюдават затворени форми, които в другите, по-късни в хронологично отношение групи белоглинена керамика не са познати (Hayes 1992, 14–34; Böhlendorf-Arslan 2004, 97–99). Сред изделията от тази група са възможни допустими „отклонения" от „белия" цвят на глината, каквито се наблюдават и при н. 127/1-Дб и особено при второто съдче – 139/2-Дб (Hayes 1992, 14–18). В морфологично отношение в Сарачхане има многобройни паралели на гърнетата и оформлението на устийния ръб сред различни групи керамика (и глазирана и неглазирана) в депозити от втората пол. на VII в. до края на VIII/нач. на IX в., но и по-късно – в деп. 39, 45, 51 – поне до средата на XII в. (Hayes 1992, dep. 30/132–137; 146–149; dep.31/29, 33; dep.34/31–36, 41, 52; dep.35/10, 11; 39/4,5; 45/5; 51/67–69). Принадлежноста поне на едното от гърнетата обаче към белоглинената керамика, и то конкретно на GWWI (първа група на белоглинената керамика) позволява да се предложи дата в границите на VII–VIII в. за целия контекст, понеже в другите групи белоглинена керамика, които са и по-късни, затворените форми изчезват. По своите основни характеристики – цилиндричната шийка, подчертания и завит навън устиен ръб, сравнително ниско разположените под устийния ръб, перпендикулярно на шийката дръжки амфората в комплекса има точен паралел в Сарачхане – Константинопол (тип 41 по Хейс), датиран в края на VIII – началото на IX в. (Hayes 1992, 71–73; dep.35.27), както и Средецкото кале (табло 137.3), също Отранто (Италия) (Πούλου-Παπαδημητρίου 2001, Εικ. 27, дата – VI–VII в.), както и по-общи прилики с амфори от К. Андреево. Въз основа на паралелите отнасяме жилищния комплекс в VIII –IX в. По типологията на Е. Тодорова амфората е тип III, с точен паралел от Созопол (Тодорова 2012, 41-42, кат. н. 9, т. II.9).

Друг жилищен комплекс, също интересен и представителен, е проучен източно от крепостната стена, след края на функционирането й, върху термите (кат. н. А.VII.11; табла

[105] Виж по-горе.

[106] Сведения на Кр. Костова, директор на ИМ Средец, ръководител на археологическите разкопки в Дебелт, за които сърдечно й благодаря.

[107] Непубликувани материали, АР на Хр. Прешленов, комуто изказвам благодарност за предоставянето им.

140–141).[108] Комплексът включва: керамика на ръка, на леко (ръчно) колело, гърнета на крачно колело – устия от гърнета, фрагмент белоглинена керамика с капки глазура, амфори, ранновизантийска керамика – трапезна, червенолакова.

ІТГ (табло 140/2-Дб; 140/3-Дб): гърне, без украса, тип 2г; горна половина тип І212; съдче с дръжка (чашка?, гърненце?), УР 1.2;

ІІТГ (табло 140/1-Дб): гърне, тип 3в, украса схема 3, горна половина тип ІІ223, УР 1.2;

ІVТГ (табло 140/5-Дб; 141/1-Дб, 141/3-Дб, 141/4-Дб): устия от гърнета тип 3, 5.1, 1.2, 4, украса 14.

Амфората (табло 140/4-Дб): Показва сходство с материалите от РВЕ – амфори тип XIV по Кузманов или LRA1A по Пиери (Кузманов 1985, кат.н.А75; Pieri 2005, 80–85, Pl. 7.2-3). Извивката на шийката наподобява фрагмента от амфора ВС88/31-К. Андреево. Сходства може да се посочат и с амфори от Псира – VIII в. (Πούλου-Παπαδημητρίου 2001, Εικ. 21, 22). Идентичен фрагмент е публикуван от югозападната кула на близо разположеното Средецкото кале, с дата в IX в. (Balbolova-Ivanova 2000, 82, Т. 6/5).

Фрагменти 140/6-Дб, 140/7-Дб, 141/2-Дб и 141/5-Дб, възможно и гореописания 140/4-Дб, са ранновизантийски и според проучвателите са преотложени материали от по-ранен пласт. Във всички случаи предвид тяхното съвсем не незначително присъствие в комплекса освен терминус, може да означава и неголяма хронологическата разлика. Фрагментът 140/5-Дб е аналогичен на материалите от гореописаното жилище (табло 139/1, 2). Датира се в VII–VIII в.

Двата жилищни комплекса, проучени през 2011 г. (кат. н. А.VII.I, контекст 5 и А.VII.5) са предшествани стратиграфски от по-ранни от тях депозити, съдържащи керамика на ръка, на крачно колело – в единия случай белоглинена глазирана керамика и фрагменти от амфори, принадлежащи към късните варианти на LRA 1 и 2, които позволяват да се предложи датировка в границите на VII в. за двата депозита (табло 142.1-5 и табло 142.6-11, кат.н. кат. н. А.VII. I, контекст 5а, А.VII.6).

Средец

Публикуваните керамични комплекси от помещения в крепостта в м. „Калето", град Средец, датирани с монета на Никифор I Геник (802–811), позволяват да се синхронизират съдове с различни технологични характеристики – на ръчно (бавно) и бързо (крачно) колело, включително глазирана керамика и амфори (Balbolova-Ivanova 2000, 73–85).

Керамика на бавно (ръчно) колело (ІІТГ):

Гърнета: Установени са три форми (три типа) гърнета, съответстващи на установените от нас форми 3а и 4в. Рязко отличаващи се от всички известни ни до момента пропорции са тези на съда определен като тип 3 по Балболова (табло 144.3, по Balbolova-Ivanova 2000, 73, Т. 2/3). Фрагментите от горни половини на съдове се характеризират с извивка на шийката в интервала между 15 и 43˚, дължината й варира от 6 до 13 мм, а устийните ръбове са представени с варианти 1, 1.2, 1.3, 5. Украсата е врязана, мотивите са 5 и 16 за съдовете на бавно колело и 14 за тези, работени на крачно.

Паници: Форма ІІП2 (табло 146.7). Единичен екземпляр е паница с леко заоблени стени (Balbolova-Ivanova 2000, 79, Т. 4/23).

Керамика на крачно колело (ІVТГ), тип $Г_2 2$ (табло144.4-9; 145.1-5): Най-многобройната група кухненска керамика на крачно колело е представена от гърнета с две дръжки, определени като тип IV от Балболова (Balbolova-Ivanova 2000, 77, Т. 2/4-9; Т. 3/10-14). Група гърнета на крачно колело, с две дръжки и е обособена и в Хисаря, при проучването на ранносредновековното селище, тип $Г_2 1$[109]. Предложена е датировка в края на VIII – нач. на IX в и вероятно са продукт на местно ателие (Джамбов 2002, 51). Местно производство съдове с две дръжки, със сравнително голям диаметър (34 см.), и определени като купи, са

[108] Непубл. материал, АР – 2011 г., Кр. Костова, на която благодаря за информацията и съдействието.

[109] Виж по-горе коментара.

открити при археологическите проучвания на Амориум, в стратиграфски пласт от VIII – началото на IX в. (Böhlendorf-Arslan 2010, Abb. 7.1).

В тази технологична група съдове на крачно колело влизат две гърнета без дръжки. Едното е с къса шийка – форма IV2в, съгласно предложената от нас типология на керамиката (табло 145.6; тип 5 по Балболова – Balbolova-Ivanova 2000, 77, Т. 3/15). Другото е биконично гърне – форма IV4в (табло 145.7; тип 6 по Балболова – Balbolova-Ivanova 2000, 77, Т. 3/16).

Прави впечатление сходството във формите между съдовете от различните технологични групи (напр. 144/2-Ср и 145/6-Ср, както и 144/3-Ср и 145/7-Ср), което е поредното потвърждение на тезата за консервативността и устойчивото развитие на формите на съдовете сред кухненската керамика (Fusek 1994, 19; Борисов 2002, 77, 84).

Устийните ръбове на гърнетата от тази група се описват като 1, 1.2, 2, 2.2, 3, 4, 4.1, 4.2, 5.1, 9.1.

Трапезна керамика: Включва кани без покритие и глазирани, форма К1 (табло 146.1, 3-6). Сред фрагментирания материал е дъно, оформено като ниско конусовидно столче, и определено като тип 2 по Балболова (Balbolova-Ivanova 2000, 77, Т. 4/18).

Амфори: Представлява значителна част от масовия керамичен материал от Средецката крепост. Внушително е количеството на ранновизантийски амфори от самия край на VI – началото на VII в. (Balbolova-Ivanova 2000, 79, Т. 5/24; 6/1, 3, 4). Интересна находка е горната половина на амфора, идентична на тези от тип I по Кузманов, или LRA 2, в случая обаче открита в контекст от IX в. (табло 147.1; Balbolova-Ivanova 2000, 81–82, Т. 6/2). В литературата е прието, че класическите представители на този тип амфори не излизат от границите на VII в. (Πουλου-Παπαδημητρου 2001, 243–244). От същия депозит при Северозападната кула е възстановена още една цяла амфора, чиито произход се свързва с LRA 2 (табло 147.6; Balbolova-Ivanova 2000, Table 5/28). Амфората намира близки паралели с изделията от клас А, о-в Егина – Колона, където те се датират в периода от първата четвърт на VII в. до началото на IX в. (Wille 2007, 368, Abb.2). В Сарачхане амфори, аналогични на нашата са откривани в депозит 35 от края на VIII – началото на IX в. (Hayes 1992, 111, fig. 57.33).

От Средецката крепост е публикувана и друга амбалажна керамика, определена като няколко варианта на един тип, обусловени от различия в размерите, формата и украсата (табло 147; Balbolova-Ivanova 2000, 79, Т. 5/ 25-28). Въз основа на сигурни стратиграфски данни те са датирани в IX в. (Balbolova-Ivanova 2000, 73, Т. 4/ 19–22). Амфорите от депозита при потерната са класифицирани като клас С на Егина (табло 147.4,5; Balbolova-Ivanova 2000, Т.5:26, 27; Wille 2007, 370, Abb.4) и могат да се разгледат като производни на LRA 1 и 2. По типологията на Е. Тодорова амфорите принадлежат на типове III–VI, VIII–IX в. (Тодорова 2012, 41–46, кат.н. 6-8, 12–14).

***

Изследването на керамиката от ранносредновековните обекти от Южна България, което представихме в настоящата глава може да бъде обобщено в няколко аспекта:

1. Наблюденията на проучвателите позволяват да се заключи, че керамика на ръка – цели форми и фрагменти, се появява в последните пластове на ранновизантийските крепости и единични примери на открити селища. Наличието на подобна керамика позволява да се допусне регламентирано по някакъв начин, мирно присъствие на население с чужд произход (славяни?).

2. В резултат на сложна, нехомогенна културна обстановка и икономическа криза в някои селища и некрополи се появяват нови, нестандартни „особени" форми керамика.

3. На база на комплексите от ранносредновековното селище от с. Капитан Андреево – едно от най-представителните ранносредновековни селища до момента, в периода VII–IX в. са разграничени три фази на обитаване.

4. Извършена е сравнителна характеристика на керамичния материал от другите, близ-

ко разположени на с. Капитан Андреево обекти по средното течение на р. Марица, в резултат на която предлагаме следната синхронизация на обектите:

Капитан Андреево I: Наличието на характерна керамика на ръка, която се открива в комплексите, ги прави съпоставими с находките на ръка от Констанция, Любеново, Карасура, Маджерито, Кюстендил. В същото време липсата на профили характерни за ранните варианти на пражката керамика, каквито се срещат там, предполага една близка, но по-късна дата, в границите на VII в. за възникването на селището в околностите на Адрианопол.

Капитан Андреево II – Констанция, 2-ра хронологична група; Изворово – жилище 1, Свиленград, м. Брантиите, Данабунар 1, Шиханов бряг;

Капитан Андреево III – Искрица, Полски Градец, Свиленград, м. Брантиите, Шиханов бряг;

5. Изолирането на комплекси с керамика на бавно (ръчно) колело и врязана украса схеми 1-9 и 12 – различни комбинации вълниста украса, снопчета вълниста украса и хоризонтални линии, типични за които са просто оформените устийни ръбове 1, 1.2, 1.3, 2, които се срещат в К. Андреево I, II, селищната могила при Яса тепе, Пловдив, Перник -м. Бялата вода, гърнета Т-43 и Т-132 от некропола в Туховище, гърнетата от гроб 177 и 184 на некропола в Копривлен и гърнето от гроб 2 на некропол 2, Абланица, както вероятно и жилищата източно от западната главна градска порта от Сердика-Средец и м. Топлико, с. Невестино. Фрагментиран материал и цели съдове с идентични морфологични и декоративни характеристики са известни от средновековното селище при Хисаря, Мезек, дн. Стара Загора (Августа Траяна – Берое), Хасковската крепост, м. Св. Атанасий, землището на с. Кулата, м. Манастирчето, с. Горановци, Сливенската крепост. Обстоятелството, обаче, че нямаме сигурни данни за конкретния археологически контекст и стратиграфската ситуация, прави проблемен и несигурен опитът за прецизиране на тяхната хронология единствено чрез аутопсия.

6. Гореспоменатите обекти са обособени спрямо характеристиките на групата селища Раднево-Съдиево, разпространена в района на Североизточна Тракия или Капитан Андреево III.

7. Групата селища Раднево-Съдиево в Южна България се датира в IX–X в. и се свързва с усвояването на региона от Първата българска държава. Различията между двата вида керамични кръга са както хронологически, така също и в резултат на различни керамични традиции. Хронологическите различия се потвърждават от наблюденията на обекти като Констанция (различните хронологични групи), Чокоба, Карасура (периоди E, F/G. Към тази група се включват и материалите от Пловдив – обекти Небет тепе, Жилище от ул. „Митрополит Панарет" 27–29, Сердика, Месемврия и др. (виж Момчилов 2007, T.XVI).

8. Към по–ранните обекти, синхронни на Капитан Андреево 1-2 следва да се причислят находките от Чокоба и Дебелт, с тази разлика, че в комплексите там присъства и керамика от сива, пречистена глина с излъскана украса.

9. Керамиката от гореизброените обекти в т.1, 4 и 5 намира паралели в селища и комплекси традиционно свързвани със славяните и в области и региони, за които има писмени извори за тяхното настаняване.

10. Групата селища Раднево – Съдиево в Североизточна Тракия и Капитан Андреево 3 – Искрица по средното течение на р. Марица се датират в хронологическите граници на IX–X в. И двете групи се предхождат от комплекси с керамика на бавно колело, с едри примеси и различни комбинации вълниста украса, снопчета вълниста украса и хоризонтални линии и просто оформени устийни ръбове (типове 1, 1.2, 1.3, 2). По отношение на характеристиките си обаче показват съществени различия. В последната група селища отсъстват или са представени единично орнаментални схеми 11, 23–28, както и запетайковидните устия (УР 14), които са основна характеристика на първата група обекти. Пра-

ви впечатление също така, че границата между обектите от двете групи селища в Източна Тракия следва трасето на Еркесията.

11. Морфологичните и технологични особености при оформлението на устията от селищата по средното течение на р. Марица от групата Капитан Андреево 3-Искрица намират продължение в селищата от XI–XII в. в Югоизточна Тракия, сред материалите от т. нар. „тип I по ТФМ" по Б. Борисов (Борисов 2002, 24–26). Приемствеността в развитието следва да се тълкува и като запазване на населението в региона.

12. Керамиката на колело, поне в отделни региони, продължава своето развитие и след края на аваро-славянските нашествия в началото на VII в. И битовата и транспортната керамика показват, че връзките с отделни византийски търговски центрове, дори и в силно редуцирана степен съществуват, а традициите и тяхното влияние в производството на керамика, особено в Черноморския регион, региона около средното течение на р. Марица и Адрианопол, Югозападните Родопи е осезаемо.

3. НЕКРОПОЛИ VII–IX ВЕК.

3.1. Горна граница в употребата на типовете гробни съоръжения от късноантичната епоха

Сериозен проблем при определяне на хронологическите параметри на гробовете, е утвърдената вече християнска обредна практика, която се изразява в унификация на погребалния обред и съпътстващата я безинвентарност (Dintchev 1998, 75; Fiedler 1992, 70).

Установяването на сигурни хронологически репери на съществуване на определени типове гробни съоръжения, както и цели некрополи, е една от основните задачи при изследването на въпроса за наличието или липсата на приемственост.

Най-късно датираните гробни комплекси от ранновизантийската епоха (края на VI–VII в.) са известни от Източния некропол на Филипопол, Хисаря, Дебелт, Несебър, Созопол, Карнобат, Рупките и др. (кат. н. Б. XXVII; Б. XXV; Б.V.1, Б. XIV.1; Б.XX; Б.X; Б. XVIII) (вж. гл. II.3. Некрополи).

С изключение на зиданите гробници – засводени и с плоско покритие (табл.1, тип 5, 7), другите гробни съоръжения продължават да се използват и в средновековната епоха. Несигурни са единствено примерите за средновековни зидани с камъни гробове: в некропол 2 в Абланица – става дума за устни сведения на местните жители, и единичен пример от Златоград, м. Джерахови ниви, за който се споменава, че е на по-голяма дълбочина от другите, безинвентарен (Манева 1969, 221). За крайна дата в използването на зиданите засводени гробници традиционно се определя VI в. (Филов 2004, 176–177; Динчев 2014, 10–17 и цит. лит.; Шалганов 1989, 59–60; Нехризов, Тодорова 2008, 101 и цит. лит). Изключения са известни на този етап единствено от градските некрополи на Солун, където тяхната употреба продължава не само през VII в., но и VIII в. за погребване на официални лица (Μαρκη 2006, 110, 200 -202, Αριθ. 63, 69, 87).

Интересен е въпросът за горната граница на гробовете със стреховидно поставени тегули, които са масово гробно съоръжение през късната античност. Тук е мястото да посочим няколко много интересни примера: некропола при базилика Д в Хераклея Линкетис (Манева 1989, 161–181), средновековния некропол, възникнал върху Епископската базилика във Филипопол (Б.XIX) и некропола при Черниче (Въжарова 1984, 5–19). В некропола в Хераклея Линкетис са представени два типа гробни съоръжения: заедно с доминиращите гробове, оформени със стреховидно поставени тегули, е проучен и един цистов гроб. В гроб 9 са намерени чифт сребърни наушници със звездовидна висулка, вместени в хронологическите рамки на втората половина на VI–VII в. (Манева 1989, 179, Сл.16). Паралелите са многобройни, в широкия ареал на византийските ателиета (Овчаров, Ваклинова 1978, 110; 6000 Χρόνια, 182, n.198; 208, n.240; Lippolis 1999, 101, n.3,8; Καθημερινη 2002, 427, αρ. 549; 428, αρ.550; 429, αρ.552, 553; 431, αρ. 556; 558, αρ. 770; Davidson, Oliver 1984, 169, n. 238; Ross 1965, 66-67, pl. XLVIII, n.85; Σοτηριου 1956, 110-118, πιν. 41β). Единствената до момента известна ни обеца/наушник от този тип от Южна България е случайна находка от Асеноградско (табло 155.1). В края на VI – началото на VII в. вероятно трябва да се датира и екземплярът от сребърното съкровище, открито в Силистра, съдържащо монети на Юстин II (565–578) (Ангелова, Пенчев 1989, 38–43, Обр.4, Обр. 7_3).[110] Разлики с последната находка има единствено при закопчаването. Хронологията на некропола в Хераклея Линкетис се поставя в границите между втората половина на V и края на VI/ началото на VII в. Най-късни са гробове 11, 14, 17 (стреховидни) и гр. 12 (цистов), за които въз основа на стратиграфски данни се предполага, че са изградени след разрушаването на базилика Д в края на VI в. (Манева 1989,178).

[110] За предатирането на съкровището виж Morrison et all , 155, nr. 56

Аналогична е ситуацията при некропола на Епископската базилика във Филипопол, където монета на император Тиберий Константин е t.p.q. за възникването на некропола (Кесякова 1989, 123). Широките хронологически граници на обекта предизвикват възражения и водят до опит за стесняване в границите на XI–XII в. (Морева-Арабова 2001, 103–104; Станев 2016). Намирането в гроб № 23 на оловен печат от XI в. не поставя под съмнение горната хронологическа граница (Кесякова 1989, 124, фиг. 8). Оспорва се тълкуването на монетата на Тиберий Константин в един от гробовете с аргумента, че тя е свързана с функционирането на базиликата, за чиито край представлява сигурен terminus post quem и не е част от гробния инвентар, а резултат от конкретна археологическа ситуация, при която гробното съоръжение, в което тя е открита, лежи върху пода на църковната сграда[111]. Другата част от наличния инвентар е оскъдна и може да се постави в широки хронологически граници. Доводите в подкрепа на дългата хронология на обекта са няколко: многобройните примери на презастъпване на гробните съоръжения, както и различните нива на разполагането им, дори при наличната ни доста оскъдна база данни, недвусмислено свидетелстват за продължителен период на функциониране в рамките на няколко фази (табло 157). Има данни за континуитет на гробните съоръжения. На табло 156.1 се вижда гроб 87, със стреховидно покритие, върху мозаечния под на църковната сграда. Сред публикуваните до момента некрополи на територията на Южна България, а дори и в по-широк географски аспект – на Балканите, подобни съоръжения, през средновековието, са сравнително редки. Примери през XI–XII в. могат да се посочат от Созопол и патриаршията в Преслав, Св. София в София и др. (Даскалов 2009$_г$, 99; Грозданов 2012, 861). Същата конструкция, но изградена от тухли, се среща в гореспоменатия некропол при Черниче, Благоевградско, датиран в IX –XI (Вължарова 1984, 5–19).

Също антична традиция показва гроб 50 при Филипополската базилика, изграден от вертикално поставени тухли (табл. 1, тип 4; табло 156.2). Подобни съоръжения са познати като единични примери в средновековните некрополи в Кюстендил – некропола при базилика 7, при сградата на Общинския съвет, както и новооткритата част от некропола на ул. „Мориц Леви" 7, „Л. Каравелов" 4 и др. (Спасов 2000, 58–59; Спасов 2002, 212–213 и цит. лит., бел. 24–28; Грозданов, Дянкова, 2013). Р. Спасов обединява гробовете с тухлена конструкция в тип III (Спасов 2000, 58, гр. 27, 38, 59; Spassov 2001, 278–280). Има ги и в Стара Загора – в атриума на четириконхалния църковен комплекс (Янков 1991, 123–125), т. нар. „гробове втора категория" от Еленската базилика в Пирдоп – общо 9 на брой (Мутафчиевъ 1915$_а$, 71–72), и с известни резерви можем да посочим Перник, гр. 134 (Чангова 1983, 180), Сапарева баня (Хаджиангелов, Христов 2015а, б; 489–492, 492–494). Общата хронология на некрополите се вмества в границите IX–XII в., с изключение на Перник, който е с по-късна датировка като цяло. За Еленската църква се уточнява, че гробовете принадлежат на времето на западане на църквата и са по-ранни от третата група гробове. Прави впечатление, че този тип гробни съоръжения се срещат в некрополи, разположени в близост до значими антични центрове – източник на материал за преупотреба.

3.2. Некрополи с дълги хронологически граници

Липсата на некрополи датирани в периода VII–IX в. е съставна част от проблема за „тъмните векове" и трансформациите в етническата и демографска структура на населението на южна България през периода. При изследването на този проблем неизбежно се поставя въпросът за хронологията на безинвентарните гробове, които са основна съставна част на голяма група некрополи. Ще разгледаме една група некрополи, които рязко се открояват при катологизирането, което направихме на този тип паметници от късната

[111] устни сведения на М. Мартинова, АМ Пловдив, за които й благодаря.

античност и ранното средновековие – всички те имат широки хронологически граници, започват в античността и са използвани и в средновековната епоха.

Източният некропол на Сердика, около базиликата „Св. София" попада в хронологическите граници от II до XIV в. (Филов 2004, 110–180; Станчева, Шалганов 1981, 82). Правдоподобна ли е тезата, че и тук, подобно на базилика 7 в Пауталия, има прекъсване на некропола в периода VI–X в.? (Филов 2004, 241; Динчев 2014, 23-24). Дискутираният по-горе некропол върху базиликата източно от форума във Филипопол се появява след като храмът престава да функционира, в резултат на променената топографска характеристика на града в V–VI в., но споменът за свещеното място се съхранява до XI–XII в. Същата традиция наблюдаваме при проучването на раннохристиянския култов комплекс на ул. „Ал. Пушкин" № 4 в Пловдив, върху чиито руини на сградата, след нейното опожаряване, възниква некропол, отнесен към XI–XII в. (Танкова, Топалилов 2006, 261).

Продължително време – от елинистическата, римската, ранновизантийската епохи, както и в XI–XII в. е използван източният некропол на Филипопол, съгласно разкритите гробове североизточно от Източната градска порта на античния Пловдив, около раннохристиянския мартириум, вероятно преустроен по-късно в параклис (Bospatchieva 2001, 59–69). От времето на създаването си в VI в., до Комниновата епоха, при базилика Елеуса в Несебър са изграждани гробни съоръжения (Velkov 1946, 61–70). Подобни практики, доказващи съхраняване на историческия, но и религиозен спомен са засвидетелствани при късноантичния четириконхален комплекс на Августа Траяна, където са документирани гробове в притвора, принадлежащи към втория строителен период на комплекса (втората половина на V–VI в.) и средновековни гробове върху атриума на църквата, отнесени към първата половина на X–XII в. Предполага се съществуването на средновековна църква (Николов, Калчев 1992, 37; Янков 1991, 123, 127). Продължават да се използват през средновековието и южния, и северозападния антични некрополи на Берое (Янков 1991, 123–124).

Следващия много интересен и детайлно публикуван пример е от района на антична Пауталия, при разкопките на базилика № 7 (кат.н. XII.5). Базиликата има два строителни периода: изградена е във втората половина на IV в., преустроена в средата/ втората половина на V в. Според проучвателите са разкрити два некропола: късноримски – от края на III – средата на IV в., източно от базиликата и средновековен, върху рушевините на сградата и 10 гроба източно от нея (Spassov, Kazarova, Mladenova, Filipova 1999, 39, 41). Най-ранният от късноримската епоха е гроб № 63, датиран в последните две десетилетия на III в, с антонини на Диоклециан, сечени 270–290 г., най-късният е отнесен в средата на IV в., като изрично е оказано, че гробове, синхронни на базиликата няма (Spassov, Kazarova, Mladenova, Filipova 1999, 39, Стоянова 2005, 76). Един от основните аргументи за това е типът на гробните съоръжения, който според авторите не излиза от рамките на IV в. (Spassov, Kazarova, Mladenova, Filipova 1999, 36–39). Този въпрос е част от дискусията по-горе. Броят на гробовете от средновековния некропол е 55, 10 от които са разположени източно от базиликата, 45 в рамките на нейните зидове. Стратиграфската ситуация между гробове 64, 46, 39, 47 и 57 показват четири последователни случаи на вертикални нарушения на гробните ями, terminus post quem за най-късната от които е скифат на Мануил Комнин – средата, третата четвърт на XII в. (Спасов 2000, 66, Обр. 5). Сложни стратиграфски ситуации има при гробове 25, 40, 41, 42, където са регистрирани три нива на гробове, гробове 8, 21, 22, както и групи гробове 15, 16, 18, 28–33, 36–38, 43, 45, 48 (Спасов 2000, 66–67). Най-ранните от тези съоръжения са отнесени към X–XI в., въз основа на гроздовидните обеци в гр. 36. Съгласно резултатите от проучванията долната граница на гробовете се поставя в края на IX–X в. и продължава до края на XII – началото на XIII в. (Spassov, Kazarova, Mladenova, Filipova 1999, 22; Спасов 2000, 68). Имаме класически пример на екстрамурална гробнична базилика, изградена върху античен некропол. Интересният въпрос и в този

случай е кой съхранява спомена за култовото място след втората половина на VI в. (когато е разрушена сградата) до края на IX–X в., когато се появат средновековните гробове, съгласно наблюденията на проучвателите. Може ли част от безинвентарните гробове да принадлежат на времето преди края на IX–X в? По какъв начин се съотнасят гробовете върху руините на базиликата с тези, разположени източно от нея и може ли да се очаква продължение на некропола в съседните парцели? Преобладаващата част от инвентара на гробовете източно от сградата – например обикновените халки, може да се постави в още по-широки хронологически граници, извън тези на X–XIV в. (Спасов 2000, 60; Ангелова, Пенчев 1989, 38–39; 40, 42). Топографските особености на гробовете, както и особеностите на погребалните практики подкрепят тезата за съхраняване на традициите на местното население от късноантичната епоха (Spassov 2001, 278).

Функционирането на три групи гробове, съответстващи на три хронологични периода, е известно при Еленската базилика в Пирдоп. Тези групи гробове се отнасят към времето на съществуване на църковния храм, към времето на западането му и след неговото разрушаване. За дългото съществуване на храма говорят откритите в насипа дубровнишка и турски монети. С оглед на анализираните от нас проблеми е особено интересна втората група гробове, от времето на западане на църквата, оформени с вертикално поставени тухлени плочи, които са по-ранни от третата група гробове. Сред инвентара на тези най-късни комплекси е бронзова гривна с разширяващи се краища и геометрична украса в техника поансон, характерна за XI–XII в. (Мутафчиевъ 1915$_а$, 71–72, обр. 45). Няма данни базиликата да е била насилствено разрушавана и опожарявана в края на VI–VII в., но свидетелство за турбулентност в духа на епохата е стрелата с триръб връх (Мутафчиевъ 1915$_а$, 75, обр. 56).

Средновековни гробове продължават култовата традиция на кръстовидната църква в Клисе-кьой, Пирдопско, изградена като мартириум не по-късно от V в. Подобно на Еленската базилика и тук се обособяват няколко групи гробове (Мутафчиевъ 1915$_б$, 95). Няма сведения за насилствено разрушаване и опожаряване на сградата по време на варварските нашествия в края на VI–VII в. Изказва се хипотеза, че дори след запустяването на самата църква, отделни нейни пристройки са били приспособени за богослужебни нужди (Мутафчиевъ 1915$_б$, 96). Хронологията на гробовете, съгласно находките, произлизащи от гробовете с инвентар, се поставя в границите между XI–XIV в. (Мутафчиевъ 1915$_б$, 97, Обр. 70[112]).

Консервативен район, съхраняващ традициите на погребалните практики и споменът за култовите места са Родопите. Водещи находки маркират принадлежността на някои от гробовете към античната епоха, какъвто е случаят с некропола при Копривлен, Грохотно, два некропола в близост до Абланица: в м. Поляната и Дрежно (кат. н. Б.XIII, Б.VI, Б.III). В същото време е доказано тяхното по-нататъшно съществуване през Средновековието, отново въз основата на гробния инвентар. Примерите на топографска приемственост могат да се увеличат. Сред тях е ранновизантийската базилика в м. Барата, с. Костандово, около която са регистрирани цистови гробове с инвентар от XII–XIV в., еднокорабната църква от ранновизантийската епоха в м. Беглика и Рангела до с. Костандово, запазена в спомена на населението от XII в., чак до съвременната епоха (Чангова, Шопова 1969, 182–196). Аналогични примери има в Ракитово, където находките в насипа на базиликата предполагат нейното функциониране от VI до XIII–XIV в. (Чангова, Шопова 1969, 198–205; Чангова 1996, 48–59). Средновековното население пази спомена за построената в VI в. църковна сграда в м. „Св. Георги" в с. Дебрен. По-късно време към нея е построено минаре (Георгиева 1961, 14; Михайлов 1969, 169–172). Подобна е съдбата на църквата в с. Пресека, където сред подемния материал има и ранносредновековна керамика (Георгиева 1961, 16–17). В една и съща местност – Голямата чорква край с. Беден са документирани гробове от къс-

[112] Благодаря на Д. Грозданов (НИНКН) за консултацията.

ната античност и средновековната епоха (Георгиева 1961, 15–16; Ваклинова 1972, 141–157). Внимание заслужава и регистрираният некропол върху останките от идентифицираната като „Кастра Рубра" пътна станция край с. Изворово, Харманлийско. Проучени са 20 гроба, които са отнесени към два некропола – единият III–IV в., другият – от XI–XII в., като се наблюдава презастъпване. В единия от гробовете са открити накити, които го синхронизират с гробовете от Д. Ботево, Туховище, Абланица 1,2, (Шейлева 2008, 44). Подобна е ситуацията и в м. Недялкови каби, Дебелт (Костова, Чолаков 2014, 297–299).

Обзорът на ранновизантийските некрополи недвусмислено показа, че масово гробовете от V–VI в. са безинвентарни и трудни за датиране. Доколко тези традиции продължават в средновековния период? Сигурно датирани сред гореизброените гробове за периода VII-IX в. няма. Може ли топографската приемственост на почитане на култовите места да се приеме за косвено доказателство за съхранени анклави от местно население, надживели катаклизмите в края на ранновизантийския период? Практиката за поддържане на свещените традиции на едно здание, веднъж вече утвърдено за свещено, дори и след неговото разрушаване, намира отражение в Юстиниановото законодателство (Дигесты 1984, 40). Съблюдаването на законите и традициите изисква преди всичко поданици, които да ги тачат.

3.3. Некрополи с кремация

Данните за гробове с кремация в земите южно от Стара планина са доста оскъдни, почти липсват. Има едно ранно сведение за урна с горели човешки кости и желязно ножче като инвентар, от с. Камен връх, Ямболско. Урната не е публикувана, но е включена в групата некрополи с погребения с кремация, обособена от Ж. Вължарова (Шкорпил 1898, 67; Вължарова 1976, 81).

Четири урни са открити в разрушена късноантична гробница в кв. "Бела вода", в западната част на Перник. Обектът е част от голям некропол с неуточнени граници и хронология (кат.н. А.XXIV-Б; Dončeva-Petkova, Ljubenova 2004, 69–74). В значителна степен резултатите от проучванията са ограничени, поради вмешателството на изкопна техника. Няма данни за инвентар. Урните са определени като тип II1б и II1в[113] (= тип I, вар. $A_{2,}$ тип I, вар. B_1 и тип XIII, вар. А по типологията на Л. Дончева) и са датирани VII–VIII в. (Dončeva-Petkova, Ljubenova 2004, 72–73, Abb. 3).

3.4. Единични гробни находки от Североизточна Тракия

С оскъдна информация за конкретния археологически контекст, но за това пък широко дискутирана в литературата, е гробната находка от с. Златари, Ямболски окръг (кат. н. Б.VIII; Вължарова 1981, 53, Abb. 24; Werner 1986, 63–64, n.182; Daim 2000, 103, Abb. 16; Инкова 2004, 150–182). Синхронен по време, в същия географски и културен аспект, е колективният гроб от Гледачево, Радневско (Тонкова, Георгиева 2006, 164 -166; Даскалов, Тонкова 2010, 78–102).

Гледачево (кат. н. Б. III)

Коланните гарнитури са аналогични на украсите от групата „Врап-Ерсеке" (= Врап – Велино), например коланните висулки с халка (табла 168.4; 169.4), апликациите с подковообразна форма (Lochschützer, табло 168.5), накрайникът и гайката (табло 168.1, 2; Werner 1986, Taf. 24/29,30; Taf. 26/26-28; Даскалов, Тонкова 2010, 87-96). Изделия в същия стил са известни от Велино, Преслав, Каменово, Варна, гробните комплекси от Дивдядово и Кабиюк (Рашев 2008, 156-157; Даскалов, Тонкова 2010, 89-93; Станилов 2006, 90-142; Рашев, Станилов, Стойчев, 2014). Към тази група се отнася и комплексът от гробната могила Somoseni bei Cluj, Siebenbürgen, където намират точни паралели коланните висулки с халка, ремъчните носачи и токата (Macrea, 2, 1958, 351–370). „Профанизирани" варианти на

[113] Виж гл. III. 2.2

този комплекс, предвид материала на изработване на екземплярите – бронзова и желязна висулка с халка са открити в безурновия гроб 31 в Бдинци и урновия гроб 58 от Разделна (Въжарова 1976, 152, обр. 95$_{6, 7;}$ Fiedler 1992, 198, Taf. 65.13). Във формално отношение паралелите на токата с трапецовидна рамка от областите на Среден Дунав са многобройни – Üllö, гр. 187 (Werner 1986, Taf. 32/8), Tiszafüred, Gr. 1019, 1046 (Garam 1995, Taf. 141/Gr.1019-1; Taf. 143/Gr. 1046/2) и др. Златната висулка и копчета намират паралели в Малая Перешчепина и Ясиново в Украйна (Даскалов, Тонкова 2010, 93-95).

Комплексът е особено значим, понеже представлява колективен гроб, с ясно изразени езически практики, срещани в некрополите на Североизточна България (Даскалов, Тонкова 2010, 84). Въпреки че археологическият контекст сам по себе си не е достатъчен да обори тезата за византийския произход на изделията, той представлява най-малкото поредното красноречиво доказателство за културната среда, в която се разпространява този тип находки, а именно – в периферията на Византия.

Гробният комплекс от Гледачево категорично е в разрез с погребалните практики на християнското (местно) население на Византия. Датата му се поставя в края на VII – началото на VIII в. или началото на VIII в. с оглед на типохронологическата схема на Ф. Дайм (Даскалов, Тонкова, 2010, 96; Daim 2000, Abb.112). Тази датировка съвпада с териториалното разширение на Първата българска държава на юг от Балкана в началото на VIII в., когато към нея е присъединена областта Загоре (карта 9).

Златари (кат. н. Б.VI)

Бронзова позлатена тока и шарнирна апликация от разрушен гроб от същата група описана по-горе, а именно Врап-Ерсеке. За съжаление археологическият комплекс е неясен, самите находки – изгубени (Станилов 2006, 98). Паралели на токата по отношение на орнаменталната схема намираме сред находката от Врап, Албания и Пернио, Финландия (Werner 1986, 63–64, Taf. 30/2). Датира се в края на VII– началото на VIII в. (Werner 1986, 18-19, 65; Станилов 2006, 134-138) или началото на VIII в. (Fiedler 1996, 260; Daim 2000, 183-184, Abb.112). Токата от Златари се сравнява с накрайниците от Ерсеке, токата от Врап, Търгшор и Караманите, Варненско. Противопоставят се две основни тези: за античните традиции в тях или за „източната им идентичност" (Fiedler 1996, 258; Daim 2000, 106; Станилов 2006, 126-132).

Находките от с. Златари и Гледачево са едни от важните точки при картирането на изделията от група Врап, обхващащо още днешна Североизточна България, византийския Херсонес, единични примери от Карпатите и Среден Дунав (Daim 2000, Karte 3).

Производствен център на колански гарнитури от този тип се локализира на територията на българското ханство на Д. Дунав (Инкова 2004, 151, бел. 12; 161; Станилов 2006, 140).

Ако е вярно сведението, че находката от Златари произхожда от разрушен гроб, вкопан вторично в могила, то вероятно става дума за погребение на индивид от висок ранг (Werner 1986, 63, бел. 182; Рашев 2008, 204). Във всички случаи находката следва да се разглежда в контекста на тази от Гледачево, и вероятно отразява връзки с българските центрове северно от Хемус.

3.5. Група некрополи Абланица-Туховище[114]

Групата е обособена на базата на сходства в погребалния ритуал, гробните съоръжения и инвентара и обхваща следните некрополи в Родопите: Абланица 1, 2, Туховище, Мишевско, Долно Ботево, и може би Златоград, Слащен, Браница, Мезек (Angelova, Koleva 2001, 263–270, кат.н. Б.I.1,2; Б.XXIV; Б. XIII; Б. VII; Б. VIII; А.XXXVIII). Прилики с тази група некрополи показва и Копривлен (кат. н. Б.XI).

Основното предимство при работа с некрополите, в сравнение със селищата, е нали-

[114] За обособяването на групата некрополи Абланица-Туховище вж. Angelova, Koleva 2001, 263-270;

чието на затворени комплекси, при условие, че са публикувани в каталожен вид, разбира се. Във всички случаи работата с металните находки също е трудоемка, и не трябва да се абсолютизира. В по-голямата си част металните накити, които са важна част от костюма на населението, носят белези на консерватизъм и се употребяват в продължителен период от време, с минимални изменения. Широките териториални разпространения на определени типове накити може да бъде резултат не само на традиции, но и на разнопосочни влияния: модни, политически, търговски, социални. Това са фактори, усложняващи възможностите при тяхното абсолютно датиране.

Анализът на наличните до момента данни ще се извърши на няколко нива:

- водещи находки: обеци, наушници, огърлици. Извън анализа остават гривните и пръстените, защото според нас те имат значително по-широки хронологически граници (Манева 1990, 173; Манева 1992, 68-70; 78).
- гробни комплекси;
- керамика;
- обща датировка на обекта (долна и горна хронологически граници на некропола);
- сравнителен анализ на гробните комплекси с други обекти;

Водещи находки:

1.1. Обеца, обикновена халка с оформени три навивки на долната дъга, към които са прикачени синджирчета, спираловидно навита тел (или метални щамповани трапецовидни пластинки) (табло 152/1.1; = тип I.7 по Григоров).

Контексти: Абланица-1, гр. 17, 40, 43, 57, 70 (кат. н. Б.I.1); Абланица-2, гр.1 (кат. н. Б.I.2); Златоград, м. Джерахови ниви, гр. 1 (кат. н. Б. VII, Б.VIII); Мишевско-гр. 27, 31 (кат. н. Б. XIII); Копривлен – гр. 22, 68, 180 (кат. н. Б. XI); некропола около средновековната църква в Дебелт, в м. Костадин чешма (кат. н. Б.V, Балболова-Иванова, под печат).

Типът I.7 е обособен от В. Григоров (Григоров 2007, 15–17, обр. $3_{9\text{-}11}$). Разпространение: Родопите, територията на дн. Македония, Албания, Сърбия, Словения и Хърватска (Григоров 2007, 171, Обр. 42). Дата: втора половина на VI/ VII–VIII в.

Детайлен преглед на разпространението на тези обеци, голяма част от които произхождат от гробове и съкровища – т.е. от сигурно датирани контексти, е направен в съвместна статия на Ст. Ангелова и Т. Марваков и непубликуваната дипломна работа на Е. Тодорова (Angelova, Marvakov 2001, 16; Тодорова 2005, 31–38; обр. 2-22). Безспорен е техният византийско-средиземноморски произход. Сред най-ранно датираните представители са съкровището от Нова Надежда (Даскалов, Думанов 2003, фиг. 2.5-6), Брацигово, Пловдивско (Мушмов 1928-9, 329, обр. 191), Големаново, Садовско кале (Uenze 1992, 164-165, Taf. 123, 124_2), Klistići (Šonje 1980-1, 67-88, T. 1.1); Kutahya (Витиния, Турция) (Lippolis 1999, 95, n.1) и др. Екземпляри от този тип са известни от некропола на базиликата „Св. Еразъм", Охридско (Маленко 1985, Т- VIII.3). Горната им хронологическа граница не преминава началото на IX в. (Григоров 2007, 16; Манева 1992, 41).

1.2. Обеци с метални щамповани трапецовидни пластинки (табло 152/1.2)

Някои от екземплярите на халките с оформени тройни навивки в долната си част имат закачени метални трапецовидни пластинки. Те са откривани в Абланица-1, гроб 69; Мишевско, гроб 12; Златоград, м. Джерахови ниви, гр. 1 (Въжарова 1976, 288, обр. 179_5; 301, обр. $187_{2,3}$; 310–311, обр. 194_{11}; Манова 1969, 219, обр. 9, 10_1).

В. Григоров разглежда обеците с прикачени метални щамповани трапецовидни пластинки в гореописания вариант 7 на тип I. Тези трапецовидни висулки, които във функционално отношение принадлежат към накитите за глава: обеци -наушници или друг подобен накит, прикрепян към кърпа за глава, напомнят на една сравнително рядко срещана и характерна група паметници, т. нар. „мартиновски" тип, разпространени в ареала на Северното Причерноморие и Среден Дунав (Седов 1995, 122, рис. 43). Във всички случаи сме наясно, че сравнението е доста смело и лишено от аргументация.

В Родопските некрополи, съгласно контекста на комплексите, е засвидетелствано устойчивото им съчетаване с огърлиците от метални щамповани мъниста – обстоятелство, което свидетелства за синхронноста, или най-малкото на не голяма хронологическа разлика на обеците с верижки и накитите с трапецовидни висулки.

I.3. Наушници, съставени от три свързани с верижки халки (табло 152/1.3);

Контексти: Копривлен – гр. 177, Туховище[115] – гр. 52, гр. 20, гр. 33, гр. 40, гр. 39, гр. 43? (таблица 12); Искрица – гр. 100;

Накитът е производен от обеците тип I.1, с тази разлика, че верижките, запазени по три в комплект, са съединени в единия край, а другият е свободно висящ, са закачени към него халки от объл тел, или луновидни обеци със звездовидни висулки. Освен съставните части на наушниците, близостта им с обеците тип I.1 се подчертава от сходния инвентар в гробните комплекси.

Най-късна дата е предложена за гроба от Искрица – началото на XI в. Според проучвателите гробът е един от най-ранните в некропола и неговото възникване се свързва с възникването на крепостта (Шейлева 2005, 415). Прави впечатление обаче, че посочените в статията паралели на находките – торквата, кухите метални мъниста, обеците, са значително по-ранни.

2. Луновидни обеци

2.1. Луновидни обеци от тънка ламаринена пластина, обточени с филигран (табло 152/2.1)

Определени са като тип V.1 по Григоров (Григоров 2007, 33–34, обр. 16_{1-6}). Открити са в гроб 40 на некропол 1, Абланица; Вишеград (кат.н. Б.II), Мезек (кат.н. А.XXXVIII), гроб 90 – Копривлен, Изворово[116] (кат. н. Б. IX). За обеци от този тип, произхождащи от разрушени гробове се съобщава при некропола в м. Църквата, Слащен (Въжарова 1976, 340, табл.18). Спорно е разграничаването на този накит в отделни групи в зависимост от наличието на звездовидна висулка – и двата типа са много сходни и се срещат в един комплекс – гр. 40, Туховище. От технологична гледна точка разлика при екземплярите няма.

Информацията за екземпляра от Вишеград е много оскъдна (Балкански 1977, Инв. № 5716, РИМ-Кърджали). Липсва информация за местонамирането й. Обецата е датирана XIII–XIV в., вероятно защото така се датира средновековната крепост, разположена на 150 м. северно от селото. Находките от крепостта са сграфито керамика, метални предмети и накити (Балкански, 1977; Димитров, Ханджийски, 1988, 81). На 300 м. източно от крепостта е локализирано средновековно селище, а голям некропол с оградени и покрити с каменни плочи гробните ями и беден инвентар е разкрит на 500 м. южно от с. Лисиците.

Идентични накити са намерени в околностите на Мезек (Свиленградско), м. Каук дере, в насип на могила, заедно с гърне на бавно колело и врязана украса (Велков 1937, 129, обр. 118). В насипа на Средната могила до Мезек са открити 4 сребърни кухи мъниста, с изчукан геометричен орнамент, споени по две (Велков 1937, 133, обр. 121). Въз основа на аналогиите на комплексите в некрополите Абланица, Туховище и Д. Ботево имаме основание да смятаме, че в района на Мезек става дума за разрушени вторични гробове в насипа на могилите.

Разпространение: района на Д. Дунав: Разделна – гр. 24 (Fiedler 1992, 176–177, Taf. 60.8-9), Сату Ноу-2, гр.4, Султана, Бабово (Григоров 2007, 34, Обр. 16.1-4). Вероятно към този тип принадлежи фрагмента от урновия гроб 12 от Д. Луковит-1 (Въжарова 1976, 185, Обр. 111.2). Аналогиите на накита, разпространен в езическите некрополи в района на Д. Дунав е потвърждение за датировката VII–IX в. Паралели на обеците се откриват и на тери-

[115] Възстановяването на комплексите на непубликувания в каталожен вид некропол е направено по инвентарната книга в РИМ – гр. Благоевград, предоставени ми от Цв. Комитова и дипломната работа на Е. Тодорова, за което сърдечно им благодаря.

[116] Непубликувани материали. Информацията е подадена в брошура, озаглавена „Виа Диагоналис и българския Стоунхендж", издадена от община Харманли, 2007, с. 12.

торията на Албания и Македония: Рехова, гр. 13 (Aliu 1986, Tab.1), Dalmace (Spahiu 1971, Tab.IV), Krujës (Anamali, Spahiu 1979–1980, Tab.IX.2-6, 8), Оровник и датирани в VII–VIII в. (Маленко 1985, Т-VII.6; Манева 1992, 40, 174, т.6). Чифт обеци, идентични на тези от Д. Ботево, са открити в гр. 32 на некропола при Σπηλαιο Εβρου, в района на българо-гръцката граница, недалеч от Одрин, и са датирани в IX в. (Τριαντάφιλλος 1997, 632, εικ. 13). Гробът е част от некропол, с проучени 25 гроба. В единият е открита стъклена огърлица, а в друг – оловен печат на Марианос, братът на Василий I (868–869 г.) (Curta 2014, 70 и цит. лит.). Изрязани са от тънка пластина, украсена с псевдофилигран.

Точен паралел на обецата от Копривлен е екземпляр от Милеа (Тесалия), датиран по аналогии в IX в. (Poulou-Papadimitriou, Tzavella, Ott, 2012). Най-късно е отнесен екземпляр от колекцията на Археологическия музей в Истанбул, откупка от Balikesir, датирана в XI в. и по-късно (Ergil 1983, 62, н.152). Аргументите за датировката са неясни. Паралели на обеците се откриват и в унгарските некрополи (Григоров 2007, 34 и цит. лит.) Според В. Григоров обеците имат византийски произход (Григоров 2007, 34).

2.2. Луновидни обеци със звездовидна висулка (табло 152/2.2)

Контексти: Д. Ботево (табло 154; Аладжов 1997, 84, Обр. 44, 45), Туховище – гр. 39, 40, 128 (таблица 12). За обеци от този тип, произхождащи от разрушени гробове се съобщава при некропола в м. Църквата, Слащен (Възарова 1976, 340, табл.18), Изворово – гр. 10 (Шейлева 2008, 44–52).

В технологично отношение екземплярите са подобни на тип 2.1 – изрязани от сребърна ламарина, с припоена към нея филигранна нишка или псевдофилигранна украса от монтирани към луницата зигзагообразни телчета по периферията и кухи полусфери (Изворово напр.) и гранулирана звездовидната висулка.

Ляти луновидни обеци със звездовидна висулка са включени в тип V.4 по Григоров, тип VIII по Даскалов (Григоров 2007, 35; Даскалов 2001, 140). В рамките на типа са установени множество варианти, по отношение на оформянето на горната част на луницата, украсата й, висулката. Има много широко разпространение между Днепър и Южен Буг, Д. Дунав и района на Среден Дунав и Тиса и Карпатите т.е. териториите на Пенковската и по-късната Волинцевската култура, култура Ипотещ-Кындещ и Аварския хаганат. Сравнително малко са находките южно от Дунав, концентрирани в Североизточна България, хърватското Адриатическо крайбрежие и един екземпляр от Гърция – Коринт (Седов 1995, Рис. 42; Staššíková-Štukovská 1999, Obr.7; Григоров 2007, 35 и цит. лит). Разпространението на този тип обеци в Западната част на Балканите е разгледано от Г. Шейлева – Оток-Градина, Далишка планина (Шейлева 2003, 223–244 и цит. лит.; Dimitriević, Kovačević, Vinski 1962, 88, sl.2; 111, sl.1). В най-подробното известно ни до момента изследване и типология на този вид изделия са картирани екземпляри от общо 118 обекта (Staššíková-Štukovská 1999, 250–298).

В Стърмен, обект 79, обеца от този тип се отнася към първа подфаза на фаза I на селището и се датира във втората половина или края на VII в. (Hensel 1980, 69–72, Tabl. LIV, 233). В некропола от шуменския квартал Дивдядово четири обеци са открити в гроб, синхронен на друг, съдържащ колонна гарнитура, подобна на тази от Гледачево, тип Врап-Ерсеке (Atanasov, Venelinova, Stoychev 2008, 74–75, Fig. 11–15). Датата, която се предлага за гробовете е края на VII–VIII в.

В югозападната част на Балканите подобни накити са известни от некропола „Св. Еразъм", Охридско и групата некрополи Кумани-Круя (Манева 1992, 40, Т. 6 55/17а, б). Луновидни обеци със звездовидна висулка, обточени с филигран са сред находките от Пастирското градище, Харивското съкровище, датирано във втората половина на VII -VIII в. (Приходнюк, Хардаев 1998, 243–278). Много точен паралел на накитите от Д. Ботево са

чифт експонати от витрината на RGZM[117], с номер O.34284. Украсените с филигран и гранули екземпляри, каквито са екземплярите от Туховище, Д. Ботево, Изворово, според Е. Манева носят късноантични традиции, въз основа на които започват да се произвеждат лятите находки (Манева 1992, 39).

Сравнително точни паралели на луниците от Туховище и Д. Ботево са екземплярите от Horodiştea-Botoşani и Izvoare-Bahna-Neamt на територията на румънска Молдова, датирани в VIII–IX в. (Teodor 1980, 66, Fig. 38/2,4). Аналогична обеца е известна от гр. 343 на некропола Tiszafüred, където се появява според проучвателите в последната трета на VII в. (Garam 1995, 49, Taf. 84, 236). В същия некропол луновидни обеци със звездовидна висулка са открити в 24 гроба (най-голямото до момента местонаходище) и са разделени в 4 основни варианта. Появяват се в трета и четвърта фаза на некропола и принадлежат към женския костюм на територията на аварския хаганат в VIII в. (Garam 1995, 278, 402).

Безспорен е византийският произход на „простите запоени към халката звездовидни висулки тип „Садовец", които служат за прототип в по-нататъшното развитие на типа (=тип II, вар. А по Čilinská) (Айбабин 1973, 65–66; Čilinská 1975, 70). Произвеждат се във византийски, среднодунавски, днепърски работилници. Калъпи за подобни накити са открити в Костещи и Бискупийе (Айбабин 1973, 68), Bucureşti-Lacul Tei (Comsa 1975, 187, Fig.10,3-4). С функционирането на златарско ателие в околностите на Дуросторум се интерпретира намереното там сребърно съкровище (Ангелова, Пенчев 1989, 41).

Като цяло този тип обеци – наушници принадлежат на един хронологически хоризонт в границите на VII-VIII в. (Čilinská 1975, 71; Staššíková-Štukovská 1999, 250– 298). Според изследването на В. Григоров горната граница е IX в (Григоров 2007, 35).

2.3. Луновидни обеци, изработени от тънка сребърна ламарина, чиято лицева страна и кантът са украсени с филигран. В долната част на луницата са припоени халкички от тел, на които са закачени верижки или висулки (табло 152/2.3).

Принадлежат на тип V.2 по Григоров (Григоров 2007, 34, обр. $16_{7\text{-}12}$).

Контексти: Абланица -1, гроб 10; Мишевско – гр. 27, Слащен (Въжарова 1976, 340, табл. 18; Георгиева 1965, обр. 25).

Паралели**:** Подобни обеци са известни от некропола Св. Еразъм (Маленко 1985, T-VIII.2; Манева 1992, 40, T.7 55/19), гробове в Тесалия – некропола Азоро Еласонас, м. Палеоклиси, сектор 234, гр. 6 (Καθημερινη 2002, 435, αρ. 564) и Милеа – некропол, също от средновизантийския период (Δεριζιώτης, Κουγιουμτζόυλου, 2006, 400, εικ. 6). Отнесени са към VIII–IX или най-общо в средновизантийския период. В западната част на Балканите, на територията на Сърбия подобни накити са открити при проучването на средновековното селище Слатина (VIII – I-ва пол. на X в.), датирани във втората фаза: IX – I-ва пол. на X в. (Јанковић 1990, 110–113, н.75 и цит. лит.) и съкровището от Бољетин – IX в. (Јанковић 1990, 78, 18.8 и цит. лит.). В езическите некрополи по Д. Дунав екземпляри от типа почти не са известни с изключение на некропола в Султана, Чиумбруд, и Моравия: Бреслав–Поханско, Чакайовице, Старе Место, датирани в IX в. (Григоров 2007, 34 и цит. лит.). Датата на типа се поставя в периода VII–IX в. Датата се потвърждава от комплекса в гр. 27 на некропола в Мишевско, където тези обеци се срещат заедно с обеци с верижки и метални щамповани мъниста от огърлици.

***3. Ажурни луновидни обеци**, изработени от тънки филигранни нишки и гранули, отдолу споени с халки от тел, а между тях гроздове и гранули (табло 152/3).*

Принадлежат на тип V.9 по Григоров (Григоров 2007, 37, Обр. 21). Аналогични екземпляри са открити в Мишевско, гр. 23, Туховище, гр. 54, 133 (таблица 12).

Типът е представен с много варианти по отношение на декорацията, начин на изработка, обединени в няколко подтипа (Шейлева 2000, 124), което вероятно е отражение на

[117] = Römisch-Germanische Zentralmuseum Mainz

дългата употреба и развитие. Паралелите са концентрирани в Южна България: Любеново, Татул, Минерални бани, Искрица, Симеоновград и Димитровград, и представляват комбиниран вариант между този тип и подковообразните касетъчни наушници, Бургаско, Плиска и Градешница (Григоров 2007, 36–37). Многобройните аналогии, открити в обширния ареал на Византия позволяват да бъдат обявени за византийски накити.

Сред най-ранните варианти на типа са тези от некропола при ранновизантийската базилика в Мани при Тигани (6000 Χρόνια 1997, 182, n.182; Καθημερινη 2002, 558, αρ. 769) и екземпляр, изложен в Атина, в музея на П. и Ал. Канелополу (6000 Χρόνια 1997, 183, n.200; Καθημερινη 2002, 427, αρ. 548), датирани в VI в. Друга много луксозна и висококачествено изработена обеца от Константинопол е датирана в VII в. (Lippolis 1999, 102, n.1). Употребата на този тип в широки хронологични граници се наблюдава при проучванията в Коринт (Davidson 1952, 250). В границите на VII-XII в. са поставени екземплярите в колекцията на Археологическия музей в Истанбул (Ergil 1983, 57, n.146, 147). Ранни варианти на тези обеци посочват в статията си Стефка Ангелова и Т. Марваков (Angelova, Marvakov 2001, 21). Тези изделия обаче са доста различни от гореописаните находки от Туховище и Мишевско, с изключение на екземпляра от Сицилия, но са аналогични на чифта от гр. 65, некропол 1, Искрица. Съгласно анализа на Г. Шейлева находките от Туховище и Мишевско се обединяват в един подтип, заедно с тези от Татул, а към тях можем да добавим и Плиска и Овчарци (Шейлева 2000, 124–125; Буюклиев, Калчев 2002, 97, обр.13). Много близки като декорация, но изработени от злато, са екземплярите с изображение на император Йоан Цимисхий и Богородица в British Museum, MLA.AF 338 (Glory 1997, 245, n.167), датирани в 969–976 г. За друга обеца със същия образ, от Сирмиум, споменава В. Григоров (Григоров 2007, 37, обр. 21_5 и цит. лит.). Още една много близка до нашите ажурни луници, но златна, е тази от колекция Статос от Националния археологически музей в Атина (Ross 2005, 192-194, Pl.CXXIV, Fig. 12). Въз основа на стилистичния анализ на обецата Ross заключава, че те са най-характерни за X в., въпреки че като цяло имат широка дата: IX до XII в., като се отбелязва наличието на прототипи от VI в. (Ross 2005, 193). Посочени са примери на обеци изработени в сребро и бронз, като се изразява съмнение по отношение на датата дадена в Коринт на екземпляра 2036, pl.108, в VI–VII в. (Ross 2005, 193, n. 7).

Изводи: типът има дълго развитие, началото на което се поставя в VI в., а разцветът е в X – началото на XI в. Данни за употребата на този тип обеци, в леко поопростена схема, след средата на XI в. има в некропола на Хасковските минерални бани, възникнал след разрушаването на крепостта (Аладжов 1997, 169–170, Обр. 84) и вероятно некропола на Хасково, доколкото обеците от гроб 76 може да се приемат за по-нататъшно развитие на тези от гроб 54 в Туховище. Сходството между последните два накита е в цялостната декоративна схема, що се отнася до припоените полусфери в долната част на луницата, имитиращи редица от перли (елемент, който виждаме в т.нар. „подковообразни касетъчни обеци"), металните кухи сфери при съединението на кръжилото с луницата, както и висулките от гранули в долната част на луницата. Факт е, че тези накити не се съчетават с нито един на накитите, които със сигурност можем да затворим в границите на VII–IX в.: обеците с верижки, луновидните обеци[118] и щампованите метални мъниста. Ето защо имаме всички основания да отнесем този тип наушници от некрополите в Мишевско, Туховище, Любеново и Татул към една по-късна фаза от развитието, в границите на X–XI в.

По-интересен е случаят с наушниците от гроб 65 на некропол 1 в Искрица, които са идентични на намерените в Τηγάνη της Μάνης (6000 Χρόνια 1997, 182, n.182; Καθημερινη 2002, 558, αρ. 769), музея на П. и Ал. Канелополу в Атина (6000 Χρόνια 1997, 183, n.200; Καθημερινη 2002, 427, αρ. 548) от VI в., на екземпляра от Kassel, градска музейна сбирка, поставен в широките граници на VI–X в. (Lippolis 1999, 92, n.18). В периода V–VI в. е

[118] Виж т. 1, т.2 по горе

поставен екземплярът от колекцията на Георги Цолоциди (Συλλογη Γεωργιου Τσολοζιδη 2001, 87, αρ. 108.). Почти същите обеци (разликата е единствено, че сферичките припоени в долната част на кръжилото са с една по-малко), са открити в некропола Агиа Триада, датирани в VII–VIII в. (Poulou-Papadimitriou, Tzavella, Ott, 2012). Далече извън тези хронологически рамки обаче е некрополът при базиликата Кранеон, където аналогичен екземпляр е отнесен в Комниновия период (Παλλας 1972, 205–250, πιν. 222α). Посочването на тези паралели има за задача да обърне внимание на едно обстоятелство: некропол 1 се поставя във връзка с възникването и развитието на крепостта край с. Искрица в началото на XI в. до средата на XII в. Аналогиите на накитите обаче не са достатъчно тесни, за да затворят некропола в тези граници, още повече че е налице по-ранен период на съществуване на неукрепено селище, условно поставено в границите на IX–X в. въз основа на общия нумизматичен материал от м. Асара, към който би могъл да принадлежи гроб 65 (Шейлева 1995, 244, 250, 253, Обр. 23д; Шейлева 2000, 123–127). Допълнителна обосновка за по-ранната фаза на некропола в Искрица ни предлага и инвентара на гроб 100[119] (Шейлева 2005, 411–420).

4. Ажурни луновидни обеци, *с висулка (табло 152/4).*

Определят се като тип V.7 по Григоров (Григоров 2007, 36, Обр. $19_{9\text{-}16}$).

Една обеца от този тип е известна, вероятно произхожда от разрушен гроб –Абланица, некропол 1 (Въжарова 1976, 291, Обр. 181.5).

Дата на типа: X–XI в. Разпространение: в крайдунавските области, край търговските пътища, свързващи българските земи със среднодунавските области и Западните Балкани (Григоров 2007, 36).

5.1. Лети обеци, с профилирана висулка от топчета (табло 152/5.1).

Принадлежат на тип III.3 по Григоров (Григоров 2007, 24–25, обр. 10).

В Южна България подобни обеци се срещат в Абланица 1, гр. 61, Копривлен, гр. 172, Черниче (кат.н. Б.XXVI), Любеново, Пернишката крепост.

Разпространението им обхваща и съседните области в Македония, албанските некрополи: Далмаце (Spahiu 1971, Tab. IV.8) и Bukel (Anamali Tab. X 1,2,4), Коринт. Широко разпространение имат тези обеци в некрополите на Североизточна, Северозападна България, Сърбия, старохърватски, словенски некрополи, Унгария (Григоров 2007, 24-25 и цит. лит., Обр. 46). Датирани са IX–XI в. Като най-ранни могат да се посочат екземплярът от Коринт, к. н. 2030, от гроб, датиран в VI–VII в. (Davidson 1952, 253, fig. 55) и тези от албанските некрополи, традиционно датирани в VI–VIII в. Противно на широко застъпеното мнение за техния византийски произход (Миланова 1993, 131; Григоров 2007, 24), проучвателите на Коринт ги смятат за чужди изделия, свързани със северни традиции (Davidson 1952, 250, n. 2030–2033).

5.2. Луксозни гроздовидни обеци, в техниката на филигран, с ажурни топчета при кръжилото и висулката (табло 152/5.2).

Местонамирането на находката е неясно: случайна (вероятно от разрушен гроб), от района на некропола при Туховище (инв. н. 1.3-27), м. Оградето или гр. 75 на същия некропол, заедно с едно гърне (табло 153.6) [120]. Принадлежат на тип III.9 по Григоров (Григоров 2007, 28). Датирани са в IX–X в. Според В. Григоров разпространението на този тип луксозни обеци е в резултат на търговски контакти на България, Хърватия, и Моравия с Византия.

6.1. Обеци със сферична висулка *(табло 152/6.1)*

Копривлен, гроб 161, Туховище, гроб 19, 43 и 134.

[119] Виж по-горе т. I.3 в тази глава.

[120] гроб 75 според информацията в каталога на дипломната работа на Е. Тодорова – Тодорова 2005, 163, обр. 53. Доверяваме се на дипломната работа, понеже тя е ползвала надеждни източници, основно магистърската теза на Т. Марваков и вероятно полева документация.

Близки са до обеците тип IV.5 по Григоров, разпространени в старобългарските некрополи по Д. Дунав (Григоров 2007, 31–33).

Принадлежността на тези обеци към ранната фаза на ранносредновековния период (VII–IX в.) е категорична, въз основа на постоянното им съчетаване с огърлици с кухи бронзови щамповани маниста, което от своя страна ги поставя в един хронологичен хоризонт с наушниците с верижки и луновидните обеци. Това се потвърждава и от паралелите на тези обеци в некропола Рехова в Албания – гробове 13, 57, 117, Вйоса (Aliu 1986, 215–249, v. 13.8; v. 94.57; Tab.VI.102; Bodinaku 1981, T. III.7-12; Bodinaku 1983, T. II), датирани в VI–VIII в, „Св. Еразъм" в Охрид и др. (за повече паралели – Манева 1992, 41, бел. 143а, 144). Във византийска среда чифт аналогични екземпляри, но от благороден метал – златни, са известни от некропола в м. Мигдалеза, гроб I (Μυγδαλεζα, Σταμάτα Αττικής), датирани в VI в. (6000 Χρόνια 1997, 187, n.207 и др. примери, посочени там). Идентични обеци на варианта от гробове 43 и 134 от Туховище, но със стъклена висулка, са познати от гроб 20 на частично публикувания некропол Nadrljan kod Kanjiže II, (ситуиран недалеч от некропола Nadrljan kod Kanjiže I), принадлежащ към късната фаза на Първия аварски хаганат (Dimitriević, Kovačević, Vinski 1962, 51, sl.12).

Варианти на обеци със сферична висулка – метална или стъклена, големината, както и начина на захващане към кръжилото, са откривани в редица некрополи на Аварския хаганат. Екземплярите от аварските некрополи са датирани във втората половина на VII в. (Sós, Salamon 1995, 42–43), или средноаварския период (MAI, II Űllö – хоризонт 2, 3, по Breuer 2005, 38–39, 51–55, Abb. 20, 80). Много сходна като конструкция на накитите от Туховище е обецата от гр. 381, Pókaszepetk (Sós, Salamon 1995, 42, XXIV/381-1), въпреки че сферичната висулка там е стъклена. Известно сходство се наблюдава между обеците от Туховище и екземпляри от Pókaszepetk, гр. 33 и 243, принадлежащи към третата група обеци със сферични висулки от две кухи полусфери, при които цилиндрично тяло свърва висулката с халката (Sós, Salamon 1995, 42). Близки аналогии могат да се посочат и в Tiszafüred (Garam 1995, 280, 284, Abb.148. 35, 36; 149.15), както и в карантанския културен кръг (Eichart 2007, 90–94). Подобни накити се срещат в Поднепровието и влизат в състава на т.нар. „втора група антски древности", датирани в началото на VIII в. (Рябцева 2005, 106).

Интересна е дискусията относно генезиса на този накит. Според анализа на Е. Тодорова прототипите на тези обеци са в римската/ ранновизантийската епохи (Тодорова 2005, 38). В подкрепа на тази идея могат да се посочат екземплярите от Археологическия музей в Истанбул (Ergil 1983, 8–9, n. 61, 62) и Гърция – м. Мигдалеза, Атика (6000 Χρόνια 1997, 187, n.207). В подкрепа на тази теза е и мнението на М. Даскалов, който посочва за пример некрополите в Източните Алпи, където тези накити се считат за византийски (Даскалов 1999, 140). Като пример за разпространението им във византийска среда можем да посочим екземпляр от Истанбулския археологически музей, инв. н. 5576, откупка от Balikesir (Ergil 1983, 63, n. 164).

Що се касае до конкретните екземпляри от Копривлен – гр. 161 и Туховище – гр. 19, които са един сравнително опростен вид накит, те могат да се причислят към някои от вариантите на тип IV по Григоров. И четирите варианта се вместват в границите на периода VIII–IX в., като разпространението им обхваща предимно територията на Североизточна България и Среден Дунав (Григоров 2007, обр. 49). По типологията на Зл. Чилинска можем да ги сравним с група I, вар. B (Čilinská 1975, 64–66), според която от византийските прототипи в различни региони, под влияние на местни работилници се разпространяват в Северен Кавказ, съкровищата по Днепър, Кама, Среден Дунав (Čilinská 1975, 68–70).

6.2: Обеци с бадемовидна висулка *(табло 152/6.2)*

Подобна обеца е известна от некропола Абланица 1 – гр. 23.

Много близък аналог на сребърната обеца с куха конична висулка, украсена с фили-

гран от гроб 23 се среща заедно с огърлица от щамповани метални орехоподобни мъниста в Полистилон (Bakirtzis 1994, 160, 162). Друг аналог е екземплярът от Одринския музей, с инв. н. 915, отнесена най-общо във византийския период (Ergil 1983, 64, н. 166) и обеците от некропола при Азорос до Еласан – средновизантийски период (Everyday life 2002, 435, n. 565). Подобна обеца е открита в Д. Луковит-1, в урновия гроб 3, което затвърждава употребата на този тип накит в езическия период, до средата на IX в. (Вължарова 1976, 177–180, Обр. 108.2). Аналог е известен и от гроб 87 на споменатия вече некропол при Милеа, Тесалия, датиран в IX в. (Poulou- Papadimitriou, Tzavella, Ott, 2012).

Разгледани са като тип IV.4 по типологията на Григоров (Григоров 2007, 31, Обр. 14.11, 12).

7. Обеци с форма на куб *с припоени кухи полусфери с гранули по тях (табло 152.7);*

Разпространение**:** Туховище, гроб 54 (таблица 12); Искрица, некропол 2, гроб 2 (Шейлева 1995, 250–251, обр. 23е); Хасково, некропол – кв. Хисаря – гр. 77 (Аладжов 2006, 163–164, обр. 213), Филипопол, епископска базилика, некропол[121].

В гореописаните комплекси екземплярите се откриват като чифт обеци. Тялото има форма на куб, върху петте стени на който са запоени ажурни полусфери в средата на които има по една гранула. Полусферите на четири от страничните стени на куба са оградени с редица от зрънца. Елипсовидно кръжило, закрепено чрез кукички върху горния край на обецата.

Към най-ранно датираните представители на типа са два чифта „обеци в кошнички", датирани в VI в. (Segall 1938, 152–153, T. 50, nos. 234, 235). Типът се съхранява и разпространява в продължение на няколко века. С по-широка дата са екземплярите от Атина, музей на П. и Ал. Канелополу (6000 Χρόνια, 1997, 228, n.279). Значителна част от находките се датират в XI в.: обеците от Константинопол (Ross 2005, 93, pl. XLV, n.134), от музея в Бенаки, някои от които (например инв. н. 1820), са добре датирани в първата четвърт на XI в. (6000 Χρόνια 1997, 229, n.280; Segall 1938, nos. 252; Καθημερινη 2002, 433, αρ. 558; Βυζαντινη 1985, 192, αρ. 207; Glory 1997, 418, n.274). Също от тази епоха са друг чифт обеци от Атина – музей на П. и Ал. Канелополу, αρ. ευρ. 461 α, β (Καθημερινη 2002, 432, αρ. 557), екземплярът от Метрополитън музей, Ню Йорк (Glory 1997, 245, n.168), от Музея за изящни изкуства, Вирджиния 67.52.16 (Glory 1997, 246, n.169), Израелски музей, Йерусалим, IAA 74-2139 (Glory 1997, 419, n.275 B). Последните обеци са част от Тиберийско съкровище, t.p.q. за което са ислямски монети, най-късните от които са датирани 1036 г. От XI в. е и чифтът обеци от гробница 18 в Амориум (Lightfoot, Ivison, 2006, 31).

Датирането на гроб 54 от некропола в Туховище в X – началото на XI в. е абсолютно приемливо, що се отнася до синхронизирането на гранулираните обеци във форма на куб с ажурните луници[122] и съвпада също с периода на функциониране на Пловдивския некропол. Малко по-късна е долната дата за некропола в кв. Хисаря, Хасково, terminus post quem за който е разрушаването на крепостта някъде в XI в. (Аладжов 2006, 41–49; 155–173) и некропол 2 в Искрица.

8. Подковообразни наушници *(табло 152.8)*

Контексти: Туховище – гр. 6, 7, 8, 68, 78, 118, 137 (таблица 12).

Описание на типа: наушници, масивни, направени от бронз. Представляват кухи подковообразни касети с елипсовидно сечение, украсени отгоре с апликирани полусфери. Краищата са кантирани от тънки, двойноусукани филигранни нишки, закопчаващи се посредством шарнир. Разм: 5,1х 3,4 см. Известни са паралели от вторичен средновековен гроб в могила 8, Чернозем, отнесени в периода IX–XII в. (Детев 1971, 43, обр. 7). П. Гатев стеснява хронологическите рамки в XI–XII в. (Гатев 1977, 33). Подобни обеци са открити

[121] Непубл. матер., благодаря на М. Мартинова, Археологически музей Пловдив за информацията;

[122] Виж т.3 по-горе;

в некропола, принадлежащ към средновековното селище в Ковачево – гр. 70 (Гатев 1985, 115, табл. 8_{46}), датирани в XII в (Гатев 1985, 155). Също в периода XI–XII в. се отнася един ярък представител на средновековното ювелирно изкуство – чифт обеци, изработени от злато и емайл от Метрополитън музей, Ню Йорк. Произходът на тези обеци се свързва с Киевска Рус (Glory 1997, 308, n.210). Общото с описвания от нас тип е кантът с филигранни полусфери в долната част на луницата и шарнирното закопчаване. Подобна схема имат ажурните луновидни обеци от гр. 54 на същия некропол, както и сребърните екземпляри от гроб 76 на некропола в кв. Хисаря, Хасково, гр. 75 на некропола в Симеоновград (Капелкова 1985, 69-86; National Museum 2006, 90, n. 90) и некропола на Калето при гр. Димитровград (Аладжов 1997, 67, обр. 34). Това показва сходство в развитието на двата вида обеци и вероятно известна синхронност.

Аналогиите на обеците от Туховище с екземпляри от некрополи с по-късна хронология като горепосочените е указание за принадлежността на гробните комплекси, където те се срещат към по-късната хронологическа фаза на обекта.

9. Метални мъниста

9.1: Бронзови зърна, често със следи от посребряване, кухи, състоящи се от две споени половини, украсени с щамповани линии, с по една дупка от двете страни за прекарване на конеца. Съставни части са на огърлиците – принадлежат към накитите за шия. Имат сравнително големи размери: около 2,5 х 3 см. (табло 152/9.1)

Контексти: Откриват се в Абланица –1, гр. 33, 40, Абланица –2, гр. 1, и разрушени гробове от некропола; Туховище – гр. 19, 20, 28, 39, 43, 52, 128, 134, 137?, вероятно и други, но разрушени. Към списъка следва да добавим гроба, открит в м. Кадън бунар в Д. Ботево, Мезек, Копривлен, гробове 22, 161 и 177, Марикостиново, Петричко (Цветков 2002, 116, обр. 52-Е) (таблица 12).

Прави впечатление постоянното съчетаване на огърлици от щамповани мъниста с обеци/ наушници с верижки, луновидни обеци, с или без звездовидна висулка, обеци със сферична висулка, което: 1. се явява устойчива характеристика на костюма в Родопската област; 2. е хронологически индикатор, и позволява синхронизирането на група гробове в една по-ранна, макар и със сравнително широки хронологически рамки фаза в границите на VII–IX в. В рамките на тези некрополи те не се съчетават нито веднъж с находките с по-късна дата: ажурните луновидни обеци, тези с гроздовидна висулка, гранулираните или подковообразните касетъчни. В Полистилон виждаме огърлица от 11 подобни маниста заедно с обеца с нанизана на халката куха висулка с филигранна украса и две малки кухи сферички от двете й страни, подобна на тази от гр. 23 в Абланица –1. Основната теза на проучвателя на този некропол, при все че посочва дата за гроба в периода VIII–IX в., е за консерватизма на традициите по отношение на накитите на населението от този некропол, традиции, водещи началото си от елинистическата и римската епоха (Bakirtzis 1994, 160).

Единични подобни маниста има в биритуалния некропол Д. Луковит-1, гр. 72 (Въжарова 1976, 206, Обр. 127_{11}), както и урнов гроб от Д. Луковит-3 (биритуален) (Въжарова 1976, 220, Обр. 136_{1-7}), също Обършиа Ноа и Султана (Григоров 2007, 84, Обр. 127.2, 11). Най-късно датираните метални мъниста са тези от гроб 4, в Кръстеви, където герданът включва 33 сребърни зърна в комбинация с 29 стъклени и седефени перли, прочелник, подбрадник и чифт сребърни наушници в техниката на филигран и гранулация от началната фаза на некропола, отнесена в края на X–XI в. (Манева 2000, 84-89). В първата половина/ до средата на X в. се поставя комплектуването на Преславското съкровище, със златните щамповани маниста (Григоров 2007, 98 и цит. лит., обр. 127.7; 129).

9.2: Метални огърлици, състоящи се от бронзови кухи топчета, представляващи споени полусфери, с диам.=1 см, между които са закачени бронзови кухи висулки с бадемообразна или конусовидна форма. Лицевата страна на бадемовидните висулки е щампована,

а отзад към тях е припоена пластинка. Обикновено металният наниз се съчетава със сфероидни бронзови зърна, затворени отзад с пластина, чиято лицева част е обточена с филигран, а в средата е щампована розета. диам.= 1,5-2 см. (табло 152/9.2)

Контексти: Абланица-1, гр. 23, 74 и разрушени гробове преди разкопките (Вължарова 1976, Обр. $181_{8,9}$), Мишевско, гр. 12, 27, 32, Златоград, м. Джерахови ниви, гр. 1 (Манова 1969, 220, Обр.11), Татул (Балкански 1977, инв. н. Т-402), Любеново (Аладжов 2006, 89, обр. 127; 165), некропола при Хасковските минерални бани, Стамболово -на дъното на язовир Гледка (Аладжов 1997, Обр. 131), Туховище, гр. 6 и 60 (Тодорова, непубликувана дипломна работа, кат.н. 165, 166), Овчарци (Буюклиев, Калчев 2002, 98, обр. 15).

Току що представените огърлици включват разнообразни по форма, размери и декорация мъниста и висулки, но устойчиви като наборни елементи, които макар да са близки като технологични характеристики на екземплярите в група 9.1 и има данни за известна синхронизация, се различават в стилово отношение. Съчетаването на този вид метална огърлица с наушниците с верижки и трапецовидни пластинки от гр. 12, 31 и луновидните обеци от гроб 27 в Мишевско и гроб 1, Златоград показват употреба, съвременна с тази на гробовете от ранната фаза – VII–IX в. Още едно потвърждение на тази теза е гроб 23 от Абланица-1.

Същевременно този вид метални нанизи се срещат в некрополи, при които нямаме основание да допуснем съществуване на по-ранен период, преди IX в.: Любеново, Татул, Овчарци, за Гледка, вероятно и Минерални бани. Горната граница на Татул се поставя в XIV в., а може би и по-късно (Балкански 1977, Балкански 1983, 87–97). В края на X–XII в. се датира некрополът в с. Овчарци (Буюклиев, Калчев 2002, 85-98). Извод за по-дългата употреба на накита можем да направим въз основа на наличието им в Туховище – гр.6, където те съжителстват с подковообразни касетъчни обеци.

Гробни комплекси

Групирането на водещите находки по комплекси е представено на таблица 12. От нейния анализ се налага няколко извода:

1. наблюдава се постоянно съчетаване на огърлици от щамповани мъниста с обеци/ наушници с верижки, луновидни обеци, с или без звездовидна висулка, обеци със сферична висулка (таблица 12) [123], което може да се тълкува в два аспекта:

- като устойчива характеристика на костюма в Рило-Родопската област;

- като хронологически индикатор, което позволява синхронизирането на група гробове в една по-ранна, макар и със сравнително широки хронологически рамки фаза, в границите на VII–IX в.

2. В рамките на тези некрополи нито един от гореописаните накити не се съчетава с находките с по-късна дата: ажурните луновидни обеци, тези с гроздовидна висулка, гранулираните или подковообразните (таблица 12).

3. Ажурните луновидни, гранулираните и подковообразните обеци в некропола на Туховище се срещат в отделни гробове, независимо от гореописаните типове. Те се съчетават устойчиво (=многократно) с обеци-наушници с нанизани на халките малки сферички, гривни със стилизирани змийски глави и/или усукани гривни и пръстени. Въз основа на това съчетаване считаме, че могат да се обособят като втора по-късна фаза на съществуване на разглежданата група некрополи (таблица 12).

4. Откриването на пръстени (с гравирана пентаграма – 10.1, с гравирана птица върху плочката – 10.2, пръстен-халка от усукан тел – 10.4, и пръстен с инкрустация – 10.5) и гривни (метални, с разширени краища, със стилизирани змийски глави – 1 пример и от усукан тел – 2 примера), може да е вследствие на широките хронологически граници на употребата им (вж. таблица 12).

[123] На таблата са представени само гробните комплекси от Туховище, понеже не са публикувани.

5. Доколкото гроздовидните обеци стоят изолирано от двете групи гробни комплекси, може да се допусне, че те заемат междинно положение в хронологическата подредба на некрополите -по-късни от гробовете с огърлици от щамповани мъниста с обеци/ наушници с верижки, луновидни обеци, с или без звездовидна висулка, обеци със сферична висулка и по-ранни от тези с ажурните луновидни, гранулираните или подковообразните касетъчни обеци.

Токи, фибули, оръжие, огниво, керамика.

Токи:

Срещат се само в два гроба в некропола Абланица –1: гр. 27, 28 и 56, както и една намерена преди началото на разкопките, вероятно от разрушен гроб .

Токата от гр. 27 на *Абланица –1* принадлежи на тип „Истрия–Берое 5", датирана в края на VII в. (Angelova, Marvakov 2001, 16).

Токите имат късноантични прототипи (Nakit 1981, n. 322, 323; Gomolka-Fuchs 1982, 150, Nr. 234). Катарами с правоъгълна форма се откриват сред некрополите на територията на аварския хаганат – например Pókaszepetk, гробове 66, 88, 121 (Sós, Salamon 1995, 33, pl. VI_1, $X_{12,}$ $XIII_{7,}$ $XV_{4,5}$).

От разрушен гроб в некропола Абланица–1 произхожда една тока тип Копривлен[124] (табло 24.7; Възжарова 1976, обр. 181_{12}, 293). Паралели: Скребатно (Домарадски и кол. 1999, 51–54), некропола Копривлен и Грохотно. Общата датировка на последните два некропола се поставя в широките хронологични граници на късната античност и Средновековието (Дамянов 1998, 69; Кацарова, Хаджиангелов 2002, 229; Марваков 2007, 399; Angelova, Marvakov 2001, 16).

Фибули:

Фибули са известни само от два гроба на некропола Абланица1: гр. 40 и гр. 55.

И двете фибули принадлежат към типа на фибулите с подвито краче (Angelova, Marvakov 2001, 15–16 и цит. лит.; Генчева 1989, 34). Направени са от бронз, като единствено иглата на тази от гроб 55 е желязна.

Според класификацията на Дж. Янкович фибулата от гроб 40 и 55 принадлежат към групата на „византийските варваризирани фибули", които са производни на тези с псевдонавивките – т. нар. „византийско-дунавски", към варианта на фибулите с широк лък. Според него могат да се датират в първата половина на VII в., а дори и по-късно. Аналогии на тази от гр. 5, обособени в четвърти вариант, са две фибули от Перник и една от Преслав (Јанковић 1986, 154–157, сл. 990-993; Любенова 1981, обр. 109, 3; обр. 110, 9,16; Pescheck 1953, 260, 3/7). Към тях могат да се добавят случайни находки от Североизточна България, Добричко, Русенско (Хараламбиева 1992, IV.3, 6; Хараламбиева, Иванов 1986, 17–18, табл. III 21, 22), част от тях погрешно датирани в IV в.

Интересна е тезата на сръбския учен Дж. Янкович, според която след унищожаването на византийските работилници, произвеждащи фибули в началото на VII в., те се запазват като накит единствено в югозападните части на Балканския полуостров, обитавани от народа на Кубер (Янкович 1975, 180).

Оръжие

Съществено присъствие в инвентара на два от некрополите (Абланица и Туховище) е оръжието, поставяно в тях – категорично свидетелство за практикуване на езически, чужд на местните християнски практики ритуал. От видовете оръжие присъства бойна брадва – Абланица –1, гр. 41; връх на стрела – Абланица –1, гр. 38, гр. 41; железен нож: Туховище, гр. 132, 138 и в др. гробове, разрушени; Абланица –1, гр. 41, Копривлен – гр. 18 и гр. 160. В гр. 146 на Туховище освен железен нож са поставени още напръстник и амфоровидна стомна (таблица 12). В значителен брой гробове от некропола при Спилао, на

[124] Вж главата за ранновизантийското наследство – Некрополи/ Елементи на костюма VI–VII в.

българо-гръцката граница, в околностите на Одрин, са поставени железни ножове (Curta 2014, 70 и цит. лит.). Това обстоятелство, заедно с чифта луновидни обеци от гр. 32, още веднъж подчертава сходството на този некропол с групата Абланица-Туховище, Д. Ботево. Изворово и Мезек.

Езическият ритуал на поставяне на оръжие в гроба е аргумент за причисляването им към ранната фаза на некрополите в границите на VII–IX в. (Štefanovičova 1997; Belošević 1970, 80; Angelova, Marvakov 2001, 15; Angelova, Koleva 2001, 264–265).

Бойната брадва от гроб 41, Абланица е включена в типологията на В. Йотов като тип 2, вар. С. В контекста на находките (Шуменско – Пет могили, Черенча; Варненско –крепостта Бозвелийско) типът е датиран втората половина на IX – средата на XI в. (Йотов 2004, 91–92, кат. н. 562, т. XLVII).

Брадвата намира точен паралел в некропола в Tiszafüred, гр. 942, а като най-близък паралел е посочено Перешчепино (Garam 1995, 345, Abb. 208/1, Taf. 186/5, цит. по Erdélyi 1982, Abb. 10). Тази форма е сред най-старите брадви в Tiszafüred, синхронна е на пресованата конска сбруя от гр. 942 и пресована колана гарнитура от гр. 946. Появата на бойните брадви в Tiszafüred и Карпатите като цяло става в последната трета на VII в, заедно с пресованите плетени колани орнаменти (Tiszafüred, фаза III). Липсват в найранните гробове, както и при тези от по-късните погребения с летите колани гарнитури. Повечето екземпляри са синхронни със стиловата група „грифони-ластари" и липсват в най-късната фаза на некропола (Tiszafüred, фаза IV). Най-общо паралелите са в ареала на Салтово-маяцката култура (Garam 1995, 349). По Kovács принадлежи на тип III/A. Други паралели, но с по-малка дължина на острието се посочват в Холиаре – гр. 24 (Točik 1968$_a$, T.XXVIII-9), Нове Замки – гр. 196, Девинска Нова Вес, Szob и др. (Garam 1995, 345–349 и цит. лит.).

Стрелите принадлежат на група I, тип 6, вар. В по В. Йотов – с лястовича опашка, с разперени криле и втулка. Датирани са в края на VIII–X в. (Йотов 2004, 28, кат. н. 290, 291; т. XIX. 290, 291).

Огниво:

В Абланица, некропол 2, гроб 2 заедно с глинено гърне е открито огниво.

Поставянето на огниво е практика, позната в гробове от ранносредновековния езически период. Среща се сред почти всички групи некрополи от Северна България: с кремация (Гарван 1, Бабово, Юпер), при биритуалните некрополи с кремация и инхумация по езически (Кюлевча, Бдинци), както и при тези с кремация и инхумация по християнски (Възарова 1976, 13, Табл. 2; 41, Табл. 3; 64, 90–91, Табл. 6; Табл.4; 144, Табл. 7; 178–179, Табл.9). Практиката се наблюдава и в Далмация, в мъжки гробове с инхумация VII–IX в. и се счита за езически елемент: Nin Ždrjac, Nin-Materiza, Maklinovu brdo-Kašić, Razbojinama u Kašiću, Stancovcima kod Benkovca (Belošević 1980, 119-120, T. XL:2–27). Примери могат да се посочат и в района на Истра и Среден Дунав.

Керамика

Поставянето на керамиката като гробен дар се практикува в некрополите Абланица-1, Туховище, Копривлен, Мишевско, Марикостиново – Петричко (Цветков 2002, 116). В технологично отношение керамиката принадлежи на две групи: работена на крачно и на ръчно грънчарско колело. По отношение на видовете керамика най-многобройни са гърнетата, следвани от кани, амфоровидни стомни, една единствена паница и вероятно две чаши от некропола в Туховище.

Значение за абсолютната хронология на некропола в Туховище има гроб 29, в който заедно с гърне на бавно колело е открита монета на Василий I (867–886) г. и свидетелства недвусмислено, че тук традициите за поставяне на керамика като гробен дар (жертвена храна) са в сила поне до края на IX в. В съответствие с установените две сигурни фази на същия некропол можем да причислим към първата, с оглед на съпътстващия го инвентар,

гърнето от гр. 43 – Туховище (тип 3б, табло 45.2, 153.1), открито заедно с метални орехоподобни мъниста от огърлица, с релефен кръстовиден орнамент и наушници с верижки и халки със сферични висулки.[125] Към същия хоризонт гробове, отново с огърлица от посребрени мъниста е отнесен гроб 28 със стомната със цъфналия кръст (форма $IV_3К8$, табло 52.4; 153.3). Стомната е формувана на крачно колело. В тази хронологическа група се включват и амфоровидната стомна Т–146 (форма $IVК_2 2$, табло 153.4) и гърнето Т-132 (също тип 3б, табло 45.8; 153.2), в чиито гробове е открито оръжие. По начина на изработка, тромавото и масивно дъно това гърне е сходно с екземпляра от гроб 29.

С оглед на комплексния анализ на инвентара в периода VII–IX в., към ранната фаза на некрополите поставяме категорично гърнетата от гроб 177 и 184, Копривлен (съответно тип 2б, табло 41.3) и 3г (табло 43.3), стомната на крачно колело от гр. 31 в Мишевско (IVК4, табло 52.3; Въжарова 1976, 305, обр. 190_7), гърнето от гроб 2 на некропол 2 (тип 3в, табло 46.7), и гроб 32, некропол 1, Абланица (форма $IIГ_1 2$, табло 47.3).

Като цяло, репертоарът на съдове от гробничните комплекси: гърнета на ръчно колело, амфоровидни стомни, стомни и кани намира паралели в инвентара на некрополите в Албания VII–IX в. (Hoti 2003, 239–240, Fig. 1, 2). Голямо сходство се забелязва и сред паметниците от Среден Дунав, например гърне Т-88 и Holiare, гр. 50, гр. 89, 288 (Točík 1968, T. XXXI, 18; XXXVI, 16; LXI, 13), където аналогични съдове са определени като дунавски тип, или Т-132 и Т-29, които като морфология и технологични особености са доста близки например до гърнето от гр. 756, некропола Тисафюред, принадлежащо на най-стария хоризонт гробове (Garam 1995, 373, 379–380, Abb. 225, Taf. 248/1).

Опит за хронологическо подреждане на гробовете в границите на некрополите от културната група Абланица–Туховище и сравнителен анализ между тях

Абланица 1 и 2:

Сред разглежданата културна група некрополи Абланица 1 и 2 са най-ранните. Основания за това ни дават значителния брой ранновизантийски находки в гробовете: фибулите с подвито краче, катарамите Истрия -Берое V и тип „Копривлен" (въпреки, че последната произхожда вероятно от разрушен гроб), обеците с верижки (Angelova, Marvakov 2001, 16; Марваков 2007, 399–401). Наличието на гроб 23 с ориентация север-юг е допълнителен аргумент за езически обред и съответно по-ранна дата. В конкретния случай в гроба като инвентар са поставени обеците с верижки (кат.н. Б.I.1). За разлика от Туховище и Мишевско тук липсват ажурните луновидни обеци, изработени от тънки филигранни нишки и гранули, отдолу споени с халки от тел, а между тях гроздове и гранули (т.3), обеците с форма на куб с припоени кухи полусфери с гранули по тях – (т. 7) и подковообразните (т. 8), които принадлежат на по-късната фаза на двата некропола. Към най-късните гробове от Абланица 1 и 2 можем да отнесем обеците с профилирана висулка от гр. 61 и ажурния екземпляр с висулка, вероятно от разрушен гроб (съответно т. 5.1 и 5.2) (Въжарова 1976, 291, Обр. 181.5). За абсолютната хронология, що се отнася до дефиниране на горната граница на функциониране на Абланица 2 от значение е съобщението за монета на византийския император Михаил (946–976 г.), която за съжаление не е включена в каталога и е неясно откъде произхожда (Въжарова 1976, 422). Концентрацията на най-старите гробове от Абланица 1 се локализира в южната и югоизточна част на некропола (карта 10; Angelova, Koleva 2001, 265). Картирането на гробове 23 и 74 в северозападната периферия на Абланица 1 според нас е свидетелство за отнасянето им към втората фаза на некропола.

[125] Известни съмнения за достоверността на комплекса се налагат, предвид обстоятелството, че в случая става дума вер. за разрушен гроб. В инвентарната книга на музея гърнето, с инв. н. 1.3.-1 е намерено и предадено на музея при земекопни работи, без да се споменава за евентуална негова принадлежност към разрушен? гроб 43, от който изрично е указано че произхождат гривните с инв. н. 1.3.-34, 1.3.-35, 1.3.-36 и металните мъниста с инв. н. 1.3.-42. Всички тези находки, заедно с гърнето са предадени на музея на една и съща дата: 17.05.1975, от едно лице. Гърнето е включено в дипломната работа на Е. Тодорова като принадлежащо на гр. 43, вероятно информацията е взета на труда на Т. Марваков, с която нямаме възможност да работим, но считаме за проверена.

Гроб 32 с „особеното" гърне с дръжка (форма IIГ$_1$2) в инвентара си е съседен на гр. 33, съдържащ освен керамика като гробен дар и едно бронзово щамповано мънисто, характерно за ранния хоризонт гробове. В близост до него се намира и гр. 27 с ранновизантийска тока, което позволява и разглежданият гроб да бъде поставен в тази по-ранна група.

Туховище[126]

Таблицата на типовете накити, употребявани в гробове и картирането на водещите находки в границите на некропола позволяват да се разграничат 2 основни групи гробове, въз основа на техния инвентар и местоположение, най-вероятно принадлежащи на два хронологически хоризонта (таблица 12, карта 12).

В първата група гробове е представен костюм, който се характеризира със съчетаването на огърлици от метални кухи щамповани мъниста (в 9 от 13-те гроба от тази хронологическа група) и наушници, съставени от три свързани с верижки халки, към които са закачени халки, луновидни обеци със звездовидни висулки –самостоятелно или закачени на верижки, или обеци със сферична висулка. В четири от случаите в гробовете е поставена керамика. В три от гробовете тези огърлици се срещат заедно със стъклени мъниста. Част от този костюм са били и пръстените – с пентаграма или с орнамент от птиче око, единичен случай на гнездо с инкрустация на камък. Гривни са носени сравнително рядко, само в два от гробовете. Това са екземпляри с отворени, разширяващи се краища, от медна сплав с кръгло или четириъгълно сечение. В гроб 43 към обичайното съчетание от щамповани мъниста и наушници с верижки се добавят и бронзови гривни със стилизирани змийски глави, характерни повече за комплексите от втората група. Стъклени гривни липсват. Концентрацията на гробовете от тази хронологична група е в западната и северозападната част на некропола (карта 12).

Втората група гробове включва (многократното) съчетание между подковообразните обеци (т.8) и бронзовите обеци, халкички, с нанизани три сферични топчета на нея и намотки от тънък тел между тях, както и ажурните луновидни обеци (т. 3), срещащи се заедно с обеците с форма на куб с припоени кухи полусфери с гранули по тях (т. 7). Тук се срещат още и огърлици от бронзови кухи, споени топчета (т. 9.2), заедно с огърлици от стъклени мъниста (т. 9.3), пръстени с инкрустация или такива, направени от халка от усукан тел, бронзови отворени гривни със стилизирани змийски глави, усукани гривни, както и стъклени, направени от едноцветно стъкло или рисувани. Гробовете са разположени в източната и югоизточна част на некропола (карта 12).

Интересен въпрос е доколко можем, въз основа на гроздовидната обеца, в техниката на филигран, с ажурни топчета при кръжилото и висулката (т. 5.2) и гробове 29 и 51 съдържащи съответно монети на Василий I (867–886 г.) и неговия син Лъв VI (886–912 г.), да обособим една междинна фаза (IX – началото на X в.). За съжаление не сме в състояние да отнесем повече гробове към нея. Разположението им е в средната част на некропола.

„Особената група керамика" от гробове 17, 91, 96 (форми IIК3, IIК4) се локализира в средната част на некропола, сред гробове от втората група. По-сложна е ситуацията с гроб 139 (форма IIК$_2$1), тъй като в тази част се срещат гробове от двете групи, макар по-ранните да преобладават.

Табло 153 представя обобщено керамиката по хоризонти от сигурно дефинираните от нас по хронологически признак контексти.

Мишевско

Включването на този некропол към групата некрополи Абланица-Туховище е обусловено от въз основа на погребалния обред и инвентара и няма да се спираме в детайли

[126] Липсата на цялостна публикация, в каталожен вид силно затруднява пълноценния анализ на некропола. За възстановяването на отделните комплекси са използвани инвентарните книги на РИМ – гр. Благоевград и дипломната работа на Е. Тодорова, като в единични случаи се наблюдават малки разминавания.

(Angelova, Koleva 2001, 263–265, Tab. 3). Обърнато е внимание и върху някои специфики, като е поставен въпросът дали те се дължат на географско положение или хронологически разлики (Angelova, Koleva 2001, 267). Броят на гробовете с накити с по-тясна дата е сравнително малък, в голяма степен това се дължи и на броя на проучените гробове – 1/3 от проучените в Абланица 1 и приблизително 1/4 от тези в Туховище (таблица 12, карта 13).

Към най-ранните могат да се отнесат тези с номера 27 и 31, където са открити обеци с верижки (тип 1.1). Трябва да отбележим съвместната употреба на тези обеци със сребърните луновидни надушници (тип 2.3а), които с леки отклонения са много близки до екземплярите от Абланица 1, гр. 10. В тези гробове са открити и мъниста: стъклени и кухи, кръгли, метални и елипсовидни, присъстващи във втора група на инвентара на Туховище и гробове 23 и 74 от Абланица 1. Локализирани са в северозападната част на некропола.

Амфоровидната стомна от гроб 36 намира точно паралели в редица езически некрополи в Североизточна и Северозападна България – Топола, Девня 3, Султана, определени според типологията на М. Христова като тип VI и датирани според инвентара в края на VIII – началото на IX в., също в безурновия гроб 2 на Д. Луковит -1 (Христова 2009, 234, 239, Табл. 2.4; Въжарова 1976, 177, Обр. 107 1, 2). Разпространението на изделия от този вид се свързва със засиленото влияние на провинциалната византийска керамика (Христова 2009, 241).

Пример за един от най-късните гробове според нас е гроб 23, с ажурната луновидна обеца (тип 3).

Златоград, Д. Ботево

Въпреки оскъдната информация спецификите на гробните съоръжения, погребалния обред и инвентара ги причисляват към групата некрополи Абланица-Туховище (Angelova, Koleva 2001, 263–265, Tab. 3).

Гробът от Д. Ботево (табло 154) принадлежи към първа група (ранната фаза) на некропола в Туховище и Абланица.

Копривлен

Проучването на некропола се осъществява в границите на сервитута. Планът на некропола по фази не позволява да се направят категорични заключения относно неговото развитие (Кацарова, Хаджиангелов 2002, 427, Фиг. 236). Концентрацията на гробове е в три зони, като в южната част липсват такива, принадлежащи към втората фаза (т.е. VIII–IX в.)

Освен по отношение на хронологията, която е значително по-дълга, различия спрямо некрополите Абланица 1 и Туховище се проявяват и по отношение на гробните съоръжения, като сред гробовете отнесени към втората фаза единствено гроб 158 е цистов (ограден и покрит с плочести камъни), другите се отнасят към тип I или III по авторите.

Анализ и опит за интерпретация на културно-историческата среда на находките:

Културно-историческата среда, в която се намира тази група некрополи е изключително сложна. В пределите на империята са засвидетелствани археологически материали и комплекси, които показват разнопосочни влияния и традиции и не позволяват еднозначна интерпретация.

Безспорно с местни традиции в погребалните практики са свързани гробните съоръжения (каменните цисти). Като съвременни византийски влияния категорично можем да приемем обеците с верижки и металните огърлици. Основен аргумент за това е картирането на двата вида накити, които извън границите на Балканския полуостров са почти непознати.

Категорично не можем да отминем и другия проблем – значителният процент на безинвентарни гробове. В отделните обекти броят им варира: 77 % в Абланица 1,69 % в Мишевско и 75,4% от общия брой на комплексите в Копривлен. Без да сме в състояние

да назовем точна цифра[127], можем да обобщим, че в Туховище също доминират безинвентарните гробове. Преобладава полагането на скелета с посока З-И, като броят на гробовете с отклонение трудно може да бъде разглеждан като конкретен езически елемент в погребалния ритуал (Angelova, Marvakov 2001, 15). Връзката на тези гробове с християнската обредна практика в никакъв случай не може да бъде отхвърлена. Същевременно пътищата и начините на запознаване и възприемане на тази религия могат да се търсят не само в съхраняване на местните традиции от късната античност, но и вследствие контакти с пленници или мисионерски мисии (Златарски 1970, 427). Ефективността в разпространението и налагането на християнския погребален обред се дължи най-вече в универсалността и заличаването на различията, поради което той се утвърждава във времето. За разлика от североизточната част на Балканския полуостров и Добруджа, в южните му части е трудно, понякога дори невъзможно да се установят разлики между езически и християнски погребални практики[128]. Спорен е въпросът за тяхната хронология. Все пак бихме искали да обърнем внимание на обстоятелството, че в южната част на Абланица 1, където се концентрират гробове от първата група, наличието на безинвентарни гробове е сравнително малко. Дали това е отражение на социални или хронологически фактори, още повече имайки предвид че в Абланица 1 по-късна фаза е трудно уловима, е въпрос, на който не сме в състояние да отговорим. В Мишевско разположението на безинвентарните гробове е съсредоточено в централната и южна част на обекта, изолирани спрямо тези с инвентар, но предвид ограничения брой гробове всеки извод би бил прибързан.

Не по-малко труден и интересен за анализ е въпросът за „варварските", „чуждите" елементи в разглежданите некрополи. Ритуалът на поставяне на керамиката като гробен дар, противно на масово разпространената теза за езическа практика, е познат в християнски гробове от различни периоди. Като примери можем да посочим некропола при Елевтерна, датиран VII – вероятно началото на VIII в. (Γιαγκάκη 2004, 115, 139–142). В Тесалия са проучени и частично публикуваните от раннохристиянската епоха (IV–V в.) некрополи в Азорос, м. Старата църква, Милеа и Агиа Триада от средновизантийската епоха. В некропола в м. Агиа Триада, датиран VII–VIII в. са открити съдове на ръка и на колело. Въз основа на погребалния инвентар и инвентара в гробовете се допуска присъствие на чужда етническа група там, въпреки че се подчертава, че керамика на колело е често срещана практика във византийска среда през периода (Poulou-Papadimitriou, Tzavella, Ott 2012). При последния пример, който се развива около трикорабна базилика от същия период, се споменава за 26 съда, произхождащи от гробове (Δεριζιώτης, Κουγιουμτζόγλου 2003, 391, 393). Керамиката, която е откривана изключително само в цистови гробове от некропола на Олимпия, принадлежащ на „последните християни – гърци", е представена от кани, правени на колело, местна продукция. Обичаят на поставянето на кани в гробовете е практика, широко разпространена в християнския свят от Сирия и Палестина до Южна Испания. Свързва се с поставянето на светена вода или масло, за възлияния (Völling 2001, 308; Poulou-Papadimitriou, Tzavella, Ott 2012).

За разлика от керамиката в християнските некрополи в Гърция обаче, сред съдовете, представени тук, освен с византийски традиции са откривани и такива, които по отношение на технология и украса са чужди на местното производство през раношизантийската епоха и намират паралели в селища и некрополи в северните, западните части на Балканския полуостров и земите северно от Дунав.

[127] До пълната публикация на некропола данните ще бъдат несигурни.

[128] В тази дискусия е особено интересна статията на (Poulou-Papadimitriou, Tzavella, Ott, 2012), представена на конгрес в Краков.

Езически са гробовете със северна ориентация (Абланица-1, гр. 17), тези, при които е засвидетелстван обичаят страва, както и случаите на ритуално опалване.

Чужди, неместни, езически традиции са поставянето на оръжие (брадва, ножчета, стрели, огниво). Подобни обреди са засвидетелствани в различни групи некрополи в югозападната и северната част на Балканите, долно- и среднодунавския регион. Задължителен елемент при ранносредновековните езически некрополи е поставянето на керамиката като гробен дар. Сред характерните, повтарящи се елементи на материалната култура със „северни влияния" са луновидни обеци със звездовидна висулка.

Некрополите Абланица-Туховище и култура Кумани-Круя

Ако по отношение на погребалния обред, гробните съоръжения и инвентара на Рило-родопските некрополи съществуват значителни отлики с езическите некрополите на Д. Дунав, то връзката им с т. нар. паметници Кумани-Круя разпространени в Албания, Македония и територията на Гърция е проблем нееднократно е поставян в литературата (Дончева-Петкова 1995, 94-95; Angelova, Marvakov 2001, 27; Angelova, Koleva 2001, 267; Curta 2006,104-105).

Некрополите на култура Кумани-Круя са едно сложно явление, в което се преплитат различни традиции. Заедно със силното византийско влияние се наблюдават и множество елементи от друга, езическа, нехристиянска обредна практика. В състава на населението се търсят авари, славяни, или дори ломбарди. Въпреки някои възможности за диференциране на различия между некрополите в тази група, все пак според нас са налице редица общи сходства и устойчиви характеристики, които да изразят определена групова или етническа интерпретация (Bowden 2003, 73–75).

Що се касае до историческата интерпретация, най-правдоподобното и логично обяснение е свързано със заселването тук на големи групи компактно население, разнородно по своя произход, идващо от района на Среден Дунав, според разказа на автора на „Чудесата на Св. Димитър" (Bowden 2003, 68; Curta 2006, 106–108). Присъствието на тази група в централните и западни части на Балканите е потвърдено с печата на Мавър, „патриций и архонт на сермисиани и българи" (Приложение I.33).

Сред съществените отлики на групата некрополи Абланица-Туховище в сравнение с другите паметници от Албания, Македония и С. Гърция са сравнително големият процент на безинвентарни гробове, както малкия брой гробове с оръжие, и почти пълната липса на катарами и принадлежности към колана, с изключение на катарамите в Абланица 1, гр. 27, 28, 41, 56 и като цяло може би по-голямата степен на „византинизация".

Самата интерпретация на тази културна група поражда множество спорове и е предмет на оживени дебати. Доколкото тази тема е свързана с интерпретирането на „инвентарните" некрополите с инхумация в цистови гробове от дн. Югозападна България бихме искали да подчертаем няколко момента:

1. появата и разпространението на тази група некрополи се осъществява в райони, където поне 200 години не са практикувани погребения с инвентар (Bowden 2003, 67–68);

2. срещу хипотезата за евентуалния им „албански" (= илирийски = автохтонен) произход е картата на разпространението им, което надхвърля границите на Албания и обхваща и съседни райони като Македония, Северна Гърция, България (Bowden 2003, 62);

3. многократно повтаряща се практика е некрополите да възникват в руините на християнски храм;

4. паралели на находките се намират както във византийските центрове в Константинопол, Атина, Коринт, Сицилия, Южна, Северна Италия, така също и в Унгария и Крим. Особено характерен инвентар в гробовете са висулките към колан, намирани в аваро-славянски контексти, франкски и ломбардски гробове, в ареала на Салтово-Маяцката култура (Bowden 2003, 59–60; Garam 1995, 312; Garam 1980, 161–180; Curta 2006, 105).

3.6. Югоизточна България – случайни находки

Картирането на некрополите, предмет на дискусия по-горе показва концентрацията им в района на Родопите и Пирин (карта 9). На проблема за липсата на подобни източно от р. Марица в периода VII–IX в. е обърнато внимание в литературата (Angelova, Koleva 2001, 263). Данните за Източна Тракия са все още оскъдни, въпреки че в последните години, с проучванията в Изворово, Искрица, Спилео (Σπηλαιο Εβρου, виж тип 2.1 по горе), се натрупва информация.

В тясна връзка с формулирания проблем са няколко случайни находки на луновидни обеци от района на Източна Тракия. Четири от обеците (от Котелско, Любимец, м. Хисаря, с. Злати войвода и Сакар планина) са със звездовидна висулка в долната част на луницата[129] (табло 155.2, 3, 5, 6). Две от находките се отнасят към варианта на луновидни обеци с неподвижна висулка (вероятно от района на Сакар и околностите на Стара Загора; табло 155.7,8), и една ажурно оформена луница, в долната част на която също е припоена звездовидна висулка (Шивачево, табло 155.4) .[130]

Екземплярите от Котелско, Любимец, м. Хисаря, с. Злати войвода (Сливенско) и Сакар планина принадлежат към тип V.4 по В. Григоров, който имахме възможност да дискутираме малко по-горе и който се датира в края на VII–IX в. (Григоров 2007, 35). Идентични един на друг са екземплярите от Сливенско – с. Злати войвода и Сакар планина (табло 155.5,6). За разлика от тези от Д. Ботево, Туховище, Абланица, Копривлен, които са изрязани от пластина, тук всички са лети в калъп. Различията освен по отношение на технологията, се проявяват при оформлението на луниците, украсата, висулката и размерите. Най-близка до тези от Абланица 1 и Туховище, е находката от Любимец. Почти всички обеци-наушници от този тип принадлежат на един хронологически хоризонт в границите на VII–VIII в. (Staššíková-Štukovská 1999, 250–298). Като най-ранен пример, изходен за разглеждания тип, може да се посочи обецата от Асеновградско, датирана втората половина на VI–VII в. (табло 155.1).[131]

Находката от Шивачево (табло 155.4), заедно с обеците от Градешница и Твърдица (Григоров 2007, 35, Обр. 18.15,16) могат да се обособят в отделен подтип, предвид ажурното оформление на луницата и да се разглеждат като преходен вариант от тип V.4 към тип V.7 по В. Григоров, характерни за периода X–XI в. (Григоров 2007, 35–36).

Летите обеци от Старозагорско и Сакар планина са отнесени към тип V.3 по Григоров (табло 155.7,8; Григоров 2007, 34–35, Обр. 17.2, 3). Външната им повърхност е украсена с псевдофилигран и гранулация. Известни са многобройни паралели в Североизточна, Северозападна България, района на сръбското Подунавие, Полша и Поморавието. Датата на тези обеци е VII–IX в. (Григоров 2007, 34–35 и цит. лит.).

За съжаление става дума за случайни находки, без контекст. Голяма е вероятността обаче да са произхождали от разрушени некрополи. Във всички случай информацията за техните, макар и условни местонахождения е указание да се търсят следи от обитаване в ареала през разглеждания период.

По–горе, в настоящата глава (вж т.3) имахме възможност да посочим някои наши забележки и по отношение на датировката на некропол 1 в Искрица, въз основа на които да допуснем сваляне на долната му граница (Шейлева 1995, 244, 250, 253, Обр. 23д; Шейлева 2000, 123–127). При всички случаи стратиграфските наблюдения на проучвателите подкрепят наличието там на ранносредновековни материали от периода IX–X в., ако не и по-ранни (Шейлева 1995, 243–288).

---

[129] По-подробно за проблемите за произхода, разпространението и датировката на типа виж малко по-горе, т. 2.2, при анализа на групата некрополи Абланица – Туховище

[130] Сърдечна благодарност на доц. д-р М. Даскалов за сведенията.

[131] Вж. Раздела „Горна граница в употребата на типовете гробни съоръжения от КАЕ" в същата глава;

IV. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изучаването на материалната култура на населението в Тракия, и в днешните южнобългарски земи в частност, през т. нар. период на„тъмните векове" от края на VI до IX в. тепърва започва. Налице са трудности от обективен, но и от субективен характер, при идентифицирането на тези паметници.

В хода на VI век опустошенията от варварските нашествия във византийските провинции на Балканския полуостров стават все по-осезаеми. Нестабилните политически и икономически условия, в съчетания с чумни епидемии, предизвикват демографска криза, решение на която византийските императори търсят чрез инфилтрация на чуждо население във византийските земи – от областите северно от Дунав или М. Азия. Не по-късно от началото на VII в. империята губи контрол над процеса. Заселените в югозападните части на Балканите славяни са организирани в „славинии", а в Тракия славянското заселване се предполага около големите градски центрове, въз основа на косвените сведения на топонимите и разказа за княз Пребънд.

Извършените административни реформи показват стремежа на империята към възстановяването на господството си, за което печатите и някои от епиграфските паметници са недвусмислено свидетелство, в потвърждение на писмените извори. Като изключим Черноморския район, където печати на византийски сановници са известни от края на VII/VIII в., най-ранните такива във вътрешността на Тракия (крепостта при Изворово, с. Маточина и с. Мелница, Елховско) датират от началото/ първата половина на IX в.

На този етап от проучванията може да се обобщи, че въпреки някои единични примери, няма данни за интензивно монетно обръщение в селищните центрове южно от Хемус. Откриването на отделни находки предимно на територията на Източна Тракия – по средното течение на р. Марица, Черноморската област и античните градски центрове повтаря като цяло разпространението на печатите. Анализът на нумизматичния и сфрагистичен материал свидетелства от една страна за перспективността на района в изучаване на ранносредновековния период, а от друга и за осезаемото византийско влияние там. Макар и единични, често несигурни, тези находки все пак са аргументи в подкрепа на тезата, че материалната култура в периода VI-IX в. трябва да се изучава и идентифицира, а не просто да се приеме, че липсва.

***

Археологическите проучвания показват, че в ранновизантийската епоха настъпват съществени изменения в селищната структура и градоустройствените планове в градовете южно от Хемус. Променя се топографията на населените места. Откритите, неукрепени селища изчезват за сметка на увеличаването на укрепените селищни структури, които се изместват от равнинните части към високите, естествено защитени места. Селищата придобиват военен облик, губят градския си характер. В ранновизантийската епоха се поставя началото на установената в средновековието тенденция за развитие около Акропол (укрепена цитадела) и долен град, както показват примерите от Филипопол, Пауталия, Кабиле, и др.

Сердика, Филипопол, Пауталия, Дебелт, Кабиле са примери за градове, чиято укрепена площ е значително намалена през ранновизантийския период, подобно на Улпиана, Дионисополис, Скупи, Евдоксиополис, Виминациум и Бонония и др. (Dintchev 1999, 51, 55, 59). Паралелно с процеса на редукция през VI в. се извършват и допълнителни укрепителни и възстановителни ремонтни дейности по градската фортификация. Основен фактор в тези случаи е външната заплахата от страна на варварите, насочена към местното население. Извън процеса на редукция остават и големи градове, като Диоклецианопол и Августа Траяна. В такава политическа среда се наблюдава увеличаване на депозирането на колективните монетни находки, практика, която се прекратява след началото на VII в., с изключение на три находки, свързани със събитията около 681 г.

и малко след тях. На този етап нямаме основания да се съмняваме във връзката между колективните монетни находки и катаклизмите от славяно-аварските нашествия. Като илюстрация на опустошителните последици от тях е броят на разрушените и опожарени селищни обекти, който със сигурност е по-голям от преброените от нас 22 пожара.

Значителни промени през ранновизантийската епоха настъпват във вътрешната инфраструктура на градовете, особено при гражданската архитектура. Последните строителни периоди на представителните граждански частни и обществени постройки от късноантичната епоха са градежи от ломени камъни на кал – в повечето случаи едноделни жилища, безредови. Застрояват се уличните платна. Променят функционирането си редица комплекси като форумите във Филипопол и Августа Траяна, базиликалният комплекс в кв. Лозенец, в околностите на Сердика, Пауталия и др. Тенденциите са към упадък и аграризация. Археологическите проучвания показват, че това явление е част от значителен по размери и обхват процес, който е широко разпространен и се наблюдава в градовете на съседните провинции в южните и западните части на Балканския полуостров, както и други части на империята (Мано-Зиси 1954–1955, 155–189; Hattersley-Smith 1996; Кирилов 2005, 175–189; Kirilov 2007, 3–24; Bakirtzis 2007, 90; Niewöhner 2007, 119–157; Milinković 2007, 159–191; Völling 2001, 305–307; Popović 1982, 545–566, Snively 2009, 40; Karagianni 2009, 119–122, 127). Промените в гражданското строителство започват след *средата на V в.* и вероятно се извършват *плавно*. Факторите и причините, които обуславят тези процеси са многобройни и разнопосочни – и влошената демографска обстановка в VI в., следствие на чумните епидемии и катаклизми, и утвърждаването на християнството като официална религия, не на последно място разбира се и директните варварски заплахи и икономическото състояние на империята (Кирилов 2004, 191–198; Аладжов 2010, 77–84 и цит. лит.; Popović 1982, 545–566; Snively 2009, 37–44; Karagianni 2009, 119–128). Освен с промяна в урбанистичната концепция през ранновизантийската епоха, тези процеси се свързват и с масови миграции на население, бежанци от местен характер или „варвари", особено във втората половина – края на VI в. (Bakirtzis 2007, 90, Milinkovic 2007, 185).

Един от основните източници на информация за икономиката на ранновизантийските селища е изучаването на местната керамика и амфорна тара. Общите тенденции в изследването на керамиката през VI–VII в. в Тракия и Дакия се изразяват в спад в абсолютния дял на амфорите през VI в., правопропорционално на увеличаващото се самозадоволяване на укрепените населени места (Кузманов 1985, 56, Böttger 1982, 26–27; Динчев 2006, 21). Редуцират се формите, а в резултат на засилващата се децентрализация се наблюдава райониране на типовете. Въпреки процесите на упадък се налага изводът за устойчивост на керамичния комплекс по отношение на „чужди", варварски влияния, който се запазва до края на VI – началото на VII в. (Кузманов 1985, 57). Като изключения се посочват отделни форми чернолъскава керамика от Цоида, Дебелт и Рупките, както вероятно и поява на керамика на ръка в ранновизантийските пластове.

В жилищен контекст е намерена лъчевата фибула и костените пластини от многосъставен лък в руините на Сердикийския амфитеатър, или форума на Пловдив. Появата на техниката на градеж в „рибя кост" в аналогични помещения на кал в строителен период Е в Карасура, заедно със специфична керамика на ръка, в съчетания с формувани на колело изделия, непознати до момента, също са индикатори за новозаселници. По-ранна заселническа вълна на компактна група население там е регистрирана с проучването на ранновизантийския некропол по трасето на магистралата. Интересното в случая е (ако са верни стратиграфските наблюдения на M. Wendel) е, че появата на тази компактна група население, представена в некропола, не намира отражение в промяната на керамичния репертоар за период D. Идентична е ситуацията в Дебелт, където в жилищните постройки над късноантичната баня, заедно с характерната за периода ранновизантийска керамика и инвентар се появява и керамика на ръка. Вероятно именно в такава среда са намерени фрагментите керамика на ръка

от Любеново, Константция, Пауталия, Августа Траяна/Берое и някои от другите общо 21 обекта с раннославянска керамика от България (Ангелова, Колева 2003, 159–185). По своите морфологични и технологични белези керамиката на ръка намира паралели в достоверни раннославянски комплекси. Забелязва се, че подобна керамика южно от Хемус се разпространява изключително само в ранновизантийските пластове на крепостите, обстоятелство, което намира логично обяснение със статута им на наемници (федерати?) на служба в империята. Бъдещите проучвания ще трябва да доизясняват и коригират характера на подобни комплекси и проблема за по-нататъшното им развитие на място.

Изследванията на развитието на славянската керамика от селищни обекти в Молдова, Украйна, Централна Европа очертават ясна тенденция на развитие от неукрасени, слабопрофилирани профили към съдове с по-ясно изразена профилировка и умело нанесена врязана украса, дължаща се най-вече на все по-засилената употреба на грънчарското колело (Матей 1960, 375–394; Bialeková 1968, 619–620; Zeman 1968, 667–673; Pleinerová 1968, 645–666; Русанова 1976, 21–36; Тимощук 1976, 8–46; Pleinerová 2000, 147–149; 154–156; 166–169; Jelínková 1990, 251–281; Fusek 1991, 290–330; Fusek 1994, 303–307). Това последователно развитие в Южна България на този етап трудно се проследява. Примерът от Константция е несигурен. Предмет на дискусия е в каква степен следва да се съпоставя местното развитие на ранносредновековната керамика с това на керамиката от редица славянски обекти по време и след периода на нашествията. Въпреки известни общи специфики, наблюдаващи се във времето на инвазиите трябва да се подчертае, че интензитетът, факторите и външните влияния, които в значителна степен рефлектират и способстват за измененията в материалната култура в отделните региони е различен, съответно при изработването на относителна и абсолютна хронология за един малко по-късен етап от време, от съществено значение е очертаването на микрорегионалните специфики и темповете, с които те се изменят. Известни резерви се налагат поради недобре документираната археологическа среда на комплексите, както и фрагментираността на материала.

В специализираната литература съществува мнение, че е възможно в резултат на икономическата криза и засиления процес на дезинтеграция местното население да се е върнало към простата и архаична техника на ръчно формуване на керамика за дома (Αναγνωστάκης, Πουλου 1997, 285–6). В същото време обаче трябва да се отбележи, че тази ръчна керамика се отличава рязко от традициите на късноантичната керамика, намира паралели в широки географски граници, и следва, поне в ранните си етапи, едно общо развитие. При липсата на интензивни търговски контакти, единствения начин за усвояване и разпространение на тази нова производствена традиция е директният контакт. Най-вероятно именно в резултат на директния контакт и взаимодействието между различните културни традиции – местната и на новозаселеното славянско население се създават т.нар. „особени форми". Във всички случаи керамиката на крачно колело и някои амфорни типове, характерни за ранновизантийската епоха продължават да се използват и след началото на VII в., поне в някои райони южно от Хемус, според резултатите от археологическите проучвания на Калето при с. Изворово, Средецката крепост (Бургаско), Дебелт, средновековното селище над античния Диоклецианопол, Константция и Карасура, средновековното селище при К. Андреево, Свиленградско, некропола при Туховище.

Многослойните обекти в съвременна градска среда като Августа Траяна-Берое, Филипопол, Месемврия, Созопол, вероятно и Сердика, Пауталия и Диоклецианопол/ Хисаря предоставят изключително сложни за обобщение данни, често пъти с несигурна хронология. Един от основните фактори за приемственост е съхраняването и поддръжката на фортификационните съоръжения в античните градове. Това се потвърждава и от жилищните комплекси, които се концентрират около крепостните стени на градските центрове, като Филипопол, Диоклецианопол, Сердика–Средец. Възстановени са и крепостните стени на разрушената от аварославянските нашествия Августа Траяна-Берое. Макар и в редуцирания си от ранновизантий-

ската епоха вид, те се запазват и функционират и през средновековието. Възможно ли това да се случи след продължителен период на прекъсване от близо 200 години?

По отношение на планировката и жилищното строителство нещата са още по-сложни. Наблюдава се неравномерно застрояване, като отделни части от градовете остават незастроени. Терените не са подравнявани, а античната комуникационна мрежа е забравена. Отделни жилищни квартали функционират и извън крепостните стени. Монетните находки и печати са единични, епиграфските паметници – изключения. Започвайки през ранновизантийската епоха, след края на VI – началото на VII в. промените в тези градове се задълбочават и тяхното съществуване продължава в силно изменен вид. Променя се топографията на обитаването в населените места, а на неусвоените места вътре в старите крепостни стени възникват некрополи.

Начинът на усвояване на пространството при ранносредновековните обекти, възникнали на територията на античните градски центрове и крепости не се различава особено. Докато едно- или дву-делните жилищни помещения, с каменен градеж на кал, обикновено преизползващи части от античните градежи в руини се откриват и в ранновизантийската епоха, то (полу)вкопаните домакински структури са изключително ново явление, без местни традиции в предходната епоха. Тезата, че (полу-)вкопаните жилища са свързани с новодошло население, намира потвърждение в разпространението им предимно в селища от открит тип, неукрепени, локализирани по речните тераси на реките, излезли от употреба в предходната епоха. Процесът на миграция сега е обратен на този от ранновизантийската епоха: в близост до античните градски центрове възникват неукрепени села. Както показват материалите от Капитан Андреево и синхронните му обекти, този процес в Източна Тракия започва някъде в VII в. Почти квадратните, полувкопани жилища с каменни печки в ъгъла, оформени директно на пода или леко вкопани през VI–VII в. в Източна Европа са масово разпространени на територията на Украйна, Румъния, Среден Дунав. В селищата се употребяват нови технологични групи керамика. Предвид сравнително оскъдното количество на неорнаментирана, формувана на ръка керамика и преобладаващото количество керамика на бавно (ръчно) колело, с врязана украса, следва да се допусне, че появата на неукрепените селища по долината на р. Марица и новопроучените селища по Струма и в Софийското поле, е след първата четвърт на VII в. Масово се използват различни форми на гърнета без дръжки. Анализът на керамиката показва една интересна, макар и очаквана закономерност: значителна част от фрагментите на ръка и на леко ръчно колело, с врязана украса, са сравними по отношение на своите параметрис голяма част от керамичния материал от територията на днешна Словакия, Западна Украйна, Полша, Моравия и Бохемия. В следващия период сходство може да се наблюдава единствено по отношение на формалните характеристики на целите съдове, докато различията в детайлите се задълбочават. За разлика от северните части на Балканския полуостров, тук работата и връзките между отделни ателиета, произвеждащи керамични изделия с византийски традиции никога не прекъсва напълно.

Комплексите от Капитан Андреево показват сложна за анализ и интерпретация културна обстановка. Разграничени са три фази в развитието на средновековното селище, с които е направен опит да се съпоставят материалите от проучените ранносредновековни обекти по средното течение на р. Марица. Сравними с Капитан Андреево 1 са фрагментите на ръка от Констанция (първа хронологична група) и Любеново, Маджерито, Карасура. Материали, аналогични на Капитан Андреево 2 са откривани от Изворово, Констанция – втора хронологична група, Дана бунар 1, Свиленград, обект 26 и Шиханов бряг. Последните два обекта, както и селищата при с. Искрица и Полски Градец според керамичния материал се синхронизират с Капитан Андреево 3.

Прави впечатление, че при комплексите от първата фаза аналогии на керамиката се откриват в контекста на материали, от различни райони на Балканите, Долен и Среден Дунав, традиционно определяни като славянски и разглеждани в контекста на славянското заселване,

докато при по-късната фаза аналогиите са изключително в ареала на Византия и византийската културна традиция. Това говори за непрекъснато продължително развитие по отношение на керамиката, планировката, топографските особености спрямо тези от XI–XII в.

Доколкото можем да наблюдаваме, предвид оскъдността на материала като цяло, при развитието на керамиката на бавно (леко ръчно) колело хронологически изменения в тази група керамика трудно могат да се установят – особено по отношение на формата, дължината на шийката или други изменения в морфологията. Обясненията могат да се търсят в две посоки: в силно фрагментираното състояние на материала или в продължителното развитие на тази група керамика (поне в периода на съществуване на селището), без доловими съществени морфологически изменения. В по-голяма степен показателни за хронологическите изменения са присъствието или отсъствието на определени технологични групи, типове устия и орнаменти.

Към по-ранните обекти, синхронни на Капитан Андреево 1-2 следва да се причислят и находките от Чокоба, селищната могила при Яса тепе, Пловдив, Перник -м. Бялата вода, гърнета от некропола в Туховище, Копривлен, некропол 2, Абланица, както вероятно и жилищата източно от западната главна градска порта от Сердика-Средец и м. Топлико, с. Невестино, Мезек, дн. Стара Загора (Августа Траяна-Берое), Хасковската крепост, м. Св. Атанасий, землището на с. Кулата, м. Манастирчето, с. Горановци. Обстоятелството, обаче, че нямаме сигурни данни за някои от археологическите контексти и стратиграфската ситуация, прави проблемен и несигурен опитът за прецизиране на тяхната хронология.

Интересни резултати показва анализът на разпространението на орнаменталните схеми и типовете устия на керамиката от редица обекти и селищни комплекси. Обособена е група селища – Раднево, Съдиево, Маркели, Вратица, Гледачево, Констанция – т. нар. трета хронологична група и др., при които сред керамиката с вълниста и хоризонтална украса са особено характерни мотиви 23-28. Сравнително рядко се среща и керамика от сива пречистена глина с излъскана украса. Освен с орнаментацията, тази група обекти/ комплекси се разграничават и по отношение оформянето на устийните ръбове. Характерна за тях е появата на УР 13 и особено 14. Аналогични материали са откривани в Карасура, период F/G, Пловдив – обект Небет тепе, „Митрополит Панарет" 27-29, Сердика – сектор 8, Източна порта, североизточната кръгла кула, Перник, Кюстендил, Месемврия и др. Многобройните паралели на тази група керамика от територията на дн. Северна България показват недвусмислено, че появата ѝ е свързана с разширяването на Първата българска държава южно от Стара планина през IX–X в. Прави впечатление, че концентрацията на тези селища в Североизточна Тракия съвпада с трасето на Еркесията. За разлика от района по средното течение на р. Марица, при проучванията на редица обекти като Туида (крепостта при гр. Сливен), Маркели, Кабиле, Полски Градец – Градището, е документиран хиатус и липса на по-ранни материали за периода края на VI – средата на IX в. Вероятно това е най-сериозно засегнатият от демографската и политическа обстановка регион. Единични засега находки като тези от Чокоба, Дебелт, Златари и Гледачево, също и чифтът антропозооморфни фибули от Кърнаре позволяват да се допусне все пак наличие на някаква форма на живот, в която е осезаемо влиянието на културата на Първата българска държава.

Въпросът за оцеляването на местното население след края на VI – началото VII в. е нерешим без прецизна хронология както на селищните, така и на гробните находки. Наблюденията за широките граници в използването на отделни типове гробни съоръжения са важни, с оглед на обстоятелството, че неправомерното им затваряне е една епоха (напр. ранновизантийската) предизвиква изкуствен хиатус. Такива са цистовите гробове, обикновените гробни ями, гробните ями с вертикално поставени тухли, с двустреховидно покритие, или тези частично оградени с камъни. Те надживяват края на ранновизантийската епоха, както показват некрополите в Родопите и античните градски центрове – Абланица, Туховище, Копривлен, Пауталия -Велбъжд, Черниче, Филипопол и др. С други думи в

границите на изследвания период не може да се датират гробове въз основа на гробните съоръжения. Липсата на инвентар в значителен брой некрополи следва да се тълкува двуяко: освен като универсализация чрез християнския ритуал така също и като липса на значителни етнически сътресения в конкретни области. Християнският погребален обред заличава разликите в произхода и традициите на отделни популации. Християнството, както е засвидетелствано по писмени данни, има различни пътища на проникване във варварските среди, включително и сред българи и славяни, още преди преминаването им южно от Дунав – чрез контактите с византийските центрове и дипломатически мисии в Северното Черноморие, остатъци от романизирано население или пленници в земите на Долен и Среден Дунав, и др. За разлика от Северна България, където езическите гробове в голяма степен са лесно разпознаваеми, в южните части на полуострова ситуацията е по-сложна. Интерпретацията на гробовете с инхумация и ориентация запад – изток като християнска, както и извода за появата на християнските гробове тук чак след официалното приемане на тази религия в 864 г., е една от сериозните грешки в специализираната литература до момента. Защото ако е вярно, че всеки християнски гроб е ориентиран с глава на запад, то в никакъв случай не е доказано, че всеки гроб с тази ориентация е християнски. Не винаги е възможно да се установят разлики между езически и християнски гробове. Единствено в погребалния обред или отделни практики като поставяне на оръжие или на гробни дарове, жертвена храна, по-рядко гробни съоръжения и позиции на скелета и др., не на последно място, разбира се и различна ориентация, може да се търси чуждо етническо присъствие.

Важен момент в опитите за решаване на проблемите на континуитета са некрополите с дълъг период на съществуване около християнските култови места, и липсата на датиращ инвентар в тях. Концентрацията им предимно на територията на античните градски центрове и планинските райони, предоставя отговора на въпроса за оцеляването на местното население в края на античната епоха. На практика това означава непрекъснатост на развитието в посочените региони: Източният некропол на Сердика, Филипопол, базилика Елеуса в Несебър, Августа Траяна–Берое, антична Пауталия, Еленската базилика в Пирдоп, кръстовидната църква в Клисе-кьой, Пирдопско, Копривлен, Грохотно, Абланица – в м. Поляната и Дрежно и др.

Присъствие в крепостта на военизирано население от чужд, неместен произход, съблюдаващо езически погребални практики показват археологическите данни от проучването на ранновизантийския некропол на Карасура в средата, втората половина на VI в. Керамиката, употребявана от това население носи характеристиките на стандартизирана продукция на византийски прозводствени ателиета. Дискусионен остава въпросът за по-нататъшната съдба на обитателите на крепостта след края на VI/ началото на VII в. Друг пример за погребални практики индикиращи население с неместен произход е некрополът при Карнобат.

Разнопосочни тълкувания и коментари предизвикват лъчеви фибули и конкретно отнасянето им към една или друга културна среда. За някои конкретни типове с по-голяма степен на сигурност може да се установи тяхната изходна територия, например фибулите тип К по Вагалински (*Sparta-Linkuhnen-Cosoveni* (IB по Вернер)) са концентрирани в района между реките Мураш, Олт и Дунав, а паралели на фибулите от Стара Загора и Пловдив, както и калъпи за производството им, се откриват в земите северно от Дунав, между Олт, до Среден Днепър на изток. Датировката на фибулите в края на VI – началото на VII в., липсата на убедителни доказателства за местния им (балкански) произход, а точно обратното – локализирането на производствени центрове в райони северно от Дунав, както и разпространението им в обширни географски региони, за нас е свидетелство за контакти с културна среда, на която е чужда местната византийска мода. С по-голяма степен на правдоподобност може да се допусне локално (балканско) производство, при групата фибули, представени с находката от Кюстендилско (втора подгрупа на фибули клас IB по Werner), или поне на отделни нейни екземпляри,

като този от Неа Анхиало. Но самата теза за местно производство на тази подгрупа още веднъж подчертава връзката им с находките от Велестино, и с гористо-степната зона на Украйна. Сравнително ясен е произходът на Т-образната фибула, принадлежаща към северногерманския кръг от изделия и на чифтът антропозооморфни фибули от Кърнаре, изходна територия за който е районът на Среден Днепър. С южнодунавско ателие се свързва двуплочната лъчева фибула от Калугерово. Фибула от ранновизантийската крепост на полуостров Хрисосотира, открита на пода на кула, в опожарен пласт, датиран с монета на император Маврикий, подкрепя тезата за връзките на тези находки с варварските нашествия и за неместния им произход. За съжаление голяма част от другите находки нямат сигурен контекст.

Недостатъчно изяснен все още е въпросът за носителите и употребата на късните варианти на фибулите с подвито краче. До момента са регистрирани 81 екземпляра от 26 местонаходища в Южна България, като с публикуването на материалите от музейните фондове техният брой ще продължава да нараства. Присъствието им е засвидетелствано и в укрепените селища, и в градските центрове и свързаните с тях некрополи – какъвто е случаят с Пауталия, както и във варваризирана среда – например некропола по трасето на АМ „Тракия" при Карасура, и в контекста на раннохристиянски култови обекти – например църковният комплекс при с. Крепост**.** Широкото им разпространение и във византийска, и във варваризирана културна среда, не позволява те да бъдат свързани с определен етнос или група хора, но при всички случаи са съществена характеристика на културата и костюма на населението през VI в. С интерес се очаква публикацията на некропола в м. Костадин чешма около Дебелт, който би допълнил наличните данни.

Въпреки ограниченото си засега разпространие южно от Стара планина типовете токи Сучидава, Салона-Истрия, Сиракуза, Балгота, кръстовидните и др., са византийски по произход, и освен възможност за прецизиране на хронологията на некрополите показват засиленият процес на военизиране на населението в хода на VI-VII в. Във варварска среда се употребяват многосъставните колани гарнитури от Карасура и Акалан. В контексти след началото на VII в. се срещат и находките Салона-Истрия, Сиракуза, Балгота, щитовидните токи, тези с неподвижна плочка и Х-образен орнамент, както и кръстовидните. С изключение на тип Салона-Истрия, другите токи се употребяват до края на VII, възможно и началото на VIII в. В сравнително широки хронологически граници се употребяват токите тип Копривлен.

Оскъдни и в голяма степен несигурни са данните за наличие на езически некрополи, свидетелстващи за прекъсване и усвояване на територии от ново население южно от Стара планина. Това са гробовете с кремация от с. Камен връх, Ямболско и кв. "Бела вода", в западната част на Перник, както и единичните гробни находки от Гледачево и Златари. По-сложни за интерпретация са групата некрополи Абланица-Туховище, където комплексният анализ на гробните находки позволява да се установят два (а може би и междинен?) хоризонт гробове. Те се характеризират със съчетания на местни традиции и „варварски", „чуждите" елементи. Всъщност подобна картина ни е обрисувана в писмените извори – например „Чудесата на Св. Димитър". Важно място в тяхната интерпретация заема въпросът за хронологията им, както и налагащият се извод, че ориентацията на гробовете запад – изток не може да бъде предпоставка за определянето им като християнски. Гробът от Долно Ботево, Изворово, Свиленград, Спилео, както и случайните находки на обеци от Източна Тракия позволяват да се допусне, че при бъдещи проучвания и там могат да се очакват още гробове с елементи на костюма, идентичен на този в Западните Родопи. При всички случаи обаче погребалните практики в тях ще бъдат много сходни с тези на християнския ритуал и византийското влияние ще бъде осезаемо.

***

Изолирането на местни и „чужди" (привнесени) традиции и опитът за вместването им в по-тесни хронологически граници в рамките на периода VI–IX в. сред елементите на материалната култура в Южна България са първите стъпки в изучаването на населението

през „тъмните векове". Бъдещите проучвания и натрупването на емпиричен материал ще прецизират и коригират направените тук наблюдения. Едва на следващ етап, когато се картират и дефинират във времето тези елементи, ще могат да се направят по-задълбочени заключения за степента на демографските и етническите промени. Някои първоначални изводи могат да се направят и сега: най-вероятно сред новите елементи: промяната в топографията, която бележи появата на неукрепените селища по високите речни тераси, полувкопаните едноделни жилища, керамиката на ръка и на бавно колело с врязана украса, инвентарните гробове, позволяват да се проследят в най-обща степен влияния от север, свързани със традициите на славяни и българи, възможно и с участието на други етнически компоненти. С голяма степен на вероятност можем да приемем, че поне част от заселниците в селищата от групата на Капитан Андреево 1-2 и некропола в кв. Бела вода, Перник, Яса тепе в Пловдивско, Старозагорско, Пиперков чифлик, Кюстендилско са славяни по произход, както и наличието на български компонент, и то преди първата половина на IX в., в гробните комплекси от Гледачево и Златари. Нехомогенен е характерът и на некрополите Абланица и Туховище. Територииите южно от Стара планина се явяват зона на вторична миграция, изходни райони за която са земите на Долен, Среден Дунав и дн. Североизточна България. В тези земи, започвайки от края на V/VI в. до последната четвърт на VII в., когато приключват големите миграционни движения на Балканите, се извършват сложни асимилационни процеси, под въздействието на множество вътрешни и външни фактори, които затрудняват изработването на ясни етнически критерии в южните области на Балканския полуостров, особено с напредване на времето (Ангелова 1980, 1–12, Вакуленко, Приходнюк 1990, 79–99; Teodor 1994; Comşa 1973, 197–228; Fusek 1994; Fusek 2008, 645–656; Curta 2001, 190–226; Rusu 1975, 123–153; Zábojnik 1988, 401–437; Јанковић 1990, 15–55; Stanciu 2005, 567–582 и др.).

***

Въпреки всички условности и трудности при проучванията, археологията е основният извор за изучаване и възстановяване на бита на населението в Южна България в периода VI–IX в. Проблемите при изучаването и идентифицирането на материалната култура в разглеждания период имат „надрегионален" характер. Изходът от демографската криза е уловим археологически не по-рано от средата на IX в., според някои автори след 863–864 г. Но дали в действителност става дума за тотално обезлюдяване или е налице една в значителна степен лишена от диагностициращи артефакти култура, в която керамиката на бавно колело със славянски традиции се отнася прибързано и погрешно към периода IX–X в., а византийската керамика на колело се датира или в ранновизантийската епоха – края на VI – началото на VII в. или по-късно, в периода XI–XII в.? В търсене на отговор на този въпрос, използвахме материали и информация от публикации, музейни фондове и архиви, непубликувани и в процес на обработка обекти. Предложихме модел за систематизация, класификация и сравнителен анализ на керамиката от обектите, както и се опитахме да анализираме редица аспекти на проблемите на хронологията на селищата и некрополите в периода VI-IX в. Опитахме се поставянето на тези проблеми да се осъществи във възможно по-широк аспект от гледни точки, мнения и интерпретации. Като особено перспективни в тези отношения се очертават района по средното течение на Марица, околностите на Адрианопол, както и Черноморското крайбрежие. Натрупването на нов емпиричен материал и прилагането на интердисциплинарни изследвания по отношение на датирането, както и биоантропологичните изследвания, ще позволи да се проверят някои от направените от нас наблюдения.

В заключение ще си позволя да перафразирам фраза на Хараламбос Бакирдзис и ще кажа, че настоящата дисертация не си поставя за цел да дава готови отговори на разглежданите проблеми. Нейната цел ще бъде изпълнена, ако тя провокира за в бъдеще нови дебати и изследвания в областта.

V. БИБЛИОГРАФИЯ

Извори:

ГИБИ, I, 1954 = Гръцки извори за българската история, Т. 1, С., 1954.

ГИБИ, II, 1958= Гръцки извори за българската история, Т.2, С., 1958.

ГИБИ, III, 1960 = Гръцки извори за българската история, Т.3, С., 1960.

ГИБИ, IV, 1961 = Гръцки извори за българската история, Т.4, С., 1961.

ГИБИ, V, 1964 = Гръцки извори за българската история, Т.5, С., 1964.

ЛИБИ, I, 1958= Латински извори за българската история, Т.1, С., 1958.

Дигесты 1984: Дигесты Юстиниана, М., 1984, превод по И. С. Петерский.

Библиография

Айбабин 1973: А. Айбабин. К вопросу о произхождении сережек пастирского типа. Советская археология, 1973, 62–72.

Айбабин 1990: А. И. Айбабин. История исследования и разработки хронологии могильников Крыма IV -VII вв. Материалы по археологии, истории и этнографии Таврии, I, 1990, 5–86.

Аладжов 2010: А. Аладжов. Византийският град и българите VII–IX век (по археологически данни), С., 2010.

Аладжов 1961: Д. Аладжов. „Хисаря" -Хасково (средновековно селище, крепост и некропол). Археологическа карта на Хасковски окръг, 2, 1961.

Аладжов 1969: Д. Аладжов. Археологически данни за ранното средновековие в източнородопската област. Родопски сборник, Т.2, 1969, 243–258.

Аладжов 1970: Д. Аладжов. Старобългарска керамика в Хасковския музей. В-к „Хасковска трибуна", бр. 87/23. 07. 70.

Аладжов 1979: Д. Аладжов. Материалната култура на Югоизточна България през IX–X в. – В: Славяните и средиземноморския свят VI-XI в., 1979, 135–159.

Аладжов 1981: Д. Аладжов. Археологически проучвания на Констанция (1967–1977). ИНИМ, 3, 1981, 254–265.

Аладжов 1983: Д. Аладжов. Хасково – град на 1000 години. В-к „Хасковска трибуна", бр. 6/13. 01. 83.

Аладжов 1987: Д. Аладжов. Оборанительная система города-крепости Хасково. Труды пятого международного конгреса славянской археологии, III, Москва, 1987, 5–11.

Аладжов 1995: Д. Аладжов. Резултати от археологическите разкопки на Констанция. Марица-Изток, 3, Раднево, 1995, 181–225.

Аладжов 1997: Д. Аладжов. Селища, паметници, находки от Хасковския край, Хасково, 1997.

Аладжов 2006: Д. Аладжов. Старобългарската култура в Хасковския край (IX–XIVв.). Юг. Литературен алманах. Достояния. Кн. 1, 1988, 140-148. В: Сборник от статии за разкопки и проучвания в Хасково и областта. 2006.

Аладжов, Балабян 1972: Д. Аладжов, Д. Балабян. Разкопки в с. Любеново през 1968 г. -В: Родопски сборник, Т.3. С., 1972, 105–139.

Аладжов, Балболова-Иванова 2002: Ж. Аладжов, М. Балболова-Иванова. Разкопки на късноантична и средновековна крепост "Калето" край Средец, Бургаска област. Археологически открития и разкопки през 2001, С., 2002, 129.

Аладжов и кол. 1981: Д. Аладжов, Пл. Георгиев, Д. Балабанян, Ст. Васева, Ир. Петров, Кр. Капелкова. Констанция'77. Известия на Националния Исторически музей, 1981, 265–329.

Аладжов, Китанова 1973: Д. Аладжов, А. Китанова. Разкопки на могила I в Хасково. Археология, 1973, 3, 70–83.

Аладжов 1992: Ж. Аладжов. Предстоличен Преслав. В: Приноси към българската археология, 1992, I, 53 – 57.

Аладжов 1993: Ж. Аладжов. Крепостта Маркели – някои стратиграфски и хронологически бележки. В: Североизточна Тракия и Византия през IV–XIV в. 1993, 118–125.

Аладжов 2007: Ж. Аладжов. Разкопки на крепостта Блесна край Димитровград (предварително съобщение). Археология, 2007, 1-4, 162–170.

Аладжов 2008: Аладжов, Ж. Разкопки на крепостта Блесна-Блисимос край Димитровград, Археологически открития и разкопки през 2007, С., 2008, 658–661.

Аладжов, Момчилов 1991: Ж. Аладжов, Д. Момчилов. Землено укрепление около крепостта Маркели. В: Проблеми на прабългарската история и култура, 2, 1991, 138–144.

Аладжов, Овчаров 1986: Ж. Аладжов, Н. Овчаров. Данни за прабългарско присъствие в Родопската област. Във: Втори международен конгрес по българистика, С., 1986, 295–300.

Аладжов, Овчаров 1999: Ж. Аладжов, Н. Овчаров. Проучване на скалното светилище северно от Перперек. Rhodopica, 1, 1999, 35 –43.

Александрова 2013: С. Александрова. Типология и хронология на керамиката, изработена на ръка от римския и ранновизантийския период (I–VI в.) от България. С., 2013.

Алексова 1989: Бл. Алексова. Епископијата на Брегалница. Прв словенски црковен и културно-просветен центар во Македонија, Прилеп, 1989.

Алякова 1994: П. Алякова. Спасителни разкопки на късноантичен некропол в м. "Дренски рид" -гр. Дупница. Археологически открития и разкопки през 1992–1993 г. В. Търново. 1994, 82–83.

Ангелов 1981: Д. Ангелов. Образуване на българската народност. С., 1981.

Ангелова 1982: Ст. Ангелова. Традиции в прабългарската керамика на Североизточна България (VII -IX в.). Годишник на Софийския университет „Св. Кл. Охридски". Исторически Факултет, С., Т.74, 1982, 31–67.

Ангелова 1984: Ст. Ангелова. Местни традиции във формирането на битовата керамика в Североизточна България през VII–X в., Годишник на Софийския университет „Св. Кл. Охридски". Исторически Факултет,, Т.77, 1984, 71–118.

Ангелова 2003: Ст. Ангелова. Етническият състав на населението в ранновизантийския Доростол през VI –VII в. В: Studia Archaeologica, Supplementum I, Сборник в памет на д-р Петър Горбанов, С., 2003, 245-251.

Ангелова 2009: Отново за т.нар. пастирска керамика. В: Приноси към българската археология, V, 2009, 13–17.

Ангелова, Дончева-Петкова 1992: Ст. Ангелова, Л. Дончева-Петкова. Разпространение на т.нар. „пастирска керамика" в България. Археология, 1992, 1, 14-21.

Ангелова, Колева 1992: Ст. Ангелова, Р. Колева. За някои особености на раннославянската керамика от Северозападна България. – Приноси към българската археология, I, 1992, 173-179.

Ангелова, Колева 1994: Ст. Ангелова, Р. Колева. Ранносредновековна керамика от Козлудуй. Годишник на Софийския университет „Св. Кл. Охридски". Исторически Факултет, специалност Археология, I, 1994, 129–147.

Ангелова, Колева 1995: Ст. Ангелова, Р. Колева. Археологически данни за ранното славянско заселване в България. Годишник на Софийския университет „Св. Кл. Охридски". Исторически Факултет, 2, 1995, 159–185.

Ангелова, Пенчев 1989: Ст. Ангелова, Вл. Пенчев. Сребърно съкровище от Силистра. Археология, 1989, 2, 38–43.

Балабанов, Петрова 2002: П. Балабанов, Св. Петрова. Довелт–Деултум –Девелт. В: Римски и ранновизантийски градове в България. С., 2002, 237–250.

Балболова-Иванова 1991: М. Балболова-Иванова. Девелт през VIII -X в. Векове, 1991, 1-2, 50–56.

Балболова-Иванова 1995: М. Балболова-Иванова. Фортификационно строителство на крепостта в м. „Калето", град Средец, Бургаска област. Археология, 1995, 3, 28–34.

Балболова-Иванова 2000: М. Балболова-Иванова. Материални следи от старобългарско присъствие на територията на община Средец, Бургаска област. В: Плиска –Преслав, 8, Шумен, 2000, 252–254.

Балболова-Иванова 2003: М. Балболова-Иванова. Керамиката от крепостта в град Средец като доказателство за търговските й връзки с черноморското крайбрежие през VII–IX в. Известия на Народния музей – Бургас, 2003, 3, 145–148.

Балболова-Иванова 2004/2005: М. Балболова-Иванова. Дребни метални предмети от късноантичната и средновековна крепост „Калето" в град Средец, Бургаска област. Известия на музеите от Югоизточна България, XXI, 2004/2005, 91–100.

Балболова-Иванова, под печат: М. Балболова-Иванова. Накити от късноантични и средновековен некрополи при село Дебелт, Бургаска област (VI–VII и X–XII век), под печат.

Балкански 1977: Ив. Балкански. Средновековни некрополи в Кърджалийски окръг. 1977.

Балкански, Крепости. Ив. Балкански. Източно-родопски крепости.

Баран 1988: В. Д. Баран. Пражская культура Поднестровья (по материалам поселений у с. Рашков), Киев, 1988.

Бацова 1964: Е. Бацова. Нови археологически материали от Сливен. Археология, 1964, VI, 1, 52–58.

Белдедовски 1990: Зв. Белдедовски. Брегалничкиот басен во римскиот и раниот средновековен период. Зборник, VI, 1990, Штип.

Бешевлиев 1950: В. Бешевлиев. Средновековни надписи от Черноморието. Известия на Археологическия институт, XVII, 1950, 289-290.

Бешевлиев 1968: В. Бешевлиев. За славянските племена в Североизточна България от VI до IX в. В: Преслав, I, 1968, 17–25.

Бешевлиев 1975: В. Бешевлиев. Първобългарски и късни гръцки и латински надписи. Археология, 1975, 1, 15–24.

Бешевлиев 1979: В. Бешевлиев. Първобългарски надписи. С., 1979.

Бешевлиев 1998: В. Бешевлиев. Пак за знака IYI, Rhodopica, 1998, 1, 117–121.

Богданова и др. 2014: Т. Богданова, Ал. Манев, Д. Недев. Спасително археологическо проуч ване на обект „Старото кино ", УПИ 7800.505.144, на територията НААР „Старинен Созопол ", Археологически открития и разкопки през 2013 г., С., 2014 г., 261–264.

Боев, Чолаков 1978: П. Боев, Сл. Чолаков. Изкуствено деформиран череп от некропола на Августа Траяна. Годишник на Софийския университет „Св. Кл. Охридски". Биологически Факултет, С., 1978, Антропология 68, 11–21.

Божинова, Славкова 2014: Е. Божинова, Цв. Славкова. Спасителни археологически разкопки на ул. Иван Караджов № 4, град Пловдив, Археологически открития и разкопки през 2013, С., 2014, 393–395.

Божинова 2007: Ю. Божинова. Късноантичен и раннохристиянски некропол в м. Добречково, гр. Добринище, община Банско. Археологически открития и разкопки през 2006, С., 2007, 243–244.

Божкова 2000: Б. Божкова. Съкровище от ранновизантийски монети от София. Нумизматика и сфрагистика, VII, 2000, 2, 18–37.

Божкова, Динчев 2016: А. Божкова, В. Динчев. Спасителни разкопки на обект № 2 по северната скоростна тангента на гр. София, кв. Бенковски. Археологически открития и разкопки през 2015 г., С., 2016, 217–221.

Божкова, Прешленов, Даскалов, Кияшкина 2007: А. Божкова, Хр. Прешленов, М. Даскалов, П. Кияшкина. Спасителни археологически разкопки на ул. „Крайбрежна" в ААР Старинен Несебър през 2006 г. Археологически открития и разкопки през 2006 г., С., 2007, 247–250.

Божкова, Кияшкина, Даскалов, Марваков, Трендафилова 2008: А. Божкова, П. Кияшкина, М. Даскалов, Т. Марваков, К. Трендафилова. Спасително археологическо проучване на ул. „Крайбрежна" в ААР „Старинен Несебър" г. Археологически открития и разкопки през 2007 г., С., 2008, 304–307.

Божкова, Кияшкина, Петрова, Марваков 2009: А. Божкова, П. Кияшкина, А. Петрова, Т. Марваков. Спасителни археологически разкопки в некропола на античната гръцка колония Месамбрия и средновековния град Месемврия (парцел УПИ I Общ, УПИ X Общ, кв. 54). Археологически открития и разкопки през 2008 г., С., 2009, 320–323.

Божкова, Кяшкина, Марваков, Василева 2011: А. Божкова, П. Кияшкина, Т. Марваков, Д. Василева. Спасителни археологически разкопки в некропола на Месамбрия/Месемврия (парцел УПИ I Общ, УПИ X Общ, кв. 54). Археологически открития и разкопки през 2010 г., С., 2011, 252–255;

Бонев 1992: Ал. Бонев. Разкопки в м. Градището край с. Таваличево, Кюстендилско. Археология, 1992, 1, 22–25.

Борисов 1985: Б. Борисов. Ранновизантийски амфори (IV–VI в.) от Сливенски окръг, Археология, 1985, 1, 38–45.

Борисов 1992: Б. Борисов. Археологически проучвания в м. "Царичина" край с. Големо село, Кюстендилско. Известия на Исторически музей Кюстендил, 1992, IV, 253–261.

Борисов 2002а: Б. Борисов. Керамика и керамично производство през XI–XII в. от територията на днешна Югоизточна България, Марица-Изток, 6, Раднево, 2002.

Борисов 2002б: Б. Борисов. Една нова селищна категория от средновековието в земите на днешна южна България (тезиси). Известия на Исторически музей Кюстендил, VIII, 2002, 227–234.

Борисов 2005: Б. Борисов. Ранновизантийската керамика от селището в м. Царичина" край с. Големо село, Кюстендилска област (Един примерен модел за обработване на масов керамичен материал). Известия на Исторически музей Кюстендил, 2005, X, 235–242.

Борисов 2006: Б. Борисов. Некрополите около старохристиянските базилики край с. Полски Градец, в района на комплекса „Марица-Изток" (Предварително съобщение). Пловдивски университет „Паисий Хилендарски" – България, Научни трудове, Т. 1, Кн. 1, 2006, 107–115.

Борисов 2009$_{а}$: Б. Борисов. Керамиката от жилище № 1 от ранносредновековното селище върху византийската крепост "Кастра Рубра" край с. Изворово, Харманлийско. В: Научна конференция с международно участие "Проблеми и предизвикателства на археологическите и културно-историческите проучвания", Т. I, Археология и култура, Пловдив, 2009, 243–257.

Борисов 2009$_{б}$: Б. Борисов. Керамиката от ранносредновековното селище върху "Кастра Рубра" (предварително съобщение). В: EURIKA. In honorem Ludmilae Donchevae-Petkovae, С., 2009б, 255–265.

Борисов 2011: Б. Борисов. "Кастра Рубра", В: Castra Rubra, 1, 2011, 7–50.

Борисов 2013: Б. Борисов. Полски градец. Археологически проучвания, 1, В. Търново, 2013.

Борисов и др. 2015: Б. Борисов, Ж. Гюлева, Пл. Дойчев. Разкопки на ранновизантийската и ранносредновековна крепост Кастра Рубра край с. Изворово, Харманлийско, Археологически открития и разкопки през 2014 г., С., 2015 г., 554–556.

Борисов, Рабовянов 2008: Б. Борисов, Д. Рабовянов. Разкопки на пътна станция, ранновизантийска крепост „Кастра Рубра", ранносредновековно селище и некрополи в м. Калето край с. Изворово, Харманлийско. Археологически открития и разкопки през 2007 г. С., 2008, 525–528.

Борисов, Шейлева 2009: Б. Борисов, Г. Шейлева. Разкопки на пътна станция, ранновизантийска крепост Кастра Рубра, ранносредновековно селище и некрополи в м. Калето край с. Изворово, Харманлийско. Археологически открития и разкопки през 2008, С., 2009, 471–474.

Борисова-Кацарова, Аладжов 2012: И. Борисова-Кацарова, А. Аладжов. Западна порта на Сердика, Археологически открития и разкопки през 2011 г., С., 2012, 322–325.

Боспачиева 1992: М. Боспачиева. Археологически проучвания в пространството между бл. 22 и бл. 23 на бул. "Независимост" (бивш "Л. Димитрова") в Пловдив, Археологически открития и разкопки през 1991, С., 1992, 89–90.

Боспачиева 1994: М. Боспачиева. Спасителни проучвания на обект " Независимост" бл. 23 в Пловдив. Археологически открития и разкопки през 1992–1993. В. Търново, 1994, 63.

Боспачиева 1996: М. Боспачиева. Спасителни проучвания на обект "Независимост" бл. 23" в Пловдив, Археологически открития и разкопки през 1995. С., 1996, 56–57.

Ботушарова 1956: Л. Ботушарова. Нови данни за Филипопол през римската епоха. Годишник на музеите в Пловдивски окръг, II, 1954–1955,С., 1956, 111–140.

Ботушарова 1961: Л. Ботушарова. Крепостната стена на Небет тепе в Пловдив. Археология, 1961, 4, 34–40.

Ботушарова 1963$_{а}$: Л. Ботушарова. Крепостната стена на Филипопол по северните склонове на Небеттепе. Годишник на Народния археологически музей Пловдив, V, 1963, 77–115.

Ботушарова 1963$_{б}$: Л. Ботушарова. Стратиграфски проучвания на Небеттепе. Годишник на Народния археологически музей Пловдив, V, 1963, 61–76.

Ботушарова 1965: Л. Ботушарова. Разкопките във Филипопол и проблемите, свързани с тях. Археология, 1965, 3, 1–11.

Ботушарова 1977: Л. Ботушарова. Археологически разкрития в Пловдив при югоизточното подножие на Трихълмието през 1976 г. Известия на музеите от Южна България, III, 1977, 87–101.

Ботушарова, Танкова 1982: Л. Ботушарова, В. Танкова. Материали за археологическата карта на Пловдив. Известия на музеите от Южна България, VIII, 1982, 45–67.

Бояджиев 2002: Ст. Бояджиев. Сердика (Serdica). Градоустройство, крепостно строителство, обществени, частни, култови и гробнични сгради през II–VI в. В: Римски и ранновизантийски градове в България, Т. 1, 2002, 125–180.

Булгаков В.В: Византийские амфоры IX-XIV вв.: основные типы. //Восточноевропейский археологический журнал, 4(5) 2000. http://archaeology.kiev.ua/byzantine/amphorae/classification/

Буюклиев, Калчев 2001: Хр. Буюклиев, Кр. Калчев. Спасителни археологически проучвания в археологически резерват „Августа Траяна–Верея–Боруй" в Стара Загора през 1999. Археологически открития и разкопки през 1999–2000, С., 2001, 108–110.

Буюклиев, Калчев 2002: Хр. Буюклиев, П. Калчев. Накити от средновековния некропол при с. Овчарци в района на енергийния комплекс „Марица-Изток". Известия на Старозагорския исторически музей, I, 2002, 85–98.

Буюклиев, Калчев, Янков 1987: Хр. Буюклиев, Кр. Калчев, Д. Янков. Спасителни разкопки в Стара Загора. Археологически открития и разкопки през 1986 г., Разград, 1987, 179–180.

Буюклиев, Калчев, Янков 1988: Хр. Буюклиев, Кр. Калчев, Д. Янков. Спасителни разкопки на Централния площад в Стара Загора. Археологически открития и разкопки през 1987 г., Благоевград, 1988, 91–93.

Буюклиев, Калчев, Янков 1990: Хр. Буюклиев, Кр. Калчев, Д. Янков. Спасителни археологически разкопки на късноантична сграда с мозайки в Стара Загора през 1989 г. Археологически открития и разкопки през 1989 г., Кюстендил, 1990, 94–96.

Буюклиев, Калчев, Янков 1991: Хр. Буюклиев, Кр. Калчев, Д. Янков. Спасителни археологически проучвания на късноантична сграда в Стара Загора. Археологически открития и разкопки през 1990 г., Ловеч, 1991, 126–128.

Буюклиев, Калчев, Янков 1994: Хр. Буюклиев, Кр. Калчев, Д. Янков. Сондажни проучвания на обект „Форум и терми" в археологически резерват „Августа Траяна -Верея". Археологически открития и разкопки през 1992–1993, В. Търново, 1994, 89–90.

Буюклиев, Николов, Калчев, Янков 1986: Хр. Буюклиев, Д. Николов, Кр. Калчев, Д. Янков. Разкопки на обект "Централен площад" в Стара Загора. Археологически открития и разкопки през 1985 г., В. Търново, 1986, 167–168.

Буюклиев, Янков, Калчев 1983: Хр. Буюклиев, Д. Янков, Кр. Калчев. Спасителни разкопки на късноантична обществена сграда в Стара Загора. Археологически открития и разкопки през 1983, Смолян, 1983, 91.

Вагалински 2002: Л. Вагалински. Излъскана керамика от I – начало на VII век южно от Долен Дунав (България), 2002.

Вагалински 2003: Л. Вагалински. За така наречените славянски лъчеви фибули в Карпато -Дунавския басейн (втора половина на VI -VII в.). В: Studia Archaeologica. Supplementum I. Сб. в памет на д-р П. Горбанов. С., 2003, 336 -381.

Вагалински 2004: Л. Вагалински. Археологически разкопки по фортификацията на римската колония Деултум при с. Дебелт, Бургаско. Археологически открития и разкопки през 2003, С., 2004, 146–147.

Вагалински 2014: Л. Вагалински. Късноантична северна кула на Деултум (= обект 9), археологически открития и разкопки през 2013 г., С., 2014 г., 291–292.

Вагалински, Чолаков 2008: Л. Вагалински, И. Чолаков. Археологически разкопки на фортификацията на римската колония Деултум. Археологически открития и разкопки през 2007 г., С., 2008, 429–430.

Ваклинов 1977: Ст. Ваклинов. Формиране на старобългарската култура VI–XI в., С., 1977.

Ваклинова 1972: М. Ваклинова. Късноантичен и средновековен некропол при с. Беден, Смолянски окръг. Родопски сборник, III, 1972, 141–157.

Ваклинова 1985: М. Ваклинова. Преминаването на някои градски центрове в Тракия от античността към средновековието. В: 100 години Народен Археологически музей Пловдив, Пловдив, 1985, 143–152.

Ваклинова 1986: М. Ваклинова. Проблеми на етногенезиса на българите в Родопската област през Средновековието. Във: Втори международен конгрес по българистика, С., 1986, 279–293.

Ваклинова 1993: М. Ваклинова. Раннохристиянски центрове в Североизточна Тракия. В: Североизточна Тракия и Византия през IV–XIV в., София-Сливен, 1993, 58–71.

Ваклинова, Комитова 2013. М. Ваклинова, Цв. Комитова. Античен и средновековен град Никополис ад Нестум, с. Гърмен , Благоевградска област, Археологически открития и разкопки през 2012, С., 2013, 311-313.

Ваклинова, Комитова 2014: М. Ваклинова, Цв. Комитова. Сграда I в античния и средновековен

град Nicopolis ad Nestum, с. Гърмен , област Благоевград. Археологически открития и разкопки през 2013, С., 2014, 509–511.

Вандова 2004: В. Вандова. Сондажни археологически проучвания в с. Пиперков чифлик, община

Кюстендил. Археологически открития и разкопки през 2003 г. С., 2004, 27.

Вандова и кол. 2015: В. Вандова, Ю. Мешеков, Р. Спасов, Е. Анастасова,Р. Миткова, Т. Стефанова, Вл. Тодоров, Н. Атанасова-Тимева, Б. Гълъбова, Зл. Боев. Спасителни археологически разкопки в м. Герена при с. Мурсалево. Археологически открития и разкопки през 2014 г., С., 2015 г., 50–53.

Вандова, Спасов 2005: В. Вандова, Р. Спасов. Археологически проучвания на многослойно селище в с. Пиперков чифлик, община Кюстендил. Археологически открития и разкопки през 2004 г. С., 2005, 40–41.

Вандова, Спасов 2006: В. Вандова, Р. Спасов. Археологически разкопки в с. Пиперков чифлик, Кюстендилско. Археологически открития и разкопки през 2005 г. С., 2006, 28–29.

Василева, Меламед 2015: Е. Василева, К. Меламед. Спасително археологическо проучване на обект № 8 по трасето на „Междусистемна газова връзка България – Сърбия ", Археологически открития и разкопки през 2014 г., С., 2015, 761–763.

Василева, Меламед, Бонев 2016: Е. Василева, К. Меламед, В. Бонев. Спасително археологическо проучване на обект № 8 по трасето на „Междусистемна газова връзка България – Сърбия ", Археологически открития и разкопки през 2015 г., С., 2016, 759–763.

Величков 2006: Ж. Величков. Amphitheatrum Serdicense. Амфитеатърът на Сердика. Археологически открития и разкопки през 2005, С., 2006, 187–191.

Велков 1950: Ив. Велков. Градища. Опит за систематизиране и датиране на укрепените селища в българските земи. Годишник на Народния археологически музей в Пловдив, II, 1950, 157–183.

Велков 1959: В. Велков. Градът в Тракия и Дакия през късната античност, С., 1959.

Велков 1961: В. Велков. Нови епиграфски данни за античната история на гр. Сандански. Известия на Археологическия институт, XXIV, 1961, 245–260.

Велков 1964: В. Велков. Принос към материалната култура на средновековния Созопол. Известия на Археологическия институт, XXVII, 1964, 43–54.

Велков 1937: Ив. Велков. Разкопкить около Мезекъ и гара Свиленградъ презъ 1932-1933 год. Известия на Българския археологически институт, 1937, 11, 117–170.

Велков 1998: Кр. Велков. Ранновизантийски печати от крепостта до гр. Шивачево. Нумизматика и сфрагистика, V, 1998, 2, 94–97.

Велков 2009: Кр. Велков. Гробове от ранновизантийски некропол (VI – началото на VII в.) край гр. Карнобат. В: Спасителни археологически проучвания по трасето на АМ „Тракия", ЛОТ 5, обходен път на град Карнобат, км 6+400 -6+800, Варна, 2009, 152–157.

Велков, Кънчева-Русева 2015: Кр. Велков, Т. Кънчева-Русева. Редовни археологически проучвания на надгробна могила в м. Лагуна, южно от гр. Твърдица, Археологически открития и разкопки през 2014 г., С., 2015 г., 260–261.

Велков и кол. 1976: В. Велков, А. Фол, А. Милчева, Л. Гетов, З. Гочева, Н. Танчева, Ж. Попов. Разкопки в тракийския град Кабиле. Археологически открития и разкопки през 1976 г., Русе, 1976, 38–39.

Велков и кол. 1978: В. Велков, А. Фол, А. Милчева, Л. Гетов, З. Гочева, Г. Лазов, д-р Сл. Чолаков. Разкопки в Кабиле. Археологически открития и разкопки през 1977, С., 1978, 65–66.

Вендел 1986: М. Вендел Разкопки на обект „Карасура" до с. Рупките, Старозагорски окръг. Във: Втори международен конгрес по българистика, 1986, 200–204.

Венедиков 1958: Ив. Венедиков. Един нов старохристиянски надпис от Сердика. Изследвания в чест на акад. Д. Дечев. С., 1958, 322–331.

Владимирова-Аладжова 2008: Д. Владимирова-Аладжова. Монети от разкопките в Китен. В: Пилотен проект Китен: икономическа оценка на непазарните ползи от културното наследство, Център за морска история, археология и екология, 2008, 29–32.

Воева, Въжарова 1983: В. Воева, Ж. Въжарова. Разкопки на обект "Горановци", Кюстендилски окръг. Археологически открития и разкопки през1982, Плевен, 1983, 147.

Въжарова 1964: Ж. Въжарова. Славяните на юг от Дунава (по археологически данни). Археология, 1964, 2, 23–33.

Въжарова 1971: Ж. Въжарова. Славяни и прабългари (тюрко-българи) в светлината на археологическите данни. Археология, 1971, 1, 1–22.

Въжарова 1974: Ж. Въжарова. Селища и некрополи (края на VI–XI в.). Археология, 1974, 3, 9–27.

Въжарова 1976: Ж. Въжарова. Славяни и прабългари по данни на некрополите VI–XI в. на територията

на България. 1976.

Въжарова 1981: Ж. Въжарова. Славяни и номади на територията на днешните български земи от края на VI – XI в. В: Плиска-Преслав, III, 1981, 16–65.

Въжарова 1983: Ж. Въжарова. Ранносредновековен некропол край с. Черниче-Крупник, Благоевградски окръг. Археологически открития и разкопки през 1982. Плевен, 1983, 128–129.

Въжарова 1984: Ж. Въжарова. Некропол край с. Черниче-Крупник, Благоевградски окръг. Известия на Българското историческо дружество, XXXVI, 1984, 5–19.

Въжарова 1985: Ж. Въжарова. Разкопки на м. "Манастирчето" с. Горановци, Кюстендилски окръг. Археологически открития и разкопки през 1984. Сливен, 1985, 277–278.

Въжарова 1986(а): Ж. Въжарова. Разкопки на м. Манастирчето при с. Горановци, Кюстендилски окръг. Археологически открития и разкопки през 1985 г., В. Търново, 1986, 155–156.

Въжарова 1986(б): Ж. Въжарова. Средновековното селище с. Гарван, Силистренски окръг VI–XI в. С., 1986.

Въжарова 1986(в): Ж. Въжарова. Митологията на южните славяни /българите/. Във: Втори международен конгрес по българистика, С. 1986, 390–399.

Въжарова 1988: Въжарова, Ж. Разкопки на м. Манастирчето при с. Горановци, Софийска област. Археологически открития и разкопки през 1987 г. Благоевград, 1988, 155–156.

Въжарова, Илинкина 1984: Ж. Въжарова, В. Илинкина. Разкопки на м. Манастира, с. Горановци, Кюстендилски окръг. В: Археологически открития и разкопки през 1983 г. Смолян, 1984, 158–159.

Въжарова, Топтанов 1979: Сондажни проучвания на ранносредновековен некропол при с. Черниче, Благоевградски окръг. Археологически открития и разкопки през 1978. С., 1979, 146.

Въжарова, Топтанов 1980: Ж. Въжарова, Д. Топтанов. Разкопки на средновековен некропол край с. Черниче, Благоевградски окръг. Археологически открития и разкопки през 1979, С., 1980, 162–163.

Въжарова, Чачева 1968: Ж. Въжарова, В. Чачева. Средновековен некропол при с. Абланица, Благоевградски окръг. Археология, 1968, 2, 27–35.

Гавритухин 2005: И. О. Гавритухин. Комплексы пражской культуры с датирующими вещами. In: Archeologia o początkach słowian, Kraków 2005, 403–461.

Гавритухин, Обломский 1996: И. О. Гавритухин, А. М. Обломский. Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст. В: Раннеславянский мир. Археология славян и их соседей, Москва, 1996, 3.

Гагова 2002: Кр. Гагова. Тракия през българското средновековие. Историческа география. С., 2002.

Гагова 2007: За църковното управление на земите между Тунджа и морето (VII–XII в.). В: Тракия и Хемимонт (IV–XIV в.), 2007, 1, 31–34.

Гатев 1977: П. Гатев. Накити от средновековни погребения от XI–XII в. Археология, 1, 1977, 30–46.

Гатев 1985: П. Гатев. Средновековно селище и некропол от XII в. край с. Ковачево, Пазарджишки окръг, Разкопки и проучвания, XII, С., 1985.

Генадиева 1991: В. Генадиева. Археологически данни за поселищен живот в м. "Мощени" край с. Невестино, Кюстендилско. Известия на Исторически музей Кюстендил, III, 1991, 5–18.

Генчева 1989: Е. Генчева. За типологическото развитие на къснoримските фибули с подвито краче в Южна България. Археология, 1989, 4, 30–37.

Генчева 2004: Е. Генчева. Римските фибули от България от края на I в. пр. н. е. до края на VI в. от н. е. В. Търново, 2004.

Георгиев 1999: П. Георгиев. Българо-византийската граница при хан Омуртаг и Еркесията. Археологически и исторически изследвания в Новозагорско, Нова Загора, 1999, 131–140.

Георгиева 1961: С. Георгиева. Археологически проучвания в Родопите през 1960 г. Археология, 1961, 4, 12–18.

Георгиева 1965: С. Георгиева. Средновековни некрополи в Родопите, Родопски сборник, I, 1965, 129–168.

Георгиева 1986: С. Георгиева. Археологически проучвания на миналото на населението в Родопите. Във: Втори международен конгрес по българистика, С., 1986, 312–367.

Герасимов 1934: Т. Герасимов. Колективни находки на монети през 1933 и 1934 г. Известия на Българския археологически институт, VIII, 1934, 467–472.

Герасимов 1937: Т. Герасимов. Колективни находки на монети през 1934, 1935 и 1936 г. Известия на

Българския археологически институт, XI, 2, 1937, 319.

Герасимов 1938: Т. Герасимов. Колективни находки на монети през 1934, 1935, 1936 г. Известия на Българския археологически институт, XI, 1938, 318.

Герасимов 1950: Т. Герасимов. Археологически вести. Известия на Археологическия институт, XVII, 1950, 318–321.

Герасимов 1952: Т. Герасимов. Колективни находки на монети през последните години. Известия на Археологическия институт, XVIII, 1952, 400–404.

Герасимов 1962: Т. Герасимов. Монетни съкровища, намерени в България през 1958–1959 г. Известия на Археологическия институт, XXV, 1962, 227.

Герасимов 1963: Т. Герасимов. Съкровища от монети, намерени в България през 1960 и 1961 г. Известия на Археологическия институт, XXVI, 1963, 257–266.

Герасимов 1966: Т. Герасимов. Раннохристиянска гробница при гр. Сандански (Св. Врач). Известия на Археологическия институт, XXIX, 1966, 222–225.

Герасимов 1968: Т. Герасимов. Съкровища с монети, намерени в България, през 1967 г. Известия на Археологическия институт, XXXI, 1968, 234.

Гетов, Бакърджиев 2005: Л. Гетов, Ст. Бакърджиев. Археологически проучвания в Кабиле през 2004 г., сектор XII, квартали 33 и 42. Археологически открития и разкопки през 2004, С., 2005, 225–227.

Гетов, Найденова, Рабаджиев, Танчева 1996: Л. Гетов, В. Найденова, К. Рабаджиев, Н. Танчева. Археологически проучвания в Кабиле. Археологически открития и разкопки през 1995, С., 1996, 59–60.

Горнишка 2015: М. Горнишка. Средновековната керамика от обект № 6 по трасето на АМ „Марица" в землището на с. Великан, община Димитровград. Магистърска теза. Архив на катедра Археология, СУ Св. Кл. Охридски, С., 2015.

Горюнов, Казанский 1978: Е. А. Горюнов, М. М. Казанский. О происхождении широкопластинчатых фибул. КСИА, 155, 1978, 25–31.

Горянова 2012: Сн. Горянова. Обект „Метростанция 8-II, София, бул. „Княгиня Мария Луиза" (проучване на средновековието, османския период и Възраждането), Археологически открития и разкопки през 2011 г., С., 2012 г., 429–431.

Горянова 2013: Сн. Горянова. Обект „Метростанция 8-II, Изток ", София, археологическо проучване на останки от периода VII–XX век. Археологически открития и разкопки през 2012 г., С., 2013 г., 410–412.

Гочева 1970: Зл. Гочева. Крепост на местността Хисарлъка в град Кюстендил. Известия на Българското историческо дружество, XXVII, 1970, 233–254.

Григоров 2007: В. Григоров. Метални накити от средновековна България (VII–XI в.). С., 2007.

Григоров, Василев 2007: В. Григоров, Р. Василев. Земленият вал Еркесията. Годишник на Народния археологически музей, 11, 2007, 160–175.

Грозданов 2004: Д. Грозданов. Фибули – дарение на фонда на Кюстендилския музей. Известия на Исторически музей Кюстендил, X, 2004, 139–149.

Грозданов 2012: Д. Грозданов. Средновековни гробове в църкви от Южна България (XI–XIV век). В: ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΘΑΣΙΩΝ. Изследвания в чест на Иля Прокопов от приятели и учениците му по случай неговата 60-годишнина, В. Търново, 857-887.

Грозданов, Даскалов 2015: Д. Грозданов, М. Даскалов. Резултати от археологическото проучване на обект № 3 – късноантично селище, м. Черешарника, гр. Дупница по трасето на АМ „Струма", Лот 2, км 326+120- 326+310. Археологически открития и разкопки през 2014 г., С., 2015, 495–497.

Грозданов, Дянкова 2009: Д. Грозданов, Г. Дянкова. Спасителни археологически разкопки на ул. „Цар Симеон I", УПИ XVIII, гр . Кюстендил. Археологически открития и разкопки през 2008 г., С., 2009, 353–357.

Грозданов, Дянкова 2013: Д. Грозданов, Г. Дянкова. Некрополи на ул. „Хан Крум" 12 и „Мориц Леви"7 в НААР „Пауталия -Велбъжд -Кюстендил" и някои бележки във връзка с прехода от късна античност към средновековие. В: Сборник в памет на академик Д. П. Димитров, С., 2013, 616-641.

Грозданов, Стоянова 2005: Д. Грозданов, Р. Стоянова. Римски и късноантични фибули от региона на югозападна България, Известия на Исторически музей Кюстендил, XII, 2005, 163–172.

Грозданова 2010: Г. Грозданова. Ранносредновековна керамика от землището на с. Каблешково, община Поморие. В: Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis, Suppl. V, Stephanos Archaeologicos in honorem

Professoris Stephcae Angelova, C., 2010, 535–542.

Гюзелев, Кузев 1981: В. Гюзелев, Ал. Кузев. Български средновековни градове и крепости. I, Варна, 1981.

Божилов, Гюзелев 1999: Ив. Божилов, В. Гюзелев. История на средновековна България VII–XIV век, С., 1999.

Дамянов 1998: Н. Дамянов. Късноантичен и средновековен некропол край с. Грохотно, Девинско. Каталог на гробовете. Rhodopica, 1, 1998, 69–80.

Дамянов 1992: Ст. Дамянов. Таможенный центр XI в. в районе Дебелта. Предварительное собщение. Bulgaria Pontica Medi Aevi, III, Sofia, 1992, 247–251.

Дамянов, Балабанов 1985: Ст. Дамянов, П. Балабанов. Разкопки на средновековни паметници при с. Дебелт, Благоевградски окръг. Археологически открития и разкопки през 1984, Сливен, 1985, 218–219.

Дамянов, Балабанов 1986: Ст. Дамянов, П. Балабанов. Спасителни разкопки край с. Дебелт, Бургаска област. Археологически открития и разкопки през 1985. В. Търново, 1986, 49.

Дамянов, Балабанов, Дочева, Върбанова 1989: Ст. Дамянов, П. Балабанов, Е. Дочева, М. Върбанова. Археологически проучвания в Дебелт през 1988. Археологически открития и разкопки през 1988, 1989, 85–86.

Даскалов 2001: М. Даскалов. Към хронологията на ранносредновековните езически некрополи в Североизточна България и Добруджа, Добруджа, Т. 14-16, (1997–1999), 2001, 137–154.

Даскалов 2003: М. Даскалов. Принос към историята на Сердика, околностите ѝ и района на Горна Струма през втората половина на VI – началото на VII век. Известия на Исторически музей Кюстендил, IX, 2003, 287–296.

Даскалов 2005: М. Даскалов. Спасително археологическо проучване на ранновизантийски некропол и средновековно селище по трасето на АМ „Тракия" – лот 1, км 184+800 -185+200, землище на с. Рупките, община Чирпан. Археологически открития и разкопки през 2004, С., 2005, 324–326.

Даскалов 2009$_{а}$: М. Даскалов. Археологически проучвания на средновековни обекти по Южното българско черноморие през 2006 и 2007 г., ИНМВ, XLIII (LVIII), 2007, Варна, 2009, 86–109.

Даскалов 2009$_{б}$: М. Даскалов. Токи и колании украси (VI -VII в.) от околностите на гр. Котел. LAUREA. In honorem Margaritae Vaklinova (Книга I), С., 2009, 89–102.

Даскалов 2009$_{в}$: Методи Даскалов. Резултати от археологическо проучване на средновековния град Анхиало. Археологически открития и разкопки през 2008, С., 2009, 677–680.

Даскалов 2009$_{г}$: М. Даскалов. Християнски храмове и некропол от X -XII в. в околностите на Созопол. Археология, 2009, 1-2, 91–108.

Даскалов 2012: Колани и колании украси от VI-VII век (от днешна България и съседните земи), С., 2012.

Даскалов, Горянова, Иванов 2001: М. Даскалов, Сн. Горянова, М. Иванов. Спасително археологическо проучване на ранновизантийски църковен комплекс в гр. София -кв. Лозенец -Южен парк (кв. 13, парцел I -153 по ЗРП на гр. София) през 2000 г. Археологически открития и разкопки през 1999–2000, С., 2001, 131–133.

Даскалов, Горянова, Трендафилова 2002: М. Даскалов, Сн. Горянова, К. Трендафилова. Археологически проучвания на ранновизантийски църковен комплекс в София, кв. Лозенец -Южен парк (П. I -153, кв. 13 по ЗРП). Археологически открития и разкопки през 2001, С., 2002, 123–126.

Даскалов, Горянова, Трендафилова 2008: М. Даскалов, Сн. Горянова, К. Трендафилова, Н. Козарев. Археологическо проучване в гр. София (УПИ VI – 202, кв. 13) м. Лозенец -Южен парк, охранителна зона „А" на „раннохристиянски църковен комплекс". Археологически открития и разкопки през 2007, С., 2008, 529–531.

Даскалов, Панайотова 2008: М. Даскалов, Кр. Панайотова. Археологически изследвания в землището на град Китен. В: Пилотен проект Китен: икономическа оценка на непазарните ползи от културното наследство, Център за морска история, археология и екология, 2008, 11–22.

Даскалов, Думанов 2003: М. Даскалов, Б. Думанов. Метални предмети от периода VI–VII в. във фонда на ИМ -Хасково. ИИМ Хасково, 2 , 2003, 193–206.

Даскалов, Тонкова 2010: М. Даскалов, М. Тонкова. Ранносредновековен колективен гроб със сребърни колании гарнитури от Гледачево, Радневско, Археология, 2010, 3-4, 78–102.

Даскалов, Трендафилова 2005: М. Даскалов, К. Трендафилова. Гроб с колания гарнитура (втора половина на VI в.) край Рупките, Чирпанско. Археология, 2005, 1-4, 161–171.

Даскалов, Трендафилова 2006: М. Даскалов, К. Трендафилова. Археологически проучвания в

околностите на с. Кошарево, Брезнишка община, през 1998–99 г. Приноси към българската археология, т. III-IV, С., 2006, 21–39.

Даскалов, Трендафилова 2007: М. Даскалов, К. Трендафилова. Нови постъпления на метални накити от V–VI в. във фонда на ИМ – Перник. Известия на Исторически музей Кюстендил, XIII, 2007, 381–391.

Детев 1948: П. Детев. Селищната могила Ясатепе, Пловдив. Годишник на Народния археологически музей Пловдив, 1948, 1–13.

Детев 1971: П. Детев. Разкопки на могилния некропол при с. Чернозем. Годишник на Народния музей в Пловдив, 1971, VII, 39–62.

Детев 1975: П. Детев. Разкопки на селищната могила Ясатепе в Пловдив през 1970 и 1971 г. Известия на музеите от Южна България, II, 1975, 81–141.

Джамбов 1960: Хр. Джамбов. Принос към проучване на славянската керамика в Пловдивския край. Годишник на Народния археологически музей Пловдив, IV, 1960, 149–161.

Джамбов 1968: Хр. Джамбов. Нови данни за водоснабдяването на Пловдив през античността и средновековието. Годишник на Народния археологически музей Пловдив, VI, 1968, 65–82.

Джамбов 1970: Хр. Джамбов. Първи открития на средновековна керамика в Тракия (VIII–XI в.). In: I Międzynarodowy kongres archeologii słowiańskiej, V, 1970, Wrocław–Warszawa–Kraków, 71–90.

Джамбов 2002: Ив. Джамбов. Средновековното селище над античния град при Хисар. 2002.

Джамбов, Попов, Топалилов 2009: Ив. Джамбов, Ст. Попов, И. Топалилов. Спасителни археологически разкопки на обект: руини на късноантична и средновековна крепост в землището на с. Драгойново, община Първомай, Пловдивска област. Археологически открития и разкопки през 2008, С., 2009, 638–641.

Димитров 2003: Я. Димитров. Наблюдения върху битовата керамика от обект 31 в Плиска, В: Плиска–Преслав, 9, 2003, 181–221.

Димитров, Ханджийски 1988: Б. Димитров, А. Ханджийски. Каменните щитове на България. С., 1988, 81.

Димитрова 1982: Ал. Димитрова. Разкопки на базилика № 1 в Кабиле. Кабиле, I, 1982, 115–157.

Димитрова -Милчева, Петков 1994: А. Димитрова -Милчева, В. Петков. Спасителни разкопки в Св. Врач. Археологически открития и разкопки през 1992–1993 г. В. Търново. 1994, 84–85.

Динчев 1999: В. Динчев. За границата на градската форма на живот в късноантичните диоцези Thracia и Dacia – надценените центрове. Археология, 1999, 1-2, 13–31.

Динчев 2002: В. Динчев. Селото в днешната българска територия през ранновизантийската епоха. В: Сборник в чест на проф. Маргарита Тачева, 2002, 156–163.

Динчев 2006: В. Динчев. Ранновизантийските крепости в България и съседните земи (в диоцезите Thracia и Dacia), С., 2006.

Динчев 2006а: В. Динчев. Селата в днешната българска територия през късноримската епоха (края на III -края на IV в.). Известия на Археологическия институт, XXXIX, 2006, 243–270.

Динчев 2014: В. Динчев. „Св. София" и Сердика, С., 2014.

Дончева-Петкова 1977: Л. Дончева -Петкова. Българска битова керамика през ранното средновековие, С., 1977.

Дончева -Петкова 1995: Л. Дончева -Петкова. Проблеми на ранносредновековната култура в Македония. Македонски преглед, 2, 1995, 89–108.

Дончева -Петкова 2002: Л. Дончева -Петкова. За духовния живот на средновековния Велбъжд. Известия на Исторически музей Кюстендил, VII, 2002, 27–32.

Домарадска 2006: Л. Домарадска. Етнокултурна и езикова характеристика на населението в провинция Тракия (IV–VI в. н.е.) – по епиграфски данни. В: IV международен симпозиум „Поселищен живот в Тракия", 2006, 319–334.

Домарадски, Кулов 1976: М. Домарадски, И. Кулов. Разкопки на некропола в Абланица, м. „Дрежно". Археологически открития и разкопки през 1976 г., С., 1977, 84–85.

Домарадски и кол. 1999: М. *Домарадски* и *колектив*. Паметници на тракийската култура по горното течение на река *Места. Разкопки и проучвания*, Т. XXVI, С., *1999.*

Дражева 1987: Ц. Дражева. Средновековни разкопки в м. "Градището" при с. Лозарево, Бургаски окръг. Археологически открития и разкопки през 1986. Разград, 1987, 154–155.

Дражева 2000: Ц. Дражева. Някои промени на градоустройственото развитие на Дебелт. Известия на Националния исторически музей, XI, 2000, 25–30.

Дражева 2002: Ц. Дражева. Епископските центрове на южното българско черноморие V–XV в. – центрове на християнската култура. Известия на Народен музей Бургас, 4, 2002, 203–211.

Дражева 2007: Ц. Дражева. Най-южната българска черноморска крепост Ахтопол. В: Каварна – средище на българския Североизток. Сборник доклади от научна конференция, Каварна, 2007, 211–221.

Дражева, Момчилов. Ц. Дражева, Д. Момчилов. Археологически проучвания на обект късноантична и средновеко вна крепост Акве Калиде – терма ", Бургаски Минерални бани , кв. Ветрен, Бургас. Археологически открития и разкопки през 2012 г., С., 2013 г., 424–426.

Дражева, Недев 2003: Ц. Дражева, Д. Недев. Археологически проучвания на територията на ААР Аполония -Созопол. Археологически открития и разкопки през 2002, С., 2003, 107–109.

Дражева, Недев 2014: Ц. Дражева, Д. Недев. Обект „Южна крепостна стена на град Созопол и средновековен манастир" в УПИ 1 кв. 148, по плана на град Созопол. Археологически открития и разкопки през 2013 г., С., 2014 г., 252–255.

Дремсизова-Нелчинова, Слококска 1978: Цв. Дремсизова-Нелчинова, Л. Слококска. Археологически паметници от Кюстендилски окръг. 1978.

Дуйчев 1942: Ив. Дуйчев. Балканският югоизток през първата половина на VI в. Начални славянски нападения. Беломорски преглед, I, 1942, 229–270.

Думанов 2003: Б. Думанов. „Чужди" елементи сред източногерманските паметници от Тракия и Дакия. В: Готите и старогерманското културно-историческо присъствие по българските земи. С., 2003, 86–92.

Дянкова 2012: Г. Дянкова. Ранносредновековна яма от обект „Гороцветна" 2010 бележки за фортификацията на Пауталия – Велбъжд. В ΗΡΑΚΛΕΟΥΣ ΣΩΤΗΡΟΕΣ ΘΑΣΩΝ. Сб. Изследвания в чест на Иля Прокопов от приятелите и учениците му по случай неговата 60-годишнина. Велико Търново, 2012, 849–856.

Запрянов 1967: А. Запрянов. Средновековни паметници на културата от Хисар. Археология, 1967, 1, 40–49.

Златарски 1912–1913: В. Златарски. Сюлейманкьойскиятъ надписъ. Известия на Българското археологическо дружество, III, 1912–1913, 131–179.

Златарски 1970: В. Златарски. История на българската държава през средните векове, I, ч. 1, С., 1970.

Јанковић 1986: Ћ. Јанковић. Становништво Балкана у VI-VII столећу. Археолошка истраживања, непубликувана докторска дисертация, Београд, 1986.

Јанковић 1990: Милица и Ђорђе Јанковић. Словени у Југословенском Подунављу, Београд, 1990.

Ивановъ 1910: Й. Ивановъ. Археологически вести. Разкопки на Хисарлъка надъ Кюстендил. Известия на Българското археологическо дружество, I, 1910, 217–219**.**

Ивановъ 1919-1920: Й. Ивановъ. Кюстендилскиятъ Хисарлъкъ и неговите старини. Известия на Българското археологическо дружество, VII, 1919-1920, 66–123.

Иванов 2013: М. Иванов. Археологическо проучване на обект „Метростанция 8-II", сектор „Изток ", гр . София, В: Археологически открития и разкопки през 2012 г., С., 2013, 290–292.

Иванов 1980: С. Иванов. Разкопки на м. Манастира – с. Горановци, Кюстендилски окръг. -В: Археологически открития и разкопки през 1979 г. 1980, 123–124.

Иванов, Серафимова, Николов 1969: Т. Иванов, Д. Серафимова, Н. Николов. Разкопки в Сандански през 1960 г. Известия на Археологическия институт, XXXI, 1969, 105–210.

Иванова 1937: В. Иванова. Три новоизградени базилики въ Хисаря. Известия на Българския археологически институт, XI, 1937, 214–242.

Игнатиевъ 1921-1922: Ат. Игнатиевъ. Градището при с. Комарево, Карнобатско, Известия на Българския археологически институт, 1921 1922, I, 206–215.

Илинкина, Слококска 1984: В. Илинкина, Л. Слококска. Разкопки на обект "Дом на съветите" в Кюстендил. Археологически открития и разкопки през 1983, Смолян, 1984, 80–82.

Инкова 2004: М. Инкова. Коланите на групата "Врап" в България (функционална характеристика на обковите за колани и опит за социализация). Известия на Националния исторически музей , XIV, С., 2004, 150 –182.

Йорданов 1991: Ив. Йорданов. Византийски оловни печати от долното течение на Тунджа и Марица. Експедиция Марица-Изток, I, Раднево, 1991, 125–137.

Йорданов 1993: Ив. Йорданов. Анхиало – според данните на сфрагистиката. Археология, 1993, 3, 36 –50.

Йорданов 2001: Ив. Йорданов. Корпус на печатите на средновековна България, С., 2001.

Йорданов 2005: Ив. Йорданов. Средновековният Созопол според данните на сфрагистиката. В: Нумизматични, сфрагистични и епиграфски приноси към историята на черноморското крайбрежие. Международна конференция в памет на ст. н. с. Милко Мирчев, 15-17 септември, Варна, Acta Musei Varnaensis, VII-2, 2005, 114–160.

Йорданов 2010: Ив. Йорданов. Византийски печати от землището на с. Изворово, Хасковско. Във: Великотърновският университет „Св. Св. Кирил и Методий" и българската археология, В. Търново, 2010, 703–710.

Йорданов, Аладжов 1991: Ив. Йорданов, Д. Аладжов. Непубликувани оловни византийски печати от Хасковско. Археология, 1991, 1, 44–55.

Йорданов, Койчев, Мутафов 1998: Ив. Йорданов, Ат. Койчев, В. Мутафов. Средновековният Ахтопол VI -XII в. според данните на нумизматиката и сфрагистиката. Нумизматика и сфрагистика, V, 1998, 2, 67–90.

Йотов 2004: В. Йотов. Въоръжението и снаряжението от българското средновековие (VII–XI век), Варна, 2004.

Јанковић 1990: Милица и Ђорђе Јанковић. Словени у југословенском Подунављу, Београд, 1990.

Јанковић 1998: Ђ. Јанковић. Кућа VI столећа код Апатина. Archaeoslavica, 3, 1998, 157–169.

Жеков 2007: Ж. Жеков. България и Византия VII-IX в. Военна администрация. С., 2007.

Калчев 1994: Кр. Калчев. Погребални практики в некропола на Августа Траяна (II -IV в.). -В: Първи международен симпозиум „Севтополис". „Надгробните могили в Югоизточна Европа" (Казанлък, 4-8 юни 1993), 1994, 206.

Калчев 2001: Кр. Калчев. Спасителни археологически разкопки на обект „Форум и терми на Августа Траяна" през 2000 г. Археологически открития и разкопки през 1999 -2000 г., С., 2001, 110.

Калчев 2002: Кр. Калчев. Спасителни разкопки в археологическия резерват „Августа Траяна -Верея -Стара Загора". Археологически открития и разкопки през 2001 г., С., 2002, 102–103.

Калчев 2003: Кр. Калчев. Спасителни археологически проучвания в археологически резерват „Августа Траяна–Верея–Стара Загора" през 2002. Обект в кв. 22, парцел 1Х-1722, ул. „Димитър Наумов" 62. Археологически открития и разкопки през 2002 г., С., 2003, 104.

Калчев 2004: Кр. Калчев. Спасителни археологически проучвания на западната крепостна стена и кула на Августа Траяна -Берое в кв. 67, УПИ Н3568, през 2003 г. Археологически открития и разкопки през 2003 г., С., 2004, 140–141.

Калчев 2005: Кр. Калчев. Разкопки на обект „Раннохристиянска базилика" в археологически резерват „Августа Траяна–Верея". Археологически открития и разкопки през 2004 г., С., 2005, 222.

Камишева 2007$_а$: М. Камишева. Археологически проучвания в АР Августа Траяна–Верея–Стара Загора (ул. Митрополит Методи Кусев и ул. Васил Левски – УПИ III-3368, 3369, кв. 91А в гр. Стара Загора). Археологически открития и разкопки през 2006 г., С., 2007, 299–302.

Камишева 2007$_б$: М. Камишева. Археологически проучвания в АР „Августа Траяна–Верея–Стара Загора (ул. Х. Д. Асенов № 139-УПИ XVI -3536, кв. 67 в гр. Стара Загора). Археологически открития и разкопки през 2006 г., С., 2007, 302–304.

Камишева 2009: Мария Камишева. АР „Августа Траяна–Верея–Стара Загора". Археологически проучвания в УПИ Х-1535, кв . 44а, ул. „Д. Наумов" №114. Археологически открития и разкопки през 2008, С., 2009, 401–404.

Камишева 2013: М. Камишева. Проучвания в археологически резерват „Августа Траяна – Верея – Стара Загора " (УПИ IX-1524, кв. 44, ул. „Д. Наумов" 97). Археологически открития и разкопки през 2012 г., С., 2013 г., 330.

Капелкова 1985: Кр. Капелкова. Средновековен некропол край Симеоновград, Хасковски окръг. В: Констанция. Втора отчетна конференция за археологически проучвания в Симеоновград, Хасково, 1985, 69–86.

Каров, Боспачиева 1989: З. Каров, М. Боспачиева. Спасителни археологически разкопки на подлез „Археологически" в Пловдив (предварителни резултати). Известия на музеите от Южна България, XV, 1989, 129–164.

Кацаровъ 1933: Г. Кацаровъ. Нови находки отъ некропола на Месемврия. Известия на Българския

археологически институт, VII, 1932–1933, 281–290.

Кацаровъ, Тачевъ 1910: Г. И. Кацаровъ, Х. Тачевъ. Новооткрита старохристиянска гробница в София. Известия на Българското археологическо дружество, I, 1910, 23–28.

Кацарова 2005: В. Кацарова. Пауталия и нейната територия през I–VI в. В. Търново, 2005.

Кацарова, Хаджиангелов 2002: В. Кацарова, В. Хаджиангелов. Късноантичен и средновековен некропол край с. Копривлен. В: Копривлен, I, 2002, 215–243.

Кесякова 1983$_б$: Е. Кесякова. Разкопки на бул. "Л. Димитрова" в Пловдив през 1982 г. Археологически открития и разкопки през 1982, Плевен, 1983, 65–66.

Кесякова 1983$_а$: Е. Кесякова. Акведуктите и водоснабдяването на Филипопол, Археология, 1983, 1-2, 63–76.

Кесякова 1984: Е. Кесякова. Спасителни разкопки на бул. "Л. Димитрова", жилищни блокове 21 и 22 – Пловдив. Археологически открития и разкопки през 1983. Смолян, 1984, 79.

Кесякова 1985: Е. Кесякова. Спасителни разкопки в Пловдив. Археологически открития и разкопки през 1984. Сливен, 1985, 112–114.

Кесякова 1987: Е. Кесякова. Спасителни разкопки на източната част на форума на Филипопол. Археологически открития и разкопки през 1986. Разград, 1987, 131–133.

Кесякова 1989$_а$: Е. Кесякова. Антична синагога във Филипопол, Археология, 1989, 1, 20–33.

Кесякова 1989$_б$: Е. Кесякова. Раннохристиянска базилика от Филипопол. Известия на музеите от Южна България, 1989, XV, 113–126.

Кесякова 1991: Е. Кесякова. Нови данни за градоустройството на Филипопол. Известия на музеите от Южна България, XVII, 1991, 111–119.

Кесякова 2001: Е. Кесякова. За ранновизантийската укрепителна система на Филипопол. Годишник на Народния археологически музей Пловдив, X, 2001, 52–66.

Кесякова, Иванов 2014: Е. Кесякова, Р. Иванов. Средновековен некропол върху епископската базилика на Филипопол. Годишник на Регионален археологически музей Пловдив, XII, 2014, 300–315.

Кесякова, Танкова 2003: Е. Кесякова, Ж. Танкова. Резултати от археологическите проучвания на обект "Макгахан" № 10 в Пловдив. Археологически открития и разкопки през 2002 г. С., 2003, 103–104.

Кесякова, Топалилов 2003: Е. Кесякова, И. Топалилов. Спасителни разкопки на обект "Кирил Нектариев" № 1 в Пловдив. Археологически открития и разкопки през 2002 г. С., 2003, 102–103.

Кирилов 2004: Ч. Кирилов. Редукцията на укрепената градска площ през късната античност. Размисли относно края на „античния град". Известия на исторически музей кюстендил, X, 2004, 173–234.

Кисьов, Прокопов, Дочев 1998: К. Кисьов, И. Прокопов, К. Дочев. Нумизматичното богатство на Археологически музей Пловдив. С., 1998, 65–67.

Кияшкина, Марваков, Господинов 2012: П. Кияшкина, Т. Марваков, Д. Господинов. Спасително археологическо поручване на терен в УПИ II-695, кв. 18А, ул. „Крайбрежна", гр. Несебър. Археологически открития и разкопки през 2011 г., С., 2012, 232–234.

Ковачева, Костадинова-Аврамова, под печат: М. Ковачева, М. Костадинова-Аврамова. Ранносредновековният обект при Капитан Андреево в светлината на археомагнитните изследвания, под печат.

Колева 1992: Р. Колева. За датирането на славянската група „Попина -Гарван" в Североизточна България и Северна Добруджа, Т. 84-85, 1992, 163–182.

Колева 2009$_а$: Р. Колева. Средновековна глазирана керамика от Дръстър. В: EURIKA. In honorem Ludmilae Donchevae-Petkovae, С., 2009, 275–289.

Колева 2009$_б$: Р. Колева. За долната хронологическа граница на керамиката на бавно колело от територията на днешна България. В: Приноси към българската археология, V, 2009, 18–25.

Коледаров 1985: П. Коледаров. Името Македония в историческата география, С., 1985.

Комитова 2015: Цв. Комитова. Самуилова крепост при Беласица – история и археология, С., 2015.

Костова и др. 2004: Кр. Костова, Е. Дочева-Пеева, М. Манолова-Войкова. Археологически проучвания в североизточния дял на обект "късноантична баня" на територията на римската колония Деултум при с. Дебелт, община Средец. Археологически открития и разкопки през 2003, С., 2004, 148.

Костова и др. 2005: Кр. Костова, Е. Дочева, М. Манолова – Войкова. Археологически разкопки на обект "античен град", подобект 02 " Късноантична баня" в НАР "Деултум -Дебелт". Археологически открития и разкопки през 2004, С., 2005, 230–232.

Костова и др. 2007: Кр. Костова, Е. Дочева, М. Манолова – Войкова. Археологически разкопки на обект "античен град", подобект 02 " Късноантична баня" в НАР "Деултум -Дебелт", община Средец. Археологически открития и разкопки през 2006, С., 2007, 230–232.

Костова и др. 2009: Кр. Костова, Е. Дочева, М. Манолова -Войкова, Й. Михайлов. НАР "Деултум -Дебелт". Археологически разкопки на обект "античен град", подобект 02 "Антична и Късноантична баня". Археологически открития и разкопки през 2008 г., С., 2009, 330–332.

Костова и др. 2012: Кр. Костова, Е. Дочева, М. Манолова – Войкова. Археологически проучвания на обект "Античен град", подобект 02 "Антични терми" в НАР "Деултум -Дебелт", община Средец. Археологически открития и разкопки през 2011 г., С., 2012, 251–253.

Костова и др. 2015: Кр. Костова, Е. Дочева, М. Манолова-Войкова. Редовно археологическо проучване на обект: подобект № 2 „Антични терми " в охранителна зона на НАР „Деултум -Дебелт ", с. Дебелт , община Средец, област Бургас. Археологически открития и разкопки през 2014 г., С., 2015 г., 385–388.

Костова, Чолаков 2014: Кр. Костова, И. Чолаков. Плосък римски некропол, с. Дебелт, област Бургас. Археологически открития и разкопки през 2013 г., С., 2014 г., 297–299.

Кузманов 1976: Г. Кузманов. Разкопки на късноантичен некропол в гр. Сандански. Археологически открития и разкопки през 1975, Смолян, 1976, 54.

Кузманов 1978: Г. Кузманов. Разкопки на късноантичен некропол при с. Рибново, Благоевградски окръг. Археологически открития и разкопки през 1977, С., 1978, 94.

Кузманов 1983: Г. Кузманов. Късноантичен некропол при с. Рибново, Благоевградски окръг. Родопски сборник, 5, 1983, 173–181.

Кузманов 1985: Г. Кузманов. Ранновизантийска керамика от Тракия и Дакия (IV – началото на VII в.). Разкопки и проучвания, XIII, 1985.

Кузманов, Грудев 2013: Г. Кузманов, И. Грудев. Късноантична керамика от Рациария (крайбрежна Дакия). Известия на Националния археологическия институт, XLI, 2013, 337–388.

Кияшкина, Марваков, Димова 2008: П. Кияшкина, Т. Марваков, Ст. Димова. Спасителни археологически проучвания в гр. Несебър, обект „Античен некропол на Месамбрия"-УПИ V, кв. 54А. Археологически открития и разкопки през 2007 г., С., 2008, 301–304.

Кияшкина, Марваков, Димова 2009: П. Кияшкина, Т. Марваков, Ст. Димова. Спасителни археологически проучвания в гр. Несебър, обект „Античен некропол на Месамбрия" -УПИ V, кв. 54А. Археологически открития и разкопки през 2008 г., С., 2009, 324–327.

Костова, Чолаков 2014: Кр. Костова, И. Чолаков. Плосък римски некропол , с. Дебелт , област Бургас. Археологически открития и разкопки през 2013 г., С., 2014 г., 297–299.

Кънев 2010: Н. Кънев. Новооткрит оловен печат на архиепископ на Ефес. Във: Великотърновският университет „Св. Св. Кирил и Методий" и българската археология, В. Търново, 2010, 693–696.

Кънчева -Русева, Велков, Игнатов, Господинов 2008: Т. Кънчева-Русева, Кр. Велков, В. Игнатов, К. Господинов. Археологически разкопки в м. Шиханов бряг, гр. Харманли. В: Спасителни археологически разкопки по трасето на железопътната линия Пловдив -Свиленград през 2005 г., В. Търново, 2008, 267–325.

Лазаров 1969: М. Лазаров. Археологическите разкопки и проучвания в Бургаски окръг. Резултати, проблеми и задачи. Известия на българските музеи, I, 1969, 3–19.

Лалов 2012: Ч. Лалов. Средновековно селище в м. Гриндур до Антимово, Видинско. – Археология, 1, София, 2012, 102-110.

Лещаков 2010: Кр. Лещаков. Спасителни разкопки на обект 18 а, м. Бозаджийска кория, землище на с.Чокоба, община Сливен (АМ Тракия – лот 3, км 270+300 – 270+500). Археологически открития и разкопки през 2009 г., С., 2010, 129–131.

Лещаков и кол. 2002: Лещаков, Кр., Тодорова, Н., Ангелова, Е., Ников, Кр., Иванова, Р. Спасителни разкопки на обект Дана бунар 1 в землището на с. Георги Добрево през 2001 г. Археологически открития и разкопки през 2001, С., 2002, 23–24.

Лещаков и кол. 2007: Кр. Лещаков, Н. Тодорова, В. Петрова, Е. Ангелова, М. Славова. Спасителни разкопки на обект Дана бунар 1 до гр. Любимец. Археологически открития и разкопки през 2006 г., С., 2007, 41–43.

Лещаков, Ангелова 2001: Лещаков, Кр., Ангелова, Е. Спасителни археологически разкопки на обект Дана бунар 1 през 2000 г. Археологически открития и разкопки през 1999–2000 г., С., 2001, 58–60.

Литаврин 1982: Г. Литаврин. Славяне нижнего Подунавья во время образования Болгарского

государства. В: Първи международен конгрес по българистика. Българската държава през вековете, 1, 1982, 36–47.

Лозанов 2006: И. Лозанов. Кабиле през късноелинистическата и римската епоха: проблеми на селищното развитие – II в. пр. Хр. – IV в. сл. Хр. В: „Поселищен живот в Тракия", IV международен симпозиум, Ямбол, 2006, 145–176.

Любенова 1981: В. Любенова. Селището от римската и византийската епоха. Перник, I, 1981, 107–203.

Любенова 1978: В. Любенова. Разкопки на римска вила в кв. Бяла вода, Перник. Археологически открития и разкопки през 1977, С., 1978, 86–87.

Мавродинов 1936: Н. Мавродинов. Българската художествена индустрия. В: Мадара, II, 1936, 156–273.

Мавродинов 1959: Н. Мавродинов. Старобългарското изкуство, С., 1959, 12–13.

Маджаров 1993: К. Маджаров. Диоклецианопол, I, 1993.

Маджаров 1988: К. Маджаров. Две новооткрити перистилни сгради в Диоклецианопол (Хисар), ИМЮБ, 1988, XIV, 105 -127.

Маджаров, Маджаров 2002: К. Маджаров, М. Маджаров. Диоклецианопол (Dioclecianopolis). В: Римски и ранновизантийски градове в България, С. 2002, 199–217.

Маленко 1976: В. Маленко. Нови археолошки наоди на локалитетите „Козлук", „Габавци" и „Св. Еразмо", МАА, 2, 1976, 219–235.

Маленко 1985: В. Маленко. Раносредновековна материјална култура во Охрид и Охридско, В: Охрид и Охридско низ историјата,1, Скопје, 1985, 269–339.

Манова 1969: Е. Манова. Средновековен некропол край Златоград. Родопски сборник, II, 1969, 213–225.

Манева 1989: Е. Манева. Некропола од крајот на антиката од Хераклеја Линкетис, МАА, 10, 1989, 161–181.

Манева 1990: Е. Манева. Доцноантички белезгии од Хераклеја, МАА, 11, 1990, 171–179.

Манева 1992: Е. Манева. Средновековен накит од Македонија, Скопје, 1992.

Мано-Зиси. Ископавања на Царичином граду 1953 и 1954 године. Старинар, 1954–1955, кн. 5-6, 155–189.

Манолова 2000: М. Манолова. Към въпроса за разпространението на белоглинената византийска трапезна керамика в българските земи от края на VIII до края на XII век. Археология, 2000, 1-2, 1–14.

Марваков 2006: Т. Марваков. Ранносредновековна българска керамика от Месемврия. Известия на музеите от Югоизточна България, XXII, 2006, 148–154.

Марваков 2007: Т. Марваков. Ранновизантийска катарама от некропола при село Копривлен, Гоцеделчевско. Известия на Исторически музей Кюстендил, XIII, 2007, 399–404.

Марваков и др. 2014: Т. Марваков, М. Гюзелев, К. Господинов. Спасително археологическо проучване в границите на НААГР „Старинен Несебър ", УПИ III-278, кв.6; УПИ III-217, кв. 8 и УПИ VII-204, кв. 12 по плана на гр . Несебър , област Бургас. Археологически открития и разкопки през 2013 г., С., 2014 г., 233–235.

Мартинова, Боспачиева 2002: М. Мартинова, М. Боспачиева. Филипопол (Philippopolis). В: Римски и ранновизантийски градове в България, С. 2002, 181–198.

Матей 1960: М. Матей. Славянские поселения в Сучаве. Dacia, 1960, 375–394.

Меламед 1993: К. Меламед. Светилище и некропол до раннохристиянския манастир край с. Нова махала, Баташко. Археология, 1993, 2, 36–46.

Меламед 1996: К. Меламед. Ямите край с. Седларе, Кърджалийско. Годишник на Департамент Археология, Нов Български университет, II -III, 1996, 252–269.

Меламед, Хаджиева 1987: К. Меламед, Д. Хаджиева. Некропол край с. Седларе, Кърджали, археологически открития и разкопки през 1986, Разград, 1987, 263–264.

Мешеков 1991: Ю. Мешеков. Римска обществена сграда в Пауталия. Известия на Исторически музей Кюстендил, 1991, III, 57–58.

Мешеков 2009: Ю. Мешеков. НААР „Пауталия -Велбъжд -Кюстендил ". Археологическо проучване на обект „Старо лятно кино ", кв. 17, Упи VII, ул. „Демокрация " № 38. Археологически открития и разкопки през 2008 г., С., 2009, 360–363.

Миков 1925: В. Миков. Разкопки при Созопол. Археологически вести. Известия на Българския археологически институт, III, 1925, 236–241.

Милинковић 2003: М. Милинковић. О тзв. женском германском гробу из Улпиане. In: Споменица

Јована Ковачевића, Белграде, 2003, 143–178.

Милчев 1959: Ат. Милчев. Археологически разкопки и проучвания в долината на Средна Струма, Годишник на Софийския университет „Св. Кл. Охридски". Философско-Исторически Факултет, LIII, 1959, 361–449.

Милчев 1965: Ат. Милчев. Ж. Въжарова. Славянски и славянобългарски селища в българските земи VI -XI в. 1965. В: Критика и рецензии. Археология, 1965, 3, 67–70.

Милчев 1991: Ат. Милчев. Д. Овчаров. За античния принос във формирането на старобългарската култура. – Археология, 1989, 2, 32-37. В: Археология, 1991, 4, 47–51.

Михайлов 1969: Ст. Михайлов. Средновековни църкви в Родопите. Родопски сборник, II, 1969, 147–180.

Михайлов, Сестримска 1979: Ст. Михайлов, М. Сестримска. Археологически разкопки на обект "Килийно училище" Кюстендил. Археологически открития и разкопки през 1978, С., 1979, 185–187.

Михайлов, Сестримска 1981: Ст. Михайлов, М. Сестримска. Разкопки на обект "Художествена галерия" гр. Кюстендил. Археологически открития и разкопки през 1980, С., 1981, 135–137.

Михайлов, Сестримска 1982: Ст. Михайлов, М. Сестримска. Разкопки на обект "Художествена галерия" – гр. Кюстендил. Археологически открития и разкопки през 1981, С., 1982, 73–74.

Михайлов, Сестримска, Йорданов 1980: Ст. Михайлов, М. Сестримска, С. Йорданов. Разкопки на обект "Художествена галерия" – Кюстендил: на сектор I и сектор II. Археологически открития и разкопки през 1979, С., 1980, 217–221.

Михайлов 2010: Ст. Михайлов. Монети от археологическото проучване на крепостта при село Изворово, Хасковска област (2007–2008). Нумизматика, сфргагистика и епиграфика, 2011,7, 71–86.

Минкова 2005: М. Минкова. Монетната циркулация II–XIII в. на територията на Августа Траяна – Берое–Верея–Боруй. Нумизматика, Сфрагистика, Епиграфика, 2, 2005, 79–102.

Минкова 2008: М. Минкова. Нумизматичен материал от района на Любимец и Хасково. Нумизматика, Сфрагистика и Епиграфика 2008, 4, 65–93.

Минкова 2009: М. Минкова. За прекъсване на монетното обръщение в Берое от началото на VII в. Нумизматика Сфрагистика и Епиграфика 2009, 5, 121–132.

Момчилов 1986: Д. Момчилов. Карнобатската крепост Маркели. Исторически преглед. 1986, 4, 57–65.

Момчилов 1990: Д. Момчилов. Две бронзови токи с животински изображения от Карнобатския музей. Археология, 1990, 2, 47–49.

Момчилов 1999: Д. Момчилов. Пътна и селищна система между източна Стара планина и „Еркесията" IV–XIV в., Варна, 1999.

Момчилов 2007: Д. Момчилов. Култура и политика на Първото българско царство в Североизточна Тракия, 2007.

Момчилов 2010: Д. Момчилов. Ролята на Анхиало и Маркели при военните конфликти между България и Византия през периода на Първото българско царство. В: Великотърновският университет „Св. Св. Кирил и Методий" и българската археология, 1, В. Търново, 2010, 437–448.

Морева 1983: Р. Морева. Старохристиянска базилика и ранносредновековна църква при с. Д. Воден, Пловдивски окръг. Археология, 1983, 4, 13–19.

Морева 1985: Р. Морева. Разкопки на средновековен пласт в Пловдив. Археологически открития и разкопки през 1984. Сливен, 1985, 234–235.

Морева 1987$_а$: Р. Морева. Пещ за строителна керамика в Пловдив. Известия на музеите от Южна България, XIII, 1987, 99–112.

Морева 1987$_б$: Р. Морева. Разкопки на "Форум-север" в Пловдив. Археологически открития и разкопки през 1986. Разград, 1987, 217.

Морева 1988$_а$: Р. Морева. Проучвания на средновековния пласт в Пловдив. Археологически открития и разкопки през 1985. Археологически открития и разкопки през 1987, Благоевград, 1988, 178–179.

Морева 1988$_б$: Р. Морева. Укрепителната система на Пловдив през средновековието. Известия на музеите от Южна България, XIV, 1988, 129–141.

Морева -Арабова 1995: Р. Морева-Арабова. Стратиграфски наблюдения върху средновековния пласт на Пловдив. Известия на музеите от Южна България, XXI, 1995, 83–95.

Морева -Арабова 2001: Р. Морева-Арабова. Данни за топографията на средновековния Пловдив. Народния археологически музей в Пловдив, X, 2001, 100–113.

Морева, Каров 1983: Р. Морева, З. Каров. Разкопки на улица "Максим Горки" – Пловдив. Археологически

открития и разкопки през 1982. Плевен, 1983, 66–67.

Мутафчиевъ 1915$_{а}$: П. Мутафчиевъ. Еленската църква при Пирдоп. Известия на Българското археологическо дружество, V, 1915, 20–84.

Мутафчиевъ 1915$_{б}$: П. Мутафчиевъ. Кръстовидната църква въ с. Клисе-кьой. Известия на Българското археологическо дружество, V, 1915, 85–111.

Мушмов 1926-1927: Н. Мушмов. Колективни находки на монети през 1925-1926 год. Известия на Българския археологически институт, IV, 1926-1927, 321–326.

Мушмов 1928-1929: Н. Мушмов. Новооткрити средновековни печати от България. Известия на Българския археологически институт, V, 1928–1929, 225.

Мушмов 1934: Н. Мушмов. Колективни находки на монети. Известия на Българския археологически институт, VII, 1934, 314–318.

Нехризов 2006: Г. Нехризов. Ямно светилище от желязната епоха и селище от ранната бронзова епоха при Свиленград. В: Спасителни археологически разкопки на железопътната линия Пловдив – Свиленград, В. Търново, 2006, 397–501.

Нехризов, Валентинова 2005: Г. Нехризов, М. Валентинова. Спасителни разкопки на ямно светилище от желязната епоха при Свиленград през 2004 г. (обект № 26 по трасето на жп линията Пловдив -Свиленград). Археологически открития и разкопки през 2004, С., 2005, 87–89.

Нехризов, Валентинова 2006: Г. Нехризов, М. Валентинова. Спасителни разкопки на ямно светилище от желязната епоха и селище от ранната бронзова епоха при гр. Свиленград. Археологически открития и разкопки през 2005, С., 2006, 144–146.

Нехризов, Тодорова 2008: Г. Нехризов, А. Тодорова. Засводена гробница от късноантичната епоха в с. Старо село, Пернишка област. Известия на Регионален исторически музей Перник, 1, 2008, 87–112.

Нехризов, Цветкова 2008: Г. Нехризов, Ю. Цветкова. Ритуални ями от желязната епоха при Свиленград. В: Спасителни археологически разкопки по трасето на железопътната линия Пловдив–Свиленград през 2005 г., В. Търново, 2008, 331–483.

Нешева и кол. 1988: В. Нешева, Д. Янков, П. Георгиева, Й. Херман, М. Вендел, Б. Бьотгер, Г. фон Бюлоф, Б. Дьоле, Р. Шправке, Л. Мартин. Разкопки на Карасура при с. Рупките, Хасковска област. Археологически открития и разкопки през 1987. Благоевград, 1988, 160–163.

Николов и др. 2015: В. Николов, Кр. Бъчваров, Д. Такорова, В. Петрова, Г. Самичкова, Г. Кацаров. Спасително археологическо проучване на неолитното селище в м. Деве боаз при с. Мурсалево, община Кочериново (АМ „Струма“, ЛОТ 2, Обект 15, км 346+300 до км 346+455). Археологически открития и разкопки през 2014 г., С., 2015 г., 45–47.

Николов 1959: Д. Николов. Нови данни за миналото на Стара Загора. Археология, I, 1959, 1, 59–63.

Николов 1965: Д. Николов. Августа Траяна -Верея (II -VI). Археология, 1965, 3, 11–21.

Николов 1967: Д. Николов. Археологически разкопки и проучвания в Старозагорско, Археология**,** IX, 1967, 4, 30–39.

Николов 1979: Д. Николов. Водоснабдяването на Августа Траяна. Известия на музеите от Югоизточна България, II, 1979, 37– 49.

Николов 1990: Д. Николов. Водоснабдяването на късноантичния град Кабиле. Известия на музеите от Югоизточна България, XIII, 1990, 15–30.

Николов, Буюклиев, Янков, Калчев 1985: Д. Николов, Хр. Буюклиев, Д. Янков, Кр. Калчев. Археологически проучвания на средновековни обекти в Стара Загора. Археологически открития и разкопки през 1984, Сливен, 1985, 279–281.

Николов, Буюклиев, Калчев, Янков 1985$_{а}$: Д. Николов, Хр. Буюклиев, Кр. Калчев, Д. Янков. Спасителни разкопки в Стара Загора. Археологически открития и разкопки през 1984, Сливен, 1985, 120–121.

Николов, Калчев 1985: Д.Николов, Кр. Калчев. Разкопки на обект “Партиен дом” в Стара Загора. Известия на музеите от Югоизточна България, VIII, 1985, 31–47.

Николов, Калчев 1986: Д.Николов, Кр. Калчев. Разкопки на об. „Младежки дом” в Стара Загора през 1982 г. Известия на музеите от Югоизточна България, IX, 1986, 39–66.

Николов, Калчев 1992: Д. Николов, Кр. Калчев. Раннохристиянски комплекс в Августа Траяна -Берое. Известия на музеите от Югоизточна България, XV, 1992, 29–44.

Николов, Калчев, Кабакчиева 1983: Д. Николов, Кр. Калчев, Г. Кабакчиева. Разкопки на укрепеното селище в м. “Градовете” при с. Крън, Старозагорски окръг. АОР през 1982. Плевен, 1983, 74-75.

Николов, Янков, Вендел, Бьотгер 1985: Д. Николов, Д. Янков, М. Вендел, Б. Бьотгер. Разкопки на античната пътна станция Карасура при с. Рупките, Старозагорско. Археологически открития и разкопки през 1984, Сливен, 1985, 152–153.

Николов 2014: М. Николов. Спасително археологическо проучване на крепостта Порос, п-в Форос, кв. Крайморие, град Бургас. Археологически открития и разкопки през 2013 г., С., 2014 г., 245–247.

Обломский 1996: А. М. Обломский. Пеньковская культура. В: И. О. Гавритухин, А. М. Обломский. Гапоновский клад и его культурно-исторический контекст, Москва, 1996, 108–121.

Овчаров 1971: Д. Овчаров. Наблюдения и археологически разкопки на пограничния вал „Еркесията" в Южна България. Годишник на Софийския университет „Св. Кл. Охридски". Философско-исторически факултет, 1971, III, 445–462.

Овчаров 1983: Д. Овчаров. Континуитет и приемственост в ранносредновековната българска култура (към постановката на въпроса). Археология, 1983, 3-4, 16–24.

Овчаров 1989: Д. Овчаров. За античния принос във формирането на старобългарската култура (В памет на Д. Димитров). Археология, 1989, 2, 32–43.

Овчаров 1978: Т. Овчаров. Крепостта „Калето" при с. Крън, Старозагорски окръг. Археология, 1978, 3, 40–47.

Овчаров, Ваклинова 1978: Д. Овчаров, М. Ваклинова. Ранновизантийски паметници от България IV–VII в., С., 1978.

Овчаров, Коджаманова 2003: Н. Овчаров, Д. Коджаманова. Перперикон и околните твърдини през средновековието. Крепостното строителство в Източните Родопи. С., 2003.

Овчаров, Коджаманова, Димитров 2008: Н. Овчаров, Д. Коджаманова, З. Димитров. Археологически проучвания на скален град Перперикон. Археологически открития и разкопки през 2007, С., 2008, 531–538.

Овчаров, Коджаманова, Димитров, Лещаков, Божкова, Дочев, Тотев 2007: Н. Овчаров, Д. Коджаманова, З. Димитров, Кр. Лещаков, А. Божкова, К. Дочев, К. Тотев. Проучвания на скален град Перперикон. Археологически открития и разкопки през 2006. 2007, 546 –551.

Овчаров, Коджаманова, Димитров, Стоименов, Лещаков 2009: Н. Овчаров, Д. Коджаманова, Здр. Димитров, Д. Стоименов, Кр. Лещаков. Къснoримско и византийско имение върху тракийското светилище при Татул. Археология, 2009, 1-2, 62–75.

Панайотова и кол. 2013: Кр. Панайотова, М. Даскалов, Б. Драганов, Вл. Тодоров. Археологически разкопки на полуостров Урдовиза в гр. Китен. В: Археологически открития и разкопки през 2012 г., С., 2013, 428 –430.

Панайотова, Даскалов, Пенчева, Трендафилова 2010: Кр. Панайотова, М. Даскалов, Р. Пенчева, К. Трендафилова. Спасителни археологически проучвания на о. Св. Кирик. В: Археологически открития и разкопки през 2009 г., С., 2010, 295–298.

Панайотова, Дражева 2003: Кр. Панайотова, Ц. Дражева. Аполония Понтика -Созополис. В: Римски и ранновизантийски селища в България, С., 2003, 215–234.

Паунова 2009: В. Паунова. Археологическо проучване на раннохристиянски некропол в местността „Зарина нива", кв. „Варош ", град Перник. Археологически открития и разкопки през 2008, С., 2009, 526 –528.

Пенчев 1988: Вл. Пенчев. Колективна находка от медни византийски монети от VI в., намерена при разкопките на Никополис ад Нестум. Нумизматика, 4, 1988, 24–38.

Пенчев 1991: В. Пенчев. Колективна находка от медни византийски монети от втората половина на VII в. намерена в Несебър. Нумизматика, 25, 1991, 5–10.

Петков 2009: Вл. Петков. Сандански. Археологически проучвания на ул. „Горно броди " № 9. Археологически открития и разкопки през 2008, С., 2009, 371–372.

Петков 2013: Вл. Петков. Археологически разкопки на Епископска базилика в гр. Сандански, Обект „Мартириум". Археологически открития и разкопки през 2012 г., С., 2013, 307–309.

Петров 1981: П. Петров. Славянските племена до средата на VII в. В: История на България, С., II, 1981, 25–90.

Петров, Гюзелев 1978: П. Петров, В. Гюзелев. Христоматия по история на България, С., 1978, I, 22–23.

Петрунова 2008: Б. Петрунова. Крепостта „Св. Петка" в град Пещера. Археологически открития и разкопки през 2007 г., С., 2008, 550–552.

Петрунова, Василева, Павлов 2014: Б. Петрунова, Е. Василева, Д. Павлов. Разкопки на късноантична крепост Перистера, град Пещера. Археологически открития и разкопки през 2013 г., С., 2014, 506–509.

Писарова 1997: В. Писарова. Нова находка накити и културни предмети от VII в. от района на Кубрат. Проблеми на прабългарската история и култура, 3, Шумен, 1997, 283–295.

Попов 2006: Х. Попов. Спасителни разкопки на ямно поле от желязната епоха при с. Капитан Андреево (обект 27, км. 312+300 -312+700 по трасето на железопътната линия Пловдив – Капитан Андреево). Археологически открития и разкопки през 2005 г. София, 2006, 151–153.

Попов 2009: Х. Попов. Жилища от ранносредновековното селище при Капитан Андреево (предварително съобщение). В: Приноси към българската археология, V, 2009, 39–53.

Попов, Василева, Дянкова 2007: Х. Попов, Д. Василева, Г. Дянкова. Спасителни разкопки на ямно поле от желязната епоха и ранносредновековно селище при с. Капитан Андреево (обект 27, км. 312+550 -312+850 по трасето на железопътната линия Пловдив -Капитан Андреево). Археологически открития и разкопки през 2006 г. София, 2007, 194–198.

Попов, Гроздановa 2008: Х. Попов, Г. Гроздановa. Спасителни разкопки на ямно поле от желязната епоха и ранносредновековно селище при с. Капитан Андреево (обект №27, км. 312+750 -313+070 по трасето на железопътната линия Пловдив -Капитан Андреево). Археологически открития и разкопки през 2007 г. София, 2008, 163–167.

Попова 1979: В. Попова. Спасителни разкопки на базилика № 1 в с. Гърмен, Благоевградски окръг. Археологически открития и разкопки през 1978, Пазарджик, 1979, 96–97.

Прешленов 2005: Хр. Прешленов. Археологически разкопки на обект "Обществена сграда" в НАР "Деултум -Дебелт" през 2004 г. Археологически открития и разкопки, 2005, 232–233.

Прешленов 2009: Хр. Прешленов. НАР "Деултум -Дебелт". Археологически разкопки на обект „Обществена сграда ". Археологически открития и разкопки през 2008 г., С., 2009, 332–335.

Прешленов 2010: Хр. Прешленов. Археологически разкопки на обект „Обществена сграда " в НАР "Деултум -Дебелт", община Средец". Археологически открития и разкопки през 2009 г., С., 2010, 293–295.

Прешленов 2012: Хр. Прешленов. Археологически проучвания в Северната градска зона на Деултум. Археологически открития и разкопки през 2011 г., С., 2012, 255–257.

Приходнюк 1997–1999: О. М. Приходнюк. Фибулы Пастирского городища. Добруджа, 14-16, 1997–1999, 44–97.

Приходнюк, Хардаев 1998: О. М. Приходнюк, В. М. Хардаев. Харивский клад. Archaeosalvica 1998, 243–279.

Радева 1986: М. Радева. Ранносредновековна керамика от Сливен. Известия на музеите от Югоизточна България, IX, 1986, 67–78.

Радичевич 2015: Д. Радичевич. К изучению раннеславянских памятников Сербского Подунавья (вопросы хронологии и этнокультурной принадлежности). Stratum, 5, 2015, 285–308.

Раппопорт 1975: П. А. Раппопорт. Древнерусское жилище. Археология СССР. Свод археологических источников, выпуск Е 1-32, Ленинград, 1975.

Рашев 1993: Р. Рашев. Поселищният живот в Северна Тракия през ранното средновековие. В: Североизточна Тракия и Византия през IV–XIV в., 1993, 101–117.

Рашев 2004: Р. Рашев. Керамични съдове от подземния ходник на Крумовия дворец в Плиска. Плиска–Преслав, 10, 2004, 61–99.

Рашев 2007: Р. Рашев. Към проблема за материалната култура на територията на Република Македония от края на VII до средата на IX век. Археология, 2007, 1-4, 90–101.

Рашев 2008: Р. Рашев. Българската езическа култура VII-IX в., С., 2008.

Рашев, Станилов, Стойчев 2014: Р. Рашев, С. Станилов, С. Стойчев. Кабиюк. Ранносредновековен могилен комплекс. София, 2014.

Регионален исторически музей Хасково. Каталог. Избрано от фондовете. 2007, 52

Родопите. Във: Втори международен конгрес по българистика, 1986, 312–367.

Романчук, Сазанов, Седикова 1995: А. И. Романчук, А. В. Сазанов, Л. В. Седикова. Амфоры из комплексов Византийского Херсона. Екатеринибург, 1995.

Русанова 1976: И. П. Русанова. Славянские древности VI–VII вв., Москва, 1976.

Русева-Слокоска 1989: Л. Русева-Слокоска. Пауталия. Топография, градоустройство и укрепителна система, I, С., 1989.

Рутковская 1974: Л. М. Рутковская. О стратиграфии и хронологии древнего поселения около с. Стецовки на р. Тясмине. В: Раннесредневековые восточнославянские древности, Ленинград, 1974, 22–39.

Рябцева 2005: Св. Рябцева. Древнеруский ювелирный убор, Санкт Петербург, 2005.

Саватинов 1995: С. Саватинов. Сондажни археологически проучвания в местността „Старото селище" край Раднево. Марица-Изток, 3, 1995, Раднево, 147–169.

Седов 1995: В. В. Седов. Славяне в раннем средневековье, Москва, 1995, 118-121, Рис.41, 42.

Сестримска 1978: М. Сестримска. Разкопки на обект "Килийно училище" – гр. Кюстендил. Археологически открития и разкопки през 1977. С., 1978, 143–146.

Симеонова 2008: С. Симеонова. Ранносредновековен некропол до хълма Кракра в гр. Перник, Известия на Регионален исторически музей Перник, 1, 2008, 143–160.

Симонова 1997: Е. Симонова. Материальная культура славянского населения Северовосточной Венгии VII–XI вв. (по керамическим материалам). В: Проблемы славянской археологии. Труды VI Международного конгресса славянской археологии, т. 1, 1997, 210–222.

Синиця 1999: Е.В. Синиця. Ранньосередньовічні інгумації в ареалі Пеньківської культури, Vita Antiqua, 2, 1999, 98–110.

Сираков 2004/2005: Н. Сираков. Фибули от фонда на исторически музей – Сливен. Известия на музеите от Югоизточна България, XXI, 2004/2005, 64–75.

Сміленко 1975: А.Т. Сміленко. Слов'яни та іх сусіди в Степовому Подніпров'і (II–XIII ст.),

Киев,1975.

Слокоска, Стайкова -Александрова, Спасов 2002: Л. Слокоска, Л. Стайкова -Александрова, Р. Спасов. Пауталия (Pautalia). В: Римски и ранновизантийски градове в България, С., 2002, 251–266.

Спасов 1989: Р. Спасов. Археологическо проучване на обект "Читалище" в Кюстендил. Известия на Исторически музей Кюстендил, I, 1989, 195–234.

Спасов 2000: Р. Спасов. Средновековен некропол в района на базилика № 7 от Пауталия. Известия на Исторически музей Кюстендил, Приложение 1, Кюстендил, 2000, 56–116.

Спасов 2001: Р. Спасов. Новопостъпила колекция с находки от ранновизантийската и средновековната епохи в Исторически музей -Кюстендил. Трудове на научната група, Исторически музей Кюстендил, I, 2001, 38–50.

Спасов 2003: Р. Спасов. Основни резултати от проучванията на средновековния и късносредновековния пласт в Кюстендил през 2001 г. Известия на Исторически музей Кюстендил, 2003, IX, 137–145.

Спасов 2007: Р. Спасов. Археологически проучвания на средновековни обекти в Кюстендил и района (1904/ 1906 -2006 г.). Известия на Исторически музей Кюстендил, XIII, 2007, 87–121.

Спасов 2008: Р. Спасов. НААР „Пауталия – Велбъжд -Кюстендил": спасителни археологически разкопки на ул. „Хан Крум" № 2. Археологически открития и разкопки през 2007 г., С., 2008, 369–371.

Спасов 2009: Р. Спасов. НААР „Пауталия -Велбъжд -Кюстендил". Спасителни археологически разкопки на ул. „Люле Бургас" № 2. Археологически открития и разкопки през 2008 г., С., 2009, 352–353.

Спасов, Вандова 2007: Р. Спасов, В. Вандова. Спасителни археологически разкопки на ул. „Иван Шишман" №8 в гр. Кюстендил. Археологически открития и разкопки през 2006 г., С., 2007, 378–380.

Спасов, Вандова, Мешеков 1999: Р. Спасов, В. Вандова, Ю. Мешеков. Археологически разкопки в Кюстендил през 1999 г. Археологически открития и разкопки през 1999–2000, С., 2001, 59–60.

Спасов, Вандова, Мешеков 2002: Р. Спасов, В. Вандова, Ю. Мешеков. Археологически проучвания в Кюстендил през 2001. Археологически открития и разкопки през 2001, С., 2002, 98–99.

Спасов, Гроздanов, Вандова, Дянкова, Стоянова 2006: Р. Спасов, Д. Гроздanов, В. Вандова, Г. Дянкова, Р. Стоянова. Спасителни разкопки в ААР „Пауталия -Велбъжд -Кюстендил" на ул. „М. Леви" № 5. Археологически открития и разкопки през 2005 г., С., 2006, 378–379.

Спасов, Петков 2015: Р. Спасов, Вл. Петков. Спасителни археологичеки разкопки на обект № 16 АМ „Струма ", ЛОТ 2, км 351+780 – км 351+970, Археологически открития и разкопки през 2014 г., С., 2015 г., 54–56.

Спасов, Фърков, Стайкова 1991: Р. Спасов, Ю. Фърков, Л. Стайкова. Новооткрита крепостна стена в Националния архитектурен и археологически резерват "Пауталия–Велбъжд–Кюстендил". Известия на Исторически музей Кюстендил, III, 1991, 39–47.

Стайкова 1984: Л. Стайкова. Спасителни разкопки на късноантичен некропол в с. Горна Козница,

Кюстендилски окръг. Археологически открития и разкопки през 1983, Смолян, 1984, 91.

Стайкова-Александрова, Генадиева, Стайкова 2006: Л. Стайкова-Александрова, В. Генадиева, И. Стайкова. Проучвания на ул."Мориц Леви" № 1(3) в Кюстендил Археологически открития и разкопки през 2005 г, С., 2006, 258–259.

Станев 2003: А. Станев. Източногермански паметници от епохата на остготското присъствие на Балканите. В: Готите и старогерманското културно-историческо присъствие по българските земи, С., 2003, 76–85.

Станев 2005: Ал. Станев. Етнически промени в диоцез Dacia спрямо отношенията между Източната Римска империя и Остготската държава през VI век (по археологически данни). Известия на Исторически музей Кюстендил, XII, 2005, 173–179.

Станев 2008: К. Станев. Защо през 809г. кана сюбиги Крум превзема Сердика? История, 2-3, 2008, 33–52.

Станев 2011: К. Станев. Монетната циркулация в ранносредновековна Тракия, началото на VII–началото на IX век. Историкии, 4, 2011, 115–131.

Станев 2011б: К. Станев. Филипопол от началото на VII до началото на IX век, Минало, 2, 2011, 20–36.

Станев 2012: К. Станев. Тракия през ранното средновековие. В. Търново, 2012.

Станев 2015: К. Станев. Ранносредновековен пласт от обект "Иван Караджов" № 4, гр. Пловдив, В: България в европейската култура, наука, образование, религия, ч. 1, Шумен, 2015, 432–446.

Станев 2016: К. Станев. По въпроса за датата на средновековния некропол върху Епископската базилика в Пловдив. В: Проф. д-р Борис Борисов – ученици и приятели", В. Търново, 2016 г.

Станилов 1976: Ст. Станилов. Проучванията върху етническия състав на населението на Първата българска държава (по археологически данни), Археология, 1976, 2, 10–22.

Станилов 2006: Ст. Станилов. Художественият метал на българското ханство на Дунав (7–9 век), С., 2006 г.

Станилов, Атанасов 1993: Ст. Станилов, Г. Атанасов. Сребърни украси за колан от Шуменския музей, Археология, 35/1, 1993, 43–53.

Станилов, Прокопов, Спасов 1991: Ст. Станилов, И. Прокопов, Р. Спасов. Археологически разкопки в м. "Хисарлъка" до гр. Кюстендил. Археологически открития и разкопки през 1990, Ловеч, 1991, 178–179.

Станчева 1959: М. Станчева. Ранносредновековна керамика от София. Археология, 1959, 3-4, 61 68.

Станчева 1976: М. Станчева. Археологическо проучване на средновековния Средец (IX–XIV в.). Резултати и проблеми. В: Сердика–Средец–София. С., 1976, 26–74.

Станчева 1979: М. Станчева. Разкопки в София. Археологически открития и разкопки през 1978, Пазарджик, С., 1979, 93.

Станчева 1989: М. Станчева. Археологическото наследство на София. Формиране, състояние, проблеми. Сердика, 2, 1989, 6–35.

Станчева, Дончева-Петкова 1972: М. Станчева, Л. Дончева-Петкова. Средновековна битова керамика от Ескус при с. Гиген, Археология 1972, 1, 22–32.

Станчева, Станилов 1979: М. Станчева, Ст. Станилов. Ранносредновековни жилища в Средец. Археология, 1979, 1, 56–64.

Станчева, Шалганов 1981: М. Станчева, К. Шалганов. Спасителни разкопки на некропол около базилика "Св. София" в София. Археологически открития и разкопки през 1980, С., 1981, 81–82.

Станчу 2015: И. Станчу. Ранние славяне в румынской части Карпатского бассейна, Stratum plus, 5, 2015, 163–216.

Стойчев, Якимова 2015: Ст. Стойчев, Н. Якимова. Археологическо проучване на обект № 5 по трасето на АМ „Марица" (км 23+945 – км 24+160). Археологически открития и разкопки през 2014 г., С., 2015 г., 770 –772.

Стоянова 2005: Р. Стоянова. Късноримски гробове от Пауталия. Известия на Исторически музей Кюстендил, XII, 2005, 75–83.

Стоянова-Серафимова 1963: Д. Стоянова-Серафимова. Разкопки на крепостта при с. Долно Церово, Благоевградско. Археология, 1963, 4, 19–27.

Стоянова-Серафимова 1970: Проучвания на градището при с. Долно Церово, Благоевградско. In: I Międzynarodowy kongres archeologii słowiańskiej, Warszawa, 14-18. IX, 1965, V, Wrocław-Warszawa-Kraków, 1970, 467–484.

Стоянова-Серафимова 1981: Д. Стоянова-Серафимова. Туховище, 1981.

Стоянова-Серафимова, Божинова 1976: Д. Стоянова-Серафимова, Ю. Божинова. Разкопки на землено укрепление "Самуилова крепост" при с. Ключ, Благоевградски окръг. Археологически открития и разкопки през 1976 г. С., 1976, 128–129.

Танкова 1980: В. Танкова. Късноантична мозайка от Филипопол, Ар.хеология, 1980, 2, 39–46.

Танкова 2004: Ж. Танкова. Археологически проучвания на обект "Хотел Тримонциум -лятна градина" в Пловдив през 2003 г. Археологически открития и разкопки през 2003 г. С., 2004, 134–135.

Танкова 2009: Ж. Танкова. Пловдив. Археологически проучвания на обект „Музеят ". Археологически открития и разкопки през 2008, С., 2009, 387–391.

Танкова, Топалилов 2006: Ж. Танкова, И. Топалилов. Спасителни разкопки на ул. „Ал. Пушкин" №4 в Пловдив. Археологически открития и разкопки през 2005 г., С., 2006, 260–262.

Танчева-Василева 1991$_а$: Н. Танчева-Василева. Средновековно селище и некропол върху развалините на античния град при Кабиле. Кабиле, II, 1991, 91–127.

Танчева-Василева 1991$_б$: Н. Танчева-Василева. Две златни монетни съкровища от Кабиле. Кабиле, II, 1991, 83–90.

Танчева-Василева 1992: Н. Танчева-Василева. Късноантичен укрепен квартал в античния град Кабиле. Приноси към българската археология, I, С., 1992, 26–30.

Танчева -Василева 1993: Н. Танчева -Василева. Базилика № 2 от античния град Кабиле. Известия на Исторически музей Кюстендил, 1993, V, 247–257.

Тенчова 2012: А. Тенчова. Монетна циркулация през VI–VII век в земите на днешна югоизточна България. Автореферат на дисертация за получаване на образователната и научна степен "доктор" към Българската академия на науките, С., 2012.

Тенчова, Славова, под печат: А. Тенчова, М. Славова. Монетна циркулация по средното течение на р. Марица VI -средата на X век, под печат.

Тимощук 1976: Б. О. Тимощук. Слов'яни північної Буковини V–IX ст. Київ, 1976.

Тодорова 2005: Е. Тодорова. Интерпретация и датировка на няколко средновековни некропола от териториите на югозападна България и Родопите. 2005. Магистърска дипломна работа, Архив на Катедра Археология към ИФ на СУ „Св. Кл. Охридски".

Тодорова 2012: Е. Тодорова. Амфорите от територията на България (VII-XIV в.). Защитена дисертация към катедра Археология на СУ „Св. Кл. Охридски". С., 2012 г.

Тонкова, Георгиева 2006: М. Тонкова, В. Георгиева. Ямно светилище от късножелязната епоха и ранносредновековен езически колективен гроб в центъра на с. Гледачево, обект „Двора", община Раднево. Археологически открития и разкопки през 2005, С., 2006, 164–166.

Тонкова, Калчев отчет: Тонкова, М., Калчев, Кр. Ями от късножелязната епоха при с. Маджерито, Старозагорско. Отчет за проучванията през 1996 г., непубл.

Топалилов, Станев 2009: И. Топалилов, К. Станев. Пловдив. Спасителни разкопки на ул. „Т. Каблешков" № 14. Археологически открития и разкопки през 2008, С., 2009, 391–394.

Топалилов, Станев 2010: И. Топалилов, К. Станев. Пловдив. Спасителни археологически проучвания на обект „УПИ XXIX -722, ул. „Душо Хаджидеков" № 2 и УПИ XXVIII -723, ул. „Митрополит Панарет" № 27 от кв. 392 по плана на СГЧ -гр. Пловдив. Археологически открития и разкопки през 2009, С., 2010, 386–388.

Топалилов, Станев 2012: И. Топалилов, К. Станев. Ранносредновековна керамика от Пловдив. В: Историкии, 5, 2012, 11–37.

Торбатов 2009: С. Торбатов. Археологически проучвания на античния Анхиало. Археологически открития и разкопки през 2008 г., С., 2009, 327–330.

Трендафилова 2007: К. Трендафилова. Метални принадлежности към облеклото (V–VI в.) от колекцията на Исторически музей – Котел. Годишник на Националния археологически музей, 11, 2007, 144–159.

Тъпкова-Заимова 1966: В. Тъпкова-Заимова. Нашествия и етнически промени на Балканите през VI–VII в. С., 1966.

Филипова 2001: Св. Филипова. Три колективни монетни находки от разкопки в Кюстендил. Трудове на научната група, Исторически музей Кюстендил, I, 2001, 24–37.

Филипова 2004: Св. Филипова. Монетната циркулация в Пауталия през късната античност. Монети от археологически разкопки. Известия на Исторически музей Кюстендил, X, 2004, 159–172.

Филипова 2005: Св. Филипова. Монетната циркулация в Пауталия през VI век, Известия на Регионален Исторически музей Русе, IX, 2005, 84–88.

Филов 2004: Б. Филов. Софийската църква „Св. Георги". Софийската църква „Св. София", С., 2004.

Филов 1929: Б. Филов. Два гръцко -български надписа отъ Филипи. Известия на Българския археологически институт, V, 1929, 365–366.

Хаджиангелов, Христов 2015а: В. Хаджиангелов, М. Христов. Спасително археологическо проучване в гр. Сапарева баня, парцел УПИ X–2641. Археологически открития и разкопки през 2014 г., С., 2015 г., 489–492.

Хаджиангелов, Христов 2015б: В. Хаджиангелов, М. Христов. Спасително археологическо проучване в гр. Сапарева баня, парцел УПИ IX–2771, квартал 111. Археологически открития и разкопки през 2014 г., С., 2015 г., 492–494.

Хараламбиева 1984: А. Хараламбиева. Дъговидни фибули от епохата на Великото преселение на народите, Археология, 1984, 1, 45–52.

Хараламбиева 1989: А. Хараламбиева. Два типа късноантични фибули във Варненския музей. Известия на НМВ, 25 (40), 1989, 29–40.

Хараламбиева, Атанасов 1991: А. Хараламбиева, Г. Атанасов. Фибули от V-VI в. в Шуменския музей. Известия на Народния музей Варна, 27 (41), 1991, 42–63.

Хараламбиева, Атанасов 1992: А. Хараламбиева, Г. Атанасов. Новопостъпили фибули от III-VII в. в Шуменския музей. Известия на Народния музей Варна, 28 (43), 1992, 87–120.

Херман, Вендел, Нешева 1988: Й. Херман, М. Вендел, В. Нешева. Археологически проучвания в Карасура, Археология, 1988, 4, XXX, 1–11.

Христов 2015: И. Христов. Χρυσοσωτήρα. Ранновизантийска крепост на полуостров Хрисосотира при град Черноморец V–VII век, 2015.

Христова 2011: М. Христова. Керамиката от биритуалните некрополи (VII-IX в.). Дисертация за присъждане на научната и образователна степен „доктор", С., 2011.

Христова 2009: М. Христова. Амфоровидните съдове като хронологичен показател (по данни от биритуалните некрополи). В: EURIKA. In honorem Ludmilae Donchevae-Petkovae, С., 2009, 231–243.

Цанева, Стоянов 1981: М. Цанева, Т. Стоянов. Спасителни разкопки в Созопол, об. "Културен дом", Археологически открития и разкопки през 1980. С., 1981, 69–71.

Цанкова-Петкова 1976: Г. Цанкова-Петкова. Страници из историята на средновековна София (VI–XII в.). В: Сердика–Средец–София. С., 1976, 9–25.

Цветков 2002: Б. Цветков. Селищната система по долината на Средна Струма през Средновековието IX–XVII в. (по археологически данни), С., 2002.

Цончев 1950$_б$: Д. Цончев. Римска баня в източната част на Пловдив. Годишник на Народния археологически музей Пловдив, II, 1950, 137–148.

Цончев 1950$_а$: Д. Цончев. Археологически вести. Колективни находки на монети. 1949 г. Годишник на Народния археологически музей Пловдив, II, 1950, 274.

Цончев 1954: Д. Цончев. К славянской керамике в Болгарии. Byzantinoslavica, XV, 1954, 27–36.

Цончев 1960: Д. Цончев. Колективни находки на монети. Годишник на Народния археологически музей Пловдив, IV, 1960, 206–214.

Цончев, Саркисян 1960: Д. Цончев, А. Саркисян. Некрополите на стария град при Хисарските топломинерални извори. Археология, 1960, 4, 36–43.

Чангова 1963: Чангова, Й. Проучвания в крепостта Перник. Археология, V, 1963, 3, 65–73.

Чангова 1983: Й. Чангова. Градоустройство и архитектура. В: Перник, II, С., 1983, 12–88.

Чангова 1992: Й. Чангова. Крепостта Перник VIII–XIV в. В: Перник, III, С., 1992.

Чангова 1996: Й. Чангова. Базиликата в Ракитово. Археология, 1996, 4, 48–59.

Чангова, Шопова 1969: Й. Чангова, А. Шопова. Археологически проучвания във Велинградски район. Родопски сборник, II, 1969, 181–212.

Чачева 1970: В. Чачева. Находки от некрополи в с. Абланица, Благоевградски окръг. Известия на Археологическия институт, 1970, XXXII, 298–303.

Чаусидис 2006: Н. Чаусидис. „Прстестата" фибула од Прилепец и другите аналогни раносредновековни примероци од централниот и јужниот Балкан. Macedoniae acta archaeologica, 17, 1999–2001/2006, 303–327.

Чешмеджиев 1998: Д. Чешмеджиев. Към въпроса за локализацията на славянското племе смоляни. Rhodopica, 1998, 1, 99–106.

Чолаков 1980: Сл. Чолаков. Изкуствено деформиран череп от късноантичен некропол в Кабиле. Интердисциплинарни изследвания, 5–6, 1980, 65–72.

Чолаков 1994: Сл. Чолаков. Антропологични данни за погребаните в късноантичен некропол в Кабиле. In: D. Draganov. Settlement Life in Ancient Thrace. Third International Symposium "Cabyle", Jambol, 1994, 411–420.

Шалганов 1989: К. Шалганов. Стратиграфски наблюдения върху участък от сердикийския некропол. В: Сердика. Археологически материали и проучвания. С., 1989, 59–65.

Шалганов 1994$_а$: К. Шалганов. Разкопки в базиликата "Св. София" в София. Археологически открития и разкопки през 1992–1993 г. В. Търново. 1994, 50.

Шалганов 1994$_б$: К. Шалганов. Спасителни разкопки на крепостната стена на Сердика в сутерена на Централните хали в София. Археологически открития и разкопки през 1992–1993 г. В. Търново, 1994, 77.

Шалганов, Георгиев, Вачев 2001: К. Шалганов, П. Георгиев, Кр. Вачев. Спасителни проучвания на територията на резервата „Сердика -Средец" и защитените зони през 1999. Археологически открития и разкопки през 1999–2000, С., 2001, 95–99.

Шандровская 2006: В. Шандровская. Таможенная служба в Месемврии (по данным сфрагистики). Bulgaria Pontica Medii Aevi, IV-V$_2$, С., 2006, 31–42.

Шейлева 1995: Г. Шейлева. Разкопки на средновековното селище, крепост и некрополи край с. Искрица, Гълъбовско, през 1989 – 1994. Предварително съобщение. В: Марица-Изток, III, Раднево, 1995, 243–288.

Шейлева 1997$_а$: Г. Шейлева. Заселване на славяните в Родопската област. В: Труды VI Международного конгресса славянской археологии, 1, 1997, 195–202.

Шейлева 1997$_б$: Г. Шейлева. Керамика от ранносредновековното селище в м. „Градището" край с. Полски Градец, Марица-Изток, 4, Раднево, 1997, 82–104.

Шейлева 1998: Г. Шейлева. Средновековна керамика от с. Съдиево, Новозагорско. Известия на музеите от Югоизточна България, XIX, 1998, 93–112.

Шейлева 2000: Г. Шейлева. За хронологическите паралели на два чифта обеци от Бургаския музей. Известия на Народния музей Бургас, 3, 2000, 123–127.

Шейлева 2003: Г. Шейлева. Някои проблеми на проучването на раннославянската култура в Югославия. В: Studia Archaeologica, Supplementum I, Сборник в памет на д-р Петър Горбанов, С., 2003, 223–244.

Шейлева 2005: Г. Шейлева. Гроб 100 от некропол 1 на средновековната крепост край с. Искрица. В: Сб. „Проф. д.и.н. Станчо Ваклинов и средновековната българска култура", В. Търново, 2005, 411–420.

Шейлева 2008: Г. Шейлева. Накити от некропола до Кастра Рубра край с. Изворово, Харманлийско. В: България, българите и Европа – мит, история, съвремие, т. II, 2008, 44–52.

Щерева 1982: И. Щерева. Средновековна църква и селище при с.Седларе, Кърджалийски окръг. Археологически открития и разкопки през 1981 г., Михайловград, 1982, 75–76.

Щерева 1986: И. Щерева. Към проучването на поселищния живот в югоизточна Тракия през късната античност и ранното средновековие. Във: Втори международен конгрес по българистика, 1986, 368 –372.

Щерева 1996: И. Щерева. Средновековни паметници от района на Момчилград. Годишник на Департамент Археология, Нов Български университет, II -III, 1996, 307–321.

Щерева, Аладжов 2000: Щерева, И., Аладжов, Ж. Разкопките в Сливен и Карнобат и проблемът за прехода от античността в средновековието. Годишник на Департамент Археология, Нов Български университет, IV-V, 2000, 291–299.

Щерева, Вачева, Владимирова-Аладжова 2001: И. Щерева, Кр. Вачева, Д. Владимирова -Аладжова. Туида–Сливен 1. Разкопки и проучвания, XXVIII, С., 2001.

Щерева, Одажиева 1983: И. Щерева, Д. Одажиева. Разкопки на средновековен некропол при с. Седларе, Кърджалийски окръг. Археологически открития и разкопки през 1982 г., Плевен, 1983, 139–140.

Юрукова 1977: Й. Юрукова. Монетните находки, открити в България през 1971 и 1972. Археология, 1977, 1, 67–73.

Юрукова 1978: Й. Юрукова. Монетните находки, открити в България през 1973 и 1974. Археология, 1978, 2, 72–77.

Юрукова 1979: Й. Юрукова. Монетните находки, открити в България през 1977 и 1978 г. Археология, 1979, 4, 59–65.

Юрукова 1980: Й. Юрукова. Мавър от писмените извори и печатите. Векове, 9, 1980, 3, 9–10.

Юрукова 1981$_а$: Й. Юрукова. Монетните находки, открити в България през 1979 г. Археология, 1981, 1-2, 126–130.

Юрукова 1981$_б$: Й. Юрукова. Антични и ранновизантийски монети. В: Перник, I, 1981, 218–261.

Юрукова 1982: Й. Юрукова. Монетните находки, открити в България през 1980 г. Археология, 1982, 1, 62–65.

Юрукова 1983: Й. Юрукова. Монетните находки, открити в България през 1981 г. Археология, 1983, 1-2, 113–117.

Юрукова 1992: Й. Юрукова. Съкровището от Акалан. Нумизматика и сфрагистика, 1-2, 1992, 10–16.

Юрукова 2010: Й. Юрукова. Византийските крепости на юг от Балкана в светлината на монетните съкровища от последните десетилетия на VI в. Нумизматика, сфрагистика и епиграфика, 6, 2010, 99 –108.

Янков 1983: Д. Янков. Останки от средновековна стъкларска работилница в Стара Загора. Известия на музеите от Югоизточна България, VI, 1983, 43–47.

Янков 1987: Д. Янков. Стара Загора от VI до XI века. Труды пятого международного конгреса славянской археологии, III, Москва, 1987, 1987, 3, 1б, 113–118.

Янков 1991: Д. Янков. Средновековни християнски некрополи в района на «Марица-изток». – В: Марица-изток. Археологически проучвания, 1, Раднево, 1991, 113–125.

Янков 1993: Д. Янков. Християнското култово строителство в Стара Загора през късната античност и средновековието. Известия на музеите от Югоизточна България, XVI, 1993, 139–153.

Янков 2006: Д. Янков. Проучвания на обект УПИ III -1685, кв. 25 от регулационния план на Стара Загора –АР „Августа Траяна–Верея–Стара Загора". Археологически открития и разкопки през 2005, С., 2006, 273–275.

Янков, Златков 2013: Д. Янков, М. Златков. Спасителни археологически проучвания в АР „Августа Траяна – Верея – Стара Загора ", обект „Пробив на бул . „Митрополит М. Кусев" (УПИ –I, кв. 63а по плана на Стара Загора). Археологически открития и разкопки през 2012 г., С., 2013 г., 328–329.

Янков, Калчев 2005: Д. Янков, П. Калчев. Спасителни археологически проучвания на обект № 7 при с. Рупките, община Чирпан по трасето на АМ „Тракия" – лот 1. Археологически открития и разкопки през 2004, С., 2005, 321.

Янков, Камишева 2006$_а$: Д. Янков, М. Камишева. Проучвания на обект УПИ II-3333-3334, кв. 68, ул. „С. Силов" № 81-83 от регулационния план на Стара Загора – „Крепостни стени" в АР „Августа Траяна–Верея–Стара Загора". Археологически открития и разкопки през 2005, С., 2006, 275–278.

Янков, Камишева 2006$_б$: Д. Янков, М. Камишева. Проучвания на обект УПИ VII-3154, кв. 69а, ул. „Х. Д. Асенов/"Ген. Столетов" от регулационния план на Стара Загора – „Крепостна стена с правоъгълна кула" в АР „Августа Траяна –Верея–Стара Загора". Археологически открития и разкопки през 2005, С., 2006, 278–280.

Янков, Колева, Кирилов 2008: Д. Янков, Р. Колева, Ч. Кирилов, Спасителни археологически разкопки на обект „Средновековно селище и некропол в м. Бялата вода, с. Златна ливада" км 19+900 – 20+250 на АМ „Марица". Археологически открития и разкопки през 2007, С., 2008, 736–738.

Янкович 1975: Дж. Янкович. Позднеантичные фибулы VI–VII веков и славяне. In: Rapports du IIIe Congrés d`Archéologie Slave, 2, 1975, 171–181.

Янкович 2015: Дж. Янкович. О славянизации Северной Иллирии и Далмации. Stratum, 2015, 5, 249–283.

Aliu 1986: Sk. Aliu. Varreza mesjetare në tumën e Rehovës, Iliria, 2, 1986, 215–249.

Anamali, Spahiu 1979–1980: Sk. Anamali, H. Spahiu. Varreza arbërore e Krujës, Iliria, 9-10, 1979–1980, 47–103.

Angelova, Koleva 2001: St. Angelova, R. Koleva. Zur Chronologie frühmittelalterlicher Nekropolen in Südbuldarien, Karasura, I, 2001, 263–270.

Angelova, Marvakov 2001: St. Angelova, T. Marvakov. Über zwei Nekropolen aus Südwestbulgarien. Velká Morava mezi východem a západem. Spisy Arch. ústavu AV ČR Brno 17, 2001, 13–27.

Armstrong 2004: P. Armstrong. Trade in east Mediterranean in the 8th century. In: Byzantine trade 4th-12th centuries. The archaeology of local, regional and international exchange. Papers of the Thirty-eight Spring

Symposium of Byzantine Studies, St. John`s College, University of Oxford, March 2004, 157–178.

Arthur 1998: P. Arthur. Eastern Mediterranean amphorae between 500 and 700: a view from Italy. In: Ceramica in Italia, 1998, 157–183.

Atanasov, Venelinova, Stoychev 2008: G. Atanasov, Sv. Venelinova, St. Stoychev. An Early Medieval Graveyard in the Divdyadovo quarter of Shumen (NE Bulgaria). Archaeologia Bulgarica, 2008, XII, 2, 59–80.

Aupert 1980: P. Aupert. Céramique Slave á Argos. Bulletin de Correspondance Hellénique, VI, 1980, 373–394.

Bakirtzis 1994: Ch. Bakirtzis. Das byzantinische Thrakien (330 -1453). In: Thrakien, Athens,1994, 151–210.

Bakitzis 2007: Ch. Bakitzis. Imports, exports and autarky in Byzantine Thessalonike from the seventh to the tenth century. In: Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium, vol.2, Byzantium, Pliska, and the Balkans, ed. by J. Henning, Berlin, 2007, 89–118.

Balbolova-Ivanova 2000: M. Balbolova-Ivanova**.** A contribution to the research of the Early Medieval Ceramics in Bulgaria, Archaeologia Bulgarica, IV, 2000, 1, 73–85.

Bass 1982: G. Bass. The Pottery. Yassi Ada, 1, 1982.

Bejan 1976: A. Bejan. Un atelier metallurgic din sec. VI e.n. de la Drobeta -Turnu Severin. In: Acta Mvsei Napocensis, XIII, 1976, 257–278.

Beloševic 1972: J. Beloševic. Die ersten slawischen Urnengräber auf dem Gebiete Jugoslawiens aus dem dorfe Kašić bei Zadar, Balcanoslavica, 1, 1972, 73–87.

Beloševic 1974: J. Belošević. Űber einige Besonderheiten in der Entwicklung der Keramik auf dem Gebiete Dalmatiens. Balcanoslavica, 3, 1974, 161–181.

Belošević 1980: J. Beloševic. Materijalna kultura hrvata od VII do IX stoljeća, Zagreb, 1980.

Bialeková 1968: D. Bialeková. Zur Datierung der oberen Grenze des Prager Typus in der Südwestslowakei. Archeolodické Rozhledy, XX, 1968, 5, 619–625.

Bodinaku 1981: Kërkime arkeologjike në rrethin e Përmetit. Iliria, 1981, 2, 242–259.

Bodinaku 1983: Kultura a varrezës së hershme mesjetare shqiptare në luginën e sipërme të vjosës të rrethit të Përmetit. Iliria, 1983, XIII, 1, 241–250.

Boháčová 1995: I. Boháčová. Möglichkeiten und Grenzen eines allgemeinen Konsenses auf dem Gebiet des Studiems frühmittelalterlicher Keramik. In: Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung. Kolloquim Mikulčice, 24-26 Mai, 1994, Brno, 1995, 119–124.

Böhlendorf-Arslan 2004: Glasierte byzantinische Keramik aus der Türkey, Istanbul, 2004.

Böhlendorf-Arslan 2007: B. Böhlendorf -Arslan. Stratified Byzantine Pottery from the City Wall in the Southwestern Sector of Amorium. In: Çanak. Late Antique and Medieval Pottery and Tiles in Mediterranean Archaeological Contexts, Byzas, 7, 2007, 273–294.

Böhlendorf-Arslan, 2010: B. Böhlendorf -Arslan. Die mittelbyzantinische Keramik aus Amorium. In: Daim, Drauschke (ed.) Byzanz – das Römerreich im Mittelalter, Teil2,1, Schauplätze, Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 84/2, 1, Mainz, 2010, 345–371.

Borisov 1989: B. Borisov. Djadovo. Bulgarian, Dutch, Japanese Expedition, vol.1: Medieval Settlement and Necropolis (11th-12th century), Tokio, 1989.

Borisov 1999: B. Borisov. A study on the mediaeval house from the 11th -12th centuries in southeastern Bulgaria. In: Archaeologia Bulgarica, III, 1999, 2, 83–92.

Borisov 2010: B. Borisov. Dyadovo. The Sanctuary of the Thracian Horseman and the Early Byzantine Fortress. Varna, 2010, vol.2.

Bospatchieva 1998: M. Bospatchieva. The Eastern Necropolis of Philippopolis in the light of the latest archaeological investigations. Thracia, 12, 1998, 147–157.

Bospačieva 2001: M. Bospačieva. Die "äussere" Festungsmauer von Philippopolis im Licht der jüngsten archäologischen Untersuchungen. Karasura, I, 2001, 173–183.

Bospatchieva 2001: M. Bospatchieva. An Early Christian martytium from Philippopolis. Archaeologia Bulgarica, V, 2001, 2, 59–69.

Bospachieva 2002: A small early Christian Basilica with mosaics at Philippopolis (Plovdiv). Archaeologia Bulgarica, VI, 2002, 2, 55–76.

Bowden 2003: W. Bowden. The Construction of Identities in post -Roman Albania. In: L. Lavan, W. Bowden (ed.). Theory and Practice in Late antique Archaeology, Brill-Leiden-Boston, 2003, 57–78.

Breuer 2005: E. Breuer. Byzanz an der Donau. Eine einführung in Chronologie und Fundmaterial zur Archäo-

logie im Frühmittelalter im Mittleren Donau Raum, 2005.

Čangova 1969: J. Čangova. La céramique recueillie dans la tour No 2. In: Nessebre, 1, 1969, 121–124.

Cech 1994: B. Cech. Die slawische Keramik des 8. -11. Jh.s in Niederösterreich. In: Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Internationale Tagungen in Mikulčice, Kolloquim Mikulčice, 25-27 Mai, 1993, Brno, 1994, 53–61.

Charanis 1972: P. Charanis. Ethnic Changes in the Byzantine Empire in the Seventh Century. In: Studies on the Demography of the Byzantine Empire, London, 1972, 25–44.

Charanis 1972: P. Charanis. Studies on the Demography of the Byzantine Empire. In: P. Charanis. Studies on the Demography of the Byzantine Empire. Collective Studies, London, 1972, 1–19.

Čilinská 1975: Z. Čilinská. Frauenschmuck aud dem 7. -8. Jahrhundert im Karpatenbecken. Slovenská archeológia, XXIII-1, 1975, 63–96.

Cimbuleva 1980: J. Cimbuleva. Vases á glacure en argile blanche de Nessebre (IX–XII s.). In: Venedicov, I (ed.). Nessebre. II. S. 1980, 202–253.

Comşa 1979: M. Comşa. Die örtiche Keramik aus den Siedlungen des 8.–10. Jahrhunderts von Bucov -Ploieşti. Dacia, XXIII, 1979, 231–264.

Čremošnik 1977: I. Čremošnik. Ranoslavensko naselje Jazbine u Batkoviću kod Bijeljine. Godišnjak (Sarajevo), XV (13), 1977, 227–308.

Csallány 1962: D. Csallány. Byzantinische Schnallen und Gürtelbeschläge mit Maskenmuster. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, 1962, X, 55–71.

Curta 1992: Fl. Curta. Die Fibeln der Sammlung "V. Culica". Dacia, XXXVI, 1992, 37–97.

Curta 1994: Fl. Curta. On the Dating of the "Veţel-Coşoveni" group of the curved fibulae. In: Ephemeris Napocensis, IV, 1994, 233–265.

Curta 1996: Fl. Curta. Invasion or Inflation? Sixth-to seventh-century byzantine coin hoards in Eastern and southeastern Europe, Annali dell`Instituto Italiano di Numismatica, 43, 1996, 65–224.

Curta 2001: F. Curta. The making of Slavs: history and archaeology of the Lower Danube region, 500–700. Cambridge, 2001.

Curta 2001$_6$: F. Curta. The Prague type: a critical approach to pottery classification. Archaeologia Bulgarica, V, 2001,73–106.

Curta 2006: Fl. Curta. Southeastern Europe in the Middle Ages 500-1250, Cambridge, 2006.

Curta 2006$_6$: F. Curta. Slavic bow fibulae? Werner`s class ID revisited. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, 2006, 57, 423–474.

Curta 2008: F. Curta. Once again on bow fibulae of the "Pietroasele type" (Werner`s class I F). Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, 59, 2008, 465–492.

Curta 2014: Fl. Curta. Coins and Burials in Dark-Age Greece. Archaeological remarks on the Byzantine "Reconquista". In: Средновековният човек и неговият свят. Сборник в чест на 70-та годишнина на проф. д.и.н. Казимир Попконстантинов, В. Търново, 2014, 55–97.

Everyday life 2002: D. Papanikola-Bakirtzi (ed.). Everyday life in Byzantium, Athens, 2002.

Daim 2000: F. Daim. "Byzantinische" Gürtelgarnituren des 8. Jahrhunderts. Die Awaren am Rand der byzantinischenWelt. Studien zu Diplomatie, Handel und Technologietransfer im Frühmittelalter, 2000.

Danov 1935: Ch. M. Danov. Die Grabinschrift des Solomon Vicarius von Thrakien. Известия на Българския археологически институт, IX, 1935, 389.

Daskalov 1998: M. Daskalov. Ein Grab der Völkerwanderungszeit aus Südwestbulgarien (2. Hälfte des 5. Jhs. -Anfang des 6. Jhs.). Archaeologia Bulgarica, II, 1998, 3, 77–87.

Daskalov, Dimitrov 1999: M. Daskalov, D. J. Dimitrov. Ein Paar Anthropozoomorphe Bügelfibeln (des sog. Dnjeprtyps) aus Südbulgarien. Archaeologia Bulgarica, III, 1999, 3, 75–80.

Daskalov, Goryanova 2009: M. Daskalov, Sn. Goryanova. Early christian architectural complex in Sofia (Bulgaria). In: Ниш и Византија, Ниш, 2009, 151–162.

Davidson 1952: G. Davidson. Corinth. The minor objects. Princeton, 1952, XII.

Davidson, Oliver 1984: P. Davidson, A. Oliver. Ancient Greek and Roman Gold Jewelry in the Brooklyn Museum, Brooklyn Museum, 1984.

Didioumi 2014: Local pottery production in the island of Cos, Greece from the early byzantine period. A preliminary report. In: N. Poulou-Papadimitriou, E. Nodarou, V. Kilikoglou (ed.). Late Roman Coarse Wares,

Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean. Archaeology and archaeometry. The Mediterranean: a market without frontiers. British Archaeological Reports, 2616 (I), 2014, 169–180.

Dimitrijević, Kovačeć, Vinski 1962: D. Dimitrijević, J. Kovačeć, Z. Vinski. Seoba naroda. Arheološki nalazi jugoslovenskog Podunavlja, Zemun, 1962.

Dintchev 1997: V. Dintchev. Household substructure of the early -byzantine fortified settlements on the present Bulgarian territory. In: Archaeologia Bulgarica, 1, 1997, 47–63.

Dintchev 1998: V. Dintchev. On the ethno-cultural features of the village population on the present Bulgarian territory in the 4th century AD. In: Archaeologia Bulgarica, 2, 1998, 64–87.

Dintchev 1999: V. Dintchev. Classification of the late antique cities in the dioceses of Thracia and Dacia. Archaeologia Bulgarica, III, 1999, 39–73.

Ditten 1976: H. Ditten. Slawen im byzantinischen Heer von Justinian I. bis zum Justinian II. In: Studien zum 7. Jahrhundert in Byzanz. Probleme der Herausbildung des Feudalismus, Berlin, 1976, 77–91.

Ditten 1993: H. Ditten. Ethnische Verschiebungen zwischen der Balkanhalbinsel and Kleinasien vom Ende des 6. Bis zur zweiten Hälfte des 9. Jahrhunderts, In: Berliner Byzantinische Arbeiten, 59, Berlin, 1993.

Donat 1975: P. Donat. Bemerkungen zur Entwicklung des slawischen Hausbaues im mittleren und Südöstlichen Europa. Balcanoslavica, 4, 1975, 113–125.

Dončeva -Petkova, Ljubenova 2004: L. Dončeva -Petkova, V. Ljubenova. Slawische Urnen in einer spätantiken Grabstätte bei der Stadt Pernik. In: Zborník na počesť Dariny Bialekovej. Nitra, 2004, 69–74.

Dunn 1997: A. Dunn. Stages in the Transition from the Late Antique to the middle byzantine Urban Centre in S. Macedonia and S. Thrace. In: Αφιέρωμα στον N. G. L. Hammond, Θεςςαλονική, 1997, 137–151.

Eichart 2007: Eichart, St. Die frühmittelalterlichen Gräberfelder Kärntens. Die materielle Kultur Karantaniens anhand der Grabfunde des 6. bis 11. Jahrhunderts, Universität Wien, 2007. непубл. дисертация;

Eichinger, Losert 2004: W. Eichinger, H. Losert. Ein merowingzeitliches Brandgräberfeld östlichdonauländischer Prägung bei Groβprüfening. Das archäologische Jahr in Bayern 2003, Stuttgart, 2004, 98–101.

Ergil 1983: T. Ergil. Earings. The Earing Catalogue of the Istanbul Archaeological Museum. In: Sandoz Yayinlari, 5, 1983.

Fiedler 1992: U. Fiedler. Studien zur Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau, 1, Bonn, 1992.

Fiedler 1994: U. Fiedler. Die Gürtelbesatzstüske von Akalan. Ihre Fuktion und kulturelle Stellung, ИАИ, XXXVIII, 1994, 31–47.

Fiedler 1996: U. Fiedler. Die spätawarenzeitliche Gürtelbestandteile vom Typ Vrap -Erseke aus Velino. Germania, 1996, 74, 248–264.

Filov 1914: B. Filov. Archäologische Funde im Jahre 1914 – Bulgarien, Archäologischer Anzeiger, XXIX, 1914, 416–429.

Fusek 1991: G. Fusek. Včasnoslovanské sídlisko v Nitre na Mikovom dvore. Slovenská archeológia, XXXIX, 1-2, 1991, 290–330.

Fusek 1994: G. Fusek. Slovensko vo včasnoslovanskom období, Nitra, 1994.

Fusek 1994a: G. Fusek. Analyse der Formen des handgemachten Keramikgeschirrs als Beitrag zur relativen Chronologie. In: Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Internationale Tagungen in Mikulčice, Kolloquim Mikulčice, 25 -27 Mai, 1993, Brno, 1994, 19–27.

Fusek 1995: G. Fusek. Formanalyse vollständiger Gefässe oder ein weiterer Versuch, frümittelalterliche Keramikgefässe aus der Slowakei zu klassifizieren. In: Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung. Kolloquim Mikulčice, 24-26 Mai, 1994, Brno, 1995, 15–33.

Garam 1969: A késö avarkori korongolt sárga kerámia. Archaeologiai Értesitö, Budapest, 1969, 96, 207–241.

Garam 1995: E. Garam. Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. Cemeteries of the Avar Period (567-829) in Hungary, 3, Budapest, 1995.

Garam 2003: E. Garam. Avar kori fibulák. Archaeologiai Értesítö, 128, 2003, 95–123.

Gerasimov 1979: T. Gerasimov. Tresors monetaires trouves en Bulgarie au cours de 1968, 1969 et 1970. Известия на Археологическия институт, XXXV, 1979, 134–141.

Gjuzelev 1969: V. Gjuzelev. Forschungen zür Geschichte Thrakiens in Mittelalter, I. Beitrag zür Geschichte der Stadt Konstantia. Byzantinobulgarica, III, 1969, 155–169.

Glory 1997: Glory of Byzantium. Art and Culture of the Middle Byzantine Era, A.D. 843–1261, New York, 1997.

Gregory 1993: T. E. Gregory. An Early Byzantine (dark -age) settlement at Isthmia: preliminary report. In: The Corinthia in the Roman Period, JRA, Suppl.8, 1993, 149–160.

Gregory 1993b: T. Gregory. The Hexamilion and the Fortress. Isthmia, V, 1993.

Grozdanova, Pristavova, Stanimirova, Ilieva 2011: Grozdanova, G, Pristavova, S, Stanimirova, T, Ilieva, A: Petrographic Characteristics of the Pottery from the Early Mediaeval Settlement in the Vicinity of Kapitan Andreevo Village, Svilengrad Municipality, South Bulgaria. In: Inteddisziplinäre Forschungen zum Kulturerbe auf der Balkanhalbinsel, Sofia, 2011, 475–490.

Haralambieva 1991: A. Haralambieva. Bügelfibeln aus dem 7. Jh. südlich der unteren Donau. In: Actes du XIIe Congrès International des Sciences Prèhistoriques et Protohistoriques Bratisalva 1991. 1993, 25–32.

Hattersley-Smith 1996: K. Hattersley-Smith. Byzantine Public Architecture between the fourth and early eleven centuries AD with special reference to the towns of Byzantine Macedonia. Thessaloniki, 1996.

Hausmaier 2008: B. Hausmaier. Die frühmittelalterlichen Grabfunde von Micheldorf/Kremsdorf, OÖ. Diplomarbeit, angestrebter akademischer Grad Mag. Phil., Ur- und Frühgeschichte, Universität Wien, 2008.

Hayes 1980: J. W. Hayes. Problèmes de la céramique des VIIème – IXème siècles a Salamine et a Chypre, Colloques Internationaux du C.N.R.S., N° 578. – Salamine de Chypre. Histoire et Archéologie, Paris, 1980, 375–380.

Hayes 1992: John W. Hayes. Excavations at Saraçhane in Istanbul. II, 1992.

Hermann 1992: J. Hermann. Zu den bisheringen Ergebnissen von Ausgrabungen und Forschungsarbeiten in Südthrakien zwischen Stara Zagora und Plovdiv, Zeitschrift für Archäologie, 26, 1992, 153–180.

Herold 2002: H. Herold. Die Keramik am Randgebiete des Awarischen Khaganats. Unter besonderer Berücksichtung der Siedlung und des Gräberfeldes von Zillingäl (Burgenland). Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie aus der Studienrichtung Ur- und Frügeschichte, eingereicht an der Geistes- und Kulturwissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien, Wien, 2002.

Hoti 2003: A. Hoti. Some features of the early medieval pottery in Albania (7th – 11th centuries). In: 7ο Διεθνές Συνέδριο Μεσαιωνικής Κεραμικής της Μεσογείου, Θεσσαλονίκη, 2003, 237-240.

Ivanišević, Kazanski, Mastykova 2006: V. Ivanišević, M. Kazanski, A. Mastykova. Les nécropoles de Viminacium à l`époque des grandes migrations, Paris, 2006.

Jakimova 2001: N. Jakimova. Der mittelalterliche Friedhof westlich der Basilika 2 (extra muros) in Karasura. In: Karasura, I, 2001, 69–80.

Jankovic 1975: Srednjovekovna grnčarija donjeg srpskog Podunavlja, Balcanoslavica 3, Прилеп-Неготин 1974 (1975), 89–119.

Jelínková 1990: D. Jelínková. K chronologii sídlištních nálezů s keramikou pražského typu na Moravě. In: Pravěke a slovanské osídlení Moravy, Brně, 1990, 251–281.

Jordanov 2003: I. Jordanov. Corpus of Byzantine Seals from Bulgaria, v.1, Byzantine Seals with geographical Names, S., 2003.

Jordanov 2006: Iv. Jordanov. Mesembria (VI–XII c.), according to sphragistic data. Bulgaria Pontica Medii Aevi, IV-V$_2$, C., 2006, 43–58.

Juroukova 1970: J. Juroukova. Les invasions slaves au sud du Danube d`après les trésors monétaires en Bulgarie, Byzantinobulgarica, III, 1970, 255–263.

Kaltschev 1998: Kr. Kaltschev. Das Befestigungssystem von Augusta Traiana–Beroe (heute Stara Zagora) im 2.-6. Jh. U.Z. Archaeologia Bulgarica, 1998, 3, 88–107.

Kaimakamova 1998: M. Kaimakamova. Geopolitical History of the Rhodope Region during the Middle Ages. Rhodopica, 1998, 1, 107–116.

Karagianni 2009: Fl. Karagianni. The development of the cities during the transition from Late Antiquity to the early Christian era. In: Ниш и Византија, Ниш, 2009, 119–128.

Katsougiannopoulou 1997: Ch. Katsougiannopoulou. The Slavic bow brooches in Greece revisited. In: In: Dieter Quast (ed). Foreigners in Early Mediaeval Europe: Thirteen International Studies on Early Mediaeval Mobility, Mainz, 2009, 219–231.

Kesjakova 2001: E. Kesjakova. Zur Topographie von Philippopolis in der Spätantike. In: Karasura, I, 2001, 165–171.

Kirilov 2007: Ch. Kirilov. The reduction of the fortified city area in late antiquity: some reflections on the end of the "antique city" in the lands of the Eastern Roman Empire. In: Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium, vol.2, Byzantium, Pliska, and the Balkans, ed. by J. Henning, Berlin, 2007, 3–24.

Knific 2002: T. Knific. Die Keramik in den frühmittelalterlichen Gräbern in Slowenien. In: Die Frühen Slawen,

Ljubljana, 2002, 115–128.

Koleva 1991: R. Koleva. Slovanské osídlenie bulharska v 6.-7. storočí vo svetle archeologických a písomných prameňov. Kandidátska dizertácia, Nitra, 1991.

Koleva 2015: R. Koleva. The Population of the Medieval Settlement near the Village of Zlatna livada, Chirpan Region, Bulgaria (Based on Pottery Studies). Bulgarian e-Journal of Archaeology, 2015, 5, 37–52.

Laiou 2002: A. E. Laiou. The Human Resources. In: The Economic History of Byzantium. From the Seventh through the Fifteenth Century, Vol. 1,Washington, 2002, 47–55.

Lemerle 1979: P. Lemerle. Les plus anciens recueils des Miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans, I: Le texte, Paris, 1979.

Lightfoot, Ivison 2006: Chr. Lightfoot, E. Ivison. Amorium 2006, Anatolian Archaeology, 12, 2006, 31

Lippolis 1999: L`oreficeria nell` impero di Constantinopoli tra IV e VII secolo, Bari, 1999.

Macháček 2000: J. Macháček. K absolutné a relativné chronoligii keramiky středodunajske kulturni tradice na jižní Moravě. In: Sbornik praci Filozofske fakulty Brněnske University, Rada archelogická M5, 2000, Brno, 25–55.

Macháček 2001: J. Macháček. Studie k velikomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely. Brno, 2001.

Melamed 1993: K. Melamed. Mittelalterlicher Bestattungssitten in den Rhodopen. Beitrage zur Mittelalterarchäologie in Österreich 9, 1993, 5–39.

Metcalf 1991: D. M. Metcalf. Avar and Slav invasions into the Balkan peninsula (c. 575 – 625): the nature of the numismatic evidence. Journal of Roman Archaeology, 4, 1991, 140–148.

Milinković 2007: M. Milinković. Stadt oder "Stadt": Frűhbyzantinische Siedlungstrukturen im nördlichen Illyricum. In: Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium, vol.2, Byzantium, Pliska, and the Balkans, ed. by J. Henning, Berlin, 2007, 159–191.

Minkova 2002: M. Minkova. Antike und mittelalterliche Münzen aus Karasura. In: Karasura, II, 2002, 143–231.

Morrisson 2002: C. Morrisson. Byzantine Money: Its Production and Circulation. In: A. Laiou (ed.). The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century, Washington, 2002, 909–966.

Morrisson, Popović, Ivanišević et collaborateurs 2006: C. Morrisson, Vl. Popović, V. Ivanišević et collaborateurs. Les Trésors monétaires byzantins des Balkans et d`Asie Mineure (491–713), Paris, 2006.

Nakit 1981: Nakit na tlu sjeverne Dalmacije od prapovijesti do danas., Zadar, 1981.

National Museum of History. Catalogue. Sofia, 2006

Nesbitt, Oikonomides 1991: J. Nesbitt, N. Oikonomides (ed.). Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and the Fogg Museum of Art, V.1. Italy, North of the Balkans, North of the Black Sea, Washington, D.C, 1991.

Niewöhner 2007: Ph. Niewöhner. Die "Dunklen Jahrhunderts in byzantinischen Anatolien. In: Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium, vol.2, Byzantium, Pliska, and the Balkans, ed. by J. Henning, Berlin, 2007, 119–157.

Opaiţ 2004: A. Opaiţ. Local and Imported Ceramics in the Roman Province of Scythia (4th-6th c. AD). Aspects of the economic life in the Province of Scythia, British Archaeological Reports, International Series 1274, Oxford, 2004.

Orton, Tyers, Vince 1993: Cl. Orton, P. Tyers, Al. Vince. Pottery in archaeology, Cambridge, 1993.

Papavassiliou, Sarantidis, Papanikolaou 2014: E. Papavassiliou, K. Sarantidis, E. Papanikolaou. A ceramic workshop of the early byzantine period on the island of Lipsi in the Dodecanese (Greece): a preliminary approach. In: N. Poulou-Papadimitriou, E. Nodarou, V. Kilikoglou (ed.). Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean. Archaeology and archaeometry. The Mediterranean: a market without frontiers. British Archaeological Reports, 2616 (I), 2014, 159–168.

Parczewski 1983: M. Parszewski. The Lower Strumešnica valley in the early middle ages. In: The Lower Strumešnica valley in prehistoric, ancient and early mediaeval times, Krakow, 1983, 93–112.

Parszewski 1993: M. Parszewski. Die Anfänge der früslawische Kultur in Polen, Wien, 1993.

Paunov 2000: E. I. Paunov. A Hoard of Early Byzantine copper coins from Zelenigrad, Trun area, Western Bulgaria. Macedonian Numismatic Jurnal. Skopje, 2000, IV, 77–93.

Pescheck 1953: Chr. Pescheck. Zur Südausbreitung der Fibel mit umgeschladenem Fuss. Praehistorische Zeitschrift, XXXIV/V, 1949/50, 1953, 255–266.

Petrova 2007: V. Petrova. The yellow pottery from Pliska, Bulgaria and its archaeological context. Byzas, 7,

25–42.

Pieri 2005: Les amphores. Le commmerce du vin Oriental à l`époque byzantine (V^{e}-VIIe siécles). Le témoignage des amphores en Gaule, Beyrouth, 2005.

Pleinerová 1968: I. Pleinerová. Zur Relativen Chronologie der Keramik vom Prager Typus auf Grund der Siedlungsgrabung Březno bei Louny, Archeologické rozhledy, 1968, XX, 5, 645–666.

Pleinerová 2000: I. Pleinerová. Die altslawischen Dörfer von Březno bei Louny, Praha-Louny, 2000.

Popović 1975: V. Popović. Les témoins archéologiques des invasions avaro-slaves dans l'Illyricum byzantin. Melanges de l'ecole Française de Rome 87, 1975, 445–504.

Popović 1975: V. Popović. La descente des Koutigures, des Slaves et des Avares vers la Mer Egée le témoignage de l`archéologie, Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, 3, 1978, 597–649.

Popović 1982: Vl. Popović. Desintegration and Ruralisation der Stadt im Ost -Illyricum vom 5. bis 7. Jahrhundert n. Chr. In: Palast und Hűtte: Beiträge zum Bauen und Wohnen im Altertum von Archäologen, Vor -und Frűgeschichtlern, eds. D. Papenfuss -V. M. Strocka, Mainz, 1982, 545–566.

Poulou-Papadimitriou, Didioumi 2010: N. Poulou-Papadimitriou, S. Didioumi. Nouvelles données sur la production de l'atelier céramique protobyzantin a Kardamaina (Cos – Gréce). S. Menchelli, S. Santoro, M. Pasquinucci and G. Guiducci (eds.), LRCW3. Late Roman Coarse Wares, Cooking Wares and Amphorae in the Mediterranean. Archaeology and Archaeometry.Comparison between Western and Eastern Mediterranean. British Archaeological Reports, International Series (2185), 741-749. Oxford: Archaeopress.

Poulou-Papadimitriou, Tzavella, Ott, 2012: N. Papadimitriou, E. Tzavella, J. Ott. Burial practices in Byzantine Greece: archaeological evidence and methodological problems for its interpretation. In: M. Salomon, M. Hardt, M.P. Kruk, A.E. Musin, P. Špehar (ed.). Rome, Constantinopol and newly converted Europe. Archaeological and historical evidence. U Źródeł Europy Środkowo–Wschodniej/Früzeit Ostmitteleuropas, Vol.1, Kraków-Leipzig-Rzeszów, 2012, 377–428.

Rice 1987: Pr. M. Rice. Pottery analysis. A soucebook, Chicago and London, 1987.

Ross 1965: M. Ross. Jewelry, Enamel, and Art of The Migration Period, Washington D.C., 1965.

Šalkovský 2001: P. Šalkovský. Häuser in der frühmittelalterlichen slawischen Welt, Nitra, 2001.

Sanders 1995: G. D. R. Sanders. Pottery from Medieval Levels in the Orchestra and Lower Cavea. The British School at Athens, 1995, 90, 435–460.

Schöneburg 1991: P. Schöneburg. Eine frühchristliche Basilika bei der antiken Strassenstation Karasura. Das Altertum, 37, 1991, 228–234.

Schöneburg 1992: P. Schöneburg. Die Basilika extra muros vor dem Kaleto -Hügel von Karasura. Zeitschrift für Archäologie, 26, 1992, 251 -259.

Schulze -Dörrlamm 2002: M. Schulze -Dörrlamm. Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge im Römisch -Germanischen Zentralmuseum. Die Schnallen ohne Beschläg und mit festem Beschläg des 5. bis 7. Jahrhunderts, 1, Mainz, 2002.

Segal 1938: B. Segal. Katalog der Goldschmiedearbeiten Museum Benaki, Athen, 1938.

Sharankov, Yankov 2008: N. Sharankov, D. Yankov. A 784 AD inscription of Constantine VI and Irene from Beroe -Irenopolis (modern Stara Zagora, South Bulgaria). Archaeologia Bulgarica, XII, 2008, 77 -86.

Shejleva 2001: G. Shejleva. Archaeological Study of the Late Antiquity and the Early Middle Age. In: Марица-Изток, 5, Раднево, 2001, 139–151.

Snively 2009: C. Snively. The Fates of the Balkan cities in Late Antiquity: Recent Views. In: Ниш и Византија, Ниш, 2009, 37–44.

Somogyi 1987: P. Somogyi. Typologie, Chronologie und Herkunft des Maskenbeschlage. Zu den archäologischen Hinterlassenschaften osteuropäischer Reiterhirten aus der pontischen Steppe im 6. Jahrhundert. Archaeologia Austriaca 71, 1987, 121–153.

Sós, Salamon 1995: A. Sós, A. Salamon. Cemeteries of the Early Middle Ages (6th -9th c.) at Pókaszepetk, Budapest, 1995.

Soustal 1991: P. Soustal. Thrakien (Thrakē, Rodopē und Haimimontos). Tabula Imperii Byzantini, VI, Wien, 1991.

Spassov, Kazarova, Mladenova, Filipova 1999: R. Spassov, V. Kazarova, R. Mladenova, Sv. Filipova. The Early Christian Basilica No. 7 at Pautalia. In: Mitteilungen zur christlichen Archäologie, Wien 1999, 5, 18–44.

Spahiu 1971: H. Spahiu. La necropole de la forteresse de Dalmace, Iliria, 1, 1971, 227–262.

Spassov 2001: Medieval graves in Kyustendil (Preliminary Statement). Maritza-Iztok, 5, Radnevo, 2001, 278-

280.

Stadler 1986: P. Stadler. Ausgewählte awarische Bronzegüsse als Parallelen zur Gürtelbeschlägen von Vrap und Erseke. In: J. Werner. Der Schatzfund von Vrap in Albanien. Studien zur Archäologie der Awaren 2, Wien, 1986, 105–118.

Stančeva, Dončeva -Petkova 1979: M. Stančeva, L. Dončeva-Petkova. Sur la surface habitee de Sredec au IXe -XIVe s. Известия на Археологическия институт, 1979, XXXV, 111–133.

Staššíková -Štukovská 1999: D. Staššíková -Štukovská. Lunula –Ohringe mit sternförmigen Anhängern aus dem nördlichen Teil des Karpatischen Beckens. In: Slovensko a európsky juhovýchod, Bratislava 1999, 250–298.

Štefanovičova 1997: Tatiana Štefanovičova. Slavic settlement of Greece in the light of archaeological sources. Etnogenezis end ethnocultural contacts of Slavs. Works of VI International Congress of Slavic Archaeology, Moscow, 1997. **– http://www.rastko.rs/arheologija/tstefanovicova-greece_e.html**

Stojkov 2001: Vl. Stojkov. Spätantike Lampen aus Karasura (Vorläufiger Bericht). In: Karasura, I, 2001, 89–97.

Stoyanova -Serafimova 1975: D. Stoyanova -Serafimova. Die neuentdeckte mittelalterliche Nekropole beim Dorf Tuchovište, Kreis Blagoevgrad. Rapports du IIIe Congres International d'Archeologie Slave. Tome 1, Bratislava, 1, 1975, 789–804.

Szmoniewski 2008: B. Sz. Szmoniewski. Two worlds, one hoard: what do metal finds from the forest-steppe belt speak about? In: The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars and Cumans, Leiden-Boston, 2008, 263–296.

Tápkova-Zaimova 1976: V. Tápkova-Zaimova. Ethnische Schichten auf dem Balkan und die byzantinische Macht im 7. Jahrhundert. In: Studien zum 7. Jahrhundert in Byzanz. Probleme der Herausbildung des Feudalismus, Berlin, 1976, 66–72.

Teall 1965: J. Teall. The Barbarians in Justinian`s Armies, Speculum, 40, 2, 1965, 294 -322.

Teodor 1971: D. Teodor. Descoperiri din sec. VI–VII e.n. de la Iaşi- Crucea lui Ferent. Cercetări istorice 2, 1971, 119–128.

Teodor 1980: D. Teodor. The East Carpathian Area of Romania in the V–XI Centuries A.D. British Archaeological Reports, International Series, 81, 1980.

Teodor 2001: E. Teodor. Ceramica uzuală din Muntenia de la sfârşitul veacului al V-lea până la mijlocul veacului VII (2001). PhD Thesis 2001. http:/www.mnir.ro/publicat/TTW/index_est.html

Theoklieva-Stoytcheva 2001: Evt. Theoklieva-Stoytcheva. Mediaeval Coins from Mesemvria, Sofia, 2001.

Točik 1968$_{а}$: A. Točik. Slawisch -awarisches Gräberfeld in Holiare, Bratislava, 1968.

Točik 1968$_{б}$: A. Točik. Slawisch -awarisches Gräberfeld in Štúrovo, Bratislava, 1968.

Tomičić 2002: Ž. Tomičić. Keramik aus ausgewählten frühmittelalterlichen Gräberfeldern im kontinentalen Kroatien. In: Die Frühen Slawen, Ljubljana, 2002, 129–141.

Topalilov 2007: Neue archäologische Forschungen in Philippopolis (Plovdiv, Bulgarien): Ein spätantikes Gebäude in der Alexander Pushkin-Straße. – Mitteilungen zur christliche Archäologie, Wien, 2007, 37–62.

Topalilov 2012: I. Topalilov. Philippopolis. The City from the 1st to the beginning of the 7th century. – In: (R.Ivanov, ed.) Roman Cities in Bulgaria. Vol. 1, Sofia 2012, 363–437.

Topalilov 2014: Barbarians and Philippopolis, Thrace, in the second half of the 6th century (on archaeological data). In: Studia Academica Sumenensia, 2014, 1, 94-113.

Touma 2001: Chypre: céramique et problèmes. In: Οι σκοτεινοι αιωνες του Βυζαντιου (7^{ος}-9^{ος} αι.), Αθηνα, 2001, 267–291.

Tovornik 1985: Vl. Tovornik. Die frühmittelalterlichen Gräberfelder von Gusen und Auhof bei Perg in Oberösterreich. Teil 1: Gusen. In: Archaeologia Austriaca, 69, 1985, 165–250.

Treadgold 2002: W. Treadgold. The Struggle for Survival (641 -780). In: The Oxford History of Byzantium, Oxford, 2002, 129–150.

Trigger 1989: B. Trigger. A history of archaeological thought, Cambridge, 1989.

Uenze 1974: S. Uenze. Gegossene Fibeln mit Scheinumwicklung des Bügels in denÖstlichen Balkanprovinzen, In: Festschrift für Joachim Werner zum 65. Geburtstag. Sudien zur Vor- und Frühgeschichtlichen Archäologie, 1974, 483–494.

Uenze 1992: S. Uenze. Die spätantiken Befestigungen von Sadovec (Bulgarien). Műnlicher Beitrage zur Vor- und Frűgeschichte, 43, 1992.

Vagalinski 1994: L. Vagalinski. Zur Frage der etnischen Herkunft der späten Strahlenfibeln (Finger- oder Bü-

gelnfibeln) aus dem Donau -Karpaten -Becken (M. 6. -7. Jh.). Zeitschrift für Archäologie, 1994, 28, 261–305.

Vagalinski 2010: L. Vagalinski. Eine seltene gleicharmige Bügelknopffibel aus Nordostbulgarien, In: Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis, Supplementum V, 2010, Stephanos Archaeologicos in honorem Professoris Stephcae Angelova, 405–409.

Vaklinova 1999: M. Vaklinova. The Christian Rhodopes. Rhodopica, 1, 1999, 51–72.

Valeva 2015: J. Valeva. Saint Sophia Church: History of Research and New Considerations. Archaeologia Bulgarica XIX, 2, 63–92.

Velkov 1977: V. Velkov. Cities in Thrace and Dacia in Late Antiquity, Amsterdam, 1977.

Velkov 1981: V. Velkov. Zur Bedeutung von Nesebăr in der Übergangsperiode von der Antike zum Mittelalter, in: Byzantinobulgarica, VII, Sofia, 1981, 139.

Vida 1992: Zu einigen handgeformten frühawarischen Keramiktypen und ihre östlichen Beziehungen. In: F. Daim. Awarenforschungen, I, 1992, 517–577.

Vida 1999: T. Vida. Die Awarenzeitliche Keramik I. (6.–7. Jh.). Berlin-Budapest, 1999.

Vida, Völling 2000: Vida, Völling 2000: T. Vida, Th. Völling. Das slawische Brandgräberfeld von Olympia. – Archäologie in Eurasien, 9, 2000.

Vionis, Poblome, Waelkens 2009: A. Vionis, J. Poblome, M. Waelkens. Ceramic Continuity and Daily Life in Medieval Sagalassos, sw Anatolia (ca. 650–1250 AD). In: Archaeology of the Countryside in Medieval Anatolia, 2009, 191–213.

Völling 2001: Th. Völling. The last christian Greeks and the first pagan Slavs in Olympia. In: Οι σκοτεινοι αιωνες του Βυζαντιου (7ος-9ος αι.), Αθηνα, 2001, 303–323.

Weithmann 1978: M. Weithmann. Die Slawische Bevölkerung auf der Griechischen Halbinsel. Ein Beitrag zur historischen Ethnographie Südosteuropas. München, 1978.

Wendel 1980: M. Wendel. Zur Gliederungsmethode der Keramik mit eingeritzter Verzierung aus der frühmittelalterlichen Siedlung beim Dorf Krivina in Nordbulgarien. Zeitschrift für Archäologie, 14, 1980, 173–192.

Wendel 1986: M. Wendel. Die mittelalterlichen Siedlungen. In: Iatrus-Krivina. Spätantike Befestigung und frühmittelalterliche Siedlung an der unteren Donau. Iatrus-Krivina, Band III: Die mittelalterlichen Siedlungen, Berlin, 1986.

Wendel 1986: M. Wendel. Iatrus-Krivina. Spätantike Befestigung und frühmittelalterliche Siedlung an der unteren Donau, Band III, Die mittelalterlichen Siedlungen, Berlin, 1986.

Wendel 1992: M. Wendel. Die Gemarkung Kaleto des Dorfes Rupkite bei Čirpan (Bulgarien) im Mittelalter. Zeitschrift für Archäologie, 26, 1992, 279–299.

Wendel 2001: M. Wendel. Der Fundplatz Karasura. In: Karasura, I, 2001, 5–31.

Wendel 2005: M. Wendel. Karasura. Untersuchungen zur Geschichte und Kultur des alten Thrakien, III. Die Verkehrsanbindung in frűhbyzantinischer Zeit (4.–8. Jh. n. Chr.), Langenweissbach, 2005.

Wendel 2007: M. Wendel. Die Ausgrabungen in Iatrus und Karasura: Zu einigen Aspekten der Frühmittelalterforschung in Bulgarien. In: Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium, vol.2, Byzantium, Pliska, and the Balkans, ed. by J. Henning, Berlin, 2007, 509–526.

Werner 1950: J. Werner. Die Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts. In: Rienecke Festschrift. Zum 75 Geburtstag von Paul Reinecke. Mainz, 1950, 150–172.

Werner 1955: J. Werner. Byzantinische Gürtelschnallen des 6. und 7. Jahrhunderts aus der Sammlung Diergardt, In: Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte, 1, 1955, 36–48.

Werner 1986: J. Werner. Der Schatzfund von Vrap in Albanien. Beiträge zur Archäologie der Awarenzeit im mittleren Donauraum (Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse 184), Wien, 1986.

Wille 2007: B. Wille. Die byzantinische Keramik aus einem Ziegelschacht in Ägina Kolonna. In: B. Böhlendorf -Arslan, A. O. Uysal, J. Witte -Orr (Hrsg.). Çanak. Late antique and Medieval Pottery and Tiles in Mediterranean Archaeological Contexts. BYZAS, 7, 2007, 363–382.

Williams 1977: C. Williams. A Byzantine Well-Deposit from Anemurium (Rough Cilicia). Anatolian Studies, XXVII, 1977, 175–190.

Youroukova 1968: Y. Youroukova. La circulation des monnaies byzantines en Bulgarie VIe–Xe s. In: I Międzynarodowy kongres archeologii słowiańskiej, VI, 1968, Wrocław -Warszawa -Kraków, 1968, 128–141.

Zábojník 2004: J. Zábojnik. Slovensko a avarský kaganát. Bratislava, 2004.

Zakos, Veglery 1972: G. Zakos, A. Veglery. Byzantine Lead seals. V.1, p.1, Basel, 1972.

Zástěrová 1982: B. Zástěrová. Einige Anmerkungen zur Problematik der gegenseitigen Beziehungen von Byzanz gegenüber den Slawen und Protobulgaren in der Zeit der Entstehung des Ersten Bulgarischen Staates. B: Първи международен конгрес по българистика. Българската държава през вековете, 1, 1982, 187–197.

Zeman 1968: J. Zeman. Zu den Fragen der Interpretation der Ältesten slawischen Denkmäler in Böhmen, Archeologické rozhledy, 1968, XX, 5, 667–673.

Αναγνωστάκης, Πουλου 1997: Η. Αναγνωστάκης, Ν. Πουλου-Παπαδημητριου. Η πρωτοβυζαντινή Μεσσήνη (5οσ-7ος αιώνας) και προβληματα της χειροποίητης κεραμικής στην Πελοποννήσο. Σύμμεικτα, 11, 1997, 229–322.

Βυζαντινη και μεταβυζαντινη τεχνη. Αθηνα, 1985.

Γιαγκάκη 2004: Αν. *Γιαγκάκη. Οί τάφοι.* Στο: Π. Γ. Θέμελης (επιμ.), *Πρωτοβυζαντινή Ελεύθερνα, τομέας Ι*, πρώτος τόμος, Αθήνα 2004, 115–183.

Δεριζιώτης, Κουγιουμτζόγλου 2003: Λ. Δεριζιώτης, Σπ. Κουγιουμτζόγλου. Χριστιανική Περραιβία. Τοπογραφικές και ανασκαφικές ερευνες. Στο: Αρχαιολογικο εργο Θεσσαλιας και στερεας Ελλάδας, Ι, 2003, 389–397.

Καθημερινη 2002: Καθημερινη ζωη στο Βυζαντιο, Αθηνα, 2002.

Μαρκη 2006: Ε. Markē. Η Νεκρόπολη της Θεσσαλονίκης στους υστερορωμαϊκούς και παλαιοχριστιανικούς χρόνους (μέσα του 3ου έως μέσα του 8ου αι. μ.Χ.), Τ.Α.Π.Α, 2006.

Μπακίρτζης 1989: Χ. Μπακίρτζης. Βυζαντίνα τσουκαλολαγηνα, Αθηνα, 1989.

Μπακίρτζης 1992 (1995): Χ. Μπακίρτζης. Ανασκαφή χριστιανικής Αμφιπολεως. Πρακτικα της εν Αθηναις Αρχαιολογικης Εταιρειας, 1992 (1995), 167–175.

Μπακιτζης 2005: Μπακιτζης 2005: Χ. Μπακιρτζης. Περί χύτρας. Στο: Βυζαντινων διάτροφη και μαγειρειαι. 2005.

Παλλας 1972: Δ. Παλλας. Ανασκαφη της βασιλικης του Κρανειου. Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, 1972, 205–250.

Πουλου-Παπαδημητριου 2001: Ν. Πουλου -Παπαδημητριου. Βυζαντινη κεραμικη απο τον ελληνικο νησιωτικο χωρο και απο την Πελλοπονησο (7ος-9ος αι.): μια πρωτη προσεγγιση, Στο: Οι σκοτεινοι αιωνες του Βυζαντιου (7ος-9ος αι.), Αθηνα, 2001, 231–266.

Πουλου-Παπαδημήτριου 2004: Ν. Πουλου-Παπαδημήτριου. Οι χαλκίνες πόρπες. Στο: Π. Θέμελης. Πρώτοβυζαντινη Ελεύθερνα, Τομέας Ι, 2004, 231–252.

Σοτηριου 1956: Γ. Σοτηριου. Ανασκαφαι εν Νεα Αγχιαλω. Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, 1956, 110–118.

Συλλογη Γεωργιου Τσολοζιδη 2001: Συλλογη Γεωργιου Τσολοζιδη. Το Βυζάντιο με τη ματιά ενός συλλέκτη. Αθηνα, 2001.

Τριαντάφιλλος 1997: Δ. Τριαντάφιλλος. Ένας διαχρονικος τύμβος στο Σπηλαιο Εβρου, Το αρχαιολογικο εργο στη Μακεδονία και Θράκη, 1997, 11, 625-632.

6000 Χρόνια: 6000 Χρόνια Παράδοσα το ελληνικο κοσμημα. Αθηνα, 1997.

VI. КАТАЛОГ

А. СЕЛИЩА:

I. Ахтопол (Агатополис)

Л: Йорданов, Койчев, Мутафов 1998, 67-90; Дражева 2007, 211-221;

Местоположение: на малък полуостров, с площ 5-6 дка, с висок, естествено защитен, стръмен бряг.

Името на града е изсечено на колона в Плиска след завладяването му от Крум в началото на IX в. Градът вероятно остава в границите на Българската държава, с кратко прекъсване, до 971 г. (Димитров 1981, 413-414; Дражева 2007, 214). Името Агатополис се упоменава през X в. в епархийския списък от времето на Лъв VI (886-912 г.) (ГИБИ, IV, 1961, 161).

Монети в колекцията на Музейната сбирка – гр. Ахтопол, откривани са на територията на крайбрежната ивица (Йорданов и кол. 1998, 69-70): Анастасий: 20 бр.; Юстин I: 25 бр.; Юстиниан I: 74 бр.; Юстин II: 64 бр.; Тиберий II Константин: 3 бр.; Маврикий Тиберий: 3 бр.; Фока: 8 бр.; Ираклий: 3 бр.; Констанс II (642-668): 1 бр.; Константин VII (913-917): 1 бр.; Роман I (920-944): 9 бр.

Печати и др. находки: печат на император Юстиниан (Йорданов и кол. 1998, 75); оловен печат на Йоан, нотарий и викарий на Тракия, дата: VI в. (Йорданов и кол. 1998, 77); керамика: римска червенолакова, ранновизантийска, сграфито XII-XIV в. (Дражева 2007, 213);

II. Блесна – Блисимос край Димитровград

Л: Аладжов 2007, 162-170; Аладжов 2008, 658-661;

Местоположение: до устието на р. Добричка, на 3 км. З от Димитровград, м. Боаза;

Периодизация, стратиграфия: КБЕ/ранен халщат, античност?, византийски период;

Находки от пласта: бронзова апликация с позлата, която е с отвори за пришиване към дреха, като върху горната плочка е врязан кръстовиден монограм, датиран VII-VIII в. (Аладжов 2007, 167);

монети: бронзова– на император Гордиан; анонимни от края на XI в.

III. Великан, общ. Димитровград

Л: Стойчев, Якимова 2015, 770-772; Горнишка 2015;

Местоположение: м. Теке ямач, с. Великан;

Топография: Структурите са разположени на границата на заливна и първа незаливна тераса на р. Старата, приток на р. Марица;

Характеристика на обекта: средновековно селище и некропол;

Периодизация, стратиграфия: неолит, КЖЕ, елинизъм, ранно средновековие VIII в. и X-XIII в.

Комплекси: В кв. В23, В24, Г23, Г24, Д23 и Д24 е засечена структура (№ 5) с правоъгълен план от XI–XII в. с размери 2,50 х 2,50 м.

- структура (№ 6) със отоплителното съоръжение. Откритите фрагментирани керамични съдове прецизират датировката в VIII в.

IV. Гледачево – м. Пчелина

Л: Борисов 2002б, 227-234; Shejleva 2001, 146-147;

Периодизация, стратиграфия: РЕ, Ранно средновековие (IX-X в.) и селище от XII в.

Планировка на ранносредновековното селище: следи от дървени палисади, ограждащи дворове?; Х? това е селище на номади – скотовъдци;

Комплекси: две правоъгълни наземни жилища, керамични фрагменти, дата – средата на IX-X в.

V. с. Горановци, м. Манастирчето

Л: Воева, Въжарова 1983, 147; Въжарова 1981, 21; Въжарова, Илинкина 1984, 158-159; Въжарова 1985, 277-278; Въжарова 1986а, 155-156; Въжарова 1986б; Въжарова 1986в, 390-399; Дремсизова-Нелчинова, Слокоска 1978, 15; Иванов 1980, 123-124; Спасов 2007, 102-103.

Местоположение: м. Манастира

КА и средновековно селище;

Топография: на надзаливна тераса, на десния бряг на р. Драговищица;

Периодизация: РВЕ, ранно средновековие: VII-VIII в.; края на VIII-X в.; XI-XII в.; (Иванов 1980, 124), XV-XVIII в. (Воева, Въжарова 1983, 147).

Комплекси:

- помещения от камъни на кал, датирани IV-VI в., монети на Теодосий;

- светилище? – кръгла форма, изградено от глина, силно обгоряла със загладена повърхност; диам.= 4, 70 м. От двете страни има лъчове, изградени от камъни, а на повърхността на съоръжението срещу лъчовете има по три колонки от тухли. Размери на лъчовете: 1,50-1,70 м, ширина= 0,40 м, ориентирано по посоките на света. Входът на съоръжението е очертан с каменна стена, а пространството пред входа е засипано с пепел и въглени. Върху съоръжението: животински кости, средновековна керамика IX-X в. и части от подници. Паралели: Житомир, Киев (Въжарова 1986в, 391).

- три полуземлянки с гърнета, изработени на ръка и подправени на колело; части от гърнета, чаши на грънчарско колело, със славянски традиции запазени във формата и орнамента, дата: IX-X в. (Въжарова 1981, 21).

- печка, част от жилище IX-X в.; керамика и железни предмети: ножове, огрибки, Тока, обица (Въжарова, Илинкина 1984, 159).

- помещения IX-X в. (Въжарова 1988, 155), XI-XII в.;

- църква, некропол (Вължарова 1985, 278);

м. Манастирчето – две църкви една над друга, втората от XV в. – за приемственост на култовото място (Вължарова 1986в, 392).

средновековна винарница (Вължарова 1988, 156);

гроб 2: Инвентар: бронзова – обеца, халка, с нанизани две кухи топчета по средата;

гроб 8: бронзов пръстен;

гроб 9: монета "обол" до черепа;

Находки:

1. Гърне. Биконично тяло, със заоблени плещи, къса, извита навън шийка иустие с прав и косо срязан устиен ръб. Плоско дъно. Ръчно колело. Глината: песъчлива, с голямо количество слюда. Цвят: червенокафяв. Опушена външна повърхност. Украса от единични вълнисти линии. Асиметрично. Размери: в= 10,5 см; в макс. = 5,5 см, ду= 8,3 см, дт= 10 см, дд= 7 см. Местонамиране: с. Горановци, Кюстендилско. Местосъхранение: РИМ, гр. Кюстендил, инв. н. 99. Графична документация: Р. Колева.

2. Гърнета тип "Хлинча" (Вължарова 1986б, 15);

Други: свещник, тежест за стан, прешлени за вретено, метална халка – обеца? с нанизано топче в средата; 10 броя антични, османски монети, тока, керамика XV в., подница с огнище (Вължарова 1985, 278; Вължарова 1988, 156).

VI. Данабунар 1[1]

Л: Предварителен отчет и експертна оценка за спасителните археологически разкопки на обект Дана бунар 1 км 91+600 – 92+100 по АМ "Марица" в землището на с. Георги Добрево, община Любимец през 2000 г., С. 2001; Лещаков, Ангелова 2001, 58-60; Лещаков, Тодорова, Ангелова, Ников, Иванова 2002, 23-24; Лещаков, Тодорова, Петрова, Ангелова, Славова 2007, 41-43; Минкова 2008, 65-93; Тенчова, Славова, под печат;

Местоположение: Обектът се намира южно от с. Георги Добрево и на около 3 км източно от гр. Любимец при км 91+600 – 92+100 по трасето на АМ "Марица".

Топография: Разположен е върху първата незаливна тераса на левия бряг на р. Марица с надморска височина 73-74 м. Селището Дана Бунар – 1 се намира в най-западната част на едноименната местност. Теренът на север, към Сакар плавно преминава в хълмист, на запад е равнинен, а на изток е ограден от дълбоко дере.

Периодизация, стратиграфия: ранен и късен халколит, РБЕ, КЖЕ, РЕ, КАЕ и Средновековие;

Комплекси:

- сграда от РЕ, опожарена 251 г. (Лещаков, Ангелова 2001, 58-60);

- пещ за строителна керамика – РЕ (Лещаков, Ангелова 2001, 58-60);

- жилище 1, кв. D1/E1: съдържа амфора. $В_{зап.}$= 32см. Ду= 8 см.[2] (табло 102.5).

- жилище 2, кв. E20-F20. Вкопано. Размери: 3х 3,20 м., ориентация СИ- ЮЗ, вход от ЮЗ. Подът – трамбована глина. В СИ ъгъл – каменна печка с неправилна правоъгълна форма, разм: 1,20х1,40 м. Инвентар: керамика на бавно колело, IX в. (табло 102.1-4; Лещаков и кол. 2002, 24).

- през 2006 г са проучени останките от две средновековни жилища – кв. D_{10}-E_{10} и C_{13}-D_{13}. С проучените предишните сезони общият брой на жилищата е пет. Три от структурите са с почти квадратна форма (3,00х3,50 м), ориетирани са СЗ-ЮИ. Всички са плитко вкопани с масивно каменно отоплително съоръжение в единия ъгъл. Откритите в очертанията на жилищата материали са с много ниска концентрация. Въз основа на откритите материали (керамика и монети) средновековното селище се датира в 9-10 в. (Лещаков и кол., 2007, 43).

Находки в пласта:

- монета на Лъв IV (775-780 г.) по време на археологическите разкопки на обект Дана Бунар I през 2000г. (Минкова 2008, 83).

- фолис на Василий I Македонец (867-886) (Лещаков и кол., 2007, 43).

- фолис на Лъв VI (886-912) (Минкова 2008, 83-84).

- анонимни монети от края на X-XI в., рязани монети от края на XII- началото на XIII в. (Лещаков, Ангелова 2001, 60).

Керамика (табло 102): 1. Гърне. Ръчно колело. Липсва устийният ръб. Дебело, равно дъно, със загладен устиен ръб. Биконично тяло. Глината: груба, непречистена, съдържа голямо количество пясък, неорганични примеси със средни и едри размери. Цвят: неравномерен, кафяв до сивочерен. Комбинирана украса от снопчета врязани и хоризонтални линии, нанесена по цялата външна повърхност на тялото. Следи от въртене на съда в хоризонтална посока се наблюдават в горната част на съда, видими са и заглаждания с пръсти по цялата вътрешна повърхност на съда. В зап.= 20, 8 см.; в. макс.= 12, 7 см, дт = 16, 8 см., дд = 9, 7 см.

2. Гърне. Ръчно колело. Липсва придънната част на съда. Косо срязан устиен ръб с две релефни ребра от външната му страна. Биконично тяло. Глината: песъклива, сравнително пречистена, съдържа неорганични примеси със средни и едри размери. Комбинирана украса от снопчета врязани и хоризонтални линии, нанесена по цялата външна повърхност на тялото. Следи от заглаждания с пръсти по вътрешна повърхност на съда. В зап.= 21, 6 см.; ду= 15, 2 см; дт = 22, 7 см.

[1] Непубликуван обект. Благодаря на доц. д-р. Кр. Лещаков и ст. ас. Р. Иванова, катедра Археология, СУ „Св. Кл. Охридски" за възможността да ползвам документацията и материали от техни проучвания.

[2] Размерите са преизчислявани от графичната рисунка с мащаба, така че допускаме малки отклонения от реалните;

3-4. Фрагменти. Ръчно колело. Следи от заглаждания с пръсти от вътрешната страна. Врязана украса.

VII. Дебелт (Девелт)

Л: Балабанов, Петрова 2002, 237-250; Вагалински 2002, 74; Вагалински 2004, 146-147; Вагалински, Чолаков 2008, 429-430; Ваклинова 1993, 61-71; Въжарова 1971, 1-22; Дамянов 1992, 247-251; Дамянов и др. 1989, 85-86; Дражева 2000, 25-30; Дражева 2002, 203-211; Костова и др. 2004, 148; Костова и др. 2005, 230-232; Костова и др. 2007, 319-320; Костова и др. 2009, 330-332; Костова и др. 2015, 385-388; Манолова 2000, 1-14; Момчилов 1999, 198-200; Прешленов 2005, 232-233; Прешленов 2009, 332-335; Прешленов 2010, 294-295; Прешленов 2012, 255-257; Рашев 1993, 101-117.

Исторически данни:

Colonia Flavia Pacis Deultensium: основана в 70-те години на I в., седалище на VIII Августов легион. По времето на Марк Аврелий градът е оборудван с крепостна стена. Разрушения: по време на готските нашествия през 50-те, 60-те години на III в., през 70-те години на IV в. Проучени са баня, градска чешма, улична планировка, канализация.

Ранновизантийският Девелт е утвърден епископски център. В периода след началото на VI до IX в. градът в значителна степен запада, наблюдава се упадък в градските структури (Дражева 2000, 25). В 787 г. се споменава епископ Евстратий, подписал на заседанията на VII-ия Вселенски събор (ГИБИ, III, 1960, 202; Ваклинова 1993, 64; Дражева 2002, 205).

През 812 г. Девелт е обсаждан от войските на Крум, което предполага наличието на гарнизон и население (Рашев 1993, 104).

И: Теофан Изповедник, Сюлейманкьойският надпис, Хрониката на Михаил Сирийски: че при превземането на Девелт, юли, 812 г. българският вожд преселва жителите му начело с епископ Георги северно от Дунав. В резултат на 30-годишния мир, сключен по времето на управление на хан Омуртаг, Девелт се превръща в граничен пункт. В 837 г. избухва бунтът на смолените в Родопите, който поставя начало на българо-византийска война в Беломорска Тракия, Централна и Западна Македония. В отговор на това император Теофил изпраща флота в устието на Дунава и депортираните от Крум българи се завръщат по родните си места в Тракия, включително преселниците от Девелт (Дамянов 1992, 249, Златарски 1970, 339-340). Следват военни действия от българска страна срещу митницата в Девелт, която бива опожарена и разрушена до основи.

В 855-856 г. Византия си връща Девелт, Анхиало и Месемврия. В резултат на дълбокия мир през 863 г. България отново присъединява областта Загоре.

Местоположение: на 20 км. западно от Бургас, в източната част на с. Дебелт.

Топография: При устието на р. Средецка, вливаща се в Мандренското езеро, в подножието на възвишения по С бряг на реката. Площ на античния град: 400 дка. На десния бряг на р. Средецка започва Еркесията, а левият бряг с митницата се намира на византийска територия (Дамянов 1992, 248).

Периодизация, стратиграфия: праистория; РЕ, КАЕ, Средновековие;

През V-VI в. се наблюдава изграждане на малки, безредни, примитивни помещения върху късноантичните храмове и бани, застрояване на античните улици, изоставяне на канализационната система; прегражданe на източната порта (Балабанов, Петрова 2002, 248, Дражева 2000, 28, табло 32). В края на V в. укрепената площ на града е редуцирана, чрез изграждането на ранновизантийска крепостна стена, функционирала в периода края на V – края на VI в. (Костова и др. 2012, 253; Прешленов 2012, 257). След голям пожар в средата на V в. животът върху по-голяма част от територията на Девелт замира (Балабанов, Петрова 2002, 248). В VII в. са документирани следи от пожар, свързван с аваро-славянските набези.

През VIII-IX в. възниква малко укрепено селище върху по-високата северна тераса на античния град. Селището: непроучено, отделни находки са известни, но вероятно там трябва да се търси средновековния Дебелт (Балабанов, Петрова 2002, 248).

Планировка на ранносредновековното селище: помещения, ориентирани СИ-ЮЗ, с обща ограда. Изградени от обикновени речни, също и ломени и обработвани камъни и фрагменти от тухли. В началото на IX в. върху разрушеното селище възниква митница, състояща се от три сгради, оградени с ограда. Сградите са датирани с монета на император Теофил (829–842). Митницата е опожарена и разрушена от хан Пресиян в 838 г. (Дамянов 1992, 249). Проучени са останки от митницата и трикорабна триапсидна църква от IX в.

Комплекси:

1. обект: КА баня[3]*;*

- късноантична баня: изградена в първата половина на III в., функционира до края на IV в. (Балабанов, Петрова 2002, 241). В средата на V в. банята е опожарена от хуните. През втората половина на V в. се наблюдават големи промени в жилищната архитектура на града. Върху руините на банята се изграждат жилищни постройки. Инвентар: питоси, амфори, луксозна и битова керамика, лампи, инструменти, сечива, накити (табло 134). До края на VI в. се наблюдава снижаване на качеството на

[3] Непубликувани материали, благодаря на Кр. Костова, директор на музея в гр. Средец, за предоставената ми документация.

строителството на жилищните сгради (табло 33.1) (Костова и др. 2005, 231; Костова и др. 2007, 319). В края на VI в. е документиран пожар, датиран с най-късните монети на Юстин II и София (табло 32.2).

Находки от РВ жилищни постройки:

- п. инв. н.78/04[4] (табло 134.11): Фрагмент от лампа. Глинена лампа, еднофитилна. С релефна пъпковидна украса. Местонамиране: Об. 02/КБ, Сондаж 2, кв. 6, к. 11,946, сз – 8,86, си – 7,74. Размери: дълж.=7,3 см, Диам. (отв.$_{фит.}$)=1,4 см.

- п. инв. н. 226/06 (табло 134.1): Фрагмент от глинен капак. Глина песъчлива, с релефна геометрична украса. Местонамиране: 02/ КАБ, Сондаж 2, Сектор Запад, Западна част, 12,128 (ниво на пожара). Размери: деб. $_{ст.}$ =1,86 см., рад. = 8,50 см.

- п. инв. н. 106/06 (табло 134.4): Фрагмент от капак. фрагмент от капак с релефна вълнообразна украса и букви с релефна вълнообразна лента и букви които се четат Е М ..L .С. Местонамиране: 02/ КБ, Сондаж 2, Сектор Запад, Северна част (от разрушенията източен зид на жилище от VII в.). Размери: В=3,5 см, Диам.=13,5 см, деб.=1,2 см.

- п. инв. н. 41/06 (табло 134.2): Капак. Глина. Украса от релефни изображения върху горната страна. Местонамиране: 02/ КБ, Сондаж 2, Сектор Изток, Северна част, д. 13,725 – 13,612. Размери: дълж.=7,9 см, деб.=1,2-1,5 см.

- п. инв. н. 24/07 (табло 134.5): Фрагмент от устие и стена на гърне. Работено на ръка. Груба глина с примеси на пясък и органика. Повърхността е със сиво-черен цвят в следствие на горене. 02/КАБ, Сондаж 2, Сектор Изток, западна част, 12,743 – 12,533. Размери: Диам=12,0 см, зап. В=8,6 см, деб. ст.=0,8 см.

- п. инв. н. 8/07 (табло 134.3): Тока за колан. Бронз. Повърхността е патинирала. Местонамиране: 02/КАБ, Сондаж 2, Сектор Изток/западна част, 13.390, (непосредствено пред източното лице на зид от VII в.). Размери: дълж.=4,8 см, Шир.=2,8 см, деб.=0,2 см.

- п. инв. н. 10/07 (табло 134.10): Фрагмент от дръжка на глинена лампа. Дръжката е пластична – равнораменен кръст. Глината е оранжево червена. Местонамиране: 02/КАБ, Сондаж 2, Сектор Изток/западна част, 13,388. Размери: Зап.дълж.=4,4 см, Зап. Шир.= 6,3 см, Н=3,1 см.

- п. инв. н. 18/07 (табло 134.6): Ладиевидна лампа. Еднофитилна, с кръгъл отвор за масло, ограден с релефен ръб, с дръжка. С украса от напречно разположени коси насечки около отвора за масло. Върху дъното – два концентрични релефни кръга. Местонамиране: 02/КАБ, Сондаж 2, Сектор Изток/западна част, 12,743 (пласт на пожара). Размери: дълж.=9,6 см, Шир.=6,2 см, В=3,4 см, Диам. $_{фит}$.=1,3 см, Диам отв.= 1,5 см.

- п. инв. н. 19/07 (табло 134.7): Ладиевидна лампа. Подобна на гореописаната. С украса от напречно разположени коси насечки, релефен кръст и многолъчева звезда. Дъното е ниско пръстеновидно столче. Местонамиране: 02/КАБ, Сондаж 2, Сектор Изток/западна част, 12,540 (пласт на пожара). Размери: дълж.=8,6 см, Шир.=5,7 см, В=4,0 см, Диам отв.=1,7 см.

- п. инв. н. 20/07 (табло 134.8): Ладиевидна лампа. Подобна на гореописаната. Местонамиране: 02/КАБ, Сондаж 2, Сектор Изток/западна част, 12,60 (пласт на пожара). Размери: дълж.=10,98 см, Шир.=5,7 см, В=3,4 см, Диам.$_{фит.}$=1,5 см, Диам. $_{отв.}$=1,5 см.

- п. инв. н. 79/07 (табло 134.9): Глинена лампа. Подобна на гореописаната. Местонамиране: 02/ КАБ, Сондаж 2, Сектор Изток/западна част, 12,30. (В основата на зид С-Ю от VII в., до питоса). Размери: дълж. = 9,8 см, Шир.= 5,9 см, В=4,1 см, Диам. $_{фит}$.=1,6 см, Диам.$_{отв.}$=1,7 см.

- п. инв. н. 79/07 (табло 135. IV): Устие, шийка и дръжки на амфора. Глина примесена със ситен пясък. Цвят-бежов. Външната повърхност е покрита с охра ангоба. Висока, стесняваща се към устието шийка. Дръжките са с елипсовидно напречно сечение. Местонамиране: 02/КАБ, Сондаж 2, Сектор Изток /западна част. Тип I по Кузманов (Кузманов 1985, 9-11).

За времето VII-IX в. се наблюдават два строителни периода:

По-ранен строителен период: два зида, без конструктивна връзка един с друг. Градежът е от ломени камъни с добре оформени лица на кал и употреба на тухли и тегули в зидарията за подравняване. Основите на зидовете са вкопани в опожарения пласт от края на VI в.

Втория строителен период: паянтови жилищни постройки – полувкопани, с глинобитни подови нива (Костова и др. 2005, 231). В руините им – керамика: на ръка, на колело с врязан вълнообразен орнамент, амфори, стрели, фрагменти сива, пречистена глина. Няма монети (Костова и др. 2007, 319; Костова и др. 2005, 232; Костова и др. 2004, 148, Табла 135. I, II, III-136).

Керамика от пластовете върху об. „Антични терми", северно от хипокаустните помещения на банята:

Контекст 1:

- п. инв. н. 14/04 (табло 135.I.2). Фрагмент от стена на гърне. Сива, пречистена глина със сив цвят. Украса от механично излъскани и врязани ивици. Местонамиране: Об. 02/КБ, Сондаж 2, кв. 8, к. 14,246, 0,40-0,60 см от повърхността. Размери: 7,2×0,8 см

- п. инв. н. 15/04 (табло 135.I.1). Фрагмент от стена на гърне. Сива, пречистена глина със сив цвят. Украса от механично излъскани и врязани ивици. Местонамиране: Об. 02/КБ, Сондаж 2, кв.

[4] Индексите показват поредния номер и годината на полевата инвентарна книга.

8, к. 14,246, 0,40-0,60 см от повърхността. Размери: 5,8×0,9 см.

- п. инв. н. 19/04. Фрагмент от стена на гърне. Сива, пречистена глина със сив цвят. С украса от механично излъскани и врязани, вертикални и хоризонтални ивици. Местонамиране: Об. 02/КБ,Сондаж 2, кв. 8, к. 14,246, 0,40-0,60 см от повърхността. Размери: 20,0×18,5 см, деб.=1,0 см.

***

Контекст 2:

- п. инв. н. 28/04 (табло 136.I.1). Фрагмент от устие на гърне. Глината е песъчлива, кафяв цвят след изпичането. По раменете на съда има украса от врязани хоризонтална и вълнообразна линия. Местонамиране: Об. 02/КБ, Сондаж 2, кв. 3, к. 11,645. Размери: Ду=14,0 см, В= 9,2 см, деб.ст.= 0,7-0,9 см, деб.уст.=0,5 см.

- п. инв. н. 24/04 (табло 136.I.2). Фрагмент от устие, шийка и тяло на гърне. Глината е песъчлива, със светло кафяв цвят. Местонамиране: Об. 02/КБ, Сондаж 2, кв. 3, к. 11,645. Размери: Диам=15,0 см, В=6,3 см, деб.ст.=0,6 см, деб.уст.=0,5 см.

***

Сондаж 2, кв. 5,6,8,9:

- п. инв. н. 47/04 (табло 136.II.1): Фрагмент от устие гърне. Глината е с примеси от едър пясък и слюда, тъмно кафяв цвят след изпичането. Украса от ямички и врязана вълнообразна линия. Местонамиране: Об. 02/КБ, Сондаж 2, кв. 5, 6, 8, 9, насип. Размери: Диам уст.=18,0 см, В=7,5 см, деб.ст.=0,6 см, деб.уст.=0,7 см.

- п. инв. н. 48/04 (табло 136.II.3): Фрагмент от стена на гърне. Сива, пречистена глина със сив цвят. Украса от механично излъскани и врязани ивици. Местонамиране: Об. 02/КБ, Сондаж 2, кв. 5, 6, к. 13,295. Размери: В=8,0 см, деб.ст.=0,8 см.

- п. инв. н. 49/04 (табло 136.II.2): Фрагмент от устие на гърне. Глината е песъчлива, с тъмно кафяв цвят. Украса от врязана вълнообразна линия. Местонамиране: Об. 02/КБ, Сондаж 2, кв. 9, к. 13,190. Размери: Ду=15,0 см, В=8,0 см, деб.ст.=0,5-0,7 см, деб.уст.=0,5 см.

- п. инв. н. 50/04 (табло 136.II.4). Фрагмент от дъно на гърне. Песъчлива глина, съдържа шамот. С керемидено червен цвят. Украса от снопчета вълнообразни линии. Местонамиране: Об. 02/КБ, Сондаж 2, Източен сектор, кв. 8, к. 13,490. Размери: Дд= 8,0 см, В =5,4 см, деб.ст.=1,1 см.

75/04 (табло 135.III). Фрагмент от устие на гърне. Глината е песъчлива, с кафяв цвят. Местонамиране: Об. 02/КБ, Сондаж 2, кв. 9, к. 13,294. Размери: Ду=14,3 см, В=8,5 см, деб.ст.=0,5-0,7 см, деб. уст.=0,5 см.

***

Сондаж 2, Източен сектор:

- п. инв. н. 53/04 (табло 136.III.2): Фрагмент от стена на гърне, с украса от врязани вълнообразни линии. Груба глина, с примеси, тъмно кафяв цвят. Местонамиране: Об. 02/КБ, Сондаж 2, Източен сектор, д. 0,6-0,8 м. Размери: В=6,8 см, деб.ст.=0,9-1,1 см.

- п. инв. н. 55/04 (табло 136.III.1): Фрагмент от устие на гърне. Глината е песъчлива, с кафяв цвят. Украса от врязана вълнообразна линия. Местонамиране: Об. 02/КБ, Сондаж 2, Източен сектор, кв. 8, 9, д. 0,6-0,8 м.

- п. инв. н. 56/04 (табло 136. III.4): Фрагменти от стена на гърне. Глината е песъчлива, с кафяв цвят. Украса от врязани вълнообразни линии. Местонамиране: Об. 02/КБ, Сондаж 2, Източен сектор, кв. 8, 9, д. 0,9-1,05 м. Размери: В=10,7 см, деб.ст.=0,5-1,0 см.

- п. инв. н. 61/04 (табло 136.III.3): Фрагмент от стена на гърне, с украса от хоризонтални врязани линии. Глината е груба, с примеси. Кафяв цвят. Местонамиране: Об. 02/КБ, Сондаж 2, кв. 7, д. 0,80-1,10 м. Размери: В=7,6 см, деб.ст.=0,8-1,0 см.

***

Контекст 3:

76/04 (табло 135.II.1). Фрагмент от стена на гърне, с украса от снопче врязани вълнообразни линии. Груба глина, с примеси, тъмно кафяв цвят. Местонамиране: Об. 02/КБ, Сондаж 2, кв. 5, 8, дълб. 0,9-1,05 м. Размери: дълж.=5,2 см, деб. ст.=0,7-0,9 см.

77/04 (табло 135.II.3). Фрагмент от стена на гърне, с украса от врязана вълнообразна линия. Груба глина, с примеси, тъмно кафяв цвят. Об. 02/КБ, Сондаж 2, кв. 5, 8, дълб. 0,9-1,05 м. Размери: 10,2 × 12.1 см, деб.ст=1,0 см.

80/04 (табло 135.II.2). Фрагмент от устие на гърне. Глината е песъчлива, с тъмно кафяв цвят. Местонамиране: Об. 02/КБ, Сондаж 2, кв. 5, 8, дълб. 0,9-1,05 м. Размери: Ду=8,0 см, В=7,5 см деб. ст.=0,6-0,8 см, деб.уст.=0,5 см.

81/04 (табло 135.II.4). Фрагмент от устие на гърне. Глината е песъчлива, с тъмно кафяв цвят. Местонамиране: Об. 02/КБ, Сондаж 2, кв. 5, 8, дълб. 0,9-1,05 м. Размери: Ду=22,0 см, В= 10,2 см деб.ст.=0,9 см, деб.уст.=0,5 см.

82/04 (табло 135.II.6). Фрагмент от устие на гърне с дръжка, излизаща от устийния ръб. Крачно колело? Глината е песъчлива, с кафяв цвят. Местонамиране: Об. 02/КБ, Сондаж 2, кв. 5, 8, дълб. 0,9-1,05 м. Размери: Ду=10,0 см, В=4,9 см деб. ст.=0,6 см, деб.уст.=0,9 см.

83/04 (табло 135.II.5). Фрагмент от устие на гърне. Крачно колело? Глината е примесена с пясък и шамот, с кафяв цвят. Местонамиране: Об. 02/КБ, Сондаж 2, кв. 5, 8, дълб. 0,9-1,05 м. Размери: Ду=13,0 см, В= 4,4 см деб.ст.=0,6 см, деб.уст.=0,6 см.

***

Контекст 4 (пласта над пожара с монети на Юстин II – Костова и др. 2007, 319-320):

- п. инв. н. 27/06 (табло 137.II.1): Шийка и дръжка на каничка. Глината е бяла, пречистена. Устието е леко изнесено навън със заоблен устен ръб. Дръжката е с елипсовидно напречно сечение. Повърхността е покрита с безцветна глазура. Местонамиране: 02/КБ, Сондаж 2, Сектор Изток, Северна част, 14,280. Размери: В зап 3,8см, Ду=3 см, Деб.$_{Ст.}$=0,3 см.

- п. инв. н. 24/06 (табло 137.II.2): Устие и дръжка на каничка. Глината е бяла, пречистена. Устието е леко изнесено на вътре с заоблен устен ръб. Дръжката е с елипсовидно напречно сечение. Повърхността е покрита с безцветна глазура. Местонамиране: 02/КБ, Сондаж 2, Сектор Изток, Северна част, 14,280.

- п. инв. н. 34/06 (табло 137.II.4): Гърне, работено на ръка. Глината е с едри органични и неорганични примеси. Къса, издадена навън шийка, дъното е равно, тялото е с полусферична форма. Местонамиране: 02/КБ, Сондаж 2, Сектор Изток, Северна част, 13,766. Размери: В=7,8 см, Ду=8,2 см.

- п. инв. н. 48/06 (табло 137.II.3): Гърне, работено на ръка. Глината е с едри органични и неорганични примеси. Устието е леко издадено навън, дъното е оформено като пръстеновидно столче, максималният диаметър на тялото е в придънната част. Местонамиране: 02/ КБ, Сондаж 2, Сектор Изток, Северна част, 13,455. Размери: В=10,4 см, Д=9,8 см.

- п.инв. н. 24/06: Монета на император Лъв III (717-741) и Константин V. Местонамиране: обект 02/КАБ Сондаж 2, Сектор изток, източна част, 13,865. Размери: Диам=24 мм.

***

-Контекст 5: Жилищен комплекс И от крепостната стена, след края на функционирането й, върху термите (АР 2011 г., сектор И/ИИ II, южна част, д. 11,82-11,62) (табла 140-141).

Жилищно ниво от втората половина на VII-VIII в. В пласта: керамика, изработена на ръка, амфори тип 35 от Сарачхане. Жилището е било изградено от кирпич и унищожено вследствие на пожар. Пожарът – свързан с превземането на града от хан Крум в 812 г.? (Костова и др. 2012, 251-253).

1. Гърне. Изработено на леко ръчно (бавно) колело, със следи от заглаждане с пръсти от вътрешната страна на съда в хоризонтална и вертикална посока. Песъчлива, недобре пречистена глина, с дребни и средни размери. Светло сиво-кафяв цвят. Неравномерен, триделен лом. Къса, наклонена навън шийка, заоблен, леко изтънен устиен ръб, биконично тяло със заоблени плещи, над горната половина на съда. Плоско дъно, с посипка от пясък. Врязана украса от снопчета вълнисти линии по тялото на съда, широчина около 1 мм. В= 17 см., ду= 14 см, дд= 10 см, дт= 17,2 см.

2. Гърне. Изработено на ръка. Песъчлива, непречистена глина с едри размери. Светло червеникаво – кафяв цвят на глината. Неравномерен, триделен лом. Къса, наклонена навън шийка, заоблен устиен ръб. Широки, заоблени плещи в горната част на съда. Без украса. В= 16,5 см, ду= 20 см, дд= 9,5 см, дт= 21 см.

3. Малко съдче, чаша? с дръжка. Ръчно формуване. Груба, песъчлива глина, с неравномерни стени. Светло кафяв до сиво-черен цвят. Къса, леко наклонена навън шийка, заоблен устиен ръб, заоблени стени. Без украса. В= 19 см, ду= 16,8 см, дд= 9,2 см, дт= 20 см.

4. Фрагмент от горна половина на амфора. Висока шийка, с леко конична форма и перпендикулярно разположени дръжки, започващи под устийния ръб. Ду= 6 см.

5. Устие на малък съд. Крачно колело. Белоглинена керамика, с бледорозов цвят, опушена до тъмносиво отвън. Капки глазура се наблюдават от вътрешната и външната страна на съда. Ду= 11 см.

6. Фрагмент от устие на червенолакова паница. Ду=23 см.

7. Устие на гърне, хоризонтално. Крачно колело. Глината: песъчлива, съдържа едри неорганични примеси. Цвят: сивочерен. Неравномерен лом. Ду= 24 см.

8. Устие на гърне? (малко съдче). Крачно колело. Глината: песъчлива. Цвят: сивокафяв. Ду= 13 см.

9. Устие на гърне. Крачно колело. Глината: сива, песъчлива. Цвят: сив. Ду= 10 см.

10. Устие на гърне. Заоблен устиен ръб. На колело. Глината: сива, песъчлива, съдържа едри неорганични примеси. Неравномерен лом. Ду= 26 см.

11. Устие на гърне. Профилиран устиен ръб. На колело. Глината: песъчлива, съдържа едри неорганични примеси. Набраздена външна повърхност. Цвят: сив. Ду= 21 см.

12. Амфоровидна стомна, с две дръжки, едната отчупена. Ду= 3 см.

Контекст 5а: Пластът непосредствено под Ж/2011Дб (жилищния комплекс И от крепостната стена (АР 2011 г., сектор И/ИИ2, д. 11,60-11,25): жилищно ниво от VII в. (Костова и др. 2012, 253)

10.1-2 (табло 142.1-2): Устия от гърнета. На ръка или на леко (ръчно) колело. Заоблен устиен ръб. Сиво-черна глина. Ду = съотв. 14 и 13 см.

10.3-4 (табло 142.3-4): Устия от гърнета. На крачно колело. Сиво-черна глина. Ду = съотв. 11 и 12 см.

10.5 (табло 142.5): Шийка от амфора с две дръжки, отчупени в основата. Висока, конична шийка, с удебелен и заоблен устиен ръб. Червена, песъчлива глина. Ду=8 см.

***

Контекст 6: Сондаж в ЮИ част на об. „Антични терми" – пласт, формиран в периода втората по-

ловина на VII–IX в. В пласта: керамика, изработена на ръка, на бавно и бързо колело, амфори тип 35 от Сарачхане. Проучени са части от жилище от този период, запазено в субструкция. Зидът е изграден с каменна двулицева зидария, споена с кал. Вероятно в суперструкция стените са били градени с кирпич. Южната част на зида с посока С-Ю е унищожена от яма № 2, в която най-късните материали са от IX в., фрагменти от гърнета ТГII.2, волска подкова и др. Липсата на монети затруднява прецизирането на датировката на ямата (Костова и др. 2015, 385-388).

***

Контекст 7 (разни): Керамика от други контексти над банята – над пожара с монети на Юстин II, след нивелиране на нивото и изграждане на постройки с каменни основи на кал:

1. п. инв. н. 142/05 (табло 137. I.3). Фрагмент от устие, шийка и част от тялото на гърне. Глината е лошо пречистена, с примеси от пясък и кварц. Лом – сивочерен. Вътрешна повърхност кафява, външна повърхност сиво-черна, на места вторично опушена. Украса – врязани хоризонтални линии в два пояса по раменете на съда. Местонамиране: 02/КАБ, Сондаж 2, при почистване на хипокауста в кв. 2. Размери: ду=15,00см., деб. ст. =0,8см., зап. В= 8,0 см.

2. п. инв. н. 159/05 (табло 137. I.2): Фрагмент от стена на гърне. Глина с примеси от пясък и кварцови зрънца, ТГ II.2, сиво-черен цвят. Лом – триделен – от кафяво до сивочерен. Украса от леко врязани вертикални и една хоризонтална линии от външната страна. Повърхността е излъскана. Местонамиране: 02/ КАБ, Сондаж 2, Сектор запад, трети механичен пласт, д. 13,269 – 12,815.

3. п. инв. н. 160/05 (табло 137. I.1): Фрагмент от горна част на гърне. Глина с примеси от ситен пясък и кварцови зрънца – ТГ II.2, сиво-черен цвят. Лом –едноделен. Украса от излъскани ивици по шийката и раменете на съда. Местонамиране: 02/ КАБ, Сондаж 2, Сектор Изток, трети механичен пласт, д. 12,618-12,352. Размери: ду=17,8 см., деб. ст. =0,9 см., зап.В=12,5 см.

4. Гърненце, на ръка, от груба глина, с голямо количество примеси (табло 138.1). Конична шийка, биконично тяло с неравномерни стени и заоблени плещи. Плоско дъно. Размери: в= 11,2 см; ду= 10 см, дт= 10, 5 см, дд= 7,5 см. Местонамиране: При почистване, над КА баня, Дебелт.

5. Гърне, на ръка, с дръжки под устийния ръб, запазени в основата си (табло 138.2). Къса, леко извита навън шийка, биконично тяло. Плоско дъно. Размери: в= 13 см; ду= 10 см, дт= 12, 3 см, дд= 7 см. Местонамиране: над КА баня, Дебелт, на нивото на зидовете на кал, кв. 213, инв. н. Д 213.

***

6. Пластът над пожара от края на VI- началото на VII в. съдържа фрагменти от керамика на бавно колело с врязана украса (ТГ II.1), 1 фрагмент ТГ II.2, амфори, стрели (табло 137.III.1-3; Костова и др. 2004, 148):

- п. инв. н. 1/03 (табло 137.III.1): Фрагмент от гърне, източено на ръчно колело. Глина с едри примеси на слюда и пясък. Цвят – тъмнокафяв. Гърнето е с фуниевидна шия и полегати рамене. В основата на шийката има украса от снопче врязани вълнисти линии, под тях – по цялата запазена част от тялото – плитко врязани хоризонтални линии. Ломът равномерен. Местонамиране: Об. 02/КАБ, Северно от северната стена на хипокауста, к. 12,40. Размери: в= 8,7 см, диам=12 см, деб. ст.= 0,8 см.

- п. инв. н. 3/03 (табло 137.III.2,3): Два фрагмента от гърне, източено на бавно колело. Глина с едри примеси на слюда и пясък. Цвят – тъмно-кафяв до черен. По стената, по цялата й запазена част от тялото – плитко врязани хоризонтални линии. Ломът е равномерен. Местонамиране: Об. 02/КАБ, Северно от северната стена на хипокауста, кв. 2, к. 12,52; деб.ст.= 0.8 – 1 см, в1=6,3 см, в2=3,1 см. Размери: деб.ст.= 0,8-1 см, в1=6,3 см, в2=3,1 см.

***

- Декумануса и кардото, тангиращи от юг и запад термите в централната зона: втора фаза оставя пласт с въглени, горели кирпичи, тухли, керемиди и монети на Юстин II от 570-571 г. и 565-578 г. и Фока от 607-608 г. над нивото на банкета на преустроената постройка. Средновизантийска епоха: едноделни строежи, с паянтова конструкция и небрежно изпълнение. Формите и текстурата на керамичните съдове във вътрешното му пространство отнасят обитаването през VII-VIII в. (Прешленов 2014, 287-290).

2. Обект втора източна порта на РВ Деултум – опожарявана три пъти в течение на V в., като два от пожарите са извършени във втората половина на V в. (Вагалински, Чолаков 2008, 429).

3. Обект западна порта на РВ Деултум – следи от пожар, датиран след 498 г. и друг, по-късен, засегнал И стена на правоъгълно помещение, избухнал след 547 г. (Вагалински, Чолаков 2008, 430).

4. Североизточен комплекс на Деултум: археологическите данни за обитаване не преминават началото на VII в. (Прешленов 2005, 232).

- *обект „Обществена сграда“:* Късноантична масивна сграда на хоросан и част от декуманус. По-късните фази на обитаване на сградата: паянтов градеж от ломени камъни, тухлени и керемидени фрагменти на глинена спойка, по всяка вероятност синхронен с паянтовото жилище, чиито деструкции са разкрити през 2004 г. в пласта между 16,84-17,24 м, датиран с монети на Маврикий от 594/5 г. и Фока сечена в Никомидия през 604/5 г. (Прешленов 2009, 335). Декуманусът – частично

застрояван във втората половина на VI в. (Прешленов 2010, 294-295).

5. жилищен комплекс след края на функциониране на крепостната стена[5] (АР 2011 г., сектор I-II/П, д. 16,80-16,71). Постройката е разположена върху кардо максимус. Има размери 4,90х 5,70 м. Зидовете са с дебелина 0,75-0,90 м., изградени от ломени камъни, преупотребени улични плочи и блокове от разрушената през втората половина на VI в. крепостна стена. Две подови нива – едното е маркирано с тухли и каменни плочи, след локален пожар подът е изравнен, следва глинобитно ниво с деб. около 0,12 м (Прешленов 2012, 255-257). Комплексът съдържа 2 гърненца, с идентични морфологични особености, покрити от вътрешната страна с глазура и шийки и фрагмент от горна половина на амфора (запазена част от шийката с двете дръжки).

5.1 Фрагменти от плоскодънно, тънкостенно гърне (табло 139.1). Бледорозова глина, с фин пясък, покрита с бледо жълто-зелена глазура, нанесена от вътрешната страна на съда, върху подглазурна ангоба. Ду= 7,5 см., дд= 9 см. Местонамиране: 26.07.2011 г; с-р I-II/П, д. 16,95-16,75; 1,90 м. от И, 2,30 м. от Ю.

5.2 Фрагменти от плоскодънно гърне (табло 139.2). Бледорозова глина, песъчлива, с дребни примеси и зелена глазура, нанесена от вътрешната страна на съда. Фрагментите към дъното са горели (вторично?) до сиво-кафяво. Ду= 5,5 см., дд= 10 см. Местонамиране: 26.07.2011 г; с-р I-II/П, д. 16,80- 16,71; 1,20 м. от И, 3,40 м. от Ю.

5.3 Фрагменти от шийка с две дръжки и горна част от плещи на амфора (табло 139.3). Шийката е висока, цилиндрична, набраздена, с подчертан и заоблен устиен ръб. Дръжките започват в средата на шийката и завършват при свързването ѝ с горната част на плещите. Червено-кафява, песъчлива глина. Ду= 7,5 см. Местонамиране: 27.07.2011 г; с-р I-II/П, д. 16, 75; 2,10 м. от И, 1,45 м. от Ю.

6. Пластът непосредствено под жилищния комплекс (об. 5) (АР 2011 г., сектор II/Ю, д. 16,50):

6.1 Устие на гърне (табло 142.6). Ръчно формуване. Груба, песъчлива глина, с неравномерни стени. Сиво-черен цвят. Силно наклонена навън шийка, заоблен устиен ръб. Без украса. Ду= 17 см.

6.2 Устие от затворен съд (гърне?) (табло 142.7). Белоглинена керамика, с примеси от фин пясък. С покритие от бледожълта глазура от вътрешната страна. Ду = 11 см.

6.3 Дъна от затворен съд (гърне?) (табло 142.8-9). Белоглинена керамика, с примеси от фин пясък. С покритие от глазура от вътрешната страна. Дд= 8 и съотв. 9 см.

6.4 Шийка от амфора с две дръжки, започващи под устийния ръб, едната отчупена (табло 142.10). Червена, песъчлива глина, ду = 8 см.

6.5. Стена от гребенчата амфора (табло 142.11). Бледорозова глина, покрита с белезникава ангоба.

6. В сондаж 60 м. Ю от И порта и баня са идентифицирани единични фрагменти керамика ТГ II.2, свидетелстващи за живот в VIII в. (Вагалински 2004, 147).

7. Изкопи за оптичен кабел, материали VIII-IX в., открити при спасителни археологически проучвания (Вагалински 2004, 147).

8. В междинната кула на крепостната стена, в опожарено ниво от началото на IX в. е открито блюдо белоглинена керамика без подглазурна ангоба (табло 49.5, по Манолова 2000, 5, обр. 4е).

10. Късноантична крепостна стена: обект северна кула

Новата късноантична крепост на града е изградена във втората половина на V в. (след 457 г.). Тя е опожарена след 527 г., според най-младата монета в пласта разрушения, отсечена в периода 527-538 г. Особено пострадала новоразкритата северна кула, чиито покривни керемиди са много деформирани от силния огън. Стратиграфски наблюдения и находки от глинени съдове показат, че тази северна периферия на Деултум е обитавана през VII-VIII в. (Вагалински 2014, 291-292).

11. Голяма сграда – митница, състояща се от две помещения, с площ съотв. по 45 и 25 кв. м. Дебелината на стените е между 0,70-0,90 м. В най-запазените си участъци се съхраняват до 1,00 м. На 5 м. западно от тях е разположено друго, самостоятелно помещение, с площ от около 25,4 кв. м. Около постройките са разкрити основи на ограда.

Находки от помещенията: керамика, монети и печати от IX, IX-X в. (по Дамянов 1992, 248):

- молевдовул на патриарх Йоан Граматик, от времето на император Теофил;
- молевдовул на Леонтий, стратег на тема Тракия;
- молевдовул на хартулария вестарион Амер – покръстен арабин;
- молевдовули на Козма и Тома – императорски комеркиарии в Дебелт.
- анонимен печат с титлата "патриции и императорски протоспатарий",
- молевдовули на Константин, Тодор, Леонтий, Йоан, Тома, Козма, Ставракий;
- печати на Михаил, архонт на България (864-889). Местонамиране: Дебелт, комеркиарията, с-р ГIII и В-II. Инв.н. 109, 281 (Йорданов 2001, 31-32, н. 12-14);

Функционирането на митницата: при управленията на Лъв V Арменец, Михаил II, Теофил (Дамянов 1992, 248-249).

[5] Непубликуван материал, благодаря на ръководителя на разкопките доц. Хр. Прешленов, НАИМ-БАН, за получената информация;

12. Църковна сграда, разположена 200 м. южно от митницата. Градеж: от обработвани камъни. План: I стр. пер. – трикорабна базилика, с притвор и полукръгла апсида от изток.; II стр. пер. – в централния кораб са поставени 4 правоъгълни основи на колони, носещи купол, с апсида от вътрешната страна;

Вътре и около църквата – 43 християнски погребения. Начин на погребване: ТП. Гробни съоръжения: няма следи. Гробен инвентар: бронзов кръст със следи от посребряване, IX-X в.

В района на църквата: 33 молевдовула от втората половина на IX-X в., включително печат на стратега на тема Македония, основана след 813 г., два печата на княз Борис-Михаил, на протоспатариите Теодор, Леонтий, Фотий, Йоан (Дамянов 1992, 249-250).

Находки от пласта:

- керамика с излъскана по механичен начин украса, дата IV-VI в. Чаша Ч249 – аналогии в германска керамична традиция (Вагалински 2002, 74).

– находка на железни стремена, тока, костена апликация, украсена с орнамента „ птиче око" – АМ София (Вължарова 1971);

- монета на Лъв III (717-741 г.): И от крепостната стена, пред бастиона, д. 12, 45. (Костова и др. 2007, 320).

- амфора от VIII-IX в. (Костова и др. 2009, 330).

- печати на епископи на Дебелт: IX-XI в. (Дражева 2002, 204-205).

- инв. н. КБ 659 Д-1987. Гърне (табло 138.3). На бавно (ръчно) колело. Добре пречистена, сива глина, украсено от излъскани ивици в комбинация с пояс от врязани хоризонтални линии. Сферична форма. Къса, конична шийка със заоблен устиен ръб. Размери: в= 17, 4 см; ду= 14, 5 см, дт= 21, 2 см, дд= 15 см. Местосъхранение: ИМ гр. Средец.

- съкровище на златни византийски монети VIII-IX в.? (Балабанов, Петрова 2002, 237);

Печати:

- оловен печат на антиохийски комеркиарий от времето на император Константин VI. Местонамиране: обект „Античен театър" (Балболова-Иванова 1991, 51).

- печати на комеркиарията в Дебелт, дата: 808-809, 810-811, 832-833, 830 г. Местосъхранение: АБ Дебелт и още два екземпляра с неизвестно местонахождение (Jordanov 2003, 59, n. 22.1; 60, n. 22.2, 98, n. 35.13).

- печат на Христофор, кандидатос и комеркиариос на Дебелт, дата: 830-842 г. (Jordanov 2003, 60, n. 22.3).

- Григорий, протоспатариос и комеркиариос на Дебелт (втора половина на IX в.). Местосъхранение: ИМ Шумен, инв. н. 321 (Jordanov 2003, 59, n. 22. 4).

- Давид, спатариос и комеркиариос на Дебелт (870-893; 877-893) (Jordanov 2003, 59, n. 22. 5; 60, n. 22. 4).

- Неизвестен стратег на Тракия (20-те, 40-те години на IX в). Местонамиране: Дебелт. Местосъхранение: арх. база Дебелт, н. 217 (Jordanov 2003, 94, n. 35.8).

- Йоанис, спатарокандидатос и ек просопу на Македония, последната четвърт на IX в. Местонамиране: Дебелт. Местосъхранение: АБ Дебелт, н. 156. (Jordanov 2003, 116, n. 46.14).

- Леон, протоспатариос и стратег на Тракия, IX–X в. Местонамиране и местосъхранение: Дебелт, н. 90 (Jordanov 2003, 113, n. 46. 4).

- Йоанис, патрикиос, протоспатариос и стратег на Тракия – IX, IX-X в. (Jordanov 2003, 93, n. 35.3, 4). Местонамиране: Дебелт. Местосъхранение: ИМ Шумен, инв. н. 14700, ИМ Шумен, инв. н. 14 695.

- Леон патрикиос, протоспатариос и стратег на Тракия. Местонамиране: Дебелт. Местосъхранение: археологическа база Дебелт, н. 191 (Jordanov 2003, 93, n. 35.3, 6).

- Сисиниос, патрикиос, протоспатариос и стратег на Тракия – IX в. Местонамиране: Дебелт. Местосъхранение: ИМ Шумен, инв. н. 14 696. (Jordanov 2003, 93, n. 35.6).

VIII. Долно Церово

Л: Стоянова-Серафимова 1963, 19-27; Стоянова-Серафимова, 1970, 467-484.

Местоположение: 8 км. южно от Благоевград, на левия бряг на Струма; м. Градището.

Топография: крепост, върху две тераси на стръмен скален рид

Периодизация, стратиграфия: няколко строителни периода: 1. края на II – началото на III в.; 2. от края на III – началото на IV в. до VI в.; ранносредновековен: 3.края на VII-началото на IX; 4. I-ва българска държава IX –началото на XI в.; 3. II-ра българска държава: XII-XIV в.;

X? за съществуване на славянско селище преди 837 г., когато региона влиза в състава на Първата българска държава (Стоянова-Серафимова 1963, 26-27).

Планировка на ранносредновековното селище:

Комплекси:

- полуземлянки, изградени от камъни, в които е открита керамика на ръка и подправяна на колело (Стоянова – Серафимова 1970, 469-470).

- полувкопано жилище с материали IX-X в. (Стоянова-Серафимова 1970, 472).

- сгради с верижни помещения, строени от ломени камъни на кал с огнища, ями, водохранилища. Инвентар: хромели, питоси,. В едно от помещенията: монета на Йоан Цимисхий (Стоянова-Серафимова 1963, 23). Сградите – опожарени.

- полувкопано жилище с материали от II-ра българска държава (Стоянова-Серафимова 1970, 472).

Находки от пласта: ранносредновековна (=славянобългарска керамика). Принадлежат към категорията на кухненската керамика, гърнета без дръжки. Класифицирани са въз основа на технологичните си характеристики.

ТГІ. Керамика на ръка. Цвят: сивочерен. Глината съдържа примеси от едър пясък. Ограничено количество керамика: фрагменти, гърненце:

1. Гърненце. В= 9 см, ду= 9,5 см, дд= 7,5 см (Стоянова-Серафимова 1963, 24, обр. 7б).

ТГІІ. Съдове, работени на ръка, подправени на колело. Гърнета, с наклонени навън устия, прави дъна. Несиметрични стени. Врязана украса върху стените на съдовете. Цвят: сивочерен. Глината съдържа примеси от едър пясък.

2. Гърненце (табло 46.3). Леко ръчно колело, пречистена глина. Цвят – кафяв до сиво-черен. Сплеснато сферично тяло, късо, извито навън устие, равно дъно с тънък периферен ръб. Украса от единични врязани линии. В= 8,5 см, ду= 10,5 см, дд= 7,5 см, дт= 10 см. Местосъхранение: РИМ Благоевград, инв. н. І.3-244.

3. Гърне (табло 46.10). Конична форма, заоблени плещи, къса, извита навън шийка, заоблен УР. Дъното е равно, с посипка от пясък. Украса от широки хоризонтални врязани линии. В= 13 см, ду= 13 см, дд= 8,5 см, дт= 15 см. Местосъхранение: РИМ Благоевград, инв. н. І.3-273.

4. Гърне (табло 46.8). Добре пречистена глина, светлокафяв, до сивокафяв цвят. Сферична форма, плоско дъно, късо, запетайкообразно устие. В= 13,3 см, ду= 12 см, дд= 10,5 см, дт=15,8 см. Сектор IV, сграда $Е_{1,}$ д. 0,4-0,6 м.

ТГІІІ. Съдове от по-чиста глина. Сивочерен цвят, посипка от пясък по дъната. Врязана украса върху гърлата и раменете им. Украсата е нанесена с гребен, в комбинация с наклонени редици от точки и ямички. Релефни знаци върху дъната на някои от съдовете.

$ТГІV_4$. Глазирана керамика.

Датировка: керамиката от първата и втората група: преди 837 г. се датира, края на VIII – началото IX в. (Стоянова-Серафимова 1963, 25-6). Керамиката от третата и четвъртата група се датира IX-X в. (Стоянова-Серафимова 1963, 26).

- монета на Юстиниан I – 1 брой;

- монета на Констант (642–668) – 1 брой, намерена извън крепостта (Стоянова-Серафимова 1963, 26).

- монета на Йоан Цимисхий (Стоянова-Серафимова 1963, 26).

IX. Еркесията

Георгиев 1999, 131-140; Григоров, Василев 2007, 161; Момчилов 1990, 63-71; Овчаров 1971, 445-462; Момчилов 2007;

Характеристика на обекта: землено укрепително съоръжение с дълж. над 130 км, състоящо се от насип и ров от Ю страна на насипа;

Местоположение: от Мандренското езеро – с. Дебелт –с. Житосвет – с. Богорово – с. Първенец – с. Люлин – Бакаджиците – с. Тенево – по левия бряг на р. Азмак – с. Обручище – Навъсен – Калугерово – до р. Марица;

Стратиграфия:

- **разрез с. Люлин, АР 1966:** в насипа на вала – материали от енеолитната епоха, от римската и късноримската епоха, от ранносредновековната епоха: фрагменти от дебелостенни съдове, от тъмносива глина, излъскани по механичен начин, дата: VIII-IX в. (Овчаров 1971, 452 – 453);

- **разрез по трасето на газопровод 2,** 1,5 км. И от с. Люлин: след частичното запълване на рова той е използван за временни заслони (Григоров, Василев 2007, 161). Находки: каменни бойни топки (Григоров, Василев 2007, 162);

- **разрез с. Сърнево (**Момчилов 1990, 64-65).

- **изграждането на Еркесията**: последващ, близък по време етап след издигането на землените укрепления на Маркели. Налице е абсолютна идентичност между двете землени съоръжения (Момчилов 2007, 209-210).

- t.p.q. за изграждането на южното землено съоръжение на Маркели – жилище под него (табло 141 – 142; Момчилов 2007, 209-210, табл. VIII-XII).

Датировка: поставяна в широки граници – от началото на VIII до средата на X в. (Овчаров 1971, 446-447). Terminus ante quem: 967 г. (Овчаров 1971,447), terminus post quem: 816-817 г. (Георгиев 1999, 138). Изграждането на вала – между 812-814 г. (Григоров, Василев 2007, 163).

<u>X. с. Изворово – м. Калето, РВ крепост и некропол</u>

Л: Борисов, Рабовянов 2008, 525-528; Борисов, Шейлева, 2009, 471-474; Борисов 2009а, 243-257; Борисов 2009б, 255-265; Борисов и др. 2015, 554-556; Михайлов 2011, 71-86;

Характеристика на обекта: РВ и среднвековна? крепост с 4 дка площ;

Местоположение: м. Калето, на пътя Тополовград – Любимец, 7 км. З от селото; в близост до Via Diagonalis;

Топография: възвишение в ЮЗ склонове на Сакар;

Периодизация, стратиграфия: две опожарени нива;

Първият пожар е датиран със съкровище от 8 златни византийски монети, най-късните от които са на Ираклий, сечени 616-625 г. (Борисов, Рабовянов 2008, 526; Борисов 2009а, 245). Второто опожарено ниво се датира с монети на Никифор I Геник (802-811 г.) и Ставракий. Пожарът, вероятно 812-813 г. слага край на функционирането на крепостта.

Комплекси: *РВ верижни помещения* градени от ломени камъни на кал в основата си надстроени с

кирпичи, силно обгорели вследствие на голям пожар:

РВ жилище 5: западно от жилище № 3. Правоъгълна форма и площ 13,35 кв. м. За северна стена на жилището служи куртината на северната стена. Широчина на зидовете – 0,70 м, градени в основата от големи дялани камъни, споени с кал. Във височина стените са надстроени с големи кирпичи. Входът е от юг и е с ширина 1,15 м. Огнище в централната част, трамбиван под. Инвентар: тънкостенна глинена кана с трилистно устие, гърне с две дръжки и друг червеноглинен съд. Непосредствено до входа на жилището от запад са открити фрагментите от устие на гърне с жлеб за капак от вътрешната страна и три монети: от V в. 2 бр., 1 монета на Анастасий – емисия от 512-518 г. (Борисов и др. 2015, 553).

Жилище 4 е залепено на фуга за вътрешното лице на северната куртина и е с трапецовидна форма с размери: 3,65 м (северна стена) х 3,25 м (източна) х 3,15 м (западна) х 3,05 м (южна). Стените на жилището са с дебелина 0,70 – 0,85 м и са градени в основи от дребни, средни и големи ломени камъни, споени с кал и надстроени с кирпичи. Входът на жилището е в югозападния ъгъл, трамбован под, следи от опожаряване. Огнището в централната част. В жилището: три силно фрагментирани долиума, глинена плоскодънна амфора, гърне с две дръжки, лемеж, фрагментиран съд с овъглени бадеми и вторично използвана каменна колонка от олтарна преграда, хромел. Намерени са и четири тежести за стан и три върха от трипери стрели (Борисов, Шейлева 2009, 471).

Помещение №1 е разположено от запад на жилище №4 и е с неправилна правоъгълна форма (3,40 х 3,55 м). Зидовете му са градени по аналогичен на жилището начин. Входът е от юг и е широк 1,20 м. Подът е трамбована пръст. В помещението е открита яма от дъно на вкопан долиум и са намерени две тежести за стан, три железни скоби, халка със скоба от врата, три железни върха от стрели, силно корозирала желязна фибула с привързано краче и железни ножчета. Дата на жилище 4 и помещение 1 дават и откритите монети на Юстин II (565-578), т.е. втората половина на VI в. (Борисов, Шейлева 2009, 471).

Ранно средновековие: Възникване на средновековното селище – най-вероятно през първата половина на IX в., с което се свързват намерените фрагменти от ранносредновековни глинени съдове.

жилище 1: Залепено към вътрешното лице на източната куртина, затваряйки южната крепостна стълба. План: правоъгълен, 4,30х 5,50 м. Тип: наземно. Градеж: каменен цокъл на кал, с кирпич нагоре. Датира се в първата половина на IX в. Инвентарът: смесена ранновизантийска и ранносредновековна традиция. Инвентар: Фрагменти от 12 съда, в следните технологични групи: керамика на ръка, керамика на ръчно грънчарско колело, керамика на крачно колело, глазирана керамика и амфори.

ТГ II.1: Керамика с груба фактура и едри примеси; изработени са от непречистена глина, с примеси от едър пясък и дребен чакъл. Неравномерно изпичане. Цвят: кафяво-черен до охристо кафяв. Дебелостенни, дебелина на гърнетата в придънната част – до 3 см. Следи от заглаждане във вертикална посока от вътрешната страна на стените. Форми: гърнета – конични и бъчвовидно. Устийният ръб е заоблен, косо срязан, завит навън. Плоски дъна. Украса: без украса, коси редици от ямички, врязани със зъбно колело, хоризонтално и вълнообразно врязани линии, по цялото тяло на съда. Украса по вътрешната страна на устието от косо разположени ямички (табло 119.1-4; Борисов 2009а, 246-247 и цит. лит., Обр. 1).

Ж1/1-Изв (табло 119.1): Конично тяло, къса, извита навън шийка, заоблен УР. Украса – пояс от косо разположени ямички, нанесени със зъбчато колелце в горната част на тялото и от вътрешната страна на устието, следван от снопче вълнисти линии и гъсто разположени хоризонтални линии.

Ж1/2-Изв (табло 119.2): Конично тяло, широко гърло, къса, силно извита навън шийка, УР е двойно профилиран, с плитък жлеб. Украса – три пояса от косо разположени ямички в горната част на тялото и от вътрешната страна на устието, следвани от гъсто разположени хоризонтални линии. В=21 см, ду=21,5 см; дд=8,6 см, дт= 22 см.

Ж1/3-Изв (табло 119.3): Конично тяло, къса, извита навън шийка, заоблен УР. Без украса. В=13,8 см, ду=16,5 см; дд=8 см, дт= 17 см.

Ж1/4-Изв (табло 119.4): Гърне със сравнително тесни, заоблени рамене, много късна, извита навън шийка, заоблен УР. Украса от единични, врязани с широк инструмент хоризонтални линии. В=15 см, ду=13 см; дд= 9 см, дт= 17 см.

ТГ II.3: Кана/стомна с крушовидна форма, силно издължени рамене и плоско дъно и фрагменти. Глината: много добре пречистена, с охраво-кафеникав цвят след изпичането. Запазена е основата на дръжка, излизаща от максималния диаметър на тялото. В центъра на дъното има релефен знак. Външната повърхност на съда е излъскана, а върху излъскания орнамент е нанесена рисувана с червена боя украса в три хоризонтални пояса (табло 120.1; Борисов 2009а, 249, Обр. 4).

ТГ III: керамика на ръчно колело, от добре пречистена глина, със слаб примес на кварц.

- гърнета с дръжки. Сферични тела на съдовете, ниска конусовидна шийка, заоблен или косо срязан ръб на устието. Леко конкавни дъна. Дръжките: масивни, с елипсовидно напречно сечение, започват от устийния ръб и достигат до максималния диаметър на тялото (табло 121.1-2; Борисов 2009а, 247-248, Обр. 3).

ТГ IV: тънкостенни съдове на крачно колело:

кана и плоскодънна амфора (табло 121.3-4; Борисов 2009а, 250-251, Обр. 5).

ТГ IV_4: глазирана сосиера (мангалче?) (табло 120.2; Борисов 2009а, 251, Обр. 6).

ТГ V: амфори (табло 121.5; Борисов 2009а, 251-253, Обр. 8).

Стратиграфска позиция на жилище 1: върху хоросанови бъркала от втория строителен период на крепостта, след Ираклий – т.е. след първата четвърт на VII в. (Борисов 2009а, 253).

Ранносредновековно жилище 6 (пред входа на североизточната ъглова кула № 2). Подът на жилището отстои на височина 0,75 м от праговото ниво на кулата, което категорично свидетелства, че когато жилището е било изградено и съществувало, то крепостта вече не е функционирала. Жилището е с трапецовидна форма. Западната му стена е изградена от дебели дървени колове с диаметър от 0,18 до 0,36 м и плет, измазан с глина, от която са открити шест дупки от дървени колове в редица. Източния зид на жилището – стъпва върху западния зид на жилище № 2. От юг жилището е ограничено от много силно разрушен зид от големи ломени и речни камъни, и фрагменти от вторично използвани тухли и тегули. Входът на жилището – от югозапад. Площ от 34,84 кв. м. Подът – трамбован и лежи стратиграфски върху дебел пласт от руини на ранновизантийската крепостна стена и ранновизантийските жилища №№ 2 и 4. В югоизточната половина на жилището е разположено огнището с размери 2,68 х 2,30 м.

Инвентар: три фрагментирани гърнета, на ръка и примитивно ръчно колело и два съда на крачно колело, заедно с хромелен камък.

Откритата ситуация в ранносредновековното жилище е абсолютно идентична с тази от жилище № 1, проучено през 2007 г. Стратиграфската позиция жилище № 6, разположено пред входа на североизточната кула № 2, свидетелства, че когато жилището е функционирало, кулата и крепостта вече са били разрушени. Датировката на жилище № 6 според проучвателите му, е в самото начало на IX в. (Борисов и др. 2015, 554-556).

Находки от пласта:

- 550-592 г. – периодът на най-интензивната монетна циркулация в крепостта (Михайлов 2011, 74).

- съкровище от 8 златни византийски монети, най-късните от които са на Ираклий, сечени 616-626 г. (Борисов, Рабовянов 2008, 526; Михайлов 2011, 74-75);

Четири бронзови монети от периода VII-IX в:

- фолис на Константин V (741-775) (Борисов, Шейлева 2009, 474; Михайлов 2011,75);

- три фолиса на Ирина (797-802 г.);

- два фолиса на Никифор I Геник (802-811 г.) и Ставракий (Борисов, Рабовянов 2008, 526; Михайлов 2011,75);

- печати на неизвестни стратези на Македония и Месопотамия, на спатарий и стратег на Македония, IX, втората половина на IX в. (Борисов, Рабовянов 2008, 527; Йорданов 1991, 128, обр.I/6, 129, обр.II/8; Jordanov 2003, 112, n. 46.1a; Йорданов 2010, 705, № 2; 706, № 7); Местосъхранение: РИМ – Ямбол, РИМ Хасково;

- печат на неизвестен императорски спатарий и ек просопо на Македония (IX в.) (Йорданов 2010, 706, № 4).

- печат на Йоан хипат и хартуларий на логотета на геника, края на VIII или началото на IX в. и съвпада с края на крепостта, т. е. преди 813 г.

- печат на Сисиний спатарий и тутмарх на Тракия (IX в.) (Йорданов 2010, 706, № 5), от жилище 2.

- печат на Фотий? спатарий и стратег на .... (IX в.). Местонамиране: м. Кастарити до с. Изворово (Йорданов 2010, 706, № 6). Местосъхранение: РИМ –Хасково;

- оловен амулет – змиевик;

- керамика от пласта – IX в. (Борисов 2009б, 263): ТГ II.1: гърнета, дебелостенни, с вертикални следи от формуването на съдовете. Форма: сферична, яйцевидна, бъчвовидна, биконична. Ниски, конусовидни шийки, завършващи със завит навън, заоблен, косо или хоризонтално отрязан ръб на устието. При някои фрагменти се среща украса от вътрешната страна на устието, състояща се от ямички, нанесени със зъбчато колелце или пояси от вълнообразни линии. Следи от релефни ръбове или знаци по дъната. Някои от гърнетата са без украса. Орнаментация: единични прави или вълнообразни линии, пояси от прави и вълнообразни линии, орнамент от коси ямички, нанесени със зъбчато колелце. Украсата от ямички винаги заема горната част на съдовете или е разположена от вътрешната страна на устието (табла 119.5; 110-112; Борисов 2009б, 256-260, Обр. 1.3, 2-4).

ТГ II.3: съдове от добре пречистена глина, с кафявочервен цвят след изпичането, излъскана украса и рисувана с червена боя (Борисов 2009б, 259, Обр. 5,2-3).

<u>XI. с. Искрица – м. Асара</u>

Л: Шейлева 1995, 243-288; Shejleva 2001, 139-151.

Средновековно селище и над него крепост.

Топография: на невисоки възвишения на ниска тераса южно от р. Соколица, ляв приток на Сазлийка

Периодизация, стратиграфия: ранно средновековно селище: IX-XI в.; крепост: XI-XII в.

Жилище 2 – под развалините на субструкцията на крепостната стена;

Комплекси:

жилище 2 – керамика изключително само на ръчно колело (Шейлева 1995, 268, обр. 9).

Находки от пласта: най-ранните монети са на Василий I, Константин VII и Лъв VI (870 – 879).

XII. Кабиле (Cabyle)

Л: Вагалински 2002, 74; Велков и кол. 1978, 65-66; Велков и кол. 1976, 38-39; Гетов, Бакърджиев 2005, 225-227; Гетов, Найденова, Рабаджиев, Танчева 1996, 59-60; Димитрова 1982, 115-157; Динчев 1999, 19-20; Лозанов 2006, 145-176; Николов 1990, 15-30; Танчева-Василева 1991$_а$, 91-127; Танчева-Василева 1991$_б$, 83-90; Танчева-Василева 1992, 26-30; Танчева-Василева 1993, 247-257;

Периодизация: ЕЕ, РЕ, КРЕ**;** РВЕ – до началото на VII в.; средновековно селище – IX до XIV в.;

Периодът от края на III в. до 70-те години на IV в. е време на нов разцвет на Кабиле, третия по значимост град и епископско средище в Хеймонт след Адрианопол и Деултум (Лозанов 2006, 166- 168). Готски атаки тук са извършвани в средата на III и кр. на IV в. В 378 г. според сведенията на Амиан Марцелин готските отряди на Фритигерн се оттеглят към Кабиле, и вероятно с това е свързано опожаряването на града и разрушения. Територията на античния град е изоставена, военният лагер също е опожарен. През V-VI в. на територията на късноантичния град Кабиле възниква „малко колонатно селище". В кастела на хълма Хисарлъка вероятно е настанено *федератско население,* съдейки по фрагментите „готска излъскана керамика" (Николов 1990, 15; Лозанов 2006, 166-168). През 80-те год. на VI в. районът е опустошаван от авари (Вагалински 2002, 74).

Упадъкът на Кабиле води до възход в развитието на Тзоидес от втората половина на V в. Също в края на IV в., вероятно за да се компенсират отбранителните и организационни възможности на района е изградена крепостта при Ямбол, на завоя на р. Тонзос. Няма сигурни данни, че в V-VI в. Кабиле е епископски център, не се споменава в Епархийските списъци, нито в актовете на Вселенските събори (Лозанов 2006, 166-168).

Планировка: След 378 г. големите обществени постройки като терми, хореум, сгради в сектор XII повече не се използват. Наблюдава се упадък на урбанизационната схема, върху уличните платна е документирано хаотично застрояване, което продължава и в VI в. – напр. върху улицата в сектор XII – останки от градежи, несъобразени с регулацията от IV в. (Лозанов 2006, 168).

Укрепителната система: Функционирането на укрепителната система през VI в. се ограничава до кастела на Хисарлъка (Велков и кол., 1976, 39; Лозанов 2006, 167). Укрепителната система се състои от крепостна стена и протейхизма. Протейхизмата нарушава сграда от IV в. Градът е разрушен от аварите в началото на VII в. (Велков и кол., 1976, 39; Динчев 1999, 19-20).

В м. Хисарлъка, върху развалините на военния кастел са проучени останки от средновековни жилищни сгради и некропол, дата: IX-XIV в. (Танчева-Василева 1991$_а$, 91).

Комплекси:

- *базилика № 1* – Изградена е по времето на Константин Велики. В началото на V – средата на VI в. са документирани небрежни преправки (Милчева 1978, 39). Разрушена при аварското нашествие в Тракия през 587 г. След опустошението са проучени оскъдни останки от несигурно и бедно строителство. Базиликата е възстановена след нашествието: издигнати са стилобати на камък и кал върху мозайките, бапристерият е изнесен до апсидата (Димитрова 1982, 150).

- *базиликата № 2*, както и целият укрепен квартал са просъществували до 578 г., когато градът е опожарен от аварите (Танчева-Василева 1993, 255).

- *сгради с верижен план*, долепени до З фасада на базилика № 2. Сграда 3, помещения 4 и 5 – опожарени. Сградите са датирани с монети IV-VI в. Най-късните монети са на Юстин II и София (Гетов и кол. 1996, 60).

- в *кв. 34 и 44* е установено нарушаване на настилката от по-късни градежи (V-VI в.), което бележи тенденция на промяна на урбанистичната концепция през РВЕ (Гетов, Бакърджиев 2005, 227).

Находки в пласта:

- фрагмент от гърне с излъскана решетка, с вероятна дата края на IV- V в., от укрепения римски лагер (Вагалински 2002, 74).

- в СИ квартал на града – монументална сграда със сложен план и колонада. В едно от помещенията, в ниша, е зазидано съкровище от 24 златни монети от втората половина на VI – началото на VII в. Най – късните монети са на Маврикий Тиберий (Велков и кол., 1976, 38-39; Танчева-Василева 1991$_б$, 83);

- в квартала при ЮЗ порта на КА град е открита колективна монетна находка от 42 златни монети от втората половина на VI в. Последната монета е на Маврикий Тиберий. (Велков и кол., 1978, 66; Танчева-Василева 1991, 83).

– фибула с подвито краче, с псевдонавивки; полуфабрикат? (Генчева 1989, 35, обр. 2б);

- ранносредновековен пласт с керамика IX-XI в. (Танчева-Василева 1991$_а$, 92).

XIII. Каблешково

Гроздановa 2010, 535-542;

Местоположение: в землището на с. Каблешково, община Поморие; вдясно от пътя Бургас – Слънчев Бряг, на около 1, 2 км в южна посока.

Топография: Теренът е слабо пресечен, почти равнинен, с лек наклон от запад на изток.

Характеристика на обекта: ранносредновековен некропол с ТИ?

Периодизация, стратиграфия: ранен, късен енеолит, КЖЕ, римска и ранносредновековна епоха.

Находки от пласта:

1. Паница. Формувана на ръчно колело. Из-

работена от добре пречистена глина, съдържаща неголямо количество фин пясък, ограничено количество неорганични примеси с дребни размери, слюда. Цветът на глината след изпичането е розово-оранжев. Външната страна на съда е покрита с ангоба с керемиденочервен цвят, силно обезличена на места. Къса шийка, извит навън и заоблен устиен ръб, тяло с форма на сплесната сфера. Плоско дъно с релефен знак – пентаграма. Размери: ду = 13 см; вис.= 6, 5 см; дд= 9, 7 см; дт = 13, 1 см. (табло 49.4).

2. Фрагмент от устие на гърне. Изработено на ръчно колело. Къса, извита навън шийка, право отрязан устиен ръб. Цветът на глината след изпичането е сиво-черен. Съдържа неорганични примеси и пясък в състава си. Сива ивица в лома. Запазена височина на фрагмента: 3, 5 см., ду= 17 см.

3. Фрагмент от устие на гърне. Изработено на ръчно колело. Много къса, извита навън шийка, право отрязан устиен ръб, леко удебелен от външната си страна. Цветът на глината след изпичането е светло кафяв. Съдържа неорганични примеси и пясък в състава си. Видими са следите от опушване от външната и вътрешната страна на фрагмента. Запазена височина на фрагмента: 4 см., ду= 11 см.

4. Фрагмент от дъно на гърне. Изработено на ръчно колело. Цветът на глината след изпичането е сиво-черен. Съдържа неорганични примеси и пясък в състава си. Сива ивица в лома. Посипка от пясък по дъното. Дд= 10 см., запазена височина на фрагмента: 2, 9 см.

- Фрагменти от стени на гърнета на ръчно колело, от песъчлива глина с неорганични примеси. Изпичането е ставало при свободен достъп на кислород. Обикновено се забелязват следи от вторично опушване. Дебелина на стените между 0,6-0,9/ 1 см. Преобладаващата част от стените е украсена с врязана украса с хоризонтални линии, понякога в съчетание със снопчета вълниста украса. Дъната са плоски, с посипка от пясък.

XIV. Капитан Андреево

Л: Попов 2006, 151-153; Попов, Василева, Дянкова 2007, 194-198; Попов, Гроздановa 2008, 163-167; Попов 2009, 39-53; Гроздановa 2009, 245-253; Гроздановa 2009, 54-71.

Местоположение: Съвременното село Капитан Андреево се намира на 12 км. от Свиленград и на около 20 км. от Одрин, на съвременната българо – турско – гръцката граница. Обектът е разположен в м. Лонгозлука, в района на ЖП гарата, на левия бряг на р. Марица.

Топография: на високата заливна тераса на левия бряг на р. Марица;

Периодизация, стратиграфия: БЕ, ЕЕ, РЖЕ, Ранно Средновековие;

Комплекси:

ВС 5/ жилище 1 (табло 58)

Характеристика: полувкопано жилище, почти квадратен план. Ъглите – заоблени.

Размери: 3,68 (З-И), х 3,52 (С-Ю). Около жилището, но в непосредствената му околност, на разстояние между 0,80-1,00 м, се наблюдават дупки от колове, вероятно ограждащи дворно пространство?

Ориентация: СИ-ЮЗ.

Дълбочина на вкопаването (засечена): 0,25-0,30 м.

Отоплително съоръжение: в СИ ъгъл на жилището. Запазена е глинобитна подложка, с керемидено-червен цвят, в резултат на силно опалване;

Данни за конструкцията на жилището: Край западната и южната стена на жилището се откриха следи от колове с диам. 0, 06-0, 8 см., което свидетелства за наличието на плет.

Вход: Вероятно при ЮЗ страна на жилището е нарушена, вероятно това е входа?

Инвентар: При отоплителното съоръжение е намерено гърне, почти напълно възстановено, както и не голям брой, но характерни фрагменти. Съотношението между отделните групи керамика на ръка (I), на бавно колело (II.1) и УРК (III) е 27,27: 27,27: 45,45 %. Противно на статистиката обаче, най-характерни са фрагментите на ръка, сред които се възстановява цял профил на съд, следвани от тези на бавно колело. Фрагментите от ТГ III най-вероятно са интрузии.

Гърнето (Ж1/1): Гърне, на ръка. Сивокафяв цвят след изпичането. Глината: песъчлива, слюдеста, съдържа неорганични примеси (вероятно кварцови зърна) с дребни и средни (до 0,4 см) размери. Слабопрофилирано тяло, къса, наклонена навън шийка, леко изтънен устиен ръб. Дъното – тежко, несиметрично. Украса от тънки врязани, неравномерни, вълнисти линии. В= 17см., ду= 16см, дд= 10 см., дт= 14, 5 см. При отоплителното съоръжение на жилище № 1.

Ж1/2. Фрагмент от устие на гърне. На ръка? Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси със средни размери. Цвят: черно-кафяв. Неравномерен лом. Ду= 11,2 см.

Ж1/3. Фрагмент от устие на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: сравнително добре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси със средни размери. Цвят: червено-кафяв. Неравномерен лом. Украса от снопчета вълнисти врязани линии. Ду= 13,2 см.

Ж1/4: Дъно на гърне. На ръка? Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси със средни размери. Цвят: червено-кафяв. Неравномерен лом. Дд= 12,6 см.

Ж1/5. Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Цвят: черен. Неравномерен лом.

Ж1/6. Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) ко-

лело. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси със средни размери. Цвят: червено-кафяв. Неравномерен лом.

ВС 7/ жилище 2 (табло 59.1)

Ж2/1: Гърненце или чаша?. На колело. Розово-кафяв цвят на глината след изпичането. Сравнително пречистена глина, съдържа дребен пясък, слюда, дребни неорганични частици. Тънка сива ивица в лома при долните части на съдчето. Без украса. В= 7,9 см, дд= 8 см, дт=11 см.

ВС 22/ жилище 3 (табла 60-62)

Характеристика: полувкопано жилище, почти квадратен план. Ъглите – заоблени.

Размери: 3, 45 (З-И), х 3, 60 (С-Ю). Около стените на жилището, на разстояние от 0, 02 до 0, 20 см. се наблюдават дупки от колове с диаметър между 0, 05 – 0,12 см.

Ниво на засичане: при СЗ ъгъл= 44, 26; при ЮЗ ъгъл= 43, 88;

Ориентация: СИ-ЮЗ.

Подово ниво: 43, 55 до 43, 64;

Дълбочина на вкопаването (засечена): 0,53 м в СЗ ъгъл, 0,25 м при ЮЗ ъгъл.

Отоплително съоръжение: каменна печка в СИ ъгъл на жилището. Подковообразна форма. Размери: 1,04 (З-И) х 1,20 (С-Ю) м. Основата й представлява глинена обмазка с дебелина 0, 05 м., отухлена до керемидено-червено, в резултат на силно опалване. Върху глинената обмазка има подложка от дребни камъни и фрагментирани тухли, а между и вътре в тях има слой въглени и пепел с обща дебелина 0, 10 м. Печката е изградена от камъни със средни размери 15 – 20 см, запазени до 2 реда в северната част. Нивото на глинената обмазка: 43,55.

Данни за конструкцията на жилището: Следите от колове свидетелстват за наличието на плет. Възможно е част от някои от коловете вътре в жилището да имат носеща функция на покривната конструкция.

Вход: Покрай южната част на източната стена е оформено стъпало в жълтата песъчлива стерилна пръст, вероятно част от оформлението на входа.

Инвентар: Материалите от пълнежа на жилището са в значителна степен фрагментирани. Присъствието на отделните групи керамика (на ръка (I), на бавно колело (II.1), сравнително тънкостенна керамика от едрозърнеста глина с врязана украса (III) е 26, 99: 38, 04: 17,18%. 17, 79 % от керамичните фрагменти принадлежат към категорията на амбалажната керамика (амфори). Като цяло материалът е изключително фрагментиран, и предвид неговата нехомогенност позволява да се допусне, че фрагментите от група III са попаднали в пълнежа като интрузии. Възражение предизвиква фактът, обаче, че сред деструкциите от печката, т.е. сигурен материал от времето на обитаване на жилището и за синхронност са открити фрагменти Ж3/7 и Ж3/9 (КР); Ж3/5, Ж3/13, Ж3/14 (БК), Ж3/20, Ж3/24 (УРК), и Ж3/27 (КК) – т.е. считаме за безспорно обстоятелството, че керамика с различни технологични традиции се употребява едновременно в границите на хронологическия период. Фрагменти Ж3/22 и Ж3/23 принадлежат, според състава на глината си на подгрупа IIb. Дъната са плоски, без релефни знаци. Сред някои от тях се наблюдават следи от посипка от пясък и периферен ръб – загладен в различна степен.

Ж3/ 1: Устие на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси със средни размери. Цвят: неравномерен, сив до сивокафяв. Неравномерен лом. Къса, извита навън шийка, заоблен и леко изтънен устиен ръб. Ду= ? см.

Ж3/ 2: Устие на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси със средни размери. Цвят: неравномерен, охристокафяв отвътре, сивокафяв отвън. Неравномерен лом. Къса, извита навън шийка, заоблен и леко изтънен устиен ръб. Ду= ? см.

Ж3/ 3: Устие на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси със средни размери. Цвят: кафяв. Неравномерен лом. Къса, извита навън шийка, заоблен и леко изтънен устиен ръб. Украса от единична врязана вълниста линия от вътрешната страна на ръба. Ду= ? см.

Ж3/ 4: Устие на гърне. УРК. Глината: песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Цвят: 5YR 4/2 (dark reddish gray, тъмно червено сив). Неравномерен лом. Къса, силно извита навън шийка, сложно профилиран устиен ръб. Украса от снопчета вълнисти линии от вътрешната страна на устийния ръб и в основата на шийката. Ду= 11 см.

Ж3/5: Дъно на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни и едри размери. Цвят: неравномерен, сивокафяв отвън, тъмнокафяв отвътре. Неравномерен лом. Дд= 9,2 см. Плоско дъно с посипка от пясък.

Ж3/6: Дъно на гърне. На ръка? Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с едри размери. Цвят: сивочерен. Неравномерен лом. Дд= 9,6 см.

Ж3/7: Дъно на гърне. На ръка? Глината: много груба, непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с едри размери. Цвят: 7.5YR 6/2 (pinkish gray, розово сив). Неравномерен лом. Украса от много плитко и небрежно врязани снопчета вълнисти линии. Дд= 9 см.

Ж3/8: Дъно на гърне. На ръка? Глината: много груба, непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси със средни размери. Цвят: сивочерен. Неравномерен лом. Дд= 7 см.

Ж3/9: Дъно на гърне. На ръка? Глината: много груба, непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с едри размери. Цвят: сивочерен. Неравномерен лом. Дд= 10 см.

Ж3/10: Стена на гърне. На ръка? или леко ръчно (бавно) колело. Глината: груба, непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Цвят: червенокафяв отвън, сивочерен отвътре. Неравномерен лом.

Ж3/11: Стена на гърне. На ръка. Глината: груба, непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Цвят: сивокафяв отвън, черен отвътре. Неравномерен лом. Украса от единична врязана линия.

Ж3/12: Стена на гърне. На ръка? или леко ръчно (бавно) колело. Глината: груба, непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Цвят: сивокафяв отвън, черен отвътре. Неравномерен лом. Украса от единична врязана линия.

Ж3/13: Стена на гърне. На ръка? или ръчно колело. Глината: груба, непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси със средни размери. Цвят: сивокафяв отвън, сивочерен отвътре. Неравномерен лом. Украса от единична врязана линия.

Ж3/14: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: груба, непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Цвят: сивокафяв отвън, сивочерен отвътре. Неравномерен лом. Украса от снопчета вълниста врязана линия.

Ж3/15: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: груба, непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Цвят: сивокафяв. Неравномерен лом. Снопчета хоризонтални врязани линии.

Ж3/16: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: груба, непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с големи размери. Цвят: 5YR 6/4 (light reddish brown, светло червено сив). Неравномерен лом. Украса от снопчета вълниста врязана линия.

Ж3/17: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни и средни размери. Цвят: 5YR 5/2 (reddish gray, червено сив). Неравномерен лом. Украса от вертикални снопчета врязани линии.

Ж3/18: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Цвят: червенокафяв отвън, сивочерен отвътре. Неравномерен лом. Украса от снопчета вълнисти, в комбинация с хоризонтални врязани линии.

Ж3/19: Стена на гърне. УРК. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни и средни размери. Цвят: червенокафяв. Неравномерен лом. Украса от хоризонтални врязани линии.

Ж3/20: Стена на гърне. УРК. Глината: песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Цвят: червенокафяв. Неравномерен лом. Украса от снопчета вълнисти, в комбинация с хоризонтални, врязани линии.

Ж3/21: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни и средни размери. Цвят: 5YR 4/1 (dark gray, тъмно сив). Неравномерен лом. Украса от снопчета вълнисти, в комбинация с хоризонтални врязани линии.

Ж3/22: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с големи размери и значително количество слюда в състава си. Цвят: 5YR 5/2 (reddish gray, червено сив). Неравномерен лом. Украса от снопчета вълнисти, в комбинация с хоризонтални врязани линии.

Ж3/23: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с едри размери, слюда. Цвят: 5YR 5/2 (reddish gray, червено сив). Неравномерен лом. Украса от хоризонтални врязани линии.

Ж3/24: Стена на гърне. УРК. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Цвят: 5YR 5/2 (reddish gray, червено сив). Неравномерен лом. Украса от снопчета вълнисти врязани линии.

Ж3/25: Стена на гърне. На ръка. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с едри размери. Цвят: червенокафяв. Неравномерен лом. Украса от снопчета вълнисти плитко врязани линии.

Ж3/26: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с едри размери. Цвят: сивокафяв. Неравномерен лом. Украса от хоризонтална врязана линия.

Ж3/27: Профил на капак. Крачно колело. Песъчлива глина. Цвят: 5YR 4/2 (dark reddish gray, тъмно червено – сив).

*ВС 77/ жилище 4 (*табло 59, 63)

Характеристика: полувкопано жилище, почти квадратен план. Ъглите – заоблени.

Размери: 3, 20 (З-И), х 3, 30 (С-Ю). Яма 87 при западната стена разрязва пода на жилището.

Ниво на засичане: при СЗ ъгъл= 46, 25; СИ ъгъл= 46, 27; при ЮЗ ъгъл= 45, 90; ЮИ ъгъл= 45, 91.

Ориентация: СИ – ЮЗ.

Подово ниво: 45, 86 до 45, 97;

Дълбочина на вкопаването (засечена): 0, 30 м.от север, 0, 05 м.от юг (в резултат на естествен наклон на терена в посока от С на Ю).

Отоплително съоръжение: каменна печка в СИ ъгъл на жилището. Зле запазена. Жилището като цяло е много пострадало при строежа на жп линията и насипа при изграждането й. Правоъгълна форма? Външни размери: 1, 00 (З-И) х 1, 50 (С-Ю) м. Ос-

новата й представлява глинена обмазка с дебелина 0, 05 м., отухлена до керемидено-червено, в резултат на силно опалване. Почти не са запазени камъни от градежа й, но такива има разпръснати по пода на жилището. Върху глинената обмазка има подложка от дребни камъни и фрагментирани тухли, а между и вътре в тях има слой въглени и пепел с обща дебелина 0, 10 м. В резултат на обгарянето някои от камъните са придобили сив до червен цвят. Печката е изградена от камъни с дребни размери 10 – 15 см. Максимална височина на запазване на деструкциите: 0, 23 см. Нивото на глинената обмазка: 45, 91.

Данни за конструкцията на жилището: Не са разкрити следи от колове, с изключение по дължината на южната страна.

Вход: Вероятно от юг, с оглед денивилацията на терена и разположението на печката.

Инвентар: Запазена е долна половина на гърне върху пода на жилището.

Съотношението между отделните групи керамика на ръка (I), на бавно колело (II.1) и УРК (III) и на бързо колело (IV) е 25, 81: 58, 06: 9,68: 6,45 (в проценти). Липсват амфори. Много беден, фрагментиран характер на материала, към който трябва да се отбележат и известен брой фрагменти РЖЕ. Най-характерните фрагменти принадлежат на група II.1.

Ж4/1: Долна половина на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: груба, не добре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с едри размери. Цвят: 5YR 4/1 (dark gray, тъмно сив). Неравномерен лом. Украса от снопчета врязани хоризонтални, вълнисти и вертикални линии. Дд= 10 см.

Ж4/2: Устие на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси със средни размери. Цвят: 5YR 6/3 (light reddish brown, светло червено-кафяв). Неравномерен лом. Къса, извита навън шийка, срязан устиен ръб. Ду= ? см.

Ж4/3: Устие на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Цвят: Неравномерен лом. Къса, извита навън шийка, леко профилиран устиен ръб. Ду= ? см.

Ж4/4: Дъно на гърне. Леко ръчно (бавно) колело? Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни и едри размери. Цвят: охристо – жълт. Неравномерен лом. Дд= ? см.

Ж4/5: Дъно на гърне. УРК. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с едри размери. Цвят: 5YR 6/4 (light reddish brown, светло червено-кафяв). Неравномерен лом. Дд= 10 см.

Ж4/6-10: Стени на гърнета. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с едри размери. Цвят: 5YR 5/4 (reddish brown, червено-кафяв). Неравномерен лом. Украса от вълнисти врязани линии.

Ж4/11: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: сравнително пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни и средни размери и значително количество слюда в състава си. Цвят: 7.5YR 5/2 (brown, кафяв). Неравномерен лом. Украса от снопчета вълнисти, в комбинация с хоризонтални врязани линии.

Ж4/12-14: Стени на гърнета. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с едри размери. Украса от хоризонтални врязани линии.

Ж4/15: Фрагмент от дръжка на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива, съдържа неорганични примеси с едри размери. Цвят: 7.5YR 5/3 (brown, кафяв). С надлъжни канелюри.

ВС (яма) 87 (табла 85-86), нарушава пода на жилището при З му страна. Ямата е с диам.= 1, 32 см, дълб.= 1, 34 см. Ниво на засичане = 46,18. Дъно на яма= 44, 81. Съдържание: дребни керамични фрагменти, камъни с дребни и средни размери, с въглени.

Присъствието на отделните групи керамика на ръка (I), на бавно колело (II.1) и на бързо колело (IV) е 4,17: 66, 66: 2,78. 26, 39 % от керамичните фрагменти принадлежат към категорията на амбалажната керамика (амфори). Както се вижда от направената статистика, доминираща е група II. Два от фрагментите (Ж3/3 и Ж3/5) могат да се отнесат към подгрупа IIb.

ВС 87/1: Устие на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: сравнително пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Цвят: 7.5YR 6/3 (light brown, светло кафяв). Неравномерен лом. Къса, извита навън шийка, заоблен устиен ръб. Ду= 13 см.

ВС 87/2: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери, слюда. Цвят: 2.5YR 4/1 (dark reddish gray, тъмно червеносив). Неравномерен лом. Набодена украса.

ВС 87/3: Стена на гърне. На ръчно колело. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери, слюда. Цвят: 5YR 5/4 (reddish brown, червено-кафяв).Неравномерен лом. Украса от вертикални снопчета врязани линии.

ВС 87/4: Стена на гърне. На ръчно колело. Глината: не добре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси със средни размери. Цвят: 7.5YR 5/4 (brown, кафяв). Неравномерен лом. Украса от снопчета вълнисти врязани линии.

ВС 87/5: Стена на гърне. На ръчно колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни и средни размери слюда. Цвят: 7.5YR 5/4 (brown, кафяв). Неравномерен лом. Украса от снопчета вълнисти врязани линии.

ВС 87/6: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: груба, непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с големи размери. Цвят: 7.5YR 3/1 (very dark gray, много тъмносив). Неравномерен лом. Украса от вълнисти врязани линии.

ВС 87/7: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива. Цвят: 7.5YR 3/1 (very dark gray, много тъмносив). Неравномерен лом. Без украса.

ВС 87/8: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси Цвят: 5YR 5/4 (reddish brown, червено-кафяв). Неравномерен лом. Украса от хоризонтални врязани линии.

Ж87/9: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни и средни размери. Цвят: 5YR 6/3 (светло червенокафяв). Неравномерен лом. Украса от вълнисти врязани линии.

ВС 87/10: Устие на купа. Крачно колело. Глината: сравнително пречистена, песъчлива. Цвят: тъмнокафяв до сивочерен. Неравномерен лом. Ду= 10 см.

ВС 87/11: Устие на купа. Крачно колело. Глината: сравнително пречистена, песъчлива. Цвят: светлокафяв. Неравномерен лом. Ду= 9 см.

ВС 87/12: Дъно на гърне. На ръка. Глината: груба, непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с едри размери. Цвят: 5YR 5/2 (reddish gray, червеносив). Неравномерен лом. Дд= ?см.

ВС 87/13: Дъно на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с едри размери. Цвят: 5YR 4/2 (dark reddish gray, тъмно червеносив). Неравномерен лом. Дд= 10 см.

ВС (яма) 88 (табла 87-93)**:** Ямата е с диам.= 1, 34/1,76 см, дълб.= 1, 48 см. Ниво на засичане = 45, 87. Дъно на яма= 44, 23. Съдържание: сравнително голямо количество фрагменти кухненска керамика, амфори и пепел. Материалът е хомогенен, възстановяват се значителен брой профили на съдове. Керамиката на ръка присъства ограничено, осезаемо е наличието на групи II и III. От IV технологична група са открити единични, дребни фрагменти, вероятно като интрузии.

Присъствието на отделните групи керамика(на ръка (I), на бавно колело (II.1), сравнително тънкостенна керамика от едрозърнеста глина с врязана украса (III) и на бързо колело (IV) е 0,99: 23,65: 38: 8,89 %. 28,07% от керамичните фрагменти принадлежат към категорията на амбалажната керамика (амфори). Керамиката на ръка е в малко количество, представена от малки форми – гърненца. Група III се обособява въз основа на едрозърнестата фактура, отличаваща се от предходната група с по-добри технологични данни по отношение на формуване, с равномерен по правило лом, и по-сложен профил. Изработена е на колело, но трудно може да се определи дали е ръчно или крачно. Най-често е украсена с врязана украса. Керамиката от IV ТГ е представена от дребни и нехарактерни фрагменти, които, предвид богатия репертоар от форми и големина на фрагментите от II-ра и III-та ТГ, може да се счита за интрузии.

Дъната са плоски, без релефни знаци, неравни. Сред някои от тях се наблюдават следи от посипка от пясък и периферен ръб – загладен в различна степен.

ВС 88/1: Гърне. Изработено на УРК. Песъчлива, непречистена глина, съдържаща неорганични примеси с дребни и средни размери. Цвят на глината след изпичането: 2,5YR 4/4 (сиво – кафяв). Неравномерен, двуделен лом. Висока, конична шийка, косо срязан устиен ръб. Полусферично тяло. Плоско дъно. Украса от гъсто нанесени тънки хоризонтални линии, с широчина < 1 мм. В= 18, 5 см., ду= 14, 1 см, дд= 11, 1 см, дт= 17,8 см.

ВС 88/2: Гърне. Липсва придънната част. УРК. Глината: песъчлива, непречистена, съдържа неорганични примеси с дребни и едри размери. Равномерен лом. Цвят: 2.5YR 3/1 (dark reddish gray, тъмно червеносив). Къса, извита навън шийка, косо срязан устиен ръб.Сферично тяло. Ду= 15 см, дт= 17 см.

ВС 88/3: Гърненце? На ръка. Глината съдържа едър пясък, камъчета. Цвят: 5YR 5/2 (reddish gray, червеносив). Къса, извита навън шийка, леко изтънен устиен ръб. Слабо изразено биконично тяло. Неравно дъно. Украса от две неравномерни, плитко врязани вълнисти линии. В= 6,8 см., ду=7,5 см., дд=5,8 см, дт= 6, 8 см.

ВС 88/4: Горна половина на гърне. УРК. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни и средни размери. Цвят: 2.5YR 4/1 (dark reddish gray, тъмно червеносив). Издължена, наклонена навън шийка, заоблен устиен ръб. Украса от единични врязани хоризонтални линии.Ду= 14 см.

ВС 88/5: Устие на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с едри размери. Цвят: 2.5YR 4/1 (dark reddish gray, тъмно червеносив). Неравномерен лом. Издължена, наклонена навън шийка, изтънен устиен ръб. Набодена украса в комбинация с хоризонтални врязани линии. Ду= 13 см.

ВС 88/6: Устие на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа едри неорганични примеси. Цвят: 5YR 4/1 (dark gray, тъмно сив). Неравномерен лом. Къса, извита навън шийка, заоблен устиен ръб. Украса от единична вълниста врязана линия. Ду= 13 см.

ВС 88/7: Устие на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: груба, непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси със средни размери. Неравномерен лом. Цвят: 5YR 4/1 (dark gray,

тъмно сив). Къса, извита навън шийка, заоблен и леко изтънен устиен ръб. Украса от снопчета вълниста врязана линия. Ду= 16 см.

ВС 88/8: Устие на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси. Цвят: 5YR 4/1 (dark gray, тъмно сив). Неравномерен лом. Къса, извита навън шийка, заоблен устиен ръб. Украса от снопчета вълниста врязана линия. Ду= 18 см.

ВС 88/9: Устие на гърне. УРК. Глината: непречистена, песъчлива. Неравномерен лом. Цвят: 2.5YR 5/1 (reddish gray, червеносив). Къса, извита навън шийка, косо срязан устиен ръб.Ду= 16 см.

ВС 88/10: Устие на гърне. УРК. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси в голямо количество. Цвят: Цвят: 2.5YR 5/4 (reddish brown, червенокафяв). Неравномерен лом. Къса, извита навън шийка, косо срязан устиен ръб. Ду= 16 см.

ВС 88/11: Устие на гърне. УРК. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси със средни размери. Цвят: 2.5YR 3/1 (dark reddish gray, тъмно червеносив). Неравномерен лом. Къса, извита навън шийка, изтънен устиен ръб. Ду= 17 см.

ВС 88/12: Устие на гърне. УРК. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси със средни размери. Цвят: 2.5YR 6/4 (light reddish brown, тъмно червенокафяв). Равномерен лом. Къса шийка, изтънен устиен ръб. Ду= 19 см.

ВС 88/13: Устие на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: непречистена, песъчлива. Цвят: 5YR 4/1 (dark gray, тъмно сив). Неравномерен лом. Заоблен устиен ръб. Ду= 13 см.

ВС 88/14-5: Устия на гърнета. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: песъчлива. Цвят: 5YR 4/1 (dark gray, тъмно сив). Равномерен лом. Ду= 14 см.

ВС 88/16: Устие на гърне. УРК. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Цвят: 5YR 3/1 (very dark gray, много тъмно сив). Равномерен лом. Заоблен устиен ръб, с украса от хоризонтални канелюри под устието. Ду= 16 см.

ВС 88/17: Устие на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа едри неорганични примеси. Цвят: 5YR 6/4 (light reddish brown, светло червенокафяв). Неравномерен лом. Къса, извита навън шийка, заоблен устиен ръб. Украса от дълбоко врязани вълнисти линии. Ду= ?

ВС 88/18: Устие на гърне. УРК. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни и средни размери. Цвят: 2.5YR 6/4 (light reddish brown, светло червенокафяв). Равномерен лом. Къса, извита навън шийка, заоблен устиен ръб. Ду= 14 см.

ВС 88/19: Дъно на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси със средни и едри размери. Къса, извита навън шийка, заоблен устиен ръб. Цвят: 2.5YR 4/2 (weak red). Неравномерен лом. Плоско дъно със слабо изразен, загладен периферен релефен ръб. Украса от снопчета вълнисти врязани линии. Дд= 11 см.

ВС 88/20: Дъно на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа голямо количество неорганични примеси. Цвят: 5YR 4/1 (dark gray, тъмно сив).Неравномерен лом. Дд= 9 см. Плоско дъно със слабо изразен периферен релефен ръб. Украса от дълбоко врязани вълнисти линии.

ВС 88/21: Дъно на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: непречистена, песъчлива. Цвят: 2.5YR 5/1 (reddish gray, червеносив). Неравномерен лом. Плоско дъно със слабо изразен, загладен периферен релефен ръб. Дд= 11 см.

ВС 88/22: Дъно на гърне. Крачно колело. Сива, пречистена глина, покрита със зелена глазура. Дд= 11 см.

ВС 88/23: Дъно на гърне. На ръка. Глината: груба, непречистена, песъчлива. Цвят: 5YR 5/2 (reddish gray, червеносив). Неравномерен лом. Дд= ?

ВС 88/24: Дъно на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси със средни и едри размери. Цвят: 5YR 4/1 (dark gray, тъмно сив). Неравномерен лом. Дд= 10 см.

ВС 88/25: Дъно на гърне. УРК. Глината: песъчлива. Цвят: 2.5YR 5/1 (reddish gray, червеносив). Равномерен лом. Дд= 9 см.

ВС 88/26: Дъно на гърне. УРК. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни и средни размери. Цвят: 5YR 4/3 (reddish brown, червенокафяв). Равномерен лом. Дд= 7 см.

ВС 88/27: Дъно на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси със средни и едри размери. Цвят: 5YR 4/1 (dark gray, тъмно сив). Неравномерен лом. Плоско дъно със слабо изразен, загладен периферен релефен ръб. Украса от вълниста врязана линия. Дд= 12 см.

ВС 88/28: Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива. Цвят: 2.5YR 3/1 (dark reddish gray, тъмно червеносив). Неравномерен лом. Украса от снопчета вълнисти, в комбинация с хоризонтални врязани линии.

ВС 88/29: Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива. Цвят: 2.5YR 5/1 (reddish gray, червеносив). Неравномерен лом. Украса от снопчета вълнисти врязани линии.

ВС 88/30: Шийка на амфора. Цилиндрична, с извито навън устие и заоблен устиен ръб. Отчупени дръжки. Пречистена глина. Цвят: 10R 6/6 (light red, светлочервен). Врязан след изпичането знак под основата на шийката. Ду= 7,3 см.

ВС 88/31: Шийка на амфора. Дръжки с обло сечение. Пречистена глина. Цвят: 5YR 6/8 (reddish yellow, червеникаво жълт). Ду= 6 см.

ВС 88/32: Стена от придънна част на амфора. Пречистена глина. Набраздена външна повърхност. Цвят: 2,5YR 5/6 (red, червен).

ВС 83/ жилище 5 (табло 64)

Характеристика: полувкопано жилище, почти квадратен план. Южната и западната страна на жилището са разрушени при изграждането на канализационни шахти от съвременната епоха.

Запазените размери: 2, 95 (З-И), х 3, 30 (С-Ю).

Ниво на засичане: при СЗ ъгъл = 45, 77; при СИ ъгъл= 45, 80; при ЮИ ъгъл= 45, 56.

Ориентация: С-Ю;

Подово ниво: 45,25;

Дълбочина на вкопаването (засечена): 0,40-0,50 м.

Отоплително съоръжение: в СИ ъгъл на жилището. Изградена е от малки и средни камъни, наредени куполообразно. Размери: 1,20 х 1,50 м. Запазената височина на печката е 0,65 м. С подковообразна форма. Отворът е от юг. Дебелина на страниците= 0,40 – 0,50 м. Източната страна не е много добре запазена. Основата на пещта е леко вкопана в пода, отухлена е с дебелина = 0, 4 – 0, 6 см. Запазена е глинобитна подложка, с керемидено-червен цвят, в резултат на силно опалване;

Данни за конструкцията на жилището: Около стените на жилището от външната страна се наблюдават дупки от колове – вероятно останки от плет? По протежение на централната част на северната стена, при североизточния ъгъл на каменната печка и край източната стена са открити следи от по-масивна носеща конструкция – греди с диам.= 15-16 см.

Вход: Вероятно от юг, срещу отвора на пещта?

Инвентар: Оскъдно количество керамика. Присъствието на отделните групи керамика на бавно колело (II.1) и сравнително тънкостенна керамика от едрозърнеста глина с врязана украса (III) е 74,58: 6, 78 (в проценти). 18,64 % от керамичните фрагменти принадлежат към категорията на амбалажната керамика (амфори). Трябва да се отбележи, че въпреки по-малкия си брой фрагментите от група III са по-големи като размери – фрагменти Ж5/2 и Ж5/3 вероятно принадлежат на един съд, което категорично означава, че са част от инвентара на жилището. Преобладават фрагменти с украса от хоризонтални врязани линии.

Находки: желязна стрела при Ю стена.

Ж5/1: Устие на гърне. УРК. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Цвят: 5YR 4/2 (dark reddish gray, тъмно червеносив). Неравномерен лом. Къса, извита навън шийка, заоблен, срязан устиен ръб. Ду= 10, 2 см.

Ж5/ 2: Горна половина на гърне. УРК. Глината: не добре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни и средни размери. Цвят: 5YR 5/4 (light reddish brown, светло червено-кафяв). Неравномерен лом. Къса, извита навън шийка, заоблен и леко изтънен устиен ръб.Ду= 13 см.

Ж5/ 3: Дъно на гърне. УРК. Глината: груба, непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси със средни и едри размери. Цвят: 5YR 5/2 (reddish gray, червеносив). Неравномерен лом. Украса от хоризонтални гъсто врязани линии.Дд= 11 см.

Ж5/ 4: Дъно на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси със средни и едри размери. Цвят: 2.5YR 4/3 (reddish brown, червено-кафяв). Неравномерен лом. Дд= 10 см.

Ж5/5: Устие чаша? Крачно колело. Песъчлива глина. Черен цвят. Ду=8 см. КЖЕ?

Ж5/6: Устие от гърло на амфора. Глината: много добре пречистена. Цвят: 7.5YR 8/6 (reddish yellow, червено-жълт). Ду=?

Ж5/7: Дръжка на амфора. Глината: много добре пречистена. Цвят: 5YR 7/8 (reddish yellow, червено-жълт).

Ж5/8: Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси. Цвят: 5YR 5/8 (red, червен).Неравномерен лом. Врязана украса от пресичащи се вертикални и хоризонтални снопчета.

Ж5/9-10: Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Цвят: 5YR 5/2 (reddish gray, червеносив). Неравномерен лом. Украса от снопчета хоризонтални врязани линии.

Ж5/ 11: Стена на гърне. УРК. Глината: песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Цвят: 5YR 3/1 (very dark gray, много тъмно сив). Неравномерен лом. Украса от хоризонтални врязани линии.

Ж5/12: Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: груба, недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси със средни размери. Цвят: 5YR 5/2 (reddish gray, червеносив). Неравномерен лом. Украса от снопчета вълнисти врязани линии.

Ж5/13: Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: песъчлива. Цвят: 5YR 3/1 (very dark gray, много тъмно сив). Украса от врязани вълнисти линии.

Ж5/14-15: Стени на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Врязана украса.

ВС 101/ жилище 6 (табло 65)

Характеристика: полувкопано жилище, почти квадратен план. Заоблени ъгли.

Размери:2, 90 (З-И), х 3, 46 (С-Ю). Жилището е разположено в участък, който е бил многократно заливан от реката. Поради тази причина пластът, в който е вкопано е нехомогенен: кафява, глинеста пръст, примесена с речен пясък и чакъл. Като цяло е много зле запазено, подемният материал е разнороден.

Ниво на засичане: СИ ъгъл=45,43; СЗ ъгъл= 45,33; ЮИ ъгъл=45,30.

Ориентация: С – Ю.

Подово ниво: чернокафява трамбована пръст, 45, 09- 45, 11.

Дълбочина на вкопаването (засечена): 0, 30 м. при СИ ъгъл, 0, 30 м. при СЗ ъгъл, 0,26 м. при ЮЗ ъгъл, 0,20 м. при ЮИ ъгъл

Отоплително съоръжение: разположено е в СИ ъгъл на жилището. Зле запазено. Оцеляла е отухлената глинена обмазка (на каменната печка?), с дебелина 3 см. Наоколо, в границите на жилището се локализират разпилени камъни, някои от тях със следи от обгаряне, вероятно от конструкцията на печката.

Данни за конструкцията на жилището: Установени са следи от греди, с диаметър около 16-18 см в ъглите и в средата на стените на жилището.

Вход: В средата на З стена се наблюдава уширение – стъпало на вход? Размерите му са 0,78 х 0,49 м х 0,10 м. височина.

Инвентар: Изключително оскъден и разнороден: единични фрагменти ранносредновековна керамика, амфори и керамика РЖЕ. Присъствието на отделните групи керамика на бавно колело (II.1), сравнително тънкостенна керамика от едрозърнеста глина с врязана украса (III) и на бързо колело (IV) е 25,42: 40,68: 11,86 (в проценти). 22,03 % от керамичните фрагменти принадлежат към категорията на амбалажната керамика (амфори).

Ж6/1: Устие на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: песъчлива, сравнително пречистена. Цвят: 5YR 3/1 (very dark gray, много тъмно сив). Равномерен лом. Къса, извита навън шийка, заобле устиен ръб. Ду= ?

Ж6/2: Устие на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива, сравнително пречистена. Цвят: 7.5YR 7/4 (pink, розов). Равномерен лом. С дръжка. Ду= 10 см.

Ж6/3: Дъно на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива. Цвят: 10YR 6/3 (pale brown, бледокафяв). Равномерен лом. Рязано с нишка. Дд=8 см.

Ж6/4: Дъно на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: песъчлива. Цвят: 7.5YR 4/1 (dark gray, тъмно сив). Дд=9 см.

Ж6/5: Дъно на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива. Цвят: 7,5YR 4/2 (brown, кафяв). Равномерен лом. Дд=9 см.

Ж6/6: Дъно на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива. Цвят: 7,5YR 4/2 (brown, кафяв). Равномерен лом. Рязано с нишка. Дд=10 см.

Ж6/7: Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: песъчлива. Цвят: 7.5YR 3/1 (very dark gray, много тъмно сив). Неравномерен лом. Украса от хоризонтални врязани линии.

Ж6/8: Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: песъчлива. Цвят: 7.5YR 4/1 (dark gray, тъмно сив). Неравномерен лом. Врязана украса от снопчета хоризонтални и вълнисти линии.

Ж6/9: Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: песъчлива. Цвят: 7.5YR 5/1 (gray, сив). Неравномерен лом. Врязана украса.

Ж6/10-11: Стени от амфорно тесто. Глината: много добре пречистена. Цвят: 7.5YR 7/6 (reddish yellow, червено-жълт). Ж6/10 – гребенчата украса; Ж6/11 – набраздена външна повърхност.

Ж6/12: Фрамент от устие на паница. Крачно колело. Пречистена глина. Цвят: 5YR 7/6 (reddish yellow, червено-жълт).

ВС 120/ жилище 7 (табло 66)

Характеристика: полувкопано жилище, почти квадратен план. Заоблени ъгли. Размери: 3, 04 (З-И), х 3, 12 (С-Ю). Жилището е сериозно пострадало при строежа на жп линията. Оскъден инвентар.

Ниво на засичане: 45, 73 при СЗ ъгъл; 45, 69 при СИ ъгъл на жилището; 45, 61 при ЮИ ъгъл.

Ориентация: С-Ю

Подово ниво: 45, 59 – 45, 53, трамбована пръст;

Дълбочина на вкопаването (засечена):

Отоплително съоръжение: Разположено в СИ ъгъл на жилището. Запазена е основата му, отухлена до червено глинена обмазка с размери 0,44 х 0, 50 х 0,04 м. Концентрацията на дребни и средни ломени камъни в Ю част на жилището, някои от които със следи от обгаряне, следващи естествения наклон на терена подсказват, че отоплителното съоръжение вероятно е било каменна печка.

Данни за конструкцията на жилището: Установени са следи от греди: в средата на И и З стена и ЮЗ ъгъл на жилището.

Вход: Преки данни няма. Като вход би могло да се тълкува уширението в средата на Ю стена, разположено към реката и срещу отвора на пещта.

Инвентар: Съотношението керамика на ръка, на бавно колело и тара е 6, 25: 68, 75: 25 (в проценти). Беден, но представителен репертоар.

Ж7/1: Горна половина на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: не добре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни и средни размери. Цвят: 7,5YR 4/2 (brown, кафяв). Неравномерен лом. Къса, извита навън шийка, заобле устиен ръб. Украса от снопчета вълнисти врязани линии. Ду= 15 см.

Ж7/2: Дъно на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни и средни размери. Цвят: 7.5YR 4/1 (dark gray, тъмно сив). Украса от единична врязана вълниста линия. Дд= ?

Ж7/3: Дъно на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: песъчлива. Цвят: 7.5YR 7/4 (pink, розов). Дд= ?

Ж7/4: Дъно на гърне. На ръка. Глината: груба, непречистена, съдържа неорганични примеси с големи размери.. Цвят: 7.5YR 5/1 (gray, сив). Дд= 12, 4 см.

Ж7/5: Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Цвят: 5YR 6/2 (pinkish gray, розово сив). Неравномерен лом. Врязана украса от снопчета вълнисти линии.

Ж7/6: Стена на гърне. На ръка или на ръчно колело? Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с едри размери.. Цвят: 7.5YR 4/1 (dark gray, тъмно сив). Неравномерен лом. Врязана украса от единични вълнисти линии. Следи от заглаждания с пръсти от вътрешната страна на съда.

Жилище 8 (табло 42.8)

В профила на контролен сондаж в сектор Север – Л в края на археологическа кампания 2006 г. бе намерено гърне, което даде основание да се локализира тук жилище с пореден номер 8. В хода на разкопките през 2007 г. не се подвърди наличието на жилищна структура, но ранносредновековното гърне бе заведено в полевата документация по този начин.

Ж8/1: Гърне. Изработено на леко ръчно (бавно) колело. Песъчлива, сравнително пречистена глина. Кафяво – сив цвят. Вторично опушване по външната страна на съда. Неравномерен, триделен лом. Къса, наклонена навън шийка, заоблен устиен ръб. Високи, заоблени плещи в горната 1/3 на съда. Тясно дъно, с посипка от пясък. Врязана хоризонтална украса, в комбинация с единични вълнисти линии в горната част на шийката, широчина около 1 мм. В= 19 см., ду= 16,8 см, дд= 9,2 см, дт= 20 см.

ВС 135/ жилище 9 (табла 67-72)

Характеристика: полувкопано жилище, почти квадратен план. СЗ ъгъл на жилището остава под С профил на кв. М2. Ъглите – заоблени.

Размери: 3, 68 (З-И), х 3, 52 (С-Ю).

Ниво на засичане: при СИ ъгъл на жилището – д. 46, 01, при ЮИ ъгъл – д. 45, 94, ЮЗ ъгъл: 45, 92. З стена на жилището е засечена на д. 46, 06 в С профил на квадрата.

Ориентация: СИ-ЮЗ.

Подово ниво: 45, 68.

Дълбочина на вкопаването: (засечена) = 0, 30 м.

Отоплително съоръжение: в СИ ъгъл на жилището. Каменна печка с подковообразна форма на огнището. Външни размери: 1,64 (С-Ю) х 1,66 (З-И).

Вътрешните й размери са 0,57 (С-Ю) х 0,50 (З-И). Оформено е предпещно пространство с леко трапецовидна форма, разм. 0,60 х 0,55 м. Оградено е от изток от запазени в един ред камъни с височина 0, 07 см. В него концентрацията въглени е голяма и вер. е служило за изтегляне на жаравата. Дебелина на стените на печката: по 0,60 м. от двете страни, 0,75 м. от север. Запазената височина на отоплителното съоръжение е 0, 44 м. Изградена е от меки, варовикови камъни с едри, средни и дребни размери. Едрите камъни се намират в основата на конструкцията. Вградени в печката са фрагменти от кухненска керамика и амфори. Отворът на печката е разположен от юг. Каменната печка отстои на 0,10-0,15 м. разстояние от стените на жилището. Подът на горивната камера: 45,71. Подът на предпещното пространство – 45,68.

Данни за покривна конструкция: при ЮИ и ЮЗ ъгли и в средата на З стена са открити следи от вертикални греди, диам = 0,18 – 0,20 м. При СИ част и С стена не се откриха следи от колове/ греди. Следи от колове с диам. 0,06 м. бяха открити покрай външната стена на жилището, което свидетелства вер. за наличието на плет.

Вход: При ЮИ ъгъл, покрай И стена на жилището се оформя стъпало от жълта стерилна пръст с правоъгълна форма и размери: 1,15 х 0,50 м. и 0,07 м. височина. Вероятно това стъпало маркира входът?

Под пода на жилището се локализират 2 ями, предстрои проучване.

Инвентар: Съотношението между отделните групи керамика (на ръка (I), на бавно колело (II), сравнително тънкостенна керамика от едрозърнеста глина с врязана украса (III) и на бързо колело (IV) е 8, 01: 7,67: 39,03: 34,14 %. В инвентара на жилището присъства устие от стомна, покрито от външната страна с плътна зелена глазура (Ж9/16) и транспортна керамика – 10,80 % от общия брой. Керамиката на ръка е в малко количество, представена от фрагменти с дребни размери. Също сравнително ограничено е присъствието на фрагменти от група II – на бавно (ръчно колело). Присъствието на фрагменти керамика от ТГ III и IV е почти равностойно, с лек превес за керамиката на УРК.

В тази комплекс присъстват 5 фрагмента с голямо участие на слюда в състава на глината: един от тях на бавно (Ж9/32) и четири на крачно колело (ТГ IV). Специфични като технологични дадености са дъната с кат. н. Ж9/30 и Ж9/31, които са обли, вероятно вследствие моделирането им в калъп. И двата фрагмента се отличават със степента на пречистеност на глината и доброто си изпичане. Вероятно нямат местен произход.

Преобладаващата част от дъната са плоски, без релефни знаци. Сред някои от тях се наблюдават следи от посипка от пясък и периферен ръб – загладен в различна степен. Две от дъната са рязани с нишка.

Ж9/1: Устие на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива. Цвят: 5YR 5/1 (gray, сив). Неравноме-

рен лом. Къса, извита навън шийка, двойнопрофилиран устиен ръб. Ду= 10 см.

Ж9/2: Устие на гърне. УРК. Глината: песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни и средни размери. Цвят: 5YR 3/1 (very dark gray, тъмно сиво-кафяв). Неравномерен лом.Дълга, извита навън шийка, леко удебелен от външната страна устиен ръб. Врязана украса от вътрешната страна на устийния ръб. Ду= 10 см.

Ж9/3: Устие на гърне. УРК. Глината: песъчлива, сравнително пречистена. Цвят: 5YR 3/1 (very dark gray, тъмно сиво-кафяв). Равномерен лом. Къса, извита навън шийка, слабопрофилиран устиен ръб. Врязана украса. Ду= 13 см.

Ж9/4: Устие на гърне. УРК. Глината: песъчлива, сравнително пречистена. Цвят: 10YR 5/2 (grayish brown, сиво-кафяв). Неравномерен лом. Наклонена навън шийка, заоблен устиен ръб. Врязана украса. Ду= 14 см.

Ж9/5: Устие на гърне. УРК. Глината: песъчлива, сравнително пречистена. Цвят: 5YR 3/2 (dark reddish brown, неравномерен червено-кафяв). Неравномерен лом. Къса шийка, сложнопрофилиран устиен ръб. Ду= 16 см.

Ж9/6: Устие на гърне. УРК. Глината: песъчлива, сравнително пречистена, съдържа неорганични примеси с дребни и средни размери. Цвят: 7, 5YR 6/4 (light brown, светло кафяв). Неравномерен лом. Къса, извита навън шийка, сложнопрофилиран устиен ръб. Ду= 13 см.

Ж9/7: Устие на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива, сравнително пречистена. Цвят: 7, 5YR 6/4 (light brown, светло кафяв). Равномерен лом с дръжка, излизаща от устийния ръб. Ду= 13 см.

Ж9/8: Устие на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива, сравнително пречистена. Цвят: 7, 5YR 6/4 (light brown, светло кафяв). Равномерен лом с дръжка, излизаща от устийния ръб. Ду= 16 см.

Ж9/9: Устие на чаша?. Крачно колело. Глината: песъчлива. Цвят: 5YR 5/1 (gray, сив). Равномерен лом. Къса, извита навън шийка, удебелен устиен ръб. Врязана украса от вътрешната страна на устийния ръб. Ду= ?

Ж9/10: Устие на гърне. УРК. Глината: песъчлива, сравнително пречистена. Цвят: 5YR 3/1 (very dark gray, тъмно сиво-кафяв). Равномерен лом. Къса, силно извита навън шийка, сложнопрофилиран устиен ръб. Врязана украса от широки хоризонтални линии. Ду= 10 см.

Ж9/11: Устие на стомна? Крачно колело. Глината: песъчлива, сравнително пречистена. Цвят: 5YR 4/1 (dark gray, тъмно сив). Равномерен лом. Ду=8 см.

Ж9/12: Устие. Крачно колело. Глината: добре пречистена. Цвят: 5YR 7/6 (reddish yellow, жълточервен). Равномерен лом. Ду= 8 см.

Ж9/13: Устие. Крачно колело. Глината: добре пречистена. Цвят: 5YR 7/4 (pink, розов). Равномерен лом. Ду= 9 см.

Ж9/14: Устие на гърне. Крачно колело. Глината: добре пречистена, съдържа фин пясък. Цвят: 2, 5YR 6/8 (light red, светлочервен). Равномерен лом. Ду= 15 см.

Ж9/15: Устие на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива, сравнително пречистена. Цвят: 5YR 4/2, червено-кафяв. Равномерен лом. Къса, конкавна шийка, заоблен устиен ръб. Ду= 17 см.

Ж9/16: Устие на стомна? Крачно колело. Глината: песъчлива, сравнително пречистена. Цвят на глината под глазурата: 5YR 6/6 (оранжево-червен). Равномерен лом. Дълга, наклонена навън шийка. Заоблен устиен ръб. Отчупена дръжка. Шийката е покрита с плътна зелена глазура, без подглазурна ангоба. Украса от врязана вълниста линия под устийния ръб. Ду= 11 см.

Ж9/17: Дъно на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси със средни и едри размери. Следи от пясъчна посипка. Цвят: 2,5YR 4/1 (кафяво-сив). Неравномерен лом. Дд= 9 см.

Ж9/18: Дъно на гърне. Крачно колело. Глината: сравнително пречистена, песъчлива. Цвят: Оранжево-червен отвътре, сиво-кафяв отвън. Неравномерен лом. Дд= 9 см.

Ж9/19: Дъно на гърне. Крачно колело. Глината: непречистена, песъчлива, слюдеста. Цвят: 5YR 5/3 (червено-кафяв). Неравномерен лом. Дд= 10 см.

Ж9/20: Дъно на гърне. Крачно колело. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси със средни и едри размери. Цвят: 5YR 4/1 (сивокафяв цвят). Неравномерен лом. Дд= 10 см.

Ж9/21: Дъно на гърне. Крачно колело. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси със средни и едри размери. Цвят: 7, 5YR 6/4 (light brown, светло кафяв). Неравномерен лом. Дъното е рязано с нишка. Дд= 9 см.

Ж9/22: Дъно на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива, съдържа неорганични примеси със средни размери, слюда. Цвят: 5YR 4/2 (сивокафяв). Неравномерен лом. Дд= 8 см.

Ж9/23: Дъно на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: груба, непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с едри размери. Цвят: 5YR 6/3 (светлокафяв). Неравномерен лом. Дд= 13 см.

Ж9/24: Дъно на гърне. Формувано на ръка. Глината: груба, непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с едри размери. Цвят: 5YR 6/1 (сив). Неравномерен лом. Дд= 13 см.

Ж9/25: Дъно на гърне. Формувано на ръка. Глината: груба, непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Цвят: 5YR 6/4 (сивокафяв). Неравномерен лом. Дд= ? см.

Ж9/26: Профил на дъно на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива. Цвят: 5YR 5/4 (кафяв). Равномерен лом. Дд= ? см.

Ж9/27: Дъно на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа

неорганични примеси със средни и едри размери. Цвят: 5YR 4/1 (сивокафяв). Неравномерен лом. Плоско дъно с посипка от пясък, слабо изразен, загладен периферен релефен ръб. Дд= 7 см.

Ж9/28: Дъно на гърне. Крачно колело. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с едри размери. Цвят: 5YR 5/4 (червенокафяв). Неравномерен лом. Дъното е рязано с нишка. Дд= 10 см.

Ж9/29: Дъно на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Цвят: 5YR 5/4 (кафяв). Плоско дъно с посипка от пясък. Неравномерен лом. Дд= 10 см.

Ж9/30: Дъно на гърне. Конкавно. В калъп? Глината: съдържа фин пясък и слюда. Цвят: 2,5YR 6/6 (охристо-червен). Равномерен лом. Дд= 13,8 см.

Ж9/31: Дъно на гърне. Конкавно. В калъп? Глината: съдържа фин пясък и слюда. Цвят: 5YR 6/6 (охристо-червен). Равномерен лом. Дд= 16 см.

Ж9/32: Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: песъчлива, съдържа слюда. Цвят: 5YR 6/2 (червено-кафяв). Неравномерен лом. Украса от снопчета хоризонтални врязани линии.

Ж9/33: Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: сравнително пречистена. Цвят: 5YR 4/1 (dark gray, тъмно сив). Равномерен лом. Украса от снопчета вълнисти и хоризонтални врязани линии.

Ж9/34: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: песъчлива. Цвят: 5YR 5/1 (сивокафяв). Неравномерен лом. Украса от единични врязани линии.

Ж9/35: Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: сравнително пречистена. Цвят: 5YR 3/1 (very dark gray, тъмно сиво-черен). Равномерен лом. Украса от снопчета вълнисти врязани линии.

Ж9/36: Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни и средни размери. Цвят: 5YR 5/4 (червенокафяв). Неравномерен лом. Украса от снопчета вълнисти врязани линии.

Ж9/37: Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Цвят: 5YR 4/1 (сивокафяв). Неравномерен лом. Украса от врязани линии.

Ж9/38: Стена на гърне. УРК. Глината: песъчлива. Цвят: 5YR 4/1 (dark gray, тъмно сив). Неравномерен лом. Украса от снопчета хоризонтални врязани линии.

Ж9/39: Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: песъчлива. Цвят: 5YR 6/3 (червенокафяв). Неравномерен лом. Украса от вертикални врязани снопчета.

Ж9/40: Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с едри размери. Цвят: 5YR 4/3 (червенокафяв). Неравномерен лом. Украса от снопчета вълнисти врязани линии.

Ж9/41: Стена на гърне. УРК. Глината: сравнително пречистена. Цвят: 5YR 4/1 (сивокафяв). Равномерен лом. Комбинирана украса от вълнисти и хоризонтални врязани линии.

Ж9/42: Стена на гърне. УРК. Глината: сравнително пречистена. Цвят: 5YR 3/1 (very dark gray, тъмно сиво-кафяв). Равномерен лом. Украса от хоризонтални врязани линии.

Ж9/43: Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: песъчлива. Цвят: 5YR 3/1 (very dark gray, тъмно сиво-кафяв). Неравномерен лом. Украса от снопчета хоризонтални врязани линии в комбинация с набождания.

Ж9/44: Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с едри размери. Цвят: 5YR 5/2 (сив). Неравномерен лом. Украса от вълнисти врязани линии.

Ж9/45: Фрагмент от гърло на амфора. Глината: добре пречистена, съдържа ситен пясък. Без ангоба. Ду= 7см.

Ж9/46: Фрагмент от гърло на амфора с отчупена в основата си дръжка. Глината: добре пречистена, съдържа ситен пясък. Без ангоба. Едва забележими бразди по външната повърхност на шийката. Леко конична форма. Ду= 7,8 см.

Ж9/47: Фрагмент от гърло на амфора с две дръжки. Глината: добре пречистена, съдържа ситен пясък. Къса, конична шийка със заоблен устиен ръб. Дръжките са с елипсовидно сечение. Ду= 6,6 см.

ВС 136/ жилище 10 (табла 73-76)

Неясна и сложна за интерпретиране е ситуацията при регистрацията на ВС 136/жилище 10, където се засичат няколко структури от различни епохи. Източната и западната част на средновековното жилище нарушават по- ранни структури съдържащи подемен материал от бронзовата и ранножелязната епоха. За нас обаче е по-важен въпроса дали регистрираното жилище 10 не е нарушило при изграждането си друга по-ранна домакинска структура от средновековната епоха. Аргументите ни в тази насока са два: на кота 46,59 бе засечен ъгъл на структура с ориентация различна от тази на ВС 136/Ж10. При опит за нейното очертаване, на д. 46,59-46,36 попаднахме на фрагментите от гърне Ж10/1, концентрирани в участъка до засечения ъгъл на съоръжението. Безспорно е, че наличието на гърне, на което се възстановява целия профил не е случайно и то в никакъв случай не може да се разглежда като интрузия. В същото време технологията му, начинът по който е формувано, се различава от преобладаващото количество керамичен инвентар във ВС 136/Ж10 и е аналогично на фрагменти Ж10/35-Ж10/40. Допускаме, че е възможно въпросните фрагменти и най-вече

гърне Ж10/1 да принадлежат на структура, почти изцяло разрушена от по-късната ВС 136/Ж10.

Характеристика: полувкопано жилище, с неправилна правоъгълна форма. Ъглите – заоблени.

Размери: С стена= 3,02 м.; З стена = 2,60 м., И стена = 3,32 м.; Ю стена = 2,58 м.;

Ниво на засичане на окончателния план на ВС: при СИ ъгъл на жилището – д. 46, 35; СЗ ъгъл – 46, 23; при ЮИ ъгъл – д. 46,14, ЮЗ ъгъл: 45,95. Най – високото ниво на засичане на жилището е на д. 46,14.

Ориентация:

Подово ниво: 46,00. Ясно изразено, глинобитно, трамбовано ниво, обгоряло.

Дълбочина на вкопаването (засечена) = 0,16 м. от З; 0,08 от С; 0,09 от Ю; 0,03 – 0,06 от И. При ЮЗ ъгъл подът е на нивото на засичане на вкопаването.

Ниската дълбочина на вкопаването е в резултат на многократните престъргвания вследствие на сухата пръст първоначално и наводненията след това.

Отоплително съоръжение: в СИ ъгъл на жилището. Каменна печка, изградена от камъни със средни и дребни размери, със следи от обгаряне. Елипсовидна форма на огнището. В резултат на горенето глинената обмазка на огнището се е отухлила. Външни размери: 1,03 (С-Ю) х 0,82 (З-И).

Вътрешните й размери са 0,55 (С-Ю) х 0,48 (З-И). Запазената височина на отоплителното съоръжение е 0,27 м.

Данни за покривна конструкция: стълб при ЮИ ъгъл, дупки от колове от външната страна, С от С стена.

Вход: вероятно в Ю част на И стена, където се забелязва стъпало от жълта материкова глина, подобно на жилище 3 и 9. Размери на стъпалото: 0,80 х 0,37; вис.= 0,08.

Инвентар: Присъствието на отделните групи керамика (на ръка (I), на бавно колело (II.1), УРК (III) и на бързо колело (IV) е 1, 59: 10,05: 23, 28: 52,38 %. 12,7% от керамичните фрагменти принадлежат към категорията на амбалажната керамика (амфори). Керамиката на ръка е представена от единични фрагменти с дребни размери. Въпреки ограниченото количество на фрагменти от група II – на бавно (ръчно колело), се възстановява цял профил на гърне. Осезаемо е присъствието на керамика от групи III и IV, като последната доминира.

Дъната са плоски, без релефни знаци. Сред някои от тях се наблюдава периферен ръб – загладен в различна степен. Шест от дъната са рязани с нишка, а други шест са заглаждани с нож. Към групата на трапезната керамика се отнасят фрагмент от устие на ойнохоевидна кана, 2 фрагмента от шийки на стомни, и три паници с ниски пръстеновидни дъна (принадлежащите към подгрупа IVc).

Ж10/1: Гърне. Изработено на леко ръчно (бавно) колело. От вътрешната страна на съда се забелязват следи от заглаждане с пръсти. Средновисоко гърне, с ниска, широка, силно наклонена навън шийка, биконично тяло, ниско разположени, слабо изпъкнали рамене и широко дъно. Право срязан устиен ръб. Песъчлива, слюдеста глина, съдържа неорганични примеси с дребни и средни размери. Равномерен лом. Червено – кафява глина, вторично опушена отвътре и отвън. Врязана украса, комбинация от снопчета вълнисти и хоризонтални линии, широки 1 мм. В= 13, 3 см., ду= 11см, дд= 8 см.

Ж10/2: Устие на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: песъчлива. Цвят: 5YR 4/1 (dark gray, тъмно сив). Неравномерен лом. Къса, извита навън шийка, изтънен устиен ръб. Украса от вътрешната страна на устието. Ду= 11 см.

Ж10/3: Горна половина на гърне. УРК. Глината: песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни и средни размери. Цвят: 5YR 3/1 (very dark gray, много тъмно сив). Равномерен лом. Къса, извита навън шийка, косо срязан устиен ръб.Ду= 10 см.

Ж10/4: Устие на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива, сравнително пречистена. Цвят: 5YR 4/1 (dark gray, тъмно сив). Равномерен лом, заоблен устиен ръб. Ду= 13 см.

Ж10/5: Устие на гърне. УРК. Глината: песъчлива, сравнително пречистена. Цвят: 5YR 5/2 (reddish gray, червено-сив). Равномерен лом. Много къса шийка, сложнопрофилиран устиен ръб. Ду= 14 см.

Ж10/6: Устие на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива, сравнително пречистена. Цвят: 5YR 5/2 (reddish gray, тъмно сив). Неравномерен лом, заоблен устиен ръб. Ду= 12 см.

Ж10/7: Устие на гърне. УРК. Глината: песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни и средни размери. Цвят: 5YR 3/1 (very dark gray, много тъмно сив). Неравномерен лом. Сравнително дълга шийка, косо срязан устиен ръб. Ду= 11 см.

Ж10/8: Устие на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: песъчлива, съдържа неорганични примеси с едри размери. Цвят: 5YR 6/1 (gray, сив). Неравномерен лом. Къса, извита навън шийка, косо срязан устиен ръб. Ду= 11 см.

Ж10/9: Устие на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива, сравнително пречистена. Цвят: 5YR 4/2 (dark reddish gray, тъмно червено сив). Неравномерен лом. Къса, извита навън шийка, косо срязан устиен ръб. Ду= 20, 4 см.

Ж10/10: Устие на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива. Цвят: 5YR 4/2 (dark reddish gray, тъмно сив). Неравномерен лом. Ду= 11 см.

Ж10/11: Устие на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива, сравнително пречистена. Цвят: 5YR 3/1 (very dark gray, тъмно сив).Равномерен лом. Ду= 12 см.

Ж10/12: Устие на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: песъчлива, слюдеста. Цвят: 5YR 3/2 (reddish brown, червенокафяв).

Ж10/13: Устие. Крачно колело. Глината: песъчлива, сравнително пречистена. Цвят: 5YR 6/3 (light reddish brown, светло червенокафяв). Неравномерен лом. Ду= 12 см.

Ж10/14: Устие. Крачно колело. Глината: песъчлива, добре пречистена. Цвят: 5YR 7/6 (reddish yellow, червено-жълт). Неравномерен лом. Ду= 10 см.

Ж10/15: Устие. УРК. Глината: песъчлива. Цвят: 2.5YR 4/1 (dark reddish gray, тъмно червено сив). Равномерен лом. Ду= 11 см.

Ж10/16: Устие. Крачно колело. Глината: песъчлива, сравнително пречистена. Цвят: 5YR 6/3 (light reddish brown, светло червенокафяв). Неравномерен лом. Ду= ?

Ж10/17: Устие на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива, сравнително пречистена. Цвят: 5YR 3/1 (very dark gray, много тъмно сив). Равномерен лом. Ду= 15 см.

Ж10/18: Устие на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Дръжка с елипсовидно сечение. Цвят: 5YR 6/4 (light reddish brown, светло червенокафяв). Ду=?

Ж10/19: Устие на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива. Цвят: 5YR 6/3 (light reddish brown, светло червенокафяв). Неравномерен лом. Ду= 15 см.

Ж10/20: Устие на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива, сравнително пречистена. Цвят: 5YR 5/2 (reddish gray, червеносив). Неравномерен лом. Дръжка с надлъжни ребра. Ду=?

Ж10/21: Устие на гърне. УРК. Глината: песъчлива, сравнително пречистена. Цвят: 5YR 4/2 (dark reddish gray, тъмно червено сив). Неравномерен лом. Украса от врязани единични вълнисти линии. Ду= 14 см.

Ж10/22: Дъно на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива, съдържа малко количество неорганични примеси с дребни и средни размери. Цвят: 5YR 5/2 (reddish gray, червеносив). Неравномерен лом. Дъното – рязано с нишка. Дд= 6,4 см.

Ж10/23: Дъно на гърне. УРК. Глината: песъчлива, сравнително пречистена, съдържа слюда. Цвят: 5YR 4/1 dark gray, тъмно сив). Равномерен лом. Дд= 7 см.

Ж10/24: Дъно на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива, сравнително пречистена. Цвят: 5YR 4/2 (dark reddish gray, тъмно червено-сив). Неравномерен лом. Дд= 8 см.

Ж10/25: Дъно на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива, съдържа неорганични примеси със средни размери, слюда. Цвят: 5YR 4/1 dark gray, тъмно сив). Равномерен лом. Дъното – рязано с нишка. Украса от единични хоризонтални врязани линии. Дд= 9 см.

Ж10/26: Дъно на гърне. УРК. Глината: песъчлива, съдържа неорганични примеси с едри размери. Цвят: 5YR 4/1 dark gray, тъмно сив). Неравномерен лом. Дд= 8 см.

Ж10/27: Дъно на гърне. УРК. Глината: песъчлива, сравнително пречистена. Цвят: 5YR 6/1 gray, сив). Равномерен лом. Дд= 7 см.

Ж10/28: Дъно на блюдо. Крачно колело. Глината: песъчлива, пречистена, съдържа слюда. Цвят: 5YR 5/6 (red, червен). Украса от коси, излъскани ивици по външната повърхност на съда. Дд= 12 см.

Ж10/29: Дъно на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива. Цвят: 5YR 4/2 (dark reddish gray, тъмно червено-сив). Дд= 9 см.

Ж10/30: Дъно на гърне. Крачно колело. Глината: добре пречистена. 5YR 5/1 (gray, сив). Равномерен лом. Дд= ?

Ж10/31: Дъно на гърне. На ръка. Глината: грубо омесена, непречистена. Цвят: 5YR 5/1 (gray, сив). Неравномерен лом. Дд= ?

Ж10/32: Дъно на гърне. На ръка. Глината: грубо омесена, непречистена. Цвят: 5YR 5/1 (gray, сив). Неравномерен лом. Дд= ?

Ж10/33: Дъно на блюдо. Крачно колело. Глината: песъчлива, пречистена. Цвят: 2.5YR 6/6 (light red, светлочервен). Дд= 6 см.

Ж10/34: Дъно на блюдо. Крачно колело. Глината: песъчлива, пречистена. Цвят: 2.5YR 6/6 (light red, светлочервен). Дд= ?

Ж10/35: Стена на гърне. На ръчно колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Цвят: 5YR 5/1 (gray, сив). Равномерен лом. Комбинирана украса от вълнисти и хоризонтални врязани линии.

Ж10/36: Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Цвят: 5YR 5/1 (gray, сив). Неравномерен лом. Украса от вълнисти врязани линии.

Ж10/37: Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с едри размери. Цвят: 5YR 5/1 (gray, сив). Неравномерен лом. Украса от вълнисти врязани линии.

Ж10/38: Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива. Цвят: 5YR 5/1 (gray, сив). Неравномерен лом. Украса от снопчета хоризонтални врязани линии.

Ж10/39: Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни и едри размери. Цвят: 5YR 5/2 (reddish gray, червено – сив). Неравномерен лом. Украса от хоризонтални врязани линии.

Ж10/40: Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с едри размери. Цвят: 2.5YR 3/1 (dark reddish gray, тъмно червено – сив). Неравномерен лом. Украса от вълнисти врязани линии.

Ж10/41: Фрагмент от гърло на амфора с дръж-

ки. Глината: добре пречистена, съдържа ситен пясък. . Цвят: 7.5YR 8/6 (reddish yellow, червеникаво-жълт). Цилиндрична шийка с набраздена повърхност, с лек отстъп от вътрешната страна под устийния ръб. Дръжките са с овално сечение. Ду= 6,5 см.

ВС 162/ жилище 11 (табла 77-78)

Характеристика: полувкопано жилище, неправилен четириъгълен, близък до квадрат план. Ъглите – заоблени.

Размери: 3,20 (З-И), х 3,00 м. (С-Ю).

Ниво на засичане: при СИ ъгъл на жилището – д. 45,82; СЗ ъгъл – 45,93; при ЮИ ъгъл – д. 45,85, ЮЗ ъгъл: 45,87. Най – високото ниво на засичане на жилището е на д. 45, 99 в профила на пътеката.

Ориентация:

Подово ниво: 45,50. Жълта глинеста пръст, без трамбовка.

Дълбочина на вкопаването (засечена) = 0, 12 до 0, 20 м.

Отоплително съоръжение: в ЮИ ъгъл на жилището. Доста зле запазена. Липсват западната и северната й стени. Вер. е имала подковообразна форма на огнището. Изградена е от варовикови камъни, с дребни и средни размери, фрагментирани тухли. В резултат на горенето глинената обмазка на огнището се е отухлила. Външни размери на запазената част: 0,94 (С-Ю) х 0,56 (З-И).

Вътрешните й размери (на огнището) са 0,58 (С-Ю) х 0,35 (З-И).

Данни за покривна конструкция: следи от дървени стълбове в средата на четирите стени, колчета при СИ и ЮЗ ъгъл – от плет?;

Вход: Вероятно срещу отвора на печката – неустановен.

Инвентар: Керамика на ръка липсва. Като цяло оскъден керамичен инвентар. хомогенен. Присъствието наотделните групи керамика на бавно колело (II.1), сравнително тънкостенна керамика от едрозърнеста глина с врязана украса (III) и на бързо колело (IV) е 16,87: 9,64: 56, 62. 16, 87% от керамичните фрагменти принадлежат към категорията на амбалажната керамика (амфори). Категорично доминира керамика група IV.

Дъната са плоски, без релефни знаци. Три от дъната са рязани с нишка, а единични са примерите с периферен ръб, със следи от заглаждане. Към групата на трапезната керамика се отнася фрагмент от шийка на стомна.

Ж11/1,2: Устия. Крачно колело. Ду=?

Ж11/3: Устие на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива, сравнително пречистена. Цвят: 5YR 7/8 (reddish yellow, червеникаво-жълт). Неравномерен лом. Дръжка с надлъжни ребра. Ду=?

Ж11/4: Устие на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива, сравнително пречистена. Цвят: сивокафяв. Равномерен лом. Дръжка с надлъжни ребра. Ду=?

Ж11/5: Устие на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива, сравнително пречистена. Цвят: 2.5YR 6/8 (светло червен). Равномерен лом. Къса, наклонена навън шийка, заоблен устиен ръб. Ду=13 см.

Ж11/6: Устие на гърне. УРК. Глината: песъчлива, сравнително пречистена. Цвят: 7.5YR 6/4 (светло кафяв). Неравномерен лом. Къса, наклонена навън шийка, изтънен и заоблен устиен ръб. Ду= 14 см.

Ж11/7: Устие на гърне. УРК. Глината: песъчлива, сравнително пречистена. Цвят: 7.5YR 5/4 (кафяв). Равномерен лом. Къса, наклонена навън шийка, сложнопрофилиран устиен ръб. Ду= 17 см.

Ж11/8: Дъно на гърне. На бавно (леко ръчно)? колело. Глината: песъчлива. Неравномерен лом. Дд= ?

Ж11/9: Дъно. Крачно колело. Глината: много добре пречистена. Цвят: 7.5YR 7/4 (розовооранжев). Равномерен лом. Дд= 11 см.

Ж11/10: Дъно на гърне. Ръчно колело. Глината: песъчлива, съдържа примеси с дребни размери. Цвят: сивокафяв. Неравномерен лом. Посипка от пясък. Дд= 11,2 см.

Ж11/11: Дъно на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива. Цвят: 7.5YR 6/3 (светлокафяв). Неравномерен лом. Дд= 10 см.

Ж11/12: Дъно на гърне. Крачно колело. Глината: сравнително пречистена, песъчлива. Цвят: 7.5YR 5/4 (кафяв). Равномерен лом. Рязано с нишка. Дд= 11 см.

Ж11/13: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: песъчлива. Цвят: 7.5YR 4/1 (тъмносив). Украса от хоризонтални врязани линии.

Ж11/14: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: песъчлива. Цвят: 7.5YR 7/3 (светлокафяв). Неравномерен лом. Украса от единични вълнисти врязани линии.

Ж11/15: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. От вътрешната страна следи от заглаждане във вертикална посока от пръстите на грънчаря. Глината: недобре пречистена, песъчлива. Цвят: 7.5YR 4/2 (кафяв). Неравномерен лом. Украса от снопчета хоризонтални врязани линии.

Ж11/16: Стена на гърне. УРК. . Глината: песъчлива. Цвят: 7.5YR 4/2 (кафяв). Украса от снопчета хоризонтални врязани линии.

Ж11/17: Фрагмент от шийка на кана/стомна. Крачно колело. Глината: песъчлива, сравнително пречистена. Цвят: 5YR 5/4 (червенокафяв). Равномерен лом.

Ж11/18: Фрагмент от гърло на амфора. Глината: добре пречистена, съдържа ситен пясък. Дръжките са с обло сечение. Ду= 7 см.

Ж11/19: Фрагмент от устие на съд, изработен от много добре пречистена глина, с равномерен лом. Цвят: 5YR 7/8 (reddish yellow, червеникаво-жълт). Ду=?

ВС 157/ жилище 12 (табла 79-81)

Характеристика: полувкопано жилище, почти квадратен план. Ъглите – заоблени.

Размери: 2,96 (З-И), х 2,98 (С-Ю).

Ниво на засичане: при СИ ъгъл на жилището – д. 45,87; СЗ ъгъл – 45, 89; при ЮИ ъгъл – д. 45,84, ЮЗ ъгъл: 45,89. Най-високото ниво на засичане на жилището е на д. 45,97 в С профил на квадрата.

Ориентация:

Подово ниво: 45, 40.

Дълбочина на вкопаването (засечена) = 0, 46 м.

Отоплително съоръжение: в СИ ъгъл на жилището. Каменна печка с подковообразна форма на огнището. Запазен е само долният ред камъни, със средни размери, обграждащи огнището. В резултат на горенето глинената обмазка на огнището се е отухлила. Външни размери: 1, 20 (С-Ю) х 0, 84 (З-И) м. Вътрешните й размери са 0,45 (С-Ю) х 0,44 (З-И) м. Запазената височина на отоплителното съоръжение е 0, 13 м. Отворът на печката е разположен от юг, вер. срещу входа.

Данни за покривна конструкция: следи от колове при СИ ъгъл.

Следите от колове открити покрай външната стена на жилището свидетелства за наличието на плет.

Вход: Вероятно срещу отвора на печката.

Инвентар: Средно голямо количество, силно фрагментирана керамика.

Присъствието наотделните групи керамика (на ръка (I), на бавно колело (II.1), сравнително тънкостенна керамика от едрозърнеста глина с врязана украса (III) и на бързо колело (IV) е 21,3: 51,48: 5, 33: 10,65 %. 14,2% от керамичните фрагменти принадлежат към категорията на амбалажната керамика (амфори). Доминира грубата керамика, формувана на бавно колело. От голямо значение е фрагментът от тавичка, формуван на ръка, сред инвентара на жилището. Дъната са плоски, без релефни знаци. При тях се наблюдава периферен ръб – загладен в различна степен, или посипка от пясък. Едно от дъната е рязано с нишка.

Ж12/1: Устие на гърне. УРК. Къса, леко извита навън шийка, заоблен устиен ръб. Ду= 13 см.

Ж12/2: Устие на гърне. УРК. Къса, леко извита навън шийка, заоблен устиен ръб. Ду= 13 см.

Ж12/3: Устие. УРК. Глината: сравнително пречистена, песъчлива. Сложнопрофилирано устие. Ду= 13 см.

Ж12/4: Устие на гърне. УРК. Глината: песъчлива, с едрозърнеста структура. Неравномерен лом. Ду= 18 см.

Ж12/5: Устие на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Къса, леко извита навън шийка, заоблен и леко изтънен устиен ръб. Украса от хоризонтални врязани линии. Ду= 18 см.

Ж12/6-7: Дръжки на гърнета. Глината: песъчлива, с примеси.

Ж12/8: Фрагмент от тавичка. На ръка. Глината: груба, непречистена. Неравномерно формувани стени. Цвят: 5YR 6/3 (light reddish brown, светло червенокафяв). В= 3,5 см, ду= 17 см, дд=17 см.

Ж12/9: Дъно на гърне. Крачно колело. Глината: сравнително пречистена, песъчлива. Рязано с нишка. Равномерен лом. Дд= 9 см.

Ж12/10: Дъно на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Неравномерен лом. Отпечатък от пясъчната посипка. Дд= 11 см.

Ж12/11: Дъно и стена, долна половина на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: сравнително пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с едри размери. Неравномерен лом. Следи от заглаждане с пръсти във вертикална посока от вътрешната страна на съда. Леко издаден периферен ръб на дъното. Дд= 7 см.

Ж12/12: Дъно на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: груба, непречистена, съдържа неорганични примеси с едри размери. Неравномерен лом. Дд= ?

Ж12/13: Дъно на гърне. На ръка. Глината: груба, непречистена, съдържа неорганични примеси с едри размери. Неравномерен лом. Дд= ?

Ж12/14: Дъно на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: груба, непречистена, съдържа неорганични примеси с едри размери. Неравномерен лом. Следи от заглаждане с пръсти от вътрешната страна на съда във вертикална посока. Дд= ?

Ж12/15: Дъно на гърне. На ръка или на ръчно колело? Глината: груба, непречистена, съдържа неорганични примеси с дребни и средни размери. Неравномерен лом. Дд= ?

Ж12/16: Дъно на гърне. На ръка. Глината: груба, непречистена, съдържа неорганични примеси със средни размери. Неравномерен лом. Дд= ?

Ж12/17**:** Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с едри размери. Неравномерен лом. Украса от вълнисти врязани линии.

Ж12/18: Стена на гърне. На леко ръчно колело, дооформено на ръка – следи от заглаждане с пръсти от вътрешната страна на съда във вертикална посока. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с едри размери. Неравномерен лом. Украса от вълнисти врязани линии.

Ж12/19: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива, едрозърнеста. Неравномерен лом. Украса от снопчета небрежно врязани вълнисти линии.

Ж12/20: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с едри размери и голямо количество слюда. Неравномерен лом. Украса от вълнисти врязани линии.

Ж12/21: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива,

съдържа неорганични примеси със средни размери. Неравномерен лом. Украса от вълнисти врязани линии.

Ж12/22: Стена на гърне. На ръка. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни и средни размери. Следи от заглаждане с пръсти от вътрешната страна на съда във вертикална посока. Неравномерен лом. Украса от неравномерно врязани вълнисти линии.

Ж12/23: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с едри размери. Неравномерен лом. Украса от вълнисти дълбоко врязани линии.

Ж12/24: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: песъчлива. Неравномерен лом. Украса от снопчета вълнисти врязани линии.

Ж12/25: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с едри размери. Неравномерен лом. Комбинирана украса от снопче вълнисти и единична хоризонтална врязани линии.

Ж12/26: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: сравнително пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси със средни размери. Неравномерен лом. Украса от вълнисти врязани линии.

Ж12/27: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: сравнително пречистена, песъчлива. Равномерен лом. Украса от снопчета вълнисти гъсто врязани линии.

Ж12/28: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Неравномерен лом. Украса от вълнисти врязани линии.

Ж12/29: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: песъчлива. Неравномерен лом. Украса от вълнисти плитко врязани линии.

Ж12/30: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: сравнително пречистена, песъчлива. Неравномерен лом. Украса от снопчета вълнисти врязани линии.

Ж12/31: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с едри размери. Неравномерен лом. Комбинирана украса от снопчета арковидни, ограничени от хоризонтални врязани линии.

Ж12/32: Фрагмент от устие и дръжка на амфора. Глината съдържа ситни примеси от пясък. Цвят: червеникаво – жълт.

ВС 179/ жилище 13 (табла 82-83)

Характеристика: полувкопано жилище, почти квадратен план. Ъглите – заоблени.

Размери: 3,12 (З-И), х 3,58 (С-Ю) м.

Ниво на засичане: при СИ ъгъл на жилището – д. 46, 14; СЗ ъгъл – 46, 07; при ЮИ ъгъл жилището е нарушено от съвременно вкопаване, ЮЗ ъгъл: 46, 09.

Ориентация: СИ – ЮЗ

Подово ниво: 45, 82. Жълта глинеста пръст.

Дълбочина на вкопаването (засечена) = 0, 32 м.

Отоплително съоръжение: в СИ ъгъл на жилището. Каменна печка с подковообразна форма на огнището. Камъните са със средни и сравнително големи размери. В резултат на горенето глинената обмазка на огнището е отухлена. Външни размери: 1, 44 (С-Ю) х 1, 30 (З-И) м.

Вътрешните й размери са 0, 80 (С-Ю) х 0, 84 (З-И). Запазената височина на отоплителното съоръжение е 0, 38 м. Отворът на печката е разположен от юг, вер. срещу входа.

Данни за покривна конструкция: следи от греди при СЗ ъгъл и средата на С и З стени. Следи от колове открити покрай външната стена на жилището, около печката и в Ю му половина.

Вход: Вероятно срещу отвора на печката.

Инвентар: Средно голямо количество, фрагментирана керамика. Присъствието на отделните групи керамика на бавно колело (II.1), сравнително тънкостенна керамика от едрозърнеста глина с врязана украса (III) и на бързо колело (IV) е 24: 5: 50 %. 21% от керамичните фрагменти принадлежат към категорията на амбалажната керамика (амфори). Керамиката на крачно колело доминира. Възстановява се долната половина на гърне от група II, с врязана украса, кат. н. Ж13/14. Дъната са плоски, без релефни знаци. Тези от група II са неравни, понякога с посипка от пясък. При група III периферният ръб е загладен. Две дъна от група IV са рязани с нишка.

Ж13/1: Устие на амфора/амфоровиден съд. Глината: добре пречистена, песъчлива. Удебелен, заобле устиен ръб. Ду= 8 см.

Ж13/2: Устие на гърне. Крачно колело. Глината: сравнително пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Цвят: 2,5YR 5/4 (червенокафяв). Къса, наклонена навън шийка, хоризонтален устиен ръб. Дръжка с надлъжни ребра започва под устийния ръб. Ду= ?

Ж13/3: Устие на гърне. На колело. Глината: сравнително пречистена, песъчлива. Цвят: сивокафяв. Неравномерен лом. Ду= 17 см.

Ж13/4: Устие на гърне. Крачно колело. Глината: сравнително пречистена, песъчлива. Цвят: 5YR 5/2 (светлокафяв). Заобле устиен ръб, от който започва дръжка с елипсовидно сечение. Ду= 16 см.

Ж13/5: Устие на гърне. Ръчно колело, група III? Глината: непречистена, песъчлива. Леко подчертан, косо срязан устиен ръб. Ду= 20 см.

Ж13/6-13: Сечения на дръжки на гърнета.

Ж13/14: Запазена долна половина на гърне. Ръчно колело. Глината: сравнително пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси със

средни размери. Цвят: 7,5YR 5/2 (сиво-кафяв). Неравномерен лом. Украса от единични врязани вълнисти линии. Ду= 13 см.

Ж13/15: Дъно на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: груба, непречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с едри размери. Неравномерен лом. Цвят: 5YR 4/3 (сиво-кафяв). Дд= 12 см.

Ж13/16: Дъно на гърне. Крачно колело. Глината: добре пречистена, песъчлива. Равномерен лом. Цвят: 5YR 6/3 (червенокафяв). Дд= 12,8 см.

Ж13/17: Стена на гърне. УРК. Глината: сравнително пречистена, песъчлива. Неравномерен лом. Цвят: 5YR 4/1 (сиво-кафяв). Комбинирана украса от вълнисти и хоризонтални врязани линии.

Ж13/18: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: сравнително пречистена, песъчлива. Равномерен лом. Цвят: 5YR 5/1 (сиво – кафяв). Комбинирана украса от снопчета вълнисти и хоризонтални врязани линии.

ВС 199/ жилище 14 (табло 84)

Характеристика: полувкопано жилище, квадратен план. Ъглите – заоблени. Жилището е силно разрушено вследствие съвременни изкопни дейности. Яма за ел. стълб е разрушила северната страна на жилището, в срещуположния край, при южната стена е регистрирана друга яма, съвременна, от ограден стълб, свързан с поддръжката на БДЖ линията в съседство.

Размери: 3,34 (З-И), х 3,48 (С-Ю) м.

Ниво на засичане: при СИ ъгъл на жилището – д. 45, 90; СЗ ъгъл – 45, 92; ЮИ ъгъл – 45,93, ЮЗ ъгъл: 45, 90.

Ориентация: СИ – ЮЗ

Подово ниво: 45, 81. Жълта глинеста пръст.

Дълбочина на вкопаването (засечена) = 0, 11 м.

Отоплително съоръжение: в ЮИ ъгъл на жилището. Печка е разрушена, цялата й южна стена липсва, от северната стена е запазена само основата й. Камъните са с дребни и средни размери. В резултат на горенето глинената обмазка на огнището е отухлена, ориентирана е З-И. Размери на отухлената замазка: 0,68 м. (С-Ю) х 1, 20 (З-И) м. Запазената височина на отоплителното съоръжение е 0, 32 м. Отворът на печката, предвид нейната ориентация е разположен от запад, вер. срещу входа.

Данни за покривна конструкция: следи от греди не са констатирани, но трябва да се има предвид, че точно там, където е най – вероятно те да бъдат открити, са нарушенията. Следи от единични колове са открити покрай външната и вътрешната стена на жилището, и в централната му част.

Вход: Вероятно срещу отвора на печката, от запад.

Инвентар: Оскъдно количество, но характерна керамика. Присъствието наотделните групи керамика на ръка(I), на бавно колело (II) и амбалажната керамика (амфори) е: 2,85: 45,71:51,43 %. Керамиката на бавно (ръчно) колело доминира. Възстановява се почти целият профил на гърне от група II, с врязана украса, кат. н. Ж14/1, липсва му дъното. Дъната са плоски, едното с посипка от пясък, другото със загладен периферен ръб. Нехарактерни фрагменти от амфора.

Ж14/1: Гърне. Възстановява се целият профил, липсва дъното. Изработено на леко ръчно (бавно) колело. От вътрешната страна на съда се забелязват следи от заглаждане с пръсти. Средновисоко гърне, с широка, наклонена навън шийка, сферично тяло, ниско разположени, слабо изпъкнали рамене. Устийният ръб е с едва забележим жлеб. Песъчлива глина, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Триделен лом. Кафяво – черен цвят (5YR 4/2 – dark gray,червеникаво – кафяв) на глината, вторично опушена отвътре и отвън. Врязана украса, комбинация от снопчета вълнисти и хоризонтални линии, широки 1 мм. $В_{зап}$= 210 см., ду= 22,4см, дт= 24,5 см.

Ж14/2: Устие на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: песъчлива. Цвят: 7,5YR 3/1 (very dark gray, много тъмно сив). Неравномерен, триделен лом. Къса, извита навън шийка, заоблен устиен ръб. Ду= ? см.

Ж14/3: Дъно на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: песъчлива, добре пречистена, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Цвят: 5YR 5/3 (reddish brown), сив отвън, оранжево – кафяв отвътре. Триделен лом. Дъното – с периферен ръб след свалянето от колелото. Дд= 9 см.

Ж14/4: Дъно на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: песъчлива, с неорганични примеси. Цвят: червено – кафяв; 2,5YR 5/6 (red). Следи от посипка от пясък по дъното. Дд= 8см.

Ж14/5: Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: песъчлива, с дребни примеси. Неравномерен, триделен лом. Цвят: 5YR 3/2 (тъмно червено – кафяв). Комбинирана украса от единични вълниста и хоризонтални врязани линии.

Ж14/6: Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: песъчлива, с дребни примеси. Неравномерен, триделен лом. Цвят: 2,5YR 4/4 (червено-кафяв). Украса от снопчета вълнисти врязани линии.

Ж14/7: Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: песъчлива, с дребни примеси. Неравномерен, триделен лом. Цвят: 2,5YR 3/1 (черно-кафяв). Украса от снопчета вълнисти врязани линии.

Работен комплекс – пещи и вкопани структури в З част на обекта

Към комплекс принадлежат останките от две пещи и ВС (ями) с н. 33-34, 35, 78, 93 и 94. С изключение на яма 78, съдържаща сравнително богат репертоар от цели форми съдове, другите ком-

плекси като правило са изключително оскъдни и фрагментирани.

Предвид данните, с които разполагаме за технологията на изработване на съдовете и морфологията им, ги отнасяме към трета фаза то съществуване на селището. Единствено яма 94 се отличава като инвентар, но поради крайно фрагментирания му характер се въздържаме от заключения.

Пещите са еднокамерни, кръгли в план. Пещ 1 е с диаметър = 1,55 м., запазена височина= 0,42 м. Пещ 2 е с диаметър = 1,40 м., запазена височина= 0,12 м. Обединени са в обща работна площадка (трамбовано ниво, цялото опалено) и най-вероятно са синхронни, или поне много близки като време на използване. Разполагането им в участък, богат на глина, подходяща за изработването на керамични изделия, според резултатите от рентгеноструктурните изследвания, както и местоположението на пещите на стария брега на р. Марица неминуемо ни наведене на предположението, че пещите може би са били използвани за именно за производство на керамика. Идеята беше опровергана в хода на по-нататъшните резултати от археомагнитните проби и химичния анализ на фрагментите, като разкри несъответствия в температурата, която е постигана (керамиката е печена при t˚ между 650-800(820)ºС, докато при функционирането на пещите t˚ в тях не е достигала много над 400 ºС).

Подемният материал при проучването на пещите е представен от няколко фрагмента керамика на крачно колело, фрагмент покрит с маслено-зелена глазура и един единствен фрагмент на леко ръчно колело.

П1/1: Устие на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива, съдържа значително количество слюда в състава си. Равномерен лом. Цвят: червено-кафяв. Ду= ?

П1/2: Устие на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива, съдържа значително количество слюда в състава си. Равномерен лом. Цвят: сиво-черен. Ду= 14 см.

П1/3: Фрагмент от стена на дебелостенен съд. Крачно колело. Глината: песъчлива, съдържа значително количество слюда в състава си. Цвят: кафяв.

П1/4: Фрагмент от стена на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива, съдържа значително количество слюда в състава си. Цвят: кафяв. Украсен с релефна лента.

П1/5: Дръжка на гърне – сечение. Песъчлива глина.

П1/6: Дъно на гърне. Крачно колело. Глината: добре пречистена, песъчлива, съдържа значително количество неорганични примеси с дребни и средни размери. Цвят: червено-кафяв. Дд= 9 см.

П2/1: Устие от съд. Ду=?

П2/2: Дъно на гърне. Крачно колело. Глината: добре пречистена, песъчлива. Цвят: кафяв.

ВС 33- 34 (табло 94)

Характер на структурата: Регистрираните първоначално като отделни структури с поредни номера 33 и 34 ще бъдат представени като едно съоръжение, защото материалът в тях е смесен, не може да бъде отделен.

План: Яма 34, с неправилна овална форма, нарушава яма 33 с елипсовидна форма.

Съдържание: голямо количество жар (въглени, пепел, изхвърлени вероятно при почистването на пещите). Оскъдно количество керамика.

Инвентар: Преобладават фрагментите на крачно колело (група IV), в единични фрагменти присъства група III. Съотношението между тях е 90:10 %.

Ж33-4/1: Устие на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива. Равномерен лом. Цвят: неравномерен кафяв до сив цвят, вследствие вторично опушване. Ду= 12 см.

Ж33-4/2: Устие на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива, съдържа значително количество слюда в състава си. Равномерен лом. Цвят: сиво-кафяв. Ду= 14 см.

Ж33-4/3: Дръжка на гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива, съдържа значително количество слюда в състава си. Цвят: кафяв. Украса от ямички, разположени надлъжно.

Ж33-4/4-9: Сечения на дръжки. Крачно колело. Глината: добре пречистена, песъчлива.

Ж33-4/10: Дъно на гърне. УРК. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа значително количество слюда в състава си. Цвят: кафяв. Сив лом.

Ж33-4/11: Дъно на гърне. Крачно колело. Глината: добре пречистена, песъчлива.

ВС 35 (табло 95)

План: овален.

Съдържание: жълта, глинеста пръст, слаба концентрация на въглени и парчета отухлена глина. По периферията на ямата от юг и северозапад: останки от глинени обмазки, отухлени вследствие на силно опалване. Дали ямата не е останка от разрушена пещ?

Инвентар: Преобладават фрагментите на крачно колело (група IV), но присъстват и характерни фрагменти от групи II.1 и III. Съотношението между отделните групи керамика на бавно колело (II.1), УРК (III) и на бързо колело (IV) 5,88: 34,12: 50,59 %.

ВС35/1: Устие на гърне. УРК. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни и средни размери. Ду= 6 см.

ВС35/2: Устие на гърне. УРК. Глината: добре пречистена, песъчлива. Цвят: светло кафяв. Сив лом. Ду= 21 см.

ВС35/3: Дъно на гърне. УРК. Глината: груба,

недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни и средни размери. Дд= 11 см.

ВС35/4: Дръжка на гърне. Песъчлива глина.

ВС35/5: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа значително количество неорганични примеси с дребни и едри размери. Неравномерен лом. Цвят: червено-кафяв. Украса от снопчета врязани вертикални линии.

ВС35/6: Стена на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа значително количество неорганични примеси с дребни и средни размери. Неравномерен лом. Цвят: сиво-кафяв. Врязана украса от вълнисти линии.

ВС 78 (табла 96-98)

Изключително хомогенен комплекс, възстановяват се значителен брой цели профили. Среща се единствено ТГ IV. Различават се по състава на глината съдове ВС78/2, ВС78/3.

ВС78/1: Фрагменти от кана. Крачно колело. Изработена от много фино пречистена глина, в състава на която има фин пясък и голямо количество слюда. Цвят: 7,5YR 6/4 – light brown (светло кафяв).Фуниевидна шийка, с прав, леко заоблен в горната си част устиен ръб. Вероятно с едан дръжка, излизаща от средата на шийката, с елипсовидно сечение. Украса от хоризонтални плитко врязани линии. Ду= 6 см, дд= 6,4 см.

ВС78/2: Кана. Крачно колело. Изработена от много фино пречистена глина, тънкостенна. Цвят: 10YR 8/4 – very pale brown (много светло кафяво). Двуделен лом. Тясна, висока шийка, с остър прелом в средата, от който започва дръжката с елипсовидно сечение. Дъното е оформено като кухо пръстеновидно столче. Максималният диаметър е в долната половина на съда. Украсата: врязана, снопчета от дъговидни и вълнисти врязани линии. Вертикални излъскани ивици по външната повърхност на съда. В= 20 см, ду= 4 см, дд= 7 см, дт= 10,6 см.

ВС78/3: Кана. Крачно колело. Изработена от много фино пречистена глина, тънкостенна. Цвят: 10YR 8/4 – very pale brown (много светло кафяво). Равномерен лом. Ойнохоевидно устие, с форма на трилистник, сложно профилиран устиен ръб с ясно изразен жлеб с дръжка, която започва от устийния ръб и завършва в най-широката част на съда. Тясна, висока шийка, с плавен преход към тялото. Максималният диаметър е в долната половина на съда. Плоско дъно. Снопче от вълнисти тънко врязани линии е разположено в основата на шийката. Външната повърхност на съда е украсена с механично излъскани ивици във вертикална посока. В= 23, 9 см, ду= 7 см, дд= 9,6 см, дт= 13,6 см.

ВС78/4: Гърне. Крачно колело. Липсва долната част на съда. Глината: сравнително пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Равномерен лом. Цвят: 5YR 6/4 (light reddish brown, светло червенокафяв). Къса, извита навън шийка, с двойно профилиран устиен ръб. Набраздена външна повърхност. Елипсовидна дръжка с надлъжни ребра. Ду= 14, 2 см.

ВС78/5: Гърне. Крачно колело. Глината: сравнително пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Равномерен лом. Цвят: 5YR 6/4 (light reddish brown, светло червенокафяв). Къса, наклонена навън шийка, с изтънен, заоблен в горната си част устиен ръб, с едва забележим жлеб от вътрешната страна. Заоблено тяло. Плоско дъно. С една дръжка, с плоско сечение, започваща от устийния ръб до максималния диаметър на търбуха. Набраздена външна повърхност. В= 14, 2 см, ду= 13 см, дд= 9, 4 см, дт= 17 см.

ВС78/6: Устие на кана. Крачно колело. Изработена от много фино пречистена глина, в състава на която има фин пясък и голямо количество слюда. Цвят: 7,5YR 6/4 – light brown (светло кафяв). Висока шийка, със силно извит навън, сложнопрофилиран устиен ръб. Ду= 9 см.

ВС78/7: Устие на гърне. Крачно колело. Глината: сравнително пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Цвят: 2.5YR 6/4 (light reddish brown, светло червенокафяв). Къса, извита навън шийка, с двойно профилиран устиен ръб. Ду= 13 см.

ВС78/8: Устие на паница. Крачно колело. Добре пречистена, песъчлива глина. Цвят: 5YR 6/4 – червенокафяв. Неравномерен лом. Ду= 9 см.

ВС78/9: Устие на гърне. Крачно колело. Глината: сравнително пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Цвят: 5YR 3/1 (very dark gray, много тъмно сив). Къса, извита навън шийка, с двойно профилиран устиен ръб. Ду= 13 см.

ВС78/10: Гърне. Фрагментирано. Липсва долната част на съда. Крачно колело. Глината: сравнително пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Цвят: 2.5YR 4/4 (reddish brown, червенокафяв). Къса, извита навън шийка, с двойно профилиран устиен ръб. Украса от хоризонтално снопче с три плитко врязани линии в горната част на плещите. Ду= 25 см.

ВС78/11: Дъно на гърне. Крачно колело. Глината: сравнително пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери, слюда. Цвят: 5YR 6/4 (light reddish brown, светло червенокафяв).Дд= 10 см.

ВС78/12: Дъно на гърне. Крачно колело. Глината: сравнително пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери, слюда. Цвят: 5YR 5/2 (reddish gray, червеносив). Равномерен лом. Набраздена външна повърхност.Дд= 8 см.

ВС78/13: Дъно на гърне. Крачно колело. Глината: сравнително пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери, слюда. Цвят: 5YR 6/4 (light reddish brown, светло червено-кафяв). Дд= 12 см.

ВС78/14: Дъно на гърне. Крачно колело. Глината: сравнително пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери, слюда. Цвят: 5YR 6/4 (light reddish brown, светло червено-кафяв). Равномерен лом. Дд= 7 см.

ВС78/15: Дъно на гърне. Крачно колело. Глината: сравнително пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери, слюда. Цвят: 5YR 6/4 (light reddish brown, светло червено-кафяв). Равномерен лом. Дд= 11 см.

ВС78/16- 19: Профили на дъна на гърнета. Крачно колело. Глината: сравнително пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни размери, слюда. Дд= ?

ВС78/20: Фрагмент. Крачно колело. Изработена от много фино пречистена глина, в състава на която има фин пясък и голямо количество слюда. Цвят: M 7,5YR 6/4 – light brown (светло кафяв). Украса от коси ивици, нанесени чрез излъскване по механичен начин.

ВС78/21: Фрагмент. Крачно колело. Изработена от много фино пречистена глина, в състава на която има фин пясък и голямо количество слюда. Цвят: M 7,5YR 6/4 – light brown (светло кафяв). Украса от плитки врязани хоризонтални линии.

ВС 93

Съдържание: Изключително само фрагменти на крачно колело (група IV). Липсват характерни фрагменти.

ВС 94 (табло 95)

План: неправилен кръг.

Съдържание: сбита глинеста пръст, оскъдно количество керамика, животински кости.

Инвентар: Преобладават фрагментите на бавно (ръчно) колело (група II.1) и амбалажна керамика. Съотношението между двете групи е 60:40 %.

ВС 94/1: Устие на гърне. На леко ръчно (бавно) колело. Глината: недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни и средни размери. Цвят: оранжево-кафяв.

ВС 94/2: Дъно на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: груба, недобре пречистена, песъчлива, съдържа неорганични примеси с дребни и средни размери. Цвят: неравномерен светло кафяв. Дд= 8 см.

ВС 94/3: Дъно на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Глината: груба, недобре пречистена, песъчлива. Цвят: сиво-черен. Дд= ?

ВС 94/5-6: Фрагменти. Леко ръчно (бавно) колело. Песъчлива глина, с примеси. Врязана украса.

ВС 118 (табло 99)

Съдържание: Преобладават фрагментите на крачно колело (група IV), осезаемо е присъствието на групи II и III. Присъствието наотделните групи керамика на ръка (I), на бавно колело (II.1), УРК с врязана украса (III) и на бързо колело (IV) е 1,52: 10,61, 15,15: 66,66 %. 6,06 % от керамичните фрагменти принадлежат към категорията на амбалажната керамика (амфори).

ВС118/1-5: Профили на устия на гърнета. Песъчлива глина.

ВС118/6: Фрагмент от шийка на кана/стомна? Изработена от пречистена глина. Цвят: охрист.

ВС118/7: Стена на съд, с дръжка с овално сечение. Крачно колело. Изработена от пречистена глина. Цвят: розово-оранжев.

ВС118/8: Стена на голям, дебелостенен съд. Ръчно колело. Изработена от песъчлива глина с примеси. Украса от набождания с ямички във вид на елхово клонче. Неравномерен лом.

ВС118/9-10: Фрагменти. Леко ръчно колело. Песъчлива глина, с примеси. Врязана украса.

ВС118/11: Дъно на гърне с посипка от пясък. Леко ръчно колело. Глината: песъчлива. Цвят: сиво-кафяв. Неравномерен лом.Дд= 10 см.

ВС118/12: Дъно на гърне, рязано с нож. Крачно колело. Глината: песъчлива. Цвят: червено-кафяв. ВС118/13: Дъно на гърне. Крачно колело. Рязано с нишка. Изработена от песъчлива глина с дребни примеси. Дд= ?

ВС118/14: Сечение на дръжка. Песъчлива глина.

ВС118/15: Амфорно тесто.

ВС 119

Инвентар: Беден. Изключително само фрагменти на крачно колело (група IV), нехарактерни.

ВС 141 (табло 100);

Съдържание: тъмнокафява пръст с въглени.

Инвентар: Керамичният материал е представен от фрагменти от четири съда, формувани на колело, с абсолютно идентичен състав на глината и орнаментация, поради което считаме, че става дума за серийно производство. Технологичните особености позволяват да отнесем изделията към трета група (група III).

ВС141/1: Гърне, с една дръжка. Изработено на колело. Полусферично тяло, къса, наклонена навън шийка, удебелено устие. Дръжка с плоско сечение. Песъчлива, слюдеста глина с червено – кафяв цвят. Равномерен лом. Украса от гъсто нанесени с гребенчат инструмент тънки хоризонтални линии, с широчина < 1 мм. В= 14, 6 см., ду= 14 см, дд= 11 см.

ВС141/2: Устие на гърне. На колело. Песъчлива, слюдеста глина с червено – кафяв цвят. Равномерен лом. Украса от гъсто нанесени с гребенчат инструмент тънки хоризонтални линии, с широчина < 1 мм. Ду= 14 см.

ВС 141/3: Устие на гърне. На колело. Песъчлива, слюдеста глина с червено – кафяв цвят. Равномерен лом. Ду= 14 см.

ВС 141/4: Дъно на гърне. Песъчлива, слюдеста глина с червено – кафяв цвят. Равномерен лом. Дд=?

ВС 174 (табло 101)

Съдържание: тъмнокафява пръст с въглени.

Инвентар: Не голямо количество, но характерен. Керамика на ръка, без украса и на бавно колело, с врязана украса. Съотношението между отделните групи керамика на ръка (I) и на бавно колело (II) е 33,33: 66,66 %.

ВС174/1-2: Устие и стена на гърне. На ръка. Груба, непречистена глина, съдържа неорганични примеси с едри размери. Цвят: неравномерен – кафяв до сиво-кафяв. Без украса.

ВС174/3: Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Груба, непречистена глина, съдържа неорганични примеси с дребни и средни размери. Цвят: неравномерен, червено-кафяв отвън, до сиво-черен отвътре. Врязана украса от снопчета хоризонтални и вълнисти линии.

ВС174/4: Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Груба, непречистена глина, съдържа неорганични примеси с дребни и средни размери. Следи от заглаждане с пръсти от вътрешната страна. Цвят: неравномерен, кафяв отвътре, до сиво-черен отвън. Врязана украса от снопчета хоризонтални и вълнисти линии.

ВС174/5: Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Груба, непречистена глина, съдържа неорганични примеси с дребни и средни размери. Цвят: неравномерен, сиво-черен отвътре, до сиво-кафяв отвън. Врязана украса от неравномерни вълнисти линии.

ВС 183 (табло 101)

Инвентар: Беден. Съотношението между отделните групи керамика (на бавно колело (II), сравнително тънкостенна керамика от едрозърнеста глина с врязана украса (III) и на бързо колело (IV) е 40: 40%. Един единствен фрагмент принадлежи към категорията на амбалажната керамика (амфори).

ВС183/1: Устие на гърне. Крачно колело. Песъчлива, сравнително пречистена глина. Неравномерен лом. Цвят: сиво-кафяв отвън, охрист отвътре.

ВС183/2: Стена на гърне. На колело. Песъчлива, сравнително пречистена глина. Неравномерен лом. Цвят: кафяв. Украса от гъсто врязани хоризонтални линии.

ВС183/3: Сечение на дръжка. Песъчлива глина.

ВС 200 (табло 84)

Ямата е нарушена от съвременно вкопаване за ел. стълб, а тя самата нарушава С стена на жилище 14.

План: неправилна кръгла форма;

Съдържание: тъмнокафява, сбита пръст;

Инвентар: Не голямо количество керамика, нехарактерни фрагменти. Присъстват фрагментите на крачно колело (група IV) – стени, с големи размери, принадлежащи на дебелостенен съд. Отделни дребни фрагменти от групи I, II.1 и III – вероятно са интрузии. Присъствието на отделните групи керамика на ръка (I), на бавно колело (II), на УРК (III) и на бързо колело (IV) е 15,38: 15,38: 3,85: 34,62 %. 30,77 % от керамичните фрагменти принадлежат към категорията на амбалажната керамика (амфори).

ВС200/1: Дъно на гърне. Крачно (бързо) колело (IV). Глината: много добре пречистена,. Цвят: оранжево червен, 5YR 6/4 (light reddish brown). Дд= 18 см.

ВС200/2: Дъно на гърне. УРК (група III). Глината: пречистена, съдържа неорганични примеси с дребни размери. Триделен лом. Цвят: червенокафяв 2,5YR 4/4. Дд= ? см.

ВС200/3: Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Песъчлива глина, червено – кафяв цвят. Неравномерен, триделен лом. Цвят: червено – кафяв. Украса от гъсто врязани хоризонтални линии.

ВС200/4: Стена на гърне. Леко ръчно (бавно) колело. Песъчлива, слюдеста глина. Неравномерен лом. Цвят: червено – кафяв. Украса от врязана вълниста линия.

ВС200/5: Фрагмент от дръжка. Сиво – черна глина, с два успоредни жлеба.

XIV.2 Капитан Андреево, м. Хауза

Л: Николов и др. 2014, 68-70.

Периодизация: късен неолит, ранен халколит, СБЕ, РЖЕ, КЖЕ, античност, ранно средновековие;

Ранно средновековие – комплекси:

- три землянки от X-началото на XI в. Землянките имат четиристранна форма със заоблени стени. В североизточните ъгли са разположени овална печка, изградена от средноголеми камъни.

- Три ями с човешки скелети в тях. Интерпретирани са като човешки жертвоприношения.

XV. Карнобат

Л: Аладжов 1993, 118-125; Аладжов, 1992, 53 -57; Аладжов, Момчилов, 1991, 138-144; Момчилов 1986, 57-65; Момчилов 1990, 47-49; Момчилов 1999; Момчилов 2007, 33-59; Рашев 1993, 101-117; Щерева, Аладжов 2000, 291-299.

Местоположение: 7, 5 км. западно от м. Хисарлъка

Топография: на едно от възвишенията на планина Гребенец, над долината на р. Мочурица, от североизток и югозапад е заобградена от блата.

Характеристика на обекта: каменна крепост, около нея – система от землени валове с обша

площ над 325 дка (Аладжов, Момчилов 1991, 138 – 144).

Периодизация, стратиграфия:

- изграждането на крепостта: в първата половина на VI в., по времето на император Анастасий или Юстиниан (Щерева, Аладжов 2000, 295); разрушена е в края на VI – началото на VII в., а последните монети в ранновизантийския пласт са на Юстин II и София (Щерева, Аладжов 2000, 295);

- от началото на VII в. до края на VIII в. – хиатус? (Щерева, Аладжов 2000, 295);

- В 756 г. при Маркели император Константин V разбива хан Винех;

- град Маркели е включен като епископски център във Филипополската митрополия, в Исаврийския списъка, датиран между 733-787 г.

- 792 г. император Константин VI застроява Маркели, а много скоро след това бил разбит в сражение тук от хан Кардам. Според Д. Момчилов живот в крепостта има най-малко 36 години порано (Момчилов 1986, 58).

- в края на VIII – началото на IX в. от юг, изток и североизток на старата каменна крепост са изградени мощни землени валове, с фронт на юг; в основата им – старобългарска керамика, от началото на IX в. (Аладжов, Момчилов 1991, 143; Момчилов 1999, 329, обр. 5; Момчилов 2007, 33 – 54, Т. XVIII 1- 3). По време на използването на земленитe валове каменната крепост е в развалини. Маркели изпълнява функция на централно ядро на българската войска според Хамбарлийския надпис (Аладжов 1992, 56// Аладжов 1993, 121). Земленото укрепение е свързано с големия пограничен окоп Еркесия (Аладжов, Момчилов 1991, 143).

- началото на X в. – възстановяване на каменната крепост; градежа: с бял хоросан, рядко – с натрошени тухли и керемиди; изграждане на еднокорабна църква върху развалините на старохристиянската базилика; разрушения – XI в. – от печенегите;

- XII в. върху разрушената еднокорабна църква е изградена кръстокуполна църква със стенописи; в началото на XIII в. крепостта окончателно престава да съществува.

Планировка на ранносредновековното селище: РВЕ: каменно-тухлено укрепление в opus mixtum; раннохристиянски мартириум, ранновизантийска базилика, водна кула;

Комплекси:

- Маркели, жилище под вътрешния южен вал (табло 150-151; по Момчилов 2007, 17-19; табл. VII-XII)**;**

Находки от пласта:

- керамика VI в. и монети на Юстиниан и Юстин и София – най-късните в РВ пласт;

- 2 броя монети от средата на VIII в.;

- тока, открита пред църквата от запад (Момчилов 1999, 329, обр. 6);

<u>XVI. Китен (п-в Урдовиза)</u>

Л: Владимирова-Аладжова 2008, 29-32; Даскалов 2009, 86-109; Даскалов, Панайотова 2008, 11-22;

Местоположение: п-в Урдовиза

Характеристика на обекта: крепостни съоръжения: куртина и две полукръгли, една кръгла, кули, триапсидна църква;

АР 2006 – 2008 г. на стената, преграждаща шийката на полуострова: куртината, крепостна стълба, кула. Липсва ясно изразен пласт от ранносредновековната епоха. Преправки, ремонтни дейности на крепостната стена: датират се X-XI в. (с амфори X в., монета на Алексий Комнин (1092–1118 г.) (Даскалов, Панайотова 2008, 17).

Комплекси:

Жилищно ниво, пещи, огнища – V в. Съдържа тара, червенолакова керамика;

Пласт с материали втора половина на VI-VII в.: амфора, тунезийски (северноафрикански тип), фрагменти с дипинти, импортна трапезна керамика, местни и вносни керамични лампи; кухненска керамика: гърнета (червеноглинени и сивоглинени), купи, кани, стъклени съдове. Най-късните монети в този пласт са на Фока (Даскалов, Панайотова 2008, 20).

- Средновековен пласт от края на XI-XIII в. (Даскалов, Панайотова 2008, 21).

- Пласт с материали от края на XIII-XIV в., останки от грънчарски пещи (Даскалов, Панайотова 2008, 21-22).

Находки от пласта:

Монети на Василий I Македонец, Лъв VI Философ и характерни диагностични керамични находки: константинополски белоглинени съдове с глазура и щемпелувана украса (GWWII), амфори X в. (Даскалов, Панайотова 2008, 20-21).

- Монети: на Маврикий, сечена 582-602 г., а след повече от 250 г. хиатус се появява монета на император Василий I (867-886 г.), последвана от монети на император Лъв VI (886-912 г.) (Владимирова-Аладжова 2008, 31).

- монетата на Лъв III (717-741) – единствена находка, индикираща присъствие на полуострова през VIII в. (Панайотова и др. 2013, 430).

<u>XVII. с. Ключ – Самуилова крепост</u>

Стоянова-Серафимова, Божинова 1976, 128-129; Комитова 2015;

Местоположение: м. Самуилова крепост;

Периодизация: КЖЕ; РЕ; славянско селище – VIII в?; селище: втората половина – края на X/ началото на XI в.

Находки: монети на Й. Цимисхий в опожарен пласт;

<u>XVIII. Кочериново</u>

Л: Спасов, Петков 2015, 54-56.

Топография: върху първа надзаливна тераса на десния бряг на р. Рилска.

Периодизация, стратиграфия: неолитна, ранно-бронзова, късножелязна, антична и средновековна епохи.

Средновековна епоха:

Комплекси: 7 жилища и 5 ями. Жилищата имат четириъгълен план и размери от 2,70 х 2,60 м до 3,15 х 2,90 м. В единия от ъглите им е разположена каменна пещ. Материали – фрагменти от битова керамика и животински кости, находките също са малобройни.

Дата: края на VII/началото на VIII в. и първата половина на XI в.

XIX. Крън, Старозагорско

Л: Овчаров 1978, 3, 40-47.

Местоположение: 35 км. северно от Стара Загора

Топография: на стръмен южен склон на Стара планина;

Периодизация, стратиграфия: РВ крепост;

Находки от пласта: фрагменти от тънкостенни сиво-черни глинени съдове със ситен пясък в тестото; желязна шлака; дебелостен глинен съд; корозирала бронзова фибула; фрагментиран пръстен; бронзова кръгла апликация; част от желязно острие на нож; строителна керамика;

Крън, м. „Градовете"

Николов, Калчев, Кабакчиева 1983, 74-75; Янков 1987, 3, 1б, 113-118;

Комплекси: многоделни сгради с каменни основи на кал и кирпичени стени.

Находки от пласта:

- най-късната монета: на Маврикий (582-602) (Николов, Калчев, Кабакчиева 1983, 75);

- каменни бойни топки, върхове на стрели;

- гърне на ръка, пражки тип (Янков 1987, 116).

XX. с. Кулата – м. Св. Атанасий

Л: Милчев 1959, 361-449; Цветков 2002, 113, кат.н.42;

-триконхална църква, изградена IX-X в. (Милчев 1959, 425);

гробове в и около църквата, датирани: VI-XIX в. Гробовете от РВЕ предшестват построяването на църквата (Милчев 1959, 424-425);

Културни пластове: VI-IX в.; и IX/ X до XIV в.

Комплекси:

гроб 1: стратиграфски е вкопан преди изграждането на църквата. Ориентация: З-И. Гробно съоръжение: обикновена гробна яма, без покритие. Гробен инвентар: стъклено съдче (Милчев 1959, 444-445, обр. 40);

гроб 4: стратиграфски е вкопан преди изграждането на църквата. Ориентация: З-И. Гробно съоръжение: обикновена гробна яма, без покритие. Гробен инвентар: три затворени гривни от объл бронзов тел, железен нож; дата: VIII-IX в. (Милчев 1959, 446-447, табл. LIX, обр. 1);

Находки:

- в кв. 15, в ЮЗ ъгъл, извън църквата: монета на император Константин IV (668-685) (Милчев 1959, 409);

Керамика:

група 1: дълб. 1,62-1,85 м. от съвр. терен; добре пречистена и изпечена глина, датирана: VI-IX в. (Милчев 1959, 425, обр. 28-30, табл. XLI, обр. 1, табл. XLII, обр. 1 а, б, табл. XLIII, обр. 1, 2);

група 2: тънкостенни фрагменти, опушена до черна повърхност, на колело, от недобре пречистена глина, неравномерно изпичане, откривана заедно с фрагменти от група 1, дълб. 1,62 – 1,95 м. от съвр. терен (Милчев 1959, 425-427, обр. 31, 31а, табл. XLII, обр. 1 в); датирана: VI-VII в.

група 3: кв. 8, дълб. 0,60 м; 5 фрагмента вероятно от един съд, орнаментирани с остри вълнисти линии. Изработена на примитивно ръчно колело, непречистена глина, с едри кварцови зрънца, неравномерен лом (Милчев 1959, 4). Паралели: м. Джеджови лозя, Дренчето, с. Попина. Датирана: VII-VIII в. (Милчев 1959, 427, табл. XLIV, обр. 1, обр. 28 в, г); – доказателство за заселване на славяните в областта на Средна Струма;

XXI-А. Кюстендил (Пауталия-Велбъжд)

Ивановъ 1919-1920, 66-123; Илинкина, Слокоска 1984, 80-82; Кацарова 2005; Кесякова 1983$_а$, 63-76; Мешеков 1991, 57-58; Мешеков 2009, 360-363; Михайлов, Сестримска 1979, 185-187; Михайлов, Сестримска 1981, 135-137; Михайлов, Сестримска 1982, 73-74; Михайлов, Сестримска, Йорданов 1980, 217-221; Русева-Слокоска 1989; Сестримска 1978, 143-146; Слокоска, Стайкова-Александрова, Спасов 2002, 251-266; Спасов 1989, 195-234; Спасов 2001, 38-50; Спасов 2003, 137-145; Спасов 2007, 87-121; Спасов 2008, 369-371; Спасов 2009, 352-353; Спасов, Вандова 2007, 378-380; Спасов, Вандова, Мешеков 2001, 59-60; Спасов, Вандова, Мешеков 2002, 98-99; Спасов, Грозданов, Вандова, Дянкова, Стоянова 2006, 378-379; Спасов, Фърков, Стайкова 1991, 39-47; Стайкова-Александрова, Генадиева, Стайкова 2006, 258-259; Филипова 2001, 24-37; Филипова 2004, 159-172;

Римски, късноантичен град в провинция Вътрешна Дакия;

Разположение: по горното течение на р. Струма;

Археологическите и нумизматичните данни свидетелстват за сериозен катаклизъм в града в средата на V в., вероятно свързан с хунското нашествие от 447 г. (Филипова 2001, 28).

Втората половина на V в. е поправена водопроводната мрежа на Пауталия (Кесякова 1983$_а$, 73).

В 479 г. Пауталия е предлагана от император Зенон на готския предводител Теодорих за заселване (Ивановъ 1919-1920, 88 и цит. лит.; Велков 1959, 82; ГИБИ, I, 141). Това сведение се тълкува като израз на демографска криза в околностите

на Пауталия (Кацарова 2005, 146, 148). Съгласно сведенията на Прокопий в VI в. крепостта е поправяна.

Краят на античния период се поставя в 553 г., когато Пауталия се споменава за последен път в историческите извори. Най-късно датираната монета от ранновизантийския пласт е сечена по времето на император Тиберий II Константин (578-582 г.) (Филипова 2005, 87; Спасов 2007, 102).

"Най-късните градежи и преустройства в укрепената площ, които могат да се отнесат към последните десетилетия от живота на античния град, са зидове от речни камъни със спойка от кал и с масово преупотребени парчета строителна керамика. Единствено в новопостроените обществени сгради през късноантичната епоха – раннохристиянските базилики, се влагат по-скъпи материали." (Кацарова 2005, 137).

За липсата на хиатус между КАЕ и Средновековието (Спасов 1989, 197).

Средновековна епоха: "Средновековните битови съоръжения не се съобразяват с планировката на КА град, не преизползват заварения сграден фонд." (Спасов 1989, 222). Най-ранно датиращите материали от ранносредновековната епоха са намерени в неясна стратиграфска среда: фрагменти от глинени съдове, формувани на ръка, характерни за културните групи: „Прага – Корчаг" и „Лука – Райковецка – Хлинча I." Местонамиране: Хисарлъка. Дата: края на VI – края на VIII в. (Спасов 2002, 263-264).

След VI в. възниква некропол в чертите на града (Кацарова 2005, 149 и цит. л-ра). Паралели: Царичин град, базилика F, Августа Траяна и др.

Периодизация, стратиграфия: 4 строителни периода са разграничени в границите на II-VI в. В средновековният пласт се разграничават два слоя: втората половина на IX – края на X/ началото на XI в. и горен: края на X/ началото на XI в. – до края на XII – началото на XIII в. (Спасов 2003, 137-138).

Планировка: долен град и акропол;

Крепостни стени, фортификация:

1. Нова крепостна стена в Пауталия, изградена успоредно на cardo 1, до И стена на кардото (Спасов, Фърков, Стайкова 1991, 39-47). Дата по проучвателите: между V-IX в. Terminus ante quem за изграждане на крепостната стена – втория строителен перод на сградата на об. "Партиен дом – изток" (IV-V в.). Вероятно принадлежи на един от последните строителни периоди на КА град, издигната като реакция на хунските нашествия (Кацарова 2005, 146-148).

Археологически обекти:

2. обект "Младежки дом" – края на V – началото на VI в. е построена базилика с трансепт, с подови мозайки;

3. обект Римска баня при кръстовището на улици "Ив. Шишман" и "М. Шишман". Третият строителен период продължава до средата на VI в. (Кацарова 2005, 57 и цит. л-ра).

4. обект „Дом на съветите" (Кацарова 2005, 64-65 и цит. л-ра): Колективна монетна находка с най-късни монети на Теодосий II 425/450 г (Филипова 2001, 26).

В помещение от сградата западно от кардото, в горял пласт е открита колективна монетна находка от 830 монети, последните сечени в 570 г. (Кацарова 2005, 64-65). Следващ строителен период: IX-X в., ранносредновековно жилище. Няма следи от обитаване през периода VII-VIII и XI-XVI в. (Илинкина, Слококска 1984, 81-82).

Находки от пласта:

1. Фрагмент от устие. На леко ръчно колело. Глината: съдържа ситен пясък, охристокафяв цвят. Следи от заглаждане на съда в хоризонтална и вертикална посока. Врязана украса, нанесена с гребенчат орнамент. Ду= 11 см. Местонамиране: Кюстендил, об. Дом на съветите, сигн. ДС' 83. Местосъхранение: РИМ – Кюстендил (по Koleva 1991, T. XVIII-4; табло 121.2).

2. Фрагмент от устие. На ръка. Глината: сравнително пречистена, съдържа слюда. Охристочервен цвят. Врязан орнамент с тънък резец. Ду= 10 см? Местонамиране: Кюстендил, об. Дом на съветите '83. Местосъхранение: ОИМ – Кюстендил (по Koleva 1991, T. XVIII-5; табло 121. 4).

5. обект „Бърза помощ" (Кацарова 2005, 65); сградата – преустройства във втората половина на V- VI в.: градежи на калова спойка;

6. обект "Читалище" в Кюстендил (Спасов 1989, 195-233). Късноантичен пласт: сгради, разрушени в края на VI в. Средновековната епоха: едно наземно жилище с тухлено огнище с квадратен план; едно полувкопано жилище, дата: IX – средата на XI в. и XI-XII в.

7. обекти "Цар Асен" 18 и "Ст. Караджа" 1 – римска обществена сграда. Върху изоставената след края на IV в. сграда се появяват малки паянтови жилища. Най-късната монета е от времето на имп. Анастасий (Кацарова 2005, 74). РВЕ: сграда, градена от преизползвани тухли и камъни на кал, в техника "рибена кост", с монети V-VI в. Средновековни помещения с преправки на зидовете от РВ сграда. Керамика IX-X в. (Мешеков 1991, 57).

8. обекти "Н. Рилски"32, "Дервиш баня", "Маркан": сгради II, сгради III са опожарени и разрушени в средата на V в. (Кацарова 2005, 78). След 450 г. в южните помещения на сграда II нивото се повдига с 0, 60 м. в сравнение с това от III в. Преустройствата са на кал, с преупотребени фрагменти строителна керамика. Най-късните монети са сечени при имп. Юстин II и София (Кацарова 2005, 78).

9. обект "М. Шишман" 8 А: антична жилищна сграда. Последният строителен период: зид, гра-

ден с речни камъни на кал и фрагменти строителна керамика. В градежа – монета на Юстин II и София, най-късната на обекта (Кацарова 2005, 79).

10. базилика № 7: преустройства – втората половина на V – началото на VI в. (Кацарова 2005, 82).

11. обект "Ив. Шишман" 4 – пещ за строителна керамика: втората половина на V – началото на VI в. (Кацарова 2005, 83).

12. обект "Художествена галерия", "Художествена галерия–Изток 97": сграда I, сграда II – съществуват до средата на V в.; боклучна яма, с монета на Юстиниан I (Кацарова 2005, 86);

Ранно средновековие:

- полувкопано жилище върху основите на ранновизантийска сграда № 3. Жилището – с еднолицева каменна зидария на кал, с правоъгълен план и отоплително съоръжение: каменно огнище (5, 20 х 2, 75 м.); инвентар: керамика на ръка от груба глина с примеси от пясък. Форми: гърнета, паници, прешлен за вретено (Михайлов, и др. 1980, 219);

- второ вкопано помещение с еднолицева зидария, долепено до източната стена на първото (Михайлов, Сестримска 1981, 137).

- ЮЗ част на еднопространствено вкопано жилище, проучено 1981 г., с огнище в ЮЗ ъгъл. Инвентар: керамика – дебелостенни съдове на ръка, неукрасени, с груба структура (Михайлов, Сестримска 1982, 74).

IX-X в – нов строителен период: прегражданията от междинни зидове на РВ помещения; в едно от тях: огнище от тухли, споени с кал (Михайлов, и др. 1980, 219);

- втора група постройки с два строителни периода в източната част на византийска сграда № 2 (Михайлов, и др. 1980, 219). В помещенията – питоси.

- части от средновековна улица;

Находки: керамика, метални находки (обеца) – IX-X в.

Крепостната стена в обхвата на обекта: средновековни преправки и преустройства – между трети и четвърти пиластър, при новоизградената порта (Михайлов, и др. 1980, 219);

13. обект "М. Шишман" 12: сграда с 4 строителни периода; IV стр. пер.: небрежен градеж, от речни камъни и фрагментирани тухли на кал, до края на V в. се датира (Кацарова 2005, 91);

14. обект "Цар Михаил Шишман" 17: античен архитектурен комплекс с три строителни периода от края на II до средата на VI в.; вкопани съоръжения от втората половина на IX – до началото на XIII в. (Спасов 2002, 98).

15. обект "Цар Симеон" 25: в средновековният пласт: огнище с трапецовиден план и размери: дължина 1, 00 м; шир. 0,40х 0,55 м.; Дата: IX-X в.

16. обект "Килийно училище": Периодизация: отделни материали – енеолит; РЕ; КА – сграда IV-V в.; средновековие: XI-XIV в.; османска и възрожденска епоха: XV-XIX в.

Ранносредновековна епоха: няколко фрагмента кухненска керамика, между които и такива, правени на ръка от времето на славянското заселване (Сестримска 1978, 144).

- каменно съоръжение от масивни, неправилно издялани блокове, несвързани помежду си (Сестримска 1978, 144).;

- S – овидна обеца, характерна за западните славяни (Сестримска 1978, 144).

- глинен похлупак на подница, VII в. (Михайлов, Сестримска 1979, 186).

- глинени тави, изработени на ръка (Михайлов, Сестримска 1979, 186);

- тежести за стан (Михайлов, Сестримска 1979, 186). (Михайлов, Сестримска 1979, 186).

- керамика с врязана линейна украса, керамика с орнамент от ноктовидни ямички от глина, съдържаща слюда (Михайлов, Сестримска 1979, 186).

17. обект „Цар Михаил" 9: пластове от възрожденска, средновековна, антична и късноантична епохи. В средновековния пласт няма открити останки от сгради или съоръжения, датира края на IX/ началото на X в. до XII/XIII в. (Спасов и кол. 2001, 59).

18. обект „Л. Каравелов" 10: пластове от възрожденска, средновековна, антична епохи. Част от перистилна сграда, съществувала до края на IV в. и средновековен некропол с ТП, с ориентация З-И, датиран в хронологическите граници между края на X – края на XII/ началото на XIII в. (Спасов и кол. 2001, 59-60).

19. обект „Мориц Леви" 1-5: След разрушаването на сграда II (с два строителни периода от края на III до средата на V в.) в З част на обекта са документирани градежи на калова спойка, някои от които в техника „рибена кост". Те отразяват промени в цялостната планова схема на перистилния комплекс (Стайкова-Александрова и др. 2006, 258-259; Спасов и др. 2006, 378-379).

20. обект ул. „Хан Крум" № 2: Трети строителен период (втората половина на V – втора половина на VI в.) – Сграда V – чрез портика си стеснява трасето на кардото, а външния З зид на сграда VI е построен върху уличното трасе (Спасов 2008, 370).

21. обект ул. „Люле Бургас" № 2: villa urbana с два строителни периода: 1. от края на

III – началото на IV в. до първата половина на V в.; 2. след средата на V в. (Спасов 2009, 352).

22. ул. „Иван Шишман" № 8: КА сграда № II с два строителни периода: 1. от втората половина на III до първата половина на V в.; 2. средата на V –до края на VI в. (Спасов, Вандова 2007, 380). Средновековна епоха: 6 гроба с ТП (Спасов, Вандова 2007, 379).

23. обект „Старо лятно кино ": КАЕ – перистилна сграда с два строителни периода:

I-ви строителен период – края на IV-началото на V в.; II-ри строителен период – V (?) –VI в. Средновековна епоха: Установено е наличие на пласт, съдържащ материали от IX-X в. към който е принадлежи отоплително съоръжение – огнище, с градеж от камъни и преупотребени късноантични тухли. Съоръжението е частично разбито при покъсните строителни дейности (Мешеков 2009, 360).

Находки в пласта:

Керамика:

1. Фрагмент от устие. На ръка. Глината: сивочерна, с примеси от едър пясък. Грапава повърхност. Ду= 14-15 см. Местонамиране: Кюстендил. Местосъхранение: РИМ – Кюстендил (по Koleva 1991, T.XIX-1; табло 121.5).

2. Фрагмент от устие. На ръка. Глината: сивочерна, с примеси от пясък и слюда. Огрубена външна повърхност. Ду= 10 см. Местонамиране: Кюстендил. Местосъхранение: РИМ – Кюстендил (по Koleva 1991, T.XIX-3; табло 121.6).

3. Фрагмент от устие. На ръка. Глината: с примеси от едър пясък, охристокафяв цвят, опушена до сиво. Ду= 17 см. Местонамиране: Кюстендил. Местосъхранение: РИМ – Кюстендил (по Koleva 1991, T.XIX-2; табло 121.7).

4. Фрагмент от дъно. На ръка. Глината: сравнително пречистена. Дд = 8 см. Местонамиране: Кюстендил. Местосъхранение: РИМ – Кюстендил (по Koleva 1991, T. XIX-8; табло 121.8).

5. Тавичка. На ръка. Глината: червенокафява, сравнително добре пречистена, съдържа органични примеси? Изработена е от един къс глина. Сив лом. Местонамиране: Кюстендил. Местосъхранение: РИМ – Кюстендил (по Koleva 1991, T. XIX-9; табло 121.9).

6, Бронзови токи тип Sucidava, от Кюстендилско. Инв. н. ИМКн А III ОФ 334, ИМКн А III ОФ 333 (Спасов 2001, 40, кат. н. 13, 14, T II.13. 14). А III ОФ 316. (Спасов 2001, 39, кат. н. 5, T I $_5$).

<u>XXI-Б.</u> х. Хисарлъка, над Кюстендил

Гочева 1970, 233-254; Дончева-Петкова, 2002, 27-32; Иванов 1910, 217-219**;** Ивановъ 1919-1920, 66-123; Кацарова 2005; Станилов, Прокопов, Спасов 1991, 178-179;

Периодизация, стратиграфия: между началото на IV и VI в.: 4 строителни периода на крепостта (Станилов, Прокопов, Спасов 1991, 178-179). Има данни за по-ранен строителен период преди построяването на крепостта (Кацарова 2005, 53).

Съгласно сведенията на Прокопий крепостта е била преправяна в VI в. (Прокопий, De aedif. IV 1, 267-8).

Издигането на крепостта –I стр. пер.: IV в. (Ивановъ 1919-1920, 116-117); края на IV – началото на V в. (Гочева 1970, 252).

II стр. пер.: VI в. (Ивановъ 1919-1920, 117); преустройства на трасетата на водопровода на крепостта (Кацарова 2005, 53).

От средата на IX в. – крепостта е включена в пределите на средновековна България.

Планировка: неправилна многогълна форма с кръгли кули в ъглите, следваща особеностите на терена; порти, фланкирани с четвъртити кули; триъгълни кули при южната стена; основи на сгради, казармени помещения, стопански постройки с питоси, ковачница; храм на Асклепий и непосредствено до него – останки от християнска църква; баня; басейн (цистерна?); водопроводна и канализационна система;

Комплекси: вкопани жилища, дата: IX-X до XIII в. (Дончева-Петкова 2002, 29, АР на Р. Спасов).

Находки от пласта: монети на Юстин I, Юстиниан I (Иванов 1919-1920, 114); на Анастасий (Гочева 1970, 248);

В кула № 3 е открита ранносредновековна керамика: от непречистена глина, с украса от врязани линии вълнисти и хоризонтални линии на снопчета.

Описание:

1. Фрагмент от устие. На ръка. Глината: светла, сравнително добре пречистена, съдържа ситен пясък. Ду= 15 см. Местонамиране: Кюстендил, м. Хисарлъка, сигн. Хс/70. Местосъхранение: РИМ – Кюстендил (по Koleva 1991, T. XVII -1; табло 120.1).

2. Фрагмент от устие. На ръка. Глината: с примеси от едър пясък, сивочерен цвят. Ду= 13 см. Местонамиране: Кюстендил, м. Хисарлъка, 1967 г., сигн. Кн А III 82. Местосъхранение: РИМ – Кюстендил (по Koleva 1991, T. XVII-2; табло 120.2).

3. Фрагмент от устие. На ръка. Глината: сравнително пречистена, охристосив цвят. Неравномерен лом. Местонамиране: Кюстендил, м. Хисарлъка, сигн. Х/с 68. Местосъхранение: РИМ – Кюстендил (по Koleva 1991, T. XVII-3; табло 120.3).

4. Фрагмент от устие. На ръка. Глината: с примеси от едър пясък, охристожълт цвят. Напукана, грапава външна повърхост. Неравномерен лом. Местонамиране: Кюстендил, м. Хисарлъка, сигн. Х/с 67. Местосъхранение: РИМ – Кюстендил (по Koleva 1991, T. XVIII-1; табло 120.4).

5. Фрагмент от устие. На ръка. Глината: съдържа дребни неорганични примеси. Цвят: червенокафяв до сивочерен отвън. Ду= 17 см. Местонамиране: Кюстендил, м. Хисарлъка, сигн. Х/с 69. Местосъхранение: РИМ – Кюстендил (по Koleva 1991, T. XVIII-2; табло 121.1).

6. Фрагмент от устие. На ръка. Глината: сравнително пречистена, съдържа слюда. Неравномерен лом. Ду= 8 см. Местонамиране: Кюстендил, м. Хисарлъка, сигн. Х/с 67. Местосъхранение: РИМ – Кюстендил (по Koleva 1991, T. XVIII-3; табло 120. Табло 121.3).

XXII. Любеново

Л: Аладжов, Балабян 1972, 105-139; Аладжов 1979, 135-159; Аладжов 1997, 131-138; Ангелова, Колева 1995, 159-185; Шейлева 1997$_a$, 195-202;

Характеристика на обекта: Късноантична и средновековна крепост;

Местоположение: м. Калето, на 2 км.северно от Любеново;

Топография: невисоко платовидно възвишение, на 1 км. западно от с. Родопи, на дясната страна на Харманлийска река.

Два строителни периода: ранновизантийски IV- VI в. и средновековен (IX-XI в.).

Планировка на ранносредновековното селище: жилища, разположени край крепостните стени, използват ги за някои от стените си. Теренът на ранносредновековното селище не е подравняван (Аладжов, 1979, 138).

Наблюдения:

Обстоятелствата на намиране сочат, че славяните са се заселили в необитаема вече крепост, но за относително кратко време (Шейлева 1997, 197).

Количеството на раннославянската керамика е незначително, в сравнение с това на характерната за IX-XI в. керамика на леко грънчарско колело, но се среща и примесена с нея.

Вторият строителен период следва плана на първия, с малки промени: зазидан е входът кула № 5. Съборените късноантични стени и кули – надзидани през ранното средновековие със същия ломен камък, но вече с бял хоросан. Жилищата също са градени от ломен или речен камък на кал, но стените са по-тънки: 0,50 м. Ранносредновековните зидове започват от нивото, до което са разрушени и заравнени късноантичните, но не са съобразени с тях. Покритие на жилищата: дървени покриви; в някои случаи – керемиди.

Находки от пласта:

Последни монети в ранновизантийския пласт – на Тиберий Константин (578-582) (Аладжов, Балабанян 1972, 122).

Керамиката:

- Раннославянска керамика, "близка до тип II, IV по О. М. Приходнюк. Някои от фрагментите показват силна прилика с ранните варианти на тип Прага. Дата по автора: VI-VII в. Фрагментите са открити на подови мазилки от края на VI в., върху останките от първия строителен период, върху разрушените късноантични зидове. Цвят на глината след изпичане: кафяво-червеникави до сиви глинени съдове, на ръка, груба структура с примеси от пясък, несиметрични, дебели стени, без дръжки. Устията: сравнително доста изправени или слабо завити навън, близо до ръба на устието (табла 106-107, 108.1-2; Аладжов, Балабанян 1972, 122).

Описание:

1. Фрагмент от устие. На ръка. Глината: червеникавокафява, с примеси от пясък. Местонамиране: Любеново, Кв. Б4, 0,90-1, 20, под жилище (табло 106.1; по Аладжов, Балабян 1972, обр. 27$_5$). По Koleva 1991, T. XXIII-2).

2. Фрагмент от устие. На ръка. Глината: кафява, с примеси от пясък. Местонамиране: Любеново, Кв. Б4, 0,90 – 1, 20, под жилище (табло 106.2, по Аладжов, Балабян 1972, обр. 27$_{8;}$ Koleva 1991, T. XXIII-3).

3. Фрагмент от устие. На ръка. Глината: неравномерен розовочервен цвят, с примеси от пясък. Ду=13 см. Местонамиране: Любеново, Кв. А6, 0,50 (табло 106.3, по Аладжов, Балабян 1972, обр. 27$_6$; Koleva 1991, T. XXIII-4).

4. Фрагмент от устие. Глината: охристорозова, с примеси от пясък. Ду=15 см. Местонамиране: Любеново (табло 106.4, по Аладжов, Балабян 1972, обр. 27$_2$; Koleva 1991, T. XXIV-1).

5. Фрагмент от устие. На ръка. Глината: сивочерна, с примеси от пясък. Ду=17, 5 см. Местонамиране: Любеново, Кв. А10, 0,70 (табло 106.5, по Аладжов, Балабян 1972, обр. 27$_7$; Koleva 1991, T. XXIV -2).

6. Фрагмент от устие. На ръка. Глината: охристорозова, с примеси от пясък. Ду=18 см. Местонамиране: Любеново, Кв. А10, 0,70 (табло 106.6, по Аладжов, Балабян 1972, обр. 27$_4$; Koleva 1991, T. XXIV-3).

7. Фрагмент от устие. На ръка. Глината: червеникавокафява, с примеси от пясък. Ду=14 см. Местонамиране: Любеново, Кв. З7, 0,45. (табло 107.1, по Koleva 1991, T. XXV-5).

8. Фрагмент от устие. На ръка. Глината: червеникавокафява, с примеси от пясък. Ду=14 см. Местонамиране: Любеново, Кв. Б5, 0,80 (табло 107.2, по Аладжов, Балабян 1972, обр. 27$_9$; Koleva 1991, T. XXV-1).

9. Фрагмент от устие. На ръчно колело? Глината: сивовокафява, с примеси от пясък. Ду=10 см. Местонамиране: Любеново, Кв. Б4, 0,60. (табло 107.3, по Koleva 1991, T. XXV-3).

10. Фрагмент от устие. На ръка. Глината: сивокафява, с примеси от пясък. Ду=9 см. Местонамиране: Любеново. (табло 107.4, по Koleva 1991, T. XXV-3).

11. Фрагмент от устие. На ръка. Глината: сивочерна, с примеси от пясък. Ду=16 см. Местонамиране: Любеново, Кв. Б6, 1,40. (табло 107.5, по Koleva 1991, T. XXV-4).

12. Фрагмент от устие. На ръка. Глината:сивочерна, с примеси от пясък. Ду=15 см. Местонамиране: Любеново, Кв. А10, 0,50 (табло 107.6, по Аладжов, Балабян 1972, обр. 27$_{10}$; Koleva 1991, T. XXIV-5).

13. Фрагмент от устие. На ръка. Глината: охристокафява, с примеси от пясък. Ду=16 см. Местонамиране: Любеново (табло 107.7, по Аладжов, Балабян 1972, обр. 27$_3$; Koleva 1991, T. XXIV-4).

14. Фрагмент от дъно. Равно. На ръка. Глината: розовочервена, с примеси от камъчета. Дд= 9,

5 см. Местонамиране: Любеново, А10, 0,50 (табло 108.1, по Koleva 1991, Т. XXVI-2).

15. Фрагмент от дъно. На ръка? Глината: керамиденочервена, с едри примеси Местонамиране: Любеново, Б4, 0,60. (табло 108.2, по Koleva 1991, Т. XXVI-3).

Ранносредновековна керамика IX-XI в. (Аладжов, Балабян 1972, 131-134):

група 1: на леко грънчарско колело, с врязана вълниста и линейна украса. Невисоко устие, винаги завито навън, закръглено или отрязано отгоре. Груби, дебелостенни съдове с примеси от пясък и сажди с преобладаване на сиво-черния цвят. Група 2: е изработена от сравнително добре пречистена глина, по-тънкостенна, добре оформена, без примес от пясък, със загладени стени, добре изпечена, с кафяво-червен или червен цвят. Съдове с релефни знаци по дъната са открити (Аладжов, Балабанян 1972, 131-132).

- Паница, с конусовидна форма, издаден навън ръб на столчето. Инв. № А-876. обр.33, с. 130. Паралели: Хасково, датирани с монета на Василий II (976-1025), Преслав.

- Прешлени за вретено: два от камък, два глинени; биконични каменни тежести за тъкачен стан, брусове, костени дръжки, железни гвоздеи, скоби, ножчета, стрели с триъгълен връх, с лястовича опашка и др. предмети на бита.

- от повърхността на Калето, като случайни находки: монети на Йоан Цимисхий (969-976 г.) и Василий II.

<u>XXIII. с. Маджерито, Старозагорско</u>

Л: Тонкова, Калчев, отчет[6]

Топография: първа надзаливна тераса на левия бряг на Берекетска река;

Периодизация, стратиграфия: ранен халколит, късножелязна епоха, римска и ранносредновековна епохи.

Комплекси (ранносредновековна епоха): вкопано жилище, огнище и фрагментиран на място съд. Съдът е изработен от груба, непречистена глина, на ръка. Датиран е в VI в. (табло 38.5). Местосъхранение: РИМ – Стара Загора, инв. н. 3 Сз-693. Непубликуван.

<u>XXIV. Мурсалево, Кюстендилско</u>

Л: Николов и др. 2015, 45-47; Вандова и др. 2015, 50-53;

Топография: на първата незаливна тераса на левия бряг на р. Струма, непосредствено

на запад от път Е79, в южния край на с. Мурсалево, южно от най-тясното място на реката в цялата котловина. Обхваща обща площ над 20 дка.

Периодизация, стратиграфия: ранен неолит, късен неолит, късножелязна епоха, ранно средновековие;

Комплекси (ранносредновековна епоха):

Шест жилищни структури с почти квадратен план, вкопани са до около 0,80 м в древния терен, имат отвесни стени, трамбован под и размери: 2,90 х 2,90; 3 х 3,20; 2,35 х 3,05; 4,65 х 4,50 м. Покрай стените са регистрирани дупки от стълбове с кръгло напречно сечение. Квадратните каменни печки обикновено са разположени в СИ ъгъл на постройката. Имат квадратна форма, средна дължина на стената 1,40 м и височина 0,65 м. (1,20 х 1,10 м; 1,10 х 1,05 м; 1,35х 1,25 м и др.) Изградени са от речни камъни с различна големина.

Отоплителни съоръжения извън жилищата – глинобитни и каменни;

Гробове: Трупополагане и лоша степен на запазеност. Липсва гробен инвентар.

Ями: Някои от ямите маркират местата на питоси, вкопани близо до жилищните постройки.

Дата: края на VII/началото на VIII в. до първата половина на XI в.

Находки: преобладават костните шила.

<u>XXV. с. Невестино, Кюстендилско</u>

Генадиева 1991, 5-18.

Топография: 13 км. ЮИ от гр. Кюстендил, в Кюстендилската котловина, И от Кадин мост, м. Мощени – на левия бряг на р. Струма, в С най-висока част на котловината (Генадиева 1991, 5).

обект А и обект Б – разположени на около 400 м. един от друг. Обект А – ранен неолит, антична епоха;

обект Б – м. "Топлико" или "Жежката вода" – селище РБЕ;

горния културен пласт – дълбочина 1,20-1,40 м. от съвременния терен. В профила на сондажа – следи от две горели ранносредновековни жилища. Дебелина на горелия пласт – 0,40-0,50 м.

Размери: 6,50 м. и 2,20 м.

жилище 2 – две средновековни гърнета с врязана украса (табло 129.1, 2; Генадиева 1991, 13, обр. 10. 1, 2);

В пласта: фрагменти с врязана украса (Генадиева 1991, 13, обр. 10. 3, 4, 5; табло 129. 3-5). Дата: IX-X в.

<u>XXVI. Несебър</u>

Гюзелев, Кузев1981, 325-355; Даскалов 2009$_a$, 86-109; Дражева 2002, 203-211; Манолова 2000, 1-14; Марваков 2006, 148-154; Момчилов 2007; Пенчев 1991, 5-10; Čangova 1969, 121-124; Cimbuleva 1980, 202-253; Theoklieva-Stoytcheva 2001; Velkov, 1981, 139.

Исторически бележки:

От средата на VI в. градът има автокефален архиепископ. В 587 г. крепостта е превзета от аварите, разрушена и опожарена. Месемврийски епископ присъства на VI Вселенски събор в 680 г. (Дражева 2002, 206).

[6] Благодаря на М. Тонкова и Д. Янков за информацията.

Към средата на VII в. тук е изпратен на заточение един от учениците на прочутия богослов Максим Хомологетис (Изповедник, 580-662) (Гюзелев, Кузев 1981, 327-328).

В края на VII в. в града се настаняват преселници от сирийския град Апамея.

В 705 г. Юстиниан II заедно с войската на българския хан Тервел е посрещнат в Несебър от бъдещия византийски император Лъв Сириец (717-741 г.) (Гюзелев, Кузев 1981, 329).

Несебър е важно византийско пристанище, място за дебаркиране на войски при походите им срещу България, особено в периода 756-775. През VII-VIII в. тук са съсредоточени императорските складове и щаб от данъчни и митнически чиновници (комеркиарии). Градът и неговата област са били управлявани от архонт, носещ титлите „ипат и императорски спатарий", както личи от византийските печати (Гюзелев, Кузев 1981, 328-329; Zaccos, Veglery 1972, 182-184). От края на VII в. Несебър е част от тема Тракия.

За 763 г., октомври месец византийските историци Теофан и Никифор разказват, че настъпил страхотен студ. Черно море замръзнало на 100 мили навътре от брега и на 200 м. дълбочина, което позволило хора и животни да преминават по морето от Хазария и България, а също така и други народи, съседни на Византийската империя (Гюзелев, Кузев 1981, 329).

В 764 г., обвинен от народният събор в Несебър, Сабин търси спасение и преминава на страната на византийския император.

В 765 г. Теофан говори за „kάστρον Μεσσημβρίας". Възможно е, заедно с Берое и Анхиало и тук да са извършвани възстановителни работи работи от императрица Ирина (Velkov 1981, 140).

На 4.11.812 г. Несебър е превзет от хан Крум (Гюзелев, Кузев 1981, 331).

При византийски поход в 863 г. градът е превзет отново от Византия (Гюзелев, Кузев 1981, 332).

За трайното установяване на българско население в Несебър свидетелства Българския апокрифен летопис, според който Петър Делян създал три града на българската земя: Червен, Несебър и Щип, а в 1079 г. тук и в околната област българското население се вдига на бунт срещу византийската власт под предводителството на Добромир (Гюзелев, Кузев 1981, 335).

Строителни периоди: реконструкция на крепостната стена – кр. на V – първа половина на VI в. Втора реконструкция: края на VI – началото на VII в.

Комплекси:

1. Несебър, Стария град, кв. 18, ул. „Крайбрежна": ходово ниво, свързано с функционирането на сграда в З част на обекта съдържа монети на Лъв I и Тиберий II Константин (578-582). Във вътрешността на сградата: токи тип Сучидава, РВ керамика. Сградата е построена в VI в. Градежът е от камъни, преупотребени тухли и керемиди, на кал (Даскалов 2009, 92).

В С част на проучвания участък, в кв. Д4 – части от зидове с идентичен градеж, нарушени от гробове 2, 3, 8, 23 (Даскалов 2009, 92).

2. В кула № 2: наличие на ранносредновековна керамика – доказателство, че завладяването на града е съпроводено с установяване на българско население в него (Čangova 1969, 121-124).

Находки от пласта:

- два фрагмента принадлежащи на групата на белоглинена глазирана керамика с врязана украса (Cimbuleva 1980, pl. III/15, 17) – принадлежат към ранната хронологическа серия, дата: VIII – началото на IX в: песъчливо тесто, жълтеникаво-сив или розовеещ цвят на глината, подглазурна ангоба, жълтеникаво – кафяви или зеленикави глазури, плитки и фини врязвания (Манолова 2000, 2).

- белоглинени канички (Cimbuleva 1980, pl. XXX/ 139, 140). Паралели – ранносредновековната крепост при гр. Средец, с монети на Никифор I Геник (Манолова 2000, 4 и цит. л-ра, бел. 69).

- Ранносредновековна керамика от обект петоъгълна кула, СЗ част на полуострова, Ю пристанище, РВ терми, църквите „Св. Спас" и „Христос Пантократор":

ТГ II.1: песъчлива глина, с врязана украса, на ръчно колело с бавни обороти на въртене и неравномерно нанесена украса; дата: IX в. (812 – 856/863 г.) (Марваков 2006, 149-151, Таб. 1, 2);

ТГ II.2: на ръчно колело от фино пречистена глина, изпечена редукционно, с излъскана украса; дата: IX в. (812 – 856/863 г.) (Марваков 2006, 150-151, Таб. 3);

ТГ III: песъчлива глина, с врязана украса, с по-бързи обороти на въртене и по-тънкостенна (Марваков 2006, 152, Таб. 4); дата: X в.

- надгробен надпис на гражданин от Апамеа, заселил се и починал в Месемврия, дата: V-VI в. (Velkov 1977, 183, бел. 715; Velkov 1981, 139);

- тухли с печат „Φιλοκτίστης" – произведени в Константинопол, VI в. (Velkov 1981, 139);

- находка от златни солиди с най-късни монети на Ираклий, сечени 613-629 г. (Юрукова. 1978, 61; Morrisson, Popović, Ivanišević et coll. 2006, 141).

- находка от златни солиди с най-късни монети на Константин IV, сечени 668-673. Находката е намерена в гроб, в който индивида е бил облечен със златотъкана одежда (Герасимов 1950, 321; Morrisson, Popović, Ivanišević et coll. 2006, 142; Theoklieva-Stoytcheva, 2001, 27).

- находка от златни солиди с най-късни монети на Юстиниан II, сечени 686-695 (Юрукова 1982, 64; Пенчев 1991, 5-10; Morrisson, Popović, Ivanišević et coll. 2006, 142-143).

Печати на длъжностни лица на Месемврия:

- Петър, хипат и патрикиос (VI–VII в.) (Jordanov 2006, 52).

- Никифорос, императорски спатариос (650–750) (Jordanov 2006, 52).

- Адриан, стратор и архонт на Месемврия, VIII в. Местонамиране: Константинопол (Jordanov 2003, 118, n. 47.1).

- Александър, хипат, спатариос и архонт на Месемврия, VIII в. Местонамиране: Константинол (Jordanov 2003, 118, n. 47.2).

- Теодор, хипат и архонт на Месемврия, VIII в. Местонамиране: Константинопол, 2 екземпляра (Jordanov 2003, 118, n. 47.3).

- Неизвестен спатарий и архонт на Месемврия, VIII в. Местонамиране: Константинопол (Jordanov 2003, 118, n. 47.4).

- Неизвестен кандидат и архонт на Месемврия, VIII-IX в. Местонамиране: Константинопол (Jordanov 2003, 118, n. 47a.5).

- Козмас, стратилат (късния VIII в.) (Jordanov 2006, 52).

- Космас, хипат и геникос комеркиариос на апотеке на Месемврия, дата: 690-691 г. Местонамиране: Константинопол (Jordanov 2003, 118, n. 47b.1).

- апотеке на императорската комеркиария на Месемврия, дата: 695-696 г. Местонамиране: Константинопол (Jordanov 2003, 118, n. 47b.2).

- Тео.... и геникос комеркиариос на апотеке на Месемврия (698-699; 713-714). Местонамиране: Константинол (Jordanov 2003, 118, n. 47b.3).

- Константин, апо епархон и геникос комеркиариос на апотеке на Месемврия (700 и 702 г.). Местонамиране: Константинопол (Jordanov 2003, 118, n. 47b.4; Шандровская 2006, 35-36, Ермитажа, М-7953).

- Синетос и Никитас апо епархон и геникос комеркиариос на апотеке на Месемврия (713-714) – 4 екземпляра (Jordanov 2003, 118, n. 47b.5).

- Томас, патрикиос, геникос логотет и комеркиариос на апотеке на Месемврия (722-723). Местонамиране: Константинопол (Jordanov 2003, 118, n. 47b.6; Jordanov 2006, 45).

- императорска комеркиария Месемврия (731-732; 732-733; 735-736; 736-737, 738-739; 747-748; 741-750, 751-775 г.). Местонамиране: Константинопол, Сицилия (Jordanov 2003, 118-119, n. 47b.7, 47b.8, 47b.9,10; 47b.11, 47b.12; 47b.13; 47b.14; Jordanov 2006, 45, М-7297 и DO. 55.1. 4398; Шандровская 2006, 36, 38, Ермитажа, М-7970, М-7969, М-7971, М-7972).

Печати на клисура Месемврия

- Василеос, спатарокандидатос и клисурархес на Месемврия (IX-X в., вероятно последната четвърт на IX в.). Местонамиране: Преслав? (Jordanov 2003, 119-120, n. 47.2; Jordanov 2006, 46-47).

- Георгиос, спатариос и клисурархес на Месемврия (IX-X в., вероятно последната четвърт на IX в.). Местонамиране: Дебелт (Jordanov 2003, 120, n. 47.3; Jordanov 2006, 46-47).

Печати на архиепископи на Месемврия

- Давид, архиепископ на Месемврия, IX в. (Jordanov 2006, 50-51).

- Христофорос, архиепископ на Месемврия, IX в. (Jordanov 2006, 50-51).

XXVII-А. Перник:

Любенова 1981, 107-203; Чангова 1963, 3, 65-73; Чангова 1983, 12-88; Чангова 1992; Юрукова 1981_6, 218-261.

Разположение: в Пернишкото котловинно поле;

Периодизация, стратиграфия: халколитно селище, КЖЕ, късноримска, ранновизантийска епоха – неукрепено селище?, ранносредновековна епоха, период на византийското владичество: XI-XII в.

Три строителни периода през средновековието: VIII в., IX-XI в., XI-XII в.

VIII в.: няма запазено жилище, само – домакински пещи. Вероятно И половина на хълма е била обитавана по-интензивно (Чангова 1983, 12). Сред материалите от този период – силно среднодунавско влияние. Допуска се проникване на прабългарско население заедно със заселващите се славяни преди началото на IX в. (Чангова 1992, 181).

Комплекси:

- РВ огнища, застлани с керемиди, оградени с тухли. Дата: V-VI в. (Любенова 1981, 111-112). Жилищата: многоделни, в техника емплектон, с каменни основи и нагоре кирпич (Любенова 1981, 112).

Средновековен пласт:

Комплекси: средновековно жилище в кораба на църква № 1 (втората половина на V в., първата четвърт на VI в., с монети на Анастасий, Юстин I). Върху разрушената южна стена на църквата новите обитатели на селището (славяните) изграждат огнище, градено с материали от разрушената църква: фрагментирани тухли, керемиди, камък, глина (Чангова 1963, 69). В насипа вътре в кораба на църквата: гърнета (определени като славянски?), датирани VIII-X в., на ръка и на колело, украсени с врязана украса, релефни знаци по дъната.

- друго огнище – изградено при апсидата от юг, сходно на гореописаното (Чангова 1963, 69);

Находки в РВ пласт:

- гърнета, кани, купи (табла 1, 4.1-6, 8-9);

- ойнохоевидно устие на стомна (Любенова 1981, обр. 48, с. 135);

- стомни с конично тяло (Любенова 1981, обр. 51, с. 137);

- стомни със сферично тяло (Любенова 1981, обр. 52, с. 138);

- чаши с полусферична и конусовидна форма (Любенова 1981, обр. 58, с. 141);

- амфори (Любенова 1981, обр. 61 1, 2, с. 142);

- глинени лампи, тип II, работени в калъп: ед-

нофитилни, с леко издължен към фитилника резервоар, украсени с гранули или ветрилообразно поставени канелюри (Любенова 1981, обр. 68, с. 146, 147-148);

- глинени лампи, тип IV, на колело (Любенова 1981, обр. 83, с. 152, 154, 157);

- колективна находка на земеделски сечива, вер. дата: края на V – VI в. (Любенова 1981, обр. 103, с. 164-166);

- бронзови фибули с подвито краче: над 30 цели екземпляра и фрагментирани (табла 17.1-13; 20.1-13, по Любенова 1981, 170, обр. 109);

вар. 1: с трапецовидна издължена плочка, украсена най-често с „птиче око" или с мрежест орнамент (Любенова 1981, 171, обр. 110 1, 3, 5, 7, 9, 11, 14, 16);

вар. 2: със стеснено краче, разчленено от 2-3 снопчета напречни релефни чертички или се явява продължение на лъка без промяна на украсата. Разнообразна декорация, предимно от повтарящи се несложни, най-често геометрични орнаменти (Любенова 1981, 171, обр. 110, 2, 4, 6, 8, 12, 13, 15);

вар. 3: с напречна пластинка и псевдонавивки (Любенова 1981, 172, обр. 111-112);

- фибули с релефно изрязани върху крачето кръстове (Любенова 1981, 141, обр. 112 2, 3, 10);

- фибули с човешки изображения върху лъка (Любенова 1981, 172, обр. 113, 112.5, 113.1; 112.7, 113.4; 112.4, 113.3; 112.6, 113.2);

- бъбрековидни токи (Любенова 1981, 177, обр. 119.1);

- токи тип Сучидава (Любенова 1981, 177, обр. 119 3-4);

- ажурна тока, с украса с орнамент „птиче око" (Любенова 1981, 177, обр. 119.6);

- обеци с полиедърна висулка (Любенова 1981, 179, обр. 121);

Най-късните монети в РВ пласт са на Юстин II, сечени 576-577 г. (Юрукова 1981$_6$, 234).

Керамика:

Сред гърнетата, работени на ръчно колело се разграничават няколко групи керамика въз основа на технологичните им характеристики: 1. Керамика на усъвършенствано леко колело, с дебелина от 0,01 – 0, 03 м., примеси от ситен пясък и слюда (Чангова 1992, 62-63);

2. Фрагменти на примитивен ръчен кръг, груба глина (Чангова 1992, 63);

3. Фрагменти на съвсем примитивен ръчен кръг, с употреба на лентъчна техника (Чангова 1992, 64). Груби, неравни стени, все едно са работени на ръка (Чангова 1992, 64). Глината: груба, съдържа едър пясък, украсата е небрежна, от врязани единични неравномерни вълнообразни линии. Паралели: Ю. Моравия, датирана VIII в. и Д. Церово (Чангова 1992, 64).

- Със среднодунавско влияние се обяснява орнаментацията, нанесена посредством зъбчато колелце, врязани с острие къси хоризонтални чертички, както и сноповете начупени линии (Чангова 1992, 65).

5. Гърне, тип IIв (табло 42.2; Чангова 1992, 66, обр. 55.1). Изработено на примитивен лек кръг, от глина съдържаща пясък и едър кварц. Дебели, груби стени. Къса, извита навън шийка, заоблен устиен ръб. Украса от хоризонтални линии, в комбинация със снопче вълнисти. Дата по автора: края на VIII – началото на IX в.

6. Гърне, тип IIв (табло 42.1; Чангова 1992, 70, обр. 55.6). Изработено на леко ръчно колело, от глина съдържаща пясък и едър кварц. Дебели, груби стени. Къса, извита навън шийка, леко изтънен устиен ръб.

7. Гърне. Изработено на примитивен лек кръг, от глина съдържаща пясък и едър кварц. Дебели, груби стени. Изправено, ниско устие. Украса от вертикални къси чертици в хоризонтални редове, нанесени със зъбчато колелце. Дата: IX в. (Чангова 1992, 70, обр. 55.3).

8. Гърнета на ръчно колело, дата: IX-X в., свързани със славянската традиция: (табла 45.10,3; 42.6,5,4; 40.6; 46.9; Чангова 1992, 68-75, обр. 55.2,4,5; обр. 56.1-6; обр. 57.1, обр. 59.1-4,6; обр. 60.2);

9. Гърнета на ръчно колело, дата: IX-X в., свързани с прабългарската керамична традиция (Чангова 1992, 71-2, обр. 59.5; обр. 60.3?);

10. Гърненце (табло 46.5). Ръчно колело, добре пречистена, песъчлива глина, светло кафяв до сиво-черен цвят. Местосъхранение: РИМ Перник, инв. н. Пк 4875. В= 7 см; ду= 7,7; дт= 8,5; дд= 6,7 см.

11. Гърне (табло 42.4). Ръчно колело, пречистена глина, червено-кафяв цвят, следи от опушване. Местосъхранение: РИМ Перник, инв. н. Пк 3367. В= 8,8 см; ду= 8,7; дт= 9,3; дд= 5,5 см.

- наушник от обла тел, с три спирални навивки на халката в долната част (Чангова 1992, 141, обр. 123 5). Паралели: Абланица 2, Мишевско, Луковит;

- мъниста от тъмносиньо стъкло, плоски отдолу, горната им повърхност е покрита с канелюри (Чангова 1992, 147, обр. 132 18, 19). Паралели: Унгария, Румъния, датирани VIII в.

- бойна брадва–чук, тип I по Чангова (Чангова 1992, 171, обр. 155 1). Правоъгълна форма на острието, лека чупка в горния край на дръжката, която е перпендикулярна на острието. Дата: VIII, до края на IX в.

- триръби стрели. Дата: VI–VIII, най-късно до началото на IX в. (Чангова 1992, 176).

- стремена, тип I, по Чангова (Чангова 1992, 181, обр. 168.1). Желязно, с кръгъл обръч, издължено и широко стъпало. Дата: VI-VIII в.

- юзда с S- овидни псалии. Дата: края на VII-VIII в. Паралели: Среден Дунав, Алтай (Чангова 1992, 183, обр. 170).

<u>XXVII-Б. Перник – кв. Бела вода</u>

Л: Кацарова 2005, 199-204; Любенова 1978, 86-87; Dončeva-Petkova, Ljubenova 2004, 69-74.

- Villa rustica – кв. Бела вода, Перник, датира се в края на III – края на V в.;

V-VI в. – последният период на обитаване: следи от поствилно селище – обгорял кирпич, прегражданe на помещения, зазиждане на входове, изграждане на характерни тухлени огнища в някои от помещенията и находките: керамика, железни сечива, свързани с настаняването на нови заселници? (Любенова 1978, 87; Кацарова 2005, 204-205 и цит. лит.).

- двуетажна гробница – мавзолей, разположена на територията на голям некропол;

гробницата: вторично отворена, разрушена през средновековието; използвана за вторични погребения. В ЮИ част на пода са открити 4 урни – гърнета и фрагмент от пета урна. Урните – разбъркани, натрошени от багера, покрити с човешки кости и пепел.

Описание на урните:

1.Гърне (табло 128.1, по Dončeva-Petkova, Ljubenova 2004, Abb. 3.1, 71; Abb. 4.1, 72). Размери: В= 23, 5, ду=21 см, дт=22 см, дд= 9 см. Тялото е стройно, издължено и има форма на пресечен конус. Раменете са широки, леко заоблени и започват високо под шийката, а стените силно се стесняват към дъното. Шийката е къса, наклонена навън, и заедно с косо отрязан устиен ръб. Плоско, неравно дъно. Гърнето е дебелостенно, деб. 0,5 – 0,7 см. Забелязват се следи от опушване по горната вътрешна част. Изработено е на бавно колело, за което свидетелстват както симетричните стени, така и орнамента, нанесен при въртенето на колелото. Глината е добре пречистена, с дребни пясъчни примеси. След изпичането е придобила кафяв цвят, с червени нюанси. Украсата е нанесена с тризъб инструмент и достига до 5 см. над дъното (Dončeva-Petkova, Ljubenova 2004, 70, 72).

2. Гърне (табло 128.2; Dončeva-Petkova, Ljubenova 2004, Abb. 3.2, 71; Abb. 4.2, 72). Размери: В= 22, ду=20 см, дт=24 см, дд= 10 см. Тялото е стройно, издължено и има форма на пресечен конус. Раменете са широки, леко заоблени и започват високо под шийката, а стените силно се стесняват към дъното. Шийката е къса, наклонена навън, и заедно с косо отрязан устиен ръб. Плоско, неравно дъно. Гърнето е дебелостенно, деб. 0,5 – 0,6 см. Изработено е на бавно колело, за което свидетелстват както симетричните стени, така и орнамента, нанесен при въртенето на колелото. Глината е добре пречистена, с тухленочервен цвят, с червени нюанси. Украсата се състои от пет пояса вълнисти линии, нанесени с тънък инструмент (Dončeva-Petkova, Ljubenova 2004, 70, 72).

3.Гърне (табло 128.3; Dončeva-Petkova, Ljubenova 2004, Abb. 3.3, 71; Abb. 4.3, 72). Размери: В= 16, ду=17 см, дт=18, 5 см, дд= 9 см. Тялото има форма на пресечен конус. Раменете са широки, леко заоблени и започват високо под шийката, а стените силно се стесняват към дъното. Шийката е къса, наклонена навън, и заедно с косо отрязан устиен ръб. Плоско дъно с релефен ръб по периферията. Гърнето е дебелостенно, деб. 0,5 – 0,6 см. Изработено е на бавно колело, за което свидетелстват както симетричните стени, така и орнамента, нанесен при въртенето на колелото. Украсата се състои от пояси от прави и вълнисти линии, нанесени с тънък четиризъб инструмент (Dončeva-Petkova, Ljubenova 2004, 70-72).

4. Гърне (табло 128.4; Dončeva-Petkova, Ljubenova 2004, Abb. 3.4, 71; Abb. 4.4, 72). Размери: В= 21, ду=16,5 см, дт=19,5 см, дд= 9 см. Тялото е тясно, издължено и има форма на пресечен конус. Раменете са широки, леко заоблени и започват високо под шийката, а стените силно се стесняват към дъното. Шийката е къса, наклонена навън, и заедно с косо отрязан устиен ръб. Плоско дъно с посипка от пясък. Гърнето е дебелостенно, деб. 0,5–0,6 см. Изработено е на бавно колело, за което свидетелстват както симетричните стени, така и орнамента, нанесен при въртенето на колелото. Глината е добре пречистена, с примеси от ситен пясък. След изпичането е придобила кафяв цвят. Украсата от пет пояси вълнисти линии, ограничени с хоризонтални (Dončeva-Petkova, Ljubenova 2004, 70, 72).

<u>XXVIII. Перперикон</u>

Аладжов, Овчаров 1999, 35-43; Аладжов, Овчаров 1986, 279-293; Овчаров, Коджаманова 2003, 23; Овчаров, Коджаманова, Димитров 2008, 531-538; Овчаров, Коджаманова, Димитров, Лещаков, Божкова, Дочев, Тотев 2007, 546-551.

Разположение: 2 км. южно от дн. с. Горна крепост, СИ от Кърджали.

Топография: върху плосък, каменист планински връх в Източни Родопи, над р. Перперешка.

Строителни периоди на фортификационната стена на Акропола на Перперикон: античен – III в; ранновизантийски – IV-VI в., няколко преустройства (след готското нашествие във втората половина на IV в., средновековни преправки – XI-XII в.

Крепостта и градът на хълма Перперикон съществуват без прекъсване до края на XIV в. (Овчаров, Коджаманова 2003, 23).

РВЕ (V-VI в.): – преправки, зазиждания от вътрешната страна на СЗ кула на Акропола; възстановяване на сграда 13;

Открива се изобилна керамика и монети от VII-IX в. След VI в. – рязък спад в монетното обръщение. Нов подем се наблюдава от втората половина на IX в. до края на XI в. (Овчаров, Коджаманова 2007, 551). През VII-VIII в. античните комплекси вече не функционират по своето предишно предназначение, но се използват частично от обитателите на крепостта (Овчаров, Коджаманова 2007, 550). Най-късно в началото на IX в. в подножието на хълма са изградени областния център и резиденцията на епископите на Ахридос (Овчаров, Коджаманова 2003, 26).

Край на Античността и начало на Средновековието: изграждането на раннохристиянската базилика в началото на V в. (Овчаров, Коджаманова 2007, 550).

Некрополът: североизточно от крепостта, в подножието на хълма. Проучени са 6 средновековни гроба, АР – 1983.

- скално светилище под крепостта Перперек: рисунки, символни изображения; „дама". Аналогии: светилищата от Горталово и Камен бряг (Аладжов, Овчаров 1986, 296).

Находки: печат на Теофилос, натариос на Македония (средата на IX в.). Местонамиране: Перперек. Местосъхранение: ИМ Кърджали (Jordanov 2003, 116-117, n. 46.15).

XXIX. Петърч, община Костинброд

Л: Василева, Меламед 2015, 761-763; Василева, Меламед, Бонев 2016, 759-763;

Периодизация, стратиграфия: Установени са два културни пласта: VIII-IX в. и XI-XII в.

VIII-IX в.: сондажи 13 и 14 – фрагмент от зид, разкрит в сондаж 13, костени шила, прешлен за вретено и върхове на железни стрели. Ранносредновековната епоха се характеризира с керамика на ръка и бавно колело.

Проучени са вкопани жилища, с правоъгълна форма, каменни печки и керамика, отнесена в периода VIII-IX в. (Василева, Меламед, Бонев 2016, 759-761).

XXX. Пиперков чифлик, м. Кьошко

Л: Вандова 2004, 27; Вандова, Спасов 2005, 40-41; Вандова, Спасов 2006, 28-29.

Местоположение: СИ част на с. Пиперков чифлик; многослойно селище;

Топография: ниска тераса, разположена на десния бряг на старото корито на р. Суха;

Периодизация, стратиграфия: ранен неолит, КБЕ, КАЕ, ранно средновековие, възрожденска епоха;

Жилище 1: трапецовиден план. Размери: 2,90 х 2,40 м. Ориентация: С-Ю. Печка, разположена в СЗ ъгъл на жилището. Трапецовиден план, отвор от И, градена от тухли. Размери на печката: 1,05х 0,90 м (Вандова, Спасов 2005, 40).

Жилище 2: квадратен план. Размери: 2,60 х 2,60 м. Печка с правоъгълен план, градена от речни и ломени камъни, тухлен под. Размери на печката: 1,40 х 1,10 м. (Вандова, Спасов 2005, 40-41).

-още две вкопани жилища са проучени в хода на археологическата кампания през 2005 (Вандова, Спасов 2006, 28-29).

Инвентарът в двете жилища: керамика, голяма част от която е правена на ръка.

Дата: втората половина на VI-VII в. (Вандова, Спасов 2005, 41).

XXXI. Пловдив (Филипопол)

Боспачиева 1992, 89-90; Боспачиева 1996, 56-57; Ботушарова 1956, 111-140; Ботушарова 1961, 34-40; Ботушарова 1963$_а$, 77-115; Ботушарова 1963$_б$, 61-76; Ботушарова 1965, 1-11; Ботушарова 1977, 87-101; Ботушарова, Танкова 1982, 45-67; Детев 1948, 1-13; Детев 1975, 81-141; Джамбов 1960, 149-161; Джамбов 1968, 65-82; Каров, Боспачиева 1989, 129-164; Кесякова 1983$_а$, 63-76; Кесякова 1983$_б$, 65-66; Кесякова 1984, 79; Кесякова 1985, 112-114; Кесякова 1987, 131-133; Кесякова 1989$_а$, 20-33; Кесякова 1989$_б$, 113-126; Кесякова 1991, 111-119; Кесякова 2001, 52-66; Кесякова, Танкова 2003, 103-104; Кесякова, Топалилов 2003, 102-103; Мартинова, Боспачиева 2002, 181-198; Морева 1985, 234-235; Морева 1987$_а$, 99-112; Морева 1987$_б$, 217; Морева 1988$_б$, 129-141; Морева-Арабова 1995, 83-95; Морева-Арабова 2001, 100-113; Морева, Каров 1983, 66-67; Танкова 1980, 2, 39-46; Танкова 2004, 134-135; Танкова 2009, 387-391; Топалилов, Станев, 2009, 391-394; Топалилов, Станев 2010, 386-388; Цончев 1950$_б$, 137-148; Bospačieva 2001, 173-183; Bospachieva 2002, 55-76; Kesjakova 2001, 165-171;

Филипопол – най-важният град в провинция Тракия през Късната античност.

Превзет от Маламир със сила, с цел осъществяване на контрол над централната част на полуострова, Родопите, Македония (Рашев 1993, 106).

Планировка: РЕ, КАЕ – компонентите на града са Акрополът и градът в равнината (Kesjakova 2001, 165).

През късната античност (IV-първата половина на V в.) градовете южно от Стара планина (Сердика, Кабиле, Диоклецианопол, Августа Траяна) не показват никакви признаци на териториален упадък. Промените в градоустройството започват след средата на V в. Тогава престава да функционира форумът на града, а заедно с него и регулярната улична мрежа. "С това се слага край на съществуването на античния градоустройствен план" (Кесякова 1992, 94).

След V в. градът се развива в чертите на една новоизградена крепостна стена, чието трасе стеснява площите на Филипопол извън Трихълмието (Ботушарова, 1977, 100; табло 126.2). Тази „Юстинианова стена" е засечена на обекти на ул. „Зора" 3 – ресторант „Пълдин" – „Княз Церетелев" 11 –– църквата „Св. Св. Константин и Елена" – северните и северозападни склонове на Небет тепе, където повтаря късноримската и късноелинистически стени. По западните склонове на Небет тепе ранновизантийската крепостна стена е изнесена напред, вероятно се долепва до римската и предримската и се движи по ул. „Витоша" и „Съборна" към ул. „К. Стоилов". Пред римския театър южното трасе на крепостта през VI в. е новоизградено (Кесякова 2001, 52-56).

През средновековието градът се състои от два

основни компонента: вътрешен укрепен град, разположен на Трихълмието и неукрепени квартали в И, З, Ю посока (Морева-Арабова 1995, 83; Морева-Арабова 2001, 100). Топографските граници на средновековният град съвпадат с тези на античния Филипополис (Tankova 2001, 191).

„Използването на антични и ранновизантийски останки от сгради е характерно за строителството през средновековието както в укрепения град, така и в подградието" (Морева-Арабова 1995, 88). Известно е от историческите извори, че животът в града не е прекъсвал. Градът се намира в пределите на Византийската империя. Населението през средните векове не е променило съществено своя състав. Вероятно и материалната култура на населението му не се е променила съществено след V-VI в. Налице е икономически упадък, най-вече доказуем от липсата на ново строителство за периода (Морева-Арабова 1995, 90). Промените в материалната култура настъпват, когато започват значителните етнически и икономически промени в Пловдив след IX в. (Морева-Арабова 1995, 90)

Укрепителна система:

Проучванията показват сериозните изменения на трасето и поправки в римската крепостна стена във Филипопол през късната античност (Ботушарова 1965, 6). Преправките през VI в. са извършени в градеж o. mixtum, издигат се триъгълни кули (Ботушарова 1965, 6). Засвидетелствани са:

- на ул. "Стръмна", пред куртината с ъглова кула е документирано изграждане на протейхизма (или нов сектор от крепостната стена, преграждаща Акропола от юг (Ботушарова, Танкова 1982, 48; Мартинова, Боспачиева 2002, 187).

- ул. "Стамат Матанов"[7] – удебеление на крепостната стена с триъгълна кула. Тук, както и при правоъгълната кула Ю от Хисар капия се наблюдават трите основни строителни периода на крепостта: античен, ранновизантийски и средновековен (Ботушарова, Танкова 1982, 50-51; Морева $1988_{б}$, 139).

- Небет тепе: 1. при западната и източната стена на Небет тепе – средновековни преправки (Морева $1988_{б}$, 138). Открити фрагменти „пастирска керамика" – ТГ II.2 (Ботушарова $1963_{б}$, 62, обр.3).

3. потерна А, крепостната стена по склоновете на Небет тепе: над пълнежа от деструкции са открити фрагменти керамика: стени, устия – широко отворени, извити навън, леко удебелени; изработени са грубо, на грънчарско колело, от песъчлива, недобре опалена глина. Украсата е нанесена чрез врязани линии – единични, на снопчета или по цялото тяло; ямички, нанесени с нокът или острие. Като цяло са характерни за Първата българска държава, края на IX-X в. (Ботушарова $1963_{а}$, 94).

- ул. "П. Евтимий", кино "Балкан", хотел "България" – сектори от външната РВ крепостна стена (VI-VII в.), фундирани върху разрушенията на термите от II и IV в. (Ботушарова, Танкова 1982, 53-54).

- обект "Независимост" бл. 23: правоъгълна кула на източната крепостна стена и ров пред нея – изградени в V в., използвани до края на VI в. (Боспачиева 1996, 57). Вероятно ровът пред източната крепостна стена е функционирал дълго време, защото сведенията за него се съдържат в пътеписа на Ана Комнина от XII в. (Мартинова, Боспачиева 2002, 187).

- при И вход на античната крепост; при кулата Ю от църквата "Св. Константин и Елена" и ресторант "Пълдин – средновековни преправки на крепостните стени, датирани XII-XIV в. (Морева $1988_{б}$, 130);

- на външната крепостна стена на ул. "Цанко Лавренов", при правоъгълната кула – също преправка XII-XIV в.;

Археологически обекти:

1. обект Археологически музей, АР 1976-1977, 2008.

План: сграда. Подово ниво, покрито с мозайка – унищожено в средата на V в., с пожар; Най-късните монети на Юстиниан I – че в VI в. – окончателно разрушаване на сградата. Градежите са предимно от ломени камъни с розов хоросан и тухлени пояси, които надзиждат запазените по-ранни сгради. Ходовите нива са два вида: трамбована глина и тухлена настилка. Останките от сградата са пресечени от рановизантийската крепостна стена, издигната VI в. Шестият строителен период, регистриран на обекта, принадлежи на средновековната епоха. Помещенията от античните сгради се използват, като се намаляват по обем с преградни зидове, градени от ломени камъни на калов разтвор (Танкова 2009, 391).

2. *об. Археологически подлез*: перистилна жилищна сграда "Ейрене" с четири строителни периода от I-V в; IV стр. пер: втората половина на V в., след хунското нашествие. След някои преустройства функционира до средата на VI в. Последните градежи на обекта са на кал и се отнасят към ранносредновековния период. Проучени са седем жилища (Кесякова и кол. 1984, 78; Каров, Боспачиева 1989, 149; Кесякова, Иванов 2014, 301). Оттук произхождат монети IX, X-XII в. (Морева 1985, 235; Морева-Арабова 2001, 102). Най-ранната средновековна монета е на Никифор I Геник (802-811 г.).

Находки от РВ строителен период:

1. еднофитилна лампа, изработена от светлокафява глина, покрита с червен лак. Кръгъл, леко вдлъбнат диск, отделен с жлеб от плещите. Украса от три концентрични реда от пъпки по плещите, подкововиден фитилник. Дръжката – отчупена. Дълж. = 8, 5 см; вис. = 3 см.; (Каров, Боспачиева 1989, кат. н. 34, фиг. 26-34, с. 158).

[7] Сега Константин Стоилов

2-3. еднофитилна лампа, изработена от кафява глина. Конкавен диск, с 14 – листна розета. Полегати плещи, покрити с орнамент от лозов повлек. Сърцевиден фитилник, ухообразна дръжка. Дъното – оформено с ниско пръстеновидно столче. Дълж. = 0, 085 м; вис. = 4, 5 см. (Каров, Боспачиева 1989, кат. н. 35, 36, с. 159-160).

3а. обект Форум – север: Културни пластове: XVI-XVII в.; XIII-XIV в.; XI-XII в. Дълбоки нарушения на пластовете от възрожденския период и XX в. Към културния пласт, принадлежи и една лъчева фибула (вж. гл. II, т. 3.2.1.3.г, по Морева-Арабова 2001, 103).

3б. обект Форум – изток: средновековни градежи, керамика, монети. Ранновизантийските монети са до Фока, а средновековните започват с Василий II до Мануил I Комнин. В културния пласт е открита и керамика на ръка, „славянска", характерна за VIII-IX в. (Кесякова, Иванов 2014, 301, обр. 3).

3в. обект Форум – запад: добре изявен средновековен пласт, с дебелина 0,70-0,90 м. и няколко последователни строителни периода. Средновековните градежи са на кал, с фрагментирани тухли и мраморни сполии. Според археологическия материал и стратиграфия, те могат да се отнесат към късната античност и ранното средновековие – VI–VII в., еднолицеви градежи от края на IX–XI в. и по-масивни зидове от XI–XII в. Те стъпват върху разрушенията на античните структури. Суперструкцията им е от кирпич и дървено покритие. Към най-ранните средновековни градежи тук се отнася зид, върху който са фундирани зидове от X-XII в. С нивото на този зид се свързват фрагменти от глинено гърне на ръка, датирано VII-VIII в. (Кесякова, Иванов 2014, 302, обр. 4). От следващите периоди има керамика – фрагментирана – обикновена и ангобирана с червена и златиста ангоба, както и сграфито (Кесякова 2015 , 520-522).

Жилища от периода V-VI в са изградени над ареата, в амбулациото и магазините на форумния комплекс. В края на VI в. градежите са унищожени от пожар (Морева 1985, 235). От XI-XII в. в района на форума са разчистени зидове от ломени камъни на кал, принадлежащи на разрушени жилища, а през XIII-XIV в. некропол се развива около църква, построена върху зидовете на предполагаема "базилика"? (Морева 1987$_6$, 217).

4. обект ул."Гладстон", западно от форума: 5 гроба от V-VI в. и 45 гроба, датирани до XII в. (Морева-Арабова 2001, 103).

5. инсулата, разположена Ю от декуманус максимус: монументална сграда, изградена и функционирала първата половина на VI в. с монети на Анастасий и Юстиниан I (Кесякова 1987, 133).

6. обект "Хотел Тримонциум – лятна градина": декуманус и шест помещения от сграда Ю и три помещения от сграда С от декуманус. Сградите се датират I-III в. По-късни преправки, използващи преградния зид между помещения 5 и 6 на сградата Ю от декуманус, се развиват върху платното на античната улица. Установен е планът на две помещения от този по-късен период, датирани с монета на Юстин II и София (Ботушарова 1956, 111-140; Танкова 2004, 134).

7. ул. „Н. Господинов" 3[8]*:* едно от малкото места в равнинната, неукрепена част на града, където е засечен ранносредновековен материал (Морева-Арабова 1995, 94). Жилищните помещения са датирани с керамика и монети от VII-IX и IX-XII в. Жилищата са с еднолицев градеж, на кал, еднопространствени сгради (Морева-Арабова 1995, 94; Морева-Арабова 2001, 104).

8. бул. „М. Луиза", обект Жилищен блок 21, 22, 23: сграда Нептун, с мозаечен под и басейн. V-VI в. Най-късните монети в РВ пласт са на Маврикий (578-602 г). Установени са градежи от ломени камъни на кал, датирани по керамиката и монети X-XII в. или XI-XII, XIII-XIV в. (Кесякова 1984, 79; Кесякова, Иванов 2014, 301).

8а. *бул. „Независимост"21:* останки от жилищни сгради XI-XII, XIII-XIV в. Фрагмент от сива керамика с излъскани ивици, датиран VII-VIII в. Открити са монети X-XI в. (Морева-Арабова 2001, 104).

8б. *бул. „Независимост"23:* ями X-XIV в., останки от паянтови конструкции VII-VIII в. (Морева-Арабова 2001, 104).

9. *базилика в И укрепена част на Филипопол*, бул. „Мария Луиза" 23: раннохристиянски базилики А и В. Базилика А с две строителни фази е отнесена в Vв., бива опожарена, вероятно в средата на V в. Базилика В е датирана в края на V – първата половина на VI в. (Боспачиева 1992, 89; Bospachieva 2002, 73-74). Разрушаването ѝ е неуточнено, но се поставя преди X в., вероятно е изоставена след аваро-славянските нашествия в края на VI в. или след това (Bospachieva 2002, 75).

10. *обект Антична синагога*: Окончателното разрушаване на сградата се извършва в края на VI в. Върху нейните руини се появяват градежи от ломени камъни на кал (Кесякова 1989$_а$, 31).

11. *римска баня,* местоположение: двора на училището „Йоаким Груев", между улиците „Братство", „Св. гора", „Патриарх Евтимий", пл. Трапезица (извън втората градска крепостна стена, по южните склонове на Джамбаз тепе). Построена IV в., разрушена е от хуните 442–447 г., възобновена и опожарена в края на VI – началото на VII в. (Цончев 1950$_6$, 146);

12. *на ул. "Патриарх Евтимий"* – южните склонове на Трихълмието. Обектът: северен декуманус и сграда от II в., съществуваща с преправки до IV в. от н.е. Върху рушевините на сградата през V–VI в. са изградени паянтови постройки със зидан водопровод. Сектор от външната РВ крепостна

[8] Сега ул. Митрополит Панарет 19-25, вж. Станев 2011, 22;

стена стъпва върху останките от римска и късноантична епохи (Ботушарова, Танкова 1982, 54).

13. *ул. „М. Горки" 55, 57, 59*[9]*,* на Трихълмието. Културни пластове: XIX–XX в.; XVI–XVIII в.; XIII–XIV в.; XI-XII в. (Морева, Каров 1983, 67; Морева-Арабова 1995, 84-90; Морева-Арабова 2001, 101)

Ранносредновековният пласт: между 3,20-3,80 м. На д. 3,60 м. – подово ниво на триделна жилищна сграда. Стратиграфска ситуация: върху западния кораб на двукорабна сграда V-VII в., а от запад жилището е частично долепено до крепостната стена. Източната стена на жилището е изградена върху стилобата с тухлени пилони на РВ сграда (Морева-Арабова 1995, 88). В градежа са използвани запазените зидове от по-ранния период, а интерколумниите са зазидани с ломени и речни камъни и фрагментирани тухли на калов разтвор. План: правоъгълен, разделен от два напречни зида. Отоплително съоръжение: в едно от помещенията – глинобитна печка. Керамика: гърнета със сферична форма, заоблен устие ръб. Украса от прави и вълнообразни врязани линии. Изработена от примеси, недобре изпечена. Бавно колело (Морева-Арабова 1995, 89).

Под това подово ниво на 3,60 м. е документиран горял пласт на д. 3, 60-3, 80 м. „Керамиката в него не се различава от тази на подовото ниво с изключение на един фрагмент, работен на ръка (Морева-Арабова 1995, 89)." Дата на двата пласта: IX-X в.

Под д. 3,80 м. започват материали от РВЕ – V-VI в. Липсват материали VI-IX в.

14. *обект "Макгахан" № 10* (И склонове на Джамбаз тепе)**:** I стр. пер – III-IV в.: декуманус, обществена сграда 1 и сграда 2; II стр. пер – края на V-VI в.: декуманусът не функционира, преграден е от зид, който заедно с останки от сгради 1 и 2 образува сграда 3; III стр. пер: XII-XIII в. (Кесякова, Танкова 2003, 103-104).

15. *ул. "Сашо Димитров",* западно от античния форум: голяма базиликална сграда. Terminus post quem за загиването на сградата са монетите на Юстин II и София (565-578 г.), открит в южния зид на централния кораб на сградата (Морева 1987$_а$, 107).

16. *инсула 2:* КР сграда с два строителни периода и мозаечен под. Последното строително ниво е представено с градежи с ломени камъни на кал, оформящи помещение с тухлен под, свързано с водопроводна мрежа. Дата: V-VI в. (Кесякова 1983$_б$, 66).

17. *обект "Кирил Нектариев" № 1:* няма ясно обособен средновековен пласт, наблюдават се нарушения от по-късни ями и съвременно строителство (Кесякова, Топалилов 2003, 102).

18. *ул. „Т. Каблешков" № 14* (югозападното подножие на Сахат тепе)**:** Сграда, възникнала в римската епоха, е опожарена отново през V в. и след това пак е частично възстановена. Констатирано е глинобитно горяло ниво преди сградата да бъде окончателно унищожена най-късно през първата половина на VII в., когато градът в равнината е изоставен (Топалилов, Станев 2009, 393).

Средновековна епоха: два гроба с просто устройство:

Гроб №1 е яма с размери 1,82 х 0,6 м (дъното достига до белия хоросанов под на античната сграда), оградена с малки камъни. Скелетът е положен по гръб и е ориентиран З-И, с глава на запад. Ръцете са до тялото. Костите са в много лошо състояние. Част от тях не са запазени. В долната част на гроба, при краката се откри гърне с обгоряла повърхност, изработено на ръчно колело с яйцевидна форма и врязана украса (Обр. 3) – тип III по Л. Дончева-Петкова (Дончева-Петкова 1977, 51-52).

Гроб № 2 е яма с размери 1,12 х 0,50 м (вкопана в пласта с деструкции на античната сграда), частично нарушена от по-късна траншея. Скелетът е положен леко на дясната страна (полухокер) и е с ориентация З – И, с глава на запад. Дясната ръка е успоредно на тялото, лявата свита. Тазът и десният крак не са запазени. Левият е силно свит в коляното. Стъпалото е отрязано и поставено до коляното. Под скелета има нахвърляни въглени. На мястото на разбития череп са открити две обеци, тип I.2. по В. Григоров (Топалилов, Станев 2009, 393-394).

19. *ул. „Митрополит Панарет" 27-29:* средновековно жилище, t.a.q. за което е по-късно жилище от XI-XII в. (табла 139-140; Топалилов, Станев 2010, 386);

20. *ул. Иван Караджов № 4:* Ранносредновековен пласт върху КА сграда от IV-V в.: През ранното средновековие високо запазените зидове на античната сграда (обр. 1.4,6) са преизползвани. Към тях е прикрепена масивна дървена конструкция, с която вероятно са свързани и част от дупки за колове от по-долно ниво. При опожаряването на тази сграда се образувал пласт от въглени и овъглена пръст с дебелина 0,20–0,40 м. Сградата е с глинобитен под. Материалите са керамика на ръчно колело с врязана украса и на крачно колело и фрагменти от амфори. Над пласта от ранното средновековие следва хоризонтално ниво от камъни и нивелирани тухли и две ями, които се отнасят към края на X-XI в. Каменна стена на калова спойка и три последователни настилки от фрагменти строителна керамика и камъни датират в XII в. – нач. на XIII в. В една от настилките са поставени и голямо количество железни крици, които заедно с пласт желязна шлака индикират съществувала железарска работилница в непосредствена близост (Божинова, Христева 2014, 395; Станев 2015, 432-446).

21. *акведукт № 2* – изграден през VI в., най-вероятно по времето на Юстиниан (Кесякова 1983а,

[9] Сега ул. Съборна

73). През Средновековието липсват данни за използване на акведуктите. Не са засвидетелствани преправки с цел повторно използване на разкритите останки. Употребявани са кладенци, цистерни и глинени питоси (Джамбов 1968, 69).

Находки от пласта:

- фибула с подвито краче, VI в., върху крачето й е гравиран надпис на гръцки език – личното име „Гавраил" (табло 22.2; Генчева 1989, 34; Генчева 2004, 171, Табл. XVI, 10).

- във фонда на Пловдивския Археологически музей се пазят златни солиди на Ираклий и Ираклий Константин (613–641), Константин IV Погонат (668-685), Константин V Копроним и Лъв IV (751-775), Лъв V Арменец и Константин (813-820), Василий I Македонец и Константин (867-877) (Кисьов, Прокопов, Дочев 1998, 65-67).

XXXI-A. Пловдив, кв. Университетски, ЮИ част

Детев 1948, 1-13; Детев 1975, 81-141; Джамбов 1960, 149-161; Джамбов 1970, 71-90.

Топография: в горния пласт на праисторическа селищна могила Яса тепе. Открити са в огнища, затрупани под купчина камъни, керамика с врязана украса (Детев 1975, 133, обр. 70-71).

Други находки в пласта: три костени шила и обгорели овчи кости;

Керамика:

1. Гърне. Високо тяло, къса шийка в издаден навън заоблен ръб. Дъното е плоско. Украса: по цялото тяло на съда са нанесени врязани хоризонтални успоредни линии на едри вълни. Изработено е грубо, от глина със сивочерен цвят. В = 30,5 см; ду = 25 см; дт = 28 см; дд = 14 см. АМ Пловдив, инв. н. III 341. Графична документация: Р. Колева (табло 130.6; Джамбов 1960, 150, обр. 1). Дата: VIII в.

От същия обект:

2. Гърне. В= 26 см; ду = 24 см; дт = 28,5 см; дд = 13,5 см. Формата на съда – подобна на предходния. Украса: врязани хоризонтални успоредни линии на по-ситни вълни. Изработено е грубо, от глина, примесена с пясъчни зърна (Джамбов 1960, обр. 2, 150).

3. Гърне. В= 25,5 см; ду = 18 см; дт = 21,5 см; дд = 11,5 см. Бъчвовидно тяло, равномерно издуто в средата, с къса шийка и венче в горния край, издадено навън. Ръбът на устието е леко заоблен. Съдът е направен, за разлика от горните два от червеникава, недобре пречистена глина. Украса: от врязани вълнообразни линии, на снопчета по три (Джамбов 1960, обр. 3, 151).

4. Похлупак. С кръгла форма, къса дръжка отгоре и скосен навътре страничен ръб за по-плътно прилепване на венчето на съда. Размери: диам.= 15 см., в= 5 см. Глината: сивочерна. На колело. (Джамбов 1960, обр. 4, 151).

дата: VIII-IX в (Детев 1975, 133);

вер. и селище: X-XII в.

XXXII. Полски Градец – Градището

Шейлева 1997$_6$, 82-104; Shejleva 2001, 139-151; Борисов 2013,193-240;

РВ крепост, средновековно селище и некрополи

Топография: Разположено е на върха на хълм, естествено защитен;

Периодизация, стратиграфия: ЖЕ, РВЕ – V-VI в., ранносредновековна епоха: IX-X в., жилищата – върху добре запазените останки от крепостната стена; византийска епоха: XI-XII в. – тази част от крепостната стена е вече в руини; между втората половина на VI – началото на IX в. – хиатус; мюсюлмански некропол;

Средновековната църква – разрушава гроб 15. Бъркало за хоросан, свързано с изграждането на църквата – нарушава гробове 38, 39, 40, 41. И на други места – гробове нарушават средновековни зидове – т.е. няколко строителни периода през средновековието са съществували.

Планировка на ранносредновековното селище: През средновековието крепостта не е съществувала (Борисов 2013, 195). В И, С и Ю посока, в подножието на възвишението – неукрепени „квартали". На средновековната епоха принадлежи църква и некропол около нея. Локализирани са още два некропола.

Комплекси:

- средновековно жилище върху руините на кула 2, керамика: малка белоглинена чашка, покрита със жълтеникава глазура, дата: средата на IX-X в.;

- жилище близо до кула 1; за датировката: старобългарска керамика на бавно или на усъвършенствано ръчно колело от песъчлива глина, които съгласно типологическите и морфологическите им характеристики са датирани IX-X в. (Шейлева 1997$_6$, 82-104.)

Находки от пласта: РВ керамика, амфори, ранносредновековна керамика;

- оловен печат на Теодор, асикрит и съдия на Другувития, X-XI в. (Йорданов 1991, 128, обр. III/17, 18; Борисов 2013, 476-477).

- фрагмент от лята фибула с подвито краче (Борисов 2013, 213, Обр. 118а);

XXXIII. Полски Градец – Калето

Shejleva 2001, 139-151; Борисов 2013, 173-189;

Местоположение: 3-3,5 км СИ от с. Полски Градец;

Топография: на най-високия хълм в региона; РВ крепост;

Периодизация, стратиграфия: VI в., до края на VI в.;

Планировка на ранносредновековното селище:

Находки от пласта: РВ керамика – гърнета на колело;

богато орнаментирана бронзова фибула с подвито краче; аналогии: Стара Загора, Перник; дата: втората половина или последната четвърт на VI в.;

XXXIV. Поморие (Анхиало)

Рашев, 1993, 101-117; Йорданов, 1993, 3, 36-50; Jordanov 2003, 26; Лазаров 1969, 3-19; Гюзелев, Кузев 1981, 356-382; Торбатов 2009, 327-330; Даскалов 2009$_{в}$, 677-680; Момчилов 2010, 437-448;

КА: Анхиало – град в провинция Хемимонт, диоцез Тракия.

- Анхиало е епископски център вероятно от II в., а в 553 г. епископът получава ранг на архиепископ (Гюзелев, Кузев 1981, 381);

Градът заема активно място в българовизантийските конфликти през VIII, началото на IX в. и 917 г. (Момчилов 2010, 437). В 763 г. край Анхиало се установява император Константин V, на поход срещу Телец. В 765 г. същият император при своя пети поход срещу България, изпраща към Несебър и Анхиало 2600 кораба.

Анхиало е един от градовете, който бива посетен при демонстративния поход на императрица Ирина през 784 г., а крепостните му стени възобновени.

В края на VIII в. Анхиало и Несебър са присъединени към тема Македония (Гюзелев, Кузев 1981, 361, бел.20). Учредяването на темата е между 789–802 г. (Йорданов 1993, 47).

Между 812 – 863; 894 – 971 г. Анхиало се намира в български ръце.

- на Вселенския събор 879 г. участва архиепископа на Анхиало Николай.

Местоположение: ЮЗ от дн. град Поморие, м. Палеокастро

Топография: РВ крепост е разположена върху естествено укрепените скали на полуострова;

Характеристика на обекта: РВ град

Периодизация, стратиграфия: неукрепено тракийско селище**;** издигане на крепостни стени – по времето на император Юстиниан (Гюзелев, Кузев 1981, 357-358, бел. 9); Възобновяването на крепостната стена – 783 г. от императрица Ирина (Гюзелев, Кузев 1981, 361, бел. 19; Рашев 1993, 103); 812 – 863 г.; 894 – 971 г. – „български период".

Комплекси:

- сектор III, в южната незастроена част на Палеокастро: в средата на V в. – катаклизъм, който слага край на организирания градски живот в тази част на Анхиало (Торбатов 2009, 329). Втората половина на VI в. в образувания пласт руини са регистрирани три полувкопани жилища – полуземлянки (Торбатов 2009, 329).

Крепостен зид, изграден над пласт, съдържащ материали от средата на V в., и е синхронен на пласт, съдържащ смесени материали, включително X-XI в. Суперструкцията на зида – демонтирана вер. след XII в. (Торбатов 2009, 329).

Находки от пласта:

Печати:

- печат на Якоб, епископ на Анхиало по времето на патриарх Тарасиус (784-806 г.) (Jordanov 2003, 26, n. 1.1).

- оловен печат на Никита, хипат и императорски кандидат. Дата: последната четвърт на VIII в. Местосъхранение: ИМ – Шумен; (Йорданов 1993, 42, обр. 5).

- печат на Андроник, протонотарий на императорската канцелария. Дата: втората половина на IX в. (Йорданов 1993, 42, обр. 6).

- Николас, присъствал на Константинополския събор в 879 г. (Jordanov 2003, 26, n. 1.2).

Керамика:

- тънкостенна, добре изпечена керамика с украса от врязани вълнообразни и хоризонтални линии и излъскани ивици; амфори и глазирана, белоглинена, рисувана керамика, сграфито, византийски монети: IX – XII в. (Лазаров 1969, 16-19; Момчилов 2010, 438, обр. 1-7).

- керамика на бавно колело (двете групи, характерни за територията на Североизточна България: от песъчлива глина с врязана украса и от пречистена глина със сива повърхност и излъскани ивици (Даскалов 2009, 678);

- амфора (Лазаров 1969, 17, обр. 6).

Монети

- монети на Лъв VI Философ (886–912 г.) (Даскалов 2009, 678);

XXXV. Раднево – м. Старото селище

Саватинов 1995, 147-169; Shejleva 2001, 139-151;

Топография:

Периодизация, стратиграфия: Възникване на селището: 3-та четвърт на IX в. до средата на X в. и следващ период XI-XII в. (Саватинов 1995, 152). Вероятно основаването на селището, въз основа на керамиката, се отнася по-рано от втората половина на IX в. (Shejleva 2001, 146).

Планировка на ранносредновековното селище:

Комплекси: наземно? жилище с три подови нива, керамика на бавно колело, с тежки, масивни дъна; врязана украса почти по цялото тяло на гърнетата;

XXXVI. с. Рупките – м. Калето, околностите на Чирпан (Карасура?):

Вендел 1986, 200-204; Николов, Янков, Вендел, Бьотгер 1984, 152-153; Херман, Вендел, Нешева 1988, 1-11; Minkova, 2002, 143-231; Schöneburg 1992, 251-259; Stojkov 2001, 89-97; Wendel 1992, 279-299; Wendel 2001, 5-31; Wendel 2007, 509-526; Hermann 1992, 153-180;

Разположение: 6 км. СИ от гр. Чирпан, м. Калето до с. Рупките;

Начало на археологическите разкопки в Карасура – 1981 г. (Wendel 2007, 509).

Топография: в подножието на южните склонове на Средна гора, върху естествен хълм, над Стара река;

Средновековното селище (единствените по-значителни останки) – в СЗ с-р на Калето, заема едва една дванадесета от площта на КА крепост. Това се отразява на броя на проучените обекти, както и на качеството на заключенията за селищният характер в Средновековието (Wendel 1992, 279).

Средновековните пластове – нарушени: резултат от разграбването на строителния материал, земеделска дейност, булдозер – 1965 г. (особено в СЗ и З периферия на възвишението). В източната част на Калето ранносредновековните пластове – нарушени от по-късни гробове.

В съответствие със стратиграфията на Ятрус–Кривина пластовете са обозначени, въпреки, че тяхното съдържание не винаги съвпада:

Основни събития: Изграждането на крепостната стена – 4-ти век; средата на VI в. в крепостта – силни разрушения (И: Теофан – за земетресение?). По времето на Юстиниан крепостта е възстановена, подсилват се крепостните стени при U–образната кула при северната крепостна стена, също при източната куртина. В края на VI – началото на VII в. (най-вероятно 80-те години на VI в.) са разрушени сгради, крепостната стена; следи от опожаряване са засвидетелствани (Wendel 2007, 511). Повторно разрушаване, вероятно във връзка с продължаващите военни походи в провинция Тракия в началните години на управлението на Ираклий (Wendel 2007, 511).

Период E – 7 в.

Период F – 8 и 9 в.

Период G – 10 до средата на 11 в.

Период H – средата на 11 и 12 в.

Период I – 13/14 в.[10]

Хронологията на средновековното селище е изработена въз основа на стратиграфски наблюдения, сравнителен анализ на находките, особено на керамиката, и монети (Wendel 1992, 280). Периодът D: чрез находки и монети е датиран, също периодът G – с две съкровища. Между тях – всички други ранносредновековни селищни периоди. Последните монети в ранновизантийския пласт са от времето на Фока (603-610 г.), следващите са от времето на Константин VII (945-950) (Wendel 2001, 24).

За монети на Ираклий, като най-късни монети в ранновизантийския пласт (период D) се споменава в друга публикация за Карасура (Херман, Вендел, Нешева 1988, 6).

Комплекси:

Селищният период D: – 2-та половина на VI в.: сгради N10/ W10 и S5/ W34 (Wendel 1992, 280).

1. сграда N10/ W10:

1. лампа, инв. № Ка 83/489, Калето. Координати: N 11, 00/ W 7, 30, д. 2, 32 м.; в пласт деструкции на жилище N10/W10 от периода D, унищожено от пожар в началото на VII в, в пласт 83/3 (табло 11.1).

Крушовидна лампа с широки навън издуващи се рамене и кръгъл отвор. Двата отвора са свързани с тесен канал. Раменете са украсени с триредов релефен орнамент. Първият ред се състои от един пояс от къси радиални линийки, а другите два – от пъпковиден орнамент. Глината е сивокафява със следи от керамиденочервена ангоба.. Разм: дълж.= 8, 35 см; шир.= 6, 15 см; вис. = 2, 4 см; (Stojkov 2001, 90, Taf. 1_4; 3_4).

2. лампа, инв. № Ка 83/500, Калето. Координати: N 10, 20/ W 8, 30,д. – 2, 54 м.; над пласт деструкции на жилище N10/W10 от периода D, унищожено от пожар в началото на VII в, в пласт 83/3 (табло 11.2). Подобна на гореописаната: крушовидна форма, еднофитилна, с кръгли отвори и широки издуващи се навън рамене. Двата отвора на фитилника и маслото са свързани с тесен канал. Масивна дръжка. Раменете са украсени с петредов подковообразен релефен орнамент. Глината е червенокафяв цвят без следи от ангоба. Разм: дълж.= 10, 25 см; шир.= 7, 6 см; вис. = 2, 9 см; (Stojkov 2001, 90-91, Taf. 1_5; 3_5).

3. Крушовидна лампа със сърцевиден диск. Инв. № Ка 93/505, Калето – И порта 1 (S 98/O60). Координати: S 110, 30/ O 57, 75, Tiefe – 17 m; над пласт деструкции на жилище N10/W10 от периода D, унищожено от пожар в началото на VII в, в пласт 83/3 (табло 11.3). Крушовидна лампа, широки конкавни плещи. Широки силно навън издуващи се рамене. Масивна дръжка. Раменете са украсени с релефен орнамент от къси радиални линии. Глината е керамиденочервена, с бежова ангоба. Разм: дълж.= 8, 3 см; шир.= 7,2 см; в.= 4,4 см; (Stojkov 2001, 92, Taf. 2_4). Дата: VI – началото на VII в. (Stojkov 2001, 92).

2. жилище S5/ W34

Разрушеното жилище S5/ W34 лежи върху вече разрушената крепостна стена. Инвентарът: краят на VI – началото на VII в. Вероятно в това жилище е открита монета на Юстин II, която е t.p.q. за опожаряването му (Николов, Янков, Вендел, Бьотгер 1985, 152-3). Разположено е непосредствено над СЗ ъглова кула в периферията на възвишението, близо до съвременното ниво и стратиграфски изолирано от другите селищни обекти от VI в., което много затруднява определянето му към някоя от фазите на период D.

Инвентар, жилище S5/ W34:

- лампа, инв. № Ка 84/134, Калето (табло

[10] Й. Херман предлага друга периодизация: според него период E е периодът на аваро-славянските нашествия, започва в края на VI- първата половина на VII в. и почти няма археологически данни, с изключение на жилище S5/W34; период F – края на VII/VIII до началото на IX в.; период G – края на VIII/началото на IX в. до края на X в. (Hermann 1992,175-178).

11.4). Координати: S 5,55/ W 35,70, д.– 4,37 м; от деструкциите на жилище S5/W34 в пласт 84/2. Жилището е унищожено вер. заедно с крепостта в началото на VII в. Лампата е открита заедно с керамика от втората половина на VI – началото на VII в. Крушовидна лампа с конвексни леко извити навътре рамене. Тесен канал свързва фитилника и отвора за маслото. Масивна дръжка. Раменете са украсени с двуредов релефен орнамент: първият ред се състои от радиални линии, вторият ред е малки клинчета в линия зиг-заг. Глината е жълтокафява без следи от ангоба. Разм: дълж.= 8,6 см; шир.= 6,3 см; в. = 2,3 см (Stojkov 2001, 91, Taf. 2_1; 3_6).

- фибула с подвито краче (Wendel 2007, 511).

3. СЗ ъглова кула:

1. лампи, инв. № Ка 87/802, Ка 87/803, Калето (табло 11.5, 6). Открити са в опожарените пластове при СЗ ъглова кула, сондаж 1. Пожарът се датира в средата или третата четвърт на VI в. Лампите са с крушовидна форма, с широки издуващи се навън рамене и масивна дръжка. Ка 87/802: украса с триредов релефен орнамент. Средният ред се състои от шест осемлистни розети. Третият ред е нанесен до средата на раменете и се състои от капкообразна украса. Глината е с червенокафяв цвят без ангоба. Разм: дълж.= 9 см; шир.= 7,1 см; в. = 2,8 см (Stojkov 2001, 91, Taf. 2_2; 3_7); Ка 87/803:

Релефна украса в два реда: от къси радиални линии и един втори ред от кламерообразен орнамент и малки ромбове. Глината е с жълтокафяв цвят без ангоба. Разм: дълж.= 9,2 см; шир.= 7 см; вис. = 2,3 см (Stojkov 2001, 91, Taf. 2_3; 3_8).

4. Екстрамурална базилика № 2

Изградена е в началото на V в. Два строителни периода, като преустройството се извършва в края на V в. (Schöneburg 1992, 258). Разрушена и опожарена е в началото на VII в., t.p.q. е монета на Фока (602-610) (Schöneburg 1992, 256). Инвентар от времето на функциониране на църквата:

- амфори тип I_1, II_1, II_5 от Ятрус – Кривина;

- кани тип II_2, III_1 от Ятрус – Кривина, вкл. фрагменти със зелена глазура;

- чинии;

- червенолакова керамика: кани, паници, чинии, чаши;

Монети: монета на Юстиниан I в СИ ъгъл на Ю кораб, сечена 538 г.в Константинопол; монета на Фока в нартекса на базиликата 602-610 г. (Schöneburg 1992, 257).

- желязна фибула, мъниста, фрагмент от гривна, обеца;

Около базиликата се развива некропол: V-VI в. и началото на XI – началото на XII в.? (Schöneburg 1992, 230-231, 257-258; Jakimova 2001, 69-80).

Период E[11]:

5. Сграда N8/ W13

Непосредствено над N10/ W10. План: правоъгълна сграда с три помещения. Източният ѝ външен зид е запазена стена от жилище N10/ W10, а за северна стена ѝ служи част от РВ крепостна стена от V-VI в. и източната страна на U-образната кула. Южната стена в източната си част се състои от една 2 м. дълга, запазена част от по-старата стена, непосредствено над която има нов градеж над старите фундаменти в техника „рибена кост". И и Ю стена на помещение 1 са също изцяло в техника „рибена кост", както и малката стена, затваряща коридора към помещение 2. Техниката „рибена кост" се състои от по- малки, свързани на кал плоски камъни и фрагменти от тухли. Няма данни крепостната стена да е използвана през периода на съществуване на сградата или след това. Подът представлява глинена замаска, на места горяла, дълб. 2,00 м. (Wendel 1992, 280, Abb.3).

В помещение 1 под основата на Ю стена, на дълб. 2,68 м. се проследява друг горял хоризонт, от който са запазени 3 съда, in situ, с дъната надолу (Wendel 1992, 282, Abb. 7/ 1,2,4). Те са вкопани от подовото ниво на жилището.

Засвидетелствани са преправки по сградата, което говори за дългото ѝ използване като жилище (Wendel 1992, 283).

Инвентар:

1. Дебелостенно гърне с късо, право, леко извито навън устие (табло 105.1; инв. н. 85/2, Wendel 1992, 287, Abb.7.1). На ръка. Следи от заглаждане с пръсти в хоризонтална посока при устието и във вертикална посока в долната част на гърнето. Неговата най-широка част е в долната половина на гърнето, диаметърът е незначително по-голям от този на устието. Глината е средно пречистена, с примеси от пясък и с червенокафяв цвят след изпичането. Външната повърхност има червен или сивокафяв цвят, частично в горната част на съда е почерняла, в резултат от вторично горене. Дъното е неравно, масивно, в средата е леко повдигнато. Съдът – много тежък. Размери: Вис.= 15, 6 см., B_1= 7,5 см, ду= 13, 4 см, дт= 14 см, дд = 9 см.

2. Гърне, с една дръжка (табло 105.3; инв. н. 85/3; Wendel 1992, 288, Abb. 7.2). На колело. По посока на въртенето се наблюдават полегати и отвесни заглаждания на външната повърхност. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа слюда и други неорганични примеси с едри размери. Сивокафяв цвят. Порьозна външна повърхност. Полусферично тяло, къса, конична шийка с широко устие, полегато извита навън. Заоблен устиен ръб, непрофилиран. Дръжката: лентовидна, с елипсовидно сечение, започва от устийния ръб,

[11] Според Hermann тези жилища възникват в края на VII в. и просъществуват целия VIII в., до началото на IX в., когато в района се настаняват българите.

завършва при най-широката част на съда. Дъното: плоско, гладко. Размери: Вис.= 12, 3 см., B_1= 6,4 см, ду= 11, 5 см, дт= 14 см, дд = 9, 2 см.

3. Гърненце? с дръжка (табло 105.2; инв. н. 85/4, Wendel 1992, 289, Abb. 7.4). На крачно? колело. Глината: непречистена, песъчлива, съдържа слюда и други неорганични примеси с дребни и средни размери. Сиво- до чернокафяв. Полусферично тяло, висока, наклонена навън шийка, заоблен и леко удебелен устиен ръб. Устийният ръб не е профилиран, шийката е заоблена и извита, отделена е от тялото чрез две хоризонтални линии в горната част на раменете. Дръжката: плоска (лентовидна), с елипсовидно сечение. Започва от устийния ръб, завършва при най-широката част на съда. Стените на съда са по-тънки от тези на другите два, прави впечатление, че е тежък. Размери: В= 11,2 см., B_1= 5,3 см, ду= 9 см, дт= 13 см, дд = 7,1 см.

6. Сграда N1/ O5

Втората сграда от периода Е е жилище N1/ O5 като следващо ниво на S1/O5. План: правоъгълна сграда с три помещения (Wendel 1992, 283-284, Abb. 7.2). Сградата: 2 фази, обусловени от стесняване на вътрешното пространство чрез разделителна стена в техника „рибена кост" и поправка на външната стена. Градеж: шистови камъни и бял хоросан. Широки са 0,80 м., запазени са до 1,00 м. вис. Стената, която във втората фаза разделя западното помещение 1 е в техника „рибена кост" изградена, от малки шистови и варовикови камъни както и тухлени фрагменти, спойка кал. В средата на западната фасада е използван като сполия милиарен камък (Wendel 1992, 283). Преградната стена м/у помещения 2 и 3 е изградена в първоначалната техника на градеж, а след разрушаването й от един момент нагоре и изградена в техника „рибена кост". Цялата сграда е многократно нарушена от средновековни ями, гробове и съвременни дейности. Затова подът е запазен само на няколко места. (Wendel 1992, 284).

Инвентарът: (Abb. 7/6,8) – един малък съд и дръжка, чиято горна страна е украсена с орнамент „рибена кост".

1. Паница, лошо оформена, слабо изпечена, с примеси от пясък (табло 105.5; инв.н 87/103, Wendel 1992, 289, Abb. 7.8). На ръка или на ръчно колело? Червено до сивокафяв цвят на глината. Слабопрофилирано, конично тяло, с къс, изтънен устиен ръб, устието е малко по-голямо от диаметъра на тялото. Плоско дъно.

2. Фрагмент от дръжка с червенокафяв цвят от среднопречистена до груба глина с пясъчни примеси (табло 105.6; Wendel 1992, 289, Abb. 7.6). Дръжката е лентовидна, широка, с елипсовидно напречно сечение и в средата на горната част има плитък жлеб, от двете страни на който са разположени по един дълбоковрязан мотив в техника „рибена кост" и вълнисти линии.

7. Сграда N12/O5

Силно разрушено жилище с квадратна форма (Wendel 1992, 284-286, Abb. 5). Размери 5,7 х 5,7 м. Два строителни периода. Разположено е върху КА обект N14/O3. Зидовете: широчина – 0,60 м., от обработвани и необработвани варовикови камъни и фрагменти тухли, на кал. Начина на градеж: горният градеж на места е запазен до 7 реда и е изпълнен в техника „рибена кост". Подът: тънка глинена обмазка. Два съда in situ. Аналогии – керамичният комплекс N8/W13; 83/163, където – фрагменти керамика на ръка и на ръчно колело, което дава добра възможност за датировка VII в.

1. Гърне с дръжка. (табло 105.8; инв.н 83/82, Wendel 1992, 289, Abb. 7.5). Подобен по форма на описания от N8/W13-3, но е значително по-голям. Крачно колело. Той е черно- до сивокафяв, в горната си част вторично опушен. Височината отговаря на ширината, преломът е почти в средата. Силно издуто тяло, висока конична шийка. Устийният ръб е сложнопрофилиран, с жлеб за капак. На шийката: два канелюра се наблюдават. Дръжката започва под ръба на устието и завършва при най-широката част на съда. Дъното е неравно. Размери: В = 17 см., B_1= 9,5 см, ду= 13 см, дт= 16 см, дд = 10 см.

2. Кана? (табло 105.7; инв. н. 83/81, Wendel 1992, 289, Abb. 7.3). На ръчно колело. Значително по-примитивна изработка. Следи от неравномерно въртене в хоризонтална посока от вътрешната страна на съда. Сивочерен до светлокафяв цвят на глината, с примеси от пясък, средно пречистена. Най – широката част на съда е в долната половина и формата е по-приземиста, крушовидна и като цяло създава усещане за тромавост. Устието е помалко, отколкото диаметъра на тялото, устийният ръб е заоблен, непрофилиран, леко навън извит. Под устийния ръб започва дръжката, с овално сечение, която завършва в най-широката част на съда. Неравно дъно. Размери: В = 17,4 см., B_1= 10,5 см, ду= 11,6 см, дт= 16 см, дд = 10, 4 см.

8. сграда N5/ O2

Много разрушена сграда със стени в техника „рибена кост" е открита 1982 г. (Wendel 1992, 286 Abb.6). Подът е тънък, горял пласт, обмазан с глина. Много късни нарушения, несигурен материал.

Период F

След разрушенията на жилищата в техника „рибена кост" селището на х. Калето прекъсва, вероятно се извършва повторна смяна на население, довела до пълна промяна на материалната култура (Wendel 1992, 290-293). През 1989 и 1990 г. след разкопки на трасето на магистралата, в сондажи 10 и 15 е регистрирано ранносредновековно селище в северната периферия на възвишението.

Жилища: Проучени са 3 полувкопани жилища и ями, в които – славянобългарска керами-

ка (Wendel 2001, Abb. 20, 25). Керамиката от тях може да се определи VIII-X в. Това са жилища *N 193/ W 120 и N 210/ W111*. Жилищата: вкопани на 0,30 м. дълбочина, 4,5 х 3,5 м. В ъглите, както и по протежение на лицата на стените, а и във вкопаванията е проучена U – образна пещ от ломени камъни, като тази в N 193/ W 120 е напълно запазена. В жилище N 210/ W111, в източната част има плоско входно стъпало.

Керамика

От тези жилища и от крушовидната яма N 207/ W 120 е открита в комплекс керамика с врязана украса и кафява тънкостенна керамика (Wendel 1986, 137; Wendel 1992, 291, Abb. 8). Това са предимно гърнета, с различни нюанси на кафяво, като тъмночервенокафявия цвят преобладава. Формалните особености отговарят на най-ранния тип на тази керамика (Wendel 1986, 123 ff). Съдовете от тази група са с богата, характерна, дълбоко и грижливо изработена врязана украса, предимно по раменете и търбуха на гърнето. Най-характерната комбинация са вълниста украса и пояси, в много линии – на раменете и корема на гърнето. Вълнистите линии са нанесени с три- или петредов инструмент. Много често ширината на вдълбаванията е по-малка от 1 мм. Посоката на въртене и прекъсванията по украсата са добре разпознавани. Другите мотиви в украсата са отвесни или коси линии с гребенчат орнамент, комбинирани с пояси. Неукрасени съдове не се откриват. В общ комплекс са намерени само един съд с дръжка и две паници. (Wendel 1992, 290-291). Тази керамична група е много еднородна. Тя се отличава от примитивната керамика от VII в. и също значително от тази от X-XI в. Славянското, съотв. старобългарското влияние трябва да се отбележи. Изброените форми и особеностите на украса говорят за едно датиране на този комплекс в VIII в. (Wendel 1992, 291). На датата отговаря и хоризонтът гробове в най-високата част на хълма Калето, в рушевините на базилика 1, преди изграждането на малката еднокорабна църква в края на IX в.

Правоъгълните, полувкопани жилища в неукрепеното селище и тези керамични типове говорят за едно ново население след изоставянето на селището в VII в. на х. Калето. Свободно стоящото селище и некропол на Калето принадлежат със своя инвентар на едно не незначително селище, ползващо се с добро благосъстояние.

Некропол

Хоризонт гробове на Калето в периода VIII-X в., част от които принадлежат на периода след разрушаването на базилика 1 и преди изграждането на ранносредновековна църква (обект S 10/O 35) (Херман, Вендел, Нешева 1988, 10; Wendel 1992, 291).

Гробовете: с трупополагане, ориентация З-И, гробни съоръжения: 1. обикновени гробни ями със следи от дървени ковчези; 2. ями частично или изцяло облицовани с камъни. Горните крайници са скръстени в коремната област или върху гърдите (Херман, Вендел, Нешева 1988, 10).

Период G – средновековна църква и некропол
обект S 10/O35

Характеристика: малка ранносредновековна църква на хълма, непосредствено до некропола (Wendel 1992, 291-292, Abb. 9).

Църквата е изградена върху руините на средния кораб на КА базилика I (обект S 10/O 30).

Дата на изграждане на църквата: около 870 г., преустройство: в началото на X в. – паралели: Плиска, църква № 6; Преслав, църква № 3.

Terminus ante quem за съществуването (използването) на църквата: монетно съкровище в гърне, мон. 976-1030/1035 г.

Изграждането на църквата в КА базилика I е свидетелство за една непрекъсната християнска традиция. Първото подово ниво на църквата е идентично с втората строителна фаза на базиликата. След нейното разрушаване в Карасура се изграждат други църковни сгради (Wendel 1992, 293).

Керамика от този период:

1. Гърне с монетно съкровище (Wendel 1992, 293, Abb. 10.1).

2. Яма S1/W4,5 – съдържа колективна монетна находка от същия период: края на X – началото на XI в. (Херман, Вендел, Нешева 1988, 8; Wendel 1992, 294-295, Abb. 10.2-9). В ямата: керамика без покритие и керамика със златиста ангоба.

Селището, както и църквата са разрушени по времето на Йоан Цимисхий и Василий II в края на X–XI в. (Wendel 2001, 24).

XXXVII. Сандански

Велков 1961, 245-260; Герасимов 1966, 222-225; Иванов, Серафимова, Николов 1969, 105-210; Петков 2009, 371-372.

Планировка:

- об. Младежки дом, южно от площада пред Градския съвет: римска жилищна сграда, над нея – РВ базилика, строена в първата половина на VI в. В пласта: монети, една от тях – на император Юстин II (565- 578) – най-късната засега монета (Иванов, Серафимова, Николов 1969, 188). Базиликата, заедно с града са жертви на *пожарите и разрушенията* на славяните през последната четвърт на VI в. (Иванов, Серафимова, Николов 1969, 197).

Две пещи за керамика: в помещение б на римска сграда I/ помещение 9 на базиликата – двукамерна, скара с отвори за топлия въздух; диам. $_{скара}$= 1, 23 м., и в помещение б на римска сграда I/ помещение 11 на базиликата; принадлежат на покъсен период от използването на базиликата, т.е. след края на VI в.

В двора на базиликата: фрагменти старобъл-

гарска керамика – VII–X в. (Иванов, Серафимова, Николов 1969, 197).

XXXVIII. Свиленград – гарата и околностите на Мезек

Велков 1937, 117- 170;

Местоположение: СЗ от Мезек, в покрайнините на селото – три могили; материали: РЖЕ, ранносредновековие;

Топография: хълмиста, силно пресечена местност в ниските източни склонове на Родопите;

В насипа на могилата до Мезек, м. Каук дере:

- съдче: гърне, Н= 10 см, ду= 5 см. Изработено на ръка (?) или на бавно колело, от сиво-черна глина; украса от пояси врязани вълнисти линии. (табло 118.7, по Велков 1937, 128, обр. 117)

- фрагменти от четири тънки луновидни обеци, изработени от пластинки с дълж.= 4 см. По краищата са украсени с тънки спираловидни телчета (вер. филигранни нишки). (Велков 1937, 129, обр. 118).

- шест кухи ромбовидни мъниста, дълж.= 2, 5 см. (Велков 1937, 129, обр. 118)

- в насипа на Средната могила до Мезек: 4 сребърни кухи мъниста, с изчукан геометричен орнамент, споени по две заедно; обща дълж.= 3,5 см. (Велков 1937, 133, обр. 121). В могилата: погребения, урни, фибули от РЖЕ.

Основни и вторични погребения с кремация в могилата.

XXXIX. Свиленград – Обект № 26 по жп линията Пловдив – Свиленград

Нехризов 2006, 397-501; Нехризов, Валентинова 2005, 87-89; Нехризов, Валентинова 2006, 144-146; Нехризов, Цветкова 2008, 331-483.

Местоположение: 2 км. ЮИ от центъра на града, м. Брантиите.

Топография: най-високата част на слабо изразена надзаливна тераса на левия бряг на р. Марица;

Периодизация, стратиграфия: РБЕ, РЖЕ, КЖЕ, средновековие. При ями 63 и 64 – случаи на стратиграфска суперпозиция – т.е. поне 2 периода/ фази на съществуване;

Комплекси:

- в 7 ями са открити средновековни материали, смесени с материали от ЖЕ. Средновековните материали: X-XII в. и славянска керамика на ръка: VII – началото на VIII в. (Нехризов, Валентинова 2005, 421, 433, 439, Т.23; Нехризов, Валентинова, 2006, 145).

Яма 31- кв. К73, К83 (табло 118; Нехризов 2006, 421, 433, табл. 23/3, 4).

План: сегмент от сфера;

Пълнеж: тъмнокафява пръст с въглени, късове мазилка, животински кости;

Инвентар: 15 фрагмента средновековна керамика, 150 фрагмента от ЖЕ.

Дата: X-XI в.

Яма 60 – кв. К63 (табло 118, по Нехризов 2006, 421, 439, табл. 23/6-10).

План: неправилен кръг, с конично сечение. Пълнеж: тъмнокафява пръст с дребни късове мазилка.

Инвентар: 64 фрагмента средновековна керамика, 16 фрагмента от ЖЕ;

Яма 63 – кв. J40 (табло 118, по Нехризов, Цветкова 2008, 364).

План: крушовидно сечение.Пълнеж: черна сбита пръст, със средна концентрация на керамика, дребни фрагменти мазилки.

Инвентар: В количествено отношение значително преобладават фрагментите от ЖЕ: 221 срещу 19 средновековни.

Яма 64 – кв. J40 (табло 118, по Нехризов, Цветкова 2008, 364-365).

План: неправилна цилиндрична;

Съдържание: черна сбита пръст, със средна концентрация на керамика, дребни фрагменти мазилки;

Инвентар: В количествено отношение значително преобладават фрагментите от ЖЕ (и 1 фрагмент от БЕ): 326 срещу 20 средновековни; шлака, семена;

Яма 72

Дата: VII-VIII в. (табло 118, по Нехризов, Цветкова 2008, 363, табл. 18/2-4);

Яма 109

Дата: VII-VIII в. (табло 118, по Нехризов, Цветкова 2008, 363, табл. 71/2);

Яма 112

Дата: VII-VIII в. (табло 118, по Нехризов, Цветкова 2008, 363, табл. 73/15);

Яма 117 (Нехризов, Цветкова 2008, 380, табл. 75);

План: цилиндрична;

Съдържание: тъмно-кафява сбита пръст, силно фрагментирана керамика;

Инвентар: 2 средновековни от 297 фрагмента от ЖЕ и БЕ.

Яма 121

Дата: VII-VIII в. (Нехризов, Цветкова 2008, 363);

XL. Седларе

Балкански 1977; Меламед 1996, 252-269; Меламед, Хаджиева 1987, 263-264; Щерева 1982, 75-76; Щерева 1996, 307-321; Щерева, Одажиева 1983, 140; Melamed 1993, 5-39.

Характеристика на обекта: селище и некропол

Местоположение: с. Седларе – 3-4 км. западно от Момчилград.

некропола: на 250 м. Ю от селото до неголяма могила на пътя се очертват на терена 28 гроба. Гробните ями са оградени с продълговати и обли камъни. Ориентирани са в посока И-З.

селището: Ю от некропола е средновековното селище, в района на което личи оградна стена и отделни помещения.

Археологическото проучване: 1982-1986 г. Проучена е средновековна църква, част от средновековен некропол и селище: VII-XII в. Разкопките продължават 1984, 1985 и 1986. От 1985 г. ръководител на разкопките е К. Меламед.

Топографска характеристика: върху широка, незаливна тераса, плавно наклонена на запад, към долината на река Върбица, десен приток на Арда.

Комплекси:

- вкопани и наземни структури – "*ями*", общо 19 на брой, в южната част на некропола от XI – нач. на XIII в. Ямите: опалвани. Съдържание: каменни струпвания: едри, необработени и плочести камъни, без спойка. Няма установена трайна конструкция при нито едно от тези каменни струпвания. Между камъните, в ямите се наблюдават въглени, в някои от тях – животински кости, дребни, безлични фрагменти керамика. В ями № 2, 16 – открити по един железен боен нож. Керамичните фрагменти са на ръка, на бавно или на бързо колело. Открити са и малки фрагменти от амфори.

Дата по автора: края на V – началото на VII в (Меламед 1996, 252-269).

Сондаж 50 м. северозападно от църквата (Щерева 1996, 312-319):

Керамика, желязна шлака, битови предмети, накити, бронзова византийска монета (976-1025). От местните жители има информация, че пръст е докарвана тук от друго място, за ликвидиране на ерозионните процеси.

Керамиката принадлежи към шест основни групи.

Група 1: фрагменти дебелостенни гърнета, изработени от глина със значителни примеси от едри кварцови частици. Гърнетата са били източвани на съвсем примитивно колело. Външната повърхност е загладена, украсена с плитки, неравномерни врязани вълнисти линии. Дата: не по-късно от VIII в. (Щерева 1996, 313-315, Обр. 6, 7).

Група 2: фрагменти от гърнета на по-съвършено, но бавно грънчарско колело. Глината е песъчлива. Стените са дебели, зле опалени. Подчертана шийка, устният ръб е силно извит невън, надебелен и заоблен. Врязана украса. Някои от дъната имат релефни знаци. Дата: IX-X в. (Щерева 1996, 315, Обр. 8).

Група 3 и 4 датират XI – нач. на XIII в.

Група 5: фрагменти от амфори

Група 6: белоглинена паничка, покрита със светложълта прозрачна глеч. Дата: края на IX–X в. (Щерева 1996, 315-316).

Находки:

- 2 прешлена за вретено с биконична и бъчвовидна форма;
- Брусове;
- Железни ножчета с еднаква форма;
- Желязна стрела с листовидно острие и втулка;
- Стъклено мънисто с овална форма;
- стъклени гривни, включително и рисувани;
- Бронзов пръстен със стъпаловидно надебелена халка, към която е припоено щитче с форма на куб, украсено отгоре с вдълбани точки. Аналогии: средновековния некропол при с. Мишевско, Кърджалийско (Щерева 1996, 318, Обр.14; Вължарова, 1976, с. 263, обр. 166_2).
- Бронзов пръстен с плоска халка, високо цилиндрично гнездо, в което е вложено камъче от обсидиан. Паралели: Златоград (Щерева 1996, 318, Обр.14; Манова, РС, II, 1969, 216, обр. 5_2).
- Желязна тока с клиновидно езиче и правоъгълна рамка с размери 4,5 х 4,0 м. Широко разпространен за средновековието тип (Щерева 1996, 318).
- Бронзова тока с двойна рамка, украсена с пъпки в единия край. VIII–X в. (Щерева 1996, 317; Станилов 1991, 15-16, 28, обр.5).
- Тока с животинско изображение. Трапецовидна плочка с правоъгълен отвор за прикрепване края на колана. Размери на токата: 3,5 х 2,9 см. Върху лицевата страна на плочката в съвсем нисък релеф е представена фигура на лъв, гравирана. Тялото на лъва е представено в профил наляво и глава в анфас. Врязана линия рамкира изображението. Токата принадлежи към тип А34 по Аладжов (Щерева 1996, 318, Обр. 15-2; Аладжов, 1981, 4, 22-23, обр. 1, 2). Дата: IX–X в.
- Тока с животинско изображение. Рамката е с неправилна овална форма: 2,4 х 1,8 см. Прикачена е шарнирно към трапецовидна плочка (4,8 х 3,3 х3 м.) с изобразен на лицевата страна на летящ кон. Животното е представено в профил наляво. Дата: втората половина на X в. (Щерева 1996, 319, Обр. 16).
- две обработени рогчета. В широкия край на едното съвсем плитко са врязани знаци IYI^V (Щерева 1996, 320).

<u>XLI. Симеоновград – м. Асара (Константция):</u>

Аладжов 1979, 135-159; Аладжов 1981, 254-265; Аладжов 1995, 181-225; Аладжов 1997, 226-246; Аладжов 2006; Аладжов, Георгиев, Балабанян, Васева, Петров, Капелкова 1981, 265-329; Ангелова, Колева 1995, 159-185; Даскалов, Думанов 2003, 193-206; Рашев 1993, 101-117; Gjuzelev 1969, 155-165**;**

Исторически бележки: Константция влиза в пределите на българската държава през 812 г., в резултат на победоносните походи на Крум. През

средновековието Констанция – аграрно-занаятчийски характер. Градът процъфтява през XII в. Тук лагерува армията на III кръстоносен поход. В различни периоди на съществуване земеделците, занаятчиите и търговците са били основният състав на населението в града. Наличие на военни части (Аладжов 1995, 189, 190). Крепостта – опожарена в началото на XIII в.

Характеристика на обекта: РВ и средновековна крепост в м. Асара. Построена IV в., като военно средище, град-крепост.

Размери: над 50 дка. Най-ранните материали от римската епоха – от около края на III в.;

Топографска характеристика: край десния бряг на р. Марица, на естествено платовидно възвишение; но преди корекциите на р. Марица вер. крепостта е била на левия бряг на реката и валът Еркесия е започвал от самата крепост (Рашев 1993, 110).

Периодизация: трако-римско селище – III в.; късноантичен и ранновизантийски период: IV–VI в.; (IV в. – изграждане на крепост, средата на V в. е разрушена от хуните?); ранносредновековен (с два подпериода: VII-VIII и IX-X в.), византийски (XI-XII в.) (Аладжов 1995, 182-186).

Първи период (Аладжов 1995, 185):

Комплекси:

- пещи за строителна керамика, на 800 м. югозападно от крепостта (Капелкова, ИНИМ, 3, 1981, 343).

Находки в пласта:

- керамика, местно производство, със слабо изразено малоазийско влияние, дата: след II в. (Аладжов 1995, 187).

- дебелостенна, сива, фино изработена керамика от добре пречистена глина, понякога с излъскани ивици, дата: около IV в.. Тази керамика е в малко количествено отношение и трябва да се свърже с нови етнически групи – вер. готите, чужди на провинциалната римска култура. Така стои въпросът и с редките фрагменти от груба дебелостенна керамика, вер. принадлежаща на по-късни след готите нови народностни групи, нахлули в Тракия (Аладжов 1995, 187).

- ранновизантийска керамика V-VI в. (Аладжов 1995, 187, Обр. 16,17).

- тока (РИМ Хасково, инв. н. А2271). Бронз. Лята. Рамка с овална форма, неподвижно свързана с плочка с щитовидна форма с пъпка в задния край. Размери: 2,5x1,6 см (табло 26.10, по Даскалов, Думанов 2003, 197-198, фиг. 3, 3). Края на VI в.

Ранносредновековен период – първи подпериод (VII-VIII в.):

Находки в пласта:

- керамика на ръка. Определена е като ранно-славянска, пражки или корчакски тип керамика, близка до тип II по О. М. Приходнюк, от територията на ранновизантийското укрепление. Несигурни стратиграфски данни, но архаичния тип показва, че връзка с ранновизантийския пласт не е изключена. Открита е предимно в западния сектор и по склона извън крепостта. Форми – глинени съдове, без дръжки, на ръка. Устията: сравнително доста изправени или слабо извити навън, закръглен или изрязан устиен ръб. Дъната: дебели, плоски, равни. Тестото е с примес от едър пясък. Изглаждана повърхност, без украса. Дата по автора: кр. на VI-VII в. (табло 108. 3-6, табла 109-111, табло 112.1-2, 113.2; Аладжов 1995, 187, обр. 18-19; Ангелова, Колева 2003, 172). Ограниченото присъствие вътре в крепостта показва, че в най-ранния период славянското население е живеело извън крепостните стени на града.

Описание:

1. Фрагмент от устие. На ръка. Глината: светлочервена, с дребни неорганични примеси. Ду=12 см. Местонамиране: Констанция (табло 108.3; по Koleva 1991, T. XXIX-2).

2. Фрагмент от устие. На ръка. Глината: сивочервена, с примеси от слюда. Ду=? Местонамиране: Констанция. (табло 108.4; по Аладжов 1995, обр. 18 г; Koleva 1991, T. XXVIII-2).

3. Фрагмент от устие. На ръка. Глината: сивокафява, с едри примеси. Ду= 18 см. Местонамиране: Констанция, XCVIII/ 72. (табло 108.5; Аладжов 1995, обр. 18 б; Koleva 1991, T. XXIX-1).

4. Фрагмент от устие. На ръчно колело. Глината: сивочерна, с дребни неорганични примеси. Ду= 20 см. Черна, излъскана външна повърхност. Местонамиране: Констанция. (табло 108.6, Koleva 1991, T. XX VIII -3).

5. Фрагмент от устие. На ръка. Глината: сивочерна, с примеси от пясък. Ду= 13 см. Местонамиране: Констанция (табло 109.1; Аладжов 1995, обр. 18 в; по Koleva 1991, T. XXIX -3).

6. Фрагмент от устие. На ръка. Глината: сивочервена, с примеси от пясък. Местонамиране: Констанция, Ю IX 10, 0,20-0,40 м. (табло 109.2; Аладжов 1995, обр. 18 а; Koleva 1991, T. XXIX -4).

7. Фрагмент от устие. На ръка. Глината: сивокафява, с примеси от пясък. Ду= 16 см. Местонамиране: Констанция (табло 109.3, по Koleva 1991, T. XXIX -5).

8. Фрагмент от устие. На ръка. Глината: неравномерно изпечена, охристожълта до сивочерна, с примеси от пясък. Ду=14 см. Местонамиране: Констанция (табло 96.4; по Koleva 1991, T. XXX -1).

9. Фрагмент от устие. На ръчно колело. Глината: сивокафява, с примеси от пясък. Местонамиране: Констанция, Ю IX 10, 0,20-0,40 м. (табло 110.1; Аладжов 1995, обр. 18 а; по Koleva 1991, T. XXX -2).

10. Фрагмент от устие. На ръка. Глината: охристочервена до сивокафява на места, в резултат от неравномерното изпичане, с примеси от пясък. Ду=13 см. Местонамиране: Констанция, 1967 (табло 110.2; по Koleva 1991, T. XXX -3).

11. Фрагмент от устие. На ръка. Глината: не-

равномерен цвят, сивочерна, с примеси от пясък. Ду=14. Местонамиране: Констанция, Кула № 5, 1,25 – 1, 95 (табло 110.3; Аладжов 1995, обр. 18 д; по Koleva 1991, T. XXVI -1).

12. Фрагмент от устие. На колело? Глината: сивокафява, с едри неорганични примеси. Ду = 20 см. Местонамиране: Констанция (табло 110.4, по Koleva 1991, T. XXX I -2).

13. Фрагмент от устие. На ръка или колело? Глината: сивочерна, с примеси от пясък. Ду= 12 см. Местонамиране: Констанция, 1967 (табло 111.1, по Koleva 1991, T. XXXII -1).

14. Фрагмент от устие. На ръчно колело. Глината: охристокафява, с примеси от пясък. Ду= 14 см. Местонамиране: Констанция (табло 111.2, по Koleva 1991, T. XXXII -2).

15. Фрагмент от дъно. На ръка. Глината: сива, с примеси от пясък. Ду= 13 см. Местонамиране: Констанция 1967 (табло 111.3, по Koleva 1991, T. XXXII -3).

16. Слабопрофилирано гърне. На ръка. Местонамиране: Констанция (табло 111.4, по Koleva 1991, 137; T. XXXII -4).

17-20. Горни половини на гърнета (табло 112.1-4; по Аладжов 1995, 214, обр. 19).

- прабългарска керамика? – откривана само в най-високата точка на крепостта, в източната ѝ половина, при трикорабната базилика. Върху съборените ѝ стени и основи са открити християнски гробове от некропола, сигурно датиран IX-XI в. (Аладжов 1995, 184, 186, 187). Прабългарската керамика – два вида:

21. сива, сиво-черна кухненска керамика, на колело. Гърнетата: къса шийка, закръглено венче, обърнато навън. Повърхността ѝ е покрита с пресичащи се излъскани ивици, които образуват ромбове (табло 115. 1; Аладжов 1995, обр. 20 а, 21 в).

22. фрагменти от кани и стомни с розово-червен цвят, работени на тежко колело, с украса от излъскани ивици, подобна на тази на описаните сиво-черни съдове, но по-прецизно изработена (табло 115.2; Аладжов 1995, обр. 20 б).

И двата вида керамика са известни от некрополи в Северна България, датирани не по-късно от VIII в.

Комплекси:

- **Жилища първи вид**, вкопани в земята, с под и стени, измазани с кал. Правоъгълни, размери – около 3,50 м., с глинобитна печка. Керамиката: VIII, докъм началото на IX в. Глинобитните печки, проучени в крепостта: диам. = 1,00-1,20 м., от глина, при единия случай – примесена със слама. Стените са с дебелина 0,12-0,18 м., облепени отвън с плочести камъни и фрагменти от питоси , тухли и покривни керемиди. Отвътре са измазани с гладка глинена мазилка, а една от тях е украсена с по няколко врязани отвесни линии, които могат да имат и практическо предназначение. Абсолютно същите печки – при проучването на ранносредновековния Пловдив (Аладжов 1995, 185-186).

Описание на керамиката в жилища първи вид (VIII, докъм началото на IX в) гърнета, в повечето случаи с биконична форма, масивни дъна, почти изправени или леко извити навън венчета, изработена от глина с примес от пясък и отделни поедри песъчинки, които личат по повърхността на съда. Те са сиви, сиво-черни или червеникаво-кафяви, опушени, а отвътре допълнително обработвани с пръст. Често са без украса или имат една или две неравномерни, едва забележими линии по плещите на съда (табло 116.1; Аладжов 1995, обр. 23 а), които на месат прекъсват. Работени са на ръка или на примитивно колело, но са по-груби (Аладжов 1995, обр. 21, 22), а дори и по- несиметрични от раннославянските. При тази керамика, която в Констанция е в значително количество, хоризонталните следи от примитивния грънчарски кръг, както отбелязват някои автори (Дончева – Петкова 1977, 20-21), личат добре само около шийката на съдовете (Аладжов 1995, обр. 24). В Чехословакия – Нови Замки (Čilinska 1966, 128) подобна керамика е датирана във втората половина на VII и VIII в. Откриваме я във Великоморавската култура от IX в., а някои типове и там, както и у нас, са разпространени и до X в. Това е най-късната славянска керамика в Констанция, работена на ръка или на примитивен кръг, която трябва да се датира от VIIIв., най-късно до средата на IX в. Тук тя съжителства с добре изпечена ранновизантийска керамика местно производство и с вносни съдове от розова и по- рядко бяла глина от източните провинции и Египет (Аладжов 1981, 232; Аладжов 1995, 187-188).

Жилище: правоъгълна форма, ориентирано И-З, вход от изток, от пръст. Подът и стените са измазани с кал, заоблени ъгли, вер. вкопано. Паралели: жилище № 1 от Хасковската крепост от XI в. (Аладжов 1979, 138).

Жилища втори вид: открити са до западната крепостна стена: вкопани в късноантичните пластове, но използват крепостната стена и останки от стени на помещения от първи период на крепостта за една или две от стените си. Правоъгълна форма. Стените на жилищата са градени от плочести камъни и вторично използвани фрагменти от тухли и керемиди, споени с кал. Подът и стените също са измазани с кал. Отоплителните съоръжения: кръгли, сводести печки, с диаметър около 1 м., направени от глина или пръст със слама Дебелина на стените: около 0,60 м. Край източната стена на едно от тези жилища – глинобитна печка и три гърнета от началото на IX в. (Аладжов 1995, 186).

Керамиката: работена на ръка или на леко колело, покрити с врязана украса – най- често вълнисти линии, кафяви, опушени. При тези гър-

нета вълнистите линии покриват цялата външна повърхност на съда, неравномерни са, на места прекъсват. Тези съдове са от началото на IX в. и са естествено продължение на описаната по-горе славянска керамика от вкопаните жилища от първия вид (Аладжов 1995, 188):

23. Гърне. На ръка. Глината: не добре пречистена, съдържа ситен пясък. Цвят: сивокафяв. Слабоизразена биконична форма, късо, наклонено навън устие, прав и заоблен устиен ръб. Отчупена дръжка. Украса от вълнисти врязани линии в горната половина на тялото. Размери: в= 11 см; в макс. = 4,5 см, ду= 9 см, дт= 10, 5 см, дд= 7 см. Местонамиране: Констанция, 1978[12] (табло 116.1, по Аладжов 1995, 187-188, обр. 23а).

24. Гърне. Яйцевидно, несиметрично, на ръка или ръчно колело? Местонамиране: Констанция, 1978 (табло 116.4, по Аладжов 1995, обр. 23 б).

25. Гърне. На ръчно колело. Глината: не добре пречистена, песъчлива. Цвят: червенокафяв. Конична форма, фуниевидна шийка, прав и заоблен устиен ръб. Украса от вълнисти врязани линии по цялото тяло. Размери: в= 24,5 см; в макс. = 11,5 см, ду= 14,5 см, дт= 18 см, дд= 9 см. Местонамиране: Констанция (табло 116.3, по Аладжов 1995, 218, обр. 23в).

26. Гърне. Конична форма, късо, наклонено навън устие, заоблен устиен ръб, тясно дъно. Местонамиране: Констанция (табло 116.6, по Аладжов 1995, 218, обр. 23г).

Керамика от фонда на музея със аналогични технологични характеристики, дата: края на VII – началото на IX в.

27. Фрагмент от устие (табло 112.5). На ръка. Глината: не добре пречистена, съдържа ситен пясък и слюда. Цвят: сив. Лом: неравномерен. Украса от небрежни плитко врязани линии и набодени точки в основата на шийката. Ду= 12 см. Местонамиране: Констанция, 1979, дълб. 0, 60-0, 80 м.

28-32. Фрагменти от устия на гърнета (табло 112.6-10, по Аладжов 1995, 220, обр. 25).

33. Фрагмент от устие (табло 113.1). На леко ръчно колело. Глината: груба, недобре пречистена, съдържа примеси от едър пясък и кварцови частици. Цвят: неравномерен, сивочерен. Ду=13 см. Местонамиране: Констанция 1979 г., кв. S 96, дълб. 0,50 м.

34. Фрагмент от гърне (табло 113.2). На ръка. Глината: груба, недобре пречистена, съдържа примеси от едър пясък и кварцови частици. Цвят: неравномерен, сивочерен. Липсва устийния ръб. Местонамиране: Констанция ТС 85, J_2, 0,60 – 0, 80 м.

35. Фрагмент от устие (табло 113.3). На ръка или леко ръчно колело?. Глината: груба, недобре пречистена, съдържа примеси от едър пясък и кварцови частици. Цвят: неравномерен, сивочерен. Следи от плитка, небрежно нанесена украса от врязани линии. Ду= 16 см. Местонамиране: Констанция 1979 г., кв. S 96, дълб. 0,50 м.

36. Фрагмент от устие (табло 113.4). На ръчно колело. Глината: недобре пречистена, съдържа пясък, неорганични примеси с дребни и средни размери. Цвят: охристочервен. Украса от ямички и врязани линии, запазена в горната част на плещите и от вътрешната страна, под устийния ръб. Ду= 13 см. Местонамиране: Констанция 1979, $X_{27,}$ 1,10 – 1, 20.

37. Фрагмент от устие (табло 113.5). На ръчно колело. Глината: сравнително добре пречистена, съдържа пясък, неорганични примеси със средни и едри размери. Цвят: кафявочерен. Украса от вълнисти врязани линии Ду= 17 см. Местонамиране: Констанция

38. Фрагмент от устие (табло 113.6). На ръчно колело. Глината: недобре пречистена, съдържа пясък, неорганични примеси с дребни и средни размери. Цвят: кафяв до сивочерен. Украса от снопчета врязани линии по външната повърхност на съда и по вътрешната страна на устието. Ду= 18 см. Местонамиране: Констанция 1978, дълб. 0,80-1,00 м.

39. Фрагмент от устие (табло 114.1). На ръка или леко ръчно колело? Глината: сравнително пречистена, съдържа пясък, слюда, неорганични примеси с дребни и средни размери. Ду= 18 см. Местонамиране: Констанция 1979, дълб. 0,70- 0,90 м.

40. Фрагмент от устие (табло 114.2). На ръка или леко ръчно колело? Глината: много груба. Цвят: червенокафяв. Снопове гъсто нанесени хоризонтални и коси (арковидни?) врязани линии. Ду= 28 см. Местонамиране: Констанция Ю/Х 20.

41. Фрагмент от устие (табло 114.3). На ръка или леко ръчно колело? Глината: пясъчлива. Украса от снопчета врязани вълнисти линии. Ду= ? Местонамиране: Констанция 1977. Графична документация: Р. Колева.

42. Фрагмент от устие (табло 114.4). На ръчно колело. Глината: много груба. Цвят: червенокафяв. Снопове гъсто нанесени хоризонтални и коси (арковидни?) врязани линии. Ду=28 см. Местонамиране: Констанция 1978.

43. Фрагмент от устие (табло 114.5). На ръчно колело. Глината: песъчлива. Цвят: червенокафяв. Украса от вълнисти врязани линии Ду= 16 см. Местонамиране: Констанция

44. Фрагмент от устие (табло 114.6). На ръчно колело. Глината: песъчлива. Цвят: сив. Врязана украса с пояс от ямички и вълнисти линии. Ду= ? Местонамиране: Констанция 1978.

45. Фрагмент от устие (табло 114.7). На ръка. Глината: груба, песъчлива, съдържа шамот, едри неорганични примеси. Цвят: неравномерен, светло кафяв. Украса от вълнисти врязани линии Ду= 11 см. Местонамиране: Констанция, дълб. 0,70 – 0,90 м.

[12] Описанието е направено по фиш на гл. ас. д-р Р. Колева. Сърдечно й благодаря за предоставената документация.

46. Гърненце (табло 116.2). Ръчно колело. Биконична форма. Силно наклонена навън шийка, прав и косо срязан устиен ръб. Украса от вълнисти врязани линии в горната половина на тялото и от вътрешната страна на устието, непосредствено под устийния ръб. Размери: в= 8, 8 см; в макс. = 3, 3 см, ду= 13 см, дт= 11 см, дд= 8 см. Местонамиране: Констанция, 1978. Графична документация: Р. Колева.

47. Гърне (табло 116.5). На ръчно колело. Глината: пясъчлива. Цвят: неравномерен, червен до тъмносив. Конична форма, късо, наклонено навън устие, заобле устиен ръб. Украса от единични вълнисти врязани линии в горната половина на тялото. Размери: в= 18, 5 см; в макс. = 5 см, ду= 19 см, дт= 20 см, дд= 8, 5 см. Местонамиране: Констанция, до глинобитни пещи. Графична документация: Р. Колева.

Втори подпериод (IX–X в.):

Крепостта е възстановена, но вер. само в западната половина. Източната половина на КА крепост в този период е използвана за некропол.

Крепостна стена: ранносредновековните стени и кули имат размерите и формата на заварените антични, използват ги за основа, но са по-тънки (2 м). Крепостната стена засяга един късноантичен подземен изход. Градеж: ломен камък и бял хоросан, вторично използвани камъни, тухли, каменни отломки.

Керамика: Керамиката от този период (IX-XI в.) е най-многобройна, работена на тежко грънчарско колело. Гърнета със закръглени плещи и яйцевидно или конусовидно тяло (Аладжов 1995, 188, обр. 23 д-е). Линейната или вълниста врязана украса покрива най-често само плещите, по-рядко и цялото тяло на съда. При някои съдове украсата е обогатена с резки и ямки под венчето (Аладжов 1995, обр. 26-27). Едни от гърнетата са дебелостенни, други са изработени по-съвършено, с тънки равни стени. Всички са добре изпечени, имат поразнообразен профил на венчето, което е завито навън и завършва със закръглен или косо отрязан край (Аладжов 1995, обр. 28 а-г).

Находки в пласта:

- Най-късната монета в РВ пласт е сечена по времето на Фока (Аладжов и кол. 1981, 280).

Метални колани апликации, токи:

- Бронзова тока с крилат лъв (или грифон с лъвска глава). От м. Асара, южната част на крепостта. Лята. Дата по автора: IX в. (Аладжов, 1995, с. 189, обр. 29 в$_1$; Аладжов, 1997, 233, обр. 118).

- Калъпи за накити (Аладжов, 1995, 189, обр. 30 ж), стъклени, бронзови гривни, сребърни обеци и др., занаятчийски инструменти, варници, пещи за вар.

Вносни предмети, включително керамика.

- моливдовул на неизвестен ек прозопо (пълномощник/ наместник) на стратега на Месопотамия, края на IX в. Местосъхранение: РИМ –Хасково (Йорданов 1991, 129).

Средновековна крепост на хълма Девеберган, върху праисторическо селище, 2 км. ЮИ от Констанция.

Находки в пласта:

- материали от енеолита, късната античност и монети от VIII–XII в. (Рашев 1993, 110).

Метални ранносредновековни предмети: пръстен с надпис, енколпион.

- Колонна тока с лъв в ход наляво. Бронз, лята. Дата по автора: IX в. (Аладжов, 1995, обр. 29 в$_3$).

- ремъчен накрайник с растителна украса, на обратната страна на който има три шипа за закрепване (Рашев 1993, 111, обр. 5).

- три предмета, два от които са плочки за тройно разклоняващи се ремъци (Рашев 1993, 110, обр. 6).

- кръст-енколпион с изображение на разпнат Христос, дата X–XI в. (Рашев 1993, 113, обр. 7).

<u>XLII. Сливенската крепост (Zoida, Tsuida)</u>

Борисов 1985, 1, 38-45; Вагалински 2002; Радева 1986, 67-78; Щерева 1986, 368-372; Щерева, Аладжов 2000, 291-299; Щерева, Вачева, Владимирова-Аладжова 2001;

- РВ и средновековна крепост;

Местоположение: м. Хисарлъка, североизточно от Сливен

Топография: невисоко възвишение, в м. Хисарлъка, до Сливен

Периодизация, стратиграфия:

- късноантичен период (IV – средата на V в.): изграждане на крепостта. В средата на V в. крепостта е катастрофално разрушена, животът тук прекъсва за около половин век.

- ранновизантийски (края на V–VI в.): възстановяването на крепостта – по времето на император Анастасий; разчистване на насипите от вътрешността до първоначалното строително ниво; между късноантичния и ранновизантийския пласт – тънък горял слой; през този период – засилено строителство в крепостта. По-късно, но в границите на VI в., интервалумът покрай вътрешното лице на източната крепостна стена е застроен плътно с долепени до куртината сгради с различно предназначение, в различна техника. Тяхната поява е свързана с новонастанено население (Вагалински 2002, 72). Краят на този период е документиран чрез мощен горял пласт, датиран по колективна монетна находка 598/ 599 г. (Щерева, Вачева, Владимирова-Аладжова 2001, 93).

- хиатус с дебелина 0,20–0,30 м: жълтеникава пръст без находки (Щерева, Вачева, Владимирова – Аладжова 2001, 32, 37);

- ранносредновековен период (VIII-X в.): края на VIII – първата половина на IX в. върху разва-

лините на старата византийска крепост възниква селище. Външната крепостна стена е разрушена, а вътрешната се използва, поправя се, но в съвсем друга техника на градеж – от камъни и преизползвани тухли на кал. Старохристиянският култов комплекс е напълно разрушен. Сгради от РВ период остават под дебели насипи. Битовата керамика – аналогии в Плиска и Преслав, пълна промяна на технологии и форми – на леко грънчарско колело. Появяват се вкопани жилища и ями. Поправки на крепостната стена се отнасят по времето на Борис I, датирани с моливдовул, от 870 г. В началото на XI в. нахлуват печенезите (Щерева 1986, 371-372).

- период на византийското владичество по нашите земи XI-XII в; крепостта съществува до началото на XIII в.

Планировка на ранносредновековното селище: не е съобразена със старите градежи, които са в руини и са затрупани с дебели строителни насипи (Щерева, Аладжов 2000, 293).

Находки от пласта:

РВ керамика: Публикувани са купи, чаши, гърнета от групата на сиво-черна глина с излъскана украса (табло 9).

- чаша (табло 9.1)**:** Запазена горна част на съда. Хоризонтален пояс от врязан решетковиден орнамент, ограничен от хоризонтални канелюри (по Вагалински 2002, Ч239).

- чаша (табло 9.2): Сфероидно тяло с подчертан преход, конична шия, заоблено устие. Украса с излъскване – мрежовиден орнамент и зигзагообразна линия. Дълбок канелюр между тялото и шията. В=7,5, Ду=7, Дт=10,5, Дд=6 см (по Вагалински 2002, 124, Ч250).

- чаша (табло 9.3). Форма, подобна на гореописаната. В=8,6, Ду=7,4, Дт=11, Дд=6 см (табло 8.3) (Вагалински 2002, 124, Ч251).

- гърне, горна част на съда (табло 9.4): Сива, песъчлива глина. Хоризонтално устие, широка, конична шия с остър ръб. Ду 13 (Вагалински 2002, 130, Г285). С две дръжки, подобно на Г282, 284?

- гърне (табло 9.5): Сива, добре пречистена глина; украса от две хоризонтални врязани линии и излъскана украса – мрежовиден орнамент. Ду=16 см (по Вагалински 2002, 131, Г291).

- купа (табло 9.6): Полусферична форма, заоблено, издължено, извито навън устие. В насип. Ду=21 см (по Вагалински 2002, 113, КУ195).

- гърнета (табло 9.7,8): Сива глина. Цилиндрична шия, хоризонтално устие с жлеб за капак, излъскана външна повърхност. Ду=12 см (по Вагалински 2002, 132, Г295, Г296).

- гърне (табло 9.9,10): Украса от излъскан мрежовиден орнамент върху раменете, ограничен от две плитки, хоризонтални канелюри. $Ду_1$=11 см, $Дт_1$=15,8 см, в насип; $Ду_2$=10,4, $Дт_2$=16 см. От помещение 19, на нивото на банкета (Вагалински 2002, 72, 131, Г287, Г288).

- в пласта от шести век: амфора тип VIII, вар. Б по Кузманов (Кузманов 1985; Борисов 1985, 42);

Ранносредновековна керамика:

Керамиката от ранносредновековния период VIII-X в: две категории: кухненска и транспортна (амфори) (Радева 1986, 67).

Кухненската керамика: форми – гърнета без дръжки, на ръчно грънчарско колело, с неравни дъна и подсипка от пясък, повечето – с релефен ръб по периферията; глината: примесена с пясък и дребни варовикови частици; стените – дебели и недобре опалени, с широка сива ивица в лома; украса: по-голямата част от тях – врязана – прави и вълнисти хоризонтални линии, ямички, снопчета от къси отвесни или коси линии – самостоятелно или в комбинация. Заедно с керамиката от песъчлива глина с врязана украса се откриват и фрагменти от гърнета и паници, украсени с излъскани ивици, от добре пречистена глина със сиво-черен цвят (Радева 1986, 70).

Керамика, датирана VIII в., по паралели:

ТГІ. Изработени от глина с примеси от пясък и дребни варовикови частици. Дебели, недобре опалени стени – сива ивица в лома. Плоски, неравни дъна. Без украса. Примитивна технология. Дата: VIII в. (Радева 1986, 68, кат. № 1, табло II_1, фиг. 1а).

1. Гърне. Цилиндрично тяло, слабо стеснено към дъното. Плоско, неравно дъно, с релефен ръб по периферията. Широко отворено устие с косо срязан устиен ръб. Несиметрични стени. Глина с примесиот пясък и дребни варовикови частици. Изработено на примитивен ръчен кръг. Без украса. Вис.= 9, 8 см; ду= 9, 2 см; дт = 8, 6 см; дд = 5, 7 см. (табло 38.2, по Радева 1986, 75, кат. № 1). Местонахождение: ОИМ Сливен, инв. № $1101_а$.

ТГІІ.1: Гърнета с високи рамене и конично тяло. Ръчно колело, врязана украса. Дебели, несиметрични стени, високи рамене. Малки, плоски дъна. Врязана украса по цялото тяло на съда. Датирани VIII в. (Радева 1986, 68, кат. № 2, 3, табло II_2, фиг. 1б, в):

2.Гърне. Високи, заоблени плещи, силно стесняващи се към дъното стени. Къса шийка, извито навън устие със заоблен устиен ръб. Несиметрични стени. Плоско дъно, с релефен ръб по периферията. Украса от врязани, несиметрични хоризонтални линии и снопче от вълнообразни линии върху раменете. Вис.= 11 см; ду= 9, 4 см; дт = 11 см; дд = 5, 5 см. (Радева 1986, 75, кат. № 1, табло II_2, фиг. 1б). Местонахождение: ОИМ Сливен, инв. № $937_а$.

3. Гърне. Запазена долна половина. Релефен знак на дъното. Дт = 11, 9 см; дд = 5, 5 см. (Радева 1986, 76, кат. № 3, фиг. 1в). Местонахождение: ОИМ Сливен,пол. № 506.

Керамика, датирана в IX-X в.:

Изработени на по-съвършено ръчно грънчар-

ско колело гърнета. Тъмнокафява или сивочерна глина със слаби примеси от пясък. Дебелината на стените варира между 0, 4 до 0, 8 см. Добре подчертана шийка, широко отворено, извито навън устие. Надебелен и заобле или право срязан устиен ръб. Широки, заоблени рамене. Диаметърът на тялото е равен или малко по-голям от височината и два пъти по-голям от диаметъра на дъното. (дт≥вис; дт=2 дд). Врязаната украса покрива 2/3 от тялото на съда. Дата: IX-X в.

4. Гърне. Биконично тяло, сравнително тясно дъно. Къса шийка, силно извито навън устие. Надебелен и заобле устиен ръб. Сиво-черна глина с примеси от пясък и варовикови частици. Украсата от хоризонтално врязани линии и покрива 2/3 от тялото на съда. Вис.= 11 см; ду= 10 см; дт = 11,7 см; дд = 5,2 см. (Радева 1986, 76, кат. № 4, табло II_3, фиг. 2а.). Местонахождение: ОИМ Сливен, инв. № $1045_а$.

5. Гърне. Подобно на предходното. Право срязан отвън устиен ръб. Релефен знак на дъното. Украса от хоризонтално врязани линии. Вис.= 13 см; ду= 12,5 см; дт = 14 см; дд = 6,8 см. (Радева 1986, 76, кат. № 5, фиг. 2б.). Местонахождение: ОИМ Сливен, инв. № 1127.

6. Гърне. Подобно на предходното. Косо срязан устиен ръб. Тясно дъно. Украса от хоризонтално врязани линии върху плещите на съда. Вис.= 13,6 см; ду= 12,2 см; дт = 15, 4 см; дд = 9,2 см. (Радева 1986, 76, кат. № 6, фиг. 2в.). Местонахождение: ОИМ Сливен, инв. № $1018_а$.

7. Гърне. Силно издуто тяло, широко дъно. Хоризонтално срязан устиен ръб. Керемиденочервена глина с примеси. Украса от хоризонтални врязани линии. Вис.= 18, 5 см; ду= 12, 5 см; дт = 18 см; дд = 10 см. (Радева 1986, 76, кат. № 7). Местонахождение: ОИМ Сливен, инв. № $809_а$.

8. Гърне. Широко, неравно дъно. Тяло с форма на сплесната сфера. Къса шийка, силно извито навън устие, заоблен устиен ръб. Сиво – черна глина с примеси от пясък и варовикови частици. Украсата от хоризонтално врязани линии в най – широката част на съда, нанесена с много гъст гребен. Над тях, върху плещите е нанесен сноп от вълнообразни линии. Вис.= 11, 2 см; ду= 10, 3 см; дт = 13, 2 см; дд = 9, 6 см. (Радева 1986, 76, кат. № 10, табло II_6, фиг. 3б.). Местонахождение: ОИМ Сливен, инв. № $1087_а$.

ТГП.2 Гърнета и паници, украсени с излъскани ивици. Изработени на ръчно грънчарско колело от добре пречистена глина със сивочерен цвят, получен в резултат на редукционно изпичане на съдовете (Радева 1986, 70, табло III).

Монети:

- съкровище от 54 медни монети в една от кухините между камъните и източната крепостна стена. Последната монета е на Маврикий Тиберий, препечатана в 602 г. Най-късните монети от крепостта са единични екземпляри на Фока (602-610 г.) (Щерева, Вачева, Владимирова-Аладжова 2001, 98-99).

Най-ранната монета в средновековния пласт е анонимна монета клас А 1.2, 970-976 г. (Щерева, Вачева, Владимирова-Аладжова 2001, 104).

- печат на Михаил, архонт на България (864-889). (Йорданов 2001, 32, н. 22).

XLIII. Созопол

Бешевлиев, 1950, 289-290; Велков 1964, 43-54; Даскалов $2009_а$, 86-109; Дражева 2002, 203-211; Дражева, Недев 2003, 107-109; Йорданов 2005, 114-160; Миков 1925, 236-241; Панайотова, Дражева 2003, 215-234; Цанева, Стоянов 1981, 69-71;

Градът споменат за пръв път с християнското си име в 431 г. Епископските списъци го отбелязват като епископски център. Известни са епископи за 680 г. (Петър) и 787 г. (Евтимий) (ГИБИ, III, 1960, 188, 193, 199, 203; Велков 1964, 53; Дражева 2002, 208). Градът става част от основаната в 679-680 г. тема Тракия (Jordanov 2003, 159). Созопол е епископско средище и в синодалните списъци от времето на Лъв VI Мъдри. (Дражева 2002, 208). От този период датира изграждането на християнския комплекс в централната част на града.

Обекти: *северно от църквата „Св. Георги"* – останки от ранновизантийска и византийска църква;

- в настилката в нартекса на сградата: мраморна плоча от десен парапет от стълба на амвон, фрагментирана горе, долу и вляво. Вис.= 0, 80 м; шир.= 0, 67 м; деб.= 0, 11 м; Върху плочата във висок релеф е изобразен грифон, опрял левия си преден крак върху стилизирано дърво („дървото на живота"). От грифона са запазени главата, шията и предната част на тялото и части от крилата. Изображението е стилизирано, но в същото време е предадено разположението на перата. Образът на грифона е включен в рамка, образувана от пояс, покрит с орнаменти и празно поле (ширина 11, 5 см). Орнаментът се състои от акантизувани полупалмети, разположени около една централна ос. Дата: средата на VIII –средата на IX в. (Велков 1964, 47-48, обр. 5).

- долен ляв ъгъл от мраморна плоча. Вис.= 1м; шир.= 0, 98 м;, деб.=0, 14 м;Върху плочата се вижда опашката, задната част от тялото и едното крило на пауна. Под пауна – растителност. Образът на грифона е включен в рамка, образувана от пояс, покрит с орнаменти и празно поле (ширина 13 см). вторично използвана като плочник и протрита. Дата: средата на VIII –средата на IX в. (Велков 1964, 48-49, обр. 7). Местонахождение: Бургаски музей, инв. н. 1282.

- обект кв. 25, п. 8 и IX, християнска църква и некропол V–XVII в., до съвременната църква "Св.

Георги": сграда, долепена по цялата дължина на северния зид на църквата, 2- или 3-етажна, със складово помещение; два периода на използване: V–VIII в. и XII–XIII в. Инвентар: битова, рисувана керамика; бронзови монети на Хонорий, монета на Никифор II Фока, византийски скифати XII–XIII в. (Дражева, Недев 2003, 109).

- *обект Културен дом:* еднокорабна, адноапсидна църква, дата: IX-XIV в.; под нея и около нея – некропол: ЕЕ, КРЕ, гробове в ковчези, ориентация З-И, датирани V-IX в. (Цанева, Стоянов 1981, 70).

Находки от града:

- желязна триръба стрела, при АР в града (Миков 1925, 239).

- Мраморни фрагменти от купел, с надпис, датиран VIII-IX в. (Бешевлиев 1950, 290, обр. 241, 242).

- печат на турмарха на Созопол (820-840 г.) (Jordanov 2003, 159).

- печат на Леон, (прото)кентархос на Созопол (IX-X в.) (Jordanov 2003, 159).

-печат на Константинос, спатариос и клисурархос на Созопол, втората четвърт на IX в. Местонамиране: Дебелт? (Jordanov 2003, 160, n. 74.1).

-печат на Неизвестен архиепископ С...литон – IX в. (Jordanov 2003, 160, n. 74.2). Местонамиране: неизвестно. Местосъхранение: АИМ София.

-печат на Ваанис, хипат и нотариос на вестиариите (40-те години на IX в.). Намерен в Созопол, на брега на морето. Местосъхранение: НИМ София (Йорданов 2005, 115, н. 10).

-печат на Ваанис, протоспатариос (40-те – 50 те години на IX в.). Намерен в Созопол, на брега на морето. Местосъхранение: НИМ София (Йорданов 2005, 116, н. 11).

-печат на Герман, епископ на Созопол (IX-X в.). Намерен при разкопки на катедралната църква в Созопол. Местосъхранение: РИМ Бургас (Йорданов 2005, 118, н. 12).

-печат на Леон, кандидат (края на IX в.). Намерен в Созопол, на брега на морето. Местосъхранение: НИМ София (Йорданов 2005, 119, н. 13).

XLIV. София (Сердика-Средец)

Божкова 2000, 18-37; Бояджиев 2002, 125-180; Венедиков 1958, 322-331; Величков 2006, 187-191; Даскалов 2003, 287-296; Даскалов, Горянова, Иванов 2001, 131-133; Даскалов, Горянова, Трендафилова 2002, 123-126; Даскалов, Горянова, Трендафилова 2008, 529-531; Станчева 1959, 61- 68; Станчева 1976, 26-74; Станчева 1979, 93; Станчева 1989, 6-35; Станчева, Станилов 1979, 56-64; Цанкова-Петкова 1976, 9-25; Шалганов 1994, 77; Шалганов, Георгиев, Вачев 2001, 95-99; Daskalov, Goryanova 2009, 151-162; Stančeva, Dončeva-Petkova 1979, 111-133;

Следите на разруха и опустошение след Юстиниановата епоха са повсеместни и не могат да се пренебрегнат. „Те без съмнение свидетелстват за едно оредяване на населението в Средец" (Станчева 1976, 63).

Свидетелства за наличие на византийска администрация:

- надпис на латински език, за подновяване на водопровода в София и други постройки по времето на император Тиберий Константин и архиепископ Леонтий (580 г.) (Венедиков 1958, 323; Бешевлиев 1975, 16).

- В писмо на папа Григорий е известно името на сердикийския епископ Феликс (594 г.), който е получател на писмото (И: Gregorii I Papae Epistolae V, 8).

Наличието на висши сановници и монети до времето на Ираклий показва, че до края на VI – началото на VII век Константинопол успява да запази контрола върху Via Diagonalis и Сердика в частност (Даскалов 2003, 293).

„До включването на Сердика в пределите на българската държава той остава един град с основно тракийско население независимо от степента на романизация на тракийските си обитатели или количеството пришълци от други краища на империята. Въпреки че тези въпроси са трудни за изясняване няма сериозни основания да се допуска, че градът е сменил основно населението си, като е престанал да бъде обитаван от местните коренни жители на тези земи – траките." (Станчева 1989, 11).

Сведения за демографския състав на населението в Сердика в началото на IX в. дава Теофан, който разказва, че след превземането на Сердика в 809 г. хан Крум избива 6000 души ромейски войници и множество обикновени граждани. След повторното овладяване на града от византийците архонтите на града търсят спасение за предателството си спрямо византийския император при българите (Цанкова-Петкова 1976, 11, и цит. лит.).

Характеристика на градското строителство в Сердика в края на VI-VIII в.: нарушаване на уличната мрежа, уплътняване на пространствата (Станчева 1989, 23).

I. Укрепителна система:

След средата на V в. се датира удебеляването на крепостната стена чрез долепянето на тухлен пояс до зидарията в смесен градеж, издигането на кули с остър връх (Бояджиев 2002, 132; Борисова-Кацарова, Аладжов 2012, 323). Изгражда се протейхизма, петоъгълни кули (Станчева 1989, 18-19). Протейхизмата – на 20 м. пред западната крепостна стена.

Крепостната стена след превземането на града от българите в общи линии запазва вида си, придобит в VI в. Сигурни са данните за използването на И порта и потерната при СИ ъглова кула през IX-X в. (Станчева 1976, 43).

1. *обект Крепостна стена, Централни хали* – София: строителни периоди: 1. краят на III – нача-

лото на IV в.; VI в.: преустройства, изграждане на протейхизма (Шалганов 1994, 77).

2. Обект *СИ кръгла ъглова кула:* РВ помещения от VI в. са застроени частично върху уличната настилка. И в трите помещения: пласт керамика IX-X в. (Станчева 1976, 48-49). Покрай външното и вътрешното лице на крепостната стена – фрагменти керамика на бавно колело с врязана украса (Stančeva, Dončeva-Petkova 1979, 115, Fig. 2). Тук изобилие на „домашна славянска керамика" (Станчева 1989, 26).

3. *обект И кула на северната порта:* кулата – с неправилна шестоъгълна форма, изграждането ѝ се отнася към края на V –първа половина на VI в. и се свързва със строителната дейност на Юстиниан Велики (Шалганов и кол. 2001, 97-99).

4. *при Ю половина на З крепостна стена,* покрай вътрешното ѝ лице, над настилката на римската улица е изградено едноделно правоъгълно помещение, чиято дата е поставена след края на V в., преустроена и използвана през IX-X в. (Станчева 1976, 49).

5. *при И порта* (сектор 2): Находки от пласта: фрагменти керамика на бавно колело с врязана украса (Stančeva, Dončeva-Petkova 1979, 116, Fig. 3).

II. Други археологически обекти:

6. В *ЮИ част на Сердика,* между ул. „Леге" и „Цар Калоян": баня, с няколко последователни преустройства, едно от които – в X в. (Станчева 1976, 46).

7. В *ЮИ част на Сердика, С от банята* – голяма перистилна жилищна сграда, преизползвана до времето на Втората българска държава. Зазиждания, преустройства в техника „рибена кост" (Станчева 1976, 46-47).

8. КА *магазини Ю от декуманус максимус* – преправки от XIII-XIV в. (Станчева 1976, 48).

9. *Сграда с мозайка opus sectile*, в подлеза между ЦУМ и Шератон – добре запазена до османския период (Станчева 1976, 49).

10. сграда с октогон, И от ротондата „Св. Георги" – разрушена в V в., незастроена до XV в. (Станчева 1976, 49).

11. *х-л Рила* на ул. „Леге": откриват се цели гърнета средновековна керамика.

12. *сграда в западната част на Сердика*, строена не по-рано от V в., а нейните преустройства и използване се отнасят към VII, а може би и VIII в. (Станчева 1979, 93; Станчева 1989, 22-23).

13. *сектор 8* (между ул. „Ломска", „Лавеле", „Н. Цанов", „Бобошево"): фрагменти керамика на бавно колело с врязана украса (Stančeva, Dončeva-Petkova 1979, 120, Fig. 13).

14. Сграда, разположена 80 м. южно от скосяването на трасето на З крепостна стена, е изградена след разрушаването на протейхизмата (Бояджиев 2002, 126).

15. обект *Amphitheatrum Serdicense*: жилищни помещения, изградени след преустановяване функционирането на амфитеатъра в края на IV в. (Величков 2006, 189):

Помещение 1: Изградено от силно обрушени зидове, от преупотребени камъни и тухли на кал. Най-долното тухлено подово ниво (от общо 7) е датирано с монети на Анастасий и Юстин I. Находки: костени пластини от многосъставен лък.

Помещение 2: в първи кунеус. Затворено от изток с преграден зид, строен от речни камъни на кал. С две подови нива, по-късното от началото на VII в., по-ранното – съдържа монети на Анастасий и Юстиниан I. Находки: КА битова керамика, костени пластини за рефлексен лък, лъчева фибула.

*Находки в пластовете***:** сребърна лъчева фибула; костен амулет с надпис на гръцки език, монети, керамика, токи, фибули, колании накрайници. Най-късните РВ монети са на Юстин II и Фока. През средновековието монетното обръщение е възстановено с фолиси на Василий II Българоубиец.

16. *кв. Лозенец:* ранновизантийски църковен комплекс – епископеон с няколко периода на функциониране. Изграденият в началото на V в. църковен комплекс върху по-ранна християнска постройка, е опожарен във втората половина на V в., t. p. q. е монета на Лъв I. Вероятно сътресенията са станали 70-те, 80-те години на V в. Следващият период на функциониране на комплекса е до втората четвърт на VI в. В средата, третата четвърт на VI в. се забелязва упадък по отношение представителността на базиликата и околните сгради. Коренни промени във функциите на комплекса се забелязват в следващия, четвърти период, когато южно от базиликата възниква грънчарска работилница и пещи за керамика – глазирана и без покритие, с t.p.q. за съществуването им са фолиси на Ираклий, сечени в 614-615 г. (Даскалов и кол. 2001, 132-133; Daskalov, Goryanova 2009, 152).

Производствен център за битова керамика. Пещи, производствени, жилищни помещения. Дата: t.p.q. е семифолис на император Юстин II на дъното на предпещна яма на пещ № 2. Най-късната монета от комплекса е фолис на Ираклий, сечен 615-616 г. (Daskalov, Goryanova 2009, 153).

- жилище в помещение В, Ю от атриума, пред западната фасада на храма. Върху пода на жилището: колективна монетна находка, най-късните фолиси са на император Ираклий от IV-та година на управлението му (614/5 г.) (Даскалов и кол. 2001, 133)

- фолиси на Фока и Ираклий върху тухлената настилка на атриума. Т. р. q. за изграждането на настилката е монета на император Хонорий, сечена до 408 г. (Даскалов 2003, 292; Божкова 2000, 18-37);

в пласта от деструкции на сградите: триръби върхове на стрели от аварски тип;

17. обект *УПИ VI-202, кв. 13,* 20 м. източно от ранновизантийския църковен комплекс в кв. Лозенец: депозит с вторично преотложени, хомогенни материали: керамика, 3 фибули с подвито краче, с псевдонавивки. Депозитът е синхронен с последната фаза на съществуването на комплекса: последната четвърт на VI – средата на VII в. (табло 12; Даскалов, Горянова, Трендафилова, Козарев 2008, 530-531).

18. *ранносредновековни жилища в укрепената част на Средец:*

план: южно жилище. Изградено от преупотребени фрагментирани късноантични тухли, сполии (мраморна колона) с лице отвътре. Размери: 3,18 х 3,05х 3,10 х 2,85 м. Вход: вкопани в насипа стъпала, шир. = 0, 60 м. Печка в североизточния ъгъл с отвор на юг. Инвентар: керамика (Станчева, Станилов 1979, 61, обр. 9). Фрагментите са правени на ръчно колело, като по вътрешната страна на някои от тях се наблюдават следи от заглаждане с пръсти. Заедно с тази керамика в жилището са намерени и фрагменти РВ керамика на колело, единият от които е щемпелуван с розети.

Северно жилище**:** 4,20 х 2,10 м. Каменни основи на стените. Използва съществуващите по- стари зидове. Отоплителното съоръжение (печка) е разположено до И стена. Гърне, с конична форма, с липсващо устие. Вис.$_{зап}$= 29 см, дт= 26 см; дд=11, 5 см (Станчева, Станилов 1979, 63, обр. 11).

Дата на двете жилища: IX в., след включването на Сердика в пределите на Първата българска държава (Станчева, Станилов 1979, 57, 63- 64).

19.1. Обект „Метростанция 8-II, Изток:

РВЕ: Четвъртият строителен период на обекта обхваща втората половина на V до края на VI в., хаарктеризира се със застрояване се уличните настилки. През VI в. върху уличната настилка на кардо максимус са изградени стени на жилища. Сграда А7 (късноантична баня) – след средата на V в. голямата баня е била разрушена и върху нея се изграждат жилища (Иванов 2011, 316-317; Иванов 2013, 290-292).

Средновековие: три жилища (VII и XI-XIII в.). Разположеното в южната част на обекта има правоъгълен план и е слабо вкопано в околния терен. В северозападния ъгъл има малка кръгла пещ, градена от споени с глина парчета тухли. Двете жилища в северната част на обекта са последователно градени и частично се застъпват на различни нива. Подовете им са от трамбована пръст. Овалните в план пещи са разположени почти в центъра на помещението на по-късното и в югоизточната четвърт на ранното (Горянова 2013, 410-412).

19.2. Обект „Метростанция 8-II, бул. „Княгиня Мария-Луиза": – най-ранната средновековна структура – до Ю стена на КА сграда между декуманус I и декуманус II. Едноделна постройка, с под от трамбована глина и стени с дървено-кирпичена конструкция и печка в СИ ъгъл, изградена от фрагментирани тухли и тегули с глинена спойка. Жилището – опожарено. Материали – смесени – късноантични и византийски монети, оловен печат (Горянова 2012, 429-430).

Находки от пласта:

Славянски период, до 809 г. – завладяването на Сердика от българите:

20. Гърненце. Примитивно ръчно колело. Несиметрично тяло. Извита навън шийка, неравен устиен ръб. Най-широката част на съда е в придънната част. Грубо обработени стени, неравна външна повърхност със следи от заглаждане с ръка. Сиво-черен цвят. Вис.= 8 см; ду= 5 см; дд = 6,5 см (Станчева 1959, 61-62, обр. 50, 1). Местонахождение: Музей за история на София, инв. № 493.

21. Гърненце. Примитивно ръчно колело. Много грубо изработено, със следи от лепене на ръка по външната страна и с едва издаден ръб на устието (Станчева 1959, 62, обр. 50, 2). Местонахождение: Музей за история на София.

22. Дъно, много грубо и неравно. С изпъкнал ръб (Станчева 1959, 62, обр. 50, 3). Местонахождение: Музей за история на София.

23. Гърненце. При спасителни разкопки на об. Министерски съвет. Примитивно ръчно колело, но без следи от лепене на ръка. Несиметрично тяло. Добре оформена, наклонена навън шийка, леко удебелен устиен ръб. Най-широката част на съда е в средата на съда. Сиво-черен цвят. Украса от един ред вдълбани ямички. Релефен знак на дъното. Вис.= 7 см; ду= 5 см; дд = 5,5 см (Станчева 1959, 62, обр. 50, 4). Местонахождение: Музей за история на София, инв. № 493.

24. Гърне. Примитивно? ръчно колело. Широко устие, слабо издаден навън устиен ръб, тясно дъно. Сиво-черен цвят. Глина с примеси на пясък. Снопче от плитко врязани зигзагообразно начупени линии, а под тях хоризонтални линии, покриващи горната и средната част на тялото. Вис.= 12, 2 см; ду= 10, 5 см; дд = 5, 2 см. (Станчева 1959, 62-63, обр. 50, 5; Станчева 1976, 29, бел.16). Местонахождение: Музей за история на София, инв. № А 540.

25. Гърненце (табло 38.8). На ръка. Глината: песъчлива. Цвят: червенокафяв. Опушена външна повърхност. Следи от хоризонтални единични линии. Асиметрично. Размери: в= 7,2 см; ду= 7 см, дт= 8,2 см, дд= 5,4 см. Местонамиране:? Местосъхранение: НАИМ, инв. н. 4653. Графична документация: Р. Колева.

Керамиката с н. 20-25: славянска? (Станчева 1959, 64-68). Датирана е въз основа на паралели и еволюция на технологичните характеристики на възприемането на грънчарското колело от славяните. В една по-късна статия М. Станчева прави ревизия на тезата си за ранната датировка на тази керамика, преди началото на IX в. Категорично се отрича присъствието на ранно-славянски материали, а най-ранните български

находки се поставят в IX в (Станчева 1976, 29, бел.16).

Керамика IX-X в.

26. Фрагмент от гърне, усъвършенстван ръчен кръг: профилиран ръб на устието, добре обработено, опечено тесто, гладка повърхност, равномерно нанесена врязана украса (Станчева 1959, 63, обр. 51, 2). Местонахождение: Музей за история на София, инв. № А 828. Моравски блучински тип керамика.

27. Фрагменти устия, профилирани, с единична врязана линия под гърлото. Дата: IX-X в. Паралели: Букьовци, моравски блучински тип керамика.

28. Фрагмент от устие, с източено право венче (Станчева 1959, 66, обр. 51, 3) Местонахождение: Музей за история на София, инв. № А 489.

29. Гърне. Обърнат навън ръб на устието, максимален диаметър в средната част на тялото, украса от един ред ямички под гърлото и неравни хоризонтални линии в горната част на тялото (Станчева 1959, 64, обр. 51, 4). АР пл. "9-ти септември". Вис.= 13, 3 см; ду= 10 см; дд = 7, 5 см. (Станчева 1959, 62, обр. 50, 4). Местонахождение: Музей за история на София, инв. № А 1566.

30. Гърне. Слабопрофилирано тяло, ниски, заоблени рамене. Издаден навън ръб на устието. Насечки по ръба на устието, подобни на тези при съдовете от Попина. Следи от дръжка. Украса от една вълнообразна и няколко хоризонтални врязани линии. Релефен знак на дъното. Вис.= 9, 6 см; ду= 9 см; дд = 7 см (Станчева 1959, 64, обр. 51, 5). Местонахождение: Музей за история на София, инв. № А 4.

31. Фрагмент от ранносредновековно гърне от сива, пречистена глина с излъскана украса (Станчева 1976, 61).

- *Материали и ранносредновековна керамика – IX-X в.* е откривана на различни места в укрепената част (Станчева 1976, 30-32). Концентрацията е в участъците покрай крепостните стени (Станчева 1976, 32, 36). Средновековните жилища се регистрират трудно.

Нумизматични данни:

- ул. "Позитано" – фолис на Маврикий Тиберий, сечен 596/7 г., Софийски ИМ, инв. № 102 (Даскалов 2003, 291, бел.6);

- неуточнено местонамиране – семифолис на Фока, Музей за история на София, инв. № 276 (Даскалов 2003, 291, бел.6);

- пл. "Ал. Батенберг", фолис на Фока, сечен 607 г., Музей за история на София, инв. № 363 (Даскалов 2003, 291, бел.6);

- неуточнено местонамиране – семифолис на Фока, Музей за история на София, инв. № 712 (Даскалов 2003, 291, бел.6);

XLV. гр. Средец (Грудово) – м. Калето

Аладжов, Балболова-Иванова 2002, 129; Балболова-Иванова 1995, 28-34; Балболова-Иванова 2000, 252-254; Балболова–Иванова 2003, 3, 145-148; Балболова-Иванова 2004/2005, 91-100; Balbolova-Ivanova 2000, 1, 73-85;

Местоположение: в СЗ част на гр. Средец;

Топография: върху равното било на средновисок хълм от веригата на Странджанските планини;

Характеристика на обекта: ранновизантийска крепост; кр. на V- началото на VI в. до края на XI в.; първата половина на XII в. – разрушена и обезлюдена;

Според наблюденията на проучвателите данни сочат за трайно присъствие на българи в региона в началото на IX в.

Комплекси: едноделни помещения, при източната стена на кулите, фланкиращи западната порта на крепостта; градеж: лека конструкция от пръти с глинена обмазка, за покрива са използвани тегули; помещенията – използват източните стени на кулите и части от крепостната стена съответно за северна стена на помещение и южна стена на помещение 2; депозит с керамични находки в близост до потерната на северната крепостна стена.

помещение 1 при СЗ кула: огнище, с полукръгла форма, оградено със заоблен отгоре глинен праг с височина 0, 07 м., разм: 1,65 х 1, 56 м; подът му е изграден от неправилни плочести камъни с различна форма и големина; подът на помещението: обмазан с глина; в него – вградени гърнета; инвентар: **керамика** – гърнета, амфори, белоглинени глазирани канички; монета – на дъното на гърне пълно с просо – на Никифор I Геник (802-811).

- бронзова двусъставна тока: плочка с леко трапецовидна форма и елипсовиден прорез, прикрепена чрез шарнир към истинската тока. Върху плочката в нисък релеф е изобразен грубо и схематично лъв, обърнат наляво. Размери: 3, 5х 2, 6х 2, 1. Токата е открита в затворен комплекс, датиран с монета на Никифор I (802-811), т.е. се датира в първата половина на IX в. (Балболова-Иванова 2000, 253, обр. 4, цит. по Аладжов. Археология 1981, 4, 22).

помещение 1 при ЮЗ кула: монета на Василий I (870-886).

помещения А I – AV: следи от силен пожар. В помещенията голямо количество керамика и монета на Лъв VI Философ (886-912) (Аладжов, Балболова Иванова 2002, 129).

Керамиката: кухненска, трапезна, амфори. Представена е от гърнета на бавно и на бързо колело.

ТГ II: Изработени на бавно (ръчно) колело. Състав на глината – недобре пречистена, с примеси от пясък и органични съставки, които оставят пори по повърхността на гърнетата след тяхното изпичане. Изпичането е при ниска температура и цветът на гърнетата след изпичането е неравномерен. Оформянето на устийният ръб – сравнително

еднообразно – заоблен и удебелен отвън, изтънен, косо срязан; украса – врязана; рядко – с релефни хоризонтални ребра.

1. Гърне и яйцевидно тяло, ниски заоблени рамене, конична шийка, леко извита навън, плоско дъно (табло 144.1; Balbolova-Ivanova 2000, 73).

2. Гърне. Плоско дъно, диаметърът на устието е почти равен на диаметъра на дъното, широко тяло, чийто максимален диаметър е равен или почти равен на височината на съда. Врязана украса (табло 144.2).

3. Гърне, частично възстановено. Плоско дъно, биконично тяло, къса, стесняваща се нагоре шийка. Пластична лента в основата на шийката от външната страна. Друга украса липсва (табло 144.3).

4.. Паница: на бавно колело формувана; глината – червена с примеси; тялото – цилиндрично, със завит навътре устиен ръб. В помещението при северозападната кула. Дата: IX в.

ТГ IV: На бързо (крачно) колело. Състав на глината: песъчлива, изпечена до тъмночервен, тъмносив или черен цвят.

5. Гърнета (табло 144.4-9; 145.1-5): Размери: височина 10-14 см., диаметърът на тялото е по-голям от височината на съда. Плоски и тесни дъна, високи и заоблени рамене, широки устия с извити навън шийки. Устийният ръб е заоблен, удебелен, срязан или профилиран. Някои от съдовете имат от вътрешната страна оформени жлебове за капак. Основна характеристика на съдовете от този тип – наличието на две малки симетрични дръжки с елипсовидно или кръгло сечение. Липсва декорация. Местонамиране: в опожарените сгради до кулите и в депозита до потерната на северната крепостна стена. Дата: IX в., по монетата на Никифор I Геник (802-811), открита на дъното на гърне пълно с просо в сградата при СЗ кула и монета на Василий I (870-886) при ЮЗ кула.

6. Гърне (табло 145.6): Биконично тяло, с издути рамене. Конкавно дъно, леко удебелено в средата, Шийката е къса, леко извита навън, с широко устие и косо срязан устиен ръб. Съдът е открит заедно с гърне на бавно колело.

7. Гърне (табло 145.7): Гърне. Биконично тяло с прелом в средата, плоско дъно, удебелено в средата, тясно устие и косо срязан устиен ръб. Украсено е с хоризонтални бразди (канелюри).

8. Кана (табло 146.1): Изработена от песъчлива глина. Плоско дъно, яйцевидно тяло, цилиндрична шийка, разширяваща се в долната част и завършваща с фуниобразен отвор при устието. Дръжка с елипсовидно сечение свързва горната част на шийката с най-широката част на тялото. Украсата е врязана. Съдът принадлежи на депозита в помещението при ЮЗ кула. Дата: IX в.

9. Кана (табло 146.2): Бяла, добре пречистена глина с розови или светлосиви нюанси. Крушообразна форма, фрагмент, дъното – ниско пръстеновидно столче, разширяващо се към основата. Обикновено са покрити с глазура – различни нюанси на жълтото или зеленото. Дата: IX в. Паралели: Константинопол, Несебър.

10. Кани (табло 146.3-6). Бяла, добре пречистена глина с розови или светлосиви нюанси, Тялото е сферично или яйцевидно, плоско дъно, не много висока, цилиндрична шийка с лек издатък в средата. Устията са конични със заоблени или прищипани устия, с една дръжка с елипсовидно сечение с жлеб или канелюр по дължина. Повърхността понякога е покрита с хоризонтални канелюри, обикновено в най-широката част на тялото. Обикновено са покрити с глазура – различни нюанси на жълтото или зеленото, прозрачна или не. Нанесена е или плътно или на капки. В състава на глазурата оловото преобладава.

Амфори

Имат издължено яйцевидно тяло, заоблено дъно, дъговидно извити дръжки, свързващи шийката с горната част на раменете.

11. Фрагменти от амфори, украсени с орнамент от врязани вълнисти линии, нанесен с гребен – широко разпространени VI-VII в. Находките от Средец позволяват горната хронологическа граница да се разшири (табло 147.1-2).

12. С големи размери, външната повърхност е покрита с кафява ангоба. Върху тялото са нанесени плитки и широки в долната си част хоризонтални бразди. Съдът от Средец датира от IX в. Принадлежи на колективната находка в помещението с огнището в СЗ кула (табло 147.3).

13. Две амфори, открити в близост до потерната на северната крепостна стена заедно с други съдове от 9 в. Характеризират се с високи, издути рамене, цилиндрични шийки и дръжки, извити под прав ъгъл (табло 147.4-5).

14. Амфора с висока, конична шийка, яйцевидно тяло с набраздена външна повърхност, силно издути плещи и дъговидно извити дръжки (табло 147.6): Открита е при колективната находка до СЗ кула. Подобни амфори са широко разпространени във Византия IX-X в. Паралели: Константинопол, Северното Причерноморие.

● *пещ за производство на глинени съдове с изпъскан орнамент* (Балболова-Иванова 2000, 252, обр. 1).

Находки от пласта:

- монети на Константин VI и Ирина (780-797), Никифор I (802-811), Михаил I (811-813) (Станев 2012, 98-99);

- Апликация за конска амуниция, изработена от бронз с посребрена повърхност. Следи от припояване, вероятно за промушване с ремък към долната повърхност на пластинката. Стилът на изработката, поансонната техника в периферията на

медальона напомнят на кана № 2 от съкровището Над сент Миклош (Балболова-Иванова 2000, 252, обр. 2).

- бронзов пръстен с врязани линии, напомнящи рунически знаци (Балболова-Иванова 2000, 252-3, обр. 3).

- графити върху амфорни фрагменти (Балболова-Иванова 2000, 253, обр. 6).

- три молевдовула на княз Борис I (Балболова-Иванова 2000, 253 и цит. лит).

- тока с леко трапецовидна форма, върху която е изобразен силно стилизиран лъв. Дата: IX в. (Балболова-Иванова 2004/5, 92, обр. 7).

XLVI. Стара Загора (Августа Траяна-Берое):

Буюклиев, Калчев 2001, 108-110; Буюклиев, Калчев, Янков 1988, 91-92; Буюклиев, Калчев, Янков 1987, 179-180; Буюклиев, Калчев, Янков 1990, 94-96; Буюклиев, Калчев, Янков 1994, 89-90; Буюклиев, Николов, Калчев, Янков 1986, 167-168; Буюклиев, Янков, Калчев 1983, 91; Калчев 2001, 110; Калчев 2002, 102-103; Калчев 2003, 104; Калчев 2004, 140-141; Камишева 2007$_а$, 299-302; Камишева 2007$_б$, 302-304; Камишева 2009, 401-404; Кесякова 1983$_а$, 63-76; Манолова 2000, 1-2, 1-14; Минкова 2005, 79-102; Николов 1959, 59-63; Николов 1965, 11-21; Николов 1967, 4, 30-39; Николов 1979, 37-49; Николов, Калчев 1986, 39-66; Николов, Буюклиев, Калчев, Янков 1985$_а$, 120-121; Николов, Буюклиев, Янков, Калчев 1985, 279-281; Николов, Калчев 1985, 31-47; Николов, Калчев 1992, 29-44; Рашев 1993, 101-117; Янков 1983, 43-47; Янков 1987, 113-118; Янков 1993, 139-153; Янков 2006, 273-275; Янков, Камишева 2006$_а$, 275-278; Янков, Камишева 2006$_б$, 278-280; Kaltschev 1998, 88-107; Shejleva 2001, 145;

Берое е един от малкото антични градове в днешна Южна България, който преживява нашествията на варварите (Янков 1987, 113). В VI в. се възстановяват разрушените жилища върху старите очертания и стени. Издигнати са нови подови нива, което повдига и цялото ниво на града (Николов 1967, 36). След опожаряването на града в края на VI/ началото на VII в. до втората половина на VIII в. градът се съвзема трудно, но според сведенията на Теофан не е безлюден (Николов 1967, 37).

От края на IV в. Берое е един от големите епископски центрове в Тракия. Името на града присъства в епархийските списъци до втората половина на VIII в., но вероятно дълго преди това градът е загубил значението си като подобен център – на VI и VII Вселенски събори не присъства тукашен епископ. Факт, който може да послужи като косвено доказателство за присъствието тук на друго население, славянско по произход, с езическа религия (Янков 1987, 118).

В периода от VII до края на IX в. в града са откривани твърде малко археологически материали, въпреки че към края на този период Берое става един от центровете на българската държава (Янков 1983, 43).

И: Теофан Изповедник. Хронография: че посещението на императрица Ирина май, 784 г. в Берое подчертава византийското влияние в Северна Тракия. Градът се застроява и се преименува в Иринополис (Янков 1987, 113; Рашев 1993, 103; Шейлева 2001, 145, Николов 1967).

Заселването в града на преселници от М. Азия по заповед на императрицата е в потвърждение на тезата *за почти пълното обезлюдяване* на града (Янков 1987, 114).

По времето на хан Крум е в пределите на българската държава. Потвърждение за присъединяването на града към Първата българска държава е Хамбарлийският надпис.

Местоположение: на границата между България и Византия; след 681 г. – Берое е един от основните погранични пунктове в северните части на империята, в новосформираната тема Тракия; остава такъв и след договора в 705 г.

Топография: в южното подножие на Сърнена гора, в северната част на Старозагорското поле;

I. Укрепителна система:

III стр. пер. на фортификационното строителство в Августа Траяна е свързан с големи промени на градската укрепителна система: възстановяване на крепостните стени, подсилването им с още една стена, протейхизма или цялостно изградена втора крепостна стена, изграждане на триъгълни кули, се отнася в края на V-VI в. (Kaltschev 1998, 92, 105; Буюклиев, Калчев 2001, 108; Янков, Камишева 2006$_а$, 277).

Налице са данни за съхраняването на крепостните стени на Берое след VI в. (Янков 1987, 116). Регистрирани са преустройства в крепостните стени – на две места (784 г.? или IX-X в.?): например участък в сектора на североизточната крепостна стена, градежа: плоски каменни плочи с глинен разтвор (може би XIII -XIV в?) (Николов, Буюклиев, Янков, Калчев 1985, 279-281); при южната порта на града (Николов 1967, 37) и в кв. 32, където средновековни преправки са засвидетелствани при двете крепостни стени на античния град и триъгълната кула на вътрешната крепостна стена. Преправките са установени в сектор с дължина над 4,20 м. и се касае за цялостно преизграждане на стената от нивото на цокъла на първи период. Градежът е с ломени камъни и хоросан, и розов хоросан за спойка. Налице е стремеж за правилни хоризонтални редици. Преправката е отнесена към края на VIII – началото на IX в (Николов, Буюклиев, Янков, Калчев 1985, 279-281).

II. Планировка на ранносредновековното селище:

– следи от ранносредновековни жилища вътре в крепостните стени на града: полуземлянки с

трамбовани подове. Но най-голямата концентрация на ранносредновековни жилища и керамика – главно при крепостните стени на града, потвърждаващо тезата за наличие на варварско (славянско население) в околностите на града.

- *СИ сектор на крепостната стена*: полуземлянка, размери: 3 х 3,5 м, преизползвана стена от РВ сграда (Янков 1987, 116).;

- следи от ранносредновековни жилища и на други места от града; дата: края на IX-X в (Янков 1987, 116).

- при *АР на късноантичен дворцов комплекс* в югоизточния ъгъл на крепостната стена: едно гърне на ръка, принадлежи на пражкия тип керамика (Янков 1987, 116).

Жилищните нива от средновековният период се намират на различна дълбочина, обстоятелство, показващо, че теренът през средновековието не е подравняван и старата комуникационна мрежа е забравена (Буюклиев, Николов, Калчев, Янков 1986, 167-168). Части от града, например парцела в кв. 22, парцел 1X- 1722, ул. „Димитър Наумов" 62 – незастроена. Проучени са само ями XI-XII в. През средновековната епоха градът не е бил гъсто заселен, а съществуват отделни жилищни квартали в границите на наследените крепостни стени и извън тях (Янков 2006, 275).

III. Църковна архитектура:

- *раннохристиянски комплекс об. „Военен терен":* В границите на комплекса: раннохристиянска гробница с надпис, датирана: V – първа половина на VI в. (Янков 1993, 145). Към края на X в. тук възниква некропол, който поставя проблема за функционирането на църквата.

- *четириконхален раннохристиянски комплекс* с три строителни периода. През третия строителен период – втората половина на VI в. са проучени постройки с груби градежи на кал. Комплексът е разрушен и опожарен в началото на VII в. по време на големите славяно-аварски нашествия. Четвъртият строителен период: XI-XII в., църква и некропол (Николов, Калчев 1992, 38, 39).

IV. Археологически обекти:

1. *обект ул. „Столетов" 55*: антична улица и жилище с мозайка, унищожено в средата на V в. В tablinium –а на дома две полувкопани жилища, землянки, използващи КА мозайка за под. Инвентар: керамика. Дата: VIII-X в. (Николов 1959, 59-63; Николов 1967, 37; Янков 1987, 116).

2. *обект „Форум и терми на Августа Траяна":* разрушаването на античните терми и целия комплекс – във втората половина на V в., върху площада са изградени паянтови жилища, функциониращи до началото на VII в. Някои от тях са долепени до крепостната стена. (Янков 1993, 141; Калчев 2001, 110; Буюклиев, Калчев, Янков 1994, 90). Пещ за керамика: полувкопана, двукамерна с една подпора, елипсовидна форма, дата: V – VI в. (Буюклиев, Янков, Калчев 1983, 91). Монети от обекта, втората половина на VI в.: Тиберий II Константин – 1 бр., Маврикий Тиберий – 2 бр., Фока – 3 бр., Ираклий – 1 бр. (Минкова 2005, табл. V, 94).

3. обект в *кв. 22, парцел 1X-1722, ул. „Димитър Наумов" 62*: върху руините на сграда С (IV в.) са издигнати малки кирпичени жилища, разрушени през първата половина на VII в. (Калчев 2002, 104).

4. обект *„Младежки дом": трети* строителен период: вероятно от средата на V в. до края на VI в.: улиците запазват трасетата си, но редица промени засягат настилката и съоръженията; *четвърти* строителен период: последният период от съществуване на античния град: дебели пластове с деструкции, опожарен до червено кирпич, паднали покривни конструкции; общо седем жилища от периода; най – късните монети – на Маврикий Тиберий (582–602).

Градеж на жилищата от четвърти строителен период: преизползване на запазилите се по-ранни зидове, както и изграждане на нови зидове с камъни и фрагментирани тухли на кал, подовете – обмазани с глина, слизат на дълбочина под нивото на уличното платно (Николов, Калчев 1986, 50; Минкова 2005, табл. V, 94);

- четвърти строителен период на *об. „Младежки дом"* – материали от жилищата с най-късните монети – на Маврикий Тиберий (582-602) (табла 7, 8):

1. Гърне, глинено. Сиво-кафяв, до сиво-черен, с примеси. Разм: ду= 12 см, дт= 15,5 см, вис.= 12, 5 см, инв. н. 2 Сз 1825. Местонамиране: сграда А, помещение 2, в разрушения пласт (табло 7.1, по Николов, Калчев 1986, 58, к.н. 10; фиг. 14. 10, 53).

2. Паница, глинена. Сиво-кафяв цвят, до сиво-черен, с примеси. Разм: ду= 15 см, вис.= 6,4 см. Местонамиране: сграда Б, в разрушения пласт (табло 7.2, по Николов, Калчев 1986, 58, к.н. 11; фиг. 14. 11, 53). Тип I, Кузманов; тип I, по Бьотгер.

3-4. Гърнета, фрагменти (табло 7.3-4, по Николов, Калчев 1986, 53, фиг. 14. 14-15).

5. Амфора, глинена. Сиво-кафяв цвят, горяла. Частично запазена. Разм: ду= 10 см, дт= 24 см, вис.= 40 см, инв. н. 2 Сз 1824. Местонамиране: сграда А, жилище 3 (табло 7.5, по Николов, Калчев 1986, 54; фиг. 15. 2; кат.н. 12, 58).

6. Гърне, фрагмент (табло 7.6, по Николов, Калчев 1986, 54, фиг. 15. 3).

7. Гърне, фрагмент (табло 7.7, по Николов, Калчев 1986, 54, фиг. 15. 4).

8. Лампа, глинена. Покрита с оранжево-червен, червено-кафяв лак. Украсена е с релефни цветчета и точки по раменете, а в долната част са нанесени релефни линии. Разм: дълж.= 10 см, шир.= 6,5 см, вис.= 2, 8 см, инв. н. 2 Сз 1793. Местонамиране: сграда В. (табло 7.8, по Николов, Калчев 1986, 59, к.н. 18; фиг. 15. 9, 54).

9. Лампа, глинена. Червен цвят. Украсена е с осемлистни релефни розети. Оформен бордюр по

периферията. Разм: дълж.= 8,5 см, шир.= 5,7 см, вис.= 2, 5 см, инв. н. 2 Сз 1805. Местонамиране: сграда В, върху подово ниво – VI в. (табло 7.9, по Николов, Калчев 1986, 59, к.н. 20; фиг. 15. 11, 54).

10. Лампа, глинена. Сив цвят,без покритие. По раменете е украсена с два пояса от релефни пъпки, един пояс с трилистни розети. Фитилникът и дръжката са отчупени. Размери: дълж. зап.= 8,4 см; шир.= 7 см; вис.= 3, 6 см. инв. н. 2 Сз 1783. Местонамиране: сграда А, помещение 1, в пласт от VI в (табло 7.10, по Николов, Калчев 1986, 59-60, к.н. 21; фиг. 16.1,55).

11. Капак, глинен, запазен 1/2. Червенокафяв, с примеси. Релефна украса. Разм: диам.= 16 см., деб.= 1, 6 см. инв. н. 2 Сз 1782. Местонамиране: сграда А, жилище 5 (табло 8.1, по Николов, Калчев 1986, 55, к.н. 22; фиг. 16.1).

12. Капак, глинен. Сиво-черен цвят, релефна украса, с ямички. Разм: диам.= 16 см., деб.= 1, 2 см. инв. н. 2 Сз 1790. Местонамиране: сграда А, жилище 5 (табло 8.2, по Николов, Калчев 1986, 55, к.н. 24; фиг. 16.4).

13. Капак, глинен. Червена, пречистена глина. Релефна украса. Запазена ¼. Разм: диам.= 15 см., деб.= 1, 6 см. инв. н. 2 Сз 1792. Местонамиране: в разрушения пласт върху декуманоса южно от сграда А (табло 8.3, по Николов, Калчев 1986, 55, к.н. 25; фиг. 16.5).

14. Капак, глинен. Сиво-кафява глина, с примеси. Релефна украса. Запазена ¼. Разм: диам.= 17 см., деб.= 1, 6 см. инв. н. 2 Сз 1796. Местонамиране: сграда Б, в разрушения пласт (табло 8.4, по Николов, Калчев 1986, 55, к.н. 26; фиг. 16.6).

15. Капак, глинен. Сиво-кафява глина, с примеси. Релефна украса. Запазени 2/3. Разм: диам.= 12,5 см., деб.= 1, 4 см. инв. н. 2 Сз 1797. Местонамиране: в разрушения пласт върху декуманоса южно от сграда А (табло 8.5, Николов, Калчев 1986, 55, к.н. 27; фиг. 16.7).

16. Капак, глинен. Червенокафяв, с примеси. Релефна украса. Запазена ¼. Разм: диам.= 16 см., деб.= 1, 7 см. инв. н. 2 Сз 1801. Местонамиране: сграда А, жилище 5 (табло 8.6, по Николов, Калчев 1986, 55, к.н. 28; фиг. 16.8,).

17. Капак, глинен. Червенокафяв, с примеси. Релефна украса. Запазена е част от надпис: Х С. Разм: диам.= 15 см., деб.= 1 см. инв. н. 2 Сз 1784. Местонамиране: в разрушения пласт върху декуманоса южно от сграда А (табло 8.7, по Николов, Калчев 1986, 55, к.н. 23; фиг. 16.3).

18. Фибула с подвито краче. Бронз. Врязана украса по лъка и иглодържателя. Долната част на иглодържателя и иглата липсват. Размери: дълж.= 7,3 см.; шир.= 0,7 см, инв. н. 2 Сз 1838. Местонамиране: сграда А, жилище 1(табло 21.1, по Николов, Калчев 1986, 57, к.н. 42; фиг. 18. 1).

5. *обект кв. 67, УПИ N 3568* – останки от две сгради от VI в: зидовете от ломени камъни и фрагментирани тухли, споени с кал, във височина са градени с кирпич. Подовото ниво – глинобитно. Документирани са следи от опожаряване (Калчев 2003, 141).

6. *обект „Партиен дом"* – перистилна сграда с 4 строителни периода; III стр. пер.: IV – средата на V в.; IV стр. пер.: Едностайни сгради без планировка. Паянтова суперструкция от кирпич, сламени покриви, глинобитни подове с дебел пласт пепел върху тях (Николов, Калчев 1985, 45). Размери: помещение 9: 7, 40 х 6, 25 м., с отвор за канал в югозападния ъгъл; помещение 10: 4, 60 х 3, 80 м.; помещение 11: 3, 90 х 1, 30 м.; помещение 12: 9 х 2, 70 м.; помещение 15: 2, 80 х 2 м.; две полувкопани жилища в парцел Е, с размери: 5, 50 х 4 м. и 2, 60 х 5, 60 м. (Николов, Калчев 1985, 45–46). Монети и находки от обекта, втората половина на VI в.: контролна тежест за измерване на теглото на три номизми, 538–583/4 г., Тиберий II Константин – 2 бр., Маврикий Тиберий – 6 бр., Фока – 3 бр., Ираклий – 4 бр. (Минкова 2005, табл. V, 94).

7. *обект кв. 42 – А, УПИ N 1621* по ЗРП на гр. Стара Загора, бул. „Руски" 56: градски домус със седем помещения, унищожен в 450 г. В площта на вътрешния двор, след разрушенията на сградата са изградени полувкопани жилища с кирпичени стени, използвани до края на VI-VII в. (Калчев 2002, 102-103).

8. *обект в кв. 32, УПИ N 1596* по ЗРП на гр. Стара Загора, ул. „В. Левски": градски домус, перистилен тип, използван до хунското нашествие; В средата на V в. в руините му са изградени пет жилища. Жилищната архитектура: каменен цокъл и кирпичена надстройка (Калчев 2002, 104). Проучено е и едно средновековно жилище – полуземлянка, с неподвижна подница в западния край на жилището и две цели гърнета и над 50 фрагмента керамика; дата: края на IX-X в (Николов, Буюклиев, Янков, Калчев 1985, 280; Янков 1987, 116).

- Гърне. Ръчно колело, от песъчлива глина с едри примеси. Сиво-черен цвят. Стройно тяло, конична шийка, извита навън, косо срязан устиен ръб. Врязана украса – комбинация от снопчета вълнисти и хоризонтални линии.

9. *кв. 246 от регулационния план на Стара Загора*, 500 м. СИ от крепостните стени на Августа Траяна – Берое: голяма представителна сграда с пет периода на съществуване. В средата на V в. сградата е опожарена и разрушена. Четвъртият период от обитаване на сградата е свързан с малки полувкопани жилища с глинобитни подове, датирани с монети в края на VI в. Към този период се отнася изграждането на зидана гробница, със стенописи и надгробен надпис на старогръцки език, датирана 535 – 536 г и името на погребаната – Зиа, определено като тракийско. Петият период е свързан с възникването на некропол върху късноантичната сграда (Буюклиев, Калчев, Янков 1990, 126-128).

10. *обект „Централен площад"*: след средата

на V в. се полагат нови улични платна, използвани поне до началото на VII в. (Буюклиев, Калчев, Янков 1988, 91-92). Разрушаването на сектор от античната улица в края на X – началото на XI в. се извършва във връзка със строителството на средновековна църква. Средновековни жилища, използващи напълно или частично старите антични или късноантични зидове. Едно от жилищата е вписано в РВ жилище, като северната му и източна стена са новоизградени, а южната надзидана в техниката „рибя кост" (Буюклиев, Калчев, Янков 1987, 179-180). Монети от обекта, втората половина на VI в.: Тиберий II Константин – 1 бр., Маврикий Тиберий – 1 бр., Фока – 4 бр., Ираклий – 1 бр., Константин V Копроним – 2 бр. (Минкова 2005, табл. V, 94).

Сред находките в пластовете от обекта: гърне, непубликувано. Местосъхранение: РИМ Стара Загора, инв. н. ЦП II 42 (табло 38.10).

11. *обект Детска градина,* в СИ сектор на крепостната стена и част от протейхизмата: 16 жилища, долепени до вътрешното лице на първата крепостна стена. Градежът е каменен цокъл, на калова спойка и кирпичени стени. Унищожени са от пожар в края на VI – началото на VII в.

12. *обект „Окръжно Управление на Съобщенията":* върху перистилен комплекс в края на V–VI в. възникват кирпичени жилища (Буюклиев, Янков, Калчев 1983, 91). Монети от обекта, втората половина на VI в.: до Фока – 4 бр. (Минкова 2005, табл. V, 94). Сред находките в пластовете от обекта, в насип, на дълбочина 0, 80 м: гърне, РИМ Стара Загора, инв. н. 3 Сз 293 (табло 38.6; Koleva 1991, T. XLV-1).

13. *обект УПИ III–1685, кв. 25:* преправки върху останките от сграда А (три строителни периода) около втората половина на V до средата на VI в. Използвана техника на градеж: „рибена кост". След средата на VI в. помещенията към сградата на проучвания комплекс са разрушени (Янков 2006, 274).

14. *обект УПИ II–3333, кв. 68, ул. „С. Силов" № 81-83:* върху западното трасе на външната и вътрешна крепостни стени на Августа Траяна–Берое. В сектор с обща дължина над 23 м. е документирано огромно разрушение на външната крепостна стена по цялата дължина и граници на проучвания терен. T.a.q. за разрушенията е жилище от XI–XII в. разположено върху трасето на стената. Разрушенията: в резултат на нестабилен терен и лошокачествено строителство, не е изключено да става дума за земетресение. Данни за военни действия не са констатирани. Дата на разрушенията: вер. втората/ третата четвърт на VIII в. В пласт рушевини на външното лице на вътрешната крепостна стена е открит надпис на гръцки език изчукан върху антична мраморна конзола. Превод на надписа: „Възобновиха тази крепост господарите на вселената Константин и Ирина, премъдри и всеславни императори на ромеите. Те призовават Христос да бъде пръв бранител на верния град". В началото и края на текста е изчукан християнски кръст. Дата на надписа: последната четвърт на VIII в. (Янков, Камишева 2006$_а$, 277-278; Sharankov, Yankov 2008).

15. *обект УПИ VII-3154, кв. 69а, ул. „Х. Д. Асенов/"Ген. Столетов":* застрояване на пространството между външната и вътрешната крепостни стени – VI в. (Янков, Камишева 2006$_б$, 280).

16. *обект УПИ III–3368, 3369, кв. 91А, ул. Митрополит Методи Кусев и ул. Васил Левски:* КА представителна жилищна сграда. Третия строителен период принадлежи на VI в.: преправки, прегради зидове от ломени камъни на кал, стопански помещения с питоси. Четвърти строителен период: средновековни жилища: X–XII в (Камишева 2007$_а$, 300-301).

17. обект УПИ I, кв.63а, „Пробив на бул . Митрополит Методий Кусев": верижни сгради С и Ю от декуманус максимус, унищожени от пожар, в края на VI в. В едната сграда пожарът е датиран с последни монети на Юстин II и София (Янков, Златков 2013, 328–329).

18. обект УПИ XVI –3536, кв. 67, ул. Х. Д. Асенов № 139: сграда – разрушена и опожарена в края на V в. Пожарът: датиран с колективна монетна находка. В края на VI в: ремонт на зидовете със средно големи камъни на кал (Камишева 2007$_б$, 303).

19. обект УПИ X–1535, кв . 44а, ул. „Д. Наумов" № 114 (западната част на АР „Августа Траяна – Верея – Стара Загора"): вкопано жилище, ситуирано в нефункциониращите вече верижни помещения от първия строителен период. План: състои се от две части – „жилищна" и „стопанска". Жилищната част има правоъгълна форма със заоблени ъгли и размери 2,75 м (И–З) х 3,65 м (С–Ю). В средата му е оформено пространство за поставяне на подпорен стълб за покрива. Стените са били изградени от дървени колове, като в източната и северната част на жилището са запазени две от дупките на коловете. Входът му е оформен от юг. В по-късен период върху входа е била изкопана яма. В североизточния ъгъл на жилището е оформено пространство за поставяне на питос, т който са запазени само няколко фрагмента от стени и част от капак. Стопанската част на жилището се развива непосредствено западно от жилищната. Има размери 3,90 м (И–З) х 5,10 м (С–Ю). Вероятно тя е била оформена като навес, от който е запазена една дупка от кол в западната част. В нея са разчистени няколко места за поставяне на питоси. Жилището е отнесено във втория строителен период (IV–VI в.?) (Камишева 2009, 403-404).

20. обект УПИ IX–1524, кв. 44, ул. „Д. Наумов" 97: СИ част от вкопано в стерилния терен жилище. Ориентирано е СИ-ЮЗ. Конструкцията на стените – със заострени дървени колове. Новооткритото жилище е подобно на разкритото през 2008 г. в съседен парцел (Камишева 2013, 330).

Комплекси: най-късно датираният гроб от КА некрополи на града е с монета на Тиберий II Константин (Николов 1965, 20). Гробът се намира в СИ част на античния некропол на Августа Траяна (Минкова 2005, 93-94).

Находки от пласта:

21. Фибула с подвито краче, полуфабрикат? (Генчева 1989, 35).

22. Надпис на гръцки език, от Старозагорско: за предприемача Хрисафий, построил нещо в 575–576 г., при императорите Юстин II и Тиберий Константин, а викарий на Тракия – Армат (Бешевлиев 1975, 16, № 198).

23. Белоглинена чаша с маслено-зелена глазура, без подглазурна украса; паралели: Силистра, под жилищно ниво от края на IX в (табло 49.6; Манолова 2000, 4л).

24. Гърне, ръчно формувано, от песъчлива глина (табло 44.1). Местосъхранение: АИМ – София, инв. н. 4655 (по Koleva 1991, 144-145, T. XLV-2).

Други: VI-VII в. – масово се откриват монети на Юстиниан I, Юстин II, Тиберий II Константин, Маврикий Тиберий, Ираклий (Минкова 2005, 94, табл. V). Най-късните монети от VII в. – от времето на Ираклий, общо 6 бр. Осмият век е представен от 3 фолиса на Константин V Копроним. Девети век – солид на Василий I (867–886).

XLVII. с. Съдиево, м. Ай дере, Новозагорско

Шейлева 1998, 93-112.

Комплекси:

Характеристика: полувкопано жилище, с неправилна петоъгълна форма.

Дълбочина на вкопаване: 0, 30 м.

Отоплително съоръжение: открито огнище.

Данни за конструкцията на жилището: открити са дупки от колове покрай стените му. Подът е обмазан с глина. Наземната част вер. е от плет, измазан с глина и затиснат с камъни. Двускатен покрив. Вход – от юг. Запазена е южната му половина. Жилището – опожарено.

Инвентар: ранносредновековна керамика: седем фрагмента от гърнета без дръжки и един от трапезна керамика – паница, на тежко колело:

1. Фрагмент от устие на гърне, ръчно колело. Песъчлива, слюдеста глина с тъмнокафяв до сивочерен цвят. Къса, наклонена навън шийка, заоблен устиен ръб. Комбинация от врязана вълниста украса, ограничена от хоризонтални врязани линии. В=3,5, ду= 12; деб.= 0,5-0,7 см. (Шейлева 1998, 97, обр. 3а).

2. Фрагмент от устие на гърне, ръчно колело. Песъчлива, слюдеста глина с дребни кварцови примеси. Сивокафяв цвят.Средно висока, наклонена навън шийка, вертикално срязан устиен ръб. Врязана украса. В=3; ду= 15,5; деб.= 0,9 см. (Шейлева 1998, 97, обр. 3б).

3. Фрагмент от устие на гърне, ръчно колело. Песъчлива, слюдеста глина с дребни кварцови примеси. Керемиденочервен цвят. Къса, силно наклонена навън шийка, вертикално срязан устиен ръб, по външната страна на който със зъбчато колело са нанесени три реда вертикално разположени ямички. Врязана украса от хоризонтални линии, пресечени от коси снопчета, над тях – зигзаговиден орнамент. Ду= 18; деб.= 0,8 см. (Шейлева 1998, 97, обр. 3в).

4. Фрагмент от устие на гърне, ръчно колело. Песъчлива, слюдеста глина с дребни кварцови примеси. Сивокафяв цвят. Средно висока, наклонена навън шийка, с удебелен и заоблен устиен ръб. Врязана вълниста украса. В=4,3; ду= 18; деб.= 0,7 – 0,9 см. (Шейлева 1998, 97, обр. 3г).

5. Фрагмент от устие на гърне, ръчно колело. Песъчлива, слюдеста глина с дребни кварцови примеси. Червенокафяв цвят. Къса, наклонена навън шийка, с извит навън, удебелен и заоблен устиен ръб. Врязана украса. В=3; ду= 15,5; деб.= 0, 9 см. (Шейлева 1998, 97, обр. 3д).

6. Фрагмент от устие на гърне, ръчно колело. Песъчлива, слюдеста глина с дребни кварцови примеси. Тъмнокафяв до сивочерен цвят. Къса, наклонена навън шийка, заоблен устиен ръб. Хоризонтални врязани линии, върху които с гребен са нанесени коси резки. В=4; ду= 18,5; деб.= 0,7 см. (Шейлева 1998, 97, обр. 3ж).

7. Фрагмент от устие и стена на паница. Тежко колело. Песъчлива глина. Керемиденочервен цвят. Удебелен и заоблен устиен ръб. В=5; ду=20; деб.= 0,7–0,9 см. (Шейлева 1998, 103, обр. 6з).

8. Фрагмент от стена на гърне, ръчно колело. Песъчлива, слюдеста глина с дребни кварцови примеси. Тъмнокафяв цвят. Врязана украса от широки хоризонтални линии, пресечени от коси снопчета. В=4 см; деб.= 0,6–0,8 см. (Шейлева 1998, 97, обр. 3е).

XLVIII. с. Съдиево, м. Таушан тепе, Новозагорско

Шейлева 1998, 93-112;

Керамиката е представена от ТГ II.1 и ТГ II.2.

1. Фрагмент от устие и стена на гърне, ръчно колело. Песъчлива глина с дребни неорганични примеси. Светло кафяв цвят. Къса, наклонена навън шийка, косо срязан устиен ръб с канелюра по средата. Две снопчета врязани вълнисти линии. Ду=15 см; деб.= 0,6–0,8 см, в.=7 см. (Шейлева 1998, 99, обр. 4а).

2. Фрагмент от устие и стена на гърне, ръчно колело. Песъчлива глина с дребни неорганични примеси. Тъмнокафяв цвят. Къса, наклонена навън шийка, косо срязан устиен ръб с канелюра по средата. Украса от дройна врязана вълниста линия. Ду=16 см; деб.= 0,8 см, в.= 7,8 см. (Шейлева 1998, 99, обр. 4б).

3. Фрагмент от устие и стена на гърне, ръчно колело. Песъчлива глина с дребни неорганични примеси. Керемиденочервен цвят.Къса, силно наклонена навън шийка, косо срязан устиен ръб. Ук-

раса от врязани вълнисти линии. Ду= 22см; деб.= 0,7 см, в.= 5 см. (Шейлева 1998, 99, обр. 4в).

4. Фрагмент от устие и стена на гърне, ръчно колело. Песъчлива глина с дребни неорганични примеси. Червеникавокафяв цвят. Къса, наклонена навън шийка, косо срязан устиен ръб. Врязани пояси от хоризонтални линии, пресечени от коси снопчета. Ду= 21 см; деб.= 0,7–0,8 см, в.= 5 см. (Шейлева 1998, 99, обр. 4г).

5. Фрагмент от устие и стена на гърне, ръчно колело. Песъчлива глина с дребни неорганични примеси. Керемиденочервен цвят. Къса, наклонена навън шийка, с леко заоблен устиен ръб. Две широки врязани вълнисти линии, под които следва орнамент от широки и плитки хоризонтални линии. Ду= 16 см; деб.= 0,7–0,8 см, в.= 6 см. (Шейлева 1998, 99, обр. 4д).

6. Фрагмент от устие и стена на гърне, ръчно колело. Песъчлива глина с дребни неорганични примеси. Бежевокафяв до тъмносив цвят.Къса, наклонена навън шийка, заоблен устиен ръб. Украса от неравномерно врязани хоризонтални линии. Ду=18 см; деб.= 0,6–0,8 см, вис.= 6,5 см. (Шейлева 1998, 101, обр. 5а).

7. Фрагмент от устие и стена на гърне, ръчно колело. Изработени от добре пречистена глина със сивочерен цвят след изпичането. Къса, силно стесняваща се в основата си шийка. Надебелен и завит навън устиен ръб. Украса от вертикални излъскани ивици непосредствено под шийката. Ду= 18 см; деб.= 0, 7– 0, 9 см, вис.=7 см. (Шейлева 1998, 101, обр. 5б).

8-18. Фрагменти от стени на гърнета. Песъчлива, слюдеста глина с бежовокафяв, тъмнокафяв, кафяв или сивочерен цвят. Врязана украса от снопчета вълнисти или неравномерно врязани хоризонтални линии. При някои от фрагментите редуващите се хоризонтални линии са пресечени от вертикални снопчета резки. Среща се комбинация от снопчета вълнисти и хоризонтални линии (Шейлева 1998, 101, 103, обр. 5; обр. 6; кат. н. 16 – 23; 25, 26).

19- 23. Фрагменти от придънна част на гърнета. Песъчлива, слюдеста глина. Цвят: кафяв, тъмнокафяв до сивочерен. Украсата от хоризонтални врязани линии стига почти до самото дъно. Дд= 11, 10, 8-10 см. (Шейлева 1998, 109, обр. 7; кат. н. 24, 27, 28, 29, 30).

24. Фрагмент от придънна част на гърне. Изработено от добре пречистена глина със сивочерен цвят след изпичането. По външната повърхност почти до самото дъно е нанесена украас от вертикални излъскани ивици. Дд= 12 см; деб $_{ст}$= 0,8 –1,2 см, в.$_{зап.}$= 7–8 см. (Шейлева 1998, 106, обр. 7).

<u>XLIX. Хасково</u>:

Аладжов 1961; Аладжов 1969, 243-258; Аладжов 70; Аладжов 1979, 135-159; Аладжов 83; Аладжов 1987, 5-11; Аладжов 1997, 273-289;

Характеристика на обекта: ранносредновековна крепост кв. Хисаря: археологически разкопки от 1958 до 1966 г. на средновековна градска крепост и част от прилежащото й селище и некропол.

Периодизация, стратиграфия: Крепостта е строена на два пъти IX и X в. и разрушена в началото на XI в., а мястото й през XII-XIV в. се използва за некропол на селището. Ранносредновековното, неукрепено селище възниква тук към кр. на VIII или началото на IX в. (Аладжов 1969, 243).

Планировка: вътрешна и външна крепостна стена – строена вер. първата четвърт на X в., жилища извън крепостните стени (Аладжов 1987, 9).

Комплекси: жилищата: наземни, от ломен камък и кал; полувкопани жилища; ями–зърнохранилища, работилници.

жилище № 1 – горяло; керамика – първата половина на XI в., с монета на Василий II (976-1026 г.). Инвентар: ранносредновековни груби гърнета, дебелостенни конусовидни панички, две стомни и едно гърне, силни отличаващи се от обикновената тогава керамика (Аладжов 1970).

стомна 1: сива, на места почерняла от пожара. Яйцевидна форма и прищипнато устие.

стомна 2: дъно, поставено в най-широката част на съда, с прищипнато устие. По-тънкостенна, излъскана и с червена повърхност.

гърне с почти сферична форма, черно, с изправено венче и с две малки дръжчици за връзване. С огледална, лъскава повърхност и напомня старите прабългарски форми (Аладжов 1970).

амфора от бяла глина, украсена с червена ангоба;

Находки от пласта:

Керамика – много груба, на примитивно грънчарско колело; преобладава тъмния сив и черносив цвят, по- рядко – керемидено-червена керамика, опушена. Леко извити навън устия, стените са украсени целите с украса от вълнисти и хоризонтални линии (табло 117; Аладжов 1987, 9):

1. Фрагмент от устие. На леко ръчно колело. Глината: много груба, непречистена. Цвят: сивочерен. Комбинирана украса от врязани вълнисти и хоризонтални линии. Ду= ?. Местонамиране: м. Хисаря, Хасково.

2. Фрагмент от устие. На леко ръчно колело. Глината: много груба, непречистена. Цвят: червено– кафяв отвън, кафяво–сив отвътре. Украса от врязани вълнисти линии. Ду= 13 см. Местонамиране: м. Хисаря, Хасково.

3. Фрагмент от устие. На примитивно колело. Следи от заглаждане с пръсти по вътрешната страна на устието. Глината: много груба, непречистена. Цвят: сивокафяв. Украса от неравномерни врязани вълнисти линии. Ду= 16 см. Местонамиране: м. Хисаря, Хасково.

4. Фрагмент от устие. На ръка или примитивно колело. Глината: много груба, непречистена. Сле-

ди от заглаждане с пръсти по вътрешната страна, в хоризонтална и вертикална посока. Цвят: кафявочерен. Без украса. Ду= 14 см. Местонамиране: м. Хисаря, Хасково.

5. Фрагмент от стена на гърне. На леко ръчно колело. Глината: много груба, непречистена. Цвят: кафявочерен. Украса от врязани вълнисти линии. Местонамиране: м. Хисаря, Хасково.

- стремена, бойни брадви, върхове за стрели (Аладжов 1961, 17-21).

Селище и средновековен некропол от X-XI в:

- м. Асенова крепост – на поляна с наклон на юг (6 км З от Хасково, 1,5 км Ю от с. Клокотница). Сведенията са за около 36 гроба, в близост до малка църква. Гробовете са в правилни редици, ориентация З-И; гр. инвентар – стъклени гривни, обеца със спиралнонавита висулка от тел, желязна гривна и позлатен меден кръст (Аладжов 1997, 279–280);

- ранносредновековно селище на около 300–400 м. западно от некропола.

- Средновековна и късносредновековна керамика – край Хасковска река, западно от кв. Червена стена.

L. Харманли – м. Шиханов бряг

Кънчева – Русева, Велков, Игнатов, Господинов 2008, 267-325.

Местоположение: на 2100 м. И от гр. Харманли;

Топография: върху рид на десния бряг на р. Марица, между 85-100 м. надм. височина;

Периодизация, стратиграфия: РЖЕ, КЖЕ, РЕ, Средновековие, османска епоха;

Комплекси:

Жилище № 1 (кв. AU93/ AU94/ BD3/BD4) (табло 125; Кънчева-Русева и кол. 2008, 272, 288-289, табл. 10.1, 3).

Жилището – опожарено.

Характеристика: полуземлянка, с почти квадратен план, заоблени ъгли и каменна печка в СИ ъгъл. Яма, вкопана в пода, в ЮИ част на жилището.

Размери: 3,80 (С-Ю) х 3,20 (З-И);

Ориентация: С-Ю;

Подово ниво: трамбована глинеста пръст, силно примесена с въглени и горяла глина;

Дълбочина на вкопаването: 0,80 м;

Отоплително съоръжение: каменна печка в СИ ъгъл, с размери: 0,60 (С-Ю) х 0,70 (З-И) м., с отвор от запад.

Данни за покривна конструкция: В СЗ, ЮЗ и ЮИ ъгъл на жилището – следи от греди (стълбове), както и в средата на С, З, Ю и И стени. Размери на дупките от стълбове при ъглите: дълбочина между 0,35–0,40 м, диаметър = 0,20 м. Дупките по дължината на стените: дълбочина между 0,26–0,40 м; размери: 0,16х 0,35 м; 0,18х0,36 м; диам.= 0,25 м. Конструкцията на стените: колове и плет, измазани с глина. При разчистването на жилището на различни дълбочини от нивото на вкопаване се очертават овъглени колове, ориентирани както по дългата ос на землянката (С–Ю) или СЗ–ЮИ, с размери от 0,20–0,90 м, ширина между 0,03–0,10 м и дебелина 0,02-0,08 м. Най-вероятно покривът е бил дървен гредоред и слама, затиснати с камъни.

Вход: В средата на Ю стена е оформено стъпало – това е входът към жилището?

Инвентар: малко количество дребни и нехарактерни фрагменти (Кънчева-Русева и кол. 2008, 277-280, табл. 10.2).

1.1. Фрагмент от капак – пол. инв.№ 14 (Кънчева-Русева и кол. 2008, 280);

1.2. Железен нож – пол. инв. № 18 (Кънчева-Русева и кол. 2008, 280);

1.3. Точило – пол. инв. № 45, кат. № 25 (Кънчева-Русева и кол. 2008, 280, табл. 13.6; табло 113.1.3). Каменно. Неправилна четириъгълна форма, отчупено от двете страни, с правоъгълно сечение. Размери: дълж. зап. = 7 см; шир. = 5,2 см; деб. = 2 см;

Керамика (табло 125. 2.1-2.19):

2.1. Фрагмент от устие, шийка и плещи на гърне. Много добре пречистена глина, с дребни неорганични примеси. Цвят: кафяв. Лом: тъмнокафяв. Украса: хоризонтално врязана линия. Ду= 8 см, деб. ст. = 0,6 см. (Кънчева-Русева и кол. 2008, 296, табл. 14.1).

2.2. Фрагмент от устие на съд. Добре пречистена глина. Лом: кафяв до черен. Деб. ст. = 0,3 см (Кънчева–Русева и кол. 2008, 296, табл. 14.2).

2.3. Фрагмент от устие (Кънчева-Русева и кол. 2008, 296, табл. 14.3).

2.4. Стена от съд. Добре пречистена глина, с примес от много ситни кварцови частици. Цвят: тъмно сив до кафяв. Лом: тъмно сив. Украса: хоризонтално врязана линия. Деб. ст. = 0,7 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 296, табл. 14.4).

2.5. Стена от съд. Добре пречистена глина, с малко неорганични примеси. Цвят: светло кафяв до охров. Лом: равномерен. Украса: вълнообразна врязана линия. Деб. ст. = 0,5 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 296, табл. 14.5).

2.6. Стена от съд. Добре пречистена глина. Цвят: кафяв. Лом: кафяв. Украса: плитки канелюри. Деб. ст. = 0,4 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 297, табл. 14.6).

2.7. Стена от съд. Глина с неорганични примеси. Цвят: светло-кафяв. Лом: кафяв. Украса: хоризонтално врязани линии. Деб. ст. = 0,9 см. (Кънчева-Русева и кол. 2008, 297, табл. 14.7).

2.8. Стена от съд. Добре пречистена глина. Цвят: черно до тъмно кафяв. Лом: черен. Украса: хоризонтално врязани линии (Кънчева-Русева и кол. 2008, 297, табл. 14.8).

2.9. Стена от съд. Крачно колело. Глина с неорганични примеси. Цвят: кафяв. Лом: кафяв до черен. Украса от ямички (Кънчева-Русева и кол. 2008, 297, табл. 14.9).

2.10. Стена от съд. Крачно колело. Фино пре-

чистена глина. Цвят: охров. Деб. ст. = 0,3 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 297, табл. 14.10).

2.11. Стена от съд. Крачно колело. Фино пречистена глина. Цвят: тъмно кафяв до сиво-черен. Лом: тъмно кафяв. Деб. ст. = 0, 4 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 297, табл. 14.11).

2.12. Стена от съд. Крачно колело. Фино пречистена глина. Цвят: охров. Лом: охров. Деб. ст. = 0, 3 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 297, табл. 14.12).

2.13. Фрагмент от дръжка на съд. Фино пречистена глина. Цвят: охров до леко сив. Надлъжен релефен ръб (Кънчева-Русева и кол. 2008, 297, табл. 14.13).

2.14. Фрагмент от дръжка на съд. Фино пречистена глина. Цвят: светло-кафяв. Лом: кафяв (Кънчева-Русева и кол. 2008, 297, табл. 14.14).

2.15. Фрагмент от гърне. Крачно колело. Недобре пречистена глина с дребни примеси. Цвят: светло–кафяв. Лом: кафяв. Косо срязан устиен ръб отвън и отвътре. Ниска, конична шийка. Украса: хоризонтално врязани линии. Ду = 14 см, деб. ст. = 0,6 см. (Кънчева-Русева и кол. 2008, 297, табл. 15. 1).

2.16. Стена от съд. Крачно колело. Добре пречистена глина с дребни примеси. Цвят: кафяв. Лом: кафяв. Деб. ст. = 0,7 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 297, табл. 15.2).

2.17. Стена от съд. Крачно колело. Добре пречистена глина с дребни примеси. Цвят: тъмно охров. Украса: плитки канелюри. Деб. ст. = 0,7 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 297, табл. 15. 3).

2.18. Дъно от съд. Бавно колело. Посипка от пясък по дъното. Глината съдържа дребни примеси. Цвят: кафяв до черен. Лом: неравномерен. Украса: хоризонтални врязани линии Деб. ст. = 7 см. (Кънчева-Русева и кол. 2008, 297, табл. 15. 4).

2.19. Дъно от съд. Крачно колело. Глината съдържа дребни примеси. Цвят: кафяв. Лом: кафяв. Диам. дъно = 8 см. Деб. ст. = 0,4 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 297, табл. 15. 5).

Жилище № 2 (кв. АТ91/ ВС1) (табло 126.I , по Кънчева-Русева и кол. 2008, 280-283, табл. 11.1, 3).

Характеристика: полувкопано жилище, почти квадратен план. Ъглите – заоблени. Каменна печка в СИ ъгъл.

Жилището е вкопано в пласт от РЕ.

Размери: 3,70 х 3,50 м;

Ниво на засичане: 0,45 м от повърхността;

Ориентация: С-Ю;

Подово ниво: глинено, трудно се долавя на терена;

Дълбочина на вкопаването: 0,75 м;

Отоплително съоръжение: Останки от каменна печка в СИ ъгъл (Кънчева–Русева и кол. 2008, 281, табл. 11.2). Разрушена в древността. Размери: 1,40 м (СЗ–ЮИ) х 0,90 м (СИ–ЮЗ). Изградена от ломени камъни. Подът на печката – преправян. Първоначално е бил глинен, отухлен вследствие на опалването, от по-късната преправка е запазена тухла в СИ ъгъл на печката с размери 0,29 х0,29х 0,03 м.

Инвентар: Малко количество керамика (табло 126. I.1–12):

1. Фрагмент от устие на гърне. Крачно колело. Глината съдържа дребни примеси. Цвят: кафяво-черен. Лом: кафяв. Устийният ръб е профилиран. Ду = 22 см. Деб. ст. = 0,8 см. (Кънчева-Русева и кол. 2008, 297, табл. 15. 6).

2. Фрагмент от устие на чашка. Крачно колело. Глината съдържа дребни примеси. Цвят: кафяво-черен. Леко заобле устиен ръб. Ду = 10 см. Деб. ст. = 0,5 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 298, табл. 15. 7).

3. Фрагмент от дръжка на съд. Добре пречистена глина. Цвят: керемидено-охров. Лом: сив. Елипсовидно сечение. (Кънчева-Русева и кол. 2008, 298, табл. 15.8).

4. Стена от съд. Ръчно колело. Глината съдържа дребни примеси. Цвят: тъмно охров. Лом: сив. Украса: хоризонтално врязани плитки линии. Деб. ст. = 0,7 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 298, табл. 15. 9).

5. Стена от съд. Глината съдържа дребни примеси. Цвят: охров отвън, черно-сив отвътре. Украса: плитки канелюри. Деб. ст. = 0,6 см. (Кънчева-Русева и кол. 2008, 298, табл. 15. 10).

6. Стена от съд. Бавно колело. Глината съдържа дребни примеси. Цвят: охров отвън, до черно – сив отвътре. Украса: хоризонтални и вълнообразни врязани линии. Деб. ст. = 0,7 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 298, табл. 15. 11).

7. Стена от съд. Бавно колело. Глината съдържа дребни примеси. Цвят: тъмно охров отвън, до черно – сив отвътре. Украса: вълнисти врязани линии. Деб. ст.= 0,6 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 298, табл. 15. 12).

8. Стена от съд. Цвят: тъмно охров отвън, до керемидено–червен отвътре. Украса: хоризонтални плитки линии. Деб. ст. = 0,6 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 298, табл. 15. 13).

9. Стена от съд. Крачно колело. Добре пречистена глина, съдържа дребни примеси. Цвят: охров. Украса: хоризонтални врязани линии. Деб. ст.= 0,4 см. (Кънчева-Русева и кол. 2008, 298, табл. 15. 14).

10. Стена от съд. Крачно колело. Фино пречистена глина. Цвят: охров. Украса: хоризонтални врязани линии. Деб. ст. = 0,4 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 298, табл. 15. 15).

11. Дъно от съд. Бавно колело, с посипка от пясък. Не добре пречистена глина, съдържа примеси. Цвят: тъмно-охров до кафяв. Дд = 5 см. (Кънчева-Русева и кол. 2008, 298, табл. 15. 16).

12. Дъно от съд, рязано с нишка. Крачно колело. Добре пречистена глина. Цвят: тъмно охров до кафяв. Неравномерен лом. Дд = 10 см.

Яма 6, сектор 2, кв. СА98 (табло 126. II; Кънчева-Русева и кол. 2008, 276–277, табл. 9.2).

Я6/1. Фрагмент от устие на гърне. Крачно колело. Фино пречистена глина. Цвят: сиво-черен. Ду = 12 см. Деб. ст. = 0, 5 см. (Кънчева–Русева и кол. 2008, 298, табл. 16. 1).

Я6/2. Фрагмент от устие на гърне. Бавно колело. Не добре пречистена глина, с неорганични примеси. Цвят: тъмно охров до сив. Скосен устиен ръб, конична шийка, в основата и средата на която има слабо изразен релефен ръб. Украса: 7 хоризонтални врязани линии, оградени от вълнообразни. Ду = 26 см, деб. ст. = 0,6 см. (Кънчева-Русева и кол. 2008, 298, табл. 16. 2).

Я6/3. Стена от съд. Крачно колело. Добре пречистена глина, съдържа дребни примеси. Цвят: сиво- черен. Украса: хоризонтални врязани линии. Деб. ст. = 0, 6 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 299, табл. 16. 3).

Я6/4. Фрагмент от дъно и стена на гърне. Бавно колело. Не добре пречистена глина, съдържа примеси. Цвят: охров отвън, сиво-черен отвътре. Лом: охрово-сив. Посипка от пясък по дъното. Ду = 10, деб. ст. = 0,6 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 299, табл. 16. 4).

Яма 7, сектор 2, кв. СА97 и 98 (табла 126. III, 127, по Кънчева-Русева и кол. 2008, 277, табл. 9.4).

Инвентар – метални предмети:

Я7/1.1. Накит (копче). Сребърна сплав. Полусферична форма, с халкичка в горната част. Вис. = 2,3 см, шир. = 2,25 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 289, табл. 13. 13). П.и.н. 40 (табло 126. Я71.1).

Я7/1.2. Пластинка (накит). Медна сплав. Кръгла форма. Прегъната. Дълж. = 2,4 см, деб. = 1,1 см (Кънчева–Русева и кол. 2008, 277, табл. 13. 10). П.и.н. 41 (табло 126. Я71.2).

Я7/1.3. Фрагмент от железен предмет. С правоъгълна форма, разширяващ се в единия край, плосък. Силно корозирал. Дълж. зап. = 4,8 см, шир. = 3, 85 м, деб. = 0, 2 см. П.и.н. 41 (Кънчева-Русева и кол. 2008, 277–278, табл. 13.4; табло 114. Я71.3).

Керамика (табло 114. III; табло 126. Я7/2.5 – Я7/2.29):

Я7/2.1. Фрагмент от устие, шийка и плещи на гърне. Крачно колело. Добре пречистена глина, съдържа дребни примеси. Цвят: кафяв. Лом: неравномерен. Конична шийка, украсена при прехода към плещите с канелюри. Ду = 17 см, деб. ст. = 0, 6 см. (Кънчева-Русева и кол. 2008, 299, табл. 16. 5).

Я7/2.2. Фрагмент от устие, шийка и плещи на гърне. Крачно колело. Добре пречистена глина, съдържа дребни примеси. Лом: кафяво-сив. Цвят: тъмно кафяв до черен. Украса от два единични канелюра в основата на шийката и по средата на плещите. Ду = 17 см, деб. ст. = 0,7 см. (Кънчева-Русева и кол. 2008, 299, табл. 16.6).

Я7/2.3. Фрагмент от устие на гърне. Крачно колело. Добре пречистена глина, съдържа дребни примеси. Цвят: тъмно кафяв до черен. Равномерен лом. Конична шийка. В основата на устийния ръб има украса от широк, плитък канелюр. Ду = 14 см, деб. ст. = 0,6 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 299, табл. 16.7).

Я7/2.4. Фрагмент от устие, шийка и плещи на гърне. Крачно колело. Глината съдържа дребни примеси. Цвят: отвътре кафяв, отвън черен. Лом: равномерен, кафяв. Ниска, конична шийка без украса. Ду = 12 см, деб. = 0,8 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 299, табл. 16.8).

Я7/2.5. Фрагмент от устие, шийка и плещи на гърне. Крачно колело. Добре пречистена глина. Цвят: кафяв. Сив лом. Къса шийка, отрязан, заоблен устиен ръб. Украса от широки канелюри в началото на плещите. Ду = 16 см, деб. ст. = 0,6 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 299, табл. 16.9).

Я7/2.6. Фрагмент от устие, шийка и плещи на гърне. Крачно колело. Добре пречистена глина, съдържа дребни примеси. Цвят: кафяв. Лом: равномерен. Скосен отвън и заоблен устиен ръб. Украса: врязани линии в основата на плещите. Ду = 14 см, деб. ст. = 0,8 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 299, табл. 16.10).

Я7/2.7. Фрагмент от устие, шийка, плещи и дръжка на гърне. Крачно колело. Добре пречистена глина. Цвят: тъмно кафяв. Лом: черно-кафяв. Прав устиен ръб, заоблен, с конвексен профил. Украса: хоризонтални врязани линии. Дръжка с елипсовидно сечение. Ду = 11 см, деб. = 0,5 см. (Кънчева-Русева и кол. 2008, 299 -300, табл. 16.11).

Я7/2.8. Фрагмент от устие, шийка и плещи на гърне. Крачно колело. Добре пречистена глина. Цвят: кафяв. Лом: равномерен. Украса: хоризонтални врязани линии. Ду = 12 см, деб ст.= 0,5 см. (Кънчева- Русева и кол. 2008, 300, табл. 16.12).

Я7/2.9. Фрагмент от устие, шийка и плещи на гърне. Крачно колело. Добре пречистена глина. Цвят: светло – кафяв. Лом: кафяво-сив. Прав и заоблен устиен ръб. Цилиндрична шийка. Канелюри в долната част на шийката. Ду = 10 см, деб. = 0,3 см (Кънчева–Русева и кол. 2008, 300, табл. 16. 13).

Я7/2.10. Стена от дебелостенен съд. Бавно колело. Не добре пречистена глина. Цвят: светло кафяв до кафяв. Неравномерен лом. Украса: хоризонтални врязани линии. Деб. ст. = 1,1 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 300, табл. 16.14).

Я7/2.11. Стена от дебелостенен съд. Бавно колело. Добре пречистена глина. Цвят: светло кафяв до кафяв. Неравномерен лом. Украса: хоризонтални врязани линии. Деб. ст. = 1,1 см (Кънчева–Русева и кол. 2008, 300, табл. 16.15).

Я7/2.12. Стена от съд. Крачно колело. Фино пречистена глина. Цвят: светло кафяв. Лом: равномерен. Украса: широки канелюри. Деб. ст. = 0,4 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 300, табл. 16.16).

Я7/2.13. Стена от съд. Крачно колело. Добре пречистена глина. Цвят: черен. Лом: кафяв, равномерен. Украса: плитки канелюри Деб. ст. = 0,6

см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 300, табл. 16.17).

Я7/2.14. Стена от съд. Крачно колело. Добре пречистена глина. Сива ивица в лома. Украса: канелюри. Деб. ст. = 0,7 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 300, табл. 16.18).

Я7/2.15. Стена от съд. Крачно колело. Добре пречистена глина. Цвят: тъмно охров. Сива ивица в лома. Деб. ст. = 0, 6 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 300, табл. 16.19).

Я7/2.16. Стена от съд. Крачно колело. Добре пречистена глина. Цвят: кафяво-черен. Лом: кафяв. Украса: канелюри. Деб. ст. = 0,6 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 300, табл. 16.20).

Я7/2.17. Стена от съд. Бавно колело. Добре пречистена глина. Цвят: кафяво-черен. Украса: неравномерни хоризонтални врязани линии. Деб. ст. = 0,6 см. (Кънчева-Русева и кол. 2008, 300, табл. 16. 21).

Я7/2.18. Стена от дебелостенен съд. Амфора. Крачно колело. Много добре пречистена глина. Цвят: тъмно охров. Лом: керемидено червен. Украса: широки канелюри. Деб. ст. = 1,1 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 300, табл. 16.22).

Я7/2.19. Фрагмент от дръжка. Елипсовидно сечение. Добре пречистена глина. Цвят: тъмно охров. Лом: равномерен. (Кънчева-Русева и кол. 2008, 300-301, табл. 16.23).

Я7/2.20. Фрагмент от дръжка. Елипсовидно сечение. Добре пречистена глина. Цвят: светло кафяв. Лом: равномерен. (Кънчева-Русева и кол. 2008, 301, табл. 16.24).

Я7/2.21. Фрагмент от дръжка. Добре пречистена глина. Цвят: охров. Лом: сив в средата. Дръжката започва от устието (Кънчева-Русева и кол. 2008, 301, табл. 16.25).

Я7/2.22. Дъно на гърне. Крачно колело. Добре пречистена глина. Цвят: кафяв. Лом: равномерен. Дд = 8 см, деб. ст. = 0,4 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 301, табл. 16.26).

Я7/2.23. Дъно от гърне. Крачно колело. Добре пречистена глина, съдържа дребни примеси. Цвят: тъмна охра до кафяво. Лом: равномерен. Дд = 10 см, деб. ст. = 0,5 см (Кънчева–Русева и кол. 2008, 301, табл. 16.27).

Я7/2.24. Фрагмент от тяло на гърненце. Запазена е част от шийката, тяло и дъното на съда. Крачно колело. Добре пречистена глина. Цвят: кафяво-черен. Лом: триделен. Деб. ст. = 0,4 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 301, табл. 16. 28).

Я7/2.25. Дъно от гърне. Крачно колело. Дъното е рязано с нишка. Добре пречистена глина. Цвят: тъмно кафяв. Лом: триделен. Дд = 9 см, деб. ст. = 0, 7 см (Кънчева–Русева и кол. 2008, 301, табл. 16. 29).

Я7/2.26. Дъно от съд. Крачно колело. Добре пречистена глина. Цвят: светло охров. Лом: равномерен. Дъното е рязано с нишка. Украса от косо разположени излъскани ивици по дъното. Дд =12 см, деб. ст. = 0,7 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 301, табл. 16.30).

Я7/2.27. Дъно от гърне. Бавно колело. Глината съдържа неорганични примеси. Цвят: тъмно охров. Лом: двуделен. Дд = 12 см, деб. ст. = 1,2 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 301, табл. 16.31).

Я7/2.28. Дъно от съд. Крачно колело. Добре пречистена глина. Цвят: тъмно охров. Лом: равномерен. Дъното е рязано с нишка. Дд = 10 см, деб. ст. = 0,8 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 301, табл. 16.32).

Я7/2.29. Дъно от гърне. Бавно колело. Глината съдържа неорганични примеси. Цвят: тъмно охров. Лом: отвън черен, отвътре кафяв. Дд = 12 см, деб. ст. = 1,2 см (Кънчева-Русева и кол. 2008, 301, табл. 16.33).

Находки в пласта:

1. Глинено гърне. Ръчно колело? Къса, конична, силно извита навън шия, биконично тяло, заоблено в средната част. Равно дъно. Украса от два хоризонтални пояса от врязани вълнообразни линии. Глината: недобре пречистена, съдържа неорганични примеси. Цвят след изпичането: светло кафяв. Реставрирано. Местонамиране: Сектор 1, кв. CL 71, д. 0,40 м. Размери: В= 11,4 см; ду = 9 см; дт = 11,5 см; дд = 7 см (табло 127/ШБ1, по Кънчева-Русева и кол. 2008, 272, 288–289, кат. № 17, табл. 8/5, 6; 13/5).

LI. Хисаря (ант. Диоклецианопол?)

Възарова 1964, 23-33; Джамбов 1960, 149-161; Джамбов 2002; Запрянов 1967, 40-49; Иванова 1937, 214-242; Маджаров 1993; Маджаров 1988, 105-127; Маджаров, Маджаров 2002, 199-217; Цончев 1954, 27-36; Цончев, Саркисян 1960, 36-43.

Топография:

Периодизация, стратиграфия: праисторическо, тракийско селище, римски, ранновизантийски град, средновековно селище;

В 587 г. градът е нападнат аварите, а някъде в края на VI – началото на VII в. се поставя окончателното му разрушаване. Най-късната ранновизантийска монета, намерена в склад за храни северно от казармена сграда 5, е сечена при управлението на Маврикий Тиберий (582-602). През VIII-IX в. върху неговите развалини, в укрепената му част възниква селище (Маджаров, Маджаров 2002, 216).

Промени в укрепителната система в V-VI в:

Изграждане на протейхизма от север – V в. (Маджаров 1993, 54-58, 61).

Втората половина на VI в: зазиждане на потерните, ремонти по външното лице на Ю крепостна стена и ЮЗ ъглова кула (Маджаров 1993, 62; Маджаров, Маджаров 2002, 205).

Планировка на ранносредновековното селище: По-голямата част от късноантичната крепостната стена вероятно е използвана през средновековието, въпреки че категорични ремонти, датирани в средновековната епоха не са засвидетелствани.

Селището заема значителна площ в рамките на укрепената територия на късноантичния град, като концентрацията на находки е в неговата южна част (Джамбов 2002, 31-32). Жилищата са разположени покрай крепостните стени, в центъра на града, винаги върху развалините на римски и ранновизантийски постройки (Запрянов 1967, 40).

Комплекси:

1. Над *казармена сграда II* до южната крепостна стена: ранновизантийски материали, вкл. червенолакова керамика и монета на Юстиниан. Ранносредновековна българска керамика и монета на Йоан Цимисхий (969-976). Ранновизантийските градежи са приспособени за средновековни жилища (Маджаров 1993, 107).

2. Над *казармена сграда III* до южната крепостна стена, в източната ѝ част е открита ранносредновековна керамика, медна византийска монета на Роман II, две монети на Йоан Цимисхий. Последната монета в късноантичния пласт е на Тиберий II (Маджаров 1993, 107-108). Разкрити са останките от 4 средновековни помещения между кули 17-19. В помещение 34 – колективна находка от 22 средновековни съда (Джамбов 2002, 33).

Находки керамика (от вътрешната страна на крепостния зид, източно от южния главен вход):

2.1. Гърне. Леко ръчно колело. Слабопрофилирано тяло, масивно дъно с периферен релефен ръб. Липсва устието. По тялото на съда има украса от две вълнообразни врязани линии, а в долната му част – три хоризонтални. $В_{зап.}$= 10 см; ду = ?; дт = 14 см; дд = 10 см. Местосъхранение: АМ Хисаря, инв. н. ГАМХ 58[13] (табло 130.4; Джамбов 1960, обр. 7, 153).

2.2. Гърне с отчупено устие. Ръчно колело. Полусферична форма. Глината: пречистена, със сивочерен цвят, не добре изпечена. Украса: врязани хоризонтални линии на широки пояси една от друга. В= 13 см; ду = ?, дт = 12,5 см; дд = 7,5 см (табло 130.1, по Джамбов 2002, 49, рис.22 б; Джамбов 1960, 153, обр. 8).

2.3. Чаша със сферично тяло и конична шийка. Плоска дръжка започва от самия ръб на устието и свършва в най-издутата част на тялото. Плоско дъно. Украса: шийката, състояща се от две успоредни хоризонтални линии, а между тях една вълнообразна. Цвят – слабочервеникав, добре пречистена глина. На колело. В= 8,8 см; ду = 9,3 см; дт = ? см; дд = 7,5 см (табло 131.8; Джамбов 1960, 158, обр. 19; Запрянов 1967, 45, обр. 10; Джамбов 2002, обр. 19д; рис. 1ж).

2.4. Чаша с дръжка. На колело. Цветът на глината: слабочервеникав. Ръбът на устието е леко удебелен. Без украса. В = 8 см; ду = ? см; дт = 9 см; дд = 6,3 см (Джамбов 1960, 158, обр. 20).

2.5. Чаша с една дръжка. Груба, песъчлива глина, със сивочерен цвят. На колело. В= 8 см; ду= 9 см; дт = ? см; дд = 6,5 см (Джамбов 1960, 159, обр. 21).

2.6. Чаша с една дръжка, леко извит навън ръб на устието. На колело. Глината съдържа едри зърна от пясък и червеникав цвят с тъмни петна, от вторично опушване. Без украса. В= 8 см; ду = 6,5 см; дт =? см; дд = 6 см (Джамбов 1960, 159, обр. 22).

2.7. Глинен съд с форма на купа, с две дръжки отстрани. На колело. Глината съдържа едри зърна от пясък. Слаборозов цвят и черни опушени петна по тялото. Плоско дъно. Без украса. В= 11,5 см; ду = 13,5 см; дт = ? см; дд = 9,5 см (Джамбов 1960, 159, обр. 23; Запрянов 1967, 45, обр. 9).

2.8. Глинен съд с форма на купа с две дръжки отстрани. Отчасти повреден и възстановен. Слаборозов цвят на глината, следи от опушване. В= 11 см; ду = 14 см; дт = ? см; дд = 9 см. Заоблени дръжки. (Джамбов 1960, 159, обр. 24).

2.9. Глинен съд с форма на купа с две дръжки отстрани. Съдът е отчасти повреден и възстановен. Устието му е по-широко от това на другите съдове. Цветът на глината: бледорозов. В= 11,8 см; ду= 15,8 см; дт = ? см; дд = 9,8 см (Джамбов 1960, 160, обр. 25).

3. Над *казармена сграда IV* до южната крепостна стена. Най-горният културен пласт съдържа материали IX–X в. Тук е разкрита грънчарска работилница?

4. *При потерна № 4, фланкирана от кула № 19* на южната крепостна стена: три последователно следващи, перпендикулярни на стената помещения, свързани с широки врати. В помещение 1, до портата са открити две добре оформени огнища върху глинения под на помещението.

Огнище в СЗ ъгъл на помещението: правоъгълна форма, 0,92 х 0,45 м. Постлано и обградено с тухли с размери 0,30 х 0,30 х 0,05 м., с античен произход, вторично употребени. Подът е силно опушен, има ярко червен цвят на места, вследствие на горенето. Покрито е с пепел, въглени, и животински кости, средновековна керамика. Второто огнище – в центъра на помещението. Постлано и обградено с тухли, изправени и забити в земята, а в северната си част – покрито, вер. използвано за печка.

5. Жилище с каменен градеж, *вдясно от входа на кула 29* по източната крепостна стена. В или извън него – огнище с кръгла форма, диам.= 1,40 м, оградено от вторично употребени антични тухли, поставени вертикално и в кръг, споени с глинена замазка. Размери 30х30 х5 см. Подовата глинена обмазка на огнището е с дебелина 12 см. Върху огнището и пред него имаше тънък пласт пепел, въглени, животински кости, керамика. Стратиграфско положение на огнището: над него – пласт със сивокафяв до черен цвят, съдържащ фрагментирани римски тухли, хоросан и дребни камъни;

[13] В инв. книга на музея е записано, че гърнето произхожда от раннохристиянски некропол Ю от Хисаря.

под огнището – пласт, съдържащ римски тухли, покривни керемиди, фрагменти от римска и средновековна керамика; под него – опожарен пласт, съдържащ римска керамика.

6. Жилище с тухлен под *край източната крепостна стена.* Размери: 2,56 х 2,70 м, перпендикулярно и долепено до крепостната стена. Градеж: камъни на кал, без фундамент. Тухленият под – осемредов, шахматна подредба. Размери на вторично употребените тухли: 30х30 х3,5 см и 36 х 36 х 4 см.

7. *Късноримска обществена сграда IX,* северно от късноримската баня. Ранновизантийският пласт в нея съдържа монета на Юстиниан. Над него е проучен ранносредновековен пласт с керамика VIII-X в. (Маджаров 1993, 120).

8. *Жилищна сграда № 2* – перистилна. I стр. пер: IV в.; средата на V в. сградата е насилствено разрушена и опожарена, вер. в резултат на хунските нашествия. Керамика: червенолакова, фина и груба, сиво-черна керамика (Маджаров 1988, 118, 119-124, фиг. 14). Средновековни преправки са регистрирани – зазиждания с камъни на кал между първата и втора колона от изток, както и двата портика на перистилната сграда. Керамиката е представена от гърнета със сиво-черен цвят, на грънчарско колело от недобре пречистена глина, с издаден навън устиен ръб. Някои от съдовете са украсени по цялата повърхност на тялото с врязани хоризонтални линии, други са с гладка повърхност. Сградата е използвана за жилищна през средновековието (Маджаров 1993, 144-146).

9. *Сграда 2[а]* (североизточно и северно от сграда 2): зидове на калова спойка преграждат колоните на западната колонада на перистилната сграда. Най-късната монета от сградата е на император Юстиниан. Керамика: РВ, сивочерна, груба. Гърнета с една, две дръжки, купи, паници. Забелязва се известен упадък на жилищното строителство. Дата: втората половина на V – средата на VI в. (Маджаров 1988, 124-125, фиг. 19). Следващия период на обитаване на сградата е свързан с преправки на кал и ранносредновековна българска керамика. Дата: IX-X в. (Маджаров 1988, 116, 118, фиг. 13 а-в; Маджаров 1993, 146-147).

10. *Сгради III и IV:* преправки и използване през средновековието на ранновизантийските жилищни постройки (Маджаров 1993, 148-149);

11. Изкопи за основи на сграда за *поликлиниката:* верижна постройка, изградени местни камъни, споени с червен хоросан, а в надземните й части – преправки с бял хоросан. Седем правоъгълни помещения. До сградата – съд с около 3 кг медни византийски монети от X в. Керамика от обекта:

11.1. Гърне. Вис= 16,5 см; ду = ? см; дт = 15,5 см; дд = 8,5 см. Глината: сивочерен цвят, без украса (Джамбов 1960, 157, обр. 15).

11.2. Похлупаци на глинени съдове с една дръжка в средата и червеникав цвят на глината. Размери: диам.= 13-14 см, вис. на дръжките = 2-3 см (Джамбов 1960, 157, обр. 16).

11.3. Фрагменти от глинени съдове на грънчарско колело – гърнета и купа. Глината: примесена с пясъчни зърна. Украса: вълнообразни или врязани хоризонтални линии (Джамбов 1960, 157, обр. 17, 18).

11.4. Съд (гърне) с две дръжки, едната – отчупена. Крачно колело. Местосъхранение: Хисаря, инв. н. ГАМХ 596[14]. Песъчлива глина със светло кафяв цвят. Конично тяло, с къса, извита навън шийка. Дъното – срязано с конец. Набраздена външна повърхност. Местонамиране: Хисаря. Размери: в= 11 см; ду= 15 см, дт= 12 см, дд= 10 см (табло 131.2; Джамбов 1960, 160, обр. 26; Джамбов 2002, 50-51, обр. 19и, Рис. 1-1г).

11.5. Съд (гърне) с две дръжки, отчупени. Крачно колело. Вис.= 10,5 см; ду = 14,5 см; дт = ? см; дд = 9,3 см (табло 131.3; Джамбов 1960, обр. 27, 160. Този съд според нас е идентичен на Джамбов 2002, Обр. 19с, Рис. 2г).

11.6. Съд (гърне) с две дръжки, едната отчупена. Крачно колело. Местосъхранение: Хисаря, инв. н. ГАМХ 59. Песъчлива глина със сивокафяв цвят. Конично тяло, с дръжки с овално сечение. Дъното – срязано с конец. Набраздена външна повърхност. Местонамиране: раннохристиянски некропол Ю от Хисаря. В= 9,8 см; ду= 13 см, дт= 11 см, дд= 8 см (табло 131.4, по Джамбов 2002, 50-51, обр. 19 ж, рис. 1-1в; Джамбов 1960, 160, обр. 28).

11.7. Фрагменти от глинени съдове с една дръжка и с размери: В= 9-10,5 см; дд = 7-8 см (Джамбов 1960, 161, обр. 29).

11.8. Глинена лампа. Черно-кафява глина, силно опушена и грубо изработена от зърнесто-песъчлива глина. Украсена е с вълнообразни линии и чертички както по ръба на дъното, така и при горната разширена част. Без дръжка. Еднофитилна. Вместо дръжка дъното на лампата е издължено и завършва с груба и неправилно кръгла поставка с високо чашковидно столче. Яйцевидно тяло. Изработена на ръка, не в калъп. В= 7 см; дълж.= 6 см, диам. на отвора на дупката за фитил и масло = 1,5- 2,2 см; дд на чашката = 8 см. Дата: VIII-IX в (Запрянов 1967, 45-6, обр.12).

12. *В южната част на Хисарската крепост,* на дълб. 0,8 м. сред разрушените останки на стари постройки – два глинени съда и две византийски монети на Йоан Цимисхий (969–976).

12.1. Гърне. Недобре пречистена глина, песъчлива, със сивочерен цвят. Ръбът на устието е извит навън. Украса от редуващи се хоризонтални и вълнообразни линии, по цялата повърхност на тялото. В= 15 см; ду = 10 см; дт = 11 см; дд = 6,5 см (Джамбов 1960, 154, обр. 9; Цончев 1954, 28, Рис. 2).

[14] Гърнето е идентифицирано въз основа на лични наблюдения.

12.2. Гърне. Ръчно колело. По техника на изработка и цвят на глината е подобно на горното. Тяло с форма на пресечен конус. Къса шийка, извито навън устие. Плоско дъно. Глината: песъчлива. Цвят: сивочерен. Украса: врязани вълнообразни линии на доста едри вълни. Размери: в= 15,5 см; дт= 5,5 см; ду= 9,5 см, дт= 11,5 см, дд= 7 см. Местонамиране: Хисаря, южна част на Хисарската крепост. Местосъхранение: НАМ Пловдив, инв. н. 3769. Графична документация: Р. Колева (табло 130.3; 44.7 Джамбов 1960, 154, обр. 10; Цончев 1954, 28, Рис. 3, 4; Дончева–Петкова 1977, к.н. 115).

12.3. Гърне, с тъмночерен цвят на глината и извит навън устиен ръб. Украса от успоредни врязани линии (Джамбов 1960, 155, обр. 11). Инв. н. 64 – ИМ Хисаря.

13. Средновековно жилище с тухлен под и огнище. Под универсалните магазини на *Наркоп* в центъра на града (екстра мурос). Размери: 7х 2,65 м. За западен, северен и южен зид са използвани римските зидове, запазени до 1, 10 м. във височина, с надзиждане на кал. Източният зид е граден на кал, при него е и входът на жилището с ширина 1, 75 м. Тухленият под е изграден от антични тухли с разм: 0,36х0,36х0,04 м, върху трамбована глина. Огнището е в северозападният ъгъл на помещението, обградено е от тухли. Върху пода и около помещението: фрагменти от средновековна керамика с едрозърнеста структура, черна и сиво-кафява, с врязани вълнообразни и успоредни линии.

14. За използването на *базилика 1* в средновековието свидетелстват монети на Йоан Цимисхий, Роман IV Диоген и Комнините (Маджаров 1993, 125-128).

15. *Базилика 2:* Върху нея е построен параклис в източната част на южния кораб, със стенописи от IX-X в. Сред развалините на постройката са проучени гробове, датирани X-XI в. (Маджаров 1993, 128-129; Джамбов 2002, 19).

16. *Базилика 3*: Унищожена от пожар. Надгробен надпис от втората половина на VI в. – че тук е погребан Теодор и синът му Йоан. В опожарения пласт е открита монета на Йоан Цимисхий (Иванова 1937, 214-242).

17. *Базилика 8*: Следи от по-късни преустройства – зид от камъни на калова спойка, отделящ северния от южния кораб (Цончев, Маджаров 1965, 18-21; Маджаров 1993, 138).

Производствени дейности, занаяти:

18. Тухлен под под нивото на входа на кула 26 на източната крепостна стена. Положен е върху трамбована глина. Тухлите са с размери 0,30х0,30 х 0,05 м, с античен произход, свързани са с глинена замазка. Подът е изграден след разрушаването на кулата. Върху тухления под – три огнища – едно голямо и две по-малки. Около тях – дебел пласт от разтопено стъкло. Керамиката върху пода и пласта над него – сива, черно-кафява, с едрозърнеста структура. Характерна за периода IX-XI в.

Находки от пласта:

Най-ранните монети в средновековния пласт – от началото на X в.

Керамика и други материали – краят на VIII – началото на IX в. Сред кухненска керамика преобладават гърнетата и похлупаците.

19. Съд (гърне) с две дръжки. Крачно колело. Местосъхранение: Хисаря, инв. н. ГАМХ 53. Песъчлива глина със светло червен цвят. Конично тяло, с дръжки с овално сечение. Дъното – срязано с конец. Набраздена външна повърхност. Местонамиране: раннохристиянски некропол Ю от Хисаря. Размери: в= 11 см; ду= 17 см, дт= 12 см, дд= 9 см (табло 131.1, по Джамбов 2002, 50-51, обр. 19 ж, рис. 1-1в).

20. Съд (гърне) с две дръжки. Крачно колело. Местосъхранение: Хисаря, инв. н. ГАМХ 55. Песъчлива глина с розово – кафяв цвят. Конично тяло, с дръжки с овално сечение. Дъното – срязано с конец. Набраздена външна повърхност. Местонамиране: раннохристиянски некропол Ю от Хисаря. Размери: в= 10,75 см; ду= 13 см, дт= 12 см, дд= 9 см (табло 131.5, по Джамбов 2002, 50-51, обр. 19 к, рис. 2д).

Последните два съда са идентични на гореописаните от казармените помещения И от главния южен вход и на обект „Поликлиниката" (вж. 2.7-2.9; 11.4-11.6). Съдовете са обособени в една група гърнета „твърде интересна и сравнително рядко срещана": с широки устия и две симетрично разположени дръжки (табло 131. 1-5; Джамбов 2002, 50-51, обр. 19 ж, з, и, к, с; рис. 1-1в, г, 2 г, д, е).

21. Група гърненца с една дръжка, които поради малките си размери (в= 8-10, 6 см; ду = 6,3-6,5 см; дд = 6- 6,3 см) могат да бъдат отнесени към чашите. Изработени са на бързо колело, цветът на глината е червеникав или сивочерен. Датирани са, съгласно типологическата схема на Л. Дончева IX–X в. (табло 131. 6-13, Джамбов 2002, 50-51; обр. 19 в, д, л, м; рис. 1 г-з; 2 а, б, в).

- Съдче, с една дръжка. На колело. Местосъхранение: Хисаря, Инв. н. ГАМХ 507. Песъчлива глина с червено-кафяв цвят. Украсата: плитки врязани линии. Местонамиране: кула 29. Размери: в= 11,8 см; ду= 4, 5 см, дт= 11 см, дд= 8, 9 см. (табло 131.6, по Джамбов 2002, 52, рис. 1 г).

- Съдче, с една дръжка (табло 131.7, по Джамбов 2002, 52, рис. 1 е).

- Съдче, с една дръжка. Ръчно колело. Местосъхранение: Хисаря, Инв. н. ГАМХ 57. Песъчлива глина с червено – кафяв цвят. Биконично тяло, с висока, конична шийка и изтънен устиен ръб. Украсата: снопче врязани линии на шийката и коси,

излъскани ивици в долната част на тялото. Местонамиране: раннохристиянски некропол Ю от Хисаря. Размери: в= 8,8 см; ду= 8 см, дт= 10 см, дд= 7,6 см (табло 131.8, по Джамбов 2002, 52, рис. 1ж).

- Съдче, с една дръжка. Крачно колело. Местосъхранение: Хисаря, Инв. н. ГАМХ 61. Песъчлива глина с червено – кафяв цвят. Биконично тяло, с къса, конична шийка и плитък жлеб за капак. Набраздена външна повърхност. Местонамиране: раннохристиянски некропол Ю от Хисаря. Размери: в= 10, 4 см; ду= 4, 5 см, дт= 10 см, дд= 7,4 см. (табло 131.9, по Джамбов 2002, 52, рис. 1з).

- Гърненце, с една дръжка. Ръчно колело. Местосъхранение: Хисаря, Инв. н. ГАМХ 1879. Песъчлива глина с червено-кафяв цвят. Полусферично тяло и конична шийка. Врязана украса. Местонамиране: перистилна сграда 2. Размери: в= 10, 1 см; ду= 6 см, дт= 10 см, дд= 8,5 см (табло 131.10, по Джамбов 2002, 52-53, Обр. 19 т, рис. 1д).

- Гърненце, с една дръжка (табло 131.11; по Джамбов 2002, 52, рис. 2а).

- Чашка с една дръжка. Крачно колело. Местосъхранение: Хисаря, инв. н. ГАМХ 1368. Песъчлива глина със сивочерен цвят. Биконично тяло, с конична шийка и подчертан външен ръб. Украса от две успоредни врязани хоризонтални линии. Местонамиране: казармени помещения. Размери: в= 8, 5 см; ду= 7 см, дт= 8 см, дд= 6 см. (табло 131.12, по Джамбов 2002, 51-52, Обр. 19в, рис. 2б).

- Чашка с една дръжка (табло 131.13, по Джамбов 2002, 52; рис. 1 г-з; 2 в).

Гърнета без дръжки: на ръчно и крачно грънчарско колело.

22. при изкоп за канал: Гърне. Вис.= 12 см; ду = 10,5 см; дт = 12 см; дд = 6,3 см. (Джамбов 1960, 155, обр. 12).

23. Гърне. Без дръжка. Добре оформено. От груба, черно-кафява, зърнесто – песъчлива глина. Силно опушено. Плоско дъно. Форма на пресечен конус, широки плещи, прибрана шийка и широко отворено устие, което при нашия съд липсва. Украса от вълнообразни врязани линии по плещите и горната част на тялото, свободно нанесени с остър предмет. В= 10, 5 см.; ду= 11 см; дт = 15 см; дд = 9,5 см (Вължарова 1964, 32, обр.12; Запрянов 1967, 44).

24. Гърне. Без дръжка. Добре оформено. От груба, зърнесто-песъчлива глина. Силно опушено. Украса от хоризонтално врязани успоредни линии. Устието е широко отворено, със завит и профилиран ръб. В= 11,8 см.; ду = 8,5 см; дт = 10 см; дд = 6 см. Паралели: Плиска, Преслав. Дата: IX-X в. (Запрянов 1967, 44, 45; обр. 8).

25. Гърне. Без дръжка. С груба външност и яйцевидна форма. Повредено устие. Опушено. В= 12 см; ду = 8 см; дт = 13,8 см; дд = 6,5 см. Зърнесто-песъчлива структура (Вължарова 1964, 32, обр.12; Запрянов 1967, 44-5). Дата по Вължарова: VIII-XI в.

26. Глинен похлупак на голям съд (питос). Богата украса от с геометрични линии и форми. Сиво-кафяв цвят, едрозърнеста структура. Диам.= 22 см, деб.= 3 см. Дръжката представлява конусовидна пъпка с вис.= 3 см, диам = 5 см. Дата по Запрянов IX-XI в. (Запрянов 1967, 46; обр 13).

27. Гърне. Ръчно колело. Инв. н. 1376. Полусферична форма. Къса, конична шийка с изтънен отвътре устиен ръб. Дъното не е запазено. Украса от снопчета вълнисти линии. Местонамиране: казармени помещения (табло 130.2; Джамбов 2002, 49, рис. 3а).

28. Гърне (табло 130.5). Ръчно колело, но неравна повърхност на стените. Тяло с форма на пресечен конус, къса шийка, леко извито навън устие с прав и заоблен устиен ръб. Плоско дъно. Глината: с примеси от ситен пясък. Цвят: сивочерен. Орнаментиран с пояси вълнисти врязани линии. В= 22,5 см; в. макс.= 6,5 см, ду= 24 см, дт= 26 см, дд= 14 см. Местонамиране: Хисаря, разкопки на крепостната стена. Местосъхранение: НАМ Пловдив, инв. н. III 341. Графична документация: Р. Колева.

LII. Чокоба

Лещаков 2010, 129-131;

Местоположение: В северния край на Горнотракийската низина, на приблизително еднакво разстояние от Ямбол и Сливен, в землището на с. Чокоба, около 1,5 км. югозападно, по пътя за с. Скобелево.

Топография: низинен релеф, слабо пресечен, с денивилация в посока С-Ю, в подножието на хълм, част от най-източните склонове на Средна гора.

Периодизация, стратиграфия: неолит, КБЕ, КЖЕ, ранно средновековие;

Комплекси:

- отоплително съоръжение (печка 1), кв. B39-C39: Правоъгълен план. Изградено от необработени камъни с големи размери в основата си, а във височина от камъни с по-малки (дребни и средни) размери. Страниците на печката са добре оформени. Камъните са силно обгорели, в резултат на което са придобили жълто-червен или виолетово-червен цвят. Печката е с ориентация З-И, с отвор от З. Размери външни: 1,05х 0,90 м.; вътрешни размери: 0,60х 0,30 м., запазена височина 0,45 м. Глинената обмазка в основата на съоръжението е отухлена в резултат на опалването и е с дебелина 0,02 м. Тъмнокафявата пръст около каменното съоръжение е наситена с въглени, образуващи концентрирано петно с размери 1,30 (С-Ю) на 1,50 м. (З-И) – част от подовото ниво на структурата, паянтова постройка, вероятно полувкопано жилище? По периферията на това петно с въглени се наблюдаваха единични кръгли дупки, следи от колове?, но ясна посока/ сигурни граници на паян-

това конструкция не бе възможно да се установи. Около печката бяха открити фрагменти от дъно на гърне и глинено съоръжение, вероятно подница.

- отоплително съоръжение (печка 2), кв. C38-D38 (табло 103)**:** Подковообразен план. Изградено от необработени камъни с дребни и средни размери, които в резултат на силно обгоряне са придобили жълт до тъмно червен цвят. Границите на съоръжението се очертават от обгоряла глинена обмазка с дебелина 0,05 м. – най-вероятно паднали стени от паянтовата конструкция. Пещта е ориентирана С-Ю, като вероятно отворът е от юг. Размери външни: 1,00х 1,16 м; вътрешни размери: 0,42х 0,42 м, запазена височина 0,40 м. Печката е разположена в СИ част на район с концентрация на въглени, фрагменти керамика и следи от обгорели греди, което показва, че конструкцията/ вкопаното съоръжение, от което отоплителното съоръжение е част, се развива в южна и западна посока.

Инвентар: керамични съдове, формувани на бавно колело от ТГП.1 (от песъчлива глина, с врязана украса) и и ТГП.2 (от добре пречистена, сива глина с излъскана украса), както и ТГІ (керамика на ръка) (табло 103).

Ч2/1: Кана. Ръчно колело. Добре пречистена, сива глина. Триделен лом. Цвят: 5 YR 4/1, тъмно сив. Яйцевидно тяло, висока шийка, с ойнохоевидно устие, дръжка с елипсовидно сечение, започваща под устийния ръб и завършваща в горната част на плещите. Плоско дъно. Комбинирана украса от коси, вертикални излъскани ивици, съчетани с плитки канелюри в основата на шийката и врязана украса в долната част на тялото на съда. Възстановява се целият профил на съда. Размери: В≈ 53,5 см; в шийка=13,5 см; ду≈12 см, дш= 7,8 см, дт= 26,6 см, дд=11,3 см, деб. ст.=0,9 см.

Ч2/2: Гърне. Ръчно колело. Песъчлива, груба, непречистена глина, с голямо количество неорганични примеси с едри размери. Неравномерен лом. Цвят: 2,5 YR 4/1, сиво-кафяв до сивочерен. Наклонена навън шийка, с косо срязан устиен ръб. Конично тяло, с широки, ниско разположени, заоблени плещи. Плоско дъно. Врязана украса – комбинация от снопове хоризонтални и вълнисти линии. Размери: ду= 20 см, дт=21,7 см, дд=10 см, В=23 см, В1=9,1 см.

Ч2/3: Гърне. Запазена е горната му част. Ръчно колело. Песъчлива, непречистена глина, с голямо количество неорганични примеси с едри размери. Неравномерен лом. Цвят: 7,5 YR 4/1, сиво-кафяв. Наклонена навън шийка, с косо срязан устиен ръб. Врязана украса – комбинация от снопове вълнисти и хоризонтални линии. Размери: ду= 20 см.

Ч2/4: Дъно. Аналогично като технология на гореописаното гърне. Дали не е част от него? С посипка от пясък. Неравномерен цвят: охристо-кафяв до сиво-кафяв на места. Дд=9 см.

Ч2/5: Дъно на гърне. Изработено на ръка, от груба, непречистена глина, съдържаща неорганични примеси с едри размери. Неравномерен лом. Порьозна външна повърхност, в резултат на изгарянето на органични или по-дребни примеси. Цвят: червено-кафяв. Дд= 9,5 см.

Ч2/6: Стена от гърне. Аналогично по цвят, технологични характеристики и украса на Ч2/3.

- Кв. G42, над нивото на регистрация на яма: смесени материали ранно средновековие и бронзова епоха (табло 104):

Ч7: Гърне 1: Ръчно колело. Песъчлива глина, с голямо количество неорганични примеси с едри размери. Наклонена навън шийка, с косо срязан устиен ръб. Конично тяло, с високи и тесни плещи. Плоско дъно. Врязана украса от снопове вълнисти линии. Размери: ду= 11 см, дт=14,7 см, дд=7 см, В=20,7 см, В1=8,2 см.

Ч8: Гърне. Запазена е горната му половина. На ръка. Изработено от груба, непречистена, лошо изпечена глина. Цвят: светло кафяв. Следи от заглаждания с пръсти в хоризонтална посока, от вътрешната страна на шийката и във вертикална посока, в горната част на плещите на съда. Ду=17 см. Дълга, леко наклонена навън шийка, косо срязан устиен ръб.

*- Кв. B37***:** Яма с неправилна кръгла форма, частично облицована с камъни. Съдържание: значителни количества горяло дърво. Материалът: беден, нехомогенен, нехарактерен. Дребни фрагменти дебелостенна керамика, на ръка, парчета мазилки, безлични фрагменти керамика на колело, включително няколко фрагмента на бавно колело с врязана украса и два фрагмента от сива пречистена глина. Размери: 1,51х1,30 м, дълбочина= 0,34 м.

*- Кв. A36***:** останки от отоплително съоръжение – огнище или разрушена печка? Разположено е на 0,10 см. от съвременното ниво на терена. Овален план. Запазена е полукръгла глинена площадка, с дебелина 2 см, отухлена в резултат на опалването, частично оградена с камъни с дребни и средни размери. Южната част разрушена. Няма подемен материал. Не е ясно част от каква структура е отоплителното съоръжение. Размери: 1,50 х 0,65 м.

Б. НЕКРОПОЛИ:

<u>I.1 Абланица, некропол № 1</u>

Възарова 1976, 270-293; Възарова, Чачева 1968, 27-35; Angelova, Marvakov 2001, 13-27; Angelova, Koleva 2001, 263-270;

Характеристика на обекта: ранносредновековен некропол – № 1;

Местоположение: м. Мируля, 2 км. южно от с. Абланица в стопанския двор на с. Абланица;

Топография: в хълмиста местност

Стратиграфия и датировка: при първичната публикация некрополът е датиран в периода IX-XI в. (Възарова 1976, 421). Въз основа на анализ на

металните предмети и керамика, открити в гробовете, чрез метода на хоризонталната стратиграфия Ст. Ангелова, Т. Марваков и Р. Колева Ст. А, Т. М и Р. Колева го предатират в VII-IX в.

Гробни съоръжения: облицовани с каменни плочи гробни ями, в някои случаи е запазено и покритието.

Начин на погребване: ТП, по гръб, ориентация: З-И; гроб 17; единични примери на ориентация на основното погребение: С-Ю (гр. 17). Като особености на погребалния обряд са отбелязани случаите на наличие на въглени и опалване на гробната яма, на основно и вторични погребения, също и на полагане на двама или трима индивида в гроба, както и следи от послесмъртни възпоменателни ритуали (страва).

Гробен инвентар:

- *оръжие:* гр. 38- върхове на стрели; гр. 41 – брадва, нож, връх на стрела;

- *керамика:* гробове 28, 29, 32, 33, 54;

- *обеци:* 1. бронзова, отворена халка от объл тел, с кухи топчета в срещуположните сектори на халката (гр.2);

2. обеца тип 2.3 (табло 152, гр. 10);

3. обеци тип 1.1, 1.2 (табло 152, гр. 17, 40, 43, 57, 70);

4. обеца, тип 6.2 (табло 152, гр. 23);

5. обеца/надушница, тип 2.1 (табло 152, гр.40)

6. Обеца тип 5.1 (табло 152, гр.61).

- *Огърлици:* тип 9.1 (табло 152, гр.33, 40*);* тип 9.2 *(*табло 152, гр. 23, 74).

мъниста, стъклени: 1. кръгли, цилиндрични и др; жълти, сини, черни, бели, зелени, кафяви, посребрени и позлатени; 2. тръбовидни, прищипани, 2-, 3-, или 4-делни, жълти, сини, зелени, бели, позлатени, посребрени; 3. с приплесната форма; 3. полихромно мънисто: кръгли, с тъмносин или черен цвят, по повърхността осморки от жълта паста;

- *амулети, висулки:* гр.17, 23, 40;

- *гривни:* гр. 23

- *пръстени: гр. 33, 40, 70;*

- *токи:* гроб 27, 28, 41, 56;

- *фибули*: гр. 40, гр. 55;

Комплекси:

- *гроб 2;* разрушен; *гробно съоръжение*: облицована с каменни плочи гробна яма; *ориентация*: З-И; *дълбочина:* на нивото на съвременния терен; *положение на скелета*: – ; *особености на погребалния обред:* – ; *гробен инвентар:* 1. бронзова, отворена халка от объл тел; в единия край и на срещуположната страна по едно кухо топче, диам.= 1, 8 см. (Възарова 1976, 273, обр. 170_3).

- *гроб 10*; частично разрушен*; гробно съоръжение*: облицована с каменни плочи гробна яма; *ориентация*: З-И; *дълбочина:* 0,20 м. от повърхността; *положение на скелета*: по гръб; ръцете – скръстени в областта на корема; *особености на погребалния обред:* – ; *гробен инвентар:* 1. обеца, сребърна, луновидна. Халката е от тънка обла тел, с пръстеновидно удебеление в единия край. Луницата е оформена с три дъги, двата вътрешни края на които завършват с по едно кухо топче, а към долната й част са припоени три бадемовидни висулки, украсени с филигран. Лицевата страна на луницата е разделена на три части, орнаментирана с кръгъл филигранен орнамент. В = 6,5 см, дълж.= 4,5 см, шир.= 3,2 см, дълж.$_{вис.}$= 2 см, шир.= 0,5 см. Чифт (Възарова 1976, 273, обр. 170_4); 2. *мънис-та,* стъклени: – тръбовидни, прищипани, 2- или 4-делни; дълж.= 0,5–3 см; жълт цвят, позлатени или посребрени, 157 бр.; – кръгли, цилиндрични или с др. форма, с черен, бял, жълт, зелен и син цвят – 23 бр.; 3. с приплесната форма – 2 бр; (Възарова 1976, 276, обр. 171_1).

- *гроб 17; гробно съоръжение*: покрита с каменни плочи гробна яма; *ориентация* на основното погребение: С-Ю; *дълбочина:* 0,30 м. от повърхността; *положение на скелета*: в сгънато положение; *особености на погребалния обред:* основно и вторични погребения – два черепа в югозападния ъгъл на гроба, други два черепа до източната стена; *гробен инвентар:* 1. отворена халка от объл тел, S – овидно извит в единия край, и огънат по средата в три халкички, към едната от които е прикрепена конусовидна висулка от спиралноувита тел, а към втората – бронзова верижка. Висулката от третата е отчупена (Възарова 1976, 273, обр. 170_5); 2-6: обеци, бронзови, пет, с висулки от верижки (Възарова 1976, 273, обр. 170_{6-8}); 7. римска монета, с две дупчици за прикачване (Възарова 1976, 273, обр. 170_9).

- *гроб 23; гробно съоръжение*: облицована и покрита с каменни плочи гробна яма; *ориентация*: З-И; *дълбочина:* на съвременното ниво; *положение на скелета*: по гръб, ръцете – изпънати край тялото; *особености на погребалния обред:* – ; *гробен инвентар:* 1. обеца, сребърна, халка от объл тел, с четири нанизани кухи елипсовидни зърна, състоящи се от две споени половини; в средата между тях две кухи „гроздовидни" висулки, украсени с филигран; диам $_{халка}$= 3 см; дълж. $_{висулка}$= 1,8 см. Чифт (Възарова 1976, 279, обр. 173_{1-2}); 2. мъниста, стъклени: кръгли, цилиндрични и др; жълти, сини, 18 бр.; тръбовидни, прищипани, 2-, 3-, или 4-делни, жълти, сини, зелени, бели, позлатени, 31 бр.; дълж.= 1,8 см, диам.= 0,5 см; (Възарова 1976, 276, обр. 172_2); 3. бронзови зърна, кухи топчета от две споени полусфери – 40 бр.; диам.= 1 см (Възарова 1976, 277, обр. 172_2); 4. зърна, висулки, бронзови; кухи полусфери, с припоена отзад кръгла пластинка и с неподвижна пластинка за прикачване, с щампована розета; 12 бр., диам.= 2,2 см; (Възарова 1976, 277, обр. 172_4); 5. зърна, бронзови, тръбовидни, с топче в единия край; 7 бр., дълж.=1,6 см, (Възарова 1976, 277, обр. 172_3); 6. висулки, бронзови, кухи, бадемообразни – 11 бр., дълж.= 2,5 см (Възарова 1976, 277, обр. 172_5);

7. висулки, бронзови, кухи, пирамидообразни, с дупчици за закачване – 4 бр., дълж. = 1,8 см (Вържарова 1976, 277, обр. 172_6); 8. плочка, бронзова, с щитче за прикачване; от едната страна е изобразен крилат архангел, от другата страна – Богородица Оранта; диам.= 2,2 см (Вържарова 1976, 277, обр. 172_7); 9. гривна – бронзова, масивна, с кръгло сечение и краища оформени със стилизирани животински глави; диам.= 5 см, деб.=0, 4 см; по повърхността – отвесни нарези;

- *гроб 27; гробно съоръжение*: покрита и облицована с каменни плочи гробна яма; *ориентация*: З-И; *дълбочина:* на съвременното ниво; *положение на скелета на основното погребение*: по гръб, с ръце скръстени на корема; *особености на погребалния обред:* основно и вторично погребение, в СЗ ъгъл на гроба – череп, в източния – бедра и раменни кости; *гробен инвентар:* тока между костите на вторичното погребение – бронзова, състояща се от правоъгълна плочка с три дупки за нитчета и елипсовидна рамка, с езиче прикрепено към нея; дълж.$_{плочка}$= 3,5 см, шир.$_{плочка}$= 3 см; дълж.$_{рамка}$= 2 см, шир.$_{рамка}$= 1, 2 см. Върху плочката е гравиран орнамент „птиче око" (Вържарова 1976, обр. 173_3, 279).

- *гроб 28; гробно съоръжение*: облицована с каменни плочи гробна яма; *ориентация*: З-И; *дълбочина:* 0,30 м. от повърхността; *положение на скелета*: разбъркани кости; *особености на погребалния обред:* основно и две вторични погребения, чиито кости – в ЮЗ ъгъл на гроба; *гробен инвентар:* 1. тока, бронзова – правоъгълна рамка с езиче и полегати насечки; дълж.= 3,2 см, шир.= 3 см, дълж.$_{езиче}$= 3 см (Вържарова 1976, 279, обр. 173_4); 2. фрагменти от гърне със слабо извито навън устие, изработено на ръка, от пречистена глина със сив цвят, недобре изпечено; в= 5,5 см (Вържарова 1976, 279, обр. 173_5); 3. фрагменти от гърне, изработено е на ръка, от глина със сив цвят и едри кварцови зърна. Недобре изпечено, диам.$_{дъно}$= 7 см.

- *гроб 29; гробно съоръжение*: обикновена гробна яма; *ориентация*: З-И; *дълбочина:* 0,30 м. от повърхността; *положение на скелета*: разложен; *особености на погребалния обред:* наличие на въглени; *гробен инвентар:* гърне под таза – запазено само дъното, с периферен ръб по края, на леко ръчно колело; глината – сив цвят, с примеси от пясък; недобре изпечено; диам.$_{дъно}$= 5 см (Вържарова 1976, 279, обр. 173_6).

- *гроб 32*; *гробно съоръжение*: покрита и облицована с каменни плочи гробна яма; *ориентация*: З-И; *дълбочина:* 0,95 м. от повърхността; *положение на скелета*: разложен; *особености на погребалния обред:* – ; *гробен инвентар:* гърне – с конусовидно тяло и леко извито навън венче, отчупена дръжка, на колело; сив цвят; украса от две единични врязани вълнообразни линии по тялото; от пречистена глина; недобре изпечено. НАИМ, 5023. В= 11 см; диам.$_{устие}$= 8 см; диам.$_{тяло}$= 9,5 см; диам.$_{дъно}$= 8 см (табло 47.3; Вържарова 1976, обр. 173_8, с. 279).

- *гроб 33*; *гробно съоръжение*: покрита и облицована с каменни плочи гробна яма; *ориентация*: З-И; *дълбочина:* 0,40 м. от повърхността; *положение на скелета*: разбъркани кости; *особености на погребалния обред:* – ; *гробен инвентар:* 1. пръстен, бронзов – затворена халка от пластинка, разширяваща се в кръгла плочка, с гравирана пентаграма; върху халката от двете страни на плочката – хасти; диам.= 2 см; диам.$_{плочка}$= 1,5 см (Вържарова 1976, 279, обр. 173_9); 2. пръстен, бронзов – затворена халка от широка пластинка, с гравирани по нея триъгълници, диам.= 2 см (Вържарова 1976, 279, обр. $173_{10а,б}$); 3. пръстен, бронзов – затворена халка от широка пластинка, с гравирани по нея триъгълници и в тях орнамент птиче око; диам.= 2 см (Вържарова 1976, 279, обр. $173_{11а,б}$); 4. мънисто, стъклено, цилиндрично, със зелен цвят; по повърхността – полегати нарези; дълж.= 3 см (Вържарова 1976, 279, обр. 173_{13}); 5. зърно, бронзово, ореховидно, щамповано; дълж.= 3 см; диам.= 1,5 см (Вържарова 1976, 279, обр. 173_{12}); 6. гърне с конусовидно разлато и несиметрично тяло и леко извито навън венче; на колело; червен цвят; в горната част на тялото – надлъжни редове от вдлъбнати точици и под тях една врязана вълнообразна линия; от песъчлива глина; недобре изпечено; вис.= 12, 5 см; диам.$_{устие}$= 12 см; диам.$_{тяло}$= 15 см; диам.$_{дъно}$= 6 см (Вържарова 1976, 280, обр. 174_1).

- *гроб 37; гробно съоръжение*: покрита и облицована с каменни плочи гробна яма; *ориентация*: З-И, с отклонение; *дълбочина:* 0,10-30 м от повърхността; *положение на скелета*: по гръб, разбъркани кости; *особености на погребалния обред:* -; *гробен инвентар:* 1. мъниста, стъклени, 9 бр – а) кръгли, цилиндрични, с жълт и зелен цвят, посребрени и позлатени, 29 бр., диам. = 0,4–0,6 см; б) тръбовидни, прищипнати – двуделни, с жълт цвят, 37 бр., дълж.= 1,5 см (Вържарова 1976, 280, обр. 174_2).

- *гроб 38; гробно съоръжение*: покрита и облицована с каменни плочи гробна яма; *ориентация*: З-И; *дълбочина:* 0,30 м. от повърхността; *положение на скелета на основното погребение*: по гръб; *особености на погребалния обред:* основно и вторични погребения – 3 черепа в западната част на гроба; *гробен инвентар: върхове на стрели:* 1. връх, железен, на стрела, с форма на лястовича опашка и с втулка; дълж.= 9 см; диам.$_{втулка}$= 2,4 см; (Вържарова 1976, 280, обр. 174_3); 2. връх, железен, на стрела, с форма на лястовича опашка и с втулка; дълж.= 11 см; дълж.$_{втулка}$= 5, 5 см; диам.$_{втулка}$= 4, 4 см (Вържарова 1976, 280, обр. 174_4); 3. връх, железен, на стрела, с форма на лястовича опашка и с втулка, фрагментиран; дълж.= 7 см; диам.$_{втулка}$= 2, 5 см; (Вържарова 1976, 280, обр. 174_5).

- *гроб 40; гробно съоръжение*: покрита и облицована с каменни плочи гробна яма; *ориентация*: З-И; *дълбочина:* на съвременното ниво; *положение на скелета*: по гръб, ръцете – поставени на

таза; *особености на погребалния обред:* – ; *гробен инвентар:* 1. надушница, луновидна, сребърна – 6 бр., горната част – оформена в две дъги, с филигранни нишки по краищата на лицевата страна и спираловиден орнамент в средата. в= 5 см, шир. = 4 см (Въжарова 1976, 282, обр. 175_{2-7}); 2. верижки, бронзови, от обеци, четири, с прикрепена към всяка от тях щампована ромбовидна пластинка; дълж.= 10, 10,5, 12 и 16 см (Въжарова 1976, 281, обр. 175_{8}); 3. пластинки, ромбовидни, бронзови, три, подобни на предходните; 4. зърна, бронзови, ореховидни, кухи, състоящи се от две споени половини, украсени с щамповани линии, очертаващи триъгълници, от двете страни по една дупка за прекарване на конеца; диам.= 3 см; шир.= 2,5 см (Въжарова 1976, 282, обр. 175_{11}); 5. зърна, бронзови, подобни на предходните, но по-малки; дълж.= 2 см, шир.= 1 см (Въжарова 1976, 282, обр. 175_{9}); 6. висулка, бронзова, бадемообразна, куха, с кукичка, съдържа тъкан (реликви, муска?); дълж.= 2 см (Въжарова 1976, 282, обр. 175_{10}); 7. мъниста, стъклени: а) кръгли и цилиндрични, с жълт, син и бял цвят – 12 бр.; б) тръбовидни, прищипани, 2-, 3- делни, с жълт, син и зелен цвят, позлатени и посребрени – 55 бр., дълж.= 1,5 см; диам.= 0,2–0,6 см; в) кръгло, с тъмносин цвят, по повърхността осморки от жълта паста; диам.= 1,5 см (Въжарова 1976, 283, обр. 176_{1}); 8.част от бронзова фибула; дълж.= 2,5 см; шир.= 0,6 см (Въжарова 1976, 283, обр. 176_{2}); 9. пръстен, меден – затворена халка от пластинка, разширяваща се в кръгла плочка, с гравирана пентаграма, заобиколена от вдлъбнати точки; диам.= 2 см (Въжарова 1976, 283, обр. 176_{3}); 10. пръстен, бронзов – затворена халка от пластинка; диам.= 2 см; (Въжарова 1976, 283, обр. 176_{4}).

- *гроб 41*; *гробно съоръжение*: облицована и покрита с каменни плочи гробна яма; *ориентация*: З-И; *дълбочина:* 0,30 м от повърхността; *положение на скелета*: по гръб, ръцете поставени на таза; *особености на погребалния обред:* – ; *гробен инвентар:* 1. брадва, бойна, желязна; втулката – с квадратно напречно сечение, в горната част – ромбовидно разширена; дълж.= 16, 5 см; дълж. $_{\text{сечаща част}}$= 8, 5 см., шир.$_{\text{сечаща част}}$= 4 см; шир. $_{\text{отвора втулка}}$= 2 см (Въжарова 1976, 283, обр. 176_{5}); 2. нож, железен, дълж.= 15 см, дълж. $_{\text{реж. част}}$= 10 см, шир.= 2 см (Въжарова 1976, 283, обр. 176_{6}); 3. тока, желязна, с елипсовидна форма, силно разложена; диам.= 3,8 см; 4. връх, железен, на стрела, с листовидна форма и с втулка; дълж.= 6,5 см; диам.$_{\text{втулка}}$= 2 см (Въжарова 1976, 283, обр. 176_{7}).

- *гроб 50*; *гробно съоръжение*: облицована и покрита с каменни плочи гробна яма; *ориентация*: З-И, с отклонение на С; *дълбочина:* 0,40 м от повърхността; *положение на скелета*: по гръб, с ръцете – поставени на таза; *особености на погребалния обред:* – ; *гробен инвентар:* 1. обеца, бронзова, фрагментирана, силно корозирала и обезформена; 2. мъниста, стъклени: а) кръгли и цилиндрични, с жълт, син и зелен цвят, позлатени и посребрени – 26 бр., диам.= 0,3–0,6 см; б) тръбовидни, прищипани, 2-, 3- делни, с жълт, син и зелен цвят, позлатени и посребрени – 26 бр., дълж.= 0,6–1 см (Въжарова 1976, 285, обр. 177_{4}).

- *гроб 54; гробно съоръжение*: облицована и покрита с каменни плочи гробна яма; *ориентация*: З-И; *дълбочина:* 0,80 м от повърхността; *положение на скелета*: разложен; *особености на погребалния обред:* следи от страва – върху покривната плоча – съд; *гробен инвентар:*1. долна част на гърне, обгоряло.

- *гроб 55*; *гробно съоръжение*: облицована и покрита с каменни плочи гробна яма; *ориентация*: З-И; *дълбочина:* 0,65 м от повърхността; *положение на скелета*: двата скелета – по гръб, с изпънати край тялото ръце; *особености на погребалния обред:* двойно погребение; *гробен инвентар:* 1. фибула, от късните варианти на фибулата с подвито краче, до дясната ключица на женския скелет – бронзова, с желязна игла, с извит като кукичка горен край за закрепване на пружината и гравиран кръст с две хоризонтални линии и точици върху крачето, дълж.= 6,5 см, в= 2,2 см (Въжарова 1976, 286, обр. 178_{1}).

- гроб 56; *гробно съоръжение*: облицована и покрита с каменни плочи гробна яма; *ориентация*: З-И; *дълбочина:* 0,60 м от повърхността; *положение на скелетите*: по гръб, ръцете на единия скелет са скръстени на таза, а на другия – опънати край тялото; *особености на погребалния обред:* двойно погребение; *гробен инвентар:*1. тока, бронзова, състояща се от плочка с кръгла дупка в средата, украсена с един ред релефни точици по ръба и две успоредни врязани линии откъм вътрешната им страна и кръгла рамка с езиче по средата; дълж.= 2 см; шир.= 1,6 см; диам.$_{\text{рамка}}$= 2,2 см. (Въжарова 1976, 286).

- *гроб 57;* разрушен; *гробно съоръжение*: облицована и покрита с каменни плочи гробна яма; *ориентация*: З-И; *дълбочина:* 0,60 м от повърхността; *положение на скелета*: нарушен анатомичен порядък; *особености на погребалния обред:* – ; *гробен инвентар:* 1. мъниста, стъклени: а) кръгли и цилиндрични, със сив и черен цвят – 164 бр.; б) тръбовидни, прищипани, 2-, 3- делни, със син и зелен цвят, позлатени и посребрени – 9 бр.; (Въжарова 1976, 286, обр. 178_{3}); 2. обеца, бронзова – халка от тънък тел, в единият край – S-овидно извита, в другия – отчупена; в средата е огъната и се оформят три халкички, към които са прикрепени висулки от конусовидно навит тел; диам.= 2, 5 см, дълж.$_{\text{висулка}}$= 2, 4 см (Въжарова 1976, 286, обр. $178_{4,5}$) – няколко екземпляра, фрагментирани.

- *гроб 61*; *гробно съоръжение*: облицована и покрита с каменни плочи гробна яма; *ориентация*: З-И; *дълбочина:* 0,80 м от повърхността; *положение на скелета*: три скелета, легнали по гръб, ръцете

опънати край тялото; *особености на погребалния обред:* основни и вторични погребения, при краката – купчина кости от два скелета; *гробен инвентар:* 1. обеца, бронзова – лята, с отчупена горна част, в средата – гроздовидна висулка, диам.= 2 см, дълж.= 0, 2 см (Вължарова 1976, 288, обр. 179_2); 2. мъниста, стъклени: а) кръгли и цилиндрични, с жълт, кафяв и черен цвят – 200 бр., върху някои от черните са нанесени осморки и други фигури с жълта паста (Вължарова 1976, 288, обр. 179_3); б) тръбовидни, прищипани, 2-, 3- делни, жълти, позлатени и посребрени – 45 бр.; диам.= 1 см (Вължарова 1976, 288, обр. 179_4).

- *гроб 69; гробно съоръжение*: облицована и покрита с каменни плочи гробна яма; *ориентация*: З–И; *дълбочина:* 0,52 м от повърхността; *положение на скелета*: по гръб, ръцете – скръстени на корема; *особености на погребалния обред:* – ; *гробен инвентар:* 1. обеци, бронзови, две – отворени халки от объл тел, в средата навит спирално така, че се образуват три халкички, към всяка от които е прикачена по една трапецовидна пластинка с точици по повърхността; диам.= 2 см, дълж. $_{висулка}$= 2 см, шир.= 0, 8 см (Вължарова 1976, 288, обр. 179_5); 2. мъниста, стъклени: а) кръгли и цилиндрични, с жълт, син цвят – 183 бр.; б) тръбовидни, прищипани, 2-, 4- делни, с жълт, черен цвят, позлатени и посребрени, 7 бр., дълж.= 0,8 см; диам.= 0, 4 см (Вължарова 1976, 288, обр. $179_{6,7}$).

- *гроб 70*; *гробно съоръжение*: облицована и покрита с каменни плочи гробна яма, преградена; *ориентация*: З-И; *дълбочина:* 0,45 м от повърхността; *положение на скелета*: разложен; *особености на погребалния обред:* основни и вторични погребения; *гробен инвентар:* 1. обеци, бронзови халки от объл тел, по средата огънат така, че се образуват три халкички, към които са прикрепени конусовидни висулки от спирално навит тел; диам.= 2 см, дълж.$_{висулки}$ = 1 см. – 10 бр. (Вължарова 1976, 290, обр. 180_{2-7}); 2- пръстен, бронзов – халка от пластинка, с кръгла плочка, на която е гравирана птица в анфас; диам.= 2 см (Вължарова 1976, 290, обр. 180_8); 3. мъниста, стъклени: а) кръгли и цилиндрични, с жълт, син, тъмносин и кафяв цвят – 180 бр.; б) тръбовидни, прищипани, 2-, 3- делни, 40 бр. (Вължарова 1976, 290, обр. 180_9).

- *гроб 74*; *гробно съоръжение*: облицована и покрита с каменни плочи гробна яма; *ориентация*: З-И, с отклонение на Ю; *дълбочина:* 0,30 м от повърхността; *положение на скелета*: по гръб, ръцете – скръстени на корема; *особености на погребалния обред:* -; *гробен инвентар:* 1. обеци, бронзови, фрагментирани, халки от тънък объл тел, с две нанизани елипсовидни кухи зърна, диам.= 2 см, (Вължарова 1976, 291, обр. 181_{1-4}). 2. мъниста, стъклени: а) кръгли, с жълт и зелен цвят – 24 бр., диам.= 0, 4 см; б) тръбовидни, прищипани, 2-, 3- делни, с жълт цвят, 52 бр., дълж.= 1,6 см, диам.= 0,4 см (Вължарова 1976, 291, обр. 181_{11}); 3. зърна, бронзови – а) полусфери, затворени отзад с пластинка и обточени с филигран; диам.= 1 см (Вължарова 1976, 291, обр. $181_{7а-и}$); б) бадемообразни зърна (Вължарова 1976, 291, обр. 181_8); в) бронзови сферични зърна (Вължарова 1976, 291, обр. 181_9); г) конусовидно зърно (Вължарова 1976, 291, обр. 181_{10}).

I.2. Абланица, некропол 2

Вължарова 1976, 293-296; Angelova, Marvakov 2001, 13-27; Angelova, Koleva 2001, 263-270;

Местоположение: в стопанския двор на с. Абланица

Топография: хълмиста местност

Комплекси:

- *гроб 1*; *гробно съоръжение*: -?; *ориентация*: З-И?; *дълбочина:* 0,60 м.; *положение на скелета*: по гръб; *особености на погребалния обред:* – ; *гробен инвентар:* 1. обеци – бронзови, три, незатворени халки от объл тел. В средата – три навивки, към които са прикрепени две висулки от верижки и между тях една от конусовидно навит тел (Вължарова 1976, 294, обр. $182_{1,5,6}$); 2. обеци, бронзови, три, незатворени халки от объл тел, в средата три навивки, към които са прикрепени висулки от конусовидно навит тел (Вължарова 1976, 294, обр. $182_{2,3,4}$); 3. мъниста, стъклени, кръгли и цилиндрични, със син, жълт, бял цвят, посребрени и позлатени, 157 бр. (Вължарова 1976, 294, обр. $182_{8,9}$); 4. мънисто, кварцово, със сърцевидна форма. Отчупен е върхът, където личи дупка за окачване; дълж.= 2 см, шир.= 1,5 см, (Вължарова 1976, 294, обр. 182_{10}); 5. амулет от тъмносиня паста (непрозрачно стъкло), представляващ змийска глава с вежди, очертани с жълта паста. Очите са изпъкнали, оградени с кръгове от жълта и бяла паста. Отгоре има халкички за прикачване, дълж.= 3,6 см, шир.= 1,6 см (Вължарова 1976, 294, 182_7); 6. зърно, бронзово, ореховидно, състоящо се от две кухи полусфери, споени по средата, дълж.= 2,5 см, шир.= 1,5 см; 7. пръстен, бронзов – затворена халка (Вължарова 1976, 294, обр. 182_{11}).

– *гроб 2*; *гробно съоръжение*: -?; *ориентация*: З–И; *дълбочина:* 0,60 м.; *положение на скелета*: по гръб, ръцете опънати до тялото*; особености на погребалния обред:*-; *гробен инвентар:* 1. гърне с яйцевидно тяло и профилирано венче със срязан ръб. Червенокафяв цвят, по тялото – единична врязана вълнообразна линия и под нея близо до дъното пояс от хоризонтални линии. На колело. НАИМ 5024. В= 9 см, диам. $_{устие}$= 8,5 см, диам. $_{тяло}$= 10,5 см; диам. $_{дъно}$= 6,5 см (табло 46.7; Вължарова 1976, 295, обр. 183_1); 2. огниво, желязо, фрагмент. Дълж.= 6 см (Вължарова 1976, 295, обр. 183_2).

Находки преди разкопките: монета на византийския император Михаил (946-976 г.) (Вължарова 1976, 295, 422).

I.3. Абланица, м. Поляната

Чачева 1970, 298-303;

Местоположение: в селото, непосредствено до

църквата, в м. Поляна

Топография

Стратиграфия и датировка: късноантични и средновековни гробове;

Комплекси: разрушени**;**

Гробни съоръжения: изградени и покрити с каменни плочи гробни ями**;** един гроб – иззидан от камъни и споен с хоросан – късноримски;

Гробен инвентар:

- Две вити бронзови гривни от четворно увит тел, с петлици (Чачева 1970, 298, обр. 1);

- Два фрагмента от стъклена вита гривна, обла, черна с червени ивици;

-Две бронзови отворени гривни с разширяващи се краища, украсени с гравирани кръгчета, образуващи геометрични фигури;

- Три броя бронзови гривни, украсени с врязани черти – отвесни и полегати (изчуквани) (Чачева 1970, 299, обр. 2,3);

- Съдче – кана? С дръжка, Тъмносив цвят на глината след изпичане; вис.= 14,8 см; ду = 6 см; дд = 7,5 см; дт = 8,5 см; деб. стена = 0,3 см. Украса от две врязани вълнообразни линии, прекъсващи на места. Долната линия се превръща в ямички (Чачева 1970, 300, обр. 4).

- Съдче с две дръжки, сив цвят. На колело. В горната част на тялото му е нанесен луновиден орнамент, ограничен с две врязани хоризонтални линии. вис.= 10,5 см; ду = 6,8 см; дд = 5 см (Чачева 1970, 300, обр. 5);

II. Вишеград

Балкански, 1977; Балкански, Крепости.

Обеца: мед, диаметър на кръжилото= 4,7 см. РИМ Кърджали, инв. № 5716. Обеца – халка, с обло сечение, с луновидно оформена долна част. В двата края на луницата е намотана конусовидно тънка филигранна тел. Две спиралнонавити телчета са разположени в долната ѝ периферия.

Липсва информация за местонахождението ѝ, както и за некропола, от който вер. произхожда.

III. Гледачево

Тонкова, Георгиева 2006, 164-166; Даскалов, Тонкова 2010, 78-102.

Местоположение: в центъра на с. Гледачево, обект „Двора";

Топография: равнинен район, с надморска височина от около 130 м.

Погребален обред: ТП, И-З, в колективен гроб

Планировка: единичен гроб;

Стратиграфия и датировка: КЖЕ, гроб от края наVII – началото на VIII в., средновековие: селище и некропол от втората половина на X – края на XII в.

Комплекси:

- **гроб 1**; колективен гроб*; гробно съоръжение*: яма с правилна правоъгълна форма; *ориентация*: И/СИ – З/ЮЗ (глави на изток); *дълбочина:* 0,70 м. от повърхността ; *положение на скелета*: ТП, с ръце опънати до тялото или едната ръка опъната до тялото, другата е свита в лакътя; *особености на погребалния обред:* погребение на 4 индивида: мъж на около 20 години и три деца: на 14, 8, 5-7 год., Харонов обол;

Скелет 1: млад мъж, между 20-22 годишен, с изпънати горни и долни крайници;

Скелет 2: юноша, на около 14 години, по гръб, с фрагментиран череп; горния десен крайник е свит в лакътя, китката е върху таза, а левият е свит и поставен в областта на раменете, долните крайници са изпънати.

Скелет 3: дете, по гръб, с изпънати горни и долни крайници;

Скелет 4: дете, леко обърнато надясно. Черепът застъпва лявата китка на индивид 3.

гробен инвентар: върху два от детските скелета са открити колани украси от сребро: 2 цели колани гарнитури, състоящи се от токи и накрайници, апликации с подковообразна форма, гайки, ремъчни носачи, на които са били окачени две огнива. Сред инвентара на гроба може да се добави още торбичка с прахан, кремъчни остриета, железен нож, костени пластини с извит нагоре гръб, желязна тока. Един златен медальон под брадичката на едно от децата с колелообразна форма. Златни копчета с форма на сфера с халка за окачване. Осем златни накити. Обков от дървено ведро до главата на едно дете и керамика – съд като гробен дар.

- Паралели: погребалният обред и гробният инвентар намират паралели в ранносредновековни некрополи в Североизточна България. Коланните гарнитури са аналогични на украсите от групата „Врап-Ерсеке-Велино". Златната висулка намира паралел в Малая Перешчепина и Ясиново в Украйна (Даскалов, Тонкова 2010, 87–96).

- Датировка на гробния комплекс: не по-късно от края на първата трета на VIII в. (Даскалов, Тонкова 2010, 96);

IV. Грохотно, Девинско

Дамянов 1998, 69-80;

Местоположение: м. Совать, в полите на Мурсалица, на десния бряг на р. Въча.

Топография: на десния бряг на р. Въча

Гробни съоръжения: гробни камери, оградени и покрити (понякога) с каменни плочи; гробна яма с ниша;

Погребален обред: трупополагане, по гръб, ориентация З-И; ТП, с ръце скръстени на корема, прибрани и изпънати крака; ориентация С-Ю – 3 случая, гр.4, 5, 11; случаи на поставяне на двама индивиди в гроба – гр.11; затрупване на скелета с камъни; поставяне на жертвена храна; 1 случай – ТИ, принадлежи на античната епоха;

Планировка: ?

Гробен инвентар:

керамика – гр. 2, 11, 12, 13;

токи – гр. 4, 11;

гривни – гр. 11, отворени, със стилизирани змийски глави – 2 бр.;

Стратиграфия и датировка: късноантична и средновековна епоха;

Комплекси:

- *гроб 2*; *разрушен гроб; гробно съоръжение*: правоъгълна гробна камера, оградена с плочи; *ориентация*: З– И; *дълбочина:* – ; *положение на скелета*: ТП, с ръце скръстени на корема, прибрани и изпънати крака; *особености на погребалния обред:* – ; *гробен инвентар: кана?*

- *гроб 4*; *разрушен гроб; гробно съоръжение*: елипсовидна гробна камера, частично оградена с каменни плочи; *ориентация*: С-Ю, с леко отклонение; *дълбочина:* 0, 30 м. от съвременното ниво на терена; *положение на скелета*: ТП, по гръб, дясната ръка изпъната върху бедрото, лявата – леко сгъната в лакътя, върху лявата тазобедрена кост; изпънати и събрани в коленете крака; *особености на погребалния обред:* – ; *гробен инвентар:* Тока с лировидна форма (Дамянов 1998, 73, обр. 6);

- *гроб 11*; *полуизгнил скелет; гробно съоръжение*: правоъгълна гробна камера, оградена и покрита с каменни плочи; *ориентация*: С-Ю, с 35^0 на запад; *дълбочина:* – ; *положение на скелета*: ТП, с ръце скръстени на корема; *особености на погребалния обред:* двойно погребение, керамика като гробен дар; *гробен инвентар: 1.* коланна тока с кръгла рамка, прикрепена чрез шарнир за плочката. Езикът към рамката – край, оформен като стилизирана змийска глава (Дамянов 1998, 78, обр. 15); 2. две отворени, изработени от обла тел гривни,чиито краища – стилизирани змийски глави (Дамянов 1998, 78, обр. 16); 3. керамика като гробен дар: чашки с по три вертикални дръжки, кана, амфоровиден съд, стомна, купа.

- *гроб 12*; *полуизгнил скелет; гробно съоръжение*: обикновена гробна яма с ниша; *ориентация*: З-И, с 30^0 отклонение на север; *дълбочина:* – ; *положение на скелета*: ТП, с изпънати ръце и крака; *особености на погребалния обред:* над черепа – поставяне на 7 бели варовикови камъка, поставяне на каменна плоча върху лявата страна на гръдния кош; жертвена храна в нишата, керамика като гробен дар; *гробен инвентар:* 1. конусообразна глинена чаша с три вертикални дръжки; 2. фрагменти от един съд в областта на колената – без описание;

- *гроб 13; полуизгнил скелет; гробно съоръжение*: гробната камера, оградена и покрита с каменни плочи; *ориентация*: З–И; *дълбочина:* – ; *положение на скелета*: ТП, скелетът полуизвит наляво, ръцете скръстени на таза, десният крак е изпънат, левият – свит в коляното; *особености на погребалния обред:* – ; *гробен инвентар:* обгоряла, силно фрагментирана антична керамика;

- *гроб 14; разрушен гроб, следи от кремация;*

V. Дебелт (Девелт)

Балабанов, Петрова 2002, 237-250; Балболова-Иванова, под печат; Дамянов, Балабанов 1985, 218-219; Дамянов, Балабанов 1986, 49; Костова, Чолаков 2014, 297-299;

1. обект " Стан 300", устието на р. Средецка в Мандренското езеро (=некропола при бункера в м. „Костадин чешма"

Периодизация: РБЕ, КЖЕ, РВ неукрепено селище VI в. и християнски некропол от края на VI – началото на VII в;

Гробни съоръжения: обикновена гробна яма и два зидани гроба, разрушени с булдозер при изкопни работи по време на строежа на Металургичния комбинат.

Начин на погребване: ТП, по християнски (Дамянов, Балабанов 1986, 49). Ориентация: З-И. Положение на скелетите: по гръб, краката са изпънати, ръцете са встрани от тялото, кръстосани на гърдите или върху корема, главите с поглед напред или обърнати в една от двете посоки – наляво или надясно.

Гробен инвентар:

обеци: обеца с полиедър – гр. 4; обеци с висулки – гр. 6;

монети: гр. 4;

гривни: 1) със стилизирани змийски глави, изработени чрез изчукване (гроб № 7, 2 бр.); 2) вити метални гривни, изработени от двойно или четворно усукана тел с кръгло напречно сечение (Балболова-Иванова, под печат).

пръстени: затворена халка от обла бронзова тел или плоска пластинка, запоена в най-тънката част (гр. №№ 6 и 18). Пръстени с елипсовидна или кръгла плочка, образувана чрез изчукване от самата халка, върху плочката най-често е врязана пентаграма или стилизиран паун (Балболова-Иванова, под печат).

фибули с подвито краче? и кръстовидни? (Балболова-Иванова, под печат).

С изключение на три гроба другите нямат инвентар (Дамянов, Балабанов 1986, 49);

Комплекси:

гроб 4 – с две бронзови монети на Фока под черепа (602-610 г.) (Дамянов, Балабанов 1985, 218) и обеца от кръгла бронзова тел, с полиедър (Балболова-Иванова, под печат).

гроб 6 – обеци с висулки: 1) лята, с кръжило от обла тел и форма на отворена халка с допиращи се краища, затворена с цилиндрично тъмносиньо стъклено мънисто. Към кръжилото е припоен кръгъл диск, в който е нанесен V–образен орнамент, фланкиран от двете страни и отгоре с малки триъгълни отвори. В долната част на кръга има три листовидни израстъка. Аналогични обеци са открити в Румъния и са датирани VII в. (Балболо-

ва-Иванова, под печат). 2) кръжилото е от кръгла бронзова тел със сложна форма: върху голяма отворена халка са припоени две по-малки, в които с помощта на други две са окачени две висулки от синьо стъкло с капковидна форма. Последните са нанизани на два тънки бронзови тела, сгънати по висулките така, че образуват халки, върху които са усукани тънки телчета, за да не се изнизват стъклените висулки.

V.2. Куполна базилика с некропол: IX-X в.

Дамянов, Балабанов 1985, 219;

- оловни печати;

Гробове IV–VI в. Плоски некрополи, погребенията направо в земята (Балабанов, Петрова 2002, 248).

V.3. м. Недялкови каби в землището на с. Дебелт е регистриран южният некропол на римската колония Деултум – биритуален некропол от РЕ (I-II в.) и християнски некропол от IX в. (Костова, Чолаков 2014, 297-299).

<u>VI. Златари</u>

Възарова 1981, 53; Инкова 2004, 150-182; Станилов 2006; Станилов, Атанасов 1993, 43-53; Daim 2000, 103, Abb. 16; Fiedler 1996, 248-264; Stadler 1986, 105-118; Werner 1986, 63-64, n.182;

Местоположение: Ямболско, 1 км. И от с. Златари

Топография: вторично вкопан в периферията на Дрянашка могила гроб (с разм. 3,50 м. висока, диаметър 0,40 – 0,50 м. широка).

Погребален обред: ТП

Планировка: единичен гроб;

Стратиграфия и датировка: края на VII–VIII в.

Паралели: Perniö, Финландия, определени като Greifen-Ranken Gruppe (групата грифонилластари), Среден Дунав (Werner 1986, 63), Велино, Варненско (Станилов, Атанасов 1993, 43-53; Fiedler 1996, 248-264).

Комплекси:

- позлатена бронзова тока;

- шарнирна апликация, с щитовидна форма, – бронз с позлата;

<u>VII. Златоград- 1</u>

Манова 1969, 213-225; Angelova, Koleva 2001, 263-270;

Местоположение: СЗ от гр. Златоград, край шосето за Мадан – м. Чоньови лъки (Мезарът);

Топография: на склон?

Планировка: в редици;

Гробни съоръжения: облицована и покрита с каменни плочи гробна яма;

Погребален обред: трупополагане, по гръб, ориентация З-И;

Стратиграфия и датировка: няма случаи на вертикално застъпване на гробните ями; некрополът в м. Чоньови лъки – по-късен от този в м. Джерахови ниви? (Манова 1969, 223). Няма керамика, няма монети. Датата според проучвателя е в границите между IX и XV в.

Гробен инвентар: пръстен с гравирана птица, гр. 3;

Комплекси:

- гроб 3; *гробно съоръжение*: облицована и покрита с каменни плочи гробна яма; *ориентация*: З-И, със слабо отклонение на ЮЗ- СИ; *дълбочина:* 0, 56 м. от повърхността; *положение на скелета*: разложен; вероятно ръцете – скръстени на гърдите; *особености на погребалния обред:* – ; *гробен инвентар:* бронзов пръстен с широк плътен обръч и кръгъл щит. Върху щита е гравирана птица с разперени криле, а по краищата на обръча, които опират в щита е врязана звезда*;*

VIII. Златоград – 2

Манова 1969, 213-225; Angelova, Koleva 2001, 263-270;

Местоположение: м. Джерахови ниви.

Топография: на склон?

Гробни съоръжения: облицована и покрита с каменни плочи гробна яма; гробна яма, изградена с няколко хоризонтални реда камъни, покрита с каменна плоча;

Погребален обред: трупополагане, по гръб, ориентация З-И; с ръце, скръстени на гърдите.

Планировка: в редици;

Стратиграфия и датировка: няма случаи на вертикално застъпване на гробните ями; поради гъстотата и разнообразието на гробния инвентар – хипотезата, че гробовете тук са по-ранни в сравнение с гробовете от Златоград – 1 в м. Чоньови лъки;

няма керамика, няма монети; въз основа на погребалния обред и находките – паралели: между IX и XV в.

Гробен инвентар:

обеци: от спирално преплитащи се халкички; обеци с нанизана по една куха сферичка на халката;

накит за глава: метален наниз от петоъгълни плоски бронзови висулки, прикачени към обръч от виещ се в затворени спирали преплетен тел и закрепен върху кожа;

огърлици: състоящи се от полусферични висулки, обточени с филигран, и розета в центъра;

огърлици: от стъклени мъниста: единични, двойни или многосъставни, оцветени жълто, зелено, синьо, сребрист и златист цвят;

пръстени: пръстен с гнездо за инкрустация; с гравирана пентаграма; с гравирана птица;

- гроб 1; *гробно съоръжение*: облицована и покрита с каменни плочи гробна яма; *ориентация*: З-И; *дълбочина:* – ; *положение на скелета*: разложен, ръцете скръстени на гърдите; *особености на погребалния обред:* – ; *гробен инвентар:* 1. огърлица

с четири или петредов наниз от единични, двойни или многосъставни стъклени мъниста, оцветени жълто, зелено, синьо, сребристо и златисто (Манова 1969, 218, обр. 8); 2. метален наниз от петоъгълни плоски бронзови висулки, прикачени към обръч от виещ се в затворени спирали преплетен тел и закрепен върху кожа (Манова 1969, 219, обр. 9, 10_1); 3. чифт обеци от спирално преплитащи се халкички (Манова 1969, 220, обр. 10_6); 4. чифт обеци с нанизана по една куха сферичка на халката (Манова 1969, 220, обр. 10_3); 5. фрагмент от бронзов кръст; 6. пръстен с гнездо за инкрустация на камък, посребрен бронз. Халката на пръстена е украсена с успоредни вдълбани линии (Манова 1969, 216, обр. 5_2); 7. посребрен пръстен с елипсовидно гнездо, изпълнено с бяла паста. Халката е образувана от спирално навит тел, който образува двоен обръч (Манова 1969, 216, обр. 5_1); 8–10. бронзови пръстени, с широки халки и плоски, кръгли щитове. Върху щитовете на два от тях е гравирана пентаграма (Манова 1969, 215-216, обр. $4_{3,}$ $5_{3,4}$), а върху третия щит е гравирана птица с разперени криле (Манова 1969, обр. 5_6); 11. шест полусферични висулки с неподвижно запоена халка за окачване – сребърни или посребрени. Кръглата основа е обточена с филигран, а в центъра на полусферите е имало релефен орнамент, може би розета. диам. = 1,2 и 2,2 см (Манова 1969, 220, обр. 11_{3-8});

- *гроб 3; гробно съоръжение*: камера, изградена с няколко хоризонтални реда камъни, покрита с каменна плоча; *ориентация*: З-И?; *дълбочина:* 0,81 м. от повърхността; *положение на скелета*: натрошени и разбъркани кости; *особености на погребалния обред:* – ; *гробен инвентар:* 1. единични или многосъставни стъклени мъниста с жълт, зелен, син, сребрист и златист цвят, произхождащи от наниз (Манова 1969, 223, обр. 12); 2. четири силно разядени бронзови пръстена, с плоски халки и кръгъл щит, с гравирана птица (Манова 1969, 215, обр. $4_{2,4,6,7}$; 6_2).

<u>IX. с. Изворово – м. Калето, Харманлийско</u>

Борисов 2009а, 243-257; Борисов, Шейлева 2009, 471-474;

Сектор 3 – некрополи: КА и средновековен некропол.

Гробни съоръжения: обикновени ями или с двускатно покритие от тегули.

Начин на погребване: трупополагане, ориентация З-И. Положение на скелетите: изпънати покрай тялото долни крайници, горните крайници: скръстени по различен начин.

Гробен инвентар:

глинена лампа, глинен съд и цинтове от обувки или ботуши, както и една неопределена монета. Дата: III – първа четвърт на VII в. (Борисов, Шейлева 2009, 473; Борисов 2009а, 245).

обеца: една обеца-халка. Дата: XI в. (Борисов, Шейлева 2009, 474; Борисов 2009а, 245).

<u>X. Карнобат (Маркели)</u>

Велков 2009, 152-157;

Гробно съоръжение: 1. Четириъгълна гробна яма със заоблени ъгли (гр. 4 и 5); 2. Трапецовидна със заоблени ъгли (гр. 3); гр. 5 – маркиран с камък;

Погребален обред: ТП З-И, с отклонения СЗ-ЮИ, с изпънати долни крайници; гроб 5 – поставяне на плочест камък със средни размери при краката на погребания. Положение на скелетите: с изпънати горни крайници – гробове с н. 1, 2, 5; едната ръка леко свита и положена върху тазовите кости – гр. 3 и 4. В гр. 2 са погребани 2 индивида. Случай на опалване на гробната яма.

Гробен инвентар: обеца, желязно ножче, фрагменти от желязна тока и железен предмет, бронзова монета, бронзови токи.

Стратиграфия и датировка: втората половина на VI – първа половина на VII в;

Комплекси:

- *гроб 2*: двойно погребение; *гробно съоръжение*: гробна яма; *ориентация*: З-И, Аз. 260˚; *дълбочина:* – ; *положение на скелета*: ТП, с изпънати ръце и крака; *особености на погребалния обред:* в една гробна яма – погребение на възрастен индивид, жена (ок. 55 год.) и дете (12 год.)*; гробен инвентар:* 1. Бронзова монета на Фока (602-610); 2. Бронзова обеца от отворена халка, открита до черепа; 3. Желязно ножче; 4. Фрагмент от желязна тока? или гривна? 5. Фрагмент от железен предмет;

- *гроб 5*: *гробно съоръжение*: Четириъгълна гробна яма със заоблени ъгли; *ориентация*: З-И, Аз. 260˚; *дълбочина:* – ; *положение на скелета*: ТП, с изпънати ръце и крака; *особености на погребалния обред:* поставяне на плочест камък със средни размери при краката, вглъбени под долните крайници*; гробен инвентар:*

1. върху тазовите кости вляво – бронзова щитовидна тока, дата: втората половина на VI – първа половина на VII в. (Велков 2009, 155-157, Обр. 3.1); 2. до стъпалата на десния крак – друга бронзова тока, тип Салона–Истрия (Велков 2009, 155-157, Обр. 3.2).

<u>XI. Копривлен</u>

Кацарова, Хаджиангелов 2002, 215-243;

Местоположение: пътя Гоце Делчев – границата;

Топографска характеристика: некрополът: върху източния склон на ниско предпланинско възвишение;

Стратиграфия и датировка: РЖЕ ями; гробове от КА и средновековието, т.е. от първите десетилетия на IV-XI в.

Комплекси (гробовете от втората фаза на некропола – VIII-IX в.):

- *гроб 10*; гробно съоръжение: обикновена гробна яма; ориентация: З-И, отклонение 15 градуса; дълбочина на 1,10 м. от повърхността; положение на скелета: изпънат по гръб; краката из-

пънати, лявата ръка свита в областта на гръдния кош; дясната ръка в областта на таза; особености на погребалния обред: наличие на въглени; гробен инвентар: обеци – чифт, от двете страни на черепа; медна сплав, силно фрагментирани; от тънка бронзова тел с припоена лещовидна висулка; и пръстен: бронз, халка с плоско сечение, която се разширява в щит с елипсовидна форма, украсен с врязан пентаграм, върху пръстите на лявата ръка;

- *гроб 18*; гробно съоръжение: обикновена гробна яма, оградена частично с ломени камъни; ориентация: З-И, отклонение 40 градуса; дълбочина на 0,40 м. от повърхността; положение на скелета: изпънат по гръб; краката изпънати, дясната ръка свита в долната част на гръдния кош, лявата ръка свита в областта на таза; особености на погребалния обред: наличие на въглени; гробен инвентар: железни халки – 2 бр., от двете страни на таза; желязно ножче, вляво от таза.

– *гроб 22*; гробно съоръжение: яма с правоъгълна или трапецовидна форма, напълно или частично оградена с камъни; *ориентация*: СЗ-ЮИ, отклонение 45 градуса; *дълбочина* на 0,70 м. от повърхността; *положение на скелета*: изпънат по гръб; краката изпънати, двете ръце свити в областта на гръдния кош; особености на погребалния обред:-; *гробен инвентар*: обеци – чифт; медна сплав, халка от тънка бронзова тел с три намотки в долния край и примка за закопчаване; другият край е завит като кукичка; диаметър= 2,5/3,0 м (Кацарова, Хаджиангелов 2002, Фиг. 227.4); *пръстен*: бронз, халка с плоско сечение, която се разширява; украса – врязана, върху плочката е врязан кръг, в който са вписани листовидни орнаменти, разположени кръстовидно; диам.= 2,1 см, върху пръстите на лявата ръка (Кацарова, Хаджиангелов 2002, Фиг. 229.11); *пръстен*, медна сплав, лява ръка (Кацарова, Хаджиангелов 2002, Фиг. 229.5); *халка*: олово, разминаващи се краища; елемент от закопчалка; *маниста*: стъкло, общо 560 бр. с различни размери от 0,4 до 0,8 мм, със сферична форма, единични, двойни, тройни, четворни; с жълт, бял, син цвят, посребрени и позлатени;

- *гроб 68*; *гробно съоръжение*: обикновена гробна яма; *ориентация*: З-И; *дълбочина* на 0,65 м от повърхността; *положение на скелетите*: изпънати по гръб; краката изпънати, ръцете – изпънати; особености на погребалния обред: двойно погребение; *гробен инвентар*: обеца – медна сплав, обла тел с три намотки и закопчалка; фрагментирана; вдясно от череп 1 (Кацарова, Хаджиангелов 2002, Фиг. 227.5); *пръстен*: медна сплав; халка с плоско сечение, която се разширява в плочка с елипсовидна форма, украсена с врязан пентаграма, диам. = 2,1 см (Кацарова, Хаджиангелов 2002, Фиг. 229.8); *маниста*, стъкло; 93 броя; дву-, три-, четирисъставни; със сферична форма, жълт, светлозелен и син цвят; скелет н. 2, върху гръдния кош и под черепа; обеци: чифт, медна сплав; *халка* от тънка тел с нанизани 2 сферични топчета; силно фрагментирани;

- *гроб 80; гробно съоръжение*: обикновена гробна яма; *ориентация*: З-И, 10 градуса отклонение; *дълбочина* на 0,60 м. от повърхността; *положение на скелетите*: по гръб; краката изпънати, ръцете – изпънати покрай тялото ; *особености на погребалния обред:* двойно погребение, завързване при глезените; *гробен инвентар*: обеца – медна сплав, силно фрагментирана; вдясно от черепа на скелет 1;

- *гроб 90* (Кацарова, Хаджиангелов 2002, Фиг. 227.13); гробно съоръжение: обикновена гробна яма, покрита с каменни плочи; ориентация: З–И; дълбочина на 0,50 м от повърхността; положение на скелета: изпънат по гръб; краката изпънати, двете ръце свита леко в лактите и събрани в областта на таза; особености на погребалния обред: -; гробен инвентар: обеци – медна сплав, лети, с луновидна форма, украсени с филигранни нишки и кръгчета и три кухи сферични топчета; на втория екземпляр липсват сферичните топчета. Силно патинирани. дълж.= 6,3 см; маниста: стъкло, със сферична форма и прищипнати (единични, двойни, тройни), с жълт цвят; 77 броя; разм: от 0,3-0,5 см. Около вратните прешлени.

- *гроб 95; гробно съоръжение*: обикновена гробна яма; *ориентация*: З-И; *дълбочина* на 0,90 м. от повърхността; *положение на скелетите*: по гръб; краката изпънати, ръцете – изпънати покрай тялото; *особености на погребалния обред:* два индивида един върху друг?; *гробен инвентар*: обеци, медна сплав, чифт, силно фрагментирани и патенирани; халки с вероятно припоени лещовидни висулки; обеца, медна сплав. Обикновена халка.

- *гроб 105; гробно съоръжение*: обикновена гробна яма, покрита с каменни плочи; *ориентация*: З-И, отклонение 20 градуса; *дълбочина* на 1,00 м. от повърхността; *положение на скелетите*: по гръб; краката изпънати, дясната ръка – свита в областта на гръдния кош, лявата ръка – поставена в коремната област; *особености на погребалния обред:* -; *гробен инвентар*: халка, медна сплав. диам.=1,7 см; халка, желязо, силно корозирала; маниста, стъкло.

- *гроб 158*; *гробно съоръжение*: гробна камера с правоъгълна или трапецовидна форма, изградена от забити вертикално каменни плочи и покрита с плочи; *ориентация*: З-И, 10 градуса отклонение; *дълбочина* на 0,65 м. от повърхността; *положение на скелетите*: по гръб; краката изпънати, ръцете – изпънати покрай тялото?; *особености на погребалния обред:* препогребване, разбъркване на костите; *гробен инвентар*: Кана. Сферично тяло, цилиндрична шия, равно отрязан и загладен устиен ръб, от който излиза заоблена дръжка до най-широката част на тялото. Дебелостенна. На бавно колело. Глината: съдържа пясъчни примеси, изпечена до керемиденочервен цвят. Ду= 7,5 см, дд= 6 см; вис.=14 см.

- *гроб 160; гробно съоръжение*: яма с правоъгъл-

на или трапецовидна форма, напълно или частично оградена с подредени в редица средно големи и дребни валчести или плочести камъни; *ориентация*: З-И, без отклонение; *дълбочина* на 0,70 м. от повърхността; *положение на скелетите*: по гръб; краката изпънати, дясната ръка – свита в долната част на гръдния кош, лявата ръка – изпъната край тялото; *особености на погребалния обред:* -; *гробен инвентар*: 1. пръстен, медна сплав. Обикновена халка. Тънка пластина, украсена с две успоредни врязани линии и между тях една зигзагообразна. Диам.= 2,2 см; 2. Пръстен, медна сплав. Халка, разширяваща се в елипсовиден щит, върху който е врязан пентаграм. Диам.= 2 см; 3. Пръстен, медна сплав. Халка, разширяваща се в правоъгълен щит, украсен с 5 щемпелувани центрични кръгчета. По едно кръгче на плещите. Диам.= 2,3 см. 4. Пръстен, медна сплав, идентичен с предния. 5. Пръстен, медна сплав. Обикновена тънка халка. Диам.= 2 см. Четирите пръстена са открити върху един пръст на дясната ръка. Ножче, желязо; силно корозирало.

- *гроб 161* (Кацарова, Хаджиангелов 2002, Фиг. 227.9); *гробно съоръжение*: обикновена гробна яма; *ориентация*: З-И, без отклонение; *дълбочина* на 0,65 м от повърхността; *положение на скелетите*: по гръб; краката изпънати, ръцете леко свити, събрани в коремната област; *особености на погребалния обред:* -; *гробен инвентар*: обеци, медна сплав; халка от обла тел с окачено сферично кухо тяло (фрагментирано) и с верижки. Три екземпляра, отдясно на черепа. Пръстен, медна сплав. Плоска халка, разширяваща се в правоъгълна плочка, с пет центрирани кръгчета и по едно отстрани на плещите. При пръстите на дясната ръка. Маниста. Бронз, 25 броя. Посребрени едри маниста с ореховидна форма, украсени с надлъжни канелюри и завършващи в двата края с релефни пръстени. Дълж.= 2,2 см, шир.= 1,5 см. Маниста, стъкло, миниатюрни; сферични, с тъмносин и зелен цвят.

- *гроб 172: гробно съоръжение*: гробна яма, частично оградена с подредени в редица с камъни; *ориентация*: СЗ-ЮИ, 62 градуса отклонение; *дълбочина* на 1,40 м от повърхността; *положение на скелетите*: по гръб; краката изпънати, ръцете –свити в лактите и събрани в областта на корема; *особености на погребалния обред:*-; *гробен инвентар*: 1. чифт обеци с нанизани две сферични кухи топчета към халката; 2. чифт лети гроздовидни обеци; 3. мъниста, стъклени: жълт, зелен, син цвят, посребрени, комбинация от синя основа и декорация от жълти нишки – 101 броя.

- *гроб 177* (Кацарова, Хаджиангелов 2002, Фиг. 228); *гробно съоръжение*: гробната яма е напълно или частично оградена с подредени в редица средно големи и дребни валчести или плочести камъни; *ориентация*: З-И, отклонение 40 градуса; *дълбочина* на 1,00 м. от повърхността; *положение на скелетите*: по гръб; краката изпънати, дясната ръка – свита в долната част на гръдния кош, лявата ръка – изпъната; *особености на погребалния обред:* -; *гробен инвентар*: наушници, медна сплав, с посребряване, 6 броя. По три нанизани незатворени халки с украса от филигранни нишки и сферични топчета с три верижки, на които е окачен по един звездообразен пандантив. Вероятно окачени на лента или кърпа за глава, диам= 4 см. От двете страни на черепа. *Маниста*, 24 броя, бронз с посребряване и позлатяване. Ореховидна форма с украса от щамповани релефни линии, четирилистници и кръстовидно пресичащи се ленти, дълж.= 2,5 до 3,0 см. *Маниста, стъкло,* над 200 броя. Сферични и прищипнати. С тъмносин, жълт и зелен цвят. Около и под черепа. Апликации, медна сплав, 2 броя. Кръгла пластина с украса от два концентрични зрънчести кръга по периферията. *Гърне* (табло 41.3). На бавно колело. Песъчлива глина, с кафяв до черен цвят, украса от единична вълнообразна врязана линия. Конична форма, с наклонена навън шийка.

- *гроб 180; гробно съоръжение*: гробната яма е напълно или частично оградена с подредени в редица средно големи и дребни валчести или плочести камъни; *ориентация*: З-И, без отклонение; *дълбочина* на 0,10 м. от повърхността; *положение на скелетите*: запазен е само черепа; *особености на погребалния обред:* -; *гробен инвентар*: обеци – наушници, медна сплав. Изработени от обла тел с три намотки в долния им край и кукичка за закопчаване. На две от намотките висят висулки от спираловидна усукана тел, на която са закачени верижки. Същите верижки висят и на третата намотка, директно закачени на нея. Шест броя – по две тройки от двете страни на черепа (Кацарова, Хаджиангелов 2002, Фиг. 227.8). Маниста, стъкло. Със сферична форма, двойни и тройни прищипнати, жълти, позлатени и посребрени. Около и под черепа.

- *гроб 184; гробно съоръжение*: гробната яма е напълно или частично оградена с подредени в редица средно големи и дребни валчести или плочести камъни; *ориентация*: З-И, без отклонение; *дълбочина* на 0,10 м. от повърхността; *положение на скелетите*: по гръб; краката изпънати, ръцете – присвити в лактите и събрани в областта на корема; *особености на погребалния обред:* наличие на въглени в гробната яма; *гробен инвентар*: *обеци, чифт,* медна сплав. От тънка тел с нанизани три малки сферични топчета и верижки, диам.= 3–3,5 см. От двете страни на черепа. *Маниста, стъкло.* Със сферична форма, жълти, сини, зелени на цвят. В областта на вратните прешлени. *Гърне, керамика* (табло 43.3). Биконична форма със слабо извит навън устиен ръб. ду=11 см, дд= 9 см, вис.=11 см; глината: съдържа примеси от пясък, чернокафяв цвят, на бавно колело.

XII. Кюстендил (Пауталия – Велбъжд)

Грозданов, Дянкова 2009: Грозданов, Дянкова 2009, 353-357; Грозданов, Дянкова 2010, 358-360; Грозданов, Дянкова 2013, 616-641.

XII.1. ул. „Цар Симеон I“, УПИ XVIII

Местоположение: пред външното С лице на сектор Г от С крепостна стена

Топография: в равнинна част на Пауталия, в терен със слабо изразен наклон в посока С-Ю, към р. Банщица.

Планировка: единичен гроб. Под въпрос е връзката на гроба с гробовете от некропола на ул. „Хан Крум” 12, разкрити в съседство.

Гробно съоръжение: зидана гробна камера от преизползвани фрагментирани късноантични тухли (на един фрагмент от южната страна на гроба има релефен кръст), без спойка. С покритие. Камерата е с правоъгълна форма, като вътрешните стени са оформени леко дъговидно.

Позиция на скелета: Скелетът е по гръб. Торсът (до таза) е затрупан с камъни, долните крайници са изпънати, фалангите им са разместени. Гробът е вторично отварян.

Инвентар: няма;

Стратиграфия и датировка: Керамиката на ръчно колело, открита в насипа на гроба позволява горната хронологическа граница да се постави в X в. Гробът е разположен над пласт, най-късните материали в който са от средата на V в. Аналогиите в погребалния обред и фрагментите битова керамика от насипа на гроба позволяват датирането му в широките граници на ранното средновековие (VII-X в.).

XII.2. ул. „Хан Крум“ №12

Местоположение: защитена зона „Б“ на НААР „Пауталия – Велбъжд – Кюстендил“, в централната част пред С крепостна стена

Топография: в равнинна част на Пауталия, в терен със слабо изразен наклон в посока С-Ю, към р. Банщица.

Планировка: вероятно в редици, но малкият брой проучени гробове от различни хоризонти не позволява категорични заключения;

Гробни съоръжения: 1. Камера от вертикално поставени, преизползвани римски тухли с покритие (гроб №6). 2. Зидана камера от фрагментирани и цели римски тухли без спойка, с покритие (гробове № 4, 13). 3. Камера от стреховидно поставени тегули (гробове № 1, 2, 3, 5, 7, 8, 9, 10, 11).

Позиции на скелетите: Погребалният обред е трупополагане по гръб. Черепите лягат върху тилната си част, като при гробове № 1, 2 те са почти изправени – имат каменна подложка зад тила. Наблюдават се няколко варианта при положението на горните и долните крайници. 1. Горните крайници изпънати покрай тялото. 2. Леко свити в лактите и отпуснати покрай тялото. 3. Изпънати върху тялото, костите на дланите и фалангите са под таза. 4. Десният горен крайник свит върху гърдите, левият – в коремната област. 5. Десният горен крайник свит под прав ъгъл върху коремната област, левият свит покрай тялото, костите на дланите и фалангите са върху лявата част на таза. При всички гробове долните крайници са изпънати, единствено при гроб № 11 са леко свити и доближени при глезените. Само при този гроб е засвидетелствано препогребване – човешки кости са струпани зад черепа. Вторично разбъркване на костите има при гроб № 14.

Инвентар: бронзови монети (сечени в периода между 320-378 г.), открити в гробове № 2, 3, 7 и 8. Монетите са по една в гроб – в насипа или непосредствено над лявата част на гръдния кош.

Стратиграфия и датировка: три хронологически фази (IV-X в.): 1. От началото до средата на IV в. Към тази фаза се отнасят гробовете с ориентация С – Ю и гробни съоръжения от стреховидно поставени тегули (№ 7, 8, 12, 14). 2. От средата на IV до втората половина на V в. Тук се влючват гробовете с ориентация З – И и гробни съоръжения от стреховидно поставени тегули (№ 1, 2, 3, 5, 7). 3. Ранно средновековие – горна граница края на X в. (гр. 4, 6, 13).

XII.3. ул. „Мориц Леви” 7

Местоположение: В североизточната четвърт на укрепената част на Пауталия

Гробни съоръжения: I. Обикновена гробна яма с трапецовидна форма – гроб № 4. II. Яма с частично маркирани страни с камъни и фрагменти строителна керамика – гробове №№ 5, 6, като при последния ямата е с овална форма, а дъното е застлано с преизползвани римски тухли. III. Яма страните на която са маркирани с камъни и фрагменти строителна керамика и покрита със стреховидно поставени фрагментирани тухли. IV. Камера от вертикално поставени, преизползвани римски тухли – гробове №№ 1,3, като при първия дъното е застлано с фрагментирани тегули, а вторият е с покритие от тухли (сега запазени само 2).

Позиции на скелетите: Погребалният обред е трупополагане по гръб, ориентация З-И –гробове с №№ 1,3,4,5,6,7 и 8 като гробове 1,4,5,6 са със сезонни отклонения и С-Ю – Гроб № 2 също със сезонно отклонение. Положението на горните крайници може да се устови само при няколоко гроба: гроб №6 – свити в коремната област; върху коремната област но свит под прав ъгъл е десния горен крайник на индивида от гроб № 5; левия горен крайник при гроб № 3 е свит върху долната част на гръдния кош. В два случая гробвете са отвряни вторично – черепът от гроб № 6 е отделен от шийните прешлени и обърнат с лицевата час към дъното на гроба, костите, а костите от дясната част на гръдния кош са разбъркани; гроб № 2 – костите са извадени и вероятно препогребани на друго място. От територията на некропола има открити отделни човешки кости, което показва продължително използване.

Инвентар: няма инвентар в гробовете.

Стратиграфия и датировка:

Суперпозиции: Някои от гробовете са нарушени от възрожденски и османски структури и гроб № 3 от водопровод, гроб № 5 от канал. Гробовете са разположени върху част от перистилна сграда, която продължава да се развива в западна, южна и източна посоки извън границите на проучвания парцел. Сградата функционира от средата на II до края на VI в. (Спасов и др. 2006, 378-379).

Гробовете са вкопани на дълбочина от 0,85-1,48 R (514,64 до 514,01 в абсолютни дълбочини). Пластът е смесен, съдържа материали от КАЕ и ранното средновековие. Гробове №№ 1 и 3 са вкопани в пласт с късноантични деструкции.

От пласта, в който са вкопани гробовете произхожда и фрагментирана кръгла ремъчна апликация с леко изпъкнала повърхост и шип за закрепяне. Украсена е с две врязани концентрични линии в периферията на кръга и две в средата. Най-точен паралел на апликацията е един екземпляр от колекция ремъчни украси с неизвестно местонахождение от НАИМ (Станилов 1991, 29, обр.7; 47, №18; 58 табл.IV, 18). Тя се отнася към тип AVI-1 по Станилов, датиран в VIII-X в.(Станилов 1991, 14). Този тип апликации служат за украса на конска сбруя (Станилов 1991, 28).

Анализът на находката и гореизложените стратиграфски данни позволяват некропола да се постави в епохата на ранното средновековие (VII-X в.)

Анализът на находката и гореизложените стратиграфски данни позволяват некропола да се постави в епохата на ранното средновековие (VII-X в.).

XII.4. ул. „Иван Шишман“ № 8

Спасов, Вандова 2007, 378-380;

Местоположение: СИ четвърт на укрепената градска част на Пауталия, в близост до С крепостна стена;

Стратиграфия и датировка: края на IX-XII в.?

XII.5. некропол в района на базилика № 7

Спасов 2000, 56-116; Стоянова 2005, 75-83; Spassov, Kazarova, Mladenova, Filipova 1999, 5, 18-44;

Местоположение: екстрамурална базилика, ул.”Иларион Макариополски” 33; З от укрепената част.

Топография: върху терен с ясно изразена денивилация в посока Ю-С;

Периодизация: Възрожденска епоха; Ср некропол – края на IX – края на XII/начало на XIII в.;

РВ базилика с мозаечни подове, датирани във втората половина на V-началото на VI в. Базиликата има поне два строителни периода. В края на IV – началото на V в. базиликата претърпява частично разрушение. Към средата/ втората половина на V в. канцелът на базиликата е възстановен. Разрушаването на базиликата се поставя във втората половина на VI в.

Планировка: налице е тенденция към организиране на гробовете в редици в посока З–И, но при всички случаи трябва да се има предвид, че некрополът съществува продължително време и са налице многобройни примери на суперпозиции.

СрЕ – гробни съоръжения: 1. обикновени ями с правоъгълен план; 2. гробни ями с правоъгълен или трапецовиден план, оградени частично с камъни или тухли; 3. гробове, застлани, оградени и покрити с вертикално поставени тухли;

КРЕ – гробни съоръжения: 1. обикновена гробна яма; 2. гробна яма, облицована с тухли и плоско покритие; 3. гробове със стреховидно поставени тегули;

СрЕ – позиции на скелетите: ТП, ориентация З-И, с отклонения на ЮЗ-СИ, по гръб. Долните крайници са изпънати, събрани в коленете или с кръстосани ходила. Горните крайници се срещат в следните позиции: 1. ръцете са положени в областта на корема; 2. дясна ръка върху гърдите, лявата – по –ниско; 3. кръстосване.

КРЕ – позиции на скелетите: ТП, ориентация З-И, С-Ю (гр. 34), по гръб. Долните крайници са изпънати или свити в коленете, горните крайници: 2. свити в лактите, лявата положена върху таза, дясната върху гръдния кош; 4. дясната ръка – свита под прав ъгъл върху гръдния кош; 5. лявата ръка върху гръдния кош, дясната свита към главата в юмрук; 6. ръцете са изпънати покрай тялото;

Особености на погребалния обред: отсичане на ходила, вторично разкопани гробни ями – за извършване на вторични погребения или за разбъркване на костния материал (Спасов 2000, 57).

Стратиграфия и датировка: Строителството на ранновизантийската базилика разрушава гроб 63 (Spassov, Kazarova, Mladenova, Filipova 1999, 26). Гробовете са вкопани в пласт деструкции, натрупан след разрушаването на базиликата, върху мозаечния й под или нарушавайки го (Спасов 2000, 56). Гроб 64 е разположен под гробове 46 и 39, а гроб 46 е по-късен от гроб 57, който от своя страна нарушава гр. 57-В – т.е. налице са поне четири последователни фази от съществуването на некрополa (Спасов 2000, 65-66); гробове 25, 40, 41, 42 – друг пример за три последователни застъпвания на гробовете (Спасов 2000, 66).

Дата: X до края на XII/ началото на XIII в. (Спасов 2000, 68).

Комплекси:

Гроб 63 – съдържа колективна монетна находка, най-късната монета в която е на Диоклециан, сечена в периода 270-290 г. (Spassov, Kazarova, Mladenova, Filipova 1999, 41).

XIII. Мишевско

Възарова 1976, 297-310; Angelova, Koleva 2001, 263-270;

Местоположение: Кърджалийски окръг

Топография: хълмиста местност „Дженеву мизерът”

Гробни съоръжения: камера, облицована и

покрита с каменни плочи;

Погребален обред: трупополагане, по гръб, ориентация З-И, с ръце скръстени върху таза;

Планировка: в редици

Гробен инвентар: *надушница* тип 1.2, гр.12; *обеца* с две кухи топчета на халката (гр.12, 25); тип 3 (табло 152, гр. 23); тип 2.3 (Мишевско, гр. 27); обеци тип 1.1 (гр. 27, 31)

Накити за шия: шийни украшения с бронзови пластинки, стъклени мъниста, бронзови висулки (гр. 12, 27, 31, 32);

Гривна – гр. 12;

Звънчета – гр.12;

Керамика – гр. 17, 21, 31, 33, 36;

Пръстени – гр. 17, 18, 27, гр. 32;

Стратиграфия и датировка:

Комплекси:

- гроб 12: *гробно съоръжение*: камера, облицована и покрита с каменни плочи; *ориентация*: З-И; *дълбочина:* -; *положение на скелета*:по гръб, с ръце скръстени върху таза?; *особености на погребалния обред:* двойно погребение, на майка и дете; разложени скелети; *гробен инвентар:* 1. Бронзова надушница, от тънък тел с тридесет и две спираловидни навивки, към които са прикачени верижки, завършващи с пластинки, украсени с релефни точки и оформени в долния край като лястовича опашка. Диам.= 10 см., дълж. на вис.=2 см; дълж. на пластинките = 1,5 см. (Вължарова 1976, 301, обр. 187_{2}); 2**.** Бронзова обеца. Халка от объл тел, със закопчалка в единия край и две нанизани кухи елипсовидни топчета. Диам. = 3 см., на топчетата=0,5 см (Вължарова 1976, 301, обр. 187_{1}); 3. шийно украшение – пластинка, бронзова, кръгла, с дупка, където вероятно е имало камъче. Пластинката е украсена с осем щамповани кръгчета и с две филигранни жички наоколо. В горния край има 2 дупчици за прикачване, а в долния са закачени верижки, завършващи с ромбовидни пластинки, оформени в долния край като лястовичи опашки (Вължарова 1976, 301, обр. 187_{3}); 4. Накит за шия**,** подобен на предходния? Две дупчици в горния край и тръбичка за прикачване. В средата на повърхността пет щамповани кръгчета, споени с точки. (Вължарова 1976, 301, обр. 187_{4-6}); 5. Мъниста, стъклени: а) кръгли и цилиндрични, жълти и сини, двадесет и едно, диам. 0,3–0,5 см; б) тръбовидни, прищипнати – от дву- до дванадесетоделни, жълти, сини, зелени и бели, позлатени и посребрени, 450, дълж. 3–3,5 см. (Вължарова 1976, 301, обр. 187_{11}); 6. Бронзови зърна, девет, полусфери, затворени отзад с припоена пластина и тръбичка за прикачване. На лицевата страна в средата щампована розета, а по периферията – филигранна украса. Диам. = 2 см, дълж. тръбичка= 1 см, шир. = 0,5 см (Вължарова 1976, 301, обр. 187_{7}); 7. Бронзови зърна, четири, кръгли, състоящи се от две полусфери, споени в средата (Вължарова 1976, 301, обр. 187_{8}); 8. Бронзово зърно – тръбичка, завършваща от едната страна с топче (Вължарова 1976, 301, обр. 187_{9}); 9. Пръстен, бронзов, от пластинка, разширяваща се в кръгла плочка, върху която е гравирана птица в анфас. Диам.$_{халка}$= 2 см; диам.$_{плочка}$= 1, 5 см (Вължарова 1976, 301, обр. 187_{16}); 10. Сребърно украшение с щампована повърхност (Вължарова 1976, 301, обр. 187_{10}); 11. Обеца, бронзова – отворена халка от тънък усукан тел. Диам.= 1, 5 см. (Вължарова 1976, 301, обр. 187_{13}); 12**.** Гривна, бронзова, вита, от двойноусукан тел. В единия край кукичка, а в другия – закопчалка. Диам.= 5, 4 см. (Вължарова 1976, 301, обр. 187_{15}); 13. Звънчета?, бронзови, две, с гайка в горния край и с разрез в долната част. Във вътрешността – топче. Диам.= 1, 6 см. (Вължарова 1976, 301, обр. $187_{14\,а,\,6}$).

- гроб 17: *гробно съоръжение*: камера, облицована и покрита с каменни плочи. Размери: 2 х 0, 60 х 0, 40 м; *ориентация*: З-И; *дълбочина:* – ; *положение на скелета*: по гръб, горните крайници скръстени на корема; *особености на погребалния обред:* въглени в насипа на гроба; *гробен инвентар:* 1. Гърне, разбито преди разкопките, останала горната част и късове от дъното. С конусовидно тяло и леко извито навън устие, със срязан ръб. На колело. Червенокафяв цвят, песъчлива глина. В горната част на тялото има единични врязани вълнообразни линии. Недобре изпечено. Размери: вис.= 6 см, ду= 12, 8 см, дд = 8 см. (Вължарова 1976, 302, обр. 188_{1}); 2. Кана с несиметрично яйцевидно тяло, фуниевидно устие, дръжка с елипсовидно сечение, започваща от венчето и завършваща в средата на тялото. На ръка. Червен цвят, от песъчлива глина. Размери: вис.= 15 см, ду= 9 см, дт= 11 см., дд = 8, 5 см (Вължарова 1976, 302, обр. 188_{2}); 3. Пръстен, бронзов – затворена халка от пластинка, разширяваща се в плочка, на която е гравирана птица в анфас. Върху халката, от двете страни на плочката има по три пресичащи се хасти. Диам.= 2 см. (Вължарова 1976, 304, обр. 188_{3}).

- гроб 18: *гробно съоръжение*: преди разкопките открит, разрушено? *ориентация*: З-И; *дълбочина:* – ; *положение на скелета*: по гръб?, скелетът – унищожен; *особености на погребалния обред:* – ; *гробен инвентар:* 1. Пръстен, бронзов, фрагмент. Халка с разширяваща се плочка, върху която е гравирана птица в анфас, с разперени криле (Вължарова 1976, 302, обр. 188_{4}).

- гроб 21: *гробно съоръжение*: камера, облицована с каменни плочи, липсва покритието; *ориентация*: З-И; *дълбочина:* – ; *положение на скелета*: по гръб, горните крайници скръстени на корема; *особености на погребалния обред:* въглени в насипа на гроба; *гробен инвентар:* в пръстта е строшен съд: 1. фрагменти от гърне, изработено на колело. Червен цвят. Украса от вълнисти врязани линии по външната повърхност;

*- гроб 23***:** *гробно съоръжение*: камера, облицована и покрита с каменни плочи. Размери: 1,90 х

0,60 м; *ориентация*: З-И; *дълбочина:* ; *положение на скелета:* ТП, по гръб, с ръце скръстени на корема; *особености на погребалния обред: -; гробен инвентар:* обеци от двете страни на черепа: 1. Чифт луновидни, сребърни, обеци. На мястото на съединяване на халката с луницата е нанизано кухо топче. Последната е със сложна филигранна изработка. В долната ѝ част има шест гроздовидни гранули и по две концентрични окръжности между тях. Диам.= 3,5 см. (Вължарова 1976, 302, обр. 188 $_{5а,}$ б).

- *гроб 25*: *гробно съоръжение*: камера, облицована и покрита с каменни плочи. Размери: 1,84 х 0,42 х 0,72 м.; *ориентация*: З-И, с отклонение на ЮЗ; *дълбочина:* -; *положение на скелета:* разложен, по гръб?; *особености на погребалния обред: -; гробен инвентар:* 1-2. чифт обеци, бронзови. Отворени халки, в единия край с кукички за прикачване. На халката са нанизани две кухи елипсовидни топчета. Диам. = 4, 5 см. (Вължарова 1976, 302, обр. 188 $_{6,7}$).

- *гроб 27*: *гробно съоръжение*: камера, облицована и покрита с каменни плочи. Размери: 1,88 х 0,60 х 0,78 м. *ориентация*: З-И; *дълбочина:* -; *положение на скелета:* по гръб; *особености на погребалния обред: -; гробен инвентар:* 1–5. пет сребърни луновидни надушници. На халката при съединението ѝ с луновидната част, а също и в средата на луницата има по едно кухо топче. Лицевата част на луницата е разделена чрез филигранни жички на две половини, всяка от които е украсена с кръгчета от филигранна тел (Вължарова 1976, 303, обр. 189$_{1-5}$). 6-7. обеци, бронзови, халки от тънък тел с нанизани верижки (Вължарова 1976, 303, обр. 189$_{6-7}$). 8. обеца, бронзова, останали са само верижките. 9. Мъниста, стъклени: а) кръгли, с жълт, бял, син и зелен цвят, позлатени и посребрени, 54 бр., диам.= 1,2–1,4 см. б) тръбовидни, прищипнати, от двуделни до тринадесетоделни, с жълт, син, зелен и бял цвят, позлатени и посребрени, 700 бр., дълж. = 0,5 – 4,6 см; диам.= 0,3 – 0,6 см. в) кръгли, тъмнокаяфви, с осморки от жълта паста – 2 бр. (Вължарова 1976, 303, обр. 189$_{15}$). 10. Зърна – висулки, бронзови, кухи, сферовидни, затворени отзад с пластинка. Лицевата повърхност е обкръжена с филигранна жичка, в средата е щампована розета, 7 бр. Диам.= 1,5–2 см. (Вължарова 1976, 303, обр. 189$_{9}$). 11. Зърна, бронзови, кухи, елипсовидни, от две половини, споени в средата, 12 бр. Дълж.= 0,8–1,2 см. (Вължарова 1976, 303, обр. 189$_{8,10}$). 12. Зърна, бронзови, кухи, тръбовидни, завършващи в единия край с кухо топче, 4 бр. Дълж.= 1,8 см. (Вължарова 1976, 303, обр. 189$_{11,12}$). 13. Висулка – луница, бронзова. По повърхността ѝ полегати редове от релефни точки, дълж. = 3,5 см, диам.= 0,6 см. (Вължарова 1976, 303, обр. 189$_{13}$). 14. Пандантиви, сребърни, два, с цилиндрична форма. По средата ръб от запояване, отстрани по една полусфера със запоен ръб. Дълж. = 3,5 см., диам.= 0,6 см. (Вължарова 1976, 303, обр. 189$_{14а,б}$). 15. Пръстен, бронзов – затворена халка от пластинка, разширяваща се в елипсовидна плочка, на която е гравиран кръг с пентаграма в средата. Върху халката, от двете страни на плочката е гравиран растителен орнамент. Диам.$_{халка}$= 2 см., дълж.$_{пл}$= 1,7 см., шир.= 1,4 см (Вължарова 1976, 303, обр. 189$_{16}$). 16. Пръстен, бронзов – затворена халка от пластинка, разширяваща се в кръгла плочка, на която е гравирана пентаграма в средата. Диам.$_{халка}$= 2 см, диам. $_{пл}$= 1, 6 см (Вължарова 1976, 303, обр. 189$_{17}$). 17-18. Пръстени, бронзови – затворени халки от пластинка, в средата кръгла плочка, на която е гравирана птижа в анфас, 2 бр. Диам.$_{халка}$= 2 см, диам. $_{пл}$= 1, 6 см (Вължарова 1976, 303, обр. 189$_{18}$). 19. Пръстен, бронзов – затворена халка от пластинка, разширяваща се в кръгла плочка в средата, с гравирана птица в анфас. Върху халката, от двете страни на плочката е гравиран растителен орнамент. Диам. $_{халка}$= 2 см (Вължарова 1976, 303, обр. 189$_{19}$).

- гроб 31: *гробно съоръжение*: камера, облицована и покрита с каменни плочи. Размери: 1, 84 х 0, 70 м. *ориентация*: З-И, с отклонение на ЮЗ; *дълбочина:* -; *положение на скелета:* основния скелет – по гръб, горните крайници скръстени на таза, костите от препогребания скелет – събрани до левия крак; *особености на погребалния обред: препогребване; гробен инвентар:* 1. мъниста , стъклени: а) кръгли, жълти и сини, 20 бр.; б) тръбовидни, прищипнати, посребрени и позлатени, 218 бр, дълж.= 0, 6 см; (Вължарова 1976, 305, обр. 190 $_{1-5}$); 2. обеци, бронзови, отворени халки от объл тел, с три спирални навивки, към средната от които е прикрепена верижка, а към страничните – конусовидни висулки от навит тел, Диам.$_{халка}$= 2 см, дълж. $_{висулки}$= 8 см; (Вължарова 1976, 305, обр. 190 $_{1-5}$). 3. Зърна – висулки, бронзови, кухи, сферовидни, затворени отзад с пластинка. На лицевата повърхност е щампована розета, 3 бр. 4. Стомна с яйцевидно тяло, фуниевидно устие и дръжка с елипсовидно сечение, започваща от пръстеновидното надебеление на шийката и завършваща в горната част на тялото. По тялото – пояси от хоризонтални линии. Глината – песъчлива, с червен цвят. Лошо изпичане. Вис. = 17 см, ду = 4, 5 см, дт = 12 см, дд = 5 см (Вължарова 1976, 305, обр. 190$_{7}$). 5. Фрагменти от керамичен съд.

- *гроб 32*: *гробно съоръжение*: камера, облицована и покрита с каменни плочи? Размери: 1,98 х 0,40 м. *ориентация*: З-И, с отклонение на ЮЗ; *дълбочина:* -; *положение на скелета:* по гръб, горните крайници скръстени на корема; *особености на погребалния обред: -; гробен инвентар:* 1. мъниста, стъклени: а) кръгли, с черен, жълт, бял и тъмносин цвят, позлатени и посребрени, 19 бр., диам.= 0,2 –0,6 (Вължарова 1976, 307, обр. 191$_{2}$); б) тръбовидни, прищипнати, от двуделни до петделни, с тъмносин и жълт цвят, позлатени и посребрени, 31 бр., дълж.= 1-2 см, диам.= 0,3–0,6 см (Вължаро-

ва 1976, 307 обр. 191_1). 2. Зърна, бронзови, 6, състоящи се от две споени полусфери. Диам.= 1,2 см (Възарова 1976, 307 обр. 191_2); 3. Зърна, бронзови, елипсовидни, състоящи се от две споени половинки, 3 бр. Дълж.= 1 см, шир. = 0,8 см. (Възарова 1976, 307, обр. 191_3); 4. верижка, бронзова, от обеци (Възарова 1976, 307 обр. 191_4), 5. Обеци, бронзови, две, отворени халки от тънък тел (Възарова 1976, 307 обр. $191_{5а,б}$); 6. Пръстен, бронзов – затворена халка от пластинка, с кръгла плочка, на която е гравирана птица в анфас. Върху халката, от двете страни на плочката е гравирано по едно кръстче. Диам.$_{халка}$= 1,8 см; диам. $_{пл}$= 1,5 см (Възарова 1976, 307 обр. $191_{6а,б}$).

- *гроб 33*: *гробно съоръжение*: камера, облицована и покрита с каменни плочи. Размери: 2 х 0,45 – 0,52 м. *ориентация*: З-И; *дълбочина:* -; *положение на скелета:* по гръб, горните крайници скръстени в областта на корема; *особености на погребалния обред:* поставяне на керамичен съд в гроба, отляво на черепа*; гробен инвентар:* 1. *Кана*, с отчупена дръжка и устие. Сферовидна форма, сив цвят, с кръгла дупчица в средата на тялото. Релефен знак от две концентрични окръжности на дъното. От недобре изпечена, пречистена глина. Вис. = 13,5 см., дт = 10 см; дд = 6,5 см (Възарова 1976, 307 обр. 191_7)*;*

гроб 36; *гробно съоръжение*: камера, изградена и покрита с каменни плочи; *ориентация*: З-И; *дълбочина*: 0,20 – 0,30 м. от повърхността; *положение на скелета*: гробът – разрушен, костите – разбъркани; *особености на погребалния обред:* – ; *гробен инвентар:* амфоровидна стомна, с яйцевидно тяло и широко устие; около шийката – две пръстеновидни удебелявания; дръжката – с кръгло сечение; изработена на ръка; глината: примесена с песъчинки, недобре изпечена, червенокафяв цвят; Вис = 30 см, ду = 12 см, дт = 18 см, дд = 12 см (Възарова 1976, 308, обр. 192_2).

XIV. Несебър

XIV.1. Несебър – ул. Крайбрежна

Божкова, Кяшкина, Даскалов, Марваков, Трендафилова 2008, 304-307; Божкова, Прешленов, Даскалов, Кяшкина 2007, 247-250; Даскалов $2009_а$, 86-109; Кяшкина, Марваков 2011, 248-250; Кияшкина, Марваков, Господинов 2012, 232-234;

Местоположение: в северната част на полуострова, най-вероятно е свързан с базилика „Св. Богородица Елеуса";

Топография: в подножието на полуострова;

Планировка: 25 гроба, разположени в две сравнително правилни редици в посока СЗ-ЮИ;

Гробни съоръжения: 1. камери, от няколко реда камъни отстрани и покрити с каменни плочи; 2. камери, оградени с камъни; 3. обикновени гробни ями; 4. камера от вторично употребени късноантични керемиди.

Начин на погребване: ТП, по гръб, с изпънати долни крайници. Случаи на единични, двойни и тройни погребения.

Позиции на скелетите: по гръб, с изпънати долни крайници, горните: изпънати край тялото, леко свити в лактите и събрани китки – върху бедрата или таза;

Инвентар: обикновени халки и кръжило с петлик; чифт сребърни обеци – тип I, вар. А и В по типологията на З. Чилинска, дата – първата половина на VII в.; катарами – Сучидава, малка, неподвижна, с кръстовидна плочка, тока тип Болоня (Даскалов 2009, 93-94), Бал Гота (Кияшкина, Марваков, Господинов 2012, 233).

Стратиграфия и датировка: I-ва половина на VII в. Горната граница се определя от фолиси на император Констанс II (641–668), сечени около 650 г. в Константинопол (Даскалов 2009, 94). Гробове от VII, XI, XV –XVII век;

XIV.2. Несебър, об. Античен некропол 1, 2

Кяшкина, Марваков, Димова 2008, 301-304; Божкова, Кяшкина, Петрова, Марваков 2009, 320-323; Кяшкина, Марваков, Димова 2009, 324-327; Божкова, Кяшкина, Марваков, Василева 2011, 252-255;

РВ некропол

Местоположение: след провлака, свързващ стария и новия град на Несебър;

Топография: на висока тераса над провлака;

Периодизация: класическа епоха, елинизъм, късноантични и средновековни (XIII-XIV в.);

Гробни съоръжения:

РВЕ: 1. овални или правоъгълни гробни ями, голяма част от тях покрити с дървени дъски; ориентация З-И; 2. гробни ями, дълбоко вкопани в скалата; 3. градени от вертикално поставени каменни плочи или ломени камъни, без покритие?; 4. ями, оградени с необработени камъни с дребни и средни размери около и в гробната яма;

Средновековна епоха: същите гробни съоръжения, с изключение на покритието с дървени дъски, каквото не е регистрирано;

Позиции на скелетите: РВЕ: по гръб, с изпънати долни крайници, горните: изпънати край тялото, върху таза, или едната върху таза, другата върху гърдите или покрай тялото;

Средновековна епоха: същата позиция и ориентация, като положението на горните крайници е разнообразно (Кяшкина, Марваков и др. 2009, 326).

Инвентар: РВЕ: бронзови катарами, едната тип Балгота, а другата – тока с кръстовидна плочка; катарами със сърцевидна рамка и издаден навън език с триъгълно сечение, характерни за края на V-първа половина на VI в.; Тока с бъбрековидна плочка и овална рамка – V в., огърлици с различни цветни стъклени мъниста; копчета (Кяшкина, Марваков и др. 2008, 303, обр.3; Кяшкина, Марваков и др. 2009, 326, обр. 3).

Средновековна епоха: пръстени, обеци – характерни: IX-X в., огърлица от стъклени мъниста, стрела (Кяшкина, Марваков и др. 2009, 326).

Стратиграфия и датировка: от края на IV в. пр. Хр. до XIX в.

Периодизация: класическа, елинистическа епоха; РВЕ (V-VII в.; VIII-XII; XV-XVI в.; XVII-XIX в.).

Находки: фолиси на император Констанс II, сечени 650 г. в Константинопол

XV. Перник – м. „Зарина нива", кв. „Варош "

Паунова 2009, 526-528; Симеонова 2008, 143-160.

раннохристиянски некропол

Топография: вкопани в могилен насип гробове

Планировка: в редици; налице са случаи на суперпозиции;

Гробни съоръжения: 1. следи от дървени ковчези; 2. с каменно ограждане; 3. обикновени ями; 4. Ями, облицовани и покрити с каменни плочи; 5. Гробове със стреховидно поставени тегули;

Позиции на скелетите: в изпънато положение, по гръб. Ръцете са поставени няколко позиции: със събрани длани върху таза; с една ръка върху таза, а другата свита към рамото; с изпънати ръце до тялото. В гроб 6 – основно и вторични погребения – скелети на 4 индивида са разчистени;

Начин на погребване: трупополагане, посока З-И; случай на кенотаф?

Гробен инвентар: керамика, гроб 5;

Особености на погребалния обред: на дъното на гробните ями и в пълнежа им бяха открити дребни въглени, вероятно следи от ритуално очистване.

Стратиграфия и датировка: Част от гробовете, с оглед на инвентара им се датират през IV в. Вероятно некрополът е бил използван продължително време – и през V-VI в.

Комплекси:

- гроб 5; скелет в лошо състояние; гробно съоръжение: обикновена гробна яма; *ориентация*: СЗ-ЮИ; *дълбочина:* 0,20 м.; *положение на скелета*: ТП, с изпънати крака, неясна позиция на ръцете; *особености на погребалния обред:* -; *гробен инвентар:* ойнохоевидна кана с една дръжка, сива глина;

гроб № 9: две бронзови обеци, бронзово копче и фрагмент от стъклен съд – чаша.

гроб № 19: на възрастен индивид бе намерено желязно ножче.

гроб № 23: в глинен съд, изработен на грънчарско колело, е положена стъклена чаша. Съдът е поставен в областта на коленните стави. До черепа бе открита и силно корозирала бронзова монета от IV в.

гроб № 13: с каменно ограждане, липсва скелет – кенотаф?

XVI. Перперикон

Аладжов, Овчаров 1999, 35-43;

Средновековен некропол

Местоположение: СИ от крепостта Перперикон

Топография: в подножието на хълма

Погребален обред: трупополагане, по гръб, ориентация З-И, с изпънати крайници, ръцете са поставени край скелета;

Стратиграфия и датировка: няма случаи на застъпване на гробните ями; дата: средновековен, след VI в.

Комплекси:

- гроб 2; *гробно съоръжение*: обикновена гробна яма, частично покрита; *ориентация*: З-И; *положение на скелета*: – ; *особености на погребалния обред:* – ; *гробен инвентар:* халка от колан и част от самия колан с гранули;

XVII. Пловдив (Филипопол)

Боспачиева 1994, 63; Кесякова 1989$_{а,}$ 20-33; Кесякова 1989$_{б}$, 113-126; Кесякова, Иванов 2014, 300-315; Морева-Арабова 2001, 100-113; Морева 1988$_{а}$, 178-179; Танкова, Топалилов 2006, 260-262; Топалилов, Станев 2009, 391-394; Bospatchieva 1998, 147-157;

1. Епископската базилика: изградена е във втората половина на IV в. T.a.q. за нейното функциониране е гроб 23, с монета на Тиберий Константин (Кесякова, Иванов 2014, 300-301). Преустройства в апсидата през средновековието, изграждане на средновековна църква? (Морева-Арабова 2001,103-104).

Върху нейните руини възниква средновековен некропол: 96 гроба. Разположение: в площта на централния кораб, върху мозаечната настилка, презвитериума.

Начин на погребване: ТП, по гръб.

Ориентация З-И, с ръце, скръстени на корема, горни крайници изпънати край тялото, дясна ръка изпъната, лява ръка свита в областта на корема, едната ръка свита в областта на корема, другата в областта на гърдите, двете ръце свити в областта на гърдите, двойно погребение, горните крайници свити, поставени успоредно в областта над корема.

Гробни съоръжения: Случаи на оформяне на страниците на гроба с тухли, стреховидно поставени керемиди, обикновени гробни ями.

Погребален инвентар: – обеци, гривни, пръстени.

В един от гробовете – монета на Тиберий Константин (578-582 г.). В гроб № 22 – оловен печат от X в. (Кесякова, Иванов 2014, 301, 306).

Дата на некропола: VI-XII в. Монетата на Тиберий Константин – t.a.q. за началото на некропола и края на базиликата (Кесякова 1989$_{б}$, 123).

*2. обект ул. "С. Димитров"***:** гробове, покрити с тегули, дата: V-VI в. (Морева 1988$_{а}$, 179).

3. Източния некропол на Филипопол:

об. Шестконхална сграда-мартириум (Bospatchieva 2001, 59-69; Мартинова, Боспачиева

2002, 194), обект "Независимост", бл. 2 (Боспачиева 1994, 63; Bospatchieva 1998, 148);

Гробни съоръжения: обикновени гробни ями; гробове с покрития от стреховидно поставени тегули, гробове, оградени с вертикално поставени тухли (Bospatchieva 1998, 149).

Планировка: в редици, успоредни на крепостната стена; почти няма случаи на застъпване на гробовете.

Начин на погребване: ТП, З-И ориентация. ръцете край тялото, едната или двете ръце върху таза. Няма примери на ръце, кръстосани върху гърдите. Гробове с ориентация С-Ю (в западния сектор на некропола: между крепостната стена и рова) са разположени. Ровът е изграден в V в. (Bospatchieva 1998, 149).

Стратиграфия и датировка: Шестконхалната сграда-мартириум е ситуирана на територията на източния некропол. Функционира V-VI в. Върху руините му, вероятно през X-XII в. възниква малка църква – параклис, около който е разположен християнски некропол.

4. ул. „Ал. Пушкин" № 4: раннохристиянски култов комплекс в непосредствена близост до Източна порта, в периферията на античния некропол. Комплексът е опожарен във втората половина на VI в., пожарът – датиран с колективна монетна находка (13 бронзови монети с t.p.q. 556-557). С последващо преустройство, сградата е възстановена. Върху пода в И част на помещение В, в близост до хипогеума са открити сребърни хексаграми на Ираклий и Константин (613-617 г.). Върху руините на сградата възниква некропол, отнесен към XI-XII в. (Танкова, Топалилов 2006, 261; Topalilov 2007, 51-53; Topalilov 2012, 66).

5. *ул. „Т. Каблешков" № 14:* Средновековна епоха: два гроба с просто устройство. Гроб № 1 е яма с размери 1,82 х 0,6 м (дъното ѝ достига до белия хоросанов под на античната сграда), оградена с малки камъни. Скелетът е положен по гръб и е ориентиран З-И, с глава на запад. Ръцете са до тялото. Костите са в много лошо състояние. Част от тях не са запазени. В долната част на гроба, при краката се откри гърне с обгоряла повърхност, изработено на ръчно колело с яйцевидна форма и врязана украса – тип III по Л. Дончева-Петкова (Топалилов, Станев 2009, 391-394, Обр. 3).

Гроб № 2 е с яма с размери 1,12 х 0,50 м (вкопана в пласта с деструкции на античната сграда), частично нарушена от по-късна траншея. Скелетът е положен леко на дясната страна (полухокер) и е с ориентация З-И, с глава на запад. Дясната ръка е успоредно на тялото, лявата свита. Тазът и десният крак не са запазени. Левият е силно свит в коляното. Стъпалото е отрязано и поставено до коляното. Под скелета има нахвърляни въглени. На мястото на разбития череп са открити две обеци, тип I.2. по В. Григоров (Топалилов, Станев 2009, 393-394).

XVIII.1. с. Рупките, община Чирпан (Карасура)

Даскалов 2005, 324-326; Даскалов, Трендафилова 2005, 161-171; Янков, Калчев 2005, 321;

Местоположение: с. Рупките, Чирпанско, 220-250 м. североизточно от трасето на магистралата, североизточно от м. Калето.

Планировка: гробове в редици

Гробни съоръжения: правоъгълни и трапецовидни ями, покрити с камъни или дървен гредоред.

Погребален обред: единични ТП, ориентация З-И (между 240-270˚); "дълбоки" гробни ями; поставяне на съдове, оръжие, бронзови и железни токи, животни и части от животни, въглени, накити: железни гривни, обеци, юзда, огниво;

Позиция на скелета: горните крайници опънати край тялото или едната леко свита в областта на корема.

Стратиграфия и датировка: втората половина на VI в.

Комплекси:

гроб 2: инвентар – колан с желязна тока и накрайник, към който е закачена чантичка с бронзова тока и ремък с накрайник, в която има огниво и монета, сечена между 538 и 542 г. в Тесалоники

гроб № 12: *гробно съоръжение:* обикновена гробна яма с трапецовидна форма и засечена дълбочина 1, 45 м; разм. 2, 10х 0,55/0,65 м; *ориентация*: З-И, азимут= 270˚; *положение на скелета:* по гръб, черепът – леко изправен; изпънати горни и долни крайници; *особености на погребалния обред:* животинска глава в насипа на гробната яма; *гробен инвентар:* върху талията и таза е разчистена колanна гарнитура, състояща се от 14 бронзови елемента; 20 медни кабара, нож, желязно огниво и кремъчна пластина, две гайки (Даскалов, Трендафилова 2005, 163, обр. 2-3);

- лята бронзова тока, рамка с лировидна форма и плочка със слабо изразена щитовидна форма. Размери: 5,4 х 2, 9х 1, 5 см (Даскалов, Трендафилова 2005, 163, обр. 2.1);

- лята бронзова тока: рамка с неподвижна правоъгълна плочка и език. Размери: 2,4х 1,8 см. (Даскалов, Трендафилова 2005, 163, обр. 2.2);

- два броя накрайници тип Садовец. С издължена правоъгълна форма със заоблен долен край. Надлъжен прорез върху лицевата страна, оформен в горния край като лястовича опашка. Размери: 6,3х 3,5х 1,8 см и (Даскалов, Трендафилова 2005, 165, обр. 2.3-4);

- четири накрайника отлети от бронз. Езиковидна форма. Размери: 4х1,1х0,7/0,8 см (Даскалов, Трендафилова 2005, 165, обр. 2.5-8);

- две Т – образни апликации. Размери: 2,2 х 1,1 х 1,6 см (Даскалов, Трендафилова 2005, 163, обр. 2.11-12);

гроб 30: инвентар – гърне от песъчлива глина с една дръжка, двоен наниз от мъниста и сребърна обеца с гранулация тип Садовец.

гроб 62: инвентар – железен двуостър меч, дължина 0,9 м;

гроб 82: инвентар – железен шлем, ризница, копие, железен нож, огниво, желязна юзда;

XVIII.2. с. Рупките, община Чирпан (Карасура) Нешева и кол. 1988, 160-163;

- **базилика № 1.** В източната й част е построена еднокорабна едноапсидна църква, с нартекс. Между двете църкви няма хиатус (Нешева и кол. 1988, 163). През X в. църквата е преустроена отново.

около църквата: 227 проучени гроба, разделени в три хоризонта (Нешева и кол. 1988, 163). Първи хоризонт гробове: до IX в. – между базиликата и средновековната църква (Нешева и кол. 1988, 163).

XVIII. 3. с. Рупките, община Чирпан (Карасура), базилика № 2

Jakimova 2001, 69-80; Schöneburg 1991, 228-234; Schöneburg 1992, 251-259;

Местоположение: 100 м. З от Калето, екстрамурална базилика № 2;

Топография: гробове в южния, централния, северния кораб и нартекса на църквата;

Погребален обред: ТП, ориентация З-И; скелетите лежат по гръб; горните крайници са кръстосани в областта на гърдите, с изключение на един гроб, където горните крайници са изпънати покрай тялото;

Планировка: съобразена с плана на базиликата;

Стратиграфия и датировка: от времето на изграждане на базиликата е гробът в И стена на Ю кораб. Изграден е грижливо от каменни плочи от същия материал и техника, както базиликата (Schöneburg 1992, 254-5).

- РВ гроб, в южният кораб на базиликата; каменна плоча с надпис – името на Теодорос от Филипополис, V – VI в. въз основа на палеографски анализ. Вер. Теодорос е занаятчия или лице с нисък църковен ранг. Плочата е използвана като фрагмент в настилката на пода, т.е. във фрагментирано състояние е използвана при преустройство в църквата (Schöneburg 1992, 254; Schöneburg 1991, 231, Abb.3). Гробът – от времето на функциониране на базиликата. (Schöneburg 1992, 256).

Около базиликата се развива некропол (V-VI в.), който продължава до нейното разрушаване в началото на VII в. (Schöneburg 1991, 230-231). В продължение на около 300 години след нейното разрушаване районът не е бил обитаван. Единствено няколко фрагмента с врязана вълниста украса от VIII-IX в, които могат да се разглеждат като случайни находки (Schöneburg 1992, 257). Върху руините й: ями, гробове от XI в. (Schöneburg 1992, 258, Abb. 3; Jakimova 2001, 69-80).

Комплекси:

- гроб със златна кърпа на челото (Schöneburg 1992, 255).

- гроб 44: до дясното бедро е открит малък нож и една купчинка заедно нанизани желязни халки и бронзова тока (Jakimova 2001, т.1_{14}). Ножът: (Jakimova 2001, т.1_{16}) – с прав гръб, при дръжката – с плосък пръстен затворена. При острието: следи от дърво, вер. от обков (калъф) и с помощта на верижката е била привързана към колана. Към този колан принадлежи и токата. Под черепа лежи една брадва – (Jakimova 2001, т. 1_{17}).

XIX. с. Сатовча

Георгиева 1961, 12-18;

Находки:

- бронзова халка от S-овидна обеца, вер. произхождаща от разрушен гроб (Георгиева 1961, 12, обр. 1, 1). Местонахождение: училищната сбирка на с. Сатовча;

Картата на разпространението на този вид накит в областта на Среден Дунав показва тяхната концентрация З от Среден Дунав и С периферия на Трансдунавието (Garam 1995, 288, Abb. 165). Относно хронологията на тези обеци може да се каже, че в аварските некрополи те се появяват в началото на IX в. и не излизат от хронологическите му рамки – шеста фаза на некропола в Tiszafüred (Garam 1995, 288, 420, Taf. 149/26).

XX. Созопол

Панайотова, Даскалов, Пенчева, Трендафилова 2010, 295-298.

Местоположение: от И и Ю страна на Морското училище, о. Св. Кирик, Созопол.

Топография: в най-високата част на острова, Ю и ЮЗ от раннохристиянска базилика;

Гробни съоръжения: 56,25% от гробните съоръжения са обикновени гробни ями, дървени ковчези, ями, покрити с керемиди, зидани с камъни и тухли гробове, цисти;

Позиции на скелетите: с изпънати крайници, с китки край тялото или върху таза и тазобедрените стави, 2 случая на хокер наляво.

Инвентар: керамични лампи, ойнохое, стъклена чаша, златни, сребърни, бронзови обеци и гривни, маниста. В 12 гроба – железни и бронзови токи, украси за колан и аксесоари към него – напр. тока и накрайник за чантичка тип „Салона–Истрия", токи тип Сиракуза и др.

Стратиграфия и датировка: V-VI и по – голямата част от VII в.

XXI. София (Сердика-Средец)

Кацаровъ, Тачевъ 1910, 23-28; Станчева 1976, 26-74; Станчева, Шалганов 1981, 81-82; Филов 2004, 110-180; Шалганов 1989, 59-65; Шалганов 1994_a, 50; Динчев 2015, 21-33; Valeva 2015, 67-69;

Източният некропол – около църквата „Св. София", през средновековието бива непрекъснато използван, както и античните пътища (Станчева 1976, 51). Площ: около 500 кв. м.

Гробни съоръжения от некропола:

1. гробове с тегулно покритие;
2. каменни саркофази;
3. тухлени гробове с плоско покритие;
4. гробове с каменни плочи с плоско покритие;
5. тухлени засводени гробници;
6. тухлени гробници с по- особен план;
7. обикновени гробни ями, понякога със следи от дървени ковчези;

Датировка: II-XIV в. (Филов 2004, 110-180; Станчева, Шалганов 1981, 82).

- при изграждането на паметника на Незнайния войн: гробни съоръжения: зидани, засводени, семейни, единични, покрити с плочи или керемиди. Дата: II-XIV в. (Станчева, Шалганов 1981, 82).

- в западната част на централния кораб и притвора на базиликата "Св. София": гробове, датирани между втората четвърт на II в. и края на V в. (Шалганов 1994, 50).

<u>XXII. Стара Загора (Августа Траяна-Берое)</u>

Буюклиев, Калчев, Янков 1990, 94-96; Калчев 2005, 222; Николов 1965, 11-21; Николов, Калчев 1992, 29-44;

1. Раннохристиянски четириконхален комплекс и некрополи между ул. „Г. Михайловски" и „К. Ганчев"

Гробни съоръжения: гробна яма, вкопана в материка; гробна камера, градена от тухли с хоросан, с плоско покритие; гробна яма, с покритие от двускатно подредени тегули и имбреци по билото; зидан гроб с каменно покритие;

Погребален обред: ТП, З-И, по гръб, с ръце, изпънати край тялото; горните крайници – леко свити в лактите, дланите са върху таза;

Особености на погребалния обред: два скелета в гробница 3, 4, гробове 8, 9 – основно и вторично погребение, надписи, на гръцки език, стенописи;

Стратиграфия и датировка: четири строителни периода. I стр. пер: втората половина на IV в.; II стр. пер: след средата на V в. – първа половина на VI в.; III стр. пер: втората половина на VI в.; IV стр. пер.: XI-XII в. – църква и некропол (Николов, Калчев 1992, 38). Втори строителен период: 14 гроба, открити в притвора на мартириум и западното крило:

- гроб 3: в притвора на мартириум; *гробно съоръжение:* гробна камера, градена от тухли с хоросан. Подът е настлан с тухли. Покритието е с две каменни плочи. Стените са измазани с хоросан отвътре. По стените: стенописи с тъмночервена боя, с нанесени кръстове "гръцки тип" – по 2 на надлъжните и по един на късите страни, с размери: вис. = 0,80 х 0,65 см. Надпис на четирите стени, на гръцки език – старозаветния псалм 131/132/14. *Ориентация*: З-И, 8 ˚ ЮЗ; *особености на погребалния обред*: два скелета в гробницата, основно и вторично погребение; *положение на скелета на основното погребение:* ТП, по гръб, в ковчег, със сърмена бродерия облечен.

- гроб 4: в Ю край на притвора; *гробно съоръжение:* гробна камера, градена от тухли с хоросан, стените са измазани с хоросан и с тъмночервена боя на С стена е изписан "гръцки тип" кръст. Размери: 1,98 х 0,88 м. Разрушено гробно съоръжение.

- гроб 8: в С коридор; *гробно съоръжение*: гробна яма, под пода на комплекса. Размери: 2 х 0, 55 м; *дълбочина:* 1, 40 м; *ориентация*: З-И, 10 ˚ ЮЗ; *особености на погребалния обред:* гробът е маркиран с надгробна плоча, с четириредов надпис на гръцки език, а под него е предадена младежка глава, от двете страни на която са изобразени два кипариса и два пауна един срещу друг. Преводът на надписа гласи: "Тук е положена Ана, където лежи сама". плочка с името си. *положение на скелета*: ТП, по гръб; разложен скелет. *гробен инвентар:* плочка с името "Ана";

- гроб 9: в С коридор; *гробно съоръжение*: гробна яма, под пода на комплекса. Размери: 1, 70 х 0, 50 м; *дълбочина:* 1, 30 м. *ориентация*: З-И, 14˚ ЮЗ; *положение на скелета:* ТП по гръб; горните крайници са свити в лактите, дланите са покрай тялото, долните крайници са свити в коленете; *особености на погребалния обред:* гробът е маркиран с надгробна плоча?. Плочата е мраморна, с 4- редов надпис на гръцки език. Под надписа е запазено изображение на млад мъж с къса брада и мустаци. Косата е предадена чрез плитки, вълнообразни линии. Преводът на надписа гласи: "Тук почива Александър, викарий на село … умрял през месец април …"

2. Кв. 246 от регулационния план на Стара Загора, 500 м. СИ от крепостните стени на Августа Траяна–Берое: голяма представителна сграда с пет периода на съществуване Четвъртият период от обитаване на сградата е свързан с малки полувкопани жилища с глинобитни подове, датирани с монети в края на VI в. Към този период се отнася изграждането на зидана гробница, със стенописи и надгробен надпис на старогръцки език, датирана 535-536 г. и името на погребаната – Зиа, определено като тракийско (Буюклиев, Калчев, Янков 1991, 126-128).

3. Най-късно датираният гроб от КА некрополи на града е с монета на Тиберий Константин (Николов 1965, 20). Гробът се намира в СИ част на античния некропол на Августа Траяна (Минкова 2005, 93-94).

4. обект „Раннохристиянска базилика" в СЗ част на античния град: базиликата има два строителни периода, а през средновековието и вер. османския период руините й са използвани за некропол (Калчев 2005, 222).

XXIII. Твърдица

Велков, Кънчева-Русева 2015, 260-261.

Характеристика на обекта: надгробна могила № 1 от могилния некропол в м. Лагуна, южно от гр. Твърдица

Местоположение: южно от гр. Твърдица

Топография: в могилен насип;

Гробни съоръжения: ями с трапецовидна или правоъгълна форма, със заоблени ъгли; случаи на частично ограждане с камъни;

Начин на погребване: ориентация: З-И; позиция на скелета: ТП, по гръб, в изпънато положение; с изпънати ръце и крака;

Гробен инвентар: обеци, огърлица от стъклени мъниста, две бронзови гривни и пръстен-халка. В гроб № 115 бе разкрита и бронзова тока за колан.

Обеците: от бронз, полиедри. Другият тип обеци са сребърни, с есовидни закопчалки.

Огърлицата: от големи стъклени мъниста от тъмносиньо стъкло и едно от тъмносиньо стъкло с инкрустирана вълнообразна нишка от жълта стъклена паста, ограничена от две успоредни линии от тъмночервени нишки.

Гривни: бронзови, с отворени краища с елипсовидно сечение и украса от външната страна тип „птиче око", с леко разширяващи се краищата, 2 бр.

Тока за колан: бронзова, с овална рамка. Езикът излиза извън рамката и е хоботовидно извит. Щитът е с квадратна форма и се е захващал за колана с два нита (Велков, Кънчева-Русева 2015, обр. 1).

Стратиграфия и датировка: вторични гробове в насипа, дата – IV-V в. (Велков, Кънчева-Русева 2015, 260-261), но вероятно датата достига поне до края на VI- началото на VII в., вж коментара, гл. II.3.2.2.10.

XXIV. Туховище

Възарова 1976; Стоянова-Серафимова 1981; Тодорова 2005; Angelova, Marvakov 2001, 13-27; Stoyanova-Serafimova 1975, 789-804;

Характеристика на обекта: ранносредновековен некропол, 146 гроба;

Местоположение: м. Оградето, близо до българо-гръцката граница;

Топография: в хълмиста местност, на левия бряг на р. Места;

Стратиграфия и датировка: случаи на застъпване на гробните ями?; при първичното съобщение на проучвателя не се разграничават отделни хоризонти гробове. Датиран е първоначално в хронологическите граници между X-XI в (Stoyanova-Serafimova 1981, 801). Когато разглежда този некропол в монографията си Ж. Възарова го отнася към IX-XI в (Възарова 1976, 341). Въз основа на анализ на металните предмети и керамика, открити в гробовете и на метода на хоризонталната стратиграфия Ст. Ангелова и Т. Марваков изработват относителна хронология на некропола и обособяват един по-ранен хоризонт гробове от края на VII-IX в.

Гробни съоръжения: правоъгълна или трапецовидна гробна яма, оградена и покрита с каменни плочи; два гроба – зидани от ломен камък; 1 случай на обикновенна гробна яма, чието дъно – застлано с каменни плочи;

Начин на погребване: ТП, З-И, при някои от гробовете – отклонения; Положение на скелетите: по гръб в единични гробове; горните крайници – едната ръка свита в областта на корема, гърдите или свита в лакътя, другата – изпъната; двете ръце свити в областта на корема, на гърдите или изпънати край тялото; долните крайници: изпънати;

Особености на погребалния обред: 1 случай на вторично погребение – на дете; ритуални ампутации на глезените; завързване на долните крайници; послесмъртно отваряне на гроба; керамика като гробен дар;

Гробен инвентар:

- *оръжие:* връх на стрела; ножове;

- *керамика:* керамиката: гърнета без дръжки; гърнета с дръжки, кани;

- *обеци-наушници:* 1. обикновена бронзова халка от тънък, объл тел, с отворени, леко застъпващи се краища, понякога оформени като кукички; 2. тип 6.1 (табло 152, гр. 19, 43 и 134); 3. обеца тип 5.2 (табло 152, гр. 75?) с гроздовидна висулка, изработена изключително във филигранна техника; 4. Тип 2.1, 2.2 (табло 152, гр. 39, 40, 128); 6. Тип 1.3 (табло 152, гр. 52, гр. 20, гр. 33, гр. 40, гр. 39, гр. 43?); 7. Тип 8 (табло 152, гр. 6, 7, 8, 68, 78, 118, 137);

огърлици: – тип 9.1 (табло 152, гр. 19, 20, 28, 39, 43, 52, 128, 134, 137?); тип 9.2 (табло 152, гр. 6, 60).

- *стъклени мъниста* с разнообразна форма и цвят; обеци с форма на кубче, с припоени кухи полусфера с гранулка в най-изпъкналата си част, елипсовидно кръжило от тел с кръгло сечение, завършващо с кукичка;

- *гривни:* стъклени, едноцветни: от черно, тъмносиньо, синьозелено стъкло, с кръгло или овално сечение;

стъклени, рисувани: – тъмносиньо стъкло с плоско сечение, с геометрични мотиви с бяла и червена боя – 1 бр; – тъмнозелено стъкло с плоско сечение, украса от врязани линии, инкрустирани с червена стъклена паста;

метални гривни: усукани или оплетени, краищата завършват с ушенце и кука; отворени бронзови гривни, с двойно преплетени филигранни нишки, чиито краища завършват със стилизирана змийска глава; отворени бронзови гривни от тел с кръгло или четириъгълно сечение, с леко заоблени или изтънени краища; бронзови гривни с гравирани и врязани надлъжни, коси, напречни линии, орнамент птиче око, и такива разделени на полета; гривни от объл тел или от медна тънка

пластинка с отворени, разширяващи се краища и украсени с врязан точкуван орнамент.

- *пръстени:* бронзови, медни или сребърни; халка, с щитовидно разширение в горната част с кръгла, овална, или правоъгълна форма; с пентаграма или орнамент „птиче око"; халки от двойно увита бронзова тел с или без гнездо за вграждане на камък от цветно стъкло; лети бронзови пръстени с гнездо за поставяне на стъкло; пръстени от тънка четворно или петорно спираловидно увита тел; сребърни пръстени във филигранна или гранулационна техника изработени;

монети: гроб с неуточнен номер: монета от РЕ, с пробити дупки, като амулет; гр. 29 – монета на Василий I (867-886) – гърне, славянска група; гр. 51 – монета на Лъв VI (886-912);

- *прешлени за вретено, напръстници;*

Комплекси:

- *гроб 6***:** инв. н. 1.3–71: Част от огърлица, съставена от малки сферични маниста (14 бр.), в комбинация с бademовидни (5 бр.) и конусовидни (4 бр.) бронзови висулки, в комбинация с няколко стъклени маниста. инв. н. 1.3–72: Чифт наушници, масивни, направени от бронз. Представляват кухи подковообразни касети с елипсовидно сечение, украсени отгоре с апликирани полусфери. Краищата са кантирани от тънки, двойноусукани филигранни нишки, закопчаващи се посредством шарнир. Разм: 5,1х 3,4 см.; инв. н. 1.3–73: Бронзова обеца, халкичка, с нанизани три сферични топчета на нея и намотки от тънък тел между тях. диам.=3,4 см. 1 бр. Стомна, бързо колело. Изработено от червено-кафява, пречистена глина. Полусферично тяло с висока конична шийка, по средата на която има релефен пръстен. Отчупено устие. В горната част на дръжката е врязан надпис на гръцки език, след изпичането на съда. Украса от вертикални врязани линии, пресечени от хоризонтално снопче в горната част на тялото. Размери: В= 16 см., $В_1$= 13,1 см., ду= 5, 7 см., дш= 3,1 см., дт= 9,5 см., дд= 8,4 см (табло 51.1). Стъклена затворена гривна от тъмносиньо стъкло. Бронзови гривни от петорно усукана тел**,** с петлица и кука за закопчаване -3 бр. Бронзова гривна от двойноусукана тел – 2 бр**.** Бронзова гривна от двойноусукана тел и филигранна нишка, с отворени краища – 1 бр**.** Бронзови гривни от петорно усукана тел и краища оформени като стилизирани змийски глави. Бронзови гривни с издължени, отворени краища, оформени като стилизирани змийски глави с гравирана украса от точки и линии и релефни полета– 6 бр. Бронзова гривна, отворена, със заоблени краища, върху чиято повърхност е нанесен мрежест орнамент и са оформени релефни полета. Пръстен с халка от двойноусукана тел – 1 бр. Пръстен с халка от тройноусукана тел – 1 бр. Пръстен с халка от двойноусукана тел и цилиндрична касета с инкрустирано синьо стъкло – 1 бр.

- *гроб 7:* инв. н. 1.3–79: Масивна бронзова гривна с източени, отворени краища, с врязана украса от напречни линии и орнамент „птиче око". Разм: диам.=5,4 см.; инв. н. 1.3 – 80: Тъмнозелена стъклена гривна с елипсовидно сечение, украсена с надлъжна линия от тъмночервена стъклена паста; Разм.: диам.=5,6 см. 1 бр.; инв. н. 1.3 – 81: Мъниста, стъклени, от огърлица. Тъмносиньо стъкло. 2 бр.; инв. н. 1.3 – 82: Чифт наушници, масивни, направени от бронз. Представляват кухи подковообразни касети с елипсовидно сечение, украсени отгоре с апликирани полусфери. Краищата са кантирани от тънки, двойноусукани филигранни нишки, закопчаващи се посредством шарнир. Разм: 3х4 см.; инв. н. 1.3 – 83: Чифт обеци – наушници, представляващи тънка бронзова халка с нанизани по три сферични топчета с намотки от тънък тел между тях. Разм: диам.=3,5 см.

- *гроб 8***:** инв. н. 1.3–84: Бронзова гривна от двойноусукана тел, с петлица и кука за закопчаване. Разм.: диам.=4,7 см.; инв. н. 1.3–85: Бронзова гривна от дебел, масивен тел, с отворени краища и врязана украса. Разм.: диам.=4,5 см. Фрагментирана.; инв. н. 1.3–86: Гривна, желязна, плоска, силно корозирала. Разм.: диам.=4,2 см.; инв. н. 1.3–87: Чифт наушници, масивни, направени от бронз. Представляват кухи подковообразни касети с елипсовидно сечение, украсени отгоре с апликирани полусфери. Краищата са кантирани от тънки, двойноусукани филигранни нишки. Разм: 3х4 см.; инв. н. 1.3–88: Чифт обеци, представляващи малки бронзови халки с нанизани мънички сферички с малки петлици и куки за закопчаване. Разм.: диам.=2 см.; инв. н. 1.3–89: Мъниста, стъклени, от огърлица. Непрозрачно стъкло, двусъставни и едносъставни. 2 бр.;

- *гроб 19:* инв. н. 1.3-98: бронзови халки от кръгъл тел с изтънени краища, оформени като кукички за закачване. Към халката са закачени сферички, а по средата към халката е закачена сферична висулка с издължена горна част, оформена като цилиндърче, в долната част на която е закачена верижка – 3бр. инв. н. 1.3-90: пръстен, бронзова халка с пентаграма на плочката. диам.= 2 см. инв. н. 1.3-101: огърлица от бронзови орехоподобни мъниста, с релефен орнамент; 10 броя.

- *гроб 20***:** *гробно съоръжение*: -; *положение на скелетите*: -; *гробен инвентар*: инв. н. 1.3 – 102: Наушници, състоящи се от три бронзови халки с петлици и куки за закачване. Три малки халкички с намотки от тънки телчици между тях са прикрепени към големите халки. Тънка верижка е прикрепена към всяка от халките. В горната си част трите верижки се съединяват; диам.= 3,2 см.; инв. н. 1.3 – 103: Огърлица, направена от метални орехоподобни мъниста; дълж.= 2, 4 см.; диам.= 1,4 см., 11 броя;

- *гроб 28:* инв. н. 1.3-115: Огърлица от посребрени бронзови мъниста, с кръстовиден релефен орнамент; 10 броя; инв. н. 1.3-116: Огърлица от

стъклени едносъставни мъниста; 1.3-6: Стомна, бързо колело. Пречистена глина, с бледожълт цвят, съдържа незначително количество примеси. Равно дъно, срязано с нишка. Формата на тялото е биконична, максималният диаметър е в долната половина на съда. Къса, цилиндрична шийка с релефен пръстен, удебелен и заоблен устиен ръб, от който започва дръжка с елипсовидно сечение. В горната част на съда, преди изпичането е врязан равнораменен „цъфнал кръст". По устието, дръжката и горната половина на тялото са нанесени ивици с червена ангоба. Размери: В= 18,5 см., $В_1$= 13 см., ду= 4, 7 см., дш= 4,2 см., дт= 14,1 см., дд= 9,8 см.

- *гроб 29*: гърне (табло 44.2). Изработено на ръчно колело, от песъчлива глина с едри и дребни неорганични примеси и слюда. Върху дъното – отпечатък от оста на колелото. Тялото – заоблени, сравнително тесни плещи, с тежко, масивно дъно. Къса, извита навън шийка, заоблен УР. Украса от единични врязани вълнисти линии. Пръстен – изработен от медна халка, с полуелипсовидно сечение, плочка – украсена с 5 врязани орнамента с концентрични кръгчета. Монета на Василий I (867-886 г.).

- *гроб 33:* Наушници, състоящи се от три бронзови халки с петлици и куки за закачване. Три малки халкички с намотки от тънки телчици между тях са прикрепени към големите халки. Тънка верижка е прикрепена към всяка от халките. В горната си част трите верижки се съединяват; Огърлица от посребрени бронзови мъниста, с кръстовиден релефен орнамент; 5 броя; Пръстен, с гравирана на плочката пентаграма.

- гроб 39: инв. н. 1.3–39: Чифт наушници, по три на всяко ухо. Бронз с посребряване. Луници – 3 бр., полукръгла пластина, обточена с филигран, в горната част на която са оформени три рога, завършващи с по едно кухо топче. Към долната част на луниците са припоени по една звездовидна висулка. Луниците са свързани една с друга чрез верижки по три от едната страна. Разм: 4,3 х 6,4 см; дълж. вер. = 22, 19, 15, 12 см.; инв. н. 1.3–41: Огърлица, направена от метални орехоподобни мъниста, с бадемовиден релефен орнамент; 2,7 х 3,8 см.; 10 броя; пръстен, сребърен, в горната част на който е припоена цилиндрична касета, инкрустирана с цветно стъкълце; гривна, медна сплав, с отворени, разширяващи се краища, украсени с двойна линия от врязани точки, оформени като палмета и врязан Х-образен орнамент от вертикални линии.

- *гроб 40***:** инв. н. 1.3–38: Чифт наушници, по три на всяко ухо. Бронз с посребряване. Луници – 3 бр., полукръгла пластина, обточена с филигран, в горната част на която са оформени три рога, завършващи с по едно кухо топче. Към долната част на луниците са припоени по една звездовидна висулка. Луниците са свързани една с друга чрез верижки по три от едната страна. Разм: 4,5 х 7 см; дълж. вер. = 15 см.; В гроба: пръстен, с гравирана на плочката пентаграма и пръстен с гравиран орнамент „птиче око".

- *гроб 43?***:** инв. н. 1.3-42: Метални орехоподобни мъниста, от огърлица, с релефен кръстовиден орнамент; 2,4 х 3,2 см; 5 броя. Гривни: инв. н. 1.3-34: бронзова гривна, от единичен, силно усукан тел, с отворени, леко разширени, орнаментирани краища. Разм: диам.= 7 см. 1.3-35: гривна от бронзов обът тел с отворени, леко разширени краища, орнаментирани с двуредов точковиден кант. Разм: диам.= 6,5 см; 1.3.-36: гривна от бронзов обът тел с отворени краища, имитиращи стилизирани глави на морски кончета, украсена отгоре с насечки. Разм: диам.= 6,8 см. инв. н. 1.3-1?: Гърне, на бавно колело (табло 45.2). Изработено от глина с неорганични примеси. Равно дъно. Стройно, конично тяло, с високи плещи. Къса, наклонена навън шийка, заоблен устиен ръб. Украсено е със снопчета вълнисти врязани линии. В долната част на съда: следи от заглаждане с пръсти. Размери: В= 14, 2 см, $В_1$= 5,5 см, ду= 9, 8 см, дш= 8,4 см, дт= 11,9 см, дд= 7 см, инв. н. 1.3–40: (не е ясно дали са намерени в гроб 39 или гроб 43 според записаното в инвентарната книга): Запазени са 4 обеци и части от верижки. Обеци – наушници, състоящи се от бронзови халки с две малки сферички отстрани и по едно сферично топче в средата, прикрепено на малка ос с намотки от тънка тел. Сферичните топчета са свързани с верижки, запазени във фрагментирано състояние.

- *гроб 47*: Гърне, на бавно колело (табло 45.6). Изработено от глина с неорганични примеси, кафяв цвят след изпичането. Издължено сферично тяло, с високи плещи. Къса, наклонена навън шийка, заоблен устиен ръб. Украсено е със снопчета хоризонтални врязани линии. В долната част на съда: следи от заглаждане с пръсти. Размери: В= 11,3 см, ду= 9,2 см, дш= 8,1 см, дт= 11,2 см, дд= 6,8 см.

- *гроб 52***:** *гробно съоръжение*: -; *положение на скелета*: -; *гробен инвентар*: инв. н. 1.3–129: Огърлица, направена от метални орехоподобни мъниста, с бадемовиден релефен орнамент; дълж.= 2, 4 см; диам.= 1,4 см; 7 броя запазени; инв. н. 1.3–130: Огърлица, съставена от 40 бр. стъклени мъниста, едносъставни, едри, зелени или тъмносини на цвят; инв. н. 1.3–131: Наушници, състоящи се от големи бронзови халки с петлици и куки за закачване. Тънка верижка е прикрепена към всяка от халките. В горната си част трите верижки се съединяват; диам.= 3,5 см; инв. н. 1.3–132: Пръстен, бронзова халка с полуелипсовидно сечение, плочка, оформена чрез правоъгълно уширение с дъговидно извити стени, украсена с орнамент „птиче око".

- *гроб 53:* Гърне (табло 45.11). Леко ръчно колело. Червено-кафява глина с примеси. Дъното – равно, с релефен знак. Биконична форма, къса,

конична шийка с косо отрязан УР. Украса от хоризонтални врязани линии в горната частна тялото.

- *гроб 54*: инв. н. 1.3–145: Чифт луновидни, сребърни, ажурни обеци, със сложна филигранна изработка. Разм.: 5х 3,5 см.; инв. н. 1.3 – 146: Чифт сребърни обеци с форма на куб, на пет от страните на който са припоени по една куха полусфера с гранулка в най – изпъкналата си част и елипсовидно кръжило от тел с кръгло сечение и кукичка. Разм: 2,8 х1,5 см; Стъклени затворени гривни от тъмносиньо стъкло – 3 бр. Стъклени затворени гривни от синьо непрозрачно стъкло и украса от бяла и червена паста. Бронзови гривни от двойноусукана тел, с отворени краища, с петлица и кука за закопчаване – 3 бр. Бронзови гривни с източени, отворени краища, с врязана украса от напречни линии и орнамент „птиче око" – 3 бр. Пръстен, бронзов, с шестоъгълна плочка, към която е припоена ниска цилиндрична касета, обточена с филигран, в която е инкрустирано тъмносиньо стъкло. Гърне, бавно колело. Изработено от червено-кафява глина с примеси от дребни камъчета. Биконично тяло, къса шийка с извито навън устие, заоблен устиен ръб. Украса от хоризонтални линии в горната част на тялото. Размери: В=8,7 см, $В_1$= 4,8 см, ду= 10,7 см, дш= 8,8 см, дт= 11,6 см, дд= 8,4 см.

- *гроб 57* (табло 42.3): Гърне, крачно колело, с дребни примеси. Кафяв цвят. Тялото – сферично, равно дъно, шийката – къса, конична, с двойно профилиран УР. В= 12,3 см., ду= 12,2 см, дш=11 см., дт= 13,5 см., дд= 7,8 см. Чифт обеци – наушници, състоящи се от халка с нанизани на нея три кухи сферички.

- *гроб 68*: Чифт наушници, масивни, направени от бронз. Представляват кухи подковообразни касети с елипсовидно сечение, украсени отгоре с апликирани полусфери. Краищата са кантирани от тънки, двойноусукани филигранни нишки, закопчаващи се посредством шарнир. Бронзови гривни с издължени, отворени краища, оформени като стилизирани змийски глави с гравирана украса от точки, линии и релефни полета – 2 бр. Каничка, бавно колело. Изработено от червеникава, пречистена глина. Сферично тяло с конична шийка и хоризонтално отрязан устиен ръб. Плоско дъно с релефен знак. Дръжка с елипсовидно сечение. Украса от широки, врязани хоризонтални линии. Размери: В= 11,3 см, $В_1$= 6,5 см, ду= 9, 4 см, дш= 7,5 см, дт= 10,7 см, дд= 7,4 см.

- гроб 75: Гърне, на бавно колело (табло 46.6). Изработено от глина с неорганични примеси, сиво-черен цвят. Дъното – плоско, тежко и масивно. Личи вдлъбнатина от оста на колелото. Широко тяло, с високи, заоблени плещи. Силно наклонена навън шийка, заоблен устиен ръб. Украса от единична вълниста врязана линия под шийката. В долната част на съда: следи от заглаждане с пръсти. Размери: В= 13 см, ду= 11,5 см, дш= 9,6 см, дт= 12,9 см, дд= 8 см; чифт обеци-наушници (табло 152/5.2) – гроздовидни обеци, в техниката на филигран, с ажурни топчета при кръжилото и висулката.

- *гроб 78*: инв. н. 1.3–171: Фрагменти от наушници, масивни, направени от бронз. Представляват кухи подковообразни касети с елипсовидно сечение, украсени отгоре с апликирани полусфери. Бронзова гривна с издължени, отворени краища, оформени като стилизирани змийски глави с гравирана украса от точки, линии и релефни полета – 1 бр.

- гроб 88 (табло 41.2): Гърне, на бавно колело. Изработено от глина с неорганични примеси. Кафяв цвят. Високо, слабо профилирани тяло с къса, наклонена навън шийка, леко изтънен и заобле устиен ръб. Украсено е с единични вълнисти и хоризонтални врязани линии. В= 17,1 см, ду=12,7 см, дш= 11 см, дт= 14 см, дд= 8 см.

- *гроб 102*: Гърне (табло 43.1). Леко ръчно колело. Червено-кафява глина с примеси. Гърне с ниско, биконично тяло, къса, конична шийка с косо отрязан УР. Украса от хоризонтални врязани линии в горната част на тялото.

- *гроб 118*: инв. н. 1.3–218/220: Бронзови гривни с издължени, отворени краища, оформени като стилизирани змийски глави с гравирана украса от точки, линии и релефни полета – 3 бр. инв. н. 1.3–221: Бронзов пръстен с широка халка. диам.= 2,1 см. инв. н. 1.3–222: Чифт наушници, масивни, направени от бронз. Представляват кухи подковообразни касети с елипсовидно сечение, украсени отгоре с апликирани полусфери. Краищата са кантирани от тънки, двойноусукани филигранни нишки, закопчаващи се посредством шарнир. Разм: 3,1х 4,2 см;

- *гроб 128*: инв. н. 262 – Висулка, звездообразна от луновидна обеца. Разм: 1,8х2,5 см; инв. н. 260 – мънисто, метално, орехоподобно, от огърлица, с релефен листовиден орнамент. Разм: диам.= 2,7 см, дълж.= 3,5 см; инв. н. 261- Стъклени мъниста от огърлица, 9 бр. Разм: 0,3-0,5 см.

- *гроб 132*: инв. н. 1.3-763 – железен нож. Клиновидно острие, прав гръб, извито острие. Разм: 13, 4х1, 8 см. инв. н. 1.3-764: Гърненце. Червенокафява глина, с неорганични примеси. Асиметрична форма. Сфероконично тяло, къса шийка, извито навън устие, заоблен устиен ръб. Украса от две вълнообразни врязани линии. Разм: В= 13,1 см, $В_1$= 6,2 см, ду= 10, 5 см, дш= 9, 1 см, дт= 11,2 см, дд= 9 см.

- *гроб 133*: Чифт луновидни, сребърни, ажурни обеци, със сложна филигранна изработка (по Тодорова 2005, 162, кат. н. 88).

- *гроб 134:* инв. н. 1.3-770: бронзови халки от кръгъл тел с изтънени краища, оформени като кукички за закачване. Към халката са закачени сферички, а по средата към халката е закачена сферична висулка с издължена горна част, оформена като цилиндърче. 6 бр. Разм: 5,4 х2,6 см, 4х3 см, 2,3 х3,8 см, 3,5х 4 см, 3х4,7 см, 5х 3,8 см; инв. н. 1.3-769: огърлица от сферични мъниста от непрозрачна

стъклена паста. Разм: 0,4-0,7 см, до 1,2 см- 23 бр.; инв. н. 1.3-768: маниста, метални, кухи, орехоподобни, с бадемовиден релефен орнамент; 2,6 х 3,6 см; 10 броя;

- *Гроб ?*: огърлица от малки кръгли метални маниста, между които са нанизани бадемовидни щамповани и конични висулки. Пол.н. 58; 1-3-71.

- *Гроб 137?:* пол. инв. н. 272: Фрагменти от полусфери, кантирани с филигранна нишка, халкички – принадлежащи на подковообразни касетъчни обеци? 12 полусфери, 17 халкички; Разм: 0,7 см, 0,5 см; пол. инв. н. 273: 2 броя посребрени бронзови орехоподобни мъниста, с релефен орнамент, намерени при пресяването на пръстта в гроба; Разм: 1,5х 1,1 см; инв. н. 1.3-772: Огърлица от стъклени мъниста от зелено, тъмносиньо, бяло, жълто, червено стъкло, с напречни чертици от бяла и тъмносиня стъклена паста. Едносъставни, кръгли, тръбовидни и биконични. Разм: 0,3-0,6 см. 76 броя;

- *гроб 138:* инв. н. 1.3.-775: железен нож. Клиновидно острие, прав гръб.

- *гроб 141*: Гърне (табло 45.9). Леко ръчно колело. Кафява глина с примеси. Дъното – равно, биконична форма със заоблени плещи, къса, конична шийка със заоблен УР. Украса от единични вълнисти врязани линии в горната част на тялото. В= 14,4 см, ду= 11 см, дш= 9,5 см, дт= 13,2 см, дд= 9,5 см.

- *гроб 146*: инв. н. 1.3-784: Амфоровидна стомна. Изработено от бледо жълта, добре обработена глина. Конична шийка, сферично тяло, равно дъно. Хоризонтален устиен ръб. Украса от широка врязана хоризонтална линия в най – широката част на тялото. Две дръжки с елипсовидно сечение от устийния ръб до максималния диаметър. Разм: В= 14 см., $В_1$= 9, 5 см., ду= 7, 6 см., дш= 5,3 см., дт= 11,2 см., дд= 8 см. инв. н. 1.3-785: Малка каменна плочка – похлупак на гърнето. Разм: 15 х 12,5 х 2 см; инв. н. 1.3-786: железен нож. Клиновидно острие, прав гръб. Разм: 1,5 х 13, 5 см. инв. н. 1.3-787: Напръстник от тънка бронзова пластина, с форма на пресечен конус, отворен при двете си основи. Разм: В=1,9, диам.=2,3 см.

инв. н. 1.3-776: връх на стрела. Листовиден. С втулка. Разм: 3х 10, 5 см – разрушен гроб?

- инв. н. 1.3-43: Огърлица от посребрени бронзови орехоподобни мъниста, с релефен бадемовиден орнамент; 8 броя. Разм. 1,8х 2,4 см. Произхождат от гроб, разрушен с булдозер.

- Туховище, инв. н. 1.3.-27: Сребърни гроздовидни обеци, представляващи бронзови халки с нанизани две сферични топчета отстрани, разделени посредством намотки от тънък тел и филигранна висулка посредата. Размери: 3,8х 5,4 см.

XXV. Хисаря, ант. Диоклецианопол

Л: Маджаров 1993, 188-192; Цончев, Саркисян 1960, 36-43;

До момента са локализирани 5 късноантични/ранновизантийски некрополи при Диоклецианопол, всички разположени извън крепостните стени[15].

Некропол 1 – зидани с тухли гробове, гробове, покрити с тегули, V-VI в.

Некропол 3 – източно от южната половина на крепостната стена (между летния театър и ЮИ кула на крепостта). Гробни съоръжения: зидани с камъни или тухли гробове, ориентация З-И. Един зидан с камъни гроб съдържащ гробни принадлежности, предимно стъклени, има покритие от мраморна плоча с раннохристиянски гръцки надпис: „Соломон, „комес на най-преданите доместици и викарий на Тракия". Починал „на 6 ноември, индиктион първи, в първата година от управлението на ... господаря Флавий Тиберий Маврикий" – т.е. на 6. 11. 582 г. (Danov 1935, 389; Цончев, Саркисян 1960, 36; Бешевлиев 1975, 17; Домарадска 2006, 329).

Некропол 4 – при IV невроотделение на санаториално – курортния комплекс: зидани с тухли гробове, З-И. В гробовете са намирани монети, включително на Юстиниан (Цончев, Саркисян 1960, 43).

XXVI. с. Черниче, Благоевградски окр.

Вължарова 1983, 128-129; Вължарова, Топтанов 1979, 146; Вължарова, Топтанов 1980, 162-163; Вължарова 1984, 5-19;

Местоположение: – м. Костово орнище, на около 500 м. от с. Черниче, Благоевградски окръг;

Гробни съоръжения: градени от фрагментирани и цели (с квадратни размери) тухли,понякога и речни камъни, с покритие от стреховидно поставени тухли, а някои от гробовете са застлани с тухлен под. Описани са случаи на изгнила дъска, надлъжно на скелета;

Ориентация: З-И, ръце скръстени върху коремната област;

Инвентар: бронзови гроздовидни обеци (гр. 7, 20); бронзови обеци – прости халки, спираловидни халки с верижки, стъклени мъниста, бронзови пръстени, бронзово кръстче с орнамент "птиче око" (гр. 26) (Вължарова 1984, 7, обр.6-10);

Комплекси:

гроб № 7: Начин на погребване: трупополагане; Ориентация: З-И; Гробно съоръжение: със стреховиден покрив; Особености на погребалния обред: по гръб; Гробен инвентар: две бронзови гроздовидни обеци около черепа;

гроб № 17: Начин на погребване: трупополагане; Ориентация: З-И; Гробно съоръжение: със стреховиден покрив, вертикално поставени тухли при главата и краката, тухлен под; Особености на погребалния обред: по гръб; Гробен инвентар: 1. Бронзова обеца от халка, телена, с две пръстенчета – телчета, едното в края, другото в средата;

[15] Номерацията на некрополите е по Маджаров 1993, 188-192;

2. Бронзова обеца – халка, с диам. 2,2 х 1,6 см.

гроб № 20: Начин на погребване: трупополагане; Ориентация: З-И; Гробно съоръжение: стреховиден покрив, стените са зидани с 3 до 4 реда тухли, тухлен под; Особености на погребалния обред: по гръб, ръцете – скръстени върху корема; краката: – ; Гробен инвентар: чифт бронзови гроздовидни обеци;

гроб № 21: Начин на погребване: трупополагане; Ориентация: З-И; Гробно съоръжение: стреховиден покрив, стените са зидани с 4 до 5 реда тухли, тухлен под; Особености на погребалния обред: по гръб, ръцете – скръстени върху корема. Има данни за второ погребение; Гробен инвентар: липсва;

гроб № 22: Начин на погребване: трупополагане; Ориентация: З-И; Гробно съоръжение: стреховиден покрив, тухлен под; Особености на погребалния обред: по гръб; Гробен инвентар: две обеци, изработени от тънка бронзова тел;

гроб № 26: Начин на погребване: трупополагане; Ориентация: З-И; Гробно съоръжение: стреховиден покрив, тухли маркират гробната яма при главата и краката; Особености на погребалния обред: по гръб, ръцете – скръстени върху корема; Гробен инвентар: кръстче с орнамент „птиче око" върху лицевата страна;

Дата: IX-X в.

ПРИЛОЖЕНИЕ 1

I. Печати на провинциалната администрация, с неизвестно местонамиране

VI-VII в.:

1. Печат на Адрианос, викарий на Тракия (VI в.) (Nesbitt, Oikonomides 1991, 167, n. 71.40).

2. Пардос, скринариос на Тракия (VI-VII в.) (Nesbitt, Oikonomides 1991, 162, n. 71.22).

Тема Тракия:

3. Михаил, хартулариос на Тракия – VIII в. (Nesbitt, Oikonomides, v.1, 156, n. 71.3).

4. Никетас, императорски стратор и хартулариос на Тракия – IX в. (Nesbitt, Oikonomides 1991, 156, n. 71.4).

5. Лео, хипат и диойкет на Тракия – VIII-IX в. (Nesbitt, Oikonomides 1991, 156, n.71.5).

6. Сисиний, хартулариос на Тракия – VIII-IX в. (Jordanov 2003, 97, n. 35.12).

7. Константин, императорски спатариос и ек просоп на Тракия (IX в.) (Nesbitt, Oikonomides 1991, 157, n. 71.6).

8. Романос/ Стефанос, веститор и стратег на Тракия (VIII в.) (Nesbitt, Oikonomides 1991, 166, n. 71.34).

9. Лео, патрикиос и стратег на Тракия (VIII-IX в.) (Nesbitt, Oikonomides 1991, 164, 71.28).

10. Теодотос, патрикиос и стратег на Тракия (VIII-IX в.) (Nesbitt, Oikonomides 1991, 166, n. 71.36).

11. Теофан, императорски спатариос и стратег на Тракия (VIII-IX в.) (Nesbitt, Oikonomides 1991, 167, n. 71.37).

12. Вардас, императорски спатариос и стратег на Тракия (IX в.) (Nesbitt, Oikonomides 1991, 163, n. 71.23; 71.24).

13. Михаел, императорски протоспатариос и стратег на Тракия (IX в.) (Nesbitt, Oikonomides 1991, 165, 71.31).

14. Епифаниос, императорски (прото) спатариос и турмарх на Тракия (IX в.) (Nesbitt, Oikonomides 1991, 167, n. 71.39).

15. Варданос патрикиос, протоспатариос и стратег на Тракия – втора половина на IX в. (Jordanov 2003, 93, n. 35.2). Местонамиране: неизвестно. Местосъхранение: НАИМ София.

16. императорска комеркиа на Тракия (730-741) (Nesbitt, Oikonomides 1991, 160, 71.15).

17. императорска комеркиа на Тракия (747/8) (Nesbitt, Oikonomides 1991, 160-161, 71.16).

18. императорска комеркиа на Месемврия и Тракия (741-750) (Nesbitt, Oikonomides 1991, 161, n. 71.17, 71.18).

19. императорска комеркиа на Тракия (787/8) (Nesbitt, Oikonomides 1991, 162, n. 71.19).

20. императорска комеркиа на Тракия (801/2) (Nesbitt, Oikonomides 1991, 162, n. 71.20).

21. императорска комеркиа на Тракия (810/811) (Zakos, Veglery 1972, 357).

Тема Македония:

22. Неизвестен стратег на Македония (VIII-IX в.) (Nesbitt, Oikonomides 1991, 122, 43.36; 43.37).

23. Теоктист, протоспатариос и стратег на Македония, средата на IX в. (Jordanov 2003, 112-113, n. 46.2). Местонамиране: неизвестно. Местосъхранение: частна колекция.

25. императорска комеркиа на Тракия и Македония (820/821 в.) (Nesbitt, Oikonomides 1991, 117, 43.17).

24. Константин, императорски комеркиариос на Тракия и Македония (831/832) (Nesbitt, Oikonomides 1991, 117, 43.18).

25. Лео, императорски спатариос и кометес тес кортес в Македония (IX в.) (Nesbitt, Oikonomides 1991, 116, 43.16).

26. Амамиос, протонотариос на Македония (IX в.) (Nesbitt, Oikonomides 1991, 117, 43.19).

27. Джордж, веститор и протонотариос на Македония (IX в.) (Nesbitt, Oikonomides 1991, 118, 43.22).

28. Христофорос патрикиос, императорски протоспатариос и стратег на Македония (IX в.) (Nesbitt, Oikonomides 1991, 119, 43.25; 43.26).

29. Олбианос императорски спатариос и стратег на Македония (IX в.) (Nesbitt, Oikonomides 1991, 121, 43.31).

30. Неизвестен патрикиос, протоспатариос и стратег на Македония IX в. Местонамиране: неизвестно. Местосъхранение: частна колекция (Jordanov 2003, 113, n. 46.3).

31. Лъв, императорски спатариос и турмарх на Македония (IX в.) (Nesbitt, Oikonomides 1991, 123, 43.39).

32. Фотин, протоспатариос и стратег на Македония (IX-X в.) (Nesbitt, Oikonomides 1991, 121, 43.33).

33. Печат на прабългарския вожд Мавър – „патриций и архонт на сермисиани и българи" (Аладжов, Овчаров 1986, 295-300; Йорданов 2001, 13; Юрукова 1980, 3, 9-10; Zakos, Veglery 1972, 635-636).

II. Печати с известно местонамиране:

II. 1. Поморие (Анхиало) (кат.н. A.XXXIV)

II.2. Ахтопол (кат.н. A.I)

II. 3. Дебелт (кат.н. A.VII)

II.4. с. Изворово, м. Калето (кат.н. A.X)

II.5. с. Маточина – крепостта (Βούκελλον)

II.5.1. печат на Христофор, хипат и комеркиарий на Адрианопол (822-823 г.)(Йорданов, Аладжов 1991, 50; Jordanov 2003, 29, n. 3.1).

II.6. с. Мелница, Елховско – крепост

II.6.1. Григорас, протоспатариос и стратегос на Тракия, първа половина на IX в. Местосъхранение: ИМ Ямбол, инв. н. II 5464. Местонамиране: крепост до с. Мелница (Jordanov 2003, 94, n. 35.7).

II.6.2. Неизвестен спатариос и стратег на Македония (IX в.). Местонамиране: крепостта при с. Мелница, Елховско. Местосъхранение: ИМ Ямбол (Jordanov 2003, 112, n. 46.1b).

II.7. Несебър (Месемврия) (кат.н. A. XXVI)

II.8. Перперикон (кат.н. A.XXVIII)

II.9. Пловдивско

II.9.1. оловен печат на княз Борис – Михаил (Мушмовъ 1928-1929, 225).

II.10. с. Полски Градец (кат.н. A.XXXII)

II.11. Симеоновград (Константция) (кат.н.A.XLI)

II. 12. Сливенската крепост (Zoida, Tsuida) (кат.н. A.XLII)

II.13. Созопол (кат.н. A.XLIII.Созопол)

II.14. гр. Шивачево, м. Калята

II.14.1-2. молевдовули на Йоан, нотарий и викарий на Тракия (Ιωάννης νοτάριος και βικάριος Θράκης) – 2 бр. Местосъхранение: НИМ София, инв. н. 30431. Паралели: Анхиало; дата: VI в. (Велков 1998, 94-95; Йорданов и кол. 1998, 77; Jordanov 2003, 92, n. 35.1).

II.14.3. молевдовул на Леон – VI в. (Велков 1998, 95).

II.14.4. молевдовул на неизвестен византийски сановник от VI в. (Велков 1998, 95).

II.15. Югоизточна България – най-общи сведения за произход

печат на архиепископа на Ефес (края на VII – първата третина на VIII в. (Кънев 2010, 693-695). Намира се в частна колекция.

ОПИС ТАБЛА

Табло 1

1. Гърне. Местонамиране: РВ крепост при Перник, тип I вар. 1 по Кузманов 1985, 48, табло 28, с. 89, кат. н. Г 7;
2. Гърне. Местонамиране: РВ крепост при Перник, тип I вар. 1 по Кузманов 1985, 48, табло 28, с. 89, кат. н. Г 8;
3. Гърне. Местонамиране: РВ крепост при Перник, тип I вар. 1 по Кузманов 1985, 48, табло 28, с. 89, кат. н. Г 9;
4. Гърне. Местонамиране: м. Бяла вода, Пернишки окръг, тип I, вар. 2 по Кузманов: Г. Кузманов. Ранновизантийска керамика от Тракия и Дакия (IV – началото на VII в.). РП, XIII, 1985, 48, табло 28, с. 89, кат. н. Г 10;
5. Гърне. Местонамиране: РВ крепост при Перник, тип I, вар. 2 по Кузманов 1985, 48, табло 28, с. 89, кат. н. Г 13;
6. Гърне. Местонамиране: РВ крепост при Перник, тип I, вар. 2 по Кузманов 1985, 48, табло 28, с. 89, кат. н. Г 11;
7. Гърне. Местонамиране: РВ крепост при Перник, тип I, вар. 2 по Кузманов 1985, 48, табло 28, с. 89, кат. н. Г 15;
8. Гърне. Местонамиране: РВ крепост при Перник, тип I, вар. 2 по Кузманов 1985, 48-49, табло 28, с. 89, кат. н. Г 16;
9. Гърне. Местонамиране: Никополис ад Нестум, тип I по Кузманов (Кузманов 1993, 39 – 40, обр. 7а);
10. Гърне. Местонамиране: РВ крепост при Перник, тип I, вар. 3 по Кузманов 1985, 49, табло 29, с. 90, кат. н. Г 22;
11. Гърне. Местонамиране: РВ крепост при Перник, тип I, вар. 3 по Кузманов 1985, 49, табло 29, с. 90, кат. н. Г 23;
12. Гърне. Местонамиране: РВ крепост при Перник, тип I, вар. 4 по Кузманов 1985, 50, табло 29, с. 90, кат. н. Г 29;
13. Гърне. Местонамиране: м. Бяла вода, Пернишки окръг, тип IV по Кузманов 1985, 52, табло 31, с. 92, кат. н. Г 50;
14. Гърне. Местонамиране: РВ крепост при Перник, тип VIII по Кузманов 1985, 54, табло 32, с. 93, кат. н. Г 66;

Табло 2

1-2. Гърнета, тип IX по Б. Борисов (Борисов 1988, 98, рис. 5а, б, с. 99);
3-4. Гърнета, тип X, вар. А, Б по Б. Борисов (Борисов 1988, 98, рис. 5в, г, с. 99);
5-7. Гърнета, тип XI, вар. А по Б. Борисов (Борисов 1988, 100, рис. 5 д-ж, с. 99);
8. Гърне, тип XI, вар. Б по Б. Борисов (Борисов 1988, 100, рис. 5 з, с. 99);
9. Гърне, тип XII, по Б. Борисов (Борисов 1988, 100, рис. 5 и, с. 99);

Табло 3

1. Амфора. Местонамиране:Анхиало, тип XIV по Кузманов 1985, 18, табло 8, с. 69, кат. н. А 71;
2. Амфора. Местонамиране: Созопол, ГИМ; тип XIV по Кузманов 1985, 19, табло 8, с. 69, кат. н. А 79;
3. Амфора. Местонамиране: Созопол, тип XIV по Кузманов 1985, 19, табло 8, с. 69, кат. н. А 80;
4. Амфора. Местосъхранение: Месамбрия, тип XVI по Кузманов 1985, 23, табло 12, с. 73, кат. н. А 121;
5. Амфора. Местонамиране: с. Извор, Бургаски окръг; тип XV по Кузманов 1985, 21, табло 11, с. 72, кат. н. А 102;
6. Амфора. Местонамиране: Месамбрия, Музей „Старинен Несебър", тип X по Кузманов 1985, 17, табло 7, с. 68, кат. н. А 63;
7. Амфора. Местонамиране: Созопол, тип IX по Кузманов 1985, 16, табло 6, с. 67, кат. н. А 59;
8. Амфора. Местонамиране: Месамбрия, тип IX по Кузманов 1985, 16, табло 6, с. 67, кат. н. А 61;
9. Амфора. Местонамиране: Месамбрия, тип XI по Кузманов 1985, 17, табло 7, с. 68, кат. н. А 65;
10. Амфора. Местонамиране: Месамбрия, тип XI по Кузманов 1985, 17, табло 7, с. 68, кат. н. А 66;

Табло 4

1. Кана. Местонамиране: РВ крепост при Перник, тип I по Кузманов 1985, 31, табло 12, с. 78, кат. н. К 30;
2. Кана. Местонамиране: РВ крепост при Перник, тип II по Кузманов 1985, 32, табло 18, с. 79, кат. н. К 39;
3. Амфоровиден съд. Местонамиране: РВ крепост при Перник, тип X по Кузманов 1985, 37, табло 22, с. 83, кат. н. К 80;
4-6. Кани. Местонамиране: РВ крепост при Перник, тип VII по Кузманов 1985, 36, табло 21, с. 82, кат. н. К 65, К67, К68;
7. Купа. Местонамиране: РВ крепост при с. Караново, тип II по Кузманов 1985, 41, табло 24, с. 85, кат. н. П 26;
8. Купа. Местонамиране: РВ крепост при Перник, тип I по Кузманов 1985, 40, табло 23, с. 84, кат. н. П 12;
9. Купа. Местонамиране: РВ крепост при Перник, тип VIII по Кузманов 1985, 43, табло 25, с. 86, кат. н. П 42;

Табло 5

1. Купа – тип VIII по Б. Борисов (Борисов 1988, 106, рис. 10 а), LR "C";
2. Купа – тип IX по Б. Борисов (Борисов 1988, 106 – 107, рис. 10 б);
3. Купа – тип X по Б. Борисов (Борисов 1988, 106 – 107, рис. 10 в);
4. Кана – тип III по Б. Борисов (Борисов 1988, 110, рис. 12 в);
5. Кана – тип III по Б. Борисов (Борисов 1988, 110, рис. 12 г);
6. Широкогърла кана тип II по Б. Борисов (Борисов 1988, 112, рис. 13в);

Табло 6

1. Чаша – тип III по Б. Борисов (Борисов 1988, 114, рис. 14 г);

2. Чаша – тип IV по Б. Борисов (Борисов 1988, 114, рис. 14 д);
3. Чаша – тип V по Б. Борисов (Борисов 1988, 114, рис. 14 е);
4-5. Капаци тип III по Б. Борисов (Борисов 1988, 115 – 116, рис. 15 г, д);
6. Гърнета типове 2, 7, 8, 16 по Б. Борисов (Борисов 2005, 237, обр. 1, с. 240);

Табло 7

1. Гърне. Николов, Калчев 1986, 53, фиг. 14. 10.
2. Паница. Николов, Калчев 1986, 53, фиг. 14. 11.
3. Гърне, фрагмент: Николов, Калчев 1986, 53, фиг. 14. 14.
4. Гърне, фрагмент: Николов, Калчев 1986, 53, фиг. 14. 15.
5. Амфора. Николов, Калчев 1986, 54, фиг. 15. 2.
6. Гърне, фрагмент: Николов, Калчев 1986, 54, фиг. 15. 3.
7. Гърне, фрагмент: Николов, Калчев 1986, 54, фиг. 15. 4.
8. Лампа: Николов, Калчев 1986, 54, фиг. 15.9.
9. Лампа: Николов, Калчев 1986, 54, фиг. 15. 11.
10. Лампа: Николов, Калчев 1986, 55, фиг. 16.1.

Табло 8

1. Капак – питос: Николов, Калчев 1986, 55, фиг. 16.2, кат. н. 22.
2. Капак – питос: Николов, Калчев 1986, 55, фиг. 16.4, кат. н. 24.
3. Капак – питос: Николов, Калчев 1986, 55, фиг. 16.5, кат. н. 25.
4. Капак – питос: Николов, Калчев 1986, 55, фиг. 16.6, кат. н. 26.
5. Капак – питос: Николов, Калчев 1986, 55, фиг. 16.7, кат. н. 27.
6. Капак – питос: Николов, Калчев 1986, 55, фиг. 16.8, кат. н. 28.
7. Капак – питос: Николов, Калчев 1986, 55, фиг. 16.3, кат. н. 23.

Табло 9

1. Чаша, Сливенска крепост (Вагалински 2002, 72, 177, Ч239);
2. Чаша, Сливенска крепост (Вагалински 2002, 72, 179, Ч250);
3. Чаша, Сливенска крепост (Вагалински 2002, 72, 179, Ч251);
4. Гърне, Сливенска крепост (Вагалински 2002, 72, 185, Г285);
5. Гърне, Сливенска крепост (Вагалински 2002, 72, 186, Г289);
6. Купа, Сливенска крепост (Вагалински 2002, 72, 172, КУ195);
7. Гърне, Сливенска крепост (Вагалински 2002, 72, 187, Г295);
8. Гърне, Сливенска крепост (Вагалински 2002, 72, 187, Г296);
9. Гърне, Сливенска крепост (Вагалински 2002, 72, 186, Г287);
10. Гърне, Сливенска крепост (Вагалински 2002, 72, 186, Г288);

Табло 10: РВ некропол, с. Рупките, Чирпанско. Непубликувани материали, благодаря на доц. М. Даскалов и Д. Янков, гл. археолог РИМ – Ст. Загора, за информацията.

1. Гърне. Крачно колело, Без мащаб.
2. Гърне. Крачно колело. Глината: песъчлива, с дребни неорганични примеси. Цвят: сивокафяв, до керемиденочервен. Следи от опушване. Полусферично тяло, къса, извита навън шийка, сложнопрофилиран устиен ръб, с една дръжка с надлъжни канелюри. Набраздена външна повърхност.
3. Кана. В калъп. Глината: песъчлива, с примеси. Сивочерен цвят. Ойнохоевидно устие. Отчупена дръжка. Размери: в= 23см, дд= 8, 2 см. Местонамиране: РВ некропол, об. 8, АМ Тракия. Благодаря на н.с. Д. Янков, РИМ – Стара Загора за възможността да ползвам непубликуваните материали.
4. Кана. В калъп. Глината: песъчлива, с примеси. Сивочерен цвят. Фуниевидно устие. Дръжка с надлъжно ребро. Размери: в= 18, 5 см; ду= 5, 4 см, дд= 9 см. Местонамиране: РВ некропол, об. 8, АМ Тракия.
5. Кана. Крачно колело, Без мащаб.
6. Чаша. Крачно колело. Глината: песъчлива, с дребни неорганични примеси. Сивочерен цвят. Висока шийка, полусферично тяло, дръжка с обло сечение. Размери: в= 6, 7 см; ду= 6 см, дд= 4, 2 см, дт= 7, 2 см. Местонамиране: РВ некропол, об. 8, АМ Тракия.
7. Чаша. Крачно колело. Глината: песъчлива, с дребни неорганични примеси. Сивочерен цвят. Висока шийка, полусферично тяло, дръжка снадлъжни канелюри. Размери: в= 9, 6 см; ду= 9 см, дд= 8 см, дт= 15 см. Местонамиране: РВ некропол, об. 8, АМ Тракия.

Табло 11

1. лампа, "малоазийски тип", Калето, Карасура (Stojkov 2001, 90, Taf. 1_4; 3_4);
2. лампа, "малоазийски тип", Калето, Карасура (Stojkov 2001, 90-91, Taf. 1_5; 3_5);
3. крушовидна лампа със сърцевиден диск, Калето, Карасура (Stojkov 2001, 92, Taf. 2_4);
4. лампа, "малоазийски тип", Калето, Карасура (Stojkov 2001, 91, Taf. 2_1; 3_6);
5. лампа, "малоазийски тип", Калето, Карасура (Stojkov 2001, 91, Taf. 2_2; 3_7);

6. лампа, "малоазийски тип", Калето, Карасура (Stojkov 2001, 91, Taf. 2_3; 3_8);

Табло 12

Лозенец, непубликувани материали, благодаря на доц. М. Даскалов, НАИМ-БАН, за информацията.

Табло 13

Величково, непубликувани материали, благодаря на доц. М. Даскалов, НАИМ-БАН, за информацията.

Табло 14:

1. Дядово, гърнета тип I по Borisov 2010;
2. Дядово, гърнета тип II по Borisov 2010;
3. Дядово, гърнета тип III по Borisov 2010;
4. Дядово, гърнета тип IV по Borisov 2010;

Табло 15

1. купа –тип II по Кузманов (Кузманов 1993, 36, обр. 1б, с. 36, вж. и бел. 5), ARSW, форма 99, тип B по Hayes. Местонамиране: Никополис ад Нестум;
2. паница – тип IV по Кузманов (Кузманов 1993, 36, обр. 1г, вж. и бел. 12), ARSW, форма 104, тип C по Hayes. Местонамиране: Никополис ад Нестум;
3. купа – тип III по Кузманов (Кузманов 1993, 36, обр. 1в, вж. и бел. 9), ARSW, форма 104, тип A по Hayes. Местонамиране: Никополис ад Нестум;
4. купа – тип II по Кузманов (Кузманов 1993, 36, обр. 2б, вж. и бел. 18), LR "C", форма 3, тип F по Hayes. Местонамиране: Никополис ад Нестум;
5. блюдо – тип III по Кузманов (Кузманов 1993, 36, обр. 2в, вж. и бел. 22), LR "C", форма 3, тип G по Hayes. Местонамиране: Никополис ад Нестум;
6. купа – тип I по Кузманов, от категорията „друга червенолакова керамика" по Кузманов (Кузманов 1993, 36, обр. 2г, вж. и бел. 25). Местонамиране: Никополис ад Нестум;

Табло 16

1. Фибула. Неизвестно местонамиране. Местонахождение: ИМ Котел, инв. № 1956 ОФ (Трендафилова 2007, 145, обр. 2/4).
2. Фибула. Неизвестно местонамиране. Местонахождение: ИМ Котел, инв. № 2009 ОФ. (Трендафилова 2007, 145, обр. 2/5).
3. Фибула. Инв. № 1660. Местонахождение: ИМ Сливен (Сираков 2004/2005, 67, фиг. 21).
4. Фибула. Инв. № 1931. Местонахождение: ИМ Сливен. Местонамиране: с. Злати войвода (Сираков 2004/2005, 67, фиг. 14).
5. Фибула. Инв. № 1980. Местонахождение: ИМ Сливен. Местонамиране: с. Злати войвода (Сираков 2004/2005, 67, фиг. 15).
6. Фибула. Местонамиране: с. Лесново, Софийско (Генчева 1989, обр. 2а, с. 35).
7. Фибула. Местонамиране: Кабиле (Генчева 1989, 35, обр. 2б);
8. Фибула. Местонамиране: Дядово (Borisov 2010, Fig. 140).
9-10. Фибули. Местонамиране: Татул (Овчаров, Коджаманова, Димитров, Стоименов, Лещаков 2009, 72, обр. 3.1-2).

Табло 17

1-13: фибули от РВ селище на х. Кракра
1-5: вар. 2 по Любенова: със стеснено краче, разчленено от 2-3 снопчета напречни релефни чертички или се явява продължение на лъка без промяна на украсата. Разнообразна декорация, предимно от повтарящи се несложни, най – често геометрични орнаменти (Любенова 1981, обр. 110, 2, 4, 6, 8, 12, 13, 15, с. 171);
3-5: фибули с релефно изрязани върху крачето кръстове (по Любенова 1981, обр. 112 2, 3, 10, с. 141);
6-9: фибули с човешки изображения върху лъка (Любенова 1981, обр. 113, с. 172; обр. 112 5, 113 1; 112 7, 113 4; 112 4, 113 3; 112 6, 113 2);
10-13: вар. 1 по Любенова: с трапецовидна издължена плочка, украсена най – често с „птиче око" или с мрежест орнамент (Любенова 1981, обр. 110 1, 3, 5, 7, 9, 11, 14, 16, с. 171);
14-16: Лозенец, сондаж 3 – разширение. Рисунките са дело на Е. Тодорова, благодаря на д-р М. Даскалов за възможността да ползвам материалите (Даскалов и кол. 2008, 530, обр.2);

Табло 18

I: Фибули с имитация на навивки в долния край на лъка, т. нар. псевдонавивки;
1. Фибула. Местонамиране: с. Тъжа, Казанлъшко. Местосъхранение: сбирка на читалището в с. Тъжа (Генчева 2004, 173, Табл. XVIII, 4).
2. . Фибула. Местонамиране: неизвестно. Местосъхранение: ГИМ – Казанлък (Генчева 2004, 173, Табл. XVIII, 8).
3-4. Фибули. Местонамиране: с. Голям Извор, м. Чала; Местосъхранение: РИМ Хасково (Даскалов, Думанов 2003, 200, фиг. 1, 5-6);

5. Фибула. Местонамиране: Диоклецианопол, СИ ъглова кула. Местосъхранение: Хисаря, инв. н. 624 – ГАМХ. Дълж. = 8, 6 см, непубл.
6. Фибула. Месемврия (Pescheck 1953, 261, Abb.3/2).
7. Д. Церово, АР 1963 г. Непубл. Местосъхранение: РИМ Благоевград, инв. н. 1.3. – 806.
II: Фибули, извити от плоска метална лента, с привързано към долния край на лъка краче, с S – овидно извит горен край на лъка около оста на пружината:
(Трендафилова 2007, 145);
8. Фибула. Местонамиране: Стара Загора (Генчева 1989, 34, обр. 1е, с. 33).
9. Фибула. Местонамиране: Стара Загора (Генчева 1989, 33, обр. 1и).
10. Фибула. Местонамиране: с. Братя Кунчеви, Старозагорско (Генчева 1989, 33, обр. 1з).
11. Фибула. Местонамиране: с. РВ крепост Аа Баир, с. Полски Градец (Shejleva 2001, 154, Fig. 4c).
12. Фибула. Местосъхранение: Хисаря, инв. н. 950 – ГАМХ. Дълж. = 8, 6 см, непубл.

Табло 19

табло Фибули, извити от плоска метална лента, с привързано към долния край на лъка краче -1 (Трендафилова 2007, 145);
I. S – овидно извит горен край на лъка около оста на пружината:
1.Фибула. Местонамиране: м. Римското кале, района на Котел; инв. № 2047 ОФ, местонахождение: ИМ Котел (Трендафилова 2007, 144, обр. 1/1).
2. Фибула. Местонамиране: м. Римското кале, района на Котел; местонахождение: ИМ Котел; инв. № 2048 ОФ (Трендафилова 2007, 144, обр. 1/2).
3. Фибула. Местонамиране: околностите на с. Врани кон; местонахождение: ИМ Котел (Трендафилова 2007, 145, обр. 1/3).
4. Фибула. Местонамиране: околностите на с. Врани кон; местонахождение: ИМ Котел (Трендафилова 2007, 144-5, обр. 1/4).
5. Фибула. Неизвестно местонамиране. Местонахождение: ИМ Котел (Трендафилова 2007, 144, обр. 1/5).
6. Фибула. Пол. № 710. Местонахождение: ИМ Сливен (Сираков 2004/2005, 68, фиг. 20).

Табло 20

1-13 фибули от РВ селище на х. Кракра вар. 1: с трапецовидна издължена плочка, украсена най – често с „птиче око" или с мрежест орнамент (Любенова 1981, обр. 110 1, 3, 5, 7, 9, 11, 14, 16, с. 171);
С декоративно извит като кукичка горен край на лъка, а оста преминава през пробит под нея отвор:
14. Цепино, Пловдивско (Pescheck 1953, 260-261, Abb.2/2).
15. Стара Загора (Pescheck 1953, 260, Abb.2/7). Местосъхранение: Пловдив.
16. Стара Загора (Pescheck 1953, 260, Abb.3/7).
17. Пловдив, Джендем тепе (Pescheck 1953, 260, Abb.3/5).
18. Пауталия – некропол (Гроздanов, Дянкова, под печат);
19. Д. Церово, АР 1960 г. Непубл. Местосъхранение: РИМ Благоевград, инв. н. 1.3. 815.
20. Д. Церово – непубликувана. Местосъхранение: РИМ Благоевград, инв. н. 1.3. 849.

Табло 21

С декоративно извит като кукичка горен край на лъка, а оста преминава през пробит под нея отвор:
1. Августа Траяна, по Николов, Калчев 1986, 57, фиг. 18.1;
2. Фибула. Неизвестно местонамиране. Местонахождение: ИМ Котел (Трендафилова 2007, 145, обр. 2/1).
3. Фибула. Неизвестно местонамиране. Местонахождение: ИМ Котел (Трендафилова 2007, 145, обр. 2/2).
4. Фибула. Неизвестно местонамиране. Местонахождение: ИМ Котел (Трендафилова 2007, 144, обр. 2/3).
5. Фибула. Местонамиране: могила III, Мушовица – Дуванлий, Пловдивско. Следи от гръцки надпис върху крачето (Генчева 1989, 34, обр. 2г, с. 35).
6. Фибула. Местонамиране: с. Кирилово, Старозагорско (Генчева 1989, 34, обр. 1д, с. 33).
7. Фибула. Местонамиране: Дядово (Borisov 2010, Fig. 138).
8. Фибула. Местонамиране: Дядово (Borisov 2010, Fig. 139).
9. Фибула. Местонамиране: раннохристиянска църковна сграда, с. Крепост, Димитровградско, на ходово ниво, свързано с функционирането на сградата. Непубликувана. Благодаря на гл. ас. И. Лозанов и В. Хаджийска за предоставения материал.
10. Фрагмент от фибула. Местонамиране: раннохристиянска църковна сграда, с. Крепост, Димитровградско, на ходово ниво, свързано с функционирането на сградата. Непубликувана. Благодаря на гл. ас. И. Лозанов и В. Хаджийска за предоставения материал.

Табло 22

II. Декоративно извит като кукичка горен край на лъка, а оста преминава през пробит под нея отвор:
1. Фибула. Местонамиране: Чолак – кьой, Старозагорско (Генчева 1989, 33, обр.1ж).
2. Фибула. Местонамиране: Филипопол, римски бани. Върху крачето й е гравиран надпис на гръцки език – личното име „Гавраил" (Генчева 1989, 34; Генчева 2004, 171, Табл. XVI, 10).

3-4. Фибули. Неизвестно местонамиране. Местонахождение: РИМ – гр. Кюстендил (Грозданов, Стоянова 2005, 166, табл. 2 11-12).
5. Фибула. Местонамиране: с. Голям Извор, м. Чала, Местосъхранение: РИМ Хасково (Даскалов, Б. Думанов 2003, 200, фиг. 1,7).
6. Фибула. Местонамиране: с. Кошарево, м. Тепето (Даскалов, Трендафилова 2006, 24 – 25, обр. 5/3).
7. Фибула. Местосъхранение: Хисаря, инв. н. 951 – ГАМХ. Дълж. = 9, 5 см; непубл.

Табло 23

1. Хасково: Регионален исторически музей Хасково. Каталог. Избрано от фондовете. 2007, 52; графичното изображение е по Б.Думанов. „Чужди" елементи сред източногерманските паметници от Тракия и Дакия. В: Готите и старогерманското културно- историческо присъствие по българските земи. С., 2003, 90, рис. 5.
2. Фибула. Местонамиране: Калугерово, римска и РВ пътна станция. Местосъхранение: РИМ Хасково, инв. н. А 3681 (Даскалов, Б. Думанов .2003, 193-194, 202 фиг. 1,8);
3. Люляково: A. Haralambieva. Bügelfibeln aus dem 7. Jh. südlich der unteren Donau. In: Actes du XIIe Congrès International des Sciences Prèhistoriques et Protohistoriques Bratisalva 1991. 1993, Abb. 3.1, 28.
4. Кабиле?: J. Werner. Die Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts. In: Rienecke Festschrift. Zum 75 Geburtstag von Paul Reinecke. Mainz, 1950, Taf. 28.10.
5. Стара Загора: J. Werner. Die Slawische Bügelfibeln des 7. Jahrhunderts. In: Rienecke Festschrift. Zum 75 Geburtstag von Paul Reinecke. Mainz, 1950, Taf. 31.49.
6. Филипопол: A. Haralambieva. Bügelfibeln aus dem 7. Jh. südlich der unteren Donau. In: Actes du XIIe Congrès International des Sciences Prèhistoriques et Protohistoriques Bratisalva 1991. 1993, 29, Abb. 4.4.
7. Неизвестно местонахождение, ЮЗ България (Грозданов 2005, 144, Табл. II 18).
8. Чифт бронзови, посребрени фибули антропозооморфен тип. Местонамиране: с. Карнаре, Карловско, местонахождение: частна колекция (Daskalov, Dimitrov 1999, 77, Abb. 2).
9. Хрисосотира, по Христов 2015, 122-123.

Табло 24

Катарами тип Копривлен
1. Катарама. Местонамиране: КА некропол с. Беден. Местосъхранение: ОИМСмолян, инв. н. I/3 (Ваклинова 1972, обр. 10а, с. 155).
2. Катарама. Местонамиране: РВ селище на х. Кракра (Любенова 1981, обр. 119, с. 177$_{7}$).
3. Катарама. Местонамиране: с. Св. Кирилово, могила 2 (Герасимов 1946, 182, обр. 67).
4. Катарама. Местонамиране: гр. 11, КА и средновековен некропол с. Грохотно, Девинско. Прерисувана по снимката (Дамянов 1998, обр. 15, с. 78).
5. Катарама. Местонамиране: гр. 1, с. Скребатно, обект 4 (Домарадски и кол. 1999, 139, табло IX$_{5}$).
6. Катарама. Местонамиране: Копривлен (Марваков 2007, Обр. 2-1).
7. Катарама. Местонамиране: Абланица, вер. от разрушен гроб?; (Възарова 1976, 291, обр. 181$_{12}$).
8. Катарама. Местонамиране: Перперикон (Ovtcharov 2005, 125). Прерисувана.
9. Катарама. Местонамиране: РВ селище на х. Кракра (Любенова 1981, обр. 119, с. 177$_{9}$).

Табло 25

1-4: Катарама. Местонамиране: околности на гр. Земен (Даскалов, Трендафилова 2007, Обр. 1. 1-4).
5. Катарама. Местонамиране: околности на с. Извор (Даскалов, Трендафилова 2007, Обр. 1. 5).
6-7. Катарама. Местонамиране: РВ селище на х. Кракра (Любенова 1981, обр. 119$_{3-4}$, с.177).
8. Катарама. Местонамиране: гроб 6 на И некропол на Филипопол (Bospatchieva 1998, 153, Fig. 6 C).
9. Катарама. Местонамиране: незвестно. ИМ – Котел (Даскалов 2009$_{6}$, 92, обр. 1.4).
10-11. Катарами. Местонамиране: неизвестно (Спасов 2001, 40, T.II. 13, 14).
12. Татул, РВ строителен период на архитектурен комплекс (Овчаров, Коджаманова, Димитров, Стоименов, Лещаков 2009, 68-69, обр. 13/3.3)
13. Катарама. Местонамиране: м. Чала, с. Голям Извор (Даскалов, Думанов 2004, 193, Фиг. 1.1).
14. Катарама. Неизвестно местонамиране, вероятно Старозагорско. Непубликувана. Благодаря на Д. Янков, РИМ – Стара Загора за информацията.
15-16.Апликация, околности на гр. Земен (Даскалов, Трендафилова 2007, 382, Обр. 2. 1, 2).
17. Катарама – РВ некропол, Несебър, об. Крайбрежна, 3 от базиликата „Елеуса" (Даскалов 2009, 93, Обр. 3).
18. Катарама. Местонамиране: м. Калето, Лясковец (Даскалов, Думанов 2004, 194, Фиг. 3.1).
19. Бронзова непочистена отливка на тока тип Сучидава, Пловдивско, непубл., информация и графично изображение гл. ас. д-р. М. Даскалов.

Табло 26

1. Неизвестно местонамиране, вероятно Старозагорско. Непубликувана. Благодаря на Д. Янков, РИМ – Стара Загора за информацията.
2. Оловен модел за направа на калъпи за отливане на токи. Местонамиране: околностите на Благоевград. Инфор-

мация и графично изображение доц. д-р. М. Даскалов.
3. Част от катарама, околности на с. Извор (Даскалов, Трендафилова 2007, Обр. 3. 3).
4. Катарама – РВ некропол, Несебър, об. Крайбрежна, 3 от базиликата „Елеуса" (Даскалов 2009, 93, Обр. 3).
5. Катарама, м. Чала, с. Голям извор (Даскалов, Думанов 2004, Фиг. 1.2).
6. Катарама, гр. 5 на РВ некропол край гр. Карнобат (Велков 2009, 155-157,Обр. 3.2).
7-8. Катарами, с. Нова Надежда (Даскалов, Думанов 2004, Фиг. 2. 1-2).
9. Катарама, с. Малево (Даскалов, Думанов 2004, Фиг. 3.2).
10. Катарама, м. Асара, Симеоновград (Даскалов, Думанов 2004, Фиг. 3.3).
11. Катарама, околности на с. Извор (Даскалов, Трендафилова 2007, Обр. 1.6).
12. Катарама. Неизвестно местонамиране, ИМ Котел (Даскалов 2009$_б$, Обр.1. 5).
13. Катарама, гр. 5 на РВ некропол край гр. Карнобат (Велков 2009, 155-157, Обр. 3.1).
14. Катарама. Местонамиране: Римското кале, Котелско (Даскалов 2009$_б$, Обр. 1. 7).
15-16. Катарами. Местонамиране: гроб 6 на И некропол на Филипопол (Bosþatchieva 1998, 153, Fig. 6 E, D).
17. Катарама, Несебър (Кияшкина, Марваков, Димова 2008, 304, обр. 3).
18. Тока. Местонамиране: околностите на Благоевград, непубл., информация и графично изображение гл. ас. д-р. М. Даскалов.

Табло 27

1. Апликация, околности на гр. Земен (Даскалов, Трендафилова 2007, 382, Обр. 2. 3).
2. Апликация, м. Калето, Лясковец (Даскалов, Думанов 2004, Фиг. 3.4).
3. Апликация, местонамиране: неизвестно, ИМ Котел (Даскалов 2009$_б$, Обр.3. 1).
4. Апликация, с. Калугерово (Даскалов, Думанов 2004, Фиг. 3.6).
5. Апликация, неизвестно местонамиране (Даскалов, Думанов 2004, Фиг. 3.7).
6. Апликация, неизвестно местонамиране, ИМ Котел (Даскалов 2009, Обр.3. 3).
7-8. Апликации, бронз. Местонамиране: крепост при с. Медвен (Даскалов 2009$_б$, Обр.3. 4-5).
9. Накрайник. Местонамиране: Римското кале, Котелско (Даскалов 2009$_б$, Обр.2. 7).
10. Накрайник, неизвестно местонамиране, ИМ Котел (Даскалов 2009$_б$, Обр. 2. 3).
11. Накрайник. Местонамиране: Римското кале, Котелско (Даскалов 2009$_б$, Обр. 2. 6).
12. Бронзов накрайник. Местонамиране: Римското кале, Котелско (Даскалов 2009$_б$, Обр. 2. 4).
13. Бронзов накрайник. Местонамиране: м. Чала, с. Голям извор (Даскалов, Думанов 2004, Фиг. 1.4).
14. Бронзов накрайник, с. Нова Надежда (Даскалов, Думанов 2004, Фиг. 3.5).
15. Бронзов накрайник, неизвестно местонамиране, ИМ Котел (Даскалов 2009$_б$, Обр.2. 1).
16. Бронзов накрайник, м. Чала, с. Голям извор (Даскалов, Думанов 2004, Фиг. 1.3).
17. Бронзов накрайник, неизвестно местонамиране, ИМ Котел (Даскалов 2009$_б$, Обр.2. 2).
18. Сребърни накрайници, с. Нова Надежда (Даскалов, Думанов 2004, Фиг. 2. 3-4).
19. Бронзов накрайник, околности на с. Везенково, Котелско (Даскалов 2009$_б$, Обр. 2. 5).

Табло 28

Гроб № 12, некропол 2, с. Рупките, Чирпанско (по Даскалов, Трендафилова 2005, 163-165, обр. 2-3).

Табло 29

1. Карасура, период D/E: жилище N8/W13 върху жилище N10/W10 (по Wendel 1992, 283, Abb.3).
2. Карасура, период E: жилище N1/ O5 (по Wendel 1992, 285, Abb. 4).
3. Карасура, период E: жилище N12/O5 (по Wendel 1992, 285, Abb.5).
4. Карасура, градеж в техника „рибена кост" (по Wendel 2001, 24, Abb.18).

Табло 30

1. Пауталия, РВ крепостна стена (по Кацарова 2005, Обр. 64)
2. Пауталия, обект „Мориц Леви" 3, РВ градеж в техника „рибена кост" (АР – Лидия Стайкова).

Табло 31

Олимпия: план на „пост – антична къща" (по Völling 2001, fig.2).

Табло 32

1. Дебелт: застрояване на декумануса през РВЕ;
2. Дебелт: пожарът, датиран с монети на Юстин II и София;

Табло 33

1. Дебелт: жилищни постройки от камъни на кал върху руините на банята;
2. Филипопол: обект „Археологически музей" – РВ крепостна стена;
Табло 34: Макро-(вляво) и микро-(вдясно) снимки на представителни фрагменти от 4-те основни технологични групи. Микроснимки: доц. д-р Ст. Приставова, МГУ „Св. Ив. Рилски".

Табло 35

Типове горни части на гърнета;

Табло 36

Типове устия (УР), според технологичните групи;

Табло 37

Декоративни мотиви;

Табло 38

Гърнета на ръка, типове 2б, 2г, 3б, 3в: 1. Карасура/ Рупките, по Wendel 1992 (кат.н. А. XXXVI.5.1); 2. Сливен – по Радева 1986 (кат.н. А. XLII.1); 3, 7 – Капитан Андреево (кат.н. А.XIV); 4, 9 – Дебелт (кат.н. А.VII.конт.7.4; конт.5.2); 5. Маджерито, Старозагорско, кат. н. А.XXIII; 6, 10 – Стара Загора (кат.н. А.XLVI.12, 10); 8. Кат. н. А.XLIV/25-Сф, графична документация: Р. Колева.

Табло 39

Гърнета на бавно колело, тип 1б: 1. Яса тепе. Графична документация: Р. Колева; 2, 4, 6 – Бела вода, Перник, по Dončeva-Petkova, Ljubenova 2004; 3. Чокоба, Ч2/2, кат.н. А.LII; 5. Изворово, по Борисов 2009а;

Табло 40

Гърнета на бавно колело, тип 1в: 1,5 – Симеоновград (Констанция), по Аладжов 1995; 2,6 – Перник, кат.н. А.XXVII-А.8; 3,4 – Изворово, по Борисов 2009а.

Табло 41

Гърнета на бавно колело, форма 2а, тип 2б: 1. НАИМ. Неизвестно местонамиране. Графична документация: Р. Колева. 2. Туховище, гр. 88, по Angelova, Marvakov 2001, Тодорова 2005 (кат. н. Б._XXIV); 3. Копривлен, гр. 177, по Кацарова, Хаджиангелов 2002, кат.н. Б.XI; 4. Невестино, по Генадиева 1991; 5. Чокоба, Ч7, кат.н. А.LII.

Табло 42

Гърнета на бавно колело, тип 2в: 1,2,4-6 – Пернишка крепост (кат.н. А. XXVII-А.6,5,8,11); 3. Туховище, гр. 57, по Angelova, Marvakov 2001, Тодорова 2005 (кат. н. Б._XXIV); 7. Гърне, Пловдивско, кат. н. А. XXXI-А.1; 8. К. Андреево.

Табло 43

Гърнета на бавно колело, тип 2г и 3г: 1,2 – Туховище, гр. 102, 54 по Angelova, Marvakov 2001, Тодорова 2005; 3. Копривлен – гр. 184, кат.н. Б.XI; 4. Симеоновград (Констанция). Графична документация: Р. Колева; 5. Перник, кат.н. А.XXVII-А.

Табло 44

Гърнета на бавно колело, тип 3а, 4б, 4в: 1. Ст. Загора (кат.н. А.XLVI.24). Графична документация: Р. Колева; 2. Туховище, гр. 29, по Angelova, Marvakov 2001, Тодорова 2005 (кат. н. Б._XXIV); 3. Горановци, кат.н. А.V.1, графична документация: Р. Колева; 4, 8 – Калето, гр. Средец, по Balbolova- Ivanova 2000; 5-6 – Симеоновград (Констанция), по Аладжов 1995; 7. Хисаря. Графична документация: Р. Колева.

Табло 45: Гърнета на бавно колело, тип 3б: 1. Ст. Загора, кв. 32? (кат.н. А.XLVI.8). 2, 6, 8, 9, 11 – Туховище, гр. 43, 47, 132, 141, 53, по Angelova, Marvakov 2001, Тодорова 2005 (кат. н. Б. XXIV); 3, 10 – Пернишка крепост, кат.н. А.XXVII-А.8; 4. Невестино, по Генадиева 1991; 5, 7 – Изворово, по Борисов 2009а,б;

Табло 46: Гърнета на бавно колело, тип 3в: 1. с. Гърмен, Гоцеделчевско; 2. Самуилова крепост, жилище 2; 3, 8, 10 – Долно Церово (кат.н. А.VIII. 2,4,3); 4. К. Андреево (кат.н. А.XIV); 5, 9 – Пернишка крепост, кат.н. А.XXVII-А.8,10; 6. Туховище, гр. 75, по Angelova, Marvakov 2001, Тодорова 2005 (кат. н. Б.XXIV); 7. Абланица 2, гр. 2, кат.н. Б.I.2. Графична документация: Р. Колева; 11. Шиханов бряг – по Кънчева-Русева и кол. 2008;

Табло 47: 1,2 – Дебелт; 3. Абланица 1, гр. 32, кат.н. Б.I.1, графична документация: Р. Колева; 4. Симеоновград (Констанция), по Аладжов 1995; 5,8 – Изворово, по Борисов 2009а; 6. Карасура, по Wendel 1992; 7. К. Андреево;

Табло 48: 1. Мишевско, гр. 17, по Въжарова 1976; 2. Копривлен, гр. 158, по Кацарова, Хаджиангелов 2002; 3-5: Туховище, гр. 17, 96, 91 по Angelova, Marvakov 2001 (кат. н. Б.XXIV); Тодорова 2005; 6. Карасура, по Wendel 1992;

Табло 49: 1. Карасура, по Wendel 1992; 2. Калето, гр. Средец, по Balbolova-Ivanova 2000; 3. Туховище, гроб 11, по Angelova, Marvakov 2001; Тодорова 2005 (кат. н. Б._XXIV); 4. Каблешково, проучвания на доц. П. Георгиева, катедра Археология, СУ „Св. Кл. Охридски"; 5. Дебелт, по Манолова 2000; 6. Стара Загора, по Манолова 2000; 7. Мишевско, гроб 36**.** Местосъхранение: РИМ Хасково, инв. н. 209 А.

Табло 50

1-6

Туховище, гр. 100, 68, 56, 106, 97, 90, по Angelova, Marvakov 2001; Тодорова 2005 (кат. н. Б._XXIV).

Табло 51

1-6
Туховище, гр. 6, 49, 120, 92, 121, 99, Angelova, Marvakov 2001; Тодорова 2005 (кат. н. Б._XXIV).

Табло 52

1, 2, 4 – Туховище, гр. 139, 146, 28, Angelova, Marvakov 2001; Тодорова 2005 (кат. н. Б._XXIV); 3. Мишевско, гр. 31, по Въжарова 1976;

Табло 53

Капитан Андреево, Фаза I.

Табло 54

Капитан Андреево, Фаза II.

Табло 55-56

Капитан Андреево, Фаза III.

Табло 57

Капитан Андреево – орнаментални схеми в отделните фази;

Табло 58

План и инвентар на жилище 1, с. Капитан Андреево;

Табло 59

Инвентар на жилище 2 и 4, с. Капитан Андреево;

Табло 60-62

План и инвентар на жилище 3, с. Капитан Андреево;

Табло 63

План и инвентар на жилище 4, с. Капитан Андреево;

Табло 64

План и инвентар на жилище 5, с. Капитан Андреево;

Табло 65

План и инвентар на жилище 6, с. Капитан Андреево;

Табло 66

План и инвентар на жилище 7, с. Капитан Андреево;

Табла 67-72

План и инвентар на жилище 9, с. Капитан Андреево;

Табла 73-76

План и инвентар на жилище 10, с. Капитан Андреево;

Табла 77-78

План и инвентар на жилище 11, с. Капитан Андреево;

Табла 79-81

План и инвентар на жилище 12, с. Капитан Андреево;

Табла 82-83

План и инвентар на жилище 13, с. Капитан Андреево;

Табло 84

План и инвентар на жилище 14 и ВС 200, с. Капитан Андреево;

Табла 85-86

План и инвентар ВС (яма) 87, с. Капитан Андреево;

Табла 87-93

План и инвентар ВС (яма) 88, с. Капитан Андреево;

Табло 94

План и инвентар ВС (яма) 33-34, с. Капитан Андреево;

Табло 95

План и инвентар ВС (яма) 35 и 94, с. Капитан Андреево;

Табла 96-98

План и инвентар ВС (яма) 78, с. Капитан Андреево;

Табло 99

Инвентар ВС (яма) 118, с. Капитан Андреево;

Табло 100

Инвентар ВС (яма) 141, с. Капитан Андреево;

Табло 101

Инвентар ВС (яма) 174 и 183, с. Капитан Андреево;

Табло 102

1-5
Дана Бунар – ранносредновековна керамика.
Табло 103
Чокоба
жилище 2? План
отоплително съоръжение (печка 2), кв. C38-D38 и инвентар, кат.н. A.LII.

Табло 104

Чокоба, яма кв. G42;

Табло 105

Карасура. 1-3. сграда N8/ W 13; 4, 7, 8 – сграда N12/O5; 5-6
жилище N1/ O5. По Wendel 1992.

Табло 106-108.1-2

Любеново, керамика на ръка, по Koleva 1991, T. XXIII-XXVI.2-3.

Табла 108.3-6 –111

Симеоновград (Константция), по Koleva 1991, XXVIII- XXXII.4

Табло 112

1-4, 6-10
Симеоновград (Константция), по Аладжов 1995; 5. Непубликуван.

Табла 113-114

Симеоновград (Константция), непубликувани.

Табло 115

Симеоновград (Константция), по Аладжов 1995.

Табло 116

Симеоновград (Константция), 1,3,4,6 – по Аладжов 1995; 2,5 – графична документация
Р. Колева, кат.н. А. XLI. 23-26,46-47.

Табло 117

м. Хисаря, Хасково. Местосъхранение
РИМ Хасково.

Табло 118

Свиленград, м. Брантиите. План и инвентар – ями 31, 60, 63/64, 72, 109, 112; 7. м. Каукъ дере, Свиленградско, по Велков 1937.

Табла 119

1-4;

Табло 120-121

Изворово, жилище 1, по Борисов 2009а, кат.н. А.Х.
Табла 119.5; 122-124 – Изворово, по Борисов 2009б, кат.н. А.Х.

Табла 125-127

Шиханов бряг, по Кънчева-Русева и кол. 2008, кат.н. А. L.

Табло 128

Перник, кв. Бела вода, по Dončeva-Petkova, Ljubenova 2004, кат. н. А.XXVII-Б.1-4.

Табло 129

м. "Топлико", с. Невестино, по Генадиева 1991, кат.н. А. XXV.

Табло 130-131

Хисаря, ГАМХ. Кат.н. А.LI. 2.2; 27; 12.2; 2.1; 28; 19; 11.4; 11.5; 11.6; 20; 21; кат. н. А. XXXI-А.1

Табла 132-133

Кюстендил, м. Хисарлъка, по Koleva 1991, Т. XVII- XIX.

Табло 134

Дебелт, материали от РВ помещения върху руините на КА баня.

Табло 135-138

Дебелт. Ранносредновековни структури, VII-IX в, кат.н. А.VII.

Табло 139

Дебелт – жилищен комплекс, сектор I-II/П. АР – доц. Хр. Прешленов, 2011.

Табло 140-141

Дебелт – жилищен комплекс И от крепостната стена, сектор И/ИИ II, южна част, д. 11,82-11,62, АР – Красимира Костова, 2011.
Табло 142
Дебелт
1-5
АР 2011 г., сектор И/ИИ2, д. 11,60 – 11,25; 6.-11
АР 2011 г., сектор II/Ю, д. 16,50).

Табло 143-147

м. Калето, гр. Средец, по Balbolova-Ivanova 2000, кат.н. А.XLV.

Табло 148-149

Пловдив, ул. „Митрополит Панарет" 27-29. Керамика от ранносредновековното жилище.

Табло 150-151

Маркели, жилище под южния вал, по Момчилов 2007.

Табло 152

Водещи находки
накити за глава и шия от ранносредновековните некрополи в ЮЗ България (културна група Абланица-Туховище);

Табло 153

Туховище – представяне на керамиката по хоризонти;

Табло 154

гроб, Д. Ботево, И Родопи. Местосъхранение
РИМ – Хасково, инв. н. А-3659-3662. Мащабът съответства на графичните изображения.

Табло 155

Луновидни обеци – случайни находки от ЮИ България[å]
1. Асеновградско; 2. Котелско; 3. Любимец, м. Хисаря; 4. Шивачево, Сливенско; 5. Злати войвода, Сливенско; 6-7. Район на Сакар;
8. Старозагорско;

Табло 156

Некрополът върху епископската базилика на Филипопол
1. В центъра

гроб 87 с двустреховидно покритие върху мозаечния под на базиликата; 2. Гроб 50 с гробно съоръжение от вертикално поставени тухли. Архив на АМ Пловдив.

Табло 157

Некрополът върху епископската базилика на Филипопол. Случаи на стратиграфски суперпозиции. Архив на АМ Пловдив.

Табло 158

Гледачево – колanна гарнитура, скелет 2, по Даскалов, Тонкова 2010, 86, обр. 5.

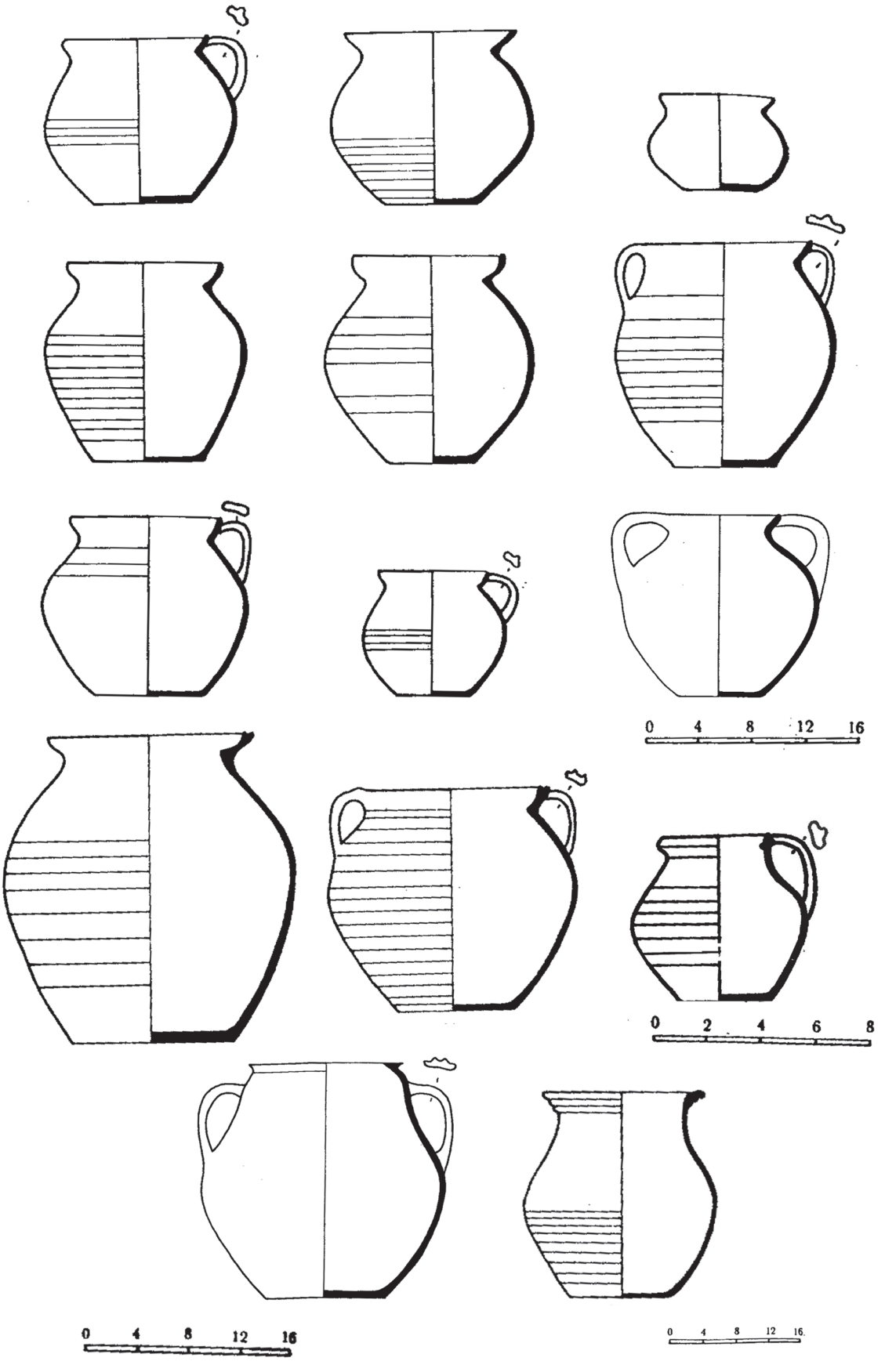
Табло 159

1-6 – Гледачево – колanна гарнитура, скелет 3, по Даскалов, Тонкова 2010, 88, обр. 6;
7. Златаре, колanна гарнитура, по Станилов 2006.

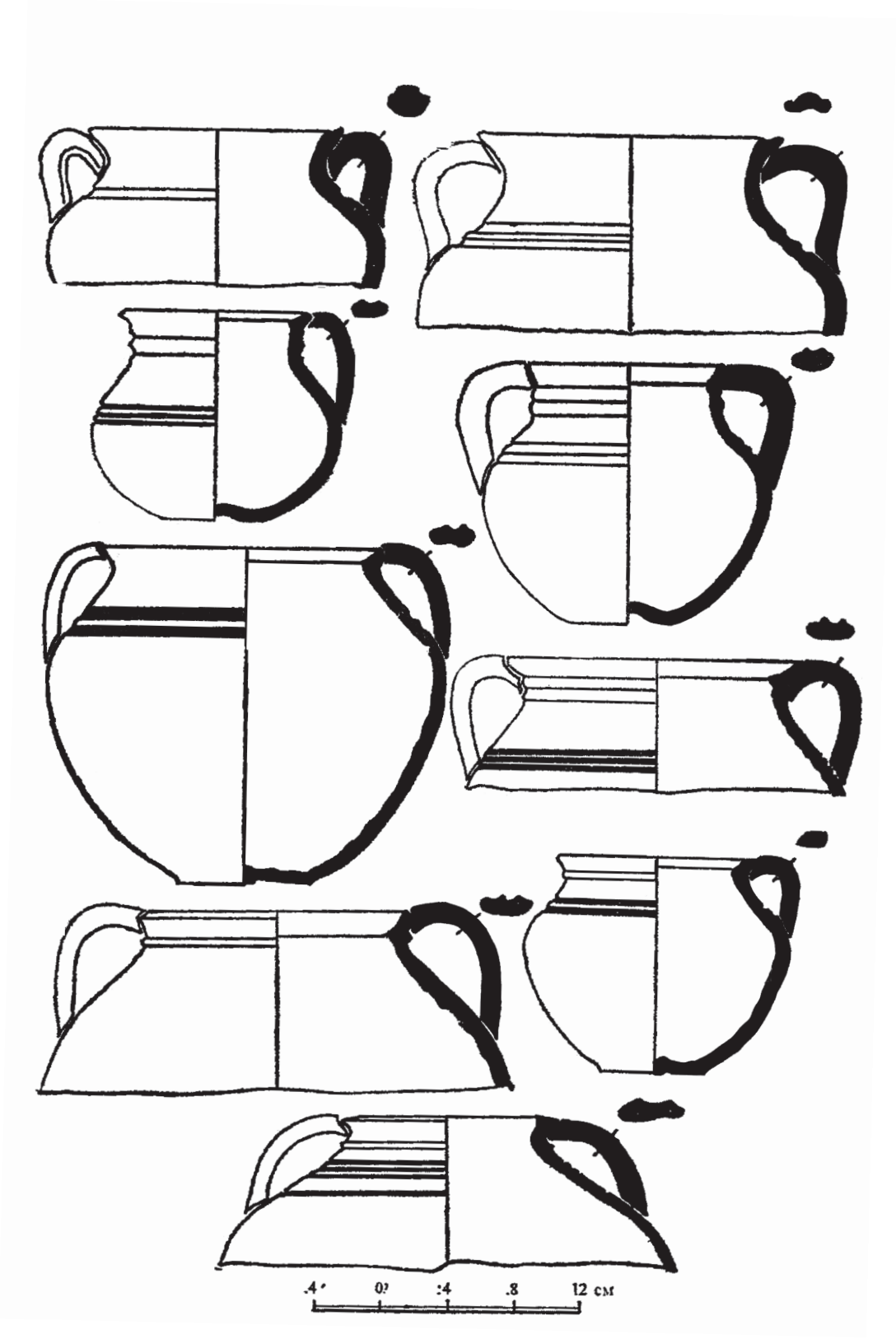
ОПИС КАРТИ

Карта 1: 1. Карта на късноантичните провинции по Динчев 2006. В цвят е маркиран териториалният обхват на дисертацията; 2. Границите на Византия в VIII в., по Treadgold 2002, 130.
Карта 2: Колективни монетни находки, VII в. (по Morrisson, Popović, Ivanišević et collaborateurs 2006, 92, Carte 8, с допълнения);
Карта 3: Филипопол – градоустройствен план. Благодаря на М. Мартинова за предоставянето му.
Карта 4: Разпространение фибули с подвито краче от Ю. България
Карта 5: Разпространение фибули тип К (по Vagalinski 1994, Abb.2).
Карта 6: Разпространение фибули тип О (по Vagalinski 1994, Abb.6).
Карта 7: Ранносредновековни селища: 1. Горановци; 2. Пауталия – Велбъжд; 3. Пиперков чифлик; 4. Невестино; 5. Перник; 6. Долно Церово; 7. Кулата, Петричко; 8. Мурсалево; 9. Кочериново; 10. Петърч, Костинброд; 11. Хисаря; 12. Яса тепе; 13. Маджерито; 14. Любеново; 15. Изворово; 16. м. Шиханов бряг – Харманли; 17. Данабунар, Любимешко; 18. Свиленград; 19. Капитан Андреево; 20. Чокоба; 21. Хасково; 22. Великан; 23. Искрица; 24. Полски градец; 25-26 – Съдиево; 27. Раднево; 28. Гледачево; 29. Кабиле; 30. Каблешково; 31. Средец – Кало; 32. Дебелт; 33. Крън.
Карта 8: Ранносредновековните обекти от селището при Капитан Андреево през отделните му фази на развитие. Легенда: жълт цвят – фаза I; зелен цвят: фаза II; розов цвят: фаза III;
Карта 9: Карта на ранносредновековните некрополи: 1. Абланица; 2. Копривлен; 3. Слащен; 4. Туховище; 5. Перник, м. Бялата вода; 6. Златоград; 7. Мишевско; 8. Долно Ботево; 9. Стамболово; 10. Спилео (Σπηλαιο Εβρου); 11. Мезек; 12. Любимец; 13. Сакар; 14. с. Злати войвода, Сливенско; 15. Шивачево, Сливенско; 16. Котелско; 17. Гледачево; 18. Златари; 19. Изворово; 20. Искрица; 21. Черниче;
Карта 10: Абланица 1 – картиране на водещи находки;
Карта 11: Туховище – картиране на водещи находки;
Карта 12: Мишевско – картиране на водещи находки;

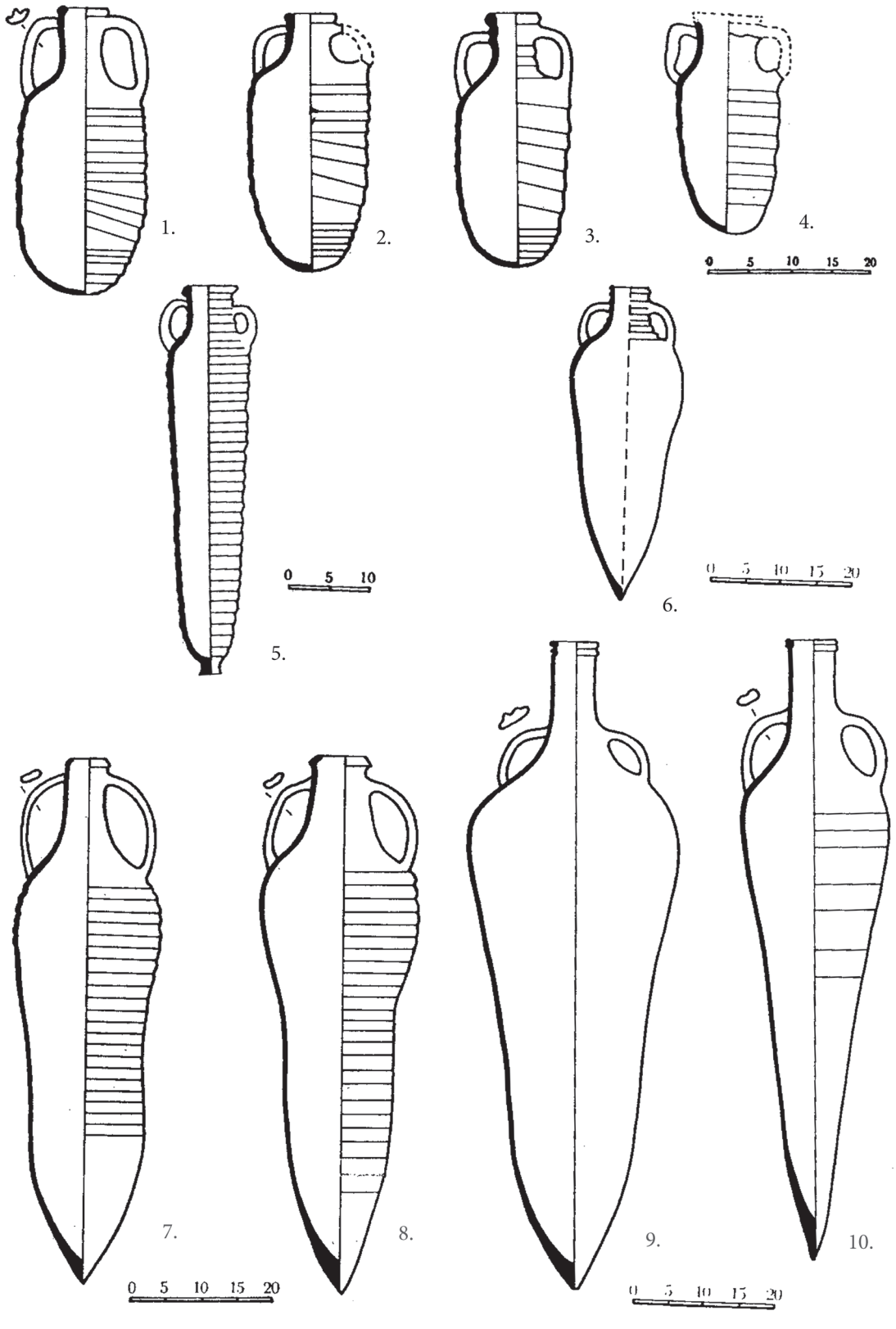
ТАБЛА

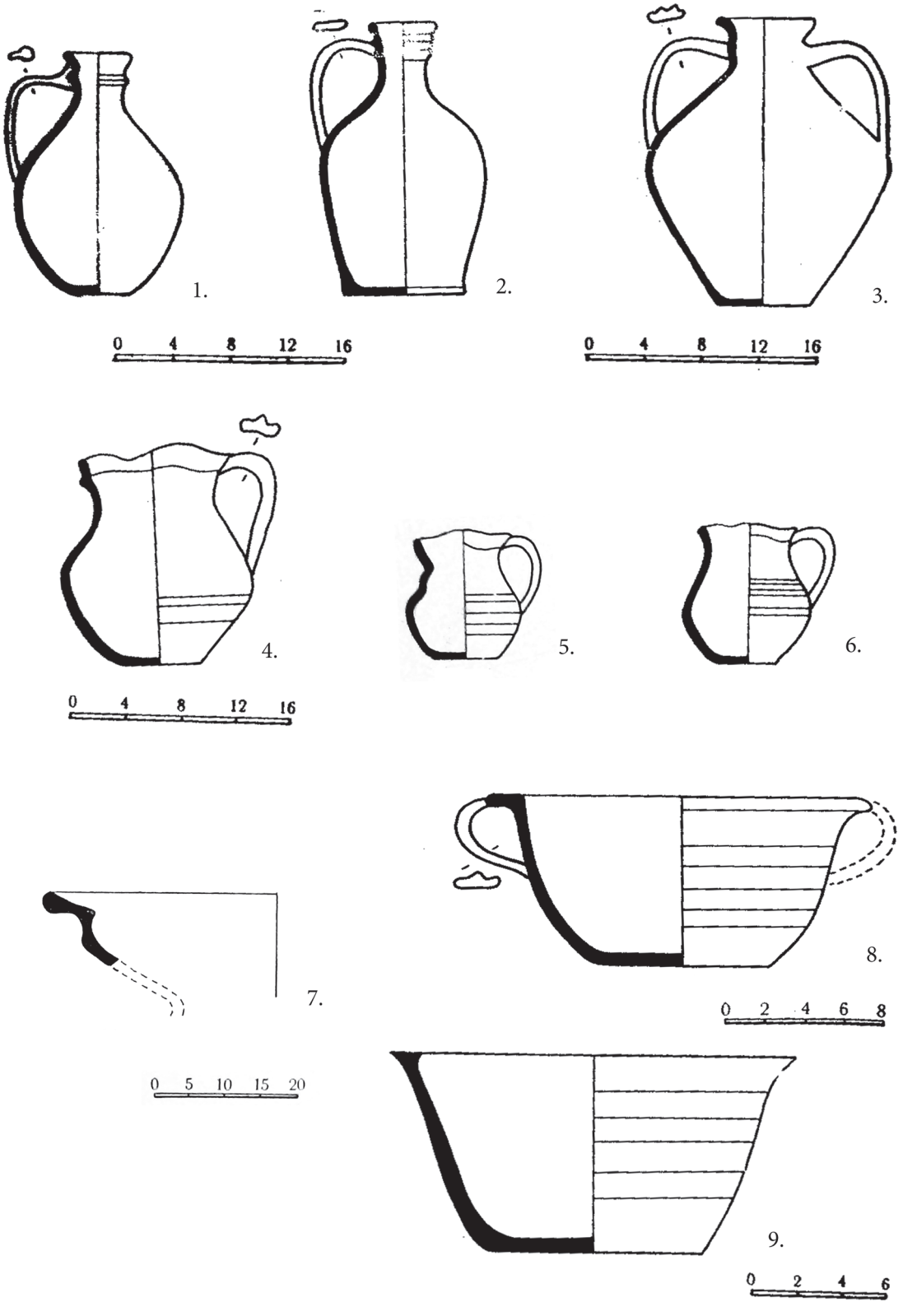
Табло 1

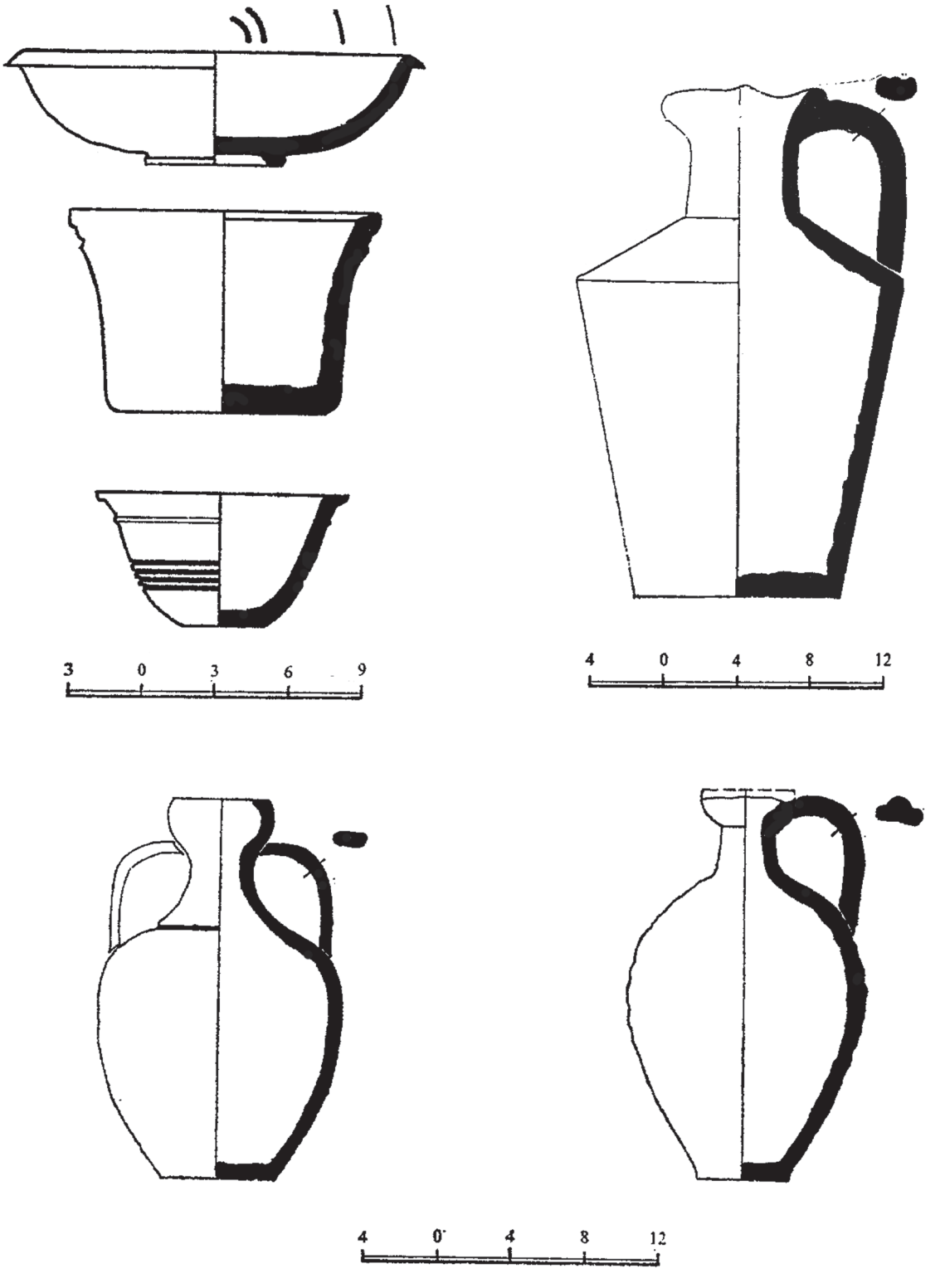
Табло 2

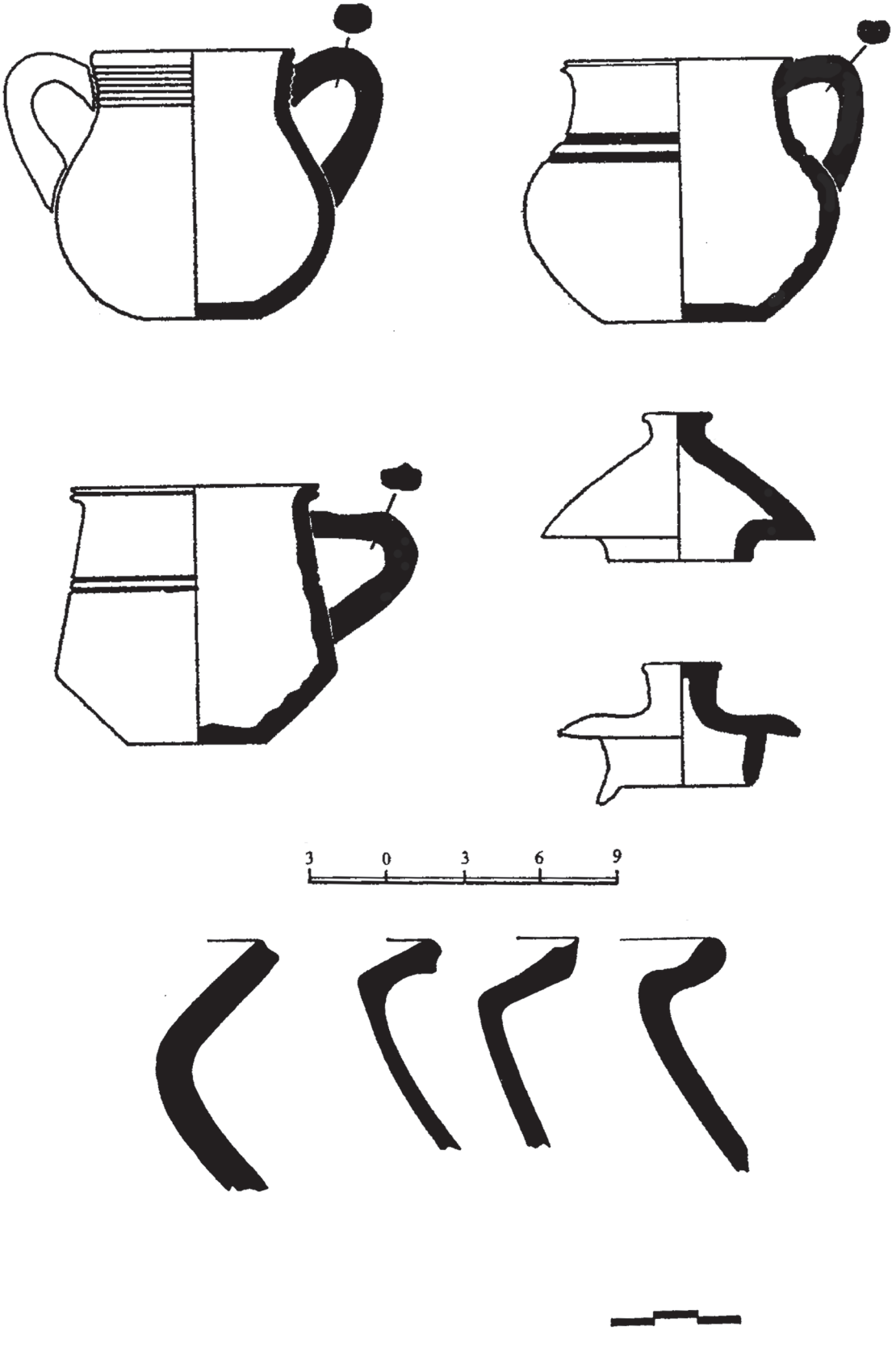
Табло 3

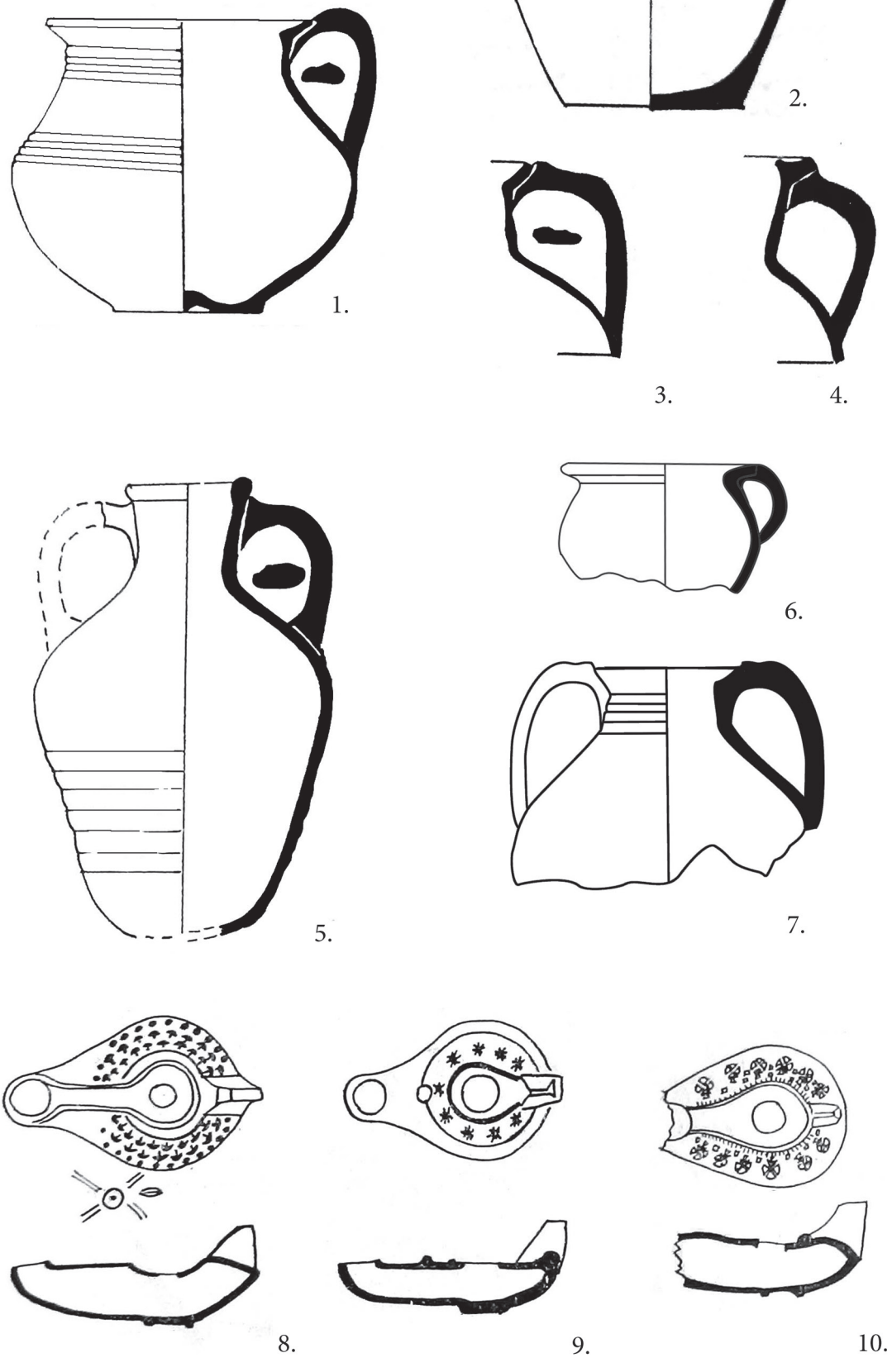
Табло 4

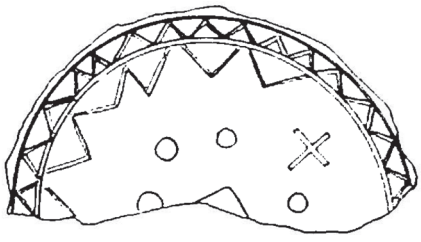
Табло 5

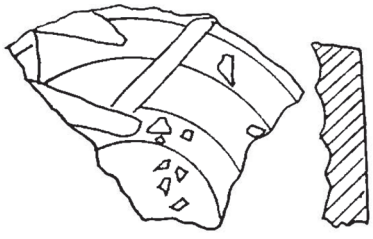
Табло 6

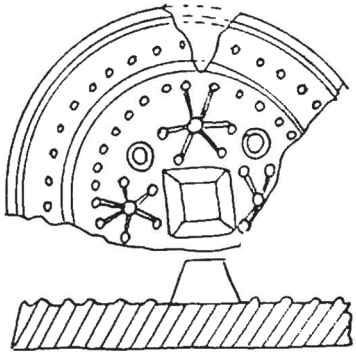
Табло 7

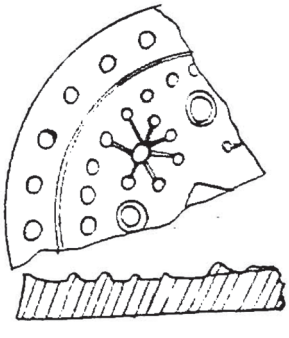
1.

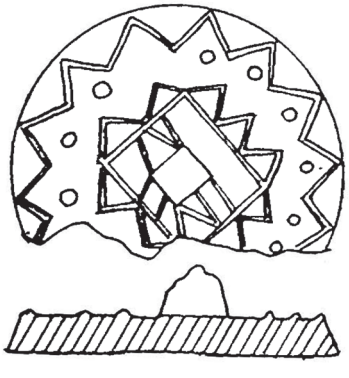
2.

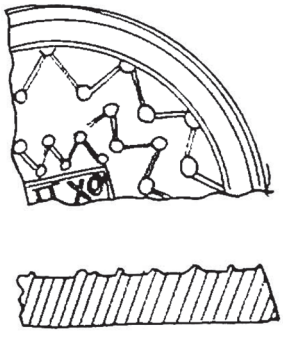
3.

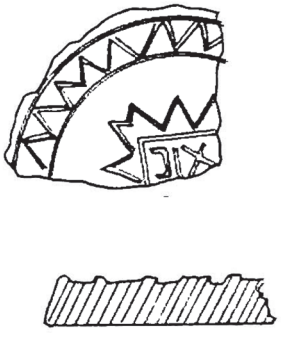
4.

5.

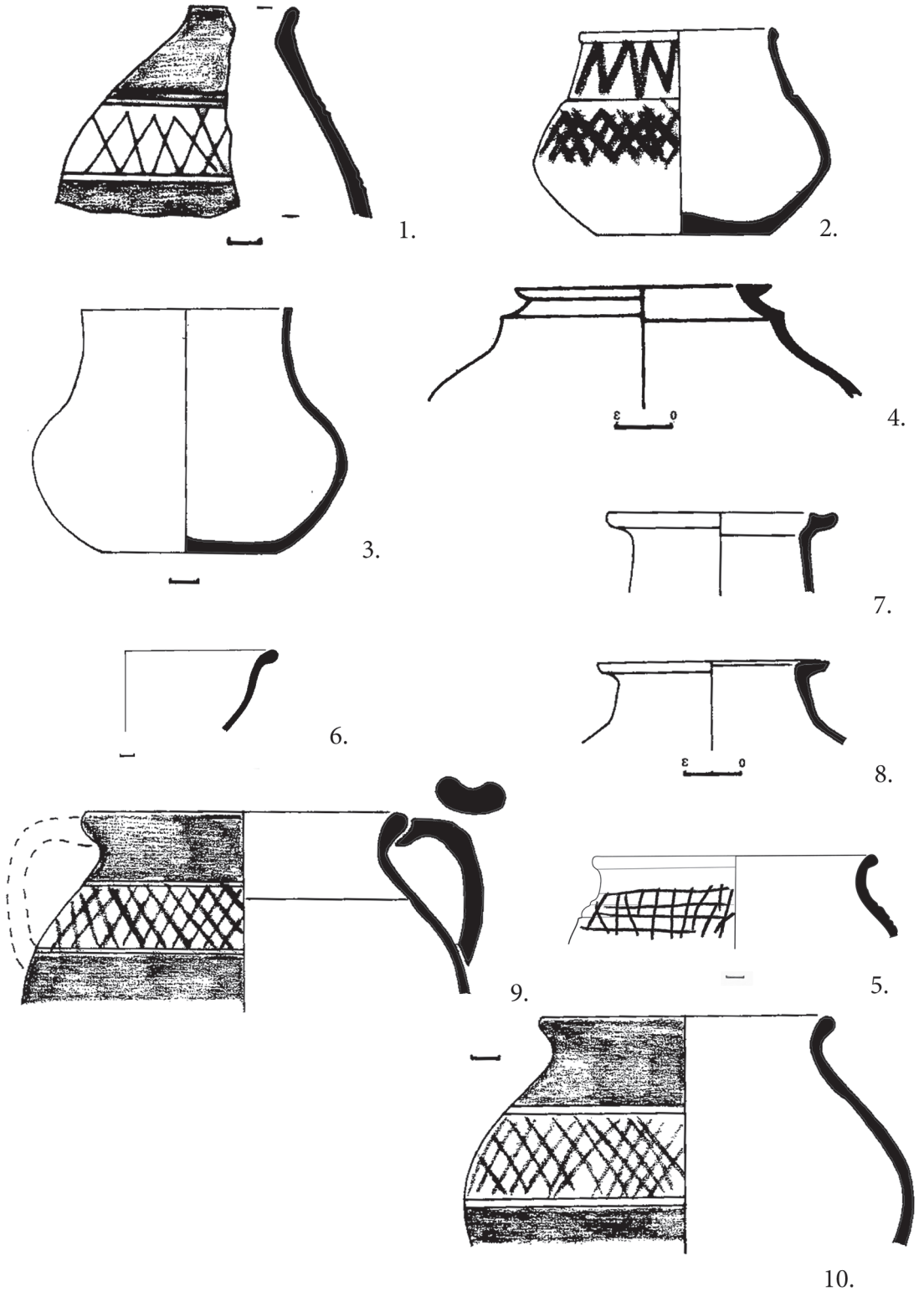

6.

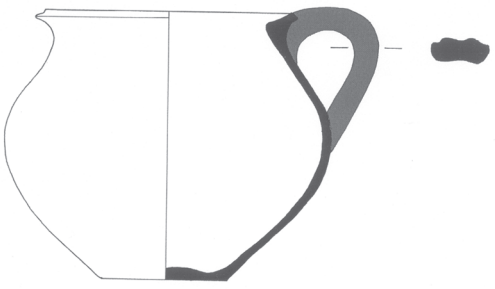

7.

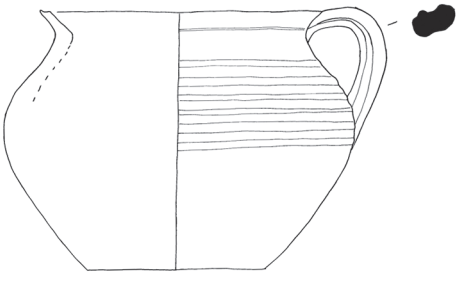
Табло 8

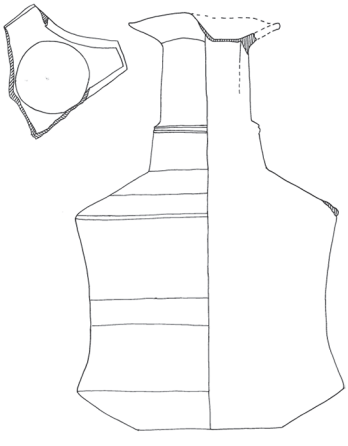
Табло 9

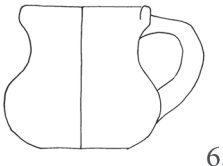
1.

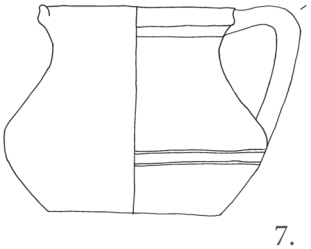
2.

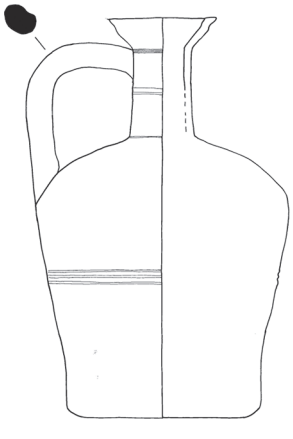
3.

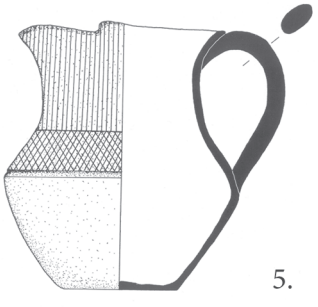
6.

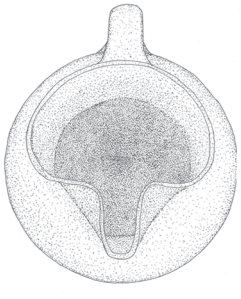
7.

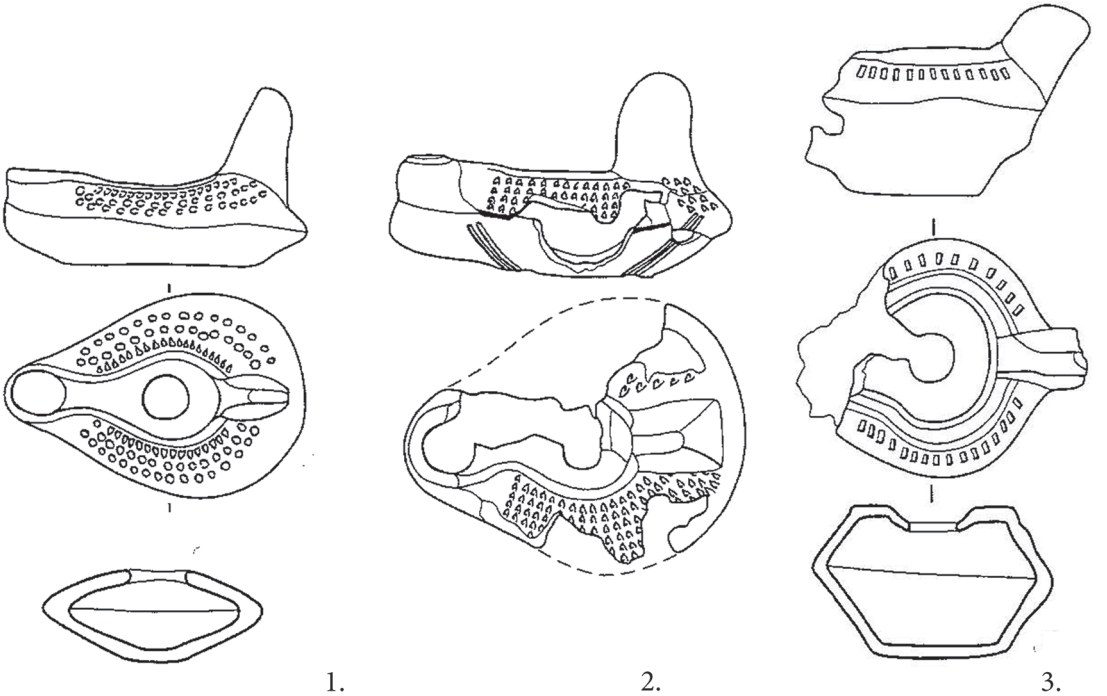
4.

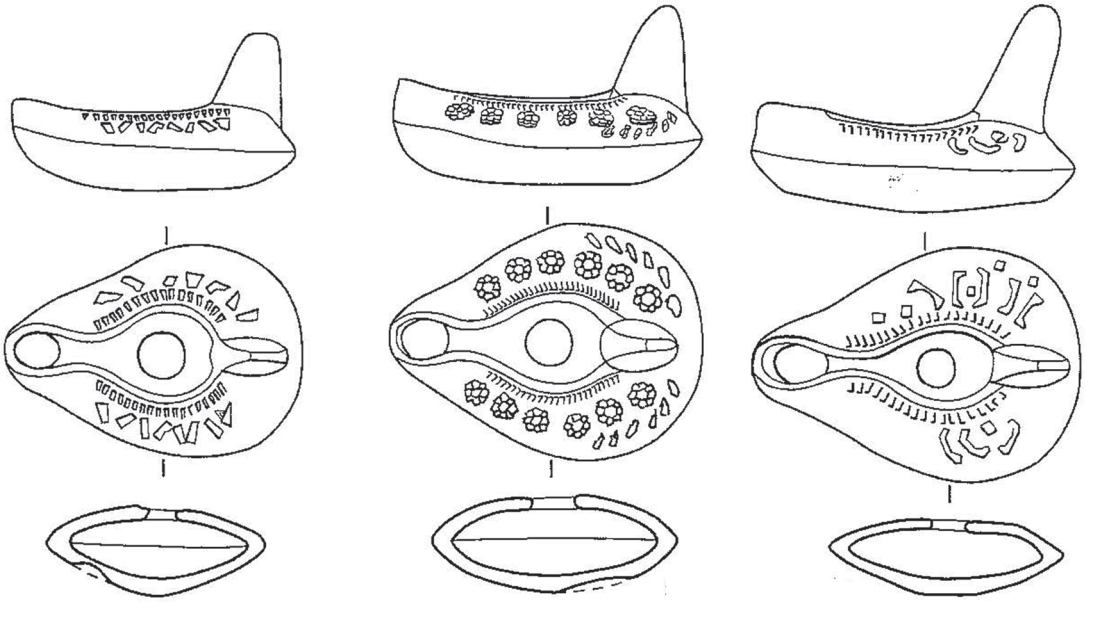
5.

Табло 10

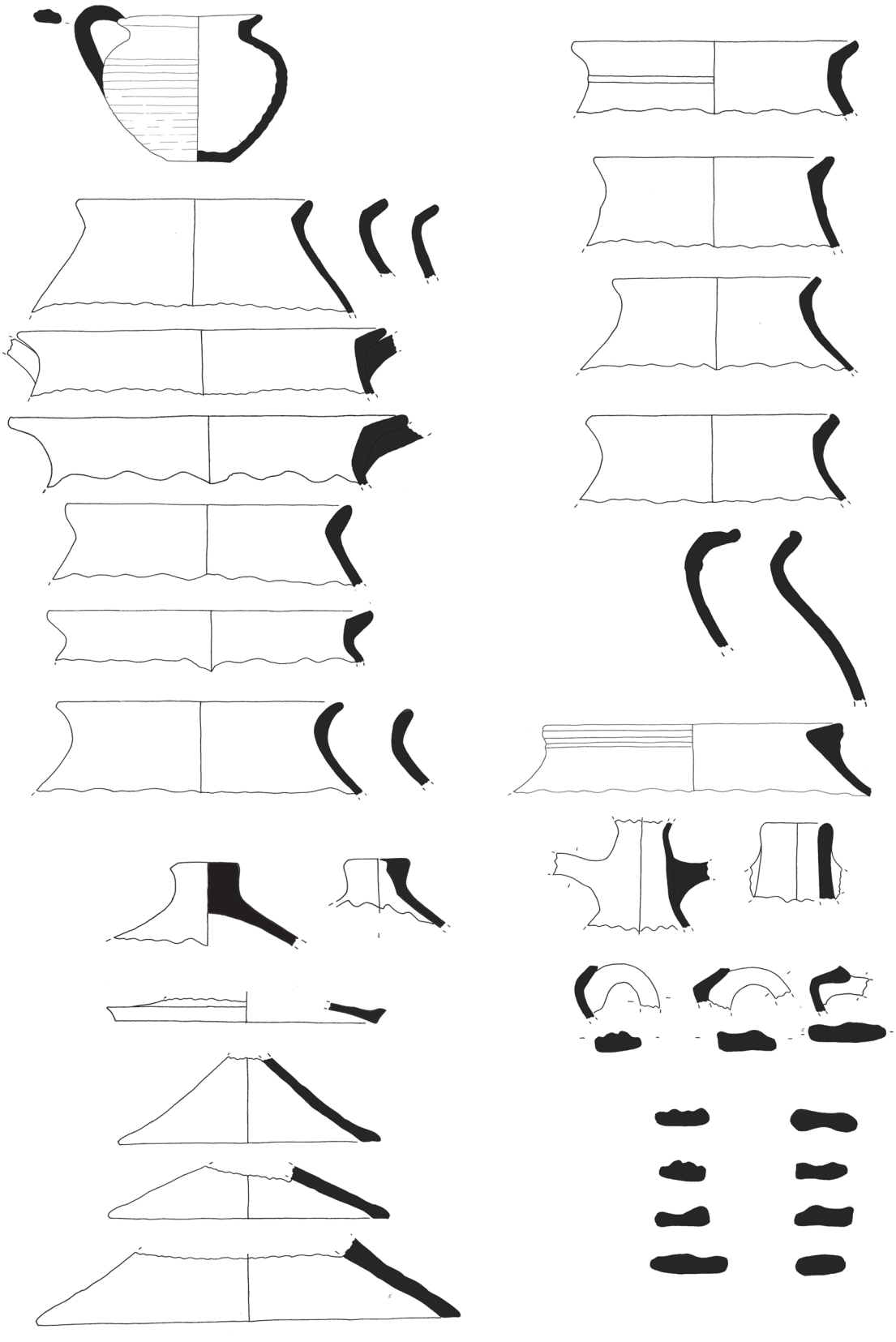

1. 2. 3.

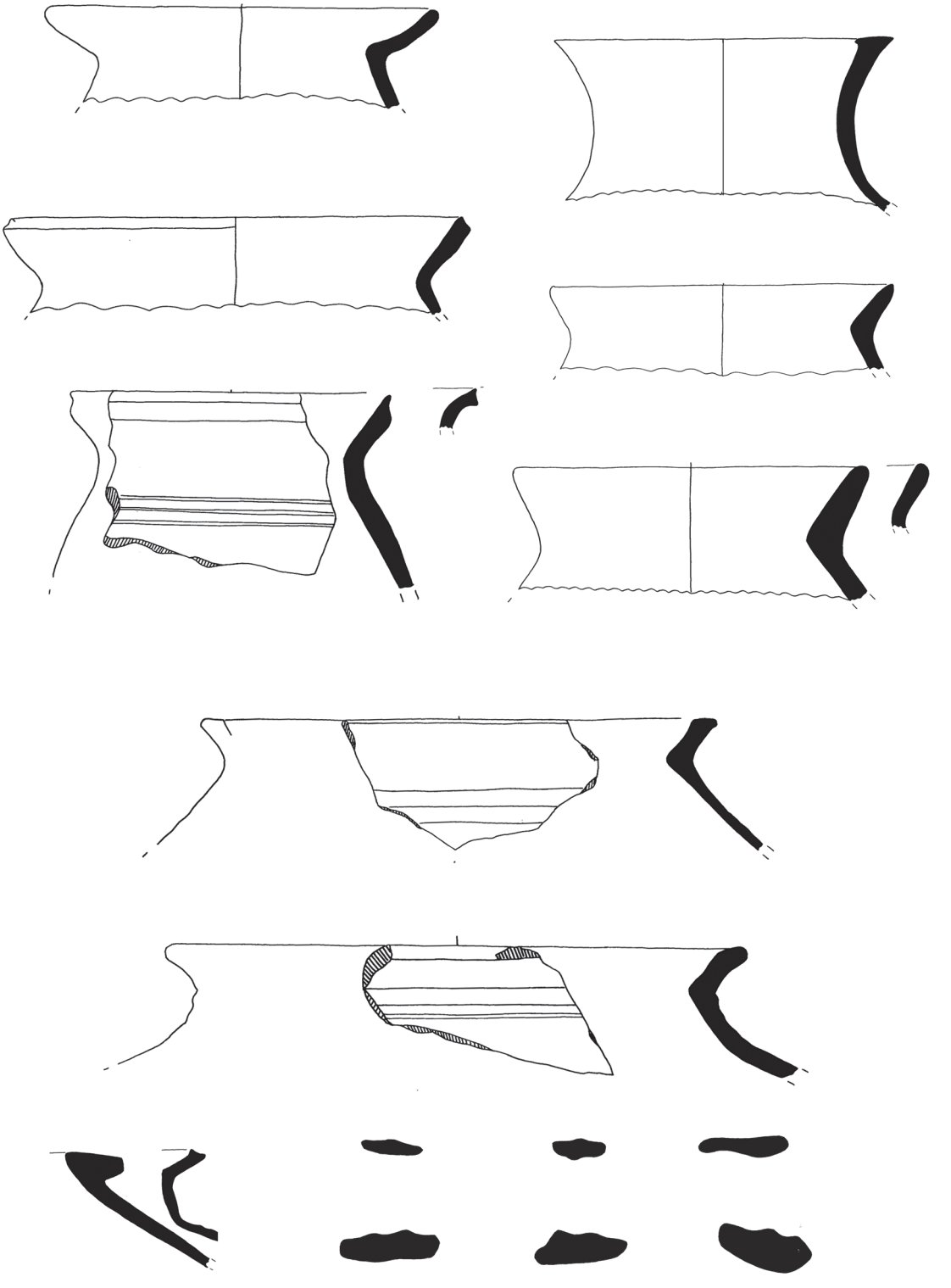

4. 5. 6.

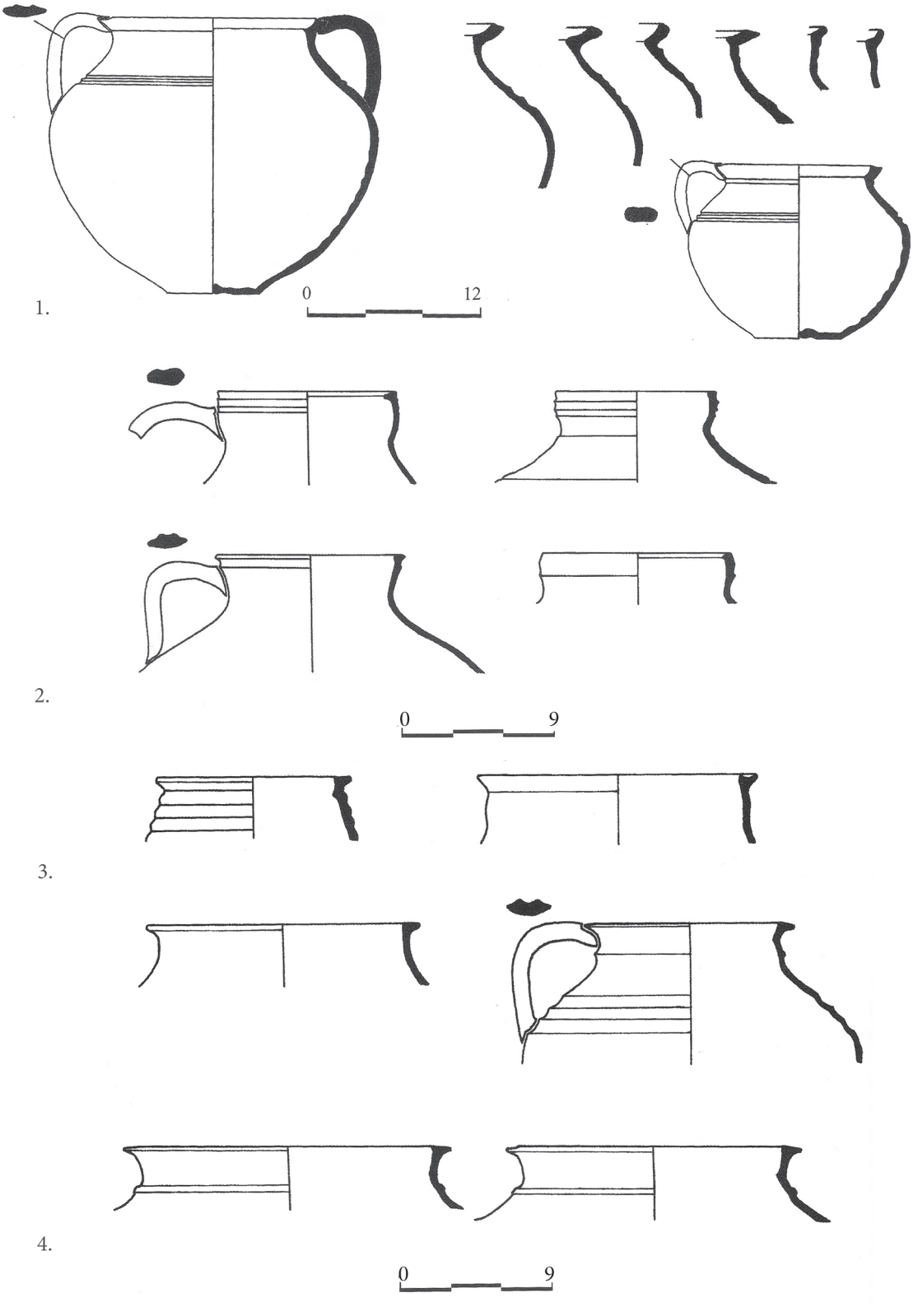
Табло 11

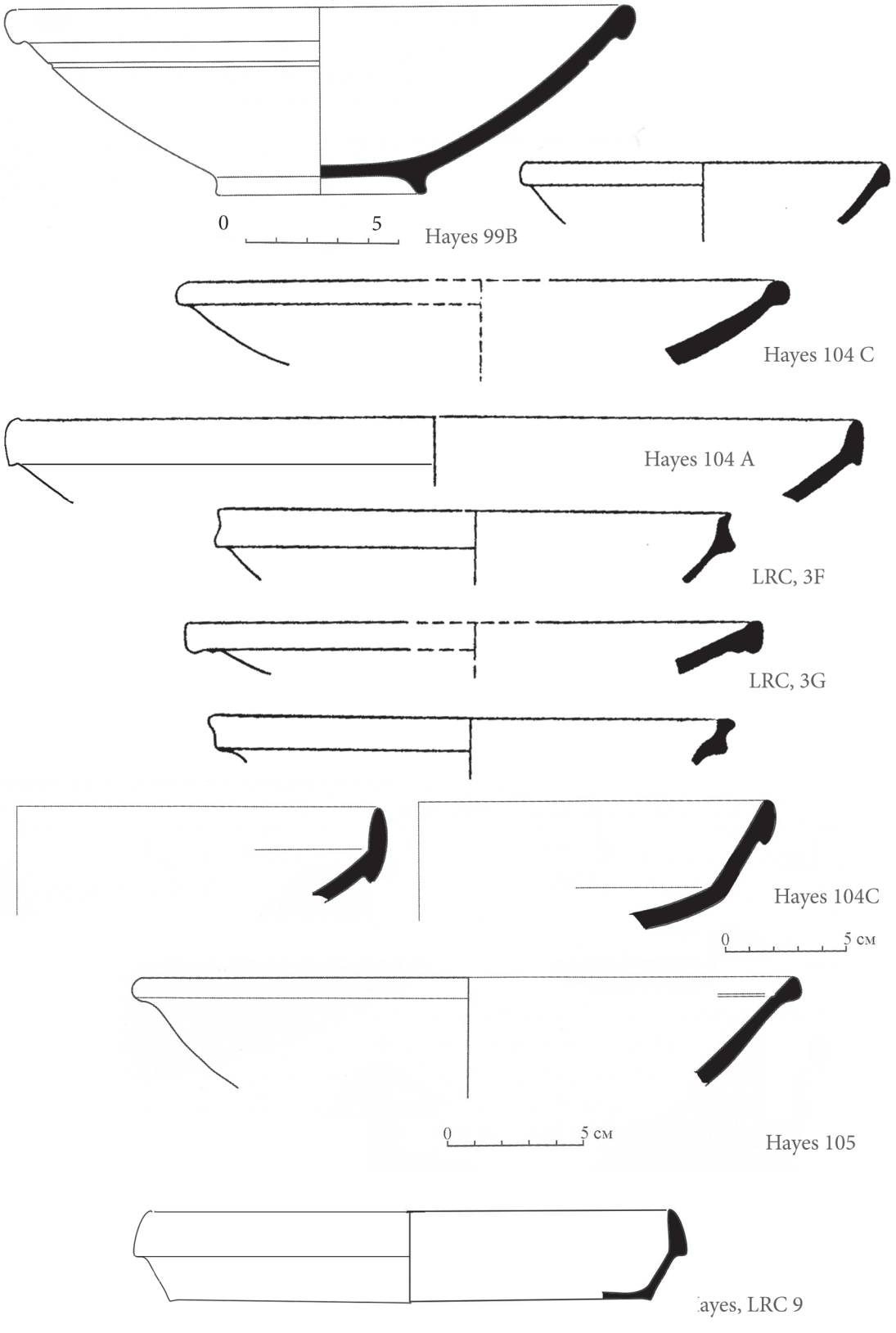
Табло 12

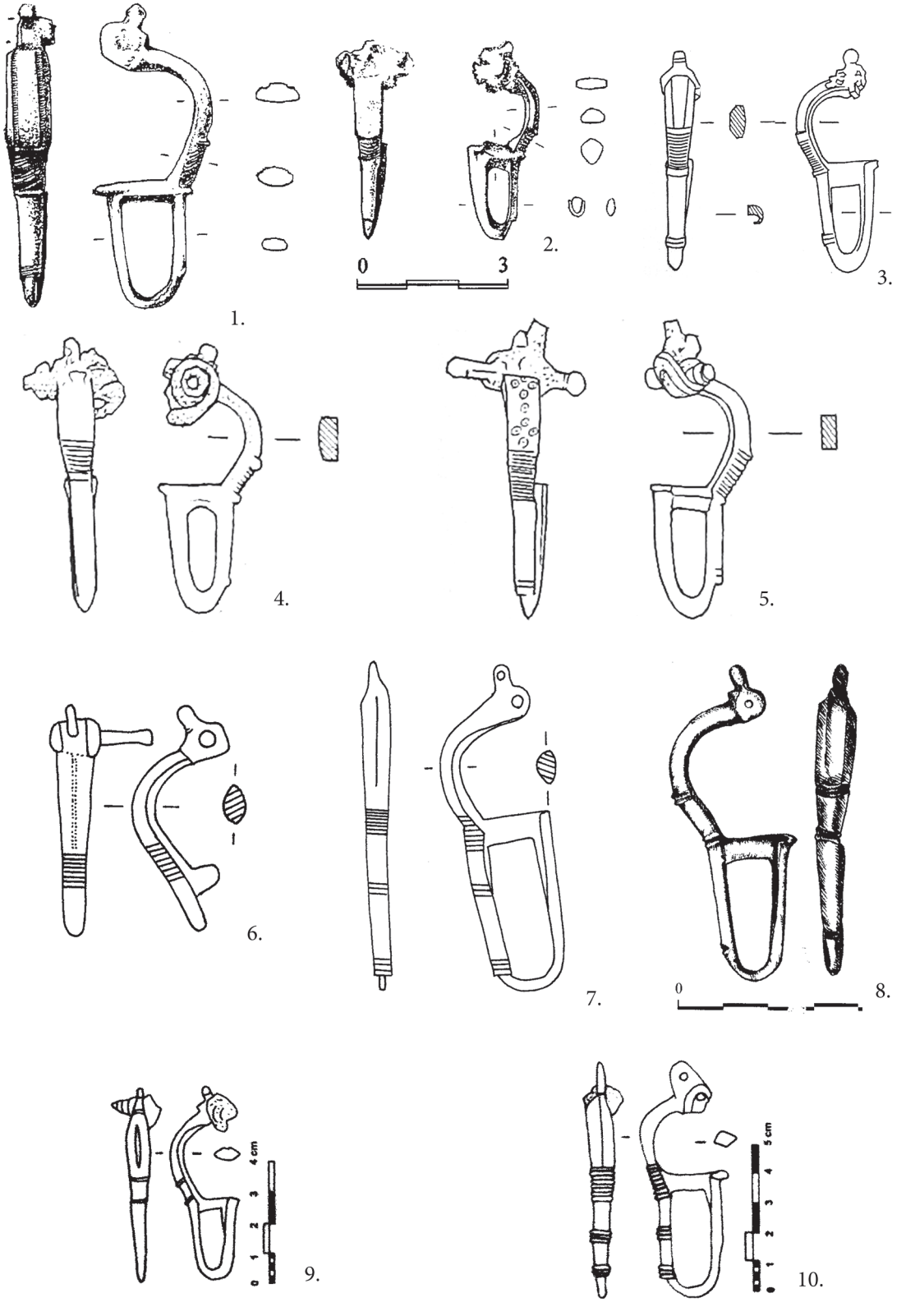
Табло 13

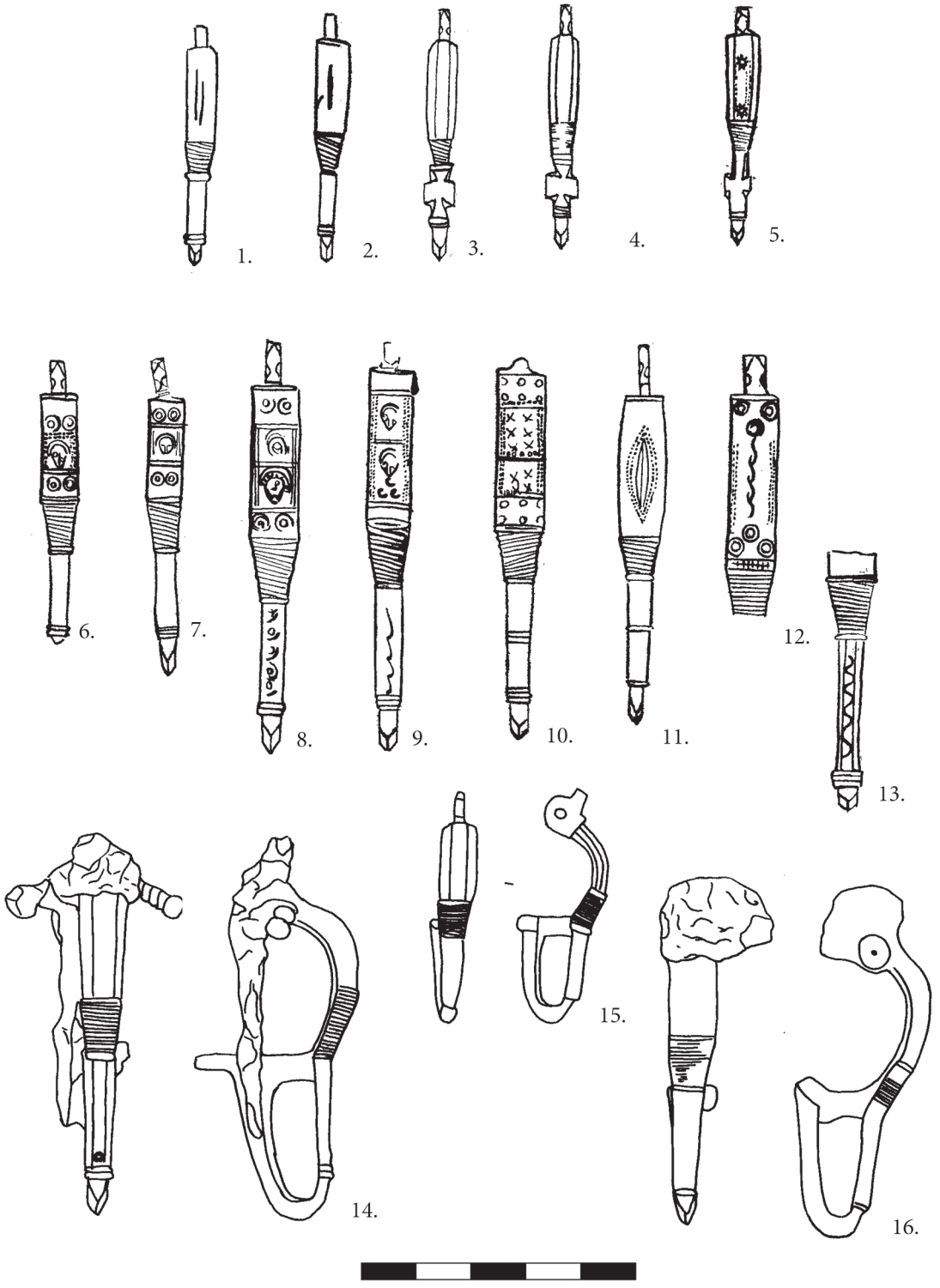
Табло 14

0
5
Hayes 99B
Hayes 104 C
Hayes 104 A
LRC, 3F
LRC, 3G
Hayes 104C
0
5 см
0
5 см
Hayes 105
ayes, LRC 9

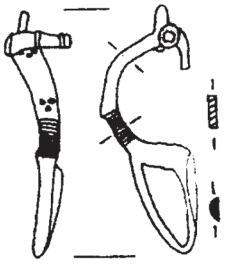
Табло 15

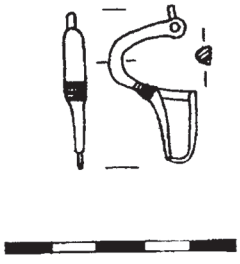
Табло 16

Табло 17

1.

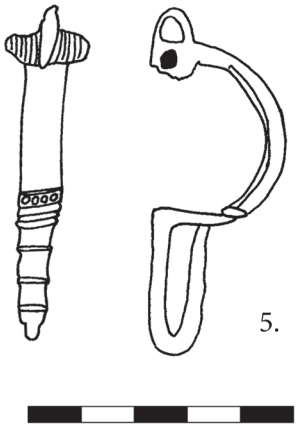
2.

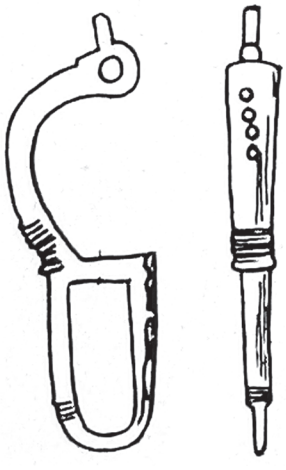
3.

4.

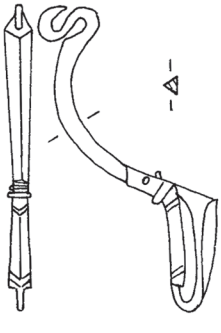
5.

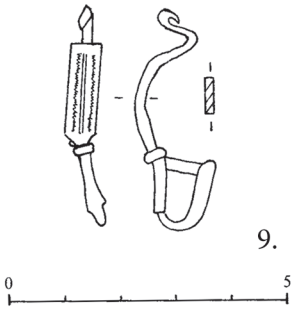
6.

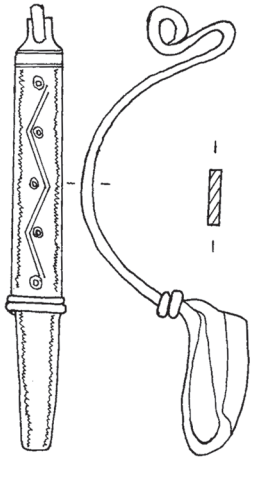
7.

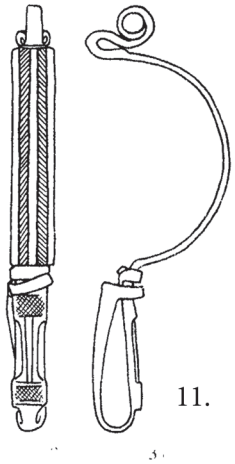
8.

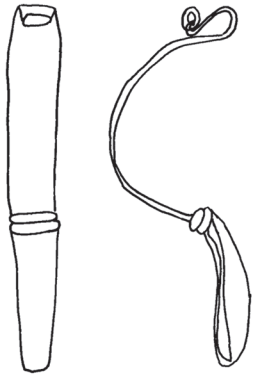
9.

10.

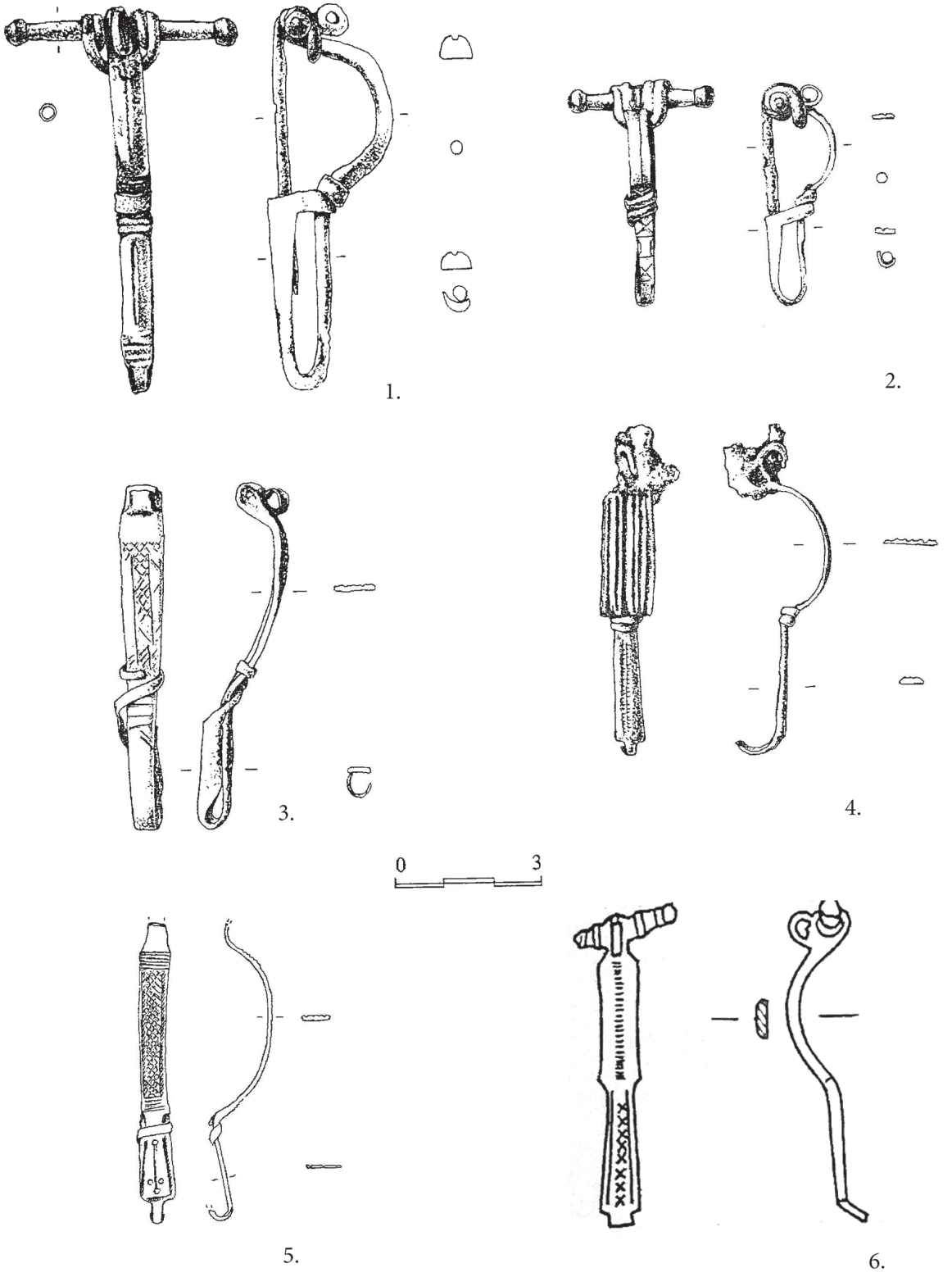

11.

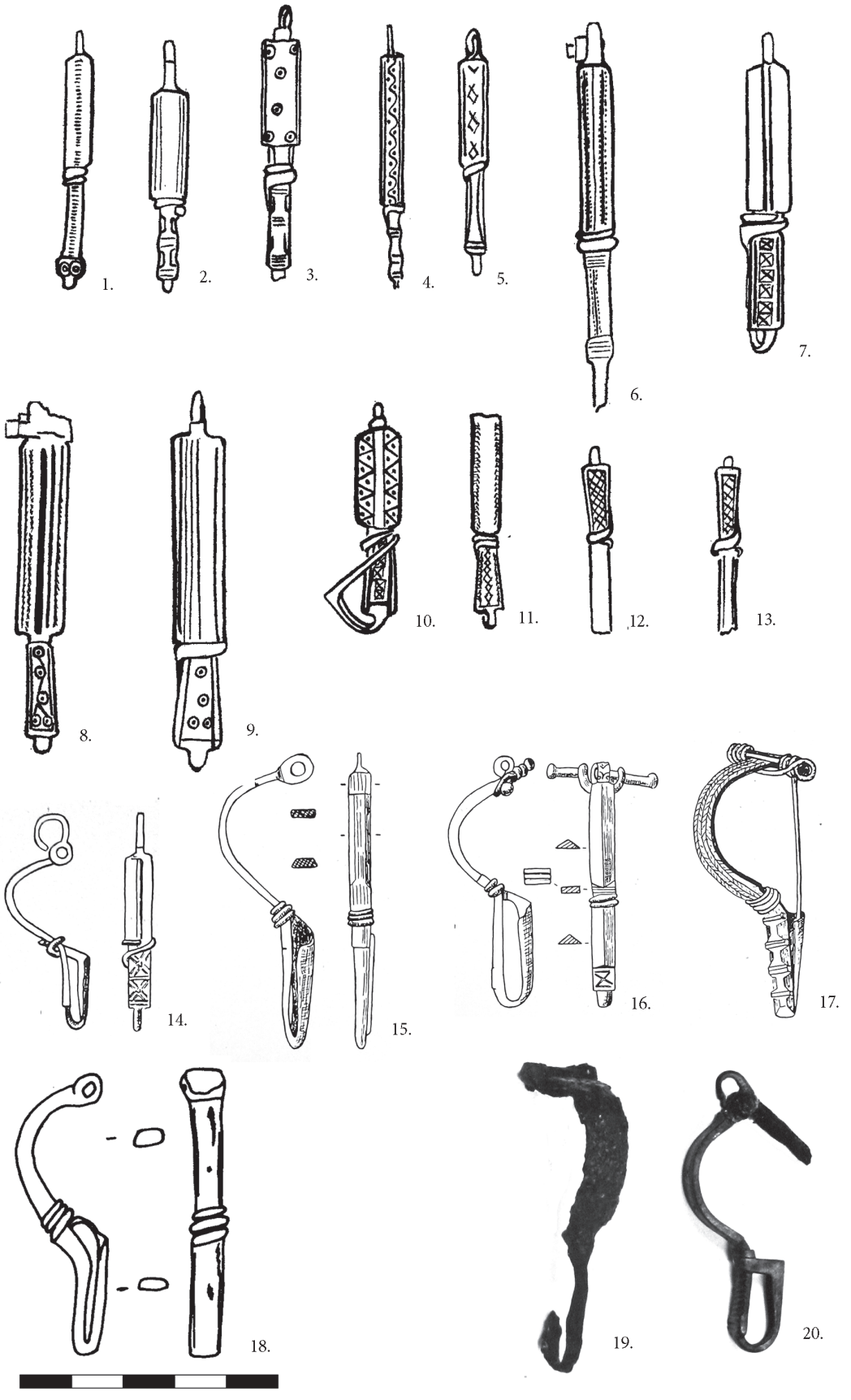

12.

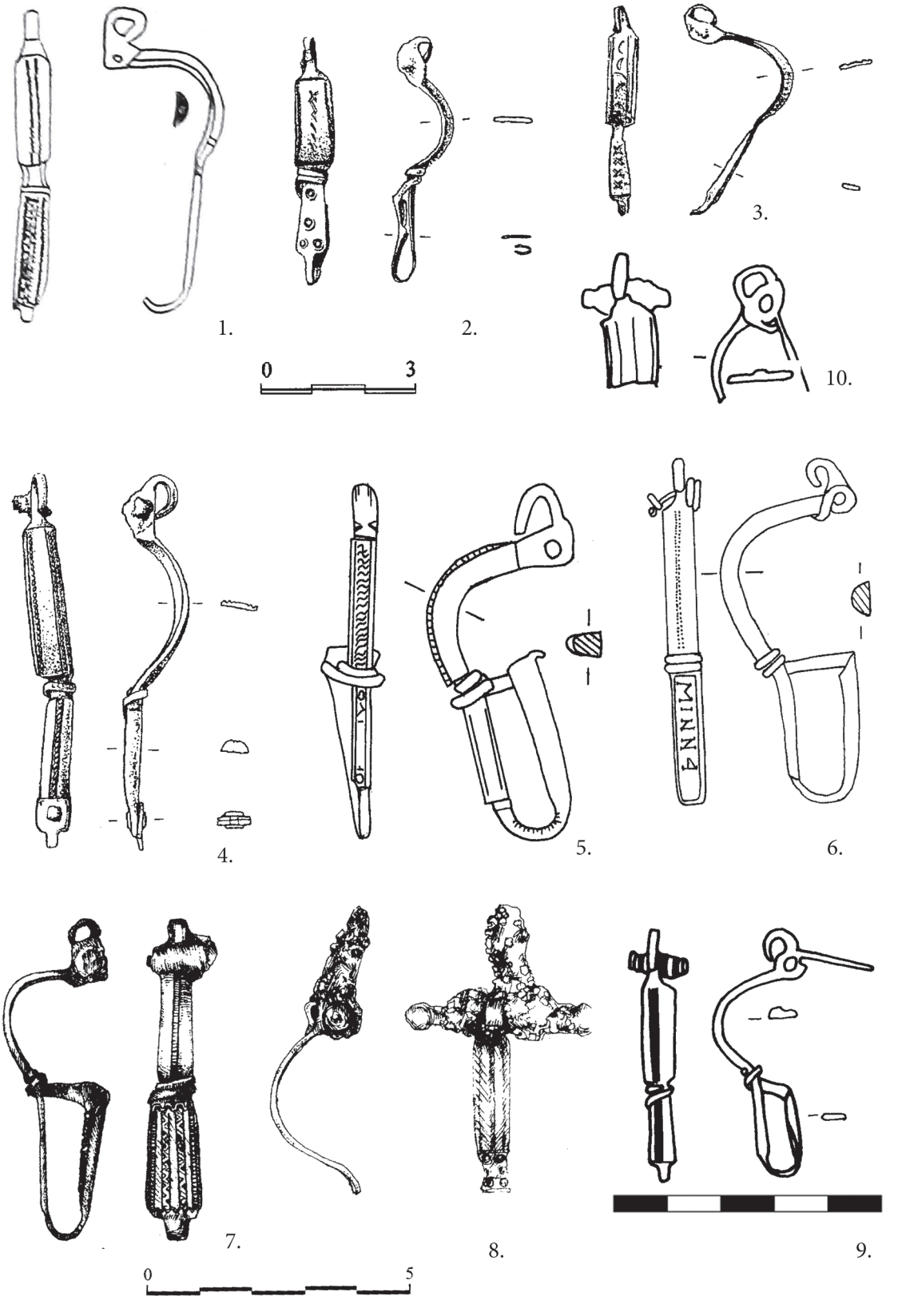
Табло 18

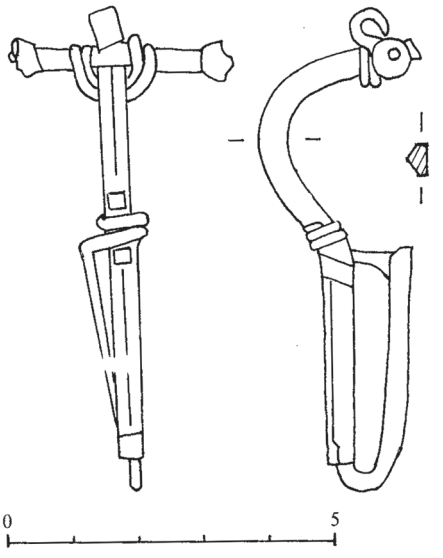
Табло 19

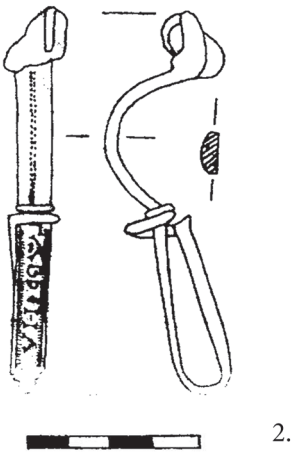
Табло 20

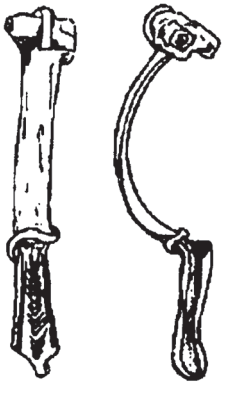
Табло 21

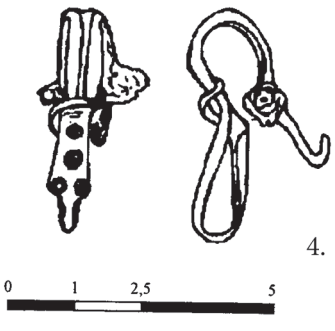
1.

2.

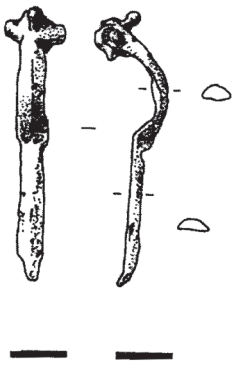
3.

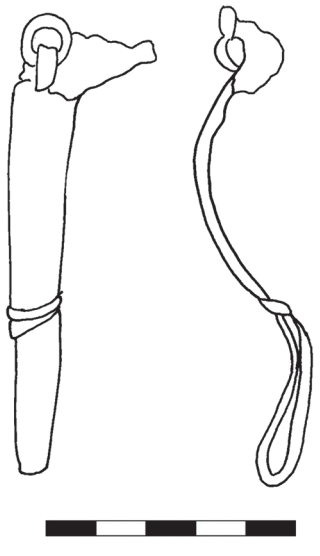
4.

5.

6.

7.

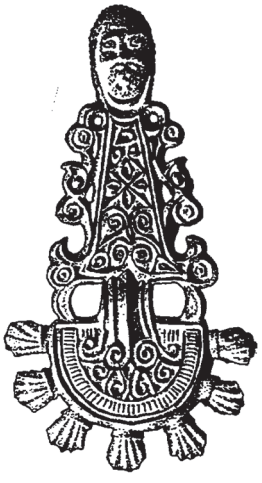
Табло 22

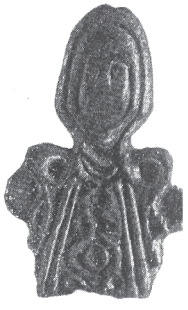
1.

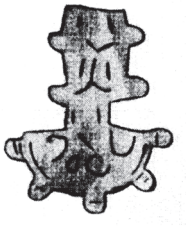
2.

3.

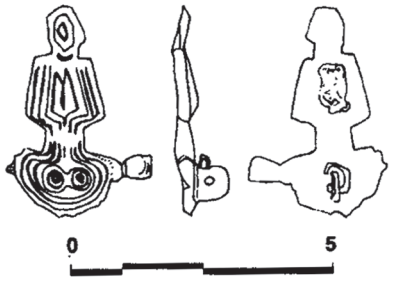
4.

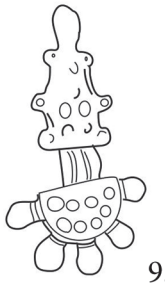
5.

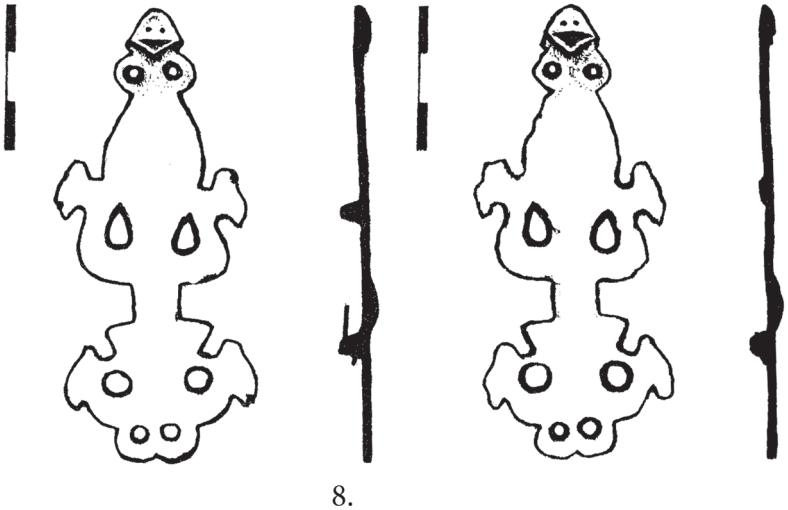
6.

7.

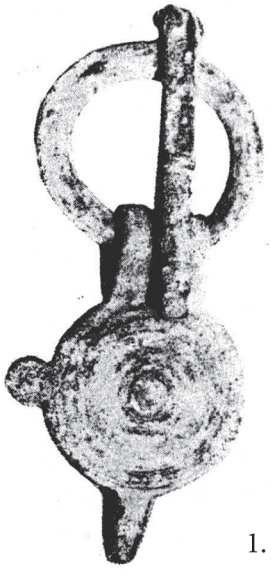

9.

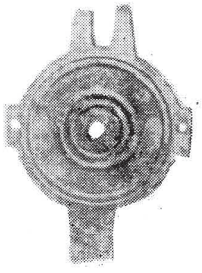

8.

Табло 23

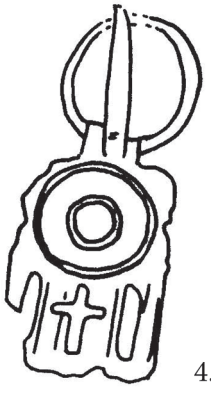
1.

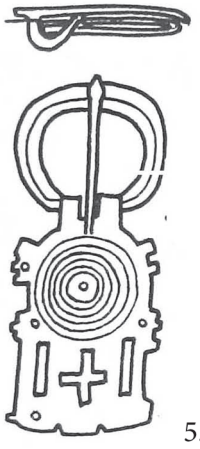
2.

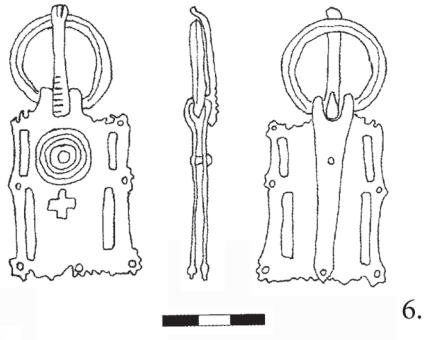
3.

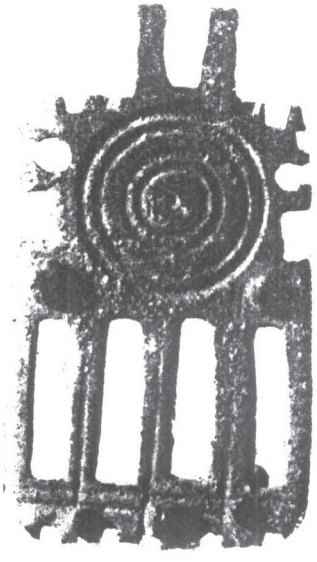
4.

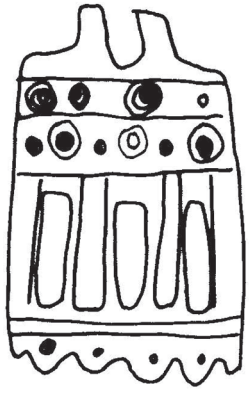
5.

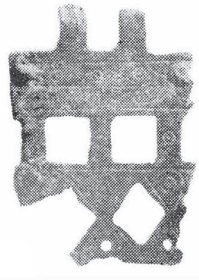
6.

7.

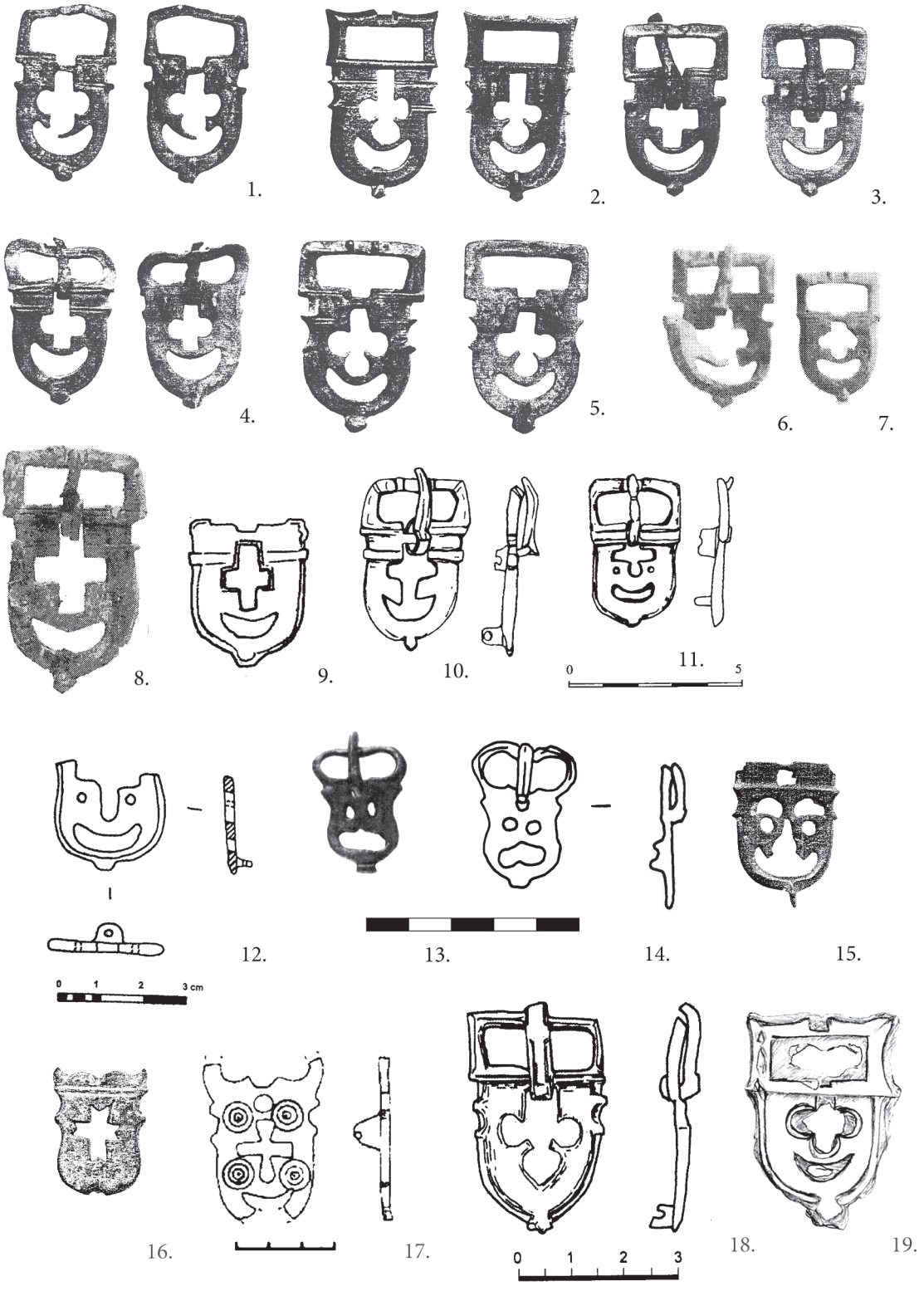

8.

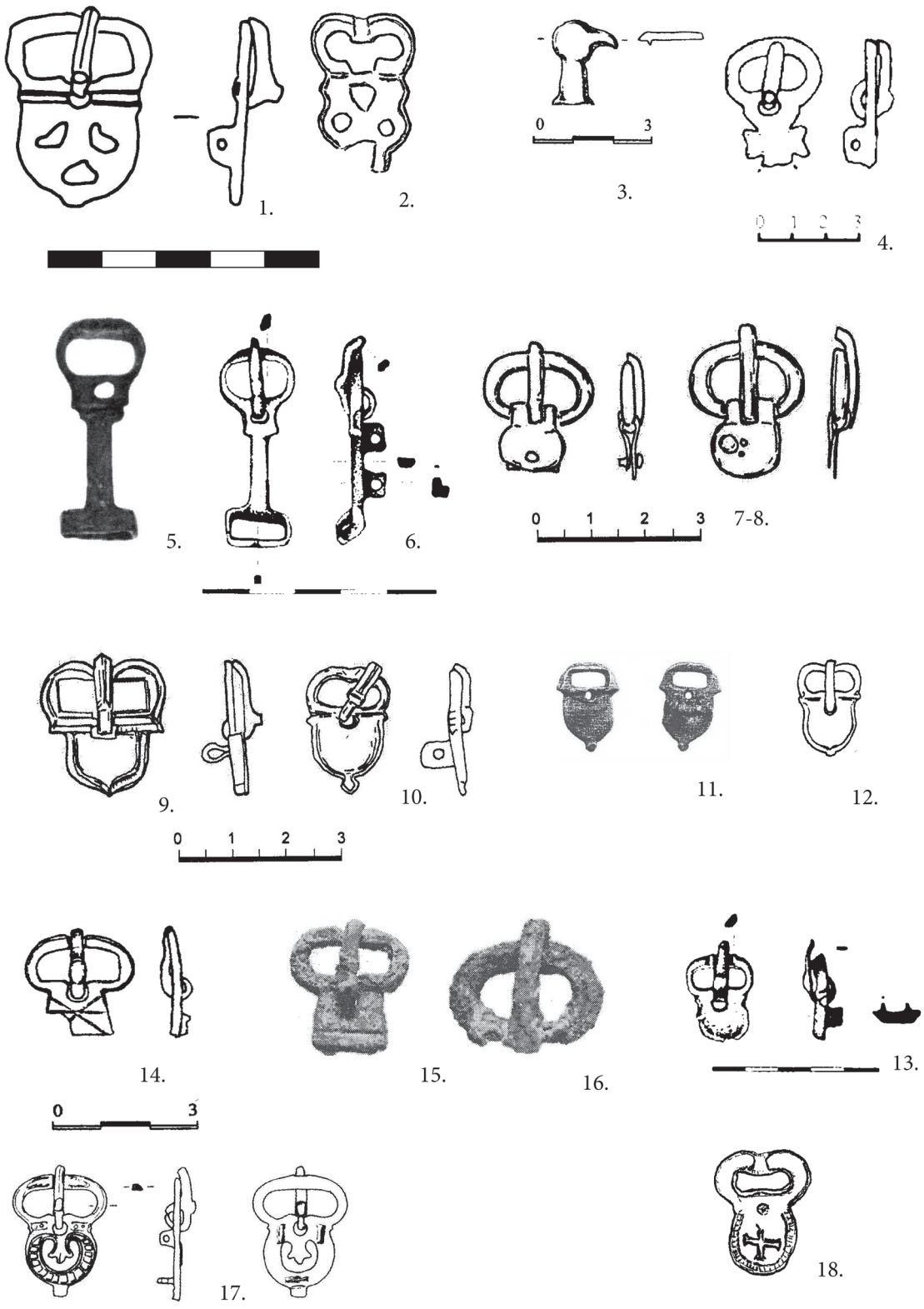

9.

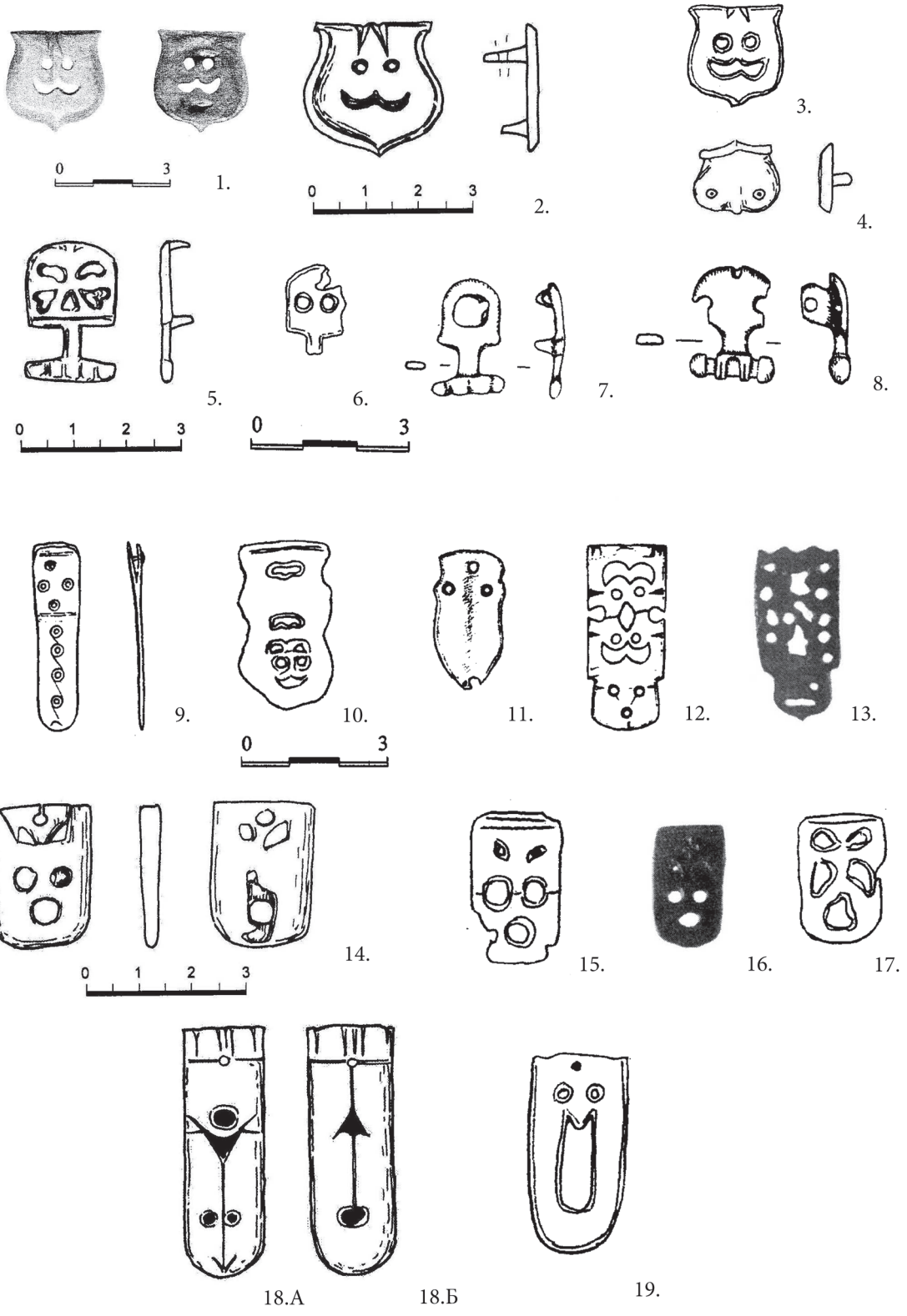
Табло 24

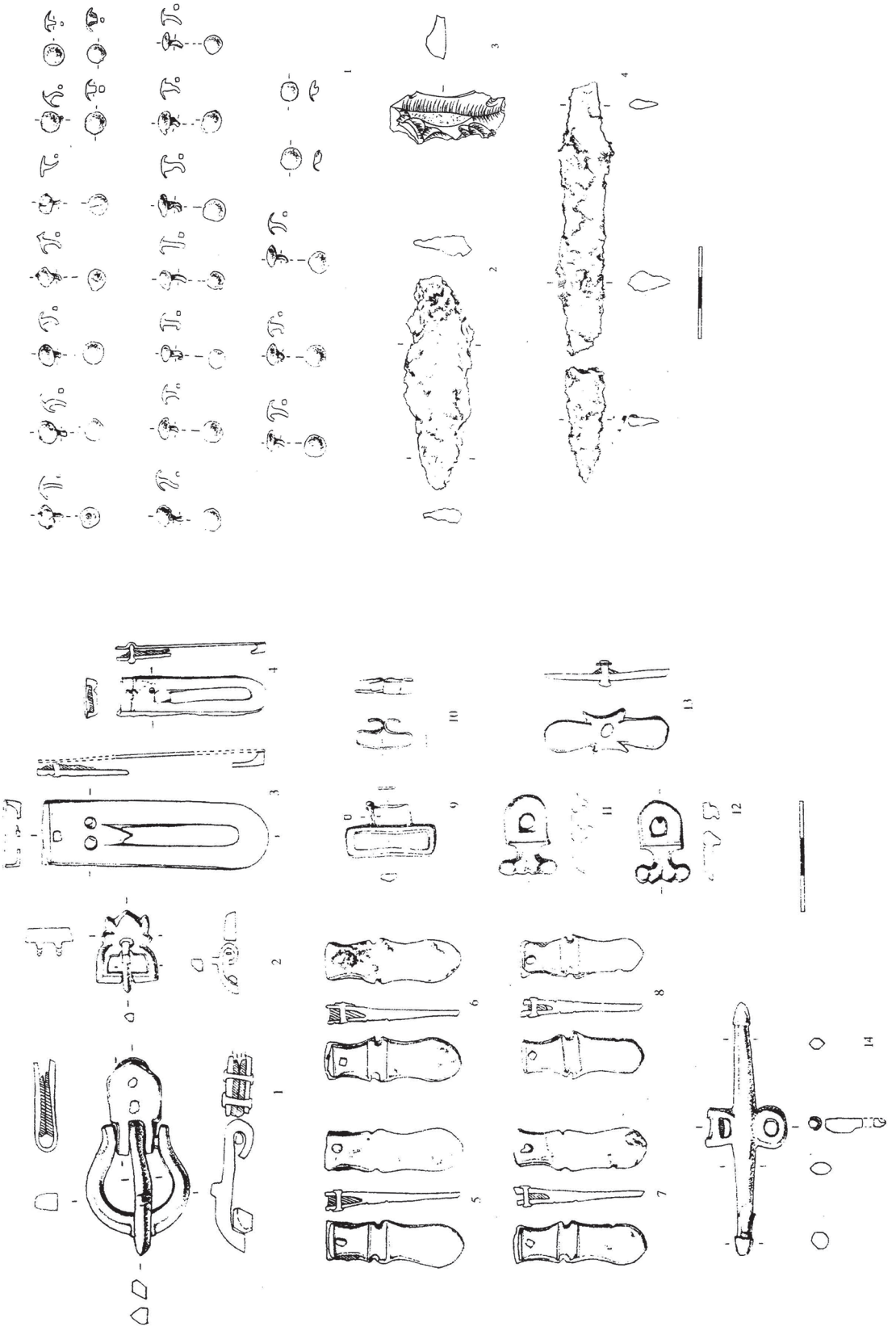
Табло 25

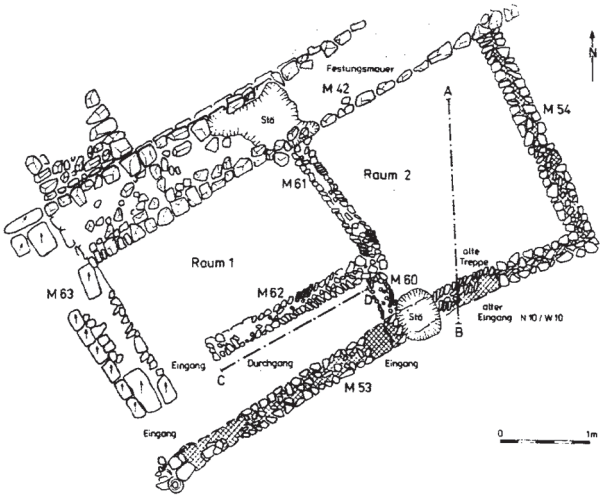
Табло 26

0 3
1.
0 1 2 3
2.
3.
4.
5.
0 1 2 3
6.
0 3
7.
8.
9.
10.
0 3
11.
12.
13.
14.
0 1 2 3
15.
16.
17.
18.А
18.Б
19.

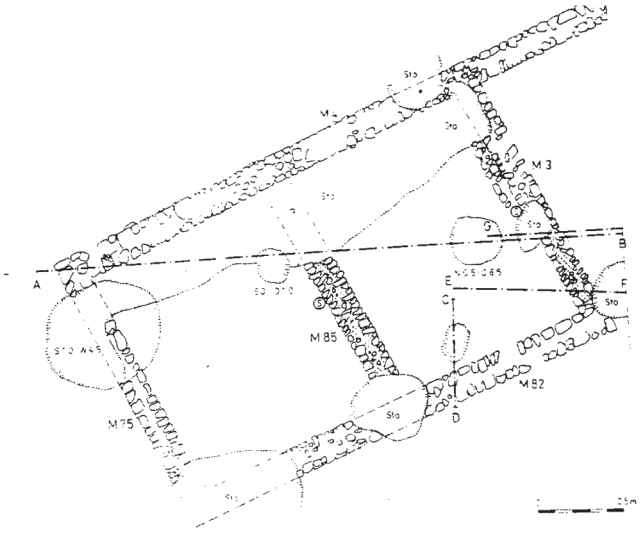
Табло 27

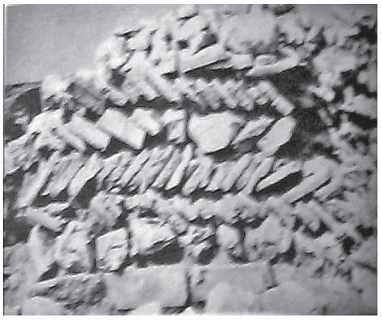
Табло 28

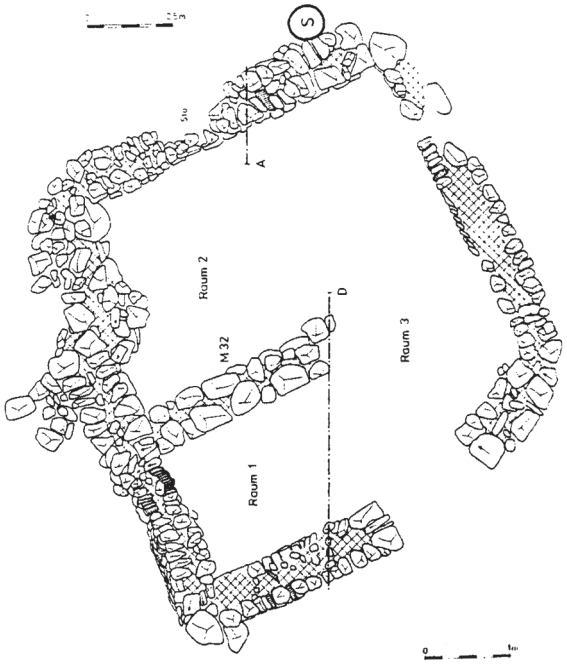
1.

2.

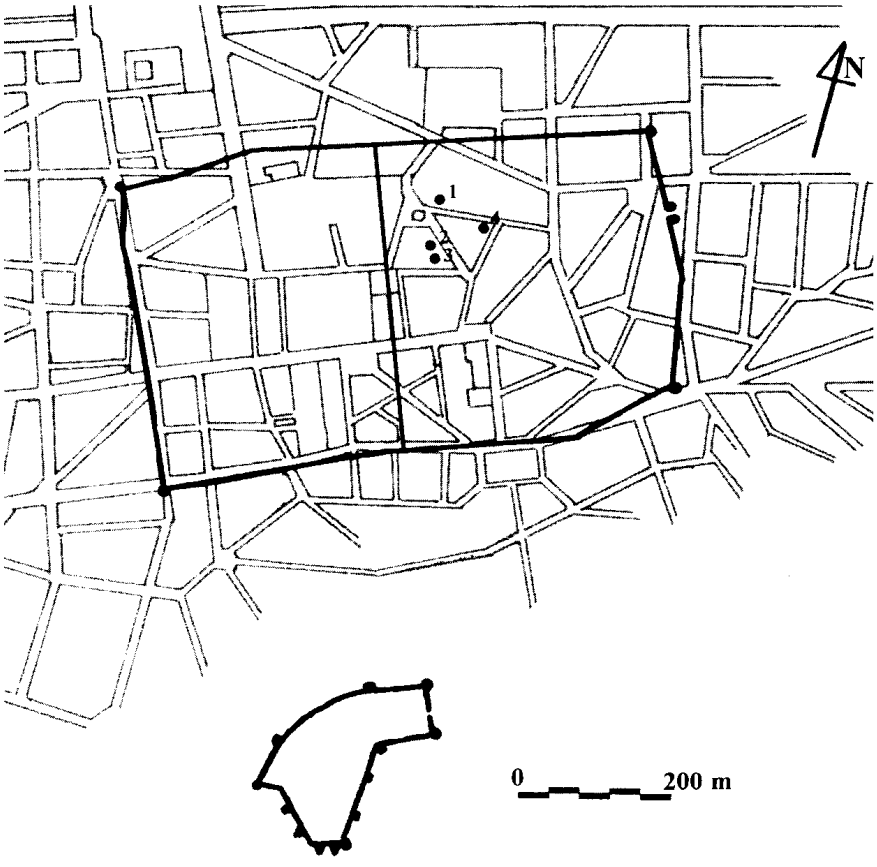

4.

3.

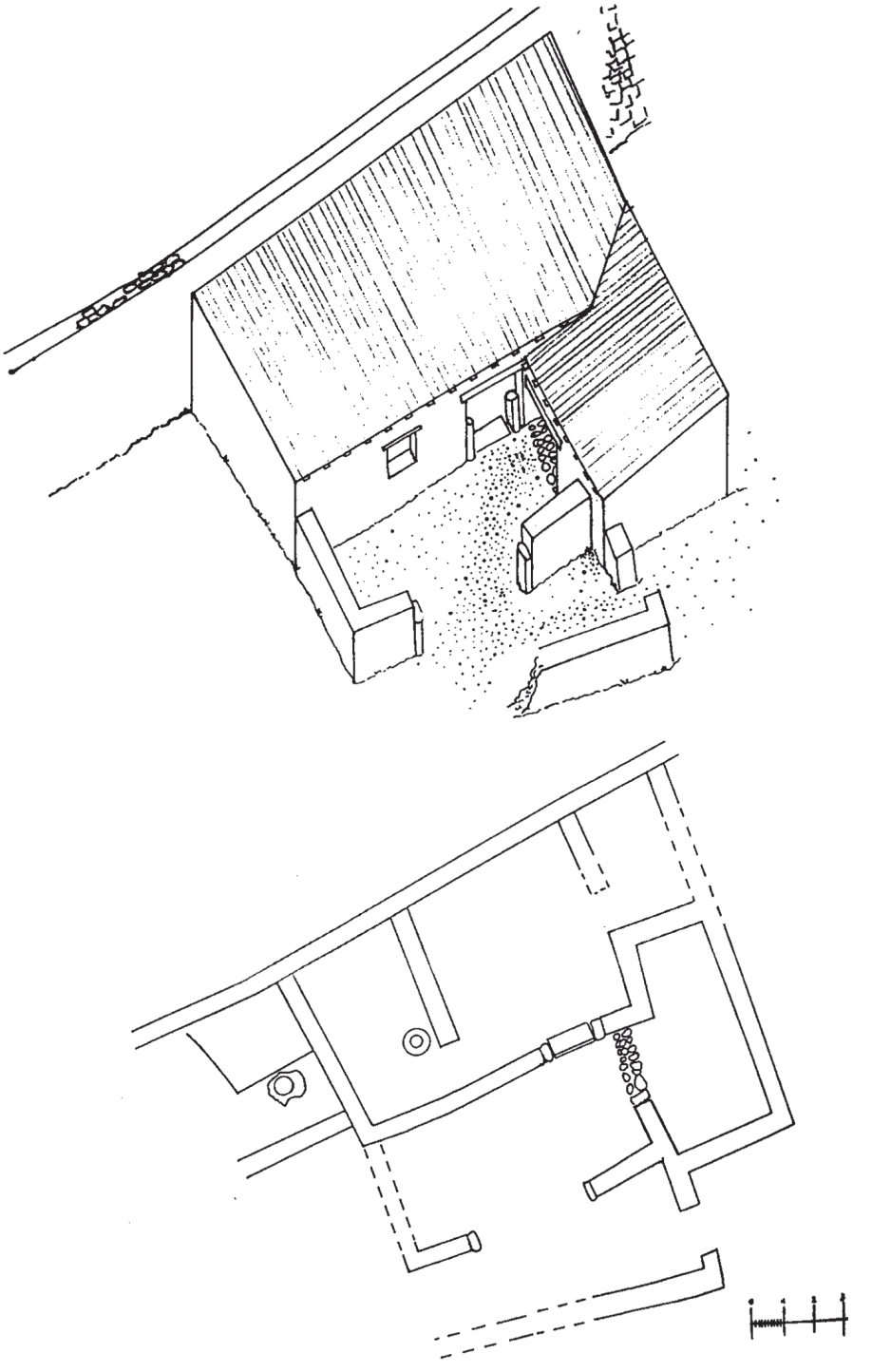
Табло 29

1.

Табло 30

Табло 31

1.

2.

Табло 32

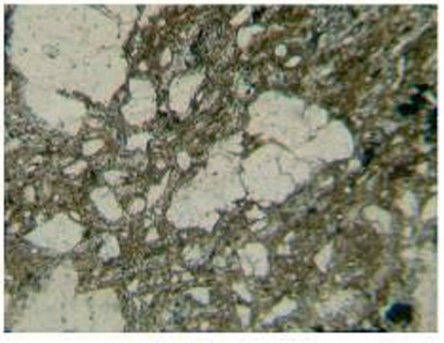

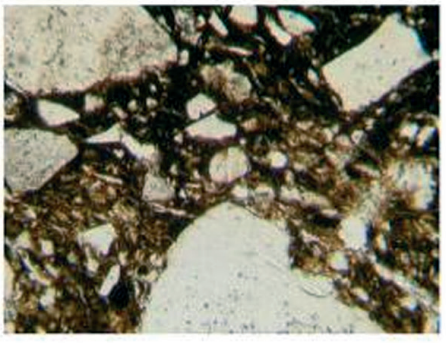
1.

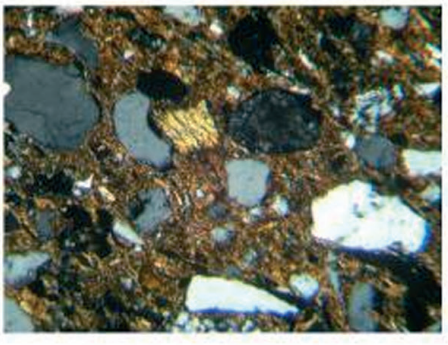

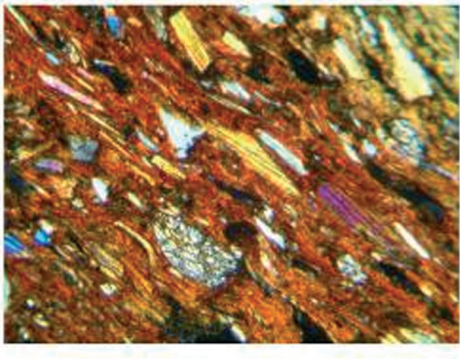
2.

Табло 33

Табло 34

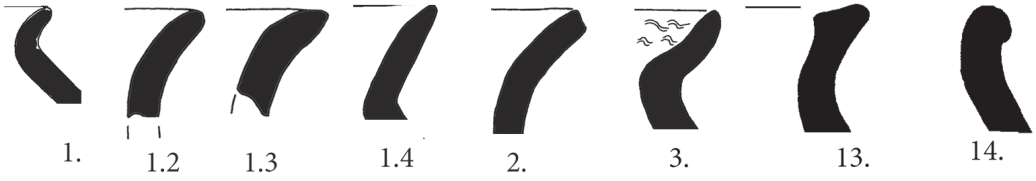
I113/1.2
I132/2
I211
I212
I213
I214
I 221
I312/1
I312/1.2
I311/1.2
II112/1.2
II114/1
II123/2
II211
II212
II 213
II214
II 222
II 223
II224/1.2
II 232
II233
II 312
II313
II314
II323/2
III 233/1.3
III 233/2

Табло 35

I ТГ

1. 1.2 2.

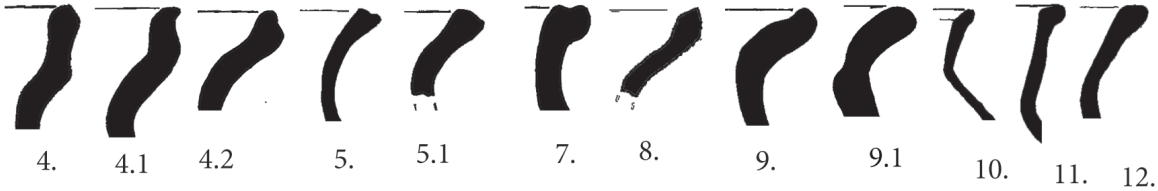
1. 1.2 1.3 1.4 2. 3. 13. 14.

II ТГ

2. 2.1 2.2 2.3 3. 4. 5. 6. 7.

III ТГ

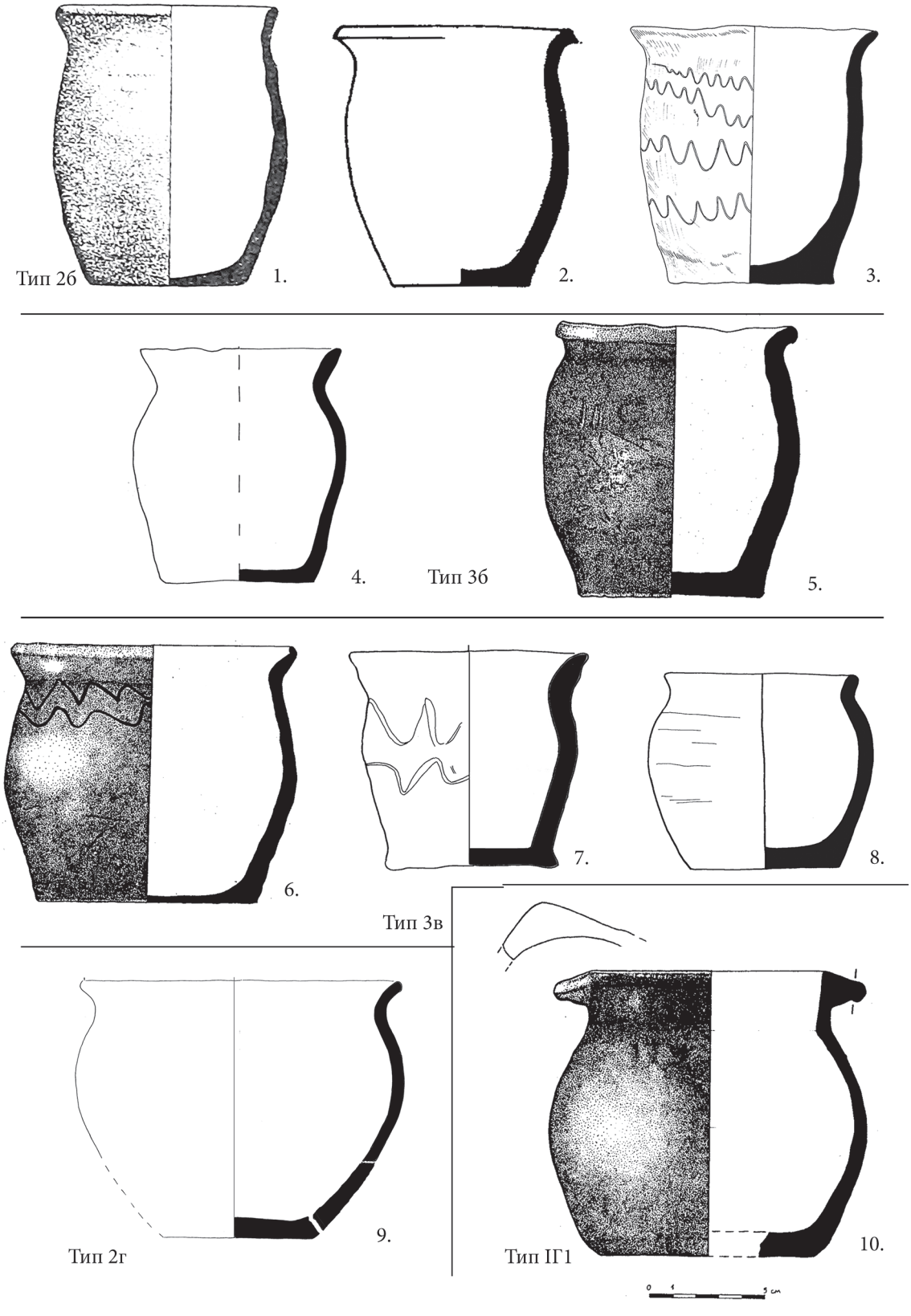
4. 4.1 4.2 5. 5.1 7. 8. 9. 9.1 10. 11. 12.

IV ТГ

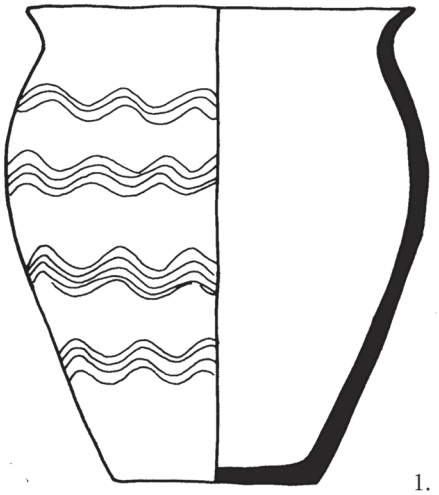
Табло 36

1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.
11.
12.
13.
14.
15.
16.
17.
18.
19.
20.
21.
22.
23.
24.
25.
26.
27.
28.
29.
30.
31.
32.
33.
34

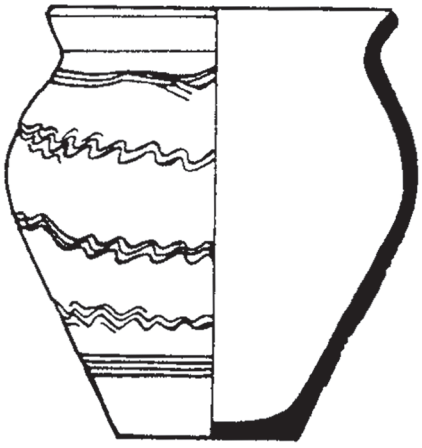
Табло 37

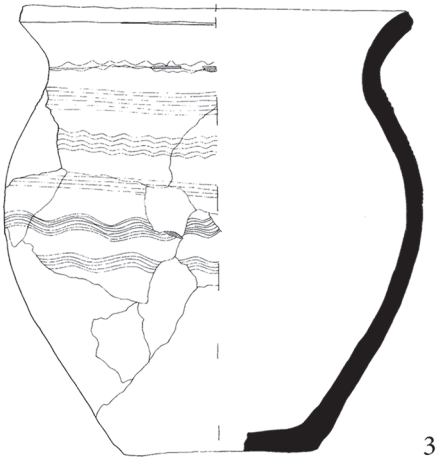
Табло 38

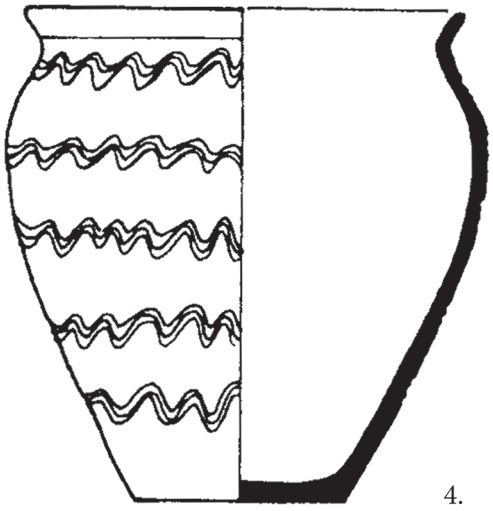
1.

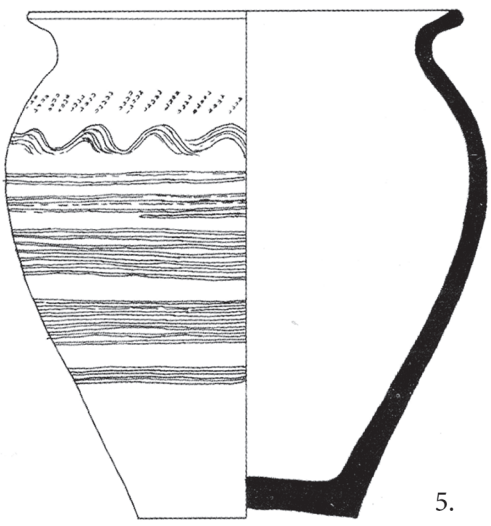
2.

3.

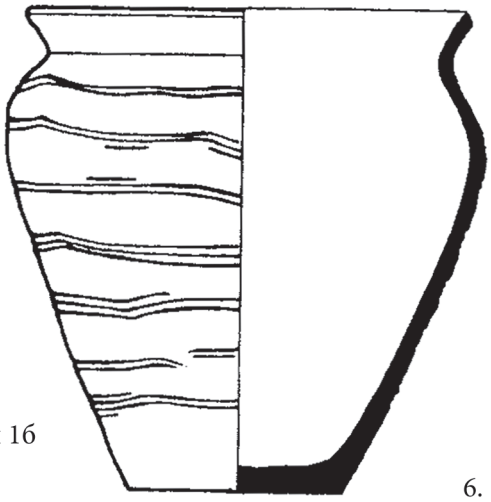

4.

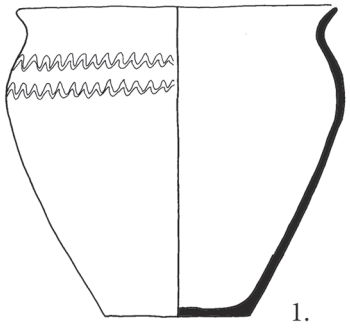
5.

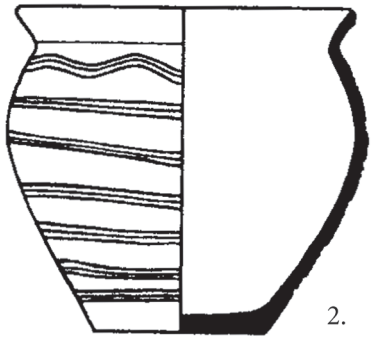
Тип 1б

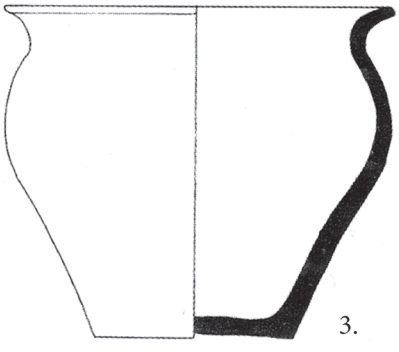

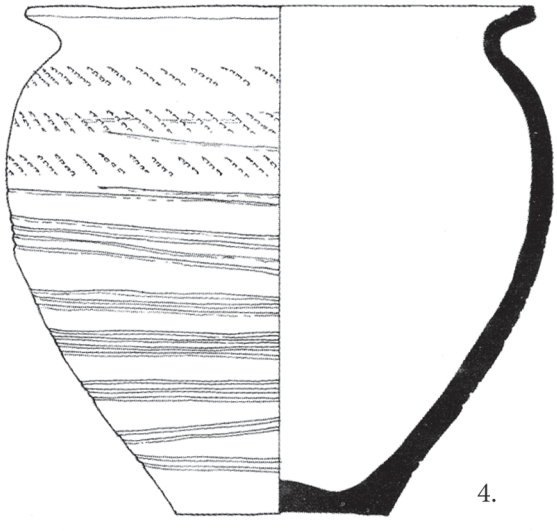
6.

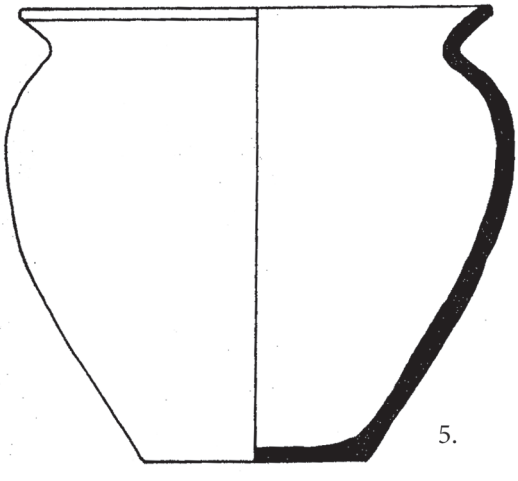
Табло 39

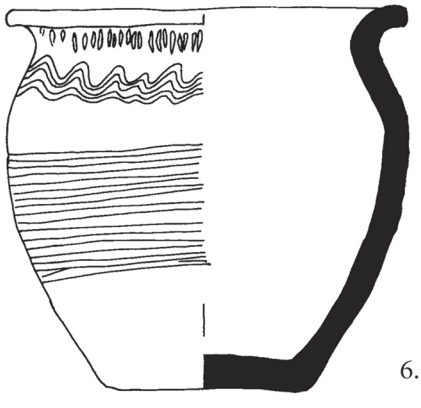

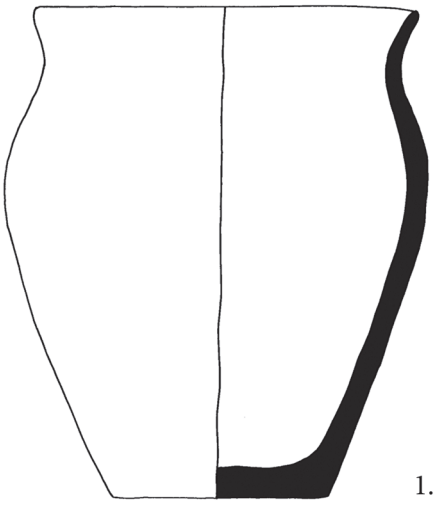

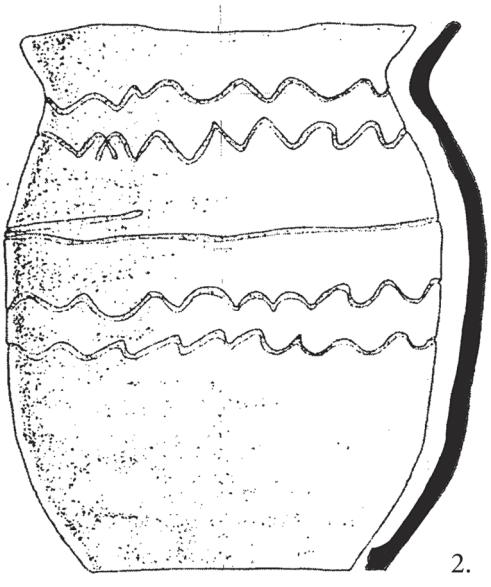

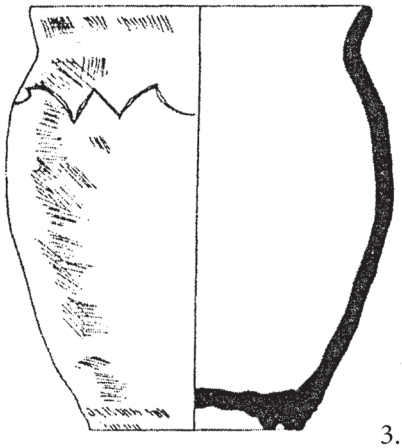
Табло 40

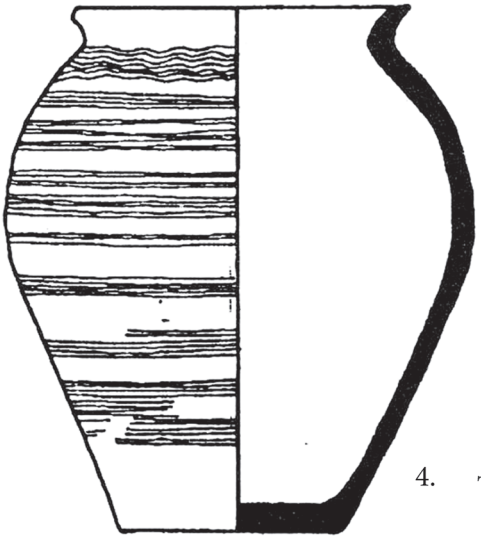
1.

2.

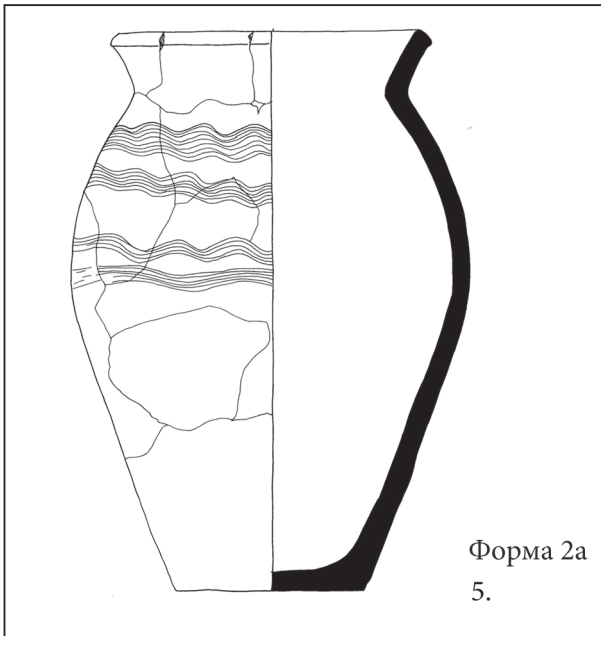

3.

4.

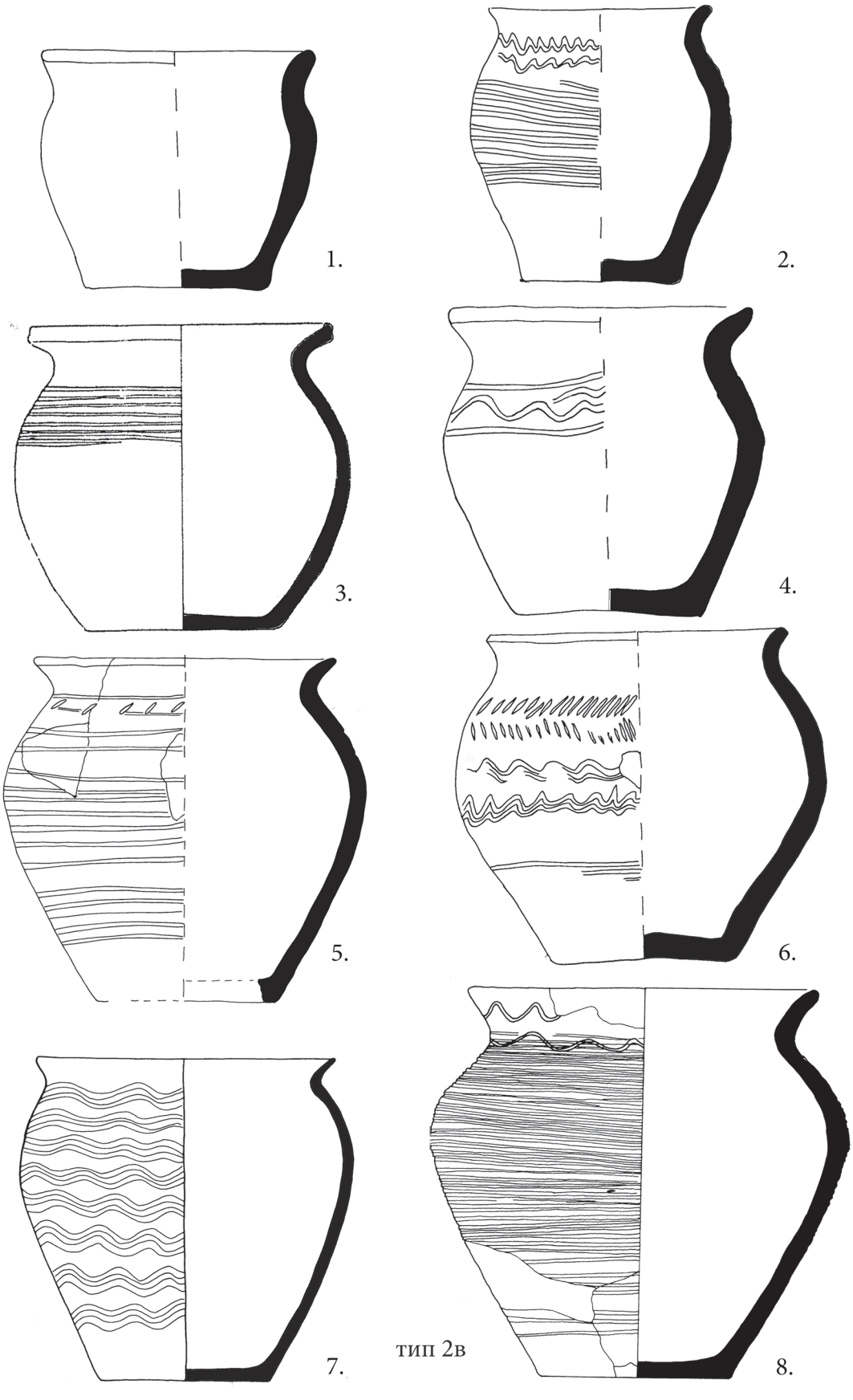
Тип 2б

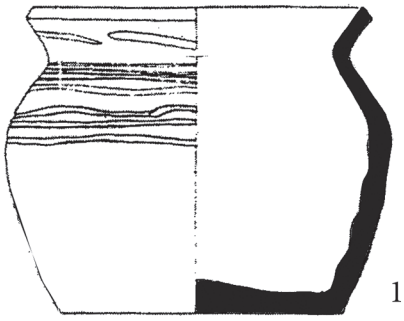
Форма 2а

5.

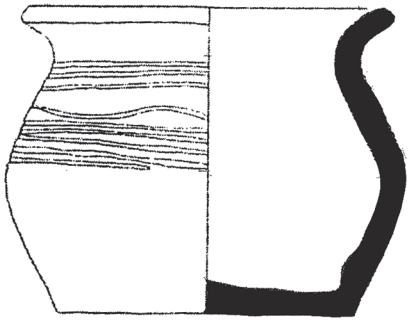
Табло 41

Табло 42

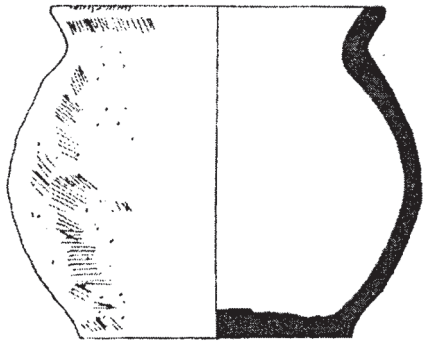

1.

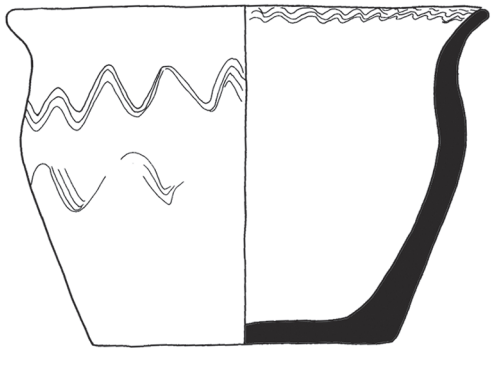

2.

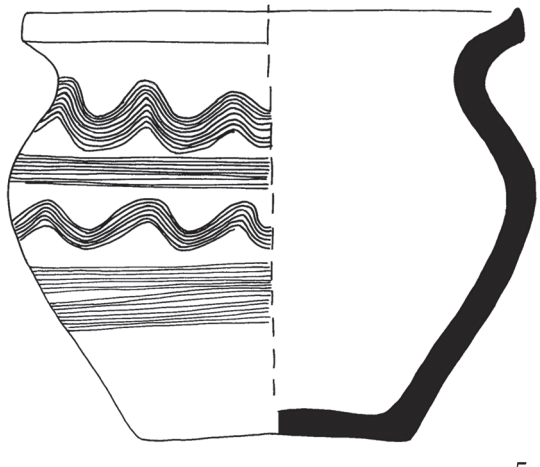
Тип 3г

3.

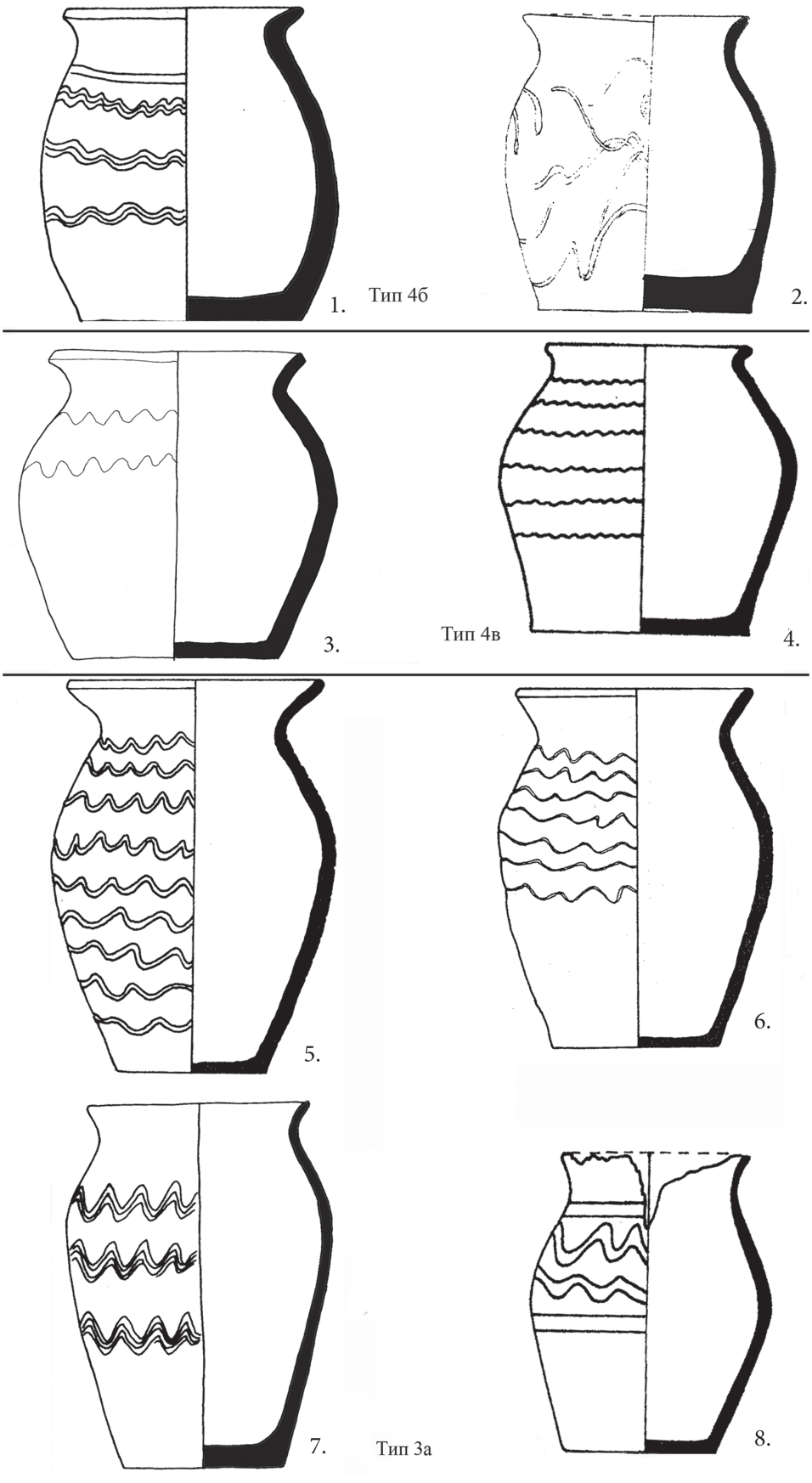
4.

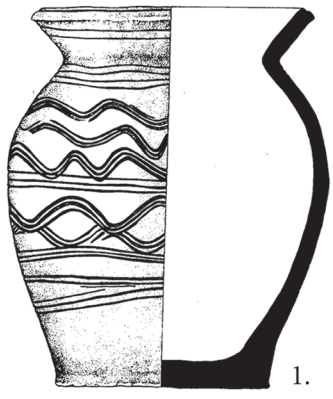
5.

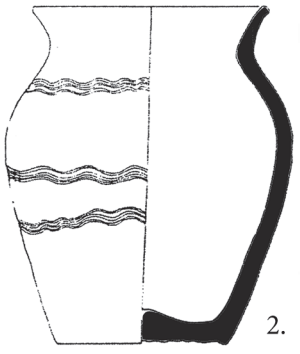
Тип 2г

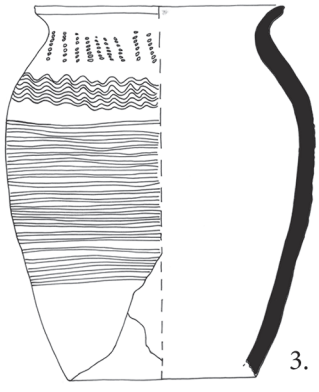
Табло 43

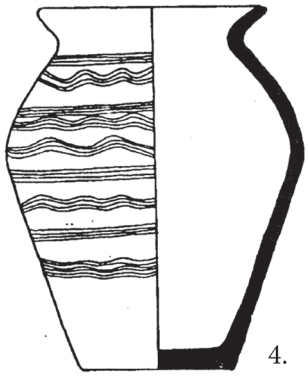

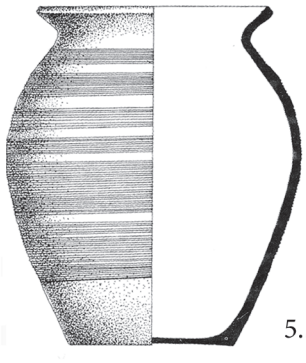
Табло 44

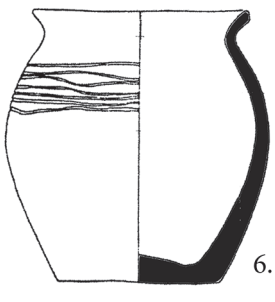

1.

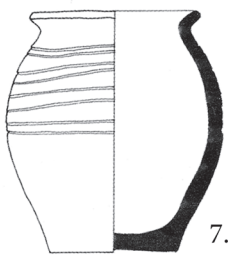

2.

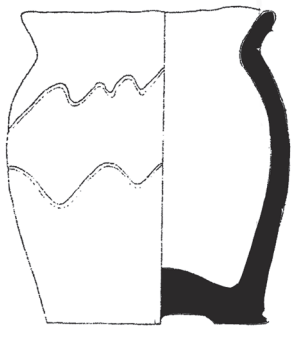

3.

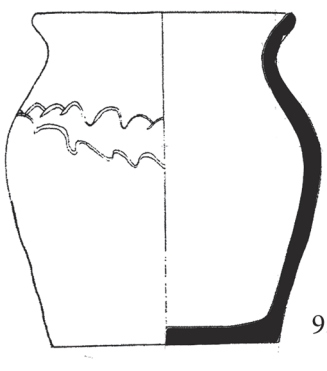

4.

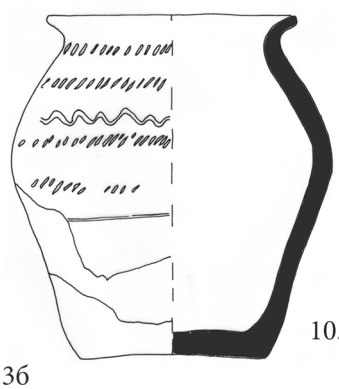

5.

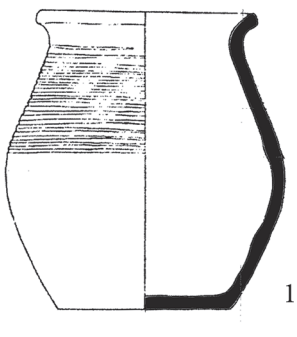

6.

7.

8.

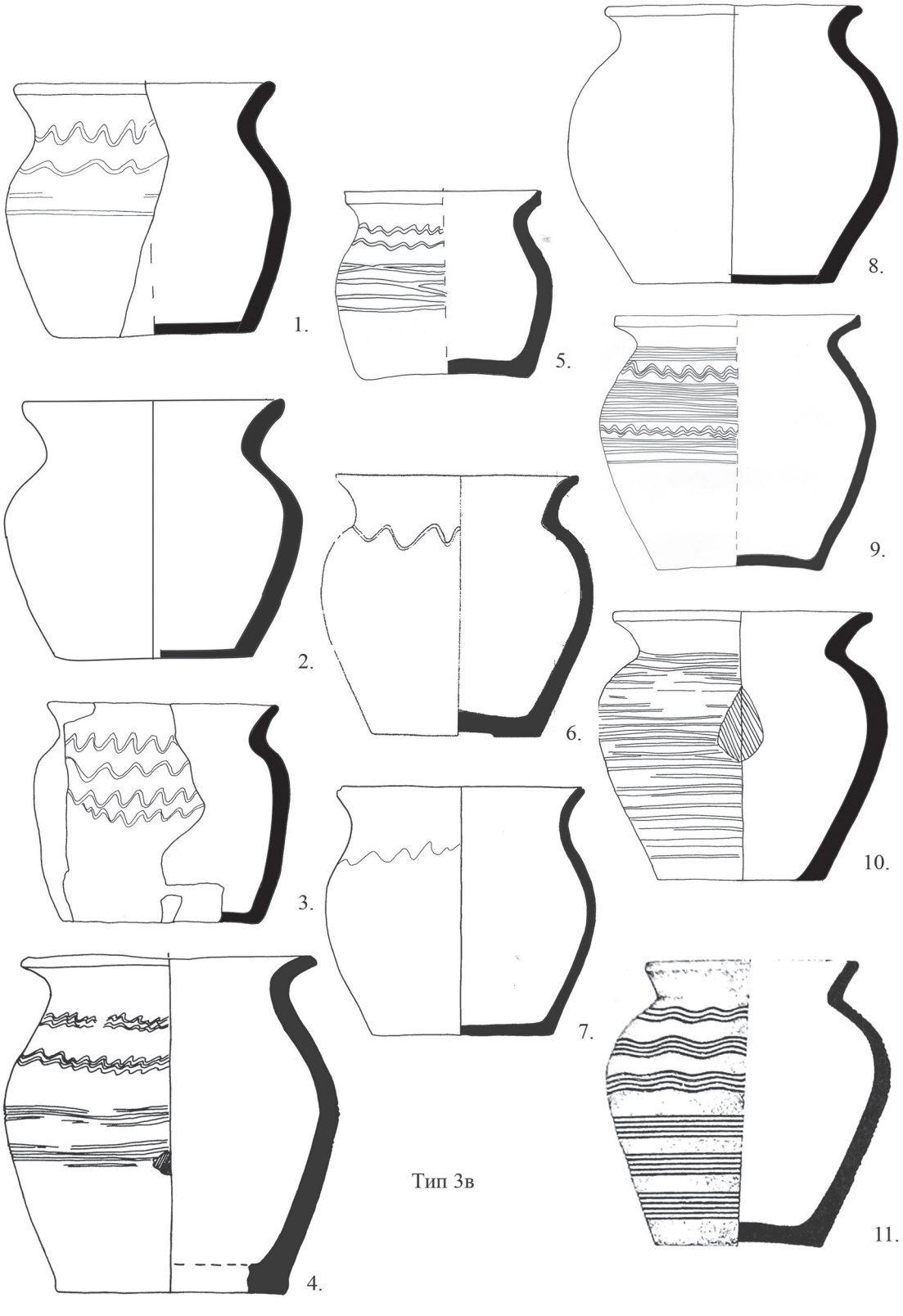

9.

10.

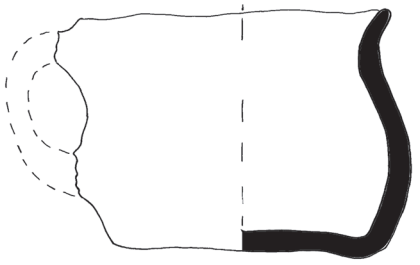

11.

Тип 3б

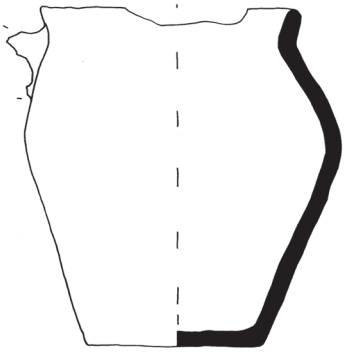
Табло 45

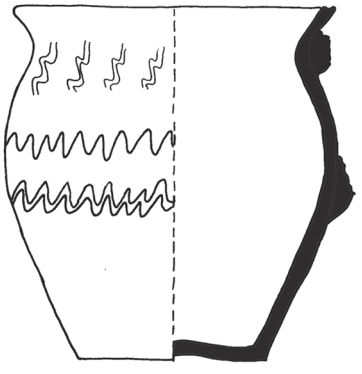
Табло 46

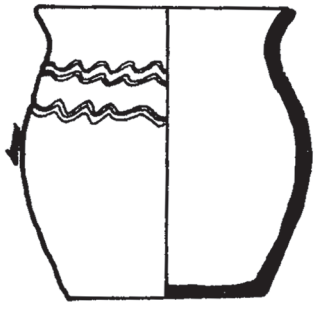
1.

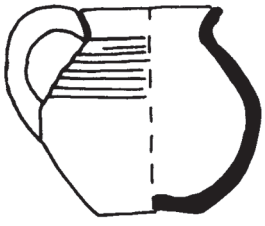
2.

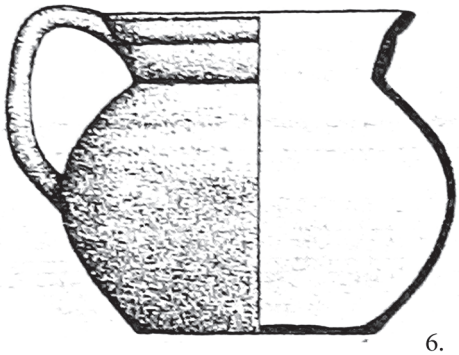
3.

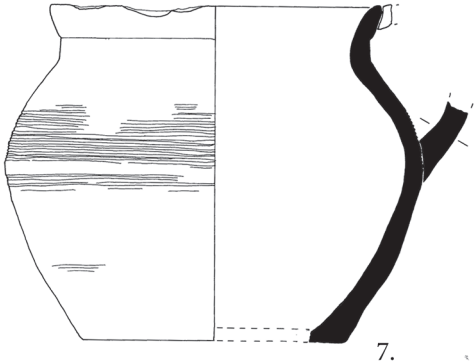
4.

5.

6.

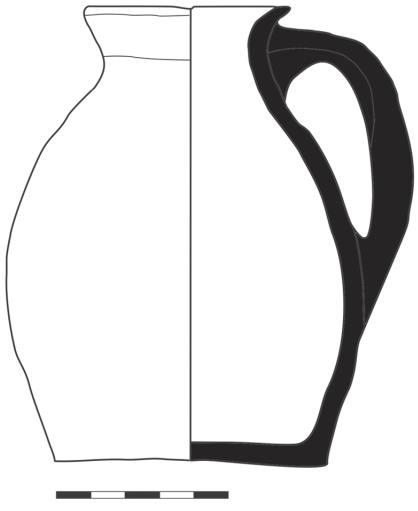

7.

8.

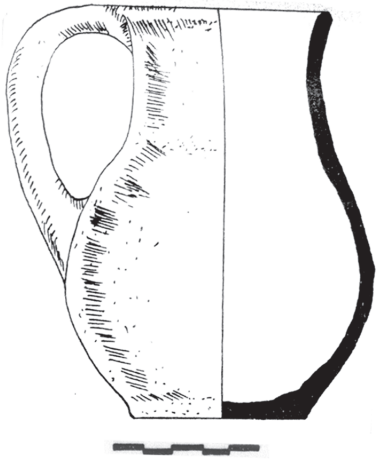
Табло 47

1.

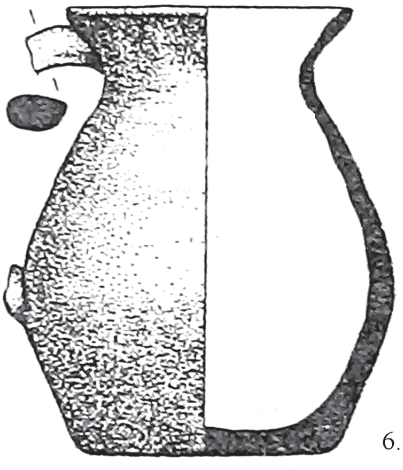
3.

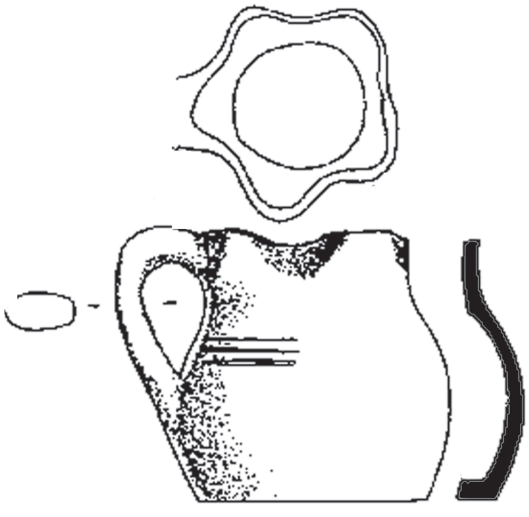
2.

4.

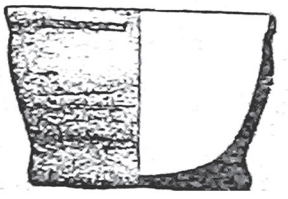
6.

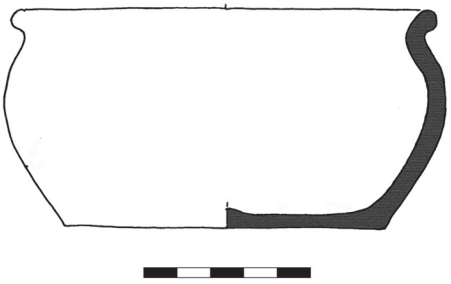
5.

Табло 48

Табло 48

1.

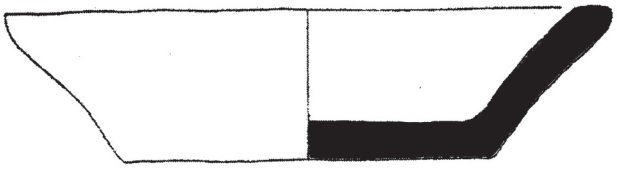

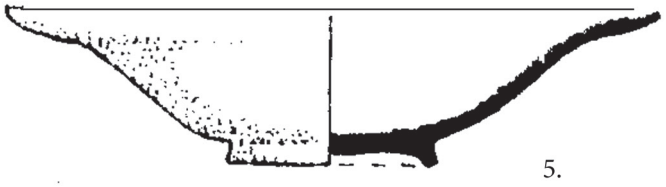
2.

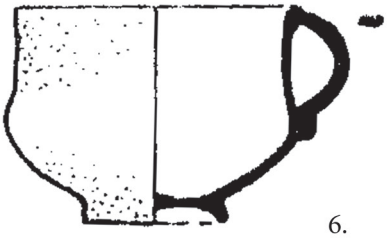
4.

3.

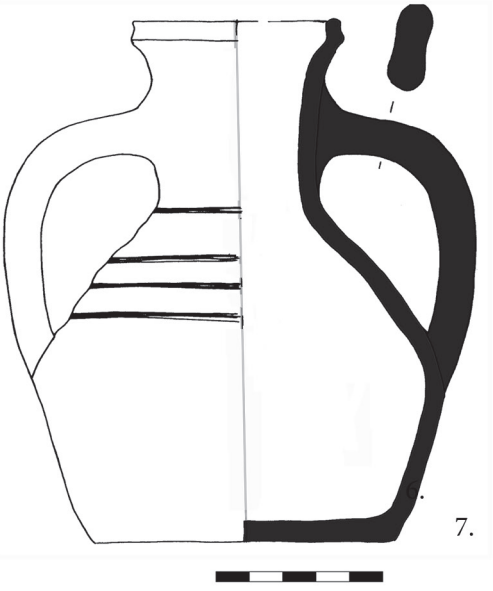

5.

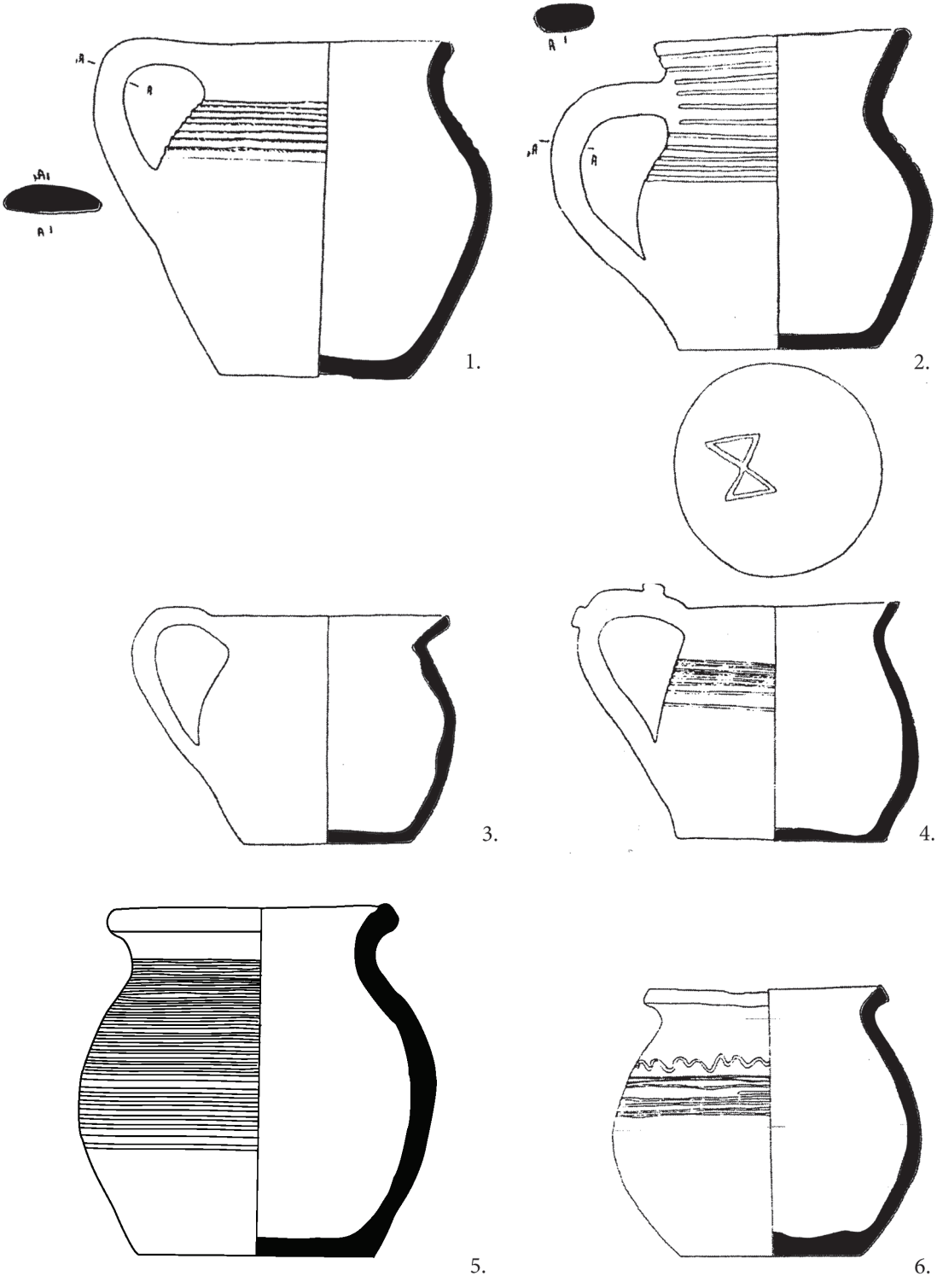
6.

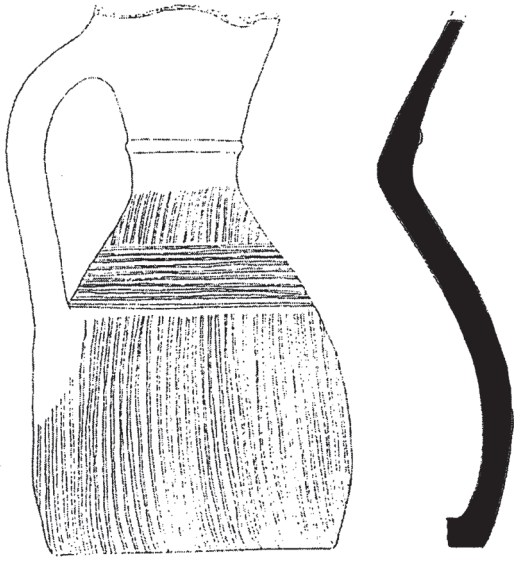

7.

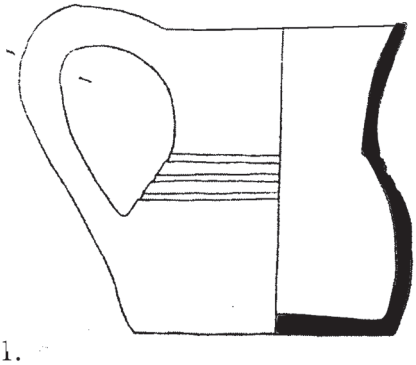
Табло 49

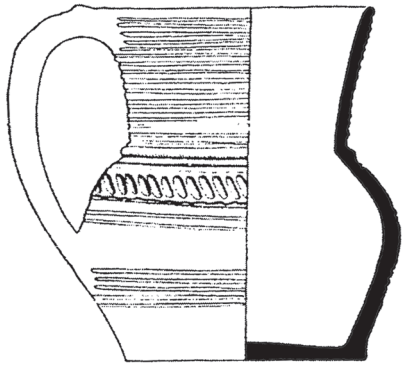
Табло 50

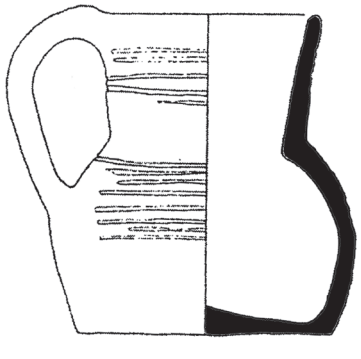
1.

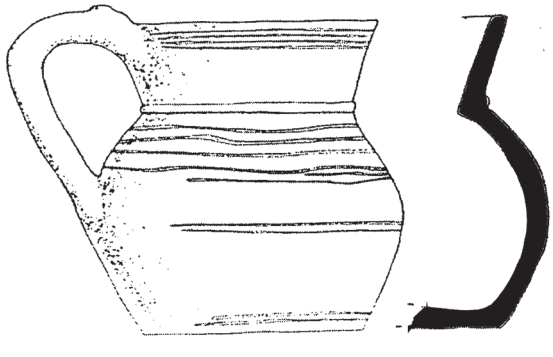
2.

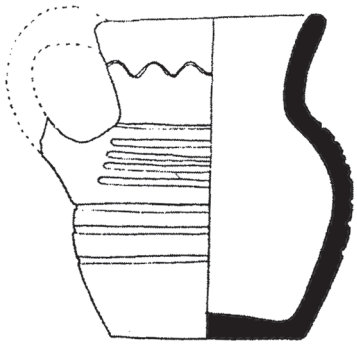
3.

4.

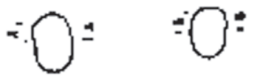

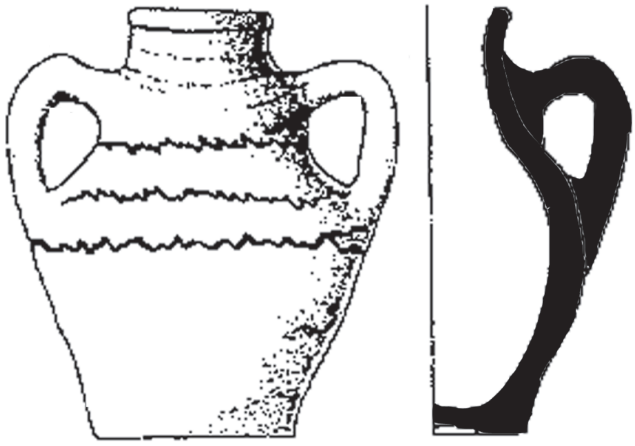
5.

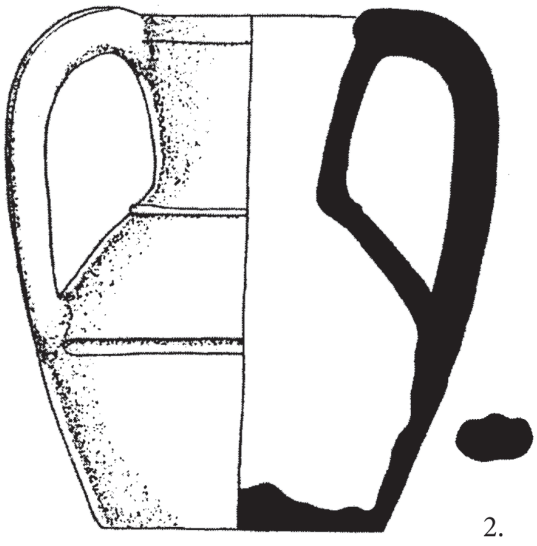
6.

Табло 51

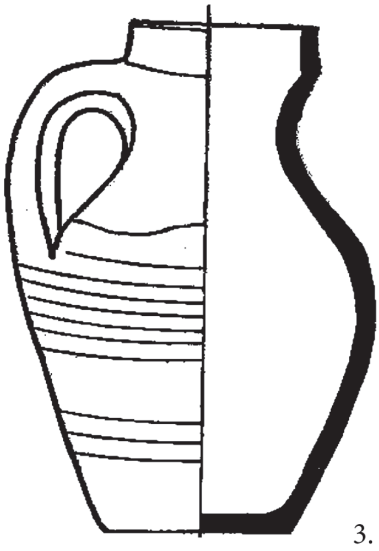

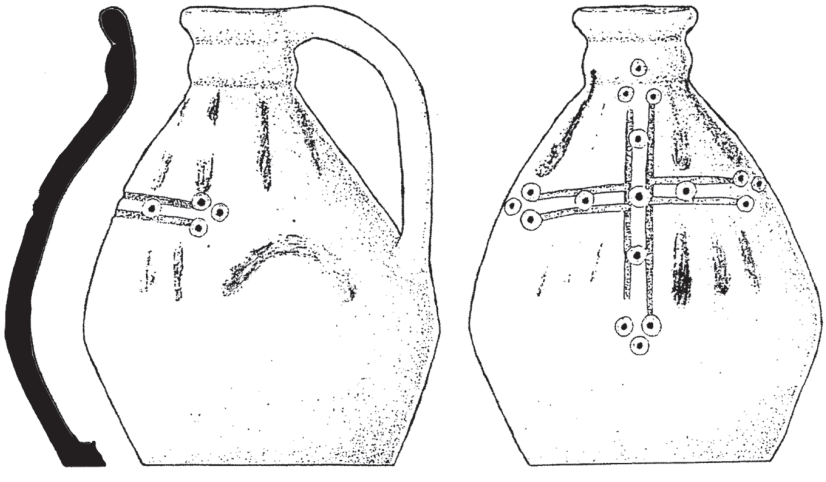
1.

2.

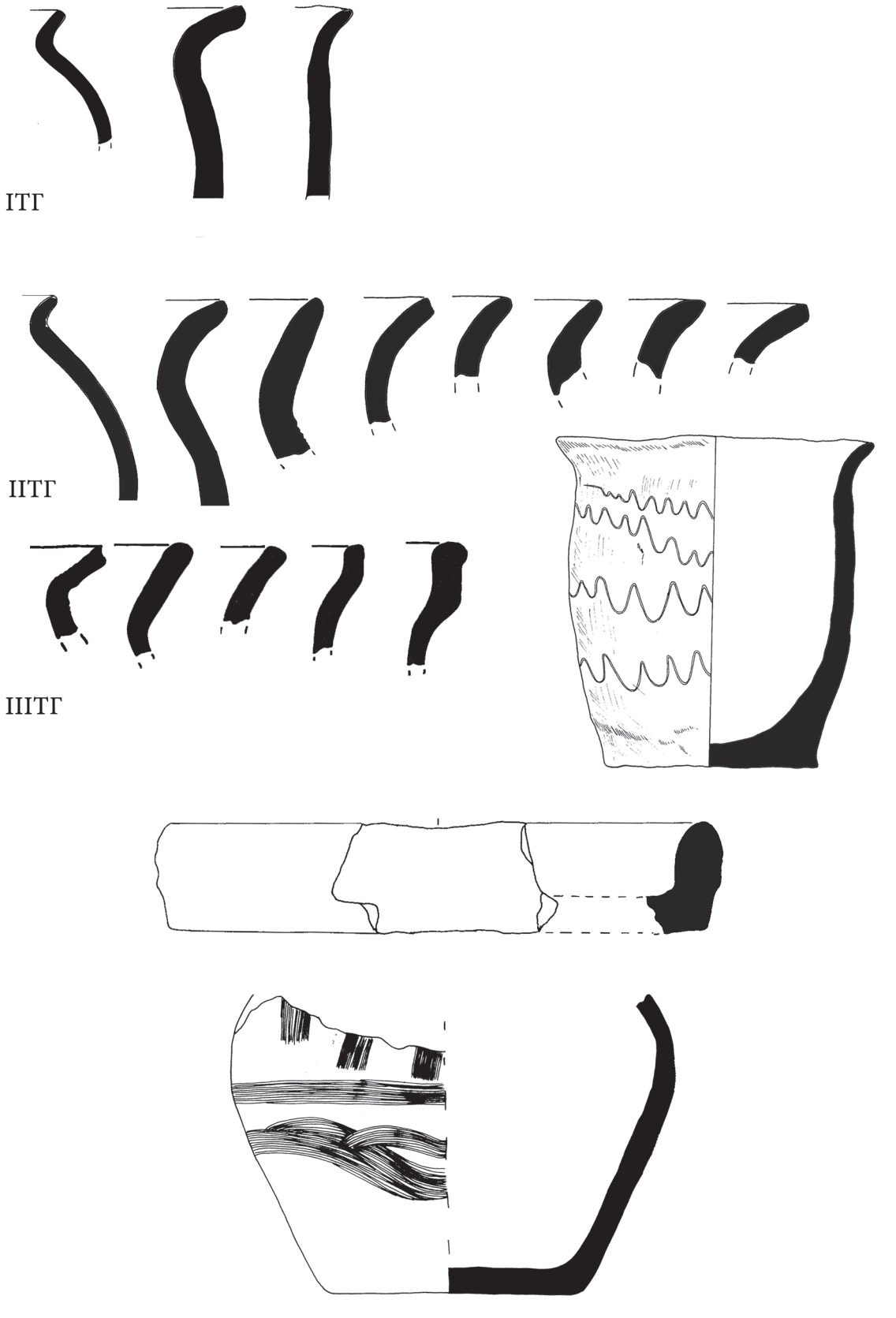

3.

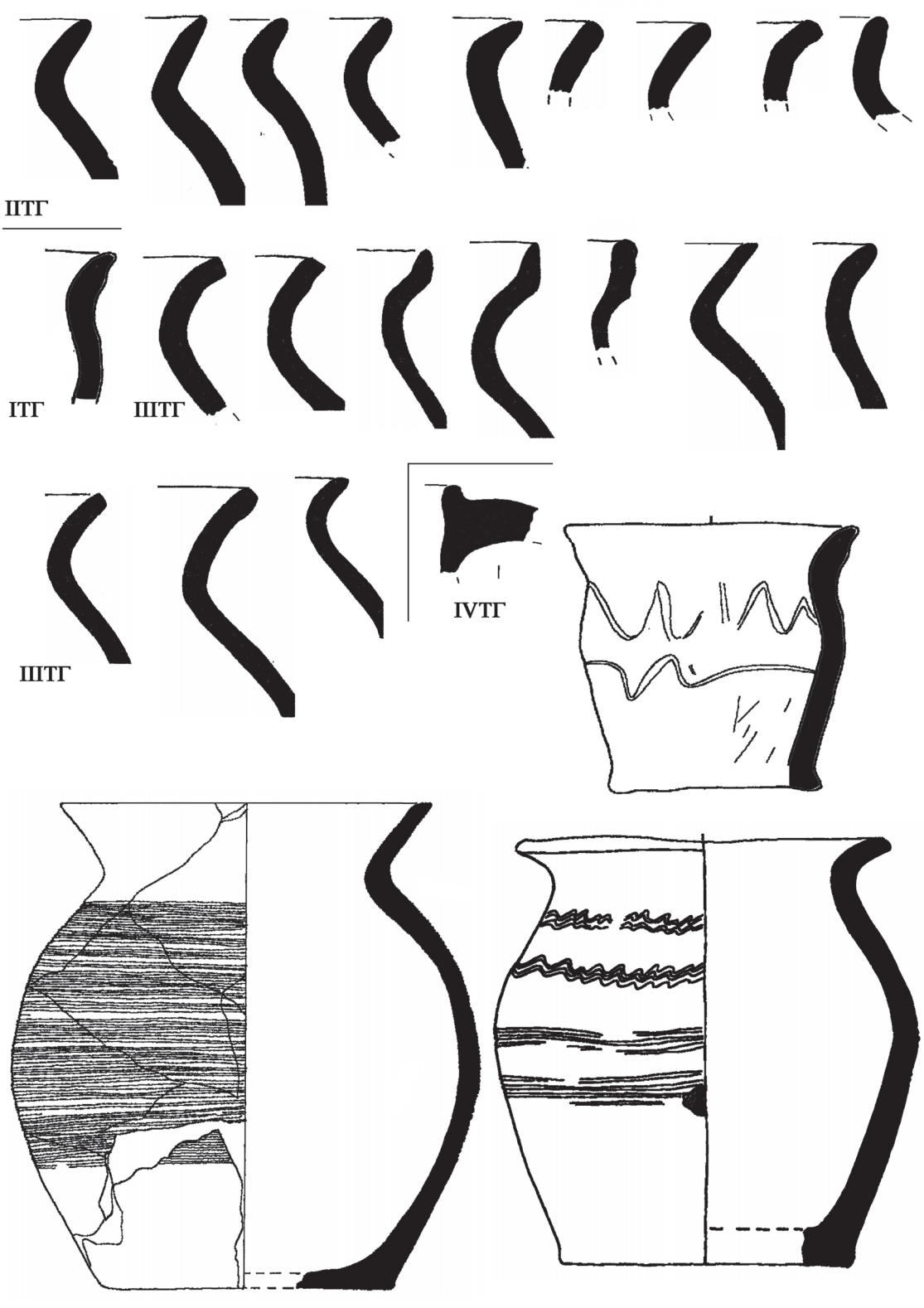

4.

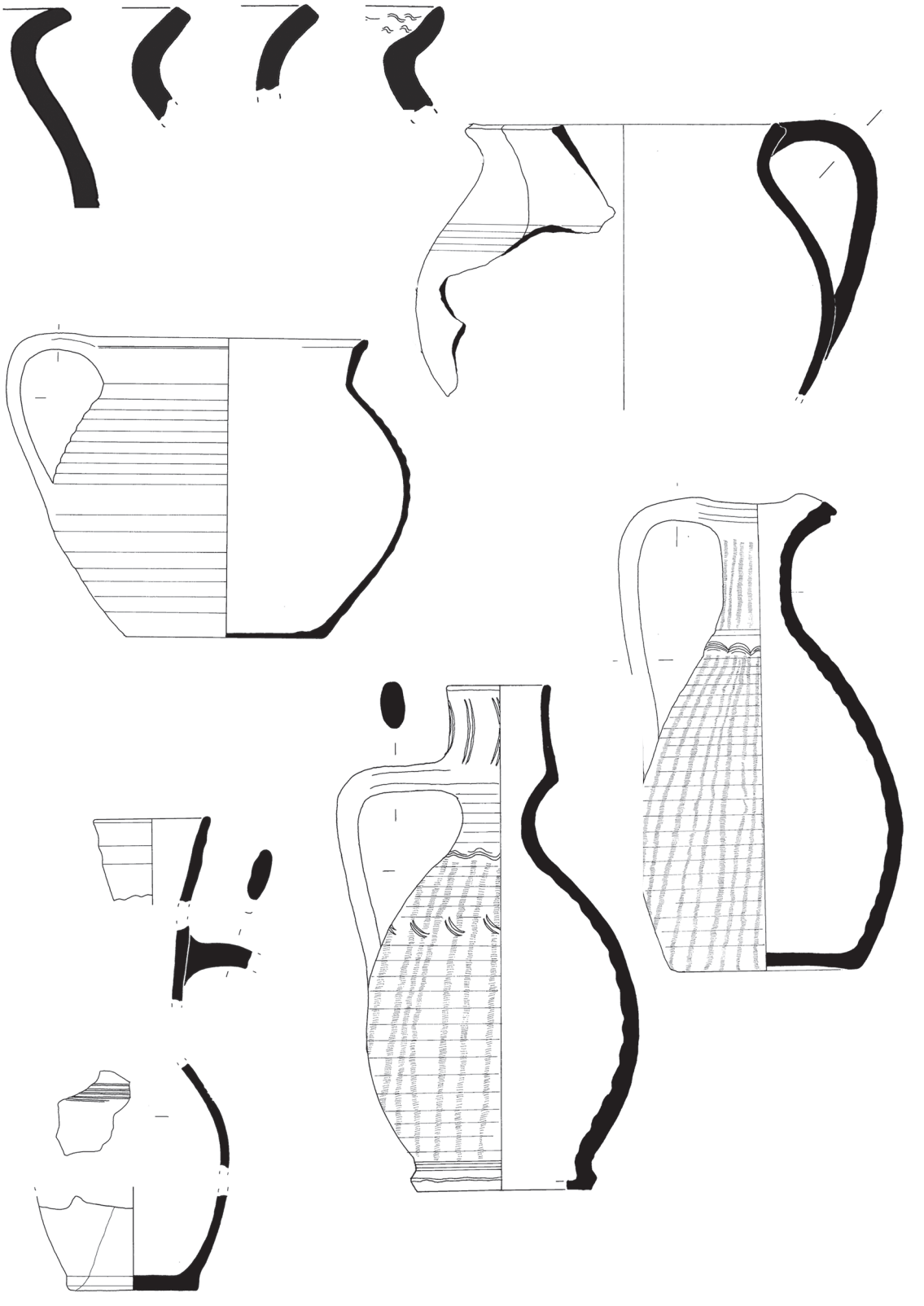
Табло 52

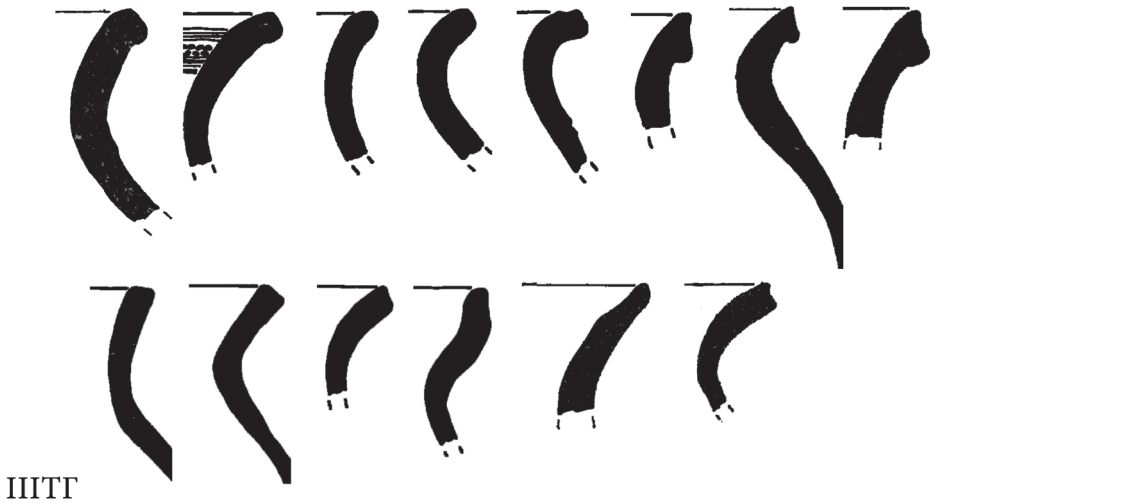
Табло 53

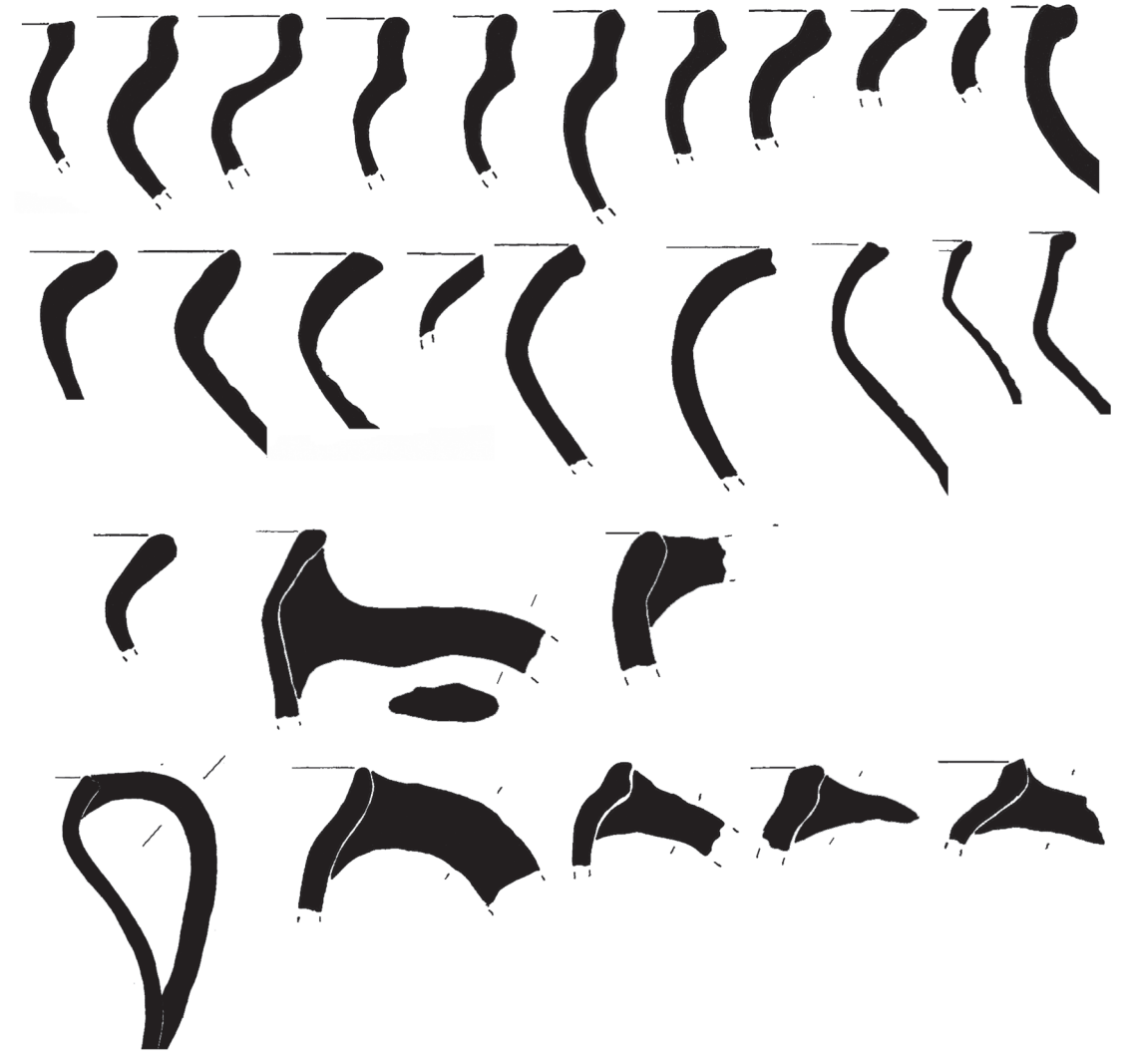
Табло 54

Табло 55

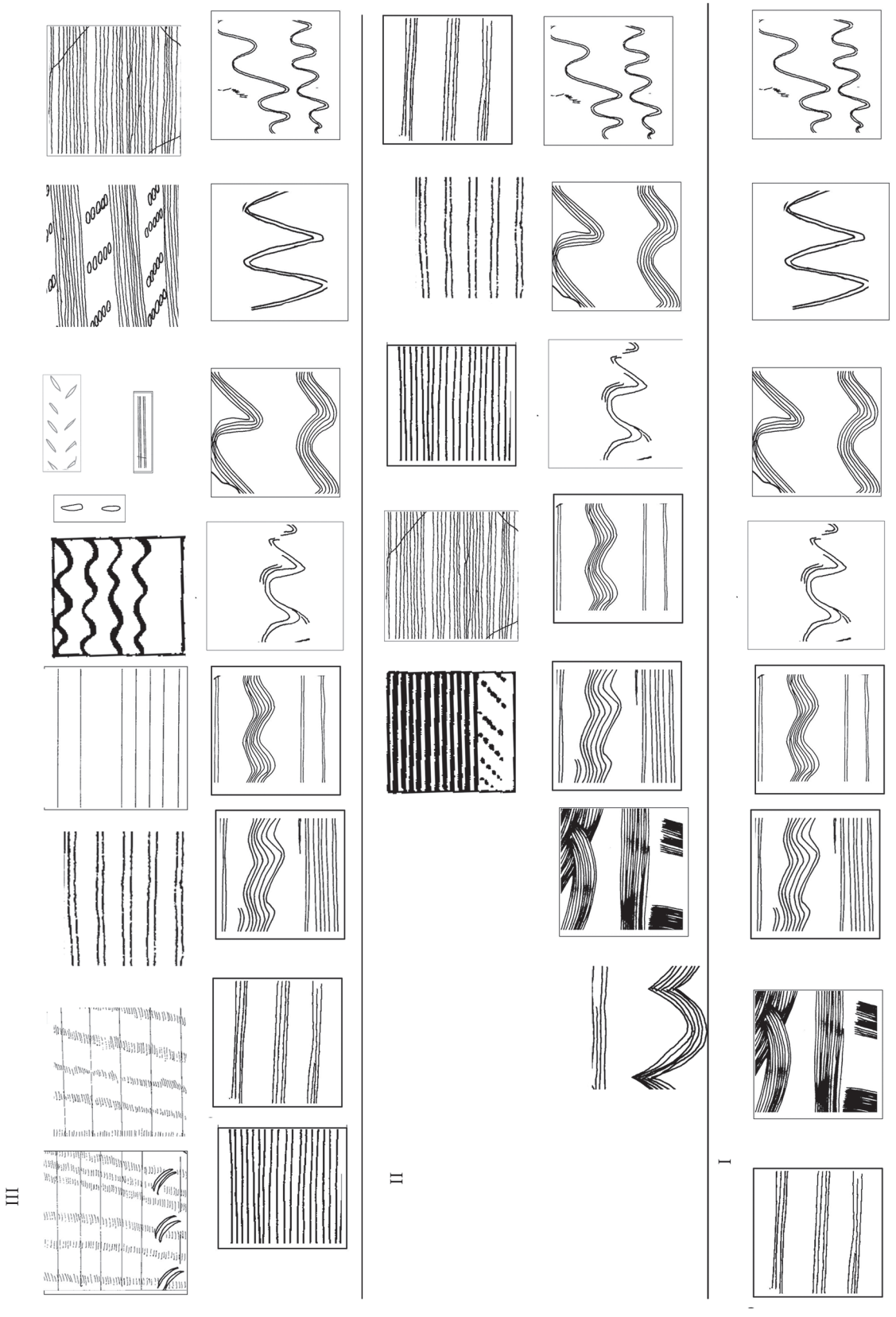

IIITГ

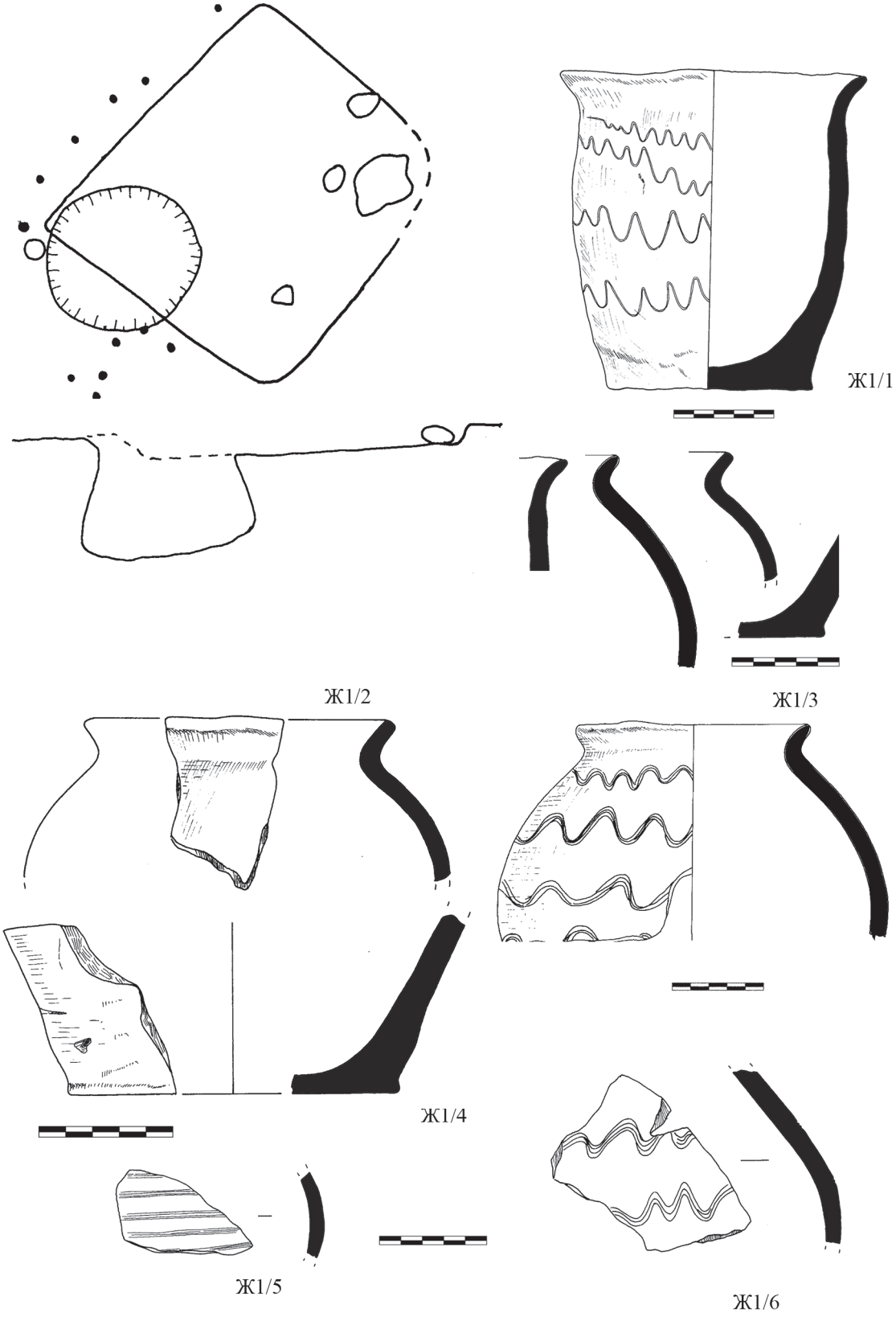

IVTГ

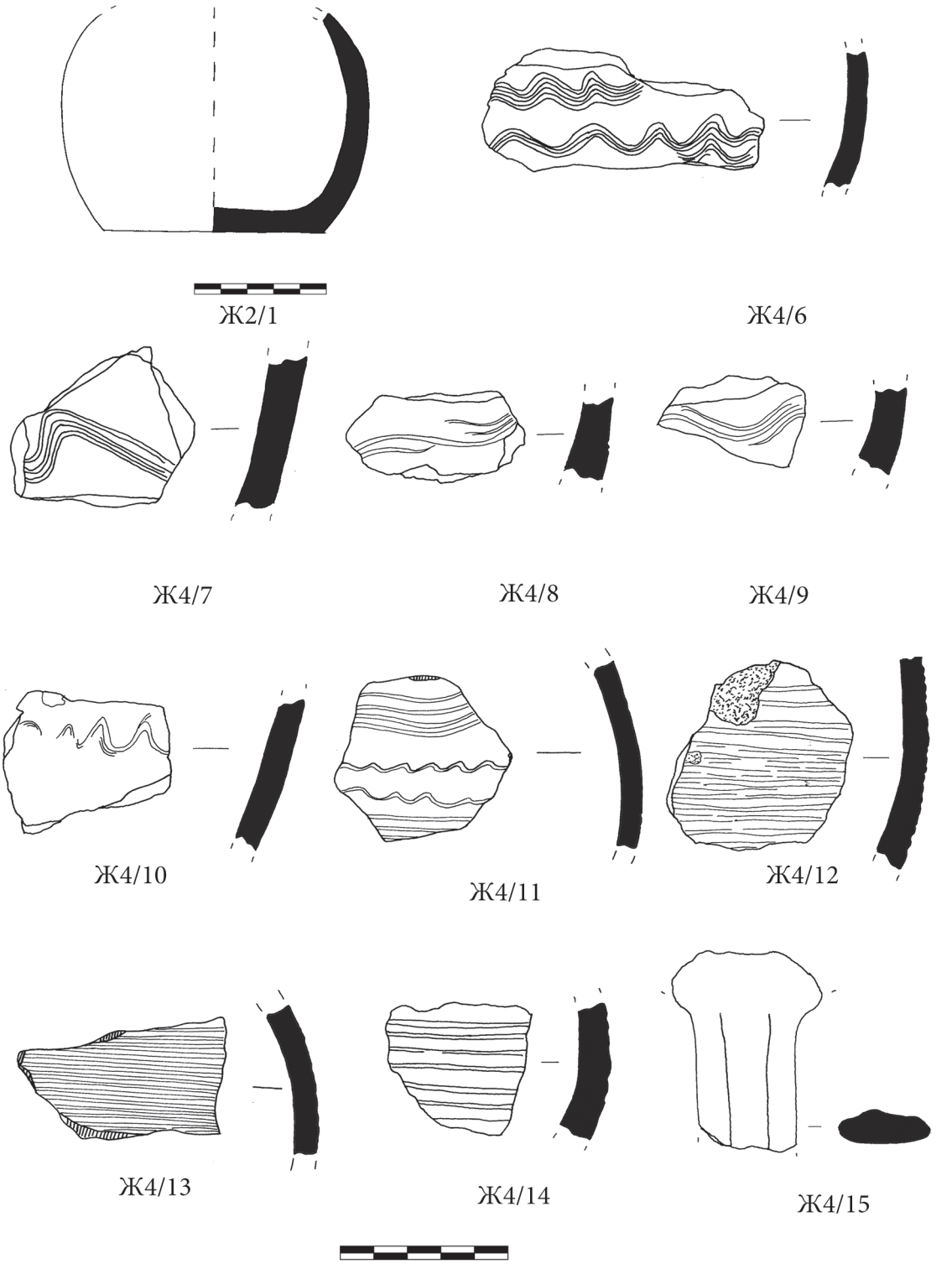
Табло 56

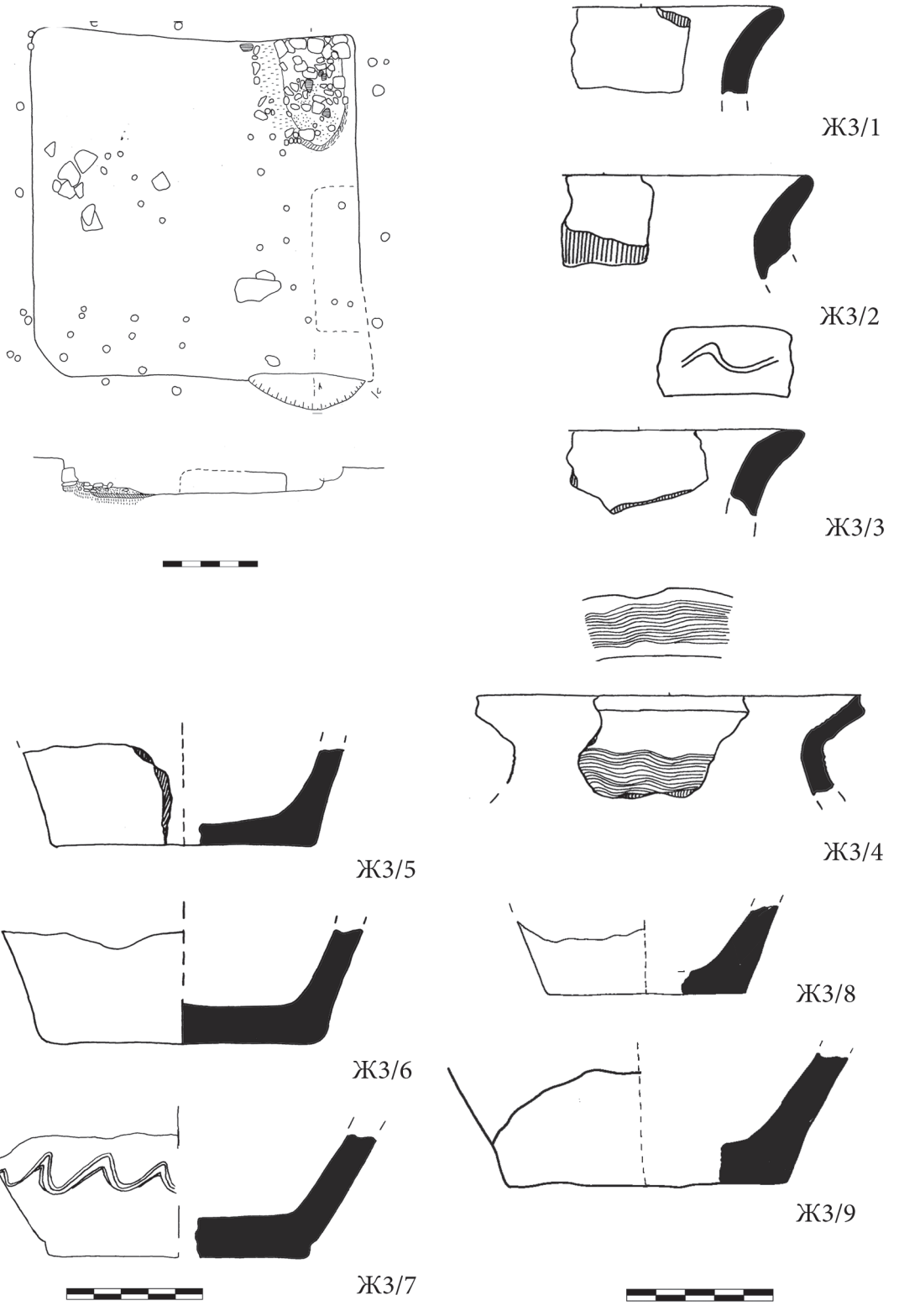
Табло 57

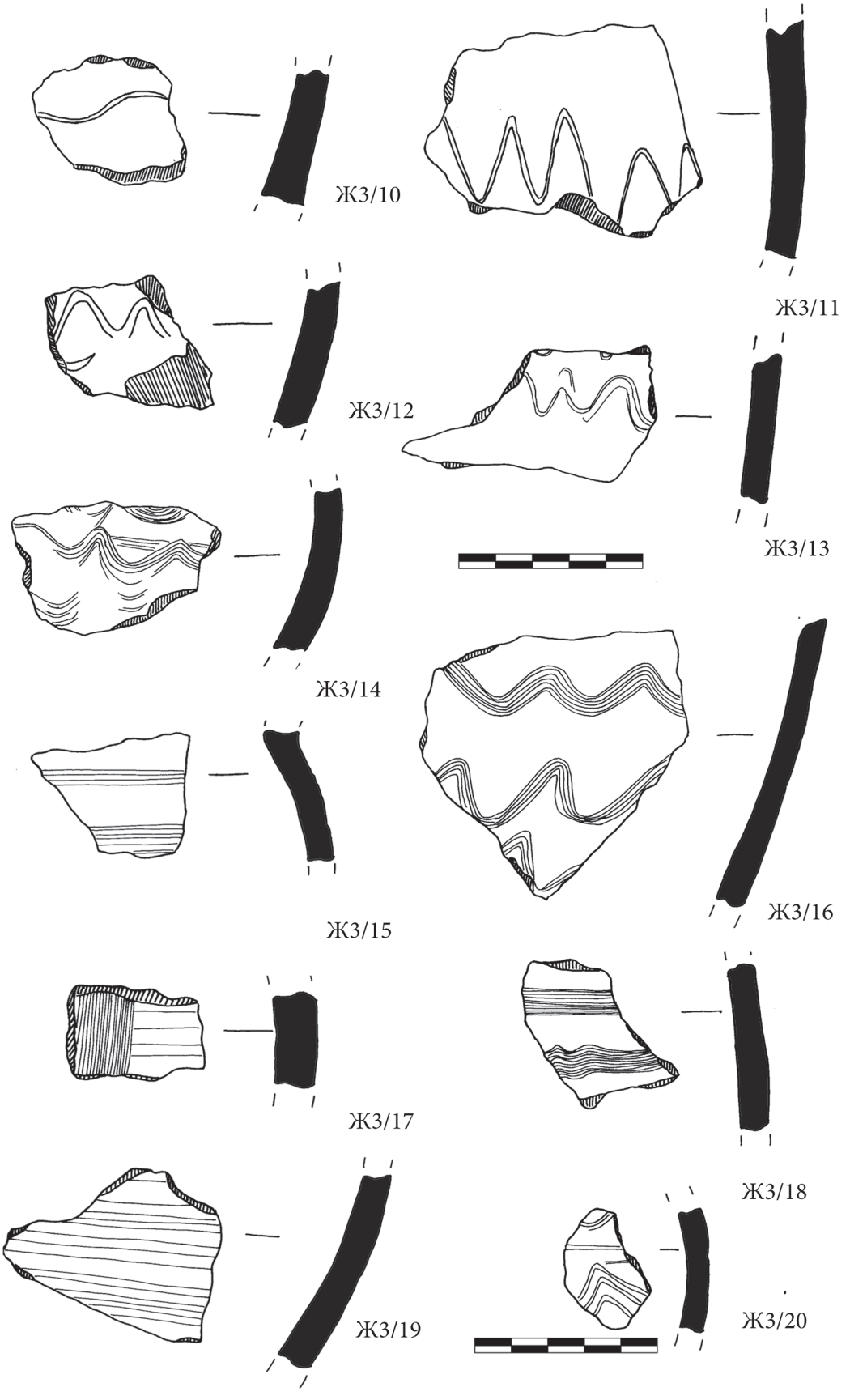
Табло 58

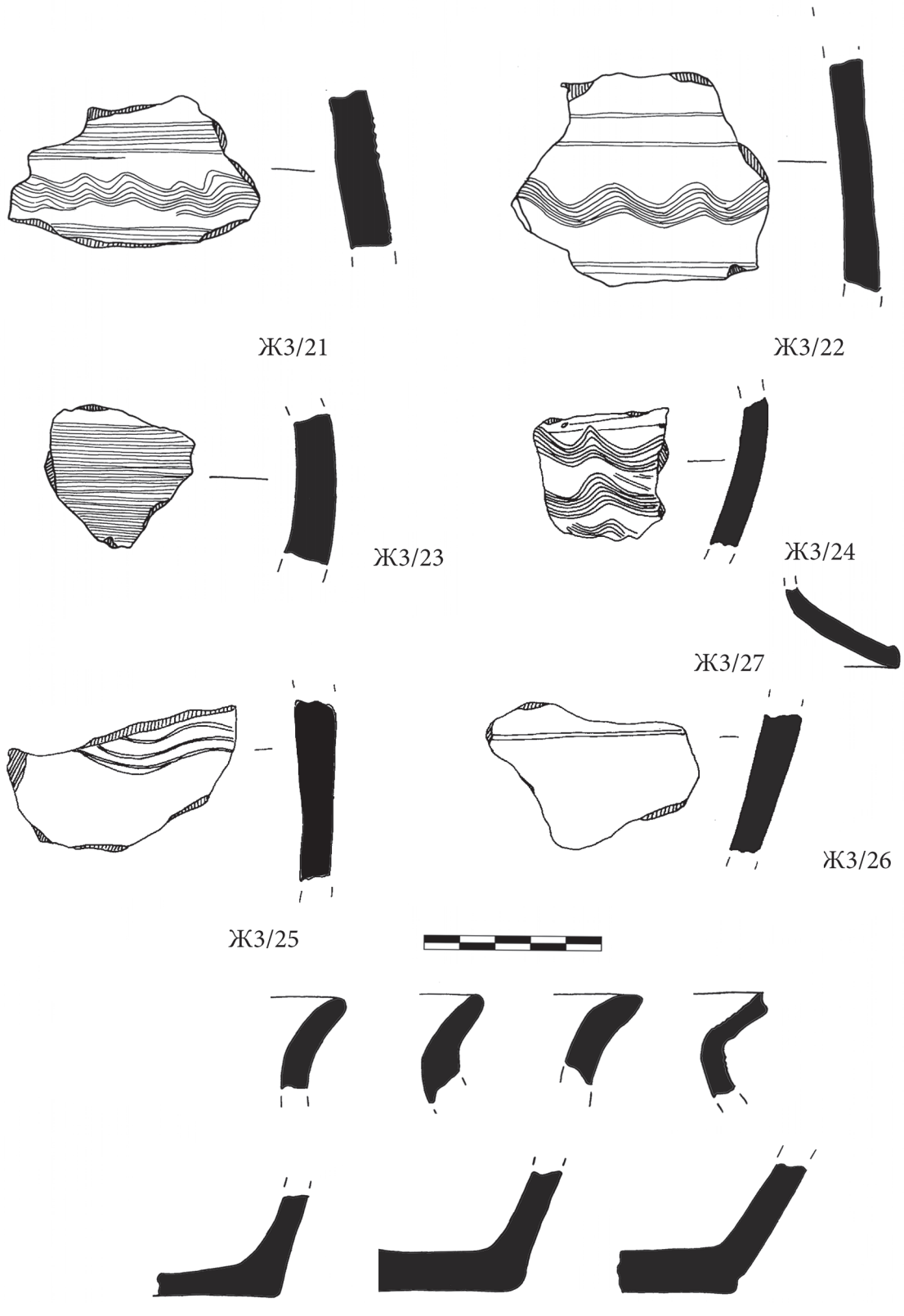
Табло 59

Табло 60

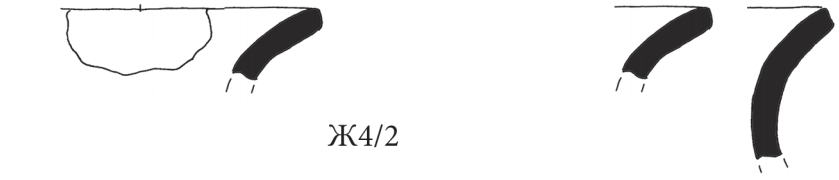
Табло 61

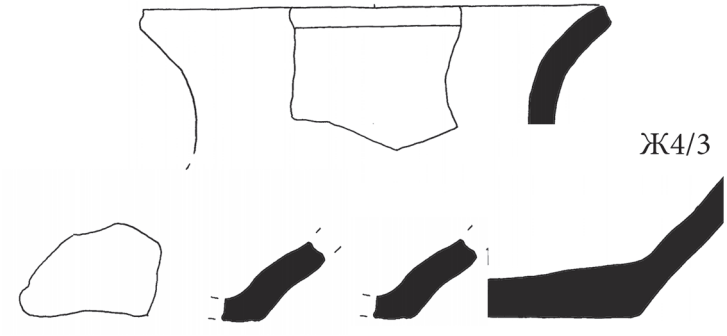
Табло 62

Ж4/1

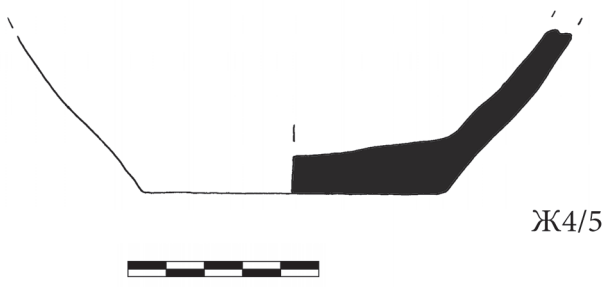

Ж4/2

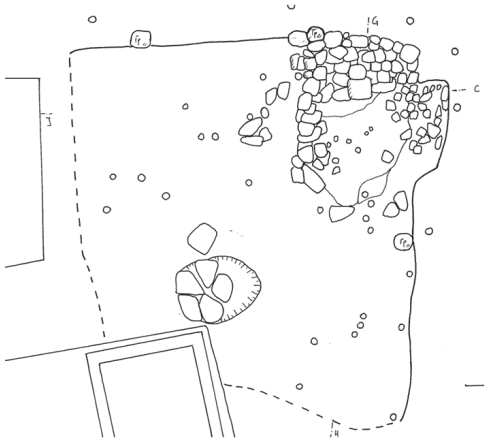
Ж4/3

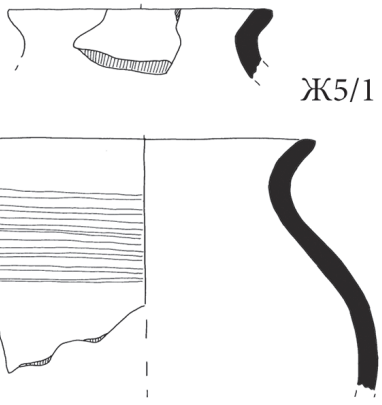
Ж4/4

Ж4/5

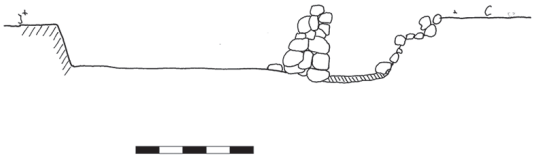
Табло 63

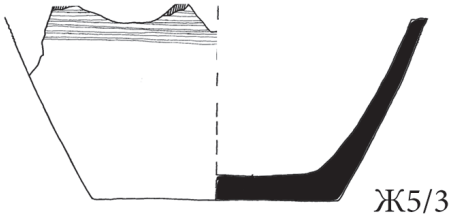

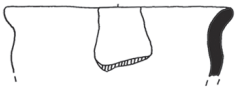
Ж5/1

Ж5/2

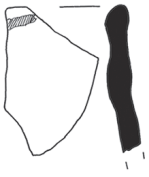

Ж5/3

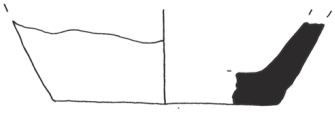
Ж5/5

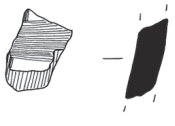
Ж5/6

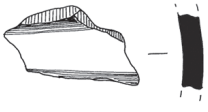
Ж5/7

Ж5/4

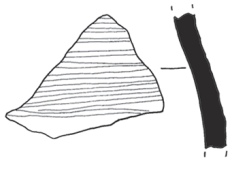
Ж5/8

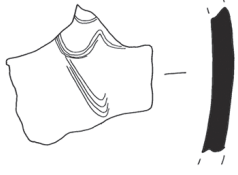
Ж5/9

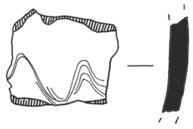
Ж5/10

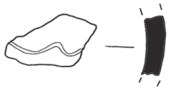
Ж5/11

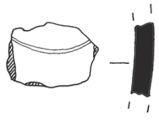
Ж5/12

Ж5/13

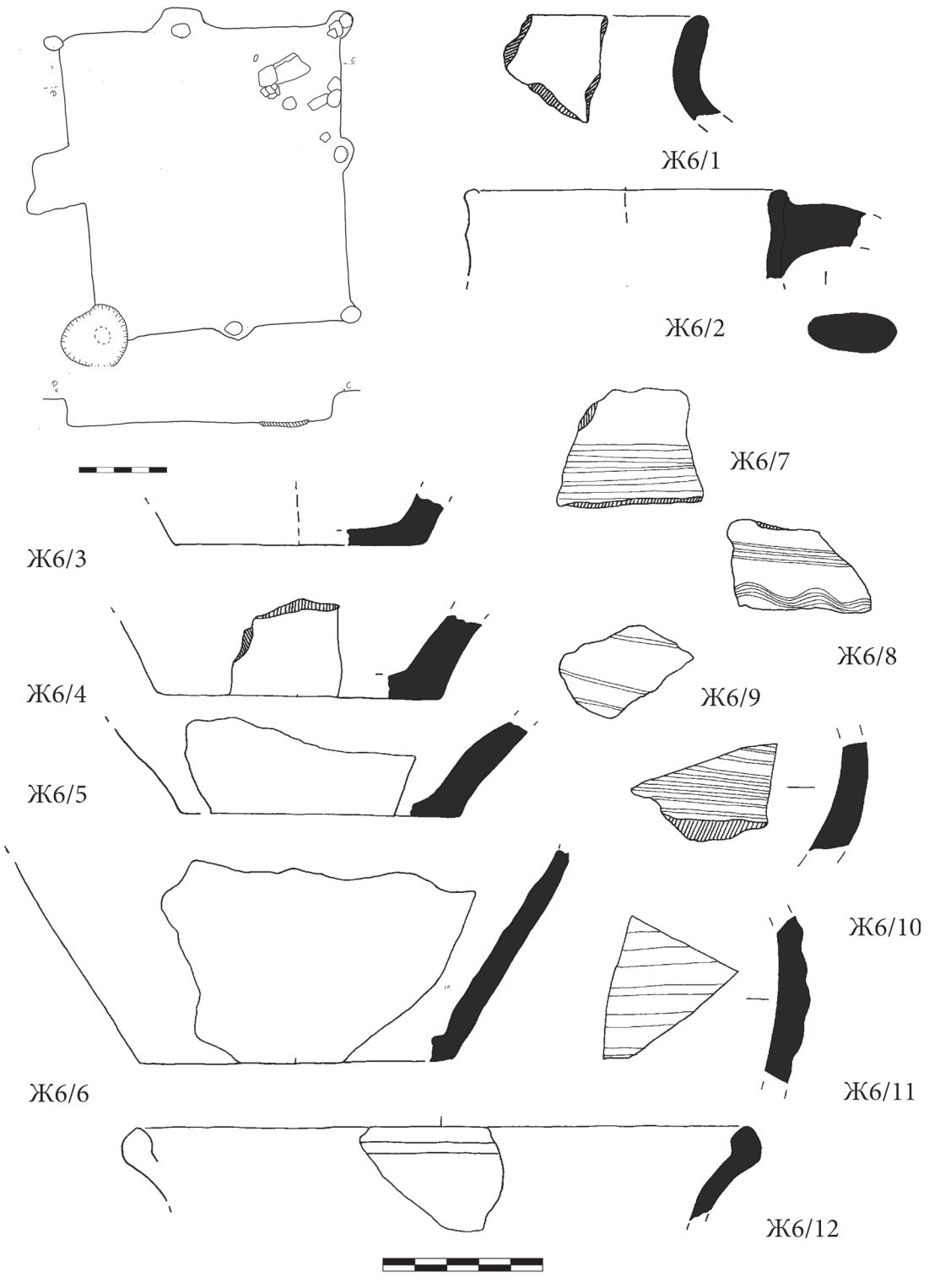

Ж5/14

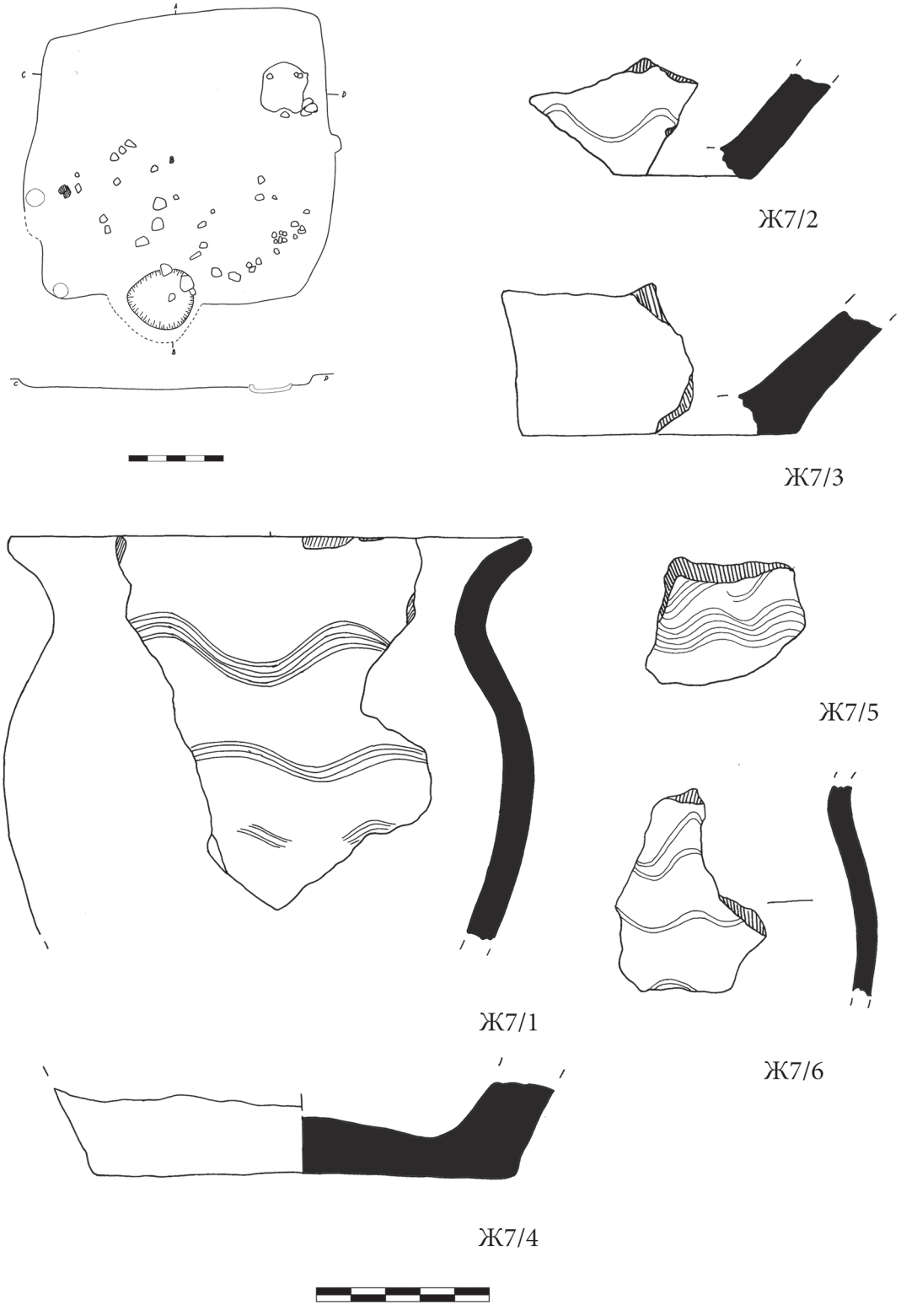

Ж5/15

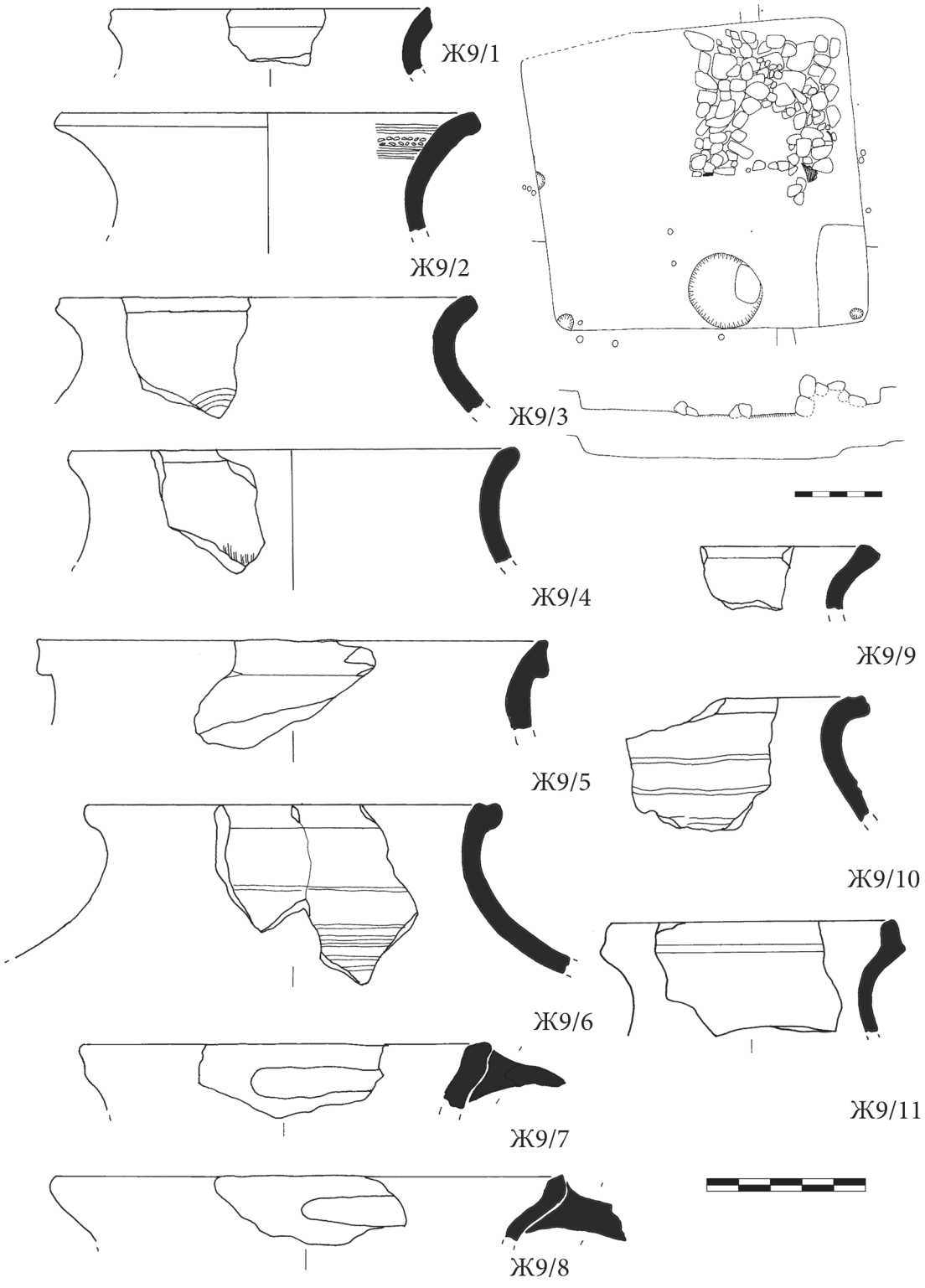
Табло 64

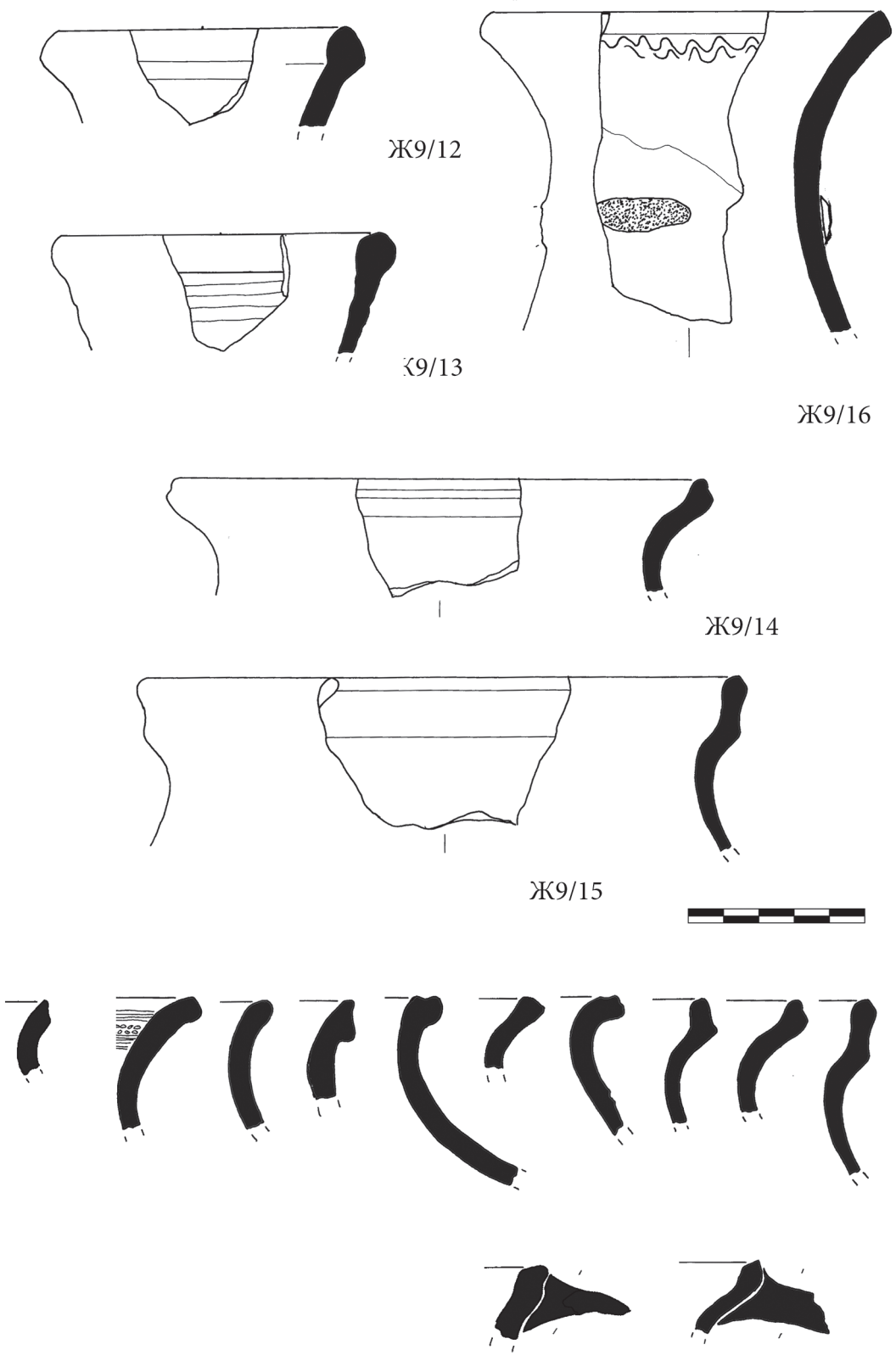
Табло 65

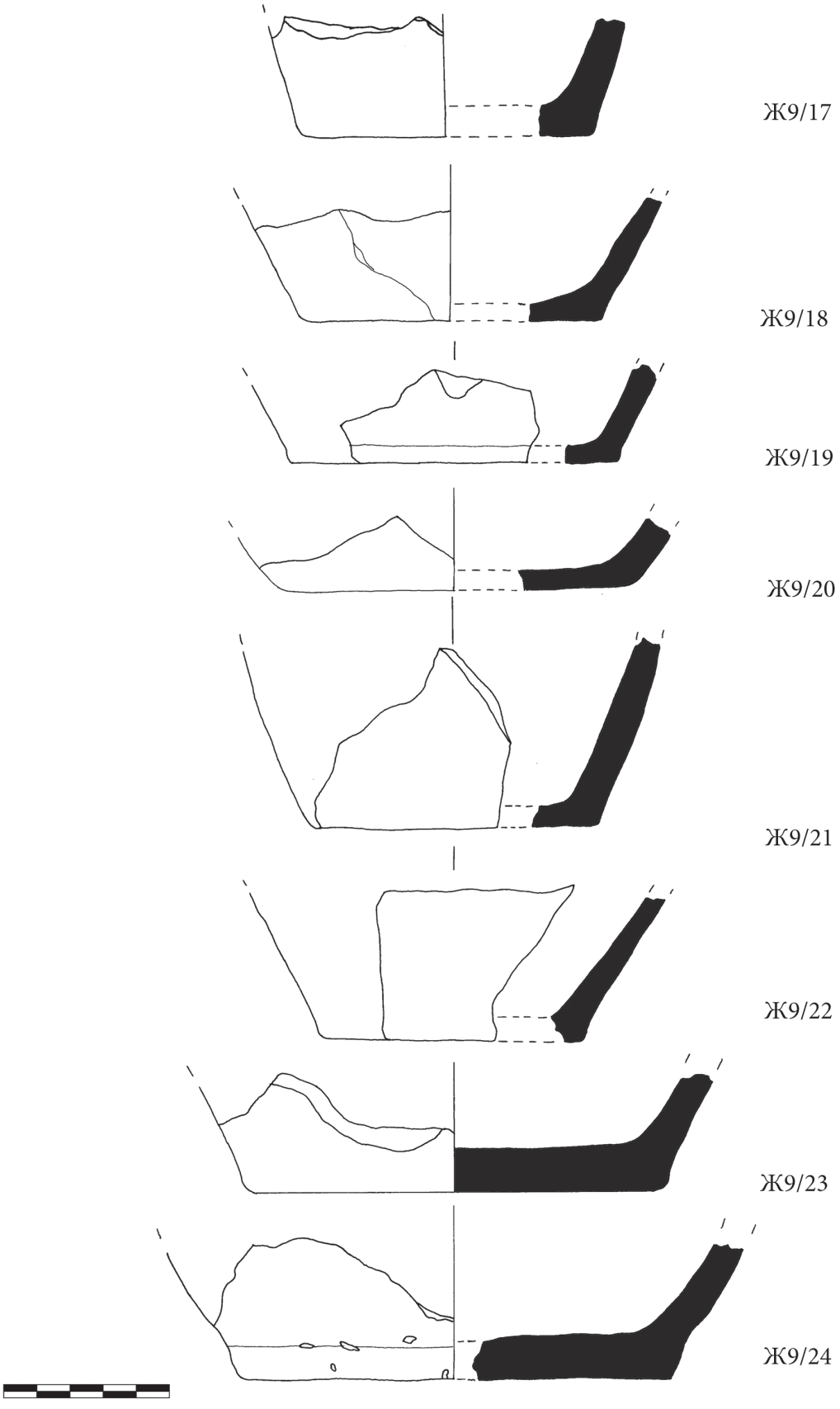
Табло 66

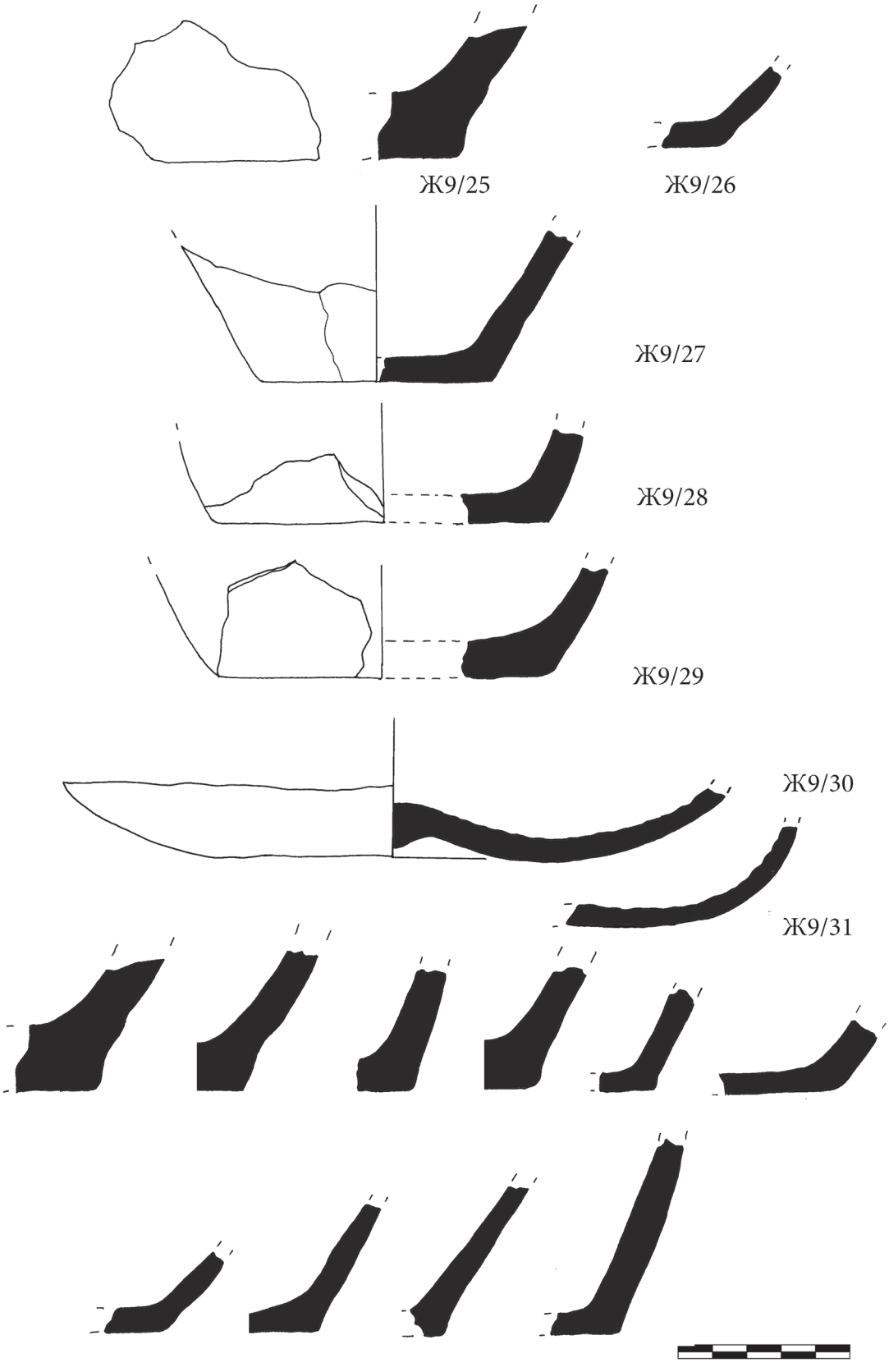
Табло 67

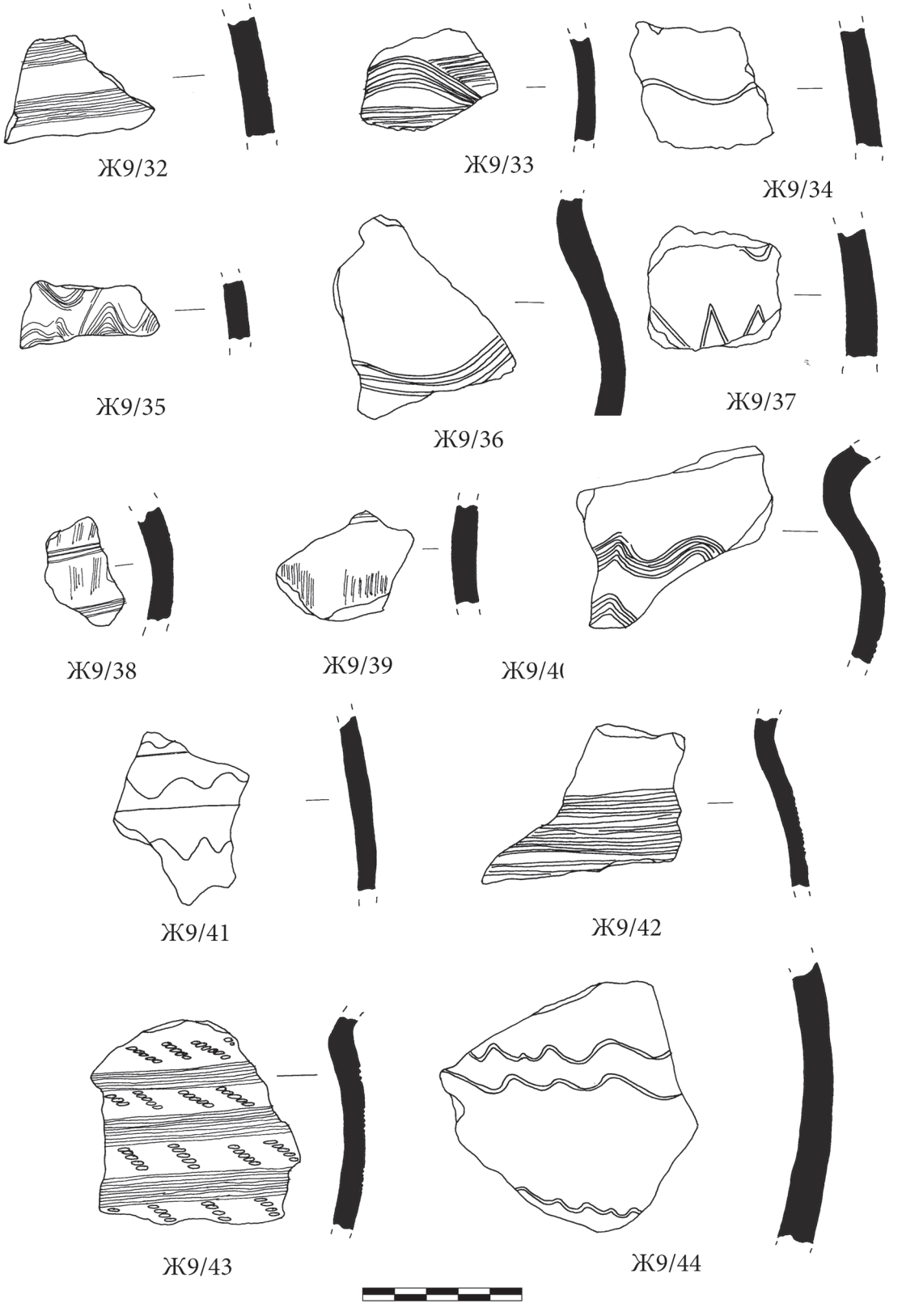
Табло 68

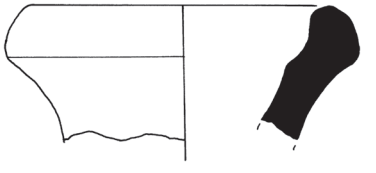
Табло 69

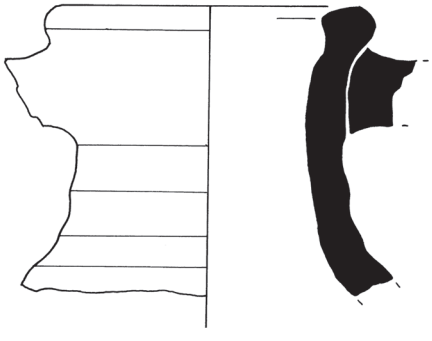
Табло 70

Ж9/32
Ж9/33
Ж9/34
Ж9/35
Ж9/36
Ж9/37
Ж9/38
Ж9/39
Ж9/4(
Ж9/41
Ж9/42
Ж9/43
Ж9/44

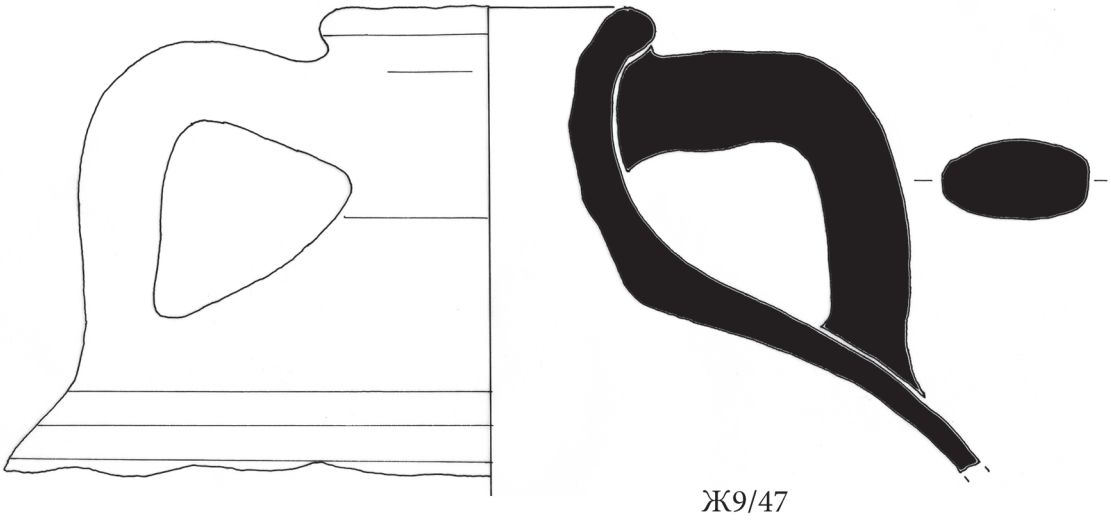
Табло 71

Ж9/45

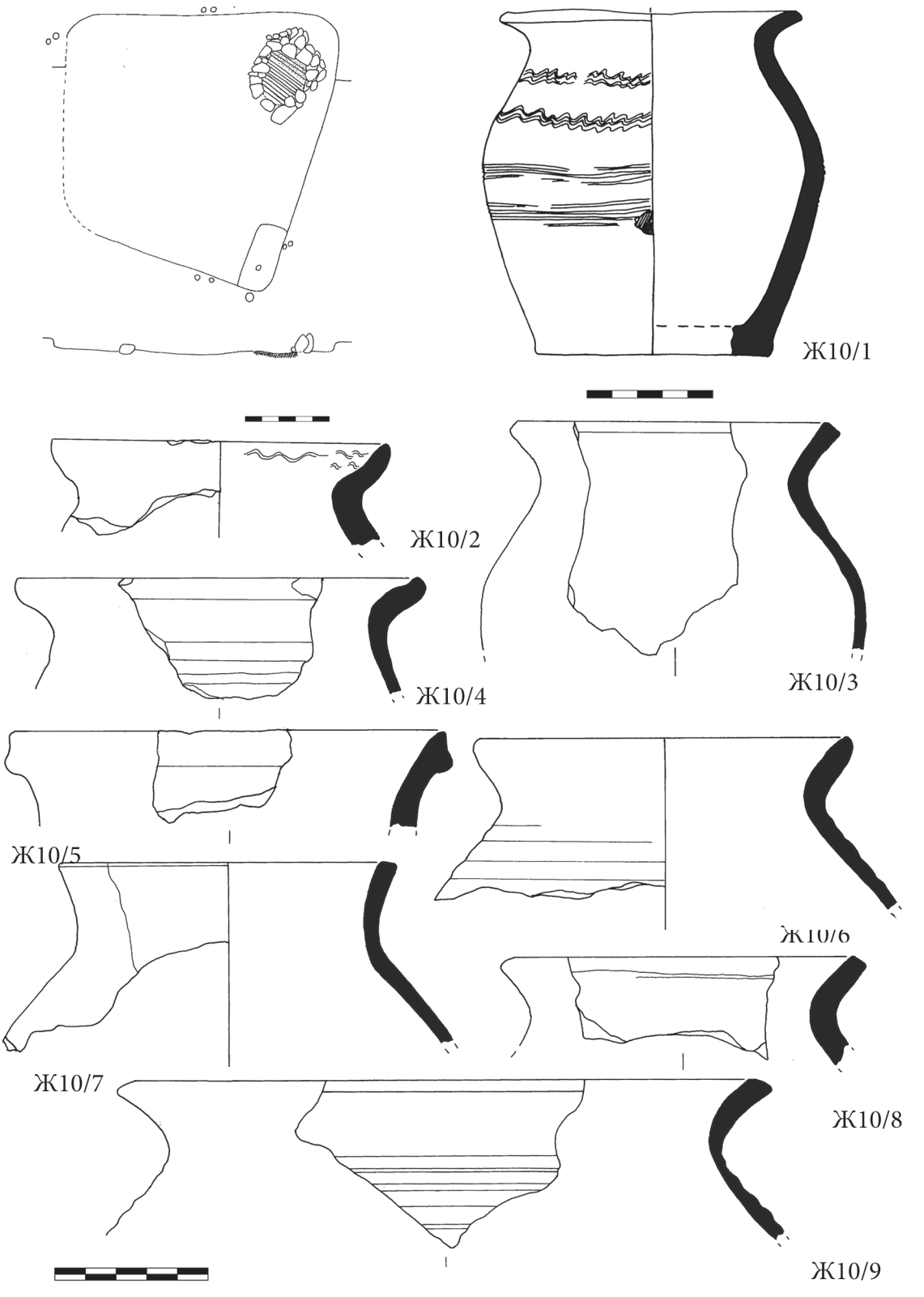

Ж9/46

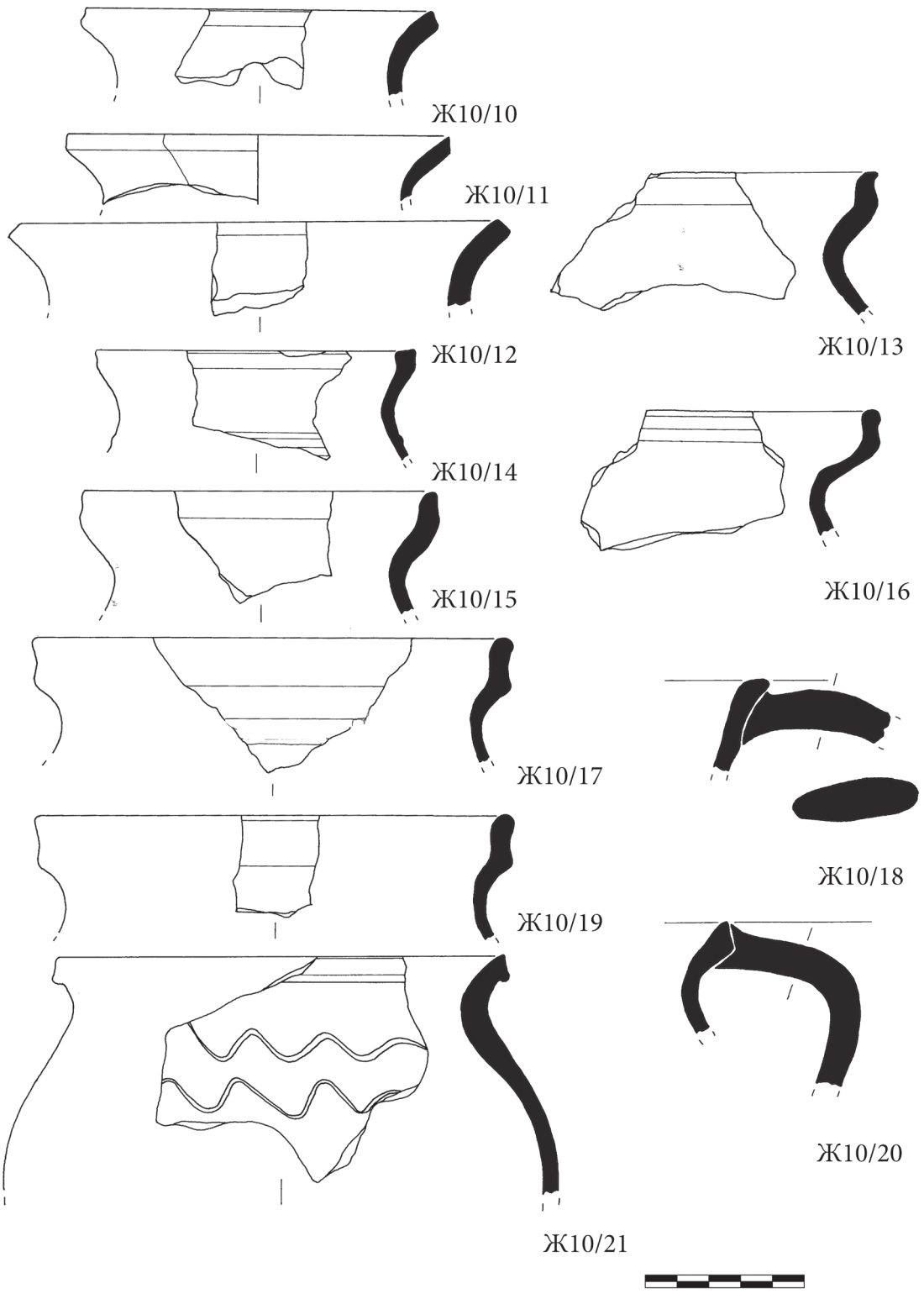

Ж9/47

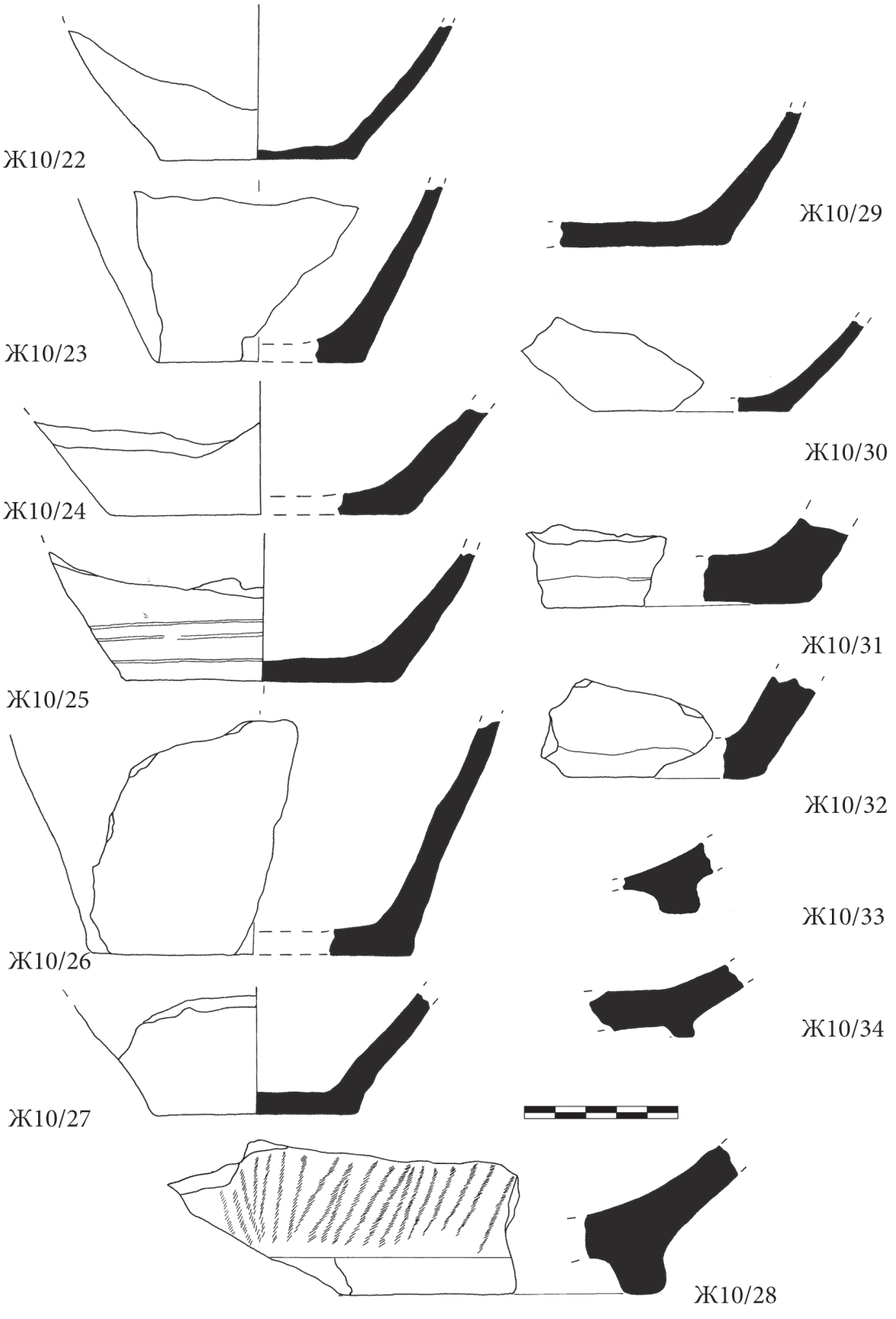
Табло 72

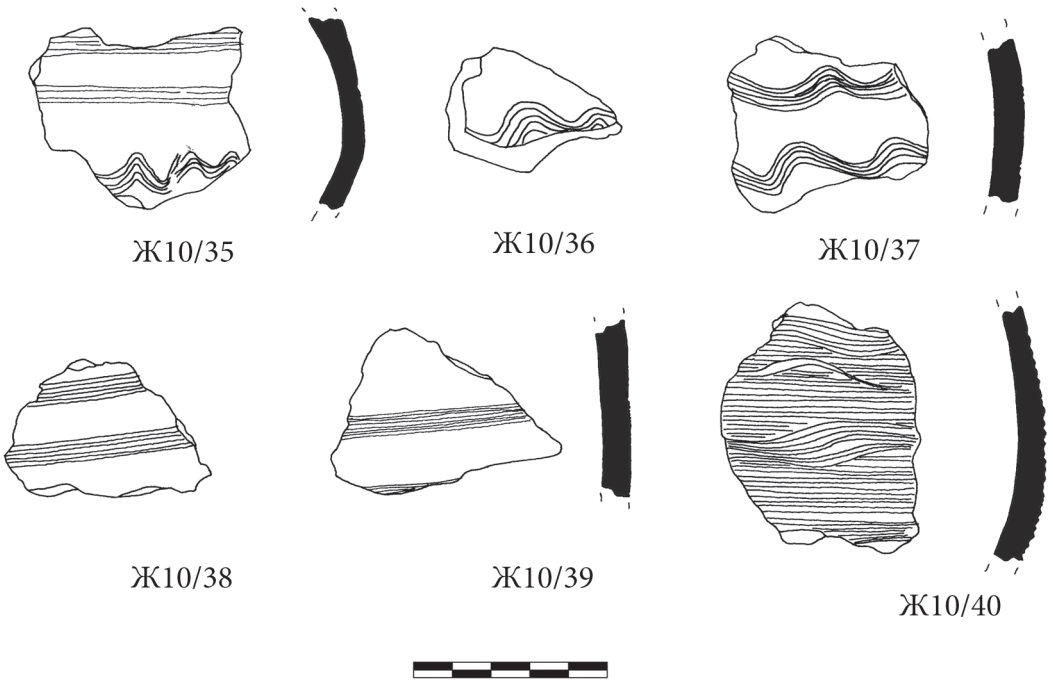
Табло 73

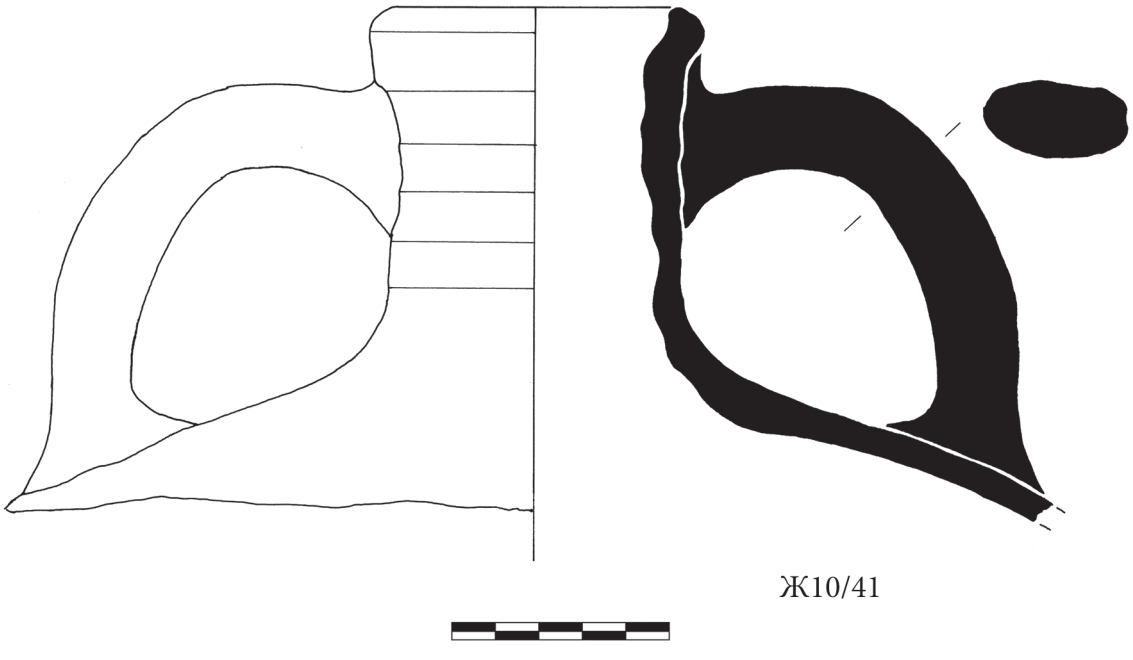

Ж10/10
Ж10/11
Ж10/12
Ж10/13
Ж10/14
Ж10/15
Ж10/16
Ж10/17
Ж10/18
Ж10/19
Ж10/20
Ж10/21

Табло 74

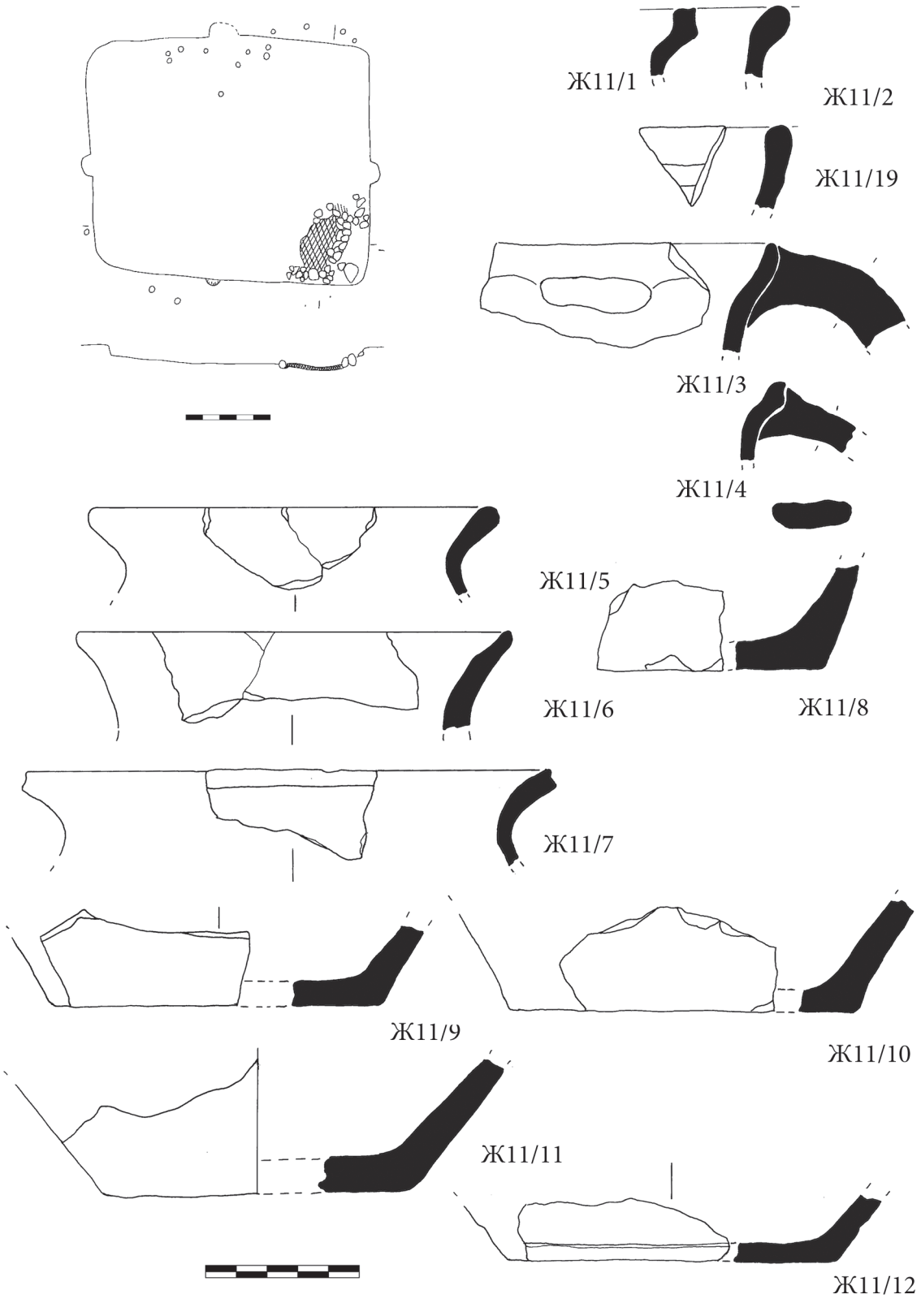

Ж10/22
Ж10/23
Ж10/24
Ж10/25
Ж10/26
Ж10/27
Ж10/28
Ж10/29
Ж10/30
Ж10/31
Ж10/32
Ж10/33
Ж10/34

Табло 75

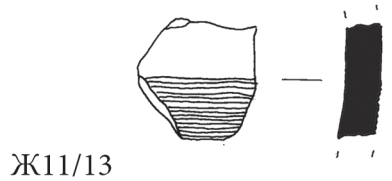

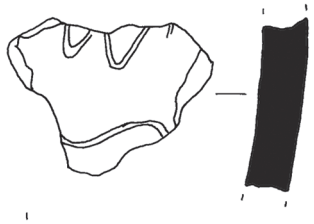
Табло 76

Ж11/1
Ж11/2
Ж11/19
Ж11/3
Ж11/4
Ж11/5
Ж11/6
Ж11/8
Ж11/7
Ж11/9
Ж11/10
Ж11/11
Ж11/12

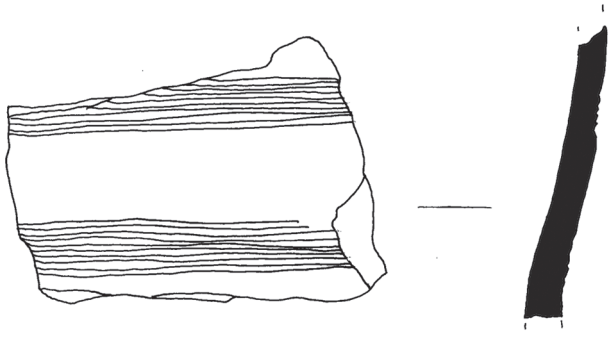
Табло 77

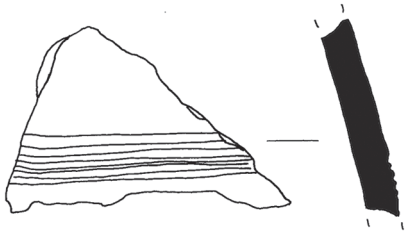
Ж11/13

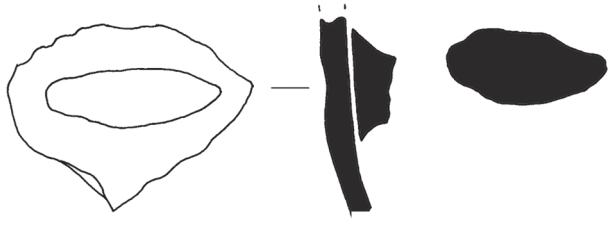
Ж11/14

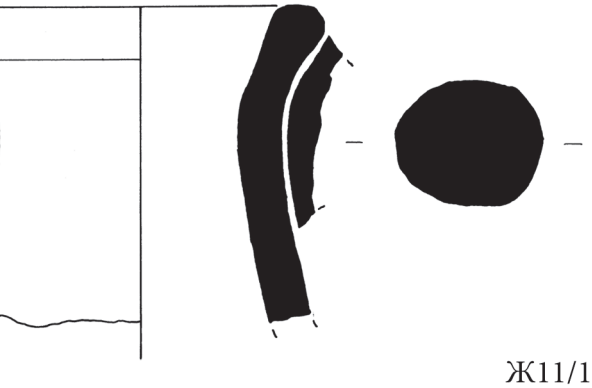
Ж11/15

Ж11/16

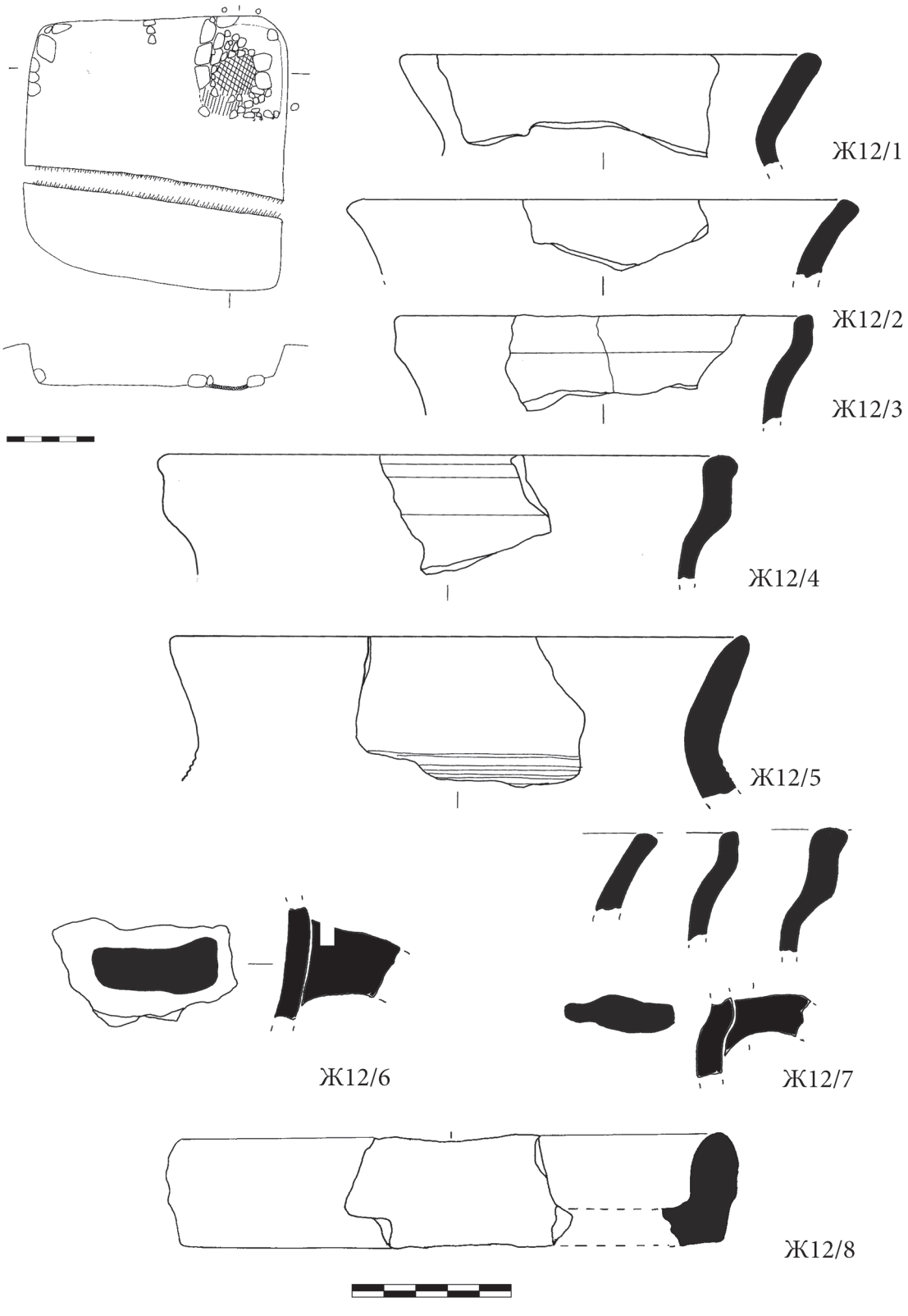

Ж11/17

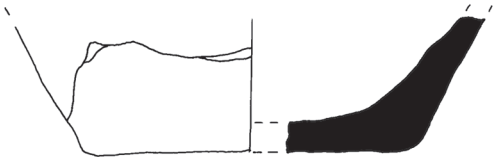

Ж11/18

Табло 78

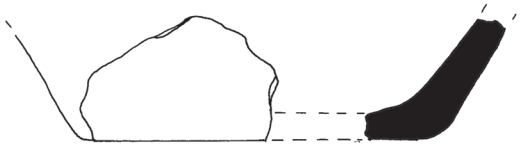
Табло 79

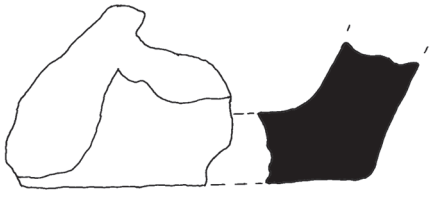
Ж12/9

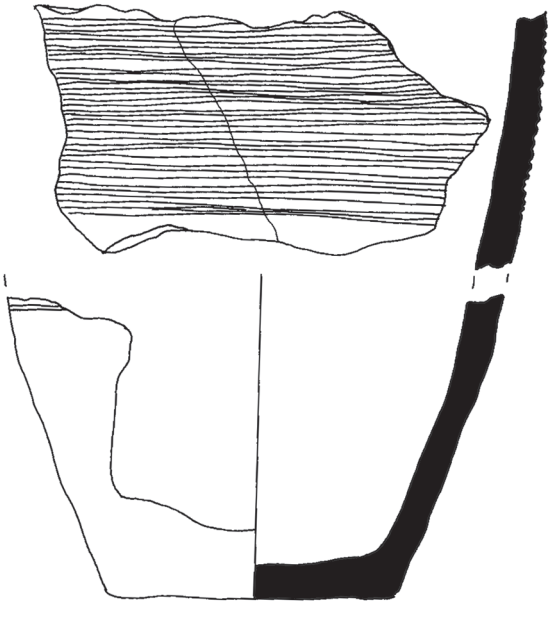
Ж12/12

Ж12/10

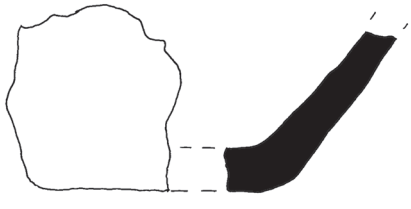
Ж12/13

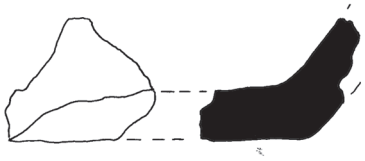
Ж12/11

Ж12/14

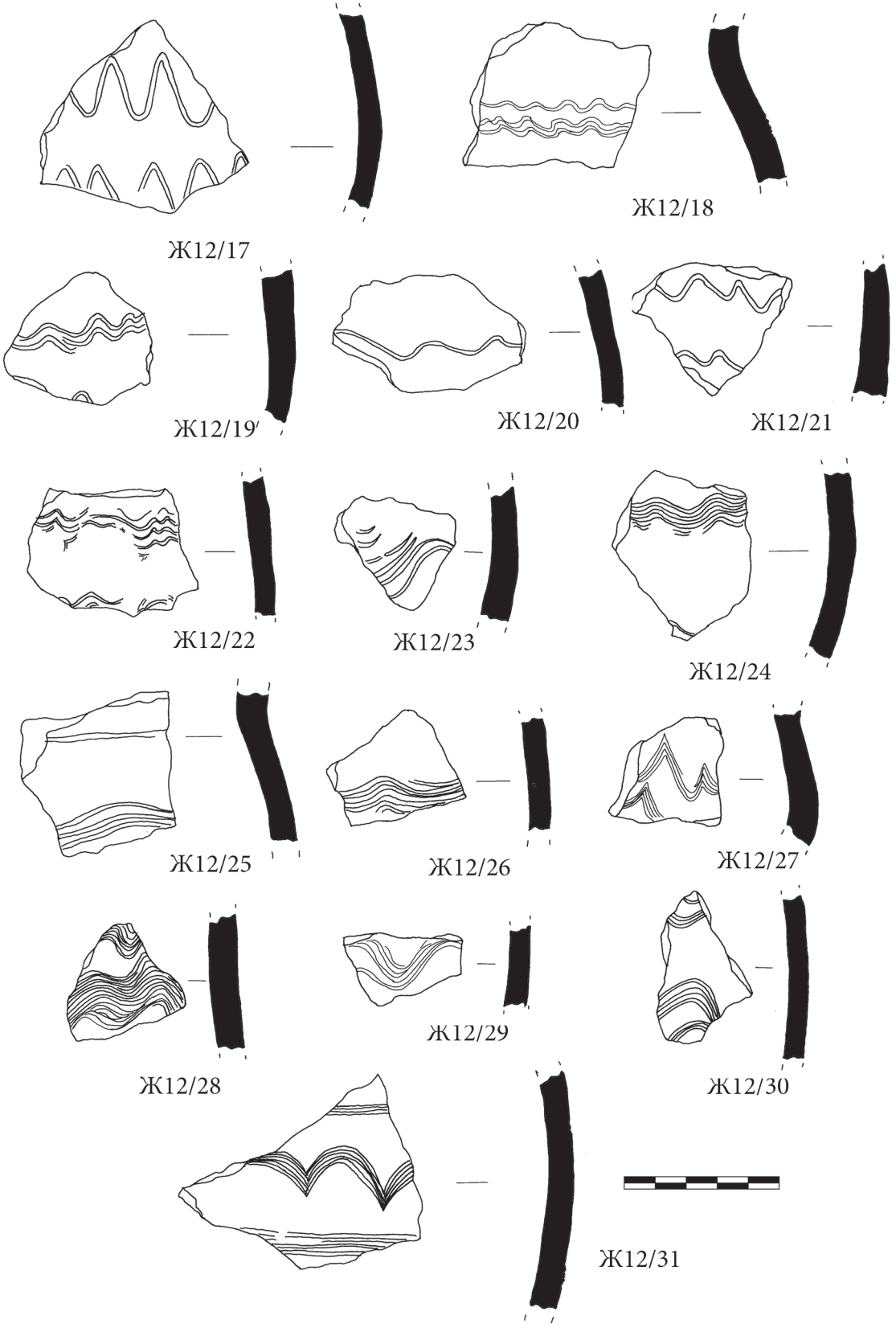

Ж12/15

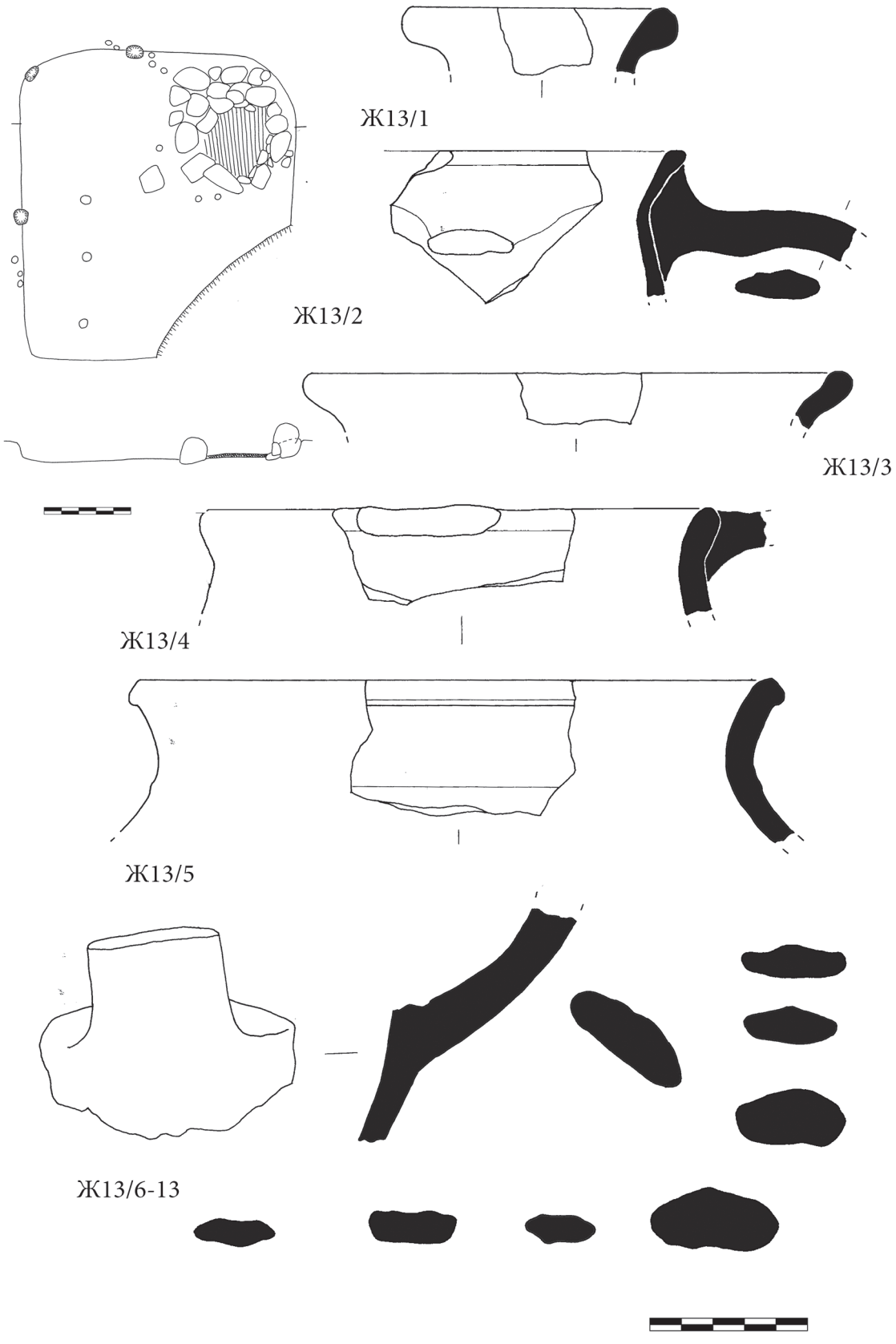

Ж12/16

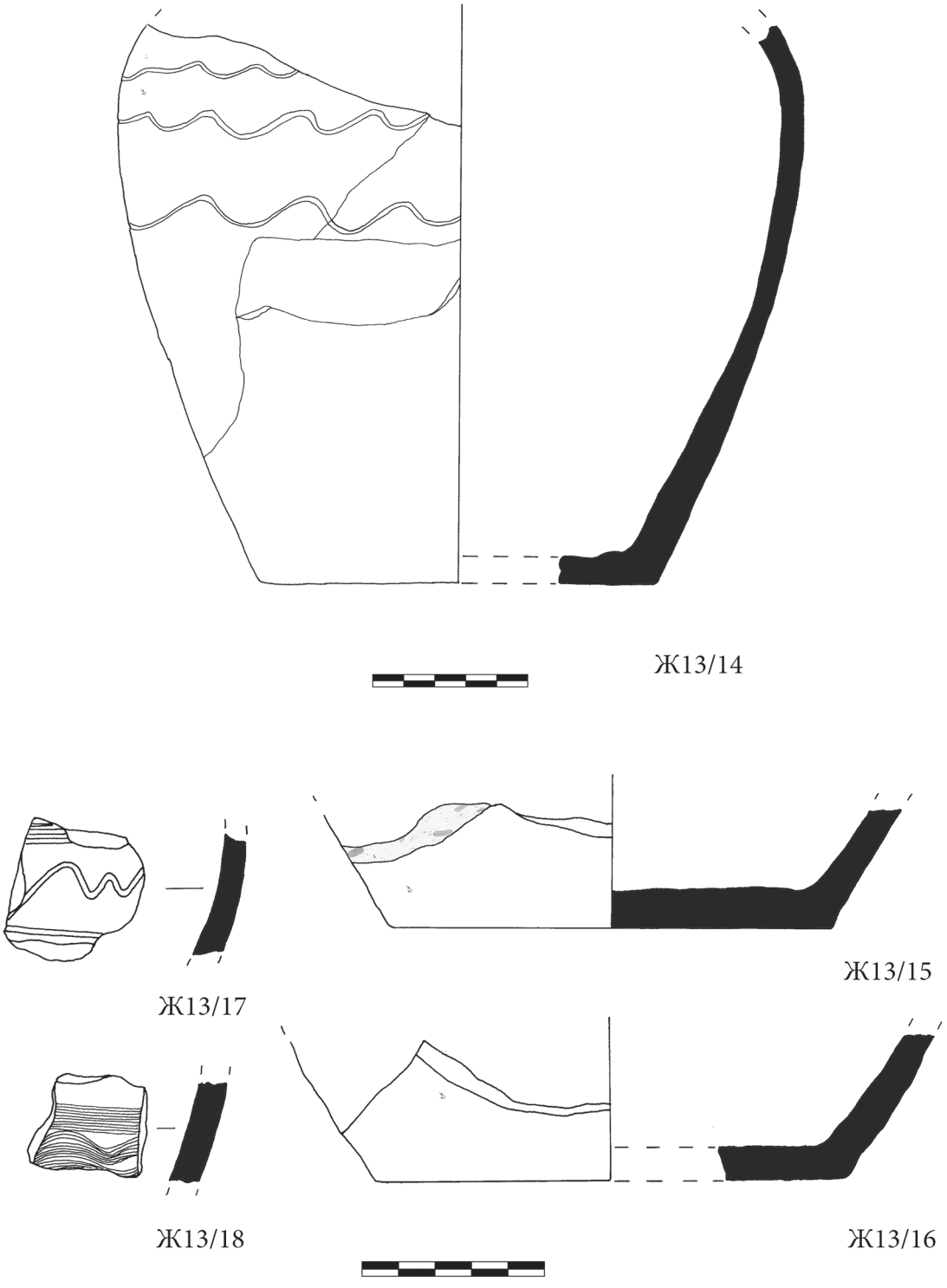
Табло 80

Ж12/17
Ж12/18
Ж12/19
Ж12/20
Ж12/21
Ж12/22
Ж12/23
Ж12/24
Ж12/25
Ж12/26
Ж12/27
Ж12/28
Ж12/29
Ж12/30
Ж12/31

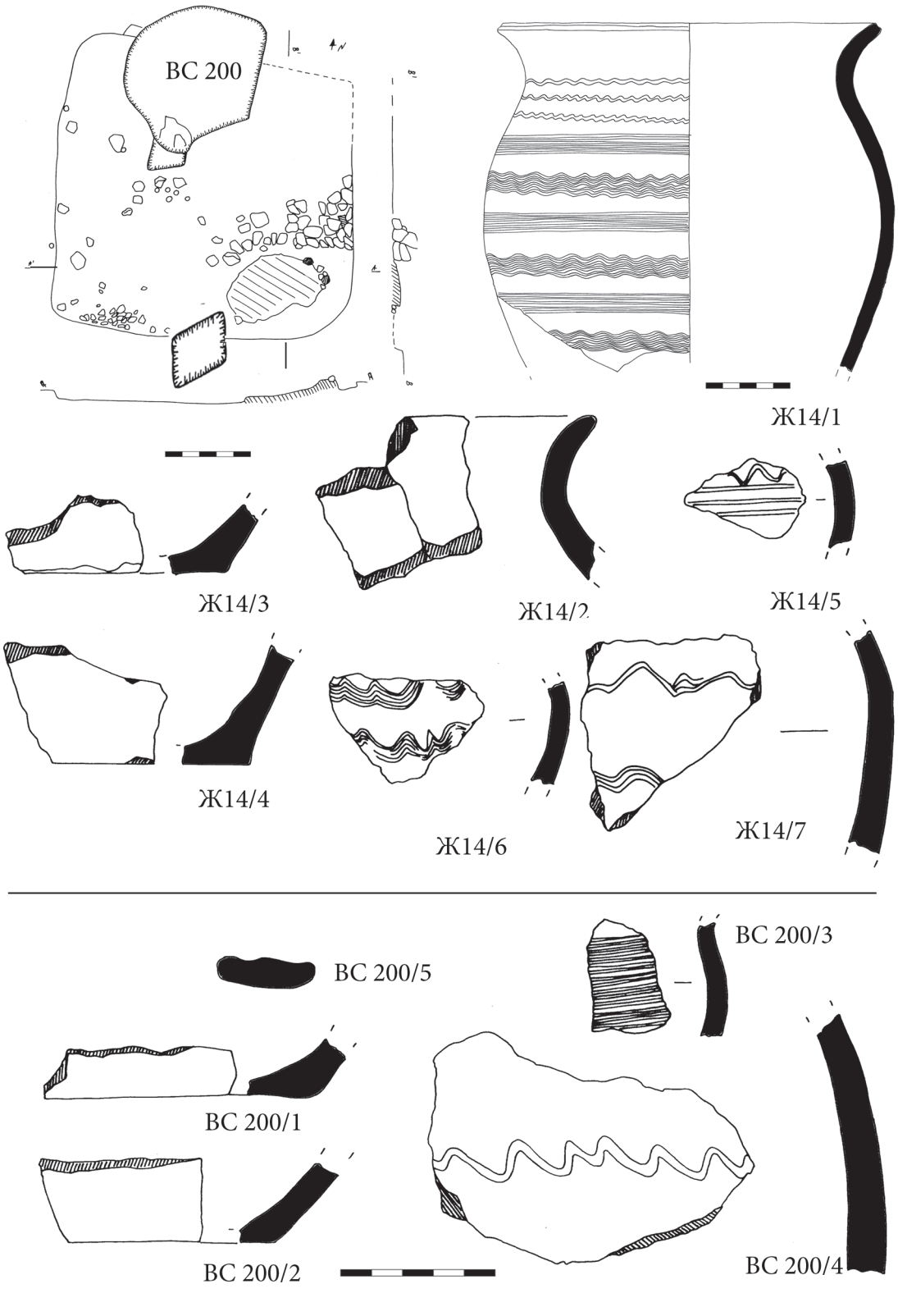
Табло 81

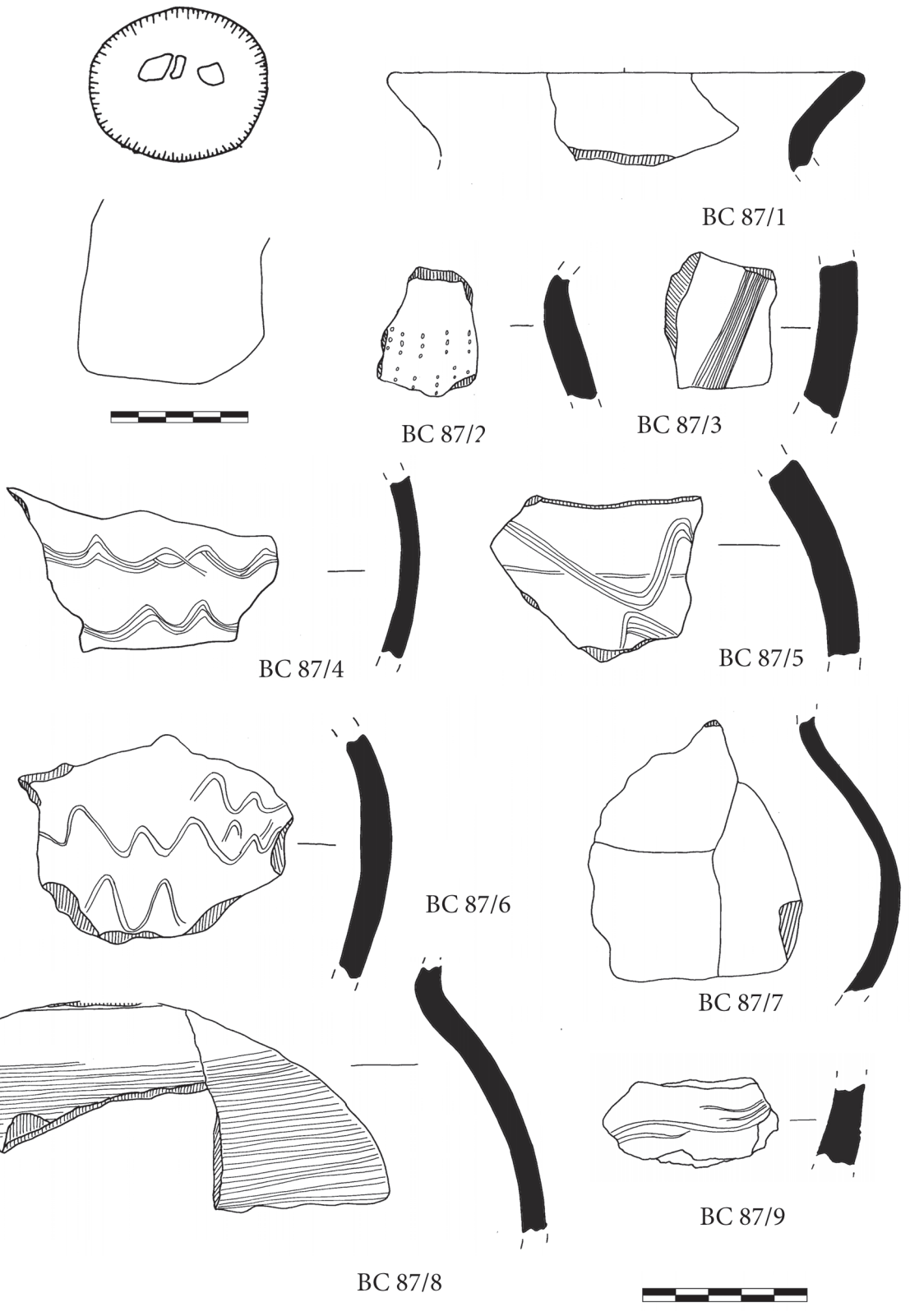
Табло 82

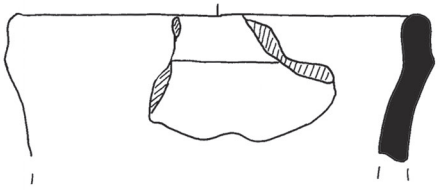
Табло 83

ВС 200
Ж14/1
Ж14/3
Ж14/2
Ж14/5
Ж14/4
Ж14/6
Ж14/7
ВС 200/5
ВС 200/3
ВС 200/1
ВС 200/2
ВС 200/4

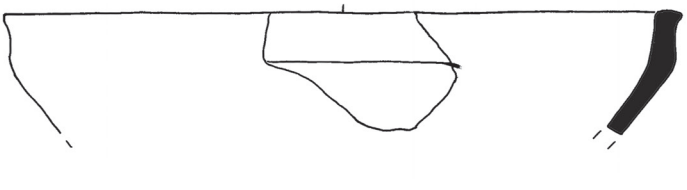
Табло 84

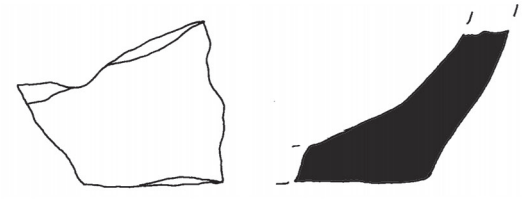
Табло 85

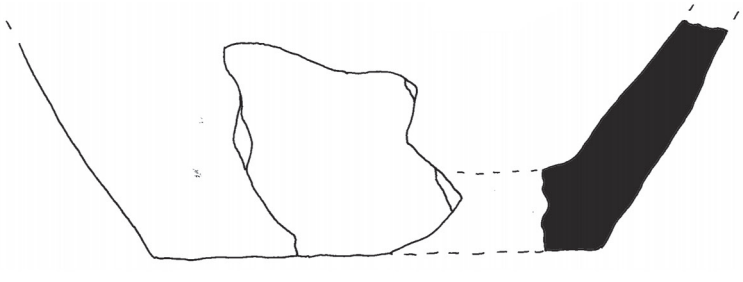
ВС 87/10

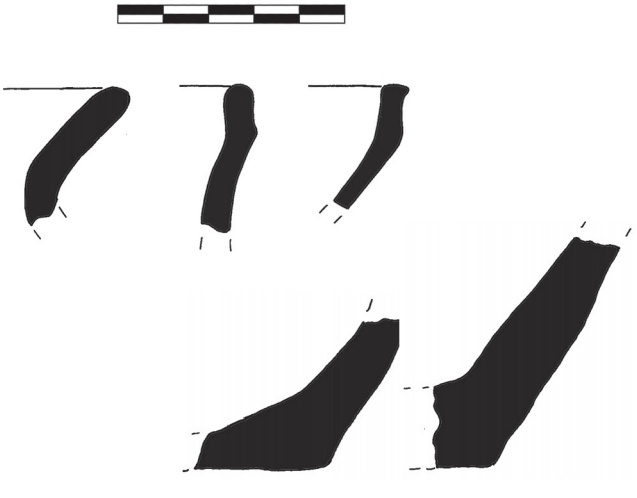
ВС 87/11

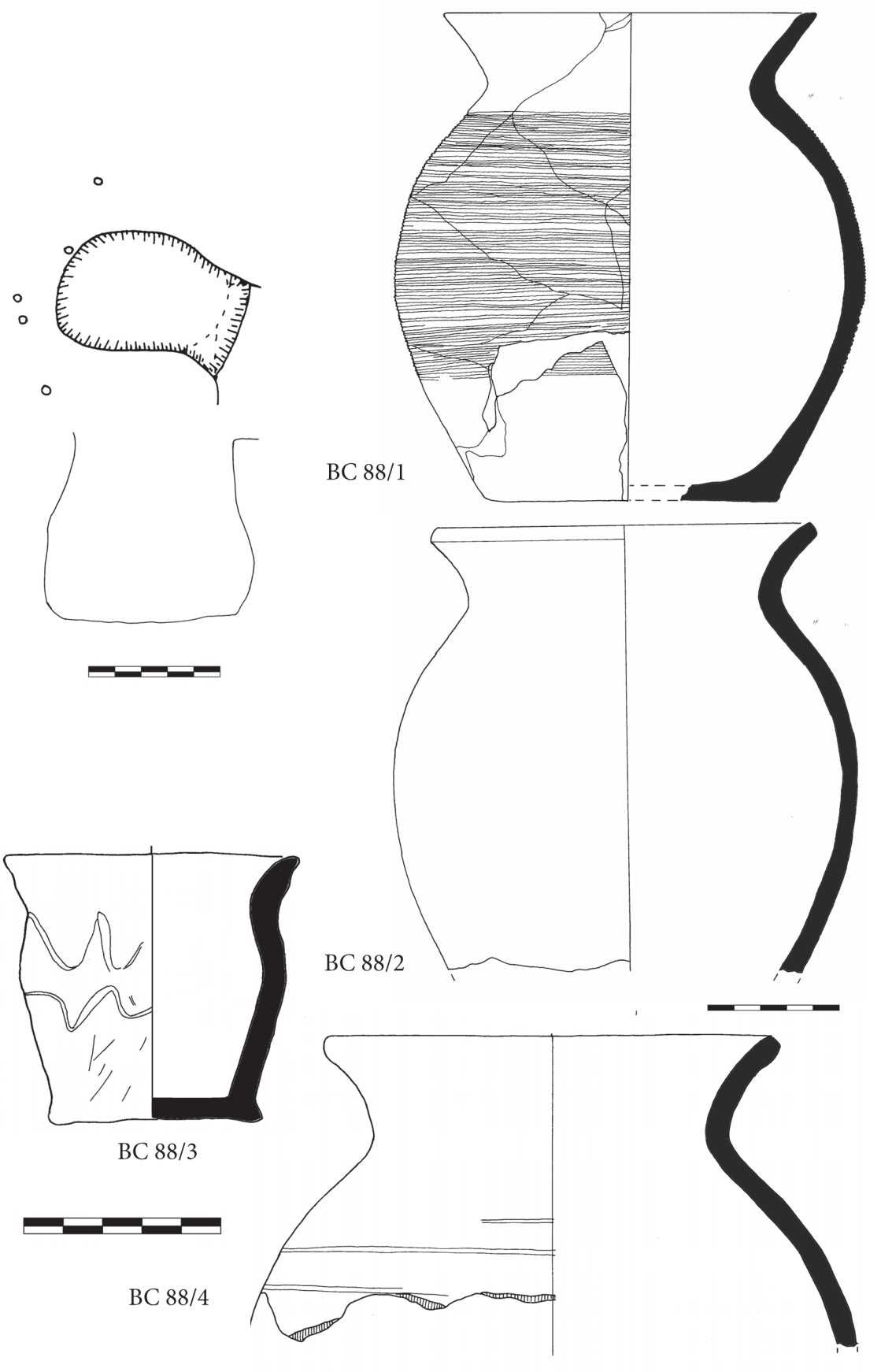
ВС 87/12

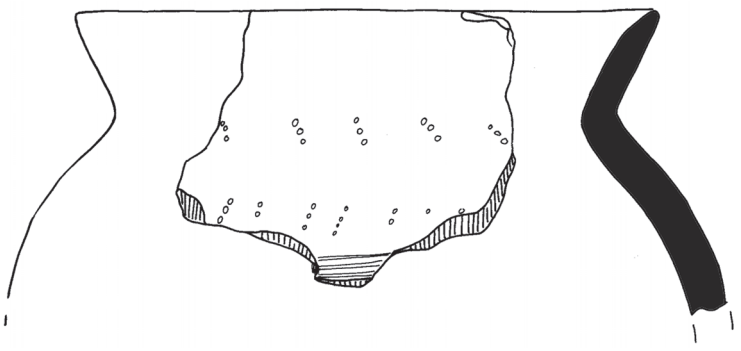
ВС 87/13

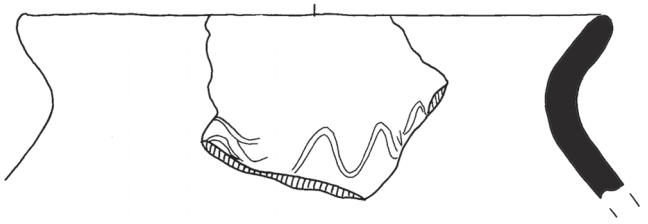
Табло 86

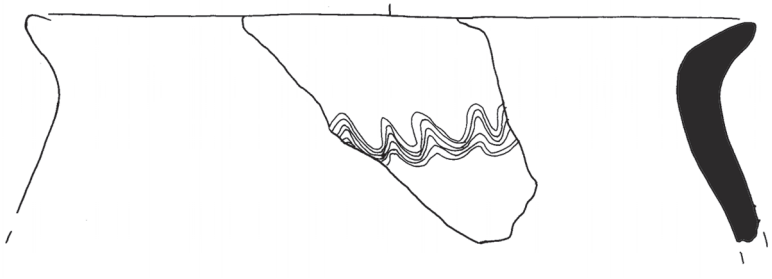
Табло 87

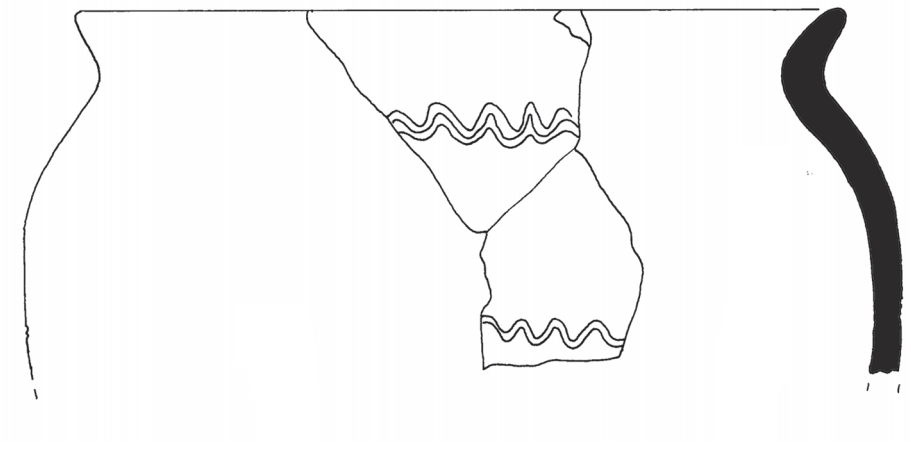
ВС 88/5

ВС 88/6

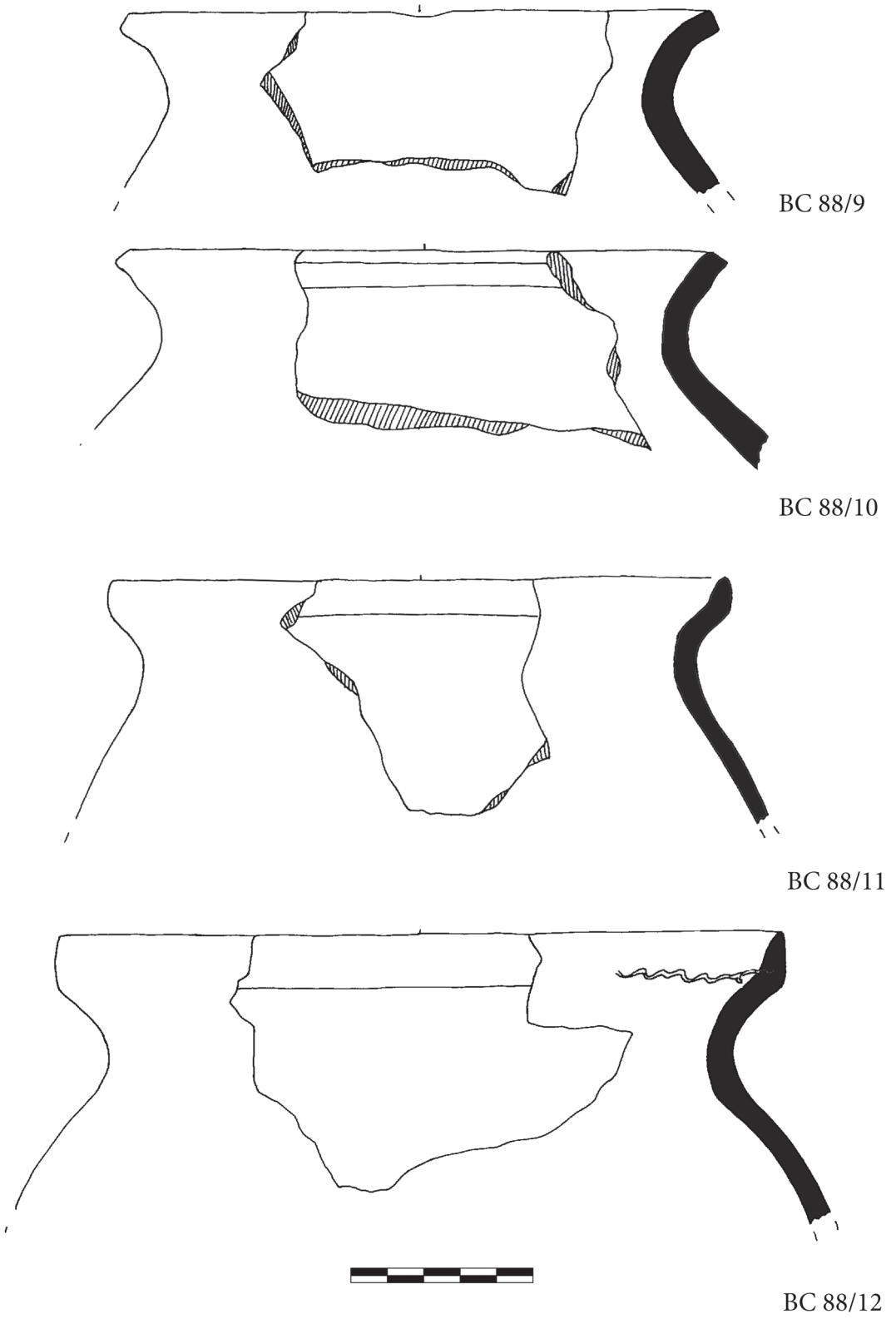

ВС 88/7

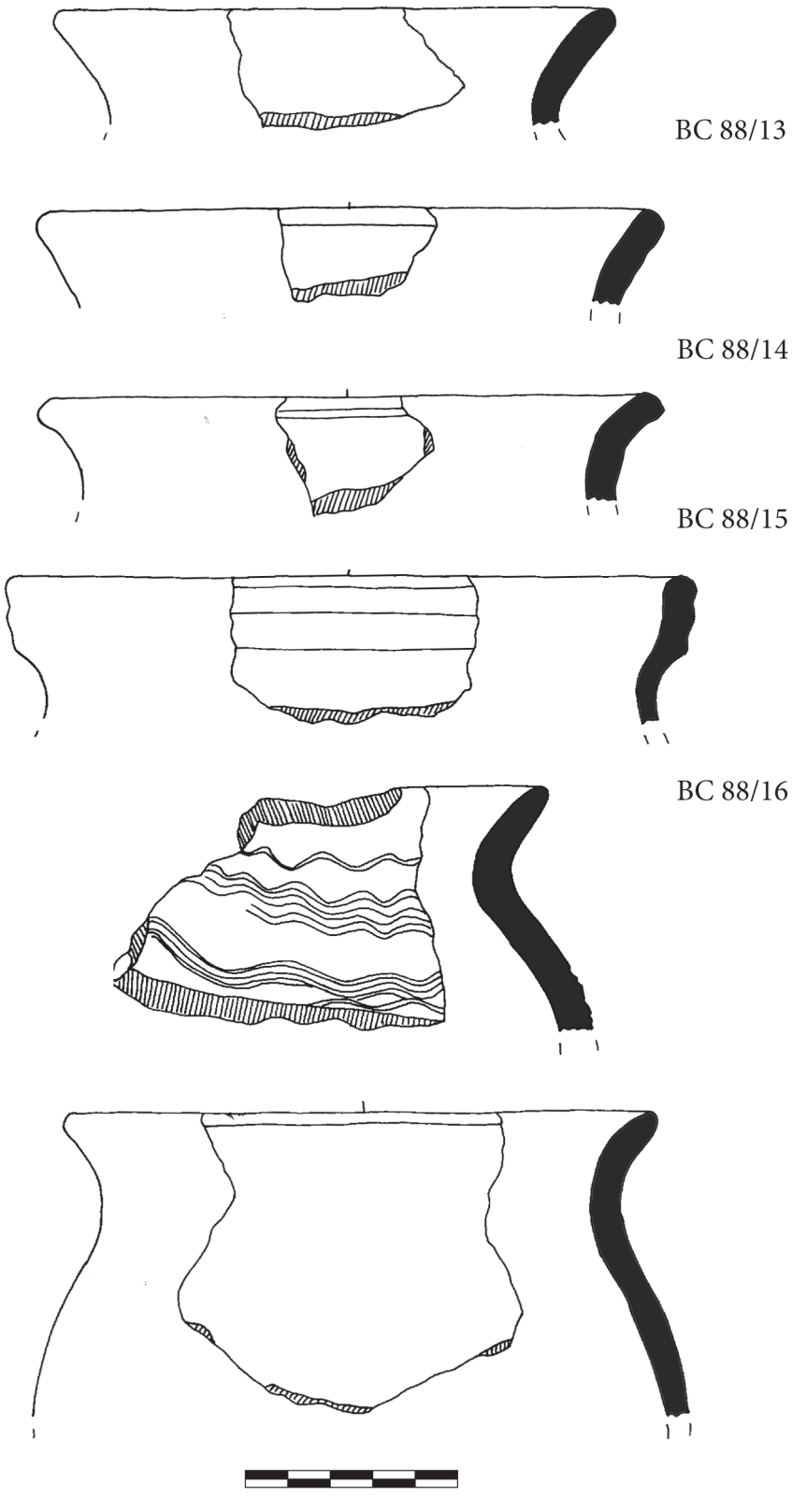

ВС 88/8

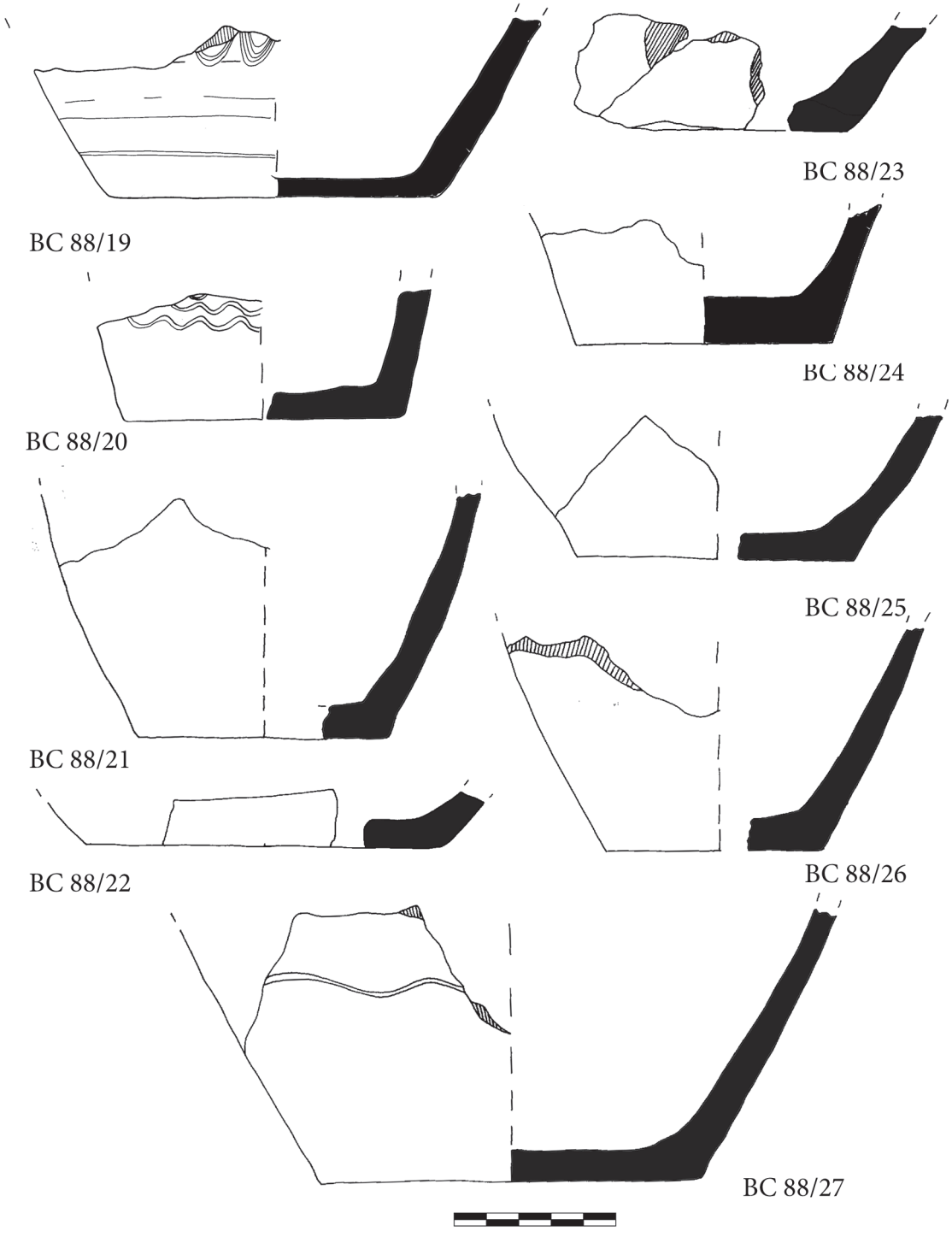
Табло 88

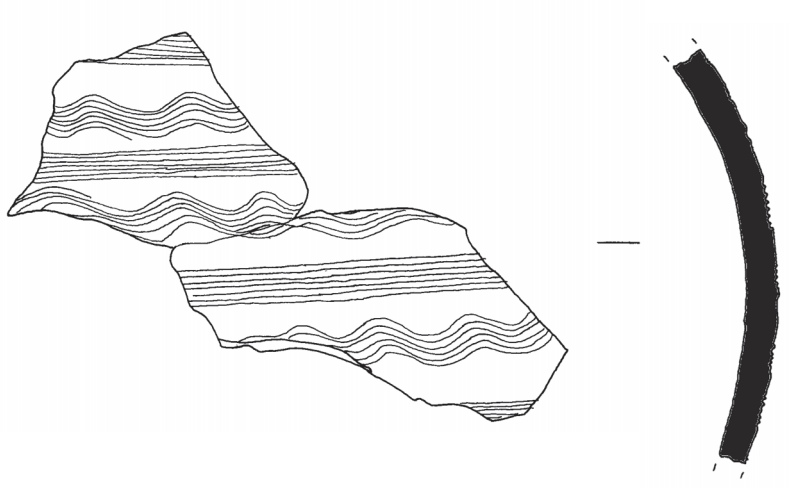
Табло 89

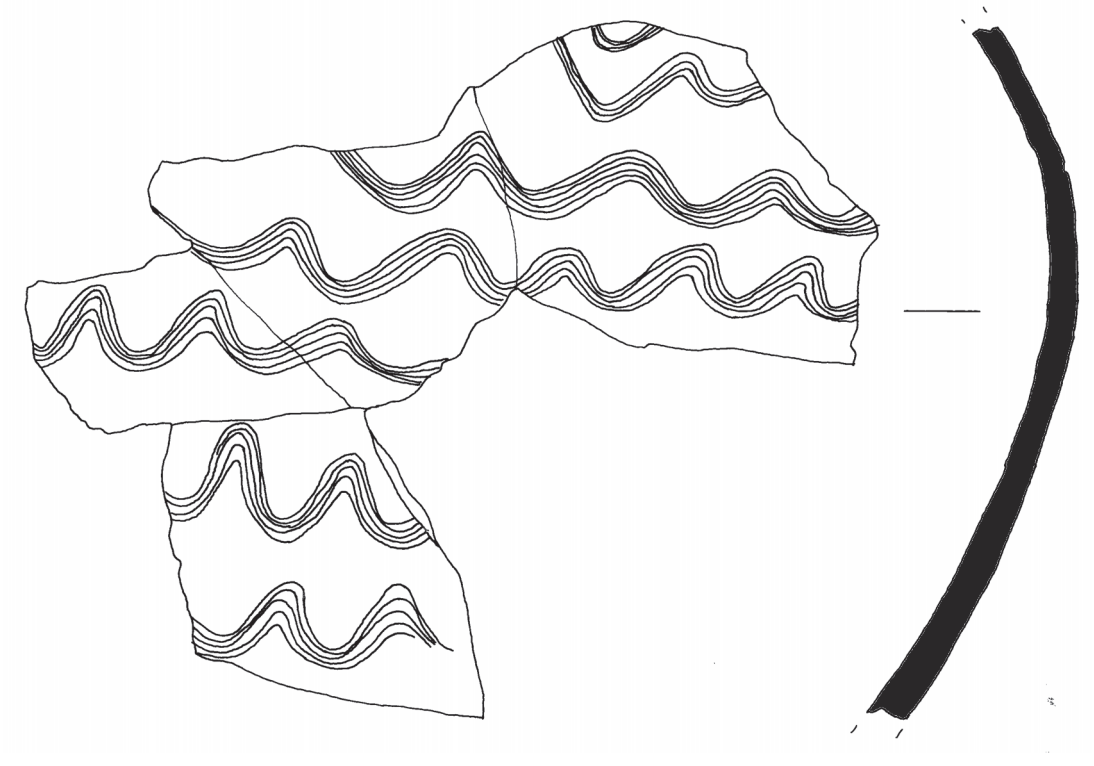
Табло 90

ВС 88/19
ВС 88/23
ВС 88/24
ВС 88/20
ВС 88/25
ВС 88/21
ВС 88/22
ВС 88/26
ВС 88/27

Табло 91

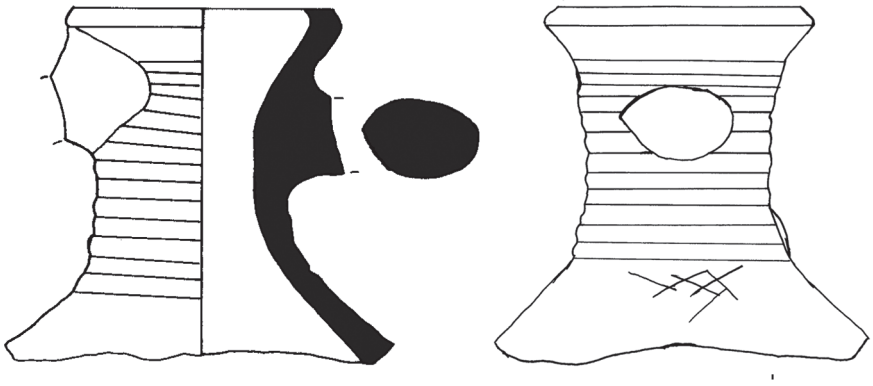

ВС 88/28

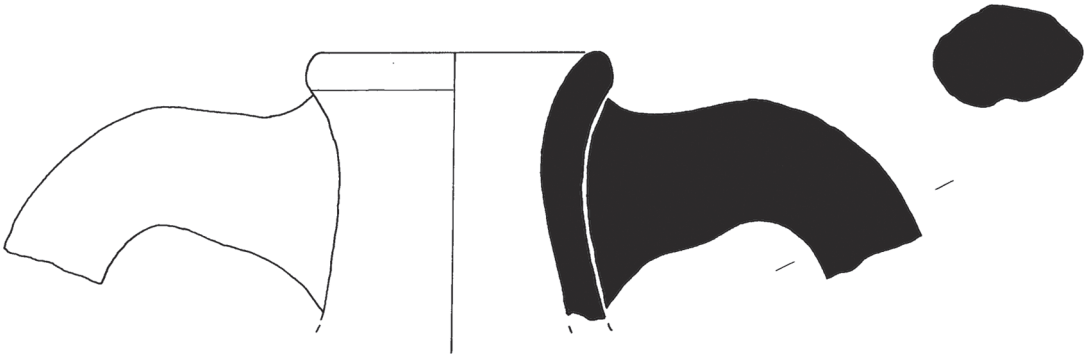

ВС 88/29

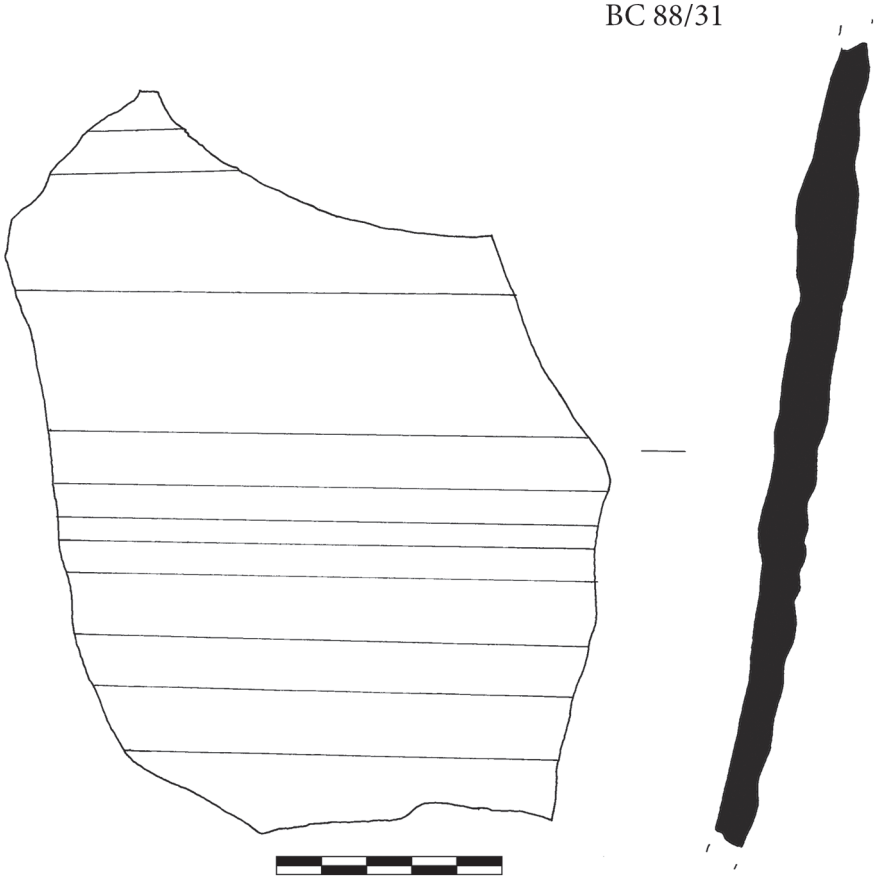
Табло 92

ВС 88/30

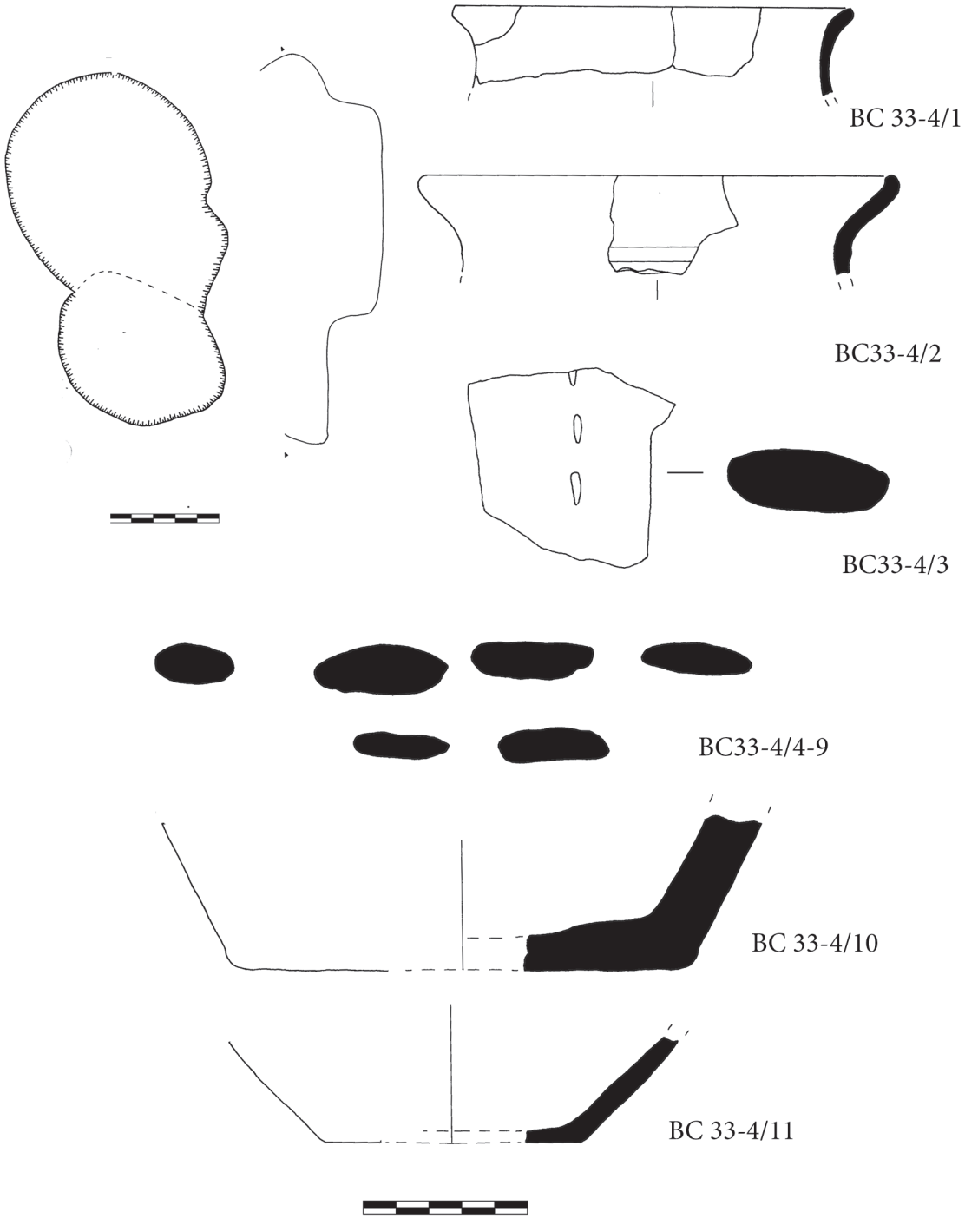

ВС 88/31

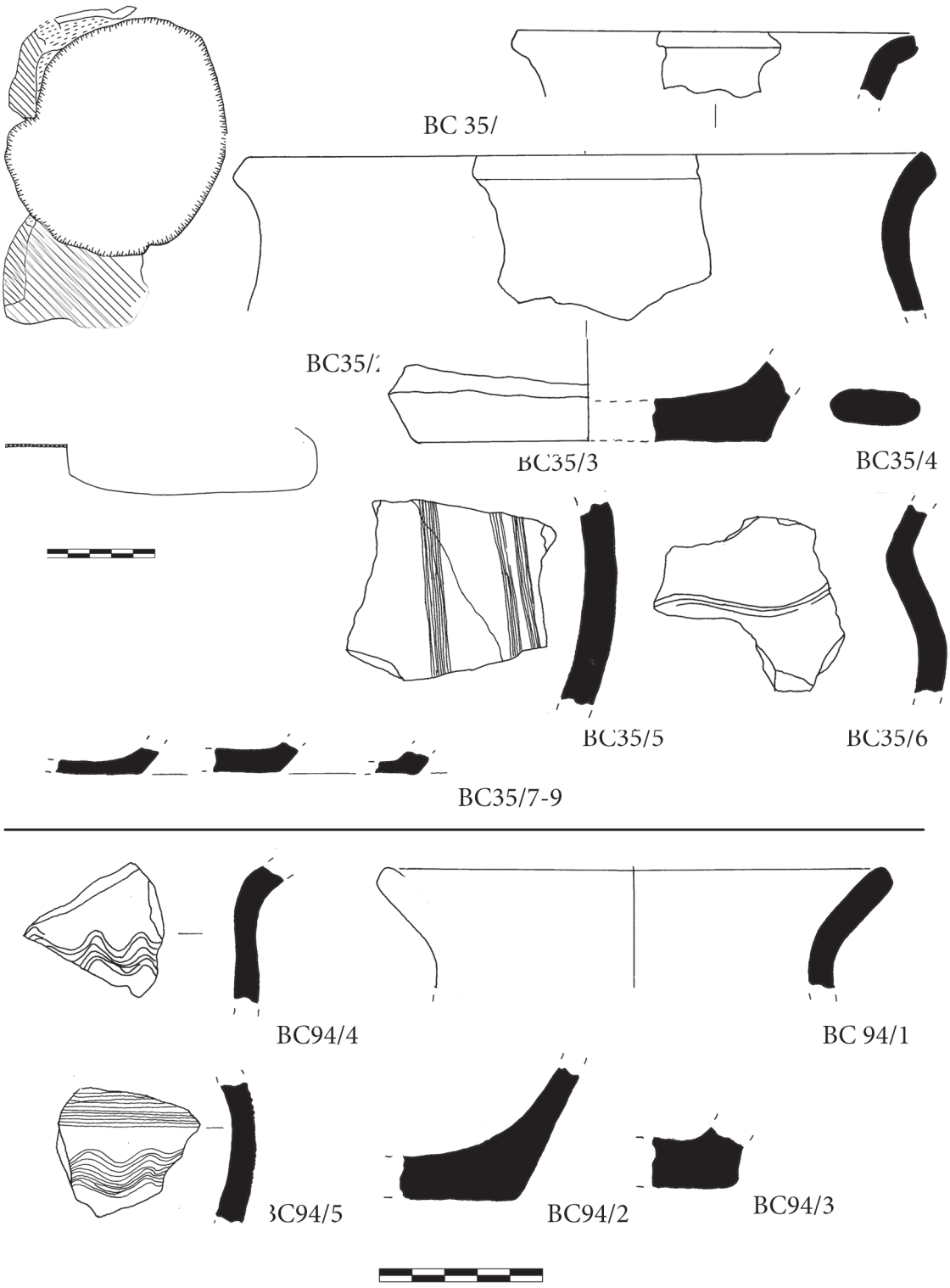

ВС 88/32

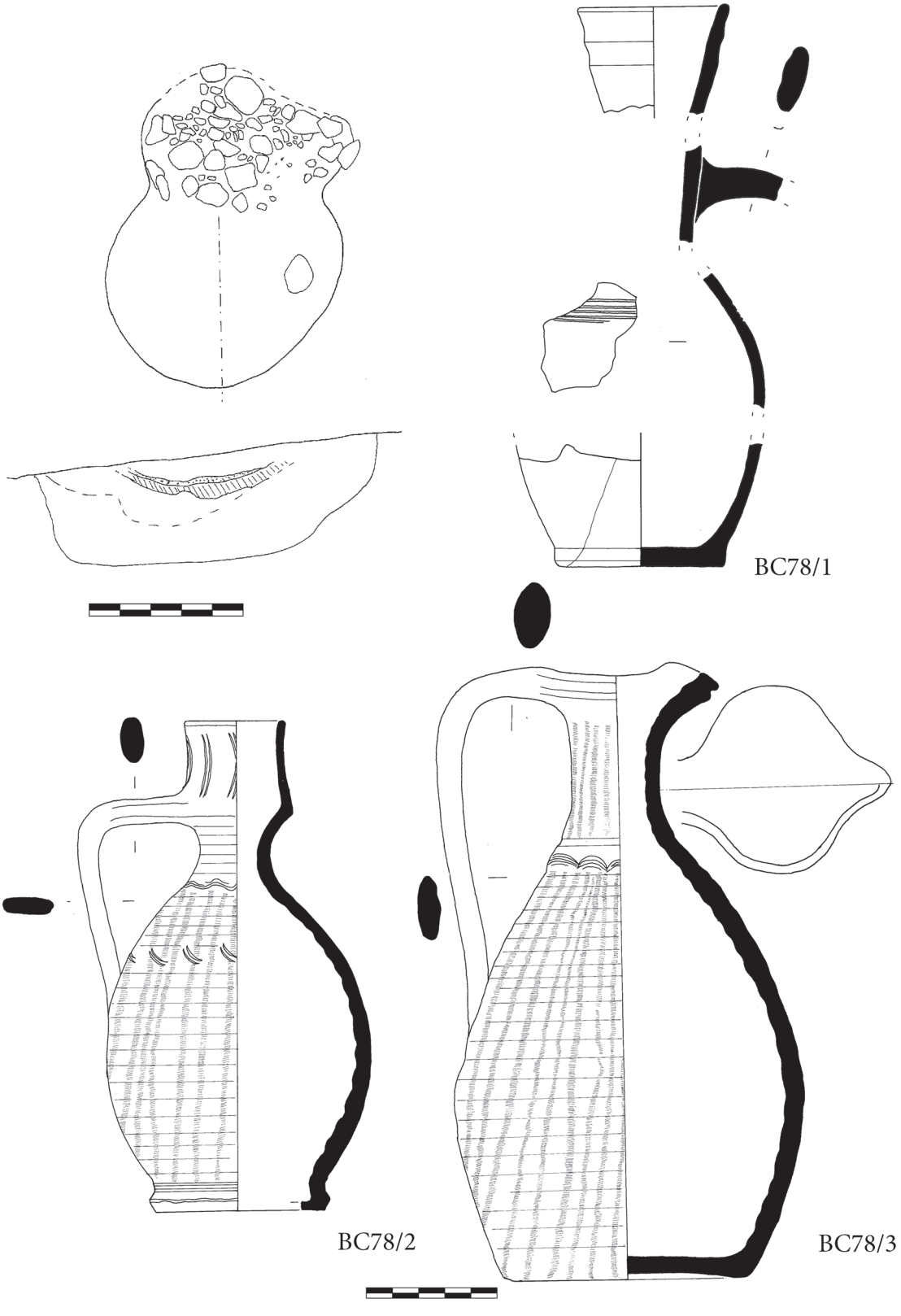
Табло 93

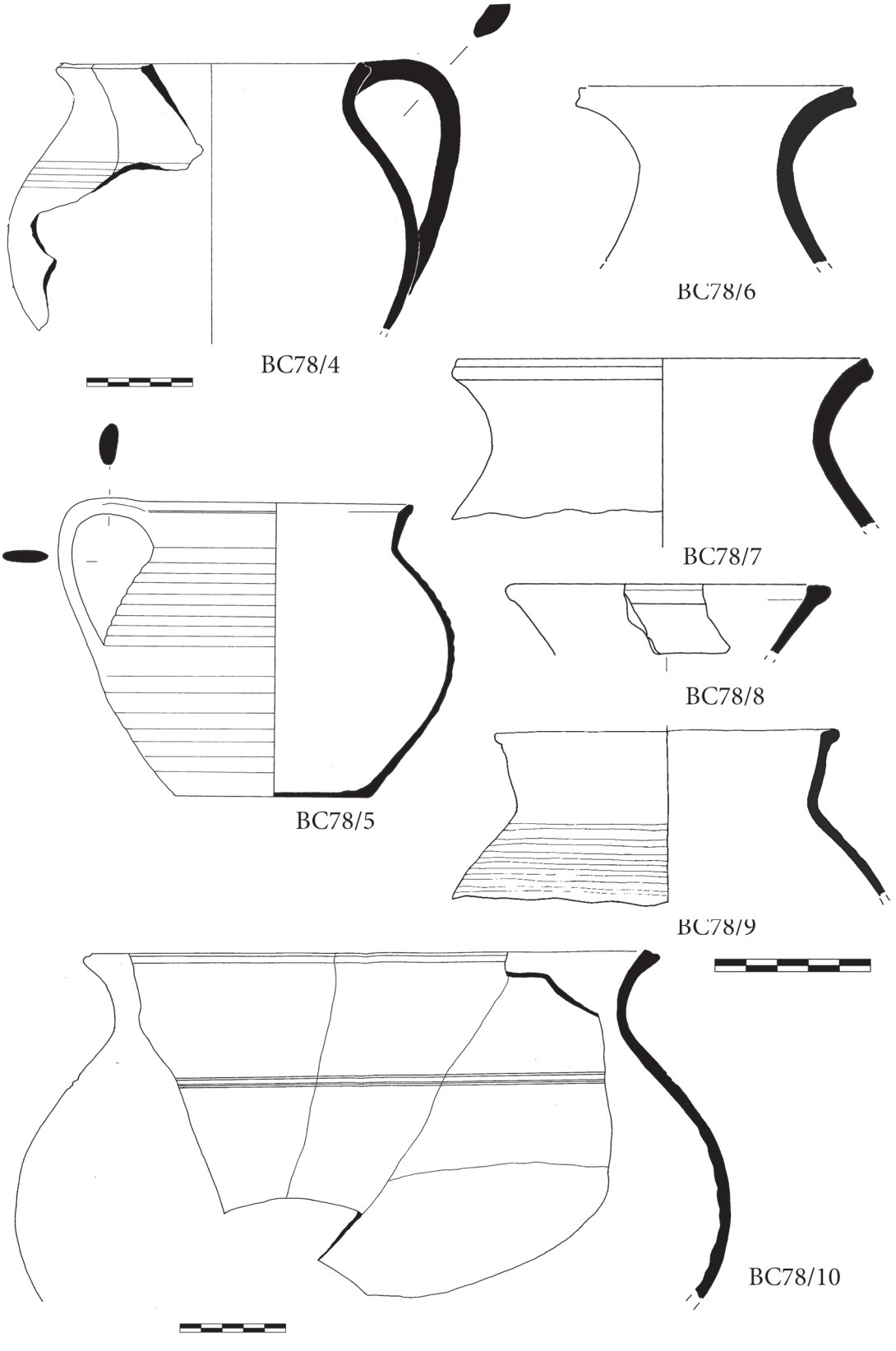
Табло 94

BC 35/
BC35/3
BC35/4
BC35/5
BC35/6
BC35/7-9
BC94/4
BC 94/1
BC94/2
BC94/3

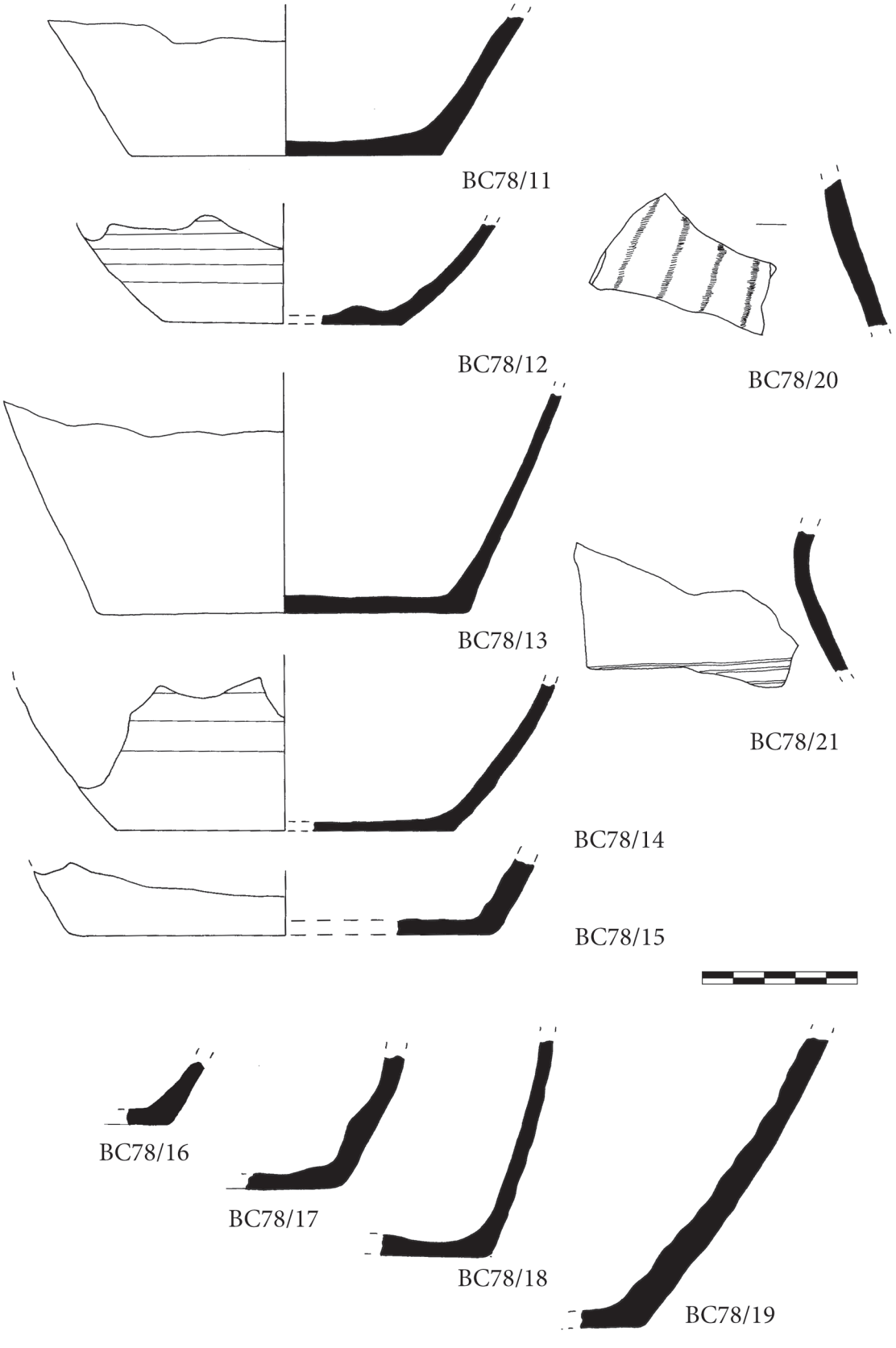
Табло 95

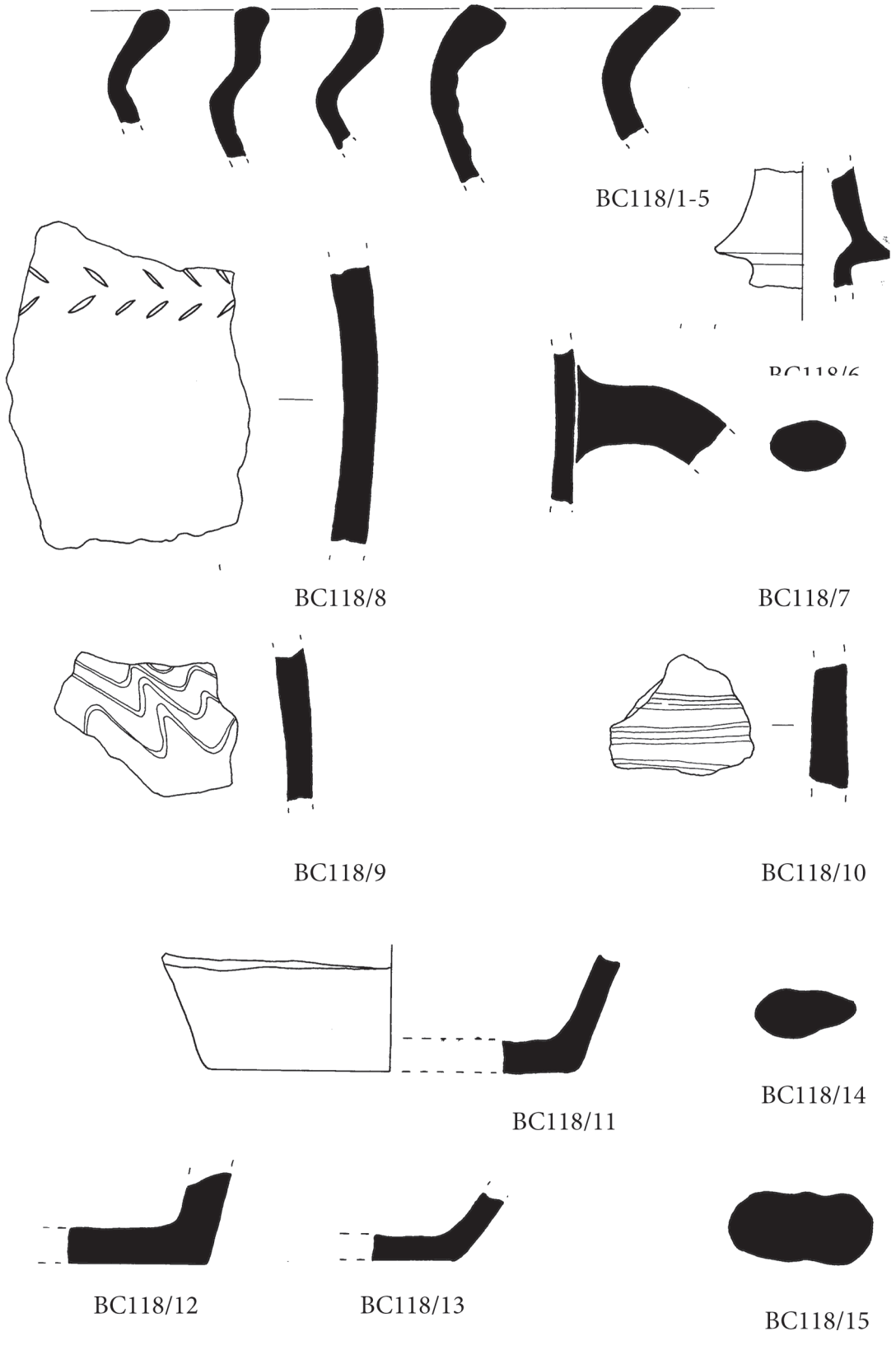
Табло 96

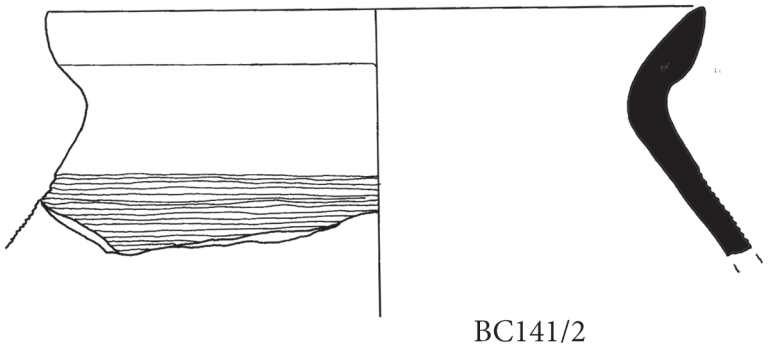
Табло 97

BC78/11
BC78/12
BC78/20
BC78/13
BC78/21
BC78/14
BC78/15
BC78/16
BC78/17
BC78/18
BC78/19

Табло 98

BC118/1-5
BC118/8
BC118/7
BC118/9
BC118/10
BC118/11
BC118/14
BC118/12
BC118/13
BC118/15

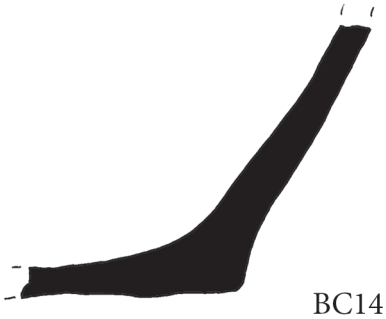
Табло 99

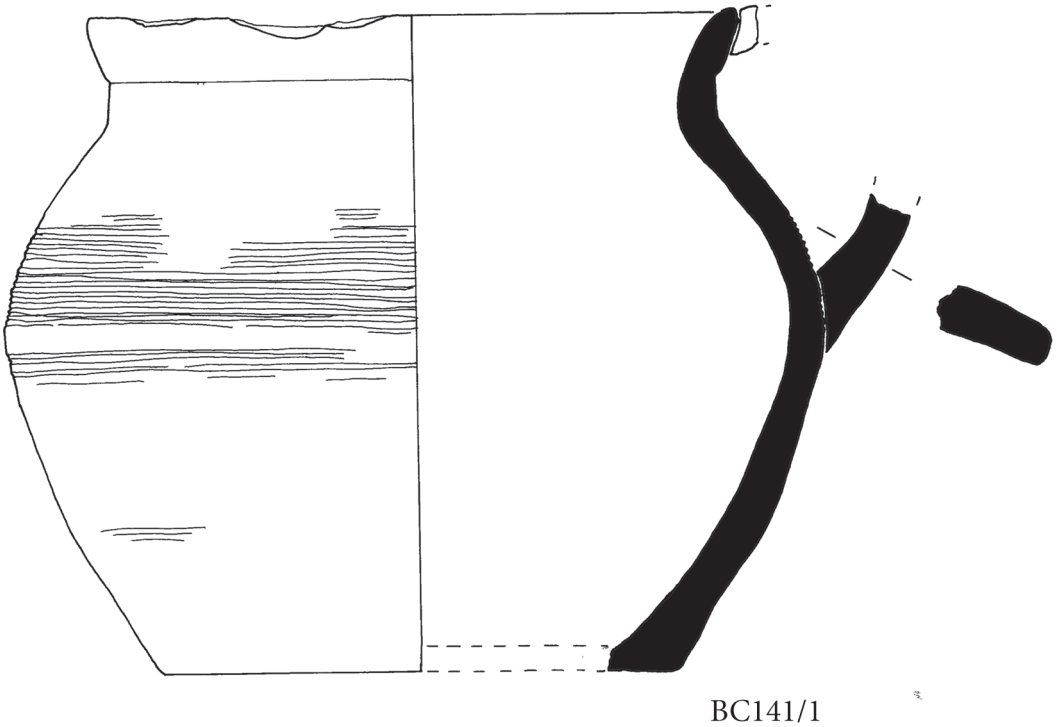
BC141/2

BC141/3

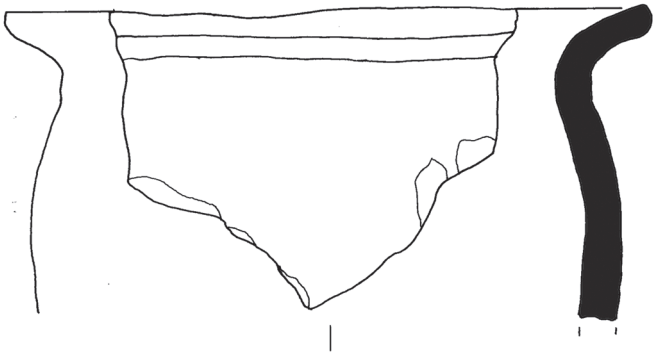

BC141/4

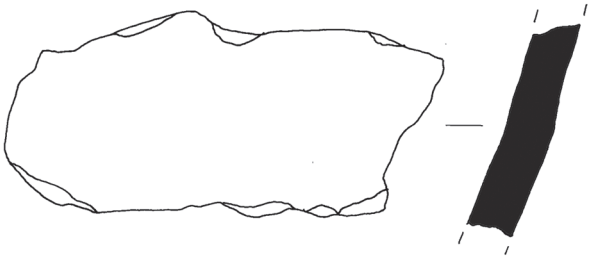

BC141/1

Табло 100

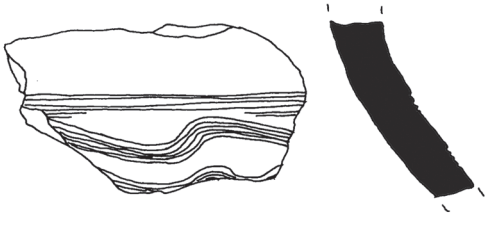
BC174/1

BC174/2

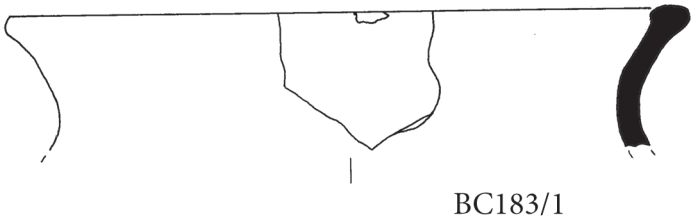
BC174/3

BC174/4

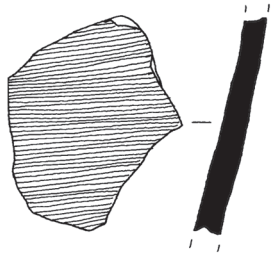
BC174/5

BC183/1

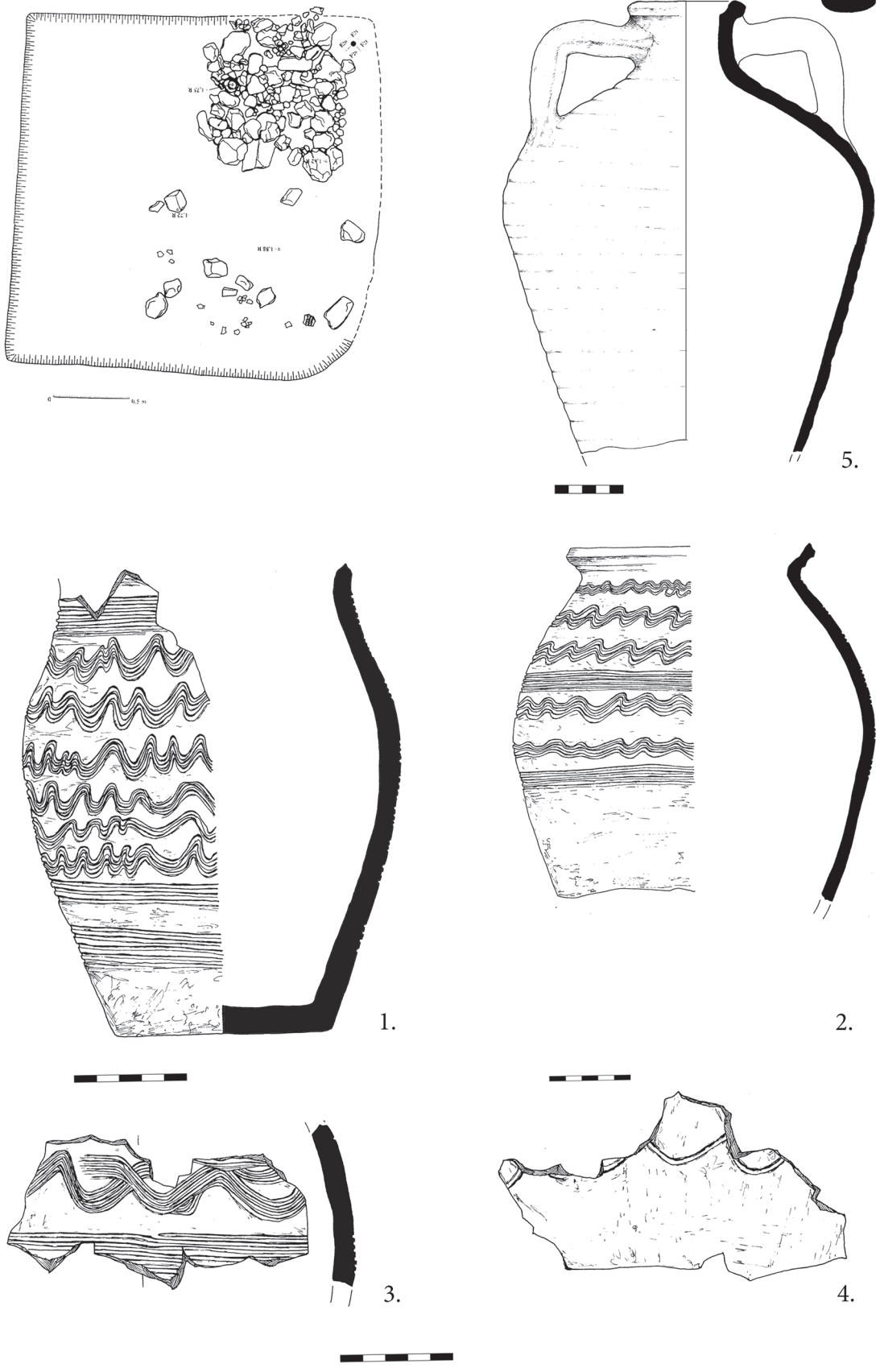

BC183/2

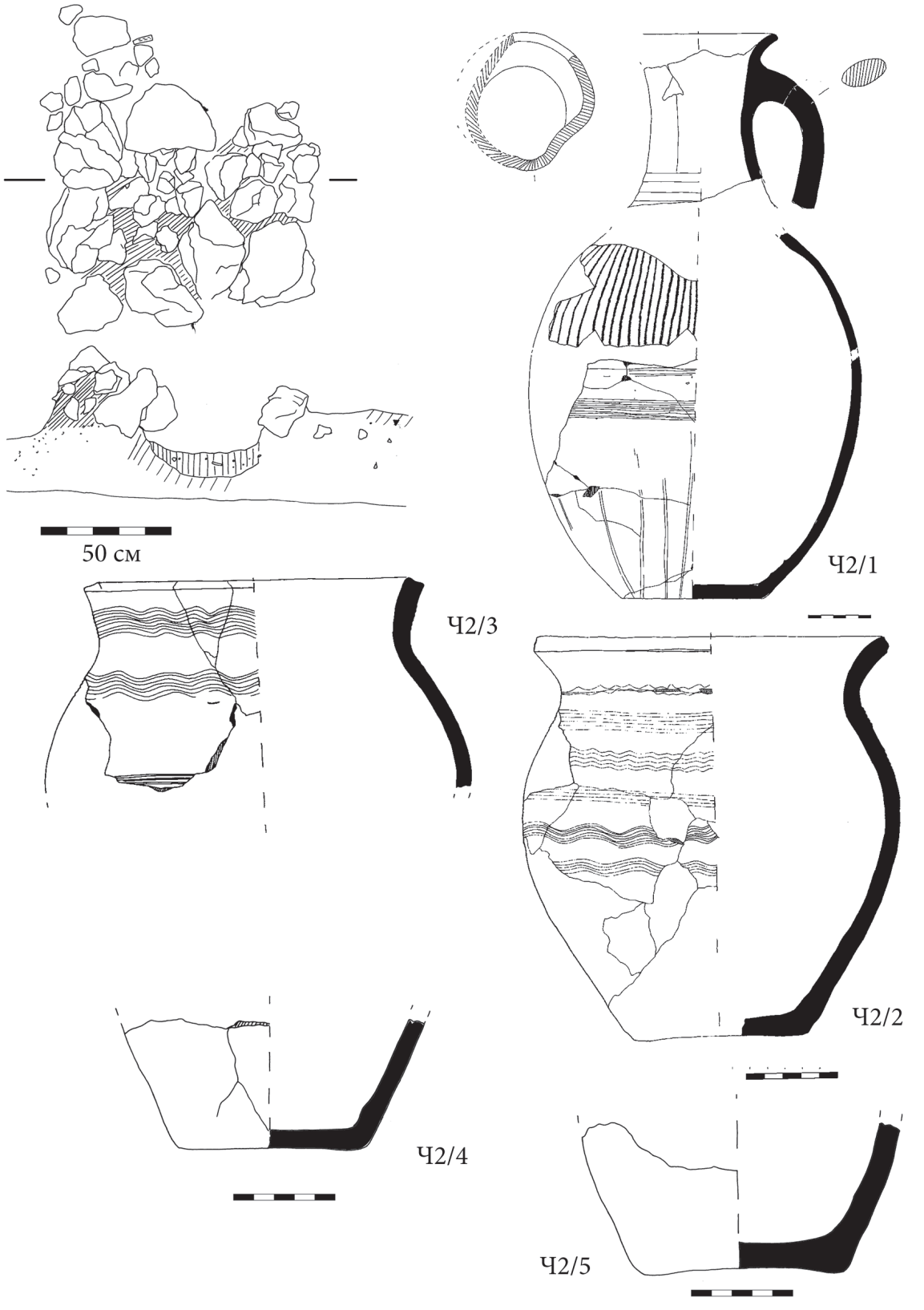

BC183/3

Табло 101

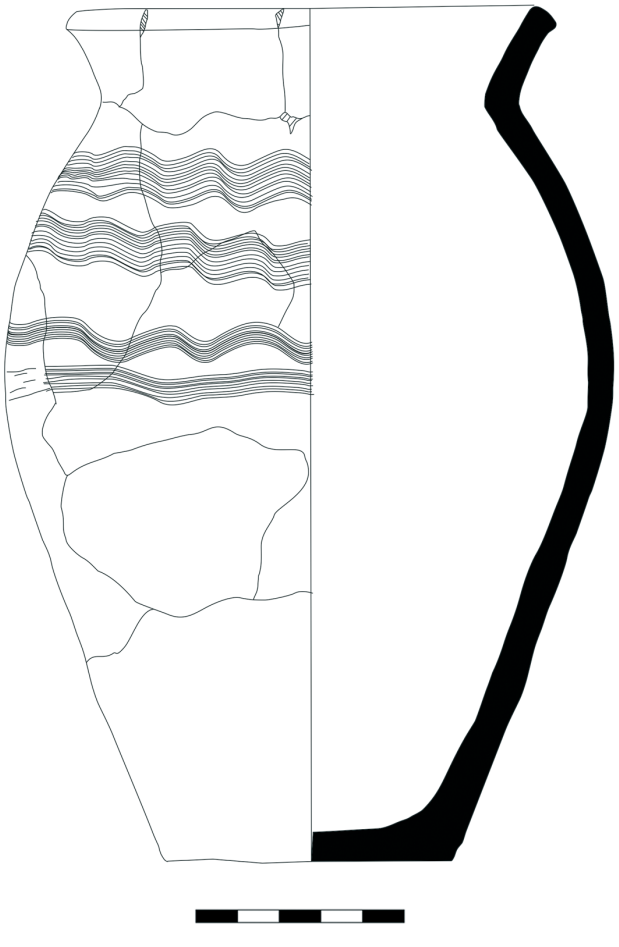
Табло 102

Табло 103

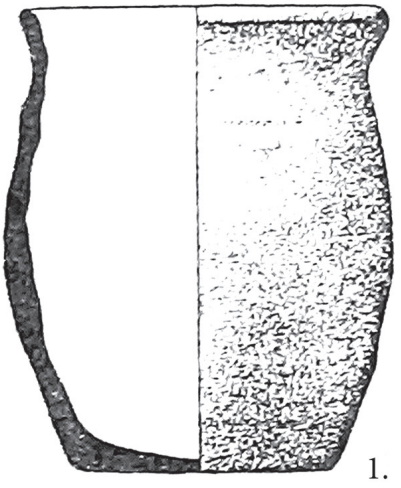

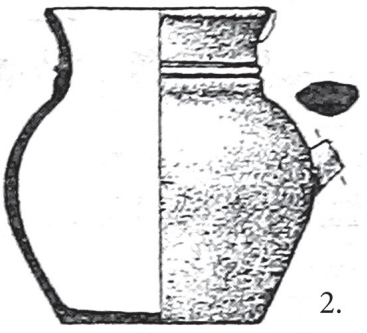
Ч8.

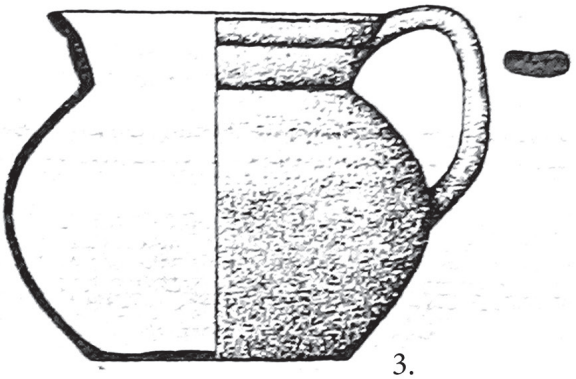

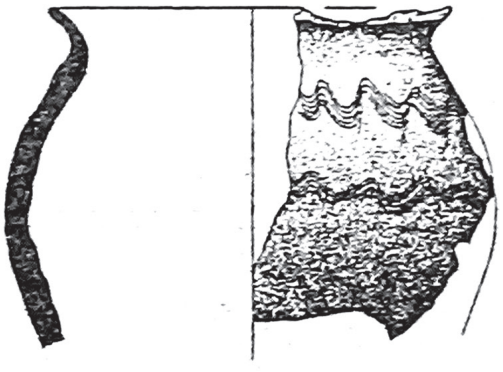
Ч7.

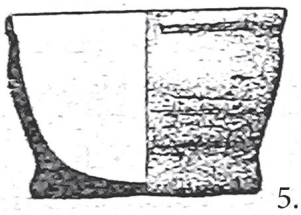
Табло 104

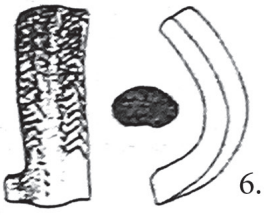

1.

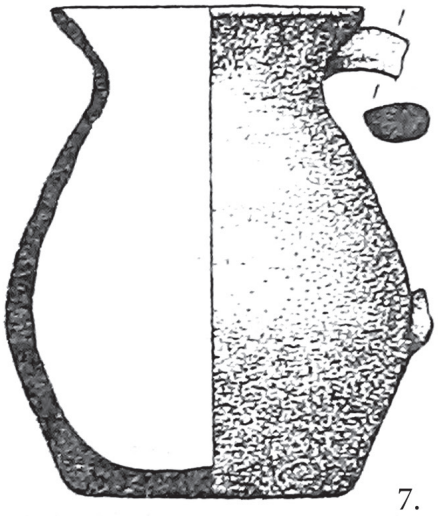

2.

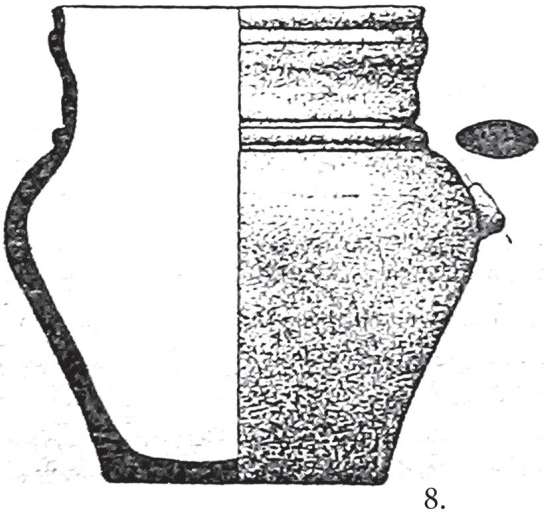

3.

4.

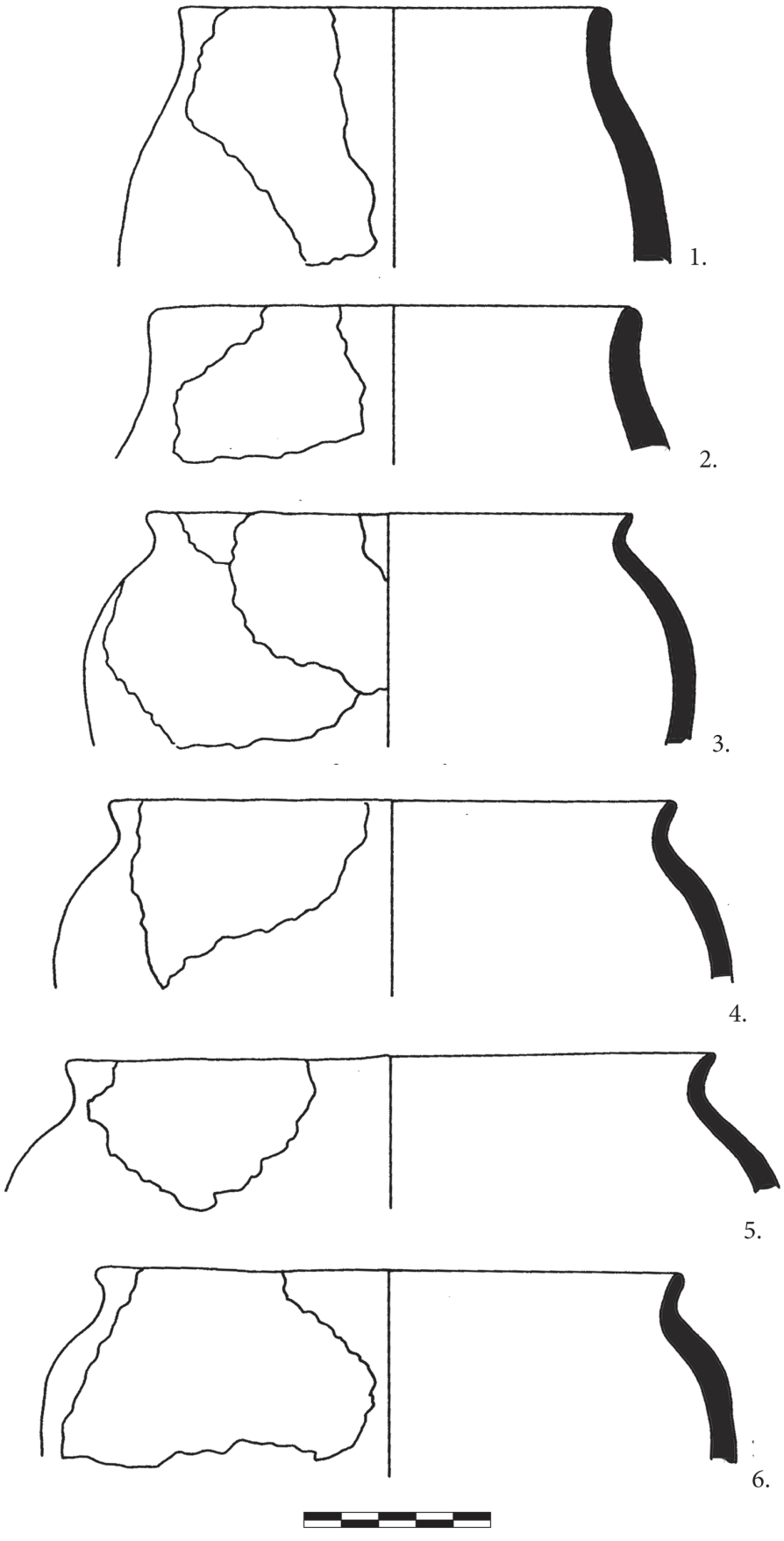

5.

6.

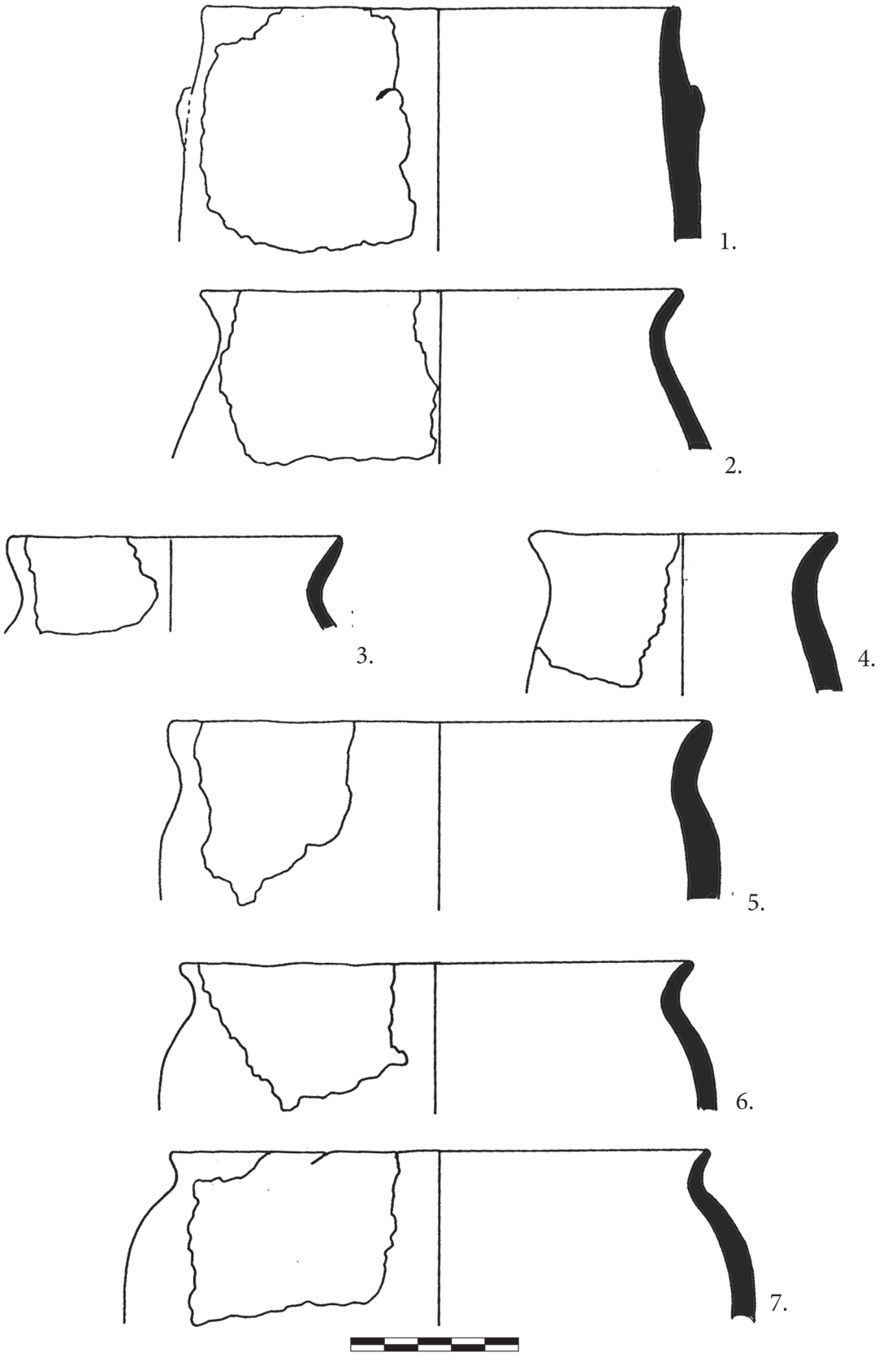

7.

8.

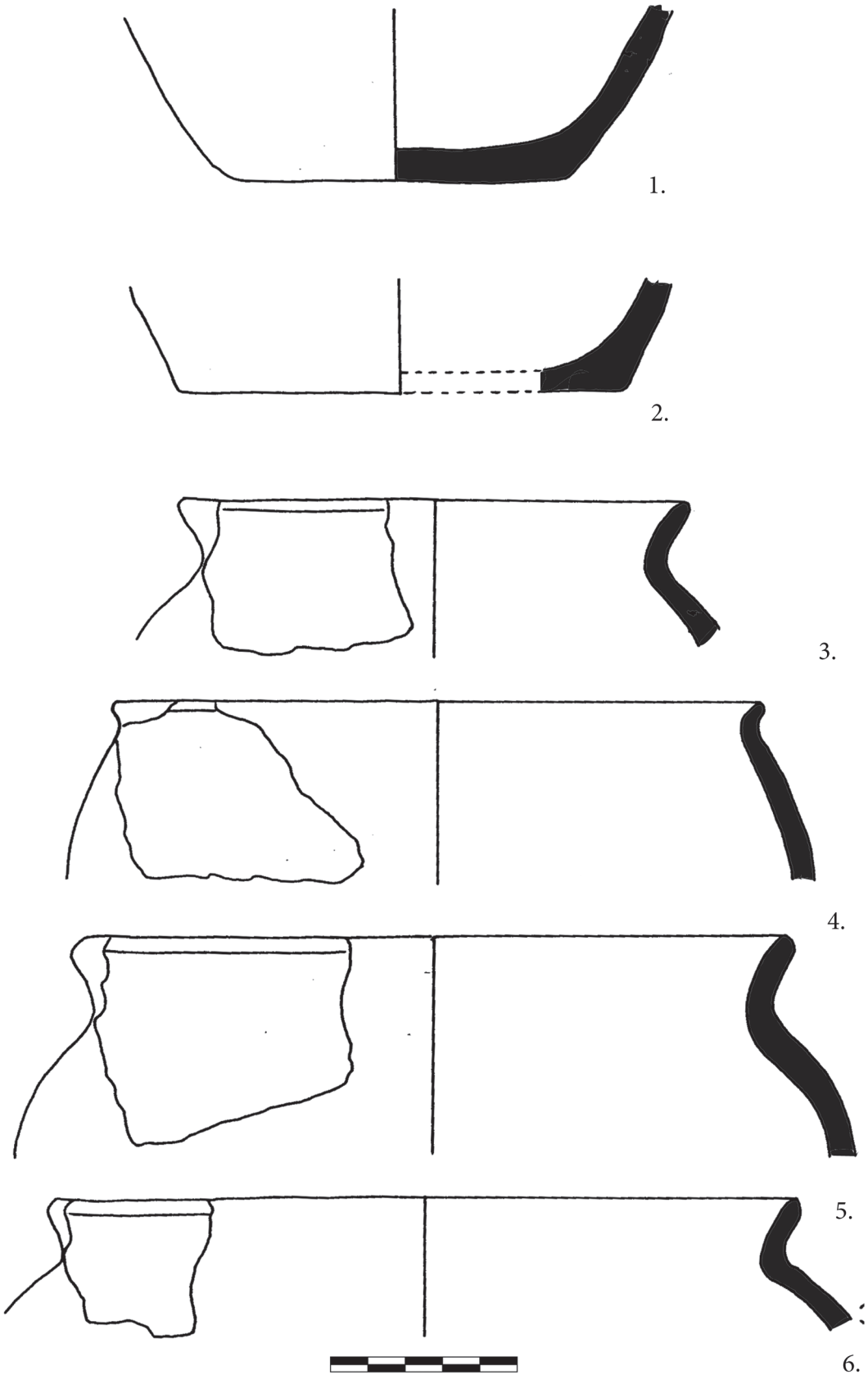
Табло 105

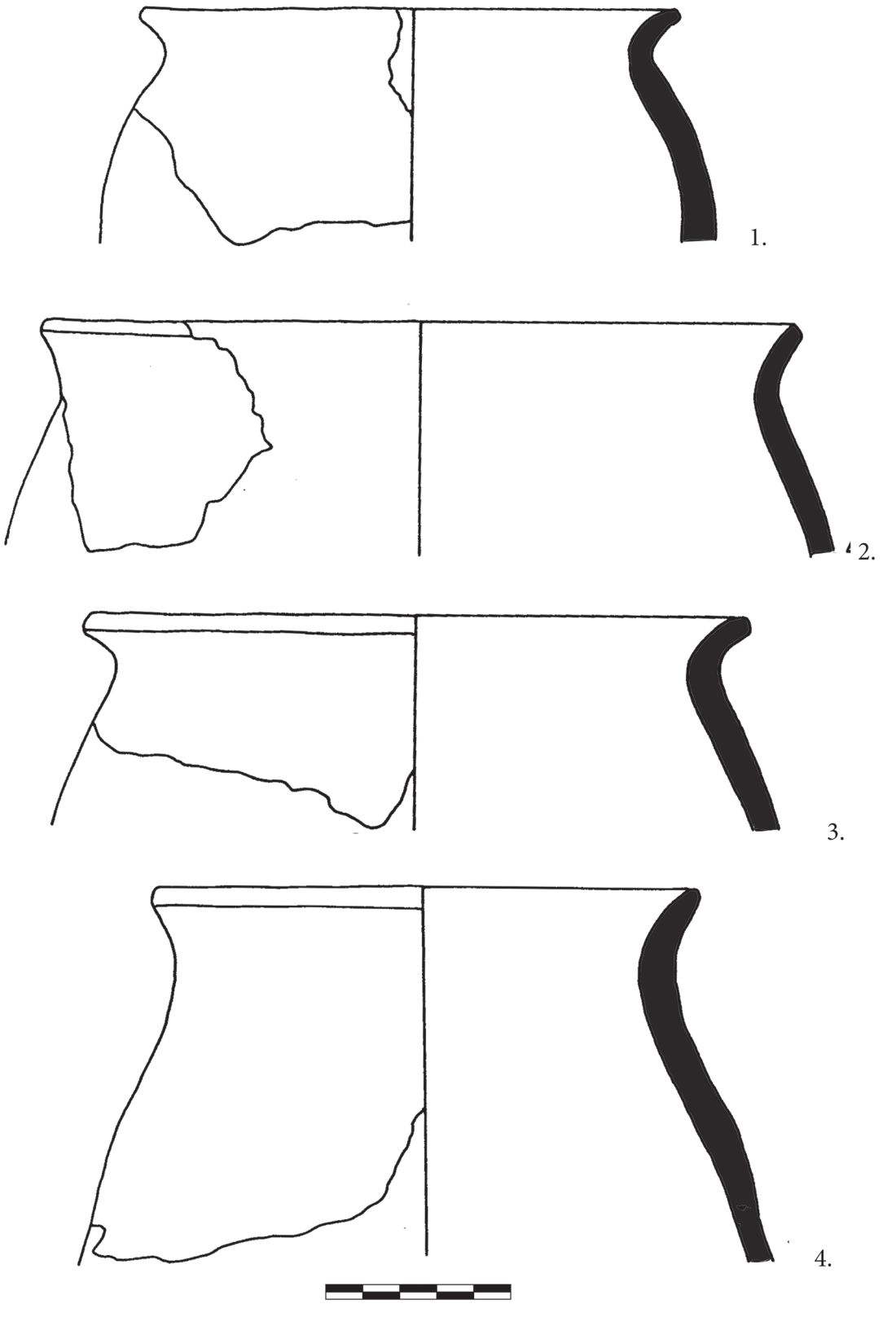
Табло 106

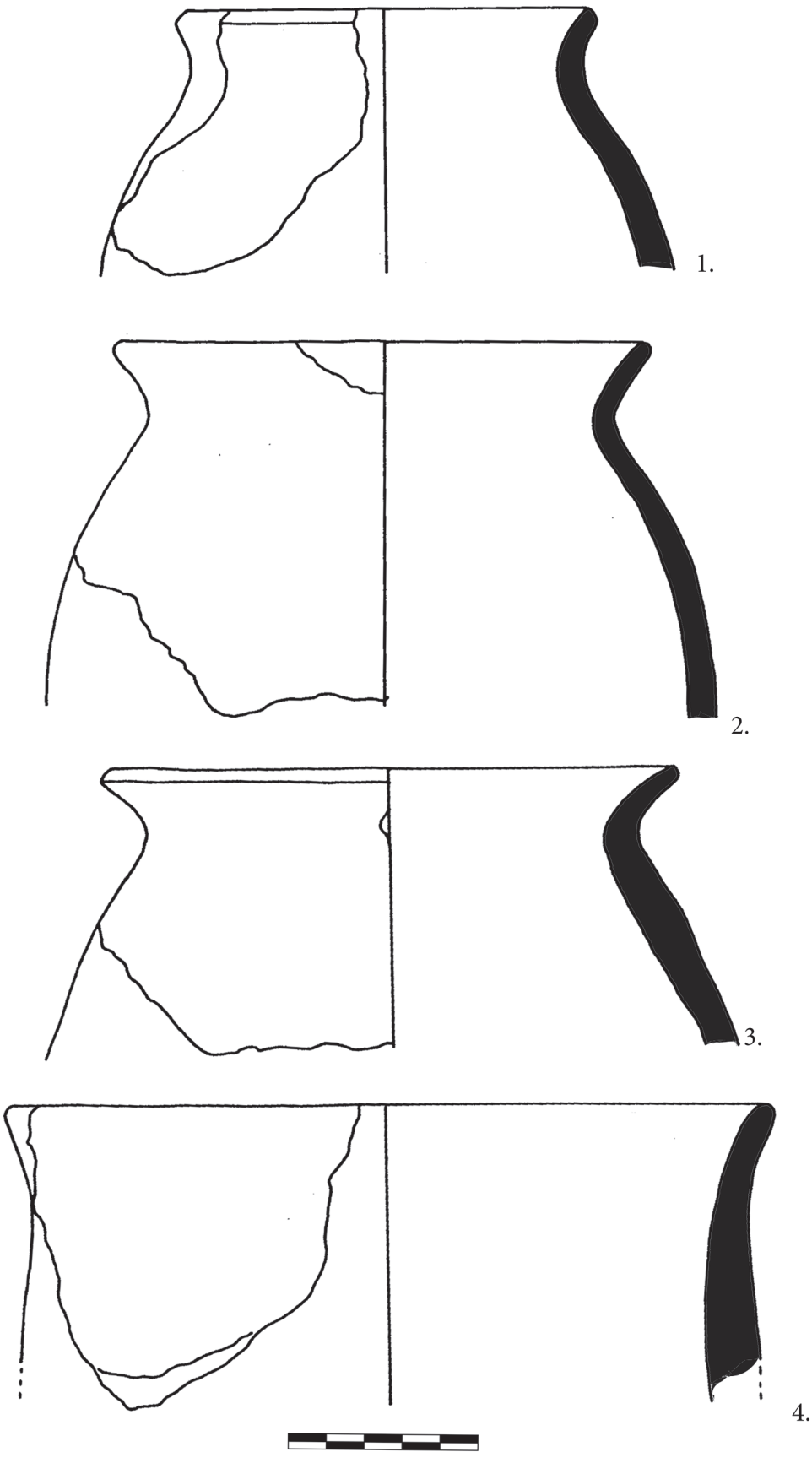
Табло 107

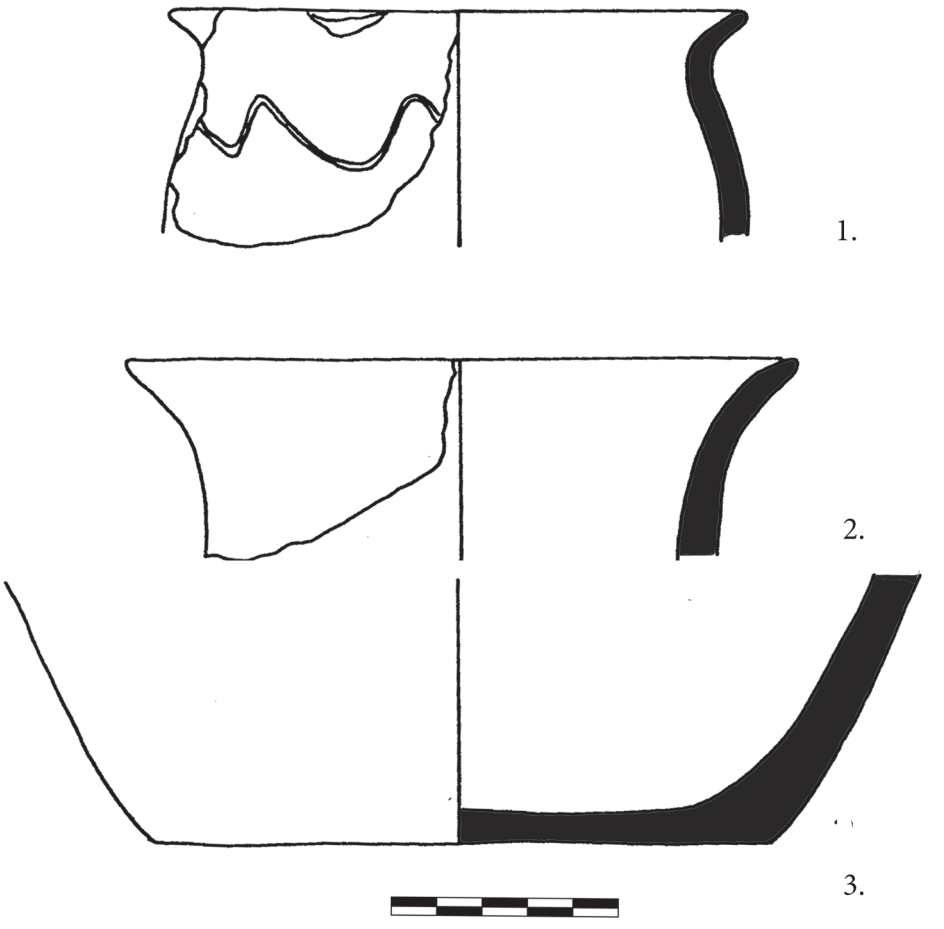
Табло 108

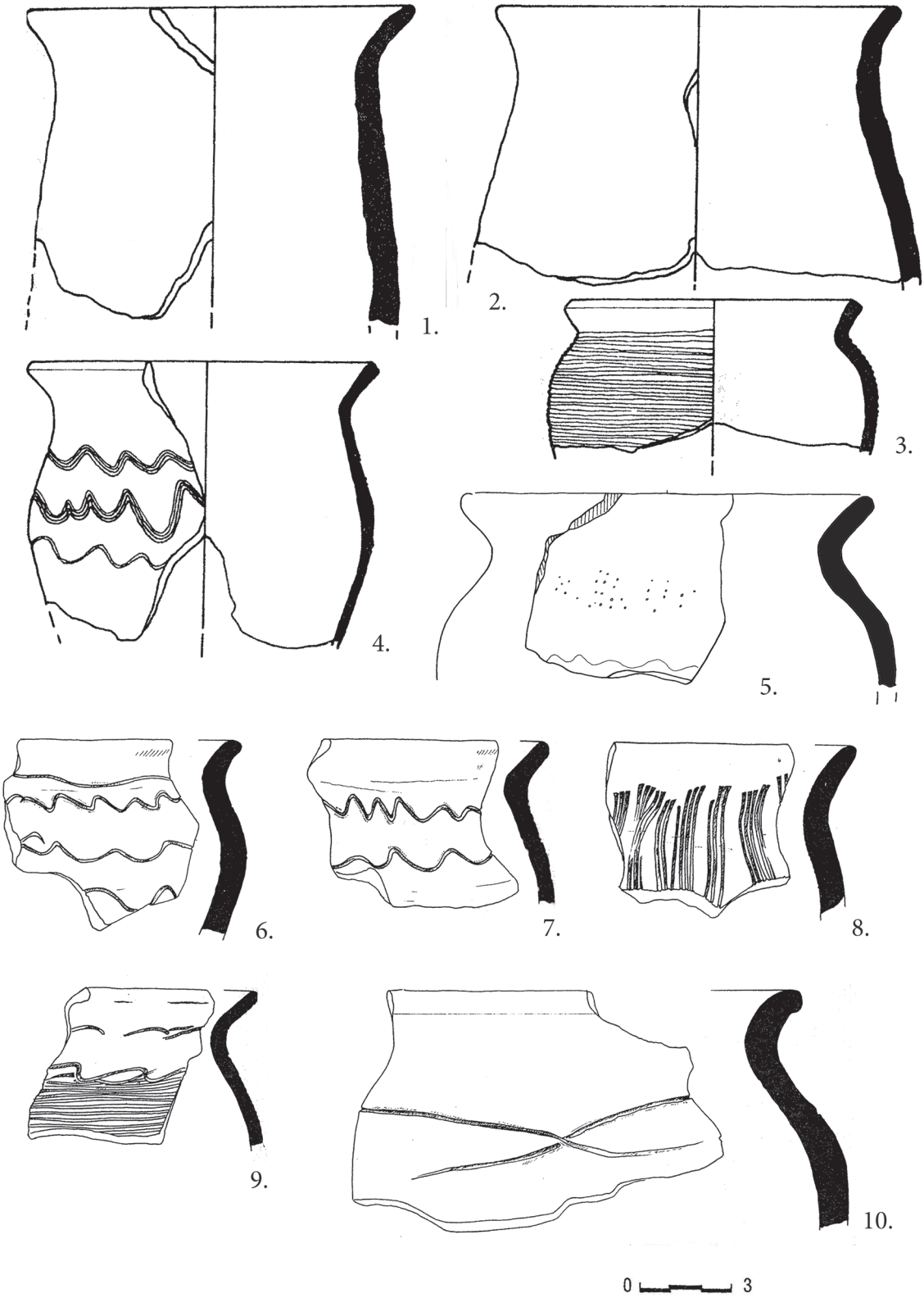
Табло 109

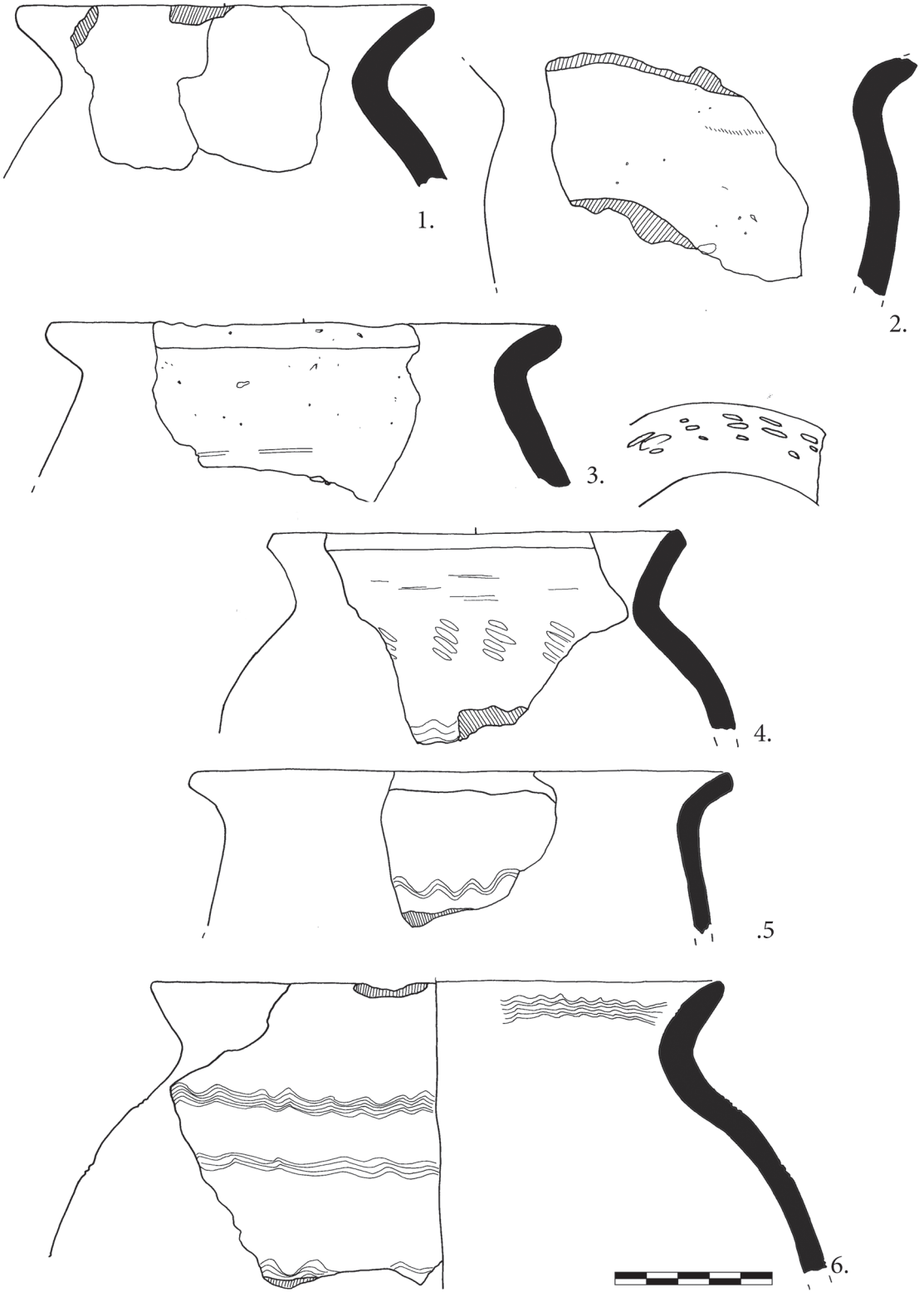
Табло 110

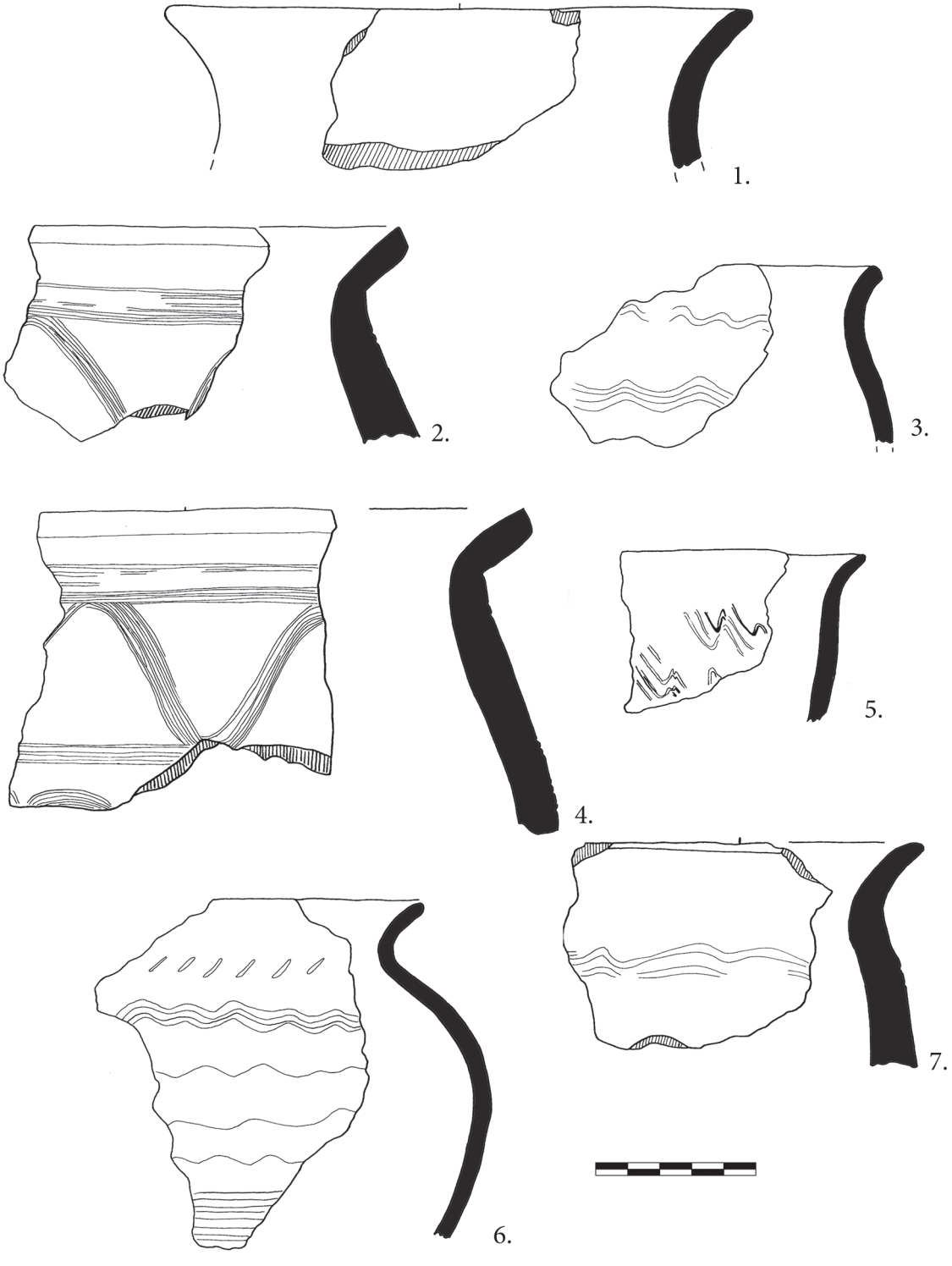
Табло 111

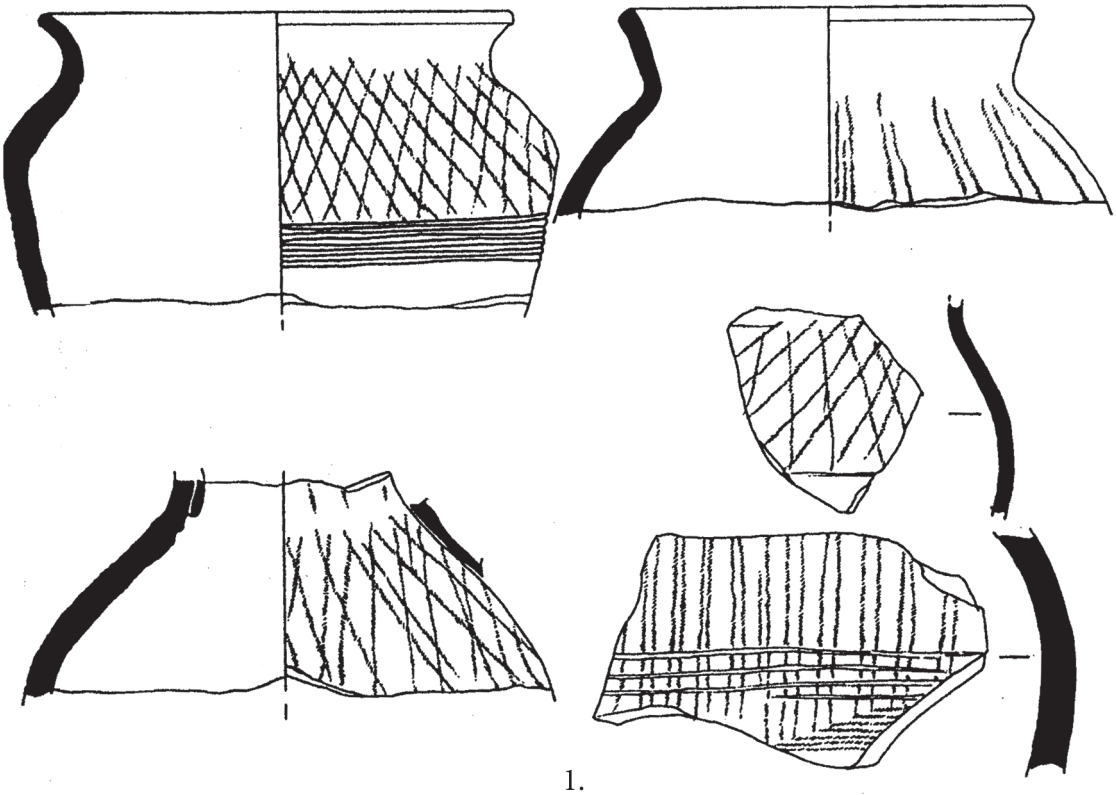
Табло 112

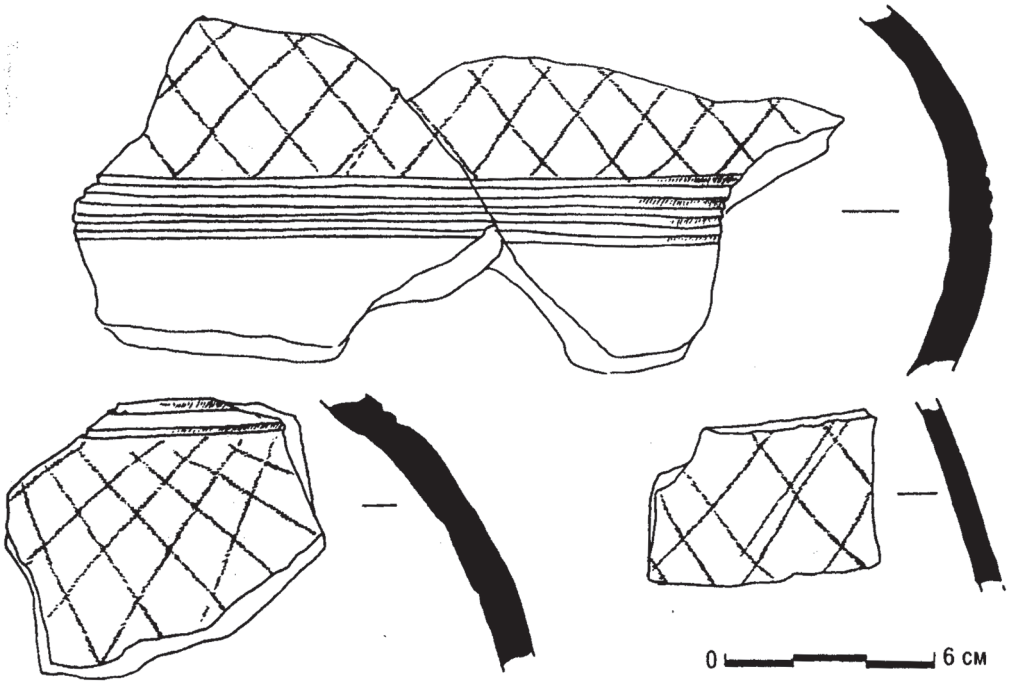
Табло 113

Табло 114

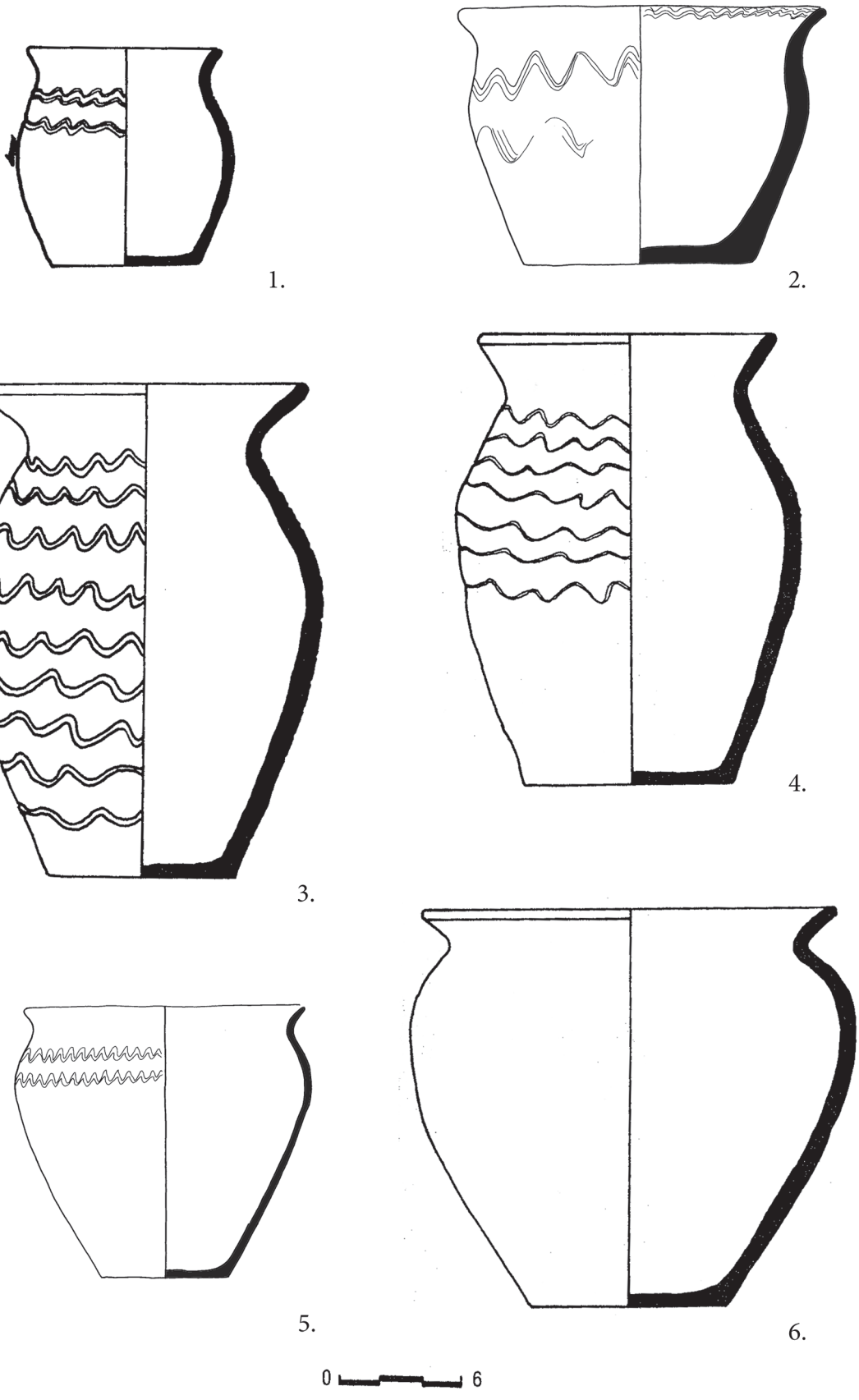

1.

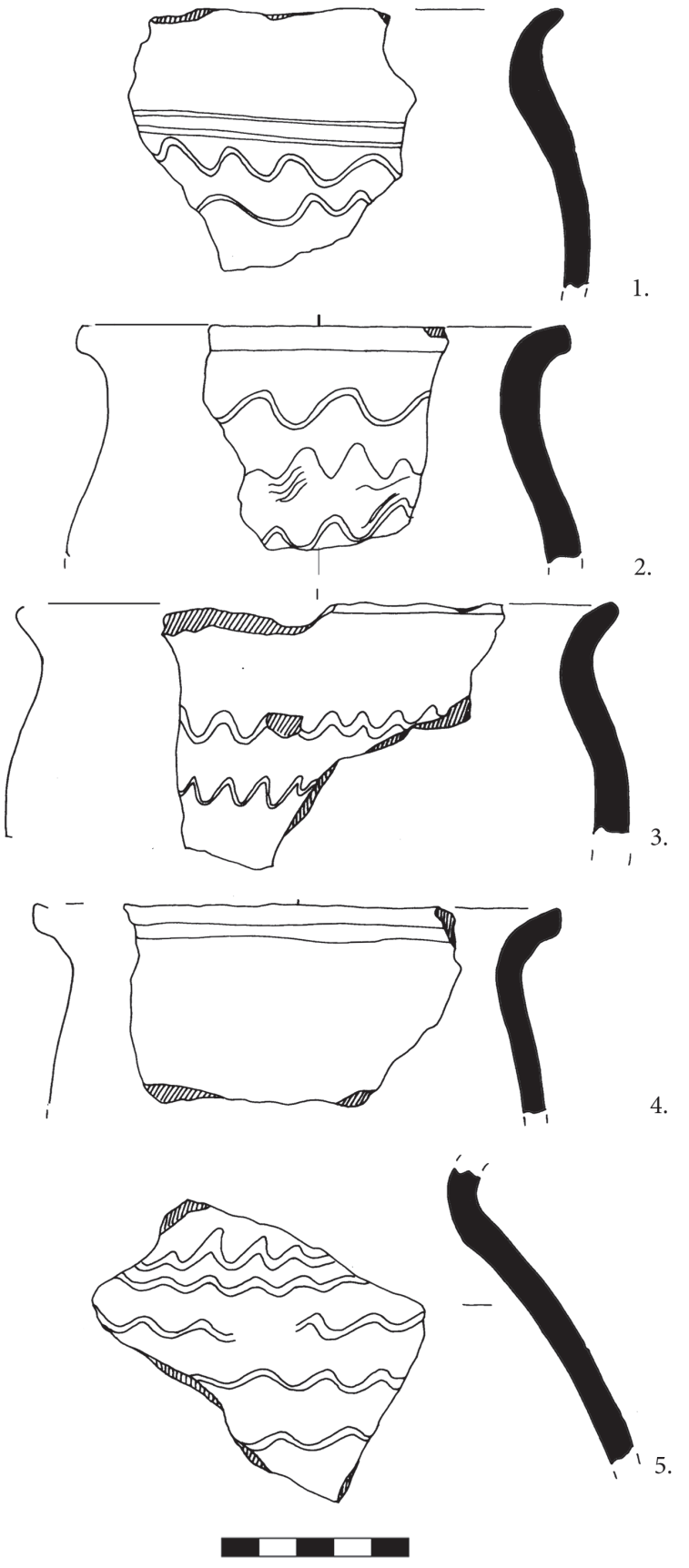

2.

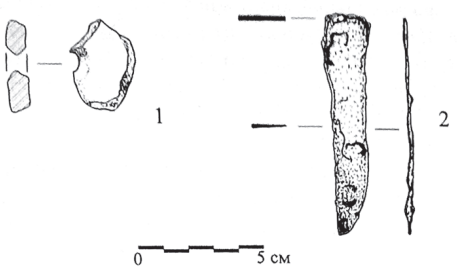
Табло 115

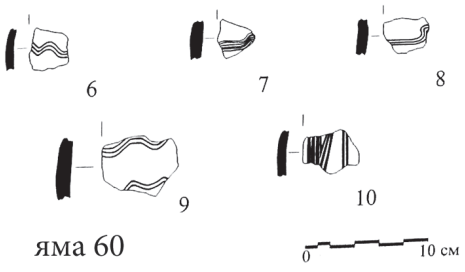

Табло 116

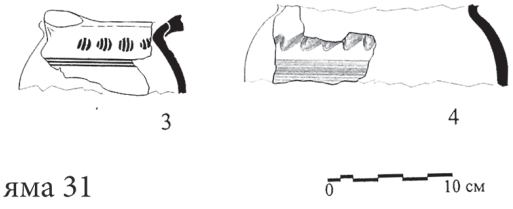

Табло 117

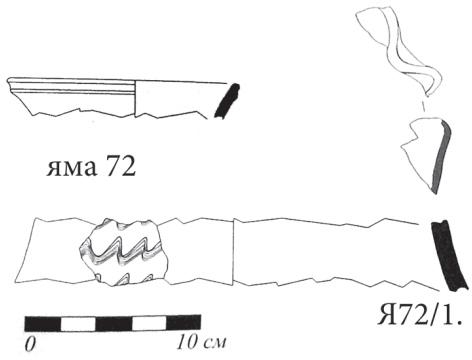

яма 60

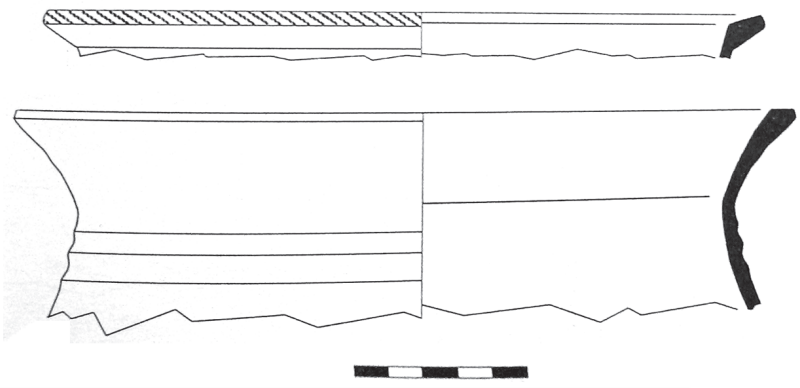

яма 31

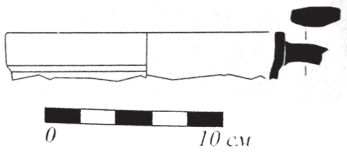

яма 72

Я72/1.

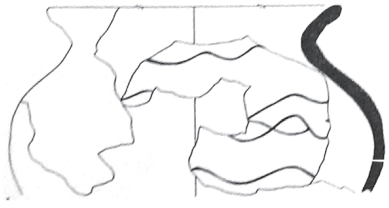

ями 63/64

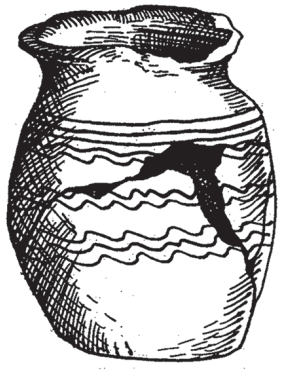

Я109/1

яма 109

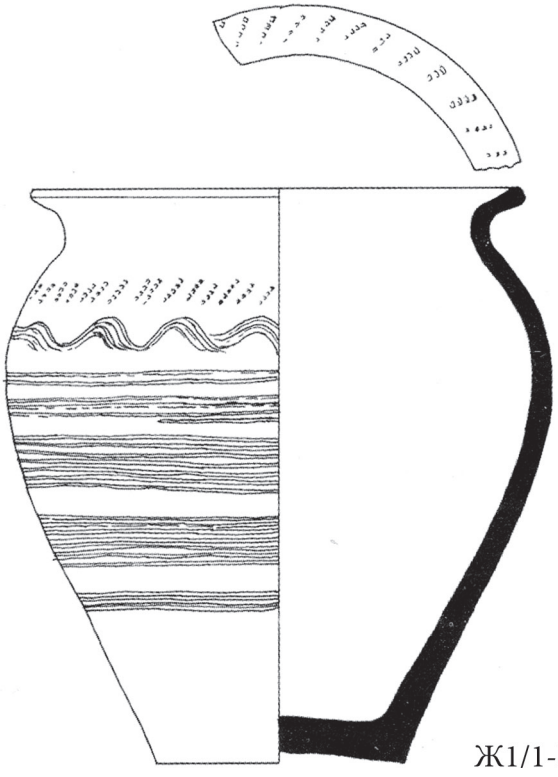

Я112/15 яма 112

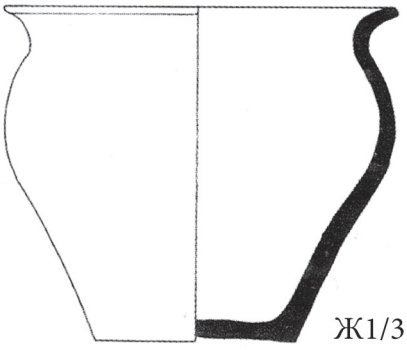

7.

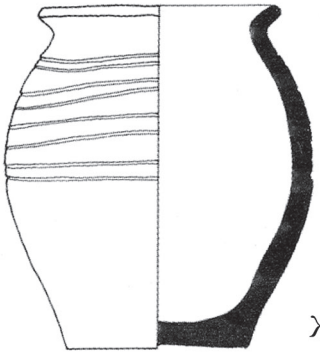
Табло 118

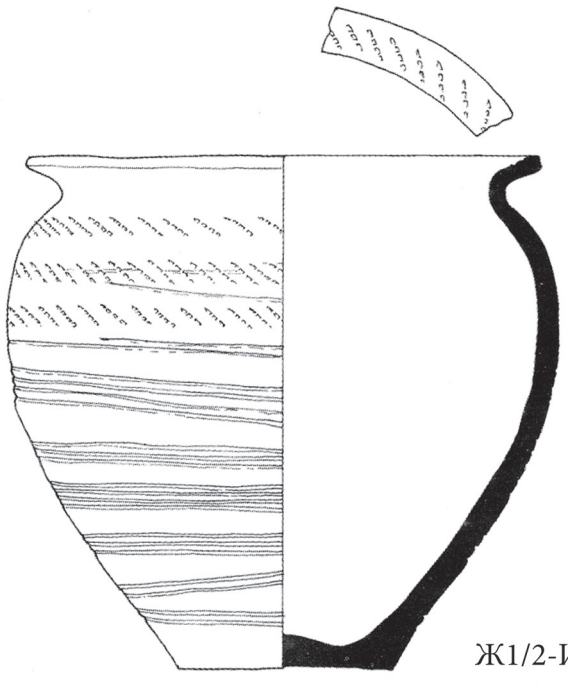
Ж1/1-Изв.

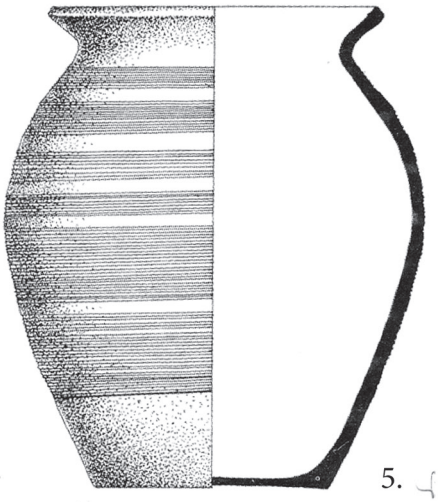
Ж1/3-Изв.

Ж1/4-Изв

Ж1/2-Изв.

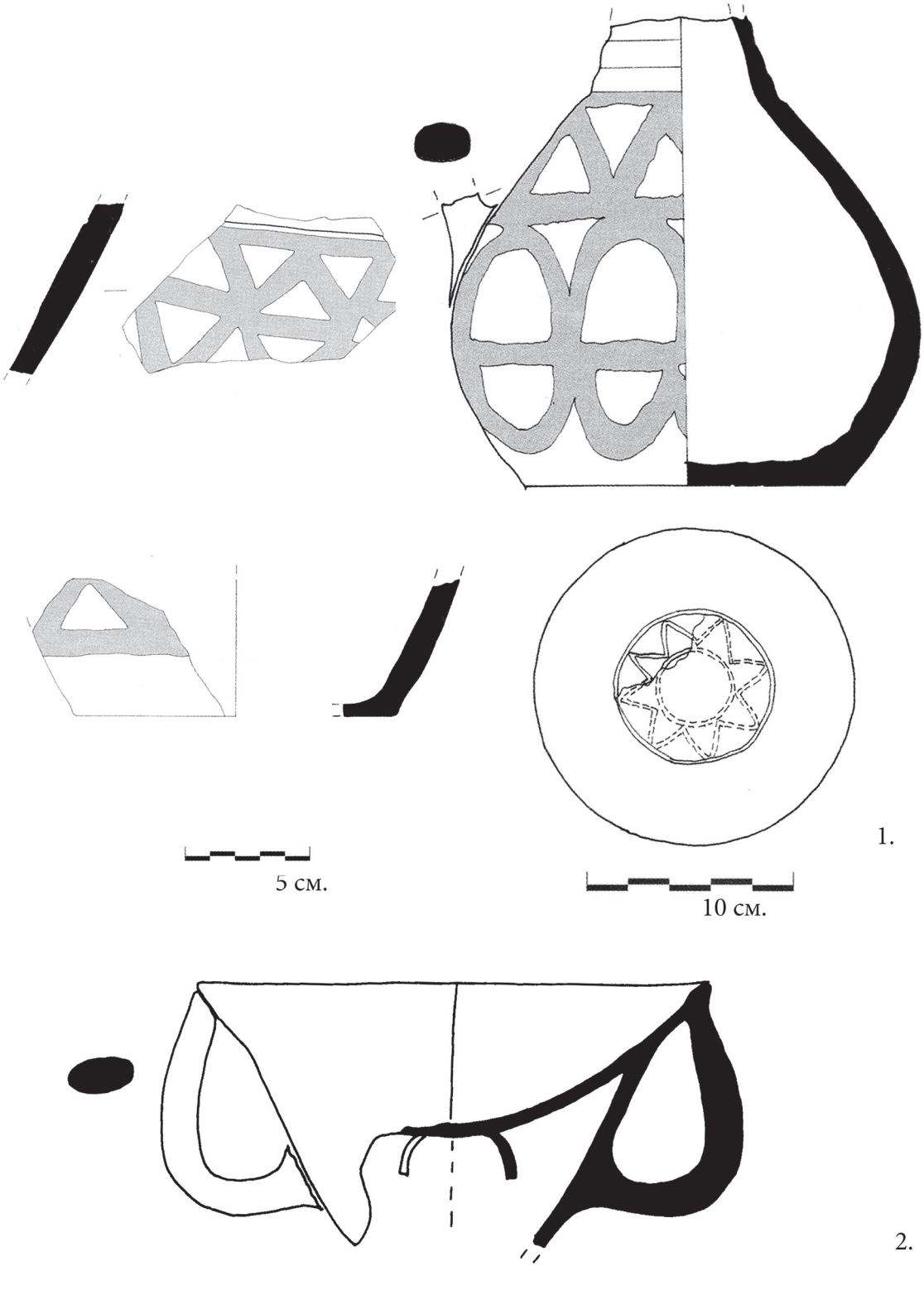

5.

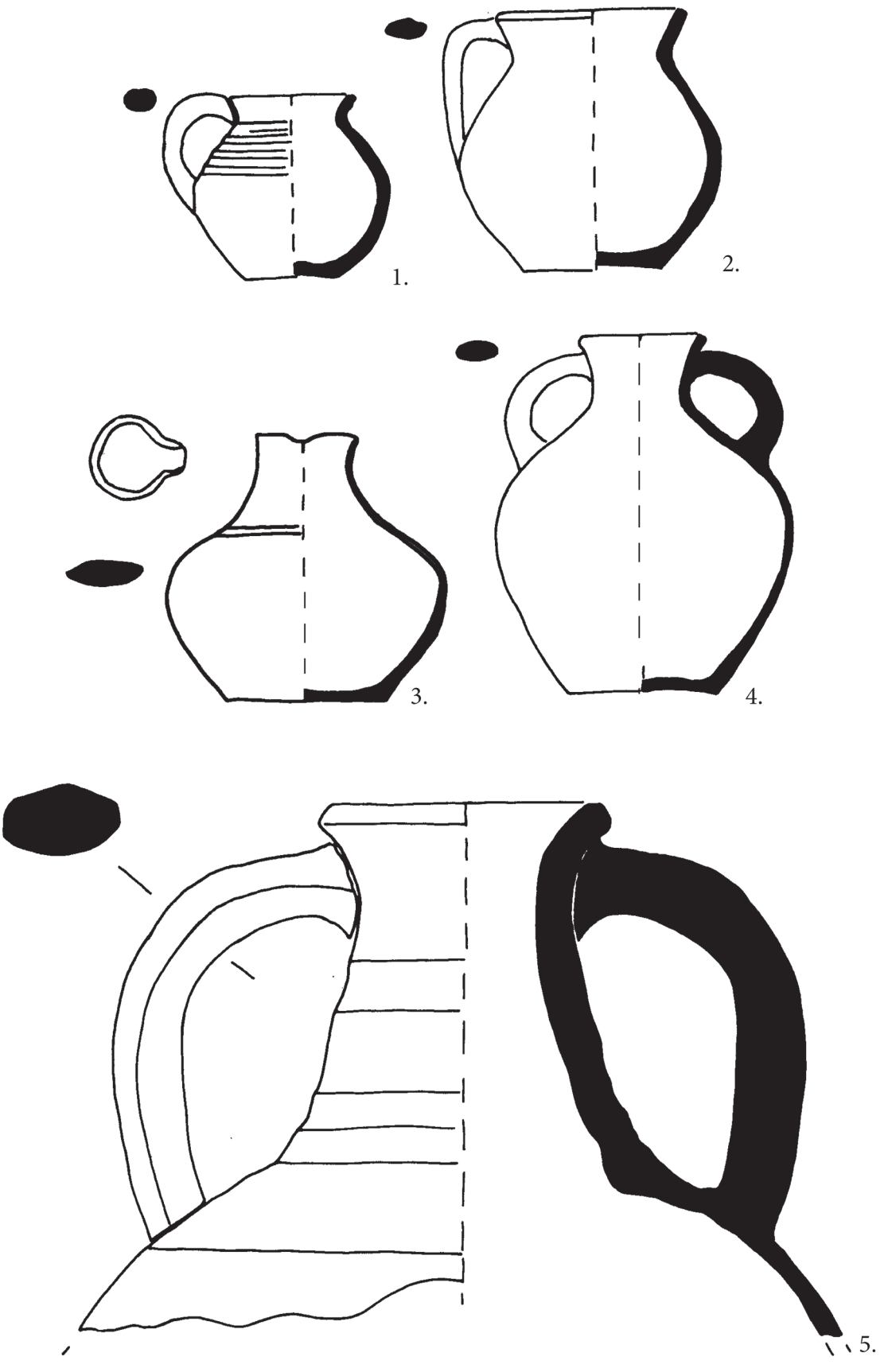

10 см.

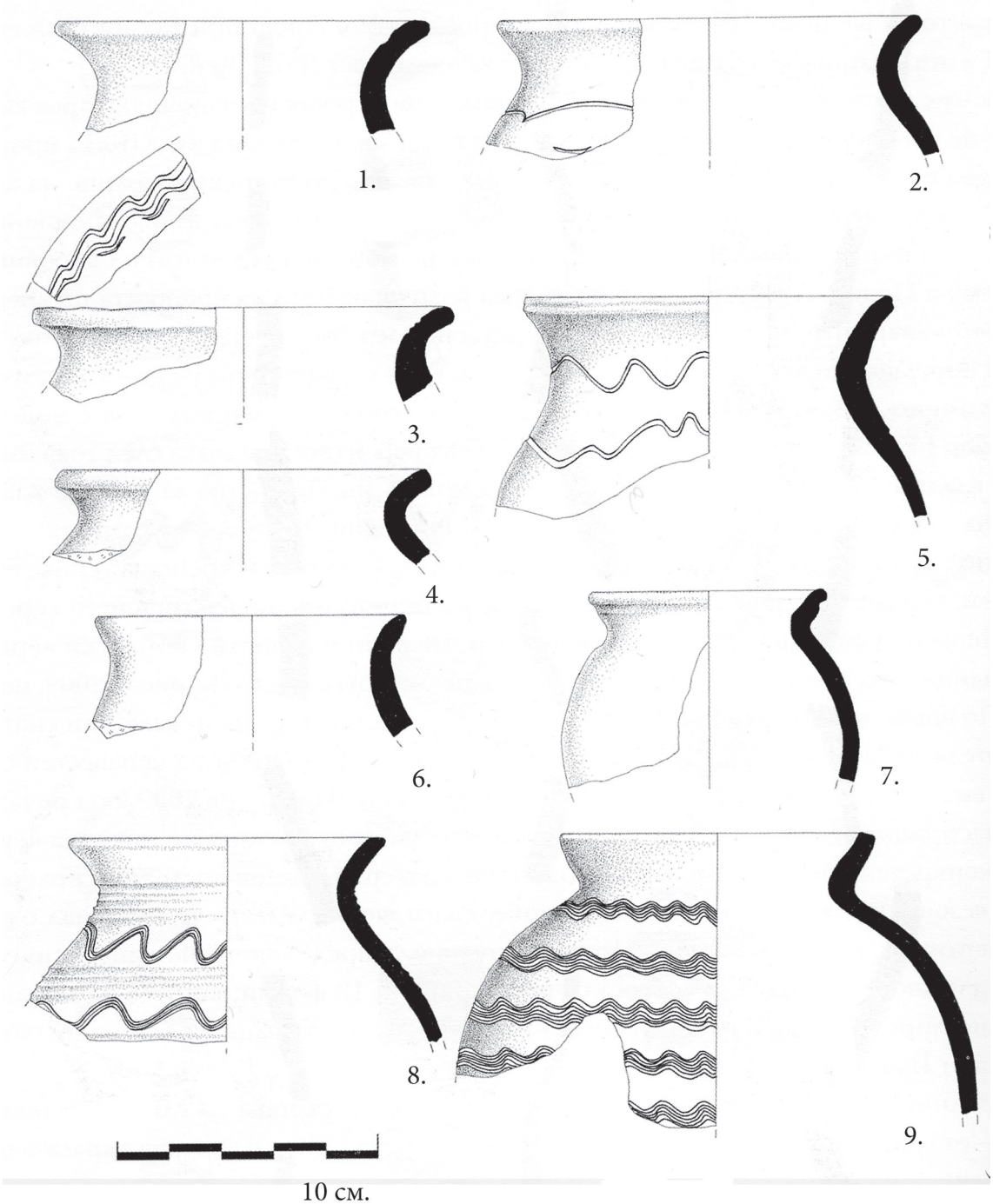
Табло 119

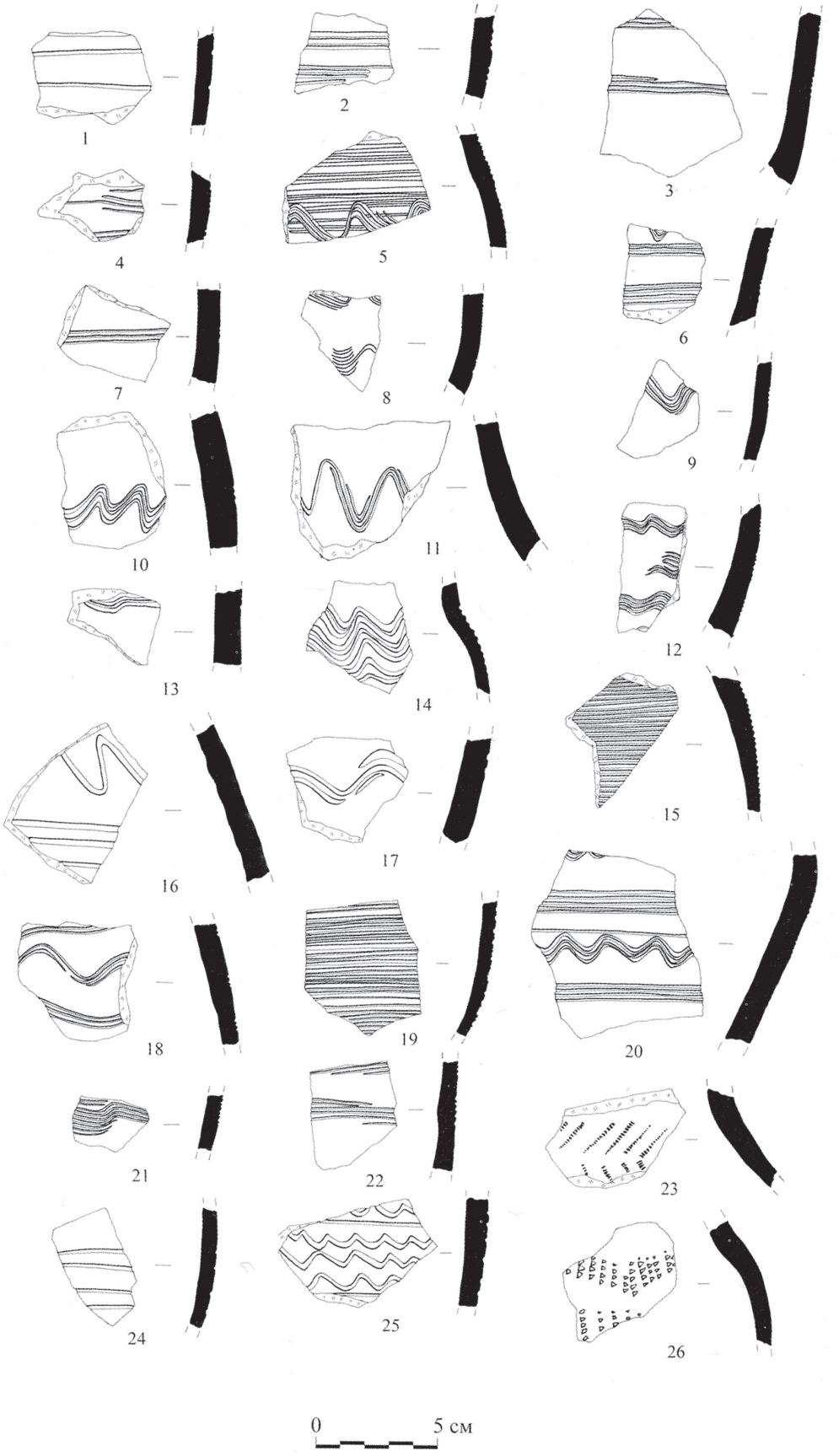
Табло 120

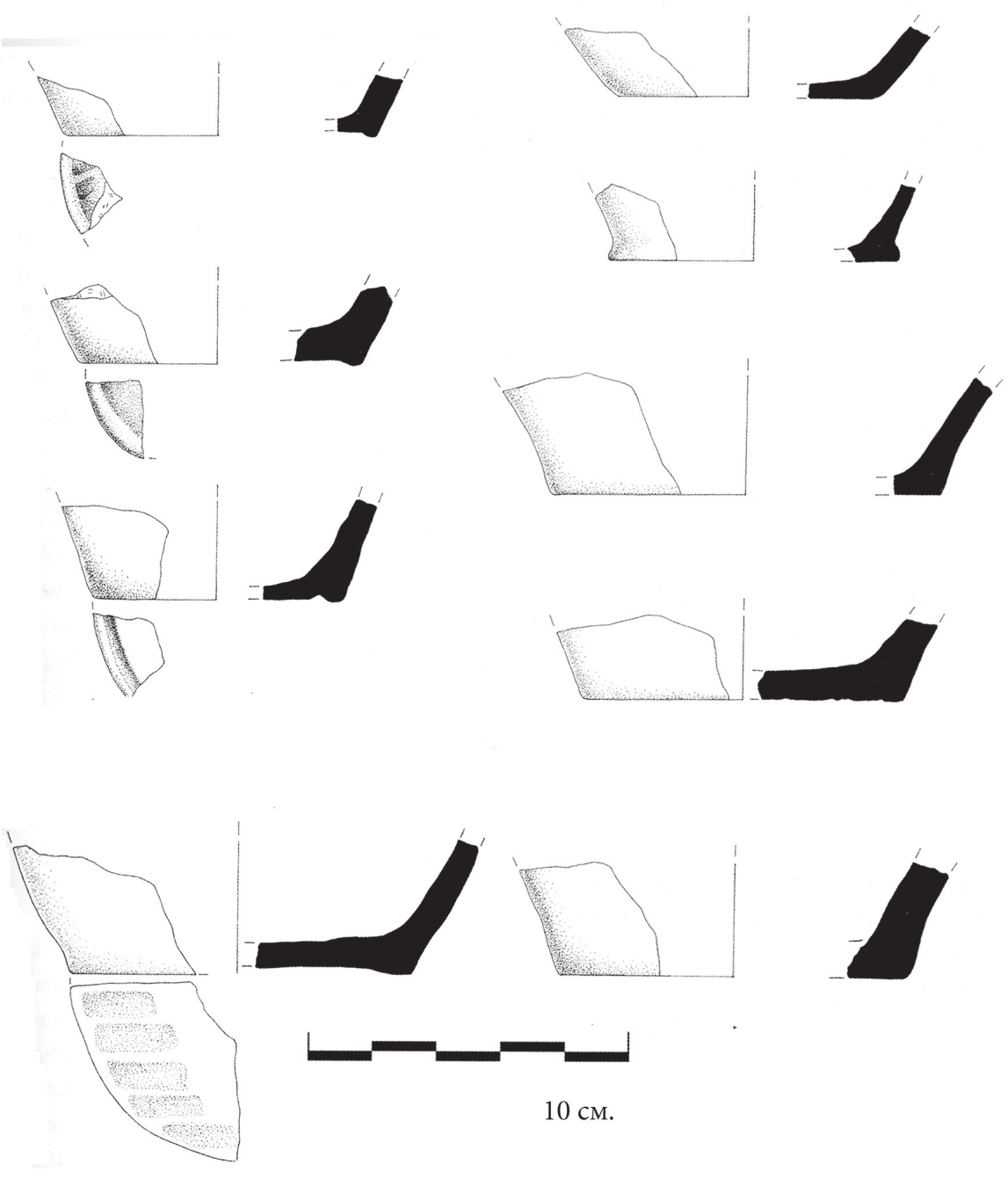
Табло 121

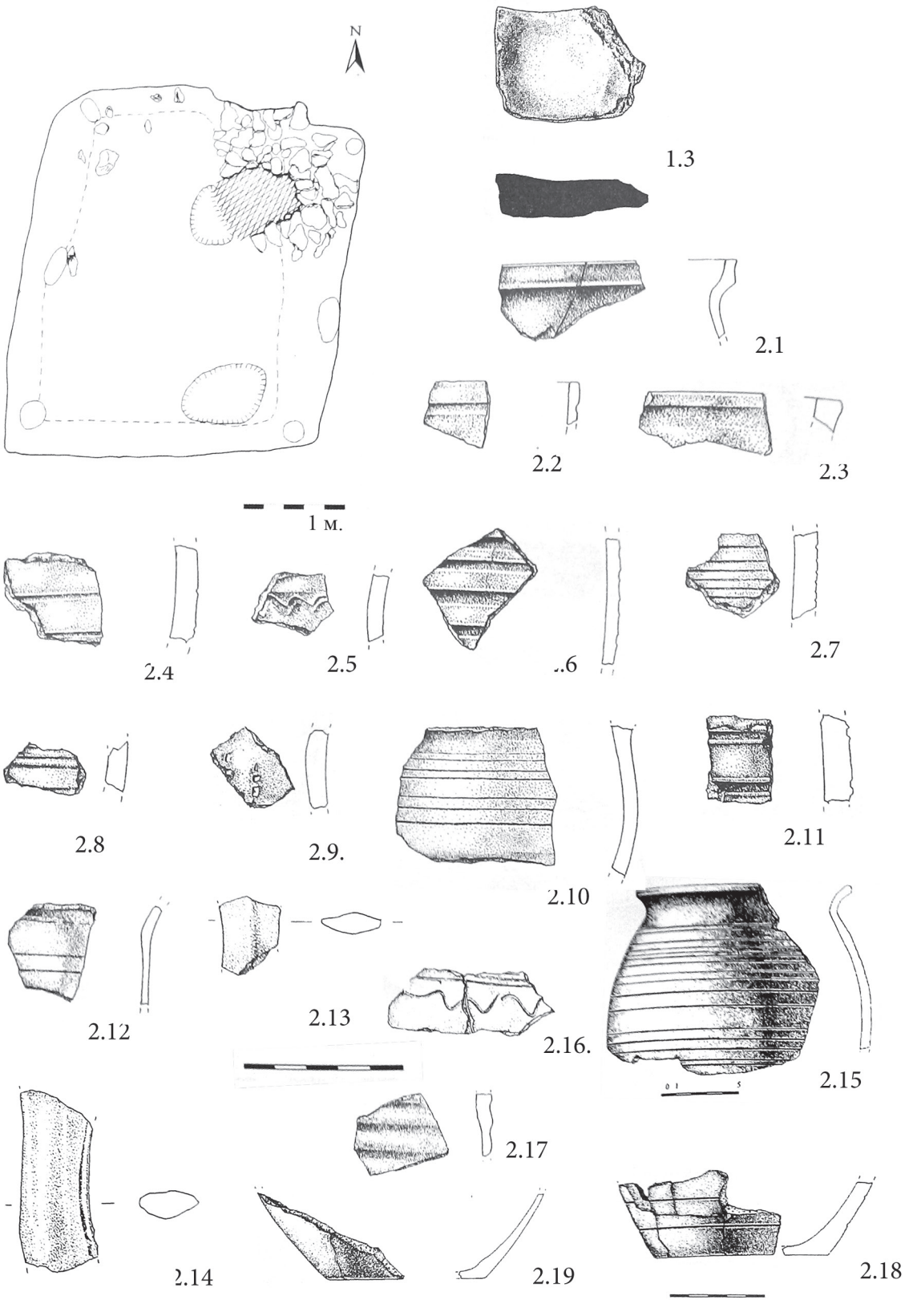
Табло 122

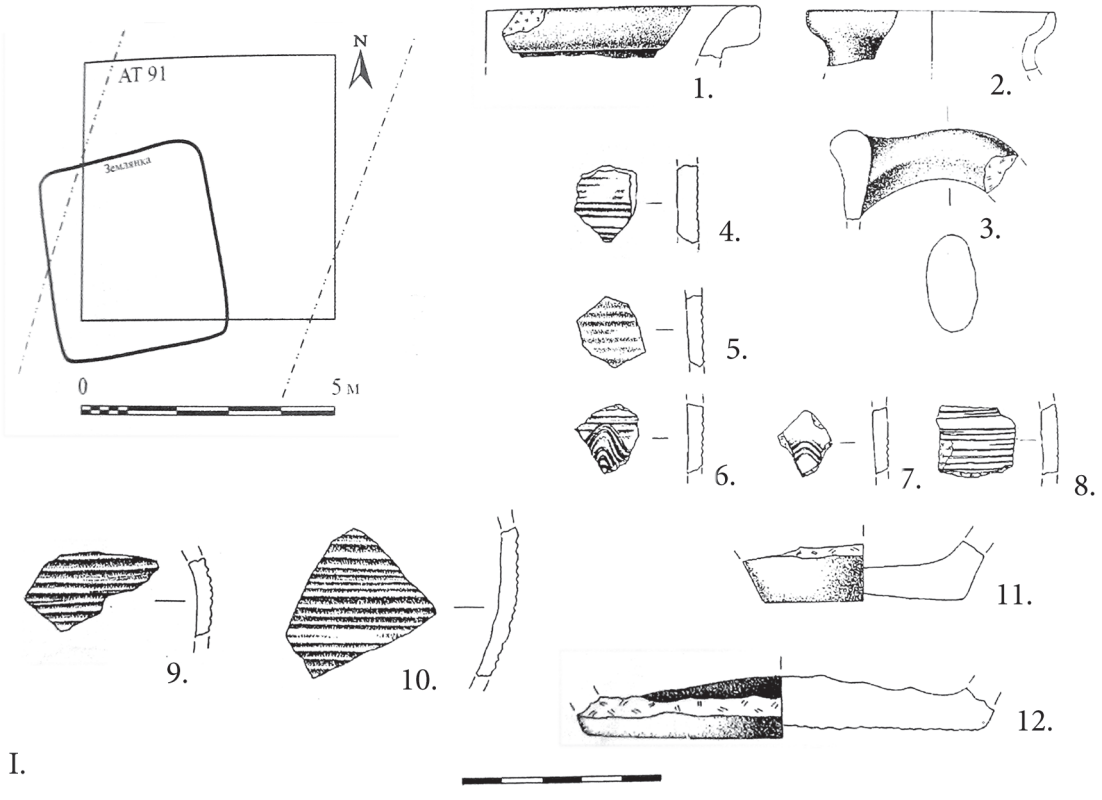
Табло 123

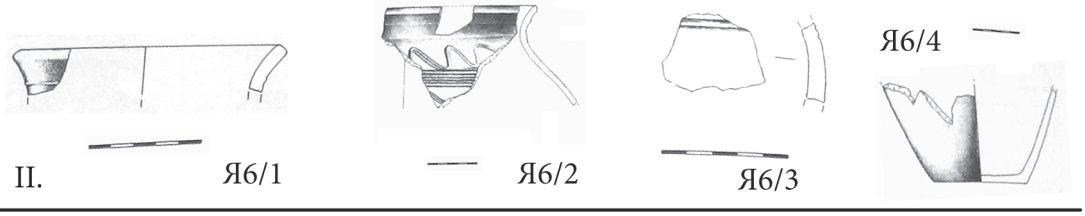

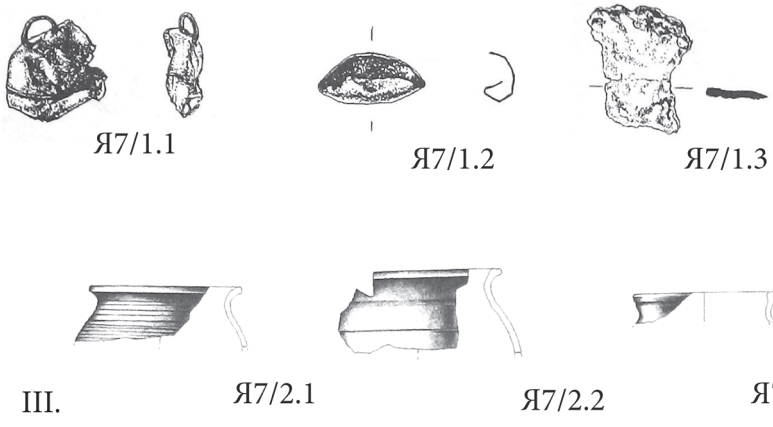
Табло 124

N
1.3
2.1
2.2
2.3
1 м.
2.4
2.5
..6
2.7
2.8
2.9.
2.10
2.11
2.12
2.13
2.16.
2.15
2.17
2.14
2.19
2.18

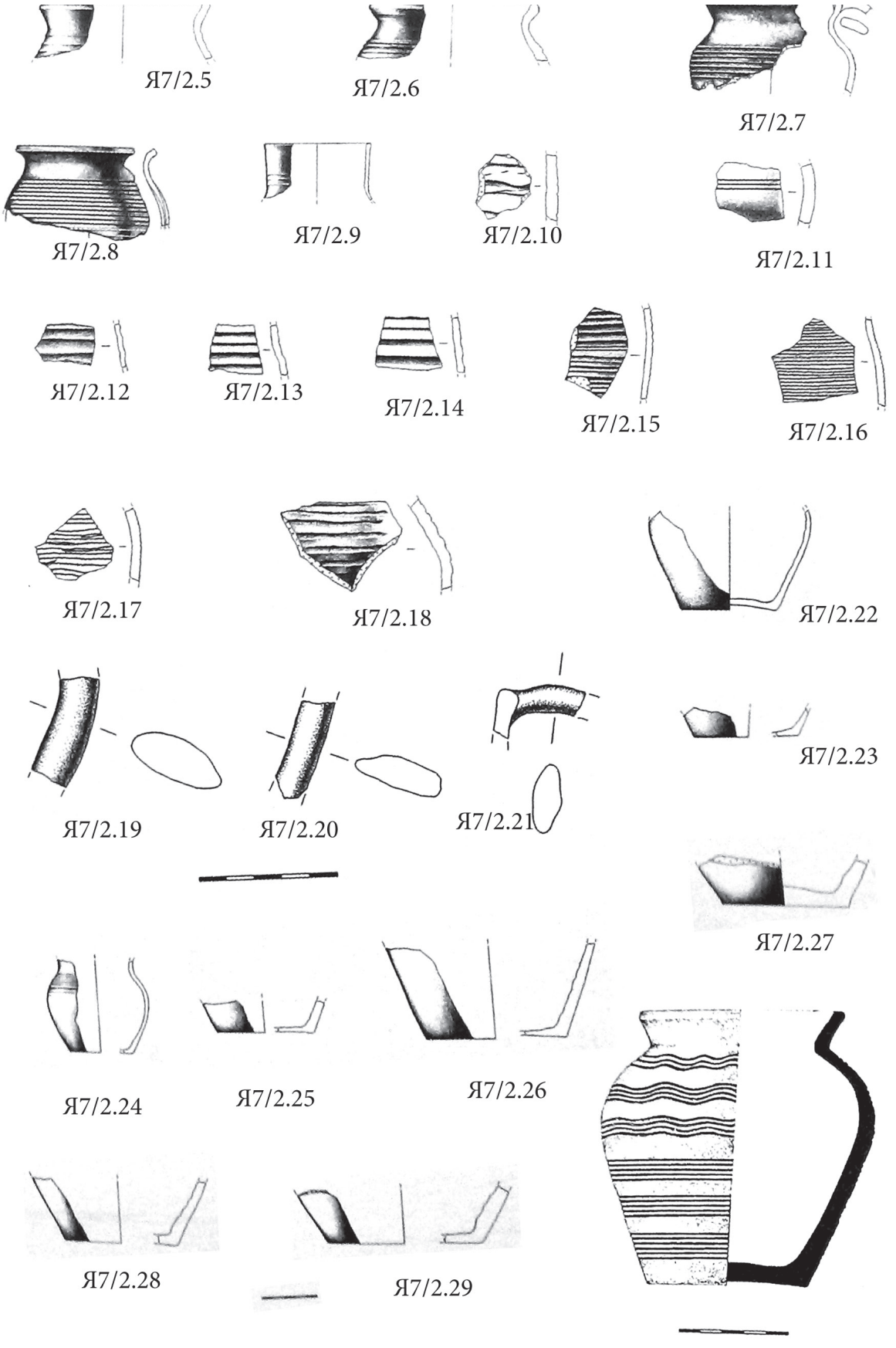
Табло 125

АТ 91
Землянка
N
0
5 м
1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.
11.
12.
I.

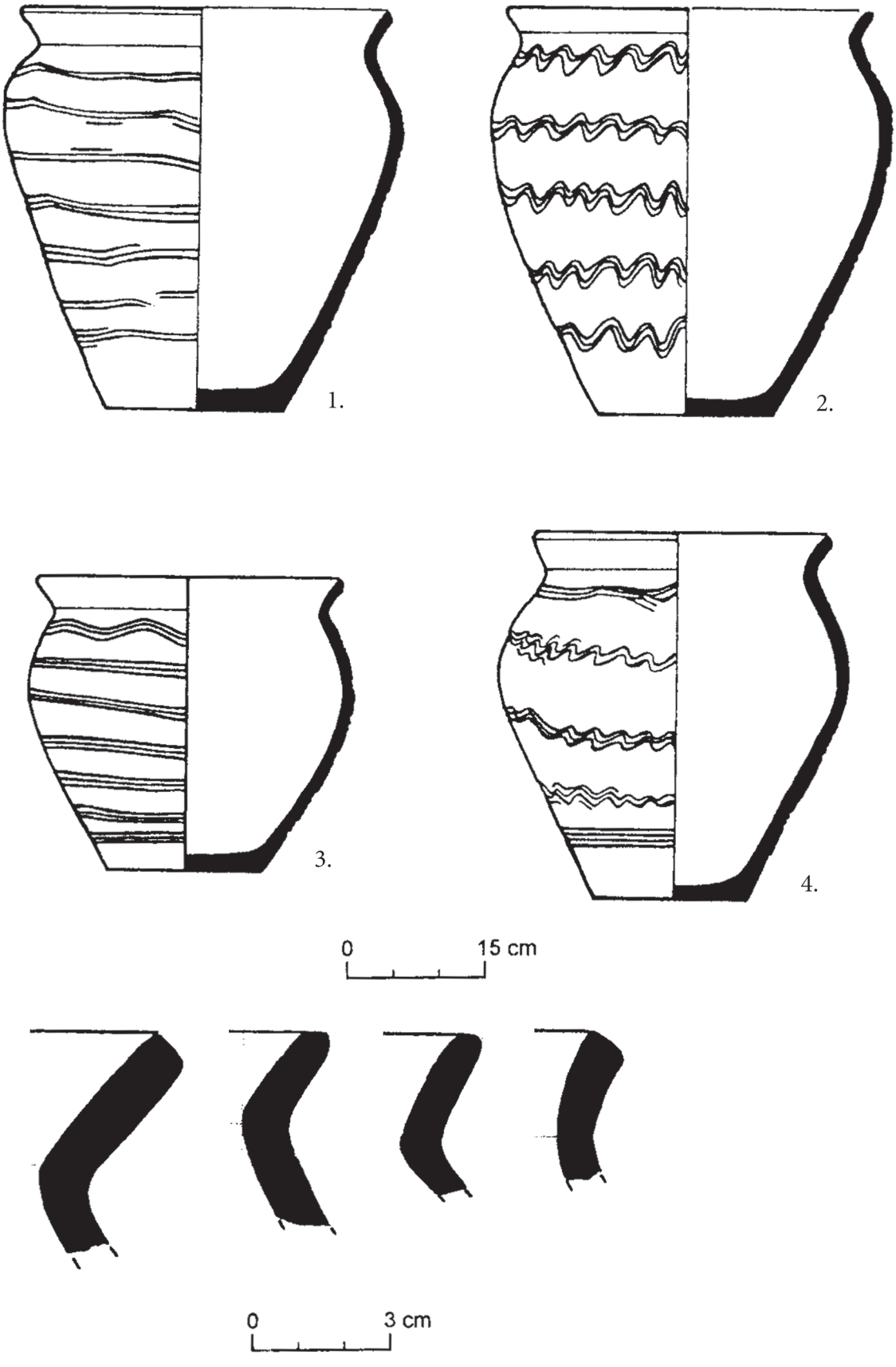

II.
Я6/1
Я6/2
Я6/3
Я6/4

Я7/1.1
Я7/1.2
Я7/1.3
III.
Я7/2.1
Я7/2.2
Я7/2/3
Я7/2.4

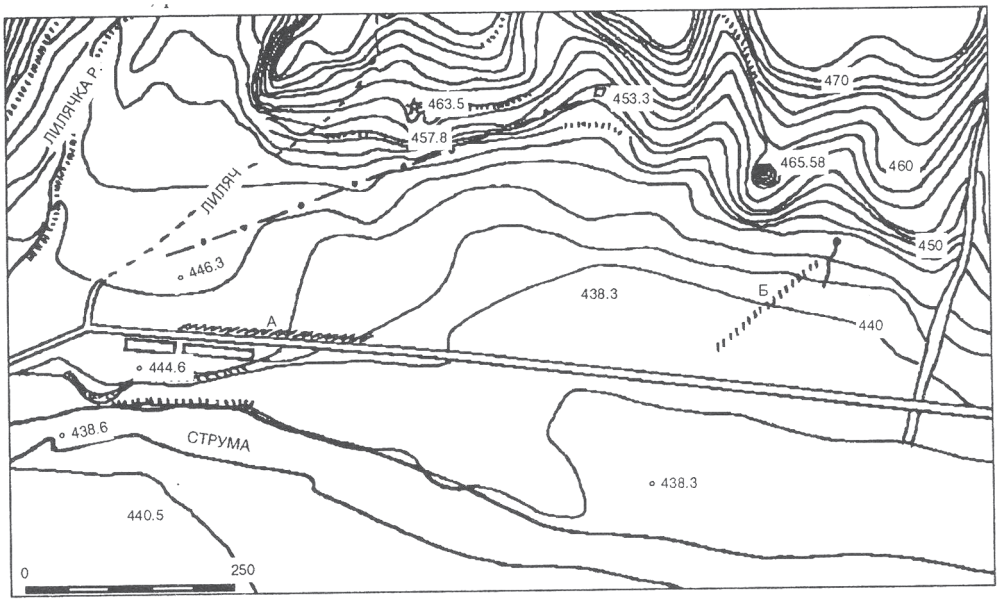
Табло 126

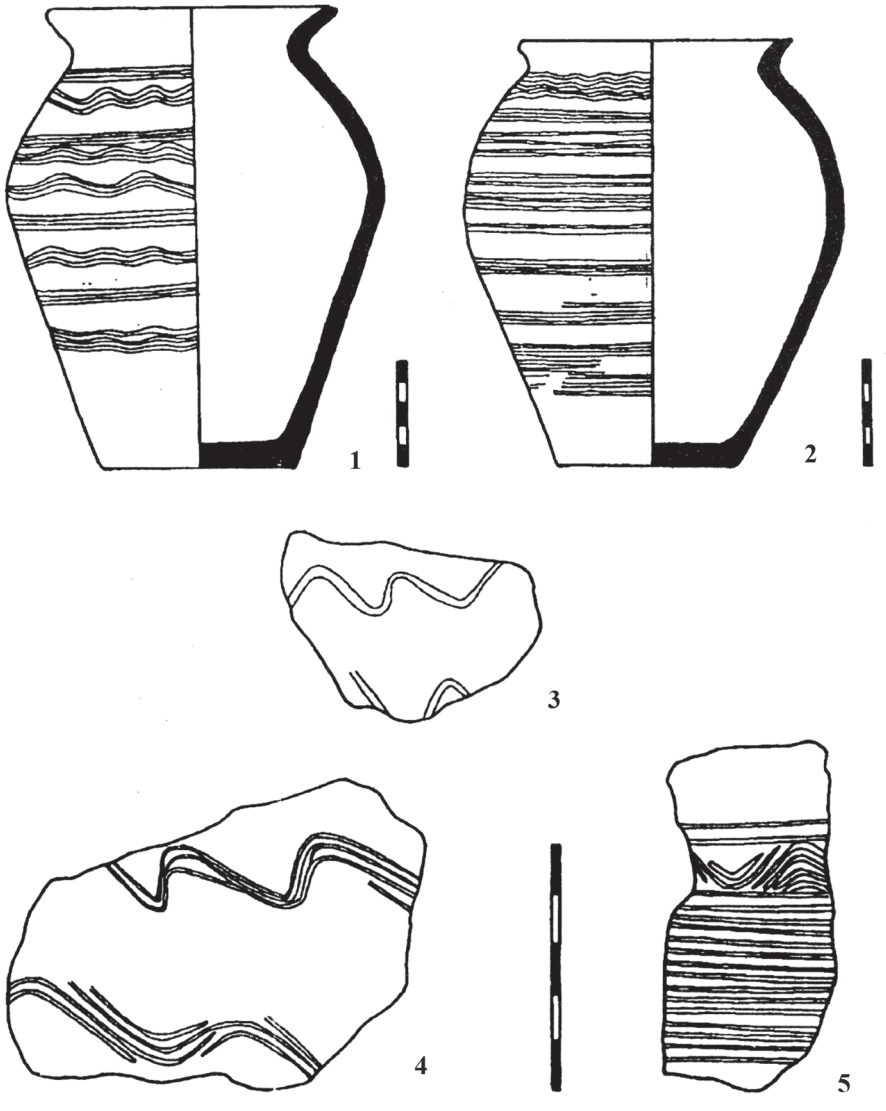

Я7/2.5
Я7/2.6
Я7/2.7
Я7/2.8
Я7/2.9
Я7/2.10
Я7/2.11
Я7/2.12
Я7/2.13
Я7/2.14
Я7/2.15
Я7/2.16
Я7/2.17
Я7/2.18
Я7/2.22
Я7/2.19
Я7/2.20
Я7/2.21
Я7/2.23
Я7/2.27
Я7/2.24
Я7/2.25
Я7/2.26
Я7/2.28
Я7/2.29

Табло 127

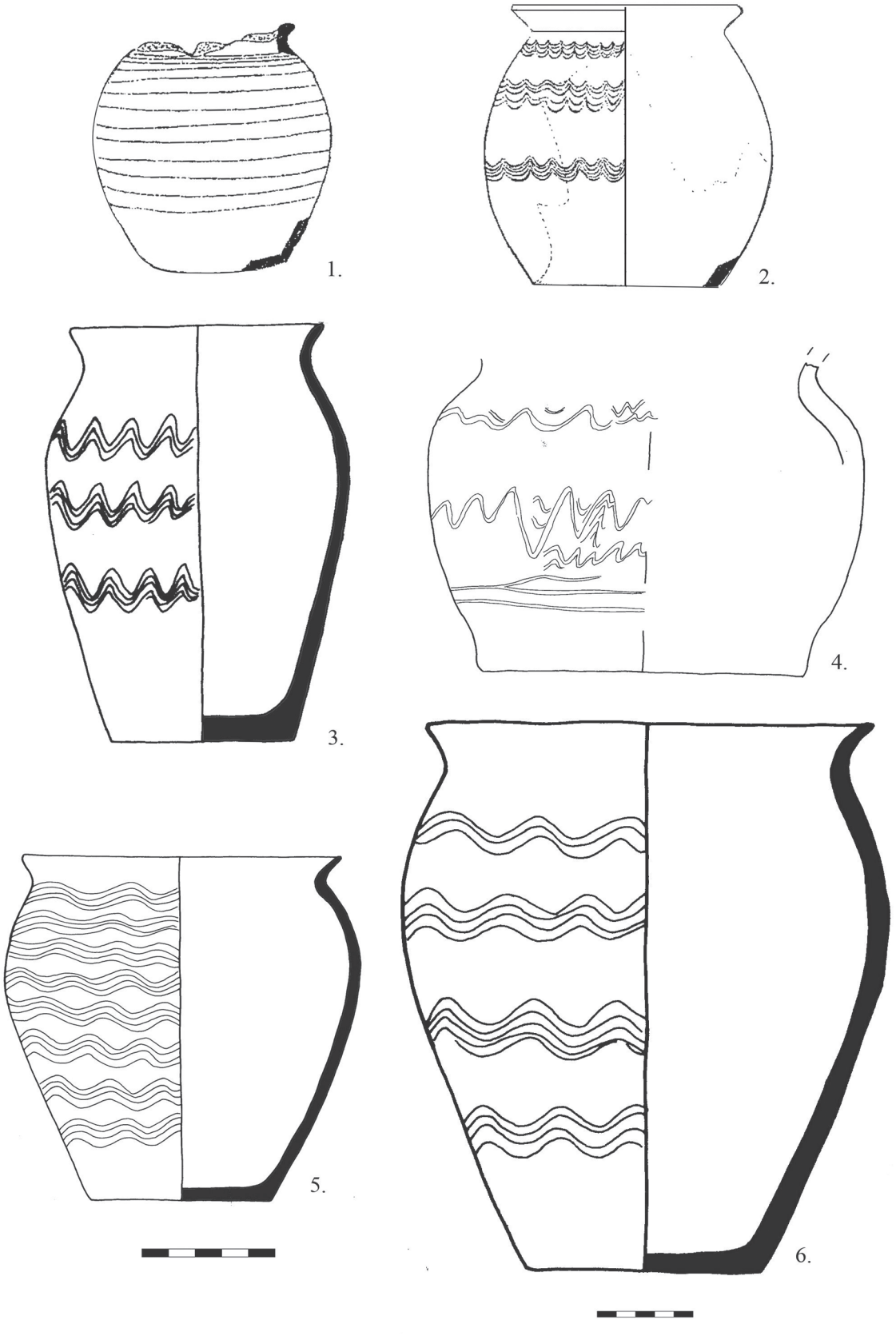

Табло 128

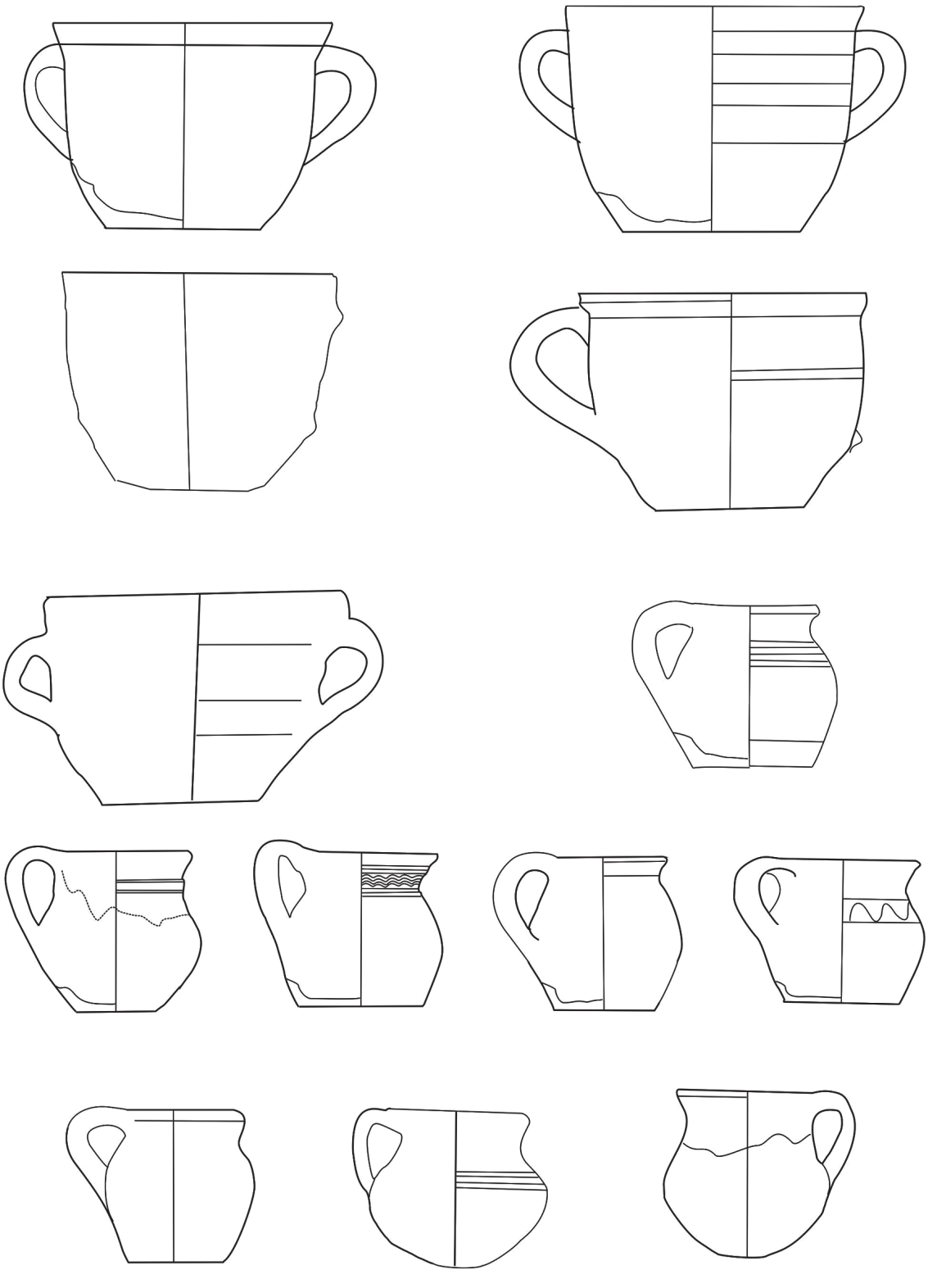

ЛИПЯЧКА Р.
ЛИПЯЧ
463.5
457.8
453.3
470
465.58
460
450
446.3
438.3
А
Б
440
444.6
438.6
СТРУМА
438.3
440.5
0
250

1
2
3
4
5

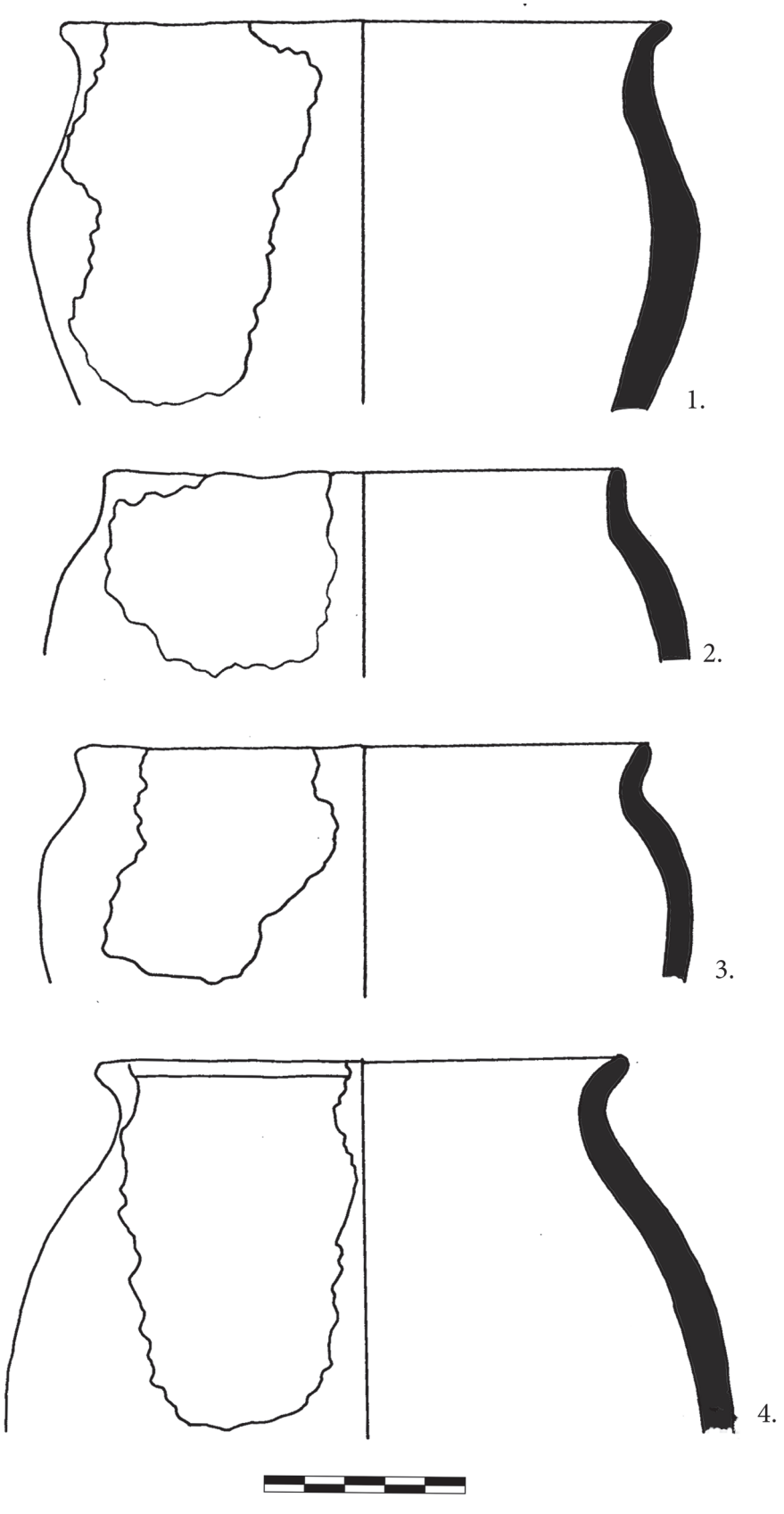
Табло 129

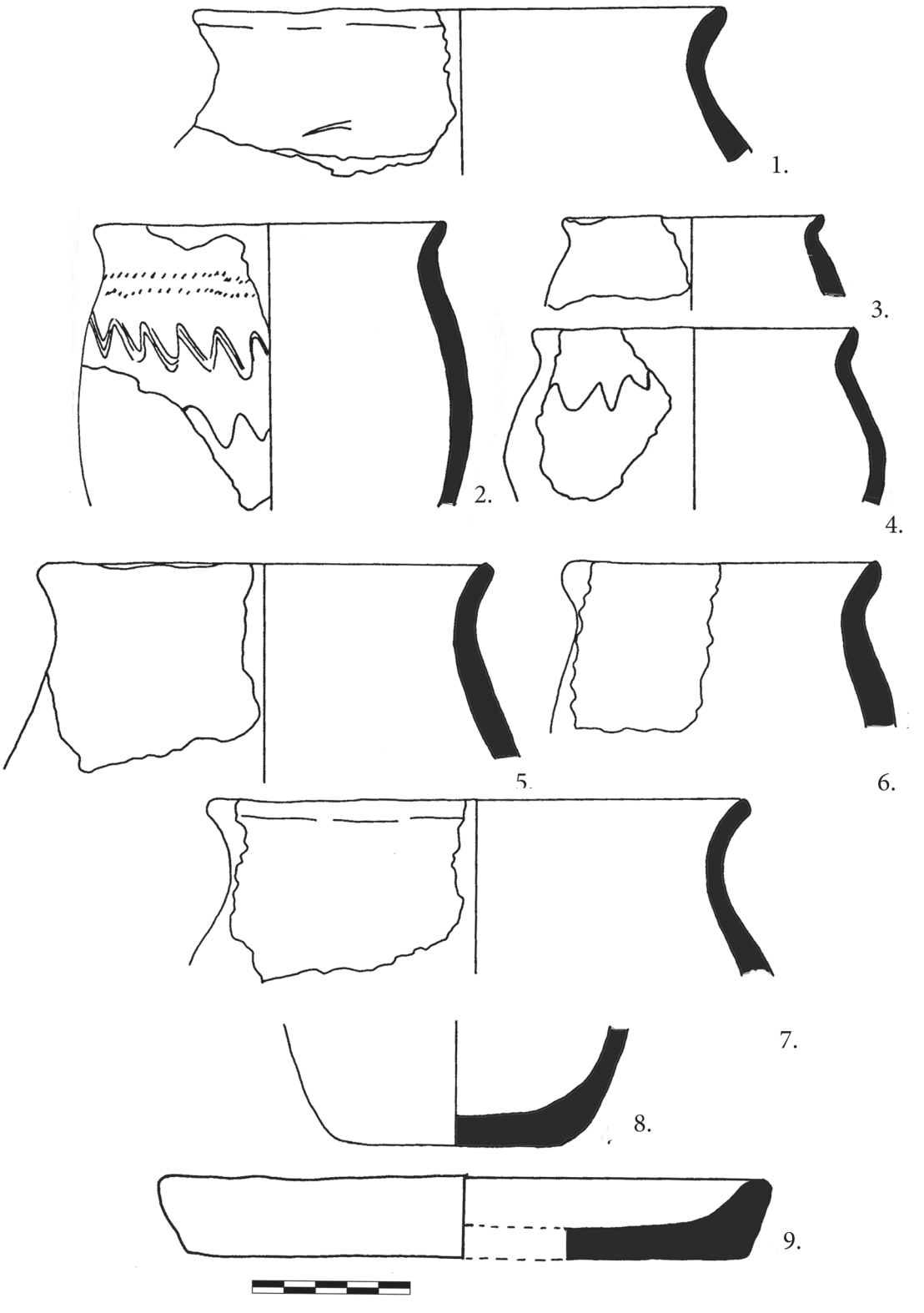
Табло 130

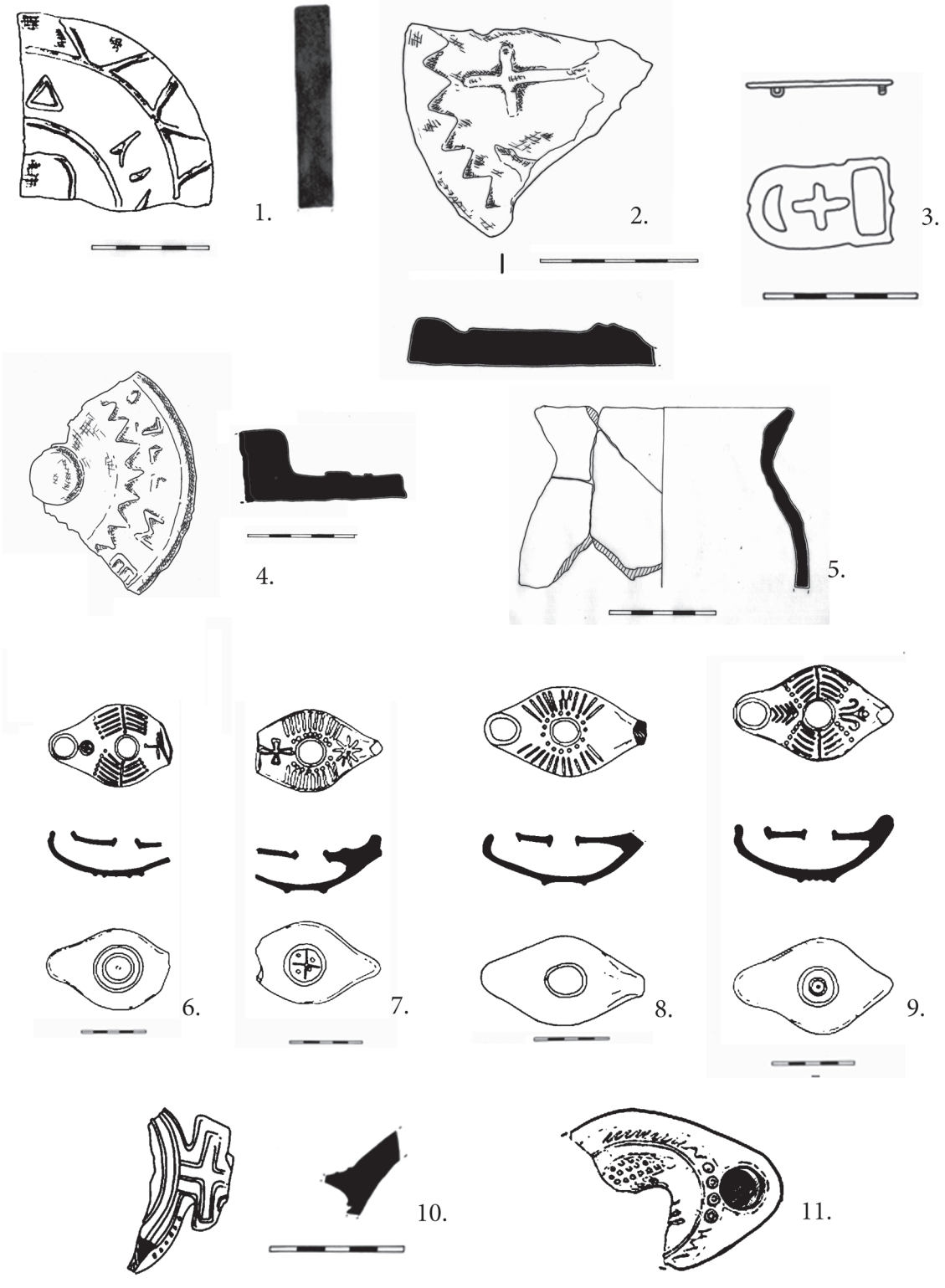
Табло 131

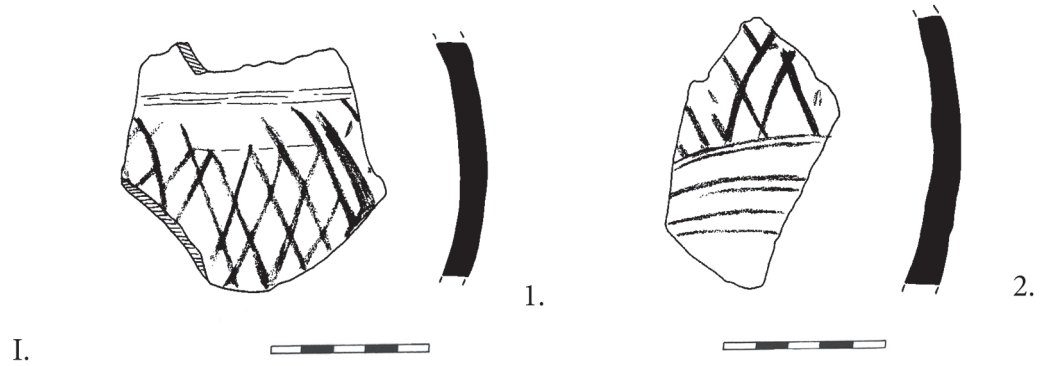
Табло 132

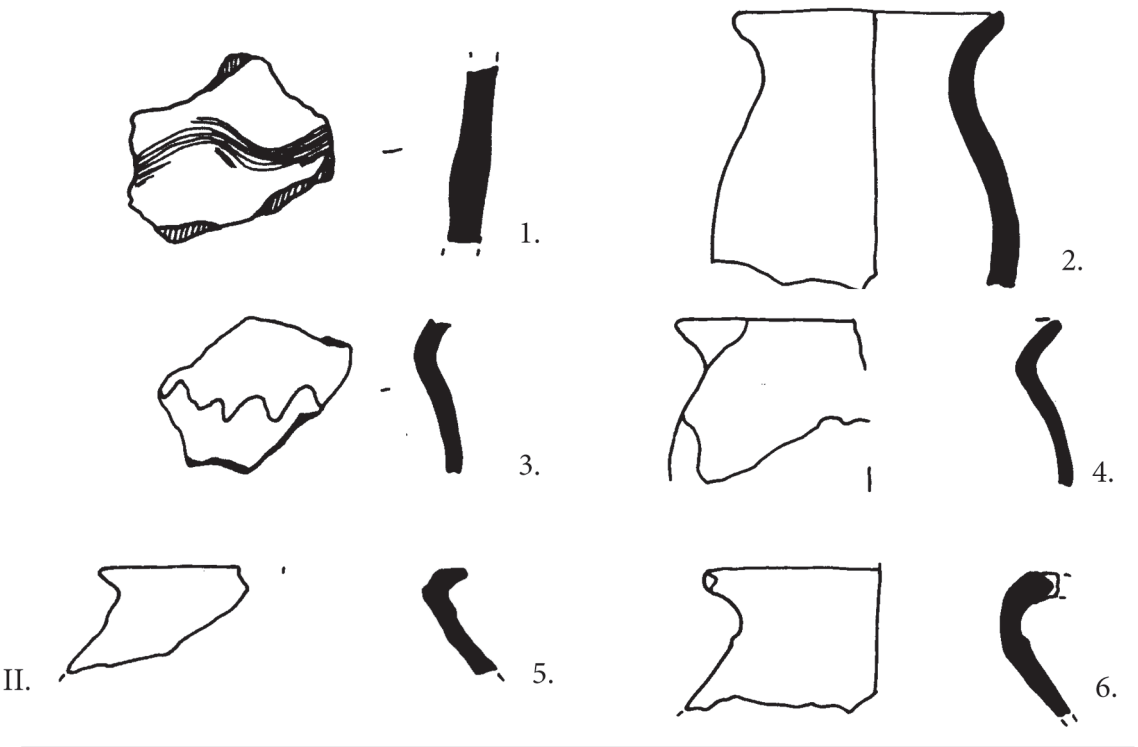

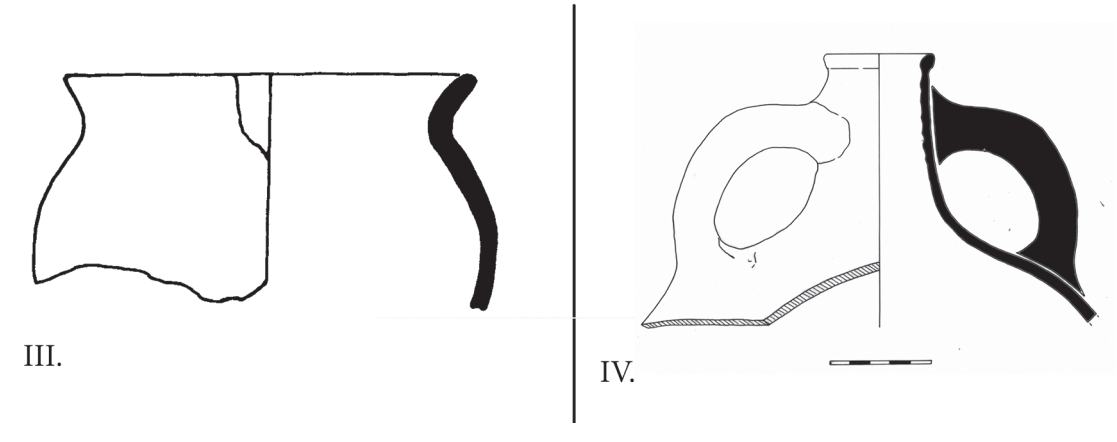
Табло 133

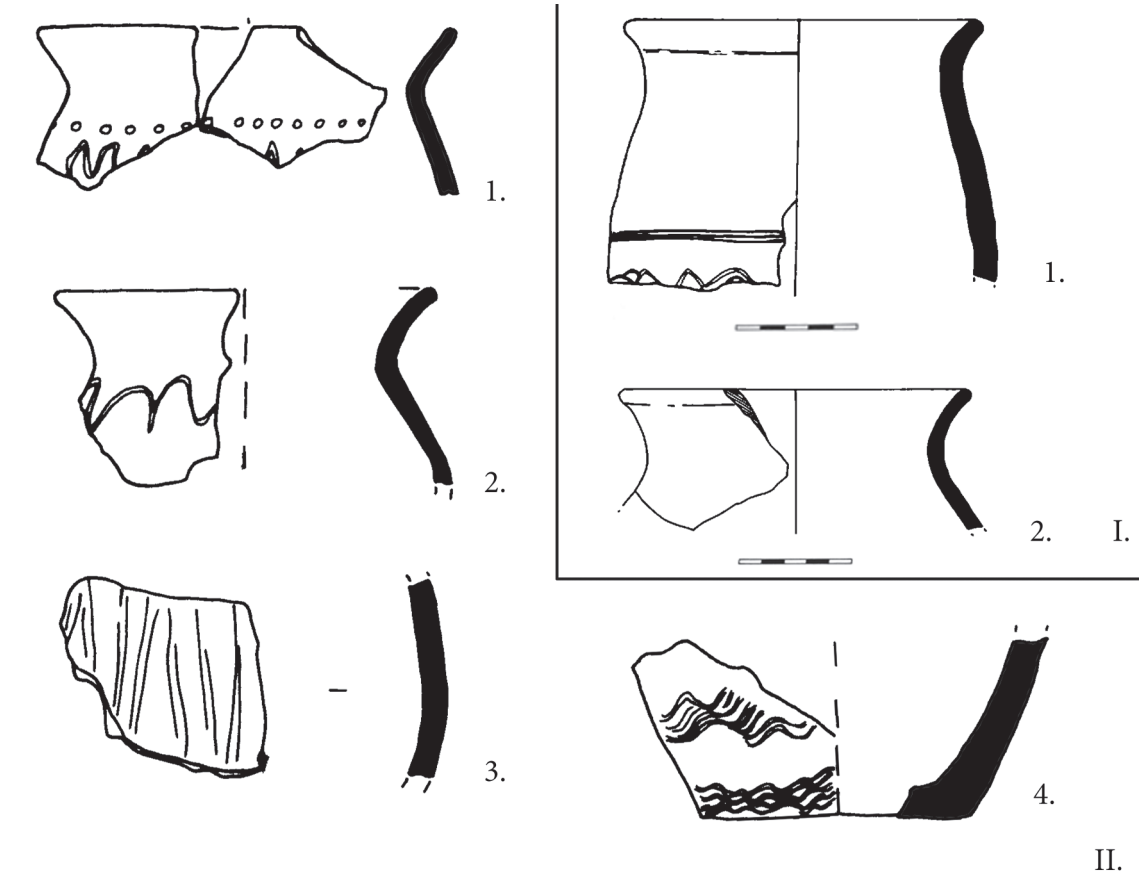
Табло 134

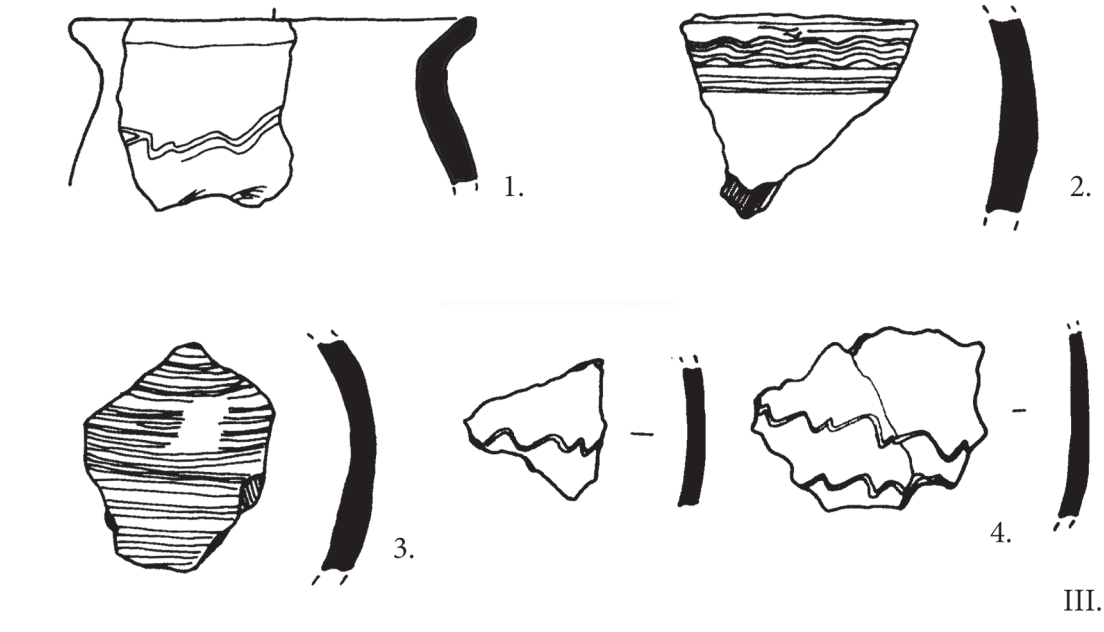

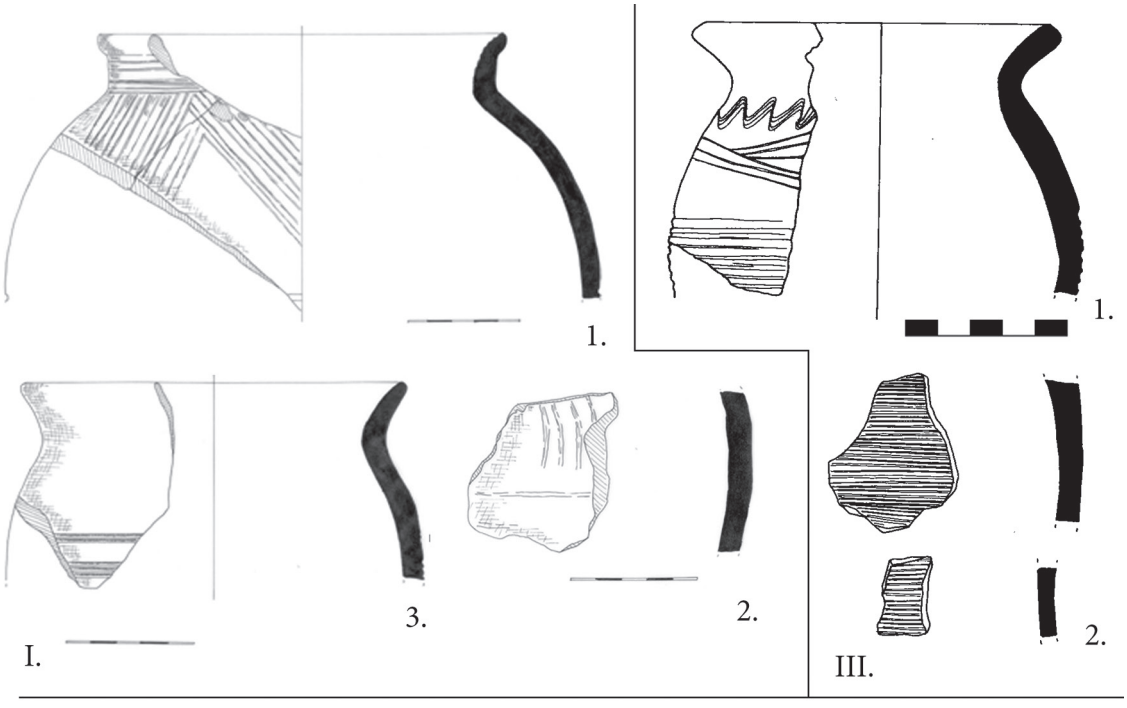

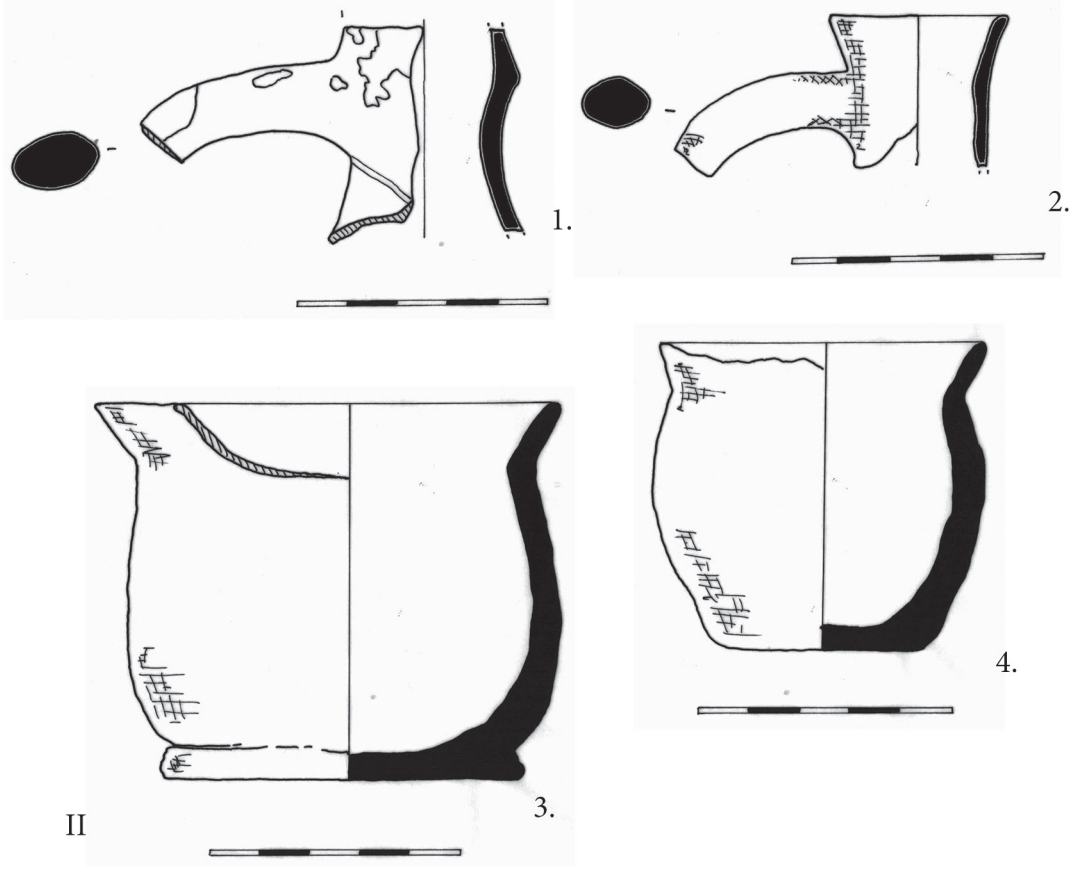
Табло 135

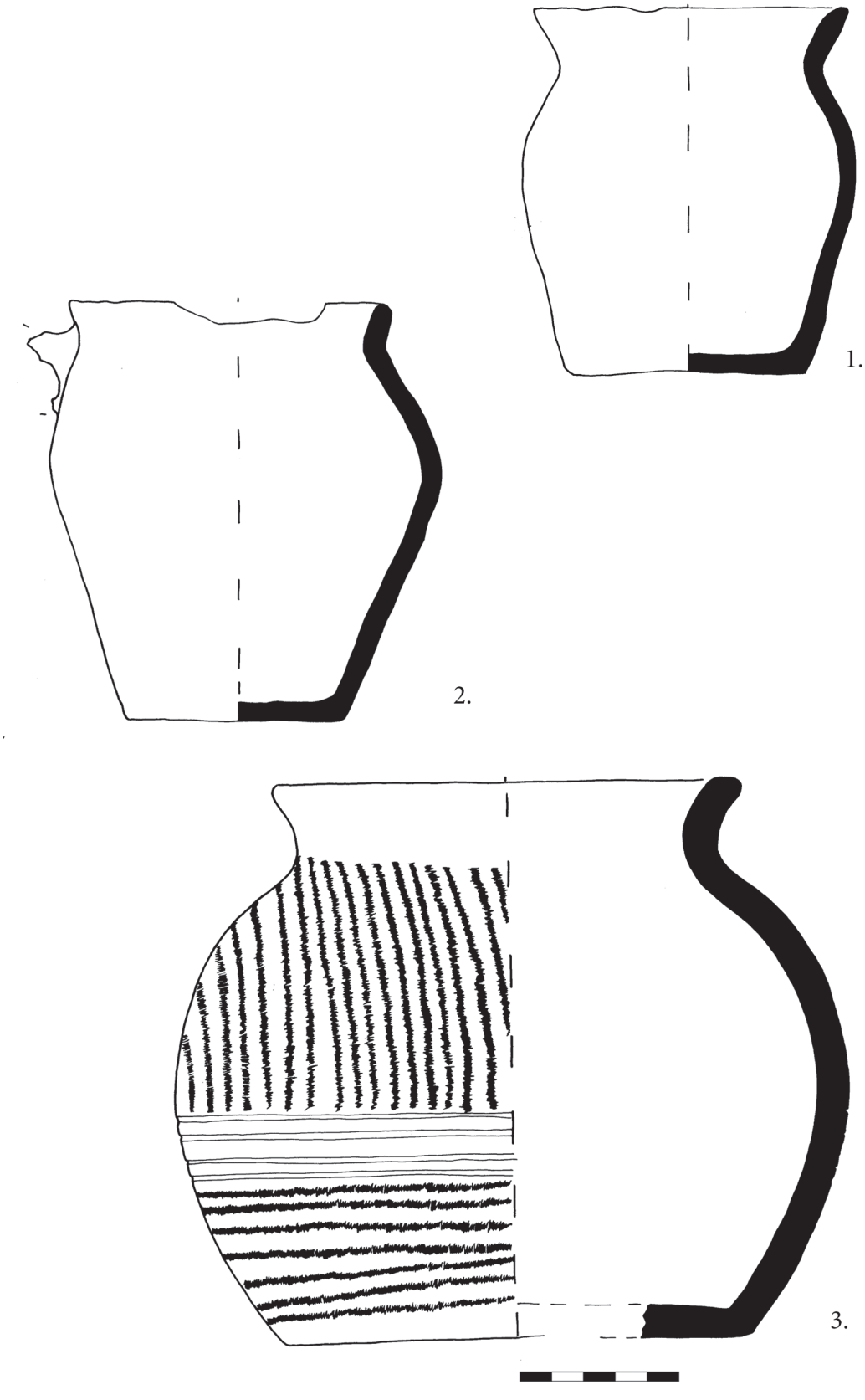

Табло 136

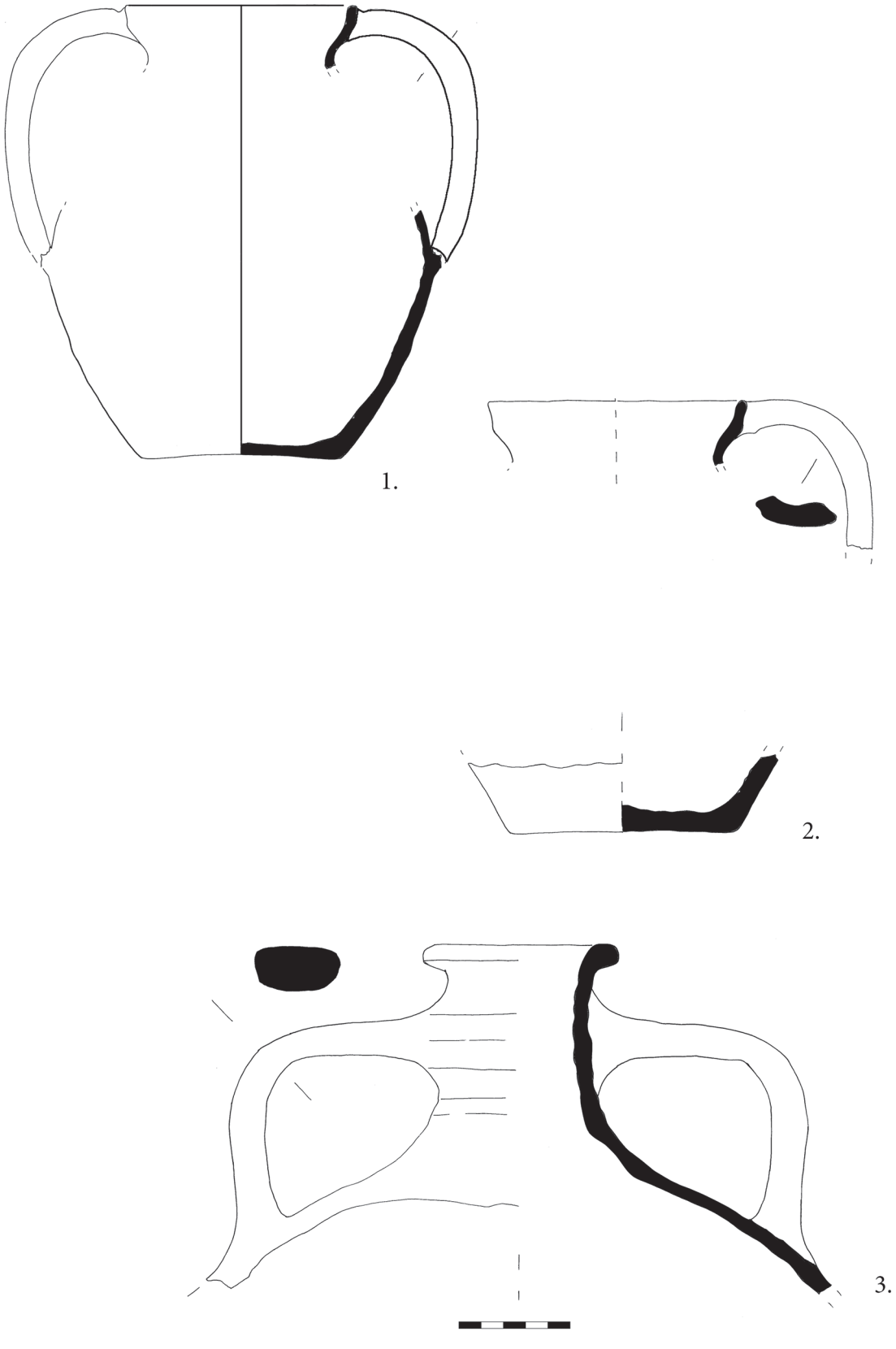

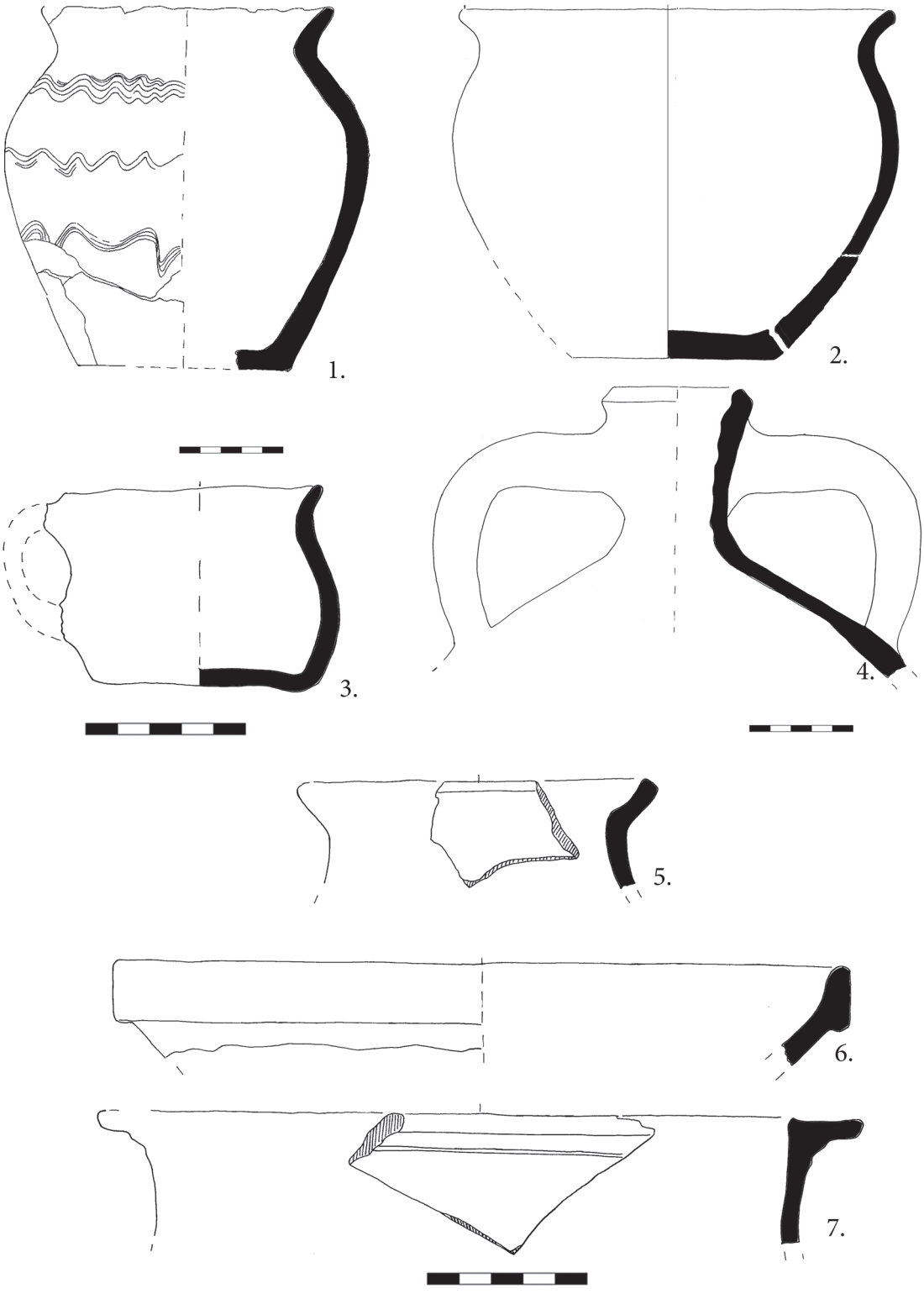
Табло 137

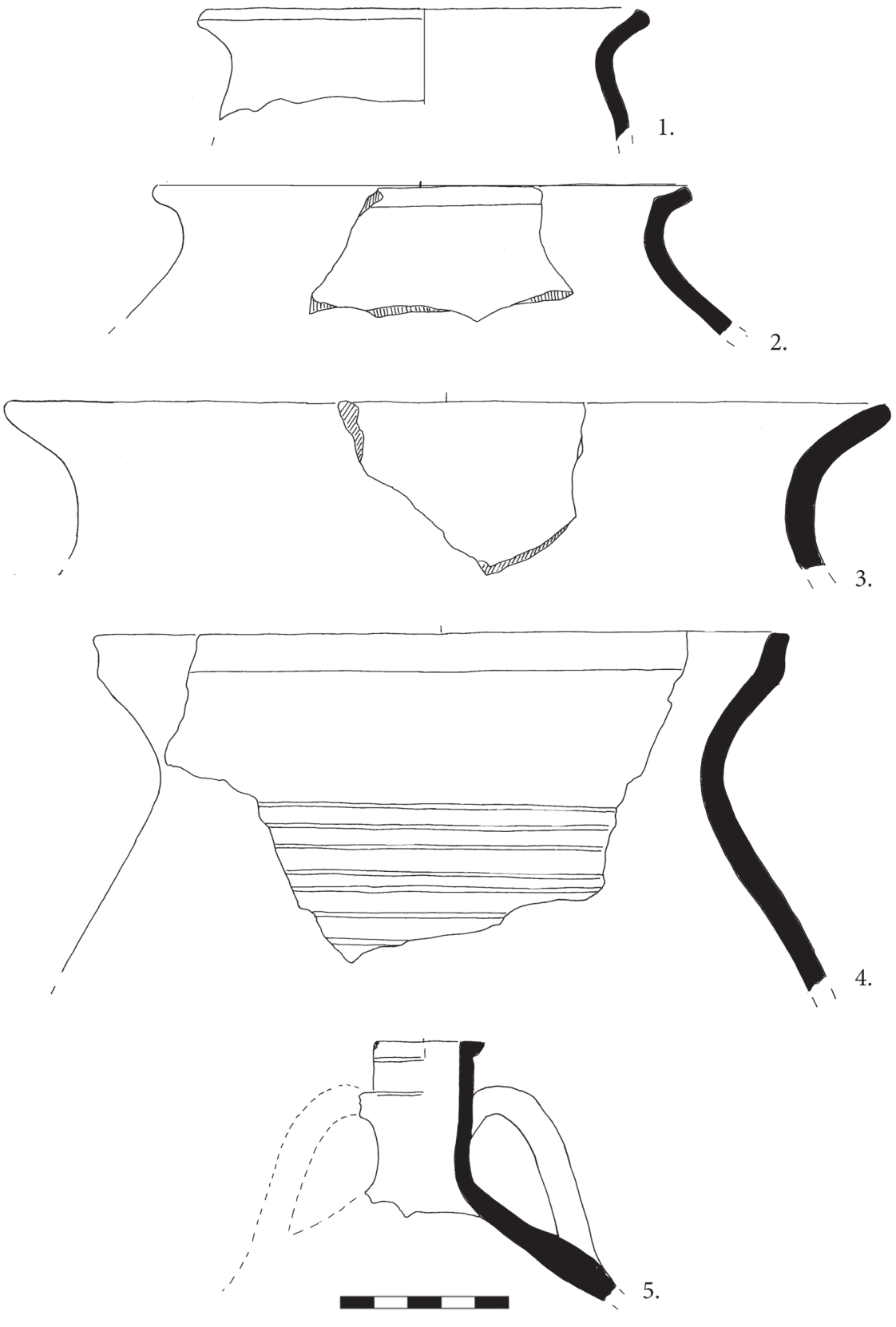
Табло 138

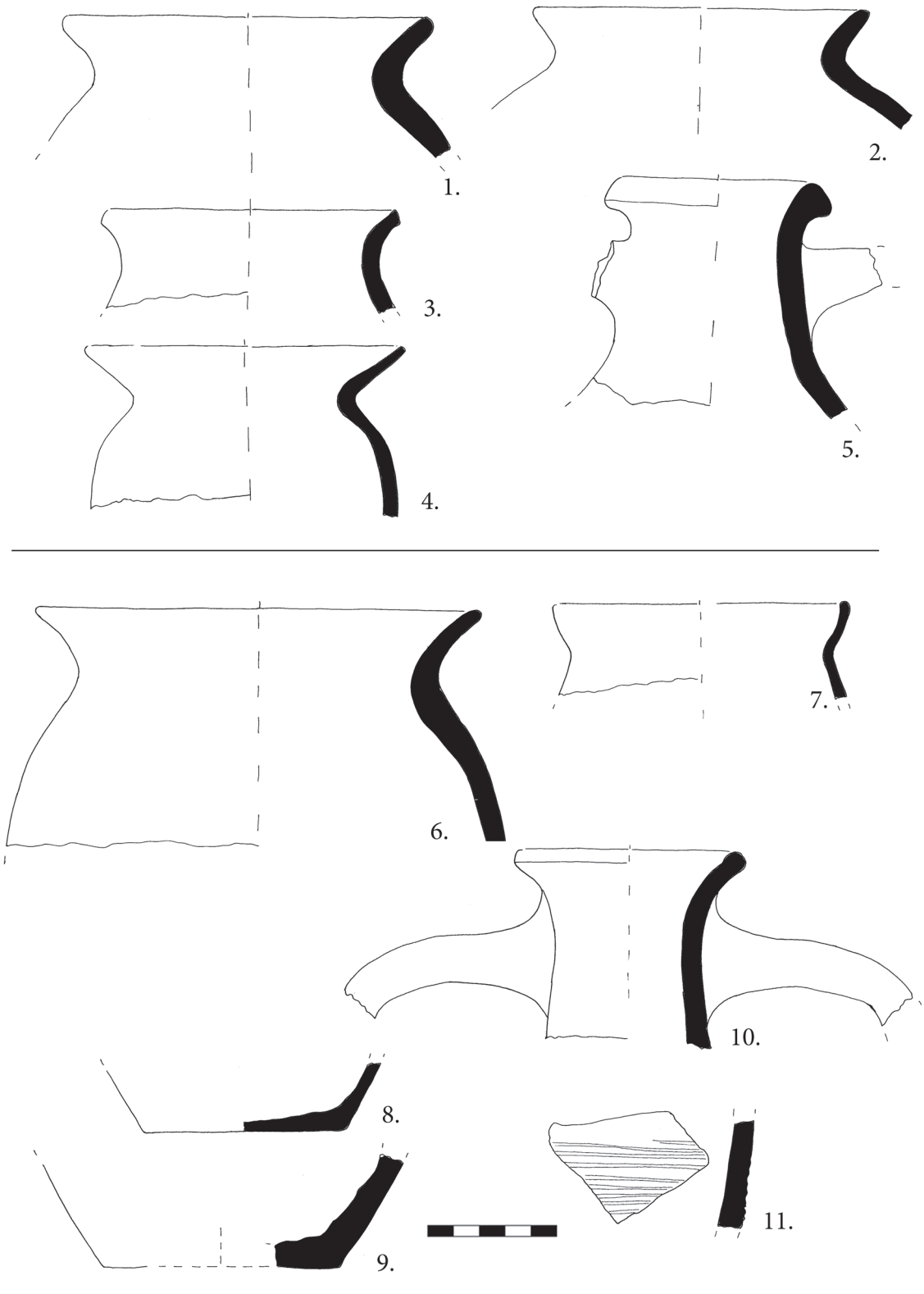
Табло 139

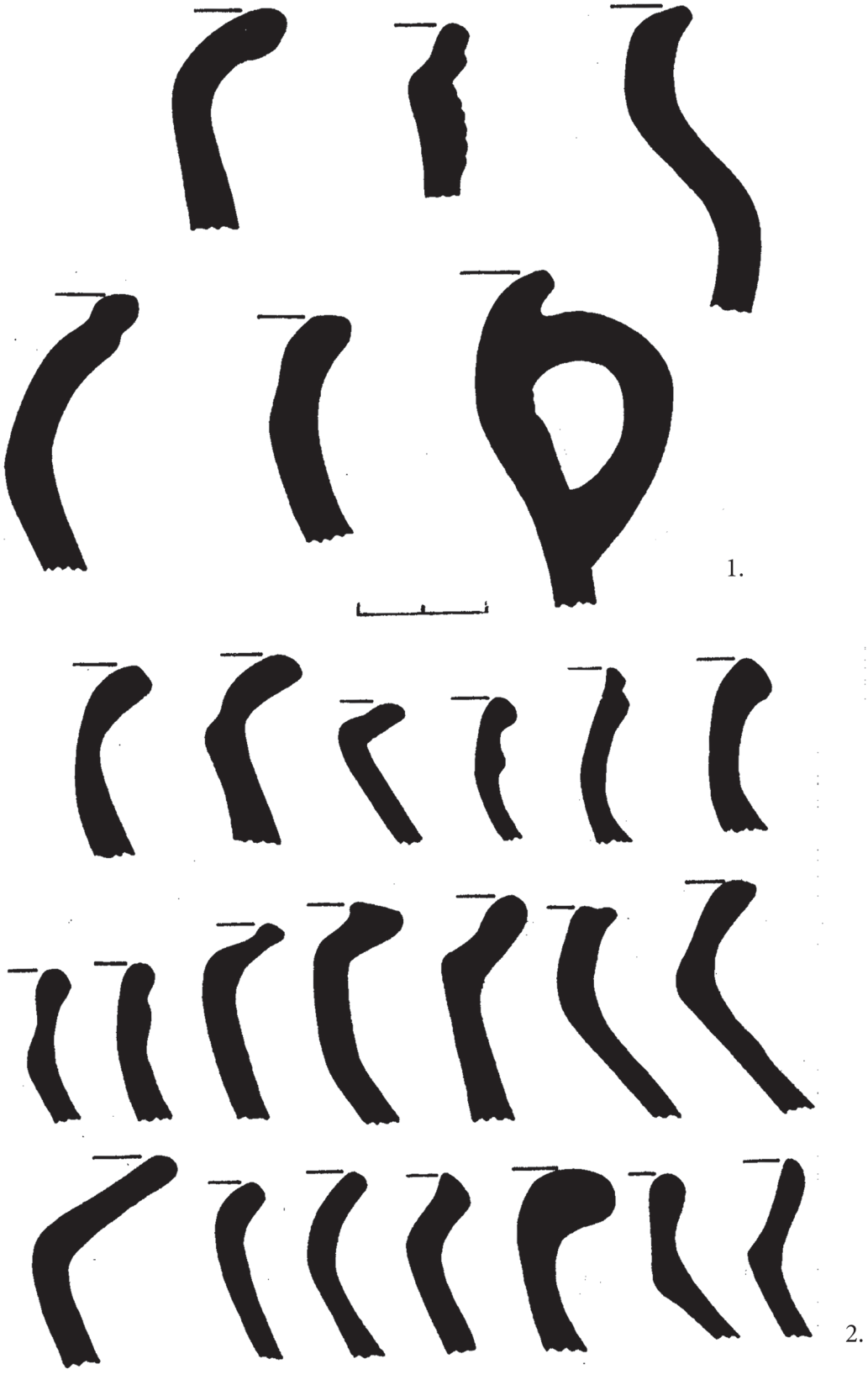
Табло 140

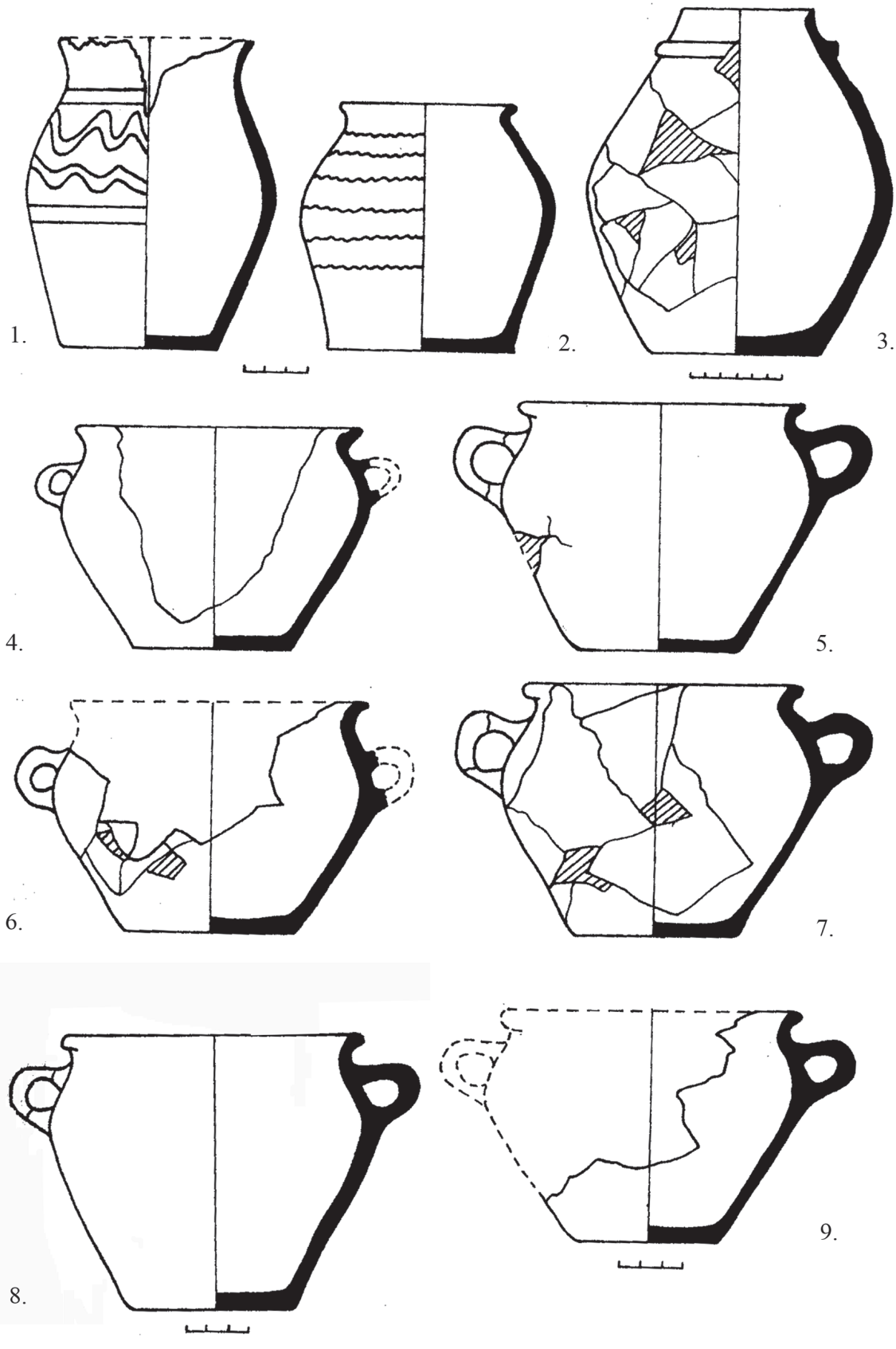
Табло 141

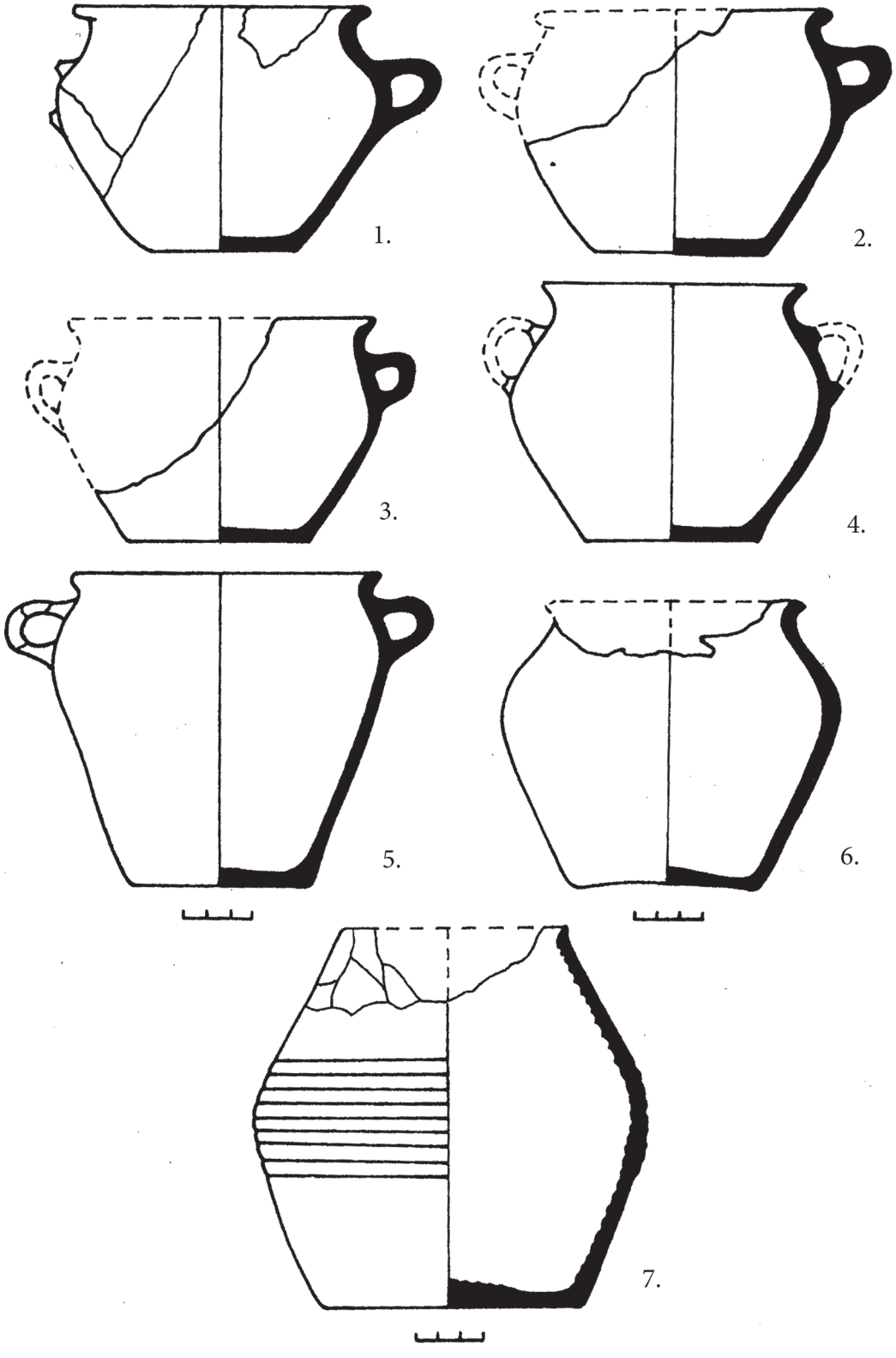
Табло 142

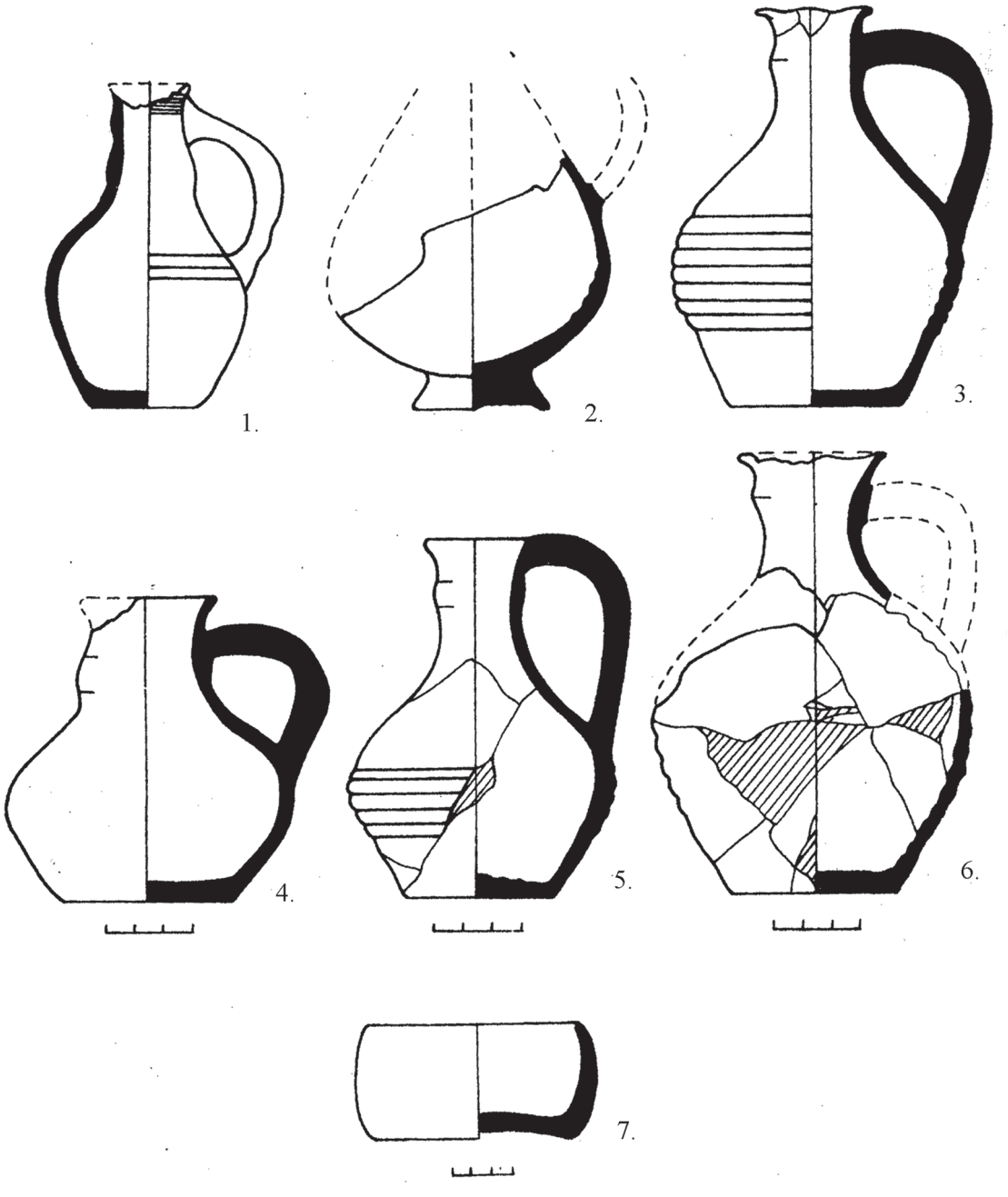
Табло 143

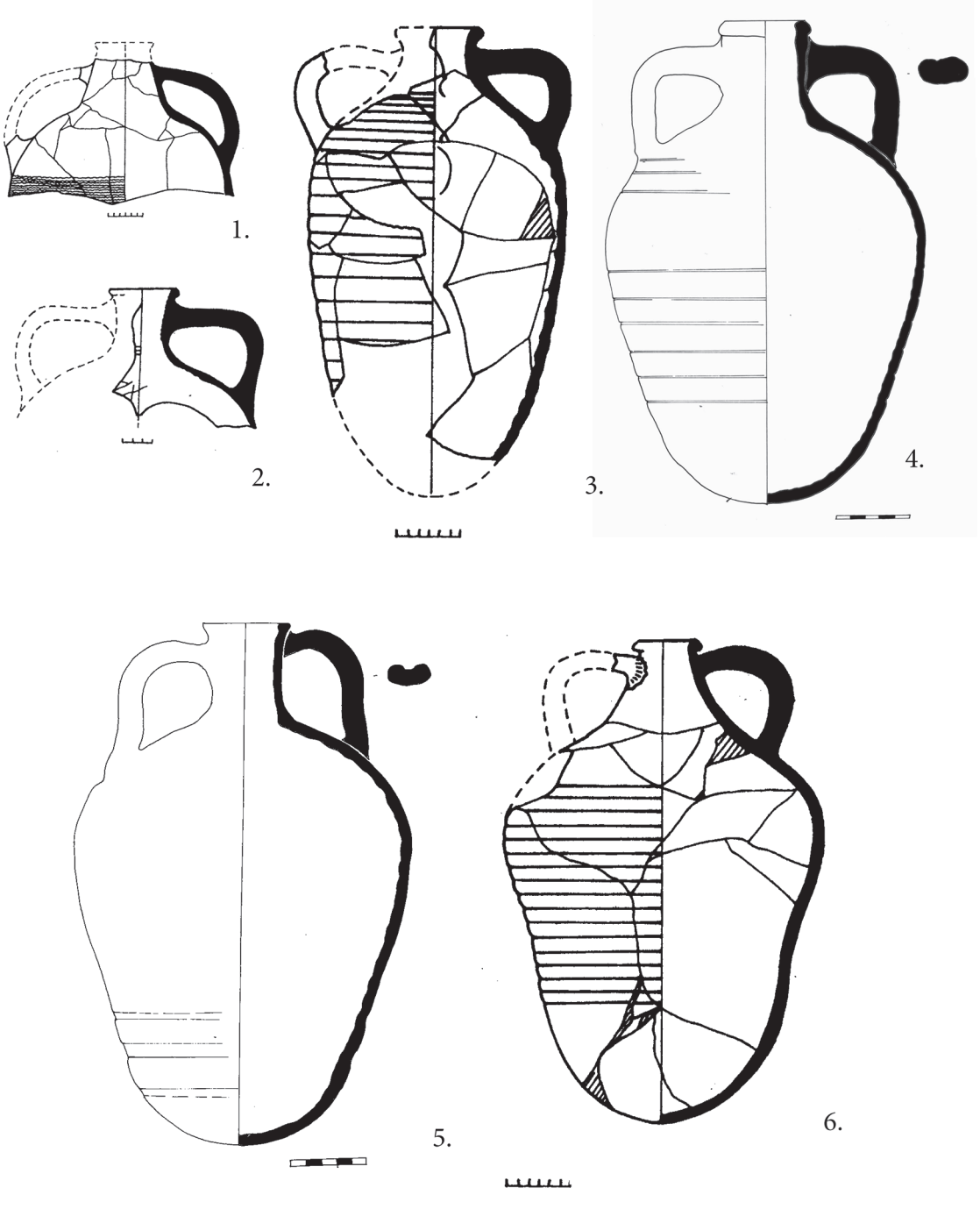
Табло 144

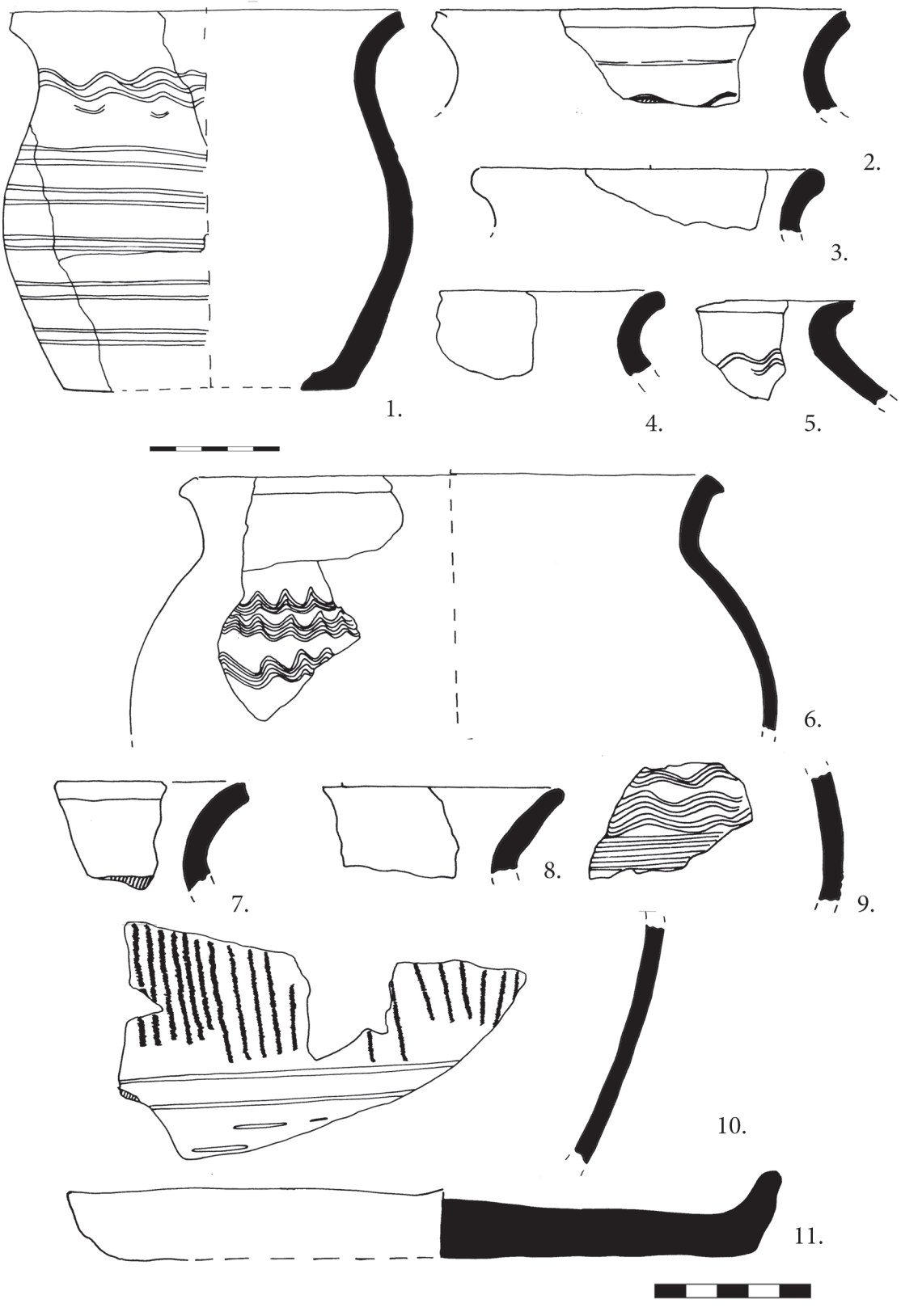
Табло 145

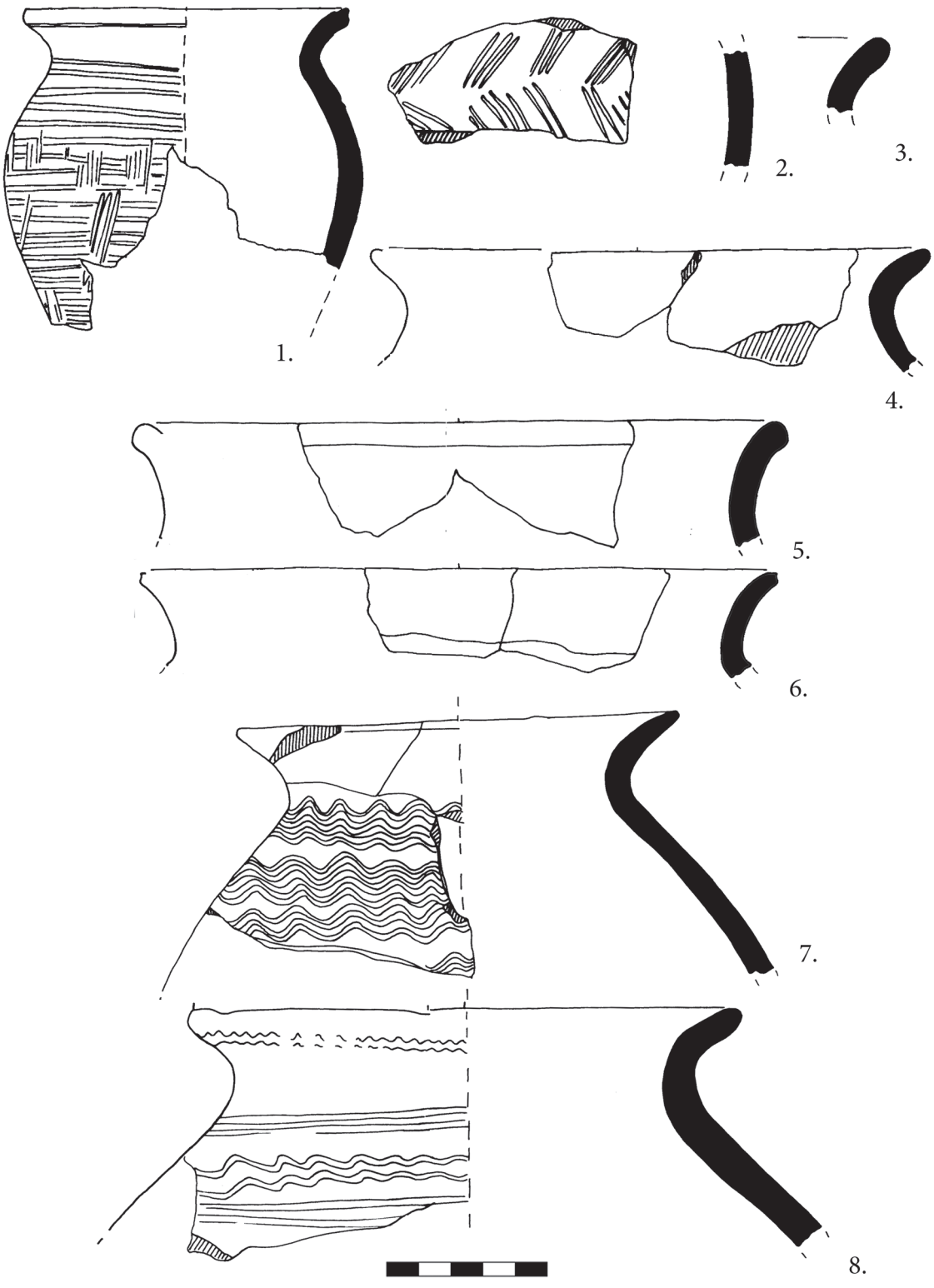
Табло 146

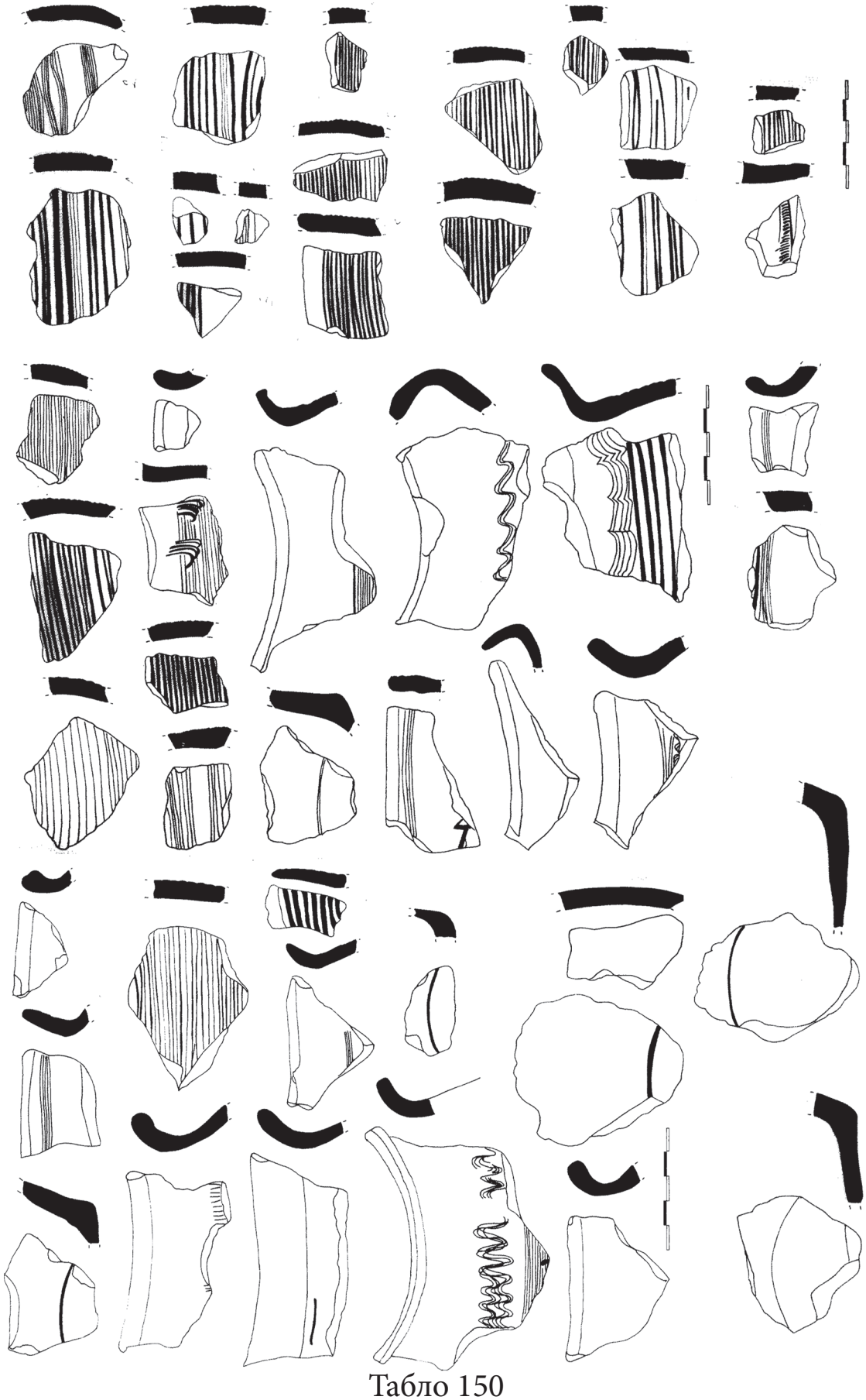
Табло 147

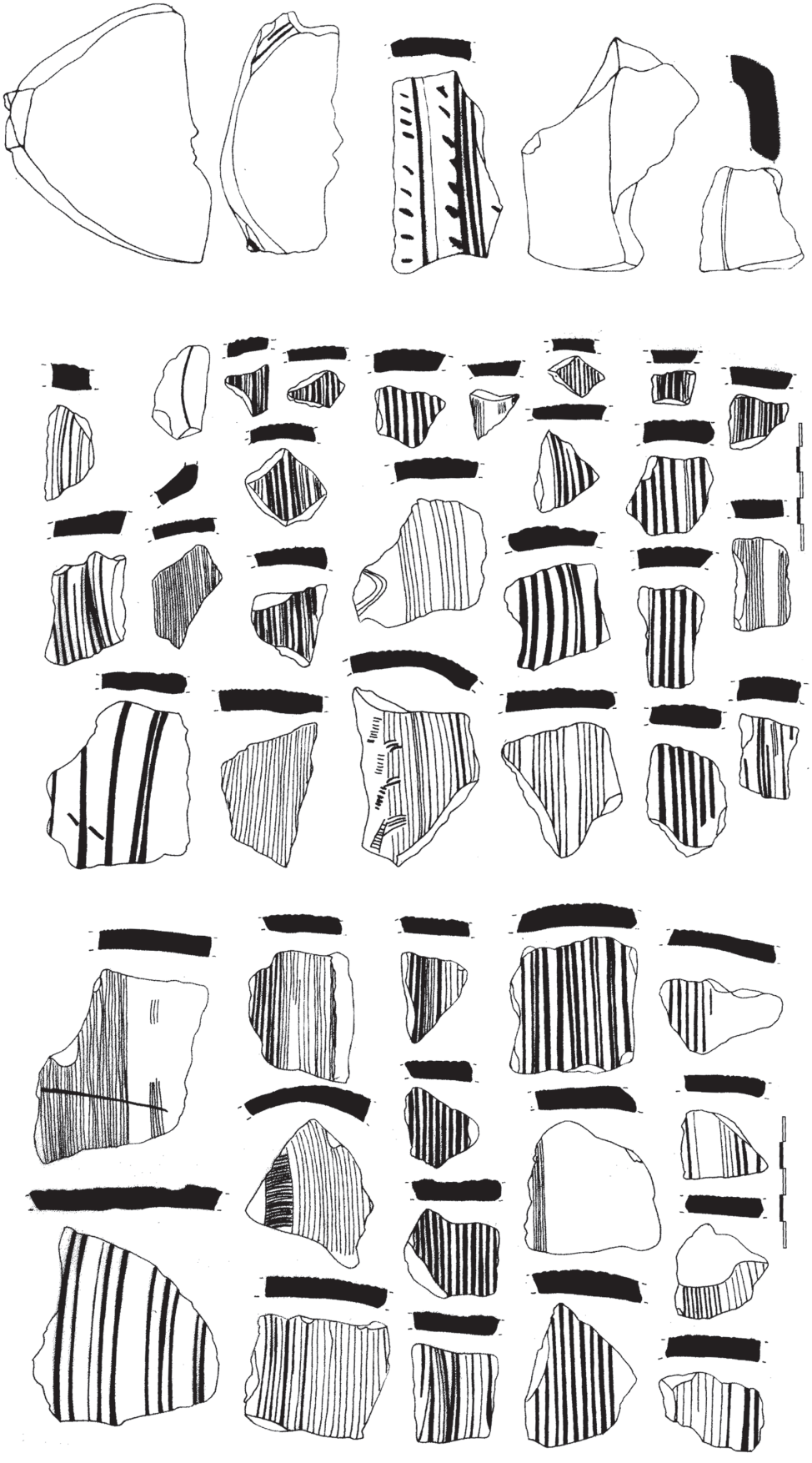
Табло 148

Табло 149

Табло 150

Табло 151

1.1

1.2

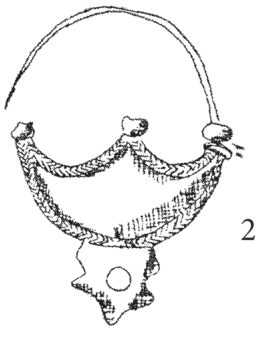

1.3

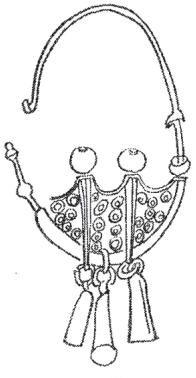

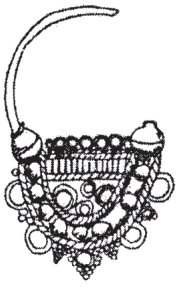
2.1

2.2

2.3

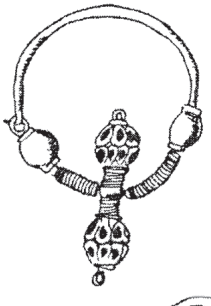
3.

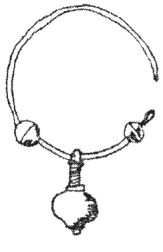
4.

5.1

5.2

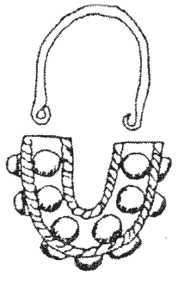
6.1

6.2

7.

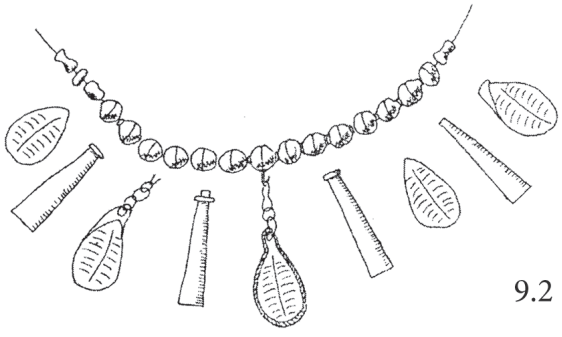

8.

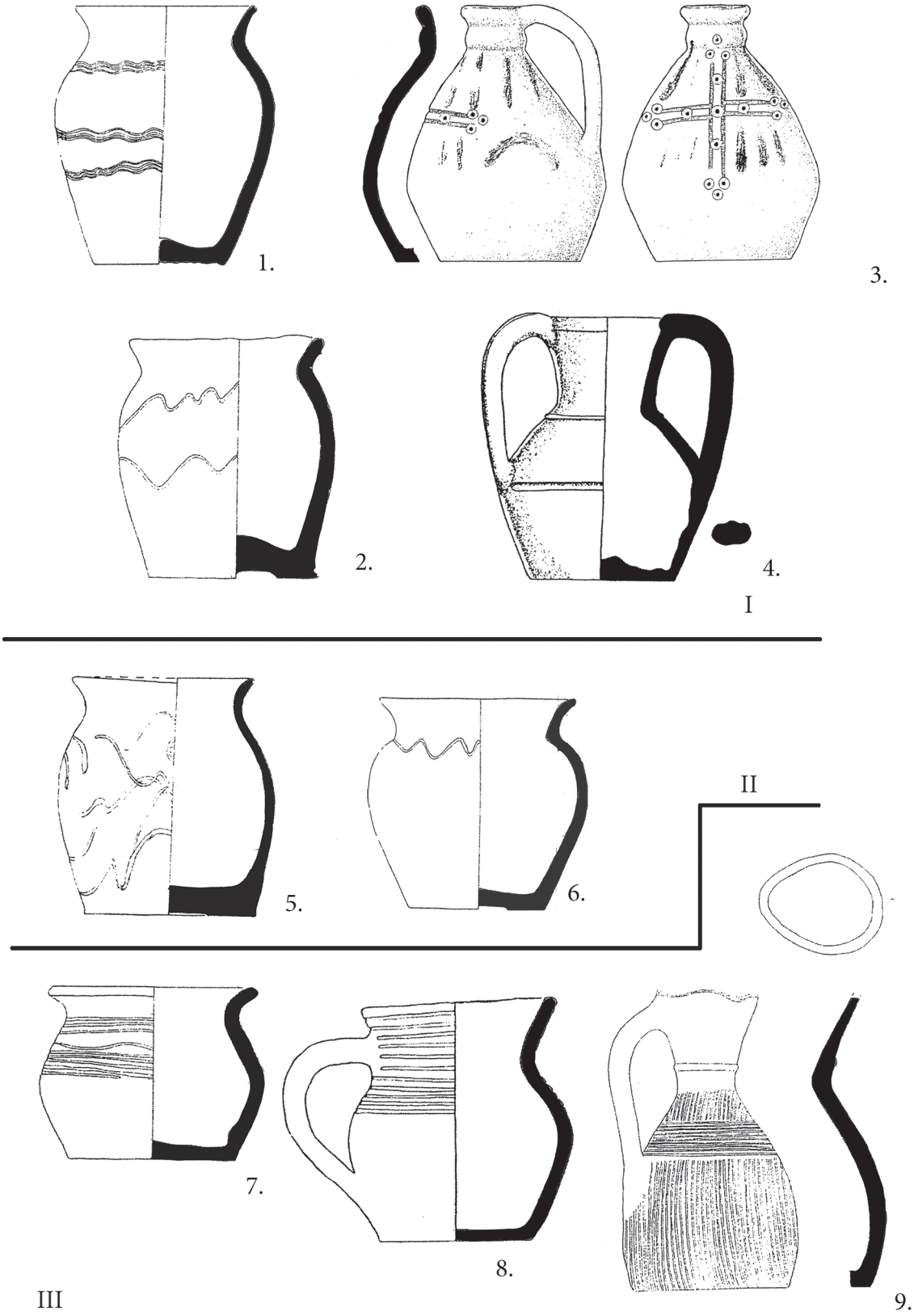

9.1

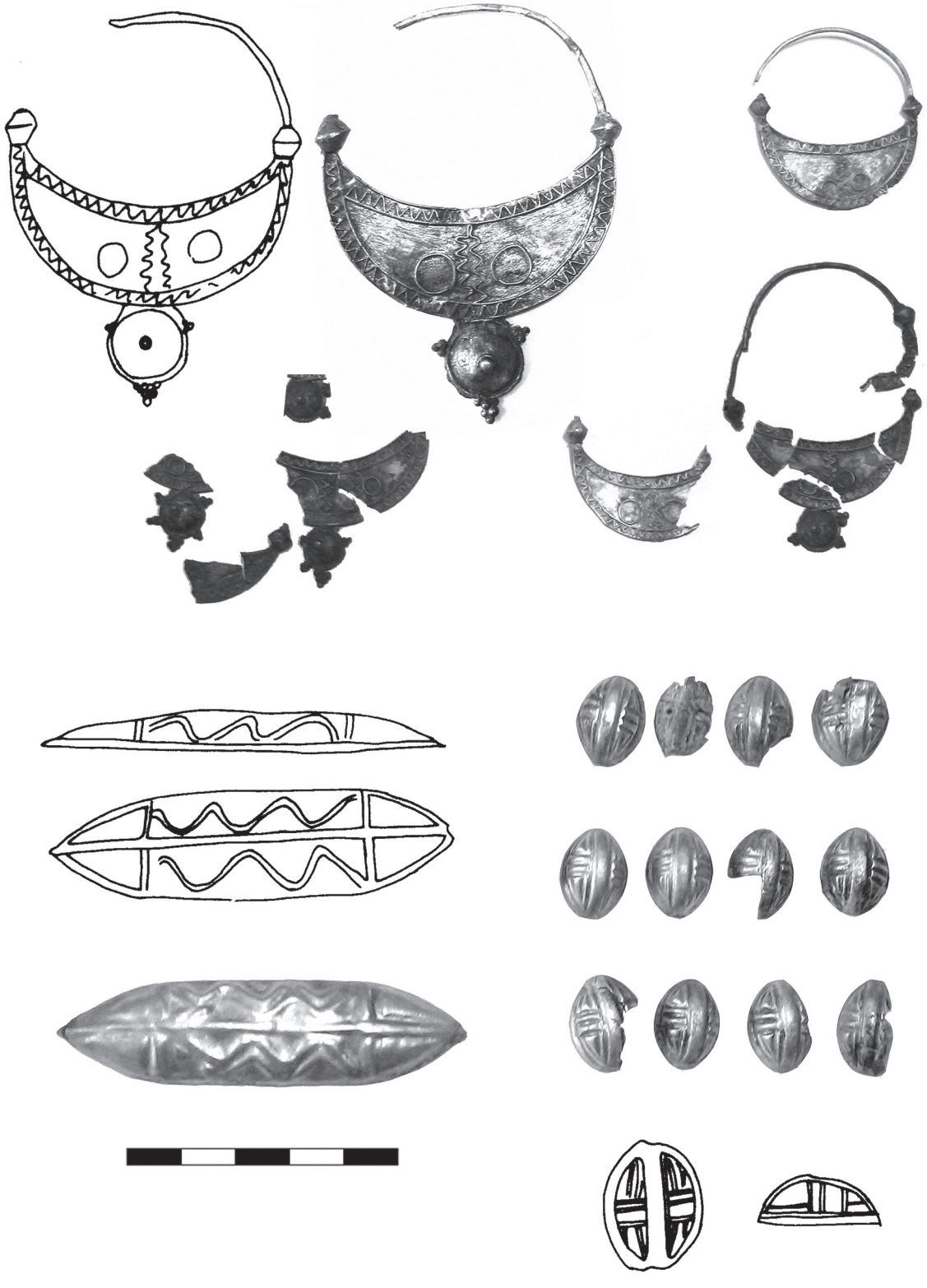

9.2

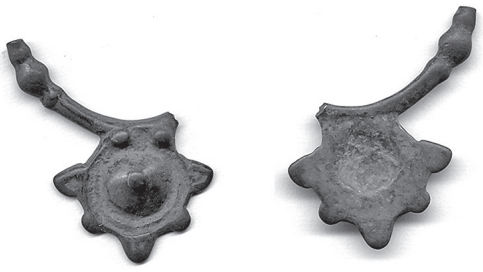
Табло 152

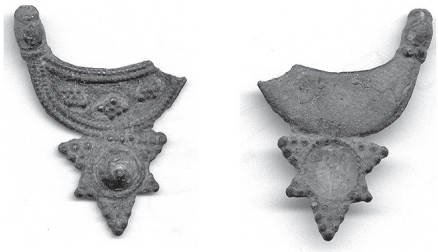
Табло 153

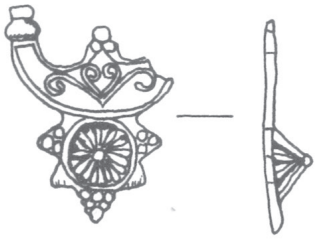
Табло 154

1а 1б

2а 2б

3.

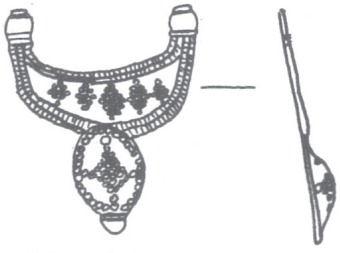
4.

5.

6.

7.

8.

Табло 155

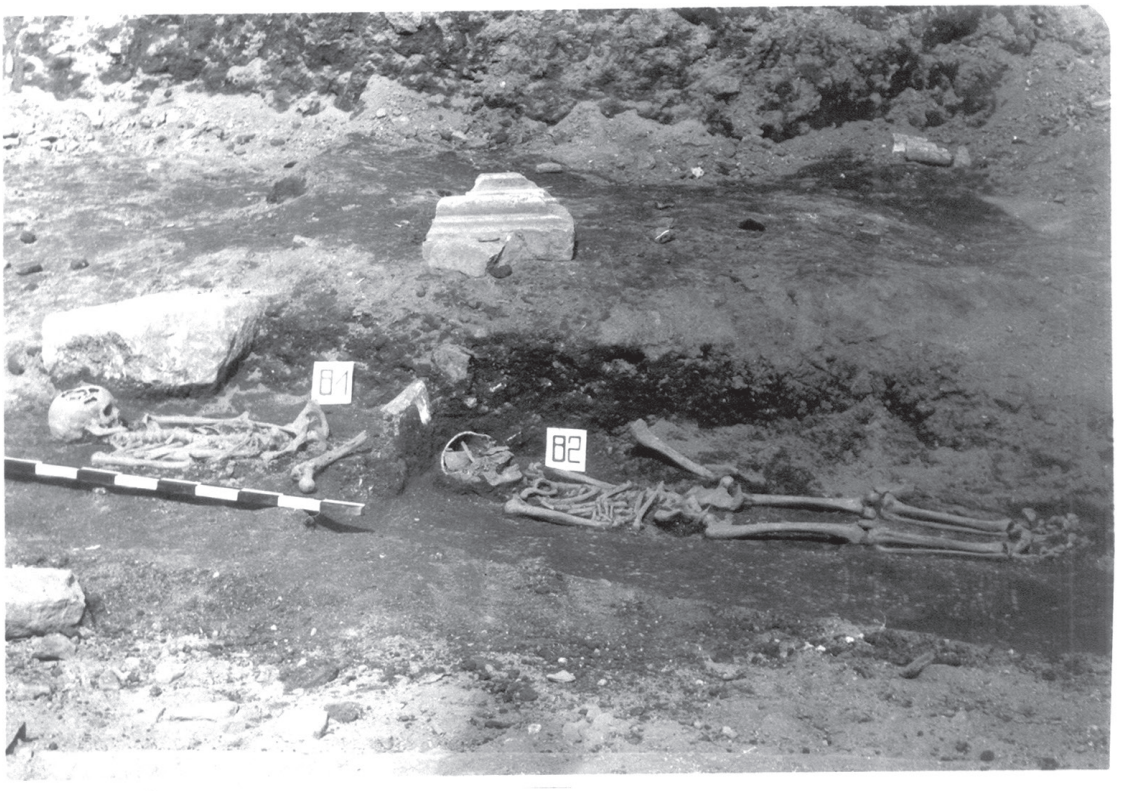

1.

2.

Табло 156

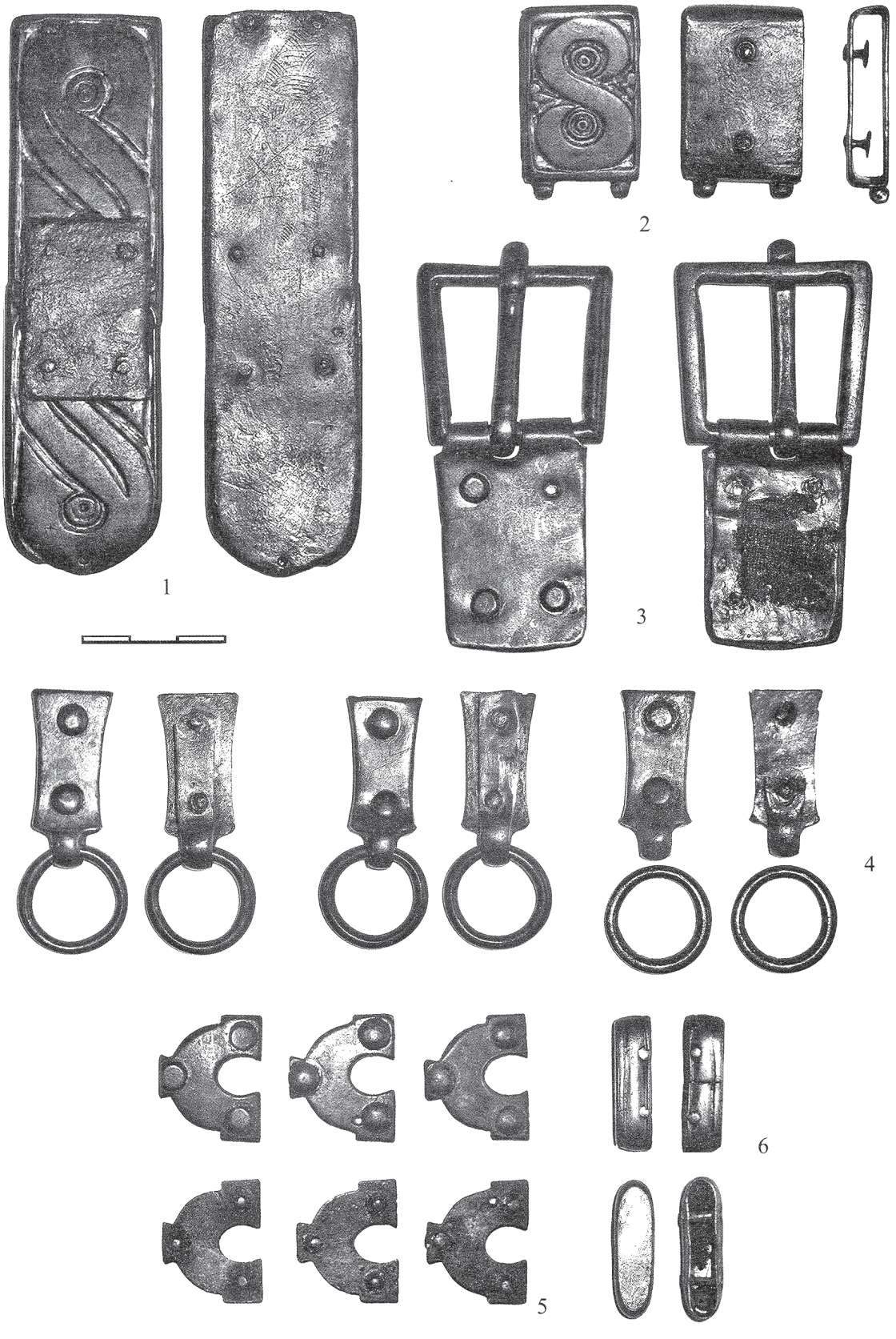

1.

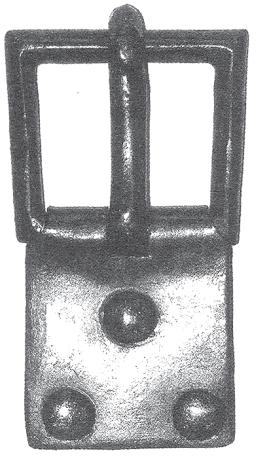

2.

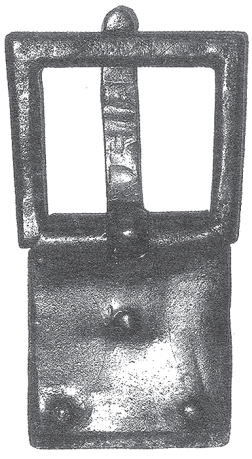
Табло 157

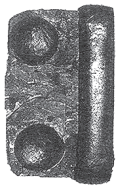

Табло 158

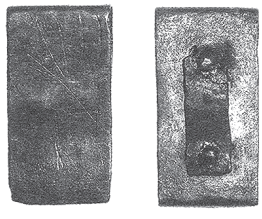

1

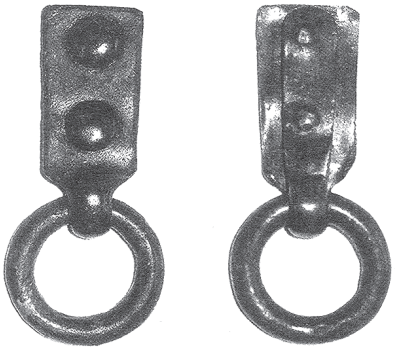

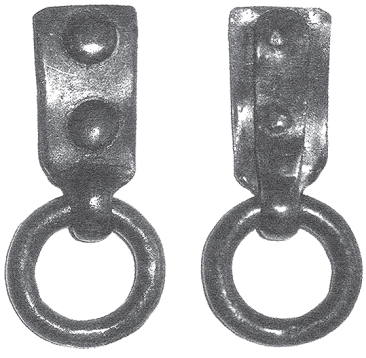
3

2

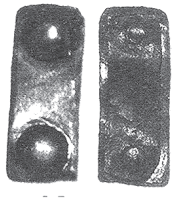

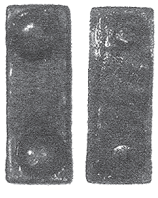
4

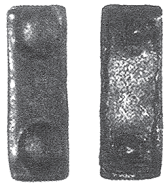

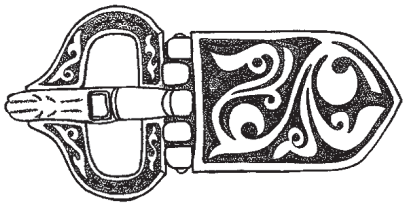
5

6

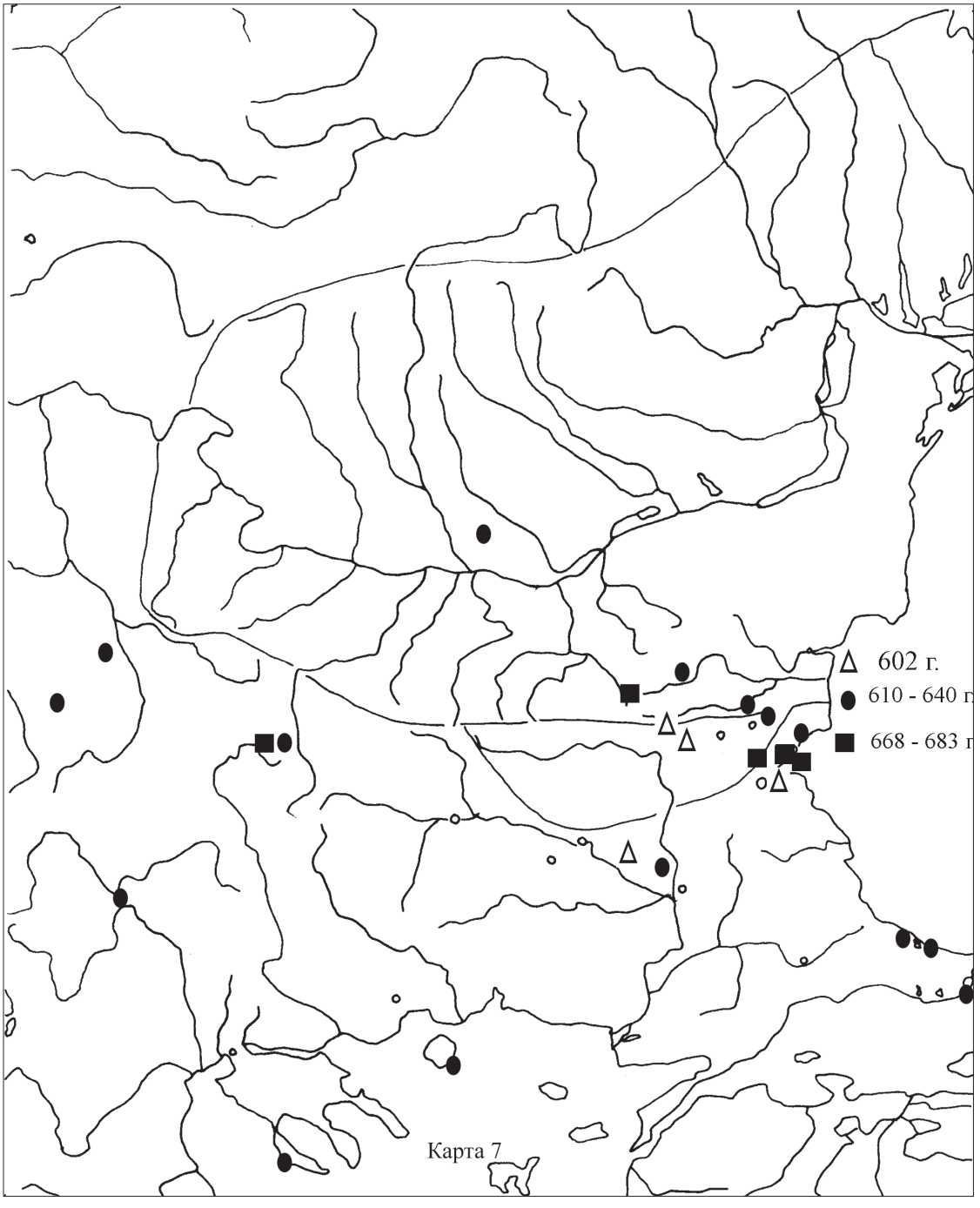
7.

Табло 159

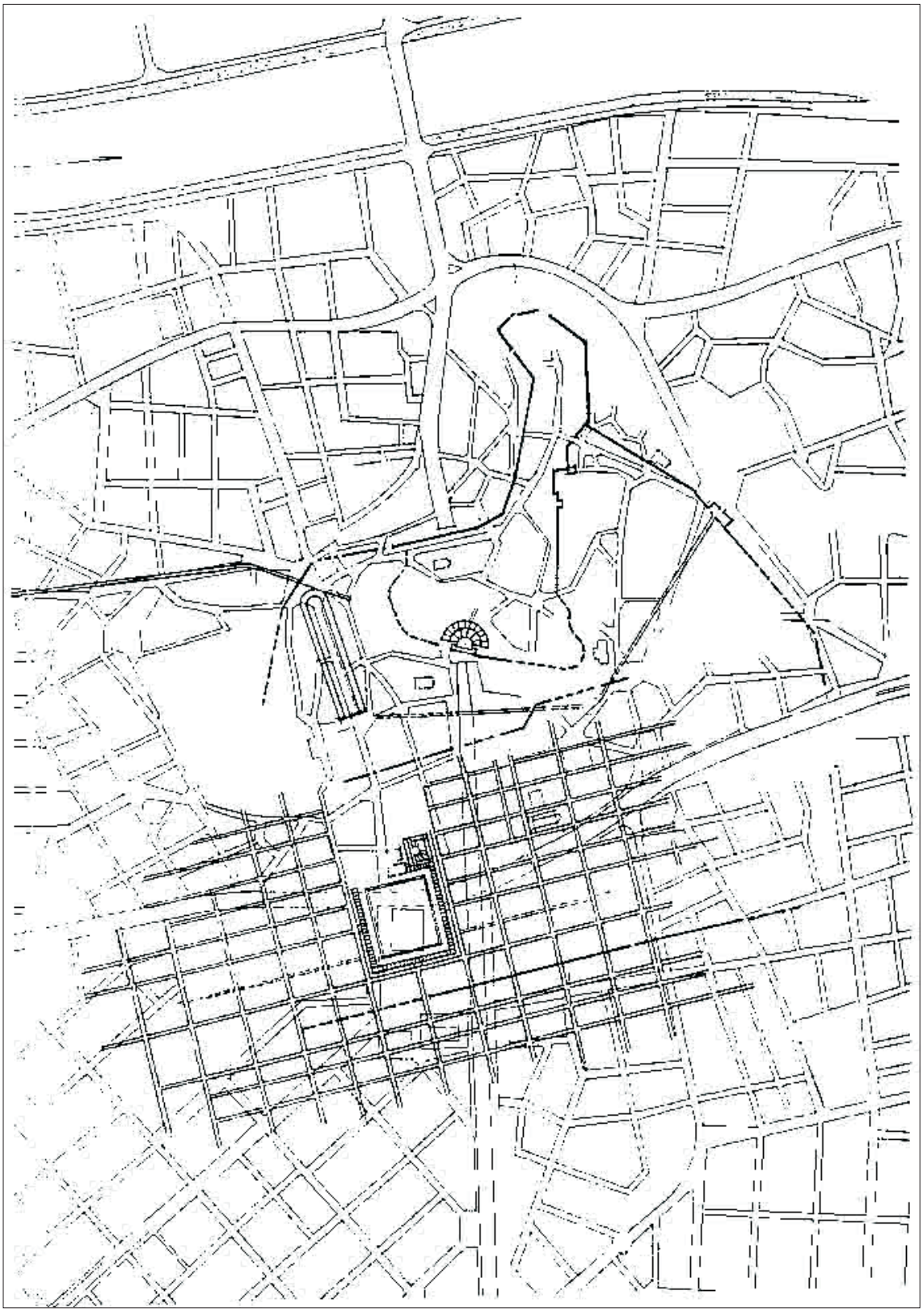
КАРТИ

Viminacium
Ratiaria
Tomis
Marcianopolis
Odessos
Iustiniana Prima
Serdica
Scodra
Scupi
Philippopolis
Adrianopolis
Selymria
Constantinopo
Ainos
I
II
III
IV
V
VI
VII
VIII
IX
X
XI
1.
500 km
FRANKISH KINGDOM
AVAR KNANATE
BULGARIA
SLAVS
THEME OF THRACE
ARCONTATE OF DYRRACHIUM
ARCHONTATE OF THESSALONICA
THEME OF SICILY
THEME OF HELLAS
THE EMPIRE IN VIII CENTURY
2.

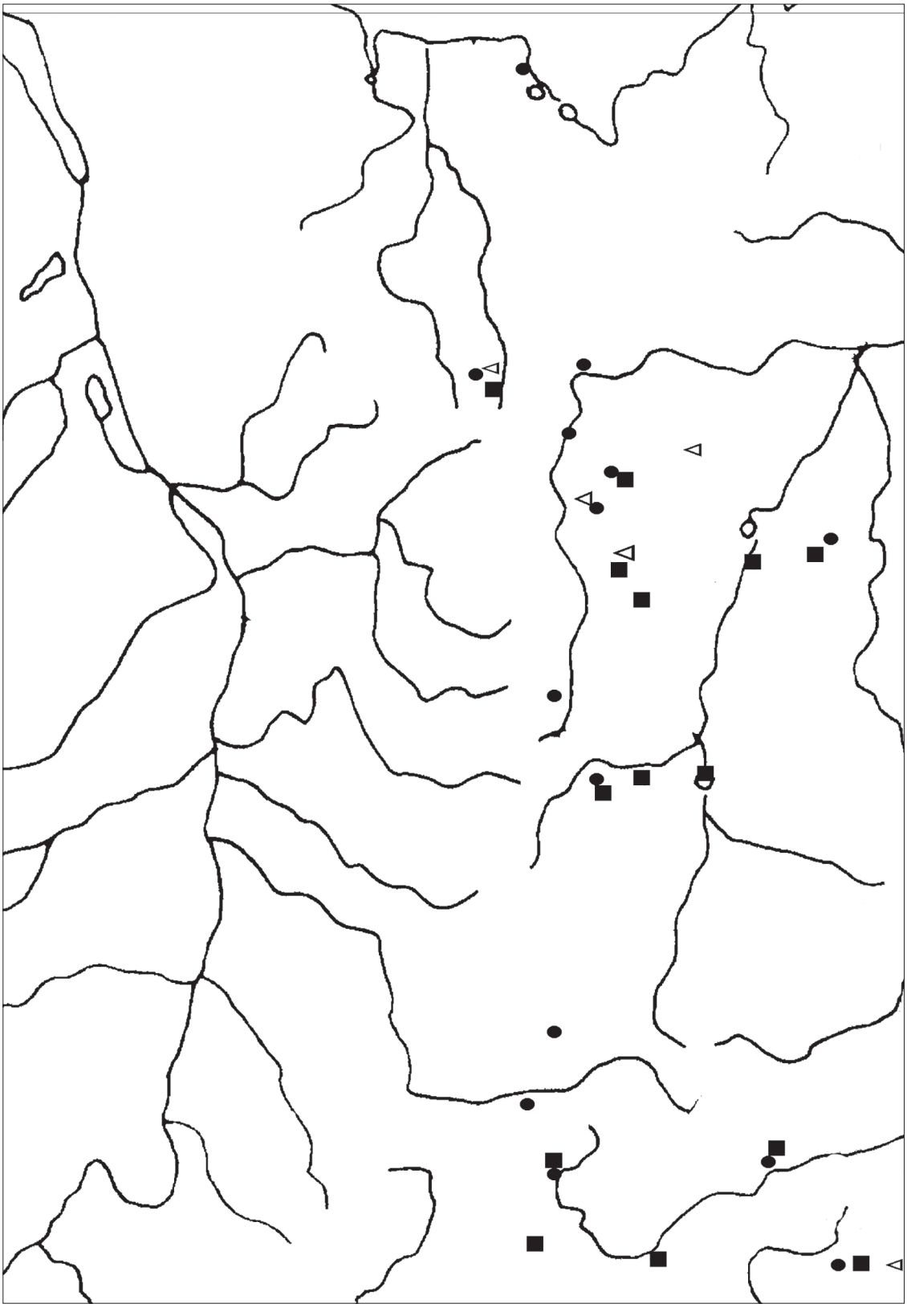
Карта 1

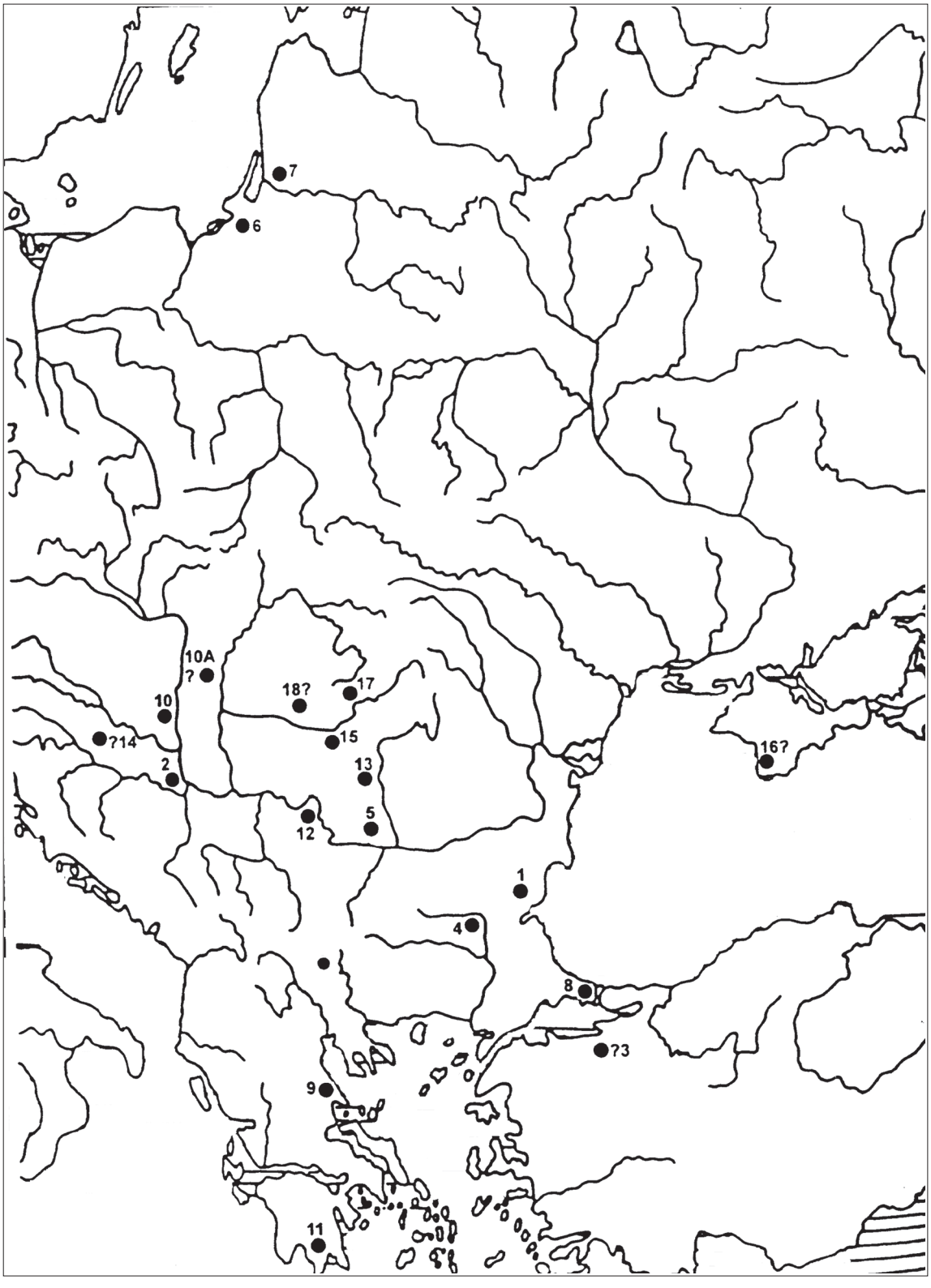
Карта 2

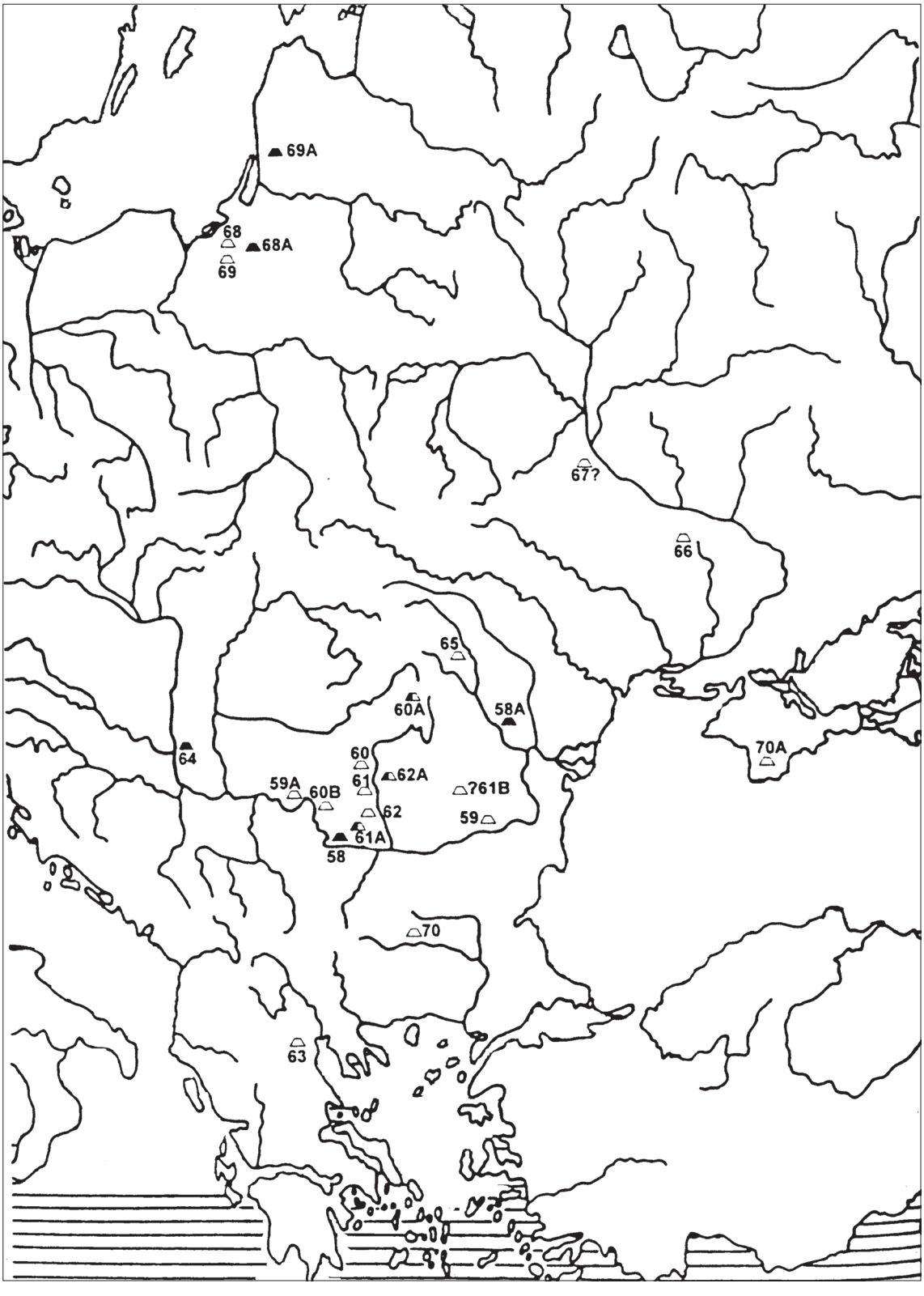
Карта 3

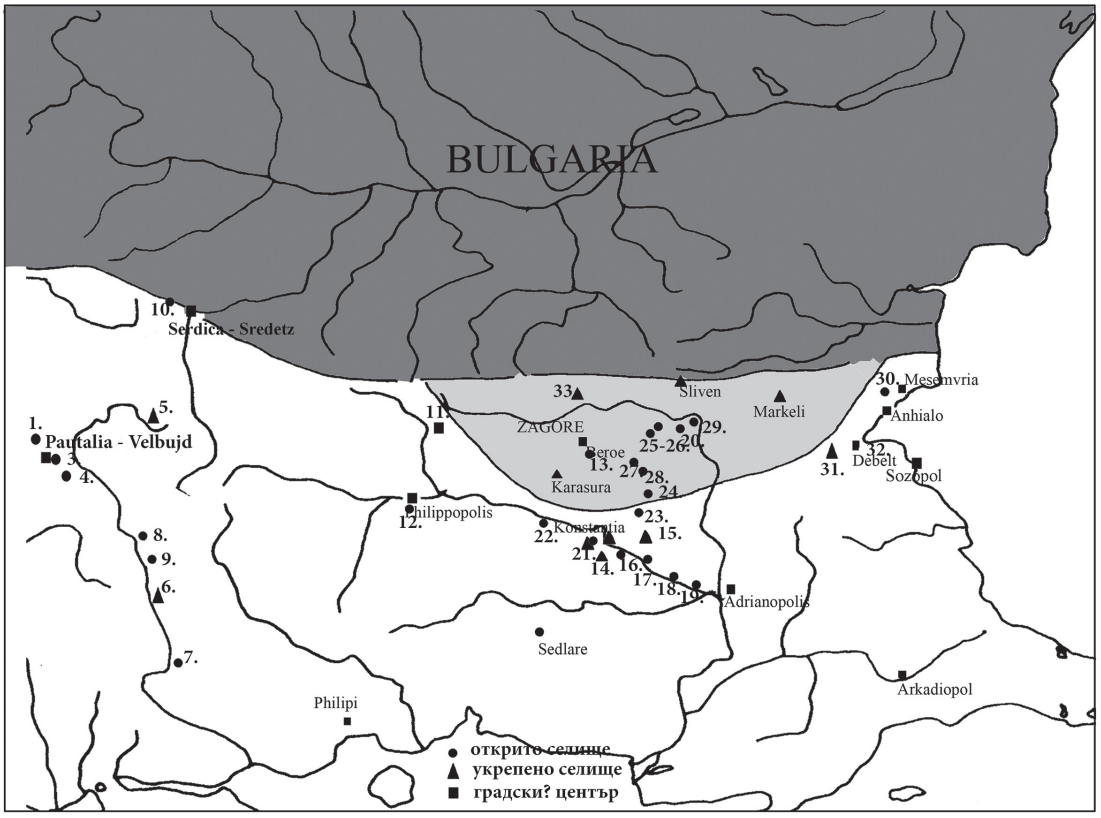
Карта 4

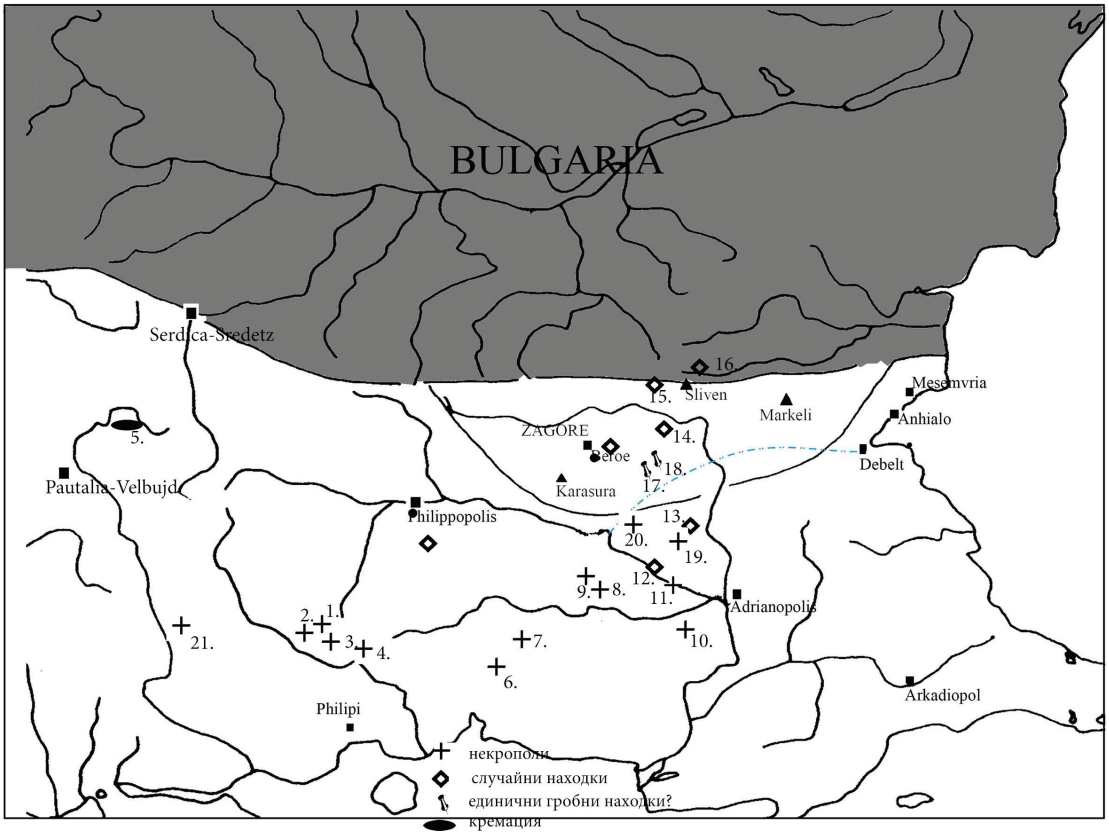
Карта 5

69A
68
68A
69
67?
66
65
60A
58A
64
60
61
62A
761B
59A
60B
62
59
61A
58
70A
70
63

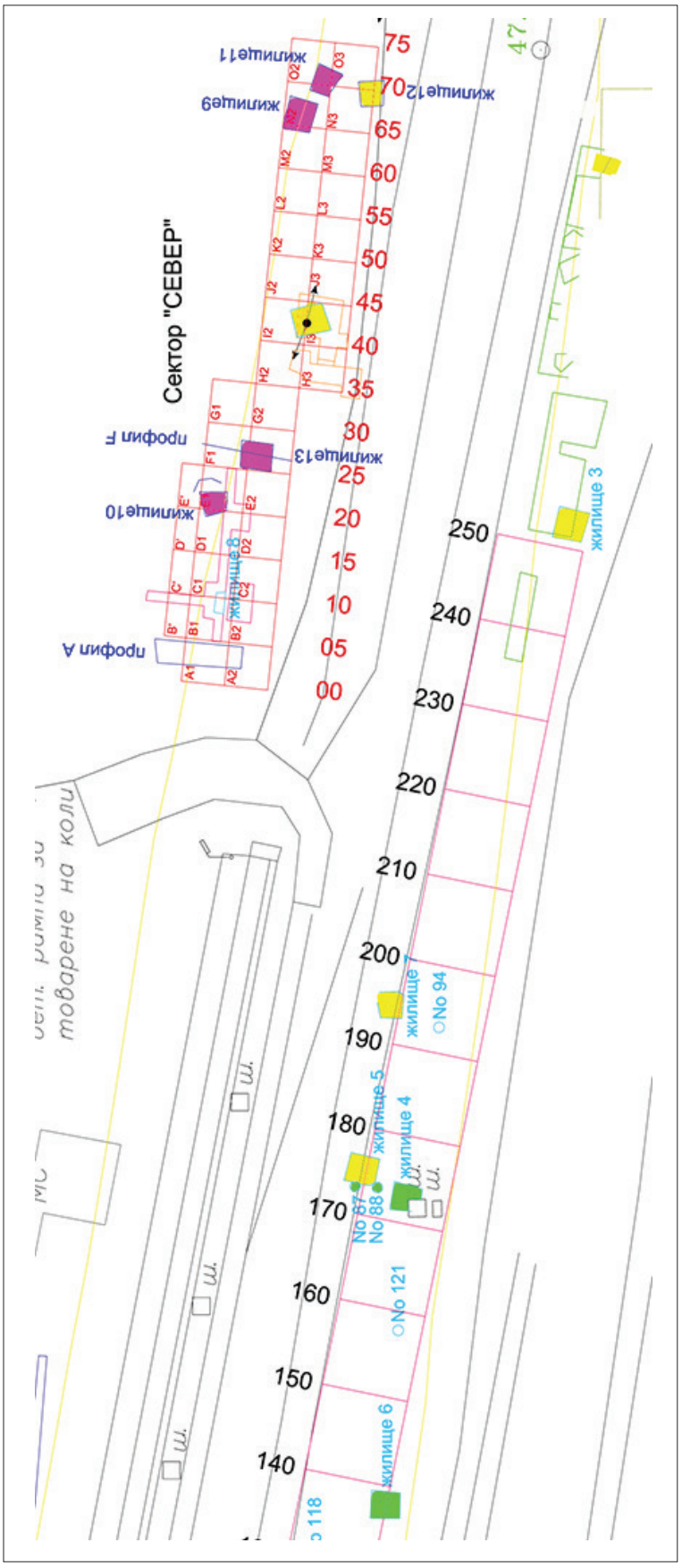
Карта 6

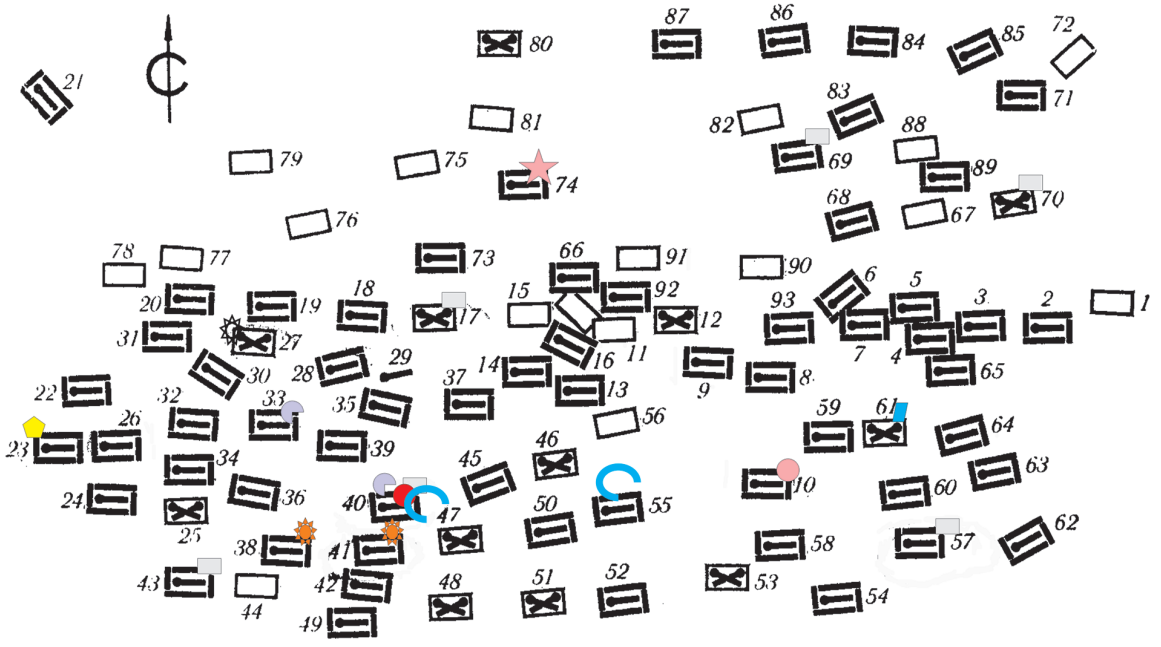
Карта 7

Карта 9

Сектор "СЕВЕР"
жилище 1
жилище 2
жилище 3
жилище 4
жилище 5
жилище 6
жилище 7
жилище 8
жилище 9
жилище 10
жилище 11
жилище 12
жилище 13
профил А
профил Г
75
70
65
60
55
50
45
40
35
30
25
20
15
10
05
00
250
240
230
220
210
200
190
180
170
160
150
140
No 87
No 88
No 94
No 121
товарене на коли

Карта 8

гроб, ограден и покрит с камъни

гроб

първично и вторично погребение

обеци- наушници 1.1

метални мъниста - 9.1

луновидни - 2.1

фибули

оръжие

обеци - конусовидни висулки, с филигран - 6.2

обеци - наушници - 6.3

луновидни - 2.3

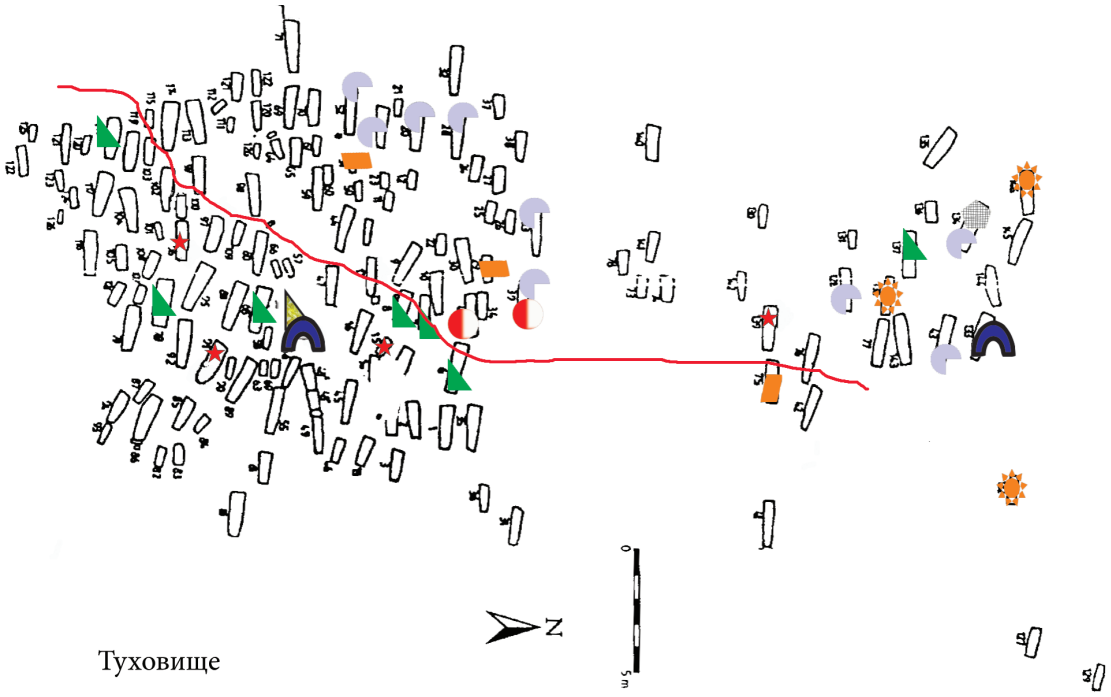
гроздовидни - 5.1

катарами

Абланица 1

Карта 15

Карта 10

Туховище

ЛегендаТуховище

обеци- наушници 1.1

метални мъниста - 9.1

луновидни - 2.1

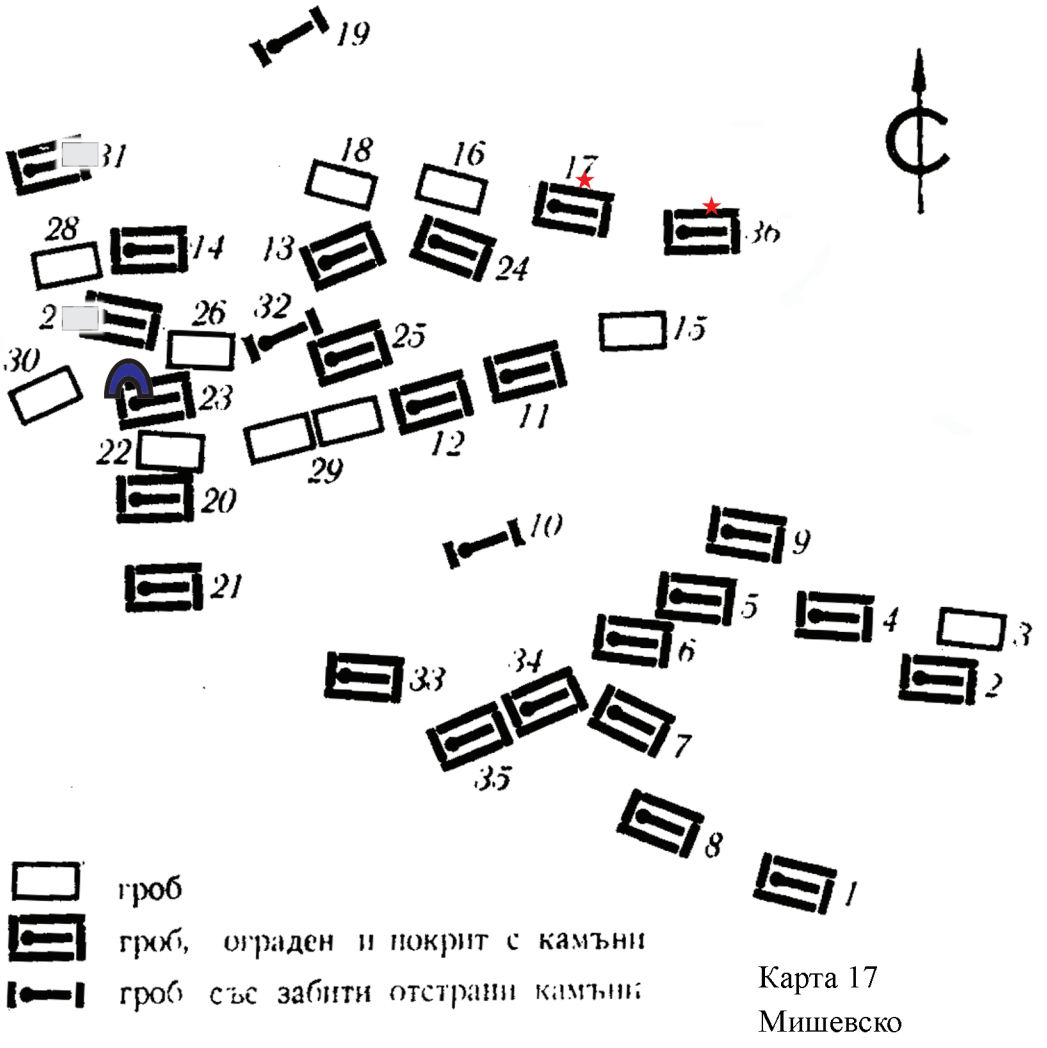
фибули

оръжие

обеци - конусовидни висулки, с филигран - 6.2

обеци - наушници - 6.3

Карта 11

Карта 17
Мишевско

Карта 12

ТАБЛИЦИ

Таблица 1. Некрополи на юг от Стара планина

Късноантични/ ранновизантийски некрополи											
некропол	**обряд**	**ор-я**	**ГС**	**керамика**	**оръжие**	**ел. костюм**	**жив.**	**ПС**	**мон.**	**дата**	**литература**
Августа Траяна - РЧК	ТП	З-И	9, 5					2		ср. на V - Iва пол. на VI в.	Николов, Калчев, 1992, 29-44.
Беден	ТП	З-И, СЗ - ЮИ,	3	ку, ча, па, ка, г		тока			+	I-ва пол. на IV в.	Ваклинова 1972, 141 -157
Боровица	ТП	З-И	1			обеци, токи		2,6		V - VI в.	Овчаров, Коджаманова 2003, 88-89
Г. Козница	ТП	З-И	3			накити				IV - VI в.	Стайкова 1984, 91
Германия	ТП	З-И	3,7								Дремсизова – Нелчинова, Слокоска 1978, 27
Дебелт, м. Костадин чешма	ТП	З-И				об.с полиедър, гривни, пръстени, фибули		2,7	+	VI - VII в.	Дамянов, Балабанов 1986, 49
Диоклецианопол	ТП	З-И	5, 8							2-ра пол. на VI в.	Цончев, Саркисян 1960, 36
Диоклецианопол - ДТ	ТП	З-И?	5						+	средата на VI в.	Цончев, Саркисян 1960,43
Диоклецианопол - ЮИ кула	ТП	З-И	8							2-ра пол. на VI в.	Цончев, Саркисян 1960, 36-43
Добринище, м. Добречково	ТП	З-И, СИ-ЮЗ	3, 10			тока, монети		2		IV - VI в.	Божинова 2007, 243-244
Дупница, м. Дренски рид	ТП и ТИ и кенотафи	З-И	3, 4, 6					6,7		IV - VI в.	Алякова 1994, 82-83
Карасура -баз. 2	ТП	З-И	6, 1,					2,7		V - VI в.	Schöneburg 1992, 251-9
Карасура,	ТП	З-И	12	+	+	токи, фиб.	+	2		2-ра пол. на VI в.	Даскалов, Трендафилова 2005, 161-171
Карнобат	ТП	З-И; СЗ-ЮИ	2, 10		+	обеца , токи		2,4,5,9	+	2-ра пол. на VI – 1ва пол. на VII в.	Велков 2009, 152 – 157
Кошарево	ТП	СЗ-ЮИ	2,3,10		+	об., кат.,мън.,	+	2,4,5,6	+	вт. пол.на V - нач. на VI в.	Даскалов, Трендафилова 2006, 21-39
Несебър, ул. Крайбрежна	ТП	З-И	2,9,10			обеци		6		I-ва пол. на VII в.	Божкова и др. 2007, 247-250

Таблица 1. Продължение

Късноантични/ ранновизантийски некрополи											
некропол	**обряд**	**ор-я**	**ГС**	**керамика**	**оръжие**	**ел. костюм**	**жив.**	**ПС**	**мон.**	**дата**	**литература**
Несебър, УПИ V, кв. 54 А	ТП	З-И	2			катарами		2,3		I-ва пол. на VII в.	Кяшкина и др. 2008, 301-304
Никополис ад Нестум- баз. 1	ТП	З-И	3							втора пол. на VI в.	Попова 1979, 97
Нова махала, Баташко	кенотафи		1	чаши, кани						кр. на IV - V в.	К. Меламед 1993, 36-46
Пауталия, ХК 12	ТП	З-И, С-Ю	3, 4, 8					1, 2, 4,5, 6	+	IV-X в.	непубл.
Перник, м. Зарина нива	ТП	З-И, СЗ-ЮИ, С-Ю	1, 2, 6,10	+		гривни,		2,6, 7,9		V - VI в.	Симеонова 2008, 143 - 160
Плетена	ТП	разл.	1	ка, ку,						III - IV в.	Георгиева 1965, 129 - 168
Полски Градец	ТП, кенотафи	З-И, СЗ-ЮИ	11, 12			бронз. гривни, ст. мън., звънче, об. с полиедър		с подв. крака		кр. IV – V в.	Борисов 2006, 107 - 115
Рибново	кенотафи		1	ка, па, г					+	IV- V в.	Кузманов 1983, 173 - 181
Сандански Г			7							IV - VI в.	Велков 1961, 249
Сандански МКД	ТП	ЮЗ - СИ	2, 3, 4,5	чаши, кани, лампи				2,6	+	нач. до 3-та четв. на IV в.	Кузманов 1976,54
Сандански Нишан таши			4							кр. на V - Iва пол. на VI в.	Герасимов 1966, 222
Св. Атанасий, Кулата	ТП	З-И	2	ст. съдче						V - VI в.	Милчев 1959, 444
Св. Врач	ТП	З-И	5			обеци, пръстен				раннохрист. епоха	Димитрова - Милчева 1994, 84-85
Скребатно, м. Барата	ТП	С-Ю, СЗ-ЮИ	1	па, чаши, кани		тока, накити			+	средата на IV в.	Домарадски и кол. 1999, 51-54
Созопол – Св. Кирик	ТП	З-И	1,2,3,6,8	лампи, кани, ст.чаша		обеци, гривни, мън., токи		2,6,8		V-VII в.	Панайотова, Даскалов, Пенчева, Трендафилова 2010, 295-298;

Таблица 1. Продължение

Късноантични/ ранновизантийски некрополи											
некропол	**обряд**	**ор-я**	**ГС**	**керамика**	**оръжие**	**ел. костюм**	**жив.**	**ПС**	**мон.**	**дата**	**литература**
Филипопол - И некр.	ТП	З-И, С-Ю	2,3,4,6					2,4,5,6		кр. на IV - VI в.	Bospatchieva 1998, 147-157.
Филипопол - СД	ТП		3							V - VI в.	Морева 1988, 179
Хасково, мог. I	ТП	З-И	2?		стрела			2,4,5,6	+	началото на VI в.	Аладжов, Китанова 1973, 3, 70-83.
Хисарлъка, Сливен	ТИ, ТП		5,7								Бацова 1964, 52-58
Черешово	ТП	разл.	1	+					+	кр. на IV - V в.	Вагалински 2002, 70-71.
Средновековни некрополи											
Абланица 1	ТП	З-И	1, 2?	г	стр, бр, н, огн	об, мън, гр, кр, ф, пр., ам, т,		1,2,3,6, 7, 9	+	IX-XI в.	Възарова 1976, 270-293
Абланица 2	ТП	З-И	8?	г	огн	об, мън, пр., ам, т,		2		IX-XI в.	Възарова 1976, 293-296
Абланица - Дрежно	ТП	С-Ю	1, 4	+		токи, накити			+		Домарадски, Кулов 1977, 84-85
Абланица - Дрежно	ТП	З-И	8			пр;				КЖЕ, КРЕ, Средн.	Чачева 1970, 298-303
Абланица - Поляната	ТП		1, 8	ка		гр,				III - IV; XI - XIV в.	Чачева 1970, 298-303
Беден	ТП	СЗ-ЮИ;	3	п, ка, ку, г		тока				IV	Ваклинова 1972, 141-157
Беден - читалище	ТП	З-И	3			об., мън., тока,		7		VII-XIV в.	Георгиева 1965, 129-168
Браница	ТП	З-И	1	к							Аладжов 2006, 82 - 95
Гледачево	ТП	И-З		д. ведро	н, огн, крем.	т,		2,4,5	+	кр.VII-нач. VIII в.	Тонкова, Георгиева 2006, 164-166
Грохотно	ТП, ТИ?	З-И, С-Ю	1	ч, ка, ст., ку		тока, гривни		2,4,6		КАЕ, средн.	Дамянов 1998, 69-80
Д. Ботево, м. Кадън бунар	ТП					об, мън, пр.				IX-X в.	Аладжов 1997, 83 - 84

Златоград	ТП	З-И	1,8			об, мън, ог, кр,		7		IX-XV в.	Манова 1969, 213-224
Копривлен	ТП	З-И, СЗ - ЮИ, С-Ю, Ю-С	1, 3, 9, 2,	г, ч, п,	ножче-та			2,3,6,9, 10	+	IV - XI в.	Кашарова-Хаджиангелов 2002, 215-231
Любеново	ТП	З-И	2,1О			гр, об, пр, мън.		2,4,5, 6,7		X-XI в.	Аладжов 2006, 82 - 95
Мезек											Велков 1937, 117-170
Мишевско	ТП	З-И	1	ка, ст, г		об, ог, гр, пр.		1, 6, 9,		IX-XI в.	Възарова 1976, 297-310
Пауталия - баз.7	ТП	З-И, С-Ю	2, 3, 4, 10		ножче				+	след 290 г. - XIII в.?	Spassov, Kazarova, Mladenova, Filipova 1999, 18-44.
Перник, м. Белата вода	ТИ в урни									VII в.	Donceva - Petkova, Ljubenova 2004, 69-74.
Сердика	ТП	З-И, С-Ю	2,3,5, 7, 8							II - XIV в.	Станчева, Шалганов 1981, 50; Шалганов 1994, 50
Татул	ТП	З-И	1			об, мън, гр., пр., ам.		4,6,7		IX-XIV в.	Балкански 1977; Балкански
Туховище	ТП	З-И	1, 2?	г, ка, ст	н, стр, пр, напр.	об, мън, гр, кр, пр., ам,		1,2,4,5, 6,7	+	IX-XI в.	Stojanova - Serafimova 1975; Възарова 1976
Филипопол, ЕБ	ТП	З-И	2,3,4			об, гр		2,3,4,6,7, 9,11	+	кр. на VI - XII в.	Кесякова, Иванов 2014, 300-315
Черниче	ТП	З-И	3			об, мън, кр.		1, 6		IX-XI в.	Възарова 1984, 5-19

Легенда: ГС – гробно съоръжение:

1. облицована и покрита с каменни плочи гробна яма; 2. обикновена гробна яма без покритие; 3. гробна яма, покрита със стреховидно поставени керемиди; 4. гробна яма, облицована с тухли и плоско покритие; 5. тухлени гробници с плоско покритие; 6. следи от ковчези; 7. засводени гробници; 8. зидан с камъни или тухли; 9. обикновена гробна яма, покрита с каменни плочи; 10. гробна яма, часично оградена с камъни; 11. ями с ниши; 12. ями със **стъпаловидни уширения.**

Ка=кана, ча=чаша, па=паница, г=гърне, ку=купа;

ПС – позиция на скелета: (по Кацарова, Хаджиангелов 2002, 243):

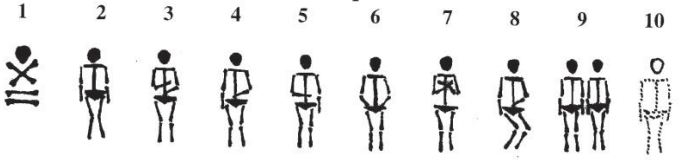

Таблица 2. Списък на монетните съкровища Ю от Стара планина

ОПИС				
Бързовица, Кюстендилско	**кол.нах. в кутийка**	**Анастасий I**	**518**	**Мушмов, 1926-1927, 323**
с. Ген. Николаево (дн. Раковски), Плвдско	кол.нах	Юстин I	518-527	Станев 2012, 53; Цончев 1960, 207
с. Устрен, Момчилградско	кол.нах		527	Тенчова 2012, 17
Орландовци, Софийско	кол. нах.	Юстин I	518-527	Мушмов 1930-1931, 314; Мушмов 1934, 314-318
539 - 540; 544 г.				
Симитли	кол. нах.	Юстиниан I	544/5	Даскалов 2003, 287
Руен	кол. нах.	Юстиниан I	537	Тенчова 2012, 12
Садовик, Брезнишко	кол. нах.	Юстиниан I	538	Juroukova 1970, 259
с. Първомайско	в гърне - съкровище	Юстиниан I	538-542	Герасимов 1962, 227
Баткун - Паталеница	кол.нах	Юстиниан I	539	Тенчова 2012,17
Ореше, Велешко	кол. нах.	Юстиниан I	538	Даскалов 2003, 288
Ново Село, Струмишко	кол. нах.	Юстиниан I	538	Даскалов 2003, 288
Секулища, Кратовско	кол. нах.	Юстиниан I	542	Даскалов 2003, 288
Поморие	кол. нах.	Юстиниан I	538/539	Morrisson, Popović, Ivanišević et coll. 2006, 143-144
548 - 551; 558/559				
Г. Делчев		Юстиниан I	546-547	Юрукова 1978, 75-76; Morrisson, Popović, Ivanišević et coll. 2006, 119-120;
Дюлино, Варненско	кол. нах.	Юстиниан I	550	Тенчова 2012, 14
Смолян	съкровище в гърне	Юстиниан I	550-551	Юрукова 1977, 67-73
Годешово, Блгвгрд		Юстиниан I	548-549	Юрукова 1978, 75-76
с. Катунци, Сандански	в гърне - съкровище	Юстиниан I	542-547	Герасимов, 1952, 400
с. Д. Воден, Асеновградско	кол. нах.	Юстиниан I	553 г.	Морева 1983, 16
Оряхово, Асеновградско	кол.нах. в гърне	Юстиниан I	527-565 г.	Герасимов 1934, 471
с. Павелско, Пловдивски окр.	съкровище	Юстиниан I	555-556 г.	Юрукова 1977, 67-73
Долно Кобиле, Кндл	кол. нах.	Юстиниан I		Paunov 2000, 88-89
Сердика	кол. нах.	Юстиниан I		Юрукова 1981, 129

Таблица 2. Продължение

ОПИС				
Гара Долене	съкровище в гърне	Юстиниан I		Станев 2012, 53; Герасимов 1937, 319
Черноморец		Юстиниан I	550 г.	Тенчова 2012, 11
Черноморец		Юстиниан I	554 г.	Тенчова 2012, 11
Филипопол, А. Пушкин	кол. нах.	Юстиниан I	557	Topalilov 2007, 51
570 - 571; 574				
с. Долно Сахране, Старозаг.	кол. находка	Юстин II	572	Юрукова 1983, 1-2, 116
Нановица, района на Крумовград	кол. находка	Юстин II и София	570-571	Gerasimov 1979, 140.
Нова махала, Пазарджишко	съкровище	Юстин II	571-572	Morrisson, Popović, Ivanišević et coll. 2006, 133-134
Пателеница, Пазарджишко	съкровище	Юстин II	571-572	Morrisson, Popović, Ivanišević et coll. 2006, 135-136
Знаменосец	кол. нах.	Юстин II	571	Тенчова 2012, 15
Камен връх	кол. нах.	Юстин II	571	Тенчова 2012, 15
Книжовник	кол. нах.	Юстин II	571	Тенчова 2012, 15
Солунско	съкровище	Юстин II	570	Morrisson, Popović, Ivanišević et coll. 2006, 199
Башино село, Велешко	съкровище	Юстин II	565-573	Morrisson, Popović, Ivanišević et coll. 2006, 206
Войница, Велешко	съкровище	Юстин II	572 - 573	Morrisson, Popović, Ivanišević et coll. 2006, 210-211
Царичин град 1, 2, 3, 4	съкровище	Юстин II	571	Morrisson, Popović, Ivanišević et coll. 2006, 295-298
с. Батуля, Софийско	кол. находка	Юстин II и София		Герасимов 1934, 467
гара Мирово, Софийско	кол. находка, в руини на крепост	Юстиниан I		Герасимов 1963, 260
с. Горна Василица, Сф	кол. находка	Юстиниан I		Gerasimov1979, 134
с. Цветино, Пазардж.	кол. монетна находка	Юстиниан I	565	Цончев 1960, 207; Тенчова 2012,17
с. Труд, в градина	съкровище в гърне	Юстиниан I	565	Цончев 1950_a, 274; Тенчова 2012, 15
Кюстендил, Дом на съв.	кол. нах.	Юстин II	570	Кацарова 2005, 57
Драгойново, Първомайско	Юстиниан I	Юстиниан I	527 - 565	Jurukova 1968, 137
Минерални бани	кол. нах.	Юстиниан I	564	Тенчова 2012, 15
Голям извор	кол.нах	Юстиниан I	565 г.	Тенчова 2012, 17

Таблица 2. Продължение

ОПИС				
Драгиново	кол.нах	Юстиниан I	565 г.	Тенчова 2012, 17
Силен	кол.нах	Юстиниан I	565	Тенчова 2012, 17
Цръчна	кол.нах	Юстиниан I	565	Тенчова 2012,17
Пещера, крепостта „Св. Петка“	кол. нах.	Юстиниан I	539-565 г.	Петрунова, Василева, Павлов 2014, 506
с. Златосел, Пловдивско	кол. находка	Юстиниан I		Цончев 1936, 322
с. Скала, Сливенско	кол. нах.	Юстин II	575	Тенчова 2012, 14
с. Скала, Сливенско	кол. нах.	Юстин II	578	Тенчова 2012, 14
578-582				
Никополис ад Нестум	кол. нах.	Юстин II	574/5	Пенчев 1988, 36
Белово 1	съкровище	Юстин II	574-575	Юрукова 1979, 4, 62
Белово 2	съкровище	Юстин II	574-575	Morrisson, Popović, Ivanišević et coll. 2006, 124-125
Стоби А	съкровище	Юстин II		Morrisson, Popović, Ivanišević et coll. 2006, 209
Пещера, крепостта “Св. Петка”	кол. нах.	Юстин II	565-578	Петрунова, Василева, Павлов 2014, 506
с. Надежда, Хасковско	гърне, в нива	Юстин II и София		Цончев 1936, 322
с. Борец, Салалий, Пловдивско	в гърне - съкровище	Юстин II и София	578	Герасимов 1938, 318; Тенчова 2012, 15
Ресеново, Бургаско	съкровище	Тиберий II Константин	578 - 582	Juroukova 1970, 3, 262
Сандански	съкровище	Юстин II и София	576-577	Юрукова 1977, 67-73
Солун	съкровище	Тиберий II Константин	578	Morrisson, Popović, Ivanišević et coll. 2006, 199-200
Стоби Б	съкровище	Тиберий II Константин		Morrisson, Popović, Ivanišević et coll. 2006, 209-210
Пещера, крепостта “Св. Петка”	кол. нах.	Тиберий II Константин	579-582 г.	Петрунова 2008, 552
584-586				
Маркови кули, Водно	съкровище	Тиберий II Константин	578-582	Morrisson, Popović, Ivanišević et coll. 2006, 335

Таблица 2. Продължение

ОПИС				
София, Бояна	съкровище	Тиберий II Константин	581-582	Morrisson, Popović, Ivanišević et coll. 2006, 306-307
Хераклея Линкетис А	съкровище	Маврикий	583-584 г.	Morrisson, Popović, Ivanišević et coll. 2006, 187-188
Хераклея Линкетис Б	съкровище	Маврикий	583-584 г.	Morrisson, Popović, Ivanišević et coll. 2006, 189
Баба, Прилепско	съкровище	Маврикий	584-585 г.	Morrisson, Popović, Ivanišević et coll. 2006, 202-203
Баргала	съкровище	Маврикий	584-585 г.	Morrisson, Popović, Ivanišević et coll. 2006, 204-205
Охрид	съкровище	Маврикий	586-587 г.	Morrisson, Popović, Ivanišević et coll. 2006, 291-292
593-598				
с. Дълбоки, Старозагорско	в гърне - съкровище	Маврикий Тиберий	582-602	Герасимов 1934, 472
Белово 3	съкровище	Маврикий Тиберий	597-598	Юрукова 1979, 4, 62
Белово 4	съкровище	Маврикий Тиберий	584-602	Morrisson, Popović, Ivanišević et coll. 2006, 126; Юрукова 2010, 102
Ямболско	съкровище	Маврикий Тиберий	588-589	Morrisson, Popović, Ivanišević et coll. 2006, 131
Царичин град С	съкровище	Маврикий Тиберий	595-596	Morrisson, Popović, Ivanišević et coll. 2006, 299
602				
Кабиле, АР - 1977	кол. находка	Маврикий Тиберий	584-602	Юрукова 1979, 4, 62
Сливен, м. Хисарлъка	кол. мон. находка	Маврикий Тиберий, препечатана 602 г.	602 г.	Щерева, Вачева, Владимирова – Аладжова 2001, 98-99
ЮИ склонове на Стара планина	кол. нах.	Фока	603	Тенчова 2012, 14
Нова Надежда	кол. нах.	нач. на VII в.		Тенчова 2012, 16
Крепостта Порос, Бургас	кол. нах.	Фока и Леонтия		Николов 2014, 245-247
610-640				
с. Горица, ЮИ Ст. планина	кол. нах.		610	Тенчова 2012, 14

Таблица 2. Продължение

ОПИС				
ЮИ Ст. планина	кол. нах.	Ираклий	614	Тенчова 2012, 14
с. Билка, Стара планина	кол. нах.	Ираклий	615	Тенчова 2012, 14
Сердика, кв. Лозенец	кол. нах.	Ираклий, 4 год.	614/5	Даскалов 2003, 292
Несебър	кол. находка	5 солида; Ираклий - 2 солида	613 - 629	Юрукова 1978, 4, 61; Morrisson, Popović, Ivanišević et coll. 2006, 141
РВ крепост, с. Изворово, Харм.	съкровище	Ираклий	616 - 625	Борисов, Рабовянов 2008, 526
Singidunum		Ираклий, 3-5 год.	613-615	Даскалов 2003, 290
Viminatium		Ираклий, 3-5 год.	613-615	Даскалов 2003, 290
Naissus		Ираклий, 3-5 год.	613-615	Даскалов 2003, 290
Narrona		Ираклий, 3-5 год.	613-615	Даскалов 2003, 290
Salona		Ираклий, 3-5 год.	613-615	Даскалов 2003, 290
Акалан	съкровище	Ираклий	616 - 625 г.	Юрукова 1992, 10-16
Ряховец, Горнооряховско	РВ крепос т, съкр. в гърне	Ираклий с Ираклий Константин		Божкова 2000, 28
Несебър	кол. находка	Констанс II, Константин IV;	668-673	Герасимов 1950, 321; Morrisson, Popović, Ivanišević et coll. 2006, 142
с. Ковачевец, Търговищко	кол. находка	Констанс II?	641-668	Gerasimov 1979, 137
Софийско	кол. находка	Константин IV	674-681	Герасимов 1968, 234
Несебър	съкровище в гърне	Юстиниан II	(685-695)	Юрукова 1982, 64
Акве Калиде, Бургаски минерални бани	кол. находка	Юстиниан II	685-695	Дражева, Момчилов 2013, 424-426

Таблица 3. Количествени показатели на параметрите на жилищно строителство

жилище	Размери (С-Ю; З-И)	дълж/шир	кв. м.	дълб., м.	от. съор.	констр.
КА						
1	3,10 х 2, 80	1,11	8,68	0, 25 - 0,30	огнище?	
3	3, 60 х 3,45	1,04	12,42	0,25 - 0, 53	кп, СИ	вн к;
4	3,30 х 3,20	1,03	10,56	0,05 - 0, 30	кп, СИ	
5	3,30х 2,95?	1,12	9,73	0, 40 -0, 50	кп, СИ	к, ст;
6	3,46х 2,90	1,19	10,03	0,20 - 0,30	огнище?	ст
7	3,12 х3,04	1,03	9,48	0,10 - 0, 20	кп, СИ	ст
9	3,52 х 3,68	0,96	12,95	0,18 - 0,30	кп, СИ	к, ст;
10	3,02х 2,60х 3,32 х 2,58	1,23	8,32	0, 06 - 0,16	кп, СИ	к
11	3х 3,2	0,94	9,6	0, 12 - 0, 2	кп, ЮИ	к, ст;
12	2,98х 2,96	1,01	8,82	0, 46	кп, СИ	к
13	3, 58х 3,12	1,15	11,17	0, 32	кп, СИ	к, ст;
14	3,34х3,48	0,96	11,69	0,13	кп, ЮИ	к?
ПЧ-1	2,90х 2,40	1,21	6,96		тп, СЗ	
ПЧ-2	2,60х 2,60	1	6,76		кп	
Кар.	4,50х 3,50	1,29	15,75	0,3	кп	
ДБ	3х 2,90	1,03	8,7		кп	

Легенда:
кп= каменна печка;
тп= тухлена печка;
к= колове;
ст=стълбове;

Таблица 4а: Обособяване на типове гърнета на бавно (ръчно) колело

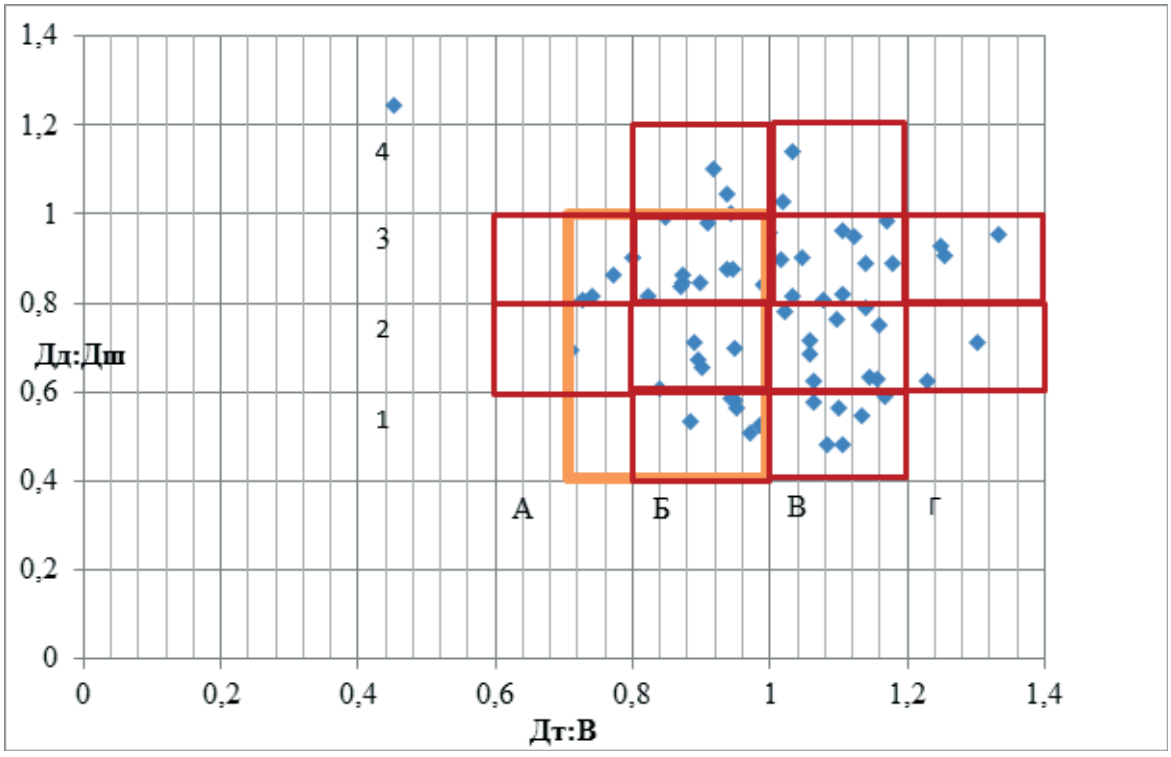

Табл: 4б. Гърнета на бавно (ръчно) колело – цели форми, съотношения

кат.н.	Дт: В	Дд: Дш
Ж10/1-КА	1	0,957895
44/1-СтЗ	0,938144	1,046875
45/1-Кв32СтЗ	0,846535	0,991379
41/1-Сф	0,838462	0,606383
44/3-Гор	1,019048	1,029412
Абл.2-2	1,047619	0,903614
Абл.1-32	0,95	0,696203
130/3-Хс	0,741935	0,813953
130/5-Хс	1,155556	0,630631
130/6-Хс	0,885246	0,533333
Ж1/1-Изв	0,947368	0,582353
Ж1/2-Изв	1,083744	0,482955
Ж1/3-Изв	1,167939	0,590909
Ж1/4-Изв	0,897059	0,847059
119/5-Изв	0,873684	0,845455
116/2-Кнц	1,303371	0,711712
116/3-Кнц	0,726141	0,807018
116/4-Кнц	0,771689	0,864407
116/5-Кнц	1,105263	0,48062
116/6-Кнц	1,132653	0,545455
127/ШБ1	1,016667	0,898734
Ж2/1-Нв	0,821429	0,817391
Ж2/2-Нв	0,888889	0,709402
46/8-ДЦ	1,177778	0,889908
46/10-ДЦ	1,076923	0,808081
46/1-Гм	1,122449	0,950617
46/2-СК	1,14	0,888889
46/3-ДЦ	1,105882	0,962025
Т-29	0,918033	1,1
Т-43	0,871429	0,837209
Т-47	0,99115	0,839506

кат.н.	Дт: В	Дд: Дш
Т-53	0,936508	0,878049
Т-54	1,333333	0,954545
Т-57	1,098361	0,764706
Т-75	1,031746	0,816327
Т-88	0,894118	0,672131
Т-102	1,25	0,930233
Т-132	0,909091	0,978723
Т-141	0,942857	1
128/1-Пк	0,985294	0,526316
128/2-Пк	0,971014	0,508772
128/3-Пк	1,1	0,565217
128/4-Пк	0,951613	0,565217
К-184	1,255319	0,906977
К-177	0,902439	0,655914
Ч2/2	0,943478	0,584795
Ч7	0,710145	0,693069
Ж8-КА	1,063158	0,62585
42/5-Пк	1,022989	0,78125
4/2-Пк	1,157895	0,75
45/3-Пк	0,873494	0,862745
45/10-Пк	0,946903	0,875
130/6-Плд	1,144231	0,633333
42/6-Пк	1,058824	0,683761
46/9-Пк	1,10625	0,820313
40/6-Пк	1,064103	0,577465
43/5-Пк	1,229358	0,623853
42/4-Пк	1,057471	0,716216
46/5-Пк	1,171429	0,984615
144/3-Ср	0,453333	1,244444
144/2-Ср	1,033613	1,139241
144/1-Ср	0,8	0,9
138/3-Дб	1,2	1,12782

Табл: 5а. Обособяване на типове гърнета на ръка

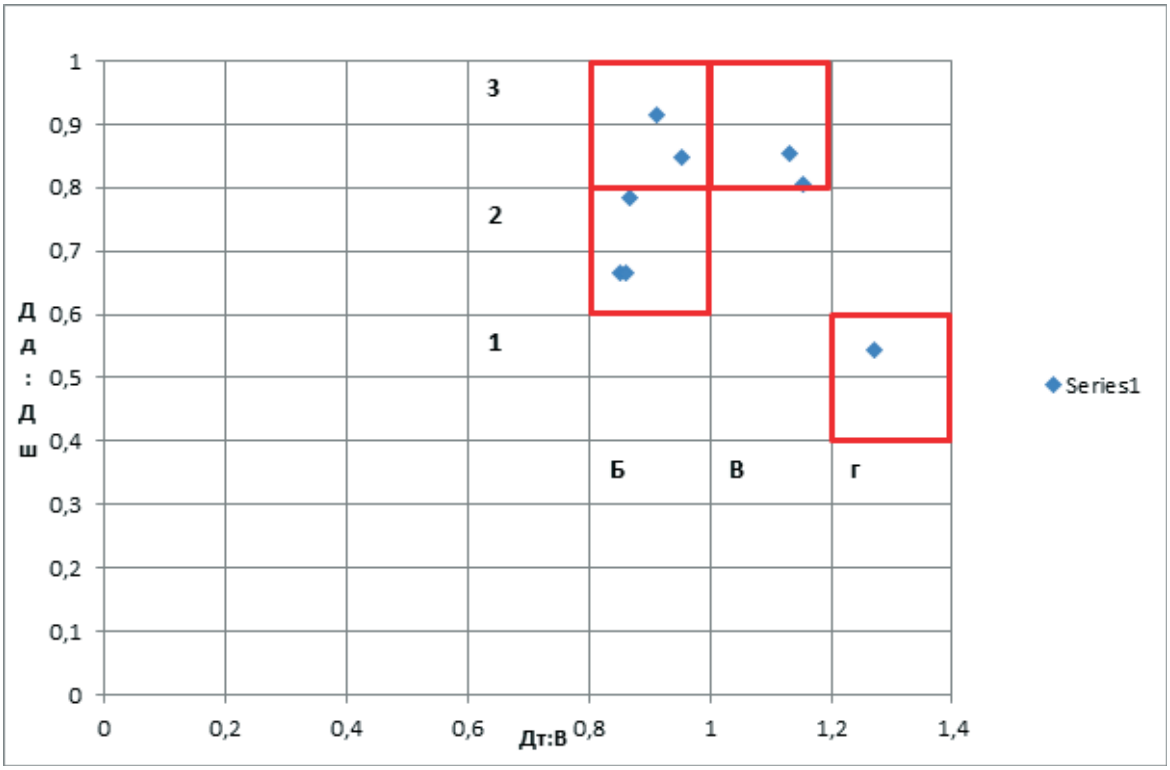

Табл: 5б. Гърнета на ръка – цели форми, съотношения (табло 38)

кат.н.	**Дт: В**	**Дд: Дш**
38/8-Сф	1,15493	0,80597
105/1-Кар	0,850746	0,666667
38/5-Мдж	0,953846	0,847619
38/6-ОУССтЗ	1,131783	0,852713
38/2-Сл	0,861538	0,666667
Ж1/1-КА	0,868263	0,784173
ВС88/3-КА	1,019607	0,857142
138/1-Дб	0,911504	0,914634
140/2-Дб	1,272727	0,543478

Таблица 6

кат.н.	ТГ	ъгъл	V1	V2	E2	УР	тип	мотив
Ж1/1-КА	I	29	3	20	0,11	1	I221/1	1
Ж1/2-КА	I	27	3	12		1		
Ж1/3-КА	II	31	3	10	0,6	2	II213/2	3
Ж3/1-КА	II	26	3	23		1\2		
Ж3/2-КА	II	21	2	16		1		
Ж3/3-КА	II	29	1	23		1\3		1
Ж3/4-КА	III					5		3
Ж4/2-КА	II	56	5	14		2		
Ж4/3-КА	II	30	4	30		2		
Ж5/1-КА	II	27	2	12		1\3		
Ж5/2-КА	II	36	3	15	0,48	1\2	II213/1.2	8
Ж6/1-КА	II	9	2	18		1\2		
Ж6/2-КА	IV a					1\2		
Ж7/1-КА	II	32	2	22	0,28	1\2	II222/1.2	3
Ж8-КА	II	32	5	19	0,53	1\2	II223/1.2	11
Ж9/2-КА	III					2\2		
Ж9/3-КА	III					1\2		
Ж9/4-КА	III					1\2		
Ж9/5-КА	III					6		
Ж9/10-КА	III					7		15
Ж9/1-КА	IV a					5		
Ж9/6-КА	IV c					7		15
Ж9/7-КА	IV a					8		
Ж9/8-КА	IV a					8		
Ж9/9-КА	IV a					9		
Ж9/11-КА	IV a					4a		
Ж9/14-КА	IV a					4a		
Ж9/15-КА	IV a					4		
Ж10/1-КА	II	53	4	9	0,38	2	II312/2	6
Ж10/2-КА	II	24	0	20		3		
Ж10/8-КА	II	32	3	16		2		
Ж10/12-КА	II	32	4	21		2		
Ж10/3-КА	III					2		
Ж10/5-КА	III					6		
Ж10/7-КА	III					2\3		
Ж10/10-КА	III					2		
Ж10/15-КА	III					3		
Ж10/21-КА	III					6\1		16
Ж10/4-КА	IV a					9		14

Таблица 6. Продължение

кат.н.	ТГ	ъгъл	V1	V2	E2	УР	тип	мотив
Ж10/6-КА	IV a					1		14
Ж10/9-КА	IV a					2		14
Ж10/11-КА	IV a					2		
Ж10/13-КА	IV a					4\1		
Ж10/14-КА	IV a					12\1		14
Ж10/16-КА	IV a					4		
Ж10/17-КА	IV a					4		15
Ж10/18-КА	IV a					8		
Ж10/19-КА	IV a					4		
Ж10/20-КА	IV a					5		
Ж11/6-КА	III					1\4		
Ж11/7-КА	III					5		
Ж11/1-КА	IV a					4a		
Ж11/2-КА	IV a					2\1		
Ж11/3-КА	IV a					3		
Ж11/4-КА	IV a					4a		
Ж12/5-КА	II	17	4	29		1		
Ж12/1-КА	III					1\2		
Ж12/2-КА	III					2		
Ж12/3-КА	III					4\2		
Ж13/5-КА	III					2\2		
Ж13/2-КА	IV a					12		
Ж13/4-КА	IV a					5		
Ж14/1-КА	II	28	5	30	0,27	2	II232/2	6
Ж14/2-КА	I	27	2	22		1		
ВС87/1-КА	II	36	2	22		1\2		
ВС88/3-КА	I	25	1	13	0,19	1	I211/1	1
ВС88/1-КА	III	32	0	26	0,49	1\3	III233/1.3	9
ВС88/2-КА	III	32	4	22	0,44	2	III223/2	
ВС88/4-КА	III	30	3	30		2		15
ВС88/5-КА	II	22	2	21		1\4		10
ВС88/6-КА	II	39	3	10		1\2		4
ВС88/7-КА	II	32	2	13		1		3
ВС88/8-КА	II	23	1	14	0,53	1	II212/1	3
ВС88/9-КА	III	33	4	20		2		
ВС88/10-КА	III	27	3	22		2		
ВС88/11-КА	III					3		
ВС88/12-КА	III					3		
ВС88/13-КА	II	34	3	22		1\2		
ВС88/14-КА	II					1\2		
ВС88/15-КА	II	31	4	18		2		
ВС88/16-КА	III					4		
ВС88/17-КА	II	29	2	16		1		3
ВС88/18-КА	III	25	2	19		1		

Таблица 6. Продължение

кат.н.	ТГ	ъгъл	V1	V2	E2	УР	тип	мотив
ВС174/1-КА	I	48	2	12	0,21	1\2	I312/1.2	
ВС33-4/1-КА	IV a					10		
ВС33-4/2-КА	IV a					9		14
ВС35/1-КА	II					2		
ВС35/2-КА	III					2		
ВС78/4-КА	IV a					5		14
ВС78/5-КА	IV a					10		14
ВС78/6-КА	IV a					5		
ВС78/7-КА	IV a					5		
ВС78/9-КА	IV a					11		14
ВС78/10-КА	IV a					5		20
ВС94/1-КА	II					1\2		
ВС118/1-КА	III					2\1		
ВС118/2-КА	IV a					4		
ВС118/3-КА	IV a					8		
ВС118/4-КА	IV a					2		
ВС118/5-КА	III					1\3		
ВС141/1-КА	III					3		9
ВС141/2-КА	III					3		9
П1/1-КА	IV a					2\1		
П1/2-КА	IV a					2		
ВС183/1-КА	IV a					8		
108/3-Кнц	I	28	2	13		1\2		
108/4-Кнц	I	45	1	3		1\2		
108/5-Кнц	I	21	4	13		1\2		
108/6-Кнц	II	32	4	8		1\2		
109/1-Кнц	I	41	3	3		1\2		
109/2-Кнц	I	20	3	15		1\2		
109/3-Кнц	I	45	3	8		1\2		
109/4-Кнц	I	21	2	8		1		
110/1-Кнц	II	20	3	11		1\2		
110/2-Кнц	I	32	2	16		1\2		
110/3-Кнц	I	36	3	15		1\2		
110/4-Кнц	II	16	4	25		1		
111/1-Кнц	I	43	2	14		1		1
111/2-Кнц	II	25	3	35		1		
112/1-Кнц	I	36	2	18	0,09	1	I221/1	
112/2-Кнц	I	21	2	21	0,18	1\2	I221/1.2	
112/3-Кнц	II	29	2	9	0,43	2	II213/2	8
112/4-Кнц	II	36	3	14	0,28	2	II212/2	3
112/5-Кнц	II					1\2		10
112/6-Кнц	II	20	2	11	0,29	1\2	II112/1.2	1
112/7-Кнц	II	29	4	11		1\2		1
112/8-Кнц	II					1		12
112/9-Кнц	II	39	3	11		1\2		11
112/10-Кнц	II							4
116/1-Кнц	I	23	2	7	0,29	1\2	I212/1.2	3

Таблица 6. Продължение

кат.н.	ТГ	ъгъл	V1	V2	E2	УР	тип	мотив
116/2-Кнц	II	37	3	12	0,1	1	II211/1	3
116/3-Кнц	II	42	4	27	0,41	1\2	II333/1.2	3
116/4-Кнц	II	40	3	24	0,42	1\2	II223/1.2	3
116/5-Кнц	II	29	2	11	0,32	2	II212/2	3
116/6-Кнц	II	43	4	15	0,68	1\2	II314/1.2	
113/1-Кнц	II	32	4	24		1\2		
113/3-Кнц	II	48	5	10		1\2		15
113/4-Кнц	II	24	5	20		2		17
113/5-Кнц	II	40	5	12		2		3
113/6-Кнц	II	30	3	17		1		3
114/1-Кнц	II	29	3	31		1\2		
114/2-Кнц	I	34	4	12		2		18
114/3-Кнц	II	22	3	15		1\2		3
114/4-Кнц	II	41	5	14		2		18
114/5-Кнц	II	32	2	13		1		4
114/6-Кнц	II	37	2	12	0,71	1\2	II214/1.2	25
114/7-Кнц	II	36	3	18		1		4
106/1-Лб	I	18	1	6		1\3		
106/2-Лб	I	6	2	9		1\2		
106/3-Лб	I	31	1	5	0,64	1	I214/1	
106/4-Лб	I	23	2	7	0,52	1	I213/1	
106/5-Лб	I	27	2	8		1		
106/6-Лб	I	30	1	7	0,47	1	I213/1	
107/1-Лб	I	14	2	4		1		
107/2-Лб	I	31	2	10		1\2		
107/3-Лб	II	22	3	15		1		
107/4-Лб	I	25	2	15		1		
107/5-Лб	I	15	3	15		1\3		
107/6-Лб	I	41	1	8	0,38	1	I312/1	
107/7-Лб	I	23	1	7		1		
132/1-Кндл	I	22	2	15	0,24	1	I212/1	
132/2-Кндл	I	0	0	10		1\2		
132/3-Кндл	I	18	2	9	0,5	1\2	I113/1.2	
132/4-Кндл	I	29	3	11	0,39	1\2	I212/1.2	
133/1-Кндл	I	24	2	16		1\2		
133/2-Кндл	II	22	2	10	0,18	1\2	II211/1.2	3, 13
133/3-Кндл	I	31	1	5		1		
133/4-Кндл	I	21	2	8	0,36	1\2	I212/1.2	1
133/5-Кндл	I	16	3	17		1\2		
133/6-Кндл	I	25	3	13		1\2		
133/7-Кндл	I	19	3	23		1\2		
К-177	II	15	2	11	0,33	1\2	II112/1.2	2
К-184	II					1\3		
38/5-Мдж	I	41	4	8	0,12	1\2	I311/1.2	
38/6-ОУССтЗ	I	33	3	14	0,08	1	I211/1	1
44/1-СтЗ	II	37	2	8	0,33	1	II212/1	5
45/1-Кв32СтЗ	II	41	5	22	0,44	2	II323/2	6
38/2-Сл	I?	40		6	0,15	2	I211/2	

Таблица 6. Продължение

кат.н.	ТГ	ъгъл	V1	V2	E2	УР	тип	мотив
118/7-Мз	II							6
41/1-Сф	II	22	4	27	0,21	1\2	II232/1.2	
38/8-Сф	I	22	2	5	0,36	1\2	I212/1.2	
44/3-Гор	II	31	3	10	0,5	2	II213/2	1
Абл.2-2	II	32	2	11	0,29	5	II212/5	1
Абл.1-32	II	32	1	11	0,26	5	II212/5	
130/3-Хс	II	27	2	10	0,36	1	II212/1	3
130/5-Хс	II	32	2	16	0,36	1	II222/1	3
130/6-Хс	II	36	3	21	0,25	1	II222/1	3
46/8-ДЦ	II	34	2	12	0,52	1\2	II213/1.2	
46/10-ДЦ	II	37	2	17	0,57	1\2	II223/1.2	8
46/1-Гм	II	25	1	15	0,47	1\2	II213/1.2	5
46/2-СК	II	29	3	18	0,68	1\2	II224/1.2	
46/3-ДЦ	II	24	1	11	0,5	1	II213/1	1
Ч2/2	II	32	10	21	0,31	2	II222/2	6
Ч2/3	II	16	3	25	0,43	2	II123/2	6
Ч7	II	24	5	18	0,34	2	II222/2	3
Ч8	I	13	1	26	0,3	2	I132/2	0
128/1-Пк	II					2		7
128/2-Пк	II					1\3		3
128/3-Пк	II					1\2		6
128/4-Пк	II					2		6
105/1-Кар	I					1\2		
Т-29	II					1\2		1
Т-43	II					1\2		3
Т-47	II					2		15
Т-53	II					2		8
Т-54	II					1\2		8
Т-75	II					1\2		1
Т-88	II					1\2		1
Т-90	II							11
Т-97	II							8
Т-102	II							8
Т-132	II					1\2		1
Т-141	II					1\2		1
Ж1/1-Изв	II	45	4	15	0,5	1\2	II313/1.2	3, 10
Ж1/2-Изв	II	63	5	7	0,38	2	II312/2	10
Ж1/3-Изв	I	47	3	11	0,32	1\2	I312/1.2	
Ж1/4-Изв	II	37	3	8	0,35	1\2	II212/1.2	15
119/5-Изв	II	47	4	12	0,43	1\2	II313/1.2	9
122/1-Изв		39	4	21		1\2		

Таблица 6. Продължение

кат.н.	ТГ	ъгъл	V1	V2	E2	УР	тип	мотив
122/2-Изв	II	30	3	17		1\2		1
122/3-Изв		38	4	14		1\2		
122/4-Изв		40	5	12		2		
122/5-Изв	II	27	5	24		2		1
122/6-Изв		23	3	14		1		
122/7-Изв		32	3	11	0,55	1\2	II213/1.2	
122/8-Изв	II	34	1	19		1\3		3
122/9-Изв	II	22	1	20	0,58	2	II223/2	3
102/2-Данаб	II					5		6
125/2.1-ШБ	IV					4		
125/2.2-ШБ	IV					2		
125/2.3-ШБ	IV					2\3		
125/2.15-ШБ	IV					1\2		15
126/1-ШБ	IV							
126/2-ШБ	IV					3		
126/Я6-1ШБ	IV					2		
126/Я6-2ШБ	II					1\2		6
126/Я7-2.1ШБ	IV					2\2		14
126/Я7-2.2ШБ	IV					7		14
126/Я7-2.3ШБ	IV					12\1		
126/Я7-2.4ШБ	IV					1		
127/Я7-2.5ШБ	IV					1\2		14
127/Я7-2.6ШБ	IV					9		8
127/Я7-2.7ШБ	IV					9		8
127/Я7-2.8ШБ	IV					4\2		8
127/ШБ1	II					1\3		6
118/63-4.1СВ	IV					10		
118/63-4.2СВ	IV					10		
IX-X в.								
Рднв/9а[1]	II					13		11
Рднв/9б	II					14		16
Рднв/9в	II					14		
Рднв/9г	II					2\2		
Рднв/9д	II					6		16
Рднв/9е	II					2\2		
Рднв/9ж	II					14		16
Рднв/9з	II					1\2		8
Рднв/9и	II					5		
Рднв/9к	II					1\2		16
Рднв/9л	II					1\2		11, 28
Рднв/9м	II					14		
Рднв/9н	II					14		
Сд-АД/3а[2]	II					1\2		23,27
Сд-АД/3б	II					2		8
Сд-АД/3в	II					2		26

Таблица 6. Продължение

кат.н.	ТГ	ъгъл	V1	V2	E2	УР	тип	мотив
Сд-АД/3г	II					14		16
Сд-АД/3д	II					14		
Сд-АД/3ж	II					14		27
Сд-ТТ/4а[3]	II					5		6
Сд-ТТ/4б	II					5		3
Сд-ТТ/4в	II					5		11
Сд-ТТ/4г	II					5		27
Сд-ТТ/4д	II					2		11
Сд-ТТ/5а	II					1\2		7
Сд-ТТ/5б	сп					2\2		21
Гл-П/17с[4]	III					14		28
М/VII-6[5]						1\2		
						2\1		
М/VII-11г								
М/VIII-2	II					1\2		7
М/VIII-3	II					5		
М/VIII-4	II					14		
М/VIII-6	II					1\2		
М/VIII-7	II					1		
М/VIII-9	II					1\2		23
М/VIII-11	II					2\1		
М/IX-9	II					6		
М/IX-11	II					1		
М/IX-12	II					2\1		
М/IX-13	II					1\2		23
М/IX-14	II					3		23
М/ XIII-2						14		8
М/XIV-3а						14		23
М/XIV-3б						1\2		11
М/XV-2						2		15,16
Кнц/20а1[ä]	сп					1\2		
Кнц/20а2	сп					1\2		21
Кнц/23д	II					14		25
Кнц/23е	II					1\2		25
Кнц/26-1	II					1\2		27
Кнц/26-2	II					1\2		4
Кнц/26-3	II					14		11
Кнц/26-4	II					14		23
Кнц/26-5	II					14		25
Кнц/26-6	II					14		11
Кнц/27-1	II					2\2		24
Кнц/27-2	II					14		24
Кнц/27-3	II					14		23
Кнц/27-4	II					14		8
Кнц/27-5	II					14		11

Таблица 6. Продължение

кат.н.	ТГ	ъгъл	V1	V2	E2	УР	тип	мотив
Кнц/27-6	II					14		23
Кнц/27-7	II					1\2		23
Кнц/27-8	II					14		23
Кнц28/а1	II					1\2		7
Кнц28/а2	II					1		8
Кнц28/а3	II					14		11
Кнц28/а4	II					14		27
Кнц28/б1	II					14		23
Кнц28/б2	II					14		11
Кнц28/б3	II					14		25
Кнц28/б4	II					14		25
Кнц28/б5	II					14		11
Кнц28/в1	II					14		25
Кнц28/в2	II					14		25
Кнц28/в3	II					6		11
Кнц28/в4	II					14		23
Кнц28/в5	II					6		11
Кнц28/в6	II					14		24
Кнц28/в7	II					6		23
Кнц28/г1	II					2\2		23
Кнц28/г2	II					14		3
Кнц28/г3	II					14		11
Кнц28/г4	II					2		3
Кнц28/г5	II					3		25
Кнц29/а2	II					11		14
Кнц29/б1	II					1\2		16
Кнц29/б2	II					14		24
Кнц29/б3	II					14		3
Кнц29/б4	II					14		3
Н1/1[7]	II					1\2		23
Н1/2	II					1\2		23
Н1/3	II					14		23
Н1/4	II					1\2		11
Н1/5	II					1		23
Н1/6	II							23
Н2/1	II					1\2		8
Н2/2	II					1\2		8
Н2/3	II					14		27
Н2/4	II					1\2		23
Н3/1	сп					1\2		21
Н3/2	сп					1\2		
Н3/3	сп					1\2		
Н3/4	сп					1\2		
Искр-2/1[8]	III					2		
Искр-2/2	III					2\1		
Искр-2/3	III					4\2		
Искр-2/4	III					4\2		
Искр-2/5	III					5		

Таблица 6. Продължение

кат.н.	ТГ	ъгъл	V1	V2	E2	УР	тип	мотив
Искр-2/6	III					6		
Искр-2/7	III					4\2		
Искр-2/8	III					5\1		
Искр-2/9	III					6		
Искр-2/10	III					6		
Искр-2/11	III					6		
Искр-2/12	III							
ПГр-5а[9]	II					2\1		3
ПГр-6е	II					1\2		
ПГр-6ж	II					1\2		
ПГр-7а	II					2\2		
ПГр-7б	II					1\2		
ПГр-7в	II					1\2		
ПГр-5г	II					1		11
ПГр-7и	II					2\1		
ПГр-7к	II					1\2		
ПГр-4а	II					2		16
ПГр-7п	II					5\1		
ПГр-7с	II					5\1		
ПГр-7у	II					2		
ПГр-4д	III					5		
ПГр-6г	III					5		
ПГр-6а	III					9		
ПГр-6в	III					5\1		
ПГр-6д						4\2		
ПГр-7л	III					3		
ПГр-7м	III					5\1		
ПГр-7н	III					2		
ПГр-7о	III					3		
ПГр-3а	III					2		
ПГр-3г	III					5		
42/2-Пк	II	14	1	8	0,32	1\2	II112/1.2	11
42/1-Пк	II	18	1	12	0,38	1\2	II112/1.2	
45/3-Пк	II	41	3	8	0,47	5	II313/5	23, 10
42/5-Пк	II	34	1	12	0,39	1	II212/1	32
46/9-Пк	II					3		23
43/5-Пк	II					3		31
45/10-Пк	II	36	1	7	0,46	1\2	II213/1.2	30
42/6-Пк	II	23	1	7	0,23	2	II212/2	22, 6
40/6-Пк	II	63	3	3	0,33	2\2	II312/2.2	23, 28
42/4-Пк	II	32	2	11	0,36	1	II212/1	33
46/5-Пк	II					3		11
143-1.1Ср	II	43	3	13		1\2		
143-1.2Ср	II					5		

Таблица 6. Продължение

кат.н.	ТГ	ъгъл	V1	V2	E2	УР	тип	мотив
143-1.3Ср	II	15	2	11	0,79	1	II114/1	
143-1.4Ср	II					5		
143-1.5Ср	II	18	4	12		1\3		
143-1.6Ср	II					1		
143-2.1Ср	IV					2		
143-2.2Ср	IV					9\1		
143-2.3Ср	IV					9\1		
143-2.4Ср	IV					4		
143-2.5Ср	IV					4\1		
143-2.6Ср	IV					2\2		
143-2.7Ср	IV					9\1		
143-2.8Ср	IV					4		
143-2.9Ср	IV					4\2		
143-2.10Ср	IV					5\1		
143-2.11Ср	IV					9\1		
143-2.12Ср	IV					7		
143-2.13Ср	IV					1\2		
143-2.14Ср	IV					1\2		
143-2.15Ср	IV					1\2		
143-2.16Ср	IV					1\2		
143-2.17Ср	IV					3		
143-2.19Ср	IV					1\2		
143-2.20Ср	IV					1		
144/1-Ср	II	21	2	16	0,34	1\2		5
144/2-Ср	II	34	2	6	0,52	1\2		16
Ж2/1-Нв	II	38	4	18	0,53	1\2	II223/1.2	6
Ж2/2-Нв	II	27	1	12	0,43	1	II213/1	6
140/1-Дб	II	21	1	18	0,58	1\2	II223/1.2	3
140/2-Дб	I	36	5	14	0,27	1\2	I212/1.2	
140/5-Дб	IV					3		
141/1-Дб	IV					5\1		
141/3-Дб						1\2		
141/4-Дб						4		14
142/1-Дб	I	33	3	20		1\2		
142/2-Дб	II	41	3	16		1\2		
142/3-Дб						5\1		
142/6-Дб	I					1\2		
148/1-Плвд	II.1	31	7	18	0,25	5	II222/5	34
148/2-Плвд	II.1	31	6	14		5		
148/3-Плвд	II.1	34	6	12		14		
148/4-Плвд	II.1	37	5	12		14		
148/5-Плвд	II.1	45	3	6		7		4
148/6-Плвд	II.1	24	7	22	0,48	2\2	II223/2.2	3
148/7-Плвд	II.1		6	20		2		
148/8-Плвд	II.1		3	21		1		

Таблица 6. Продължение

кат.н.	ТГ	ъгъл	V1	V2	E2	УР	тип	мотив
149/1-Плвд	II.1	42	5	11	0,33	7	II312/7	27
149/3-Плвд	II.2	34	5	18		14		
149/4-Плвд	II.2	35	3	16		1		
149/5-Плвд	II.1	26	6	23		14		
149/6-Плвд	II.1	30	4	21		7		
149/7-Плвд	II.1	37	3	21		1		3
149/8-Плвд	II.1	41	3	17		1\2		6
117/1-Хво	II	34	1	9	0,23	1	II212/1	5
117/1-Хво	II	39	6	11		2		1
117/3-Хво	II	30	1	14	0,26	1\2	II212/1.2	1
117/4-Хво	II	43	5	12		2		

(Footnotes)

1 Описанието е правено по Саватинов 1995, 147-169, обр. 9;

2 Описанието е правено по Шейлева 1998, 93-112, обр. 3;

3 Описанието е правено по Шейлева 1998, 93-112, обр. 4-5;

4 по Shejleva 2001, fig.17c;

5 По Момчилов 2007, табло VII-IX, XIII-XV;

6 Описанието на фрагментите е правено по Аладжов 1995, обр. 20-29;

7 По Марваков 2006, Таб. 1-3;

8 По Шейлева 1995, обр. 9;

9 Описанието на керамиката е правено по Шейлева 1997, обр. 3-7;

Таблица 7

кат. н.	ТГ	мотив
Ж1/5-КА	II	7
Ж1/6-КА	II	3
Ж3/10-КА	I	1
Ж3/11-КА	I	2
Ж3/12-КА	I	1
Ж3/13-КА	I	4
Ж3/14-КА	II	4
Ж3/15-КА	II	7
Ж3/16-КА	II	3
Ж3/17-КА	II	12
Ж3/18-КА	II	6
Ж3/19-КА	II	8
Ж3/20-КА	III	5
Ж3/21-КА	II	6
Ж3/22-КА	II	5
Ж3/23-КА	II	9
Ж3/24-КА	II	3
Ж3/25-КА	II	4
Ж3/26-КА	II	15
Ж4/6-КА	II	3
Ж4/7-КА	II	3
Ж4/8-КА	II	4
Ж4/9-КА	II	4
Ж4/10-КА	II	4

кат. н.	ТГ	мотив
Ж4/11-КА	II	6
Ж4/12-КА	II	8
Ж4/13-КА	II	9
Ж4/14-КА	II	8
Ж5/8-КА	II	12
Ж5/9-КА	II	7
Ж5/10-КА	II	7
Ж5/11-КА	III	8
Ж5/12-КА	II	3
Ж5/13-КА	II	4
Ж5/14-КА	II	1
Ж5/15-КА	II	1
Ж6/7-КА	II	8
Ж6/8-КА	II	6
Ж6/9-КА	II	15
Ж6/10-КА	II	8
Ж7/1-КА	II	3
Ж7/2-КА	II	1
Ж7/3-КА	II	4
Ж7/4-КА	II	4
ВС87/2-КА	II	10
ВС87/3-КА	II	12
ВС87/4-КА	II	3
ВС87/5-КА	II	5

кат. н.	ТГ	мотив
ВС87/6-КА	II	1
ВС87/8-КА	III	8
ВС87/9-КА	II	4
ВС88/28-КА	II	6
ВС88/29-КА	II	3
Ж9/32-КА	II	7
Ж9/33-КА	III	12
Ж9/34-КА	II	1
Ж9/35-КА	II	3
Ж9/36-КА	II	4
Ж9/37-КА	II	2
Ж9/38-КА	III	12
Ж9/39-КА	III	12
Ж9/40-КА	II	3
Ж9/41-КА	II	33
Ж9/42-КА	III	9
Ж9/43-КА	II	17
Ж9/44-КА	II	1
Ж10/35-КА	II	6
Ж10/36-КА	II	3
Ж10/37-КА	II	3
Ж10/38-КА	II	7
Ж10/39-КА	II	7
Ж10/40-КА	II	8

Таблица 7. Продължение

кат. н.	ТГ	мотив
Ж11/13-КА	II	7
Ж11/14-КА	II	1
Ж11/15-КА	II	7
Ж11/16-КА	III	7
Ж12/17-КА	II	1
Ж12/18-КА	II	4
Ж12/19-КА	II	4
Ж12/20-КА	II	1
Ж12/21-КА	II	1
Ж12/22-КА	II	4
Ж12/23-КА	II	4
Ж12/24-КА	II	4
Ж12/25-КА	II	4
Ж12/26-КА	II	4
Ж12/27-КА	II	3
Ж12/28-КА	II	3
Ж12/29-КА	II	4
Ж12/30-КА	II	4
Ж12/31-КА	II	18
Ж13/17-КА	II	5
Ж13/18-КА	II	6
Ж14/5-КА	II	34
Ж14/6-КА	II	3
Ж14/7-КА	II	4
ВС33-4/3-КА	IV a	19
ВС35/5-КА	II	12
ВС35/6-КА	II	4
ВС94/4-КА	II	3
ВС94/5-КА	II	6
ВС78/1-КА	IV a	20
ВС78/2-КА	X	13
ВС78/3-КА	X	13
ВС78/20-КА	IV a	21
ВС78/21-КА	IV a	20
ВС118/8-КА	III	22
ВС118/9-КА	II	4
ВС118/10-КА	II	7
ВС174/3-КА	II	5
ВС174/4-КА	II	6
ВС174/5-КА	II	4
ВС183/3-КА	III	9
ВС200/3-КА	II	9
ВС200/4-КА	II	2
102/1-Данаб	II	6
102/3-Данаб	II	6
117/5-Хво	II	1
118/31.3-СВ		27

кат. н.	ТГ	мотив
118/31.4-СВ		23
118/60.6-СВ	II	3
118/60.7-СВ	II	3
118/60.8-СВ	II	3
118/60.9-СВ	II	3
118/60.10-СВ	II	12
118/72.3-СВ	II	3
123/1-Изв	II	15
123/2-Изв	II	7
123/3-Изв	II	7
123/4-Изв	II	6
123/5-Изв	II	23
123/6-Изв	II	6
123/7-Изв	II	7
123/8-Изв	II	3
123/9-Изв	II	3
123/10-Изв	II	3
123/11-Изв	II	3
123/12-Изв	II	3
123/13-Изв	II	3
123/14-Изв	II	3
123/15-Изв	II	8
123/16-Изв	II	11
123/17-Изв	II	3
123/18-Изв	II	6
123/19-Изв	II	8
123/20-Изв	II	6
123/21-Изв	II	3
123/22-Изв	II	7
123/23-Изв	II	10
123/24-Изв	II	15
123/25-Изв	II	5
123/26-Изв	II	29
125/2.4-ШБ		15
125/2.5-ШБ		3
125/2.6-ШБ	IV	14
125/2.7-ШБ		8
125/2.8-ШБ		8
125/2.9-ШБ	IV	10
125/2.10-ШБ	IV	14
125/2.11-ШБ	IV	15
125/2.12-ШБ	IV	14
125/2.16-ШБ	IV	5
125/2.17-ШБ	IV	14
126/4-ШБ	II	8
126/5-ШБ	IV	8
126/6-ШБ	II	23

кат. н.	ТГ	мотив
126/7-ШБ	II	3
126/8-ШБ	IV	8
126/9-ШБ	IV	8
126/10-ШБ	IV	8
127/Я7-2.10ШБ	II	4
127/Я7-2.11ШБ	II	7
127/Я7-2.12ШБ	IV	14
127/Я7-2.13ШБ	IV	14
127/Я7-2.14ШБ	IV	14
127/Я7-2.15ШБ	IV	8
127/Я7-2.16ШБ	IV	14
127/Я7-2.17ШБ	II	8
127/Я7-2.18ШБ	IV	14
127/Я7-2.30ШБ	II	6
129/3-Нв	II	3
129/4-Нв	II	3
129/5-Нв	II	23
148/9-Плвд	IIb	23
148/10-Плвд	IIa	21, 15
149/2-Плвд	IIb	22
Искр-2/13[1]	III	5
Искр-2/14	III	15
Искр-2/15	III	7
Искр-2/16	III	7
Искр-2/17	III	7
ПГр-3в[2]	II	16
ПГр-11а	II	8
ПГр-11б	II	8
ПГр-8б	II	1
ПГр-3г	III	
ПГр-4г	III	25
ПГр-4д	III	25
ПГр-6г	III	15
ПГр-8а	III	16
ПГр-8н	III	26

Таблица 7. Продължение

кат. н.	ТГ	мотив
ПГр-8о	III	27
ПГр-8п	III	25
ПГр-8р	III	25
ПГр-8т	III	
ПГр-8з	III	3
ПГр-8к	III	27
ПГр-9б	III	27
ПГр-10а	III	8
Рднв/10а[3]	II	8
Рднв/10б	II	15
Рднв/10в	II	7
Рднв/10г	II	1
Рднв/10д	II	11
Рднв/10е	II	23
Рднв/10ж	II	6
Рднв/10з	II	24
Рднв/10и	II	23
Рднв/10к	II	25
Рднв/10л	II	27
Рднв/10м	II	27
Рднв/10н	II	27
Рднв/10о	II	27
Рднв/10п	II	27
Рднв/10р	II	27
Сд-АД/3е[4]	II	27
Сд-ТТ/5в	II	3
Сд-ТТ/5г	II	27
Сд-ТТ/5д	II	8
Сд-ТТ/5е	II	3
Сд-ТТ/6а	II	6
Сд-ТТ/6б	II	5
Сд-ТТ/6в	II	27
Сд-ТТ/6г	II	8
Сд-ТТ/6д	II	8
Сд-ТТ/6е	II	27
Сд-ТТ/6ж	II	27
Гл-П/18d1[5]	II	7
Гл-П/18d2	II	8
Гл-П/18d3	II	8
M/VI-1[6]	II	6
M/VI-2	II	23
M/VI-3	II	8
M/VI-4	II	8
M/VI-5	II	27
M/VI-7	II	8

кат. н.	ТГ	мотив
M/VI-8	II	8
M/VI-9	II	8
M/VI-10	II	15
M/VI-11	II	8
M/VII-1	II	7
M/VII-2	II	27
M/VII-3	II	8
M/VII-4	II	8
M/VII-5	II	4
M/VII-7	II	8
M/VII-8	II	8
M/VII-9	II	8
M/VII-10	II	8
M/VII-11	II	8
M/VIII-1	II	1
M/VIII-5	II	8
M/VIII-8	II	8
M/VIII-10	II	1
M/VIII-12	II	1
M/IX-1	II	14
M/IX-2	II	8
M/IX-3	II	9
M/IX-4	II	7
M/IX-5	II	8
M/IX-6	II	27
M/IX-12	II	3
M/X-1	II	8
M/X-2	II	8
M/X-3	II	8
M/X-4	II	8
M/X-5	II	8
M/X-7	II	8
M/X-8	II	8
M/X-10	II	8
M/X-11	II	8
M/X-12	II	8
M/X-14	II	8
M/X-15	II	8
M/X-16	II	8
M/X-17	II	7
M/X-19	II	8
M/X-20	II	8
M/X-21	II	8
M/XI-1	II	15
M/XI-2	II	8
M/XI-3	II	8
M/XI-4	II	28
M/XI-5	II	8
M/XI-6	II	8

кат. н.	ТГ	мотив
M/XI-7	II	8
M/XI-8	II	8
M/XI-9	II	8
M/XI-10	II	8
M/XI-11	II	7
M/XI-12	II	8
M/XI-13	II	8
M/XI-14	II	8
M/XI-15	II	8
M/XI-16	II	8
M/XII-1	II	15
M/XII-2	II	8
M/XII-3	II	8
M/XII-4	II	9
M/XII-5	II	
M/XII-6	II	8
M/XII-7	II	8
M/XII-8	II	8
M/XII-9	II	8
M/XII-10	II	8
M/XII-11	II	27
M/XII-12	II	23
M/XII-13	II	8
M/XII-14	II	7
M/XII-15	II	8
M/XII-16	II	8
M/XII-17	II	8
M/XII-18	II	8
M/XII-19	II	8
M/XII-20	II	8
M/XII-21	II	8
M/XII-22	II	8
M/XII-23	II	8
M/XII-24	II	7
M/XII-25	II	8
M/XIII-1г	II	25
M/XIII-4	II	8
M/XIV-1	II	
M/XIV-2	II	8
M/XIV-4	II	8
M/XIV-5	II	8
M/XIV-6	II	8
M/XIV-7	II	23
M/XIV-8	II	23
M/XIV-10	II	8
M/XV-1а	II	11
M/XV-1б	II	8
M/XV-1г	II	7
M/XV-1д	II	27

Таблица 7. Продължение

кат. н.	ТГ	мотив
М/XV-1е	II	8
М/XV-3б	II	8
М/XV-3в	II	8
М/XV-3г	II	8
М/XV-3д	II	8
Вр/XIX-2а	II	14
Вр/XIX-2б	II	8
Вр/XIX-2в	II	15
Вр/XIX-2г	II	15
Вр/XIX-2д	II	8
Вр/XIX-2е	II	8
Вр/XIX-2ж	II	8
Вр/XIX-2з	II	8

кат. н.	ТГ	мотив
Вр/XIX-2и	II	15
Вр/XIX-2к	II	8
Вр/XIX-2л	II	15
Вр/XIX-2м	II	8
Вр/XIX-2н	II	8
Вр/XIX-2о	II	8
Вр/XIX-2п	II	15
Вр/XIX-2р	II	15
Вр/XIX-2с	II	9
К-ция/20а3[ä]	сп	
К-ция/20а4	сп	
К-ция/20а5	сп	

кат. н.	ТГ	мотив
К-ция/20б1	рп	
К-ция/20б2	рп	
К-ция/20б3	рп	
К-ция/21а	II	4
К-ция/21б	II	6
К-ция/21в	II	27
К-ция/21г	II	6
К-ция/21д	II	3
К-ция29/а1	сп	
К-ция29/а2	II	3
140/1-Дб	II	3
141/4-Дб	IV	14

(Footnotes)
[1] Описанието е правено по Шейлева 1995, обр.9;
[2] По Шейлева 1997, обр. 3-7;
[3] Саватинов 1995, 147-169, обр. 10;
[4] По Шейлева 1998, обр.3, 5, 6;
[5] по Shejleva 2001, fig.18;
[6] По Момчилов 2007, табло VI-XV, XIX
[7] Описанието на фрагментите е правено по Аладжов 1995, обр. 20-29;

Таблица 8

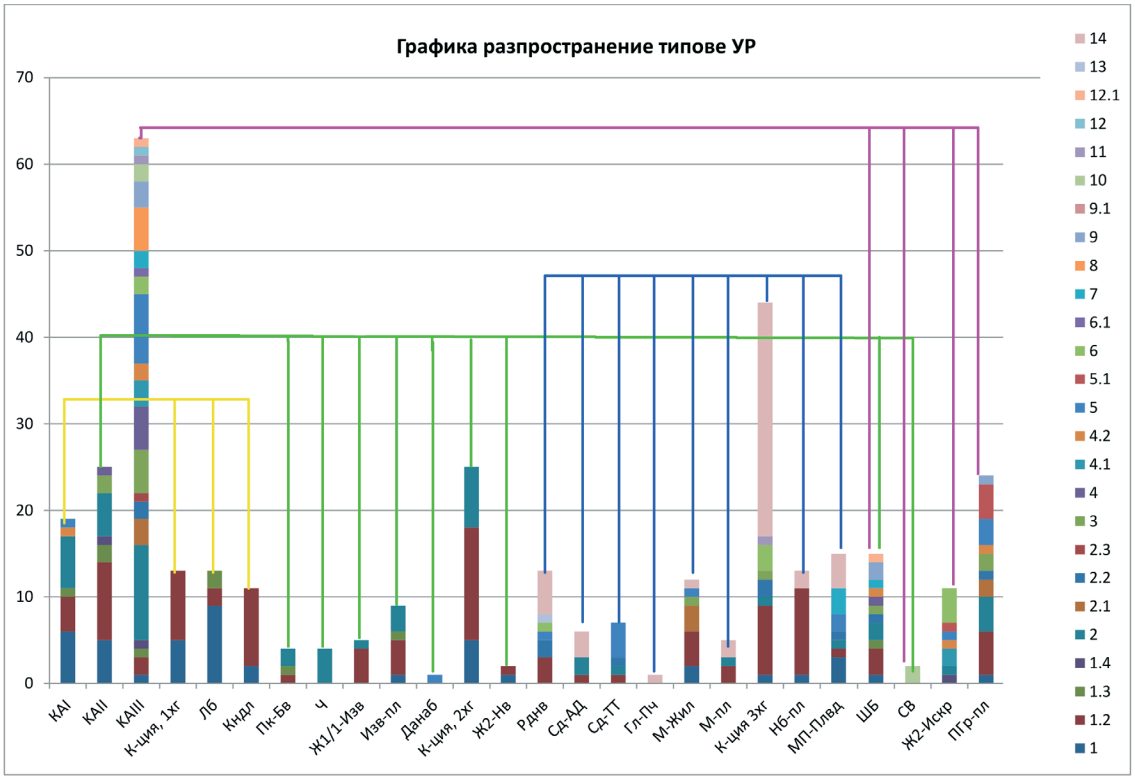

Таблица 9

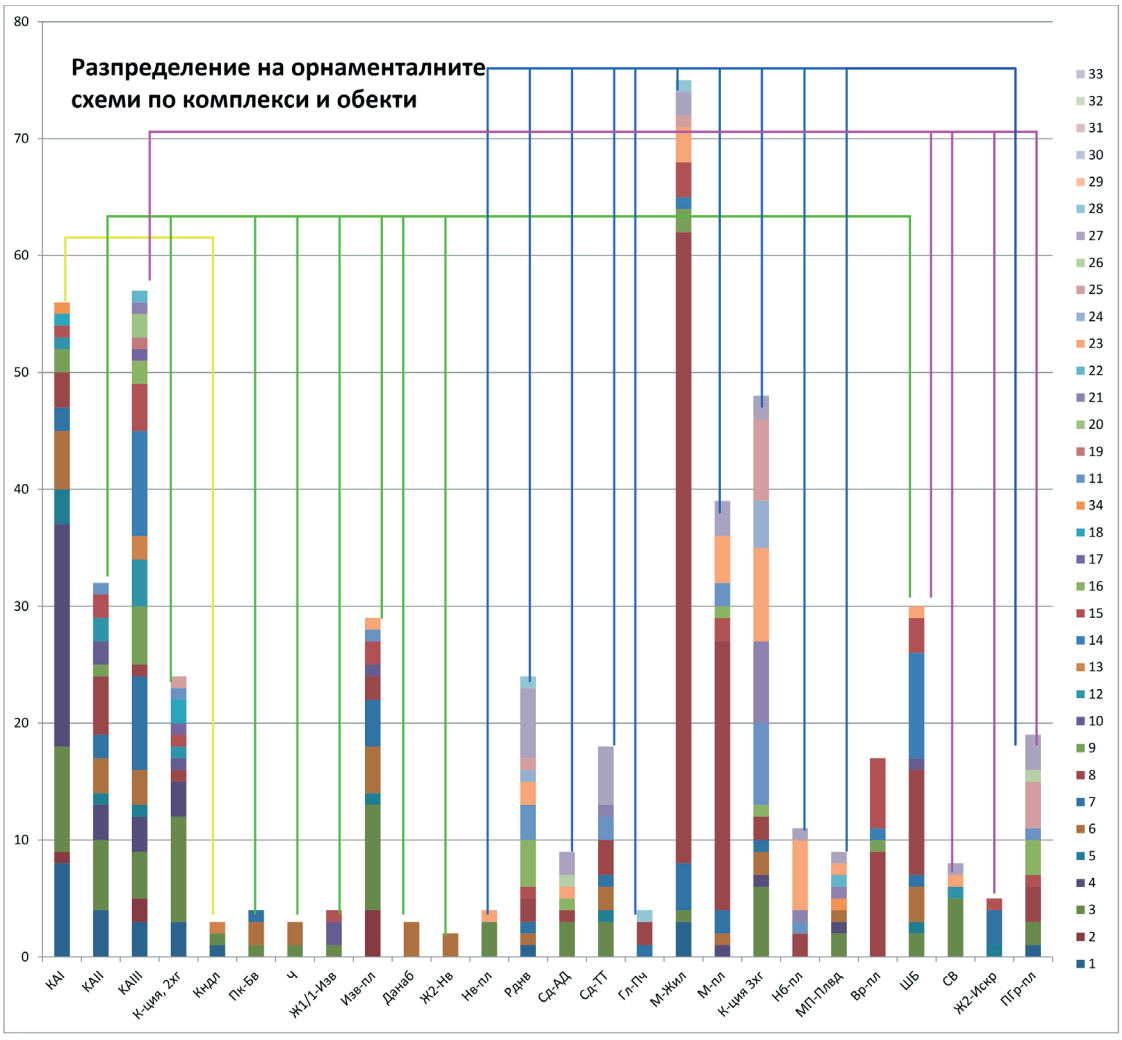

Разпределение на орнаменталните схеми по комплекси и обекти
80
70
60
50
40
30
20
10
0
КАІ
КАІІ
КАІІІ
К-ция. 2хг
Кндл
Пк-Бв
Ч
Ж1/1-Изв
Изв-пл
Данаб
Ж2-Нв
Нв-пл
Рднв
Сд-АД
Сд-ТТ
Гл-Пч
М-Жил
М-пл
К-ция 3хг
Нб-пл
МП-Плвд
Вр-пл
ШБ
СВ
Ж2-Искр
ПГр-пл
33
32
31
30
29
28
27
26
25
24
23
22
21
20
19
11
34
18
17
16
15
14
13
12
10
9
8
7
6
5
4
3
2
1

Таблица 10. Статистика на керамиката от отделните комплекси от селището при Капитан Андреево

кат.н.	ръка	ръчно		УРК	крачно				глазура	тара	общо
структу-ра	I	II	II b	III	IV .1	IV b	IV c	IV .2	IV.4	V	
ж. 1	3	3		5							11
ж. 2				1							1
ж. 3	44	60	2	28						29	163
ж. 4	8	17	1	3	2						31
ж. 5		46		2						11	59
ж. 6		15		24	7					13	59
ж.7	1	11								4	16
ж. 9	23	22	1	112	93	4			1	31	287
ж. 10	3	19		44	94		5			24	189
ж. 11		14		8	45			2		14	83
ж. 12	36	87		9	18					24	174
ж.13		30		6	61					26	123
ж.14	1	14	2							18	35
я.33-34				6	54						60
я.35		5		29	43					8	85
я.78					18			2			20
я. 87	3	46	2		2					19	72
я. 88	2	65		83	17				1	57	225
я.93					8						8
я.94		24								16	40
я.118	1	7		10	44					4	66
я.119					8						8
я.141				4							4
я.174	2	4									6
я.183				2	2					1	5
я.200	4	4		1	9					8	26
	131	493	8	377	525	4	5	4	2	307	1856

Таблица 11

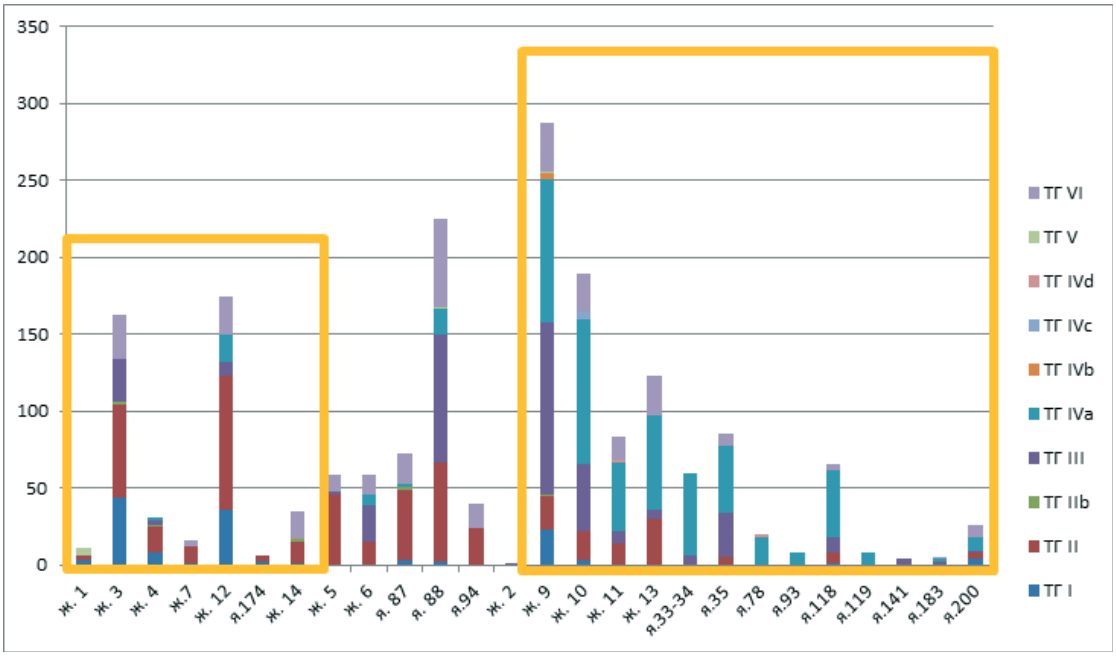

Таблица 12. Комплекси гробове с водещи находки от некрополи група Абланица - Туховище

Абланица																																												
	керамика				**оръжие**	**фибули**	**катарами**	**огниво**	**обеци/ наушници**																	**огърлици**				**пръстени**					**мет. гривни**			**стъкл. гривни**		
гр.	ІТГ	ІІТГ	ІІІТГ	IVТГ					1.1	1.2	1.3	1.4	1.5	2.1	2.2	2.3	6.1	6.2	6.3	5.1	5.2	3	7	8	9.1	9.2	9.3	9.4	9.5	10.1	10.2	10.3	10.4	10.5	11.1	11.2	11.3	12.1	12.2			
10																2											1															
17									6																		1														
23																		2								1										1					
26		+																																							
27							1																																		
28	+						1																																		
29		+																																							
32		Г 2																																							
33		+																							1					1		1									
37																											1														
38					1																																				
40						1			+					6											1		1			1												
41					1		1																																		
43									+																		1														
50																											1														
55						1																																			
56							1																																		
57									3?																		1														
61																				1							1														
69										2																	1														
70									10																		1				1										
74																			3							1	1														
Абланица 2																																											
1									1																1		1	1					1								
2		3в						1																																			
Копривлен																																											
	керамика				оръжие	фибули	катарами	огниво	обеци/ наушници																	огърлици				пръстени					мет. гривни			ст. гривни		
гр.	ІТГ	ІІТГ	ІІІТГ	IVТГ					1.1	1.2	1.3	1.4	1.5	2.1	2.2	2.3	6.1	6.2	6.3	5.1	5.2	3	7	8	9.1	9.2	9.3	9.4	9.5	10.1	10.2	10.3	10.4	10.5	11.1	11.2	11.3	12.1	12.2			
10																			2										1												
18					1																																				
22													1														1														
68													1																1												
80																																										
90														1																											
95																			2																						
105																																										
158		К1																																							
160					1																								1		1									
161																	3								1						1										
177		2б										1													1		1														
180									1																		1														
184		3г																	2								1														
Златоград 3																														1												
Златоград, м. Джерахови ниви																																											
1													2						2							1			1	2	1			2								
Д. Ботево																																											
1															6										1																

Таблица 12. Комплекси гробове с водещи находки от некрополи група Абланица - Туховище

Туховище																																									
	керамика				оръжие	фибули	катарами	огниво	обеци/ наушници																																		
гр.	ІІГ	ІІІГ	ІІІГ	IVГ					1.1	1.2	1.3	1.4	1.5	2.1	2.2	2.3	6.1	6.2	6.3	5.1	5.2	3	7	8	9.1	9.2	9.3	9.4	9.5	10.1	10.2	10.3	10.4	10.5	11.1	11.2	11.3	12.1	12.2					
20											2?														1																	
39												6			+										1								1	11.16								
40												6			+														1		1											
43		3б									+						+								1						1			11.1а	2	1						
52											2														1		1				6											
128															+										1																	
134																	6								1		1															
19																	3								1					1												
28				$_{1}$K8																					1		1															
33											2														1					1												
138					1																																				
146				K$_{2}$	1																																					
132		3б			1																																				
75		3в																			1																					
29		4б + монета (867 - 886 г.)																																								
51		Лъв VI (886 - 912)																																								
54		3г																				2	2										1		2	3	1	1				
133																						1																				
6				$_{1}$K7															1					2		1							2	1		7	6	1				
7																			1					2			1						1		5			1			
8																			1					2		1									1	1					
68	+		K1																					2											2						
78																								2											1						
118																								2											3						
137																								2?	1?		1														
Мишевско																																									
	керамика				оръжие	фибули	катарами	огниво	обеци/ наушници																																		
гр.	ІІГ	ІІІГ	ІІІГ	IVГ					1.1	1.2	1.3	1.4	1.5	2.1	2.2	2.3	6.1	6.2	6.3	5.1	5.2	3	7	8	9.1	9.2	9.3	9.4	9.5	10.1	10.2	10.3	10.4	10.5	11.1	11.2	11.3	12.1	12.2					
12										1									1							1	1		1		2						1					
17	K1	+																													1											
18																															1											
21		+																																								
23																						2																				
25																			2																							
27									1							5										1	1			2	2											
31				K4					1																	1	1															
32									?																	1	1				1											
33		+																																								
36				K$_{3}$1																																							
Легенда (описанието и номерирането следват аналитичния текст)																																								
обеци/наушници																																								
1.1 - обеци - наушници с три навивки към долната дъга, към които са прикачени синджирчета																																								
1.2 - обеци - наушници с три навивки към долната дъга, към които са прикачени щамповани трапецовидни пластинки																																								
1.3 - наушници, съставени от три свързани с верижки халки																																								
1.4 - наушници, съставени от три свързани с верижки луници със звездовидни висулки																																								
1.5 - обеци - наушници с три навивки към долната дъга																																								
2.1 - луновидни обеци от тънка ламаринена пластина, обточени с филигран																																								
2.2 - луновидни обеци със звездовидна висулка																																								
2.3 - луновидни обеци, украсени с филигран, в долната част на които са закачени верижки или висулки																																								
6.1 -обеци със сферична висулка																																								
6.2 - обеци с бадемовидна висулка																																								
6.3 - обеци от тънък тел с нанизани кухи сферички																																								
5.1 - гроздовидни обеци, леки, с профилирана висулка от топчета																																								
5.2 - луксозни гроздовидни обеци, в техниката на филигран, с ажурни топчета при кръжилото и висулката																																								
3 - ажурни луновидни обеци, изработени от тънки филигранни нишки и гранули, украсени с гроздове и гранули																																								
7 - обеци с форма на куб с припоени кухи полусфери с гранули по тях																																								
8 - подковообразни																																								
9.1 - огърлици от бронзови, кухи, щамповани зърна с големи размери																																								
9.2 - метални огърлици от малки бронзови кухи топчета, с висулки с бадемообразна или конусовидна форма между тях и бронзови зърна с щампована розета.																																								
9.3 - огърлици от стъклени мъниста																																								
9.4 - амулети																																								
9.5 - накит за шия с верижки и ромбовидни пластинки																																								
10.1 - пръстени с гравирана пентаграма върху плочката																																								
10.2 - пръстени с гравирана птица върху плочката																																								
10.3 - пръстени с гравиран орнамент "от концентрични кръгчета"																																								
10.4 - пръстен - халка от усукан тел																																								
10.5 - пръстен с инкрустация																																								
11.1 - метални гривни, с отворени, разширени краища																																								
11.2 - метални гривни, със стилизирани змийски глави																																								
11.3 - метални гривни от усукан тел																																								
12.1 - стъклени, елипсовидни гривни																																								
12.2 - стъклени гривни, с инкрустация на нишка																																								

SUMMARY

The structure of the work here presented is composed of three parts: analytical one, a catalogue describing the studies of particular archaeological sites and illustrative one containing 159 tables, 12 maps and plans of sites, 12 charts, appendix, bibliography and list of plates and maps. The Analytical part includes an introduction, two main chapters and a conclusion.

Introduction

The introduction points out to the objectives and tasks of the study, the territorial and chronological scope, the manner of structuring and methods of work.

The period of the AD 6th – 9th c. or also known as the transition between the Late Antiquity and the Middle Ages is among the least known period of the history and archaeology of the central and southeastern regions of the Balkan Peninsula. Thus far from accidental has been termed as the Dark Ages. This was an age of military conflicts and political and economic upheavals when Byzantium noticeably shrank its borders and reformed thoroughly its administrative and military systems.

The territories south of the Balkan Range lying between Byzantium, Bulgaria and the Slavs are a very interesting contact zone. However, it fairly recently fell into the orb of intensive archaeological research concerning the Mediaeval and especially the Early Medieval period.

The topic of the population in a certain geographical area and chronological limits requires complex, extensive and thorough studies. Their success goes far beyond the potential of archaeology for interpretation and calls for interdisciplinary approach together with anthropologists, linguists, historians, epigraph, ethnologists, etc. There are three major aspects of the problem of the population in Southern Bulgaria within the particular chronological frame: the demographic structure, the ethnic composition and the chronological analysis of the objects. The quality of analyses is influenced by a series of factors as condition, level of study and publication and adequate methodological staging of problems. Despite the limits of knowledge coming from the written sources and the inability to solve some specific problems, as for example to calculate the population in certain regions of Byzantium, of importance are the trends in demography which we can determine. The identification of the archaeological material with a corresponding ethnicity and its culture goes beyond the capacity of archaeology. Nevertheless, the analysis of particular archaeological material falls entirely within its methods including the *chronological order of the structures and artifacts* (on the grounds of stratigraphy and closed complexes), working out typological orders and mapping the artifacts.

Among the goals of the study here presented is systematization of the results of the archaeological investigations in today's Southern Bulgarian territories and characterization of the cultural environment during the transition between the Late Antiquity and the Middle Ages. The level of studies and degree of analyses today require setting cardinally the problem of the population in Southern Bulgaria - whether all these lands were inhabited in the course of the late 6th – 9th c. Only in the next stage should come the question of the ethnic characteristics of this population as well as of the demographic trends. The work presents analyses of the factors that provoke the problem of identification of the material culture and looks for the genesis of the processes in the Early Byzantine epoch. The essence of the problem of the study is the lack of a precise chronology of the Early Medieval settlements and necropoleis – not only an absolute one, but a relative one as well. The decision is sought in the analysis of pottery and metal artifacts.

Alongside the attempt for a chronological order of the structures and artifacts (on the grounds of stratigraphy and closed complexes) coming from settlements and necropoleis in the particular territorial and chronological scope, the author analyzes also the structural changes in the main

components of the material culture during the transition between the Late Antiquity and the Early Middle Ages. The central position in the analysis is reserved for the questions of continuity and discontinuity as well as all related processes: migration and settlement, acculturation or some other modes of influence relevant to the mentioned chronological and territorial limits. To what extent the changes that occur are to be associated with new ethnic changes and what is the role of the local social, economic and political factors for them? Whether the Early Medieval archaeology on the Balkans and in Southern Bulgaria during its earlier period in particular – the late 6th – 7th c. is actually archaeology of invasion and subsequent migration?

Objectives and tasks of the study

The study on the problems mentioned above is aiming at generalization and analyzing the results of the archaeological excavations in the region, and also answering to a couple of questions:

What are the specifics of the material culture of the population during this transition, how to identify it and what are the problems in its identification and chronology?

Is it possible to trace the local antique traditions; which are the new elements that appeared and what is their degree of resistance during the centuries to come?

Is there any connection between the changes in everyday life of the population and data on the demographic and ethno – cultural situation in the region?

Particular tasks to achieve the goals:

- To characterize the main trends of development during the 6th – 7th c. concerning the status, topography of the settlements, planning, residential architecture, grave structures and burial practices. To draw general conclusions about economic and political situation in the region with respect to a preliminary assessment of the demographic composition, ethnic picture and its homogeneity. The pottery and metal artifacts coming from the settlements and necropolises are among the most sensitive in this regard; their analysis will provide information on the cultural environment within the latest in date complexes of the Early Byzantine Age;

- To analyze the settlement structure during the Early Medieval Age: topography, planning, and residential building;

- To answer the question can pottery from the Early Medieval settlements and necropoleis be a solution to the chronological problems and to what degree it expresses economic and cultural impact. For this purpose an attempt is presented for systematization, comparative characteristics and sequential order of complexes and sites from the Early Middle Ages in Southern Bulgaria;

- To analyze data from the necropolises regarding the problems of their chronology and to explore the traditions and contemporary influences; to make an attempt for their inner periodization on the grounds of the metal artifacts.

Territorial limits

The study covers the territories south of the Balkan Range reaching the Rhodope Mountains to the south, the Black Sea to the east and Struma River Valley to the west (Map 1). The administration there changed a couple of times following the collapse of the organization during the Late Antiquity Age and the establishment of themes (themata) during the 7th c. and also as a result of the Bulgarian – Byzantine military conflicts (Map 1, 14). In the southwestern areas, along the Mesta and Struma Valleys, and in the southwestern areas of the Rhodopes appeared the autonomous organizations of the Slavs – the known Sclavinoi (= Sclavenias). Historically the region almost entirely matches with the term of *Thrace* despite the fluctuations from period to period (Soustal 1991, 47-52; Гагова 2002, 78-90).

Chronological limits

They are pointed out with certain conventions as it is not possible all the time to define them precisely. The lower chronological line is associated with the end of Justinian's reign when the process of collapse of the newly restored empire began; the upper limit is in the mid 9th c. when

the Bulgarian State permanently expanded its territory and strengthened its influence south of Haemus as a result of political activity.

Manners of structuring and methods of work

The methods of work and the manner of presentation have been largely determined by the nature, kind and access to the material as well as by the level of publications. After marking the major problems of analyzing and treatment of the material, and also a short historical review, we have tried to summarize the results of the studies in the field of numismatics, sphragistics and epigraphy concerning the period in question for they can be employed as an additional corrective of the data on the written sources and help working out chronological indicators with all the provisionalities arising from this.

The Catalogue type of presentation of the archaeological sites aims systematization of the Early Medieval studies so far and also the artifacts discovered in them arranged in complexes. We believe it is to be imperative having in mind the fragmentary nature of the publication of a large number of the sites. For the convenience, the sites are arranged alphabetically according to the modern local names. The Catalogue is composed of two parts – A. Settlements; B. Necropoleis. A unified structure has been employed with an important position reserved for the initial notes containing general historical data as well as observations of the investigators made in the course of diggings. Alongside the released ones, the Catalogue contains also unpublished sites and materials where the author has direct participation as the research of Kapitan Andreevo, Chokoba, and areas of the territory of ancient Pautalia. In the course of the study artifacts from a series of museums in the region have been also collected and analyzed – Regional Museums of History in Stara Zagora, Plovdiv, Haskovo, Blagoevgrad and Pernik, and Museums of History in Sredets, Hisarya and Chirpan. I am grateful to the colleagues for the support and cooperation. On the grounds of the data collected the Catalogue presents the analytical portion of the work.

An attempt has been made for a *spatial and comparative analysis* of the structural components of the settlement system and the necropolises during the Early Byzantine and Early Medieval periods (Chapters II and III) to derive the main trends of development and to close them within possibly narrowest chronological limits. A significant position is given to the movable artifacts. To them the *contextual approach* has been largely applied, their *typology* has been worked out, and the traditions of their usage, date, production centres and spread have been explored.

A special attention is paid to the Early Medieval pottery as a major source for the chronology of the settlements (Chapter III.2). Its description has been made on the grounds of technological, *formally – typological, morphological and decorative criteria.* A relative chronology of the Early Medieval settlement in Kapitan Andreevo village is presented. For its elaboration the author has applied *statistical and combinatorial - statistical methods* alongside formally - typological one. The same methods have been employed to explore the problem of synchronization of the Early Medieval sites along the middle flow of Maritsa River. The results are presented in plates and graphically.

The main methods for analyzing the necropolises (Chapter III.3) are of *horizontal stratigraphy*, comparative analysis and *combinatorial – statistical* ones.

In the course of the study the author also analyzes the indirect (reconstructed or newly built fortifications, traces of Barbarian raids as fire, coin hoards, etc.) and direct evidences of changes in material culture of the population as a result of external influences.

1. Level of surveys and problems of the study

In general the territories south of the Balkan Range remained outside – or at least in the periphery of the discussions on the problems of ethno genesis of the Bulgarian nation, the role of the Slavs and Bulgars in its configuration and the questions about ancient heritage in formation of the Old Bulgarian culture, characteristic of the second half of the 20th c. We can find an imbalance generated by the concentration of a large part of the academic potential on today's

Northeastern Bulgaria where the political centre of the First Bulgarian State was located. In the course of gradual accumulation of archaeological data the concept for analysis was changed and the specific features of the local development began to shape in contrast to the lands north of Haemus.

The observations on a series of sites in Southeastern and Southwestern Bulgaria confirm the existence of an earlier, Pre-Bulgarian Medieval layer identified by pottery moulded by hand or on a primitive potter's wheel, with incised decoration. The lack of tradition in making this kind of earthen ware among the sites from the previous age and their parallels in the regions north of the Danube River, mainly along its middle course, give the researchers grounds to identify it as Slavic. As far as data is available, the ceramic complexes in the Early Medieval sites south of the Balkan Range show combination of vessels of different technological features and shapes different in origins. They are interpreted as an evidence of coexistence of inhabitants different in origins: local and Old Bulgarian ones.

The review of the surveys on Early Medieval settlements in Southern Bulgaria raises a wide range of problems – objective and subjective in nature. Some of them relate to the level and quality of the publications. The observations of the archaeologists are determinant indeed but they are not always supported by graphic and photographic documentation. Single so far are the examples of studying and releasing entire complexes of Early Medieval pottery that allow synchronization of ceramic vessels or even categories of pottery. Among the objective factors we can point to the thin cultural layer not always well defined on the field and also the presence of flimsy structures difficult to identify. An important point is the absence of coins, dating artifacts and import items within the layers. Far from accidentally, in all the settlement sites mentioned above the pottery appear to be the most mass material as well as the only movable one near at hand. The main category of pottery is kitchen one that we can relate to broad chronological limits. Unfortunately there is not yet a study on the specific features of the local pottery and its development.

The lack of archaeological materials on the territory of Northern Thrace dating from the 7th – 9th c. is logically presented by some scholars as a thesis about the complete depopulation of the region along the main roads between Bulgaria and Byzantium running there and the frequent wars between them. At a supra-regional aspect, the problem of identification of the material culture during the "period of the dark ages" is universal and relates not only to the Balkans but also to the Mediterranean area in general. However, it is difficult to accept that despite the complicated political, economic and demographic situation in Byzantium, the region was totally depopulated. The solution of the problem is in the "production", i. e. identification of diagnostic ceramic fragments from this particular period.

The question of the chronology of the necropoleis is no less complicated. An important position in the discussion takes a group of necropolises in the Rhodopes – Ablanitsa 1 and 2, Tuhovishte, Mishevsko, Zlatograd, Slashten and Mezek. They are distinguished by the burial rite, grave structures and grave goods. Another group of necropoleis there is characterized by a long period of existence.

2. Historical data

The problem of demographic and ethnic changes has been considered in the light of written sources. The historical evidences register a series of Barbarian invasions on the territory of Thrace and Dacia Mediterranea. The consequences were devastation, reducing human resources and internal migration. The Byzantine authorities carried out several campaigns in Thrace settling there Kutrigurs and Langobards, as well as Christian population - Armenians and Syrians in order to deal with the demographic problem. The Slavs settling down in the southwestern areas of the Balkans organized themselves in Sclavenias while in Thrace the Slav presence has been suggested on the grounds of indirect evidence of toponymy and the story about Knyaz Preband.

On the improvement of the demographic situation in Thrace in the 8th c. narrates an Arabic chronicle – Kitab al-'Uyun. According to it, earlier, in the 7th c. Thrace was deserted but in the early 8th c. (in 717–718 in particular, the time of the Arab siege) it was well populated and able to deliver large quantities of cereals (after Коледаров 1985, 53). Decades later, for the repair of Valentinian's Aqueduct Emperor Constantine V needs craftsmen and the most numerous of them came from Thrace – 5000 builders and 200 tilers (ГИБИ III, 1960, 273).

Probably the migrant campaigns of Constantine V and Leo IV were also significant for the successful demographic policy. We know for sure that in the early 9th c., before Khan Krum abducted large groups of population, Thrace was well populated. According to Hambarli Inscription Serdica, Debeltos, Constantia, Versinikia, Hadrianopolis and some other sites on the territory of military conflicts were inhabited mainly by Greeks (Бешевлиев 1979, 115; Божилов, Гюзелев 1999, 136-137; Ditten 1993, 338-339). During the military campaign of Khan Krum in 812, the Christian population in Anhialos, Beroe, Nicaea, Provat, as well as the citizens of Philippopolis and Philippi fled before the Bulgarian army. Khan Krum deported inhabitants from the vicinities of Hadrianopolis and other places in Theme Macedonia to Trans-Danubian Bulgaria.

The Miracles of Saint Demetrius narrate about moving of a great number of people from the region along the Middle Danube. Alongside the migration of Khan Asparuh from the northeast, Kuber rebelled against the Avarian Khagan and settled down in the Keramisiysko Pole (around Bitola) already inhabited by the Slav tribe of Draguvits (Златарски 1970, 205; ГИБИ III, 1960, 158-166). The agreement between Kuber and the emperor provides settling down in the already captured territory and provision of supplies from the Draguvits. The newcomers, the "people" of Kuber were called Σερμησιανοι (Божилов, Гюзелев 1999, 94, note 30; Йорданов 2001, 13). The Christianity was spread among them (ГИБИ III, 1960, 159). Constantine Porphyrogennetos reports that about the late 7th c. (probably in connection with the campaign of 688) Justinian II displaced some of this population in a wider territory along Struma Valley and surrounding mountains (ГИБИ V, 1964, 197; Ангелов 1981, 216-217). *Inscription 1c* from the *Madara Horseman* confirms *The Miracles of Saint Demetrius of Thessaloniki* about the ethic changes in southwestern area of the Peninsula. The inscription is an important proof for the connections between the Bulgars from Thessalonica region and the Danubian Bulgars (Бешевлиев 1975, 20; Бешевлиев 1979, 89-101).

3. Numismatic and Sphragistic Data (late 6th – 9th c.)

The coins and seals are considered coming from sites on the territory of Southern Bulgaria. In case they have been found within a clear archaeological context, they are reliable dating material. The coin finds are also important source of information about the economic activity of particular settlements and regions.

The coin hoards from the 6th – early 7th c. (Pl. 2) are a significant point of the analysis of the political and economic processes. So far their total number reaches 100. The author argues that we should not understate the political aspects of this phenomenon on account of the economic ones. Mapping the hoards along the main roads and the Balkan passes is a key argument in favour of the thesis of their direct association with barbaric external threats. It was the Slav-Avarian threat that provoked the increased presence of the Byzantine army on the Balkans perceptible in the golden coin hoards from the time of Tiberius II and Maurice. The latest in date hoards from the 7th c. are shown on Map 2.

During the period of the second half of the 6th c. – first quarter of the 7th c. the *coin circulation* gradually terminated in a series of settlements. The coins of Phokas are the latest mass discovered finds. From the time of Heraclius only single finds are known outside the coin hoards from Nessebar and Sofia region. After 626, when the Avar-Slavic raids were over, we have single information about coins from two sites in Struma Valley – Dolno Tserovo and Kulata, from

Borislavtsi in the Eastern Rhodopes and from the Black Sea coast – Nessebar and Ahtopol. Here we can add also the collections of the museums in Plovdiv, Sofia, Hissarya and Stara Zagora although unfortunately they house pieces of unknown provenance. As a matter of fact, the same also applies to the coins from Nessebar. The first half of the 8th c. is presented only with two coins from Lozarevo and Debeltos until the reign of Constantine V when a bit more deposits became known.

We can note that all these single but indicative coins as well as the molybdobullae from Mesemvria, Anchialo, Develt, Matochina, the region of Elhovo, Sozopolis and Izvorovo, are concentrated on the territory of Eastern Thrace – along the middle course of Maritsa, the Black Sea area and the antique town centres. The analysis of the numismatic and sphragistic material shows the prospects of the region for exploring the Medieval Age and also the tangible Byzantine influence there. Although of provenance unknown but providing evidence of the functioning of Theme Thrace and Komerkiaria Thrace are 19 seals dating from the 8th, 8th – 9th c., and early 9th c., and of Theme Macedonia – 12 pieces (Appendix I.3-21 and 22-32,II).

In the course of the 9th c. the number of molybdobullae increases.

The Early Byzantine Heritage

Chapter II is devoted to the Early Byzantine heritage and the changes that occurred in the particular categories of sites at the end of the Late Antiquity. We can observe significant transformations in the topography, urban planning and the nature of residential architecture in towns and villages. The trends we perceive – to decline and farming, are similar to the often described ones developing in the neighbouring provinces of the Eastern Roman Empire. Their main features are as follows:

- Abandonment of the unfortified settlements in the late 5th – early 6th c.;

- Construction of new fortified centres as their apogee in development occurred about the mid 6th c. (in dioceses of Thrace and Dacia). In Thrace alone the number of fortified settlements was 143 and we can add 54 more fortresses in the Rhodopes;

- Reduction of the fortified area in a series of town centres (Philippopolis, Pautalia, Debeltos and Serdica). Numerous restoration and repair works on the fortifications have been registered;

- Changes in the urban architecture: occurrence of constructions fixed with mud and mainly one-room houses in the final building periods of the representative civil private and public buildings, building up dwellings over the streets, functional changes (observed at a number of complexes as the forums in Philippolis and Augusta Traiana, the basilica complex in the residential area of Lozenets, the environs of Serdica, Pautalia, etc.). Similar changes in the urban planning and residential building are observed also in the other southern regions of the Balkans reaching Peloponnesos.

The changes and trends of development in the Early Byzantine settlements highlight the risk of external threats described also in the chronicles. At least 22 sites have been pointed out where fires and significant layers of destructions dating from the second half of the 6th c. were registered. A significant number of the coin hoards have been discovered within burnt layers.

Within this kind of political environment in the course of the 6th c. single finds of non-native origins appeared as bow and anthropo-zoomorphic fibulae extraneous to the local costume and also hand-made pottery and necropolises and graves displaying unrelated burial practices. At least part of them probably belonged to federates settled down within the confines of the Empire – for example the necropolis in Karasura and perhaps the one in Karnobat. Among the latest in date artifacts coming from the final layers in the Early Byzantine fortresses are coins, later variants of bent stem fibulae, a significant number of belt buckles, belt strap ends and appliqués.

The ceramic complexes from the 6th – early 7th c. south of Haemus contained standardized pottery made on fast potter's wheel – local production; at the same time the import gradually decreased. One of the key issues concerns the upper chronological limit of the Early Byzantine

pottery made on fast potter's wheel, certain types of amphorae as well as the continuation of production traditions in some regions after the late 6th – early 7th c.

Despite some single examples and phenomena the importance of which is yet to be clarified, in general a conclusion for stability and uniformity of the ceramic complex and burial practices in the necropolises with respect to external influences is drawn.

The bent stem fibulae are among the most widely spread finds dating from the 6th c. Up to now we know 81 pieces of them from 26 sites in Southern Bulgaria. In case the artifacts from the museum depots are to be published, their number will continue to grow (Map 4). Their presence is registered also in the fortified settlements and town centres as well as in the relevant necropolises.

The double head-plate bow fibula from Kalugerovo is associated with a Lower Danube atelier. The T-shaped fibula from the depot of Haskovo Museum of History suggests a German cultural milieu.

The bow fibulae provoke a variety of interpretations and comments concerning in particular their association with one or another cultural background. The bow fibulae from Kabyle and Lyulyakovo belong to a type concentrated in the region between the rivers of Mureş, Olt and Danube. Probably from there they spread southwards to Peloponnese and Southern Bulgaria. We can consider them as a direct evidence of the Avar-Slavic raids in the late 6th – first quarter of the 7th c. (Map 5). Having in mind the connection of the bow fibula from Kyustendil region with still another group of fibulae of Class IB after Werner, we can suppose a local (Balkan) production with a greater degree of credibility, at least for single pieces as the one from Nea Anhialos. Nevertheless, the thesis itself for a local production of the latter fibula emphasizes once again the association with the finds from Velestino and wooded-steppe zone of Ukraine. Some closer parallels of the fibulae from Stara Zagora and Plovdiv as well as moulds for casting them we find in the lands north of the Danube River, between Olt and Middle Dnieper to the east (Map 6). The discovery of the fibula from Chrisosotira within a burnt layer in the tower of the Early Byzantine fortress together with a coin of Emperor Maurice is an important moment.

The dating the fibulae to the late 6th – early 7th c., the lack of sure evidence of their local (Balkan) origins and quite the opposite – localization of the production centres in the region north of the Danube, as well as their distribution over vast geographical areas appears to be an indication of contacts with a cultural environment which is unfamiliar to the local Byzantine fashion.

The pair of anthropo-zoomorphic fibulae from Karnare has been made in the traditions of the region along the Middle Dnieper. Having in mind its later date, we assume that its appearance in the region of the Balkan passes have to be considered in connection with the problem of expansion of territories, the borders and/or influence of the newly established Bulgarian State rather than to associate it with the artifacts indicating early Slav's presence.

The belt buckles and especially those from grave contexts are a good chronological marker. Their spread is among the paramilitary population in the fortresses and towns. The belt buckles of Sucidava type are among the most characteristic artifacts from the mid/ second half of the 6th c. The belt buckles of Salona – Istria type, the ones with open work cuts from Stara Zagora region and the belt appliqués and belt strap ends relate to the late 6rh – the first third (possibly even a bit later, until the mid) of the 7th c. The analysis shows that the use of some of the metal artifacts outlived the early 7th c., i. e. the end of the Avar-Slavic invasion. The belt buckles of types Syracuse, Balgota, and Bologna, the shield-like ones with immobile cross-shaped plaque and X-like ornament, and the pieces with U-shaped plaque with a cross-like ornament were in vogue during the entire 7th c. It has been suggested that some of them remained in use in the 8th c. too. We can note that they were popular exclusively in towns. The belt buckles of Koprivlen type appeared within comparatively broad chronological limits.

The type of earrings with chains goes back to the Early Byzantine Age. Its upper chronological limit is in the 8th c. and not later than the early 9th c. The same is valid for the earrings with star-like pendant.

1. Settlement characteristics 7th – 9th c.

The fortune of the Early Medieval sites after the opening of the 7th c. is largely uncertain. Many examples show hiatus and lack of traces of life after the fire and destruction of buildings and whole residential areas from the late 6th – early 7th c. to the late 8th/9th c.: Sliven Fortress (Щерева et al. 2001, 32, 37), Markeli (Щерева, Аладжов 2000, 295), Kabyle (Танчева-Василева 1991), Polski Gradets – Gradishteto, etc.

On the grounds of their topographic features and connections with surrounding cultural environment, the Early Medieval settlements can be divided into three main groups: unfortified (opened) ones in the river valleys, settlements over destroyed Early Byzantine fortresses over naturally protected spots and ones emerging on the territory of antique town centres (Map 7). There are two main types of houses from the Early Middle Ages. One of them is almost square in plan and semi-dug into the soil, with stone ovens at the corner shaped directly on the ground; in the region in question it was a new phenomenon unknown to the local Late Antiquity tradition of residential building. Considering the construction of the walls in the settlement near Kapitan Andreevo we can distinguish two variants: houses without traces of postholes and houses with traces of postholes arranged in the middle of the walls or at the corners and also along the central part along the wall. The other type of houses is built with a plinth of stone bonded with mud (clay); they are above the ground or slightly dug into it. These Early Medieval houses were spread exclusively in an urban environment or multilayered fortified settlements reusing walls and structural elements from the Early Byzantine constructions although not complying with them. Similar buildings (with one or two rooms) were to be revealed also during the Early Byzantine Age. The thesis that the (semi-)dug houses are associated with the newcomers is supported by their appearance mainly in settlements of opened type and unfortified, localized along the river terraces, already obsolete during the previous age, and accompanied by new technological and morphological groups of pottery. Then the process of migration of population was opposite to the one during the Early Byzantine Age.

III. 2. Early Medieval Pottery

The pottery from the Early Medieval settlements is almost the only material available and for that reason its description and analysis comes to be of great importance. The work presents a detailed description, classification and comparative characteristics of the complexes from the investigated settlements and necropoleis. The target is to make an attempt for their sequentially arranging by the method of the vertical and horizontal stratigraphy and based upon their technological peculiarities, morphology and decoration. The everyday pottery represented by pots prevails among the ceramic material from the Early Medieval sites. According to the manner of moulding the pots four main technological groups are distinguished: TGI: - Hand made pottery; TGII: - Hand wheel made pottery; TG III - Thin-walled, turned pottery with sandy fabric, equally cored, complicated rim and symmetrical body; TG IV - Kick wheel, thin-walled made pottery, with or without coating (Pl. 34). The differences determined by microscopic way have been confirmed also by mineralogical-petrographic studies. Within the main groups mentioned above we can distinguish some other sub-groups depending on the composition of clay and treatment of the surface: II TG is represented by three sub-groups – II.1[1] - pots of sandy clay with incised decoration; II.2 – purified gray clay with burnished decoration; II.3 –

[1] For to facilitate the description of the technological groups index 1 drops out further in text having in mind their mass character and the pots of sandy clay in particular.

vessels with slip. TG IV is more diversified as alongside the pots of sandy clay without coating it also includes IV.2 – vessels of well purified yellow clay with burnished surface and incised decoration; IV.3 – vessels with slip; and IV.4 – glazed ceramics.

Two main categories are distinguished according to the functions – kitchen and tableware. The kitchen pottery is represented by a couple of kinds: pots without handles; $Г_1$ (Г stands for Pots) – pots with a single handle; $Г_2$ – pots with two handles; Pans.

The table ceramics contains: К – jugs and pitchers; АС – amphora-like pitchers; П – bowls, plates; Ч – cups; $Ч_1$ – cups with one handle; $Ч_2$ – cups with two handles;

- chafing dish (sause-boat?).

The types of pots have been determined on the grounds of metric criteria for to avoid the subjective component in the description of shapes, to achieve precision in differentiating them and to give opportunity for a quick comparative analysis. For the description of a vessel the term of *shape* has been employed (Pl. 38-52).

The mouth (the manner of shaping the mouth rim) and the decoration are leading elements in the description of fragmented material (Pl. 35-37).

***

The presence of hand made pottery within the Early Byzantine layers is the subject of lively discussions and debates. The observations of the researchers allow drawing a conclusion that whole shapes and fragments come out in the latest in date layers in the Early Byzantine fortresses and some opened settlements. The appearance of this kind of pottery gives grounds to presume a somehow regulated peaceful coexistence with population of alien origins (Slavs?). A future more precise documentation of the setting this pottery is to be found within and its more exact chronology will lead to greater confidence of conclusions.

As a result of a complicated inhomogeneous cultural environment and economic crisis some new peculiar shapes of pottery appeared in certain settlements and necropolises – for example ІК1, ІІК1, ІК3, ІІК4, ІІК2, ІІК3, ІІК4, $ІІАС_2$ 1, $ІГ_11$, $ІГ_12$, $ІГ_13$, $ІІГ_12$, ІІП 1, ІІП 2, ІІП 3.

***

The method of analyzing and describing pottery has been worked out and applied to the material from the site by K. Andreevo. Containing 14 houses, 11 pits and 2 ovens it appears to be the most thoroughly explored so far Early Medieval settlements south of the Balkan Range. The variability between the particular complexes in the settlement is presented in Plates, in percents and in the form of charts (Pl. 6-10). Two large and one smaller groups of complexes have been distinguished. It is suggested that the differences between them are chronological and correspond to different phases of living in the village (Pl. 8-9; Tables 53-56). It seems interesting to note that the differentiation between the groups of complexes remains also concerning the analysis of the mouths and decoration of the fragments (Pl. 8, 9; Table 57). Regularity in the distribution of the complexes is to be observed also when mapping them (Map 8).

Positioning the complexes from K. Andreevo in absolute chronological limits has been worked out on the grounds of parallels of some of the vessels more characteristic in technology, shape and decoration, of the amphorae fragments present there and also of a coin of Constantine VI found outside a structure but on the territory of the village. In general the settlement is dating from the 7th – 9th c., although we cannot exclude entirely the 10th c. as an upper chronological limit (phase 1 – after the first quarter of the 7th – 8th c.; phase 2 – the late 7th – 8th c., in any case not later than the very opening of the 9th c.; phase 3 – from the very end of the 8th – 9th c., possibly even a bit later, to the 10th c. by analogy with Iskritsa).

Analyzing the pottery from the Early Medieval settlement by Kapitan Andreevo a couple of trends appeared which we would like to pay attention to:

The trends (differences) that are observed in the groups of complexes develop from simpler mouths to a greater variety in shaping the mouth rim and complicated profile. It has to be underlined that the simpler manners of shaping the mouths do not disappear at once but remain

also in the later complexes. Are they intrusions (i.e. are they of a random character as a result of natural/ erosion processes) or synchronous to the rest of the material we cannot answer categorically in all cases as the pottery is too much fragmented.

It is remarkable that analogies of the pottery in the complexes from the first phase are to be found in various regions on the Balkans and along the Lower and Middle Danube traditionally defined as Slavic and considered within the context of the Slavic settlement while the analogies of the later phase come exclusively from the area of Byzantium and the Byzantine cultural tradition. In any case the transition between both phases was smooth and we cannot talk about change of population – rather penetration of new technologies especially concerning the pottery and also expanded contacts with Byzantium.

New categories of pottery appeared in the later complexes probably as a result of intensification of trade and economic contacts.

Still another circumstance we would like to pay attention to concerns the development of pottery moulded on a slow potter's wheel in particular. Comparing the material from all the three phases of life in the village reveals that we cannot determine the changes in this group of pottery regarding the mouth rim, the length of the neck or still another alternation in morphology. The explanation might be sought in two directions: the badly fragmented material or a continuous development of this group of pottery (at least during the period of existence of the village) lacking detectable significant morphological changes. The presence or absence of certain technological groups, types of mouths and ornamentation is indicative of chronological changes to a greater extent.

The amphorae in the complexes of the village provide important information. The significance of Maritsa River is obvious in this case as a transport artery as well as the geographical proximity of the administrative centre of Hadrianopolis. On the grounds of parallels the amphorae are dating from the 7th – 9th c. It seems difficult to define precisely particular types. The reason leas in their small amount and fragmented state as well as in the general morphological features that allow talking about *imitation* of types – and especially imitations of LRA 1 (= type XIV after Kuzmanov, type 5 after Hayes) and also more or less of LRA 2[2] (= type I after Kuzmanov, type 9 after Hayes).

***

The method of description of pottery: technology, whole shapes, mouths and decoration has been applied also to the Early Medieaval settlement neighbouring K. Andreevo (Pl. 6-9). As a result we offer synchronization of the sites as follows:

Kapitan Andreevo I: The presence of characteristic hand-made pottery found in the complexes makes them comparable to the hand-made finds from Constantia, Lyubenovo, Karasura, Madzherito, Kyustendil. At the same time the absence of profiles featuring the earlier variants of Prague pottery available there suggests a closer but later date within the limits of the 7th c. for founding of the settlement in the vicinity of Hadrianopolis.

Kapitan Andreevo II = Constantia, 2nd chronological group; Izvorovo – house 1, Svilengrad, Brantiite site, Danabunar 1, Shihanov Bryag.

Kapitan Andreevo III = Iskritsa, Polski Gradets, Svilengrad, Brantiite site, Shihanov Bryag.

The conclusion has been repeated that the pottery in the complexes from the first phase finds analogies in the context of materials from various regions on the Balkans, the Lower and Middle Danube which traditionally are defined as Slavic and considered in the context of the Slavic settlement while analogies of the pottery from the later phase are exclusively from the area of the Byzantine cultural milieu. This circumstance suggests an extended continuous development of the pottery, planning, and topographic features compared to those from the 11th – 12th c.

[2] In more detail on *Byzantine spherical amphorae* and LRA 2 see Poulou-Papadimitriou, Didioumi 2010, 742-743.

Applied to some other more remote Early Medieval sites in Southern Bulgaria, the method of description presents the following observations:

The pottery moulded on a slow potter's wheel with incised decoration schemes 1 - 9 and 12 – various combinations of wavy decoration, bunches of wavy pattern and horizontal lines with the typical of them simply shaped mouth rims 1, 1.2, 1.3 and 2 similar to K. Andreevo I and II appear among the materials from Tell Yasa Tepe, Plovdiv, Pernik – Byalata Voda site, pots T-43 and T-132 from the necropolis in Tuhovishte, pots from Graves 177 and 184 in the necropolis in Koprivlen and the pot from Grave 2 in the necropolis 2 in Ablanitsa, as well probably in the houses east of the Western main gates of Serdica – Sredets, and Nevestino village – Topliko site. Whole vessels and fragments of identical morphological and decorative characteristics are known from the Medieval settlements in Hissarya, Mezek, today's Stara Zagora (Augusta Traiana-Beroe), Haskovo Fortress, St. Athanasius site in the area of Kulata village, Manastircheto site, Goranovtsi village and Sliven Fortress. Nevertheless, the circumstance that we have not sure data for a great part of the archaeological contexts and the stratigraphic situation makes problematic and uncertain the attempt for refining their chronology only by autopsy.

Materials from Chokoba and Debeltos show similarity to the group of sites K. Andreevo I concerning their characteristics. The difference is that the complexes of the former contain also pottery of gray purified clay with burnished decoration.

Group Radnevo – Sadievo: On the grounds of some specific features of the pottery (mainly types of mouths and decoration) still another group of complexes has been distinguished called conditionally as Radnevo – Sadievo. It includes the settlements in Ay Dere and Taushan Tepe sites near Sadievo village, Radnevo, sites in Markeli, Constantia – the so known *third chronological group*, Gledachevo - Pchelina site (Cat. N A III), Vratitsa and some other sites (Pl. 8, 9 – in dark green; 39-46). The traditions of this pottery are associated with the culture of the First Bulgarian State and its appearance there illustrates the annexation of the territories south of the Balkan Range (Шейлева 1997_6, 86; Момчилов 2007, 60-94). The complexes are relatively homogeneous – ТГ II.1 dominates significantly except single fragments of pottery ТГ II.2 from Sadievo, Taushan Tepe and Constantia. Very distinctive is УР 14 which prevails there as well as patterns 11, 23, 26, 27 and 28.

The morphological and technological peculiarities of shaping the mouths along the middle course of Maritsa River belonging to the group of Kapitan Andreevo 3 – Iskritsa continue to appear in the settlements from the 11th – 12th c. in Southeastern Thrace, among the materials from the so called *type I of* ТФМ (Typology of the Fragmented Material) after B. Borisov (Борисов 2002, 24-26). The continuity in development has to be interpreted as preservation of the same population in the region.

The pottery turned on a potter's wheel, at least in certain regions, continued its development after the end of Avar-Slavic invasion in the early 7th c. The household as well as the imported ceramics show that the contacts with certain Byzantine commercial centres still existed although in a highly reduced rate, and the traditions and their impact on pottery production was tangible especially in the Black Sea region, along the middle course of Maritsa River, and the areas of Hadrianopolis and the Southwestern Rhodopes.

III.3. Necropoleis 7th – 9th c.

The necropoleis play a major role in the attempts to solve the problems of continuity and discontinuity. The affirmation of the Christian burial rite additionally complicates the problem of chronology of the graves. Alongside the problem we can also try to answer the question of the local population survival during the transitional period considering the lack of dating grave goods in necropolises of long period of existence next to Christian cult sites concentrated mainly in antique town centres and mountainous areas. In fact it means a continuous development in the mentioned regions: the Eastern necropolis in Serdica, Philippopolis, Eleusa Basilica in Nessebar,

Augusta Traiana-Beroe, antique Pautalia, the Elenska Basilica in Pirdop, the Cross-shaped Church in Klise-kyoy, Pirdop region, Koprivlen, Grohotno, Ablanitsa – Polyanata and Drezhno sites, etc. The observations about the long chronology of use of certain grave construction types are significant having in mind the circumstance that their improper restriction in only one age (for instance the Early Byzantine Age) provokes artificial hiatus. The cist graves, simple grave pits, grave pits with bricks vertically arranged, eaves graves (under pointed roof) or ones partially faced with stone, and ones constructed of bricks or stone with a flat coverage outlived the end of the Early Byzantine Age.

Scarce and sometimes uncertain are the data of presence of pagan necropolises testifying to interruption and inhabitation of territories by an alien population south of the Balkan Range. These are the graves containing cremation from Kamen Vrah village, Yambol region and residential area of Bela Voda in the western region of Pernik as well as the single graves from Gledachevo and Zlatari. The grave complex from Gledachevo definitely contradicts the burial practices of the Christian (local) population of Byzantium. At the same time clearly comes the conclusion that most of the belt garnitures have analogies within the context of the Balkan Peninsula (Bulgaria and Albania) (Даскалов, Тонкова 2010, 93). The grave is dating from the late 7th – early 8th c. on the grounds of the type-chronological scheme of F. Daim (Даскалов, Тонкова 2010, 96; Daim 2000, Abb. 112). This date corresponds to the territorial expansion of the First Bulgarian State south of the Balkan Range in the early 8th c. when the region of Zagore was annexed to the country (Map 9).

More complicated for interpretation is the group of necropolises Ablanitsa – Tuhovishte. The complex analysis of the grave goods there allows distinguishing two (and perhaps one intermediate?) horizons (Maps 10-13, Pl. 12; Table 153). They are featured by combinations of local traditions and *Barbarian, alien* elements. As a matter of fact, a similar situation is well described in the chronicles – for example *The Miracles of Saint Demetrius*. Their more precise chronology plays a major role in their interpretation. It is clear that the grave orientation west – east alone cannot be a datum for their definition as Christian ones. The problem of the chronology of the necropolises in Ablanitsa and Tuhovishte has been raised repeatedly in literature. The analysis here presented corrects the dates of some of the most important grave goods (earrings with open-work lunula, the ones shaped as a cube, with hollow granulated hemispheres soldiered to them and horseshoe – shaped temple pendants – as their upper chronological limit certainly reaches, and in the latter case passes into the 11th c.) and refines the distinction between the two main chronological phases especially well expressed in the necropolis in Tuhovishte (Map 12). The groups of the leading grave goods in complexes are presented in Pl. 12. Analyzing it the following conclusions were reached:

We can observe a steady combination of necklaces with stamped beads and earrings/ temple pendants with chains, earrings with lunula, with or without a star-shaped pendant and earrings with a spherical pendant (Pl. 12; Table 152)[3]. We can interpret this circumstance in two aspects:

- as a stable feature of the costume in the Rila-Rhodopian area;

- as a chronological indicator which allows synchronization of a group of graves in an earlier phase although within the relatively broader chronological limits of 7th – 9th c.

2. Within the area of these necropolises none of the jewels mentioned above combines with finds of a later date: earrings with open-work lunula, the ones with cluster-shaped pendant, the granulated ones or the horseshoe-shaped ones (Pl. 12).

3. As far as the cluster-shaped earrings are isolated from both groups of grave complexes, we can suggest that they take an intermediate position in the chronological order of the necropolises – later in date than the graves containing necklaces of stamped beads with earrings/ temple pendants with chains, lunula earrings with or without star-shaped pendants and earrings with

[3] The Tables present only the grave complexes from Tuhovishte as they have not been published so far.

a spherical pendant and earlier in date than the open-work lunula earrings, and earrings with granulation or horseshoe-shaped cassette ones.

The graves from Dolno Botevo (Table 154), Izvorovo and Iskritsa (grave 100) as well as the stray finds of earrings from the Eastern Thrace (Plate 155) give us grounds to assume that some future investigations will increase the number of graves with elements of costume identical and/or synchronous to the one known in the Western Rhodopes. In any case though the burial practices revealed will be very similar to those of the Christian ritual and the Byzantine impact will be perceptible.

Conclusion

The results of the examinations of the material culture components during the 6th – 9th c. are presented in a summary form.

The distinction between domestic and foreign (imported) traditions and the attempt to relate them to some narrower chronological limits within the period of the 6th – 9th c. among the elements of the material culture in Southern Bulgaria are the initial steps in studying the population during the *dark ages*. The future investigation and accumulation of empirical material will refine and correct the observations here presented. Only the next stage when these elements are mapped and defined we can make in-depth conclusions on the demographic and ethnic changes. Nevertheless, we can make even now some primary conclusions: most probably among the new elements as changes of topography with the occurrence of unfortified settlements along the high river terraces, semi-dug one-room houses, hand-made pottery and at least certain types of vessels moulded on a slow potter's wheel as well as graves with grave goods give us grounds to trace in general some impacts coming from the north and associated with the traditions of Slavs and Bulgars and possibly with some other ethnic components. With a high degree of probability we can accept that at least a part of the settlers from the group of Kapitan Andreevo 1-2 and the necropolis in Bela Voda residential area in Pernik, Yasa Tepe in Plovdiv region, in Stara Zagora region and Piperkov Chiflik, Kyustendil region are Slavs in origin as well as the presence of a Bulgarian component before the first half of the 9th c. in the grave complexes in Gledachevo and Zlatare. The nature of the necropolises in Ablanitsa and Tuhovishte is inhomogeneous as well. The territories south of the Balkan Range appear to be a zone of secondary migration its starting positions being the regions along the Lower and Middle Danube River and today's Northeastern Bulgaria. Beginning in the late 5th/6th c. to the final quarter of the 7th c. when the large migratory movements on the Balkans were over, in the lands mentioned above complicated assimilation processes were performed under the pressure of many internal and external factors. This circumstance complicates the elaboration of clear ethnic criteria for the southern areas of the Balkan Peninsula and especially as time progresses.

Despite all the difficulties and conventions of the study, the archaeology is the major source for exploring and reconstructing the living standards of the population in Southern Bulgaria during the 6th – 9th c. The problems in the research and identification of material culture during the period in question are of a supra-regional nature. The archaeology can detect the outcome of the demographic crisis not earlier than the mid 9th c. and according to some authors after 863–864. However, whether in fact it is about a total depopulation or we have a culture largely deprived of diagnosis artifacts containing pottery moulded on a slow potter's wheel and after Slavic traditions which rashly and wrongly has been related to the 9th–10th c., and the Byzantine pottery on wheel – to the Early Byzantine Age, the late 6th – early 7th c. or even later, to the 11th – 12th c.? In search of an answer we have used materials and information of publications, museum depots and archives and sites yet unreleased or in a process of work. We have proposed a model for systematization, classification and comparative analysis of the pottery from the sites and also made an attempt to analyze a series of aspects of the problems of the chronology of the settlements and necropolises from the 6th – 9th c. We have tried to put these issues in as possibly

wider aspect of perspectives, opinions and interpretations. The accumulation of new empirical material and its interdisciplinary study in terms of dating as well as the bio-anthropological research will allow verifying some of the observations we have offered.

In conclusion I shall say that the dissertation here presented does not aim at providing final answers to the problems in question. Its purpose would be fulfilled if in future is provokes some new debates and research in the field.

ДИСЕРТАЦИИ / DISSERTATIONS
ТОМ 12 / VOLUME 12

Галина Стефанова Грозданова
НАСЕЛЕНИЕТО НА ЮЖНА БЪЛГАРИЯ VI–IX В.
(ПО АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ДАННИ)

Galina Stefanova Grozdanova
THE POPULATION OF SOUTHERN BULGARIA 6TH-9TH CENTURIES AD
(*ON ARCHAEOLOGICAL DATA*)

Формат 60x84/8
Format 60x84/8

Печатни коли 27.5
Printer's sheets 27.5

Национален археологически институт с музей
Българска академия на науките
National Archaeological Institute with Museum
Bulgarian Academy of Sciences

Printed in Bulgaria

ISSN 2603-3100 (online)
ISSN 2603-3097 (print)
ISBN 978-954-9472-66-0 (print)
ISBN 978-954-9472-67-7 (online)